

СБОРНИКЪ

ЗА

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ и НАРОДОПИСЪ

КНИГА XXXII.

КЮСТЕНДИЛСКО КРАЙЩЕ

ОТЪ

ЙОРДАН ЗАХАРИЕВЪ

ИЗДАВА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1918

ЙОРДАН ЗАХАРИЕВ

КЮСТЕНДИЛСКОТО
КРАЙЩЕ

ИВАН САПУНДЖИЕВ - ЕООД
КЮСТЕНДИЛ - 2001

СБОРНИКЪ

ЗА

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ И НАРОДОПИСЪ

КНИГА ХХХИ

КЮСТЕНДИЛСКО КРАЙЩЕ

ОТЪ

ЙОРДАНЪ ЗАХАРИЕВЪ

ИЗДАВА ВЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1918

05.09.2005г.

ГОРАН ЯНКОВ МИЛАНОВ

БОСИЛ ЕГРАД

СЪДЪРЖАНИЕ.

Общъ отдѣлъ.

I. Земя (география).

Предговоръ.	Стр.
1. Положение и име	3
2. Граници, видъ и величина	4
3. История и старини	6
4. Орография	14
5. Хидрография	33
6. Карстови явления	46
7. Климатъ	47
8. Растителностъ	54
9. Животенъ свѣтъ	59

II. Население.

1. Заселване и доселване	67
2. Статистика на населението	69
а) Гъстота на населението	69
б) Съставъ на населението по полъ	75
в) Съставъ на населението по вѣра и матеренъ езикъ	76
г) Просвѣщение и грамотностъ	77
3. Етнографски бѣлѣжки за Крайце	86
а) Типъ и характеръ	86
б) Носия	86
в) Храна	97
г) Обичаи	101
Женитба	101
Китка	104
Сватба	106
Гости	111
Раждане	120
Кръщение	128
Повойница	139
Плетиво или стрижба	133
Светецъ и служба	134
Погребение	138
Забави и веселби	140
Вѣра (религия)	143
Суевѣрия	144
Празници и обичаи, свързани съ тѣхъ	155
д) Говоръ	176
е) Имена	205
4. Селища	207
а) Положение	207
б) Типъ на селищата	209
в) Дворъ, къща и други сгради	214
г) Търли, овчарски колиба и егреци	280

5. Стопанство, занаятъ и поминъкъ	Стр.	231
а) Бесимджийство		231
б) Селски синори		244
в) Земля за обработване		245
г) Пасбища		250
д) Ливади		251
е) Културни растения		252
ж) Гори		255
з) Лозя		256
и) Овощни градини		256
к) Скотовъдство		258
л) Задруга		264
м) Занаяти		265
н) Икономически прѣгледъ		267
о) Рударство		269

Специаленъ отдѣлъ.

(Описание на всѣко село по отдѣлно).

1. Божица	276
2. Лисецъ	283
3. Царица	284
4. Толзи-Долъ	286
5. Горни-Рѣжана	292
6. Долни-Рѣжана	297
7. Горни-Лисина	300
8. Долни-Лисина	304
9. Босилиградъ	306
10. Райчиловци	317
11. Радичевци	321
12. Милевци	322
13. Гложие	326
14. Паралово	331
15. Долни-Любата	335
16. Горни-Любата	340
17. Мусулъ	345
18. Варѣе	348
19. Плоча	349
20. Духътъ	351
21. Църнощица	355
22. Назърка	358
23. Доганица	363
24. Ярешникъ	366
25. Горно-Тлъмино	368
26. Долно-Тлъмино	371
27. Вистъръ	373
28. Рикачево	376
29. Бранковци	380
30. Зли-Долъ	384
31. Бръстница	389
32. Буцалево	394
33. Млъкоминци	397
34. Рибарци	402
35. Долно-Уйно	404
36. Горно-Уйно	409
37. Полетянци	418
38. Бръсть	422
39. Рѣсекъ	424
40. Долни-Коритенъ	429
41. Горни-Коритенъ	434
42. Изворъ	437
43. Бѣлутъ	445
44. Груйнци	447
45. Шатковци	451
46. Побиевъ-Камикъ	458

	Стр.
47. Метохия	455
48. Драгойчнци	460
49. Чешлянци	466
50. Горно-Кобилъе	472
51. Долно-Кобилъе	475
52. Киселица	477
53. Уши	479
54. Лечевци	483
55. Възовица	485
56. Косово	488
57. Треклина	491
58. Драголевици	499
59. Габрешевци	503
60. Добри-Долъ	507
61. Сушица	509
62. Злогонъ	513
Приложение : Образци отъ народни умотворения	518
Показалець	614

Всички фотографии са направени от ЙОРДАН ЗАХАРИЕВ
с изключение на LVIII, LIX, LX, LXI от АЛ.ГЕОРГИЕВ

С БЛАГОДАРНОСТ ЗА ЛЮБЕЗНОТО СЪДЕЙСТВИЕ
НА СЛУЖИТЕЛКИТЕ ОТ БИБЛИОТЕКА
« ЕМАНУИЛ ПОПДИМИТОВ» - КЮСТЕНДИЛ

ИВАН САПУНДЖИЕВ-ЕООД
2500 Кюстендил П.К.213

e-mail: ivansapunjiev@yahoo.com

Списъкът на фотографските снимки.

Таблица

- I. — 1. Връхъ Църноокъ.
2. Доганичка планина.
- II. — 1. Лисинска клисура; въ дъното се вижда Милевска планина.
2. Край на Любатската клисура (при Бослиградъ).
- III. — 1. Манастиръ — полянка при Божичка рѣка.
2. Божичка рѣка — изгледъ.
- IV. — 1. Косовска рѣка — близу до училището на с. Косово — изгледъ.
2. Срѣдортъкъ — тука се образува Треклинска рѣка отъ Косовска и Драголеиска.
- V. — 1. Пороище „Голѣми-Доля“ въ с. Горно-Уйно.
2. Пороище „Черемиге“ въ с. Горно-Уйно.
- VI. — 1. Оточень каналъ на пороището „Герова-Долина“ въ с. Горно-Уйно.
2. Насино легло на пороището „Голѣми-Доля“ въ с. Горно-Уйно.
- VII. — 1. Пороище „Бѣлутска-Долина“ до с. Бѣлутъ.
2. Пороищ конусъ (насино легло) на пороището „Сушичка-Долина“.
- VIII. — 1. Пороище „Тегарски-Доля“ близу до с. Бѣлутъ.
2. Пороище „Ракевица“ близу до Бослиградъ.
- IX. — 1. Пороище „Лѣшава“ до Бослиградъ.
2. Поройна система „Бѣли-Брѣгове“ до с. Будалево.
- X. — 1. Пороище „Дожденица“ при махала Олтоманица (Г.-Уйно). На пръвъ планъ е рѣка Драговищица.
2. Зарита отъ порой воденица въ с. Г.-Уйно.
- XI. — 1. Първитѣ работи по укрѣпване пороищата въ Крайще. Феликсъ Вожели тура начало на измѣрванията.
2. Баражъ. 3. Клавоважъ.
- XII. — 1. Позетинско Присое — рѣдка гора, а отдолу пороище.
2. Драговищица при мѣстото, дѣто се образува отъ Любатска и Божичка рѣка.
- XIII. — 1. Бослиградъ, общъ изгледъ.
2. Бослиградско поле съ сливовитѣ градини.
- XIV. — 1. Село Милевци — източнитѣ махали — изгледъ.
2. Село Изворъ, гледано отъ изтокъ.
- XV. — 1. Махала Вагъница отъ с. Драгойчинци.
2. Пиперкова махала отъ с. Горна-Ръжана.
- XVI. — 1. Пръцилна махала отъ с. Долно-Кобилъе.
2. Ковачева махала отъ с. Брѣстница.
- XVII. — 1. Най-старъ типъ къща въ Крайще. Сега служи за търла на Милованъ Стапковъ отъ с. Бослиградъ.
2. Старъ типъ сламенна къща безъ коминъ въ с. Мусулъ.
- XVIII. — 1. Старото селище — сега махала Село — на с. Долна-Лисина. Въ лѣво се виждатъ мѣстата на старитѣ къщи.
2. Слъщото — продължение въ дѣсно. На краи се виждатъ училището.
- XIX. — 1. Старъ типъ къща отъ с. Паралово (на Анастаса Петровъ). По-големата сега не се обитава. — Долната ѝ частъ е яхъръ.
2. Къща, плѣвникъ, кошара и търла на братя Миледины и Стоянъ Ичови отъ с. Будалево.
- XX. — 1. Старъ типъ къща безъ коминъ на Божилъ Ивановъ отъ с. Паралово; строена е прѣвъ 1911. година.
2. Търла отъ с. Горна Ръжана; прѣди 28 години служела за къща.
- XXI. — 1. Първа работа при построяване керемидна къща въ с. Райчиловци.
2. Първа мазилка съ калъ на керемидна къща; въ срѣдата хамбаръ, а въ дѣсно плѣвникъ съ кошара (яхъръ). Горниятъ етажъ на плѣвника ще остане завинаги несмазанъ.

- XXII. — 1. Скелетъ на керемидна каща въ с. Райчиловци.
2. Сщата каща, излетена съ пръчки — готова за първа мазилка.
- XXIII. — 1. Старъ типъ керемидна каща съ коминъ въ махала Дълга-Орница въ с. Изворъ.
2. Новъ типъ двуетажна каща въ Босилградъ. Въ сръдата зимникъ.
- XXIV. — 1. Новъ типъ едноетажна каща на Мите Газабошъ отъ Босилградъ; отдолу зимникъ.
2. Старъ типъ керемидна едноетажна каща съ солдрума. Служела прѣди 30 години за училище. Отлѣво е черквата (въ с. Треплина), построена прѣзъ 1860. година.
- XXV. — 1. Воденица въ с. Райчиловци.
2. Воденица въ с. Долна-Лисина.
- XXVI. — 1. Плъвиникъ съ кочина въ с. Горни-Коритенъ.
2. Валяница въ с. Горни-Лисина.
- XXVII. — 1. Кошъ за жито въ с. Зли-Дошъ.
2. Кошъ за жито въ с. Църнощица.
- XXVIII. — 1. Сѣшикъ — жѣстото, дѣто се събира сѣното за зимата (Босилградъ).
2. Хамбаръ, покритъ съ дъски, въ с. Врѣстница.
- XXIX. — 1. Градище — жѣстото на старата Бусилова крѣпостъ (въ Босилградъ).
2. Стариненъ конъ, изваденъ въ сѣщото градище.
- XXX. — 1. Старинната черквица Св. Никола въ с. Божица.
2. Старинната черквица Св. Параскева, реставрирана прѣзъ 1901. год., въ с. Долна-Лисина.
- XXXI. — 1. Черквата Св. Троица въ с. Изворъ; построена прѣзъ 1834. година.
2. Кулата — старинна крѣпостна сграда въ с. Драгойчици, сега полуразрушена.
- XXXII. — 1. Косачи въ с. Гложие — въ жѣстността Долна-Бусилица, 1450 м. височина.
2. Берачи на сѣно въ планината — с. Плоча, 1630 м. височина.
- XXXIII. — 1. Овчаръ — Иванъ Ивановъ отъ с. Горни-Любата — дава солъ на водача на стадото.
2. Доене овце на „струга“ въ с. Доганица.
- XXXIV. — 1. Орачъ — чичо Цвѣто Кардановъ отъ с. Босилградъ.
2. Влачене посѣтото жито съ „брана“.
- XXXV. — 1. Разхвърляне торъ на паша въ Босилградъ.
2. Желѣзна вила, съ която се разхвърля торъ.
- XXXVI. — 1. „Дреа“ — най-стара горна женска дреха въ Крайще.
2. Баба Наза Милсавова отъ махала Липа (Босилградъ), облѣчена съ „дреа“.
- XXXVII. — 1. Стара носия въ Крайще, носена прѣди 45 години.
2. Сщата, гледана отзадъ.
- XXXVIII. — 1. Мажъ, облѣченъ въ беневерци, контушъ и опасачъ; врѣсачъ съ силѣфъ.
2. Сщиятъ, гледанъ отзадъ.
- XXXIX. — 1. Мажъ, облѣченъ въ беневерци, антери и хорамче („вермене“).
2. Сщиятъ, гледанъ отзадъ.
- XL. — 1. Дѣдо Илиа Каловъ отъ с. Назърица съ бабичката си.
2. Дѣдо Стоилко отъ с. Доганица съ бабичката си.
- XLI. — 1. Празнична женска носия въ Босилградъ. Облѣкло: джубе, сая и лисица; отпрѣдъ „скутача“.
2. Сщата, гледана отстрана.
- XLII. — 1. Празнична женска носия въ Босилградъ, гледана отзадъ.
2. Сщата безъ джубе и лисица.
- XLIII. — 1. Празнична носия безъ джубе. Вмѣсто „скутача“ отпрѣди е запасана „вута“ (отъ Босилградъ).
2. Пъленъ комплектъ на сегашна женска празнична носия въ Крайще.
- XLIV. — 1. и 2. Момичета въ празнично облѣкло (лѣтно) съ „скутачи“ (отъ Босилградъ).
- XLV. — 1. Сѣмейство (безъ бащата) отъ с. Църнощица.
2. Селяни отъ с. Църнощица съ „вренски дреп“ отъ домашенъ шаскъ.
- XLVI. — 1. Дѣдо Дончо Краиндолски отъ с. Райчиловци съ синове, снахи и внуци — задруга
2. Дѣдо Милованъ Станковъ съ домочадието си — задруга отъ Босилградъ.
- XLVII. — 1. Група жени и дѣца отъ с. Изворъ.
2. Дѣца отъ с. Църнощица.
- XLVIII. — 1. Работници отъ Крайще на ижтъ за Базабановата фабрика въ с. Кочариново — Рила.
2. На кафенце при гайдарджията — група отъ събора въ Босилградъ на Свѣтли Петъль 1914. г.
- XLIX. — 1. Жѣтваря въ планината (22. августъ 1914. г.) въ с. Доганица.
2. Кола съ „рожница“ на ижтъ за снопи (въ с. Райчиловци).
- L. — 1. Вършитба въ Босилградъ.
2. Отлѣване на овършения ечимикъ въ с. Киселица.

- LI. — 1. Курбанъ — вари се въ 7 най-голям котли (въ с. Райчиловци).
2. Селска служба (15. августъ 1914. г.) въ Райчиловци; курбанътъ още не е разладенъ.
- LII. — 1. Цигани — тупанджии и кеменджи — въ Босилградъ.
2. Гайдарджии отъ с. Млъкоминци.
- LIII. — 1. Вътрѣшностъ на къща — мутвалъ — въ с. Църнощица.
2. Одаръ-дегло въ с. Райчиловци.
- LIV. — 1. и 2. На хорото въ с. Райчиловци.
- LV. — 1. Навивалки отъ с. Райчиловци.
2. Разбой — станъ съ „ткаля“ (тжачка) отъ с. Босилградъ.
- LVI. — 1. Биене на млѣкото за масло въ „бутинъ“ въ с. Доганица.
2. Невѣста съ люлка и дѣте на нѣтъ за граднвата, с. Босилградъ.
- LVII. — 1. Кулата — единствена обществена сграда, строена отъ турцитѣ и сега запалена; служи за общинско управление въ с. Изворъ.
2. Главниятъ входъ на мивата „Благодать“.
- LVIII. — 1. Училище съ сламенъ покривъ въ с. Горна-Ръжава.
2. Училище, типъ „Лука Вжаровъ“, въ с. Долни-Коритенъ.
3. Училище, типъ „Лука Вжаровъ“, въ с. Уши.
4. Училище, типъ „Лука Вжаровъ“, въ с. Косово.
- LIX. — 1. Училище, типъ „Лука Вжаровъ“, въ с. Божица.
2. Черковна сграда, приспособена за училище, въ с. Горни-Коритенъ.
3. Училище, типъ „Лука Вжаровъ“, въ с. Рѣсенъ.
4. Училище въ с. Метохия.
- LX. — 1. Училище безъ планъ въ с. Сушица.
2. Частна сграда, наета за училище, въ с. Добри-Долъ.
3. Частна сграда, наета за училище, въ с. Габрешевци.
4. Каменна сграда — училище въ с. Злогошъ.
- LXI. — 1. Модерна сграда — училище въ с. Треклина.
2. Модерна сграда — училище въ с. Изворъ.
3. Частна сграда — училище въ с. Лечевци.
- LXII. — 1. Хамбаръ въ с. Райчиловци.
2. Старъ типъ пчелини кошери въ с. Злогошъ.
- LXIII. — 1. Скопяване женска свияя — въ с. Долни-Коритенъ.
2. Циганска къща въ с. Радичевци.
- LXIV. — 1. Шивачъ на селски дрехи въ с. Треклина.
2. Грънчаръ — въ Босилградъ.
- LXV. — 1. Кацаръ — Младенъ Ковачки въ Босилградъ.
2. Самарджии — Стоименъ Симоновъ въ Босилградъ.
- LXVI. — 1. Обичай „китка“; трапезата е наредена, китката е сложена върху погачата.
2. Момичето е готово да играе съ китката.
- LXVII. — 1. Момичето играе съ китката.
2. „Киткаретѣ“ ниятъ слѣдъ игрането.
- LXVIII. — 1. Прѣвасяне на конь „рубата“ на момата.
2. Смѣхоринтѣ на маскирания, „оалепна“, кога се прѣвася „рубата“.
- LXIX. — 1. Съсѣдки на „работа“ — въ Босилградъ.
2. На „соборището“ въ Босилградъ.

Цвѣтни таблици

- I. „Дреа“, „ласачѣ“ — най-стара горня женска дреха.
II. Украшения на „дреата“ откъмъ гърба.
III. Поясъ, сая, елече и скута — сегашна женска носия.
VI. Украшения на елечето, саята, пояса и скутата.

Прѣдговоръ.

—

Една отъ многото причини, поради които ние, българитѣ, слабо познаваме отечеството си, е и тази, че у насъ липсватъ монографски изучавания на отдѣлни кжтове отъ страната ни.

Съ цѣль да допринеса нѣщо къмъ въпроса за основното изучаване географията и етнографията на нашето отечество, написахъ настоящата книга. Тя е резултатъ отъ нѣколкогодишенъ трудъ.

Прѣзъ лѣтния семестъръ на 1900. г., още като студентъ въ Софийския Университетъ, бѣхъ приготвилъ и прочетохъ въ географския семинаръ реферата „Кюстендилско крайще“, обаче, не го напечатахъ, защото прочетеното бѣ кратъкъ изводъ отъ проучванията ми на Крайщето, които бѣхъ извършилъ прѣзъ прѣдходната учебна двумѣсечна ваканция (юлий и августъ 1899. г.). А тия изучавания азъ смѣтахъ за съвсѣмъ недостатъчни, та затова рѣшихъ да почна основно и подробно нови изслѣдвания. Обстоятелствата, обаче, тѣй се стекоха послѣ, че трѣбваше да се минатъ цѣли шестъ години, додѣто се приготвя и захвана сериозно за работа.

Изпърво почнахъ антропогеографски наблюдения и изслѣдвания, като имахъ за ръководство въпросника на проф. д-ръ А. Иширковъ „Упѣтване за изучаване селищата въ Българскитѣ земи“ и тоя на проф. отъ Бѣлградския Университетъ д-ръ I. Цвијић „Упуства за проучване села у Србији“. Послѣ, при първия опитъ да обработя частъ отъ материала, азъ се впуснахъ и въ други области. Видѣхъ, че, ако застъпя само този дѣлъ отъ географията, нѣма да допринеса много нѣщо за опознаване на избраната отъ мене областъ: монографията ми щѣше да бже едностранчива. Тогавя рѣшихъ да разширя границитѣ на изучаванията си съ цѣль да изнеса цѣленъ географски очеркъ за Кюстендилско крайще. И прѣдлаганата книга е единъ опитъ за такъвъ.

Отъ задачитѣ и цѣлитѣ, които днешната географска наука има и прѣслѣдва и отъ нейното съдържание, излѣзоха и принципитѣ, които сж ме ръководили при написването на настоящата монография. Ималъ съмъ за цѣль 1) да изслѣдвамъ и опиша, колкото е възможно по-подробно земната повърхнина въ свръзка съ хидросферата и атмосферата (орография, хидрография и климатъ); 2) да изслѣдвамъ земния

растителенъ покривъ и животенъ миръ и тѣхното отношение къмъ земната повърхност и човѣка, като отбѣлѣзвамъ най-типичното и главно, което има особено значение за човѣка (биогеография); и 3) да изслѣдвамъ човѣка и отдѣлнитѣ моменти отъ материалната му и духовна култура въ свръзка съ прѣдмета на първитѣ двѣ задачи, т. е. заселяване, доселяване и прѣселяване; числото на жителитѣ, гѣстотата имъ по поселения и изобщо по пространство; съставъ по полъ, вѣра и матеренъ езикъ; просвѣщение и грамотностъ; говоръ; занитие и начинъ на животъ; типъ, характеръ, обичаи и народни творения (антропогеография или културна география).¹⁾

Широки задачи и мъчноизпълними, толкозъ повече че въ нашата родна литература нѣма нито единъ такъвъ цѣлостенъ опитъ, освѣнъ ако не смѣтаме д-ръ Иречековото „Княжество България“, първата му часть. Но азъ се заехъ твърдо и здраво да ги разрѣша. Зарадъ това отъ 1906. до 1911. година — цѣли шестъ учебни ваканции (юлий и августъ) непрѣстанно пътувахъ надлъжъ и наширъ изъ планинското Крайще и то по нѣколко пѣти. Наблюдавалъ съмъ и изслѣдвалъ всичко, повтарялъ съмъ изслѣдванията си и така бѣхъ успѣлъ да събера доста грамаденъ материалъ. Кога прѣзъ 1910. г. се убѣдихъ, че нѣкои нѣща прибързано съмъ записалъ или невѣрно схваналъ особено въ антропогеографската часть — главно селищата, дѣто за историята на заселяването бѣхъ събралъ противорѣчиви свѣдѣния — напечатахъ единъ „Малъкъ въпросникъ за антропогеографско изучаване на Крайщето“ и го разпратихъ на мнозина учители и други по-вѣщи лица. Съ малки изключения всички се отзоваха на поканата ми, и азъ послѣ можахъ да внеса нужнитѣ поправки и допълнения.

Кога дойдѣ редъ да опрѣдѣлямъ границитѣ на Крайще, голѣма спънка срѣцнахъ откъмъ Радомирско и Кюстендилско. Отъ сѣверъ и сѣвероизтокъ, откъмъ Трънско, Кюстендилското крайще ясно се очертава главно по носията (мъжка и женска): мъжетѣ тамъ носятъ бѣли вълнени бенеvreци съ дълги, до колѣнитѣ, бѣли вълнени горни дрехи, безъ рѣжави (дорамници), а женитѣ — „литаци“, вмѣсто съответнитѣ бенеvreци, потури и панталони съ антерии и „контуши“ за мъжетѣ, и „саи“ за женитѣ въ крайшката носия. Не е така, обаче, отъ изтокъ и югъ. Тука има прѣливане, а нѣйдѣ голѣмо сходство, както въ носията, така и въ говора. Азъ приехъ административната граница, оная която се съвпада съ турската до 1878. г. за крайшката нахия и която слѣдъ Освобождението обемаше Босилиградска околия съ 62 села. Тия граници и цѣлото мѣстно население знае като крайшки — на Кюстендилско крайще.

Липсватъ каквито и да е писмени извѣстия за Крайщето до Освобождението. То не съществува и въ най-добритѣ дотогавашни карти,

¹⁾ Български прѣгледъ, гол. IV, книга 12. — „Задачи и съдържание на дневната географска наука“ отъ д-ръ А. Иширковъ.

и мѣстото му е изпълнено съ бѣло поле. И тази „*terra incognita*“ за пръвъ пътъ биде открита за културния свѣтъ отъ д-ръ К. Иречекъ въ неговитѣ „Пътувания (Cesty po Bulharsku)“. Той е дохождалъ два пъти тука: прѣзъ 1880. г. (мѣсецъ августъ), като членъ на тѣй наречената аграрна комисия, и прѣзъ м-ць септемврий 1883. да изучи по-добри онова, което като историкъ и географъ го е интересувало и за което прѣзъ 1880. г. не могълъ да си вземе бѣлѣжки. Д-ръ Иречекъ е открилъ Кюстендилско крайще, но не е ималъ време подробно да го изучи, тъйкѣ не е била такава и цѣльта му. При второто му пътуване го е придружавалъ и покойниятъ професоръ Г. Златарски, който дава своитѣ кратки бѣлѣжки за геологията на Крайще въ Пер. спис. кн. XVIII. 333—359 стр. Тѣй че за по-старата история на Кюстендилско крайще азъ съмъ се придържалъ само отъ извѣстията за Кюстендилъ и неговата околностъ, изнесени отъ проф. Йор. Ивановъ въ неговата „Сѣверна Македония“ и отъ д-ръ К. Иречекъ — въ неговото „Княжество България“ I и II. часть.

Слѣдъ освобождението на България Кюстендилско крайще е било почти забравено и занемарено въ всѣко отношение. Чакъ слѣдъ Пловдивското изложение (1892. г.), кога покрай другитѣ прѣдмети за излагане оттукъ били изпратени и два газетни сандѣка галенитва руда, правителството наредило да се изучи минералното богатство на този край, резултатъ на което бѣ „Геологически изучаваня на пограничната мѣстност на западъ отъ Трънъ и Кюстендилъ“ (Мѣс. кн. XVI—XVII.) отъ д-ръ Л. Ванковъ. За основа, при прѣдставяне орографията на Крайще, ми послужи именно това послѣдно изучаване.

Подробно съмъ гледалъ да опиша всички рѣки и рѣкички, а сѣщо и карстови извори. По липса на наблюдения за всички елементи отъ климата, съ цифри изнасямъ само валежа за 16 години, а за температурата и вѣтроветѣ давамъ характеристика и оцѣнка по мое личво схващане. Биологическата география застъпямъ съ ония растения (главно горскитѣ формации) и животни, които иматъ най-близко отношение съ човѣка. Навсѣкждѣ, дѣто дотукъ е било нужно, не съмъ жалилъ време, за да прѣдстави нѣщата съ цифри, защото, макаръ послѣднитѣ и да сѣ прѣходни за нѣкои явления, изразяватъ винаги най-точно онова, що е било въ сѣщностъ за времето на изслѣдването поне. Тука, обаче, най-много време изгубихъ: едно, че ми липсваха помагала, и друго, че за много нѣща нѣмаше статистика или, ако имаше такава, бѣ прѣсната, затулена и, главно, необработена за моята цѣль.

Въ отдѣла „население“ съмъ гледалъ да изнеса най-подробни свѣдѣния, доколкото това е било възможно, защото именно тука Крайщето, като самостоятелна областъ, е най-интересно. То заема особено мѣсто между Западна България, Източна Сърбия и Сѣверна Македония; тука се срѣщатъ и прѣливатъ особеноститѣ на тѣзи три покрайнини, като намиратъ своя най-ясенъ изразъ въ езика.

За по-старото население на Крайще, както вече споменахъ по-горѣ, нѣма никакви писмени извѣстия. А отъ онова, което е могло да се запази като прѣданіе въ сегашнитѣ поколѣния, излиза, че Крайщето е заселено не по-рано отъ 300—350 години върху запуснати стари селища и то главно отъ пришелци изъ Щипско, Кратовско и Паланечко, които още отъ начало образували дребни и прѣснати на далечно разстояние едно отъ друго селища, та лесно послѣ била „притисната“ земята имъ отъ нѣкои кюстендилски турци — аги и бегове. Тѣй е изникналъ за Крайще доста извѣстниятъ „кесимджийски“ въпросъ, за който тукъ, сравнително, по-подробни свѣдѣния давамъ. Отъ онова, що изучихъ на самото мѣсто, дойдохъ до заключение, че кесимджийството въ Крайще не е резултатъ отъ изроденъ сплахилъкъ, както подобни явления имаме на други мѣста въ България, а е слѣдствие на насилствено завладяване и то не много отдавнашно. Заключение то ми е съвсѣмъ друго отъ това, което аграрната комисия е дала прѣзъ 1880. г. въ своя рапортъ.¹⁾

Въ „статистиката на населението“, слѣдъ като съмъ разгледалъ гъстотата и състава по полъ, вѣра и матеренъ езикъ, далъ съмъ сравнително по-дълги бѣлѣжки за грамотността и просвѣщеніето на населението. Историческитѣ ми свѣдѣния за това просвѣщение сж черпани отъ живи свидѣтели — зеръ просвѣщеніето въ Крайще има кѣса и неотколѣшна история. А понеже голѣма частъ отъ по-старитѣ училищни сгради сж въ край на своето съществуване, описахъ и тѣхъ, а за нѣкои давамъ фотографски снимки.

При „етнографскитѣ бѣлѣжки“ съмъ гледалъ да бѣда по-обширенъ, доколкото това е било възможно, а най-вече за това, че прѣвъ пѣтъ тукъ се изнасятъ етнографски извѣстия и дори езиковни материали за Крайще, ако такива не смѣтаме Баба Ега, Самовили и самодиви и др. отъ свещеникъ П. Любеновъ. И при „носиа“, и при „прави и обичаи“ гледалъ съмъ да прѣдстави не само сегашното, а и по-старото, което въ много отношения е или изчезнало, или е на изчезване. За случая напълно прилегатъ думитѣ на д-ръ Иречева: „Забѣлѣзва се нече, какъ онова огромно промѣненіе, което стигнало българския народъ съ освобождението му, е захванало да заличва устнитѣ многовѣковни прѣдания и староврѣмски обичаи. Нарѣчията начеватъ да се губятъ, старинскитѣ хубави пѣсни се замѣстятъ съ нови безцвѣтни, народнитѣ обичаи и дрехи се промѣняватъ, разни възпоменания се забравятъ. Още едно поколѣние и отъ старата традиционна българщина на много мѣста ще се видятъ само слаби остатъци. Зарадъ това, врѣме е да се събира онова, което се е запазило, додѣто не му се изгуби дирята“.²⁾

По-нататкъ подробно описвамъ обичаитѣ на крайшчани при женитба, гости, раждане, кръщене, повойница, плетиво, светецъ, погребение.

¹⁾ Вижъ „Рапортъ на изиратената въ Кюстендилския окръгъ комисия за изучаване положението на безземелнитѣ селена“. София 1880. г., отчетатъкъ на Държавенъ вѣстникъ, брой 69—77.

²⁾ Периодич. спис., кн VIII, 3 стр.

забави и веселби, вѣра и суевѣрие. Едновременно съ това при „празници и обичаи свързани съ тѣхъ“ изнасямъ единъ видъ народния календаръ на това население. Съ помощта на изчерпателната „Програма за изучаване българскитѣ народни говори“ отъ проф. д-ръ Б. Цоневъ изслѣдвахъ говора на Крайще — неговата фонетика, а зарадъ ударението и синтаксата му прилагамъ въ края на книгата 96 страници (отъ 518 до 613) образци отъ този говоръ, главно пѣсни и приказки. Всички народни умотворения сж записани внимателно.

Селищата разглеждамъ сжщо подробно. Писаното за тѣхъ е до нѣйдѣ обобщение на специалния отдѣлъ отъ настоящата книга. Въ послѣдния описвамъ всѣко село по отдѣлно, като съмъ се водилъ главно по плана на проф. Иширкова съ нѣкои малки измѣненія. Тукъ му е мѣстото да се каже, че за изучаване българскитѣ поселища е нужно да се издаде ново упътване, като непрѣмѣнно се придружи съ теоритическо разяснение, както това е при „Упуства“ на проф. Цвијић — „Антропогеографски проблеми Балканскаго полуострова“. Особеността на крайшкитѣ села е тази, че тѣ всички сж прѣснати на махали, или по-право днесъ въ Крайще нѣколко махали заедно образуватъ селище съ едно общо име. Ето защо съмъ гледалъ подробно да опиша тия махали съ тѣхното положение, голѣмина, история на основаването и пр.

Направило би впечатление нѣкому, че при описание на селата, поставялъ съмъ много имена на мѣстности, ниви, ливади, гори, пасбища и пр. Това съмъ направилъ нарочно: голѣмо значение за езика и историята на неговото развитие въ една област има неговата народна топонимия. Съ врѣме, въ обикновения говоръ, много думи се измѣняватъ, дори изчезватъ, едни звукове се замѣстятъ съ други, но имената на личнитѣ прѣдмети, като собствени, се запазватъ неизмѣнно за по-дълго врѣме. Не е въ рамкитѣ на единъ прѣдговоръ да привеждамъ много примѣри, какъ въ крайшката топонимия се отразява българския езикъ съ неговитѣ звукови и формени особености, макаръ този говоръ да е билъ нѣкога подъ силното влияние на съседния сръбски езикъ. Освѣнъ това, въ тия имена не рѣдко се криятъ културно-исторически материали.

Датитѣ, които се срѣщатъ въ текста, сж по стария нашъ календаръ — источния. Имената и характернитѣ думи навсѣкждѣ отбѣлѣзвамъ точно по народното произношение.

На края на книгата прилагамъ 69 фотографски таблици, съдържащи 146 отдѣлни фотографии на мѣстности, села, махали, костюми, обичаи, училища и пр. Освѣнъ 15-тѣ за училищата, всички други сж изработени отъ мене прѣзъ врѣме на пътуванията ми. Прилагамъ сжщо така и 4 цвѣтни таблици на нѣкои дрехи отъ стара и днешна женска носня, и една карта за Кюстендилско крайще 1: 100,000.

Почти никакви прѣчки не съмъ срѣщалъ отъ страна на населението при моитѣ изслѣдвания, а тъкмо обратно — навсѣкждѣ сж ме приемали най-любезно, а особено, когато имъ откривахъ, че готвя книга,

въ която ще опиша тѣхния животъ. Тѣй азъ имахъ възможность непосредно да видя и проуча всичко, що изнасямъ въ тая книга. Самъ роденъ въ центъра на Кюстендилско крайще, азъ съмъ живѣлъ и живѣя съ радоститѣ и скърбитѣ на своя роденъ край. И съ настоящия трудъ азъ мисля, че най-добрѣ ще му се отплатя като неговъ синъ.

Сполучилъ ли съмъ да разрѣша труднитѣ и обширни задачи, които си бѣхъ поставилъ, на този въпросъ ще отговорятъ други, по-вѣщи лица. Знаино е, че като всѣко човѣшко дѣло, и моето не е безъ недостатѣци, на нѣкои мѣста, може би, доста чувствителни. Достоинството на книгата, обаче, азъ смѣтамъ главно въ истинността на онова, което изнасямъ като материалъ, онова, което по нѣколко пѣти съмъ провѣрвалъ. А ако има нѣйдѣ непълнота, тя ще бѣде именно тамъ, дѣто много нѣща не съмъ могълъ да забѣлѣжа като оригинални, защото менъ сж се прѣдставили въ момента на изучаването за обикновени и общопознати.

Книгата ми бѣ готова за печатъ въ първата половина на 1912. г., но, поради Балканската и Съюзнишка войни, това не можа да стане. Въ 1914. г., по искането на рецензента на Академията на Наукитѣ, внесохъ нѣкои добавки и оправки, та чакъ прѣзъ априлъ 1915. г. тя почна да се печата, за да види бѣлъ свѣтъ едвамъ днесъ — единадесетъ години слѣдъ нейното започване!

Прѣзъ това врѣме се появила на сръбски книгата „Крајиште и Власина“ отъ Риста Т. Николић (Насеља Српскихъ земаља, кн. VIII, 1912. г., 1—390 стр.), дѣто се разглежда антропогеографски само часть отъ Кюстендилско крайще — всичко 21 селища.¹⁾ Поради послѣднитѣ събития, които станаха между насъ и сѣрбитѣ отъ 1912. г. насамъ, нѣмахъ възможность да имамъ на врѣме и на рѣка въпросното съчинение, за да мога да посоча, дѣто би се явила нужда при печатането на моята книга, неговото съществуване, а най-важното — да отговоря тамъ, дѣто, споредъ мене, нѣкои нѣща сж ериво схванати, а нѣкои — съ тенденция прѣдадени. Това, обаче, най-малко може да стане сега при прѣдговора.

На край, най-приятенъ дългъ ми е да изкажа тукъ голѣмата си благодарность на всички ония, които ми помогнаха съ свѣтитѣ си прѣди и въ врѣме написването на книгата, а сѣщо и на ония, които ме улесниха въ изслѣдванята ми, а именно:

На г. г. д-ръ А. Иширевъ, проф. по география, Йор. Ивановъ, проф. по българска литература, Добри Даневъ, Босилиградски окоп. училищенъ инспекторъ, Георги Кюрчичевъ, нач. на Кюстендилската по-роиздна секция, Василъ Димитровъ, Симеонъ Стаменовъ, Ангелъ Константиновъ, Василъ Янакиевъ, Тодоръ Захариевъ, Анастасъ Трендафиловъ, Петъръ Трендафиловъ, Никола Захариевъ, Стойне Янчевъ,

¹⁾ Николић описва Божица, Босилиградъ, Гложѣе, Драгойчинци, Косово, Горна Лисина, Долна-Лисина, Лечевци, Горна-Любата, Долна-Любата, Метозли, Мусулъ, Паралово, Плоча, Горна-Рѣжана, Долна-Рѣжана, Побиецъ-Камъкъ, Топли-Долъ, Царица, Чешлянци и Шатковица.

Василъ Христовъ, Димитъръ Ангеловъ, Христо Илиевъ. Иванъ Константиновъ, Александъръ Григоровъ, Захари Кръстовъ, Зиновъ Григоровъ, Никола Джоневъ, Стоянъ Илиевъ, Станко Яначковъ, Захари Храновъ, Христо Поповъ, Христо Янчевъ, Никола Стоевъ, Владимиръ попъ Антоновъ, Михаилъ Караджовъ, Василъ Драевъ, Борисъ Янакиевъ, Петъръ Сотировъ, Ангелъ Яневъ, Яне Тасевъ — всички народни учители въ Кюстендилско крайще; Якимъ Димитровъ отъ с. Брѣстница, Тасе Малиновъ отъ с. Доганица, Андонъ Харизановъ отъ с. Босилиградъ, Цоне Радековъ отъ с. Долня-Любата и г-жа Маша Казанджиева, учителка по рисуване въ Кюстендилската дѣвич. прогимназия.

На загиналитѣ прѣзь Съюзнишката война учители: Йосифъ Стойковъ, Ангелъ Харизановъ, Петъръ Анастасовъ и Харалампи Станковъ, приживѣ сжщо мои сътрудници, да имъ бжде вѣчна паметъ!

Кюстендилъ, 7. априль, 1918. г.

Йор. Захарневъ.

І. Земля.

1. Положение и име.

Кюстендилско крайще се нарича планинската област, която се простира на сѣверозападъ отъ Кюстендилъ и се заключава между Радомирска околия отъ изтокъ, Трънска отъ сѣверъ, сръбско-българската граница отъ сѣверозападъ, западъ и югозападъ и Кюстендилска (старата административна до 1901. год.) околия отъ югъ.

Поменатата област въ учебниците по отечествена география, както и въ обикновения говоръ, е извѣстна само съ името Крайще. Казватъ, напр.: „Този човѣкъ е отъ Крайще; богати оловени рудници се намиратъ въ Крайще; Крайщето е чисто скотовѣдна мѣстность; Крайшчанинътъ е бѣденъ планинецъ и др.“. И ако тука се употрѣбвява названието „Кюстендилско крайще“, то е зарадъ това, че има и съседни до него области, които носятъ подобни имена: общинитѣ Долно-Мѣлнска, Лѣворѣчка и Пенкѣвска (Трънска околия), въ които влизатъ селата: Видраръ, Гѳрня-Мелна, Горочѣвци, Довѣвци, Дѳлня-Мѣлна, Длѣга-Лука, Кѣшлѣ, Лѣва-рѣка, Одраница, Пенкѣвци и Шипкѳвица, сж извѣстни съ име Трънско крайще. Дѣвлѣнската пѣкъ община съ селата: Гѳрня-Врѣбча, Дѳлня-Врѣбча, Гѳрня-глогѳвица, Дѳлня-глогѳвица, Смирѳвъ-долъ, Калѳтинци, Райнци и Дѣвля носи име Радомирско крайще.

Името „Крайще“ е старославянско. Съ него старитѣ бѣлгари и сѣрби сж именуваели своитѣ гранични области.¹⁾ Въ старосръбски езикъ думата „крайще“ означавала граница, а „крайщникъ“ — пограниченъ стражаръ. И понеже сръдновѣковната сръбско-българска граница минавала именно прѣзъ тия мѣста (отъ планината Чемерникъ до крѣпостята Земльнъ на р. Струма), името крайще се запазило и до днесъ.²⁾

Тази област около врѣмето на Велбуждската битка (въ 1330. г.) принадлежала на кралство Сѣрбия и отъ тогава дори до освобождението ни отъ турцитѣ (1878. г.) тя не е била въ бѣлгарски рѣдѣ.³⁾ Случайно,

¹⁾ Йорданъ Ивановъ. Сѣверна Македония, исторически издирвания. София 1906. г. 216. стр.

²⁾ К. Иречекъ. Княжество Бѣлгария, часть втора — изтудвания по Бѣлгария. Пловдивъ 1899. г. стр. 581.

³⁾ Йорданъ Ивановъ. Сѣв. Мак., 50 стр.

може би, сръбско-българската и турско-българската граница минали пакъ въ западната страна на тоя край и още веднажъ утвърдили названието „Крайще“. А и въ морфолошко отношение, както ще видимъ по-нататкъ, Крайщето справедливо носи името си, защото дѣйствително прѣдставява край, задъ който на западъ и югозападъ се простиратъ различни отъ него по видъ области — Вранско и Паланечко.

2. Граници, видъ и величина.

Описваната областъ до 1901. год. образуваше самостоятелна административна околия, съ име Босилиградска, а по-рано (до 1889. год.) — Изворска. Въ нея влизаха слѣднитѣ 62 села: Божѣца, Топли-долъ, Босѣлиградъ, Гложѣ, Милѣвци, Парáлово, Радичѣвци, Рáйчиловци, Бресница, Буцалѣво, Злѣ-долъ, Млекоинци, Рибáрци, Гóрня-Лѣсина, Гóрня-Ръжána, Дóлня-Лѣсина, Дóлня-Ръжána, Гóрно-Уйно, Дóлно-Уйно, Полетѣнци, Рѣсенъ, Бáрие, Гóрня-Любáта, Дóлня-Любáта, Мусúлъ, Плóча, Гóрно-Кобѣлье, Драгойчинци, Лѣсецъ, Метойя (Метохѣя), Побѣенъ-камикъ, Цáрица, Чешлянци, Шáтковица, Врестъ, Дóбри-долъ, Дóлни-Кóритенъ, Злóгошъ, Сушѣца, Белúтъ, Горни-Кóритенъ, Грúинци, Извóръ, Кѣселица, Уши, Бъзóвица, Гáбрешевци, Дóлно-Кобѣлье, Дрáголевци, Кóсово, Лечѣвци, Трѣклина, Догáница, Дúкатъ, Назѣрица, Църнóщица, Бѣстъръ, Брáнковци, Гóрно-Тлѣмино, Дóлно-Тлѣмино, Рикачѣво и Ярешникъ.

Съ законъ отъ сжщата година Босилиградската околия бѣ унищожена, като административна единица, и слѣна изцѣло съ Кюстендилската. Днесъ цѣлата тази покрайна носи името Крайще, което име и азъ ще употребявамъ, като по-кжсо и географски по-вѣрно.

Обширното Крайще на югозападъ граничи съ сръбско-българската граница, която почва отъ върха Пáтерица (1671 м.) и върви право на югоизтокъ по билото на планината Бабина-поляна, минава прѣзъ гребена Вильо-Коло и съ това направление свършва до Дукатската планина. Отъ върха Друстовица (1635 м.) до Дукатската планина (1650 м.) сръбско-българската граница раздѣля селото Цървѣни-градъ на двѣ части, отъ които по-голѣмата сега е въ сръбско, а само 9 кжци сж въ България. Оттукъ (Дукатската планина) границата измѣня посоката си, като почва да върви право на югъ по билото на Доганичката планина и достига до Голѣми-врѣхъ (1827 м.). Тъй че отъ Пáтерица до Голѣми-врѣхъ границата на Крайщето съвпада съ сръбско-българската. Отъ Голѣми-врѣхъ границата на Крайщето напуска вече сръбско-българската и почва да върви съ източно направление по билото на Горно-тлѣминската планина (клонъ отъ Доганичката), а слѣдъ това измѣня посоката си къмъ югоизтокъ и върви по Селички-долъ, като оставя прѣснатитѣ колиби на с. Карамáница къмъ Кюстендилско,

а Горно-тлъминскитѣ — на Крайще. Съ същото направление границата на Крайщето, слѣдъ като прѣсича Брѣнковска рѣка, достига до Яворска чука (1319 м.) надъ селото Бобешино. Отъ послѣдния връхъ промѣня посоката си — върви по билото на Кутугерския и Горбановския баири съ сѣвероизточно направление и достига до върха Арамѣя (1495 м.). Оттукъ до върха Кумѣца (1278 м.) надъ село Брѣнковци държи същата посока, а послѣ я промѣня въ източна и държи това направление до Чудински връхъ (1180 м.). Означената отъ Голѣми-връхъ дотукъ граница дѣли Крайщето отъ покрайнината Каменичко полѣе, която принадлежи на Кюстендилска околия.

Отъ Чудинския връхъ границата на Крайщето измѣня посоката си къмъ сѣвероизтокъ, като върви по Режѣнското бърдо, но отъ върха Двата-Дѣба (1109 м.) пакъ се повръща къмъ изтокъ, прѣсича Ломничката рѣка и достига до рѣка Драговищица, която също прѣсича между Дрѣновъ-долъ и дѣдо Йовановата воденица, горановско землище. Оттукъ взима сѣверна посока къмъ село Полетинци, завръща на изтокъ и прѣсича пътя Трънъ—Кюстендилъ при Полетинскитѣ куки. Отъ това мѣсто границата измѣнява посоката си къмъ сѣвероизтокъ, достига Скакавичка рѣдина, прѣсича Злогошкия долъ, изкачва се и върви по билото на Земенската планина и отъ Силни-връхъ (1247 м.) върти право къмъ сѣверъ прѣзъ Добродолската седловина Свети-Петъръ, за да достигне върха Тичикъ (1297 м.). Този връхъ е най-източната точка на Крайщето.

Отъ Тичикъ вече границата промѣня посоката си, като прави една извивка къмъ сѣверозападъ, прѣсича Треклинската рѣка подъ селото Габрешевци и право къмъ сѣверъ, се изкачва на Конски-връхъ (1190 м.). Отъ този връхъ измѣня посоката си къмъ западъ, а слѣдъ това пакъ къмъ сѣверозападъ до Пенкъовската планина, като достига до върха Шилѣокъ, който се намира на сѣвероизтокъ отъ Видимска махала (село Треклина). Означената граница между върховетѣ Тичикъ и Шилѣокъ дѣли Радомирското крайще отъ сѣщинското Крайще. На сѣверъ почва Трънско-крайще. Границата между Крайще и Трънско крайще върви така: отъ върха Шилѣокъ до върха Златовършецъ (1175 м.) надъ с. Косово държи сѣверно направление, а оттукъ го измѣнява право на западно. Като прѣсѣче Косовската рѣка, която тукъ носи име Просѣя, надъ Струльина махала, минава прѣзъ върха Попова-корѣя (1220 м.) и достига до върха Яворѣче (1421 м.) въ Драгойчинската планина. Отъ послѣдния връхъ пакъ измѣнява посоката си къмъ сѣверозападъ и държи това направление прѣзъ върха Плоча (1704 м.) чакъ до сръбско-българската граница — върха Бѣкова-глава (1469 м.). Оттукъ до Пѣтерица границата на Крайщето съвпада пакъ съ сръбско-българската. Интересно е, че държавната граница раздѣля селото Топли-долъ на двѣ части, като оставя около 40 кмци на Сърби и 94 на България.

Въ посоченитѣ граници Крайцето заема едно пространство отъ 1028·7 квадратни километри,¹⁾ което съставя 1·08% отъ цѣлото пространство на България и 21·4% отъ цѣлото пространство на окръга. Като административна околия (бивша Босилиградска), Крайцето държи 3. мѣсто измежду четиритѣ околии на Кюстендилския окръгъ: Кюстендилска 1369·7 кв. км., Дупнишка 1312·2 и Радомирска 883 кв. км. Измежду всичкитѣ 84 околии (до 1901. год.) на царството, Крайцето държи 35. мѣсто по голѣмина на пространство; най-голѣма е Добричката околия — 2343·3 кв. км., а най-малка Тръвненската — 315·9 кв. км.

Като вземемъ върха Черни връхъ (1782 м.) въ Мусулската планина за най-западна точка на Крайцето, върха Тичикъ (1297 м.) въ Галинското осое за най-източна, върха Букова-глава (1469 м.) въ Власинската планина за най-сѣверна и Иворска-чука (надъ с. Бобешино) за най-южна точка, тогава ще намѣримъ, че Крайцето се заключава между 7° 38' (Тичикъ) и 8° 7' (Черни връхъ) западна дължина отъ Пулково, и 42° 20' (Иворска-чука) и 42° 41' (Букова-глава) сѣверна ширина.

3. История и старини.

За миналото на Крайце днесъ се знае съвсѣмъ малко. Поради особеното си положение — недостъпни планински гребени и клисури и сурова природа — Крайцето не ще е могло да привлѣче много и постоянни заселници, които да образуватъ по-голѣми поселищни центрове. Само изобилието на руди (злато, сребро, олово, желязо и др.) или пъкъ удобността на терена за скривалище при ненадѣйни нападения сж могли да бждатъ причина за заселване на тоя планински край.

На пръвъ погледъ на пхтника би се сторило, че въ тоя откъснатъ край не ще е живѣло въ по-стари врѣмена никакво население. Той ще си зададе въпроса — що би ли могло да привлѣче тука заселници? Неплодородна почва, неудобство за съобщения, суровъ климатъ — та кой би се прѣварилъ за тая дива страна? Отгорѣ на туй, пъкъ и липсата на добрѣ запазени старини още повече ще утвърди въ него мисълта, че Крайцето нѣма минало.

Обаче, това съвсѣмъ не е така, това е само на пръвъ погледъ. Крайцето, макаръ и никакъ неразучено, има всички признаци на старински животъ. На всѣки завой изъ клисуритѣ, на всѣки банръ надъ днешнитѣ села, надъ всѣва по-широка котловинка — навсѣкждѣ се срѣщатъ явни признаци отъ тоя старински животъ. Тухли, хорозанъ, желязни домашни и военни потрѣби, водопроводни глинени и оловени трѣби, остатъци отъ стѣни на здраво зидани сгради и укрѣпени мѣста — това сж все стари работи, това се отнася все до миналото на Крайцето. Едно е само лошо: не е запазенъ ни единъ писменъ паметникъ, макаръ и простъ камененъ надписъ, при все че такива сж намирани. И сега,

¹⁾ Капитанъ И. Атанасовъ. Статист. сборн. на кв. България, София, 1897. г., стр. 74.

ако би могло да се каже нѣщо за историята на Крайщето, то ще бѣде само догадки и прѣдположения. Додѣто не се направятъ, макаръ и поврхни разкопки на нѣкои отъ старинитѣ, напр. въ селата Долни-Коритенъ, Брѣсть, Треклина, Босилиградъ, Горня-Лисина, Брѣстница, Зли-долъ и Долни-Любата, дотогава за историята на Крайщето ще се правятъ само догатки.

И ние сега сме принудени да се водимъ по извѣстията за историята на Кюстендилъ, като най-близко мѣсто (до 20 км.) до Крайще, за да кажемъ малко нѣщо и за миналото на послѣдното.

Като най-старо население на Кюстендилския край, за което има археологически и исторически извѣстия, се счита тракийското племе пеонци, които живѣли между рѣкитѣ Струма и Вардаръ.¹⁾ Затова днесъ цѣлата област между Кадинъ-мостъ отъ изтокъ и Малешевско отъ западъ носи името Пиянецъ.

Въ 506. год. пр. Хр. голѣма частъ отъ пеонцитѣ били завладѣни отъ перситѣ и насилствено прѣселени въ Азия. Само ония отъ тѣхъ, които обитавали мѣстата на западъ отъ горня-Струма, по планинитѣ на сегашното Кюстендилско — значи и въ Крайще — и Пиянечко, останали свободни.

Въ IV вѣкъ пр. Христа цѣла Пеония била подъ владичеството на македонското царство. Около това врѣме въ Кюстендилско взело да се чува името на друго племе — дантелети или дентелети, които обитавали горнята струмска долина отъ Осогово и Руенъ до Витоша и Знеполе съ главно мѣсто кюстендилската котловина и гр. Пауталия (Кюстендилъ). Дентелетитѣ били — било като съюзници, било като васали — подъ македонското царство, но се радвали на вжтрѣшна автономия. Областѣта по това врѣме носила пакъ име Пеония, и въ 280. г. пр. Хр. келтитѣ, които дошли отъ сѣверъ, нахлули въ нея, опустошили я и заминали на изтокъ. Прѣзъ 183. г. пр. Хр. македонскиятъ царъ Филипъ V, за да накаже тракитѣ, които се били отметнали отъ него и които вече били отхвърлили келтското иго, влѣзълъ и въ Пеония (при дентелетитѣ) и я разграбилъ. Послѣднитѣ, дотогава съюзници на македонцитѣ, се отметнали отъ тѣхъ и взели да помагатъ на римлянитѣ, които вече туряли ржка на Македония (въ 163. г. разбили царъ Персея и завладѣли държавата му). Прѣзъ 90. г. пр. Хр. дентелетитѣ помагали на римлянитѣ противъ сѣсѣдното племе медитѣ, защото грабѣли Македония. Нѣколко години наредъ дентелетитѣ се ползували съ полунезависимостъ, но въ 46. год. пр. Хр., когато цѣла Тракия станала римска провинция съ 50 войводства, едно отъ тѣхъ било дентелетското съ главенъ градъ Пауталия.

Дентелетското войводство било голѣмо: на изтокъ достигало до Рила (вждѣ Джумал), на югъ — до Осогово, на сѣверъ — до тимошкитѣ притоци и сѣрдншкото (софийско) войводство. На Пауталия

¹⁾ Норд. Ивановъ. Сѣв. Мак., стр. 2—6.

принадлежало Царибродско, а Пиротско — на Сердика.¹⁾ Западната граница ще да е била по вододѣла на Българска-Морава и Струма, т. е. тъмно тамо, дѣто днесъ отъ Пăтерица започва сръбско-българската граница и отива къмъ Царибродъ. Значи, Крайщето е стояло въ западната частъ на дентелетското войводство.

Понеже съдбата на Крайщето е тѣсно свързана съ тая на Пауталия, то и историята на послѣдната ще служи да прослѣдимъ, що е станало по-нататкъ съ Крайщето — слѣдъ окончателното завладѣване отъ римлянитѣ на пауталийската областъ.

Пауталия при императора Траяна получила име Улпия, по името на императора Улпий Траянъ и била поправена, украсена и обновена съ бани, водопроводи и други сгради (97—117. г.). При императора Маркъ Аурелий Пауталия получила име Pautalia Aurelii (160—180. г.).²⁾ До 271. г. пауталийската областъ спадала къмъ тракийската провинция (съ главенъ градъ Пловдивъ), а послѣ същата провинция била наречена Дакия, защото римлянитѣ, слѣдъ като изоставили заддунавска Дакия (Влашко), пренели само името на областта западна Мизия, дѣто се намирала и Пауталия заедно съ Крайщето. Тази Дакия се нарекла сръбдиземна — *Dacia mediteranea* съ градове Naissus (Нинъ) Serdica и Pautalia.³⁾

Въ това врѣме (II и III вѣкъ) Пауталия станала голѣмъ и хубавъ градъ, прѣзъ който минавалъ главниятъ пѣтъ, който съединявалъ Македония съ Дунава.

Прѣзъ IV и V вѣкове Пауталийската областъ пострадала отъ нахлуването на готи и хуни, а прѣзъ VI в. тази областъ политически принадлежала на Византия. Прѣзъ този вѣкъ Юстинианъ, който поправилъ много градове, възобновилъ и крѣпоститѣ на Пауталия и околността ѝ; между послѣднитѣ се споменуватъ слѣднитѣ: Търпоронъ, Сѡвастасъ, Хердускера, Влѣпусъ, Сеспурисъ.⁴⁾ Не е изключена възможността, што една отъ тия крѣпости да е била въ Крайще, напр. Трѣклинската, или Изворската въ мѣстността Славчѣто.

Отъ изображения и надписитѣ по стари автономни пауталийски монети се учимъ, че римска Пауталия се славѣла съ грозде, жито, сребро и злато.⁵⁾ А това богатство ще да е било причина за прокарване много пѣтища изъ областта. Освѣнъ оня главенъ пѣтъ, който съединявалъ Пауталия съ Сръдецъ и Македония, споменуватъ се още много други, отъ които за насъ е най-важенъ второстепенниятъ отъ Пауталия за голѣмото пазарско село Ямборано (тържище, пазарище), разположено на р. Драговищица, 13 км. сѣверно отъ гр. Кюстендилъ. Поменатиятъ пѣтъ не е могълъ да се свършва до тука, а е продължавалъ по-нагорѣ,

¹⁾ Йорд. Ивановъ, Сѣв. Мак. 9—10. стр.

²⁾ Йорд. Ивановъ, Сѣв. Макед. 10 и 11. стр.

³⁾ К. Иречекъ, Патувания по Бѣлг. 6. стр.

⁴⁾ Йорд. Ивановъ, Сѣв. Мак., 12. стр.

⁵⁾ Ibid., 15. стр.

защото Пауталия не ще е могла да не бжде безъ пѣтно съобщение съ плодородното Вранско поле (въ Сърбия) и гр. Нишъ. Естественото му направление е по дѣсния или лѣвия брѣгъ на р. Драговищица, или пъкъ той е могълъ да върви и право на сѣверъ отъ Ямборано, прѣзъ баира, дѣто днесъ по тия мѣста съществува конски пѣтъ. По двата брѣга на р. Драговищица сега се не срѣщатъ нийдѣ останки отъ старински пѣтъ. Този пѣтъ значи не ще е могълъ да върви по течението на рѣката, защото клисурата е тѣсна, липсватъ близу до нея котловинки, годни за поселища, пъкъ и ако би вървѣлъ по тия негодни мѣста, разстоянието между Нишъ и Пауталия щѣше да се увеличи. Ето защо трѣбва да го търсимъ по направление отъ с. Ямборано, върха Черѣнецъ — на югъ отъ с. Злогошъ — с. с. Брѣстъ, Долни-Коритенъ и Горни-Коритенъ, мѣстността Славчѣто (2 км. на сѣверъ отъ с. Изворъ), селата Груйнци, Шатковица, Царица и Колоница, Власина и Сурдулица (въ Сърбия) и т. н. до рѣка Морава. Остатъци отъ по-голѣми стари поселища въ посоченото направление потвърдяватъ горното прѣдположение, а освѣнъ това, тукъ се намиратъ, макаръ и твърдѣ малко, слѣди отъ старъ друмъ. И днесъ пѣтътъ, който води отъ с. Ямборано и минава на изтокъ отъ с. Полетинци, при „ановѣтъ“ на с. Злогошъ, а послѣ прѣзъ селата Брѣстъ и Долни-Коритенъ, се нарича отъ околното население друмо. „Тука онъ си е минавалъ отъ вѣкъ“, казватъ селенитѣ. Когато прѣди 22 години се правѣлъ пѣтътъ Изворъ—Кюстендилъ прѣзъ Славчѣто, Горни и Долни-Коритенъ, Брѣстъ и Полетинскитѣ-куки, работницитѣ открили при долно-коритенскитѣ воденици, срѣщу „изворо“, калдрѣмъ, който ималъ протежение до 50 метра. Сѣщо били изкопани до тоя калдрѣмъ нѣколко голѣми кюпове, единъ отъ които изелъ Васе Горановски, прѣнесълъ го неповрѣденъ въ с. Горановци и сега, вѣроятно, го пази. На това мѣсто и отдалече личи, какъ е била прорѣзана варовитата скала, за да мине тоя друмъ. Казватъ, че нѣйдѣ близо до върха Черѣнецъ (на западъ отъ него) се намирили слѣди отъ стария друмъ. А че е съществувало поселище съ име Черѣнецъ, отъ косто днесъ нѣма и слѣди, това ясно се вижда отъ хрисовуда на манастира св. Никола Мрачки (Орѣховски) въ с. Пенцера, Радомирско, даденъ отъ Ивана Александра на 1. декемврий 1347. год.¹⁾ Тамъ, въ списѣка на подаренитѣ села и мѣста на тоя манастиръ, се срѣща и името на село Черѣнци и с. Скакавица. Селото Скакавица и днесъ съществува съ сѣщото си име, а отъ селото Черѣнецъ е останало само името, косто сега носи върхътъ, който се издига южно отъ с. Злогошъ (1163 м. височина).

Главното занятие на тракитѣ е било скотовѣдство и рударство.²⁾ Сѣщо сѣ се славили и съ отглеждане на добри коне. Земедѣлнето се е считало за долно занятие. Ето защо богатото съ руди и годно за скотовѣдство Крайще не е могло да не бжде населено отъ тракитѣ.

¹⁾ Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония. София, 1908. г., 149. стр.

²⁾ Йорд. Ивановъ, Сѣв. Маг., 26. стр.

Плавенето злато по горно-уйненскитѣ, долно-коритенски и ресенски брѣгища, добиване олово, цинкъ, мѣдъ и сребро отъ минитѣ покрай сръбско-българската граница въ наше врѣме говорятъ за голѣми подземни богатства на тоя край. А рударитѣ траки не ще сѣ оставили незачезнати тия богатства, зарадъ търсенето и добиването на които днесъ свидѣлствуватъ грамаднитѣ могили отъ прѣхвърляна прѣстъ въ Горно-Уйно (подъ махалъ Крѣцулъ, въ Какарѣзинъ-долъ), Долно-Коритенъ, Изворъ (Сушичка-махала) Треклина (Златарѣви-рупи), Долно-Кобилѣе, Чешлянци, Божица, Горни-Любата (махала Яворска), Долня-Рѣжана, Рѣсенъ и др. Тази ще е и причината за толковъ гъсто построенитѣ градища-крѣпости, на които главното назначение е било да охраняватъ рудницитѣ.

Като се знае, че гръцката образованостъ е била пуснала дълбоки корени въ тракийскитѣ области, и то толковъ дълбоки, че новитѣ завоеватели — римлянитѣ — сѣ били принудени да употребяватъ за официаленъ езикъ гръцкия,¹⁾ трѣбва да се прѣдположи, че всички находки — надписи, които сега би се намѣрили по тия градища-крѣпости трѣбва да иматъ елинско писмо. Кюстендилскиятъ край (съ Крайще) се намиралъ тогава наблизко до границата между двата езика — латинския и гръцкия — която гравица вървѣла покрай върховетѣ на Балкана, протакала се между Пиротъ и Бѣла-паланка, и между Кюстендилъ и Скопие — тъй че Pautalia била въ областта на елинския езикъ.²⁾

Освѣтъ монети (бронзови, мѣдни, сребърни и златни), не сѣ запазенъ въ Крайще другъ паметникъ съ надписъ. До 1879 год. въ Босилиградската черква св. Богородица се пазѣла една голѣма мраморна плоча съ ясно четливъ надписъ. Селянитѣ мислятъ, че писмото било „латинско“. За жалость, паметникътъ не е запазенъ. Нѣкой си „майоръ“, началникъ на „самоволцитѣ“, които наскоро слѣдъ освобождението живѣли и били хранени тукъ отъ държавата, заповѣдалъ да изтриятъ писмото, защото иначе щѣли да додаты латинци да си взематъ земята! Останки (двѣ парчета) отъ тая плоча днесъ стоятъ на стълбата на общинското управление, но надписътъ едва се познава. Друга плоча съ надписъ, сѣщо така днесъ изгубена, имало въ с. Църнощица — Карѣджица махала. Споредъ увѣрението на Босилиградския околийски инспекторъ, г-нъ Добри Даневъ, надписътъ билъ гръцки. Казватъ, че плочата била заидана въ основитѣ на къщата на нѣкой си селянинъ отъ сѣщата махала — тази къща прѣзъ 1910. год., служеше за училищно помѣщение.

Всячки монети, които се намиратъ изъ рушевинитѣ на „градищата“, сѣ съ римски надписи, а по-рѣдко елински.

Това сѣ най-оскъднитѣ свѣдѣния, по които може да се прѣдполага, като какви народи сѣ живѣли или минавали изъ Крайще въ по-старо врѣме.

¹⁾ Йорд. Ивановъ, Сѣв. Мак., 29. стр.

²⁾ К. Иречекъ, Патуваня по България, 5. стр.

Както се каза вече, това население имало главния си поминикъ въ рударство или скотовъдство, защото краешитѣ тѣсни клисури и стръмни планини не сж годни за земедѣлие. Зарадъ охраняването на това именно рударство — да бѣде осигурена самата работа, сжщо и пътищата, прѣзъ които се е изнасяла рудата — както и за охраняване на поселищата около рудницитѣ, сж били построени много крѣпости-стражарници и то главно по течението на рѣкитѣ Драговищица, Треклинска и Бранковска, а така сжщо и по нѣкои второстепенни долини, въ които могло да се добива руда. Ако тия „градища“ бѣха наредени по вододѣлното било между Морава и струмскитѣ притоци или пъкъ въ своята цѣлостъ образуваха нѣщо, като частъ отъ обиколката на нѣкоя голѣма фигура, тогава би могло да се прѣдположи, че сж гранични укрѣпления. Обаче, тѣ сж прѣстнати въ голѣмо безредие навсѣкхдѣ изъ Крайще и то най-близо до такива мѣста, дѣто е била добивана руда или пъкъ сега се добива и намира такава. Ето защо, съ пълно право, ще трѣбва да приемемъ повечето отъ тѣхъ за стражарници, чието прѣдначение е било да осигурятъ добиването на рудата и изпасането ѝ.

По течение на р. Драговищица и притоцитѣ ѝ се намиратъ развалини отъ крѣпости въ слѣднитѣ села: Долно-Уйно, Горно-Уйно, Долни-Коритенъ, Рѣсенъ, Босилиградъ, Горня-Лисина, Топли-долъ, Мусулъ, Наралово, Гложье, Милевци, Долня-Любата, Горня-Любата и Църнощица; по течението на Треклинската рѣка и притоцитѣ ѝ — въ Косово, Треклина, Сушица, Добри-долъ, Метохия, Долно-Кобилъе, Драголевци, Драгойчици и Изворъ, а по течението на Бранковската рѣка — въ селата: Бранковци, Рикачево, Бистъръ, Долно-Тлъмино, Зли-долъ и Врѣстница. (За всички старини въ Крайще давамъ по-подробни бѣлѣжки въ II-та часть на тази студия).

Кога се раздѣлила римската империя на източна и западна, Кюстендилскиятъ край се падналъ подъ Византия. Гръцката образованостъ сжществувала тукъ прѣди раздѣленieto на империята, тъй че новата — източната империя — не е срѣцнала никакви спѣнки въ това отношение, а напротивъ, засилила тука елинския езикъ и укрѣпила християнството. Но все-таки римското владичество не е останало безъ слѣди въ езика изъ Кюстендилско.¹⁾ Въ днешния краешки говоръ се срѣщатъ думи отъ чисто латински произходъ: бенебреци (bencae), каша (caput), пиле (pulus), пипонъ (pero, peronis), церъ (sergis), клисура (clausura), егрекъ (grek, стадо), оцетъ (acetum), калчуње, навуца (calceus), и др.²⁾ Но нито римлянитѣ, нито гърцитѣ сж могли да прѣтопятъ кюстендилскитѣ траки: гърцитѣ не сж основали никога колонии по тия мѣста — тукъ е имало само елинска образованостъ —, а римлянитѣ пъкъ не сж се бъркали въ вътрѣшната уредба на покоренитѣ племена. Въ планинскитѣ страни, каквото е нашето Крайще, тракитѣ запазили и своята

¹⁾ Порд. Ивановъ, Сѣв. Макед., 30. стр.

²⁾ Ibid, 30. стр.

религия и своитѣ обичаи, па и своя езикъ. Дори до края на VI в. сл. Хр. тракийскитѣ езикъ се е говорилъ по планинскитѣ мѣста.¹⁾ Но все пакъ тракийското население е било малко-много пороманено и елиптизирано.

А тъй ослабеното въ националното си чувство туземно население окончателно било промѣнено и прѣтопено отъ славянитѣ, които съ дохождането си опустошили съвършено Балканския полуостровъ. Колонизацията на полуострова отъ славянитѣ продължавала цѣли 300 години — отъ III до VII в. сл. Христа.²⁾ Тѣ отчасти запазили прѣдишнитѣ имена на рѣкитѣ, планинитѣ и градоветѣ, но ги измѣнили само по звуковитѣ закони на своя езикъ, а отчасти ги замѣнили съ своитѣ сходно-звучащи названия: селото *Παραλοφια* станало Паралово, *Ερποριον* станало Ямборано и т. п. Собствени имена на нѣща съ окончание *ци*, *ца* сж сжцо отъ славянски производъ, напр.: Драговицица, Лечевци, Радичевци, Бранковци, Райчиловци и др.³⁾

Но кое е това славянско племе, което се заселило по горня Струма и притоцитѣ ѝ, Осогово и въобще въ Кюстендилско, днесъ никой точно не знае. Проф. Йорд. Ивановъ въ съчинението си Сѣверна Македония,⁴⁾ като взима въ съображение голѣмото езиковно единство между Кюстендилско, Дуннишко, Джумайско, Кочанско и Щипско и антропологическитѣ измѣрвания на българитѣ отъ царството и отъ Македония, намира, че Кюстендилскиятъ край съ Крайце е билъ поселенъ отъ славяни, различни отъ сръбскитѣ славянски племена, които се заселили по-късно и завзели сѣверозападния дѣлъ на Балканския полуостровъ.

Пръвъ пътъ българи сж дошли въ тоя край въ 809. год., когато била прѣвзета София отъ Крума. Но въ коя година и при кого отъ Крумовитѣ наследници миналъ Кюстендилъ и неговата околностъ подъ България, не се знае. Извѣстно е само, че при царь Бориса (845—884. год.) Македония до Струмица и Охридъ била българска.⁵⁾ Около 200 години (отъ 1018. до края на XII. вѣкъ) Кюстендилско е било подъ византийска власть. Прѣзь това врѣме станало едно събитие, което е въ тѣсна свръзка съ името шопи, съ което днесъ наричатъ жителитѣ на Крайце. Въ 1048. год. около 80 хиляди печенѣзи минали Дунава и навлѣзли въ Византийската държава, за да грабятъ. Византийскитѣ войски, подпомогнати отъ българския боляринъ-войвода Михаила, сполучили не само да разбиятъ тия монголски пълчища, но ги и изловили, обезорѣжили и поселили около София, Нишъ и Овче-поле. Тѣзи, които били заселени въ западна България (около София, Кюстендилъ и въ Крайце) скоро се пославянили, защото били прѣснати между останалото славянско население, отъ което взимали и жени. Обаче името шопи останало и до днесъ. Съ това име сега наричатъ жителитѣ отъ Софийско, Радомирско, Трънско,

¹⁾ Йорд. Ивановъ, *Сѣв. Мак.*, 31. стр.

²⁾ К. Иречекъ, *История на Българитѣ*, 94 стр.

³⁾ Йорд. Ивановъ, *Сѣв. Мак.*, 32 стр.

⁴⁾ Йорд. Ивановъ, *Сѣв. Мак.*, 36 стр.

⁵⁾ *Id. ib.*, 38. стр.

Босилиградско, Паланешко, Кумановско, Овчеполско и Братовско. Името шопъ е въ свързка съ печенѣжкото племе шопъ — (Шопов.)¹⁾ Сега името шопъ е синонимъ на думата невѣжа, простакъ, грубъ човѣкъ.

Въ царуването на Калояна Кюстендилскиятъ край е билъ подъ българитѣ, но слѣдъ смъртъта на Асѣня II въ 1247. год. тоя край паново пада подъ византийска власть. Обаче, Константинъ Тихъ, който царувалъ отъ 1248. до 1277. год., изглежда да е успѣлъ да възвърне къмъ българската държава тази областъ. Въ 1282. год., кралъ Милутинъ II, сръбски владѣтель, завладѣлъ окончателно околността на Велбуждъ заедно съ града и до 1878. год., — освобождението на България отъ турцитѣ — тукъ не се е виждала българска власть.

Кюстендилъ заедно съ околността слѣдъ прочутата велбуждска битка въ 1330. год., останалъ още по-здраво въ сръбски рѣцѣ, а слѣдъ 30 години се отдѣлилъ отъ сръбската държава, като станалъ седалище на отдѣлно сѣверомакедонско княжество, наричано Велбуждско или Константиново. То било покорено отъ турцитѣ прѣзъ XV в.²⁾ Слѣдъ смъртъта на Константина (1394. год.) извѣстията за съдбата на неговото княжество сж много тъмни.³⁾ Въ началото на XV в. управителъ на „Константиновата земя“ билъ нѣкой си Юсуфъ, за когото се прѣдполага, че е билъ самиятъ Константинъ, потурченъ вече. Около това врѣме се споменава името на нѣкой-си Игитъ, войвода на Крайцето. Името му е свързано съ събитията, станали въ турската държава слѣдъ смъртъта на Баязида (1402. год.). Тогавъ настанало голѣмо безначалие въ турската държава.⁴⁾ По-малкиятъ му синъ, Мохамедъ, се отдѣлилъ отъ брата си Сюлеймана, който управлявалъ земитѣ въ Европа. Зарадъ това братята взели да воюватъ помежду си. Мохамедъ изпратилъ изъ Азия въ Европа по-малкия си братъ, Муса, извѣстенъ съ името Муса-Кеседжия. Този послѣдниятъ, слѣдъ убийството на Сюлеймана, се отметналъ отъ брата си, Мохамеда, и се провъзгласилъ за владѣтель на турската империя. Тиранията на Муса озлобила още повече християнското население, и Тимоншко пакъ се подигнало въ 1412. г. Войводата Юсуфъ, който билъ владѣтель на велбуждската областъ и Игитъ (наша Игита краиштѣнааге койководу), краешки войвода, били обвинени отъ Муса като съучастници, уловени и затворени въ Димотика. Обаче, тѣ успѣли да избѣгатъ, да дойдатъ въ областитѣ си и поели изново своята власть. Зарадъ помощта, която указали на Мусовия братъ и врагъ, Мохамеда, като взели участие въ битката противъ Муса въ 1413. год., тѣ останали до края на живота си (около 1421. год.) напълно свободни управители на своитѣ земи.⁵⁾

Прѣзъ врѣме на турското владичество Крайцето било нахия подъ Кюстендилската кааза. Краишката нахия се управлявала отъ единъ чаушъ

¹⁾ Норд. Ивановъ. Ств. Макед. 41—42. стр.

²⁾ Id. ib., 57. стр.

³⁾ Id. ib., 140. стр.

⁴⁾ Id. ib., 140. стр.

⁵⁾ Id. ib., 141—142. стр.

(булюкъ-башия), двама младши копни и седемъ души пѣши заптиета (стражари).¹⁾ Слѣдъ освобождението, отъ 62-тѣ села на Крайщето се образува самостоятелна административна околия съ име Изворска и съ центъръ с. Изворъ. Въ 1889. год. околийскиятъ центъръ бѣ прѣмѣстенъ въ с. Босилиградъ, а околията прѣименувана Босилиградска. Съ това име тя просъществува до 1901. год., когато съ законъ бѣ закрыта и присъединена изцѣло къмъ Кюстендилската.

До излизане на руската генералъ-щабна карта въ 1884. год., външниятъ свѣтъ, пъкъ и въ цѣла България не сж знаели почти нищо за Крайщето. То е било terra incognita. На Кипертовата карта на Балкански полуостровъ (1870. г.), цѣлото пространство между Кюстендилъ, Радомиръ, Трънъ и Враня е изпълнено съ бѣло петно. Въ 1876. г., австрийскиятъ генераленъ щабъ издаде голѣмата карта на полуострова и за Крайщето сж отбѣлѣзани само нѣколко села — Божица, Триклини (Треклина), а покрай тѣхъ рѣкитѣ сж отбѣлѣзани съ точки. Международната комисия, която опрѣдѣляла слѣдъ Берлинския договоръ границитѣ на княжеството и която турила сръбско-българската граница тъкмо прѣзъ тия мѣста, изработила доста подробна карта, издадена въ 1881. год., отъ професора Киперта. Обаче, тая карта съдържа само най-близкитѣ до граничната линия крайшки села и близкитѣ до тѣхъ рѣкички, а вътрѣшността стала позната чакъ слѣдъ излизането на руската карта въ 1884. год., която най-подробно изобразява цѣлата покрайнина съ планини, рѣки и села.²⁾

За географията на Крайще е писано съвсѣмъ малко. Единичниятъ географски прѣгледъ, написанъ като петни бѣлѣжки, е отъ д-ръ К. Иречекъ. Мѣстата, които той е описалъ, сж тѣй добри и релефно изрисувани, щото днесъ трѣбва да се съжалева, че не е ималъ възможность да изходи цѣлото Крайще и да даде най-доброто географско описание. „Съ особено чувство, казва той, влѣзохъ тогава въ широкитѣ крайща, които липсваха въ най-добритѣ карти“.

4. Орография.

Крайщето е чисто планинска страна. За да се схванатъ добри форми и посокитѣ на тукашнитѣ планини, най-удобно е да се наблюдаватъ отъ върха Църноокъ (табл. I, 1.), най-личния въ Крайще. Цѣлата бивша босилиградска околия, кюстендилската, частъ отъ радомирска и трънска, цѣлото Паланечко и частъ отъ Кумановско се виждатъ сттукъ като на дланъ. Гледано отъ това мѣсто, Крайщето прѣдставява единъ лабиринтъ отъ голи върхове, проточени гребени, хаотично прѣснати дълбоки и тѣсни клисури, и нито една по-голѣма равнина. Хоризонтътъ, който се открива прѣдъ очитѣ ти, граничи на изтокъ съ Витоша, на югоизтокъ съ Рила, на югъ съ Пиринъ, на югозападъ съ Осогово, на западъ съ Църна-гора и Шаръ-планина, която добри се очертава само въ асепъ, безъ омара,

¹⁾ Г. Ангеловъ, Кюсте (далъ, 1900 год.

²⁾ К. Иречекъ. Патувания по България, 581—582 стр.

день, на сѣверозападъ съ гребена Уша, на сѣверъ съ Голѣми-Стрешеръ, а на сѣвероизтокъ съ трѣнскитѣ планини, отъ които най-ясно личи купенътъ Руй.

Крайщето първоначално е прѣдставявало орографско високо плато¹⁾ — сръдно високо 1300—1400 м. То промѣнило формата си главно вследствие ерозивната сила на водитѣ, които надълбоко се врѣзали въ това плато, образували дълбоки и тѣсни долини — клисури и очертали самостоятелни възвишения, които сега могатъ да се схванатъ като отдѣлни планини. Платото не е било досушъ равно: изъ него тукъ-тамъ се издигали височини; тѣ днесъ сж върхове на най-високитѣ възвишения: Църноокъ, Уша, Валодзи, Милевска планина и др. Това врѣзване на рѣкитѣ не е спрѣло, а съ голѣма сила продължава и сега. Че всички долини въ Крайще сж ерозивни, въ това най-добрѣ ще се убѣдимъ отъ петрографската симетричностъ, която съществува и лесно се забѣлѣзва по оголенитѣ имъ склонове. Положението и посоката на долинитѣ (по-главнитѣ) сжщо потвърждава горното прѣдположение: почти всички отиватъ конкордантно отъ сѣверъ — сѣверозападъ къмъ югъ — югоизтокъ. Онова пѣкъ явление, което най-добрѣ може да характеризова една долина, като ерозивна, а именно рѣчнитѣ тераси, се срѣща най-често въ тукашнитѣ долини. По пѣтя Босилиградъ, Долня-Лисина, Божица; Босилиградъ, Долня и Горня-Любата и границата, както и по течението на р. Драговищица отъ Босилиградъ надолу — навсѣкждѣ по тия мѣста явно личатъ по склоноветѣ изъ долинитѣ тераси, нѣгдѣ останали една срѣщу друга, нѣгдѣ само на единия склонъ. Видѣтъ изобщо и орографскитѣ форми на отдѣлнитѣ възвишения се прѣдставяватъ значително еднолични. А щомъ тия форми, образувани главно отъ ерозивната сила на водата, сж приблизително еднакви, това вече показва, че и петрографскитѣ имъ съставъ е приблизително еднакъвъ.

Ако вземемъ за граница рѣчнитѣ долини, въ Крайщето можемъ да различимъ слѣднитѣ дѣлове планини, като вървимъ отъ югъ къмъ сѣверъ:

① Между рѣка Бистрица съ лѣвия ѝ притокъ — Жеравички долъ, отъ южна страна, и Бранковска рѣка, отъ сѣверна, се издига Чудинска планина, въ която най-личенъ връхъ е Арамѣя (1494 м.) Този дѣлъ носи разни имена спрѣма заселищата, които сж се сгушили по присойнитѣ на по-малкитѣ му долини. Ако се наблюдава, обаче, отъ Църноокъ, най-добрѣ се схваща тая му частъ (най-източната), която се нарича Чудинска планина и която свършва съ стрѣменъ спускъкъ къмъ р. Драговищица. Ето защо трѣбва да наричаме и цѣлия дѣлъ Чудинска планина. Тя захваща отъ върха Голешъ на сръбската граница (1467 м.) и има главно направление отъ югозападъ къмъ сѣвероизтокъ. По политѣ и пазвитѣ ѝ се намиратъ селата Голешъ, Жеравино, Бобешино, Црешново, Кутугерци, Горбановци, Ивановци, Чудинци, Долно-Глѣмно и Бранковци.

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Мсб. кн. XVI—XVII. Дѣлъ природоученъ. Геологически изучаваня . . ., 16—17. стр.

Цѣлата тази планина се състои главно отъ стари кристалинни скали: амфиболозити, микашисти, гнаиси, филити и др. архаични образувания, които на много мѣста (въ коритото на р. Бистрица) се прикриватъ отъ разнородни алувиални наноси. Само западната частъ на тоя дѣлъ се състои отъ младоеруптивни скали, между които (при с. Жеравино) на отдѣлни партии се срѣщатъ червени пѣсѣчници и конгломерати.¹⁾

Отдѣлнитѣ върхове и гребени въ Чудинската планина сж заоблени и нѣматъ много стрѣмни склонове освѣнѣ срѣщу село Рикачево и Бранковци. Въ своето протяжение тя прави едно снишаване между селата Долно-Тлъмино и Црешново, като снада на 1000 м. надморска височина. Това мѣсто е най-пригодно за коларски път; и днесъ, макаръ пътятъ да не е направенъ, селянитѣ на близкитѣ села минаватъ тукъ съ коли. Най-лични върхове въ Чудинската планина сж: Гóлешъ (1467 м.) — прѣзъ него минава новата сръбско-българска граница, Кофíль (1309), Яворска-чука (1319), Арамия (1494·9), Кумíца (1278), Бричище (1296), Чудинска-чука (1180). Всичкитѣ сж плешиви и служатъ за добри пасбища.

② Между Бранковската рѣка отъ югъ, Драговицица отъ изтокъ, притока и Любатска рѣка отъ сѣверъ, и новата сръбско-българска граница отъ западъ, се издига планината Църноокъ, която съ главния си гребенъ има направление отъ западъ къмъ изтокъ. Този дѣлъ, гледанъ отъ върха Валодзи, прѣдставява единъ хаосъ отъ гърбунки, дълбоко врѣзани и диагонално разположени долини и купеновидно издигнати върхове. Наричамъ го Църноокъ, защото поменатиятъ връхъ се издига почти въ срѣдата на цѣлата планина и съ своята мощна фигура царува надъ околнитѣ, по-малки отъ него върхове. Изобщо, въ релѣфа на този дѣлъ отъ крайнитѣ планини не могатъ да се доловятъ нѣкои правилни посоки освѣнѣ билото на Доганичката, Дукатската и Вилъколска планина, което почва отъ югъ къмъ сѣверъ, а сетнѣ промѣнява посоката си къмъ сѣверозападъ и свършва съ върха Пáтерица; и друго едно било, което почва отъ върха Бóжковица (1689) на сръбско-българската граница и държи направление къмъ изтокъ. По първото било минава сръбско-българската граница; то е водораздѣлъ между притоцитѣ на Драговицица и Бранковската рѣка, отъ една страна, и Крива-рѣка и Пчиња, отъ друга. Второто било, въ което се издига и Църноокъ, прави по своето протежение на нѣколко мѣста снишавания — седловини, не по-низки, обаче, отъ 1300 м. Отъ тѣхъ най-удобно за пътъ е онова между Църноокъ, отъ изтокъ, и Църнощичка чука (1632), отъ западъ. И сега прѣзъ тази седловина минава межъ планински пътъ, който съединява сръбско-българската граница при поста Дукатъ съ Босилиградъ и по който може да се ходи съ конь, безъ да става нужда пътникътъ често да се свали отъ коня. Цѣлото това било е плешиво и

покрито съ сочна подалнийска растителност. Самият връх Църноокъ, който е високъ 1874·7 м., се издига само съ 400—500 м. надъ околнитѣ и близки до него седловини и върхове, но, поради своето изолирано положение, той дава на посѣтителя широкъ и много добъръ изгледъ:

Ето на югъ Пиринъ показва своето бѣло теме и островърхи страннични чуки; близо до него, въ дѣсно, заобленитѣ и черни купели и била на Осогово спиратъ за дълго врѣме погледа ти, и ти по нѣкое врѣме забѣлѣвашъ едва-едва видими бѣли точки — това сж пограничитѣ постове, които можешъ да прослѣдишъ на дълго разстояние на сѣверъ отъ Руенъ до Доганичка планина. Между тебе и Осогово се прострѣло неравното Каменичко поле, на което низкитѣ чукари въ сѣверозападната му страна приличатъ на прѣплетени черва. На западъ отъ тия чукари се чериѣ дълбоката и крива клисура на Крива-рѣка, а далече, задъ нея, неясно се долавятъ силуетитѣ на Църна-гора и Шаръ планина. На сѣверозападъ погледътъ ти се плъзга по зеленитѣ пасбища на Доганичка и Вилъ-колска планина и се спира на Стрѣмна планина. Дълбокъ долъ я дѣли отъ тривърхата Уни, на най-високото мѣсто на която съ далекогледъ се съглежда дървена пирамида, построена още отъ рускитѣ топографи и подновявана нѣколко пѣти — да стои за знакъ на граничитѣ патраули. Право на сѣверъ островърхиятъ Голѣмъ-Стрешеръ засѣня съ фигурата си Малкия; послѣдниятъ е на по-пръвъ планъ, но се слива съ по-голѣмия си братъ. Ето и божичкитѣ възвишения и Колуничка планина съ връхъ Плоча. Задъ него далече, въ дѣното на хоризонта, стърчи Руй. Обърнешъ ли се на изтокъ, трѣбва дълго врѣме да се взирашъ, за да видишъ, че онова тамъ, що се слива съ облацитѣ, не е миражъ, а Витоша, чиято грамадна фигура прилича на правиленъ конусъ. Ето на югъ отъ нея стои Верила, срамежливо навела тѣлото си прѣдъ Рила и Витоша и подала двѣтѣ си рѣци да ги съедини. На югоизтокъ хоризонтътъ се затваря отъ Рила, която изглежда като грамаденъ остроназъбенъ великанъ съ изподранъ кожухъ. Склоновеѣ на дълбокитѣ ѣ долини отвърлятъ грамадни сѣнки на срѣщуположнитѣ зѣбери. По-близо къмъ тебе е Кюстендилското поле, въ дѣното на което като сребърна лента лъци Струма. Съ далекогледъ се вижда и Кадинъ-мостъ нѣщо дори невѣроятно! А най-близо около тебе — единъ лабиринтъ отъ прѣплетени и неправилно разхвърлени планински възели, въ по-голѣмата си частъ обезлѣсени и на много мѣста огрозени отъ пороищата. Това пѣкъ е бѣдното планинско Крайще!

Ярешничкиятъ притокъ на Бранковска рѣка, отъ южна страна, Църноничката рѣка, отъ сѣверна, и Брѣстнички и Зли-долски долове отъ изтокъ, като се врѣзали дълбоко въ скалитѣ на тая частъ отъ Крайшкото високо плато, схвацано отъ мене съ общо име Църноокъ, сж отдѣлили планини, които въ морфолошко отношение ясно се схвацатъ като самостояни. Отъ югъ се издига Тлъминска планина съ връхъ Побѣенъ-камикъ (1640 м.); на югозападъ — Доганичка планина (табл. I, 2.)

съ връхъ Голѣми-връхъ (1827 м.) и Бѣжковецъ (1689 м.) (той е точно на западъ отъ Църноокъ); на сѣверъ се издига Църнощичка планина съ връхъ Пейва-чука (1491 м.) и Параловската съ връхъ Мара-планина (1537 м.). Източно отъ Църноокъ Брѣстничкиятъ долъ е изрѣзалъ и отдѣлилъ Буцалевския ридъ съ връхъ Радановъ-гробъ (1422 м.) и Брѣстничкия ридъ съ връхъ Бандѣрата (1428 м.).

На западъ отъ Църнощичка рѣка, наричана въ горното си течение Голѣма рѣка, между сръбско-българската граница, отъ западъ, и Любатската рѣка съ притока ѝ Суа-Любата, отъ сѣверъ-сѣверозтокъ, има нѣколко неправилно разхвърлени планини, които можемъ да раздѣлимъ на три малки дѣлове:

а) Между рѣка Суа-Любата и притока ѝ Шаронинъ долъ се намира планината Колчина-Гарина съ най-високъ връхъ Патерица (1671 м.). Тукъ до 1912. г. се събираха границитѣ между България, Турция и Сърбия. Самиятъ връхъ е заобленъ и заедно съ гребена, по който върви сръбско-българската граница прѣдставя обширно сочно пасбище, което често пѣти селянитѣ косятъ за сѣно. И Патерица, както Църноокъ, отваря на посѣтителя обширенъ кръгзоръ, а най-вече къмъ Сърбия.

б) Между Шаронинъ долъ и малката рѣчица Яворщица, която събира водитѣ си главно откъмъ поста Вильо-Коло, се заключава планината Шипѣкъ съ най-високъ връхъ Яворщичка чука (1505 м.).

в) На изтокъ отъ Яворщица — между нея и Голѣма рѣка се издигатъ двѣ планини: Дукатска съ върхове Дукатска чука (1705 м.) и Близенъ (1694 м.) и Долно-любатска съ връхъ Любатска чука (1532 м.).

Цѣлиятъ тоя дѣлъ се състои отъ архаични образувания, пробити тукъ-тамъ отъ еруптивни скали. Ако се тръгне отъ Босилиградъ за Църноокъ по пѣтя, който минава прѣзъ село Паралово, забѣлѣзватъ се слѣднитѣ видове скали: западно отъ Босилиградъ, къмъ воденицитѣ, се показва скална маса съ обширно протежение и съ масивенъ изгледъ. Тя продължава около 1 км. и свършва въ ниститѣ на край. Скалата има тъмнобозова боя и зеленикава стѣнка по обогрениитѣ минерали. Тя е неправилно напукана и цѣлата обърната въ складъ отъ едри, неправилно паралелопидни канари. Тази скала нѣма характеръ на типична масивна скала, а се прѣдставя като прѣходенъ типъ между масивнитѣ скали и кристалинитѣ шисти. Тя е гранитоидна.¹⁾ А пъкъ възъ Любатската рѣка, прѣди да се дойде до Параловския долъ, се забѣлѣзватъ отъ двѣтѣ страни микашисти, амфиболошисти и филити, а така сѣщо и еруптивни масивни диоритни скали, по които почва да се възвишава параловскиятъ пѣтъ. Въ Параловски долъ се забѣлѣзватъ на 2—3 мѣста неголѣми гранитни ядки.²⁾

¹⁾ Д-ръ Г. Бончевъ. Кратка характеристика на скалитѣ Периодическо списание LXVII. 176—177 стр.

²⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Мсб., кн. XVI—XVII. Дѣлъ природоученъ. Геологическа изучаваня, 27 стр.

Разпръснатитѣ колиби на село Паралово лежатъ върху сивобѣли глинести шисти и филити. Прѣдъ върха Църноокъ, по пътя, се открива шистозенъ гнайсъ и, колкото се върви по-нататкъ, гнайсътъ става по-типиченъ. На югозападния му склонъ сж се натрунали голѣми грамади отъ едро и срѣднозърнестъ гранитъ, откъснати отъ съсѣднитѣ височини. Тукъ, значи, тази архаична планина се е разпукала, за да се излѣе гранитната маса; туй е станало съ посока сѣвероизтокъ къмъ югозападъ. Въ сѣвероизточния край блоковетѣ отъ гранитната маса сж по-едри, а нѣгдѣ дори образуватъ канари, а по-нататкъ тѣ сж по-дребни съ заоблени форми и съ лишен обрасла повърхность.¹⁾ Поменатата масивнокристалинна зона продължава до село Доганица и на западъ отъ него до Доганичка планина. По-нататкъ отъ чешмата, по пътя за Доганичкия постъ, между гнайса и амфиболошиститѣ се явява типично порфирична еруптивна скала. На западъ отъ село Доганица, до самата граница, теренътъ се състои главно отъ амфиболошисти, мусковитошисти, гнайсъ, на много мѣста пробити отъ малки еруптивни жили. По южния склонъ на Църноокъ, дѣто е село Ярешникъ, се явяватъ типични гнайси и биотитошисти. Тѣ, заедно съ масивногранитичната ядка, що е между село Доганица и върха Църноокъ, трѣбва да се считатъ за най-доленъ стратиграфски членъ на тукашния теренъ.²⁾ Подъ село Доганица долътъ просича една масивногранитна ядка и тече по нея повече отъ 2 км., а по-надолу се явяватъ добрѣ напластени гнайси, амфиболошисти и микашисти. Характерното тукъ е, че конкордантността на пластоветѣ е нарушена на нѣколко мѣста. Най-добрѣ това се забѣлѣзва при съсѣдството на поменатитѣ масивни скали; тѣ именно сж повдигнали и размѣстили пластоветѣ. Надъ село Бистъръ, по пътя за село Тлъмино, гнайсътъ е пробитъ отъ младо-еруптивни скали. А селата Горно и Долно-Тлъмино лежатъ върху пѣсъчнични и конгломератни пластове, които по петрографския си характеръ и своя външенъ изгледъ напълно отговарятъ на диаскитѣ червени пѣсъчни пластове отъ Коритенско и Добродолско и съ които, навѣрно, отъ едно и сѣщо море сж се утаили.³⁾ Непосрѣдствено върху червенитѣ диаски нѣсъчници и конгломерати идатъ сивоглинести пѣсъчници и мертели.

На югъ отъ Църноокъ, по склоноветѣ на Бранковска рѣка, теренътъ добива пакъ своя архаиченъ образъ. Тукъ д-ръ Л. Ванковъ е скициралъ профила на пластоветѣ: микашисти, биотитенъ гнайсъ, амфиболошисти, мусковитенъ гнайсъ, биотитошисти съ гнайсни партии и кварцови прожилки и филити.⁴⁾ Къмъ село Брѣстница червенитѣ филити, които приематъ полукристалиненъ типъ, приличатъ на долнотриаскитѣ или диаскитѣ червени пѣсъчници, развити на нѣколко мѣста въ България. Заедно съ тѣхъ идватъ и варовити пластове, отъ които се черпи материалъ за варъ. На югоизтокъ отъ село Брѣстница при черквата-монастиръ св. Илия на нѣколко мѣста се виждатъ гранитни скали.

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ, *Ibidem*, 27 стр.

²⁾ *Id. ib.*, 28 стр.

³⁾ *Id. ib.*, 34 стр.

⁴⁾ *Id. ib.*, 28—29 стр.

Колчина-Гарина, Дукатскитѣ и Любатскитѣ възвишения, които съ Църноокъ причислихъ къмъ единъ дѣлъ, се състоятъ главно отъ архаични образувания: амфиболошисти, микашисти и гнайси. Само между с. Горня и Долня-Любата шиститѣ сж пробити на нѣколко мѣста съ тънки староеруптивни жили. Църношичката рѣка, която тукъ наричатъ Голѣма рѣка, съ голѣмо усилие си е пробила пжтъ между архаичнитѣ кристалинни шисти, покрай които голѣмо пространство е заето отъ масивенъ едрозърнестъ гранитъ. Сжщото нѣщо — еруптивнокристалинна партия между шиститѣ — се срѣща и по-долу, по течението на сжщата рѣка, именно тамъ, дѣто тя се събира съ Любатската. До Босилиградъ теренътъ се състои отъ микашисти, амфиболошисти, филитгнайси и др. архаични шисти, пробити на нѣколко мѣста отъ масивни скали. Най-характерното въ тия образувания е, че се срѣщатъ дебели кварцови (бѣли) жилки, на мѣста дори значително дебели.¹⁾

3. Любатската рѣка съ притока си Суха-Любата и Божичката съ притока си Горно-лисинска рѣка, която въ най-горното си течение се нарича Рѣжанска, заграждатъ заедно съ сръбско-българската граница, отъ западъ, единъ грамаденъ тригълникъ, чийто най-остъръ жгълъ лежи на възвишението „Градище“, 1 км. на западъ отъ с. Босилиградъ. Този тригълникъ е изпълненъ съ най-високитѣ планини въ Крайще, на които направлението много добръ се схваща. Главното било може безъ прѣкъсване да се прослѣди отъ сръбскобългарската граница до Босилиградъ. Като се почне отъ Горно-рѣжанския постъ (1585) м., който се памира на единъ малкъ прѣслѣпъ, ще вървимъ на изтокъ и ще се изкачимъ на върха Чука (1685 м.). Оттукъ билото на планината взима югоизточно направление, снишава се съ 285 м., за да образува Плочкия прѣслѣпъ (1400 м.), отдѣто взима пакъ източно направление и се изкачва на Валодзи (1837 м.), лichenъ, красивъ връхъ и центъръ на голѣмъ кръгзоръ, като що е Църноокъ. Отъ това мѣсто билото извива на югоизтокъ и тая посока държи до край си. Между върха Валодзи и Мечитъ (1757 м.) въ Глошката планина се образува ново снишаване — Лисинскиятъ прѣслѣпъ, който е съ 60 м. по-низкъ отъ Плочкия — 1340 м. Въ цѣлото си направление описаната планина морфолошки може да се схване като гребенъ-планина съ отдѣлнитѣ си кжжели Валодзи и Мечитъ. При тия върхове тя отдѣля отъ себе си малки клонове: Бабуловскиятъ чукаръ се отдѣля отъ Валодзи и отива на югъ къмъ с. Долня-Любата; отъ Мечитъ сжщо единъ гребенъ се отдѣля южно и свършва надъ Любатската рѣка съ върха Чуковецъ (1408 м.). Козидолъ, притокъ на Любатската рѣка, дѣли поменатитѣ клонове.

Въ югозападния кжтъ на описания тригълникъ Барската и Плочка рѣчици, които образуватъ рѣка Вратница, лѣвъ притокъ на Любатската рѣка, сж отдѣлили двѣ, нагледъ самостоятелни планини — Стрѣмна и Уни. Първата е отдѣлена отъ втората съ Црѣна-рѣка, дѣсевъ притокъ на

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Ibid. 26—27 стр.

Вратница. Стръмна планина съ едноименния си връхъ Стръмна (1872 м.), сега часно владѣние, пасбище на дѣдо Ангелъ Прѣдѣ отъ Кюстендилъ, се спуща на югъ къмъ р. Суха-Любата и на сѣверъ къмъ Цръна-рѣка едва ли не отвѣсно, затова името ѝ доста подхожда. Уши планина, забѣлѣжителна по оловенитѣ си и цинкови руди, е най-високата въ Крайще. Нейниятъ връхъ, Бѣсна-кобила, или както го казватъ сѣрбитѣ Голѣма-Бѣсна-кобила, е високъ 1936 метра. На този връхъ стои, подновяванъ разбира се, тригонометрическиятъ знакъ, поставенъ отъ рускитѣ топографи прѣзъ 1878. година. Съсѣдни до Бѣсна-Кобила има още два по-низки върхове, разположени на сѣверозтокъ отъ него. Гледани тритѣ отъ в. Валодзи изглеждатъ като ухо, отдѣто, вѣроятно, иде и името на планината. Отъ Бѣсна-кобила съ югоизточно направление се отдѣля единъ гребенъ, който отъ сѣверна страна се нарича Барска планина отъ южно Мусулска.

Означениятъ като трети дѣлъ на крайшкитѣ планини се състои главно отъ стари кристалини шисти и гвайси, между които се срѣнать и скални маси отъ ерутивно произхождение. Последнитѣ играатъ важна роль, защото въ по-голѣмата си частъ сж металоносни. Въ Барската планина, въ дола, що се намира между върховетѣ Угриновъ-камикъ и Бѣла-вода се явява свѣтлосива младоеруптивна туфозна скала, чинто пукнатини сж изпълнени въ видъ на жили съ галенигъ, съпроводенъ и съ други минерали, но особено отъ пиритъ.¹⁾

Най-горната частъ на планината Уши се състои отъ шистозенъ мусковитенъ гнайсъ, микашистъ и серицитошистъ. На южния склонъ се намира цинкооловена руда, която идва между компактни сивзеленикави кварцати.²⁾

Почти цѣлиятъ този дѣлъ е пробитъ на много мѣста отъ металоносни младоеруптивни скали. Сега-засега галенитъ и цинкова бленда се намиратъ и подъ върха Валодзи (освѣнъ въ посоченитѣ по-горѣ мѣста) и на лѣвия брѣгъ на Кози-долъ, южно отъ Валодзи. Геологическиятъ градежъ на Стръмна и Глошка планина е аналогиченъ съ тоя на Уши.

4. Рѣкитѣ Ръжано-лисинска и Божичка (на Божичката трѣбва да вземемъ Слатинския долъ като начало) заграждатъ другъ тригълникъ съ основа билото на планинитѣ, по които минава сръбско-българската граница. Рѣкичкитѣ, които текатъ тука, сж образували дълбоки долове и оформили нѣколко отдѣлни планини, съ различни имена:

а) Горно-ръжанската планина почва отъ върха Бѣла-вода (1540 м.) и свършва при поста Вильо-Коло (1564 м.), като държи сѣверозточно направление. По билото ѝ минава границата, която ту се издига по върховетѣ Прѣсеникъ (1728 м.), Врѣшиникъ (1644 м.) и Мали-Стрешеръ (1725 м.), ту снада по прѣслънитѣ, образувани между

¹⁾ Д-ръ Ванковъ. Дѣлъ природоученъ. Геологически изучвания. Мсб. XVI—XVII. лн. 42 стр. —

²⁾ Id ib., 26. стр.

гѣхъ. Отъ Мали-Стрешеръ границата прави една малка извивка къмъ България, за да запази вододѣлното било, и отъ поста Вильо-Коло пакъ взема първоначалната си посока.

Твърдѣ интересно и красиво е мѣстото, което носи името Вильо-Коло. Спрѣмо съседнитѣ три върха — Мали-Стрешеръ, отъ сѣверозападъ, Голѣми-станъ (1751 м.), отъ изтокъ, и Дебели-ридъ (1695 м.), отъ сѣверизтокъ — Вильо-Коло прѣдставява прѣслѣпъ, прѣзъ който минава пътятъ, що съединява с. Горня-Ръжана съ сръбскитѣ села Топли-долъ и Билѣница. Тамъ, дѣто е построенъ българския воененъ постъ, на десетина крачки далече отъ вратата му, поставена, не знамъ защо, отъ сѣверъ, се забѣлѣзва единъ правиленъ кръгъ, чиято обиколка прѣдставява недълбокъ ровъ. Диаметрътъ на кръга е около 20 крачки. Центрътъ е също е отбѣлѣзанъ съ една ямичка. Кръгътъ е покритъ съ буйна, сега цвѣтяща планинска трѣва (15. юлий 1909. г.), много по-висока отъ тая на неокосенитѣ съседни ливади и пасбища. Самиятъ ровъ е покритъ съ много дребна, като че ли утъпкана трѣва. И пътникътъ е въ недоумѣние — за какво е правенъ този кръгъ, кому ли би могълъ да бѣде потрѣбенъ. Никой отъ селенитѣ не знае, да е правенъ ровътъ отъ човѣкъ, а всички вѣрватъ и твърдятъ, че това мѣсто било нѣкога, много отдавна, хорище на самовилитѣ. Въ центъра седѣлъ гайдарджията, а тѣ играели на колело. Отъ самовилската игра — вихренъ танецъ — се образувалъ ровътъ — така силно скачали, че земята тѣтиѣла. Въ разгара на играта, и гайдарджията (мѣстенъ овчаринъ) не можалъ да се стърши, а, играйки, тѣichelъ на едно мѣсто, та издѣлбалъ и за себе си трапъ. И живѣли си тукъ самовилитѣ, кѣпѣли се въ кристалнобистритѣ и засѣчени дълбоки вирове на Вильоколцица и Врѣла-рѣка, играели своето хоро въ полунощи и никому зло не правѣли; живѣли въ миръ и любовъ съ всички животни: птици, риби, звѣрове и хора, додѣто не станала грозна случка, която пропѣдила веселитѣ и мили обитателки на хубавото и поетично Вильо-Коло. Единъ овчаръ, отъ ревливостъ види се, заклалъ куче и го хвърлилъ въ срѣдата на хорището, за да го омърси. Кога самовилитѣ, слѣдъ кѣпането, дошли хоро да играятъ и пѣсни да пѣятъ и видѣли, що може да направи човѣшката злоба, така страшно се разгнѣвили, че направили най-силна вихрушка, грабнали овчаря, па и цѣлото село, хвърлили го на отсрѣщния връхъ, повърнали го назадъ и съ пострашна сила го блѣснали въ Плочката планина, която пробили и направили на прѣслѣпъ. Селото съ овчаря се обърнало на прахъ, вѣтърътъ го разнесълъ по вси страни, а самовилитѣ съ плачъ напуснали хубавото си хорище и отишли, та се заселили на Бабина-поляна. Тукъ си направили ново мѣсто за игрище и то срѣщу старото вильо-коло да го гледатъ и съ това да се тѣшатъ. „И сега, ей тамо — видишь ли го другото вильо-коло — тамъ са они“, довърши разказа си добриятъ селянинъ. Дѣйствително, тамъ, на Бабина-поляна, на самата сръбско-българска граница, надъ Горно-любатската махала, Грънчарска махала, съществува

подобно на Ръжанското вильо-коло, което носи еднакво име и до което също е построенъ войнишки постъ.

б) Топло-долска планина. Тя почва отъ границата и съ източно направление свършва до Божичката рѣка. Граничи отъ югъ съ рѣка Мръсалица, лѣвъ притокъ на Горно-лисинската, съ самата Горно-лисинска рѣка и отъ сѣверъ съ рѣчицата Горка. Източната ѝ частъ се нарича Горно-лисинска планина. Най-високи върхове въ поменатия дѣлъ сж Голѣми-станъ (1751 м.), Длъга-Занога (1646 м.) и Собръшецъ (1536 м.).

в) Рѣка Горка е издълбала дълбокъ тѣсенъ долъ, който отдѣля върха Бабичъ (1638 м.), принадлежащъ също на Топлодолската планина.

г) Отъ в. Панджинъ-гробъ (1662 м.) на сѣверъ и изтокъ сж разхвърлени по-низки планини, отъ които най-правилна посока има Колуничката. По нейното било върви пътятъ отъ Божица за сръбското село Власина. Въ най-южната си частъ тази планина носи име Гарище съ едноимененъ връхъ (1438 м.). Южнитѣ склонове на Гарище се снишаватъ постепенно къмъ с. Божица и образуватъ красивата котловина Слатино, изъ която, пуснатъ на воля, пасе добитъкътъ на най-близкитѣ махали отъ с. Божица — Марчева, Къртина, Байнова и Село.

Посоченитѣ четири отдѣлни планини иматъ почти еднакъвъ геолошки съставъ. Като почнемъ отъ Слатинската рѣка и вървимъ на западъ, намираме слѣдния петрографски съставъ: Слатинскиятъ долъ се е връзалъ въ архаични амфиболошисти, серицитишисти, микашисти и мусковитгнайси. Прѣди 50—60 години по дола на р. Мутница, дѣсенъ притокъ на Слатинската рѣка, е разработвана желѣзна руда — магнетитенъ прахъ, впръсканъ въ мусковитнитѣ шистиозни гнайси. Около с. Божица се срѣщатъ микашисти, амфиболошисти, шистиозни гнайси и др. Почти същия съставъ има и Топлодолската планина. Обаче, тукъ се срѣщатъ и стари еруптивни скали. При устието на Драйчински долъ, рѣка Горка, която тукъ носи име Калина, е просѣкла еруптивно-диорито-диабазни скали. Стари еруптивни скали се срѣщатъ и въ кристалинитѣ шисти надъ черквата на с. Топли-долъ. На западъ къмъ Горни и Долня-Ръжана амфиболошиститѣ минаватъ въ сивочерни глинести филити, между които има варовити пластове, а също и еруптивно-кристалинни жили. Най-характерни за село Долня-Ръжана сж натрупанитѣ гнайсови и гранитгнайсови балвани.¹⁾

5. На изтокъ отъ Божичка рѣка срѣщу село Долня-Лисина се издига Милевската планина, която образува непрѣкъснатъ гребенъ съ Царичката планина и, като държи сѣвероизточно направление, достига до планината Кръвави-камикъ, разположена между селата Колунца, Шипковица, Къшлѣ и Долня-Мелна. Най-високиятъ връхъ въ Милевската планина достига 1729·7 метра. Казватъ го Бандѣрата, поради топографския стълбъ, който рускитѣ топографи поставили тука; тукашното

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Геол. изуч. Мсб. XVI. — 19-20 стр.

население такива стълбове нарича бандери. Чешмата, що е току подъ върха, заедно съ долината, която слиза къмъ махалитѣ Гарина и Дълга Нива, носи име Самовилнякъ. Мнозина селяни и върха наричатъ съ същото име, затова и ние трѣбва да го наричаме така. На сѣверъ отъ този връхъ Милевска планина се снишава съ 470 метра и образува седловината Прекѡпъ (1357 м.), прѣзъ която минава пътятъ, що съединява селата Божица и Изворъ. Оттукъ нагорѣ широкиятъ и високъ гребенъ носи имена Царичка планина, Драгойчинска, Лисечка и Кръвави камикъ съ върхове Бандѣра (1657 м.), Влашки-ридъ (1654 м.), Острика (1671 м.), Коледжански-гробница (1665 м.) и Калѣе (1722 м.).

На югъ Милевската планина пуска само единъ малкъ гребенъ къмъ село Босилиградъ, а на югоизтокъ по-бързо се снишава и при мѣстността Славчѣто слиза до 960 м. И по петрографски съставъ и по външна гледка тука е краятъ на гребена, който можемъ да прослѣдимъ чакъ отъ Кръвави-камикъ. И, ако би трѣбвало да се даде едно общо име на тоя гребенъ, ще трѣбва да го наречемъ Милевска планина, защото това име носи най-високата и внушителна по свой изгледъ негова частъ.

Милевската планина заедно съ своитѣ продължения — Царичка, Драгойчинска и Кръвави-камикъ — въ петрографско отношение се явява като непосредствено продължение на терена отъ областта на с. Топли-долъ. Състои се изключително отъ кристалинни скали: гнайси, амфиболонисти, микашисти, кварцитошисти, серицитошисти, хлоритошисти, филити и др. На югозападния склонъ на Милевската планина, по пътя Долня-Лисина — Босилиградъ, се забѣлѣзватъ нѣколко тънки пласта кристалиненъ варовникъ, който иде конкордантно между другитѣ кристалинни шисти. Въ мѣстността Рѡда въ единъ пластъ отъ амфиболенъ микашистъ се забѣлѣзватъ ситни магнетитни зърна. Тоя пластъ отива къмъ мѣстността Криво-градище — около 4 км. на сѣверозападъ отъ Босилиградъ. Откъснатитѣ импрегнирани камъни иматъ черепъ цвѣтъ, нѣкои иматъ металически блѣсъкъ и сж доста тежки. Тука въ старо врѣме е вадена руда: полузатрупанитѣ галерии и ями доказватъ това. Обаче, остатъци отъ вигни нѣма; вѣроятно рудата е посена другадѣ. На югоизточния склонъ на Милевската планина, по суходолието Добри-долъ, къмъ село Груинци, между другитѣ шисти характери сж битуминознитѣ черни филити и силно каолинизирани бѣли гранитъ-гнайсни скали. Още по-нагорѣ се забѣлѣзватъ бѣли и червени каолинизирани туфозни материали. Часть отъ източнитѣ поли на Милевска планина носятъ име Груинска планина. Тя се състои главно отъ микашисти, амфиболонисти и гнайси. Върховетѣ по главния гребенъ на Милевската планина къмъ Кръвави-камикъ се състоятъ главно отъ кристалинни шисти. Въ западнитѣ склонове на планината къмъ „Тритѣ чешми“ прѣобладаватъ същитѣ скали, каквито сж при р. Мутница, на

сѣверозападъ отъ с. Божица, само че тукъ количеството на впрѣскания въ тѣхъ магнетитъ е по-малко.¹⁾

Отъ „Славчето“, дѣто минава пътятъ отъ с. Босилиградъ за с. Треклина, съ югоизточно направление може да се прослѣди непрѣкъснато до р. Струма другъ планински гребенъ, значително по-низкъ отъ Милевската планина и различенъ отъ нея по петрографския си съставъ. Този гребенъ, заедно съ Милевската планина, е вододѣлно било на Драговищица и Треклинската рѣка — двѣтѣ главни водни артерии на Крайцето. Като по-лични възвишения въ него сж Изворската-рудина съ върха Плоча (1230 м.) Силни-върхъ (1247 м.) на сѣвероизтокъ отъ с. Злогошъ и Черѣнецъ (1168) на югъ отъ сѣщото село.

На изтокъ и югоизтокъ отъ Славчето милевскитѣ кристалинни пластове потъватъ вече изподъ по-млади образувания — сивобѣли и синкави варовити и доломитни долготриаски пластове. При с. Долно-Кобиле водитѣ сж открили червени пѣсѣчници и конгломерати. Ушишката планина, която се издига на изтокъ отъ поменатото село, се състои главно отъ компактни червени и сиви конгломерати, червени пѣсѣчници и малко мергели. Западнитѣ ѝ склонове се състоятъ отъ долготриаски варовници. Не повече отъ $1\frac{1}{2}$ км. отъ с. Изворъ, по пъти за с. Треклина, варовникътъ има полукристалиненъ характеръ и захарна структура; нѣкои отъ пластоветѣ му сж черни и импрегнирани отъ манганова руда. Малко на западъ отъ тоя пътъ, надъ изворската махала Брѣклинска, между мергелнитѣ пластове се намира хума която селанитѣ отъ сѣсѣднитѣ села копаятъ за домашна потрѣба.

Триаскитѣ варовити и доломитни пластове слѣдватъ непрѣкъснато и съ по-общо развитие източно и югоизточно отъ с. Изворъ. Селата Горни и Долни-Коритенъ, Сушица, Брѣстъ и източната страна на с. с. Полска-Скакавица и Злогошъ лежатъ именно върху тия варовници. Въ този доста обширенъ теренъ само югоизточно отъ с. Злогошъ, къмъ р. Струма, се откриватъ архаичнитѣ образувания на Милевска планина — амфиболонисти, гнайси, хлоритонисти и пр., пробити на нѣколко мѣста отъ еруптивни скали. Една частъ отъ с. Полска-Скакавица лежи върху напукани триаски варовници, а друга — върху варовитъ туфъ (травертинъ), образуванъ отъ текущитѣ води на скакавичкия карстовъ изворъ. Тука той образува твърдѣ живописния Скакавички водопадъ, който скача въ края на тая травертинова скала.²⁾

Милевска планина пуска и на изтокъ отъ себе си клонове — къмъ с. Драгойчинци — но тѣ нѣматъ такава голѣма височина. Драгойчинската и Шатковичката рѣки, които държатъ направление отъ сѣвероизтокъ къмъ югоизтокъ сж отрѣзали на гледъ самостояни планини, гребенитѣ на които сж почти успоредни съ Милевския; тѣ носятъ имената на поселищата, разположени по политѣ и ребрата имъ. Отъ тѣхъ най-

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Геол. изучв. Мсб. XVI—XVII. 24—25 стр.

²⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Геол. изучв. Мсб. XVI—XVII. 25—26; 31—32 стр.

ясно и непрѣкъснато върви гребенътъ, що се отдѣля на югъ отъ Кървави-Камикъ и изпълня пространството между Шатковската и Косовска рѣки. По цѣлия този гребенъ, равенъ и достатъчно широкъ, върви конски пѣтъ. На изтокъ отъ Косовската рѣка се издига другъ гребенъ, сжщо успореденъ на горнитѣ; той спуща политѣ си къмъ Косовската рѣка на западъ и Лѣворѣчката на изтокъ.

Поменатиятъ теренъ се състои главно отъ архаични скали. Само въ най-източната му часть (около селата Пенкьовци и Видраръ — Трънско) тия архаични скали се губятъ изподъ кластичноседиментарнитѣ образувания, пробити тукъ тамъ отъ младоеруптивни скали.

Въ най-сѣверната часть на Крайщето може да се прослѣди другъ съ нова посока гребенъ, който е часть отъ вододѣла между Бѣло и Черно море. Той захваща отъ сръбско-българската граница надъ върха Букова-глава (1469 м.) и съ източно направление дохожда до върха Цвѣтковъ-гробъ (1484 м.) Оттукъ измѣня посоката си къмъ сѣверъ, сѣвероизтокъ, а слѣдъ това свива къмъ Кървави-камикъ, та образува единъ полукръгъ съ изпъкналата страна къмъ трънскитѣ села Клисуря и Пали. Отъ Кървави-Камикъ взима сѣвероизточна посока, образува върха Сврѣдловица (1463 м.) и дохожда до върха Огорѣлица (1314 м.). Оттукъ извира къмъ югоизтокъ и достига до Вуча-поляна, а слѣдъ това съ източно направление продължава въ Трънско и Брѣзничко.

Описаниятъ дотукъ лабиринтъ отъ планини, гледанъ отъ Църноокъ прѣдставява като отдѣлни клонове, излизащи отъ граничното и вододѣлно било между Сърбия и България. Колкото по на югоизтокъ отивать, толкова по-низки и по-низки ставать тия клонове. Тѣй че най-високата часть на старото плато е била на западъ и сѣверозападъ, отдѣто водять началото си и всички крайшки рѣки.

Въ цѣлото Крайще има само двѣ малки равнини — котловини: Босилиградската, дълга $5\frac{1}{2}$ км., сръдно широка $1\frac{1}{2}$ км., и висока 730 метра надъ морето и Треклинската, дълга $5\frac{1}{2}$ км. сръдно широка 2 и висока 750 метра.

Босилиградското пѣлье е напълнено съ рушевенъ наносенъ дилувиално-алувиаленъ и алувиаленъ материятъ, подъ който основнитѣ скали не минаватъ на голѣма дълбочина.¹⁾ Това пѣщо ясно личи отъ двѣтѣ оголвания на основнитѣ кристалини филити при с. Радичевци. Почти еднакъвъ геологички изгледъ има и Треклинската котловина, само че тукъ нанесениятъ материятъ има другъ съставъ: червени пѣсьчници и конгломерати, размѣсомъ съ полукристалини шисти, образувать той дилувиаленъ и алувиаленъ пласть.

Твърдѣ характерно за терена на Крайщето е голѣмото разпространение на дилувиални каменни рѣчни наноси, а особено въ околността на селата Рѣсенъ и Горно-Уйно. Долѣтъ, който иде откъмъ с. Рѣсенъ и с. Белугъ и се съединява съ р. Драговищица срѣщу моста при с. Ра-

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Геолог. изуч. Мсб. XVI—XVII. 29—30 стр.

дичевци, носи име Сушички долъ. Той е свлѣкълъ, па и сега съ голѣма енергия продължава да свлича огромно количество рушевенъ материалъ, който трупа най-много при устието си и така унищожавя нивитѣ и ливадитѣ, разположени отъ двѣтѣ му страни. Причината, задѣто тоя малъкъ нагледъ долъ при поройни дъждове носи толкозъ много материалъ, се намира въ геологическото устройство на терена, отдѣто се свличатъ поронтѣ. Около $\frac{1}{2}$ км. на изтокъ отъ радичевския мостъ, като се върви по Сушичкия долъ, отъ лѣва страна слиза Белутската долина, много по-стрѣмна отъ Сушичката, но тя не свлича толкозъ много рушевенъ материалъ, защото теренътъ ѝ е шистознокристалиненъ. Обаче, долчинкигѣ, които идатъ откъмъ с. Рѣсенъ и образуватъ Сушичката долина, носятъ рушевенъ материалъ изъ теренъ, чийто петрографски характеръ се различава отъ тоя на Белутската долина. Поменатииятъ теренъ, заедно съ оня надъ с. Горно-Уйно, е запълненъ отъ дебели пластове рушевенъ дилувиаленъ материалъ, който образува една кластична зона съ нѣколко различни пластове. По-старитѣ, т. е. по-долнитѣ материали на тая зона, сж по-ситнозърнести и се състоятъ отъ глини, глинесть мергелъ слабоцементиранъ пѣсчаникъ и др. и образуватъ ясно различаващи се пластове. По-горнитѣ ѝ членове сж по-кластични и съ по-разноличенъ материалъ. Той се състои отъ гранитни, кварцитни, гнайсни и др. блокове, размѣсенъ съ петрографски различенъ чакълъ, пѣськъ и глина.¹⁾ Ето тоя материалъ и при най-малкъ порой съвсѣмъ лесно се свлича. Теренътъ е тѣй подготвенъ за лесно разрушаване, че и при промѣна на температурата, особено сутринъ пролѣтно и есенно врѣме, се къртятъ пластове отъ пѣсчана земя и камъни и съ шумъ се свличатъ долу въ коритото. Свлѣченииятъ материалъ е златоносенъ. Въ дълбокитѣ глинести и мергелни пластове на тукашната кластична зона се срѣщатъ въ малки размѣри каменовъглени ядки.

Банрътъ, нареченъ Джѣвото, който дѣли частъ отъ синоритѣ на селата Рѣсенъ и Горно-Уйно и чийто съставъ е дилувиаленъ, образува една седловина при Ресенскитѣ ханчета. Отъ двѣтѣ ѝ страни — къмъ с. Горно-Уйно и къмъ Сушичката долина — поронтѣ сж изровили дълбоки ровини, които ерозиратъ и назадъ. Не ще се мине дълго врѣме (ако дотогава не се попрѣчи на това ерозизиране съ изкуствено залѣсяване и затрѣвяване), когато двѣтѣ долини ще разядатъ седловината и ще се съединятъ съ главитѣ си.

Подобни на горно-уйненскитѣ и рѣсенски кластични дилувиални образувания се срѣщатъ и подъ с. Долни-Коритенъ; открити сж отъ дола, който слиза откъмъ махала Яловарникъ. Оттукъ кластичната зона се разширява и отива чакъ до селата Злогошъ и Брѣсть.

Блуждаещи рѣки по нѣкогашното широко и високо плато сж докарали тоя дилувиаленъ наносъ, който така лесно днесъ се подава на разрушителната сила на поронтѣ.

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Геолог. изуча. Мсб. XVI—XVII. 30—31.

Ако се направи общъ прѣгледъ на геологическото устройство на Крайщето, ще се види, че много по-голяма частъ отъ тоя теренъ се състои отъ най-стари кристалини породи (масивни и шистозни), а седиментарнитѣ образувания се указватъ много по-малко развити. Значително повече отъ послѣднитѣ сж еруптивнитѣ скали, състоени отъ гранити, кристалъ-порфири, диорити, диабазы, риолити др. Отъ геологическитѣ групи прѣдставени сж архаиската съ двѣтѣ си системи — лаврентийска и хуронска —, палеозойската, диаската, триаската, кредната, терциерната и кватернерната системи.¹⁾

Изобщо погледнато, малко нарушения сж станали въ геологическото еднообразие на Крайщето. Само въ източната му частъ, именно около селата Изворъ, Уши, Долно-Кобилъе, Горни-Коритенъ, Долни-Коритенъ, Злогонъ, Добри-долъ и Габрешевци трансгресивнитѣ на моретата отъ палеозойско, триаско и кредно врѣме уталожили червени пѣсѣчници, глинести и мергелни пѣсѣчници, глинесто и доломитно-варовитни пластове, които покрили доста голяма частъ отъ архаичния теренъ на Крайщето.²⁾ Тукъ-тамъ пѣкъ старо и младо-еруптивни скали сж успѣли сжщо да припокриятъ частъ отъ тоя теренъ. Най-голямо развитие тѣ иматъ на югозападъ отъ върха Църноокъ, на западъ отъ Босилиградъ, на сѣверъ и сѣвероизтокъ отъ с. Църнощица, при с. Барѣе и др.

Всички планини въ Крайщето сж леснодостъпни. Нѣма връхъ нѣма било, дѣто да не може по най-лесенъ начинъ да се отиде. Кадѣто и да тръгне изъ планинтѣ на Крайще, любителятъ на българската природа не ще се покае за врѣмето, което ще употреби за тия излети. Посѣтенитѣ отъ него планини богато ще го възнаградятъ съ всичко, що може да даде една планина, а най-вече съ широки хоризонти, които се откриватъ отъ върховетѣ имъ. За да се отиде до Църноокъ, отдѣто най-добрѣ се вижда Крайщето, сж достатъчни 3^{1/2} часа за пѣтъ съ конь или 4^{1/2} пѣма отъ Босилиградъ. Тръгвате сутринъ рано въ 5 часа, напр., и поимате дефилето (устето) на Драговищица къмъ воденицитѣ на западъ отъ селото. Животворна хладина, напоена съ здрава влага отъ рѣката, ви посрѣща, и вие жадно я поглъщате. Това ви дава чудна сила и неусѣтно прѣминавате каменистия стрѣменъ пѣтъ до Параловски долъ. Нагорѣ вървите отъ лѣва страна на дола по сравнително равенъ пѣтъ; юлското слънце не ви е огрѣло, защото стрѣмниятъ Голи-рътъ ви пази сѣнка. Прѣди да стигнете до Параловското училище, кога ще се подобрете отъ дѣсна страна на дола, здраво ще се изпотите, понеже пѣтътъ върви по досущъ стрѣменъ склонъ, пѣкъ и слънцето вече ви достига. Тукъ, въ джбовата горичка, правите първата почивка; извървѣли сте не повече отъ 3—4 км. пѣтъ, но осѣщате задуха, поради закритостта на мѣстото. Минете ли тѣсвата долинка, що е подъ училището, ще се изкачите на единъ голъ байръ, по чийто гребенъ, между постни ниви, засѣти съ про-

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Геолог. изуч. Мсб. XVI—XVII. 35, 36 и 37. стр.

²⁾ А. Иширковъ. Приносъ къмъ географ. на България. II. св. LXVIII, 568. стр.

лътна рижь, ще вървите чакъ до прѣслѣна при Орловъ-долъ. Тукъ правите втора почивка. Сега вече почват да ходите по равенъ коларски пътъ съ много малкъ наклонъ нагорѣ. Той ще ви изведе при Ранчинъ прѣслѣпъ. Отъ къмъ параловска страна, подъ стари буки, шурти студена чешма съ сѣщото име — Ранчинъ-Прѣслѣпъ. При $+19^{\circ}$ С. температура на въздуха (на сѣнка) тя показва $+7^{\circ}$ С. (Височина 1390 м.). Тази чешма образува началото на Буцалевската рѣчица. Тука ще направите първата закуска и ще почувствувате приятността отъ силата на вълчния апетитъ, изостренъ така добръ отъ планинския въздухъ и отъ вкусната и съживителна вода. Ще ви направи впечатление, че параловци сж небръжни селяни: не сж се погрижили да направятъ чешмата, както трѣбва, а сж я оставили на произволъ. Сегашната не прилича на нищо: добитъкътъ, който дохожда тука да пие отъ коритото, е смъкналъ толкозъ прѣстъ и калъ, че е затрушалъ и самата чешма.

Като си починете добръ, ще възлѣзете на западъ къмъ прѣслѣна. Оттукъ се вижда планината Уши, въ срѣдата на която се бѣлѣятъ сградитѣ на мината „Благодать“. Тамъ долу, въ клисурата, въ политѣ на Валодзи, при Любатската рѣка, се червенѣятъ керемиднитѣ покриви на с. Долня-Любата; по-близу, къмъ васъ, пушатъ куминитѣ на прѣснатитѣ колиби отъ с. Църнощица. Нагледате ли се на богатата панорама, що се отвори прѣдъ очитѣ ви, трѣгвате на западъ прѣзъ гора, ливади и прѣзъ ниви, засѣти главно съ елда. Тукъ, къмъ с. Брѣстница, по западния склонъ на Радановъ-гробъ, се вижда цѣла плантация отъ избуела елда, по розовитѣ цвѣтчета на която слънцето още не е успѣло да пукне роснитѣ капки. Посрѣдъ гората селянитѣ сж изсѣкли голѣми участъци отъ дърветата, за да обърнатъ мѣстото на ливада. Чудно красиви сж тия полянки всрѣдъ буковитѣ и брѣзови дървета! Трѣвата е вече окосена, и сѣното е напластено на купни, сложени върху клоноветѣ на ширококорастебленитѣ буки или пъкъ между клоноветѣ на двѣ близки такива, за да не може добитъкътъ да го достигне. Пътътъ върви отъ лѣва страна на гребена Пѣтрови-Чуки и е доста удобенъ; ако се разшири, свободно би вървѣла и вола. Всрѣдъ гората, на най-сѣнчестото мѣсто, на самия пътъ, шурти друга чешма, добръ изградена и добръ подържана отъ селенитѣ на близкитѣ църнощички и брѣстнички колиби. При $+20^{\circ}$ С. температура на въздуха, чешмата има $+7^{\circ}$. Тукъ човѣкъ може да наблюдава борбата на дърветата въ гората за въздухъ и слънце. Много буки, за да видятъ слънчевъ лучъ, сж се изтрѣгнали твърдѣ високо; всичката имъ енергия е насочена нагорѣ, къмъ слънцето, все по-високо и по-високо. А вслѣдствие на това, дънеритѣ имъ останали съвсѣмъ тъки и слаби.

Излѣзете ли отъ гората, и прѣдъ васъ отведнажъ се изпрѣчва Църноокъ, величественъ и милъ. Фигурата му е грамадна, правилна и съ меки очѣрания. Карпи се виждатъ въ южния му край, но тѣ не нарушаватъ общата гледка на закръглена форма. Струва ви се, че ей сега, слѣдъ 10 минути, ще сте при политѣ му, а слѣдъ други 10 — на върха. Мамите се, както винаги това става въ планината. Чакъ слѣдъ единъ

часъ вие пристигате въ буковата горичка, що е въ началото на Бръстничкия долъ — динла отъ политѣ на Църноокъ. Тукъ горската тишина се огласява отъ буенъ бистъръ потокъ, чийто пѣяливъ грѣбъ тукъ-тамъ се съглежда изъ високата папратъ. Отъ дѣсна страна, до пчтечката, подъ широко разстебленъ букъ, студенъ изворъ смѣсва водата си съ потока. Ще ви измръзнатъ ржцѣтѣ, додѣто го очистите отъ падналата шума. При $+20^{\circ}$ С. температура на въздуха той показва $+6^{\circ}$. Подъ сжщата бука има удобно мѣсто и за трапеза. Тука ще трѣбва да обѣдвате; безъ каквито и да било разядки и приправки, вие лакомо ще уничожите всичко, що ще ви се сложи за ядене, безъ да правите прѣдпочитане на едно или друго. Ще нагостите и добичето, ако сте повели такова да ви носи дрехи и провизии. Сѣно — колкото щешъ: зеръ цѣлиятъ сѣверенъ склонъ на планината е ливади, току-що покосени.

Слѣдъ като си полежите до пълно отморяване, натоварвате добичето, плювате си на краката и хайде — право нагорѣ! На всѣки 20—30 крачки се спирате, за да си поемете дѣхъ и, като почвате да ходите пакъ, обръщате се ту на лѣво, ту на дѣсно — правите зигзагъ. Мислите, по едно врѣме, че сте извървѣли бо-зна колко пакъ отъ мѣстото, дѣто сте обѣдвали, пѣкъ то, като погледнете къмъ него, чудите се, защо сте толкозъ близо! И пакъ пѣплите. Скакалци на роици скачатъ между краката ви, и вамъ се чини, че покосената трѣва е оживѣла — толкозъ много сж тѣ тука. Ето, надѣсно се вижда мочуръ. Отбивате се, а надъ него подъ натъркаляни камъни, изворче малко ви прѣдлага чудно вкусна и най-студена вода — при $+23^{\circ}$ С. (на слънце) на въздуха, то показва едва $+5^{\circ}$ С. Пийте повече — нищо лошо нѣма да ви стане! „Тая вода чисти човѣка. Само повече лепъ да има — труго ти не требе“, казватъ добродушнитѣ сенарѣ. А ви се замисляте . . . Зеръ само хлѣбъ! Ехъ ти! Пуста да останешъ, сиромашийо! Само хлѣбъ! Та толкозъ ли сж бѣдни твоитѣ понятия за човѣшка храна, о бѣдни планинецо! . . . Сиромашкото крайше е създадо и сиромашки понятия на крайшчанина за много нѣща. Често пакъ гладътъ ги спохожда съ всичкитѣ си страхотви; хранятъ се понѣкога цѣли седмици съ коприва, забъркана съ малко брашно, но прѣдъ никого не простиратъ ржка, като се задоволяватъ само съ слабата помощъ на съсѣди.

Оставяте изворчето да повдига пѣсъка и да си играе съ него, а вие пѣплите нагорѣ. Гледате вече, че на нѣкои мѣста, тукъ-тамъ, с играла косата на косача: като островчета срѣдъ зелено море отъ боровипакъ се виждатъ малкитѣ окосени пространства. Боровинкитѣ сж узрѣли; тѣхниятъ модъръ цвѣтъ дава особенъ отенъкъ на зеления фонъ. Не остава нищо, освѣнъ да седнете и да ядете. Опустошите ли единъ периметъръ, додѣто сж могли да стигнатъ ржцѣтѣ ви, прѣмѣствате се на другъ, надъ него . . . Ето го и върхътъ! Още малко усилие — тука е най-стрѣмно — и вие ще достигнете цѣльта. Другаритѣ ви бързатъ, вие ги сподирате, по . . . какво разочарование! Въмѣсто очаквания връхъ,

бавръ се изпръчилъ. Е, щомъ е така, наяжте се поне до ситостъ съ боровинки!!

Най-послѣ, слѣдъ като сте се поизморили достатъчно, стигате върха. Всичко забравяте: и умора и жажда. Широка картина — не, много картини се откриватъ прѣдъ очитѣ ви, и вие не знаете, кждѣ по-рано да гледате. На западъ, на сѣверъ, на изтокъ — навсѣкждѣ хаосъ отъ планини и бърда. Само на югоизтокъ кюстендилското поле, на което малкитѣ възвишения се сливатъ съ равнината, измѣнява общата гледка. Оттукъ вие виждате толкозъ много и забѣлжителни планини: и Витоша, и Рила, и Пиринъ, и Осогово, и Църногорията, и Шаръ показватъ своитѣ гърбушки, а вие може да ги сравнявате и да рѣшавате, коя отъ тѣхъ е най-внушителна. На Рила ще дадете първенство: тя е най-разчленена, най-величествена, строга и горда. Стойте, гледате, унасяте се, и не забѣлжвате, че два часа минали неусѣтно, а време е вече да се помисли за връщане. Ако смѣтате да се върнете по същия пътъ, тръгвайте по-скоро; а, ако мислите да минете по другъ пътъ и да спите въ друго село, напр. въ Бръстница, постойте още малко, додѣ добръ се наклони слънцето, та да гледате западнитѣ склонове на планинитѣ, що сж на изтокъ отъ Църноокъ, при най-силно и багро освѣтление. Това е една чудно красива и приятна картина! Витоша не се вижда сега като миражъ, а е добръ освѣтленъ великанъ, въ който се различаватъ гориститѣ отъ плешивитѣ мѣста. Рилскитѣ високи пирамиди и купени хвърлятъ дебела сѣнка връзъ процѣпитѣ — долини, и тѣ изглеждатъ като страшни, черни и бездѣлни пропасти.

Часътъ е 6, и вие трѣбва да си тръгнете, за да стигнете и бждете на падало въ с. Бръстница. Спускате се по източния склонъ на Църноокъ между окосени ливади и едри буки. На 2—3 мѣста шуртятъ чешми съ корита. Почивате, пиете и обливате рѣцѣ и лице съ студена вода и пакъ вървите. Не дошълъ още 8^{1/2} часа, и вие се спускате отъ „градището“ къмъ селото, весели и доволни и безъ неприятно чувство отъ умора. Пристигате въ кръчмата на дѣдо Тодора Бръстнички, сѣдате вѣнъ подъ стария орѣхъ, поржчвате си сливовица и чакате нѣщо, като че ли по-приятно. Идиличната селска вечеръ настѣпва: звѣнциѣ на добитѣка, който се връща отъ паша, огласяватъ тѣсната клисура; съживителната хладина, що иде откъмъ рѣчицата и сливовитѣ градини, ви подсѣща да наметнете по-дебеличката дреха и, сгушени, вие слушате смѣсъ отъ гласове на хора, кучета и добитѣкъ. Полека-лека той отслабва и замира, за да млъкне слѣдъ малко съвсѣмъ и да остави рѣчицата да пѣе вѣчната си пѣсенъ на безгрижно и палаво дѣте. . . а вие — вие само мечтаете. . .

Милевската планина има пъкъ друга своя прѣлестъ, зарадъ която трѣбва да бжде посѣтена. До пейния най-високъ връхъ — Самовилнякъ — се отива за 2^{1/2} часа отъ Босилиградъ. Отъ тази планина може безъ прѣкъсване и слизане низко изъ клисуритѣ да се изходитъ голѣма частъ отъ крайшкитѣ планини. Все по вѣнеца (билото) на Милевска,

Царичка, Лисечка и Колуничка планина може да се стигне до поста Букова-глава на сръбско-българската граница, отдѣто пъкъ ще се върви къмъ югъ прѣзъ Топлодолска, Вильо-Коло, Ръжанска, Уши, Стрѣмна, Бабина-поляна, Дукатска, Доганичка планини и ще се спре на Голѣми-връхъ, до с. Караманица. По посочения пътъ свободно се върви и съ конь. Върховетѣ и гребенитѣ на всички тия планини, както и на останалитѣ (Глошка, Валоуди и др.) сж заоблени, плешиви и покрити съ сочни пасбища. Обикновенно отъ 1400—1500 м., дѣто спира да расте букътъ, нагорѣ почватъ обширни подальпийски пасбища, голѣма частъ отъ които се запазватъ пролѣтъ и лѣтъ, за да не пасе добитъкътъ и се обръщатъ въ ливади за сѣно.

Отъ върха Бѣсна-кобила въ планината Уши се отваря доста широкъ хоризонтъ за къмъ Сърбия. Прави веднага впечатление видѣтъ на планинитѣ къмъ гр. Вранѣ и въобще къмъ Морава. Додѣто откъмъ България гледанъ само едни безредно разхвърлени планински вериги и върхове и нито една котловина, къмъ Сърбия е обратното: вранянското поле привлича най-напрѣдъ погледа ти, и ти можешъ да го прослѣдиши и на югъ къмъ Македония и на сѣверъ въ Сърбия. Градъ Вранѣ се бѣлѣе съ варосанитѣ си къщи, а сутрешнитѣ слънчеви лучи дори до тебе се отражаватъ отъ стъклата на прозорцитѣ имъ. Градътъ е на равно мѣсто при политѣ на невысока планина и не изглежда да е далечъ отъ Морава. На западъ отъ него, сжщо като въ Крайце, почватъ планински гребени и отдѣлни върхове.

За да се отиде до Бѣсна-кобила, най-удобно е, като се тръгне отъ Босилиградъ, да се прѣспи въ с. Долня-Любота; а сутринта трѣбва рано да се излѣзе отъ селото, защото цѣли 3 часа пътъ има да се ходи.

Съвсѣмъ другояче изглеждатъ крайшкитѣ планини, когато човѣкъ пътува изъ клисуритѣ, образувани отъ тукашнитѣ рѣки. Оттукъ гледани, склоноветѣ на голѣма частъ отъ тия планини сж непривѣтни и грозни. Почти навсѣкждѣ се виждатъ послѣдствията отъ безумното изсичане на горитѣ: голъ камѣнякъ и пѣськлива прѣстъ сега покриватъ тия красиви нѣкога (не много отдавна) мѣста. Добитъкътъ, който свободно се шири навсѣкждѣ, е изтръгналъ изъ коренъ и тѣй обѣдиѣлата и слаба трѣва, че и най-обикновениятъ дъждъ е въ състояние да образува поройни ручей, които, подпомогнати отъ механическата сила на търкалящитѣ се камѣни, успѣватъ да смѣкнатъ за малко врѣме много рушевенъ материалъ. Обикновено присоинитѣ на клисуритѣ сж поразсипани, а осоинитѣ се държатъ още. Повечето отъ послѣднитѣ сж покрити съ букова гора, а нея селянитѣ още не сж унищожили. По присоинитѣ расте джбова гора, отъ която кастрятъ клонове за шума на добитъка. Тая гора, нарочно проредявана, за да даде по-добра шума, не е въ състояние да спрѣ водата отъ падналия дъждъ, и тѣй се образуватъ отначало малки ровини, а послѣ все по-голѣми и по-голѣми пороница. Вънрѣки това, пакъ въ Крайцето се срѣщатъ чудно красиви клисури, напр. Любатската отъ Палъи-луле нагорѣ, Горно-ръжанската отъ началото

си до Горня-Лисина, Марущичката отъ с. Лисецъ до с. Божица и още нѣкои, за кѣто ще стане дума на друго мѣсто.

5. Хидрографія.

Кюстендилското и Знеполско полета, които лежатъ въ югоизточния и сѣвероизточния край на Крайще, опрѣдѣлили рано и посоката на неговитѣ рѣки. Послѣднитѣ събиратъ водитѣ си главно отъ водоѣлното било на Струма и Морава, отъ една страна, и отъ това на струмскитѣ притоци и р. Ерма, отъ друга. Въ продължение на вѣковетѣ тия рѣки сж успѣли полека-лека да се врѣжатъ така дълбоко въ пластоветѣ на високото плато, че го разпокъсали на много части и тѣй оформили днешнитѣ планини.

Двѣ сж главнитѣ рѣки, що събиратъ потоцитѣ и изворитѣ на цѣлото Кюстендилско крайще и ги изливатъ въ р. Струма — Драговищица и Треклинската рѣка.

Драговищица се образува отъ двѣ рѣки: Божичка рѣка и Любатска рѣка. Първата отъ тѣхъ не носи само това си име по цѣлото течение, а го промѣнява спрѣма поселищата, дѣто тече. Нѣкои наричатъ Божичката рѣка съ това име само до мѣстността „Обѣ-рѣки“ — подъ с. Горня-Лисина, дѣто тя се събира съ Лисинската, а оттукъ надолу я казватъ Лисинска рѣка. По-право, обаче, е да се нарича до устието си Божичка, защото Горно-лисинската или Ръжанската е помалка отъ своята посестрима Божичката при Обѣ-рѣки и е единъ видъ неинъ притокъ. Любатската пъкъ запазва сжщото си име отъ мусулмскитѣ гробища дори до Босилиградъ, дѣто се събира съ Божичка рѣка.

Божичка рѣка почва отъ западнитѣ склонове на Кръвави-камикъ като буенъ планински потокъ, въ който откъмъ върха Цвѣйна-чука се влива другъ по-малкъ, и оттукъ до черквицата св. Арахангелъ рѣчицата носи име Колуничка рѣка. По-надолу — до гробищата на Златанова махала, носи име Гаганичинъ-долъ, а оттукъ до с. Божица — рѣка Слатина. Послѣдната приема отъ дѣсна страна като притокъ рѣка Мутница, която събира водитѣ си отъ източнитѣ склонове на Власинска планина. Така усилена, Слатинска рѣка смѣсва водитѣ си съ рѣка Видня (нѣкои я наричатъ Мѣрущица) подъ училището на с. Божица. Видня иде откъмъ южнитѣ склонове на Кръвави-камикъ, тече въ гориста клисура и носи кристално бистра вода, а Мутница и Слатина много лесно размѣчатъ водитѣ си, защото текатъ въ по-равно мѣсто, пъкъ и съставътъ на почвата, дѣто текатъ, е другъ. Слатина, напр., близо и надъ с. Божица не прилича на планинска рѣка, а като че ли е вече въ долното си течение: тече тихо, криволичи много, подравя постепенно брѣговетѣ си и образува вирове по завоитѣ. Мутница носи името си отъ едноврѣмешнитѣ божички желѣзни рудници: на много мѣста е била отбивана, събирана въ искусствено направени вирове (пирове) и пускана изъ грубо разораната прѣстъ, за да плави сама желѣзото. Отъ това се

е размѣчалъ цѣлиятъ този потокъ. Надъ черквицата св. Арахангелъ, подъ с. Колуница, р. Гаганичипъ-долъ (р. Слатина) е била отбивана по една много дълга вада (държи близо 4 часа път), направена за рударска цѣль. Днесъ вадата е почти здрава: само да се позачисти, и водата може да се отбие, за да отиде надъ върха Чука (1315 м.) до пътя, що води отъ с. Божица за с. Власина. Склоноветѣ, които ограждатъ рѣчицитѣ Слатина и Мутница, сѫ голи, обезлѣсени зарадъ божичката желѣзна индустрия.

Рѣчица Видня, която съ Слатина образува Божичката рѣка, е доста пълноводенъ планински потокъ. Тече между стрѣмни склонове, въ по-голѣмата си частъ залѣсени, и кара около 15 воденици. Хиляди години трѣбва да сѫ се минали, додѣто тя е успѣла да изрови сегашното си легло и да се връже така дълбоко въ архаичнитѣ скали на туканния теренъ. Нѣйдѣ склоноветѣ ѝ сѫ до 500 м. високи (подъ върха Острика 470 м.). На много мѣста Видня образува малки водопадчета, а нѣкъдѣ пъкъ тече тихо между гѣстия букакъ, образува вирове и подмоли, дѣто се крие мургава пѣстърва. Срѣщатъ се екземпляри пѣстърви и съ досущъ тъменъ цвѣтъ. Това се дължи, вѣроятно, на обстоятелството, че слѣницето мѣчно прониква въ дъното на клисурата, и рибата приспобива цвѣта на кожата си съ околния тъменъ фонъ. Пѣстървата въ Слатинската рѣчица е жълта, и дѣмгитѣ ѝ сѫ по-свѣтли; тамъ живѣе и мрѣнката, а въ Видня тя е съвсѣмъ рѣдкостъ и се намира само до устието ѝ. Отъ махала Поповци до центъра на с. Божица склоноветѣ на Видня сѫ съвсѣмъ плешиви, защото гората имъ е унищожена за въглища, нужни за нѣкогашнитѣ видни. При мѣстото, дѣто слиза стрѣмниятъ път, който води откъмъ с. Изворъ и минава прѣзъ рѣката на малкъ мостъ, стои и днесъ голѣмъ купъ згория, като паметникъ на цвѣтущата нѣкога желѣзна индустрия и като поменикъ на туканнитѣ унищожени гѣсти гори. Малко по-нагорѣ отъ това мѣсто Видня приема като дѣви притоци потоцитѣ Мъръцъ и Златърщица, идящи отъ Царичка пазнина.

Слѣдъ като се събератъ Слатина и Видня, образува се доста пълноводна планинска рѣка. Оттукъ надолу тя носи име Божичка рѣка, по сираведливо е да се нарича съ това име и по-нагорѣ — отъ колуничкия манастиръ св. Арахангелъ, защото селянитѣ съ име Слатина разбиратъ повечето разлатата котловинка надъ с. Божица, а не и рѣката, която често казватъ само „Рѣка“. Отъ Божичкитѣ гробища надолу рѣката тече между стрѣмни оголени склонове, високи до 300 метра, а нѣгдѣ и до 600. Слѣдъ 2 км. разстояние приема отъ дѣсна страна като притокъ Теплодолската рѣчица, която иде откъмъ прѣснатитѣ колиби на с. Топли-долъ. Този притокъ взима началото си (подъ име рѣка Гърка) чакъ отъ вододѣлното било, дѣто върви сръбско-българската граница. Рѣка Гърка е извънредно красивъ планински потокъ, въ който пѣстървата живѣе и въ самия изворъ, въ началото на потока подъ върха Дебѣли-ридъ (1695 м.). Долчинкитѣ, що подаряватъ бистритѣ

си като сълза поточета на Топлодолцица (тѣй я наричатъ нѣкои), сж много годни за лѣтовище, защото сж запазени отъ студенитѣ вѣтрове, а изложени на южнитѣ; поврити сж съ тучни цвѣтисти ливади; близо до тѣхъ букови горички прѣдлагатъ приятна сѣнка, въздухътъ е чистъ, небето лазурно, а лудата съ мерджанени кашки пѣстърва може да те накара да се подѣтинишъ и цѣлъ день да се цонашъ изъ потока, безъ да я уловишъ, разбира се. Топлодолцица се образува отъ нѣколко потока, отъ които най-голѣми сж Гѳрка (отъ черквата надолу нѣкои я наричатъ Калина) и Рѣка — тя има началото си при в. Панджинъ-гробъ; двата потока се събиратъ подъ Райкова махала. Както и при Божичка рѣка, така и тука склоноветѣ сж оголени — всичко е унищожено за въглища, нужни за топене желѣзната руда. Още стои здрава голѣмата вада, по която е била отбивана Топлодолцица, за да повдига съ своята сила голѣмия чукъ на божичкия маданъ, построенъ око̀ло $\frac{1}{2}$ км. подъ устието ѝ.

Надолу Божичка рѣка до мѣстността Обѣ-рѣки приема само още единъ по-значителенъ притокъ — Братинъ-долъ, отъ лѣва страна. И отъ двѣтѣ страни планинитѣ, разсѣчени отъ рѣката, се спущатъ много стрѣмно. Нѣйдѣ двата склона сж съвсѣмъ близо, но ждрело не се е образувало: скалата е лесноразрушима. Всички тераси, образувани отъ рѣката и напоявани отъ нея или отъ странични потоци, сж обърнати на ливади, голѣма частъ отъ които сж засадени съ сливи. Тѣй че почти непрѣкъснато отъ Обѣ-рѣки до с. Божица пѣттѣ върви изъ ливади и бахчи.

Горно-лисинската рѣка или както я наричатъ нѣкои Рѣжанската е най-голѣмъ дѣсенъ притокъ на Божичката. Почва отъ единъ изворъ, стоещъ на 1 км. сѣверовъточно отъ Рѣжанския постъ, и подъ училището на селото (Рѣжана) се съединява съ потока Вильокѳлцица. Малко по-надолу — близо $\frac{1}{2}$ км. — слиза и другъ потокъ отъ дѣсна страна (изъ Сурлѣва махала) и смѣсва водитѣ си съ горнитѣ два. Оттукъ тритѣ потока образуватъ по-голѣма рѣка, наричана Рѣжанска. Вильокѳлцица иде отъ Мали-Стрешеръ — $\frac{1}{2}$ км. на западъ отъ поста Вильо-Коло — и отначало тече между гѣста букова гора, а по-надолу — между буйни ливади, изъ трѣвата на които нѣкъдѣ се и скрива. До самия постъ войницитѣ ловятъ въ изобилне пѣстърва. Долината на Вильокѳлцица, особено при махалата Валогъ, е сжщо удобна за лѣтовище. До с. Долня-Рѣжана рѣката тече изъ тѣсна клисура, на която и двата склона сж покрити съ гора. Надали на друго мѣсто изъ Крайще има по-запазена съ гора и по-красива рѣчна клисура, както тази. Близу до рѣката, отъ лѣвата ѝ страна, върви удобенъ и мекъ пѣтъ, който съ малко проширване и почистване би станалъ колникъ. Въ по-голѣма частъ отъ течението си до Долня-Рѣжана тя извива между ливади, нѣгдѣ широки едва 5—6 метра. На нѣколко мѣста становитната скала, върху която тече рѣката, не се е подала на разрушителната сила на водата, и послѣдната е принудена да скача, обаче не сж могли да се образуватъ по-високи отъ $1\frac{1}{2}$ м. боботала — водопади. Прѣди да стигне до с. Долня-Рѣжана, тя приема още единъ малъкъ потокъ, който иде отъ

сѣверозападнитѣ склонове на върха Валодзи и тече между стара букова гора, дѣто прѣди години се развѣждали сѣрни. При Мишалкина махала рѣчицата Мърсалица, която събира водитѣ си отъ западнитѣ склонове на върха Голѣми-станъ, усилва чувствително Рѣжанската рѣка, а понадолу, отъ дѣсна страна, откъмъ Долно-рѣжанската махала Ишбръ, слиза другъ буенъ потокъ — Ишорска долина — и още повече усилва рѣката. До с. Горня-Лисина още деветъ потока изливатъ бистритѣ си води въ общата рѣка, която не тече така лудо, както до Ишорската долина, а става вече по-мирна; колко щѣше да бѣде по-красива долината, ако гората ѝ бѣше запазена и по лѣвитѣ склонове, както що е по дѣснитѣ! Съ умножаване на населението, явила се пужда отъ повече ниви и пасбища, за образуването на които станала жертва гората, и сега поройнитѣ дѣждове лесно свличатъ рохкавата пѣсьчлива прѣстъ върху ливадитѣ, проснали се надлъжъ отъ двѣтѣ страни на рѣката.

При горно-лисинската черква откъмъ прѣслѣпа, що съединива Глошка планина съ Валодзи, слиза малко поточе, изъ чиято сѣнчеста и тиха долина се чуватъ само кречеталата на нѣколкото миниатюрни воденици. Оттукъ до Обѣ-рѣки рѣката носи име Горно-лисинска и се счита за дѣсенъ притокъ на Божичката.

Божичка рѣка до с. Долня-Лисина се усилва само съ водитѣ на нѣколко незначителни поточета, слизащи отъ двата склона на клисурата. Подъ долно-лисинската черквица, отъ лѣва страна, откъмъ Рода, скалистъ вѣнецъ на Милевска планина, слиза бистъръ като сълза и палавъ като дѣте потокъ, който почти при самото си начало кара двѣ воденици, а при края си още четири. Той се влива въ общата рѣка срѣщу чешмата „на Мустафата“. Отъ това мѣсто до „Обѣ-рѣки“ при Босилиградъ, Божичка рѣка не приема по-значителни притоци.

Типична е Божичката клисура (табл. II, 1.) като слѣдствие отъ ерозивно образуване. Рѣката съ мъжа е пробивала пътя си и споредъ твърдостъта на пластуетѣ, които срѣщала въ течението си, измѣнявала посоката на клисурата ту налѣво, ту надѣсно тѣй, че сега, ако гледаме откъмъ Рѣсовица (1039 м. високъ връхъ, въ чиято поли лежи с. Босилиградъ), клисурата изглежда като грамадна плетка: срѣну всѣки конкавенъ склонъ се показва конвексенъ баиръ и така се повтаря до край. Тамъ, дѣто склоноветѣ сѣ конкавни, се образували полянки, приспособени отъ трудолюбивитѣ селяни за ливади или бахчи — послѣднитѣ сѣ насадени главно съ черносливки. Почти непрѣкъснато отъ с. Горня-Лисина до мѣстността Криво-градище (3 км. на западъ отъ Босилиградъ) слѣдватъ близо до рѣката ливади или бахчи, всички напойвани чрѣзъ вади, въ нѣкои отъ които тече вода, взета отъ срѣщуположния брѣгъ на рѣката и прѣкарана на коруби (удей). Най-грозенъ и непривѣтенъ е лѣвиятъ склонъ на Божичка рѣка отъ мѣстността Манастиръ (табл. III 1. 2.) до босилиградската махала Прѣслѣпъ. Той е свършено стрѣменъ, голъ и скалистъ. Пътътъ отъ Босилиградъ за Лисинитѣ върви високо надъ рѣката по тоя склонъ и е много опасенъ: колко пъти натоварени коне

сж намирали смъртта си долу въ рѣката! Макарь и красива въ другитѣ си части, Божичката клисура не е така привлѣкателна, както други нѣкои изъ Крайще, защото пѣтвикътъ, който би я изходилъ, като трѣгне отъ Босилиградъ, все ще е подъ първото тежко впечатление, добито отъ описания вече грозенъ и опасенъ склонъ.

Любатската рѣка се образува отъ двѣ рѣки: Мусулска и Суа-Любата. Мусулската рѣка събира водитѣ на Барския потокъ, който почва изподъ върха Бѣла-вода (на сръбско-българската граница), и на Плочкия, който пѣкъ иде откъмъ Плочки прѣслъпъ. Току при мѣстото, дѣто се влива, послѣдниятъ скача и образува малкъ, но красивъ водопадъ, високъ около 6—7 м. Барскиятъ потокъ тече изъ гориста долина, има бистра вода и кара нѣколко воденици. Намѣста, дѣто коритото му е по-слабо наклонено, водата прави бѣла утайка, произлизаща вѣроятно отъ хуменнитѣ бѣлѣзникави пластове, прѣзъ които текатъ частъ отъ потоцитѣ, а особено тя, що идатъ отъ върха Бѣла-Вода. Слѣдъ като се събератъ съ Плочкия потокъ, надолу рѣчицата носи име Вратница. Тя тече между сочни ливади, напоjavани отъ самата нея, и, защото коритото ѝ сравнително е по-равно а ненаклонено много, не рови брѣговетѣ си. Подъ мусулскитѣ гробища Вратница се съединява съ Црѣна-рѣка, която пѣкъ се образува отъ потоцитѣ, що слизатъ отъ Черни-връхъ, Хайдушки-прѣслъпъ и Бѣсна-кобила. Коритото на Црѣна-рѣка е каменисто и грозно; дѣснитѣ ѝ склонове сж плешиви и изровени, и цѣлата долина е непривѣтна. Въ най-горната ѝ частъ водата е одбита за сило-производния резервоаръ на мината „Благодать“. Отъ него водата по желѣзни трѣби слиза долу — въ Кози-долъ — и движи съ силата си машинитѣ на фабриката, която меле рудоноснитѣ камъни и отдѣля рудата. Вслѣдствие на това Црѣна-рѣка отъ Кози-долъ надолу на едно разстояние отъ 2 км., става мѣтна и отайва пепеливоцвѣтна отайка. Слѣдъ това пакъ се избистрюва. Съединятъ ли се Вратница и Црѣна-рѣка, образуваната отъ тѣхъ рѣка носи вече име Мусулска-рѣка. При училището на с. Горня-Любата тя смѣсва водитѣ си съ рѣка Суа-Любата. Тя пѣкъ води началото си отъ сѣвероизточнитѣ склонове на връхъ Пѣтерица и надолу се усилва съ нѣколко потока, които слизатъ отъ лѣва и дѣсна страна. Отъ тѣхъ най-големи сж три (дѣсни): единиятъ иде откъмъ махала Колчина-Гарина, вториятъ се нарича Шаронинъ-долъ, а третиятъ — най-дългиятъ и пълноводенъ — Яворщица. Послѣдниятъ прибира водитѣ на доловетѣ, които се спущатъ откъмъ Вильо-Коло, Дукатска чука и връхъ Близенъ и се втича въ р. Суа-Любата малко по-горѣ отъ горно-любатското училище. Лѣвитѣ склонове на долината, изъ която тече Суа-Любата, сж извънредно стрѣмни и въ по-големата частъ плешиви. Едноврѣмешниятъ гжстъ и едъръ лѣщакъ, за който съ въздишка си спомнятъ селянитѣ, е почти унищоженъ отъ козитѣ. Дѣснитѣ склонове сж гористи, а тамъ, дѣто е изсѣчена гората, се ширятъ красиви ливади. На много мѣста водата е успѣла да издѣлбае скалата и да образува водопадчета и вирове, въ които нѣкога имало

и риба, главно пъстърва, въ изобилие, а сега е вече унищожена отъ пороищата и отъ динамитнитѣ бомби, съ които лесно се снабдяватъ тукашнитѣ селени отъ мината „Благодатъ“. Коритото на рѣката отъ Шаронинъ-долъ надолу до Горня-Любата е натрупано съ едри балвани, свлѣчени отъ странитѣ или пъкъ домъкнати по-отгорѣ, та мъчно може да се върви изъ него съ конь. Клисурата на Яворщица е много по-привѣтна. Продуктитѣ отъ ерозията на рѣчицата сж по-малко и не развалятъ приятния тонъ на общата зелена гледка. Потокътъ се провира между скалисти брѣгове, обрасли съ лѣски и букъ, и често небето не се отразява въ водата, та тя се гледа почти черна.

Отъ Мусулска рѣка и отъ рѣка Суа-Любата се образува Любатска рѣка. Тя почва (1018 м. височина) около 100 м. на югъ отъ горнолюбатското училище и носи непромѣнено името си чакъ до Валявцитѣ — мѣстото, дѣто се събира съ Божичката рѣка. Въ течението си тя приема слѣднитѣ притоци:

Широки-долъ, лѣвъ притокъ на рѣката, който води началото си отъ единъ изворъ изъ южнитѣ склонове на Валодзи. Коритото му е много наведено, почти стрѣмно, затова тече буйно и шумно. Склоноветѣ на дълбоката долина, изъ която този потокъ гърми, сж голи, на мѣста изорани за ниви, а намѣста приспособени за пасбище. Широки-долъ се влива въ Любатската рѣка на 2 км. западно отъ центъра на с. Долня-Любата.

Кози-долъ, сжщо лѣвъ притокъ, се влива въ Любатска рѣка тъкмо до училището на с. Долня-Любата. Взима началото си отъ Бисеринъ изворъ — 340 м. подъ върха Валодзи. Тече изъ тѣсна и дълбока клисура съ свалисти и дълбоко изровени склонове. Особено отъ лѣва страна, надъ махалата Брѣзаци, пъкъ и подъ нея, надъ пѣтя, сж се надвѣсили страшни скални спускове съ рѣждивъ цвѣтъ. По дѣснии склонъ сжществува още гора, а лѣвиятъ е съвсѣмъ обезлѣсенъ, затова поронитѣ сж успѣли да смъкнатъ извънредно голѣмо количество рушевенъ материалъ и сж го потрупали въ коритото на Кози-долъ, дѣто прѣди години се редили буйни ливади.

Църнощичка рѣка е дѣсенъ притокъ на Любатската рѣка. Тя носи това име отъ църнощичката черква до устието си при Обѣ-рѣки — едно разстояние не по-голѣмо отъ 2 км. Образува се отъ два притока: Голѣма-рѣка и Църнощички-долъ. Първиятъ — Голѣма рѣка — е много по-голѣмъ и по-дълъгъ, а вториятъ изглежда като неговъ притокъ. Голѣма-рѣка събира водитѣ си изъ много долчинки на Дукатска планина и почти прѣзъ цѣлото си течение върви изъ лѣсиста клисура. Подъ черквата на с. Дукатъ коритото на рѣката се стѣснява толкозъ много, че и пѣшоходець мъчно ще мине. Коритото ѝ тукъ е само отъ гранитни скали, които рѣката успѣла да изглади и издълбае и намѣста е образувала дълбоки вирове, намѣста малки водопади, нѣкъдѣ пъкъ тече изъ дълги до 20 м. каменни тераси. Нито единъ отъ притоцитѣ на Драговищица не бучи толкозъ гръмливо, както Голѣма-рѣка на това мѣсто.

Пътникът тук се чувствува, като че е въ една дѣвствена мѣстность, дѣто рѣдко е стѣпялъ човѣшки кракъ. По-надолу обаче, дѣто гранитът е отстѣпилъ мѣстото на гнайса и шиститѣ, картината се промѣнява: изсѣчени гори, изровени склонове, свлѣчени трошливи камъни върху красиви нѣкога планински рѣчни ливадки . . . и чувство на сиротность и бѣднотия стѣга сърдцето на човѣка. При черквата на с. Църнощица Голѣма-рѣка се събира съ Църнощичкия-долъ, който иде отъ дѣсна страна и носи водитѣ на всички долчинки изъ часть отъ сѣвернитѣ склонове на Църноокъ. И коритото на Църнощички-долъ е скалисто, стръмно и дълбоко. Горното му течение е закрито въ гѣста букова гора, а отъ Петковска махала надолу е открито: и двата склона сж оголени. Църнощичка рѣка тече въ тѣсна клисура, съ гористъ дѣсенъ склонъ и оголенъ лѣвъ. Като дѣсенъ притокъ приема Кюрчийски-долъ, чието устие се пада на 1 км. източно отъ църнощичката черква. Прѣди години въ Църнощичка рѣка и притоцитѣ ѝ се е намирала риба въ изобиліе, а днесъ тя е рѣдкость. Унищожена е главно отъ поронитѣ.

Отъ Обѣ-рѣки (мѣстото, дѣто се събира съ Църнощичка рѣка) до Босилиградъ Любатска рѣка не приема нито единъ по-значителенъ притокъ, освѣнъ Глошки-долъ отъ лѣва страна. Мѣстностьта, дѣто той се излива въ Любатска рѣка, носи пакъ име Обѣ-рѣки. Интересенъ е Глошки долъ по многото си воденици, които кара. Това сж миниатюрни сламенни воденични сгради, въ които се върти по единъ камъкъ, който меле само пролѣтно врѣме.

Клисурата, изъ която тече Любатска рѣка, е много по-красива отъ тая на Божичката рѣка. Погледътъ тукъ не се умаря отъ еднообразната гледка на разпукани гнайсови скали и сипеи, както що е това въ клисурата на Божичка рѣка, защото по-малко сж оголенитѣ мѣста, а всичкото останало е покрито съ гора: букова на дѣснитѣ склонове и джбова по лѣвитѣ. Буковата е много по-гѣста и по-добрѣ запазена, а джбовата е по-рѣдка и на нѣкои мѣста унищожена. Пѣтьтъ — шосе въ проектъ — върви по дѣсниа брѣгъ на рѣката не по-високо отъ 5—6 м. отъ нивото ѝ, а само 3 км. (отъ Джбъ-долина до Босилиградъ) минава по лѣвия. Склоноветѣ на клисурата не сж така стръмно надвѣсени, нѣгдѣ се разтварятъ доста много, и прѣдъ очитѣ на пътника се откриватъ очарователни мѣста. Буйни ливади, голѣма часть отъ които сж засадени съ сливи (черносливки), се редятъ отъ двѣтѣ страни на рѣката, която тече тихо между тѣхъ, прѣсича ги нѣгдѣ и прави вирове и подмоли ту на лѣвия, ту на дѣсниа си брѣгъ. Поради туй, че сж обезлѣсени мѣстата, отъ дѣто идатъ притоцитѣ ѝ, Любатска рѣка често пѣти при силни дѣждове придохожда голѣма и буйна и безмилостно унищожавя рожбитѣ си — ливади и бахчи. Тукъ се вѣди пѣстърва, но много по-малко, отколкото въ Божичката рѣка; срѣща се повече мрѣнка и кленове.

Точно на 1 км. на западъ отъ Босилиградъ, при мѣстностьта Валявицитѣ (740 м. височина), Божичка рѣка, слѣдъ като се измѣкне изъ кривинитѣ на гранитнитѣ скали отъ мѣстностьта Градище, смѣсва водитѣ

си съ Любатската рѣка (табл. XII. 2) и оттукъ надолу общата рѣка носи име Драговищица (табл. II. 2). Ако се направи сравнение, ще се види, че Божичката рѣка влива по-голѣмъ дѣлъ вода отъ своята по-се-стрима Любатска рѣка. Отначало рѣка Драговищица навлиза въ тѣсна клисура, на която дѣсниятъ склонъ е конкавенъ, много по-високъ отъ лѣвния и гористъ. Коритото на рѣката не е по-широко отъ 20—30 м. и е постоянно, нѣма наждѣ да се разширява, защото отъ двѣтъ страни опиратъ скални спускове. Мине ли воденицитѣ, клисурата се разширява и дава мѣсто на Босилиградско-Райчиловската алувиална котловина, дълга $5\frac{1}{2}$ км. и срѣдно широка $1\frac{1}{2}$. Драговищица тече по дължината на котловината, по срѣдата ѝ, криволичи и постоянно измѣнява коритото си ту къмъ райчиловскитѣ бахчи, ту къмъ босилиградскитѣ ливади, та прави глѣми пакости. При Босилиградъ, отъ лѣва страна, въ рѣката се влива потокътъ Добри-долъ, чийто води лѣтно и есенно врѣме не достигатъ до устието, защото намаляватъ чувствително, пъкъ ги и отбиватъ, за да поливатъ овощнитѣ градини на махалата Добри-долъ. Долината на потока Добри-долъ е много опасно пороище, което може нѣкога и да засипе с. Босилиградъ. Слѣдъ 2 км. разстояние Драговищица приема отъ лѣва страна потока Изворщица, чийто води лѣтно врѣме също не могатъ да достигнатъ до устието му — едно че ги отбиватъ за поливане ливади и овощни градини, а друго, че лесно се губятъ изъ пѣсѣчното корито на потока. Изворщица почва отъ карстовия изворъ „Изворо“, който се намира на 100 м. сѣверно отъ черквата на с. Изворъ, и, слѣдъ като излѣзе изъ тѣсното варовитоскално устие, дѣто кара седѣмъ воденици, разположени една подъ друга, при махалата Мутаждийнци се съединява съ другъ потокъ — Студена-рѣка — който пъкъ почва отъ Груйска планина (тѣй наричатъ източната частъ на Милевска планина).

Изворщица свлича много рушевенъ материалъ, който трупа въ източния край на котловината и то повече къмъ устието си. Прѣди 30 години, когато двата склона, що заграждатъ коритото му, били залѣсени, този потокъ е минавалъ между красиви ливади, толкова буйни, че се затулялъ изъ трѣвата имъ; а сега долината е много грозна: прилича на нѣкаква пустиня, изъ чийто нажежени камъни лѣтно врѣме едва се минава.

Въ края на котловината, срѣщу село Радичевци, Драговищица приема отъ лѣва страна потока Сушички-долъ, който също така лѣтно врѣме прѣсѣхва къмъ устието си. При проливни дъждове той съ голѣма енергия свлича и трупа пѣсѣкъ, който донася отъ плешивитѣ баври на с. Рѣсенъ.

Отъ с. Радичевци надолу Драговищица влиза пакъ въ тѣсна клисура, като прави на много мѣста дълбоки завивки споредъ направлението на самата клисура. Срѣщу училището на с. Млѣкоминци, отъ дѣсна страна, се влива потокътъ Буцалѣвска рѣка — той взима началото си отъ извора Ранчинъ-прѣслѣпъ при Мара-планина.

Още по-надолу — 9 км. подъ Босилиградъ — сѣщо отъ дѣсна страна, въ Драговищица се влива Брѣстничка рѣка. Тя събира водитѣ си главно отъ сѣвероизточнитѣ склонове на Църноокъ. Тече буйно изъ наведеното си корито, което въ началото е много тѣсно, а по-долу, при село Брѣстница, се разширява и дава възможность да се образуватъ красиви и плодородни овощни градини.

Най-голѣмъ дѣсенъ притокъ на Драговищица е Бранковска рѣка, която се влива на 13 км. южно отъ Босилиградъ. Бранковска рѣка взема началото си отъ къмъ върха Голешъ на сръбско българската граница, прибира водитѣ на караманичкитѣ долини и съ име Тлъминска рѣка стига до с. Бистъръ. Дотукъ видѣтъ на течението на рѣката е промѣнливо спрѣмо мѣстата, къдѣто минава. Нѣгдѣ, напр. подъ с. Караманица, рѣката, още като потокъ, буйно се пѣни изъ наведеното си, почти стръмно корито, образува малки водопадчета, хвърля се въ издълбанитѣ отъ нея въ скалата вирове и съ шума си оживява пустата и тъмна гориста клисура. Ако да не е тоя шумъ на потока, иначе неприятно чувство би обхванало човѣка, кога минава самичккъ нагорѣ изъ кривата пътека за село Караманица. Съвсѣмъ другъ характеръ има рѣката, слѣдъ като се появи изъ клисурата надъ Кръщелска махала. Послѣдствилта отъ унищожението на горитѣ излизатъ на пръвъ планъ: коритото на рѣката тукъ е широко, каменисто или пѣськливо; ливадитѣ, прѣзъ които тя тече, въ по-голѣмата си частъ сж засипани отъ нея и отъ околнитѣ суходолнини; изобщо, работната земя и мерата сж на заустиване. При училището на с. Горно-Тлъмино долината още повече се разширява, а съ това и свободата на рѣката — да тече по-нашироко — се увеличава. Голѣма частъ отъ овощнитѣ градини и ливади е засипала и пакъ продължава да ги засипва.

При с. Бистъръ Бранковска рѣка (тукъ я наричатъ Бистърска рѣка) приема, като лѣвъ притокъ, потока Ярещнички-долъ. Той иде изъ Доганчка планина, а по-долу — при селата Назърица и Ярешникъ — се усилива отъ странични ручей, пращани отъ Църноокъ. Коритото му е наведено и стегнато между високи (до 700) м.) склонове, обрасли съ букова и ясикова гора. Нѣкога (прѣди 20 години) изъ Ярешнички Долъ се вѣдила доста много пѣстърва, а сега е почти унищожена.

Оттукъ надолу освѣнъ потокътъ Зли-долъ, чито извори се намиратъ въ източния склонъ на Църноокъ, никой другъ по-значителенъ потокъ не усилива водитѣ на Бранковска рѣка до устието ѝ. Злидолскиятъ потокъ (наричатъ го и Злидолска рѣка) е лѣвъ притокъ.

Освѣнъ при с. Долно-Тлъмино, клисурата, дѣто тече Бранковска рѣка, се разширява и при с. Бистъръ, а слѣдъ 2 км. се стѣснява доста много. Дѣто склоноветѣ сж конкавни, образували сж се тераси, не по-високи отъ 2 м. надъ водата; сега сж засадени съ овощни градини. Тия мѣста сж на зѣвѣтно мѣсто, доста топли спрѣмо околнитѣ баири и затова качеството на ябълкитѣ и крушитѣ, които се раждатъ тука, не е по-долно отъ това на полскитѣ такива (с. Горановци, Периволъ и др.). Дѣсниятъ склонъ почти безъ прѣкъсване отъ с. Бистъръ до устието на рѣката е

гористъ — отначало расте букова гора (въ по-горната частъ на склоноветѣ), а по-надолу — къмъ устието — джбъ и лѣска. Лѣвиятъ е грозенъ: рѣдката джбова гора или слабо-залѣсеното пасбище, ако можемъ да речемъ така, не успѣва да унищожи пагубното дѣйствиe на поройнитѣ дъждове, които лесно изравятъ равнини и смѣкватъ такова грамадно количество пѣськъ и камъни, че често пѣти заприщатъ коритото на рѣката и го измѣстватъ. Рѣка въ Бранковската рѣка се вѣди малко, главно поради откритостта на коритото и честото придохождане на водата.

При кръчмитѣ на с. Долно-Уйно (19 км. на югъ отъ Босилиградъ), отъ дѣсна страна, Драговищица приема като притокъ Ломничка рѣка, буйна планинска рѣчица, която води началото си отъ източнитѣ склонове на върха Арамия. Коритото ѝ, освѣнъ при черквата на с. Ломница, е много тѣсно, каменисто и наведено, затова и рѣката лудо скача и силно бумти. При поройни дъждове тя свлича много и едри камъни. Долноуйненскитѣ овощни градини дължатъ ней своето съществуване; засадени сж върху наносния конусъ, който тя е образувала нѣкога.

Малко по-долу отъ Ломничка рѣка отъ дѣсна страна слиза Горноуйненскиятъ потокъ, който тече изъ дълга, около 5 км., пѣськлива долина, чинто склонове сж оголени и дълбоко ерозирани. Този потокъ се образува главно отъ карстовия изворъ, що се намира на $\frac{1}{2}$ км. надъ горноуйненската черква. Буйно блика той на двѣ мѣста и още веднага смѣсва водитѣ си съ тия, които идатъ чакъ отъ селата Горни и Долни-Коритенъ и текатъ въ сжщата варовитоскална клисура. Пролѣтно врѣме образуваниятъ по-тоя начинъ потокъ прибира и водитѣ на суходолината Сухо-полюе; тя държи доста голѣмо пространство, изпълнено главно съ дребенъ пѣськъ и чакълъ, лежащъ върху по-раншни ниви и овощни градини. Горноуйненскиятъ потокъ лѣтно врѣме не достига до устието си, защото водитѣ му се губятъ изъ дълбокопослоената пѣсьчна пустиня.

Мине ли село Долно-Уйно, Драговищица навлиза пакъ въ тѣсна клисура съ непривѣтни лѣви и красиви дѣсни склонове и до устието си вече не приема никой по-значителенъ притокъ. На много мѣста рѣката е успѣла да разѣде по-голѣмо пространство отъ склона и да образува неголѣми тераси, сега засадени съ овощни дървета: сливи, ябълки, круши, мушмули, дюли и др. Тука — между селата Долно-Уйно и Горановци — се раждатъ прочутитѣ горановски къчовки ябълки, чиято цѣна въ София е много голѣма. Изъ тия мѣста покрай рѣката нѣма нeдл земя, дѣто трудолюбивиятъ горановчанинъ да не е бодналъ плодно дръвце. И глогинитѣ не сж оставени да растатъ безполезно — всички сж присадени съ мушмули.

Подъ с. Горановци Драговищица тече по-близу до лѣвия струменъ склонъ, а отъ дѣсно сж разположени овощнитѣ градини на с. Периволь. Обяснението, че рѣката носи име „Драговищица“, защото тече, дѣто ѝ е „драго“, т. е. дѣто си ще, може донѣкъдѣ тукъ да намѣри своето оправдание: рѣката изъ тия мѣста твърдѣ много капризнична съ своето

корито, защото всяка година почти го мѣнява ту къмъ лѣво, ту къмъ дѣсно и страшно пакости на овоцнитѣ градини.

Като измине село Периволъ и Ямборно, Драговищица навлиза въ Кюстендилското хлѣтно поле, дѣто тече много по-тихо, разлива се на широко изъ ливадитѣ и овоцнитѣ градини на съседнитѣ села и затрунва съ пѣськъ ту лѣвия си брѣгъ, ту дѣсниа. Между селата Шишковци и Рѣждавица, срѣщу село Шипочано, рѣка Драговищица се влива въ Струма — 504 м. височина.

Изобщо, Драговищица е благодатъ за заселищата, разположени отъ двѣтѣ ѝ страни. По-голѣмата частъ отъ имотитѣ въ босилиградската котловина, принадлежаци на селата Босилиградъ, Райчиловци и Радичевци, се поятъ отъ водитѣ на тази рѣка и, ако не бѣше тя, пѣськливитѣ алувиални пиви и ливади не биха дали нѣкакъвъ плодъ. Селата Млѣкомници, Рибарци и Долно-Уйно подкрѣпять тежкия си поминѣкъ съ овоцнитѣ градини, които дължатъ съществуването си пѣкъ на Драговищица. Най-разкошнитѣ и цѣнни овоцни градини въ кюстендилско поле, които стопани сѣ селянитѣ на селата Горановци, Периволъ, Ямборно, Стенско, Шишковци и Рѣждавица, сѣ плодъ отъ влагата, що дава Драговищица. Но поради честитѣ порои, които ставатъ главно въ обезлѣсеното Крайще, Драговищица лесно и често пѣти излиза изъ матката си, разлива се, дѣто има равнина, а особено отъ с. Периволъ надолу къмъ устието си, та принася и голѣма врѣда. До това село рѣката е бърза и въ скоро врѣме усиѣва да се избистри слѣдъ порой. Дотукъ тя, поради наведеностъта на коритото, не трупа голѣмо количество пѣськъ, а го влѣче въ равнината. Ето защо тамъ е най-много измѣнчиво коритото ѝ.

Ако вземемъ изворитѣ на Колуничка рѣка (Гаганичинъ-долъ) за начало на р. Драговищица, тогава тя ще бѣде дълга 68·5 км. Увѣсътъ ѝ отъ изворитѣ до Босилиградъ (при валицитѣ) достига по 27·3 м. на 1 км.; отъ валицитѣ до с. Ямборано по 7·4 м., а оттукъ до устието по 2 м. Изобщо Драговищица има увѣсъ 16 м. на 1 км.

Втората главна водна артерия на Крайщето, която сѣщо излива водитѣ си въ Струма, но въ по-малко количество отъ р. Драговищица, е многоименната Треклинска рѣка. Това име тя носи само при с. Треклина, а надолу, къмъ устието ѝ, я наричатъ съ имената на поселищата, до които тече: Габрешевска, Раянска, Калотинска и Пенцарска.

Ако се гледа, коя отъ рѣкитѣ, що образуватъ Треклинска рѣка, е най-голѣма, та нейнитѣ извори да вземемъ за начало на Треклинска рѣка, тогава ще можемъ да кажемъ, че тя почва отъ върха Влашки-ридъ на Царичка планина, защото Чешлянска рѣка, която извира отъ това мѣсто, е най-пълноводна. При Влашки-ридъ се събира вода отъ нѣколко долчинки и веднага се образува пѣнливо планинско поточе, което надолу още повече се усиѣва отъ други, странични ручей, та при черквата на с. Драгойчинци тече вече голѣмника рѣчица. Тукъ тя носи простото име Рѣка, а подъ селото я наричатъ Чешлянска рѣка. При с. Чешлянци тя се усиѣва значително отъ два дѣсни притока, които

дохаджатъ откъмъ махалитѣ Сѣлище (Драгойчинско) и Криволякъ (Чешлянско). Въ мѣстността Сръдорѣкъ Чешлянска рѣка смѣсва водитѣ си съ Кобилска рѣка.

Кобилска рѣка се образува отъ двѣ: Метохийска рѣка и Киселичка рѣка. Първата иде отъ южнитѣ склонове на върха Бандера въ Царичка планина, а втората — отъ мѣстността Шишатовець на Груйска планина. Докато склоноветѣ на дълбоката долина, дѣто тече Метохийска рѣка, сж въ по-голѣмата си часть гористи, Киселичка рѣка тече въ съвършено оголена долина. Затова и лѣтно врѣме въ горното си течение чувствително намалява, а по-долу, подъ с. Киселица, се губи изъ пѣсчливото си корито и не успѣва да се съедини съ Метохийска рѣка.

Малко нѣщо на изтокъ отъ мѣстото, дѣто се събиратъ Чешлянска рѣка съ Кобилска, отъ лѣва страна, се присъединява при тѣхъ Шипковичка рѣка. Тя почва отъ върха Калѣе въ планината Кръвави-Камикъ. Кристалнобистрата ѝ вода буйно се пѣни изъ каменистото и наведено корито между гѣста букова гора, единствена най-добрѣ запазена въ Крайще. Подъ с. Бъзбвица долината се разширява, гората се свършва и рѣката вече тече между овоцнитѣ градини на с. Лечевци. Окошнитѣ пороища сж успѣли да покриятъ и изсушатъ часть отъ тия градини и на нѣкои мѣста, като натрупали голѣмо количество пѣськъ до рѣката, измѣстили и коритото ѝ.

Отъ мѣстността Сръдорѣкъ надолу, до с. Треклина, общата рѣка носи име Драголевска рѣка. Тя тече въ широка долина и то по-близу до лѣвия ѝ склонъ, стрѣменъ и изровенъ отъ пороищата. Отъ дѣсна страна се редятъ добрѣ отгледани овоцни градини, засадени най-много съ сливи. При Оплатова махала Драголевска рѣка навлиза въ котловината на с. Треклина, но все се държи до стрѣмния лѣвъ склонъ. Подъ Балабанова махала тя се съединява отъ лѣва страна съ притока си Косовска рѣка — 750 м. височина — (таб. IV. 2.) и оттукъ надолу рѣката носи име Треклинска рѣка.

Косовска рѣка е доста дълга. Тя води началото си чакъ отъ върха Огорелець (Грънско) и не се нарича тамо Косовска рѣка, а Селска-рѣка. При махалата Трънѡвъ-Долъ тя приема отъ лѣва страна Козловъ-долъ, чийто изворъ се намира въ гребена Вуча-полна, и отъ това мѣсто надолу общата рѣка наричатъ Мелинска-рѣка. При черквата на с. Долпя-Мелня тя приема като дѣсенъ притокъ рѣчищата Полѡмница и запазва името си до с. Дълга-Лука. А защо между това село и с. Косово носи името Просія, никой не знае. Влѣзе ли въ синора на с. Косово, рѣката получава послѣдно ново име — Косовска рѣка. Почти прѣзъ цѣлото си течение, освѣнъ отъ с. Косово надолу (таб. IV. 1.), многоименната Косовска рѣка тече изъ тѣсна, дълбока и гориста клисура. Оттукъ до с. Треклина се отваря доста широка долина съ оголени склонове, дълбоко ерозирани отъ поройни дѣждове, които сж свлѣкли на много мѣста пѣськъ и сж затруднили голѣма часть отъ ливадитѣ и овоцнитѣ градини.

Слѣдъ като првеме притока си Косовска рѣка, Треклинска рѣка става по-тиха. Тече въ източния край на Треклинската котловина между овощни градини на дѣсния ѝ брѣгъ и ливади на лѣвия. Направила си е по-дълбоко корито, стегнато съ ракитаѣ, но пакъ при по-силни дъждове успѣва да излѣзе изъ него и да залива частъ отъ ливадитѣ. Прѣди да навлѣзе въ синора на с. Габрешевци, Треклинска рѣка приема отъ дѣсна страна водитѣ на карстовия изворъ „Врелото“. Последниятъ буйно блика между варовити камъняци недалечно отъ треклинската черква (около 300 м. на западъ отъ нея) и дава вода колко за двѣ воденици. Тече въ тѣсно каменисто корито, въ което се вѣдятъ много раци, и само зимно врѣме достига до устието си, а прѣзъ другата частъ на годината го отбиватъ въ ливадитѣ и овощнитѣ градини, които дължатъ плодородието си нему. При с. Габрешевци котловината се стѣснява и се образува пакъ клисура, но коритото на рѣката почти не измѣнява своята малка наведеностъ. До с. Раянци тя тече все тихо, като на всѣки завой образува вирове, засѣнени отъ елешки и върби. А между селата Раянци и Калотинци имаме друга гледка: рѣката тукъ изглежда чисто планинска, защото коритото ѝ е много повече наведено, пѣни се между едри балвани, скача прѣзъ високо издигнати бенгове, нѣгдѣ образува дълбоки вирове, изъ които играятъ множество мрѣнки и кленове, и съ своя силенъ бумтежъ оживява и огласява красивата клисура. Картината, която тукъ се явява прѣдъ очитѣ ти, е очарователна, особено лѣтно врѣме. Дѣсниятъ склонъ на рѣката е покритъ съ вѣковна букова гора (Калотинско и Раянско осое), а лѣвиятъ — съ овощни градини. Гж-стопораслитѣ буки и елешки на нѣкои мѣста досуцъ покриватъ съ взаимнопрѣплетенитѣ си клоне бистрата рѣка, чиито вирове мамятъ пштиника, да се съблѣче и порасхлади сгорещеното си тѣло. А клонъ отъ нѣкои слива мушналъ модритѣ си плодове въ буковитѣ вѣйки и тебѣ се струва, че букътъ е родилъ сливитѣ.

На 1 км. подъ с. Калотинци Треклинска рѣка отъ лѣва страна приема притока Дивлянска рѣка. Тя носи това си име само отъ с. Дивля до с. Калотинци. Дивлянската рѣка се образува отъ двѣ рѣки: Пенкъовска и Габровница. Първата е най-дълга отъ всичкитѣ други, които като притоци се вливатъ въ Дивлянска рѣка. Тя почва отъ върха Остра-чука (на изтокъ отъ Вуча-Поляна) и подъ име Песница достига до гробищата на с. Лѣва-рѣка, дѣто отъ дѣсна страна приема потока Лѣва-рѣка. Надолу, до с. Пенкъовци, рѣката носи име Лворъ, а оттукъ до с. Дивля — Пенкъовска рѣка. По цѣлото си почти течение Пенкъовската рѣка минава по клисура съ плешиви склонове. Два км. на югъ отъ центъра на с. Дивля Пенкъовската рѣка се съединява съ рѣка Габровница, която дохожда отъ лѣва страна, и така се образува Дивлянска рѣка. Габровница се образува отъ двѣ по-малки — рѣка Свѣгъе отъ лѣва страна и р. Камарица, отъ дѣсна. Като измине колко единъ км. мѣсто, Дивлянска рѣка смѣсва водитѣ си съ тия на Мѹренска рѣка, лѣвъ притокъ. Надолу, при с. Калотинци, тя се

съединява съ Треклинска рѣка. Отъ това село, къмъ устието на рѣката клисурата почва да се разширява, а подъ с. Пещера се образува котловина, дълга 3 км. и широка единъ. Въ тази котловина рѣката има най-непостоянно корито. Треклинската рѣка се влива въ Струма срѣщу с. Бѣлово на онѣ мѣсто, дѣто почва земенскитъ проломъ.

Нито една равнинка, нито една лѣка, разположени покрай Треклинска рѣка съ нейнитѣ притоци, не е оставена да не бѣде използвана. Навсѣкѣдъ, дѣто е могло да се отбие водата отъ рѣкитѣ, за да се поливатъ мѣстата, е обрнато на ливади и овощни градини. И ако не бѣха пороищата, плодъ главно на безсистемното изсичане на горитѣ, долината на Треклинската рѣка, днесъ иѣше да бѣде още по-красива.

Треклинската рѣка, измѣрена отъ изворитѣ ѝ при Влашки-ридь до устието, е дълга 37.5 км.

Увѣсътъ ѝ до с. Треклина е 51.6 м. на км., а оттукъ до устието 7.5 м. на км.; изобицо увѣсъ — 29.5 м. на 1 км.

6. Карстови явления.

Възвишенията, които се издигатъ между селата Изворъ, Гѣсепъ и Горно-Уйно, отъ западъ, Долно-Кобилъе и Драголевци, отъ сѣверъ, Треклина, Габрешевци, Добри-долъ и Пещера, отъ изтокъ, рѣка Струма, селата Полска-Скакавица, Брѣстъ и Долно-Уйно, отъ югъ, се състоятъ главно отъ доломитни глинести и доломитни варовници. Тукъ се натъкваме на нѣколко явления, типични донѣдѣ за карстовъ ландшафтъ, а именно: голѣма частъ отъ дъждовната вода не се изтича чрѣзъ поточета въ по-голѣмитѣ рѣкички, нито пѣкъ извира наблизю, а се поглѣща вѣроятно като чрѣзъ рѣшетка отъ земята, която пѣкъ не ѝ задържа, а веднага изпраца въ подземни пещерни водоотводи. Крайщата на нѣкои отъ водоотводитѣ се показватъ като буйни извори съ варовита вода. Отъ тѣхъ най-голѣмъ е този при черквата на с. Треклина; наричатъ го „Врѣлото“. Водата му блика между едри варовити камъни и е доста студена лѣтно врѣме, а зимѣ не замръзва. Сѣщо така голѣмъ карстовъ изворъ е изворътъ въ с. Полска-Скакавица. Отъ него се образува Скакавичкиятъ водопадъ, чиито води свачатъ върху травертиновата скала и се обръщатъ на прахъ и дребни капки прѣди да паднатъ на земята. Въ посочената областъ има карстови извори още при селата Изворъ — „Изворо“, Долно-Кобилъе, Драголевци — „Боруйовъ-долъ“, Горни-Коритенъ и Горно-Уйно.

За образуването на карстовия изворъ въ с. Изворъ е запазено слѣдното прѣдание. Източно отъ селото, на планината Рудината, нѣкога имало голѣмо езеро, въ което живѣлъ воденъ бикъ. Винаги, когато дохождали говедата на околнитѣ села при езерото да пиятъ вода, излизалъ водниятъ бикъ, изревалъ за борба и почвалъ да се бори съ първия селски бикъ, който излизалъ насрѣща му. Борбата всѣкога се свършвала съ побѣда надъ селския бикъ, а понѣкога и съ неговата смъртъ. Единъ по-сърдцатъ говедаръ нѣмислилъ съ хитростъ да прѣмахне водното чудовище и затова прѣвързалъ на края на рогаветѣ на най-якия селски

бикъ ножове, па го пустиналъ срѣщу излѣзлия за люта борба воденъ бикъ. Дълго врѣме се борили, и най-послѣ селскиятъ бикъ успѣлъ да разпори корема на водния, и послѣдниятъ побѣгналъ да се скрие въ водата. Въ това врѣме и говедарьтъ хвърлилъ тоягата си подиръ него, но така силно махналъ, че тя паднала въ срѣдата на езерото. Завчасъ езерото се развълнувало, заврѣло като врѣла вода въ срѣдата си, покрито се съ кървава пѣня, а слѣдъ малко водитѣ му почнали да се губятъ. На другия денъ говедаритѣ видѣли, че водата на езерото била съвсѣмъ прѣсъхнала, а при една бездѣнна яма стоялъ подутиятъ трупъ на водния бикъ. Изгубилата се езерна вода още сѣщия денъ „изврѣла“ като извори въ с. Изворъ и Горно-Уйно. Тоягата на говедаря, която била куха и съдържала въ кухината нѣколко жълтици, спечелени прѣзъ врѣме на службата му, излѣзла съ водата при с. Изворъ. Намѣрилъ я единъ селянинъ и, като не подозиралъ, че тя крие злато, прѣдалъ я на говедаря. Послѣдниятъ тогава разказалъ за историята на своята тояга, и селянитѣ се увѣрили, особено като имъ показалъ и скрититѣ жълтици, че водата на извора имъ е дошла отъ прѣсъхналото вече езеро. Трупътъ пѣкъ на чудовището билъ иденъ цѣлъ мѣсецъ отъ кучетата на околнитѣ села. Мѣстото, дѣто било нѣкогашното езеро, прѣдстави сега една хлѣтна равнина съ купъ камъни въ срѣдата; подъ тѣхъ, казватъ, била дупката, дѣто „щукнала“ водата.

Подобно на горното езерно дѣно има и въ Ушинска планина, на изтокъ отъ Вучарникъ. Околното население вѣрва, че и то било езеро, но „щукнало“ и „изврѣло“ надъ черквата въ с. Треклина. Мѣстото на езерото днесъ наричатъ „Езерище“.

На много мѣста въ Рудината надъ с. Рѣсенъ и Долин Коритенъ има малки въртопи и засипани пещери, а това ни доказва, че частъ отъ подпочвенитѣ пластове сѣ варовити и изпорѣзани съ галерии и пещери. Но изобщо взето, ландшафтътъ не е чисто карстовъ, както що е, напр., тоя около изворитѣ на Панега, защото въ нѣкои мѣста има и обикновени извори, некарстови. Въ нѣкои долини има по-нови образувания: дилувналнитѣ наноси съ своитѣ сивоглинести заложения не пропускатъ до варовитата решетка частъ отъ водата, а я задржатъ, и тя извира близо и образува долински поточета и кладенци. Такива се срѣщатъ най-много при селата Рѣсенъ, Долин-Коритенъ, Горни-Коритенъ, Сушица и Уши. Обаче, поради малката дебелина на тия нови пластове, лѣтно врѣме тия кладенци и потоци прѣсъхватъ. Въ поменатата областъ най-безводни сѣ сиворитѣ на селата: Изворъ, Горни и Долин-Коритенъ, Рѣсенъ, Горно-Уйно и Сушица.

7. Климатъ.

Ако приемемъ, че България въ климатическо отношение може да бѣде раздѣлена на четири пояса — Крайдунавски, Черноморски, Тракийски и Планински ¹⁾ — лесно ще се намѣри и мѣстото на Крайище въ това отношение: то принадлежи къмъ планинския поясъ.

¹⁾ Капитанъ И. Атанасовъ. Статист. сборникъ, 72 стр.

Отъ нарисуваната орографска картина за Крайще — високо плато, изпроцѣпено съ дълбоки ерозивни клисури — можемъ да теглимъ и заключение за характера на климата му, който не може да бжде другъ освѣнъ чисто планински.

При все че нѣма данни за температурата, единъ отъ най-важнитѣ заедно съ валежа климатически фактори, защото единствената метеорологическа станция въ Босилиградъ е само дъждомѣрна, все пакъ приблизително можемъ да говоримъ за нея. Прѣзъ зимата ставатъ голѣми и остри студове, често пѣти непоносими, кога духа сѣверенъ вѣтеръ. Обикновено тя е снѣжна и трае отъ ноемврий до началото на априлъ — цѣли петъ мѣсеца. Пролѣтътъ е много хладна, къса и често промѣнлива; лѣтото е съвсѣмъ късо и хладно. Народътъ самъ вижда късотата на лѣтото, та казва съ пасмѣнка за село Паралово така: „Паралово, страдалово!... три зими и едно лето, и опо, леле лето!“ т. е. годишнитѣ врѣмена въ с. Паралово сж двѣ: есенята, зимата и пролѣтътъ се схващатъ като едно — зима, а лѣтото се туря като второ годишно врѣме, но било „леле (олеле) лѣто“ — хладно и промѣнливо. Село Паралово лежи на 1100 м. срѣдно надъ морското равнище, а още 30 села въ Крайщето иматъ по-голѣма надморска височина; а това значи, че повече отъ половината крайшки села иматъ три зими и едно лѣто. Есенята сжщо така е къса; обикновено е дъжделива и мъглива. Това най-много прѣчи на по-високитѣ села (Горно-Тлъмино, Доганица, Назърица, Иреникъ, Църнощица, Дукатъ, Гор.-Любата, Мусулъ, Плоча, Барьс, Гория и Долня-Ръжана, Топли-долъ, Божица, Драгойчинци, Милевци, Шипковица, Побиевъ-Камикъ, Лисецъ, Долня-Любата, Гложье, Долня и Горня Лисина и Метохия) да успѣватъ наврѣме да ожънатъ нивитѣ си. Въ повечето отъ тия села често пѣти овесътъ бива затрупванъ съ снѣгъ въ края на септемврий, докато още не е пожънатъ. Поради настъпването на ранната зима, селянитѣ на тия села сжщо не могатъ наврѣме да овършатъ прибранитѣ посѣви. Принудени сж да чакатъ да замръзне гумното и тогава вършатъ на ледъ. Силно би почудило това обстоятелство нѣкого изъ Южна-България; напр., ако дойде въ Крайще прѣзъ декемврий или януарий и мине покрай нѣкоя колиба, често ще чуе заповѣдта на стария въ къщи къмъ синове, снахи и внуци да бждатъ готови ранко да изметатъ гумното отъ... снѣга, та и по-ранко да бждатъ нахвърлѣни снопитѣ, защото денътъ е малъкъ и трѣбва да се бърза съ вършитбата! Понѣкога оставятъ снопи, които вършатъ чакъ на идното лѣто.

Такива годишни врѣмена Крайще не би трѣбвало да има, ако се гледа на неговото географско положение, защото други части на нашето отечество, макаръ и да сж разположени много по на сѣверъ, иматъ, сравнително, доста по-мекъ климатъ. Но, както се каза вече, суровостта на тукашния климатъ ще се обясни съ височината и особения релефъ на мѣстото. Всички условия за силно изстудяване сж на лице. Крайще е закрито за южнитѣ топли вѣтрове отъ Осогово и отъ пограничитѣ вододѣлни била на Доганичка и Дукатска планини. Височината на плани-

скитѣ гребени, що се издигатъ отъ сѣверозападъ, сѣверъ и сѣвероизтокъ, с по-малка отъ тази на планинитѣ изъ платото, тъй че сѣвероизточниятъ вѣтъръ — „козодѣро“, духа свободно, много често и скована съ ледъ рѣкитѣ за по нѣколко мѣсеца. Ако се случи безспѣшна зима, този вѣтъръ съвсѣмъ поврѣжда есеннитѣ сѣитби. Това е принудило селянитѣ въ по-високитѣ мѣста да не сѣятъ есенно врѣме рѣжъта, а пролѣтно. Но и пролѣтътъ често пѣти неблагоприятствува на тия посѣви. Хвър-лелото сѣме, поради дебелитѣ мъгли и хладното врѣме не успѣва да кліи, а „измугѣва“ въ земята, та принуждава селянитѣ да прѣборватъ и прѣсѣватъ. Кѣсната пѣкъ оранъ дава по-слабо жито, което узрѣва и по-късно, тъкмо по онова врѣме, когато почватъ есеннитѣ дѣждове и мъгли. Това се отнася повече до онии села, които лежатъ на сѣверозападъ отъ линията, що може да съедини селата Бистъръ и Лечевци. Другитѣ села иматъ по-мека зима, по-ранна пролѣтъ и по-дълги лѣто и есенъ.

Валежъ. Ако наредъ съ температурата валежътъ прѣдставя главенъ факторъ за климата на една страна, то за Крайще, дѣто номинькътъ на населението е изключително въ земедѣлието и скотовѣдството, този валежъ има особено голѣмо значение, както съ своето количество, тъй и съ начина на разпрѣдѣлението му по годишни врѣмена.

Ето таблица за наблюденията на валежа въ Крайще за 16 години — отъ 1894. до 1909. включително. Всички данни сж взети отъ архивата на Босилиградската телеграфопощенска станция:

Таблица за валежа.

Години	В а л е ж ъ п о м ѣ с е ц и												Годишно
	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий	Октомврий	Ноемврий	Декемврий	
1894	9 ₂	6 ₁	59 ₄	31 ₄	110 ₉	43 ₂	25 ₂	27 ₀	46 ₄	81 ₂	30 ₄	60 ₂	532 ₀
1895	181 ₄	45 ₀	32 ₂	81 ₄	43 ₄	97	22 ₀	5 ₂	21 ₁	91 ₁	10	72 ₂	704 ₂
1896	12 ₂	29 ₀	61	62 ₂	43 ₂	73 ₁	45 ₇	63 ₉	80 ₀	9 ₂	163 ₂	66 ₂	711 ₁
1897	57 ₂	29 ₀	35 ₂	49 ₀	168	113 ₁	39 ₀	14 ₂	16 ₀	70 ₁	15 ₀	9 ₂	619 ₀
1898	9 ₀	38 ₄	50 ₇	59 ₂	133 ₀	45	79 ₄	140 ₂	24	121 ₀	1 ₀	26 ₁	730 ₁
1899	18 ₀	19 ₀	40 ₂	45 ₂	50 ₀	75 ₂	76 ₂	103 ₇	71 ₂	47 ₀	29	87 ₄	666 ₁
1900	55 ₀	19 ₀	37 ₂	91 ₂	98 ₂	94 ₂	43 ₂	85 ₀	2 ₁	40 ₄	69 ₂	68 ₀	708 ₁
1901	25 ₁	67 ₀	54 ₀	40 ₂	49 ₀	77 ₄	52 ₂	49 ₄	43 ₄	95 ₂	65 ₀	96 ₁	718 ₁
1902	29 ₇	46 ₂	21	6 ₂	39 ₄	26 ₄	24 ₀	43 ₇	15 ₄	28 ₀	15 ₂	34	332 ₂
1903	24 ₂	1 ₁	9 ₂	100 ₁	77 ₀	77 ₂	43 ₇	4 ₂	46 ₁	44 ₂	18 ₀	27 ₀	475 ₀
1904	40 ₄	63 ₂	13 ₁	41 ₂	15 ₀	71 ₂	32 ₁	34 ₄	94 ₂	97 ₄	18 ₀	24 ₀	547 ₀
1905	32 ₁	7 ₁	14 ₀	62 ₂	60 ₁	59 ₂	15 ₂	1 ₄	8 ₄	114 ₀	7 ₀	2 ₁	385 ₂
1906	31 ₀	35 ₀	43	16 ₂	75 ₂	149 ₂	47 ₄	96 ₂	34 ₀	40 ₂	61 ₀	36 ₀	667 ₀
1907	38 ₇	61 ₇	24 ₀	71 ₀	45 ₁	91 ₇	39 ₀	26 ₂	17 ₂	13 ₂	41 ₀	42 ₁	513 ₀
1908	34 ₀	81 ₂	19	72 ₄	57 ₁	23	46 ₂	31 ₇	6 ₂	56 ₀	42 ₂	43 ₀	515
1909	38 ₀	26 ₀	68 ₇	11 ₄	114 ₂	17 ₄	51 ₀	123 ₂	64	39 ₂	123 ₂	65 ₀	744 ₂
Срѣдно	39 ₀	36 ₂	36 ₀	52 ₀	73 ₀	70 ₀	41 ₀	55 ₀	37 ₁	62 ₁	44 ₇	47 ₀	599 ₁

Макаръ и числото на годишнитѣ, за които има свѣдѣния на валежа, да е недостатъчно, за да се схване характерътъ му все пакъ може да се извлече единъ горѣ-долѣ опрѣдленъ възгледъ за него.

Срѣдното годишно количество на валежа въ Крайце за тия 16 години е 599, литри на квадратенъ метъръ или съ 30 литри на кв. метъръ по-малко отъ срѣдното количество на валежа за цѣла България въ десетгодишния периодъ отъ 1894. до 1903. г. включително, и съ 105 литри на кв. метъръ по-малко отъ валежа за сѣщия периодъ на всички планински мѣстности въ България — отъ 500 м. височина на горѣ. Крайцето за сѣщия десетгодишенъ периодъ има годишенъ валежъ 619₂ литри на кв. метъръ; значи, въ послѣднитѣ 6 години, които притуряме, количеството на този валежъ е спаднало. Все пакъ и това количество валежъ — 619₂ — е по-малко отъ срѣдното количество за всички планински мѣста — 705.¹⁾

Най-близки мѣста до Крайце сж Радомиръ съ 617 литри валежъ (за десетгодишния периодъ) и София съ 670₂.

Спрѣмо положението, което заема като планинско мѣсто, Крайце би трѣбвало да има по-голямо количество валежъ. Стари хора приказватъ, че нѣкога, кога горитѣ не били изсѣчени, тука много повече валило дъждъ.

Макаръ и да не е толкозъ голѣмо това количество на валежа, той, обаче, е достатъченъ за сѣжитбитѣ на по-високитѣ села, дѣто, ако вали повече, тѣ би се поврѣдили.

Като го разпрѣдѣлимъ по годишни врѣмена, ще видимъ, че най-много валежъ пада прѣзъ лѣтото (юний, юлий и августъ) — 168₃ литри на кв. метъръ, по-малко прѣзъ пролѣтѣта — 163₃; слѣдъ тѣхъ иде есенъта — 148₃, а най-малко вали зимѣ — 123₀; или на лѣтото се пада 28·1%₀, на пролѣтѣта — 27·2%₀, на есенъта 24·1%₀ и на зимата 20·6%₀ отъ годишния валежъ.

А за да си съставимъ по-ясна прѣдстава за характера на валежа въ Крайце, трѣбва да видимъ: 1. какъ сж разпрѣдѣлени дъждовнитѣ дни по мѣсеци и годишни врѣмена, значи, да намѣримъ вѣроятността на валежа, и 2. какво е количеството на валежа въ единъ дъждовенъ денъ, т. е. добръ ли е разпрѣдѣлена густотата на валежа.

¹⁾ М. В. Куркевичъ. Двадцатипятилѣтніе итоги Княжества Болгарія 1879—1904. Опытъ собранія матеріаловъ, Т. I, кн. I. Землевѣдѣніе, 325—326 стр.

Таблица за дъждовните дни.

Прѣзъ коя година	Колко дъждовни дни се падатъ на мѣсеца:												Колко дъждовни дни е имало прѣзъ годината	Количество на валежа въ литри на кв. м.
	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий	Октомврий	Ноемврий	Декемврий		
1894	5	5	16	12	18	13	6	7	5	12	16	13	133	532 ₀
1895	19	16	15	15	17	19	6	3	5	13	16	13	157	704 ₁
1896	10	16	17	19	14	14	7	9	18	13	25	19	181	711 ₁
1897	22	18	17	19	24	21	10	5	9	21	20	17	203	619 ₂
1898	18	17	13	13	17	5	14	19	11	15	7	19	168	730 ₁
1899	13	5	9	11	14	16	8	11	10	10	8	14	129	666 ₁
1900	15	10	19	18	17	14	9	11	4	7	12	8	154	708 ₁
1901	7	17	12	10	14	16	8	9	6	15	23	13	145	718 ₁
1902	11	11	10	5	13	16	6	7	7	7	10	7	110	332 ₂
1903	5	2	9	16	15	15	4	2	4	7	12	10	102	475 ₀
1904	8	17	7	8	8	11	9	7	13	2	10	10	111	547 ₀
1905	13	9	7	12	13	14	6	3	3	16	2	7	105	385 ₂
1906	11	14	14	3	15	13	8	11	7	7	9	13	125	667 ₂
1907	12	15	13	13	7	14	11	6	6	6	9	11	128	513 ₃
1908	9	15	8	10	8	10	6	4	3	10	8	8	99	515
1909	7	11	15	7	14	7	5	12	12	6	17	8	114	744 ₀
Срѣдно за 16 години.	11·5	12·4	12·6	12·2	14·3	13·6	7·7	7·9	7·9	10·4	12·7	11·9	135·2	599·1

Отъ тази таблица може да се види, че прѣзъ пролѣтта отъ 90 дни, дъждовни сж 39·1 прѣзъ лѣтото — 29·2, прѣзъ есенята 31 и прѣзъ зимата 35·8. дни.

Ако се гледа количеството на валежа по годишни врѣмена, ще се види, че на 39·1 пролѣтни дни пада 163·3 литри валежъ на кв. метъръ; на 29·2 лѣтни — 168·3; на 31 есенни — 143·9 и на 35·8 зимни — 123·6; а то значи, че прѣзъ лѣтото имаме най-малко дъждовни дни, а най-много валежъ. Прѣзъ лѣтото срѣдно на дъждовенъ день се пада по 5·8 литри валежъ на кв. метъръ; лѣтниятъ дъждъ пада въ малко по количество дни, а повечето пати като силенъ дъждъ. Такива силни дъждове често пати не принасятъ полза, а врѣда, защото сж поройни, а гукъ, въ Крайще, поради особения съставъ на почвата и поради изсичане на горитѣ, тия дъждове принасятъ винаги и врѣда покрай малката полза.

Голѣми денонощни лѣтни валежи не сж рѣдкость въ Крайще. Напр. на 12. августъ 1898. г. е паднала по 70·3 литри вода на кв. метъръ, на 14. юний 1905. — по 47 литри, на 22. юлий 1901. по 31·8 литри. Не сж рѣдки и есеннитѣ поройни дъждове: на 23. септемврий 1903. г. е паднала 29·8 литри вода, на 17. окт. 1899. по 37·2, на 11. окт. 1904. по 35·4 и на 27. октомврий 1906. по 40·5 на кв. метъръ. Всички тия валежи сж падали въ кжсо врѣме и винаги сж били поройни.

Ако се направи една статистика на градушката, ще се види, че въ Крайще твърдѣ често пада градъ. Срѣдно взето, всѣка година най-малко отъ 10—15 села пострадватъ отъ градъ. Най-често бие градъ прѣзъ май, послѣ юний, юлий и августъ, по-рѣдко прѣзъ септемврий. Не притежавамъ точна статистика на валежитѣ, произходещи отъ градъ, но отъ това, което имамъ, се вижда, че мѣсець май (за 16 години) е най-градоносенъ.

Отъ мѣсецитѣ най-дъждовенъ е май — срѣдно за 16-тѣ години той показва 14·3 дъждовни дни, или вѣроятността да вали е 48%; най-сухъ е юлий — 7·7 дъждовни дни, или вѣроятность 26%. За останалитѣ мѣсеци имаме слѣдната вѣроятность на валежъ: за януарий 38%, за февруарий 41%, за мартъ 42%, за априль 40%, за юний 45%, за августъ 26·3%, за септемврий 26·3%, за октомврий 35%, за ноемврий 42% и за декемврий 39%. Общо за годината вѣроятността да вали е 37%, или на всѣки 2·7 дни се пада единъ дъждовенъ.

Не всички селяни изъ Крайще еднакво желаятъ да вали често дъждъ. Въ чисто планинскитѣ мѣста най-плодородна година е по-бездъждната, а въ другитѣ села тогава всичко пригаря. И ако гледаме тия желаня, тогава въ планинскитѣ мѣста (най-високитѣ) не би трѣбвало да има по-вече отъ 450 литри на кв. метъръ годишенъ валежъ, а въ вторитѣ — 750 литри. Докато за планинскитѣ села е желана бездъждна есенъ, особено прѣзъ мѣсець септемврий (старъ стилъ), за да могатъ да прибератъ хранитѣ си и да почнатъ вършитбата, за другитѣ пъкъ села дъждовната есенъ е тъкмо желаната, защото до 15. августъ тѣ сж привършили вършитбата и мислятъ вече за нова оранъ, а сжщо е потрѣбна влага и за царевичитѣ имъ.

Отъ приложената по-долу таблица може да се види и числото на облачнитѣ и ясни дни за той периодъ, защото тѣ стоятъ въ голѣма връзка съ валежа — значи и съ плодородието на Крайще. Тукашниятъ селянинъ, кога продава нѣкоя нива, за да я похвали, често пжти така говори: „Та салъ еднъ облакъ да мине надъ нея, она може да се оре... дъждъ ву не требе“.

Таблица за облачните и ясни дни.

Година	Януарий		Февруарий		Мартъ		Априль		Май		Юний		Юлий		Августъ		Септемвр.		Октомври		Новември		Декември	
	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни	облачни	ясни
1894	7	17	22	5	14	5	16	5	20	5	14	13	8	23	9	22	13	17	15	11	17	5	2	12
1895	14	4	11	6	11	8	11	7	22	6	11	10	10	20	9	21	6	22	16	19	10	12	10	7
1896	13	11	11	6	11	13	17	4	26	1	15	12	18	12	9	21	17	11	23	6	9	1	14	3
1897	9	19	15	7	22	2	23	2	17	3	8	8	9	17	10	20	10	18	6	12	10	12	18	3
1898	21	5	20	—	12	10	22	3	24	1	24	5	17	10	14	12	14	16	18	5	14	16	19	1
1899	25	6	20	9	16	8	13	11	18	9	25	4	20	7	20	6	12	13	7	18	11	13	14	13
1900	7	5	16	4	14	4	16	4	17	8	18	12	10	19	4	18	8	22	8	15	12	4	8	11
1901	17	1	8	3	12	3	7	10	24	5	22	4	0	20	1	20	1	23	17	17	5	16	13	2
1902	2	16	0	8	13	7	4	20	15	13	19	10	9	24	2	21	9	19	10	14	8	13	7	6
1903	16	9	16	9	13	6	16	5	9	10	16	5	16	15	0	23	11	16	15	14	20	4	10	10
1904	8	10	15	5	13	7	21	5	17	8	17	10	13	16	14	14	15	4	9	1	12	7	10	11
1905	10	10	10	10	8	8	19	4	14	5	27	—	11	19	9	22	10	20	16	6	17	8	7	16
1906	8	16	5	7	7	6	16	13	24	1	6	2	22	8	9	17	17	12	16	19	13	11	13	18
1907	12	12	19	2	7	7	8	2	2	18	4	5	0	5	2	17	1	16	0	6	14	4	11	5
1908	6	13	8	2	9	8	11	5	2	15	0	5	0	0	0	3	0	2	8	9	5	0	18	0
1909	6	4	11	5	8	4	3	6	5	2	0	10	0	13	4	7	2	3	3	12	19	0	7	13
Срѣдно на 16 год.	11,	9,	12,	5,	11,	6,	13,	5,	16	6,	14,	6,	8,	14,	7	16,	9,	14,	11,	12,	12,	7,	12,	8,
Мрачни дни	9,		9,		12,		10,		8,		9,		8,		7,		6,		6,		10,		10,	

Отъ таблицата се вижда, че най-облаченъ е мѣсець май — срѣдно 16 дни отъ мѣсеца (за 16 години), а най-ясенъ е августъ — срѣдно 16,8 дни. Изобщо априль, май и юний сж най-облачни, а юлий августъ и септември — най-ясни. Най-малко облачни дни има августъ, а най-малко ясни февруарий и априль — по 5.

Не би било безинтересно да се спомене и обстоятелството, че, поради лесното и бързо изстудяване на земята, въ Крайще се образува прѣзь всичкитѣ лѣтни мѣсеци изобилно количество роса, отъ която, обаче, ползата особено за сѣитбитѣ не е твърдѣ голѣма, защото до корена на растението, пакъ и дълбоко подъ него, лѣтниятъ пекъ е изсушилъ плитката орна пѣськлива прѣсть. Често пкти хората говорятъ, че кога отъ дълго врѣме се е застояла суша, то явилата се прѣзь това врѣме изобилна роса врѣди на растенията — „они се, каже, вярать у нея“.

Още не минало лѣтото, поцѣкога въ планинскитѣ мѣста вмѣсто роса се явива слана. Чести сж тука годинитѣ на ранно осланяване. По-рѣдко страдатъ отъ слана зеленчуцитѣ на ония села, що сж разположени изъ коритата на Драговицица и нейнитѣ притоци, отъ Босилиградъ надолу.

Високото Крайще е открито за всички вѣтрове; зимѣ най-често духать западниятъ вѣтеръ, наричанъ „дръногорецо“ и севѣроизточниятъ, наричанъ „козодеро“, защото козитѣ отъ него измързватъ и умиратъ. Най-рѣдко духа чисто южниятъ вѣтеръ; наричатъ го „дрънио“, защото лесно стопява снѣга и отерива земята, т. е. промѣнява бѣлата гледка на черна. Когато снѣжната покривка е дебела и дълго врѣме снѣгътъ се е задържалъ, появяването на южния вѣтеръ причинява голѣми щети особено на селата, които притежаватъ имоти по течението на Драговищица, Бранковска рѣка и Треклинска рѣка.

Изобило взето, климатътъ на Крайще е здравъ. Тука, поради липса на мочурливи мѣста, маларията е съвсѣмъ рѣдка болестъ. И главно на тоя здравъ климатъ тукашното население дължи своето съществуване.

8. Растителность.

Освѣтъ А. Тошевъ, чийто трудъ „Юго-Западна България въ флористично отношение“ е напечатанъ въ Период. списание, год. XIV (1902.), свезка 1—2, 2—3, 5—6. никой другъ не е изслѣдвалъ и писалъ за растителността въ Крайще. А тази растителность заслужава по-детайлно изучаване, особено защото прѣзъ проходите на пограничната планинска верига между Македония, Сърбия и България проникватъ множество растения, често пѣти нехарактерни за тукашната флора.

Пропѣтува ли човѣкъ Крайще надлъжъ и наширъ, ще му направи силно впечатление малкото количество гори, а срѣщу това ще срѣщне грамадни пространства оголена и безлѣсна земя. Голѣма частъ отъ отбѣлѣзанитѣ въ картитѣ (1:50,000 и 1:126,000) съ зелена боя мѣста като гори, не прѣдставяватъ нищо друго отъ себе си, освѣтъ слабо залѣсени пасбища и сипеи, съ прѣснати на далечно разстояние едно отъ друго дъбови или букови дървета. А пѣкъ не била такава картината на горитѣ прѣди 70—80 години. Помнятъ стари хора (сега живи), когато клисуритѣ изъ цѣло Крайще сж били гѣсто залѣсени, и пѣтекигѣ между отдѣлнитѣ поселища вървѣли все изъ дъбови или букови „шумащи“. Тогава живѣли и сърни, и елени изъ тия мѣста; доказателство за това служатъ намиранитѣ сега отъ пастиритѣ рогове, хвърлени нѣкога отъ тия животни. Крайще тогава прѣдставяло една обширна залѣсена мѣстность, изъ която тукъ-тамъ се димѣли куминитѣ на планинитѣ. Съ минаване на годинитѣ и съ умножаване на населението, нуждата отъ много орна земя се увеличавала, а зарадъ това отивали въ жертва горитѣ. Последнитѣ били изсичани на голѣми пространства най-вече по присойнитѣ, понеже тия мѣста сж по-годни за ниви.

Отъ описанието, което ще дадемъ за всѣко село по отдѣлно, ще се види, че въ селанитѣ е запазенъ смѣтенъ споменъ за иглолистни гори, които много отдавна съществуваха тука. „Това било въ старо врѣме, кога дошли турцитѣ“, говорятъ стари хора. И защото изъ горигѣ на Крайще се криели бѣлганди отъ близкитѣ паланки и градове, турцитѣ

дали огънъ на боровитѣ гори и ги унищожили. Въ село Ярешникъ, дѣто и днесъ е запазена една малка борова гора, е останалъ споменъ, какво на мѣстото на сегашната Катранджийска махала имало пространна и едра борова гора, която, слѣдъ като била запалена, пуспала толкозъ много катранъ, че той изпълнилъ дѣното на долината и текълъ като рѣка. Че наистина въ Крайще е имало борови гори, свидѣтелствуватъ стари и едри, запазени и сега, борови дървета при черквитѣ на селата Църнощица и Долня-Любата, при училището на село Сушица и въ Петковска махала въ село Църнощица. Освѣнъ това, често пѣти пороицата изравятъ възъ стръмнитѣ ровини едри борови трупове, много добрѣ запазени; повечето отъ тѣхъ могатъ и сега да се употрѣбаватъ за борина. Такива се срѣщатъ най-вече при селата Босилиградъ, Горня-Любата, Долня-Любата, Божица, Рѣсенъ, Горни и Долни-Коритенъ, Сушица, Изворъ и много други.

Покрай боровата гора съществувала и букова, джбова и то въ много по-голѣмъ размѣръ отъ първата, но и нея постигнала същата участъ. Освѣнъ за ниви, но главно заради рударството въ селата Божица, Горня-Любата, Милевци, Метохия, Габрешевци, Чешлянци и др. нѣкои, чинто синори, взети заедно, съставятъ почти $\frac{1}{4}$ отъ цѣлото Крайще, тази гора била до коренъ унищожена. Подигналата се слѣдъ туй врѣме букова гора въ нѣкои отъ тия села не е могла да стане едра, а останала дребна, защото добитѣкътъ, който пускатъ и сега да пасе, дѣто иска, „брѣстилъ“ младитѣ клонки, та дървото „закрълявело“ (останало недоразвито). Селата, които се намиратъ на изтокъ отъ линията, що може да съедини село Бистъръ съ село Лечевци, сж имали и иматъ повече джбова отколкото букова гора. Зарадъ строителенъ материялъ, горивенъ и за кастрене шумата (съ вѣикитѣ), която употрѣбаватъ за храна на добитѣка, джбовитѣ гори сж съсипани и то така, че нѣма надежда нѣкога да се възвѣрнатъ, тѣй като пороицѣ сж смѣкнали прѣстѣта, и подрастътъ би трѣбвало да почне да расте на голъ камѣкъ. До прѣди 5 години въ Крайще не сж знаели, що е това уредно сѣчище. Всѣки сѣкълъ въ своя или обща гора безразборно, дѣто му падне, дѣто му се хареса. Самиятъ начинъ на сѣчене е твърдѣ на-костенъ: джбовото дърво, вмѣсто да бжде отрѣзано до коренъ, за да може излѣзлиятъ отъ корена ластаръ да стане слѣдъ години голѣмо дърво и пакъ да бжде използвано, тѣ го рѣжатъ 50 — 80 см. надъ земята, а такъвъ „чунгаръ“ или „кютукъ“ не пуска ластари, а изсѣхва. На даже и да сж се показвали ластари, когато случайно дървото било отрѣзано до коренъ, тѣ не сж могли да „прѣкнатъ“, защото добитѣкътъ, пуспатъ да пази и пасе, дѣто си иска, ги унищожавалъ. И тѣй нито една гора въ Крайще не могла да се възобнови, и винаги вмѣсто нея оставали пустаещи мѣста.

Туй, което самъ селянинътъ направилъ за унищожението на едрата гора, козитѣ пѣкъ свѣршили съ дребната — лѣскова, табѣрова, ясенова и др. До прѣди 20 години тукъ сж се развѣждали много кози, които били едри и млѣчни, защото обширната и изобилна за тѣхъ паша не била унищожена. Днесъ, слѣдъ унищожението на горитѣ, козитѣ сж из-

дребнѣли и сж много по-малко по количество. Въпрѣки своята доходность, селянитѣ се отказватъ отъ тѣхъ, понеже нѣма кждѣ да ги пасатъ. Не е безинтересно да се спомене, че нийдѣ, може би, въ свѣта пѣма таква оригинално сръдство да се храни козата зимѣ, както що е въ Крайще. Въ нѣкои села, дѣто има дребна гора, ето какъ понѣкога нахранватъ козитѣ: взима пастирътъ едно котле съ прѣсолена вода, изкарва стадото изъ кошарата и трѣгва къмъ гората. Избира такива мѣста, дѣто гората е най-дребна, и почва да напръсква клоноветѣ на дърветата съ солената вода. Ако дървото е лѣска, прѣска вѣйкитѣ ѝ, а ако е букъ, прѣска върху пожълтѣлата и неотпаднала шума. Козитѣ съ жадность се нахвърлятъ върху обсоленитѣ дървета и, слѣдъ като изѣдатъ вкуснитѣ сега за тѣхъ пѣшки и шума, която инакъ не би погледнали, почватъ да глождатъ вѣйкитѣ и да обѣлватъ кората имъ, докато отъ дръвчето остане само главното стебло и нѣкои по-едри отъ второстепеннитѣ. Пукне ли пролѣтъ, разлистнатъ ли се околнитѣ дървета, тогава обсоленото мѣсто изглежда като обгорѣло — почти нито едно дръвче не покарва, а бравата довършва годнитѣ вече за огънь дървета. За „по-идеално“ и „по-рационално“ сръдство да се унищожаватъ горитѣ не може и да се мисли!

Ето тия сж главнитѣ причини за съсипването на горитѣ въ Крайще, а съ това и да бждатъ докарани до просяшка тояга тукашнитѣ селяни. У тѣхъ, селянитѣ, поради робството, може би, не е запазена нито капка любовъ къмъ гората. Ни законъ, ни глоби, ни страхъ отъ Бога (кога гората е черковна) сж въ състояние да ги вразумятъ, за да не унищожаватъ своитѣ гори и да не крадатъ отъ чуждитѣ. И ако държавата понѣкога вземе грижа да залѣси по изкуственъ начинъ нѣкои голи мѣста, тогава близкото село или села, освѣпъ че не помагатъ, но и развалятъ това, що е вече свършено и наредено. Ето единъ отъ многото примѣри: на сѣвернитѣ склонове на Църноокъ, въ землището на с. Църнощица, прѣди около 15 години лѣсничейството наредило да се изкопачъ дунки, за да бждатъ посадени борчета. Изпратенитѣ борови фиданки били засадени отъ селянитѣ подъ рѣководството на горскитѣ стражари. Засаждането станало добрѣ, обаче прѣзъ пролѣттята нито едно борче не подкарало. Зачудилъ се опитниятъ лѣсничей, коя ще е причината да бжде толкозъ злѣ компрометирана работата му, когато знаелъ, че всички условия за правилно засаждане били спазени. И какво намѣрилъ! Всички борови фиданки били „потрѣгнати“ отъ земята, но неизвадени, а оставени пакъ на мѣстата си, за да изглежда, че нищо лошо съ тѣхъ не било правено. А това направили, както казватъ нѣкои, селянитѣ отъ Църнощица, за да пазятъ мѣстото за пасбище и да могатъ да пускатъ добитѣка си по Църноокъ безъ пастиръ, както що сж правили и правятъ сега.

Напоследъкъ, слѣдъ като се откри въ Босилиградъ секция по залѣсяването и пороищата, се забѣлѣзва едно сецване, едно стрѣсване отъ страна на населението прѣдъ бждещата картина на свършено обезлѣсеното и изровено отъ пороитъ Крайще. Въ много села, слѣдъ като видѣха, че борѣтъ може да вирѣе отлично въ тукашнитѣ мѣста (въ село

Райчиловци и Ръсенъ), почнаха сами да залъсватъ оголенитѣ баири. И ако върви така, нѣма да се минатъ и 20 години, прѣзъ което време ще бждатъ укрѣпени най-опаснитѣ пороища.

Сегашнитѣ букови и джбови гори, колкото ги има запазени, не даватъ добъръ строителенъ материалъ. По-често ще се срѣцне букова гора съ едри дървета, годни за строителенъ материалъ, отколкото джбова. Къща, построена отъ буковъ материалъ, не изтрайва повече отъ 25—30 години, защото въ буковото дърво се загнижда едно особено насѣкомо, паричано отъ тукашното население мушляка, което въ хиляди направлени образуватъ каналчета въ дървото и го развалятъ. Джбовото дърво „кара до вѣкъ“ къщата, но пъкъ е по-дребно. Ако тия дървета се кастратъ така безмилостно, да не кажемъ варварски, както що става това сега, никога нѣма да има въ Крайще едро джбово дърво.

Главнитѣ видове дървета, които се срѣщатъ въ тукашнитѣ гори, сж джбъ, букъ, габеръ, брѣза, ясика, яворъ, кленъ, липа, брѣста, ясенъ и др.

Срѣщатъ се слѣднитѣ видове джбъ:

- а) Цѣръ (*Quercus austriaca*, Wild.);
- б) Горунъ (*Quercus conferta*, Kit);
- в) Стежакъ (*Quercus rhodopea*, Well);
- г) Бѣлъ-благунъ (*Quercus sessiliflora*);
- д) Черенъ-благунъ (*Quercus pedunculata*).

Изобщо джбътъ вирѣе най-вече срѣщу слънце — присойнитѣ. Въ различни мѣста джбътъ расте на различна надморска височина. Ако е осойна, той спира да расте и на 675 метра (напримѣръ въ с. Рибарци), а, ако е присойна, срѣщатъ се джбови дървета и на 1200 м. височина. Отъ изброенитѣ 5 вида джбъ послѣднитѣ два вирѣятъ въ по-низкитѣ и топли мѣста. Джбътъ тука е твърдѣ полезно дърво: дънерътъ му се употребява за строителенъ материалъ; само отъ него тукашнитѣ кацари взиматъ дъски; шумата му се употребява за храна на козитѣ и овцитѣ, жлъдътъ („жирътъ“) — за храна на свинетѣ. Джбътъ се цѣни десеторно по-скъпо отъ бука.

Букътъ (*Fagus Sylvatica*) расте главно въ осойнитѣ, по-влажнитѣ мѣста. На присойнитѣ не може да истрае отъ сушата. Само въ по-високитѣ мѣста се срѣща и по присойнитѣ. Обикновено той спира да расте на 1700 метра надморска височина, а нагорѣ почватъ обширни и много красиви подалнийски ливади.

Габерътъ (*Carpinus Betulus*) е по-рѣдко дърво, не образува самостоятелни гори, а расте главно между буковитѣ дървета. Срѣща се и келявъ габеръ (*Carpinus Orientalis*).

Ясиката (*Populus tremula*) на нѣкои мѣста (напр. въ Орзовъ-долъ на Мара-планина) образува чисто пасажение. Дървото и употребяватъ главно за „бъскии“ или „таванѣци“ на къщата, защото, като изсъхне, е леко. Върху бъскитѣ се поставятъ керемдитѣ.

Яворътъ (*Acer pseudo-platanus*), кленътъ (*Acer campestre*) и брѣзата (*Betula Alba*) сж прѣснати между другитѣ дървета на гората — джбъ, букъ и габерь. Нѣма нито една чисто брѣзова гора въ Крайще. Кленътъ се срѣща по-често отъ явора.

Брѣстътъ (*Ulmus campestris*) поради специалната му употреба — главни на колелета — е повече питомно дърво, защото селянитѣ го отглеждатъ близо до къщитѣ си, най-вече покрай оградитѣ на овоцнитѣ градини. Той не расте въ по-високитѣ мѣста и обича влажна почва. Срѣща се и планински брѣстъ (*Ulmus montana*) въ с. Горно-Уйно, Божица и др.

Липата (*Lilium parvifolia*) е рѣдко дърво. Прѣди години се срѣщала много повече. Сега, колкото има такива дървета, сж съ изкривени дънери и стебла, защото козитѣ не имъ даватъ възможностъ да се развиятъ.

Ясенътъ (*Fraxinus ornus*) се срѣща повече въ дребенъ видъ. Наричатъ го черенъ ясенъ. Най-голѣмъ неприятель му сж женитѣ „църначки“, овицъ, които боядисватъ съ неговата кора домашнитѣ вълнени аби (бѣла). Безъ да сѣкатъ дървото, олющватъ кората му съ ножъ, и то слѣдъ 2—3 мѣсеца изсѣхва. Ясеновитѣ дървета се цѣвятъ, като най-добъръ горивенъ материалъ: даватъ по-силна топлина и бърже горятъ съ силенъ пламъкъ. Отъ ясеновото дърво правятъ и свирки — дудуци. По-рѣдко се срѣща бѣллитъ ясенъ (*Fraxinus excelsior*). Отъ него има запазени нѣколкоковковни дървета при черквитѣ на с. Долна-Лисина и Треклина.

Интересно дърво, което расте и на по-голѣма височина, размѣсомъ съ други дървета (габеръ, лѣска, яворъ), но се държи все около най-влажнитѣ мѣста, е вѣтата, или както я наричатъ горска вѣрба (*Salix caprea*). Дава прави и гладки клопе, годни за тояги и бастуни — леки, но жилави.

Навсѣждѣ покрай рѣкитѣ и мочурливитѣ мѣста расте въ изобилие вѣрбата, главно въ два вида: крѣхка и жилава. Изъ рѣчинитѣ ливади се срѣща и ракитата. Размѣсомъ съ вѣрбата расте и лѣпкавата елешка (*Alnus glutinosa*), отъ чиито лѣсти правятъ мазилка за затѣпване (замазване) на бѣчви.

Обаче, най-типична за Крайще, и то за по-низкитѣ села, е тополатата (*Populus nigra*). Тя е твърдѣ полезно дърво. Дънерътъ ѝ, който достига и до 30 м. височина, употребяватъ за греди, а сжщо отъ него бичатъ и дъски. Двадесетгодишна топола се цѣни отъ 30 до 40 лева.

Пглолистни гори въ Крайще нѣма. Има една малка такава срѣщцу черквата въ с. Ярешникъ, въ една отъ южнитѣ гѣнки на Църноокъ. Тя брѣи сега не повече отъ 2500 дървета черенъ боръ (*Pinus laricio austriaca*). Тази борова горичка ще бѣде унищожена не слѣдъ дълго врѣме, понеже селянитѣ сж си я раздѣлили на дървета и сжжно ги продаватъ на околното население за дъски, а никакъвъ подрастъ не сжществува, защото добитъкътъ го изтъкува.

Отъ по-близкитѣ дървета най-много се срѣщатъ обикновената лѣска (*Corylus avellana*), дивата или турска лѣска (*Corylus colurna*), и то съвсѣмъ рѣдко, глогътъ (*Crataegus monogina*), дрѣвигътъ (*Carpinus mas*), трънката (*Prunus spinosa*), много рѣдко люлякъ (*Siringa vulgaris*) и др.

9. Животенъ свѣтъ.

А. Млѣкопитаещи.

Прѣди години, когато въ Крайще съществували много гори, срѣщали се и повече видове животни, а също по-голѣмъ билъ броятъ и на тия, които сега обитаватъ тоя планински край. Сърни, елени, па дори и мечки се движели свободно изъ рѣдконаселеното още Крайще, понеже нѣмало кой да ги прѣслѣдва, малцина имали пушки, а, отъ друга страна, имало еждѣ да се криятъ. Съ увеличение на населението, първо били унищожени горигѣ, и обитателитѣ имъ — животни — полска-лска или били избивани, или избѣгвали въ Осогово и Сърбия. А ония пъкъ, които останали, орѣдѣли и продължаватъ да рѣдѣятъ постепенно. Изобщо въ фаунистично отношение тази частъ на нашето отечество днесъ е много бѣдна.

Тука ще спомена само ония отъ животнитѣ, които иматъ нѣкаква сръзка съ човѣка или нѣкакво особено значение за него; напр., нѣкои отъ тѣхъ употребява за идене, нѣкои за лѣкъ, трети спомена въ заклинания, а отъ четвърти се бои, като прѣдставители на тъмни сили.

Най-голѣмо отъ хищнитѣ животни е вълкътъ (*Canis Lupus L.*), мѣстно название вукъ. Срѣща се навсѣкъдѣ, а се развъжда само въ Раинско осое, Мрътвица (срѣщу с. Назърица) и въ гората на с. Горня-Ръжана. Зимно врѣме дохождатъ вълци и отъ близкитѣ до Крайще мѣста и правятъ голѣми пакости. Не се помни да е изѣденъ човѣкъ отъ вълкъ. Кога убиятъ вълкъ, одиратъ кожата му, напълватъ я съ слама, за да изглежда като живъ, турятъ я върху дълга върлина и ходятъ отъ село на село да събиратъ подаръци, защото отървали мѣстността отъ напасть. Съ удоволствие всички подариватъ щастливитѣ ловци, и често пѣти единъ вълкъ изляза до 200 лева. Прѣвъ грѣклия (изсушенъ) просишватъ вода и даватъ да я пиятъ дѣца, страдаци отъ задухъ при силна кашлица. Кога лошото гърло (дифтеритътъ) вземе епидемиченъ характеръ, най-стара жена отъ селото мѣси пита, въ която покрай многото мърсотии (говори се, че я замѣва съ вода и собствена пикочъ) туря и парчета отъ екскрементитѣ на вълка и, слѣдъ като я изпече, раздава по залъкъ на всички жители отъ селото. „Плаче како вукъ“ казватъ селянитѣ за оногова, който пролива много сълзи.

Лисицата (*Canis vulpes*) е много позече разпространена, отколкото другитѣ пакостници. Извъжда се обикновено въ скални дупки (Рѣда въ с. Милевци, Кремиково въ с. Бослиградъ) или подъ коренигѣ на стари дървета. Тя, заедно съ ястреба и черния орелъ, е истински

бичъ за селскитѣ кокошки. „Ехъ, що си лисица!“ казватъ на хитрия или на тогози, който иска да хитрува.

Дивата котка (*Felis catus*) се срѣща много рѣдко. По-начесто отъ нея се срѣща бѣлката (*Mustela foinea*, Briss). Убивали сж бѣлки въ Параловско осое — Орловъ-долъ, въ село Горня и Долня-Лисина, Божица, Дукатъ, Драгойчинци и др. По-рѣдко отъ бѣлката се срѣща златката (*Mustela martes*, Briss). Твърдѣ омразно животно, най-много поради неприятната миризма, която изпуца върху прѣдметитѣ, прѣзъ които е минало, кога е нападало, напр., насадената квачка въ къщи, е порътъ (*Mustela putorius*, Lin). „Смърди како поръ“ казватъ на нечистоплътенъ човѣкъ. Шарениятъ поръ (*Putorius sormaticus*) се срѣща много рѣдко (с. Горно-Уйно).

Невѣстулката, невѣстката (*Mustela vulgaris*, Briss), въпрѣки своята кървожадность, се ползува съ всеобща обичъ и покровителство, най-много като изтрѣбителка на мишкитѣ и змиитѣ. Кога селянинътъ види невѣстулка, казва ѝ тъй: „Невеско, невеско! Да дойдешъ у нашио амбаръ! Тамо има коджа поганци; ваятъ (хвалятъ) ти се, оти че ти изедатъ гайтано и дреитѣ!“ Щомъ чуе тия думи, невѣстката, ужъ, веднага отива въ хамбаря и не убива мишкитѣ, а ги надѣуе (съ дѣха си ги умаря), и тѣ измиратъ до една. Отъ друга страна, пѣкъ хората се и боятъ отъ пел, защото пѣйниятъ бѣлвочъ можалъ да отрови всѣкиго. Твърдѣ разпространена е слѣдната приказка за нея: отишълъ селянинъ единъ да оре и занелъ за обѣдъ въ една рукатка (гърне съ дръжка върху устнето) кисело млѣко. Въ единъ трънъ намѣрилъ малки невѣстулчета и ги прибралъ въ торбата да ги занесе вечерята на дѣцата си да играятъ съ тѣхъ. Дошла старата невѣстулка (орачътъ наблюдавалъ отъ страна) и, като не намѣрила рожбитѣ си, поогледала се малко, а слѣдъ това се покачила върху дървото, дѣто била окачена рукатката съ млѣкото, и се избѣлвала въ него. Орачътъ се уплашилъ и бърже-бърже занесълъ невѣстулчетата на гнѣздото имъ. Не се минало много врѣме, и невѣстуката се покачила повторно на дървото, па съ жбитѣ си прѣгрисала връвта, съ която била завързана рукатката, и послѣдната се счупила, като паднала на земята. Това направила, за да се не отрови човѣкътъ. Ето защо считатъ за грѣховно да убиватъ невѣстулка.

Изовецътъ (*Meles vulgaris*) живѣе повече покрай тия села, дѣто вирѣятъ сливатѣ и царевичитѣ. Прѣзъ септемврий цѣла нощъ скита отъ градина на градина, за да яде напалитѣ по земята узрѣли сливи и често пакъ се лови въ капани, нарочно турени за него. Твърдѣ разпространено животно въ буковитѣ гори на Крайще е и катерицата (*Sciurus vulgaris*, Linn).

Най-голѣмиятъ изтрѣбителъ на рибата въ Драговищица и притоцитѣ ѝ е видрата (*Lutra vulgaris*, Eixl). Зарадъ кожата ѝ, месото, а особено за яйцата (мждата) на мъжката силно я прѣслѣдватъ. Вѣрватъ, че наранена мъжка, прѣди да умре, изѣжда лицата си, затова винаги бързатъ да

прѣдвардятъ това желаніе въ мъжката видра. Бездѣтни жени, ако хапнатъ отъ тия яйца, щѣли да родятъ.

Таралежътъ, терашъ (*Eginaceus europaeus*, Linn) се ползува съ закрила, защото изтрѣбявалъ змиитѣ, а освѣнъ това той знаелъ, кѣдѣ расте разковъ (разковниче). За да се снабдятъ съ разковъ, трѣбовало да се постѣпни така: да се намѣрятъ малки таралежчета, да се прѣмѣстятъ отъ гнѣздото и да се заградятъ съ камъни така, че, ако дойде майка имъ, да не може да влѣзе при тѣхъ. Като се мине малко врѣме, дохожда майката, намира мѣничкитѣ, но не може да плѣзе. Тогава тя се повръща и се изгубва за по-дълго врѣме, за да търси разковниче. Намѣри ли го, тичешкомъ се връща, доближава до оградата и съ едно допиране до нея, тя рухва, а разковничето остава между камънитѣ. Съ такъвъ разковъ се отварятъ катанци, намиратъ се пари и пр. Честитъ този, който го намѣри, обаче, изглежда, че досега никой не го е намѣрилъ.

Къртицата (*Talpa europaea*, Linn) е страшно омразно животно и съ ожесточение я убиватъ. Съ сухъ къртешки кракъ, отрѣзанъ съ сребърна пара отъ жива къртица, гребатъ върху цирей безъ връхъ, за да провали. Изровена отъ къртица прѣстъ зашиватъ въ шапката на малко дѣте да не урочаса.

По-омразно отъ къртицата е слѣпото (кѣоравото) куче (*Spalax typhlus*, Pall), за което вѣрватъ, че утѣрдза (тегли надолу въ земята) праза лукъ.

Голѣмъ опустошителъ на житата е суицата (лалугеръ, суекъ) и полската мишка. Първата поврѣжда повече непожънатитѣ посѣви, а втората кръстцитѣ.

За лѣкъ употребяватъ и прилѣпа (*Vespertilio murinus*, Schr). Тукъ го наричатъ лѣлячъ. Като го заколятъ съ сребърна пара, отъ изсушеното му тѣло турятъ въ хлѣбъ (единъ залъгъ) и го даватъ на коне, които страдатъ отъ болестята гутурачъ (особенъ видъ кашлица).

Твърдѣ разпространенъ е заекътъ (*Lepus timidus*, Linn). Зимно врѣме причинява врѣда на овоцитѣ дървчета, като ги люци, а лѣтѣ се навърта най-много покрай ниви, посѣти съ овесъ.

Домашната мишка, поганецъ (*Mus musculus*, Linn), и домашниятъ плѣхъ сж разпространени твърдѣ много. За да ги умилостивятъ, празнуватъ имъ специални празници (27. октомврий — Мѣстровденъ). Въ тоя день никой не смѣе да спомена името поганецъ (мишка), защото прѣзъ зимата всички дрехи ще му бждатъ поврѣдени отъ мишкитѣ.

В. Птици.

Унищожаването на горитѣ въ Крайще е указало почти еднакво влияние и върху птичия свѣтъ, който смѣно намалѣлъ въ видове и количество. Тукъ ще спомена само по-важнитѣ отъ птицитѣ:

Бѣлоглавиятъ орелъ (*Gyps fulvus*, Gm.) не гиѣзди въ Крайце, а дохожда отъ земенскитѣ скали на Струма. Наричатъ го карталь. Храни се само съ мръшлякъ. Вѣрватъ, че живѣе до 300 и повече години. На стогодишни здрави старци казватъ „земенски орли“, „карталѣ“.

Скалистиятъ орелъ (*Aquila fulva sive chrisaetos* — L.) е също рѣдка птица. Гиѣзди по скалитѣ срѣщу мината „Благодать“ (въ с. Мусулъ), върху непристѣпна една скала въ с. Барѣе и другадѣ. Тукъ повече гиѣзди кръстатиятъ орелъ (*Aquila impregialis*, Bechst.), който наричатъ црънъ орелъ. Вѣрватъ, че той води градоноснитѣ облаци винаги далечъ отъ мѣстото, дѣто е неговото гиѣздо, затова го закрилитѣ и едва ли не обожаватъ. Тежко на они ловець, който си позволи да убие закрильника на селския синоръ! Гиѣзди по голѣмитѣ дървета (при с. Райчиловци въ брѣстоветѣ до черквата, при Босилиградъ въ единъ джбъ въ мѣстността Кремиково, на „Кръстато дърво“ въ с. Милевци и още на много мѣста) и се храни съ зайци, кокошки, рѣдко агнета и ярета. Малкото орле (*Aquila clanga*, Pall.) гиѣзди по буковитѣ дървета въ селата Зли-Долъ, Брѣстница и Ярешникъ, които се намиратъ около Църноокъ. Прѣзь августъ (въ край на мѣсеца) лети надъ гората и силно писка, като възрастно мисирче. Най-голѣмиятъ изтрѣбителъ на кокошкитѣ е ястребътъ (*Astur palumbaris*, L.); срѣща се и ястребътъ врабчаръ (*Astur nisus*, L.). Отъ соколитѣ се срѣща най-често обикновениятъ соколъ (*Falco peregrinus*, Tunst) и вѣтрушката (*Falco vespertinus*, L.) която по тия мѣста е прѣлетна. Гиѣзди по високитѣ дървета, главно по тополитѣ въ босилиградската котловина и се храни най-много съ мишки, които съзира въ трѣвата или житата, като се застоява въ въздуха за извѣстно врѣме. Иде и скакалци.

Кукумявката (*Athene noctua*, L.) се счита за една отъ най-нелюбимитѣ птици, най-много за ноцния ѣ животъ и зловиць гласъ. Считатъ и като пратеница на разни болести, а особено на тежката болестъ (тифуза) и лошото гърло. Ако не се случи да умре човѣкъ отъ нѣкоя къща, дѣто е кукумякала кукумявка, то непрѣменно друго нещастие ще сполети къщата — така вѣрватъ селянитѣ. При все това никой не посѣга да я убива, за да не се разсърди болестъта (прѣдставиватъ си я, като стара беззѣба баба съ разплетени коси). Навсѣкъдѣ изъ буковитѣ гори въ Крайце се срѣща горската улулица (*Syrnium aluco*, L.). Тукъ я наричатъ улулейка. Бухелътъ (*Bubo ignavus*, Rehw) е също нелюбима птица. Гиѣзди само въ скалитѣ (срѣщу Млѣкоминско осое, въ село Милевци, Рода и др.). Чухълътъ (тука го наричатъ кюшѣ) (*Bisorghina scops*, L.) е любима птица поради тѣжната история, съ която е свързанъ произходътъ ѣ. Цѣлъ день го вика кукувицата — той е нейнъ братъ, но наказанъ отъ Бога, никога да се не срѣдне съ сестра си — чухълътъ я чува, обаче, не може да ѣ се обади прѣзь деня, понеже тогава не вижда, а поноцно врѣме жаловито отговаря: „чухъ, чухъ!“

Отъ кълвачитѣ (мѣстно название клюнодрѣвица) най-често се срѣща малката шарена клюнодрѣвица (*Picus minor*, L.) Наричатъ я още сипѣ-сипѣ, защото издава такива звукове прѣди да вали дѣждъ — сипѣ-сипѣ, значи сипи, сипи дѣждъ! Нѣкои ядатъ месото ѝ. Жълпата (*Picus viridas*, L.) сжщо издава силенъ крѣсъкъ прѣдъ дѣждовенъ денъ. Месото ѝ е най-вкусно отъ това на всички кълвачи. По-рѣдко отъ жълпата се срѣща черпата (црѣпата) клюнодрѣвица (*Picus martus*, L.). Тя мжти навсѣкждѣ изъ буковитѣ гори на Крайще, но не се срѣщатъ по много екземпляри въ една и сжща гора. По-често се срѣща голѣмата шарена клюнодрѣвица (*Picus major*, L.). И нейното месо нѣкои ядатъ. Когато тукашнитѣ джбови гори биватъ нападани отъ гжсеници, а това се случва твърдѣ често, кукувицата (*Cuculus canorus*, L.) тогава е истинскиятъ благодѣтель на тия гори. Тогава и повече кукувици долитатъ въ Крайще. Селянитѣ вѣрватъ, че който чуе сутринъ кукувица, прѣди да е ялъ хлѣбъ, цѣла година ще бжде болникавъ. „И колко за отъ кукувица не съмъ турилъ трошка лебъ у уста“, казватъ селянитѣ, когато искатъ да рекатъ, че нищо не сж яли. Ето защо отъ Блоговецъ натагкъ, всѣки, прѣди да трѣгне по работата си, туря по единъ залгъ въ уста, за да го не „трути“ (надвие) кукувицата. Синята гарга (*Cogacias gagula*, L.) — тукъ я наричатъ „смрѣдлива врана“ — не дохажда всѣка година еднакво. Понѣкога се срѣщатъ много отъ тѣхъ, а другъ пжтъ сѣвсѣмъ рѣдко. Гнѣзди само по хралупитѣ. Сега най-много се срѣща по ливадитѣ и пасбищата около Църноокъ. За пупуняка (*Upupa epops*, L.) сжщо внимаватъ да ги не „трути“, т. е. да ги не намѣри на „щѣ-сърцѣ“, защото инакъ прѣзъ цѣлата година „трутениятъ“ ще има неприятна миризма въ устата.

Отъ гарванитѣ (*corvidae*) най-често се срѣща чавката (*Corvus monedula*), която причинява голѣми пакости особено на царевитѣ: когато сж засѣти, рови зърното, а богато почватъ да зрѣять, кълве класоветѣ. Не по-малко врѣдна отъ нея е сивата врана (*Corvus corax*, L.), която сжщо опустошава царевитѣ. Една отъ най-омразнитѣ птици е гарванътъ (*Corvus corax*, L.), защото мислятъ, че той грачи само за умрѣло. Видятъ ли, че надъ вѣкое село прѣлитатъ два чифта гарвани, убѣдени сж, че не ще се мене много врѣме, и тукъ човѣкъ ще умре. Свраката (*Pica caudata*, L.) гнѣзди по високитѣ дървета, най-много по тополитѣ. Прѣзъ богородичнитѣ пости, 1. до 15. августъ, свракиѣ, като че се поизгубватъ за извѣстно врѣме, и въ началото на септемврий пакъ се връщатъ. Тогава изглеждатъ, като сѣ поизстѣргани шиш. Селянитѣ вѣрватъ, какво свракиѣ, прѣзъ врѣмето на отсъствието си, отивали при самовилитѣ да имъ вършеятъ житото, „смиль“, съ което тѣ се хранѣли. И защото имъ туряли хомоть — „амъ“ — на шиитѣ, затова послѣ изглеждали като стѣргани. Сойката (*Garrulus glandarius*, L.) се счита за „искусникъ пиле“, защото знаела „да говори 77 языка“, подражава на овца, агне, яре и др. Въ Крайще извѣредно много е разпространена

сойката. Ловците я убиватъ, когато нѣма другъ птичи ловъ; малцината даятъ месото ѝ.

Скорецътъ (тукъ го наричатъ сковранецъ) (*Sturnus vulgaris*, L.) е и прѣлетна и постоянна птица за Крайще. Кога годината е съ топла зима, скорецътъ зимува тука. Гнѣзди навсѣкждѣ по хралушгѣ на дърветата; никждѣ, обаче, не мѣти по дърветата въ селата. Въ всѣко врѣме скорците се събиратъ на куди. Като постоянна птица е дърволазката или, както я наричатъ, лазодрѣвка (*Certhia familiaris*, L.) Дѣто има да се хвърлятъ сѣмки, тамъ всѣкога дохожда дърволазката. Дроздоветѣ сжщо много се развѣждатъ и живѣятъ въ Крайще. Пойниятъ дроздъ (*Turdus musicus*, L.), споредъ както тълкуватъ селенитѣ пѣснитѣ му, пѣтъ есенно врѣме „Отведи, шуро, отведи, шуро!“ а пролѣтъ — „Доведи, шуро, доведи, шуро,“ разбира се за невѣстата му. Или другоаче: настѣпи ли есенята, той се прощава съ невѣстата си, като я прѣдава на брата ѝ, неговъ шурекъ, та той да се грижи за прѣхраната ѝ прѣзъ зимата, а напролѣтъ го моли, пакъ да му я доведе, зеръ тогава лесно ще я изхрани! Косътъ (къосавецътъ) (*Turdus merula*, L.) е постоянна птица. Зимно врѣме обитава по топлицитѣ на рѣкитѣ и горскитѣ поточета. Въ всѣко врѣме пѣе.

Отъ по-дребнитѣ птици, подвидове отъ рода на пойнитѣ, тукъ се срѣща най-много славеятъ (*Erithacus lusciana*, L.), който посѣщава повече близкитѣ до селата горички и овоцни градини. Особено много се развѣжда въ Босилиградъ. Полската чучулига (*Alauda arvensis*, L.) сжщо весели и пълни въздуха съ своитѣ пѣсни. Тя е прѣлетна. Постоянна е качулатата чучулига (*Alauda cristata*, L.). Наричатъ я чеврълюга. Навърта се най-много покрай патищата, а зимно врѣме влиза и въ селата и почти не се плаши отъ проходецитѣ хора. Вrabчето (*Passer domesticus*, L.) е постояненъ, вѣченъ и милъ гостъ на селската къща. Мразятъ го само, кога зрѣе просото, защото го опустошава. Кадѣнката (*Corduelis elegans*, Steph), или както я наричатъ тукъ турчѣ, е постоянна птица. Зимно врѣме се храни изключително отъ сѣмената на разнитѣ видове трѣвисти тръне. Бѣлата стърчиопашка (*Motacilla alba*, L.) и жълтата стърчиопашка (*Motacilla flava*, L.), които тукъ наричатъ мръдогазки, сж прѣлетни птици; пролѣтъ и лѣтъ тѣ оживѣватъ съ своето присѣствие най-много горскитѣ поточета. Постоянна птица по тия поточета и рѣкитѣ е гмурецътъ (*Cinclus aquaticus*, L.). Горитѣ и градинитѣ се огласяватъ още отъ цвѣрченето на синигера (*Parus major*, L.), който, щомъ надне снѣгъ, дохожда въ селата и се завира навсѣкждѣ по къщитѣ, като търси прострѣни кожи или кози лешове (за пастърма) и сладко-сладко се наляжда; прѣдпочита повече тлѣститѣ парчета, затова го наричатъ и сланинешко. Срѣща се сжщо и малкиятъ синигеръ (*Parus caeruleus*, L.). Твърдѣ мила птица е и орѣхчето (*Troglodytes parvulus*, Koch.), което се мушка навсѣкждѣ по трънацитѣ. Отъ него лѣма по-малка птица въ Крайще.

Единъ отъ най-милитѣ пролѣтни гости за селата въ Крайще е лѣстовицата (*Hirundo rustica*, L.), която наричатъ „нашинска ластовица“ за отлика отъ турската (*Hirundo urbica*, L.). Последнята дохожда въ Крайще отъ 25 години насамъ; стари хора казватъ, че по-рано не я е имало. Първата (*rustica*) гнѣзди подъ стрѣхитѣ и въ куминитѣ на къщитѣ. Грѣховно се счита да се развали гнѣздо на такава лѣстовица, защото тогава тя пѣла: „Мотика-лопата, мотика-лопата!“ за оногостъ, който го развалялъ. А турската пѣкъ мразятъ, защото прѣнасяла дървеницитѣ отъ една къща въ друга. Това е твърдѣ интересенъ въпросъ. Всички хора помнятъ, че прѣди дохаждането на тия лѣстовици, въ Крайще не сж познавали, що е това дървеница. Пишещиятъ тия редове, за да се убѣди въ това твърдѣние, е ловилъ малки и голѣми отъ тия лѣстовици и винаги е намиралъ въ перушината имъ съ десетки дребни дървеници. Изглежда, че дървеницитѣ сж паразититѣ насѣкоми (въшки) за тая лѣстовица. Ако пѣкъ се развали гнѣздото на току-що напуснала го турска лѣстовица, излизатъ изъ него съ стотици едри, стари дървеници, които сж се криели между сложения мѣхъ за постелка на лѣстовичетата. Ето защо турската лѣстовица не е вече приятенъ гостенинъ на селскитѣ къщи. Тукъ трѣбва да се спомене и авлигата (*Oriolus galbula*, L.), която носи име Димитрио, защото, както тълкуватъ гласа ѝ, тя пѣла така: „Димитрио, Димитрио, кообилата!“ т. е. присмивала се на нѣкой си Димитъръ, който изгубилъ кобилата си и дълго врѣме я търсилъ, но не могълъ да я намѣри, макаръ че не била на скринно мѣсто. Ето защо птичето и сега му се подиграва. Убиватъ я зарадъ вкусното ѝ месо.

Отъ фамилията на гълъбитѣ (*Columbidae*) най-много е разпространенъ дивиятъ гълъбъ (*Columba aenas*, L.), който тукъ наричатъ клиндунаръ, защото изговарялъ звукове „клинъ-дупъ, клинъ-дупъ“. Той мѣти само въ дупки и е постоянна птица за Крайще. Голдунантъ (*Columba palumbus* L) е непостоянна птица, само прѣзъ топли зими остава въ Крайще. Мѣти винаги на открито гнѣздо. Прѣлетна птица за Крайще е гърлицата (*Columba turtur*, L), която е най-любимия ловъ особено есенно врѣме, прѣди прѣлетяването. Гугутката (*Columba risoria*, L) не дохожда никога по тия мѣста.

Отъ пернатоногитѣ кокошки (*Tetraonidae*) най-много се срѣща горската яребица (*Perdix greca*, Briss); която тукъ наричатъ вакла яребица. Хубава мома сравняватъ съ вакла яребица. Тѣй сжщо на много мѣста се срѣща и полската яребица (*Perdix cinerea*, L), която мѣти почти навсѣкъдѣ изъ житата или близо до тѣхъ. Дойде ли пѣкъ пролѣтъ, прѣпелицата или пѣдпѣдъкътъ (*Coturnix communis*, Bon), изпѣлва ниви, ливади и пасбища и оживява цѣлото Крайще. И въ най-високитѣ мѣста мѣти той, стига да има наблизе нива или буйна ливада. Съвсѣмъ рѣдка птица е станала за Крайще лѣщарката (*Tetrao bonasia*, L), която тукъ наричатъ дива кокошка. Най-много я има въ парловското осое Орловъ-долъ, дѣто въ съсъдство и размѣсомъ растатъ брѣзата и лѣската.

Отъ бѣгачитѣ (*Cursores*) най-много се срѣща дърдавецътъ (*Crex pratensis*, *Bechst.*), който дохожда заедно съ пѣдигъцитѣ (путнудалкитѣ). Наричатъ го още косачъ, защото гласътъ му прилича досуцъ на гласа, който се чува, кога косачъ пѣкой остри косата си съ каменно острило. „Закуси“ ли дърдавецътъ, и хората почватъ да косятъ ливадитѣ си. Калугерицата (*Vanellus cristatus*, *L.*) спохожда само зимно врѣме мочурливитѣ мѣста по течението на Драговищица, Бранковска рѣка и Треклинска рѣка, а лѣтно врѣме не дохожда. Горскиятъ бекасъ (*Scolopax gustigola*, *L.*) е рѣдка птица. Навякътъ (*Numenius arcuatus*, *L.*) всѣва страхъ, защото го мислятъ, че пие кръвта на хората, а особено на некръстенитѣ още дѣца. Той се явява най-вече въ мъгливо врѣме, и тогава свиренето му докарва въ ужасъ овчарчетата. Прѣдставяватъ си го като голо дѣто, съ крила подъ мишицитѣ. Не мжти никждѣ въ Крайще, но често прѣлита, вѣроятно отъ Власинското блато.

Изъ тукашнитѣ рѣки често пжти се вижда да се мждри и да чака плячка рибарьтъ (*Ardea cinerea*, *L.*), който не мжти тука, а само прѣлита. Щъркелътъ дохожда прѣвъ мартъ, обаче въ цѣлото Крайще само въ с. Райчиловци мжти (на едно мѣсто). За дивата патица и гжска пѣма удобни мѣста, тѣй че тѣ се срѣщатъ доста рѣдко.

Отъ влѣчугитѣ най-разпространена е водната змия (*Trodonotus natrix*), съ която често опрѣдѣлятъ врѣмето: ако я намиратъ повече въ водата, отколкото на сухо, покрай рѣката, това показва, че горещината ще се увеличи, и обратно. Осойницата (*Vipera amodites*) и пенелянката (*Vipera berus*) сж сжщо доста много разпространени. Много пжти добитъкътъ бива ухапванъ отъ тѣхъ, а не сж рѣдки случаи и хора да бждатъ ухапвани. Смокътъ (*Colabergus escolar*) се срѣща много по-рѣдко. А особено много сж разпространени гущеритѣ — рѣждивиятъ и зелениятъ (*Lacerta agilis* и *Lacerta viridis*). Слѣпокътъ (*Agnis fragilis*) и дѣждовникътъ (*Salamandra maculosa*) сж по-рѣдки влѣчуги.

Отъ рибитѣ най-много се вѣди мрѣната (*Barbus fluviatilis*), пѣстървата (*Trutta fario*, *L.*), кленътъ (*Idus melanotus*) и бойникътъ (*Scualius cephalus*). Пѣстървата се срѣща главно по притоцитѣ на Драговищица (Божичка рѣка). Кога водата е голѣма, тя дохожда и отъ Босилиградъ надолу и то повече въ едри екземпляри. Отъ по-дребнитѣ риби се срѣщатъ велешанчето, меунката и змиорката. Последната никой не яде заради произхода на името ѝ. Изобщо, рибата въ тукашнитѣ рѣки е много намалѣла, пжкъ продължава, още по-чувствително да намалѣва. За това главна причина сж пороитѣ, отъ които Крайще страда най-вече отъ 30 години насамъ. Главно по два начина пороитѣ унищожаватъ рибата: или затрупватъ вироветѣ въ рѣкитѣ, или отравятъ рибата съ мжтележа си, особено когато пороятъ е причиненъ отъ градъ, тѣй често по тия мѣста; той мѣкне тогава цвѣта и листята на лопѣна (*Verbascum thapsus*), който е силна отрова за рибата. Стари

хора помнятъ, кога въ Драговищица рибата е била въ такова изобилие, че пролѣтно врѣме изпѣлвала всички потоци, за да хвърли хайвера си въ тѣхъ, като отивала далече отъ матката на рѣката. Често пакти не успѣвала да се върне, а по отбити отъ потока вади навлизала въ ливадитѣ и тамъ измирала. Като се притури при това и варварскитѣ срѣдства, съ които си служатъ болшинството отъ рибаритѣ, а именно, отбиване утокитѣ, къцане лопенъ, за да се отрови рибата, хвърляне динамитни бомби — не ще бѣде далечъ врѣмето, когато и поменъ нѣма да остане отъ тая риба. А всички условия за развъждане на рибата, особено за прѣстървата, ги има.

За домашнитѣ млѣкопитаещи и за птицитѣ може да се каже изобщо, че сж дребни и въобще не може да се посочи особена порода отъ тии животни, характерна само за Крайще. Всичко е смѣсица, понеже никой не знае ни да подобрява породата, ни пъкъ въобще мисли за това. И въ това отношение изолираностъта на Крайще и свързаната съ нея мизерия е турила тежъкъ печатъ. Може ли единъ човѣкъ, който вѣчно се бори съ нуждата за хлѣбъ и който заради това е останалъ пленъ невѣжа и винаги съ най-консервативни възгледи за живота, може ли той да мисли да подобрява раса на домашенъ добитѣкъ!

Едноврѣмешниятъ едъръ крайшки домашенъ добитѣкъ е изроденъ съвършено. Прочути сж били тукашнитѣ овни и ярци (козли), но сега сж издребнѣли. А отъ друга страна, Крайще не увеличава брой на тоя добитѣкъ съразмѣрно увеличаване на населението. Не е безъ вкусъ тукашниятъ селянинъ къмъ добри коне, а особено като вижда, каква е породата имъ въ съсѣдна Сърбия, но пакъ не успѣва да подобри расата на своитѣ, защото му липсватъ много условия. Катъри (мѣски) се отглеждатъ съвсѣмъ малко. Породата на говедата сжщо е била по-добра въ по-прѣдни години. Биволи въ Крайще нито е имало нѣкога, нито се отглеждатъ сега. Сравнително, доста повече се вѣдятъ свине отъ смѣсена порода (мелези) — кръстосани тукашни дивни съ дунавски (дългоухи).

Отъ домашнитѣ птици се отглеждатъ най-много кокошки, а патки и гъски съвсѣмъ малко. Мисирки има само въ 5—6 села.

II. Население.

1. Заселяване и доселяване.

На друго мѣсто дадохъ вече нѣколко къси бѣлѣжки за историята на Крайще. Като прѣдполагамъ, че Крайще, което е отдалечено отъ градъ Кюстендилъ срѣдно съ 40 км., не ще е могло да има население, досущъ различно отъ това на кюстендилската околностъ, защото инакъ въ запазенитѣ паметници и исторически документи за тоя градъ щѣше да бѣде споменато изрично за това другоплеменно население, ако сжществувахе то, азъ допускамъ, че и въ тоя край сж живѣли по редъ

тракийци, славяни, българи и турци. Последнитѣ, обаче, сж само владѣли Крайще, безъ да сж живѣли заседнало въ него и то поради слѣдната главна причина: турцитѣ никдѣ въ България не сж образували поселения по такива високи и гористи мѣста. Ако бѣха живѣли тукъ, днесъ щѣха да бждатъ запазени поне малко турски имена на долини, бърди и върхове, а такива не се срѣщатъ нито едно — всички сж славяно-български. Стари хора знаятъ, пакъ и по прѣдание се помни, че дѣйстви-телно турци въ Крайще не сж живѣли; нигдѣ не е имало джамия или турски гробища ил: поне остатъци отъ тѣхъ. Въ селата Босилиградъ, Треклина, Драголевци и Габрешевци е имало по една-две турски къщи, но само лѣтно врѣме е дохождало да живѣе сѣмейството, а пъкъ друго врѣме на годината прѣкарвало въ Кюстендилъ. Въ Габрешевци и Треклина е имало и турски кули, съборени, обаче, отъ селянитѣ веднага слѣдъ освобождението.

Дали Крайще е запусѣвало слѣдъ дохождането на турцитѣ въ Кюстендилско, както мислятъ и твърдятъ стари хора, че го знаятъ отъ дѣди и прѣдѣди, на тоя въпросъ е мжно да се отговори, защото изглежда, че самата турска власть не е имала интересъ да изтрѣбва тия планинци, тѣй като тѣ не сж били на границата на държавата, та да бждатъ съ нѣщо врѣдни, или пъкъ близо до нѣкой важенъ пать, та да бъркатъ на движението на войскитѣ, напримѣръ. Отъ друга страна пъкъ, въ всички днешни села сж запазени спомени за ново заселиване на Крайще: почти всѣки родъ по тия села знае, че неговиятъ прѣдѣдо или прѣдѣдото на тоя прѣдѣдо не е роденъ тукъ, а е дошълъ или отъ днешна Македония или отъ близкитѣ околни мѣста — Радомирско, Софийско, Брѣзничко, Трънско. Тогава? — Казахъ вече, по кои причини въ Крайще не сж могли да живѣятъ турци и, значи, не сж тѣ замѣстници на населението, което сж намѣрили тука при завладѣването на Константиновата държава. Ако е тѣй, тогава можемъ да приемемъ, какво сегашнитѣ крайшчани сж потомци на сръбневѣковното тукашно население. Обаче, противъ това прѣдположение трѣбва да се постави твърдѣнието, че сегашнитѣ заселници знаятъ, какво тѣхнитѣ родове сж дошли отъ друго мѣсто, а никакво прѣдание не е запазено, дали тия родове по-рано сж живѣли въ Крайще, послѣ бѣгали и повторно се върнали. Ето защо най-право е да приемемъ за вѣрно разпространеното вѣрване, че Крайще нѣкое врѣме запусѣвало.

Ако се направи смѣтка по числото на родоветѣ (първороднитѣ наследници), които сж произлѣзли отъ първия заселникъ на нѣкои отъ селата, въ които добрѣ се помни това, ще се види, че Крайще повторно било населено нѣщо прѣди 300—350 години. За примѣръ взимамъ заселиването на Босилиградъ: авторътъ на тая книга е 8. колѣно (първороденъ синъ) на дѣдо Паунко, който дошълъ въ Босилиградъ отъ палатешкото село Конопница, та забилъ колецъ и основалъ село на запусѣло селище. Отъ това врѣме до днесъ нѣма повече отъ 300 години.

За да взема Босилиградъ, като заселище, което най-рано било възобновено въ Крайще, ме кара обстоятелството, че неговото мѣстоположение е едно отъ най-пригоднитѣ за заселяване и, значи, не е могло да остане незабѣлѣзано отъ онези, които рѣшили най-рано да заживѣе въ тази изолирана покрайнина. Може да е имало и по-рано отъ Босилиградъ заселени села, но все не ще да бѣдатъ по-стари съ повече отъ 50 години.

Тѣй или иначе, Крайще се заселило повторно, като се образували не голѣми села, а съвсѣмъ малки, отъ по 7—8 къщи. Всеки повозаселникъ гледалъ да заграби повече земя и гори и да бѣде по-далечъ отъ комшини, за да могатъ да пасатъ стадата му свободно. Съ течение на врѣмето селата почнали да се уголѣмяватъ, но почти нито едно не достигало повече отъ 50 къщи, застроени накупъ, защото лошитѣ условия за земедѣлие — новообразуванитѣ ниви на мѣстото на унищоженитѣ гори и пасбища останали далечъ отъ поселищата — накарали селянитѣ да напускатъ купнитѣ села и да се прѣскаатъ по махали изъ селскитѣ синори.

Прѣзъ това врѣме турската власть ще да е почнала да дава нѣкои тукашни села въ владѣние на спахиятѣ. Слѣдъ израждането и разсипането на тѣхната организация, въ Крайще се запазили особени отношения между нѣкои кюстендилски турци и райта, каквито въ друга часть на България нѣма: 33 отъ 62 крайшки села станали по нѣкакви причини собственостъ на тия турци.

Понеже този въпросъ е твърдѣ важенъ за историята на земевладѣнието въ Крайще, а особено за неговия економически битъ, азъ ще се спра малко по обстойно върху него въ отдѣла „стопанство“.

2. Статистика на населението

При първото прѣброяване — 31. декемврий 1880. г. — Крайще е имало 24.127 души жители; при второто — 31. XII. 1887. г. — 25.307; при третото — 31. XII. 1892. г. — 25.682; при четвъртото — 31. XII. 1900. г. — 29.660; при петото — 31. XII. 1905. г. — 31.057 и при шестото — 31. XII. 1910. г. — 33.670 (споредъ прѣдварителнитѣ изчисления).

При всички по-нататъшни изчисления ще оперирамъ съ прѣброяването отъ 31. XII. 1905. г.

Гъстота на населението.

Ако гъстотата на населението на една страна зависи отъ естественитѣ слоди на мѣстността и отъ историческитѣ и културни условия, въ които е поставено това население, то и при най-бѣглия погледъ на орографията и положението на Крайще ще се забѣлѣжи, че за гъсто население въ туй изолирано и захвърлено мѣсто не може и дума да става, понеже липсватъ и най-необходимитѣ условия за това.

Като причини за слабата гъстина на населението могат да се посочатъ слѣднитѣ: цѣлото Крайще безъ изключение е висока мѣстность (срѣдно 1200 надъ морското равнище), прѣсѣчена съ дълбоки клисури, между които се заключаватъ голи и стръмни плавини. Особениятъ съставъ на почвата (работната земя тукъ произлиза отъ разлагането на първичнитѣ кристалични слоеве и отъ тия на пермовъгленитѣ; отъ такива слоеве се образува най-бѣдната земеделческа почва), я прави досущъ неплодородна. Пороитѣ пъкъ сж разрушили и смѣнали плитката почва, като сж оголили подпочвената, но още неразрушена отъ атмосферията скала, която е негодна за нищо. Като притуримъ при тия неблагоприятни условия и суровиятъ планински климатъ, чудно става тогава, че и сегашниятъ процентъ на квадратенъ километъръ население е възможенъ. Нѣщо повече даже: този процентъ се увеличава и то доста правилно:

Прѣзъ 1880. г. на 1 кв. км. сж се падали 23·4 жители; прѣзъ 1887. г. — 24·6 жители; прѣзъ 1892. г. — 25; прѣзъ 1900. — 28·8; прѣзъ 1905. г. — 30·2 и прѣзъ 1910. — 33 жители на кв. км. Въ окръга най-гъсто населена е Радомирска околия — 44 жители на кв. км. за 1887. г. 46·8 за 1892. г.; 59·9 за 1900. и 66 за 1905. Слѣдъ нея иде Кюстендилска — 38·3 за 1887.; 38·7 за 1892. г.; 44·2 за 1900. и 46·3 за 1905. г. и най-послѣ Дупнишка — 35·2 за 1887. г., 35·9 за 1892.; 40·3 за 1900. г. и 44·4 за 1905. г.

Гъстотата на населението въ Крайще се е увеличила между първото и второто прѣброяване съ 1·2 жители на кв. километъръ; между второто и третото съ 0·4; между третото и четвъртото съ 3·8; между четвъртото и петото съ 1·4 и между петото и шестото съ 2·8 жители на кв. км.

Крайщето по гъстота на населението си стои по-долу отъ тази за цѣлото царство (32·7 души на кв. км. за 1887. г.; 34·4 за 1892.; 38·9 за 1900.; 41·9 за 1905. и 44·9 за 1910. г.) По-рѣдко населени околии отъ Крайще сж Айтоска, Анхиалска, Бургазка, Карнобатска, Балчишка (15·3 за 1892. г.) Пещерска (16·1 за 1892. г.) Самоковска (19 за 1892.) и др.

Могатъ да се посочатъ нѣколко причини, поради които гъстотата на населението въ Крайще не спада, както би могло да се мисли, а се увеличава и то съ 10 (9·8) души на кв. килм. за 30 години (отъ 1881. до 1911. г.) или срѣдно съ 0·33 човѣка на кв. км. за всѣка една година: Труднитѣ съобщения, суровостта на планинския животъ, затворенитѣ и непривѣтни планински хоризонти сж турнали тежъкъ печатъ върху духа и културата на крайшкия планинецъ. Затова и неговата психология е малко особена: селянинътъ отъ Крайще е прѣди всичко особено привързанъ къмъ огнището си, защото изключителнитѣ условия, при които той живѣе, сж го направили силенъ консерваторъ, който не така лесно приема и се приспособява къмъ новото. Неговитѣ нужди сж малки;

той гледа даже съ поетично добродушие на живота. Достатъчно е да му се роди малко-много жито (ръжъ, ечмикъ или овесъ), и той е най-доволниятъ човѣкъ. За царскитѣ данъци все ще припечели нѣщо отнѣждѣ. Често пжти гладътъ го посѣщава съ всичкитѣ си страхотни; но цѣли недѣли се случва да яде нѣкаква смѣсь отъ малко брашно и изобилно количество коприви; често пжти въ хлѣба размѣсятъ счукани рѣси отъ лѣска или кори отъ нѣкои дървета, но пакъ привързаността му къмъ димнитѣ стрѣхи на бащинията не се изнарява! Мнозина (помладитѣ) намиратъ въ чужбина по-добъръ животъ. Изобицо крайшчанинътъ е отличенъ и съвѣстенъ работникъ, комуто изъ Загорие и Добруджа плащатъ повече, отколкото на другитѣ работници. Но той да намѣри тамъ и най-сгодни условия за животъ, нѣма да остане на постоянно живѣние, а съ припечеленитѣ нѣкой и другъ левъ се връща въ милото за него Крайще, за да... гладува на нова смѣтка. Тази е именно причината за малката емиграция на тукашнитѣ селяни. Изселватъ се главно въ Тозлука и Дунавска България, а напоследъкъ и въ Варненско. Обаче, нѣкои отъ по-старитѣ селяни се връщатъ на запустѣлитѣ си огнища и захващатъ още по-тежъкъ животъ. „Там пуста наша хубава вода, кждѣ ще намѣримъ! Не може да се живѣе тамо и толкова!“

Ето защо вмѣсто да се намалява населението, то расте даже доста правилно. Само между второто и третото прѣброяване е останало съ най-малко увеличение — едва съ 0·4 човѣка на кв. км. за 5 години. Тогава най-много се изселили въ Тозлука, понеже се случили наредѣ 3—4 съвсѣмъ неплодородни години. Най-гъсто населената околия въ окръга, Радомирската, е увеличила гъстотата на населението си така: между второто и третото съ 2·8 на кв. км., между третото и четвъртото съ 13·1 и между четвъртото и петото съ 6·1 жители на кв. км.; Кюстендилската съ 0·4 между второто и третото, съ 5·5 между третото и четвъртото и съ 2·1 между четвъртото и петото; Дупнишката съ 0·7, 4·4 и 4·1 за същия периодъ.

Изобицо, населеността въ Крайще е слаба поради посоченитѣ вече неблагоприятни условия за животъ; но очакваното вслѣдствие на тия условия намаление или най-малко неувеличаване на това население не се оправдава главно по причина на малко особената психология на крайшчанина. При нея трѣбва да се притури и друга една по-важна. До 1893. г. била разорана 119195 декара земя за ниви, а оттогава до 1911. г. селенитѣ разорали още 107133 декара, та станала 226328 декара орница само за ниви.¹⁾ Това значи, че нуждитѣ за хлѣбъ съ били донѣждѣ удовлетворени, и гъстотата на населението не намалѣла, а се увеличила.

Ще трѣбва да се попитаме сега, дали ще се увеличава, както що е било досега, тоя процентъ на гъстота, ще спрѣ ли, като се за-

¹⁾ Съвѣдѣнията съмъ взелъ отъ Босилградското окоа. финансово управление.

стой, или ще почне да намалява? — Ако нарастването на населението е въ права зависимостъ отъ неговитѣ потребности и отъ сръдствата за тѣхното удовлетворение, то въ Крайще тази гъстота не ще се увеличава вече. Или пъкъ, ако се увеличи, то ще бѣде съвсѣмъ малко. Най-вѣроятно е, че ще се задържи известно врѣме, а слѣдъ туй ще почне да намалява. И ето защо. Тукашнитѣ селяни безмилостно унищожаватъ горитѣ си, за да образуватъ ниви; за сѣщата цѣль разораватъ и пасбищата си. Особенитѣ климатически и геологически условия, свързани съ голѣмата надморска височина, сж ги принудили да избиратъ за работна земя само изложената на слънце, а за ливади — най-сѣнчеститѣ и лесно напоувани мѣста. Видѣтъ на долинитѣ тукъ е съвсѣмъ особенъ: работната (орната) земя е въ планината, по гребенитѣ, а ливадитѣ и овоцнитѣ градини сж въ дѣното на долинитѣ — тъкмо обратенъ видъ. Между тѣзи два пояса пѣкждѣ се простира онова, което е прието да се нарича гора, но което трѣбва да се казва слабо залѣсено пасбище (табл. XII, 1). Тоя видъ гора държи голѣми пространства по стрѣмнитѣ склонове. Дърветата сж отдалечени на по 5—6 метра едно отъ друго, земята между тѣхъ е гола, непокрита нито съ трѣва, нито съ паднали лѣта, а с отхлкана отъ добитъка, който я е направилъ още по-корава. И достатъчно е на единъ пороевъ дъждъ въ $\frac{1}{2}$ часъ да смѣкне долу тая лесноразрушима и подвижна земя и да засипе ливадитѣ и овоцнитѣ градини. Това явление добива особено колосални размѣри въ Крайще, казва единъ чужденецъ — Ф. Вожели, началникътъ на пороищата въ България до мѣсець априль 1911. г.¹⁾ Сега голѣма частъ отъ нивитѣ, а особено на общинитѣ Горно-уйпелска, Босилиградска, Изворска, Брѣстничка, Любатска, Треклинска и Злогошка не прѣдставяватъ нищо друго освѣнъ грозни ровини, овоцнитѣ градини — камѣнякъ, а ливадитѣ — хаосъ отъ прѣстъ и пѣськъ. И това засиване изглежда, че нѣма да спре, а тъкмо сега е въ разцвѣта си. Въпрѣки закони и правилници, горитѣ въ Крайще се стопанисватъ по единъ варварски начинъ, добитъкътъ пасе и тѣпче земята навсѣкждѣ, дѣто поиска, и по тоя начинъ се създаватъ най-благоприятни условия за пороища. Ето какъ крайшчанинътъ, безъ да вижда, самъ сѣче клона на дървото, върху което седи, и не ще се минатъ може би и 10 години, когато той съ ужасъ ще види, че се е сгромолясалъ, па тогава никой не ще може да му помогне. Нуждата за хлѣбъ тогава ще го накара да забрави и привързаностъ къмъ бащина стрѣха и навикъ къмъ бистра и хубава вода, която впрочемъ той системно прѣсушава, и ще търси друго мѣсто изъ България, за да се засели. Тѣй гъстотата на населението ще намалѣе.

Само едно обстоятелство би дошло да попрѣчи за това бѣдеще намаление, а то е, ако въ Крайщето почнатъ да се добиватъ повече руди, съ които то е богато. Единствената за сега въ експлоатация

¹⁾ Гл. Репортъ на началника на бюрото за укрѣпяване пороищата — № 365 отъ 16 X 1909 г. — Казанлъкъ.

мина „Благодать“ не може да укаже никакво влияние въ това отношение, т. е. да привлече по-голяма част работници, понеже днес тя няма нужда за повече отъ 100 работника. Освѣтъ това, голѣма частъ отъ работниците ѝ сж сѣрби отъ близките до границата села; труда си продаватъ много по-евтино и силно конкуриратъ българските работници.

Ако раздѣлимъ България на групи по околии, за да намѣримъ мѣстото на всѣка споредъ гъстотата на населението ѝ, и приемемъ за тая цѣль 8 групи, отъ които първата е най-рѣдко населена, а осмата най-гъсто, то Крайщето ще влѣзе въ втора група, 7. по редъ отъ 10 околии и 18. по редъ отъ всички 85 околии.

Ако пъкъ се прослѣди процентътъ на увеличаване гъстотата на населението за единъ 20-годишенъ периодъ — отъ 1880. год. до 1900. — ще се види, че Крайщето за тоя периодъ е увеличило гъстотата на населението си съ 5·3 души на кв. км. или съ 22·9% жители на кв. км. ¹⁾

Населението въ Крайще за единъ 25-годишенъ периодъ се е увеличило съ 6930 души, т. е. отъ 24.127 прѣзъ 1880. г. то станало 31.057 на 31. дек. 1905. година или всѣки 100 души станали 128·7.

Понеже извършените прѣброявания не сж станали прѣзъ еднакви по число на годините периоди, то и абсолютните числа за действителния прирѣстъ на населението отъ едно прѣброяване до друго не могатъ да ни дадатъ вѣрна картина за увеличение на това население. Такова можемъ да имаме отъ относителните числа (въ проценти). Между първото прѣброяване и второто населението въ Крайще за единъ 7-годишенъ периодъ се е увеличило съ 1180 души или съ 4·89%, а срѣдно годишно съ 0·69%; между второто и третото за единъ 5-годишенъ периодъ се е увеличило съ 375 души или 1·48%, а срѣдно годишно съ 0·29%; между третото и четвъртото за единъ 8-годишенъ периодъ се е увеличило съ 3978 или съ 15·48%, а срѣдно годишно съ 1·93%, и между четвъртото и петото (1901.—1905.) за единъ 5-годишенъ периодъ се е увеличило съ 1397 или съ 4·71%, а срѣдно годишно съ 0·94%. Отъ тия цифри се вижда, че най-малкъ процентъ на увеличаване се пада между второто и третото прѣброявания — само 0·29%. Причината лежи въ голѣмия брой емигрирали селяни изъ Крайще, отишли главно въ Тозлука. Емиграцията е спрѣла между 1892. и 1900. г., когато действителниятъ рѣстъ на населението показва едно увеличение съ 1·93%, слѣдъ което почва пакъ намаление. Слѣдъ 1900 г. много крайшчане почнали да се изселяватъ въ дунавска България, главно въ с. Козлодуй и въ селата по течение на р. Искъръ (с. Чомаковци и др), затова и увеличението е само съ 0·94%. Изобщо, действителното нарастване е вървѣло съ 0·96% на година прѣзъ тоя 25-годишенъ периодъ.

¹⁾ К. Г. Поповъ. Гъстота на населението въ Кн. България, Пер. сп. LXIII 396—701. стр.

Тукъ ще прѣдставя една таблица за движение на населението чрезъ раждания и умирапия, за да видимъ, какъ е вървѣло естественото нарастване на това население въ Крайще.

Таблица за движение на населението чрезъ раждания и умирапия.

Година	Раж- дания	Уми- рапия	Естествено на- растване		Женитби	Общо, споредъ периодитѣ на общитѣ прѣбрования		
			Въ абсол. числа	На 100 души		Раж- дания	Уми- рапия	На- растване
1881	785	238	547	2·3	170			
1882	911	457	454	1·8	180			
1883	915	289	626	2·5	200			
1884	1039	287	752	2·9	169			
1885	843	338	505	2 -	129			
1886	985	286	699	2·5	191			
1887	898	287	611	2·2	166	6376	2182	4194
1888	940	381	559	1·9	144			
1889	796	419	377	1·3	135			
1890	855	351	504	1·7	206			
1891	920	683	237	0·8	191			
1892	862	479	383	1·3	182	4373	2313	2060
1893	1019	453	566	1·8	148			
1894	1011	517	494	1·6	218			
1895	1103	395	708	2·2	269			
1896	1140	365	775	2·4	173			
1897	1132	579	553	1·4	271			
1898	1177	539	638	1·9	249			
1899	1304	690	605	1·7	231			
1900	1350	589	761	2·2	220	9236	4136	5100
1901	1194	656	538	1·5	230			
1902	1201	993	208	0·6	243			
1903	1290	582	708	1·9	285			
1904	1299	582	717	1·9	287			
1905	1259	519	740	1·9	306	6243	3332	2911
Всичко .	26228	11963	14265	1·8	205·7	26228	11963	14265
				Срѣдно				

Ако направимъ едно сравнение между дѣйствителното и естестве-
ното нарастване прѣзъ сжитѣ периоди, прѣзъ които е ставало общото
прѣбрование, ще видимъ, че най-голѣма разлика въ двата вида нарастване се
пада на първия и втория периодъ. Докато естественото нарастване за

1. периодъ вървѣло сръдно годишно съ 2·3‰, дѣйствителното вървѣло съ 0·69‰; за втория пъкъ периодъ разликата е още по-голяма — на 1·4‰ естествено нарастване се пада само 0·29‰ дѣйствително. Отъ 1893. до 1900. г. естественото и дѣйствителното нарастване се изравняватъ. Тогава, значи, не е имало никаква емиграция на населението. И дѣйствително, отъ свѣдѣнията, които имамъ отъ общинскитѣ управления въ Крайще, се вижда, какво прѣзъ тоя 8 годишенъ периодъ изселване почти нѣма. (За имигриране — заселване — въ Крайще и дума не може да става).

Сравнимъ ли пъкъ естественото нарастване на населението въ Крайще съ това за цѣла България, ще видимъ, че за 25 годишния периодъ (1881. до 1905. г.) Крайщето прѣвншава съ 0·4‰ естественото нарастване на населението въ цѣлото царство: 1·8‰ за Крайще и 1·2‰ за цѣла България.¹⁾ Това се дължи изключително на голѣмата раждаемостъ на тукашното население. Увеличението щѣше да бѣде още по-голямо, ако начинътъ на живота, нехигиеничността на жилищата и изобщо некултурността на крайшчанина да не прѣчеха на това. Посоченитѣ причини докарватъ голѣма смъртностъ, а особено при епидемически болести.

Въ заключение ще кажа, че, ако голѣма частъ отъ населението въ Крайще не бѣ се изселила, тогава на 31. декемврий 1905. г. то щѣше да брои 38,392 души жители, а не 31,057, или за 25 години населението щѣше да нарасте съ 14,265, а не съ 6,930; излиза, слѣдователно, че за тоя периодъ съ се изселили 7335 души.

Съставъ на населението по полъ.

На 31. XII. 1887. г. Крайщето е броило 12,749 жители отъ мъжки полъ сръщу 12,558 отъ женски; на 31. XII. 1892. — 13,028 отъ м. полъ, 12,654 отъ женски; на 31. XII. 1900. г. — 14,921 отъ м. полъ и 14,739 отъ женски, и на 31. XII. 1905. г. — 15,732 отъ м. полъ сръщу 15,325 отъ женски. Ако се изрази въ процентъ, ще се види, че прѣзъ 1887. г. на 100 ж. отъ м. полъ се падатъ 98·5 отъ женски; за 1892. г. отношението е 100:97·1; за 1900. г. е 100:98·7 и за 1905. г. — 100:97·4. Сръдно за цѣла България отношението на мъжкия полъ сръмо женския е слѣдното: за 1887. г. е 100:94·4; за 1892. г. е 100:95·8; за 1900. е 100:96 и за 1905. — 100:96·1. Направи ли се сравнение, ще се види, че отношението на мъжкия полъ сръмо женския въ Крайще прѣвншава сръдното въ царството и то съ 4·1 за 1887. г., съ 1·3 за 1892. г. съ 2·7 за 1900. и съ 1·2 за 1905. г.

Като се вземе въ внимание, отъ една страна, голѣмата бѣдностъ на населението въ Крайще, която принуждава мъжкото население да

¹⁾ Главна Дирекция на статистивата. Статистически годишникъ на Българското царство. Година II—1910. — 120. стр.

излиза по печалби, а отъ друга, липса на градове, дѣто обикновено процентътъ на мъжкия полъ е много по-голѣмъ отъ тоя на женския (войниците играятъ най-голѣма роля въ това отношение), би трѣбвало да се очаква не подобна разлика между броя на двата пола, а съвсѣмъ друга и то въ вреда на м. полъ. Отъ свѣдѣнията, които ще се дадатъ по-нататкъ за икономическото състояние на Крайщето, ще се види, че, за да се прѣхранва тукашното население, наистина е принудено да излиза за печалби вѣнъ отъ околията (главно въ Загорье (Сѣв. България), Дупнишко, Софийско, Самоковско и другадѣ). Но лесно ще си обяснимъ тази на пръвъ погледъ несъобразность — мъжкото население хемъ да отсъствува, хемъ пакъ да прѣвишава процента на женското — като вземемъ прѣдъ видъ, че по нова година всички, които сж ходили по печалби, се връщатъ и, слѣдователно, тѣ сж си у дома за прѣбройването. Ако прѣбройването ставаше прѣзъ май или прѣзъ есенята, тогава процентътъ на женския полъ щѣше да прѣвишава съ много тоя на мъжкия полъ.

Не разполагамъ съ статистически свѣдѣния за броя на двата пола въ Крайще прѣзъ 1910. г., но съмъ убѣденъ, че отношението между мъжкия и женския полъ щѣше да се измѣни въ полза на послѣдния, понеже отъ 1908. до 1910. г. мнозина мъже изъ Крайще сж емигрирали въ Америка, а напослѣдкъ тази емиграция взима още по-голѣми размѣри.

Съставъ на населението по вѣроизповѣданіе и матеренъ езикъ (народность).

Отъ 25,307 жители на 31. XII. 1887. г. 99·98% сж били православни и 0·02% израилтяни; отъ 25,682 ж. на 31. XII. 1892. г. 99·99% сж били православни и 0·01% мохамедани; отъ 29,660 на 31. XII. 1900. г. 99·95% били православни и 0·05% израилтяни и отъ 31,057 на 31. XII. 1905. г. 99·94% били православни, 0·05% католици и 0·01% израилтяни.

Крайще държи първо мѣсто въ България по отношение процента на население отъ православно вѣроизповѣданіе и само Тревненска околия прѣзъ 1892. г. го е прѣвъзходствувала въ това отношение — 100% отъ жителитѣ ѝ били православни. Посоченитѣ 0·01% мохамедани (3-ма души) прѣзъ 1892. г. сж, вѣроятно, погрѣшно записани, защото въ Крайще отъ освобождението насамъ не е живѣлъ нито турчинъ, нито нѣкъ циганинъ отъ мохамеданско вѣроизповѣданіе. Прѣбройването отъ 1900. г. посочва 17 души евреи, живущи на постоянно въ Крайще. Обаче за 1905. г. тѣ намалѣли съ 13, останали значи само 4 или 0·01%. Ако прѣзъ 1901. г. не бѣ се случило антисемитическото движение, процентътъ на населението отъ израилско вѣроизповѣданіе чувствително щѣше да нарасте.

Съставът на население по народност (матеренъ езикъ) е билъ слѣдния: за 1887. г. 99·96% българи, 0·02% евреи, 0·02% цигани (православни); за 1892. г. 99·92% българи, 0·01% евреи, 0·06% цигани и 0·01% други народности; за 1900. г. 99·31% българи, 0·63% цигани 0·06% евреи; за 1905. г. 99·43% българи, 0·42% цигани, 0·08% сърби и 0·07% други народности. За да се яви такава разлика въ процента на циганската народност между прѣброяванията отъ 1892. и 1900. г. причината, вѣроятно, лежи въ кривитѣ свѣдѣния, които сж дадени на статистиката. Понеже циганитѣ сж православни и говорятъ български езикъ като матеренъ, въ свѣдѣнията за 1892. г. сж ги смѣсили съ българитѣ и така изгѣзло, че само 0·06% отъ населението въ Крайще за това прѣброяване било циганско.

Просвѣщение и грамотность.

Въ просвѣтно отношение Крайщето стои много назадъ, едва ли не най-назадъ отъ всички кѣтове на България, които иматъ каѣго него най-голѣмъ процентъ българско население. И тукъ особенитѣ географски условия и отдалечеността на край отъ по-културни центрове сж турнали своя печатъ, та въпрѣки голѣмия напѣнъ и силно желаніе слѣдъ освобождението да се постигне и въ Крайще това положение на просвѣта, що другагѣ бѣ вече достигнато, не можа да се направи нѣщо по-добро. Днесъ всички крайшчани, поради особенитѣ икономически условия съ които сж принудени да се справятъ, за да могатъ да живѣятъ щогодѣ човѣшки животъ, съзнаватъ че невѣжеството имъ, неграмотността имъ е играла и играе голѣма роль въ тѣхния животъ. „Ако ние не бееме како говеда прости, немаше да ни изиграятъ господарете (турцитѣ, притежатели на днешнитѣ кесемджиски села), ама що? . . . и попове, що имаше тѣгай, и они едва знаея да си подпишатъ име“, казватъ мнозина селяни. Понеже пътуватъ изъ цѣла България, за да припечелятъ нѣщо, селянитѣ виждатъ много добрѣ, колко имъ бѣрка неграмотността. „Даскале, научи го, колку да знае писмо да си напише и смѣтка да направи, та кѣга иде ѹ работа, да го не излѣжатъ, па и да знаеме, живѣ ли е“. Тѣй че не с справедливо обвинението, какво жителитѣ на Крайще „иматъ едно прѣдубѣждение противъ изпращането на дѣцата си въ училището“. ¹⁾ Тази мисль е права само по отношение момичетата, защото, истина е, че крайшчани нѣматъ особено желание да изпращатъ и момичетата си въ училище! „Поцѣ ли чу я правимъ или писарь, та да я учимъ! . . . Нека седи дома да помага на майка си или па овци да насе“, говорятъ селянитѣ на учителитѣ, кога послѣднитѣ ги подканятъ да запишатъ дѣщеритѣ си за ученички.

Ако приемемъ, че процентътъ на грамотността въ единъ народъ е главниятъ бѣлгѣтъ, по който да сѣдимъ за силата на неговата просвѣта,

¹⁾ Т. Иванчовъ. Грамотность на населението въ България. Учил. прѣгледъ. Год. I, стр. 37.

тогава приведенитѣ по-долу цифри нѣма да ни парисуватъ една розова картина за просѣтата въ Крайце.

Година на прѣбровање	Грамотни				Неграмотни				Изобило грамотни	Изобило неграмотни	Грамотни за цѣла България		
	мъже	на 100 души	жени	на 100 души	мъже	на 100 души	жени	на 100 души			мъже	жени	общо
1887	947	7.66	9	0.08	11802	92.44	12549	99.92	3.77	96.18	17.6	4.12	10.71
1892	1872	14.37	91	0.72	11156	85.63	12563	99.28	7.64	92.36	24.31	6.57	15.63
1900	3842	25.74	259	1.75	11082	74.26	14480	98.25	13.75	86.25	36.03	11.21	23.87
1905	5008	31.83	437	2.85	12724	68.17	14888	97.15	17.34	82.66	40.66	14.67	29.91

Прѣди всичко се вижда, че Крайцето по процентъ на грамотно население стои по-долу отъ срѣдния процентъ за цѣла България прѣзъ този 25 годишенъ периодъ. А особено силно бие на очи извънредно слабата грамотность на женския полъ. Нѣмамъ на ръка статистиката за първото прѣбровање (31. XII. 1880. г.), но убѣденъ съмъ, че тогава не ще е имало въ Крайце ни една грамотна жена, щомъ прѣзъ 1887. г. тѣхното число е само 9 или 0.08%! Прѣзъ 1892. г. Крайцето по процентъ на грамотни жени държи послѣдно мѣсто отъ 85-тѣ околии въ тогавашното княжество ¹⁾ Чисто турската околия Акъ-Къдънларъ прѣзъ тоя периодъ има най-малкъ общъ процентъ грамотни (само 5.72%), защото грамотността на мъжкото население е твърдѣ слаба (8.10% срѣщу 14.37% въ Крайце) и затова стои на послѣдня степенъ изобило въ грамотно отношение за цѣла България. Обаче, тази чисто турска околия има много по-голѣмъ процентъ на грамотни жени (3.23% срѣщу 0.71% въ Крайце). „Уднитѣ босилиградци конкуриратъ въ неграмотността на своитѣ съграждани — мохамеданитѣ акъ-къдънларци!“ ²⁾

По-малкъ процентъ на обща грамотность отъ Крайце прѣзъ 1892. г. иматъ слѣднитѣ околии: Бѣлоградчикъ, Кеманларъ, Фердинандъ, Куртъ-Бунаръ, Ново-Село, Балъ-Бунаръ и Акъ-Къдънларъ. Отъ тѣзи околии двѣ (Бѣлоградчикъ и Фердинандъ) иматъ сѣщо както Крайце голѣмъ процентъ българско население (97.31% и 95.25%). Интересно би било да направимъ едно сравнение за слѣднитѣ два периода на прѣбровање между Крайце и поменатитѣ двѣ околии, за да видимъ, кой отъ тѣхъ е направила по-голѣмъ успѣхъ въ увеличание процента на грамотното население, но не разполагамъ съ свѣдѣния за послѣднитѣ околии.

Много сж причинитѣ за слабата грамотность на населението въ Крайце. Покрай географскитѣ условия, които, споредъ мене сж главната

¹⁾ Т. Иванчовъ. Грамотность на населението въ България. Училищенъ прѣгледъ. Год. I, (1896 г.) стр. 33.

²⁾ Id. ib. 37.

прична на това зло, има и други, а тѣ сж, прѣди всичко, липса на градски поселища, въ които винаги процентътъ на грамотнитѣ е много по-голямъ отъ тоя на селата. Напримѣръ, ако не бѣше градъ София съ своя голѣмъ процентъ на грамотни жители, та съ това да постави околията на първо мѣсто въ реда на всички околии въ България за 1892. г. (само Котленска околия я надвишава), тя, околията, би имала много по-малкъ процентъ на грамотно население — само 13·02% вмѣсто 32·31%, както що е показано заедно съ София. Въ околия Шуменъ, напр., грамотността на градското население възлиза на 38·46%, а на селското само 8·51; изобщо околията има 22·98% грамотни за 1892. г. Отъ друга страна, сжществуването на градски поселища въ Крайще щѣше да упражни голѣмо влияние за подигането и процента на грамотността въ самото селско население, както тово става на другитѣ мѣста, дѣто селянитѣ гледатъ да подражаватъ въ просвѣтно отношение на гражданитѣ. Орисита на крайшчанина — вѣчно да влачи скжсанитѣ опинци подиръ ралото и да мѣкне отъ 12-годишно дѣте до старостъ торбата съ сѣчива изъ цѣла България и изъ чужбина, та да изкара „пѣкницата“ (тѣй наричатъ хлѣба, защото го изкарватъ съ кървавъ потъ) — не му е оставила врѣме да помисли за душата си. Кесимджийското положение на половината отъ крайшкитѣ села прѣди освобождението е упражнило сжщо силно влияние върху просвѣтата му; то не е позволило да има повече отъ 3 — 4 килийни училища за цѣлото Крайще. Това сж пѣкъ икономическитѣ причини за слабата грамотность.

И, ако не бѣха прѣчили на просвѣтата посоченитѣ особени географски и икономически условия, нѣмаше освобождението на България да завари почти всичкото население въ Крайще неграмотно, защото и тука въ турско врѣме дълги години непрѣкъснато е сжществувало просвѣтно огнище. Неочаквайки даже, ще се натъкнемъ на факта, какво въ Крайще е сжществувало училище още въ 1834. год. То било открито въ с. Изворъ при слѣднитѣ обстоятелства: на 21. юлий 1833. год. билъ издаденъ султански ферманъ за постройката на изворската черква, върху основа на стара такава (Табл. XXXI. 1.). (До врѣмето на танзимата турската власть не е позволявала да се строятъ нови черкви, а само могли да бждатъ поправани старитѣ и то по сжщитѣ размѣри на дължина ширина и височина, както що имали послѣднитѣ). Този ферманъ ималъ такъво съдържание:

Тугра на Султанъ Махмуда ханъ II.

До високопросвѣтения и законо-шериятски кюстендилски наибинъ, сядия-мевляне, както и до всички високоучени, безпримѣрни, тамкашни прѣдставители на властта, аяни, градски първенци и въобще до всички властници! Нека всевишниятъ увеличи славата ви

Отъ съдържанието на съставения ми и написанъ настоящи царски актъ, украсенъ съ императорскитѣ ми свещени знакове, който ще ви пристигне тамъ, ще узнаете обстойно какво:

Източно-православната черковна сграда (румъ-клисеси), известна съ прозвицето „Изворска-черква“ (Изворъ-клисеси), находяща се въ пахията Крайце, кюстендилска каза, съ течение на времето се развалила и клонѣла на съсипване, поради което раята християне отъ речената пахия се молятъ съ просба да ѝ се позволи да си поправи тази черква. Отъ констатираното, споредъ съдебно-шериятския редъ, доказателство за развалата на въпросната черква, излиза на явѣ още, че просторътъ ѝ е 48 аршина дължина, 30 — широчина и 9 — височина. Цариградскиятъ гръцки патрикъ и заседаещиятъ въ Стамбулъ митрополитски синодаленъ свѣтъ се молятъ съ писмена просба и ходатайствуватъ да издамъ височайша царска заповѣдъ, въ която да се помѣсти височайшето рѣшение и позволение за направата на тази черква, чиито основи да се положатъ тамъ, дѣто отъ старо време личатъ, и по плана какъвто е билъ по-прѣди.

Съобразно съ изискуемитѣ се постановления на свещения шериятъ, въпросътъ за поправката на казаната черква се подложи на разглеждане и прѣдрѣшение при върховния мюфтия шейхъ-юль-ислямъ, достойниятъ и високоученъ богословъ-юристъ Меки заде Мевляне Мустафа Асимъ, комуто е билъ зададенъ слѣдниятъ въпросъ: „Допустимо ли е и може ли да се поправи една черква въ село върху истинскитѣ стари основи, по сжия старъ планъ и въ сжиятъ дѣйствителни размѣри, безъ да се пусне нѣщо повече, — черква, която отъ старо време е била развалена“? На това е отговорено: „Бива, допустимо е“, като при туй отъ шейхъ-юль-ислямството, съобразно съ прѣдписанията на свещения шериятъ, е била издадена за случая и една свещенозаконна фетва, въ която изрично се казва за издаванетоъ отъ височайшата ми царска особа, по тоя случай, височайши царски актъ, за надлежното ми височайше разрѣшение да се поправи прѣдметната черква. Понеже е вече рѣшено и вписано въ свѣтлитѣ страници на императорския ми регистъръ да се издаде нужното височайше разрѣшение по въпроса; и понеже е постановено вече, че въ случая трѣбва да се дѣйствува така, както е изложено въ духа и текста на издадената свещенно-законна фетва, то азъ благоволихъ да издамъ и да изпроведа настоящата ми царска височайша заповѣдъ, която обема въ текста и височайшето ми позволение за поправката на прѣдметната черква.

Прочее, позволявамъ, щото поправката на тая черква да стане съ условие и по начинъ, че на дължина, ширина и височина черквата да обнема онова пространство, което черквата е имала въ дѣйствителностъ въ старо време, да нѣма повече нито една педа, нито единъ прѣстъ дори, защото, съгласно съ прѣдписанията на свещения шериятъ, съизволенieto за поправката на въпросната черква само по такъвъ начинъ може да се разрѣши. Ако, по поводъ на това, нѣкои отъ сановницитѣ ми би се осмѣлили да позволятъ и допуснатъ, щото при поправката на тая черква да се обнеме повече пространство и да се гради извънъ старитѣ основи, като за тая цѣль би се изискали и взели отъ раята едно акче (асира) или дори една бодка, — то явава имъ се, за прѣдупрѣждение, че всички провинени ще бждатъ безпрѣкословно публично поругани, прѣслѣдвани

и наказани. А ти, господине сждио, господине аянине, и всички други, щомъ се научите за това, длъжни сте да дѣйствувате тѣй, както е изложено по-горѣ, да постѣпвате законно и да отбѣгвате далечъ отъ противозаконни и нелоялни дѣйствия, заради което издадохъ нарочно този си височайши царски ферманъ. При това ви заповѣдвамъ, щото, като пристигне при васъ тази ми височайша царска заповѣдь, длъжни сте да дѣйствувате, постѣпвате и се разпореждате по въпроса тѣкмо тѣй, както е изложено по-горѣ и да се съобразявате съ духа и съдържанието на настоящия ми височайши царски актъ, къмъ който трѣбва, по служебенъ дългъ, да отдавате почитъ и пълно довѣрие. Тѣй да знаете: честь, почитъ и пълно довѣрие отдайте на височайшитѣ ми императорски знакове, туграта и монограмата ми, положени отгорѣ начело на настоящия ми височайши царски ферманъ, издаденъ днесъ, 15. день или въ срѣдата на мѣсець реби-юль-евель 1249 отъ егира (21. юлий 1833. г.).

(подпись) Султанъ Махмудъ ханъ II.¹⁾

Прѣди да захванатъ да строятъ черквата, работницитѣ издигнали близу до мѣстото на старитѣ черковни основи барака, „завана“, а до нея — хамбаръ за материалитѣ и подаицията на черквата. Попъ Новко, родомъ отъ село Горни-Коритенъ, като най-събуденъ, въ съгласие съ пѣколцина по-състоятелни крайшчане, рѣшили при черквата да отворятъ и училище. Веднага още, въ сщщата година, се събрали около десетина момчета, настанили ги въ „заваната“ да ги учатъ на четмо, писмо и „ракамъ“, и първото крайшко училище било открито — ссеньта на 1833. г. Всичко това ставало тайно — безъ знаието на властта. За пръвъ учителъ на „гяцитѣ“ — така тогава казвали на ученицитѣ — билъ опрѣдѣленъ пѣкой-си попъ Гѣоргия Стáрио, който учителствувалъ само една година. Слѣдъ него по-дълго врѣме учителствувалъ „даскалъ Тривуизъ“ (Трифонъ), родомъ отъ гр. Кратово, ученикъ на прочутия кратовски учител Хаджи Якимъ; той стоялъ, като учителъ въ село Изворъ, 7 години, и тогава числото на ученицитѣ достигнало 25—30 души. Подиръ него дошълъ даскалъ Димитрия Стояновъ, родомъ отъ кюстендилското село Ваксево. Образованието си получилъ въ гр. Кюстендилъ и още като младъ станалъ учителъ въ село Изворъ. Съ малки прѣкъсвания той стоялъ въ изворското училище цѣли 13 години, а слѣдъ това се прѣмѣстилъ въ Кюстендилъ, дѣто въ махалата „Стамболъ-капия“ основалъ ново градско училище, което и днесъ носи име „Училище Даскалъ Димитри“. На Даскалъ Димитрия и Даскалъ попъ Трифона Крайщето дължи първитѣ искри на просвѣта. Почти всички крайшки свещеници, станали такива прѣди освобождението и скоро слѣдъ него, сж били ученици на Даскалъ Димитрия; полученото при него образование се считало за най-сериозно.

Слѣдъ Даскалъ Димитрия учителското мѣсто въ с. Изворъ било заемано по редъ отъ неговитѣ ученици: попъ Генó и попъ Тодоръ отъ

¹⁾ Йорд. Ивановъ. Сѣверна Македония — 318—320 стр.

с. Изворъ, попъ Златанъ отъ с. Груинци, Велинъ Станковъ отъ с. Соголяно, Даскалъ Василъ отъ Самоковъ и най-послѣ Трайко Петровъ, Иванъ попъ Геновъ и Илия Петровъ, всички родомъ отъ с. Изворъ, които освобождението заварва като послѣдни учители отъ „старото врѣме“.

И тъй, село Изворъ, благодарение на своята грамадна черква, въ която взимали причастие селянитѣ отъ цѣло Крайще и при която било построено първото училище, станало за извѣстно врѣме центъръ и разпространителъ на умствената култура за цѣлата областъ. Послѣ отъ с. Изворъ учението се прѣнесло въ нѣколко села: най-рано въ с. Божица (1860. год.), дѣто пръвъ учителствувалъ Найдень Станоевъ отъ с. Райчиловци, послѣ въ Босилиградъ, Църпоница, Брѣстница, Горно-Уйно, Горни-Коритенъ, Треклина, Драголевци и др. Учителитѣ по тия села получили образованието си все при Даскалъ попъ Трифона и Даскалъ Димитрия въ с. Изворъ. Обикновено се събирали по 7—8 ученика въ къщата на даскала (въ повечето случаи родомъ отъ същото село), който освѣнъ съ учителство се занимавалъ и съ другъ занаятъ: кюркчия, воденичаръ, терзия и пр.; и споредъ запаята на послѣдния, учителската стая била или до воденичното колело или до кюркчийската каца или върху терзийския одаръ.

Ето при какви условия добивало грамотностъ мъжкото население на Крайще прѣди освобождението. А да посѣщаватъ по това врѣме училищата и момичета, не е могло и да се мисли. Тѣй че освобождението на България заварило 99% отъ тукашното мъжко население неграмотно и 100% отъ женското. Неграмотното възрастно население, което не могло тепърва да бѣде прокарано прѣзъ училищата, за да се научи на четмо и писмо, съ своя голѣмъ брой най-чувствително е намалявало а продължава да намалява и сега процента на грамотнитѣ, минали като ученици въ училищата. Държавата, като взела въ внимание изключителното положение на Крайщето въ просвѣтно отношение, се притекла на помощъ, отворила въ нѣколко села училища и почнала да изплаща изцѣло или частъ отъ заплатата на учителитѣ, понеже инакъ нѣмало отдѣ да се взематъ пари. Но отначало на училищата не провървило, защото броятъ на ученицитѣ, сирѣмо подлежащитѣ на задължително обучение дѣца, билъ извънредно малкъ. Освѣнъ това, въ повечето отъ селата не били отворени училища. Съ врѣме, полека-лека пѣкои отъ прѣчкитѣ били прѣмахнати, но главната и непрѣодолима съ нищо прѣчка — голѣмата отдалеченостъ на махалитѣ отъ централната, дѣто обикновено се намира училищната сграда, не могла да бѣде прѣмахната, па и днесъ продължава да указва най-силно влиянието върху слабия процентъ на дѣцата, които посѣщаватъ училището, а особено на момичетата. Тука има ученици отъ двата пола, които правятъ всѣки день прѣзъ учебното врѣме по 10—15 км. пъкъ и то при какви условия! Ето защо смѣло мога да кажа, че тукашнитѣ дѣца и тѣхнитѣ родители правятъ най-голѣмитѣ жертви за народната просвѣта: докато прѣди 20 години отъ 62-тѣ крайшки села училища имало само въ 26, днесъ тѣхниятъ брой е нарасналъ

до 54 (въ с. Божица има 3, а въ с. Църнощица 2 училища). Не сж открити училища още въ слѣднитѣ 11 села: Лисецъ, Радичевци, Барье, Плоча, Брѣсть, Шатковица, Побиевъ-камъкъ, Царица, Чешлянци, Горно-Кобиле и Бъзовица. Въ Лисецъ, Барье, Шатковица, Побиевъ-камъкъ, Царица и Горно-Кобиле още за дълго врѣме не могатъ да бждатъ открити училища, поради малкото число жители въ тия села, а въ останалитѣ може и трѣбва да бждатъ открити още веднага. Числото на училищата и на ученицитѣ расте заедно съ общото пробуждане на тоя край. Но при все туй необходими сж тукъ специални грижи на държавата за повдигане учебното дѣло. Сами общинитѣ и селата не ще бждатъ никога въ състояние да уредятъ училищата си; и усилията на държавата нѣма да останатъ безрезультатни, защото тукашнитѣ младежи, поради бѣдността на домакинствата, сж най-годнитѣ съ своята скромность элементъ за по-дребни държавни служители. Да бжде учитель, бирникъ, на даже и простъ писаръ е идеалтъ на тукашното момче. Политико-стопанскитѣ интереси на държавата ѝ налагатъ да прѣдпочита за горнитѣ служби бѣдния планински элементъ. Обаче, досега нѣма нищо особено извършено въ тая посока.

Като се говори за грамотността въ Крайще, трѣбва да се каже нѣщо и за условията, при които се получава тя. Това ще бжде свързано съ качеството на тия грамотности, защото, като се каже, напр., че въ едно село има 50 души грамотни, не бива да не се знае, какво половината отъ тѣхъ, па даже и повече, едва знаятъ да четатъ и да пишатъ, макаръ и да сж свършили IV отдѣление. Мизерни училищни сгради, липса на най-необходими помагала, скратяване учебната година на 6 мѣсеца — всичко това силно прѣчи да получатъ ученицитѣ и обикновена сръчностъ въ четмо и писмо, а за образование и дума не може да става.

По направата си днешнитѣ крайшки училища могатъ да се раздѣлятъ на 4 групи: 1) масивни (модерни постройки), 2) тѣй нареченитѣ „Вжжаровъ типъ“ училища; 3) обикновени общи селски сгради и 4) частни сгради, врѣменно приспособени за училища. Масивнитѣ постройки (табл. LXI, 1, 2 и LX, 4), освѣнъ това въ с. Злогошъ, сж отъ нрѣди 10—15 години, и такива има само въ 7 села: Босилиградъ, Изворъ, Треклина, Долия-Лисина, Райчиловци, Млѣкоминци и Злогошъ. Отъ тѣхъ най-хигиенно е училището въ село Изворъ. Втората група носятъ име „Вжжаровъ типъ“ училища (табл. LVIII, 2, 3, 4; LIX, 1 3.), защото сж правени по врѣме, кога кюстендилски окръженъ училищенъ инспекторъ билъ познатиятъ Лука Вжжаровъ, дългогодишенъ слѣдъ това пачалникъ въ Министерството на просвѣтата. По-голѣмата частъ отъ тия училища сж правени отъ буковъ материалъ, сега вече прогнилъ, защото е прооденъ отъ „мушльика“. Гредитѣ имъ сж вече напукани, таванитѣ изхълмени, паднали и подпирани, стѣнитѣ на повечето сж се подали. Съ една рѣчь, крайно врѣме е да се замѣнятъ съ нови; тѣхната мисия е свършена и нѣма причина да бждатъ неблагодарни отъ тѣхъ, като се знае, колко

малко сж коствували и какъ бързо сж били издигнати. Благатки години, когато само администрацията е могла прѣзъ една лѣтна ваканция да построи толкова много училища! Като по-характерно отъ тоя типъ можемъ да посочимъ училището въ с. Гложие. То е паянтена постройка, сложена върху становитна скала, обиколена съ едри скални блокове, натъркаляни отгорѣ. Строено е отъ плетъ и каль на селски сръдства. Въ него се влиза откъмъ сѣверната му страна прѣзъ двѣ врати. Вратата на класната стая е сжщо откъмъ сѣверъ и направо между блоковстѣ. Прѣзъ другата врата се влиза въ едно малко коридорче (прустъ, антре), дѣто стоятъ шкафъ, по-сухитѣ дърва, сѣкирата и стонитѣ, а оттамъ — въ учителската, която е обърната на изтокъ и югъ. И тритѣ отдѣления сж послани съ груби букви дъски, а таванитѣ измазани съ глина и варъ върху дървени валци. Покрито е съ керемиди. Прѣди 5—6 години частъ отъ тавана на учебната стая надналь, та били принудени да го прѣмажатъ и подирятъ съ греди. Дворъ, градина, па дори и нужникъ училището нѣма. За „естествена нужда“ дѣцата „бегатъ“ изъ околнитѣ долини. Друго още по-характерно отъ тоя типъ училища е това въ с. Божица. То е много по-голѣмо отъ Гложкото, защото има три класни стаи и една учителска. Входътъ му е откъмъ източната страна и съ издадено антре, подъ което виси една желѣзна дъска — „звънецъ“ за свикване ученицитѣ. Отъ входнитѣ врати се влиза въ коридора, продълженъ къмъ западъ, съ 4 врати — двѣ надѣсно и двѣ налѣво. Материалътъ е буковъ и тѣй прогниль, че цѣлото здание е напукано, таванитѣ хлѣтнази, стениитѣ наведени; разнищва се по всички посоки като старъ кошъ. Сега бѣ греди и диреци го подиратъ, държътъ и стѣгатъ. Въ югозападната стая толкозъ много сж подпоритѣ, че ученицитѣ мъчно виждатъ иззадъ тѣхъ учителя, а и той тѣхъ. Това е централното училище на с. Божица, а другитѣ двѣ се помѣщаватъ въ частни сгради: едното е въ Дѣинова махала, а другото — въ Златанова.

Въ 14 села за училища служатъ нѣкъ общи селски сгради (табл. LIX, 2, 4 и LX, 1, и LVIII, 1), правени по-късно, слѣдъ Вжжаровия типъ. Сравнително нѣрвитѣ, тѣ сж по-добри, защото не клонятъ на падане, а ипакъ нѣкои сж по-неудобни, понеже сж правени безъ исѣкакъвъ планъ.

Въ останалитѣ 14 села училищата се помѣщаватъ въ частни сгради (табл. LX, 2, 3 и LXI, 3), абсолютно негодни за цѣльта. Напр. въ с. Паралово, за училище служи частна обикновена селска къща, сврѣна въ една долина, сръдъ една наводнена ливада. Сѣверната ѣ частъ е издълбана въ почвата и лежи направо върху скала, а южната е издигната, та образува отдолу зимникъ, дѣто стопанинътъ си държи зелето, ябълкитѣ и конона. Входътъ е откъмъ източната страна. Изпърво се влиза въ обикновецъ прустъ съ огнище — отъ три камъка и безъ куминъ — въ сръдата. Край стѣнитѣ на пруста има дървени закачки за торбичкитѣ и „канитѣ“ на ученицитѣ. Отъ пруста прѣзъ южната врата се влиза въ учебната стая, на която подътъ е отъ прѣстъ. Цѣлата постройка е отъ плетъ и каль, та

стѣнитѣ сѣ тънки и не държѣтъ топло. Западната врата на пруста води въ „учителската“ — единѣ изрѣзанѣ въ твърдата почва и скалата „казематѣ“ сѣ едно малко прозорче къмъ западѣ. Таванѣтъ и въ третѣ отдѣления е отъ груби дѣски върху гредитѣ, значи — нѣма скициески таванѣ. Отоплението е както въ всички крайшки села — най-примитивни вѣчно-пушени печки. Вода пиятъ отъ изворитѣ и чешмичкитѣ надъ училището. Хубава балканска вода — това е най-щедритѣ природенѣ дарѣ за цѣлия край!

Сѣ помагала и покѣщина училищата въ Крайще сѣ злѣ наредени. За удобство и чистота не бива я да се говори. Въ всички почти училища, освѣнѣ прѣскаше и метене, друга проява на „чистота“ не познаватѣ. И ако това е чистота, тогава има я, значи, макарѣ и непълна (нѣкъдѣ метатѣ училището само 2—3 пѣти въ седмицата, защото иначе би се издѣнили подѣтъ — ако всѣки денѣ се мете!). И самитѣ ученици, като че ли респектиратѣ послѣдния, та ходятѣ боси. Нито едно отъ училищата нѣма нужникѣ, който да отговаря на цѣлѣта. Половината училища пѣматѣ никакви, а другитѣ само сѣ за отклоняване отъ глобата. Надали има само 10 училища, училищитѣ на които да си служатѣ съ пужницитѣ. Нѣма нито една училищна чешма; дѣцѣта почти навредѣ пиятъ или носятѣ вода отъ кладенцитѣ, вадичкитѣ или рѣкичкитѣ, които на много мѣста лесно се омърсаватѣ. Ученицитѣ отъ цѣлата околия не сѣ видѣли стрѣгалка за чистене обува прѣдѣ вратитѣ . . . Училищнитѣ подове се миятъ не всѣка година и то само въ новитѣ училища и въ двѣ-три отъ ония въ общинскитѣ центрове. Прислуга като че ли не съществува. Въ частнитѣ помѣщения прислужватѣ, т. е. само замитатѣ стаятѣ и насичатѣ, и то не всѣкога, дърва за печки самитѣ стопани, които получаватѣ по 30—60—80 л., и за наемѣ, и за дърва и за слугуване! Както се каза вече, отоплението става по най-лошѣ начинѣ. Повечето училища сѣ безъ кумини, та трѣбитѣ сѣ изкарани направо прѣзъ стѣклата на прозорцитѣ и прѣзъ стѣнитѣ, а поради това, когато духа вѣтърѣ (кога ли пѣкъ е безъ вѣтърѣ въ планината!), стаятѣ сѣ пълни съ пушекѣ. Нито въ едно отъ училищата нѣма салони за гимнастика и рисуване; никъдѣ въ двороветѣ нѣма стрѣхи за дѣцата. Мокри и измръзнали, тѣ влизатѣ при изкривенитѣ печки и, ако искатѣ да постопятѣ краката си, не трѣбва никакѣ да излизатѣ възлѣ, дѣто е вода, калѣ и сябѣгѣ. Училищнитѣ библиотеки сѣ нищожни; повечето се състоятъ отъ непълни годишници на „Училищенѣ прѣгледѣ“ „Звѣздница“ и . . . „Рѣшения на Касационния съдѣ“!! Сумитѣ, които сѣ прѣдвидени за тая цѣлѣ, рѣдко надминаватѣ 10 лева; повечето сѣ 6 лева, нѣкъдѣ 5, а нѣкъдѣ нито единѣ.

Ето при какви условия се учатѣ бѣднитѣ крайшки дѣца и троватѣ гърдитѣ си тукашнитѣ учители. И грѣхѣ му на душата, който посмѣе да поиска отъ тукашния учител по-добри резултати отъ тия, които той сега постига! Крайшкиятѣ учител е тѣруженикѣ въ пѣлната сѣмисълѣ на думата.

А доколко е силенъ подъемътъ къмъ грамотность и просвѣта въ Крайще, най-добрѣ ще ни убѣдятъ долнигѣ цифри:

Между прѣброяваніята отъ 1887. г. до 1892. г. грамотнитѣ мъже отъ 947 сж станали 1872 или релативно нараснали съ 97·68%, т. е. 100-тѣ грамотни мъже отъ 1887. г. станали 197 прѣвъ 1892. г., а женитѣ отъ 9 станали 91 или релативно нараснали съ 911·11%, т. е. 100-тѣ грамотни жени (ако имаше толкозъ) отъ 1887. г. би станали 1911 на 1892. г. За цѣла България релативнитѣ числа между тия двѣ прѣброяванія сж 50·03% за мъжетѣ и 65·19% за женитѣ.

Между прѣброяваніята отъ 1892. г. и 1900. грамотнитѣ мъже въ Крайще станали отъ 1872 на 3842 или нараснали съ 103·63%, а женитѣ отъ 91 станали 259 или нараснали съ 184·62%. Между прѣброяваніята отъ 1900. и 1905. г. мъжетѣ (грамотни) станали отъ 3842 на 5008 или нараснали съ 30·34%, а женитѣ — отъ 259 на 427 или съ 68·73%.

Тия цифри показватъ, какъвъ е грамадниятъ успѣхъ, който се постига за просвѣтата въ Крайще; тогава и срѣдствата, които харчатъ държавата (ти изплаща изцѣло заплатитѣ на учителитѣ въ много села) и общинитѣ, не отиватъ на вѣтъра.

3. Етнографски бѣлѣжки за Крайще.

Типъ и характеръ.

Крайщето е населено изключително съ българи, и въ това отношение — по процентътъ на българското население — то държи първо мѣсто въ окръга и царството.

Отъ каксия исторически прѣгледъ се видѣ, какви народи въ разнитѣ епохи сж могли да живѣятъ или сж живѣли въ Крайще. Ония, които днесъ населяватъ Крайщето, се наричатъ отъ гражданитѣ въ Кюстендилъ и селянитѣ на полето (полчаньетѣ) шопи и то въ смисълъ на прости хора, простаци. „Айде бре шопъ! Ихъ, ама дебела шонска глава, отъ нищо не разбира! Види ли река, вади лебъ да топи: онъ мисли, това е сѣ чорба отъ риба!“ Но дали крайшчани сж шопи, т. е. потомци на печенѣзитѣ, за които има исторически доказателства, че сж били поселени по полетата на София, Нишъ и Овче-поле¹⁾ и оставили въ тия мѣста чисто характерни бѣлѣзи отъ своята раса и начинъ на животъ, това споредъ мене, е спорно. Главнитѣ отличителни бѣлѣзи, по които сега съдятъ, за да докажатъ, кои сж прѣмитѣ потомци на печенѣзитѣ, се отнасятъ до расовитѣ особености на послѣднитѣ и тѣхното облѣкло. Доказано е, че най-добрѣ печенѣжкитѣ типъ е запазенъ въ Софийско и то въ женитѣ, които сж къси на бой, съ мургава и нагледъ дебела кожа и съ малки очи, разположени подъ ъгълъ. Това на

¹⁾ Йорд. Ивановъ. Сѣверна Македония, 41. стр.

пръв погледъ противорѣчиво явление — да се запази тоя типъ въ женитѣ, когато се знае, че при нахлуването си въ България сж дошли само мъже печенѣзи — е вече доказало въ антропологическата наука въ смисълъ, че женитѣ спазватъ винаги по-силно расовитѣ бѣлѣзи. То се обяснява и съ принципа на кръстосването, дѣто бащинскитѣ качества (за случая печенѣжкитѣ) се прѣдаватъ на женскитѣ рожби.¹⁾ Мъжкитѣ типъ въ Софийско е чисто славѣнски типъ — строежъ и високъ.

Такъвъ печенѣжки, като софийския, женски типъ въ Крайще нѣма. Тъкмо обратното: на всѣки външенъ посѣтителъ тукашниятъ женски типъ е правилъ силно впечатление съ своята правилностъ и красота.²⁾ Високи, стройни, дълголици брюнетки съ правиленъ носъ и голѣми кестеняви или черни очи се срѣщатъ най-често между крайшкитѣ моми и жени. Мъжетѣ сж повечето високи, стройни, съ мургава кожа и кестенява коса.

Облѣклото сжщо не е печенѣжко. Въ мъжката носия не е имало нито има сега дреха долактанецъ, главната особеностъ на софийската мъжка носия. До прѣди 20 години повечето отъ мъжетѣ носѣли бѣли беневреци, а сега ги замѣняватъ (70%) съ потури и панталони. Главната женска дреха — саята — (това що замѣства сукманя въ Източна България) — е наистина долактанецъ, но тя съвсѣмъ се различава отъ сукманя на софийската шопкиня и по цвѣтъ и по кройка. Другъ единъ фактъ сжщо тѣй говори, че населението въ Крайще не е прѣмъ потомъкъ на печенѣзитѣ; той се отнася до промѣняването на носията. Софийскиятъ селянинъ е силенъ консерваторъ, когато се касае да бжде запазена староврѣмската носия. Даже хора съ гимназиялно образование носятъ непромѣнено домашното си облѣкло — извезенъ долактанецъ и бѣли беневреци. Софийски селенчета — ученици въ столичнитѣ гимназии — до свършване на зрѣлостния си изпитъ не хвърлятъ неугледното, па и непрактично домашно рухо. Въ Крайще е тъкмо обратното. Въ Босилиградската прогимназия отъ 15 години почти нѣма ученици съ беневреци — всички сж ги промѣнили съ „европейски“ дрехи, та макаръ и при селския шивачъ шити.

Въ Сѣверна България често казватъ на крайшчани, които дохаждатъ тукъ като зидари и дюлгери, торлаци, въ смисълъ на другоплеменци и глупци. Побѣгнала една мома загорчанка по личенъ и снаженъ крайшчанинъ, дюлгеринъ, а майка ѝ плаче и нарежда: „Баре да бѣше се оженила за туканецъ, а то, турлакъ я отведе!“ Съсѣдката и утѣшава: „Мари, гледай си работата: да е турлакъ, не би тя побѣгнала съ него“.

Краешкитѣ мъже сж повечето високи и сухи; съвсѣмъ рѣдко се срѣща пѣленъ човѣкъ. Такива сж обикновено кръчмаритѣ или поухраненитѣ отъ партиитѣ службани. Разправятъ, че прѣди 30 години въ Крайщето хората били по-едри и по-силни за работа, а сега все из-

¹⁾ Норд. Ивановъ. Сѣв. Македония, 42.

²⁾ Д-ръ А. Иширковъ. Княжество България, Лекции 1900. г.

дребнявали. Това донѣждѣ се потвърждава и отъ наборнитѣ комисии, които всѣка година повече и повече отлагатъ недоразвити младежи, негодни за войници. По-равно оттукъ взимали най-много за артилерията, а сега и за пѣхота ги не бивало. Но все пакъ крайшчанинътъ е много износливъ човѣкъ: постоянното скитане изъ разни мѣста на България сж го направили такъвъ. Той не знае, що е това да се подбиятъ краката му отъ ходене.

Строга оригиналностъ въ живота на крайшчанина, различна отъ тази на селянитѣ отъ съседнитѣ области (Кюстендилско — полето, Радомирско и Трънско) сега почти нѣма. Все пакъ съществува известна разлика, която може и трѣбва да се изтъкне.

До 1885. г. тукашниятъ селянинъ минавалъ за „дивъ, простъ, буковакъ човѣкъ“ — названия, които безъ да се свѣни, самъ той приписвалъ на себе си и не се докачалъ, кога другъ му ги казвалъ. „Ние смо прости, буковаци човеци“, казвали селянитѣ на професоръ Иречека, кога той пътувалъ изъ Крайщето. Съ това тѣ не искали да унижаватъ себе си, за да спечелятъ мнѣнието на чужденеца, който тогава дошълъ да изучи аграрния въпросъ на кесимджинтѣ, а просто, като съзнавали и виждали своето положение, наивно признавали невѣжеството си. Съ течение на врѣмето, обаче, и мнѣнието на крайшчанина за себе си се измѣнило. Днесъ никой не се признава за „буковакъ“, или даже шонъ (то е синонимъ на простака) и нѣма да остане длъженъ томува, който би си позволилъ да му прикачи такива епитети. Тежкото икономическо положение, въ което се намиратъ селянитѣ, ги е принудило да търсятъ прѣхрана и печалби изъ разни крайща на България, па и влѣтъ отъ нея; това ходене ги е свѣстило доста много; то е повлиязло въ твърдѣ голѣма степенъ за промѣна на живота имъ изобщо. Никой вече не хвали и не държи за старото, а смѣта новото за по-добро. „Ехъ, да е билъ баща ми малку по-разбранъ човекъ, да ме е изучилъ на кнѣига, та съга да не съмъ како добиче, ама на... тай ми билъ къмето!“ Крайшчанинътъ изобщо не е много консервативенъ човѣкъ — туи може да се каже повече за новата генерация, роденитѣ слѣдъ освобожденето — защото особенитѣ условия за животъ го правятъ да не е такъвъ. Той държи здраво само за домашното огнище. Тукъ не е имало стари постоянни поселения, та сегашнитѣ потомци да сж подъ тиранията на нѣкаква традиция въ начина на живота. Селата сж образувани отъ пришелци изъ разни мѣста (особено отъ Паланешко и Щипско) и затова се явяватъ нѣкои различия въ обичаитѣ и въобще въ начина на животъ между нѣкои съседни села.

Крайшчанинътъ е миролюбивъ и сърдеченъ. Напоследъкъ, обаче, подъ влияние на партизански ежби и борби, мнозина сж промѣнили тая своя сърдечностъ. Все пакъ тия борби не сж го направили да бѣде краенъ въ постѣпкитѣ си, както що е въ Радомирско, напиримѣръ, дѣто за нищо и никакво се изсичатъ овощни градини, ставатъ палежи, па дори и убийства. Най-малко по процентъ убийства въ Кюстендилски

окръгът се надатъ на Крайще. По-рано, прѣди 20 години, тукъ сж ставали ствсѣмъ малко кражби. Отъ скоро врѣме тѣ сж зачестили, но авторитѣ на кражбитѣ не сж между наивнитѣ и добродушни стари селяни, а между по-новитѣ, грамотнитѣ, по-културнитѣ. Направи ли се едно сравнение между добродѣтелитѣ, що били въ старо врѣме и сегашнитѣ, ще се види една голѣма разлика и то не въ полза на новото. Прѣди години тукъ почти не се употрѣбявалъ записъ (сенетъ) или какътъ да е писменъ документъ, кога хората давали помежду си пари. Взаемтъ ставалъ само между четири очи, а така се и връщалъ отъ длъжника. Днесъ това не може да стане даже и между близки роднини. При все че народътъ мисли, какво „отворенъ записъ е затворени пари“, защото дойде ли работата до съдъ, взаимодавецътъ плаща „съ свои пари за свое главоболие“, все пакъ взима „кнѣига“ за взема си, защото човѣцитѣ изгубили и страхъ отъ Бога и срамъ отъ ближни „та судо требе да ги расправи“. Никой не посмѣвалъ да излъже въ старо врѣме, кога има да дава или да взема, понеже обичай било да се дава клетва прѣдъ цѣло село, и при лъжа клетвата „стигала“, тѣй били убѣдени всички.

Селянинътъ въ Крайще е сѣщо и трудолюбивъ и трѣзвенъ човѣкъ. Той работи много, само че често пѣти не умѣе да нареди работата си, та трудътъ му да бѣде по-производителенъ. Това послѣдно обстоятелство кара мнозина да го мислятъ за лѣнивъ. Пиянството е рѣдкостъ — то се счита за нѣщо позорно. Горкѣ па това сѣмейство, въ което домакинътъ е пияница. Често пѣти ставатъ и убийства: синъ носѣга на баща си (пияница), за да освободи кащата отъ „разсинъ“, зеръ безжалостнитѣ кръчмари даватъ на вересил и прибиратъ една по една нивитѣ и ливадитѣ на „добрия мущерия“.

Носия.

Въ Крайще много нѣща лесно се приематъ като нови и послѣ лесно и бърже се промѣняватъ. Това особено се забѣлѣзва днесъ въ носията, облѣклото, рувѣто. Нѣщо прѣди 35 години мъжката и женската носия били досущъ различни отъ днешната. Тогавя пѣкъ и около 15 години слѣдъ освобождението жената се обличала съ риза отъ конопъ, дебела и груба направа. Рѣдко носили памучни ризи и то само отъ изпреденъ въ къщи памукъ, който купували на бали. Тѣкали го винаги на кълчищна основа и готовото платно наричали мелезно. Слѣдъ освобождението памукътъ изелъ да се купува готовъ изпреденъ, както що е и сега. Въ по-бѣднитѣ и планински села и днесъ тѣчатъ кълчищни и мелезни платна, едно, че сж по-здрави, и, второ, че сж по-евтини. Кълчищната или мелезна женска риза въ това по-старо врѣме била украсева съ везове много повече отколкото сегашната. Рѣбътъ на най-долната частъ на ризата билъ оплетенъ съ зелено вълнено маанье (прежда). Рѣкавитѣ били поржбени съ обикновенъ рѣбъ, а покрай него била навезена съ коприна тѣсна явица, която не обикалила цѣлия рѣкавъ, а

половината отъ него — това което се виждало на лице. Коприената тѣсна ивица се казвала запесѣе и не била по-дълга отъ 40 см. Около 4 см. надъ тая ивица били извезени 2 бенки, поставени хоризонтално и отдалечени срѣдно съ 8 см. Надъ тѣхъ, около 6 см. имало още двѣ — нѣкога еднаква, нѣкога различни отъ долнитѣ. Въ долния край на ризата, близо до оплетения рѣбъ, по цѣлата обиколка, на равно разстояние едно отъ друго, били извезени 20 шарки, не по-големъ отъ $\frac{1}{8}$ отъ бенкитѣ. Отзадъ (на задницата) между двѣ отъ шаркитѣ били извезени още 2 бенки, но поставени отвѣсно, а не както на рѣжавитѣ — хоризонтално. Запесѣетѣ, бенкитѣ и шаркитѣ били везени винаги съ коприна (свилá) отъ различенъ цвѣтъ: червена, зелена, жълта, черна и модра, но всѣкога прѣобладавалъ червения цвѣтъ. Яката на ризата — тогава я наричали огърлячъ — била тѣсна, както и сегашната, 2—3 см., никакъ или нѣкъ съвсѣмъ малко везена. Вмѣсто кошета, отпрѣдъ ризата се закончвала съ циганска игла, мѣстно издѣлие (фабрични игли тогава рѣдко се намирали) (табл. XXXVII, 1., 2.).

Надъ ризата обличали сая, направена отъ вълненъ домашенъ платъ. Отпрѣдъ била (както и днешнитѣ) съвсѣмъ разрѣзана. Най-долу, по рѣба, била обточена съ гайтанъ. Рѣжавитѣ (долактанци) били украсени въ края съ разноцвѣтенъ гайтанъ въ 7—8 редове, надъ гайтана турали ширитѣ (дома приготвенъ), а надъ него — модри некльи (украшения, малки фигурки отъ модро маанье). На рѣба, който се образувалъ при зашиване рѣжава до рамото, турали само единъ модъръ гайтанъ. Отпрѣдъ, на гърдитѣ, саята била изрѣзана на два полукръга. Това се казвало, както и днесъ, ошвици; тѣ били обточени съ 7—8 разноцвѣтни вълнени гайтани, задъ тѣхъ ширитѣ, а задъ него пакъ модри некльи. Отпрѣдъ, подъ пояса, двѣтѣ половици на саята се закончвали съ дузмѣта (топчици, направени отъ маанье, а по-често отъ ускрѣци, т. е. остатъци отъ вълнения шаякъ при кроене на саята). Тя била опасвана съ поясъ, който обхващалъ кръста 2—3 пѣти. Билъ широкъ около 15 до 20 см. и дебелъ $\frac{1}{2}$ см. Най-често билъ тъканъ отъ кълчища. Отпрѣдъ се опасвали съ прѣстилка, която наричали на и сега наричатъ skutача, skutа. Тя била отъ вълнена прежда, обикновено червено боядисана. По-широка прѣстилка носи име вута; цвѣтътъ ѝ е по-тъменъ. Връзъ саята носили въ празникъ или зимно врѣме вълнена дреха, безъ рѣжави; наричали я касачѣ или дрѣа, дълга обикновено 2 аршина. Кроили я отъ 4 аршина бало (домашенъ шаякъ). Отдолу била обточена съ модро маанье или модъръ гайтанъ. Отзадъ, дѣто се събирали рѣбоветѣ, се образували два бока, покрити съ украшения отъ разноцвѣтна вълна. Близу до отворитѣ за рѣцѣтѣ, подъ мишницитѣ, отъ двѣтѣ страни на украсенитѣ бокове били направени други украшения — везове пакъ отъ разноцвѣтна вълна. Подобни имало и отпрѣдъ на гърдитѣ, върху ошвицитѣ на саята. Украшенията по боковетѣ казвали китки; тѣ наистина приличатъ на гюлове (цвѣт. табл. I, II и табл. XXXVI, 1., 2.).

На главата носили дебели яшмаци, а момитѣ — шамии, обикновено тъмночервени. Много по-отдавна момитѣ ходили гологлави. Момитѣ, невѣститѣ и женитѣ до зрѣла възраст носили на главитѣ си редове — черна вълнена прежда, заплетена на много мѣста по косата надъ тила и дълга до петитѣ. За да се направятъ редоветѣ, „да се наредятъ“, трѣбвало да се изгуби цѣль день. „Оно беше много мучна работа, и никоя жена не можеше сама да си ги направи“. Трѣбвало да ѝ ги навърже друга. Затова били принудени да послятъ редоветѣ по цѣль мѣсець и да не миятъ главитѣ си. Прѣзъ това врѣме, за да изглеждатъ коситѣ лъскави, мазали ги съ масло, което пъкъ друга неприятностъ докарвало: навѣждали се въ голѣмо количество вѣшки и тогава спасение намирали въ взаимното посканье. „Айде, сѣне, да те женѣме, та снаа (снаха) да ме поноска!“ Или: „Ихъ, амá ме е убаво изпоскала: кога ми закъпá ѱ глава, та мазало направи!“ Въобще умѣнието да поска (поци) било едно отъ отличителнитѣ качества на момата или невѣстата. Върху редоветѣ носили друго украшение — гайтанъ. То било като редоветѣ, но стояло свободно, незаплетено за косата. Правили го отъ разноцвѣтна прежда, която тукъ-тамъ нанизвали съ сребърни пари. „Оно си стоѣше по цѣль день закачено на клинъ. Срѣтишъ си по къщи, срѣтишъ, па си го закачишъ на главата, кога си пойдешъ навода или у градина. Съ него си и живееме.“ Отъ монетитѣ гайтанътъ получавалъ чувствителна тежина, но го запасвали на пояса съ тканца (дълъгъ вълненъ ширитъ, домашна изработка), та ставалъ по-лекъ. Отпрѣдъ на гърдитѣ носили голѣмъ герданъ. Той билъ отъ платно, съшито като елипса и обсиано съ сребърни пари. Надъ гердана, на гушата — носили герданчѣ (нанизали на връвь пари). Въ празникъ и за соборъ невѣститѣ правили отъ коситѣ сколуви, като спускали частъ отъ косата (до слѣпитѣ очи) отпрѣдъ и я силитали на малки редове, украсени съ мръндульѣ. „Мръндульетѣ“ били тѣсни ивици платъ (като панделка), обсианъ съ дребни сребърни пари и съ монета. Освѣнъ тѣзи украшения невѣстата носила и маарамá — дълго мелезно платно, като пешкиръ, украсено съ много и разнообразни везове; тя достигала до петитѣ. Закачвали я на редоветѣ, до тила. Моми, невѣсти и жени — всички обували краката си съ дълги дебели вълнени чорапи, плетени отъ разноцвѣтно маанье. Памучни чорапи никой не е носилъ.

Мъжката носия била много проста. Всѣки носилъ кълчищна кошуля, дълга до колѣнитѣ, съ широка безъ копчета яка, та гърдитѣ стояли открити. Ръкавитѣ също били широки — не се закончвали при китката. На тѣхъ били навезени двѣ малки бенки, паричани узрѣче. На краката обличали беневреци, направени отъ бѣль домашенъ маскъ и много тѣсни. Отзадъ не били прибрани като дневнитѣ панталони, а стояли разширени, та образували тѣй нареченото седло. Отпрѣдъ, отъ двѣтѣ страни на краката на беневрецитѣ, се отваряли елипсоидни дупки, наречени пролабици — тѣ играли роля при малка тѣлесна нужда. Подъ беневрецитѣ не носили долни гащи. Върху ризата обличали

елекъ — нѣщо като днешната джилетка. Наричали го и дорамче, защото билъ безъ ржави. Лѣтниятъ елекъ билъ отъ кълчищно или мелезно бѣло или боядисано модро или зелено платно. Като се турнатъ ржави на вълненъ (бѣлъ или черъ) елекъ, получава се нова дрѣха — антерия. Елекътъ или антерията съ ризата се прибиратъ и се турятъ въ беневерцитѣ, а отгорѣ прѣзъ кръста опасвали широкъ вълненъ поясъ, дългъ по 3—4 метра. Въ по-старо врѣме поясътъ билъ бѣлъ, а по-послѣ боядисванъ гювезилно (кърмъзно). Отгорѣ върху пояса запасвали коженъ ремикъ (у младитѣ) или слявъ (у старитѣ). Между гънкитѣ на пояса или въ отдѣленията на кожения слявъ туряли разни дребни нѣща, нужни въ всѣкидневния животъ: огнило (огниво), кесия съ пари, кърпа и пр. Върху елека (антерията, дорамчето) обличали вермене — сѣщо дорамникъ. Замѣстяло днешното палто и по кройка приличало на най-модернитѣ днешни (1911. год.) мъжки палта — отзадъ съ бокове и талия. Верменето сѣщо било безъ ржави. Правили го нарочно тѣй, за да не стѣга рацѣтѣ при земеделческата работа. Зимно врѣме върху верменето обличали опасачъ — дълга до подъ колѣнитѣ дреха съ ржави. Когато бивалъ подплатенъ съ кожи, наричали го кожувъ. Краката си обували, сѣщо като женитѣ, съ дебели пѣстри чорани, само че по-къси отъ женскитѣ. Върху главата носили кожени овчи калпаки — капи, често наричани барушки — съшити отъ мѣстенъ кюречий (табл. XXXVIII, 1. 2., XXXIX 1. 2).

Сегашната женска носия коренно се различава отъ старата. Ризата (кошулята) е винаги памучна, а само въ по-бѣднитѣ сѣмейства се срѣщатъ мелезни, па даже и кълчищни ризи. Днесъ вече по ризата не везатъ нищо. По крайцата отдолу (политѣ) и на ржавитѣ зашиватъ тавтели, плетени или шити, винаги домашна изработка. Шититѣ сѣ по-ново изнамиране; тѣ сѣ тънки и извънредно красиви, особено ако сѣ изработени отъ коприва. Ошвицитѣ се закопчатъ съ копчета. Нѣкои турятъ дребни монета по бастата при ошвицитѣ и по яката. Прѣди десетина години туряли разни видове везове по лвата и много малки басты покривъ главната баста. Сега сѣ запазени само баститѣ и то не винаги. За една женска риза отиватъ 10 до 14 аршина домашно платно, широко 45 см.

Върху ризата обличатъ направо саята. Зимно врѣме между саята и ризата носятъ памуклии — зѣбче, купена отъ пазара. Шиятъ и отъ басма, подплатена съ пластъ памукъ. Въ централнитѣ села, дѣто свреитѣ съ шаревитѣ басми и евтини помади прѣнесли и „културата.“ много моме и жени посятъ и лѣтно врѣме зѣбчета (памуклии), за да изглеждатъ по-нѣлни и изобщо да загладятъ нѣкои отъ пусталитѣ си тѣлесни форми. И варятъ се проститѣ селянки въ непромукаемата памуклии, но нѣма що — „търпи баба за гиздосъ,“ казва народътъ.

Сегашната сая (цвѣт. табл. III; табл. XLII. 1. 2.) се различава отъ старата най-много по украшенията си. И тогава и сега тя се шие отъ черно домашно бало. Едно врѣме за тия украшения (гайтана и

преждата) отивало материалъ най-много по 8 гроша (1·60 л.), а днесъ не стигатъ и 150 гроша (30 л.). Материалътъ (гайтанъ, ширитъ, сърма и бекме), който се употрѣблява за украшение на саята, се нарича аръчъ. „Тата ойдѣ на пазаръ да купи аръчъ, оти терзия ни дойде у куйка,“ казватъ момитѣ. Ширитътъ, бекмето и нѣкои отъ гайтанитѣ сж винаги копринени. Само за обикновена сая (всѣкидневна) тоя материалъ може да бжде вълненъ; но бекмето винаги е копринено. Сърмата е коприненъ гайтанъ, покритъ отъ лицевата страна съ тънъкъ телъ отъ сребрениъ цвѣтъ. Докато на ржавитѣ на стария типъ сая нареждали по 7—8 гайтана, днесъ туритѣ отъ 30 до 35 и ги редятъ така: най-отдолу обикалятъ ракава съ единъ редъ гайтанъ, зашитъ зигзагообразно и съставенъ отъ нѣколко нарчета съ различенъ цвѣтъ. Надъ него зашиватъ единъ надъ другъ хоризонтално бѣлъ, жълтъ, модъръ, червенъ, черенъ и пр. гайтани. Въ срѣдата имъ, на едно или двѣ мѣста, прокараватъ чифтъ или по единъ сърмени гайтани. Всички гайтани завършватъ отгорѣ съ ширитъ, сжщо коприненъ, а надъ него съ копринено или сърмено бекме везатъ два реда украшения — фигурки; по-малкото, долното, наричатъ кавѣзъ, а горното — половинъ рубено бекме. Прѣди 7—8 години горнята частъ — по-едрото — наричали рубено бекме (цвѣт. табл. IV.), а понеже сегашното е по-дребно отъ тогавашното, наричатъ го половинъ рубено бекме. Ошвицитѣ (изрѣзаното отъ саята мѣсто на гърдитѣ) сжщо се украсяватъ съ гайтани, сърма и бекме, но везено по-просто, съ по-малко извивки. За старъ типъ сая се плащало за униване по 5 гроша, а за новия — 75 (15 лева).

Между саята и ризата се облича забънъ (цвѣт. табл. III), кѣса дреха като джилетка. Той се вижда подъ саята само на гърдитѣ и се носи само за украшение. Гърбътъ му е отъ памучно платно, нѣкога кълчишно, а лицето отъ модра или черна чоха, рѣдко отъ домашенъ черенъ шаякъ. Ошвицитѣ на забъна сж извезени съ жълто бекме (ако е на домашенъ шаякъ) или съ сърма (по-често бѣла), ако е отъ чоха. Забънъ за празникъ струва около 16 лева.

Като се облѣкатъ ризата, забънътъ и саята, отгорѣ на кръста се опасва поясъ (цвѣт. табл. III и IV), дългъ 6·5 м., широкъ 10 см. и дебелъ 4 мм. Тъчатъ го въ кѣщи обикновено цѣлия отъ вълненъ материалъ. Въ по-старо врѣме, па и днесъ бѣднитѣ жени и моми правятъ по-голѣмата частъ на пояса отъ кълчища, а само оная частъ, която ще обиколи най-отгорѣ — отъ вълна. Поясътъ обикновено обикаля кръста 7—8 пѣти и образува една дебелина отъ 5 см. Тази частъ, която остава най-отгорѣ, се тъче отъ разноцвѣтна прежда, като прѣобладава червениятъ цвѣтъ; напоследъкъ между червената прежда турятъ и сърмени (бѣли или жълти) жички, които да съотвѣтствуватъ на саята. Сегашната прѣстилка е много по-украсена отъ старата. Особено skutачата — тя цѣла е отъ прежда съ жълтъ и бѣлъ телъ. Наричатъ я телена skutача (цвѣт. табл. III и IV).

За да се задържи пояса въ края, вмѣсто да го закачватъ съ игла, опасватъ върху него тканѣца — тѣсенъ вълненъ и много украсенъ съ сърма и разноцвѣтна прежда ширитъ, широкъ 2 см. и дългъ 4—5 м.

Есенъ, зимѣ и пролѣтъ върху саята носятъ елечѣ, подплатено съ кожи отъ овца. То се шие отъ домашенъ черенъ вълненъ платъ или пѣкъ отъ казмиръ или чоха. Едничкото му украшение е кожениятъ фитилъ, поставенъ на врата или по ржбоветѣ отпрѣдъ. За обикновено всѣкидневно елечѣ фитилътъ е отъ агнешка черна кожа, или пѣкъ кожа отъ морско конче, а за празнично — отъ лисица: „Колко купиѣте лисицата за пестата“? — „Епа, узнаа пи (взеха пи) 2 вранги и половина (50 лк)“. Елечето и забѣитъ сж винаги дорамници.

Кога ходитъ на черква, на съборъ или въобще при по тържествени случаи, обличатъ върху изброснитѣ досега дрехи джубе, дълга дреха отъ домашенъ вълненъ платъ (винаги черенъ) или пѣкъ отъ чоха. Ако задната му частъ отъ врѣста надолу е съ свивки, динли, т. е. ако е плисирано, нарича се бундѣ джубе (табл. ХІІ. 1. 2.), а иначе — просто джубе. То е дорамникъ и е по-дълго отъ саята. То се не подплатя съ кожи. По-стари жени носятъ подплатени съ кожи джубета, на които има ржкави. Джубето се украсява само съ сърмени или копринени гайтани, по два единъ до другъ на раменѣтъ и по петъ, спуснати отъ подъ мишницата до пояса. Отдолу по ржба го обточватъ съ коприненъ гайтанъ, най-често съ виненъ цвѣтъ. Едно домашно бундѣ джубе струва около 40—50 лева, а ако е отъ чоха — до 90 л.

Отъ десетина години насамъ въ Крайще почнали да носятъ на гърдитѣ нагрждникъ, нареченъ преклѣпче, отъ копринена или памучна материя съ яркъ цвѣтъ: червенъ, синъ, бешовъ, жълтъ и пр. Надъ преклончето носятъ редове жълтици — пендарки и обикновени — или огърлици отъ мониста — гердани.

На главата си турятъ шамия или яшмакъ. Момитѣ не носятъ яшмакъ — той е покривка за глава само на невѣститѣ и женитѣ. Шамията е винаги отъ памучна едноцвѣтна материя (виненъ, червенъ, жълтъ, кафенъ и др. цвѣтъ), украсена по крайщата съ кътки. Последнитѣ се плетатъ отъ разноцвѣтни конци въ къщи или се купуватъ отъ пазаря. Отъ десетина години въ празникъ носятъ и копринени шамии. Не винаги женитѣ носятъ яшмакъ, понеже той има бѣлъ цвѣтъ, та прѣдпочитатъ шамиятъ, които по добръ дохаждатъ на цвѣта на лицето. Коситѣ силитатъ на двѣ сплитки. На която жена или мома косата е къса, прибавя върху сплиткитѣ готови коцалѣе, правени обикновено отъ наднала собствена коса. Изкуствената сплитка много лесно се познава.

Краката си обуватъ съ вълнени чорапи, изплетени отъ разноцвѣтна прежда. Дълги сж до колѣнитѣ. За да се не смѣкватъ, завързватъ ги подъ колѣното съ подвѣзка — връвъ, увита отъ самата прежда. Напоследъкъ иѣкои носятъ (главно момитѣ) и памучни чорапи. Върху чоранитѣ, на ходилото обуватъ оцинци — това сж обувки отъ свинска, говежда, биволска или конска исцавепа кожа, направена по формата на

стжналото, което само и обхваща. Опициѣ си прави всѣки самичѣкъ и ги завързва на краката съ оинчалѣки (върви отъ бѣла вълнена прежда). Въ празникъ носятъ црѣвѣе или кбндурѣе, обуца направени отъ кондурадѣни, обуцарѣ. Момитѣ напоследѣкъ носятъ пантофки отъ жълта или съ шоколаденъ цвѣтъ кожа.

Попеже рѣкавитѣ на ризата сѣ широки и не се закончаватъ на край, рѣцѣтѣ отъ лактитѣ надолу обличатъ съ наруквици (нарѣквици), ушити отъ басма или (за празникъ) отъ коприненъ платъ.

Днешното мъжко облѣкло е прѣтърпѣло промѣна главно въ беневрецитѣ. Отпирѣди 20 години мнозина крайничани почнали да промѣняватъ непрактичнитѣ беневреци съ потури и то главно поради дѣѣ причини: 1) потуритѣ имъ се видѣли като нѣщо по-ново, по-модерно: щомъ полцѣтѣ ги носятъ, това значи, че потуритѣ сѣ по за прѣдпочитане, и 2) съ таѣ промѣна се избѣгва да се носи бѣлъ шакѣ (отъ такѣвъ се шиятъ беневрецитѣ), който много лесно се изцапва. Мнозина пъкъ промѣнили само боята на беневрецитѣ — взели да ги шиятъ или отъ самоцрѣнка бало (шакѣ отъ небоядисана, природно възчерна вълна) или отъ боядисано при црѣначъ бало (тѣй се наричатъ мъжѣтъ или жената, които чернятъ вълнени шаеци); но все повече и повече се изхвърлятъ и тоѣ видъ беневреци, за да бѣдатъ замѣнени съ потури или панталони. По-младитѣ вмѣсто потури носятъ панталони. Има села, въ които 40%, па и повече даже отъ мъжкото население да носи панталони. Последнитѣ се правятъ пакъ отъ домашенъ шакѣ (самоцрѣнка или изкуствено почерненъ); шие ги селскитѣ терзия на рѣка (Топли-долъ, Горня-Любата, Вожица) или пъкъ „градскитѣ“ на машина (Босилиградъ, Изворъ, Треклина, Долня-Любата и др.) (табл. XLV. и XLVII.). Подъ беневрецитѣ, потуритѣ или панталонитѣ обикновено не носятъ гащи. Такиѣ носятъ за извѣстно врѣме само завърналитѣ се отъ войската младежи, но и тѣ скоро ги изоставятъ. Мъжката риза е къса, до надъ колѣнитѣ, съ тѣсна яка и рѣкави, нѣкъдѣ извезени като шевици. Нѣкои зашиватъ тамъ, па и на гърдитѣ и фабрични шевици. Отпирѣдъ на гърдитѣ ризата се закончѣ съ копчета. По-старитѣ, обаче, селяни още носятъ незакопчани на гърдитѣ ризи, тѣй че цѣлиятъ гърденъ кошъ стои откритъ и лѣтъ и зимѣ. Върху ризата носятъ антерия, съшитѣ отъ черенъ домашенъ шакѣ; тя е съ рѣкави; само лѣтната може да бѣде дорамникъ. По-младитѣ вмѣсто антерия обличатъ джилетка. Потуритѣ или беневрецитѣ съ антерията или джилетката се опасватъ съ поясъ, дълъгъ 5—6 м., боядисанъ главно гювезилно; срѣщатъ се пояси и съ модра боя. Ония, които носятъ панталони, не опасватъ поясъ и като връхна дреха носятъ обикновено късо палто. Върху антерията се облича контушъ. Той е дреха отъ черенъ домашенъ шакѣ, дълга до срѣдата на пояса (въ по-прѣдно врѣме контушитѣ били по-дълги) съ рѣкави и подплатена съ кожи. На яката и отпирѣдъ на рѣбоветѣ му се туря коженъ фитилъ отъ черно агне или морско конче. Дрехата опасачъ (задължителна за по-старо врѣме) сега е по-рѣдка. Вмѣсто нея носятъ дълги палта (за

по-старитѣ подплатени съ кожа, а за по-младитѣ безъ такава). На главата носятъ кожени капи, правени отъ мѣстенъ шапкаръ — кюрчия — или пъкъ купени отъ пазаръ, тъй нареченитѣ карпобатски капи. Зимно врѣме, кога пжтуватъ, вързватъ главитѣ си или съ дълга черна кърпа, ушълкъа, купена отъ дюгена, или пъкъ турятъ кюлавка. Тогава на рацѣтѣ носятъ рукавици съ петъ или единъ прѣстъ. Тѣзи съ единъ прѣстъ сж груби, отъ дебела бѣлѣзникава вълнена прежда; плетатъ ги обикновено мжжетѣ съ дървена игла. Мжжитѣ чорани сж по-кжси отъ женскитѣ. Опинцитѣ по направа сж еднакви съ тѣи на женитѣ, само че опинчалкѣитѣ сж козиняви, затова сж и по-яки. Зимно врѣме върху чоранитѣ обуватъ калчунѣе, дълги най-често до колѣнитѣ, или пъкъ завиватъ завивачѣ — както що сж навунцата въ Източна България. И мжжетѣ въ празникъ или, както казватъ, на добъръ день, носятъ кондури (цревьѣ).

Женското облѣкло (табл. XLIII. 1. 2.) е много по-скжпо отъ мжжкото. За да се облѣче една жена по послѣдната „селска мода“, нужни сж най-малко 260 лева, като се не тура въ смѣтка домашната „денгуба“ за изработването на нѣкои дрехи.

Разлика между облѣклото на мома, невѣста и възрастна жена почти нѣма. Невѣстата се различава само по яшмака, който носи вмѣсто шамията. Нѣма такава разлика и между момъкъ, станалъ за женитба, и жененъ вече мжжъ, както що е у софийско: тамъ готовиятъ за женитба ергенъ ошасва върху дѣсното колѣно край на ремѣка, съ който сж завързани беневерцитѣ.

Изобщо, за сегашното женско облѣкло може да се каже, че е практично, удобно, трайно и красиво (табл. XLIV), обаче, е станало много скжпо и то главно въ украшенията и дреболиитѣ. Само поясътъ му е най-непрактичната частъ, защото е дълъгъ, дебелъ, тежъкъ и образува цѣль „баиръ“ върху кръста.

Прѣди 20 години за тоалетни принадлежности, освѣнъ гребенъ за коса, който цѣнили главно по туй, дали може да вади повече гадъ-вѣшки изъ главата, и дума не може да става. Тогава не е имало мома или жена, която да е употрѣбявала бѣлило и червило. Меришлъивъ, чистъ сапунъ, се употрѣбявалъ само въ рѣдки случаи — главно при омиване на рана. За да се парфюмира, момата е употрѣбявала босилекъ (зимѣ изсушенъ, а лѣтѣ зеленъ), който туряла въ пояса или въ пазвитѣ — ошвицитѣ — на саята. Сега е съвсѣмъ друго: бѣлило, червило, разни мазила (помади), есенции отъ всевъзможни „пазарски“ мирезми, миризливи сапуни — всѣкакви такива нѣща най-много се харчатъ и най-скжпо се купуватъ по съборитѣ и въ селскитѣ бакали.

Крайничанитѣ, изобщо взето, е нечистоплѣтенъ. Доволко тая нечистоплѣтностъ въ по-прѣдни години е била нѣщо обикновено и въ реда на нѣщата, както що е донѣдѣ и днесъ, се вижда отъ слѣдния случай: една жена купила гребенъ — чешель — отъ единъ евренинъ и, като го срѣцнала слѣдъ 2 — 3 седмици, похвалила му се, какво гребенътъ

билъ много добъръ, защо „къга го туримъ ў глава, па трѣгнемъ надѡле, море забрѣжи ти казуемъ!“, т. е. толкозъ много изваждалъ въшки, че се образувалъ брѣгъ отъ тѣхъ по намокрения гребенъ. А и днесъ прѣобладава убѣждението, че човѣкъ безъ въшки не може! Да се кже възрастенъ човѣкъ — това е непознато. „Стига ми е, че мама ме е баняла некѣга“ казватъ, кога се говори за кжане. Да се миятъ и чистятъ подове, прозорци и други принадлежности въ кжици — това е съвсѣмъ рѣдко. Въ полупразникъ, когато е позволено отъ „невелата“ да се вършатъ такива домашни работи, женитѣ цѣлъ денъ ще седятъ съ скръстени рѣцѣ, за да се одумватъ или да се пощятъ една друга, но нѣма да почистятъ кжцата си. Чистота, доколко тя се срѣща, е само външна: опнати чорани, избѣлена, па дори и изгладена риза ще срѣщнете и видите винаги, обаче, всичко това стои върху немита и нечиста кожа.

Храна.

Крайшчанинътъ се храни много просто и оскѣдно. Главната му храна е хлѣбътъ. „При тая студена вода човѣкъ тебе салъ повече лебъ да донесе, нищо друго му не тебе (за Църноокъ)“. Има ли хлѣбъ, за друга храна грижата е малка. Тукъ не казватъ „обѣдвахме, хранихме се, вечеряхме“, а „ручааме лебъ“. Госта канятъ съ думитѣ: „Остани де, остани!, че поручаме малку лебъ!“ Хлѣбътъ се боготвори; най-голѣмъ грѣхъ прави оня, който съзнателно хвърли хлѣбъ или пѣкъ го стѣпче. Падне ли отъ трапезата хлѣбъ на земята, веднага го взема този, комуто е падналъ, цѣлува го и го оставя на мѣстото.

Въ различнитѣ села качеството и вкусътъ на хлѣба е различенъ. Чисто планинскитѣ села — на западъ отъ линията, която съединява селата Бистъръ съ Лечевци — правятъ хлѣба си главно отъ ечмиекъ и рѣжъ. Ако „берикетътъ“ е билъ събранъ и овършенъ въ сухо врѣме, то и хлѣбътъ тогава не става много крисавъ, „глетавъ“. Инакъ, той прилича на черно, недопечено тѣсто, отъ което само привикналиятъ планински стомахъ може да яде и да го смеле. Въ „гладни години“, каквито не сж рѣдкостъ тука, мѣсятъ хлѣбъ и отъ овесъ, на който осилкитѣ стърчатъ като дребни гвоздеи върху кората. Вънкашенъ човѣкъ мъчно би позналъ, че набѣканата съ осилки тѣстена крѣгла мургава плоча е хлѣбъ. Обаче, най-лошъ и нехранителенъ е хлѣбътъ, приготвенъ отъ елда. Додѣто е топѣлъ, пакъ може да се яде, но 5—6 часа слѣдъ изпичането му той става черна твърда маса, отъ която не се ломятъ залци, а се отчупватъ парчета, като отъ камѣкъ. И тия черни камѣни се наричатъ хлѣбъ. Случватъ се, обаче, изключителни гладни години, когато и хлѣбътъ отъ елдата се счита за разкошъ; народътъ тогава яде и рѣситѣ на лѣската, като ги счуква и примѣсва въ брашното за хлѣба, или пѣкъ мѣси зелници, като туря по три пѣти зеле (коприва и киселець) върху долната кора. Като се изпече зелникътъ, изяждатъ зелето и горната кора, безъ да бутатъ долнията. Втори пѣтъ турятъ зеле, пекътъ го въ подница и пакъ не ядатъ

кората. Чакъ на третия път ще си позволят и това лакомство — да издатъ и долнията кора! А гладни години не сж рѣдкость въ Крайще — или суша или градъ, все ще се случи по нѣколко села да гладуватъ. Въ по-низкитѣ села (Изворъ, Треклина, Злогошъ, Долни и Горни Кори-тенъ, Босилиградъ, Райчиловци, Белутъ, Ресенъ, Добри-Долъ и др.) хлѣбътъ се приготвя повече отъ рѣжено брашно, рѣдко ечмичено и пшенично. На много мѣста примѣсватъ и царевично брашно. Напоследѣкъ, отъ десетина години, въ чисто планинскитѣ села примѣсватъ и картофи въ хлѣба.

Едно отъ любимитѣ ядива на тукашния селянинъ е зелникътъ. Той се приготвя отъ пшенично брашно, рѣдко рѣжено, защото последното не може да се разсухва на кори. „Имаме пшеница, колку за зелникъ“, вазватъ селянитѣ, когато пшеицата не се е родила добръ. Като се „разсуче“ отъ тѣстото една по-дебела като кръгъ кора, слага се върху нея зелето (зимѣ отъ кисело зеле (лаханя) и празъ лукъ, пролѣтъ отъ коприва или киселецъ и празъ, лѣтѣ и есенъ отъ тиква и празъ) и се покрива отгорѣ съ по-тънка — горня кора. Между тѣхъ по периферията на кръга поставятъ по-тънка, но събрана на купъ и набръчкана кора, която, заедно съ крайщата на долнията и горня кора, се завива около зелето, та се образува рубѣкъ или крайще. Ако е „благденъ“, между завититѣ кори по крайщата турятъ сирене и масло (на парчета). Тогава горнята кора намазватъ съ разбито яйце и прѣсно или кисело млѣко. Пекатъ го въ подница, рѣдко въ фурна (Босилиградъ и Изворъ). Зелникътъ е тежка храна, защото се прави безъ квасецъ.

Като по-добро ядене въ благденъ, повечето пъти въ планинскитѣ села нарочно готвено за гости, е качамакътъ, посипанъ съ разтошено масло. Слѣдъ като се свари царевичното брашно въ котела, туря му се солъ и се разбърква съ сукалка, за да се смѣси добръ съ водата. Тѣй се получава качамакътъ. Разирѣдѣля се слѣдъ това въ паници и сахани и се полива съ пѣрженото масло, като се порѣсва и съ сирене. Такъвъ качамакъ се яде, додѣто е топълъ.

Много рѣдко крайшчанинътъ употребява прѣсно месо — само когато коле курбанъ или пъкъ кога нѣкое добиче се разкриви или наранъ, та вече го не бива за проданъ, значи, принуденъ е да го заколе. Зимно врѣме, обаче, всѣко домакинство въ благденъ яде сушено свинско месо, готвено главно съ кисело зеле, по-рѣдко съ оризъ. Приготвеното ястие отъ сушено свинско месо съ кисело зеле се нарича вариво, и то е най-любимото ядене на тукашния селянинъ. На вкусъ е много солено и много люто, затова го считатъ здрава манджа. Навсѣкдѣ изъ Крайще варивото се готви по еднакъвъ начинъ: върху нарѣзано кисело зеле турятъ парчета опушена сланина и малко мѣсчина, послѣ го поржсватъ изобилно съ кълцанъ червенъ пиперъ и го оставятъ да ври. Отъ врѣме на врѣме слѣдъ това му присипватъ армеева — зелева — чорба. Доколко варивото е любимо ястие, се вижда отъ слѣдния анекдотъ: Отишълъ единъ селянинъ изъ Крайще въ Цариградъ — това било отдавна — и тамъ се разболѣлъ. Добри хора го настанили въ една

болница. Отначало той нѣмалъ апетитъ, по-послѣ го добилъ и взелъ полека-лека да се поправа. По едно врѣме лѣкарътъ го намѣрилъ за здравъ и му рекълъ да ходи изъ двора, за да се заякчатъ краката му, та слѣдъ 3—4 дена да излѣзе изъ болницата. Обаче, нашиятъ приятель, колкото и да се мжилъ, не можалъ да стане: краката му били съвсѣмъ слаби. Зачудилъ се лѣкарътъ, прѣгледалъ го повторно, но пакъ го намѣрилъ за здравъ. Заповѣдалъ да му даватъ нѣколко дни наредъ изобилна храна, за да го уякчи, но напразно — селянинътъ не могълъ да мръдне. Чудилъ се лѣкарътъ, маялъ се и най-послѣ го попиталъ, що става това съ него; пъкъ да не би да му се яде нѣщо особено, тамкашно ядене. „Ехъ, господинъ доктуре! Не знамъ, ама ми се чини, че салъ да аннемъ (хапна) отъ една нашинска манджа, ведигъра че рипнемъ! Да има варивцеее, не би стоялъ тука!“ По заповѣдъ на лѣкаря, приготвили му, каквото иска ястие и му го дали. Слѣдъ като се наялъ, скокналъ на краката си и поискалъ дрехитѣ си, за да си трѣгне веднага за Крайще!!

Готварско изкуство не е познато въ Крайще. Никой пжтъ въ добритѣ качества на една домакиня не сочатъ и умѣнието и да готви. Освѣнъ варивото съ специалното си име, всѣка друга гостба, приготвена отъ месо, носи име манджа. А „манджа“ може да сготви всѣкой, безъ да се е училъ за това. Сварено месо съ празъ лукъ (рѣдко съ кромидъ) и парливи чушки — това най-много се готви. По-рѣдко се готви месото съ оризъ, то е повече за гости. Лѣтно врѣме най-често пържатъ яйца въ масло съ урда (отвара), като турятъ и зелени парѣзани пиперки, а зимно врѣме яйцата пържатъ въ свинска масъ или сланина. Въ благодень почти навсѣкъдѣ изъ Крайще употребяватъ най-много млѣко и то подквасено, слѣдъ като му е взето маслото. Есенно врѣме по нѣколко дни наредъ квасятъ млѣкото, що добиватъ отъ цѣлото стадо, и го събиратъ въ каци за прѣзъ зимата. Такова млѣко се нарича бранб (берено) и има малко по-особенъ вкусъ отъ обикновеното кисело млѣко. Рѣдко пжти прѣзъ „благи гњи“ (дни) мѣсятъ баница, която некатъ винаги въ тепсия. На поклади (заговѣзни) непрѣмѣнно се мѣси баница. Сиренето (винаги бито) се употребява най-често като единствена гостба. Това сж то блажнитѣ ястия.

Дойде ли постъ, горко имъ! Освѣнъ пиперки въ туршия, кълцанъ пиперъ, кисело зеле, зелена чорба и бобъ или леща, нищо друго не се яде. Прѣзъ коледни и великденски пости единствената гостба на тукашния селянинъ, а особено въ чисто планинскитѣ села, е само пиперки, а рѣдко бобъ. Прѣзъ петровитѣ и богородични пости нищо друго се не употребява освѣнъ чесънъ лукъ, скълцанъ съ соль и полѣнъ съ вода, рѣдко съ крушовъ одеть. Въ по-низкитѣ села, дѣто се раждатъ овоция, полесно прѣкарватъ поститѣ: употребяватъ като гостба ябълки, или пжкъ круши, приготвени като туршия (безъ соль, разбира се).

Често пжти, кога хлѣбъ не постигне за прѣзъ деня, приготвятъ вечерно врѣме скробъ. То е рѣдка каша отъ брашно (рѣжено, ечмично

или каквото и да е). Приготвя се, като се туря постепенно шепя по шепя брашно въ вода, която ври надъ огъня и се разбърква съ бръкалка. Сипва се въ паници и се „куса“ съ лъжици. Често пхти съ такава каша — скробъ — заливатъ твърди залци отъ хлѣбъ, за да омекнатъ, а послѣ тая смѣсь ядатъ съ лъжици. Сироманскитѣ къщи най-често готвятъ скробъ.

Отъ спиртни напитки най-много се употребява ракия и то въ голѣмо количество. Пиятъ я и прѣдъ ядене, и въ врѣме на ядене, и слѣдъ него. Кога има гости или какво да е общо увеселение (бачия, служба за светецъ, произвеждане изпитъ на ученици), почва се съ ракия и съ нея се свършва. Вино се пие много малко. Напослѣдъкъ въ по-голѣмитѣ села (центроветѣ на общинитѣ) вмѣсто вино се пие бира.

Крайшчанинътъ е особено гостолюбивъ. Това е негова отличителна черта, каквато не се срѣща въ съсѣдитѣ му радомирци, трънчани и каменчани (Кюстендилско). Какъвто гостъ и да му дойде, той ще изнесе да го нагости съ най-доброто и вкусното, което има у дома. Сложи ли се трапеза, ще черпятъ най-рано ракия; ако тя е домашно произведение, значи да я има повечко въ къщи, постоянно ще те канятъ и, додѣто не откажешъ нѣколко пхти, все ще ти сипватъ. „Де още една, де! Ихъ, какъвъ си! Много малко пиешъ! Де още малку, не бой се: она е слаба!“ Почне ли се яденето, почва и нескончаемото подканване, да не би инакъ да се срамува гостътъ. „Оно, видело се, че те прегостиме, ама нема друго що съга еве!“ Най-добрата частъ отъ яденето постоянно побутватъ къмъ гостенина. Редъ, т. е. кое ястие да се яде по-рано, а кое по-късно, нѣма. Често пхти се почва съ ядене, което би трѣбвало да се сложи най-късно. Напр. слагатъ най-рано качамакъ, а послѣ ковоша чорба! А кафето даватъ обикновено прѣди яденето. Свърши ли се обѣдътъ, домакинята или домакинятъ ще се извинятъ, че много слабо нахранили госта, но така сега се случило „Оно гладенъ че си ойдеши и има да ни приказуешъ, ама“

Прѣди почване на яденето и слѣдъ свършването му, винаги подканватъ гостенина да си омие рѣцѣтъ. Слѣдъ това почва изпращането, придружено съ десетки поздравя за разни членове отъ сѣмейството на гостенина или негови роднини. Обичай е, гостенинътъ да оставя пари на дѣцата, дѣто е билъ гощаванъ.

Нѣма къща въ Крайще, дѣто би могло да откажатъ на пхтника да прѣнощува. Странникътъ е винаги добръ дошълъ.

Въ домакиството всѣкога царя редъ и строго опрѣдѣлени отношения между разнитѣ му членове. Почитането на старитѣ отъ по-младитѣ е първиятъ признакъ на добро възпитание. И додѣто е тази почитъ, дотогазъ и на общото сѣмейство върви напредъ; прѣстане ли, само дѣлбата остава да стане. Никого по-младитѣ не се обръщатъ къмъ по-старитѣ съ имената имъ, а всѣкога съ строго опрѣдѣлени наименования. Най-стариятъ въ къщи (бащата и майката) се нарича „тате“ и „мамо“ отъ синове и снахи или пѣкъ „дедо“ и „бабо“ отъ внуци и прѣвнуци.

Най-старата снаха се нарича „големѣце“, „доде“, „како“ отъ по-младитѣ снахи, а най-старииятъ братъ — „бате“, „бае“, „нѣне“ (последното е прѣнесено отъ полскитѣ села) отъ по-младитѣ братя и тѣхнитѣ жени. Дѣцата на по-младитѣ братя казватъ „стари бащо“ и „стара майкѣ“ на най-стариия братъ и неговата жена, а на тоя слѣдъ него (ако сж трима братя, напр.) — „чичо“ и „стрино“. Снахата казва на зълвата „сестрице“ и „убавке“, а на девера „братѣ“. Въ по-старо врѣме, кога задругата била нѣщо обикновено, работата (кжцна) била разпрѣдѣлена по седмици между снахитѣ. Онази, на която било редъ да мѣси хлѣбъ и да готви прѣзъ седмицата, я наричали гѣсподжа. „Морѣ, коя у васъ тая неделя е гѣсподжа?“ — „Епа гулемѣца Младѣнка е гѣсподжа.“ А и обръщенията сега между хората сж все така учтиви: „Бате, чичо, дедо, брате, сестрице, убавке, доде, стрино, како“ и пр. се говорятъ винаги при срѣща, виждаме, питане и т. н. съ всѣкакви хора.

Обичаи.

Женитба.

Прѣди освобождението и десетина години слѣдъ него женитбитѣ сж имали малко по-другъ характеръ, отколкото сегашнитѣ. Тогава бащата или майката сами избирали бждещата снаха: тѣ каквото кажели, това ставало. При повечето отъ половината случаи момъкътъ не виждалъ до деня на сватбата бждещата си жена. Обикновено невѣстата била по-стара отъ „момчето“. Не били рѣдки случаетѣ, кога 16-годишно момче женили за 25—26-годишна мома. Това ставало най-вече въ такива домакинства, дѣто имало нужда отъ работни ржцѣ. Тогава, па и сега даже, не гледали дали момата, която ще доведатъ за снаха, е хубава, а дали е едра, висока и съ почернѣли отъ работа ржцѣ. Отъ 10—15 години насамъ навчнѣтъ за избиране мома се е коренно измѣнилъ. Сега вече въ 70 отъ 100 случаи момъкътъ, който ще се жени, има рѣшающъ гласъ. Не сж рѣдки и случаи, при които оженването става слѣдъ гореща любовъ. Слѣдъ като дълго врѣме момата и момчето сж се „лъгали“ (любили), родителитѣ даватъ съгласието си, и сватбата става много весело.

Свързанъ съ женитбата, въ Крайще се е запазиль още, за жалость, единъ чисто варварски обичай — грабването на моми, влачѣнье на моми. Макаръ и рѣдко, все пакъ ставатъ прѣзъ годината по 5—6 случая на влачѣнье. Най-лесно грабването на мома става, слѣдъ като се разтурятъ съборитѣ. Надумватъ се прѣдварително нѣколко ергени отъ страна на бждещия „младожѣня“ и се скриватъ нѣйдѣ изъ пята, дѣто прѣдполагатъ да мине избраната отъ тѣхъ мома. Ето защо въ Крайще има обичай, щото мома, готова за женитба, кога отива на съборъ въ друго село, да бжде придружавана отъ баща си, братя си, майка си или нѣкой роднина. Това става най-много отъ страхъ — да

не я грабне нѣкой. Щомъ стигнатъ до мѣстото, дѣто сж скрити грабителитѣ, послѣднитѣ излизатъ изъ скривалището си и най-първо прѣдлагатъ на родителитѣ или роднинитѣ да дадатъ момата съ добро. Не сполучатъ ли, както си е обикновено, веднага хващатъ момата за „коцѣльо“ (плеткитѣ коси) и я повличатъ да върви съ тѣхъ. Тя почва да плаче и да се дърпа, обаче, часть отъ дружината я хващатъ за рѣцѣ и насила я каратъ да върви. Не сполучатъ ли и въ това, намиратъ нѣкой по-якъ колъ, прѣкарватъ го подъ пояса ѝ и, увиснала хоризонтално, я задигатъ на раменѣтѣ си. Родителитѣ ѝ или роднинитѣ въ това врѣме се разправятъ или биятъ съ останалата половина отъ тайфата, която нарочно ги задържа, додѣто оная избѣгатъ нѣкъдѣ съ плячката си. Пристигнатъ ли близу до къщата на момъка, почватъ да гърмятъ съ револвери, и селянитѣ се събчатъ, че мома е доведена въ тѣхно село, но дали съ добро или е влачена, по-късно се научаватъ. Разправията съ моминитѣ роднини понѣкога се свършва съ сериозни наравявания. Ако родителитѣ на момъка знаятъ, че моминитѣ родители не сж съгласни по никакъвъ начинъ да дадатъ чедото си за въ това сѣмейство, още вечерята скриватъ момата въ нѣкой по-далечна позната къща или въ нѣкой кошара у гората. Обикновено слѣдъ нѣколко часа пристигатъ моминитѣ родители, братя и роднини и искатъ да си отнематъ момичето, но не могатъ да го намѣрятъ. Грабителитѣ гледатъ да направятъ тѣй, щото тази вечерь грабената мома непрѣмѣнно да остане въ тѣхни рѣцѣ, защото на другия денъ и да сполучатъ да я намѣрятъ родителитѣ ѝ, въ повечето случаи не я връщатъ дома: влачена и прѣстояла една ноць съ грабителитѣ мома, ако бжде взета отъ родителитѣ си, не може послѣ да се ожени, кждѣто лопска — ти с вече като че ли безъ честь! Цѣло село негодува тогава противъ такъвъ баща; голѣми нещастия ще се случатъ прѣзъ лѣтото: я гладъ ще скълца, я суша ще изгори „берекета“! И горкиятъ баща, какво ще прави — или я връща пакъ въ рѣцѣтѣ на грабителитѣ, или я дава на нѣкой вдовець, който въ такъвъ случай си прѣдлага услугитѣ. Това е именно най-варварскиятъ обичай — да се не връща грабена мома. Въ нѣкои случаи грабителитѣ, за по-сигурно, накаратъ или позволяватъ на младоженека да похити и честъта на момата. Тогава пъкъ вече и дума не може да стане за връщане — горката мома ще оплаква днитѣ си до животъ съ нелюбимия отъ нея мъжъ, който въ повечето случаи бива старъ, неджгавъ или крайно бѣденъ; най-често влачатъ мома за такъвъ именно мъжъ — навсѣкждѣ, дѣто попиталъ за мома, все му отказвали, и той, рѣшенъ да се задоми, прибѣгва до насилие.

Макаръ днесъ и да ставатъ нѣкои отъ женитбитѣ по любовь, все пакъ „смѣтката“ отъ момкова страна играе голѣма роль. Родителитѣ даватъ повечето пѣти съгласието си само за по-богата мома, „кой че допесе мирѣзець“. Стане ли момъкътъ готовъ за женитба (18—20-годишенъ) родителитѣ му почватъ да мислятъ, коя мома да му взематъ. Често пѣти не го питатъ, що мисли той по тоя въпросъ и коя мома

му се харесва. При избора най-много внимаватъ, дали бъдещата имъ снаха отговори на тѣзи важни условия: 1. дали въобще е „кадърна“ за работа — домашна или кърска; 2. разбира ли добръ отъ „женска работа“: тѣчене, шиене, предене, шетене и др.; 3. дали е „кротка“, т. е. да бѣде разумна, търпима въ обноситѣ си, и 4. едра ли е на ръстъ (винаги прѣдпочитатъ висока и пълна мома). Като се установятъ върху нѣколко или една, по околенъ пътъ тогава се мжчатъ да узнаятъ, дали нейнитѣ родители и тя ще бѣде съгласна да дойде за тѣхна снаха. Тая роль — сондирването — обикновено изпълняватъ нѣкои по-далечни роднини или пъкъ приятели и на двѣтѣ страни. Но въ повечето случаи, дори и да бѣдатъ напълно съгласни да се „засвататъ“, родителитѣ на момата, пъкъ и тя самата не се изказватъ опрѣдѣлено — срамъ ги е „да не речѣ светѣ, етѣ ние ги молимъ“. Нѣма случай нѣгдѣ момини родители да сж молили момкови: това се счита за недостолѣнно. Обикновено родителитѣ на момата се изказватъ прѣдъ „пращувачѣтѣ“ (тѣзи, които питатъ) неопрѣдѣлено, нерѣшително: „Тая година не сме наумни да я жѣнемъ“, та макаръ и да нѣматъ нищо противъ момкова страна. Даже и когато напълно сж съгласни да дадатъ дъщеря си за тоя момъкъ, пакъ така привидно отказватъ — „такъвъ си е адетъ отъ старо време“. Ако и уклончивъ отговорътъ, родителитѣ на момъка пращатъ свой вѣренъ човѣкъ съ „судѣ“ ракия, за да пита по-сигурно и да узнае, ще ли ги приематъ и кога да дойдатъ на „тъкмѣжъ“. И тукъ отговорътъ е пакъ уклончивъ: „Епа, нека дойдатъ, та да видимъ!“ Донесе ли се тази вѣсть, у момкови почватъ приготовленията за тъкмежа. Мѣсятъ прѣсна пита хлѣбъ — „шарена погача“, която, прѣди да опекатъ, шарятъ съ дървена квадратна плочка, издълбана съ разни фигурки и кръстове (въ по-прѣдни години туряли кръстообразно по рѣба на хлѣба копринени червени конци) и напълватъ „кондирь-оканикъ“ съ ракия. Друго нищо не носятъ. Привечерь трѣгватъ отъ момкова страна баща му или чичо му (ако нѣма баща) и още двама (по-старъ братъ, или вуйчо, или дѣдо), пристигатъ на вечерята въ тъмно у момини, обаче, и двѣтѣ страни се правятъ, като че ли нищо не знаятъ. Почватъ изпърво разговоръ за това, за опова и най-послѣ, слѣдъ дълго „усукванье“, обаждатъ, защо сж дошли: „Оно... еве... васъ ви е далъ Господъ мома, да ви е жива, па ние сме помислили да ви я узнеме, та да се ородиме... Какѣ че кажете?“ И, за да покажатъ, че прѣдложението имъ е най-сериозно, изваждатъ „оканицата“ съ ракия, която подаватъ на „свато“ (моминия баща). Ако той е съгласенъ, ще се позасмѣе, ще поеме оканицата и ще порѣча да извикатъ момата (до това врѣме тя не излиза прѣдъ „тъкменджийтѣ“) и ще ѝ каже: „Овия човѣци са дошли домъ да ми расипатъ — искатъ тебе да водатъ... Да приемъ ли?“ Момата, която прѣдварително е сондирана, отговаря, или съ знакъ дава да се разбере, че е съгласна. Баща ѝ тогава напива отъ ракията, слѣдъ което я подава на бъденция свекъръ, който пъкъ я дава на момата, за да почерпи тя майка си, домашнитѣ си и всички тъкменджии. Въ това врѣме слагатъ софра, на която тък-

менджинтъ поставятъ шарената погача. Изпиятъ ли тъкменджийската ракия, почватъ да пиятъ отъ домакинската, а слѣдъ това ломятъ погачата. Хващатъ я двамата сватовци (бацитѣ на момата и момчето) съ по 4 прѣста отдолу и палецътъ отгорѣ, прѣгватъ я съ крайщата нагорѣ, като всѣки отъ тѣхъ се старае да откъсне по-голѣмата частъ, защото, който я вземе (по-голѣмата), у него ще е по-голѣмъ „берикѣто“. Слѣдъ това почватъ да вечерятъ и да уговарятъ за бждещата китка или сватба. Въ време на тоя разговоръ момата дава „даръ“ на тъкменджинтъ — по единъ чифтъ чорапи. Ако не правятъ „китка“ още веднага уговарятъ сумата на откупа или „прить“. Придъ се нарича количеството пари, които момковата страна, т. е. бждещиятъ свекъръ, трѣбва да даде за откупъ на момата. Сватътъ обикновено отначало поисква по-голѣмичка сума, но при пазарлъка постепенно я намалява и най-послѣ се съгласява на 40, 50, 80, та най-много до 100 лева. Ако момата има по-старъ братъ или сестра неженени, на послѣднитѣ се дава отъ 20—40 лева за „прежѣнюшка“. Но това рѣдко се случва, защото обичай е въ Крайще да се женятъ по редъ на рождение, а не както въ градоветѣ — братътъ обикновено се жени, слѣдъ като задоми сестритѣ. На сутринята, много рано, тъкменджинтъ си отиватъ.

Китка.

Слѣдъ 3—5 дни отъ тъкмежа, отъ страна на момчето отиватъ наново у момини на „кѣйтка“. Този обичай се държи само между по-състоятелнитѣ селяни. Сега вече отива и момковата майка, па и други жени, роднини, когато на тъкмежа отиватъ само мъже. Приготвятъ нѣколко погачи хлѣбъ, нѣколко оки ракия и една миризлива китка (зимно време отъ сухи цвѣта, но съ зеленина отъ чимширъ), на които напизватъ съ конецъ нѣколко монети — една трѣбва да бѣде непрѣмѣнно златна. На китката отиватъ и до 10 души „киткарѣ“ у новия сватъ. Тръгватъ подиръ обѣдъ, всички наяхали на коне и, като наблизатъ къщата на момата, почватъ да гърмятъ съ пушки и револвери и да се провикватъ. Изъ пѣти нѣкои отъ киткаритѣ пѣятъ, особено кога минатъ прѣзъ населено мѣсто. Почти всѣкога водятъ съ себе си кѣменджил или гайдаръ, който ще ги весели по пѣтя и на трапезата. Като пристигнатъ вечерята, посрѣщатъ ги всички домашни на момата; по-младитѣ цѣлуватъ рѣка на по-старитѣ, а момата — на всичкитѣ дошли киткари. Свекървата и другитѣ дошли съ нея жени момата цѣлува три пѣти по бузитѣ и четири пѣти по дѣсната рѣка, като я туря и два пѣти на челото си, а слѣдъ това ги пригрѣща. Свърши ли се това, влизатъ въ одаята и почватъ веселбата и „адетитѣ“. Най-първо изваждатъ погача хлѣбъ, върху която турятъ китката, а до нея — подаръка отъ свекървата — разноцвѣтна вълнена прежда за чорапи. Почва се пиене на ракия. Слѣдъ това киткаритѣ турятъ при китката (тя е сложена върху бѣла кърпа) по нѣкои и друга монета — жълтица, левове и други за подаръкъ на момата. Послѣ единъ отъ киткаритѣ провѣрява паритѣ, да

не сж чифтъ (ако сж чифтъ, той притурия една монета) и ги прѣдава на момата заедно съ китката. Въ това врѣме всички ставатъ на крака, и сватовцитѣ ломатъ най-горната погача. Пакъ, както и при тъкмежа, всѣки гледа да отчупи по-голѣмата частъ за себе си. Слѣдъ това сѣдатъ и раздаватъ на всички отъ тая погача, па захващатъ да пиятъ отъ сложената до китката ракия по редъ отъ най-старитѣ. Сега се изсипватъ купъ благословии. Единъ отъ по-младитѣ мъже (отъ които и да е страна), комуто сж живи родителитѣ, става, взима китката и играе по редъ прѣдъ всѣкиго „мушко оро“ (мъжко хоро „шѣтечката). Като свърши, всѣки му дава пари, и той ги прѣдава на момата. По това врѣме ставатъ прѣговори за подарѣцитѣ, които момкова страна трѣбва да даде на момина. Момата сжщо заявява, какво ще иска отъ момчето за сватбата: сърмена сая, бѣла лисица (елекъ), бунде джубе (често пѣти чоено), обуца — цревьє, павти, пендарки и други нѣща. Имало е случаи, дѣто всичко да се развала отъ голѣмитѣ претенции на момата и нейнитѣ родители за подарѣцитѣ. Сжщо сега се уговаря и за сватбата — кога да стане, съ сватове или безъ сватове, колко души сватбари да дойдатъ, и всички други подробности. Киткаритѣ ще прѣспятъ, на другия денъ ще обѣдватъ и чакъ тогава ще си тръгнатъ. Да се забѣлѣжи, че момкътъ, „младоженята“, не дохожда нито на тъкмежа, нито на китката.

Предаване или отиване на миръ. Ако пъкъ момата е бѣгала отъ родителитѣ си, които мъчно би дали съгласие за избрания отъ нея момъкъ, защото не го харесватъ по една или друга причина, тогава тъкмежъ и китка не ставатъ. Вмѣсто тѣхъ става „предаване“ или „отиване на миръ“. Бащата на бѣгалото момиче е разсърденъ и не дава нищо отъ дара, който си е приготвила момата. За да го склонятъ да отстъпи, момковата страна изпраща мирджии — нѣколко души отъ своята рода, които иматъ за цѣль да изгладятъ недоразумѣнията. „Мирджинитѣ“ носятъ всичко, що ще потрѣбва за вечерята у „сърдития сватъ“: кафе, захаръ, кафениче, газъ (по-рано, кога нѣмало газъ — борина), хлѣбъ, месо, оризъ, вино и въобще всичко нужно. Стигнатъ ли по тъмно до къщата на моминия баща, пращатъ нѣкого отъ комшинитѣ да пита, нѣма ли да ги изпѣди — „едни човеци, дошли за добро“. Отначало той не скланя, но прѣдъ свършения вече фактъ и вслѣдствие силното настояване на комшинитѣ, най-послѣ ги пуска у дома си, все така сърдитъ и нацупенъ. Пакъ се поставя софра по желанието на мирджинитѣ или прѣдавачитѣ, и тѣ слагатъ върху нея 2—3 хлѣба, а най-отгорѣ 2—3 „вранги“ пари (тѣй тукъ наричатъ златнитѣ 20 левови монети — вранга = франга = френска монета). Даватъ ракия и почватъ да молятъ стария да се не сърди: „Они младите се обичали; и ние не искаме така да стане, съ кавга, ама що да чиниме; айде, па вие сте по-стари, че простите и че благословите . . . Па ете, туриме вече нещо на погачата, айде думай (въпросътъ е за количеството на откупа)“. А моминиятъ баща мълчи и пуши съ чибукъ си, като че ли не хае. Тогава придаватъ още пари и пакъ го подканватъ да продума. Той поразмѣства

паритѣ съ края на чибука си, за да ги прѣброи и пакъ мълчи. „Е айде думай де, думай де! Па да видиме, за овия пари, що че се шаренее ютре (думата е за момината руба — даръ)“. Чакъ тогава домакинътъ ще продума: „Десетъ вранги!“ Дошлитѣ се споглеждатъ, пакъ притурятъ още нѣщо и захващатъ: „Е, айде де, айде де! Еве, яде ни се, пие ни се; айде да кьнеме пазарлъкъ!“ Полека-лека, кое „свато“ отстъпи нѣщо, кое „мирджинтѣ“ притурятъ нѣщо, и пазарлъкътъ се свършва. Слѣдъ това идатъ, пиятъ, веселятъ се и на другия день се връщатъ, като занасятъ и ковчега или вълненитѣ човали съ рубата на момата.

Сватба.

Тѣй или инакъ, съ добро (тъкмежъ и кьнтка) или съ зло (бѣгане или влачене), но прѣдварителнитѣ работи се свършватъ и слѣдъ 3—4 дня, най-много слѣдъ една седмица, сватбата трѣбва да стане. Много нѣща относно подробноститѣ по сватбата и врѣмето, когато ще стане тя, сж уговорени още на тъкмежа, но понеже не всичко може да се прѣдвиди, двѣтѣ домакинства обикновено се споразумѣватъ чрѣзъ така нареченитѣ „договорджии“. Тѣ се изпращатъ отъ едната или другата страна за уговаряне подробноститѣ. Благодарение на договорджинтѣ, двѣтѣ домакинства не оставатъ въ нищо изненадани, а винаги сж добруѣ приготвени за сватбата. Обикновено работитѣ се редятъ тѣй, щото въ дома на младоженята сватбата да се кара въ празниченъ день, най-често недѣля. Ако момата е отъ ближно село, тогава и нейното довеждане става въ сжщия день, а ако е отъ далечно — въ прѣдвечерието на сжщия день; но винаги се внимава, щото „доводѣньето“ да не стане въ понедѣльникъ, срѣда или петъкъ (въ с. Драгойчинци) или въ задушна седмица.

За момата се отива съ „сватове“; това сж роднини и приятели на момчето, които ще го придружатъ до „момини двѣрове“ и като „кьтени сватове“ ще доведатъ момата у момковата кьща. Ето какъ става сватба, дѣто голѣма частъ отъ по-старитѣ обичаи сж запазени: родителитѣ на момата чрѣзъ договорджинтѣ сж поръчали да дойдатъ еди-колко-си души сватове, да донесатъ еди-колко-си оки ракия, да си донесатъ известни продукти за храна, да донесатъ опрѣдѣленитѣ за членоветѣ на моминото домакинство дарове и пр. Съобразно тия условия, домашнитѣ на младоженеца въ петъкъ слѣдъ обѣдъ поканватъ за сватове толкова души, колкото имъ сж поръчали и въобще за колко и двѣтѣ страни сж се уговорили. Сватоветѣ се канятъ съ „здравица“ отъ младоженеца, придруженъ отъ двама „дѣвери“, които ходятъ отъ кьща на кьща и носятъ за „здравица“ ракия въ „кондиречѣ“ или вино въ „буклия“. Поканата е — всички да бждатъ въ сжбота прѣди обѣдъ въ дома на младоженеца. На сутринята, прѣди да се събератъ сватоветѣ, 2—3 момичета, роднини на младоженеца, безъ здравица поканватъ дружитѣ си изъ махалата или селото да се събератъ въ дома на младоженеца, за да пѣятъ, докато той

бъде „обръченъ“ (обръснатъ). Тѣзи моми, наричани „поялицѣ“, се събиратъ веднага, и, додѣто се събератъ всички сватове, обикновено се извършва „бръченъето на младоженята“. А то става така: при сложена софра, на която седятъ вече „кумо“ и „старойкята“, излиза младоженята, комуто турятъ столъ триножникъ да седне. Слѣдъ това му намократъ брадата съ сапунена вода, а двѣ моми — ако има сестри, тѣ изпълняватъ тази работа — държатъ подъ брадата една голѣма бѣла кърпа, на която да падатъ космитѣ отъ брадата (Често пѣти, кога момчето е младо и голобрадо, както що се случва обикновено, въ кърпата не падатъ никакви „обрѣски“). „Поялицитѣ“ се нареждатъ въ полукръгъ около младоженята и почватъ да пѣятъ, когато почне бръсненето. Обикновено го бръснатъ трима или деветъ души по редъ (отъ сватветѣ) и то такива, на които родителитѣ сж живи. Поялицитѣ (три слѣдъ три се редятъ) пѣятъ слѣдната пѣсень:

- 1 Забричи се млади младожѣни,
Бричѣя го дѣвет бербѣрина;
Они брича, бричове не брича,
Дур не дойде Стоян млат бербѣрин
- 5 Да донесе позлатени гладѣла,
Да наглади сребрѣни бричѣве,
Да обричи млади младожѣни.
Да камо те, мѣла мѣйка, да глѣданъ? —
— Мѣла мѣйка рѣо справѣла, не глѣда.
- 10 Да камо те, мѣли баща, да глѣданъ?
— Мѣли баща кумъ пречѣка, не глѣда.
Да камо те, мѣла сѣстро, да глѣданъ?
— Мѣла сѣстра перчик чѣшилъ, не глѣда.
Да камо ви, мѣли брайкъа, да глѣдат?
- 15 — Мѣли брайкъа конѣи справѣлат, не глѣдат.
Одрѣкле го отъ мѣлата мѣйка,
Нарѣкле го на мѣлата баба.
Одрѣкле го отъ мѣлийо баща,
Нарѣкле го на мѣлийо дѣда.
- 20 Одрѣкле го отъ мѣлите сѣстри,
Нарѣкле го на мѣли балгѣзи.
Одрѣкле го отъ мѣлите брайкъа,
Нарѣкле го на мѣлите шѣри.
Одрѣкле го отъ мѣлите снаи,
- 25 Нарѣкле го на мѣли шурѣи¹⁾

Докато се бръсне, момитѣ, ходейки около него, все пѣятъ. А въ това време присѣтстваващитѣ сватбари пускатъ въ кърпата, които се държеше подъ брадата на младоженеца, пари. Тѣхъ прибира младоженецътъ и ги раздѣля между поялицитѣ. Обръсне ли се младоженецътъ, трѣбва да се „обаня“, изкаже (това става въ село Метохия). За таа цѣль му приготвятъ топла вода въ единъ котелъ, турятъ въ нея една ябълка и въ закрито мѣсто го задѣлжаватъ да се измие. Това миене обикновено става подъ

¹⁾ Тѣи се пѣе въ село Горно-Уйно.

надзора на деверитѣ — това сж двѣ или три лица, които навсѣкждѣ ще придружаватъ невѣстата прѣзъ врѣме на сватбата. Ябълката, що е била въ водата на младоженеца, се взима и се носи отъ сватбаритѣ у момини, за да се турне въ водата, въ която ще се кже момата.

Нѣкждѣ прѣди „бриченѣто“, нѣкждѣ слѣдъ него пристигатъ кумътъ и старойката. Обикновено тѣ пристигатъ, като довеждатъ съ себе си по единъ „свирджия“ или „туланджия“ и още отдалече се узнава, че иде нѣкой отъ тѣхъ. Тогава „свѣкъро“ (бащата на младоженеца) и всички, що сж въ кѣщи, излизатъ да ги посрѣщнатъ. Кумътъ обикновено бива придружаванъ отъ „подкумоко“, лице прѣмо подчинено нему. Той носи башчата (клонесто, крушово, ябълчово или черешово дърво, укичено съ ивици отъ разноцвѣтна книга, низи отъ пуканки (царевници) и печени сливи; на върха клончетата сж заострени и на тѣхъ сж забучени едри червени ябълки). Срѣщата е тържествена; отведъ се чуватъ поздрави и благословии: „Добре ни дошълъ, куме!“ — „Добре нашълъ; айде да ни е честита радостъ!“ Така дочаканъ, кумътъ достига прѣдъ момковитѣ врата, слиза отъ коня, поема башчата отъ рѣцѣтъ на „подкумоко“, привързва за най-високитѣ ѝ клончета восъчни свещи и ги запала, а слѣдъ това влиза въ кѣщата, оттамъ въ стаята, дѣто е сложена трапеза, и сѣда на опрѣдѣленото за него мѣсто. При влизането му въ кѣщи 6 моми (три и послѣ три) пѣятъ:

Скоро по-скоро, куме, улази
Грозна ни е соврата безъ тебе,
Да ни одличим соврата¹⁾

По сѣщия начинъ става и срѣщането на „старойката“ (стария сватъ), който сжщо донася башча и който на софрата се поставя начело, а слѣдъ вѣнчавката кумътъ заема първото мѣсто.

Като се обрѣсне, омие и прѣмѣни младоженецътъ и като се приготвятъ другитѣ работи, сватветѣ сѣдатъ да обѣдватъ, а слѣдъ това тръгватъ, и кѣщата на младоженеца утихва. Събранитѣ покрай сватветѣ хора (моми и любопитни) се разотиватъ, а домашнитѣ почватъ да редятъ работи, щото селянитѣ да бждатъ поканени на засѣвка — това е единъ обичай, който се прави за честь на земеделеца момъкъ, нѣкъ и да му се помогне отъ цѣло село въ разноскитѣ по свадбата. Засѣвката става обикновено въ недѣля слѣдъ обѣдъ, та за нея се поканватъ хората или още въ сѣбота или, по нужда, въ недѣля сутринята. Канятъ ги двѣ моми отъ страна на момкови, които ходятъ отъ кѣща на кѣща. Всѣко домакинство по обичай е задължено да изпрати нѣкого отъ кѣщи, който да занесе по 5—6 оки жито въ торба или ршето. Въ дома на младоженеца е прострѣна черга за изсипване на житото, та всѣки отъ засѣваритѣ тамъ ще изсипе житото и на възбогъ ще подхвърли изпразнената торба. Съ житото всѣки донася и цвѣтя (зимѣ сухи) и плодове (най-много

¹⁾ Пѣсенята е отъ село Горно-Уйно.

ябълки), които също се оставят на общия купъ. Като надойдат прѣд-полагаемото количество засѣвкарн, почватъ се „адетитѣ“. Засѣвкаритѣ заобикалятъ купа жито, и единъ ергенинъ, който има живи родители, хвърля въ него прѣстенъ. Други трима — моми или ергени, които също иматъ живи родители, се спускатъ да го намѣрятъ. Намѣри ли се прѣстенътъ, шесть моми се хващатъ като за хоро, обикалятъ подъ тактъ и речитативно и проточено пѣятъ:

1 Морѣ, собирайте се моми и невѣсти.	Море, да сѣеме сѣко ѝко цвѣйкѣ.
„ донесѣте сѣта и решѣта	10 „ коѣ цвѣйкѣ отъ коѣ по лѣно.
„ да сѣеме сѣко ѝко жѣто,	„ най лѣно е цвѣйкѣ босил-
„ коѣ жѣто отъ коѣ по лѣно.	„ кѣно.
„ най-лѣпо е белия пченица,	„ на не мѣже самотвѣрно да е:
„ па не мѣже самотвѣрна да е.	„ узвѣва се уз црѣвѣна рѣжа
„ узвѣва се уз длѣги рѣжѣве,	„ какѣ момѣ уз млѣди юнак ¹⁾ .
„ какѣ момѣ уз млѣди юнак.	

Нѣкъдѣ пѣятъ сжщата пѣсенъ, малко промѣнена:

- Море, собирайте се моми и невѣсти,
 „ дайте сѣта и свѣлни решѣта
 „ да чѣниме жѣто юнакѣво
 „ да тражѣме прѣстен менѣвник

Въ това врѣме една невѣста или мома, която има живи родители, взима едно решето, загребва жито отъ купа, раздвижва го 3 пѣти съ цѣль да се отдѣлятъ „починкѣитѣ“ (разнитѣ непотрѣбни примѣси — камъчета, трѣвки и пр.) въ срѣдата на решетото, послѣ взима съ дѣсната си рѣжа отъ чистото жито и хвърля надъ главитѣ на публиката. Като хвърли три пѣти, отстѣпи на друга, а тя на третя. Слѣдъ туй грабватъ решета и чували и почватъ да прибиратъ житото. Изпразни ли се чергата, „хвърлятъ“ въ нея свежѣрвата и я люлѣятъ, додѣто имъ се изтѣрве. Когато е още на чергата, нѣкой отъ засѣвкаретѣ грабва стомна съ вода и изобилно полива свежѣрвата. Слѣдъ това всички засѣвкарн се налавятъ на хоро, а домакинитѣ имъ слагатъ вечеря или обѣдъ. Нахранятъ ли се всички, залавятъ се пакъ на хоро, и никой си не ходи: чакатъ, кога ще пристигнатъ сватѣветѣ, за да видятъ невѣстата.

Сега да се повърнемъ, за да видимъ, какъ изпрацатъ сватѣветѣ къмъ моминото село. Прѣди трѣгването, момичѣта приготвятъ китки, прѣдимно отъ чимширъ, и ги зашиватъ съ конци на сватбарскитѣ шапки. За младоженѣца и двамата „деверѣе“ се правятъ вѣнци отъ всѣкакѣвъ видъ цвѣтя, които също се поставятъ върху шапкитѣ. Така прѣтъкмѣни сватѣветѣ, начело съ „барактарѣ“, който на дълга върлина носи „барѣако“ (знаме отъ двѣ разноцвѣтни кѣрпн и на върха забучено „вараклисана“ ябълѣа), придружени съ нѣколко „тупанджии и свирджии“ цигане, които удрятъ тѣпанитѣ и свирятъ съ зурлитѣ за „поод“ (походъ), трѣгватъ за

¹⁾ Тѣй се пѣе на засѣвка въ с. Бослиградъ.

„момино село.“ Тука е и „свежъро“ и „кумо“ и „старойкята“ съ кумицата, старойкьиницата и „дзваницитѣ“ (жени и моми, роднини на момъка). Още не тръгнали, момитѣ подьематъ слѣдната пѣсенъ:

1 Тѣгльи войска, млади баратаре,
Шибай коня, кумье и старойкю
Далѣко са момини дворѣне
Далѣк, далѣк прѣз синьото морѣ!	Сви свѣтове по кѣитка набѣра
Младожѣнъа и две и три набѣра:
Една даде на мила балѣа,
10 Друга даде на мила шуриѣа,
Трѣйкѣ даде на прѣвнѣото либе. ¹⁾
5 Сичьо морѣ суо пресънало
И по него ситна детелина	

По пѣтя до момини сватбаритѣ пѣятъ, викатъ, гърмятъ съ пушки (въ Крайще извъредно се гори баруть на сватба) и, приближатъ ли вече селото или махалата, дѣто е кѣщата на момата, дочакватъ ги роднини на послѣдната, въоръжени съ дълги пѣртове и се правятъ, като че ли ги не пускатъ. Но сватбаритѣ смункватъ конетѣ и съ „сила“ минаватъ това прѣпятствие. Нѣкъдѣ, кога сѣ закѣснѣли, имъ палатъ слама, а нѣкъдѣ, додѣто съ пушка не свалятъ нѣяка, набучена на дългъ прѣтъ, не ги пускатъ у момини. Тамъ (у момини) сѣ събрани нейнитѣ роднини и дружки, за да я приготвятъ и изпратятъ. Като забѣлѣжатъ приближаването на сватоветѣ, момитѣ (3 слѣдъ 3) запѣватъ:

Каквѣ маглѣ сироти нѣше село!
Ю маглѣта кѣитени сватѣве.
„Надзѣт, надзѣт кѣитени сватѣве,
Вѣаша е таврѣта, наша е момѣта.“²⁾

Като прѣдполагатъ, че сватоветѣ спиратъ, защото сѣ въ недоумѣние отъ пѣсенъта, момитѣ подьематъ:

А'йде, айде кѣитени сватѣве,
Нѣаша е таврѣта, вѣаша е момѣта.³⁾

Като влѣзатъ у момини двори, момитѣ запѣватъ:

Три ми слѣнца у дворѣ огрѣа:
Едно слѣнце млади младожѣнъа,
Второ слѣнце кѣума и старойкѣа,
Трѣйкѣо слѣнце кѣитени сватѣве.³⁾

А частно за младоженеца момитѣ пѣятъ:

Сѣмай се, ювѣче, отъ вранѣта конѣа!
Юнѣкъ се отъ конѣа не сѣма,
Дѣри го баба съ стѣла не срѣтне,
Дѣри му шѣра конѣа не вѣне.³⁾

А въ това врѣме майката на момата — вече „баба“ на „младожѣнъята“ изнася столъ триножникъ, поставя го до коня на младоженеца, покрива

¹⁾ Тѣй се нѣе въ с. Бослиградъ.

²⁾ Тѣй се нѣе въ с. Горно-Уйно.

³⁾ Тѣй се нѣе въ с. Горно-Уйно.

го съ черга и отгорѣ тура „ралникъ“ (палешникъ) и кесия съ пари, па помага на бждеция си зеть да слѣзе отъ коня и то тѣй, че да стъпни върху чергата, стола и другитѣ нѣща. Това се прави, за да бжде добъръ къщовникъ и да му се ражда жито.

Като се свалятъ всички сватове отъ конетѣ, навлизатъ въ къщи и насѣдватъ около трапезата, дѣто започватъ да ядатъ и пиятъ отъ провизинтѣ на домакиня, а послѣ и отъ тѣзи, които сж донесли отъ свекъра. Домакинътъ е сложилъ на срѣдата на трапезата три погачи (хлѣбове) единъ върху други, изнелъ е и ракия, но слѣдъ малко свекърътъ дава заповѣдъ да се смѣнятъ тритѣ домакински погачи съ три негови и „судѣтата“ съ ракия — сжщо съ негова. Докато, обаче, нѣкой почне да „служи“ (да черпи) отъ свекровата ракия, свекърътъ прави прѣдложение да се уговорятъ върху „притѣтъ“, ако такъвъ не е уговоренъ и станалъ на тъкмежа. За тая цѣль той изнася дароветѣ, каквито е донелъ за момата и другитѣ домашни, тура ги върху софрата, поставя и кытка съ жълтици, (ако „кытка“ не е правена) за момата, а до нея 2-3 жълтици „притѣ“. Бащата на момата ги прѣглежда, и, ако намѣри сумата за достатъчна, става, хваща ржката на свекъра, и единъ другиму цѣлуватъ ржцѣтъ си, а послѣ сватоветѣ имъ цѣлуватъ ржцѣ; слѣдъ това продължаватъ веселбата и чакатъ да дойде момата „у трапезата прѣдъ сватове“. Както казахъ вече, ако „кытка“ не е правена (ако не е миналъ обичаятъ на „кытката“) туеъ сега цѣлиятъ „адетѣ“ ще мине, както е описанъ вече. Сега се прѣдаватъ и подаръцитѣ, донесени отъ младожънеца за моминитѣ родители и роднини, а сжщо и той приема тия, които му даватъ отъ „бабина“ страна.

Додѣто сватоветѣ се веселятъ, додѣто се „кыне притѣ“ и даватъ подаръци, момата се намира въ зимника или друга стая, дѣто подъ ржководството на моми и невѣсти облича невѣстинското си „руо“. Най-напрѣдъ деверитѣ ѝ донасятъ вода, за да се измие, а нейнитѣ роднини имъ правятъ прѣчка, като разливатъ водата нѣколко пкти и съ това доказватъ, че имъ е свидно за момата. Въ тая вода се поставя ябълка, донесена изъ котела, дѣто се е къпало момчето. Като се измие, пристѣпя се къмъ „сплитанье“ коситѣ ѝ. Най-напрѣдъ почва да ги заплита братъ ѝ и си излиза, а момитѣ довършватъ сплитането и пѣятъ 3 слѣдъ 3 така:

- 1 Да камо ти мѣли баща да глѣда?
— Мѣли баща прит пресича, не глѣда.
Да камо ти мѣла мѣйка да глѣда?
— Мѣла мѣйка дар прѣлага, не глѣда.
- 5 Да камо ти мѣли сѣстри да глѣдат?
— Мѣли сѣстри прѣнье зѣмат, не глѣдат.
Да камо ти мѣли брайка да глѣдат?
— Мѣли брайка конѣй яат, не глѣдат.¹⁾

¹⁾ Тѣй се пѣе въ с. Горно-Уйно.

Като се притъкми момата (булката), единъ отъ братята я хваща за ръка и тръгватъ да излѣзатъ прѣдъ сватоветѣ. Тукъ дружитѣ ѝ, моми, върватъ слѣдъ нея и пѣятъ:

Крѣтко ме води, братѣнце,¹⁾
 Да ђдимъ, да се наддим:
 По бащини двѣрове,
 По майчини дѣмове.

Щомъ влѣзатъ при сватоветѣ, момата (още не я казватъ „невеста“) захваща да цѣлува ръка на всѣкиго, като почне отъ свекѣра, кума и др., а момитѣ подѣматъ:

Пропетѣ се делѣ Дѣмка девѣйка!¹⁾
 Низ кѣтени трѣпѣзи.
 И пронесе сая говейлна,
 И пронесе той бѣла лисица,
 И пронесе това бундѣ джѣбе,
 И пронесе тия гѣумрѣш навти,
 И пронесе тия жѣти црѣвѣе,
 И пронесе той сѣрмен забѣн.²⁾

Свърши ли се „целиванѣето“, момата се връща къмъ младоженеца, комуто ще прѣдаде ручникъ (чифтъ чорани) и то по слѣдния начинъ: деверѣтъ подмушва отдолу нагорѣ подъ пояса на младоженеца единия отъ чоранитѣ, а момата го измѣква и го захвърля далече задъ себе си. Това се повтаря три пѣти, слѣдъ което тя му прикача чоранитѣ за пояса. Прѣзъ това врѣме момитѣ пѣятъ:

1 Глѣдай я, войно, соглѣдай,
 Дали е тѣя девѣйка,
 Що ти я вчѣра дадохе!
 Не я глѣдай по бѣнове,
 5 Но я глѣдай по умове:
 Бѣнове са друшки вѣзле
 Умове е сама брѣла.
 Стѣгай се, войно, претѣгай!
 Момѣ приѡди, юначе,
 10 Ручникъ приѡси, юначе,
 Олабѣлай пѡяс, юначе,
 Ручник да миѣне юначе.²⁾

На този обичай — предаване ръчникъ — въ по-старо врѣме сѣ отдавали много голѣмо значение, равно почти на вѣнчавката. Слѣдъ него не било възможно да се раздѣлятъ младитѣ. На нѣкои мѣста отъ тоя моментъ наричатъ вече момата „невѣста“.

¹⁾ Тѣй се пѣе въ с. Горно-Уйно.

²⁾ Пѣсенѣта е отъ по-ново врѣме, защото „бѣла лисица“, „бундѣ джѣбе“, „жѣти црѣвѣе“, „сѣрменъ забѣнъ“ се носѣтъ отъ 10—15 г. насамъ.

Свършатъ ли се тия обичаи, пристѣпна се къмъ вѣнчавката, която става или още вечерята въ дома на момата, или на другия денъ, ако сватбаритѣ сѣ отъ по-близко село. Ако махалата, отдѣто е момата, е близо до черквата, вѣнчалниятъ обредъ се извършва въ черква.

Слѣдъ вѣнчавката почватъ да се готвятъ за пѣтъ. Въ това врѣме нѣкой отъ братята на невѣстата хваща коня на младоженеца, лзди го и му го довежда, съ цѣль да му го продаде. Удрятъ се на пазарлъкъ, и младоженецътъ е принуденъ да подари съ нѣщо шурей си. Майката на момата пѣкъ сѣда върху ковчега, дѣто е „рубата“ на невѣстата, и не дава да го товарятъ, додѣто свекърътъ не хвърли върху ковчега нѣкой левъ. Невѣстинитѣ братя сѣ успѣли вече да обѣздатъ коня, прѣд-назначенъ за нея (невѣстата), за да му изпитатъ „табиета“. Всички погледы, цѣлото внимание е обрънато сега върху невѣстата, която ще изпратятъ всички дружки, домашни, роднини и комшии. Качатъ ли я на коня, дружитѣ ѝ запѣватъ:

Извй се слѣнце на коло,¹⁾
 Качй се мома на коню.
 Вѣтър вѣе прѣкрѣмка лелѣе.
 Остаи сбѣгом, мой мила майкю!
 Остаи сбѣгом, мой мили тате!
 Остаи сбѣгом, мой мила сѣстро! . . .

Почватъ се „прощаванията“ съ цѣлата рода; майка, братя, сестри, роднини — всички плачатъ и хълцатъ, щомъ момитѣ запѣятъ прощаваната пѣсенъ. А въ това врѣме деверитѣ повеждатъ и подкарватъ коня съ невѣстата; сватветѣ припускатъ напрѣдъ, а прѣдъ всички пѣкъ „баръако“ на „баратаро“ се вѣе. Като се поотдалечатъ малко отъ селото или махалата, младоженецътъ, придруженъ отъ кума и старойкъата, се повръща у дома на баба си да кѣине (кжса) пекля, да узне тоишка и да яде прѣжени яйца. Най-напрѣдъ хаиватъ по малко отъ нарочно приготвената логача и прѣженитѣ яйца, а зетътъ взима единъ залгъ хлѣбъ и малко отъ яйцата за невѣстата. Слѣдъ това зетътъ пристѣпва къмъ баба си да кѣине пекля — това е единъ червенъ конецъ, слабо зашитъ за ризата върху гърдитѣ на баба му. Това се прави, за да знае зетътъ, че откъсва невѣстата отъ сърдцето на майка ѝ, и за въ бждеще той трѣбва да поеме върху си грижата за нея. Като си трѣгнатъ, бабата дава прѣчка на зетя си, та съ нея да „пѣтти“ (оправя, туря въ редъ) бждещата си жена. Съ това майката прѣдава въ ржцѣтѣ на зетя си и властта, която досега е имала върху дѣщеря си. Настигнатъ ли сватветѣ, младоженецътъ удря 5—6 пѣти по гърба невѣстата съ „бабиниото петнѣло“, за да ѝ покаже, че отсега е въ негова власть.

Сватбаритѣ се връщатъ у дома на младоженца по сжщия начинъ, както и при отиването — съ пѣсни, гърмежи, провиквания — само че непрѣмѣнно по другъ пѣтъ. Пѣтувайки, сега сватбаритѣ правятъ разни

¹⁾ Пѣе се въ с. Горно-Уяно.

смѣхории и лудории съ нѣкои вещи, откраднати отъ дома на невѣстата: лъжици, низи червени пиперки, кросна, окжсани дрехи и др. Обичай е, винаги да се краде и откраднатото да се повръща послѣ на домашнитѣ. Щомъ достигнатъ до синора на селото, отдѣто е младоженеца, спиратъ се и накарватъ невѣстата да признае прѣдъ всички, че селянитѣ отъ тѣхното село сж цигани, а селянитѣ отъ момковото село — кметове. Напр.: „Айде, невѣсто, речи: любатанье са циганье, а божичанье — кметове!“ И тя, какво ще прави — говори, както ѝ поръчатъ! Съ това тя иде да покаже, че отсега повече ще уважава и почита селото на мъжа си, отколкото това на родителитѣ си. Приближатъ ли вече до селото, двама или трима отъ по-младитѣ и пѣргави сватбари пускатъ силно конетѣ си, за да стигнатъ по-рано до младоженовата къща и да донесатъ първи извѣстието, че сватбата пристига. Такива извѣстачи се наричатъ утичнѣаци. Като дойдатъ утичнѣацитѣ, свекървата ги подарява съ по една кърпа, дава имъ въ малки кондири ракия, почерпва ги съ друга ракия и ги връща да посрѣщнатъ пакъ другаритѣ си, сватбари. Утичнѣацитѣ се връщатъ къмъ сватветѣ, извѣстятъ, че по дома всичко е благополучно, даватъ на всички отъ изпратената ракия и тръгватъ съ цѣлата сватба назадъ.

Като наблизатъ сватбаритѣ до къщата на младоженеца, и това се узнае отъ намиращитѣ се тамъ, веднага домашнитѣ, начело съ свекървата, излизатъ да ги посрѣщнатъ съ ракия и вино, а появицитѣ, които пакъ се редятъ 3 по 3, пѣятъ:

Я надзрѣни, юнакова мѣле,
Три ти слѣнца у дворѣ огреѣа:
Едно слѣнце млади младоженѣа,
Друго слѣнце кума и старѣйка
Трѣйкѣо слѣнце дѣверѣе с' невѣста.

Всички навлизатъ въ двора на младоженеца и се снематъ отъ конетѣ съ изключение на невѣстата, която ще има да извърши нѣкои обичай отъ коня: свекърътъ ѝ дава решето съ жито, което тя прѣсѣва стоешкѣмъ върху стрemenата на коня, послѣ взима отъ него съ дѣсна ржка и хвърля (сѣе) наоколо върху сватбаритѣ и къщата. Това прави, за да бѣде прѣзъ цѣлия си животъ богата съ жито и да го пилѣе, както си ще. Когато тя сѣе, свекърътъ отвързва колана на самаря на коня, а момитѣ пѣятъ:

Слази, Яно, от враната конѣа!
Яна нѣче отъ конѣа да слази,
Дѣри свекър крава не ариже
И свекрѣва коншар роичѣнце.

Като свърши съ житото, невѣстата прѣдава нѣкому решето, а свекърътъ я прѣгрѣща и сваля отъ коня така, че заедно съ нея да падне и самаря отъ коня. Оттукъ дѣверитѣ повсждатъ невѣстата къмъ вратата на къщата; тукъ я спира свекървата съ залтъ хлѣбъ или

захаръ въ устата, които ѝ подава пакъ съ устата: невѣстата е длъжна да ги изѣде, за да живѣе послѣ добръ съ нея. Слѣдъ това невѣстата намазва на горния прагъ на входната врата медъ и масло, за да трѣгне въ бждения ѝ домъ всичко по медъ и масло отъ нейното пристигане нататѣкъ. Нѣкъдѣ, слѣдъ прѣсѣването на житото, даватъ на невѣстата жегло — жегра — отъ яремъ на орало да го прѣхвърли прѣзъ кѣщата, за да се види, дали момата е честна или не. Ако жеглото случайно по-низко мине и удари о нѣкой прѣдметъ, та, значи, не прѣхвърли кѣщата, това не е добъръ знакъ — работата на невѣстата не е „читава“. Нѣкъдѣ пѣкъ слѣдъ прѣсѣването на житото даватъ на невѣстата здраво и пълно мажко дѣте, „прувенчѣ“, което тя ще цѣлуе и силно ще ухае ма бузата, за да го разплаче, а послѣ му подарява чорапи. Хапенето на дѣтето става, за да има и тя добри дѣца. На край, невѣстата влиза въ кѣщи, като носи двѣ пълни стомни съ вода. Всички котли въ кѣщи трѣбва да сж снети отъ кукитѣ, за да не бжде невѣстата дрѣмлива. Често пѣти свекървата тури на врата на невѣстата юзда и я „пета“ изъ кѣщи, за да се поведе по нейнитѣ кола въ всичко. Нѣкъдѣ пѣкъ, щомъ влѣзе невѣстата въ кѣщи, натоварватъ я съ една торба хлѣбъ, даватъ ѝ стомна вода, за да прѣсине отъ нея по малко вода въ всички сѣдове, въ които се готви вечерята. Като цѣлуе рѣцѣ на всички въ кѣщи (домапни и сватбари), отвеждатъ я въ нѣкой стаичка, за да си почине.

Трапезата е сложена, а „башчитѣ“ на кума и старойкята особено я красятъ. Сега кумътъ сѣдва на първото мѣсто, до него старойкята, а около тѣхъ — останалитѣ сватбари, и веселието пакъ се почва. Младитѣ играйтъ хоро, а старитѣ седятъ около „чесната“ трапеза, ядатъ и пиятъ, като си почине невѣстата, деверитѣ я извеждатъ, за да цѣлува рѣцѣ изъ трапезата и вѣнъ отъ кѣщи на всички любонитни и да събира пари. Сватбаритѣ вечерятъ и се веселятъ чакъ до полунощ (срѣщу понедѣлникъ), докато дойде младоженецътъ да вземе сбогомъ отъ родителитѣ си, отъ кума и старойкята, подиръ което ще отиде да си легне въ нарочно пригответната за тая цѣль брачна стая — обикновено въ зимника. Слѣдъ него невѣстата, водена отъ девера или старойкѣницата и цѣлувайки рѣцѣ на свекъра, свекървата, кума и др. нѣкои, сѣщо като младоженеца си взима сбогомъ и отива въ брачната стая, дѣто ще ги „свѣдѣтъ“. Подъ надзора на жени (кумица, старойкѣница, етерви, зълви) невѣстата се съблича, та облича друга риза. Най-рано младоженецътъ ѝ „сопасва“ павтитѣ, а ти му взима шапката и, като излѣзе за малко, за да не гледа, тя я пропуска подъ ризата си отъ гърдитѣ надолу. Послѣ нѣкой отъ женитѣ развързва всички крайща и подвѣзки, които се намиратъ по дрехитѣ имъ, за да се развали магията, ако имъ е направена такава; даватъ имъ нѣкои наставления, а особено на момата и си излизатъ. Прѣзъ тази нощъ младоженецътъ трѣбва да докаже, че е възмъжалъ, а невѣстата — че е цѣломъдрена. Още прѣди „зорá да изгрее“ младоженецътъ изгърмява пушка, пицолъ или револверъ и съ това доказва, че всичката работа се е свършила

благополучно и че той е доволенъ и отъ себе си, и отъ пѣвѣстата. Невѣстата пѣкъ съблича брачната риза, облича другата, а пѣрвата остави на разположение на тия, които иматъ право да гледатъ, за да имъ докаже че е излѣзла „чесна“. Веднага, рано сутринята, се събира съвѣтъ отъ жени — свекървата, кумицата, старойкъницата, етървитѣ и др. нѣкои — който прѣглежда ризата и дава заключение за честността на невѣстата. Излѣзе ли честна, настава голѣмо веселие въ къщи: на всички невѣстата туря китки задъ дѣсно ухо и почва да ги черпи съ „блага и жешка“ ракия (подсладена съ захаръ или медъ), а тѣпанитѣ гърмятъ, та се късатъ, дѣто рекли. Единиятъ отъ деверитѣ веднага се изпраца да занесе невѣстинската риза у майка ѝ (на невѣстата), за да увѣдомятъ и нея за благополучния изходъ на станалото. Той отива съ бързоходъ конь, укиченъ съ цвѣтя и съ привързани на шията му чорани, които дѣверитѣ получава като подарѣкъ. Изъ пѣтя той „лудува“ съ коня. гърми и, стигне ли въ селото на невѣстата, прави се на „улавъ“, ужъ не знае, конъ къща е, та влиза въ нѣколко други, додѣто най-послѣ съ силенъ бѣгъ влѣзе и въ момината къща. Тукъ го дочакватъ много весело, слагатъ му обѣдъ, па се събиратъ по-близки роднини жени да прѣгледатъ ризата. Ако невѣстата не е била цѣломъждрена („чесна“) нѣма и блага ракия — това е правило. Това, обаче, правило е пензосно за сватбаритѣ, та „експерткитѣ“ въ повечето случаи се произнасятъ благоприятно и за „съмнителни случаи“, но само да се пие блага ракия. Нѣкъдѣ пѣкъ „срамътъ“ не може да се скрие: всички домашни сѣ намусени, свекървата плаче и отправя грозни хули и клетви по адресъ на невѣстата, а нѣкои отъ роднинитѣ сватбари напускатъ демонстративно трапезата.

Слѣдъ като се пие благата ракия, обикновено слѣдва обичаятъ — да се води невѣстата „на вода“. Начело съ байрактаря, деверитѣ, тѣпанджитѣ и нѣкои жени — роднини на младоженеца, трѣгватъ къмъ рѣката, извора или чешмата. Стигнатъ ли, невѣстата прави поклонъ срѣщу слънцето, послѣ взима стомнитѣ, напѣлва ги и ги излива; трети пѣтъ напѣлнени, тя ги взима, и трѣгватъ всички за дома, но по другъ пѣтъ. Къмъ обѣдъ почватъ да пристигатъ по-близкитѣ роднини съ дарове и здравици, за да присѣтствуватъ на развиванѣето, миенето и даване дароветѣ отъ страна на невѣстата.

Развиването е обичай, при който се сменя невѣстинското було и шамия и вмѣсто тѣхъ се туря бѣлъ яшмакъ. За тая цѣль кумѣтъ взема решето съ жито, сменя моминската кърпа-шамия, заедно съ мрѣжката, и съ шамията загребва жито изъ решето, сѣе наоколо (тукъ е и младоженецѣтъ) и благославя: „Айде, аирлия нека е! Колку зръна, толку вайди Господъ да даде! Да остарее, да побелее како Стара-планина! Колко по вола клинчета, толку вамъ синчѣта Господъ да ариже! и пр.“. Тогавъ пристѣпя кумицата и хвърля приготвения яшмакъ върху главата на невѣстата, ала послѣднията го отхвърля, понеже не иска да се примири съ новото си положение — не иска така лесно да се признае за жена,

свидно ѝ е да се прости съ моминството. Прѣзъ това врѣме „полицитѣ“ пѣятъ слѣдната пѣсенъ:

Бѣло повѣвай, кумице,¹⁾
 Бѣло да пѣре, кумице,
 Бѣло да нѣси, кумице:
 На сека жичка песничка
 На секи бодокъ и столокъ.²⁾
 Врѣлай, метай марамата
 Марамá е, грижовна е.³⁾
 Жалба ли ти е, девойкю!

За мила дома, девойкю,
 За мили баща, девойкю,
 За мила майкя, девойкю,
 За мили брайкя, братанци,
 За мили сестри, девойкю,
 Жалба не жалба, друшчици?
 И вие че те по мене.

Слѣдъ това се пристѣпя къмъ миенето, посипването отъ страна на невѣстата. Деверитѣ донасятъ голѣмъ котелъ, пѣленъ съ вода, и го поставятъ край трапезата. Невѣстата дожда при котела съ кѣпче въ рѣка и почва да черпи вода, съ която полива на всички сватбари, за да се измиятъ. Захващатъ се пакъ шегѣ: нѣкой отъ сватбаритѣ донаси буца сирене и съ нея маже лицето на свекъра или друго нѣкого, като съ сапунъ. Всѣки, който се измие, пуска пари въ котела и получава отъ старойкъницата китка, която туря надъ ухото си, а отъ кумицата — чаша вино. Додѣто трае миенето, пѣе се тая пѣсенъ:

Приодѣте, кѣтени сватове
 Да ви мие кѣтена невѣста;
 Айде стáйте, куме и старойкю,
 Да ви мие по мала кумица;
 Приодѣте, свекър и свекрѣва,
 Да ви мие тая мила снаа;
 Приодѣте, по стари девѣрье
 Да ви мие тая мила снаа;

Приодѣте по стари етрѣви
 Да ви мие по мала етрѣва;
 Приодѣте по мали девѣрье
 Да ви мие тая мила снаа;
 Приодѣте вие, мили уйкѣи
 Да ви мие тая мила снаа;
 Приодѣте и вие, уйвái,
 Да ви мие тая мила снаа!⁴⁾

II най-послѣ пѣятъ частно за младоженеца, който послѣденъ се мие:

Прийди пристани, юначе
 Да ву позлатишъ павтите!

Обаче младоженецътъ бѣга, не иска да се мие, а деверитѣ го гонятъ и най-послѣ насила го докарватъ да се измие. Като му сине пѣрвия пѣтъ въ рѣцѣтъ вода, той я хвърля върху невѣстата, а тя пѣкъ го напрѣсква съ кѣпчето. Зетъветѣ на младоженеца (ако ги има) прѣзъ това врѣме хвърлятъ прѣстъ или сажди върху лицето му и съ това произвеждатъ силенъ смѣхъ въ присѣтствуещитѣ.

Даването даръ отъ страна на невѣстата е знакъ, че сватбата е на свършване. Даръ се дава на кума, старойкята, женитѣ имъ и на най-близкитѣ роднини, нарочно поканени за това. Всѣки отъ послѣднитѣ

¹⁾ Тъй се пѣе въ село Горно-Уйно.

²⁾ Тукъ се разбира, че вжжъ ѝ ще я бие съ песничка (журкѣ) и съ столъ (столокѣ), ако не знае да работи.

³⁾ Съ това прѣдупрѣждаватъ булката, че занаврѣдъ я очакватъ тежки грижи: супружески, майчински и др.

⁴⁾ Тъй се пѣе въ село Горно-Уйно.

носи свои поклонъ — хлѣбъ, баница, ястие, вино, ракия и подаръкъ за младоженцитѣ (черга, яшмакъ, обуца и др.). Като се види, че всички поканени сж дошли, невѣстата, заедно съ свекървата, зълвигѣ и етервигѣ, отива въ зимника, дѣто съ тѣхъ резпрѣдѣля, кому какъвъ даръ да се даде. Нарездѣтъ всички дарове (ризни, чорапи, кърпи и др.) върху единъ дългъ прѣтъ (саръкъ), който деверитѣ занасятъ прѣдъ сватбаритѣ, умнишено подгъвайки крака и гръбъ, за да покажатъ, че невѣстата е направила много дарове, та отъ тежсетъ едва ги мъкнатъ. Въ нѣкои села (Горно-Кобилѣ, Драгойчини, Метохия и др.), прѣди да се донесе невѣстиния даръ, гоститѣ прѣдаватъ своитѣ дарове на младоженеца и невѣстата и получаватъ подарѣцитѣ, приготвени за тѣзи само отъ младоженеца (обуца, забъни, збъчета, лиснци, яшмаци, шамини и др.). Тѣзи, които носятъ дароветѣ (въ нѣкои села това правятъ и други лица, а не само деверитѣ), се прѣдставятъ прѣдъ гоститѣ за търговци и питатъ: „Кждѣ е домакино?“ Като имъ го посочатъ, тѣ пристѣпватъ къмъ него и го питатъ, ще купи ли тая стока, която носятъ тѣ, и дали ще ги прибере да нощуватъ въ къщата му. Той ужъ се страхува, да не сж нѣкои врадци, но тѣ показватъ нѣкакви книжки за паспорти; тогава стопанинътъ влиза въ прѣговори да купи стоката. Продавачитѣ поискватъ грамадни суми, и като се свърши пазарлъкътъ, домакинятъ (свекърътъ) срѣщу поисканитѣ 100,000 лева дава 50 ст. (100 пари) напр., или единъ левъ. Купи ли стоката, заповѣдва да я раздаватъ на гоститѣ. Момичетата отдѣлятъ единъ по единъ дароветѣ, даватъ ги на невѣстата, а тя ги раздава на сватбаритѣ. Нея я води единъ отъ деверитѣ, който цалува рѣка на лицето, комуто ще се даде дарътъ. Последнѣното подава рѣка (ако е жена — бузата си) на невѣстата, за да я цѣлуе и получава дара, който му се прѣмѣта обикновено на дѣсното рамо. По тоя начинъ се раздава цѣлнѣтъ даръ. Щомъ се свърши това, невѣстата, водена пакъ отъ девера, взема сждъ ракия, подава пай-рано на свекъра, за да му честити дара, а той, слѣдъ като пие, „аризва“ „аризмо“ на нея — крава, овца, „дзвиска“ (двѣгодишна овца). По сждия начинъ тя честитява и на другитѣ и получава „аризмо“. Въ това врѣме ще трѣбва да се бератъ „башчите“ на кума и старойкята. Тѣ ги разтърсватъ, а сватбаритѣ се натрупватъ върху тѣхъ и грабятъ отъ нанизанитѣ плодове и украшения. Слѣдъ това оголенитѣ дървета се хвърлятъ върху покрива на къщата или се закачатъ високо на нѣкое плодно дърво.

Остава само още единъ обичай, и сватбаритѣ ще си отидатъ вече. Това е обичаятъ да се „крѣщаватъ“ родителитѣ и роднинитѣ на младоженеца. За тоя цѣлъ единъ деверъ води невѣстата, която дава по чаша вино или ракия и ги наименува съ имена, каквито ѳ се падатъ по повото положение. Напр.: „Узни една чаша ракия, тате, (на свекъра), или мамо, бате, сестрице, чичо, уйкъе, тетине, убавкъе, како, дедо и пр.“

Най-напрѣдъ си трѣгватъ кумътъ и старойкята. Отъ тѣхъ невѣстата трѣбва да вземе „прочка“ (да се опрости). Зарадъ това се поставя една черга вънъ или въ къщи, на нея сѣдатъ двамата, а невѣстата

пристигнати, клани имъ се и имъ цѣлува ръка. Тѣ ѝ прощаватъ всички прѣгрѣшения, станали по време на сватбата, и си тръгватъ. По пята имъ постелятъ още на 2—3 мѣста, за да дадатъ още нѣколко пѣти за „прочка“ на невѣстата, а слѣдъ това играятъ „шарено оро“, на което се палавятъ размѣсомъ мъжко и женско. На това хоро младоженецътъ и невѣстата се ловятъ единъ до другъ. Хорото се води отъ байрактаря съ байрякъ въ дѣсна ръка. На край, при раздѣлата на старойкъиницата съ домашнитѣ, първата (старойкъиницата) ступва дървото на байрака и го хвърля върху нѣкой нежененъ (ергенъ или мома), за да се ожени по-скоро, та и нея по-скоро да капятъ на сватба. Тѣй се свършва сватбата. Послѣдни си отиватъ „свирджингѣ“ цигани, които стоятъ, додѣто имъ се плати.

Въ различни села на Крайще различно става и сватбата. Днесъ само у по-състоятелнитѣ селяни е запазенъ обичаятъ 3 до 4 дена да продължава сватбата, а по-рано това е било задължително, понеже иначе не сж могли да изкаратъ всѣчки обичаи. За да избѣгнатъ разноскитѣ отъ ходене съ „сватове“, сега нагласяватъ така, че момата ужъ „бѣга“ отъ родителитѣ си, когато въ сжщностъ това бѣгане е съ взаимно съгласие отъ двѣтѣ страни. Понеже сега прѣдпочитатъ да правятъ сватбата въ денъ и половина, скратили сж и обичаятѣ извъредно много. Почватъ сватбата въ недѣля сутринята, а сватбаритѣ изпровождатъ, „разпращатъ“ въ понеделникъ къмъ обѣдъ.

Госте.

Гостето, отиването, както казватъ, нагосъе, е задължително послѣдствие на сватбата. Такъво госъе бива два вида: едно се прави въ дома на младоженеца отъ страна на невѣстинитѣ родители и роднини, а друго — въ дома на моминитѣ родители. Кое отъ двѣтѣ ще се прави по-рано, зависи отъ това, дали момата е отишла съ добро или съ лошо (бѣгане отъ родителитѣ си безъ тѣхно съгласие). Ако тя е отишла съ добро, по-напрѣдъ нейнитѣ родители ще отидатъ въ дома на младоженеца, а ако е „бѣгала“ безъ съгласие — става обратното. При първия случай най-рано отива едно лице отъ страна на младоженеца да „канѣ“ съ „здравица“ родителитѣ на невѣстата да дойдатъ „нагосъе“. Тѣ отъ своя страна поканватъ по-близкитѣ си и слѣдъ нѣкой денъ — на угореното време — тръгватъ обикновено отъ 5—15 души, като внимаватъ винаги да бждатъ текъ — нечетно число. Тѣ посятъ съ себе си баници, погачи, ракия, вино и др. нѣща за ядене. Пристигатъ обикновено привечеръ съ провиквания, гърмежи и пѣсни. Вечерята вечерятъ само отъ това, що домакинътъ е приготвилъ. На другия денъ, като закусятъ, до обѣдъ се разхождатъ да посѣтятъ нѣкои отъ „новата сватовщина“. Къмъ обѣдъ се събиратъ всички и заедно съ по-близкитѣ роднини на младоженеца, нарочно канени за това, се нареждатъ около трапезата, дѣто сж сложени погачитѣ (хлѣбоветѣ) на гоститѣ и сждоветѣ имъ съ ракия. Става тогава

домакинятъ — глава, който е довелъ гоститѣ, цѣлува ржка на домакиня, у когото гостува, и му подава своята погача, за да я прѣломить. И сега се надварватъ кой по-голѣмъ дѣлъ да отломи. Слѣдъ това сжщитѣ подава и ракия. На другитѣ гости погачитѣ не се ломить, но всѣки по редъ дава отъ своята ракия на домашнитѣ на младоженеца, като цѣлува ржка на по-старитѣ, а по-младитѣ нему цѣлуватъ. Изредятъ ли се така, почва се яденето и веселието. Въ нѣкои случаи още сжщата вечеръ си отиватъ гоститѣ, но въ повечето случаи изпращатъ ги на другия днь — въ понеделникъ, значи прѣспиватъ 2 вечери.

Второто госте става както първото, само че съ извѣстна разлика: младоженецътъ въ много случаи носи даръ у „бабини“ си, ако не е успѣлъ да имъ даде такъвъ на сватбата.

Слѣдъ това госте става трето, извѣстно съ име гулемо гѣсье. То е, когато младоженцитѣ отиватъ у родителитѣ на невѣстата съ даръ, приготвенъ отъ послѣдната. Задължително е отиване на госте съ даръ и въ старойкята и въ кума. Даже нѣкъдѣ най-рано става това у старойкята. Навсѣкъдѣ се ломи погача и се произнасятъ благословии.

Прѣзъ сирната недѣля, позната въ Крайще съ име прощеня недѣля, задължително е отиването на младоженцитѣ на „прѣчка“ у бабини, кумови и у старойкята.

Раждане.

Слѣдъ сватбата и гостето чака се друго събитие и радостъ. „Дойдатъ ли седѣнките, етѣ ти ги и дрѣнките!“ думатъ селянитѣ, щомъ забѣлѣжатъ, че 5—6 мѣсеца подиръ вѣнчавката невѣстата е промѣнила лице и уголѣмила коремъ, т. е. станала трудна, „тѣшка“. „Откъдѣ ли ву се прискѣ киселко?“ добавятъ по-хлевушитѣ. Това явление при всички женитби, станали прѣзъ годината, е тѣй често, че невѣста, която закѣснѣе съ трудността, прави извѣстно впечатление на всички въ селото. „Онаѣа, или е гѣвол нѣщо, или па... е нѣщо нѣздрава“, приказватъ. Въ по-ново врѣме тия „гѣволщини“, или да се не ражда поне въ първата година слѣдъ сватбата, съ по-чести. „Морѣ съгашнитѣ не са ѹлави како насъ старите! Они сѣ тики нѣщо знаѣат, та се пазат... Па, ако! Нека си поодатъ раатъ бере прѣвната година“ приказватъ по-стари жени (баба Стаменка Джорджова отъ Босилиградъ).

Тѣй или иначе, крайпчанинятъ иска и е убѣденъ, че жената трѣбва да ражда, и че най-добрѣ е да „здобие“ дѣте още първата година слѣдъ вѣнчавката. По това се познавала силата и здравината на младоженцитѣ. „Здраво“ дѣте трѣбва да се носи отъ майката точно 9 мѣсеци и трѣбва да се роди въ края на 9 мѣсець, а въ краенъ случай да позакѣснѣе най-много съ 5—6 дена. Кога свекървата и близкитѣ видятъ, че е закѣснѣло много, пѣкъ и нѣма признаци да се почне раждането, накарватъ трудната да занесе въ skutата си зобъ (счмикъ или овесъ) на „пастушатъ“, жребецъ, конь. Да не би „тѣшката“

жена да е видѣла, прѣзъ врѣмето на „тегобата“, „препасуване“ — съвокупление на жребець съ кобила —; и, понеже „кобила носи у мешина“ 12 мѣсеци и 3 дена, трудната жена ще закѣсиѣ съ раждането. Занесе ли се „зобта“, работата ще се оправи. Отъ опитъ селянитѣ знаятъ, че дѣте, родено прѣждеврѣменно, а най-вече въ 7. мѣсець, може да живѣе, ако се пази особено добрѣ въ топли пелени, но „сѣ че си е слабѹшнаво до вѣкъ“. Въ осми мѣсець се ражда живо, но не може да живѣе. За да се не роди „недоносено“, трудната жена трѣбва да се пази отъ много нѣща, а най-вече отъ „упла“, уплашване. Сѣщо така не трѣбва да прѣскача вади и гѣлове и да не подига голѣми тежести. Ако види, че нѣкой яде нѣщо, тя трѣбва да хапне отъ това нѣщо; позволено ѝ е дори да си поиска. Но обикновено всѣки, който яде или носи нѣщо за ядене, самъ се сѣща да подаде на съгледалата го трудна жена. Ако се скрие отъ това, що се яде, тогава дѣтето, което ще се роди, ще има отвращение отъ такъвъ видъ ядене, ще бѣде „злойшно“, нѣма да яде, напримѣръ, сирене, месо, „емишъ“ (овоция) и пр.

За да не бѣде дѣтето съ нѣкой недостатѣкъ или бѣлѣгъ, който би го грозилъ, кога порастне, трудната, „тегобната“ жена трѣбва да се пази да прѣскача, пипа или да яде нѣкои нѣща. Напр., ако прѣскочи жельзо, дѣтето ще има „модринъ“ по лицето. Ако открадне или скришомъ вземе нѣщо да яде (а на трудна жена много нѣща се прияждатъ, и тя често пѣти скришомъ иде), не трѣбва да се пипа нийдѣ по тѣлото, защото, дѣто се пишне, на сѣщото мѣсто на дѣтето ще излѣзе бѣлѣгъ съ образъ на изяденото нѣщо. За да се развали и тоя „натѹрница“, жената трѣбва да пишне по-рано на земята, прѣди да се пишне по тѣлото. Баба Нона Харизанова отъ Босилградъ оставила по тоя начинъ на дѣщеря си Ранча бѣлѣгъ отъ „сѣке“, пчелни пити, на единия отъ краката ѝ. Майката сама изповѣдала, че яла скришомъ медъ заедно съ пититѣ, па забравила, та се „почешала“ за ногата си.

А пѣкъ, за да се удовлетвори любопитството на домашнитѣ, които прѣдварително искатъ да знаятъ, какво дѣте — момче или момиче — ще роди трудната жена, а особено, кога е „прѣвескѣйна“, постѣпватъ така: кога ще се дотѣче, „доткае“ турнатото въ кѣщи на стапъ, „разбой“ платно или шаекъ, „бало“, най-послѣ ще падне самичка прѣчката, поставена въ крап на преждата — основа. Тогава ще стане „ткалята“, ще вземе тази прѣчка въ рѣка (нѣкъдѣ я държи въ зѣби), ще замия и така, безъ да погледне, ще излѣзе павѣнъ отъ кѣщи — „наѹлице“ — и ще нарече, какъвъ човѣкъ, мажъ или жена, прѣвъ пѣтъ ще види, кога си отвори очитѣ, такъвъ родъ ще е новороденото. „Ама сѣкъгѣнъ не се погащаше, дума баба Стаменка, но ете останало заповѣтка, прикажиѣ, та и ние го праиме.“

За най-лошъ знакъ се счита да проплаче дѣте въ утробата на майка си. „Ово че ву изедѣ главата, за това плаче“, думатъ.

Внимаватъ сѣщо и на момента, кога прѣвъ пѣтъ ще „промрѣда“ дѣтето. Това става въ началото на 4. мѣсець. Тогава се опрѣдѣлятъ

цвѣтъ на кожата, косата, очитѣ, па дори и характера на дѣтето: какъвто мъжъ види трудната жена пръвъ пѣть слѣдъ промръдването на дѣтето, на него ще прилича новороденото. Въ случая, казватъ, че ставали много злоупотрѣбения. Разказватъ, напр., че една жена, която „си вадѣла очите съ чуждъ муж“ и на която дѣтето послѣ много приличало на тоя чуждъ мъжъ — „сѹщо какѡ кѣга му е смѣкнѣло кожата“ — тълкувала и оправдавала тая прилика съ факта, какво въ него — чуждия мъжъ — пръвъ пѣть погледнала, кога промръдало „свтѣ“ дѣтето.

Понеже трудната жена, а особено първескинята страда въ първо врѣме най-вече отъ повръщане, което често пѣти я довежда до болезнено състояние, а попѣкога и до помѣтане на дѣтето, то, за да се избѣгне това зло, взиматъ се мѣрки още при сватбата: кога пръвъ пѣть влѣзе невѣстата въ къщата на бѣденция си мъжъ, даватъ ѣ метла въ рѣка, за да кара съ нея по земята въ кухнята единъ залѣкъ хлѣбъ, прѣдварително потопенъ въ коритото или тенекето съ помия. Като го изкара отъ единия край на стаята до другия, даватъ ѣ го да го изѣде. Мръщи му се тя, невѣстата, не може и не иска да хапне отъ такава мръсотия, жалитъ я и самитѣ сватбари, но нѣма що, ще трѣбва да се изпълни обичайтъ. И тя го изпълнява.

Усѣти ли болки, „какѡ кѣга я стрелѣ пронѣзуе“, трудната жена вече знае, че е дошълъ моментътъ да се роди дѣтето. Първата ѣ грижа е да извѣсти на свекървата, а слѣдъ това се врие, да я не „прѡспрат“ чужди очи „оти они са лоши“. Ако я види другъ въ тоя моментъ и познае, каква е работата, раждането ще стане съ голѣма мъка. Родилата (тъй се вика вече) обикновено се скрива въ такава сграда отъ домакинството или въ такава частъ на къщата, дѣто най-малко ходятъ други хора: дрехарница, зимникъ, плѣвникъ и пр. Намѣри ли скрѣшно мѣсто, най-първо събува опинцитѣ си (ако е обута), като внимава да се не сплетатъ „опинчалкитѣ“, вървитѣ на опинцитѣ, защото това ще е знакъ, че новороденото нѣма да живѣе много, скоро ще умре. Ако е боса, обува си само чорапи, но не завързва „подвѣзкитѣ“, вървитѣ имъ. Ако е обута, пѣкъ развързва подвѣзкитѣ. Отваря вратитѣ въ къщата, прозорцитѣ, нощвитѣ, сандѣцитѣ — изобщо всичко, което се намира около нея и е затворено. Това се прави, за да се отвори пѣтътъ за дѣтето, та лесно да се роди то. Свекървата или, ако нѣма такава, нѣкоя близка роднина, но да е по-старичка жена, дохожда да види и да помага. Първата ѣ грижа е да даде на родилата вода, „просѣпана кръз совѣлка“, та, като я изпие, дѣтето ще „протрѣчи“ навѣнъ така леко, както совѣлката леко лети при тъкането на платното. Колкото и леко да стане раждането, пакъ е съпроводено съ страшни мъки. „Морѣ вие, мужѣте, тикѣ вѣкате: тежка, тежка е работата на мъжо, а жената, що? — леп да омѣси и детѣ да роди! Ама да ви накараме сал едно детѣ да родите, че зберете слѣта дунѣ вѣбѣчи!“ И, за да илюстрира това, баба Таспя Галабова изъ Босилиградъ разказва слѣдния анекдотъ: „Некѣга дедѣ Господъ видѣл оти не е право да рацат салти (само) женитѣ,

съл они да се мучът, та преправил: отсгга мужете че рацат, а жените че орът. И тька станало. Дошло време, и еден направил севте — требало да роди. Амã кьга го споннали муките, кьга го зарьгало како със железни шйшове по мешината, ве могъл да се утръпи, та избегал наулице. Па кьга побегне и отука, та дори у Баня (Кюстендилъ). По путо отъ мўки и болешки искубал свите дръва — круши, ябуки, дьбници — све що му се нашло пред очи. Видел дѣда Господ оти така гўлема пакос че стане, та се порекъл: наредил да си остане на старото — жените да си рацат, оти они са по-тръпеливи^а.

Свекървата или жената, която ще помага, гледа съ нѣщо да облекчи болкитѣ на родилята. Каратъ я да се „кеси“ — да увисва съ цѣлата си тяжесть на вратата, като се държи за заключалката или за горнията часть на вратата. Върху разгорѣли вжглени въ една паничка се туря трѣва отъ „свети Йована Билобера“. Това е всѣкакъв видъ трѣва, събирана покрай пжтищата на 24. юний, раждането на Иоана Предтеча. Наричатъ я обикновено „бигоберка“. Като има въ нея всѣкакъв видъ „травки“, дано се случи и нѣкол лѣковита, та да помогне за лесното раждане.

Обикновено нѣщо е въ Крайще родилята да не вика „бабица“, т. е. по-опитна жена, единъ видъ акушерка, а съвсѣмъ сама или най-много съ помощта на свекървата или близка роднина да се освободи отъ плода. Бабица се вика само, кога съвсѣмъ мъчно върви работата. Тѣй че онова, което другагдѣ е извѣстно съ име бабуване, тука не е извѣстно.

Щомъ се роди дѣтето, майката самичка ще си го поеме на ръцѣ. Работата — раждането — се смѣта нѣкакъ-си като нечиста, та не бива да си мърси ръцѣтѣ и оная — въ случая свекървата — която управлява и нарежда цѣлата кжца и която пипа по всички кжцни прѣдмети, а най-вече по хлѣба, сиренето и пр. Пжпътъ на дѣтето го отрѣзва или сама родилята или пжкъ тази жена, що ѝ помага, и то обикновено съ сръпъ. А зацо именно съ сръпъ става отрѣзването, никой не знае. Освободи ли се отъ „бабиното дѣте“, послѣдъка, родилята поема втори пжтъ дѣтето, което за малко врѣме е било покрито съ парцали, за да не му е студено, и го кжпе, така, на ръцѣ, безъ корито. Тази, що помага, ще полива съ топла водица върху дѣтето, а родилята ще го поочисти и ще го сложи върху сухи парцали, съ които ще го повие. На първо врѣме нѣма и тѣй наречения повой, а парцалитѣ завързва съ каквато и да е връвь.

Свърши ли се окживането и повиването, родилята трѣбва да отиде къ кжци при огнището, дѣто ще ѝ се нареди легло. Леглото се състои отъ слама рьженица, невършена, а цѣла, сжцо такава, каквато се поставя на Коледа подъ софрата и подъ леглата на всички въ кжци. Върху сламата се нахвърлятъ разни парцали, изобщо остатъци отъ вехти дрехи, нѣща, които ще бждатъ захвърлени слѣдъ това. Прани ли сж или непрани тия парцали, чисти ли сж или нечисти — на това не

се внимава. Самото раждане, както казахъ, се схваща като нѣщо нечисто, мръсно, та обикновено и нечисти парцали слагатъ върху леглото. Огънятъ въ огнището е запаленъ още при дохождането на родилята съ дѣтето и нѣма да изгасне ни демеѣмъ ни ноцеѣмъ, додѣто тя се не „молитви“. Родилята не легва на леглото, а или само приклеква, или ще полегне на бокъ. Сега е вече врѣме да повикатъ отъ махалата жена, която ще „задои“ дѣтето. Пръвъ пжтъ ще даде млѣко на дѣтето чужда жена, роднина или нероднина — не е важно, стига да има млѣко, значи да „чѣва“ малко, „сисалчѣ“, „сисачѣ“. Това се прави едно, че още не е дошло млѣкото на новата майка, а и друго — „чѣждото млѣко е по-здрѣво“. На „задобіалката“ турятъ върху главата да държи, додѣто „задои“ дѣтето, сито, за да бѣде сито дѣтето, т. е. бозае ли веднажъ, лесно да се насища, лесно да се „насісује“.

Слѣдъ задойването взиматъ се мѣрки да се запази дѣтето отъ „истрѣвушка“. Да се „истрови“ дѣтето, това значи да не умѣе майката и домашнитѣ му да го запазятъ отъ нѣкакви необясними точно и за самитѣ селяни лоши духове, които всѣкога невидими се навѣртатъ около новороденото некръстено дѣте, а особено ноцно врѣме. На изтрѣвяне е изложена и родилята почти до 40. день — голѣмата молитва. Че дѣтето е изтрѣвено, познава се по пенадѣйното и опасното му заболяване. „Лели (нали) съмъ заспала, да ме убиѣ Господ, кѣгѣ стала на заранта, що да видимъ: ни умрѣло, ни живо, сал едва мрѣда. Блѣдно, блѣдно, та дори бѣло какѣ платно. Веднѣга ме ждрѣцна нещѣ ѣ сърце: леле мамке, реко си, дали го истровилиме . . . Требе да сме го истровили — крѣвчицата му испиена“ . . . Така се описва изтрѣвухката отъ пострадалитѣ майки. Въ всички села въ Крайце вѣрватъ, че дѣцата се изтрѣвяли (нека се знае че почти всѣко изтрѣвено дѣте умира), главно отъ тѣй нареченитѣ навѣ, които не сж нищо друго, освѣнъ сжщински дѣца, но умрѣли некръстени. Тѣ иматъ подъ „мишкитѣ“ къмъ раменѣтѣ, малки крилца, затова хвѣрчатъ високо въ въздуха. Тѣхнитѣ гласове — прѣкжснато свирене, като кога свирѣ човѣкъ съ уста — се чуватъ най-често, кога врѣмето е мъглаго „мѣляво“. Тѣ тогава летятъ и търсятъ некръстени дѣца и немолитвени жени, за да имъ пиятъ крѣвта. Тази работа вършатъ ноцно врѣме. На споходена отъ навѣ родиля най-рано прѣсѣква млѣкото, а слѣдъ това и тя самата заливѣва и мѣчно е да се отърве жива.

За да завардятъ дѣтето и майката отъ изтрѣвяне, правятъ слѣдното: освѣнъ че въ огнището трѣбва постоянно да гори огънь, но още турятъ при главата на дѣтето „дрѣпка“ съ катранъ. На края на огнището, близу до главата на дѣтето, турятъ говеждо сухо лайно да „чурлави“, пуши. Близо до лайното стои парче отъ „поврѣленъ опинокъ“, захвѣрленъ царпулъ, да смърди. До главата на дѣтето стои още желѣзенъ гребенецъ, съ който се чеше кѣлчища, а върху гребенеца турятъ „чешель“, малкъ гребенъ за коса и парче „чешновъ“, чеснъ лукъ. Съ тия нѣща плашатъ злитѣ духове, а най-вече навѣтѣ. Наредятъ ли се тия и още нѣкои други нѣща, наричани често „гаволски“, врѣме е да се помисли и за

„ббжитѣ“: изпращатъ човѣкъ отъ къщи при свещеника за молитвена вода. Молитвената вода обикновено се поставя въ „кондирѣ“, земятъ сѣдѣ съ „чешмурка“, сѣдѣ, който напомня нѣщо мъжко, та и бжднитѣ слѣдѣ това дѣца да сж мъжки. Въ устнето на сѣда се поставя цвѣте, за да бжде весело дѣтето и жената — родиля. Въ всички почти села молитвената вода се донася на втория день; сжщиятъ день може да бжде готова само въ село, дѣто има свещеникъ. Отъ молитвената вода пие най-първо родилята, а слѣдѣ това става да се прѣоблече, т. е. „премѣни“ и да се мие съ молитвената вода. Отъ сжщата вода до 40 дена се сипва по малко въ коритото, дѣто се къпе дѣтето. Додѣто родилята не е взела малка молитва, т. е. додѣто не е пинала и не се е омила съ молитвената вода, счита се за съвсѣмъ нечиста: съ отдѣлна лъжица и паница се храни, не пина нито стомнитѣ, нито въ нонцитѣ, нито пицо. До 40 дена не мѣси и хлѣбъ. Слѣдѣ малката молитва може да „пина“ въ известни работи, но да вади сирене, зеле или туршия отъ кацитѣ, не ѣ е позволено. На 40. день взема голѣма молитва и захваща да работи всичко въ къщи. Немолитвено дѣте не се оставя самичко въ къщи.

Въ сжщия день, когато се роди дѣтето, роднини, близки и съсѣди единъ по единъ захващатъ да носятъ кравай на майката. Мѣситъ прѣсна пита, варятъ бобъ съ оризъ, ако се пости, или пържатъ каша, ако е „благдень“, и заедно съ едно малко стъкло ракия, въ което поставятъ цвѣте, го занасятъ на родилята. Кога влѣзе отъ вратата, жената, която носи кравая, ще рече на родилята и на домашнитѣ: „Честитъ ви принов! А ти, моме, (на родилята) ани отъ кравайто! Шо аниеш залчецо, тури си го у пояс да си не губиш млекото.“ Гостенката държи права съ двѣ ржцѣ кравая, а родилята ще отхапне съ уста, безъ да бара съ ржцѣ. Слѣдѣ това ще отиде при дѣтето, ще го отвие, ще му тури една монета и ще рече: „На бре, цушо, или, пижо (ако е момче), да си купиш ѣме!“ Ако ли пжкъ е кръстено, и краваятъ се донесе слѣдѣ това, на дѣтето се казва да си купи братъ или сестра — противно на това, отъ кой полъ е повороденото. Кравай се носи до 40 дена. Въ по-старо врѣме кравай се е носилъ до 7. день, а сега до 40. „Съгѣ се изалина, та го вѣрат по градски: посат кравай до 40, а оно си е право до една недѣла“, думатъ по-старитѣ жени. Който носи кравай, на тръгване отъ дома на родилята, откъсва конецъ отъ торбата или мѣсала, въ който е билъ увитъ хлѣба, и го дава на родилята да го тури въ пояса си, за да ѣ се не губи млекото. На тръгване не ѣ казва сбогомъ, а само: „Глѣдаѣ, глѣдаѣ си предъ себе, мене не глѣдаѣ!“ Това става пакъ, за да се не изгуби млекото. Кога родилята излиза „повнѣ“, по нужда, за да ѣ се не изгуби млекото, туря въ устата си края на „коцѣльо“, т. е. плитката коса, а една отъ двѣтѣ скути, които въ такѣвъ случай носи, „запрѣга“ наполовина, подвива ѣ съ крайщата подъ пояса.

Въ петъкъ не се взима молитва. Жената може да получи тогава светена вода, но нѣма да пие отъ нея, или да се мие. Другояче казано, въ петъкъ родилята се не молитви, защото иначе не ще е добрѣ на дѣ-

тето. Тоя, що ще иде у свещеника за молятва, на три мѣста ще почива („опчива“), кога се връща съ молитвената вода, за да нѣма жената 3 години дѣте слѣдъ това. Това е обикновено желание на майката (родилата), домашнитѣ и всички изобщо: ново дѣте да се „найде“ слѣдъ 3 години. Така ще се „очуват“ здрави дѣца.

Голѣма молитва се взима на 40. день. Въ тоя день майката заедно съ дѣтето, което се носи отъ свежървата или отъ близка роднина, всички прѣмѣнени въ най-нови дрехи, ще отидатъ въ черква. Въ Крайце махалитѣ сж прѣснати на голѣмо разстояние отъ черквата (нѣкъдѣ по 2—3 пхти се служи на година въ черквата, защото единъ свещеникъ държи по нѣколко села, а нѣкъдѣ нѣма и черква), та родилитѣ сж принудени или да не могатъ да отидатъ на 40. день или нѣкъ хичъ и не ходятъ за голѣма молитва.

Новороденото до третата вечеръ не се облича въ никакви дрешки, а просто се увива въ „постилците“, а най-отгорѣ се туря пелена, вълненъ платъ, домашно издѣлие, около 1 м. дължина и 70—80 см. ширина. Върху пелената се замотва „повой“, вълнено вѣже, сжщо така домашно издѣлие. За да се не просмуква никочѣта отъ дѣтето прѣзъ постилцитѣ и да се поврѣди пелената, между нея и постилцитѣ поставятъ парче кожа. Но и тя не може да заварди, затова винаги гърба на „пеленчѣто“ се жълтѣе отдалече и издава специфична меризма. Постилцитѣ се ператъ въ сжщото корито, въ което е кѣпано дѣтето. Сушатъ се прострѣни върху плета на оградата, ако е лѣтѣ, или нѣкъ въ стаята, дѣто се затопля, ако е зимѣ. Сушени-недосушени, постилцитѣ се прибиратъ винаги прѣди да зайде слънцето, защото иначе дѣтето ще „оградѣше“. На третата вечеръ обличатъ ризица „кошулка“ на дѣтето. Това е общо правило за цѣлото Крайце. Навсѣкъдѣ тука се вѣрва, че тази вечеръ дохождатъ „наречениците“ при дѣтето и му опрѣдѣлятъ бждецето, „късмето“. Тогавя огньтъ ще глѣе, „виделото“ слабо ще мѣждѣе, а всички ония „ствѣрове“ (гребенъ, катранъ, подлога (парчето цървулъ) ще бѣдатъ на мѣстата си. Тишина да има пълна. Тѣ, женитѣ нареченици, обикновено дохождатъ къмъ полунощъ и до втори пѣтли свършватъ работата и си отиватъ. Жѣна-родила, на която не се „държатъ“ дѣцата, т. е. много отъ тѣхъ мратъ, въ тази нощъ оставя на мѣстото на дѣтето повита въ целени като дѣте „пирѣйка“ (бухалка), а дѣтето взима друга жена и го носи въ друга кѣща. Нареченото отъ орисницитѣ ще отиде на вѣтъръ, защото на бухалката сж го нарекли. Ако ли нѣкъ съвсѣмъ се не държатъ дѣцата на нѣбоя жена, има другъ обичай — да се „подврѣли“ дѣтето. А това става така: на първия или на втория день слѣдъ раждането повиватъ дѣтето по-здроаво и рано, прѣдъ изгрѣвъ слънце, свежървата или нѣкоя роднина ще го вземе, ще го изнесе вѣнъ и ще го положи близо до кѣщата на земята, дѣто минаватъ по-често хора. Дѣтето трѣбва добрѣ да е „надоено“, за да не плаче. Иззелата го жена се скрива малко настрана и чака да види, кой ще мине. Минуващиятъ, ако го съгледа, добрѣ, ако ли не, женѣга ще му обърне внимание съ думитѣ: „Ей, чичо,

дѣдо или Милене, Стояне, застанни, застанни де! Што е това претъ тебе: ѝа погледни! Егѣ излѣзе ти къмето, кумъ да си“. Дава му дѣтето въ ржцѣ и заедно съ него влизатъ въ кжци. Тука го поканватъ да бѣде кумъ, той не отказва и често пѣти викатъ веднага свещеника да кръщава. Ако не сж готови за кръщенка, новиятъ кумъ само нарича името и си отива, а послѣ ще си дойде, както си е редътъ, да кръсти. Така е кръстенъ Стоянъ Цоневъ отъ Босилиградъ отъ дѣдо Миленъ Тутудейнъ.

Понеже изкуственото отхранване въ селата на Крайще е свързано съ голѣми неудобства, и обикновено изкуствено хранепитѣ дѣца умиратъ бърже, затова голѣмо внимание се обръща върху туй — майката да запази млѣкото си прѣзъ цѣлото врѣме на „сисането“ — обикновено 2 години. За да се запази млѣкото, освѣнъ споменатитѣ вече обичаи при донасянето на краваля, пазятъ още и слѣдното: „прѣвескинъа“ майка веднага, щомъ ѝ дойде млѣкото, бива накарвана отъ свекървата или пошитната роднина, що е помагала при раждането, да вземе въ ржката си колко „два прѣста“ брашно, да „дрѣкне“ отгорѣ първото млѣко и да замѣси съ него една топчица тѣсто. Послѣ взима „бургѣя“ (малъкъ свѣрделъ) и извъртва дупка въ ноцвитѣ, която запушва съ млѣчното тѣсто. И защото ноцвитѣ се не помѣстватъ отъ кжци — всичко може да се изнесе отъ кжци, но не и ноцвитѣ — затова и млѣкото нѣма да се помѣсти, а ще си остане въ майката. Друго. Майката до 40-я денъ не трѣбва да дава нищо отъ своя ржка на вѣнкашенъ човѣкъ, защото заедно съ дадения прѣдметъ ще „утече“ и млѣкото ѝ. Ако е пужно да даде нѣщо, ще го направи чрѣзъ друга ржка, чрѣзъ нѣкой отъ домашнитѣ. А за да дойде млѣкото, слѣдъ като еднажъ е дошло и се е изгубило, правятъ слѣдния обичай: когото и да срѣщне жената, ще поисква торбата му, въ която е носено хлѣбъ и ще събере изъ нея всички трохи — „трѣшки“, за да ги изѣде. Носятъ такива торби обикновено хора, които се връщатъ отъ печалба, или пѣкъ отишлинѣ при овчаря да му занесатъ хлѣбъ. Често пѣти, ако се не случи такъвъ човѣкъ съ торба, нарочно изпращатъ нѣкого отъ кжци да занесе нѣкъдѣ хлѣбъ (на орачъ, на овчаръ и др.), та да се върне съ торба, въ която да има трохи.

За честита майка-родила се счита оная жена, чието дѣте не е плачливо. Кога е такъво, то просто съсипва майката, която, като си не доспива, бърже отслабва. Майчиното отслабване се отразява и на самото дѣте. За да прѣкратятъ плача му и изобщо да го накаратъ да спи, гледатъ, кога се яви новъ мѣсець, „срѣпенце“ да му отпратятъ плача. Обличатъ дѣтето, както си е повито, въ мъжка риза (бацината му), изнасятъ го навънъ, заставатъ срѣщу мѣсеца и махатъ съ дѣтето, като че ли го подхвърлятъ, говорейки: „Досѣга моѝо сѣн плачеше за твоѝата черка, мѣсеце, а отсѣга твоѝата черка (дъщеря) да плаче за моѝо сѣн, мѣсеце!“ Обрато говорятъ, ако плачливото дѣте е момиче. Тия думи изговарятъ до три пѣти. Ако това не помогне, взиматъ повод на дѣтето и го занасятъ на края на селото или махалата, дѣто го турятъ на земята, за да го прѣскачатъ говедата привечеръ, кога се връщатъ отъ паша.

Кръщение.

На коя майка се не държатъ дѣцата, новороденото обикновено кръщаватъ въ сѣщия день, кога се роди, или най-късно на третия день; а при нормални условия кръщението става на седмия день или най-късно до 3 седмици. Ако се чака повече отъ това време, ще се възбуди нѣкакво подозрѣние въ селянитѣ, които смѣтатъ че е най-грѣховно да се „чува“ некръстено дѣте. Некръстено дѣте не може да се изнася навънъ отъ къщи, отъ страхъ да се не изтрови, понеже „ствѣркитѣ“ що го закрилятъ, стоятъ при огнището. Прѣдпочитатъ да кръщаватъ по-бърже, за да могатъ свободно да си ходятъ по работа, а лѣтъ да носятъ на нивата и ливадата и самото дѣте. Кръстено дѣте не може да бѣде покварено отъ „наѣте“.

Кръщениката е празникъ за сѣмейството. Въ този день — педѣля — ще бѣдатъ поканени кума, кумицата и близки роднини за кръщение и гости. Поради отдалечеността на черквитѣ отъ жилищата, обикновено е да не занасятъ дѣтето въ черквата, за да го кръстятъ, а викатъ свещеника въ къщи да извърши обрѣда. Турятъ въ „перѣтепъ“ котелъ „латка“ (хладка) вода, занасятъ я въ отдѣлна стая, дѣто влизатъ свещеникътъ, кумътъ, кумицата, гоститѣ, ако има такива, и нѣкои отъ домашнитѣ, и кръщението се извършва тѣй, както става въ черквата. Майката-родила не влиза въ тази стая, а сѣщо не ходи и въ черквата. Додѣто се върши кръщаването, майката прѣхвърля въ това време много работи прѣзъ рацѣтъ си: ако е женско, тя преде малко, послѣ плете, тъче, пере, везе, та да е работно, кога стане мома и жена; ако е мъжко, ще вземе сѣкирата да сѣче, да дѣля, ще върти съ свѣрделъ, ще шинве ралото, ще извади пари да брови, ще вземе перо да пише (ако пѣма истинско, ще си послужи съ кокоше), за да бѣде момчето послѣ добъръ долгеръ, домакинъ, орачъ, търговецъ и ученъ. Щомъ донесатъ дѣтето въ къщи вече кръстено, захващатъ други обичаи: кумътъ прѣдава дѣтето на майката, честитява ѝ и ѝ казва: „На земи си го! Евреиче ми го даде, рисѣнче ти го връчам?“ Името сега не ѝ казва. Въ одаята е наредена трапезата. Тука на срѣдата е поставено онова, що е донелъ кумътъ и кумицата: погача хлѣбъ, баница (ако е благодень), а върху тѣхъ сложени дароветѣ за дѣтето: повой и шапчица. Кумицата е донела осѣнѣтъ топа и късъ бѣло платно — домашна изработка — на което ще поеме кумътъ дѣтето, кога го извади свещеникътъ отъ водата (котела), но то се не поставя върху погачата. Повоятъ е обшитъ на двата края съ червена вълнена прежда, а на единия е защита сребърна стара монета и китка цвѣте. На шапчицата сѣщо има стара пара и цвѣте. Щомъ седнатъ всички на софрата, турятъ върху дароветѣ и пари, разбира се кумътъ най-много. Дохожда слѣдъ това родилята, за да даде отъ своя страна даръ на кума и кумицата. Обикновено кумътъ получава чорапи, а кумицата „рукавѣ“ — платно, колко за едни женски рѣкави. Кумицата прѣдава срѣцу това донесениѣ дарове за дѣтето, заедно съ събранитѣ

пари, а кумътъ сега ще обади името. Изобщо прието е навсѣкждѣ въ Крайще така, че, додѣто родилята не даде даръ, нѣма да и се обади името, което до тоя моментъ старателно криятъ всички ония, които го знаятъ. Не сж рѣдки случаетѣ кумътъ да забрави името въ момента, кога ще трѣбва да го обади. Дѣдо Новко Мазгаревъ отъ Горни-Коритенъ описва такъвъ единъ случай, станалъ съ него: „Бс(х), каже, кум у Уни. Кръстѣ(х)ме го, како що трѣбе, седна(х)ме у трапѣза, па дойдѣ време кумашинката (родилята) дар да дава, а я име да ву казѣем. Па, лелѣ пѣсто заборава(хъ) му името! Тѣна срам и тѣя стра(х) нѣкъга нѣма да ги заборавам. Бре! спа съга накѣде чу? Еле, попо не беше си ошѣл юш, та го помунѣ(х) малко, и он ми го пошѣпнѣ... Амѣ вода ме изби“. Ако свещеникътъ не е поканенъ въ тоя денъ да кръщава и на друго мѣсто, остава гостъ и получава даръ като кума — чорапи. Попското право за кръщенето се плаща винаги отъ кума. Дадатъ ли се дароветѣ и каже ли се името, обичаетѣ сж свѣршени, та почва угощението. Подиръ обѣдъ кумътъ, кумицата и гоститѣ си отиватъ.

Повойница.

То е единъ обичай, който се прави за дѣтето, за да могло лесно послѣ, кога порасне, да се ожени. Кога момъкъ или мома, безъ да иматъ „кусуръ“, по по нѣкакви причини не могатъ да се ожениятъ наврѣме — за момата до 20 години, а за момъка до 22 — селнитѣ си говорятъ, че не имъ е правено повойница, кога сж били малки. Разказватъ, че въ нѣкое село въ Крайще, въ отдавно врѣме, правили повойница на 25 годишенъ срѣнтъ, защото не могълъ да се ожени: повили го като малко дѣте въ черга вмѣсто въ пелена, положили го отъ едната страна на огнището, като турили около главата му всички необходими работи (катранъ, чесънъ лукъ, подлоги и пр.), що се турятъ на пеленаче, накарали го да си затвори очитѣ, като че ли спи, а женитѣ отъ махалата отъ другата страна на огнището му правили обичая повойница.

Повойницата не е нищо друго освѣнъ единъ видъ женско угощение. Нѣкакви особени обичая не се спазватъ. Ето какъ ставя тя: за другата недѣля слѣдъ кръщенето ще се разчѣе изъ махалата, че у еди-кой-си жена ще има повойница, на която е свободна да отиде всѣка жена отъ махалата, стига да не е нѣщо скарана съ родилята. Не се изпрацатъ специални „ванѣчки“ като за сватбата напр., та често на повойницата дохожда и жена, на която не сж се надѣвали. Повойничарката (жената, която ще иде на повойница) приготвя отъ дома слѣднитѣ нѣща за повойницата: погача, каша, или яйца опържени, ако не прави каша, и 10 пари у дженъ, които ще турне като подаръкъ върху погачата, на която ще се събиратъ подарѣцитѣ за дѣтето. Въ по-ново врѣме носятъ повече ядива на повойницата: погача, баница, готвена кокошка, или пѣкъ месо съ оризъ, лукъ и пр., оризъ съ млѣко и стѣкло ракия или вино. Въ по-старо врѣме „пиялѣкъ“ (ракия и вино) не сж носили

повойничаркитѣ. А сега освѣнъ яденето носятъ и подаръци за дѣтето: риза, антерийка, чорапи, шапчица. Обикновено носятъ по тѣхъ: или само едно нѣщо (обикновено чорапи или шапчица) или три: риза, чорапи и шапка, а антерия по-рѣдко вмѣсто шапката. Въ по-старо врѣме само майката на родилята е носила такива подаръци, които общо име носятъ „повоѣница“. „Направи ли повоѣница за дѣтето? питатъ се помежду си. Изброенитѣ ядѣва и подаръци ще се турнатъ въ торба (при подаръка се поставя и китка цвѣтя), повоѣничарката — добръ прѣмѣнена — ще я окачи на едното си рамо, ще хване съ другата си ръка едно или двѣ отъ дѣцата си и ще тръгне. Въ по-ново врѣме не носятъ торба, а всичко свързватъ въ „бо(х)шча“, пѣстро квадратно платно. Голѣма радостъ е и за комшиискитѣ дѣца, кога става повоѣница, защото за тѣхъ има изобилно ядене, а особено каша, на която силно „налитатъ“. Дойде ли повоѣничарката въ къщата, дѣто става повоѣницата, ще влѣзе въ стаята, опрѣдѣлена за гощавката, и съ високъ гласъ ще извика: „Помози ви Богъ! Да ви е честитъ приновъ!“ Родилята отговаря на привѣтствието, но не иска да стане да прихване донесеното отъ повоѣничарката, както би направила това другъ пътъ, защото ако направи това, скоро щѣла пакъ „да пойде тешка“. А надошлитѣ вече жени шеговито се намислатъ: „Море помогни, помогни — нема нищо. Това сѣ бабини деветини!“ Още прѣди да почнатъ да дохождатъ повоѣничаркитѣ, домакинитѣ постилатъ на земята въ стаята, дѣто ще е повоѣницата, дълъгъ мѣсалъ, около него поставятъ възглавница, на които ще седнатъ повоѣничаркитѣ. На срѣдата поставятъ една погача. Всѣка новодошла сѣда по редъ на празното мѣсто и, додѣто се събератъ всички очаквани, врѣмето минава въ приказки за това, за онова изъ махалата — коя скоро ще роди, кждѣ ще има тѣкмежъ, сватба и пр. Отъ домавинска страна нищо не даватъ „почернушка“ на гоститѣ, додѣто всички не се събератъ. Като се събератъ, най-първо слагатъ въ паницы по мѣсала „мезѣ“ — кисело зеле, ниперки, краставици, круши изъ туршия, — изобицо всичко, що може да се даде сирѣма годишното врѣме. Сега почва черпнята съ ракия. Най-рано даватъ ракия на родилята, която ще поеме подадената чана, като се пружи съ ръка, защото стои отъ другата страна на огнището. Никой не знае, защо става това. Върху погачата, що е донела първата жена, и която е сложена върху домашната погача, всѣки ще турне донесения подаръкъ, а най-отгорѣ ще турятъ, пакъ като подаръкъ за дѣтето, по една монета (10—20 пари). Тукъ ще тури пари, като подаръкъ, и самата майка на дѣтето. Слѣдъ това ще накаратъ едно мъжко дѣте, което има живи родителитѣ си, да събере въ „шаката“ (разтворената си ръка) паритѣ, ще ги покрие съ другата и три пѣти ще ги обърне отъ едната въ другата, слѣдъ което ги дава на майката. Това сѣ повоѣничарскитѣ пари на дѣтето, и никой нѣма право да му ги харчи. Почерпили ли сѣ ги достатъчно съ ракия, врѣме е да се яде. Ядатъ това, което сѣ донели отъ дома, като се банятъ една друга близкоседещитѣ съ това, що сѣ приготвили. Но прѣди да хапнатъ, отдѣлятъ отъ всичко по-малко въ една голѣма

паница. Тука, въ паницата, има и залци хлѣбъ, и каша съ различенъ цвѣтъ, и оризъ, и месо, и ошавъ, и пържени лѣца. Това ще се даде на родилята, да го изѣде, за да ѝ бѣде изобилно млѣкото. „Морѣ понѣкъга и свина не може да го ядѣ, ама она (майката) че го ядѣ, що че праи: трѣбе ву млѣко“.

Кое отъ туй, че не присѣтствуватъ мъже на веселието, отъ които женитѣ би се държали по-стегнато, кое отъ ракията и виното, по настроението на повойничаркитѣ се е подигнало, и сега започватъ шегитѣ и пѣснитѣ. Почва да пѣе обикновено най-старата или пѣкъ оная, която знае повойничарски пѣсни. Тия пѣсни — 2—3 — се пѣятъ колко за адетъ, а слѣдъ това пѣятъ обикновени юнашки, любовни и хороводни.

Сега почва единъ обичай, който навсѣкждѣ се пази най-редовно: всѣка отъ повойничаркитѣ ще трѣбва да подържи и погали новороденото за „здравѣ“. Като се почне отъ „врѣо“ всѣка ще държи дѣтето по малко врѣме, а която дои свое дѣте, ще му даде и да побозае. За да не урочаса, понадапватъ дѣтото по челото съ сажди, а върху главата му поставятъ „подничарка“ (парцалъ, съ който избърсватъ подницитѣ, слѣдъ като ги свалятъ отъ огъня и трѣбва да турнатъ хлѣба да се пече). „Камъ камъ да видиме, на що сме дошли! Даѣте да видиме приново!“ Щомъ го дадатъ, ще вземе една по една да му се позасмѣе и ще говори: „Глѣдай колку е ѹбаво, да го закопамъ! У рцѣ те убѣла! Какѡ можѣ да се метнешъ до толку на баца си! А, шѹгавчеее...“ Изобщо му приписватъ грозни епитети, говорятъ му лоши работи, кълнатъ го, правятъ се, че го заплюватъ — все да го не хванатъ уроци. Изредятъ ли се да го държатъ всички, даватъ го на майката и ставатъ да си вървятъ. Що сѣ донели „судове и урутки“, частъ занасятъ, а нѣщо оставятъ да „преночѣва“, за да не отнесатъ млѣкото. На трѣгване кѣсатъ конци отъ мѣсалитѣ, бохчитѣ и торбитѣ и ги даватъ на родилята, за да ѝ не прѣсѣкне млѣкото, т. е, тѣ да ѝ го не отнесатъ. Сбогомъ — да се ржкуютъ — правятъ съ домашнитѣ, а съ родилята не. Това пакъ става, за да ѝ не занесатъ млѣкото. Като се приготвятъ всички да излѣзатъ, майката сѣда при люлката да „надои“ дѣтето и чакъ тогава почватъ да излизатъ. Почти всички се обръщатъ къмъ майката съ думитѣ: „Седни, моме, та си глѣдаѣ детѣто, настъ не глѣдаѣ.....“.

Повойницата трае най-много 3 часа. Въ нѣкои села я правятъ въ сѣщия денъ на кръщенето, а въ нѣкои слѣдъ 2 седмици. На новойницата се събиратъ заедно съ повойничаркитѣ и по 30—40 дѣца; тѣ задъ редицата на майкитѣ си правятъ друго угощение: лапатъ ту каша, ту оризъ, ту баница (а това въ Крайще е дѣтската лакомия) все за здравето на младенѣца.

Слѣдѣнията за раждавето, кръщенето и новойницата сѣмъ взелъ отъ Райча Димитрова, Спасена Харизанова и Тасия Галабова — всички отъ Босилградъ.

Ето нѣколко повойничарски пѣсни отъ Бослиградъ.

I. За момче.

1	Роди маика това мѹшко детѣ,
А го роди, детѣ продумало:
„Аиде, мале, мене кръштавайте!
Да викнеме кѹма и на попо	Да избѣрем кон'а спрема мене:
20 Башта ми је у битка загинал.“
Па улезна у никли одаи,
Та облече баштино оруж'е,
Па улезна у ладни јаѣри,
Та изведе кон'а спрема него,
5	Доидѣ време цару да помагам!“
Маика му се чѹдом усчудила!
Па викаја кѹмо и на попо,
Та кръстија тои мѹшко детѣ,
Име му је детѣ Ортадија,	25 Оседла го детѣ, оружја го.
Па му стегна двапѣсе колѣна,
Па му ступи на дѣсна зенгија,
Та се качи на врѣната кон'а.
Па пооди детѣ и трепѣри,
10	Па седнаа у чѣсни трапѣзи
Да си пиѣт вино и ракија.
Они ђдѣт, а детѣ трепѣри,
На маика си по тию говори:
— Дај ми, мале, златните клучѣве	30 А маика му по тию говори:
— „Ја застани, детѣ Ортадије,
Јонте едниш тебе маика да подѡи!“
Детѣ нема кѣга збогом да си прѣси,
Јавѣ кон'а цару да помага,
15	Да улѣзем у шивли ¹⁾ одаи,
Да облечем баштино оруж'е!
Дај ми, мале, златните клучѣве.
Да улѣзем у ладни јаѣри,	35 Збогом прѣви с кѹма па и с попо
И си трыгна дѣте Ортадија.

II. За момиче.

1	Дѣнка мама на колѣно дрѣжи,
Ем ја дрѣжи и па ву говори:
— „Расни, Дѣнко, гулѣма порасни
Брѣже, Дѣнко, мома да пораснеш,	Отговара млади младожен'а:
— „Такѡм Бога, кѹме и старѡи'а,
Едѣта е за мила ми баба,
20 Другѣта е за мила балѣза,
Трекѣта е за ѹбава Дѣнка.“
Па оидѡва моми на дворѡве,
Пречекѣ ги момината маика,
Па седнаа у чѣсни трапѣзи.
5	Брѣже, Дѣнко, маика да услѹшаш!“
Расна Дѣнка гулѣма порасна
И си станѣ мома за жен'ѡдба;
Утѣкми се Дѣнка, киткосѣ се,
Поидѡва ву китени свѡтѡве.	25 Доидѣ време Дѣнке да извѡдѣт.
Премени се Дѣнка накити се.
Ка улезна у чѣсни трапѣзи,
У трапѣзи слѣнце огреѡло:
Си свѡтѡве ником поникнаја,
10	Заминѡа през гѡра зелѣна,
У горѣта цѣѡиѣ мериплѡиво,
Си свѡтѡве по китка набрѡа,
Младожен'а до две до три набрѡа.
Прашаа го кѹмо и старѡи'а:	30 Тѡва чѹдо нигде не е билѡ
Тѡва билѡ ѹбавата Дѣнка.
15	„Такѡм Бога, млади младожен'ѡ,
Заштѡ са ти тиѡа до три китки?“	

Слушана отъ баба Тасия Галабова отъ Бослиградъ.

На близнаци.

1	Роди маика до два мѡли сѡна,
Родѡла ги у глѣдна година.
Какѡ ги е маика народѡла,
Тѣка ги е маика исчуѡла:	С разбѡи ткала та ги облѣчила
Тѣка ги е маика исчуѡла.
Доидѣ време маика да ги жен'и.
Па обидѣ ѡра ²⁾ и градѡве
5	С вѹрка прѣла, та ги е ранѡла,	10 Да си најде за сѡна прилика.

¹⁾ Шивли — шарена

²⁾ ѡра — хорѣ

Къде наиде за сина прилика,
 Тамо нема за майка роднина,
 И си нема за бащата спогодба.
 Па си оиде у латинска земя
 15 Да гледà латинското òро,
 Погледà си майка, насмея се,
 Арекса си две тинки латинки.
 Тамо наиде за сина прилика
 И си наиде за бащата роднина,
 20 И си наиде за майка одмена.

Утъкми ги майка, повèде ги,
 Повèде ги през гора зелена.
 На майка е млогу докèвело,
 Къга викна тинко гласовито,
 25 Од гората шума понадало,
 Од земната трава повеинала.
 Сретнаа ги два сиви сокола,
 Па наднаа на убави моми,
 Наднаа им на десни рамена.

Също отъ баба Тасия Галабова.

Плетиво или стрижба.

Това е единъ обичай, който е вече на изчезване въ Крайще. Прави се само за мъжкитѣ дѣца и се извършва или въ края на първата година или прѣзъ третата. Повече сж случантѣ, които ставатъ въ третата година. Изобщо всѣкакъвъ обичай въ Крайще се извършва на текъ число (години, мѣсеци, дни или прѣдмети).

До деня на плетивото, родителитѣ, които сж рѣшили да извършатъ обичая, не стрижатъ косата на дѣтето, а чакатъ да порасте и прѣвъ кумътъ да „стригне“ отъ нея. Ако дѣтето е „прѣвенчѣ“ и ако майка му не е имала случай до плетивото да покани на госте своитѣ родители — баща и майка — и да ги дарува, сега — при плетивото — ще направи това — ще съедини даруването съ новата радостъ. Често пкти такава млада майка дума: „Не съмъ си викала досѣга нагосе бащата и майка, та чу правили плетиво“. Даръ въ този случай невѣстата ще приготви за кума, кумицата, баща си и майка си, ако ги покани, и изобщо за всички поканени. Ако кумътъ е далече отъ селото, тогава, вмѣсто той да дожда за стрижбата, кумашинитѣ отиватъ, като отвеждатъ и малкото. Въ такъвъ случай даръ се готви отъ младитѣ за кума и кумицата и бива отъ риза, „рукаве“ и чорапи. Кумътъ е приготвилъ „капица“, антерия и риза за дѣтето.

Поканенитѣ кумъ и кумица дохождатъ обикновено вечерно врѣме, срѣцу празникъ; обичаятъ, обаче, ще се извърши на утрѣшния денъ на обѣдъ. Тогава се слага обикновена трапеза съ погачи (хлѣбове) и гостба. На срѣдата е сложена една по-голѣма погача, върху която поставятъ една чаша съ медъ, до нея три класа ржени и единъ стръкъ босилекъ. До тия нѣща, приготвени и нагласени отъ домашнитѣ, кумътъ ще тури донесената отъ него „капица“. Като се нареди всичко, майката донася дѣтето, цѣлува ржка на кума и кумицата, а другъ нѣкой отъ домашнитѣ ще подаде на кума ножици. Ако въ къщи има поканена нѣкоя жена или мъжъ, които да знаятъ да пѣятъ за въ случая нѣкоя пѣсень, ще запѣятъ веднага, щомъ кумътъ доближи ножицитѣ, за да стригне. Ако ли нѣма такива, тогава кумътъ почва съ думитѣ: „Аиде аирлиа да е! Да ни порасне, да ни зарадуе нашъ (името на дѣтето!) Да е дълговечънъ! Майка и бащата съ него да се подносятъ и да му се радуиътъ! Аиде

съга на плетиво, па по бърже на кръштен'е, да би дал Бог!" Изговори благословията, като държи въ дѣсна рѣка пожитиѣ, а въ лѣва тритѣ рѣжени класа. Приближава класоветѣ до косата и заедно съ тѣхъ остригва по малко отъ косата на четири мѣста, на „ѹскръсъ“ — на челото, на тила, надъ дѣсното ухо и най-послѣ надъ лѣвото. Острижената коса заедно съ класоветѣ кумътъ поставя въ старата шапка на дѣтето, която за случая се туря върху погачата, до новата. При косата всички присутствующие турятъ за даръ на дѣтето пари, разбира се, почва най-напрѣдъ кумътъ. Сега кумътъ поставя върху главата на дѣтето новата шапчица, взема старата, събира ѝ крайцата въ рѣка и казва на дѣтето: „Кумашинче, што има у капата?“ Всички внимаваѣ на отговора, който ще даде дѣтето. Ако рѣче: „вѹна“ — това показва, че дѣтето, кога порасне, ще има напрѣдкъ като скотовъдецъ; ако рѣче „пари“ — също се радватъ домашнитѣ: бъдещиятъ „настрижникъ“ ще бѣде изобщо богатъ човѣкъ, търговецъ, ще „играе съ парата“. А ако рече — „има коса“ домашнитѣ, „глава че си искѣнат от яд“ — този отговоръ е „пророклѣкъ“ за сиромашия. Цѣлиятъ обичай се състои само въ това, което казахъ. Нѣйдѣ, кѣдѣто кумътъ е по-опитенъ въ тая работа, запѣва прѣди стрижабата, но само за адеть: „Стоѣан стрижѣ вакли шилежина, па ги стригъл по Стара планина“. Въ нѣкои села има обичай да съединяватъ съ плетивото и голѣмото гусе. Тогава младитѣ баща и майка даватъ даръ на всички у къщата на кума и то „гулем даръ“ — риза, „древѣ“, забълъ, лисица и др.

Светецъ, служба.

Въ цѣло Крайще всѣко домакинство избира единъ, два, а нѣкждѣ и повече празнични дни въ годината, въ които ще прави единъ видъ жертвоприношение на светеца, въ чиято паметъ се празнува този день. Кръстовдень, Архангеловдень, свети Никола и др. еднакво се броятъ за светци. На въпроса — „Кой ти е светецъ?“ — отговарятъ: „Свети Рангелъ, Кръстовдень“ и пр. „Светецъ“ е равносилно съ понятието „служба“. „Данъске че имаме служба, та да дойдешъ у насъ“, казватъ.

Архангеловдень е „светецъ“, който се държи отъ най-много домакинства. Въ този день може да се каже, че най-малко половина отъ селянитѣ правятъ служба. Слѣдъ него иде св. Никола, послѣ св. Георги, св. Димитрий, Кръстовдень, св. Харалампий и др.

Всѣка християнска къща ще има непрѣмѣнно по единъ светецъ. Прави му се служба, защото е закрильникъ на цѣлото домакинство. Светецътъ се наслѣдва отъ дѣдо и прѣдѣдо и обикновено при дѣлидба на братята, най-стариятъ го задържа; а и по-младитѣ могатъ да държатъ същия светецъ, но съ свободни да си избератъ и другъ. Не съ малко домакинствата, които иматъ по два, три, четири, па дори и повече светци. Напр. въ Босилеградъ въ дома на Аризанъ Кръстовъ служатъ 6 пѣти прѣвъ годината: на Рангеловдень, Кръстовдень, Богоявление,

Малка Богородица (8. септемврий), Въведение Богородично (21. ноемврий) и св. Харалампий. Отъ тѣхъ — светцитѣ — Архангеловденъ се счита за покровителъ на сѣмейството (домакинството) съ всичкитѣ му движими и недвижими имоти, а другитѣ сѣ „наречени“: кога нѣкой тежко боледува въ къщи и дойде редъ дори до маслоосвещение, обѣщаватъ, че ако оздравѣе, ще му служатъ на еди-кой си светецъ. Ако домакинството е голѣмо и по нужда „нареченитѣ“ светци сѣ станали много, а нѣкой пътъ се яви нужда „на да лѣжеме Бѣга“, както говорятъ на много мѣста, т. е. да се нарича и за другъ боленъ въ къщи, тогава единъ отъ нареченитѣ вече светци ще служи за светецъ и на новия боленъ. Напримѣръ, въ поменатото домакинство на Богоявление се служи за двама (Мито и Кана), на Кръстовденъ — за Заре и Тодоръ, а св. Харалампий и Въведение Богородично — два светци — на едного, баба Нона. Последнята боледувала на 3—4 пъти много тежко, та били принудени да ѝ опрѣдѣлятъ 2 служби. Съ смъртта или оженването на нѣкого отъ домакинството, се прѣкрятва и светецътъ му. Напр., службата, която правили въ това сѣмейство на св. Харалампий и Въведение Богородично за здраве на баба Нона, днесъ е изоставена, защото „именицата“ е умрѣла. Сжщата участь прѣди една година е сполетѣла и Богоявление.

Самиятъ празникъ — службата на светеца — се състои въ слѣдното: въ деня срѣщу светеца домакинята ще омѣси колачъ — голѣма погача, най-често замѣсена отъ „чисто“ (пшенично) брашно. Различава се отъ обикновения хлѣбъ, опеченъ и мѣсенъ като него за въ подница, че с подебелъ и на петъ мѣста нашаренъ съ „шарка“ — Последнята е дървена квадратна или кръгла дѣсчица съ дръжка отъ едната страна и съ

кръстове и надписъ отъ другата:

Іс	Хс
Нн	Ка

 Шарката може да бѣде и мѣстно

издѣлие, но по-добрѣ е да бѣде донесена отъ Рилския манастиръ. Заедно съ колача тя омѣсва и други обикновени хлѣбове, като се гледа да бѣдатъ малко отъ по-добро брашно: поне $\frac{1}{4}$ отъ брашното да е пшенично, щомъ другото е рѣжено. Домакинътъ ще заколе „бравчѣ“ (овца, агне или овенъ, никога коза), отъ което ще се прави гостбата. Обикновено на „службарѣте“ се готвятъ двѣ гостби: чорба отъ червата и „манджа съ що да е“ отъ месото. Чорбата се „куса“ за мезе, кога се пие ракията, а манджата се яде съ хлѣбъ. Бравче се коле спрѣмо врѣмето, когато се празнува светеца — на Гергьовденъ агне, а на Митровденъ (св. Димитрий) овца или овенъ. „Имамъ една шрѣбица, та чу си я чувамъ за Ранѣловденъ за светецъ, нема да я продавамъ“, често пъти думатъ селянитѣ. „Шрѣбица“ това е прѣстарѣла овца, останала безъ зѣби — оцѣрбѣла. — На нѣкои мѣста отъ месото на заколеното бравче освѣтѣ като манджа (месо съ оризъ или съ празъ лукъ или съ зеле) даватъ и мрѣвки, печени на шишъ, „мрѣвки на рожѣнь“. Едноврѣменно, кога се пече колача, въ когле се вари и „пченица“. Колачъ, манджа и пшеница — това сѣ тритѣ необходими нѣща за всѣка служба. Дивечъ или домашни птици не се колятъ за светецъ.

Ако светецътъ се случи да бѣде въ дeнь, въ който се пости (срѣда или петъкъ), тогава службата става на вечерята срѣщу празника, за да бѣде блажно яденето. Само на Кръстовденъ службата става въ сѣщия дeнь, защото на този дeнь изобщо се пости. Тогава, а сѣщо и за светецъ, който се празнува въ пости (Св. Никола, св. Харалампий и др.) се готви постно ядене — бобъ, бобъ съ оризъ, ошавъ. Светецъ съ риба почти не става, защото тука риба не се намира, пѣкъ и когато я има, скъпо се продава. Само на Никулденъ понѣкога по-състоятелнитѣ хора покрай боба приготвятъ и рибникъ — солeнъ шаранъ съ оризъ.

Като се приготви и нужното количество ракия, а въ по-прѣдни дни и вино (додѣто въ Кюстендилско филоксерата не бѣ унищожила лозята), домакинътъ или домакинята ще трѣгне изъ съсѣдитѣ да кани да заповѣдатъ на служба. Обикновено всички поканени (до десетина души) дохождатъ. Прѣди да дойдатъ, трапезата е сложена: двѣ или три софри сж съединени една до друга и покрити съ мѣсалъ; или пѣкъ, ако нѣма софри, то постелятъ на земята вълчищна черга, а отгорѣ турятъ мѣсалъ (дълъгъ, но тѣсенъ вълненъ платъ), върху който поставятъ хлѣбове, а на срѣдата колача, върху него паница съ пшеница, а въ срѣдата на пшеницата стои незапалена свѣщъ. Ако яденето и хлѣбоветѣ ще се сложатъ върху софра, „службарете“ ще седятъ върху триножни столчета, а ако е на земята, за седалища служатъ поставени една до друга възглавници — „чучки“.

Стѣмни ли се, и службаритѣ почватъ да дохождатъ. Кой какъ влѣзе, казва: „Добрò вѣчер! Айде да ви е честитъ, да ви е аирлия светец! За млòгу годин!“ и сѣда при трапезата. Додѣто се не събератъ всички поканени, дошлитѣ не се почериватъ съ нищо, а само водятъ разговори за това-онова. На трапезата до тоя моментъ никой не седнува отъ домашнитѣ, а като се събератъ всички, тогава и домашнитѣ сѣдатъ, но само мъжетѣ. Женитѣ и дѣцата стоятъ прави, услужватъ съ каквото могатъ и слушатъ разговора на гоститѣ. Отъ женитѣ, що сж въ домакинството, на трапезата може да седне само най-старата, свекървата или бабата, но и това е много рѣдко. За службата се канятъ обикновено само мъже. Може да бѣде поканена жена, само която е твърдѣ близка роднина. Ако случайно отсъствува поканения съсѣдъ, може да го замѣсти синъ му, внукъ му или което и да е мъжко дѣте отъ домакинството. Ако наблизу живѣе свещеникътъ, поканватъ го да прочете молитва и прѣкади съ тамянь, но обикновено службата се извършва безъ свещеникъ.

Събрали сж се всички. На поканата на домакиня да се прѣкади вече трапезата, всички ставатъ прави и свалятъ „кашите“ си. Тукъ описвамъ, какъ става работата безъ свещеникъ. Ако между службаритѣ има нѣкой, който знае молитвитѣ, които се четатъ за въ случая, той взима ролята на свещеникъ и дава заповѣдъ да турятъ въ домашната (като малко гърне) кандилница разгорѣли вѣглища и тѣмянъ и да запалятъ свѣщъта, що стои въ пшеницата. Взима я, прѣкадва трапезата,

обихожда отъ жгълъ на жгълъ стаята, влиза и въ мутвака, а послѣ чете нужнитѣ молитви. Ако ли нѣма такъвѣ, тогава „най-слободниятъ“, опитниятъ взима кандилницата, кади по сжщитѣ мѣста, безъ да говори нѣщо, а въ това врѣме другитѣ службари прави, съ наведени глави, мърморейки едва-чудо „господи помилуй, господи помилуй!“, кръстятъ се непрѣстанно, кланятъ се излеко и пазятъ гробна тишина, сжщо като че ли става голѣмиятъ прѣносъ въ черква. Голѣма радостъ изпитватъ домашнитѣ, ако иматъ дѣтѣ да ходи на училище и да знае нѣкои молитви. Тѣнкото гласѣ на малкия импровизиранъ псалтъ всрѣдъ тържественото мълчание внася извѣстно умиление въ душитѣ на присѣтствуещитѣ, които гледатъ съ засмѣни и свѣтнали очи дѣтето и го куражатъ, кога видятъ, че отъ стѣснение го прѣдвѣква нѣкои думи или спира насрѣдъ молитвата. Този, който е прѣкадвалъ, оставя кандилницата въ огнището да си пуши и, като взима колача, поднася го всѣкому да го цѣлува. Всѣки хваца съ двѣтѣ рѣцѣ колача и слага звучна цѣлувка въ края му. Послѣ се пристѣпя къмъ рѣзането на колача. Тука вече нѣкой отъ службаритѣ трѣбва да благославя. Напр. (Йорданъ Милакиевъ, 25-годишенъ, отъ с. Габрешевци), произнася се слѣдната благословия: „Аиде айрлія да е! Колѣч да рѣжемо, жито да се рѣди! Богъ здравѣ да дава и на дом, и на чѣлад, на оратни волове, на товарни конове, на кръмитиѣ стока! Аиде айрлія нека е! Кудѣ оремо да се рѣди, на зѣмѣа да патегне! Кудѣ кръмиме, да се плѣди, Боже дай! Колѣч да прѣсипеме, а Господъ да прѣсипне амбарѣ с жито, трѣле с стока, куйка с чѣлад, кесіѣа с шарѣ“ Колѣчътъ се рѣже отъ опаката страна съ ножъ, на кръсть, така, че да могатъ сетнѣ свободно да се откъснатъ четири шарчета. Слѣдъ това го „прѣсипуватъ“: съ бѣклица или чаша синватъ върху рѣзкитѣ, като наклоняватъ колача така, че да тече насипаното вино надолу, а отдолѣ другъ държи празна чаша да го събере. Събраното по тоя начинъ вино се лиска върху потона (тавана) съ думитѣ: „Цѣвти, куйко, весѣли се чѣлад!“ А, ако светецътъ е обреченъ нѣкому отъ кѣрѣнитѣ за здраве, даватъ му да пийне отъ прѣсипаното вино, а остатъкътъ пакъ се хвърля върху тавана. Отъ десетина години насамъ, слѣдъ унищожение на лозята, прѣсипватъ колача и съ ракия, макаръ и да признаватъ, че това не е „редно“. Но все пакъ всѣки гледа да има по малко винце за тоя случай; често се говори: „Купи(х)ме вино, колку за колѣч!“ Веднага слѣдъ прѣсипването пристѣпятъ да ломятъ колача. Най-напрѣдъ го хвацатъ двама, седещи противоположно, и го прѣломватъ на двѣ. Слѣдъ това още двама, срѣщуположно седещи, ще хванатъ по едната страна на половинитѣ и, като образуватъ кръсть съ рѣцѣтѣ си, ломятъ тия половини. Кой какъ откъсне четвъртината, подига я нагорѣ съ двѣтѣ си рѣцѣ, цѣлува я и я слага прѣдъ себе си.

Благословячътъ ще вземе слѣдъ това паницата съ житото (кѣливото) и съ думитѣ: „Аиде пченица да ъзнемо! Колку зрѣна, толку стога, кутли берикѣт Господъ да дадѣ! Амбарѣ с жито пѣни до су, врѣватѣ до век и до аминъ Боже дай!“ (Златанъ Стояновъ, 70 годишенъ отъ

с. Гьбрешевца), ще подаде всѣкому да си вземе. Всѣки взима съ дѣтѣ рѣцѣ едновременно по нѣколко зърна, за да е изобилие и напръдѣкъ въ домакинството. Не е обичай само единъ да благославя — може всѣки, стига да знае да каже. Щомъ хапнатъ отъ пшеницата, веднага сѣднатъ, за да се почне пиенето. Пакъ почва този, който досега е нареждалъ и благославялъ. Взима подадената му чаша (всички пиятъ съ една чаша) и благославя така: „Айде съга здравица да пиемо! Господъ здраве да дава на домакинѣ, на гѣсе! Кой що пивне, да му е слѣтко! Кой що продума, да му се чуе! У куйка веселие! На чий смо дом, свети Никола да помага! Здраве да дава! Що че да поарчимо, Господъ и свети Никола да напуну отъ нива, отъ ливада и ют пенѣдана страна. Айде наздраве!“ Изпива чашата и я повръща на „служачо“. („Служачъ“ се казва този, който пълни и подава чашитѣ). Всѣки може да благославя при първата чаша, а послѣ се само пие. Прѣзъ всичкото това време домашнитѣ, освѣнѣ стариятъ, стоятъ прави задъ гоститѣ, казватъ само „амин дай, Боже“ при благословиятъ и постоянно канятъ: „Де, мези се, де! Оно (мезето) не е динъ какѣ светѣ, ама че процѣвате!“

Изредили сѣ се съ чашата всички, ракия се е изпило доста много (въ Крайще ракия се пие много) и по молбата на нѣкого отъ службаритѣ, ще оставатъ ракията, за да почнатъ да ядатъ. Ако въ сѣщата вечеръ службаритѣ не сѣ поканени и на друго мѣсто, не бързатъ при яденето, ако ли сѣ поканени, набързо поханватъ и се дигатъ да си върватъ. При почване на службата имъ е поднесено вода, за да си омиятъ рѣцѣтъ, а сѣщо и сега, прѣди да си тръгнатъ. Взиматъ си сбѣгомъ отъ всички и си отиватъ. Чакъ сега ще седнатъ домашнитѣ да вечерятъ.

Погребение.

Отъ рождение до смрътъ селянитѣ въ Крайще минава прѣзъ много обредности, обаче, нееднакви за всички села. Що се отнася до погребението, обредитѣ сѣ неизмѣнно еднакви навсѣждѣ. Щомъ се види, че извѣстно лице ще мре, домашнитѣ му се погрижватъ, додѣто още „дѣшна клѣца“ да го измиятъ, ако за това болестята позволява, да го избръснатъ (ако е мъжъ) и да го „пременятъ“. Щомъ се чуе за нѣкой болникъ, че „премиралъ“ и че го „пременьили“, това е знакъ, какво положението му е безнадежно. Обичай е, додѣ „дѣшна не испадне“, тѣлото да бѣде облѣчено въ най-нови дрехи. Щомъ умре, затваритъ най-първо очитѣ и устата му, изтегатъ тѣлото му, а рѣцѣтъ прѣвързватъ съ червенъ конецъ кръстообразно върху гърдитѣ му. Съ сѣщо такъвъ конецъ прѣвързватъ и краката. Слѣдъ това прѣнасятъ мъртавеца върху черга „едносручна“ (нешита, само отъ едно платно) и го покриватъ съ бѣло платно — покрѣвъ. Послѣ поставятъ при главата и краката му по единъ камѣкъ, върху които палятъ свѣщи. Ако сѣ близу до черквата, донасятъ кандило. Нѣкои отъ домашнитѣ или близки

роднини постоянно седят при главата на умрелия да смъняват свещитѣ и да пазят да го не прѣскочи нѣкаква живина, а особено котка, защото тогава ще се „увапѣри“. Останалитѣ домашни намиратъ жена „месиля“, която ще омѣси хлѣбъ и ще приготви гостбитѣ за погребението и „поютренѣто“. Кога умира възрастна жена, още докато е въ съзнание, тя поръчва, коя да ѝ е „месиля“. При правене на свещитѣ се пази, щото намучнитѣ конци, които ще бждатъ фитилъ на свещитѣ, да се промъкватъ прѣзъ разтопения восъкъ само на една страна — отгорѣ надолѣ, по никога да се не повръщатъ назадъ. А при свеченето се гледа, да се изсѣкатъ така, че общото имъ число да е текъ. При така приготвения мъртавецъ дохождатъ роднини и приятели да палятъ свѣци и да си взематъ „прочка“. Отъ два километра далече може да се познае, въ коя махала или колиба има мъртавецъ — толкозъ високо „виятъ“ и го оплакватъ. Често пжти по силната „виявица“ селенитѣ сждятъ, дали единъ мъртавецъ е добръ „одреденъ“. Сестра, братъ, жена, майка или дъщеря на умрелия сѣдва при главата му и съ високъ и проточенъ напѣвъ, плачейки, нарежда спомени за добритѣ черти и жалбата, що оставя подирѣ си умрѣлото лице. „Убаво го оплакаа“ казватъ присѣтствуещитѣ, ако „оплаквачката“ умѣе да нареди, „пѣсенята си“ и да разплаче и разхълца всички събрани тамо. Кога умре мъжтъ, жена му туря черна шамия, обръща пояса наопаки и облича най-вехти дрехи. Сжцото правятъ и дъщеритѣ му, а всичкитѣ други жени отъ домакинството турятъ черни шамии на главитѣ си вмѣсто яшмацитѣ. Прѣди 20 години въ Крайще не е правенъ никога сандѣкъ, дѣто да бжде сложено тѣлото, а сега почти навсѣкждѣ правятъ дървени сандѣци, които покриватъ обикновено съ черно платно. Тогава мъртавеца сж посили на чергата, а въ гроба поставили отдолу, отстрани и отгорѣ, дѣто ще положатъ мъртавеца, каменни плочи, та земята да не пада върху лицето му. Мѣрка за ковчега и гроба взиматъ съ пръчка отъ „шипка“, която послѣ се хвърля въ гроба. При мъртавеца поставятъ цвѣта, нари, а нѣкждѣ и чорани, риза и пр. нѣща, които ще му послужатъ на оня свѣтъ. На другия денъ дожда свещеникътъ, който опѣва умрелия или въ къщи, или въ черква, ако е близко тя. При изнасянето му отъ къщи, когато се раздаватъ най-силнитѣ вопли, чупятъ стомна върху гвоздей, забитъ на мѣстото, дѣто е стояла главата му. Вратата на къщата, дѣто е билъ мъртавецътъ, стои отворена отъ момента на изнасянето му до връщането на всички отъ погребението. Изнесе ли се тѣлото, всички стомни и сждове за вода въ къщи се изливатъ, и сждоветѣ стоятъ наведени. Това става и въ коминитѣ и не паливатъ нова вода, додѣто мъртавецътъ не е прѣнесенъ прѣзъ мѣсто, дѣто тече водата. Гробътъ на мъртавеца е изкопанъ най-близу до гроба на онова лице, което на оня свѣтъ би могло да му бжде полезно — било като супругъ, било като баща, било като братъ и пр. Слѣдъ спущането на тѣлото всѣки взима шена прѣстъ и съ думитѣ „лъка ти земня, Богъ да те прости“ я хвърля отгорѣ. Като се натрупа цѣлата прѣстъ,

забучватъ отгорѣ дървенъ кръстъ, съ бѣла или цвѣтна кърпа. Свещеникътъ стои още малко, додѣто отчете молитва и на изнесеното за Богъ да прости на умрѣлия, послѣ хапва и си отива. Слѣдъ това всички сѣдатъ, набързо похапватъ и се разотиватъ. Домашнитѣ пѣкъ, стигнатъ ли дома, прѣди да влѣзатъ въ къщи, на прага прѣхвърлятъ прѣзъ глава по три живи въглена, сложени на лопата и съ това се свършва погребението. На другия день изнасятъ на гробищата „поютренѣ“ — хлѣбъ, гостба и „пиялкъ“, на третия день изнасятъ „трейкъи день“, на деветия — девети день и на четиресетия — „четиресница“. Слѣдъ това душата на умрѣлия се поменува и съ половинъ и цѣла година. Четиресницата, половината година и годината не се правятъ точно на уречения день, а всѣкога съ день, два или три по-рано, защото по това врѣме душата на умрѣлия чака и, ако случайно се закъснѣе, тя си отива недоволна. Освѣнъ да правятъ тия помени, домашнитѣ отиватъ въ продължение на една година, а нѣкои и повече, срѣщу всѣки празникъ на гробищата да палятъ свѣци и да изнасятъ ядене и пиене за Богъ да прости. Три пѣти прѣзъ годината, прѣзъ тѣй нареченитѣ задушни недѣли (въ сѣботитѣ прѣдъ месни заговѣзни, прѣдъ Петдесетница и прѣдъ Димитровъ-день) излизатъ всички селени съ ядене и пиене прѣдъ черквата, за да правятъ общъ поменъ на умрѣлитѣ. Това сѣ три скръбни дни, прѣзъ които цѣлото внимание на домакинството е обърнато върху туй, що да се приготви по-хубаво за поменъ. Въ тази къща, дѣто има отскоро умрѣло лице, още отъ тъмни зори се чуватъ жалобни викове отъ страна на женитѣ, които продължаватъ да „вийтъ“ до свършване на задушницата. На задушница ходятъ и стари и млади, и мъже и жени, но всѣкога прѣобладаватъ женитѣ. Прѣди освобождението и десетина години слѣдъ него задушницитѣ ставали само съ постно ядене, и хората тогава излизали да изпълнятъ обичая въ петъкъ срѣщу сѣбота. П днесъ голѣма часть отъ селянитѣ, по старъ навикъ, излизатъ на „малка задушница“ и въ петъкъ вечерята.

Крайничанитѣ сѣ много небрѣжливи срѣмо гробоветѣ на умрѣлитѣ си. Надали има 10 села, въ които гробищата да сѣ заградени. Добитъкътъ свободно влиза между тѣхъ, насе и тѣпче трѣвата, а свинетѣ ровятъ прѣстыта, а по нѣкога и самитѣ гробове. Да се насаждатъ цвѣтя между гробоветѣ, това на много мѣста е обичай, обаче, поради туй, че гробищата стоятъ незаградени, цвѣтята биватъ унищожавани. Слѣдъ освобождението въ много села почнали да поставятъ каменни (отъ мраморъ и пѣсьчаникъ) кръстове съ надписъ за името и датата на рождението и смъртта на покойницитѣ. Но не се минаватъ и 5—6 години, кръстоветѣ-памятници биватъ поврѣждани и килнати на страна, а гробоветѣ полелека се изравняватъ съ земята. А това показва, че и най-милъ покойникъ се забравя слѣдъ 5—6 години!

Забави и веселби.

Поради вѣчната грижа за прѣхрана на селянина въ Крайце малко врѣме остава да се поразвесели и поразвлѣче. А изобщо той (по-ста-

риягь, оженениягь вече) не се и весели. Освѣнъ отиването по госте, на сватби, на кръщене, на плетиво, съборитѣ сж единственъ почти случай и мѣсто, дѣто селянинъгь, покрай работата, която ще свърши — да продаде и купи нѣщо — ще да се и повесели.

Тука твърдѣ често и на много мѣста прѣзъ пролѣтъта, лѣтото и есенята, ставатъ събори. Като най-извѣстни се считатъ тия въ село Изворъ (на св. Духъ), въ село Треклина (на Голѣма-Богородица), въ село Божица (на Петровъ-день и Павловъ-день, 2 дена по редъ), между селата Долни-Коритенъ и Злогошъ въ мѣстността „Зеленило“ въ петъка слѣдъ св. Духъ и въ с. Босилиградъ на Умни-петъкъ (Свѣтли петъкъ). Освѣнъ въ тия села, събори ставатъ още въ селата Брѣстница (на св. Несторъ или както го казватъ тукъ — Мистровъ-день), Бистъръ (на 1. май — пророкъ Еремия), Църнощица (на Павловъ-день), Долни-Любата (на 14. октомврий, Петковъ-день, или както го казватъ Печинъ-день), Горня-Лисина (Илинъ-день), Косово (лѣтни Св. Никола) и Горни-Коритенъ (Илинъ-день). Въ всички почти села съборитѣ сж свързани съ имената на черквитѣ. Само въ с. Божица, а напоследъкъ и въ с. Изворъ, дѣто съборитѣ траятъ по 2 дена, всички останали продължаватъ само по единъ день. Още отъ вечеръ въ селскитѣ кръчми почватъ да пристигатъ евреи и българи търговци изъ Кюстендилъ, които донасятъ манифактурна стока за проданъ. Тѣ правятъ своитѣ палатки на съборицето или сжицата вечерь или рано сутринята, кога ще почне съборъгь. Слѣдъ тѣхъ пристигатъ грънчари, черешари, лубеничари и други продавачи на овоцята — изобщо споредъ врѣмето на плодетѣ, които се ядатъ. Поради обстоятелството, че по-голѣмата частъ отъ крайшкитѣ села сж чисто планински, та не се раждатъ всѣкакви овоцята, по съборитѣ много се харчатъ такива, донесени отъ полскитѣ села. Тукъ-тамъ по съборицето сж запалени огньове отъ кафеджии, кръчмари и продавачи на печено месо. Ето, къмъ 10 часа прѣдъ обѣдъ почватъ да пристигатъ и съборджитѣ селяни, изпърво изъ най-близкитѣ села, а послѣ и отъ по-далечнитѣ. Околнитѣ баири се оживѣватъ отъ пѣстри носии, отъ шумъ и врѣва. Момитѣ и женитѣ сж прѣмѣнени съ най-новото и най-красивото. За да не поврѣдятъ обувката си — „кондурѣтѣ, цревѣтѣ“ — ходятъ боси или обути въ царвули до мѣстото на събора и, когато приближатъ, отбиватъ се въ нѣкоя горичка, за да обуятъ обувката и да направятъ послѣденъ прѣгледъ на тоалета си. Изваждатъ се джебни огледалца (всички моми и ергени всѣкога носятъ такива), за да се турятъ въ редъ непокорни чорли отъ коситѣ и да се мазне червилце и бѣлилце по разѣденитѣ отъ потъта мѣста на лицето. Тоалетъгь е готовъ, и момитѣ, весели, пристигатъ на съборицето. Мръднатъ насамъ-нататъкъ, за да видятъ, що се продава, и веднага се залавятъ на нѣкое отъ хората. Тѣпанитѣ вече гърмятъ, а изгладенъ и прѣмѣненъ юначага ергенъ, нажитенъ съ десетки дрънкулки, съ прѣввръзана на възелъ кърпа въ дѣсна рѣка, съ градъ потъ на чело и лице, води „танецъ“ (дѣсната страна на хорото) и като че ли ще хвъркне: зеръ платилъ е на 3—4 тѣпана, пакъ и толкова свѣтъ го гледа! Ако пѣкъ чуе,

че питатъ любопитни моми и жени за него, вече нищо го не съдържа: като разяренъ конь скача нагорѣ, клеква напредъ, подмѣта се назадъ . . . Задъ хората пъкъ сж насѣдали по-старитѣ, намѣрили сж се тука съ роднини и сватовци, „тръгна̀ли“ (сложили) сж трапеза и весело ядатъ и пиятъ. Но ето изведнажъ, всрѣдъ невъобразимия шумъ отъ тѣпани, свирки, говоръ, цвилене на коне и продрани гласове на продавачи, се чува силенъ плачъ и „виявица“. Що е това? — Малко на страна дѣ жени се прѣгърнали и съ високъ и пронизителенъ гласъ плачатъ и нареждатъ за близкъ тѣмъ покойникъ: не видѣли се отъ нѣколко мѣсеца, сега не могатъ да сдържатъ тежки жалби на сърце, та сподѣлена мъка по-леко да понесатъ! Като се „накриви слънце“, съборджитѣ почватъ да се грижатъ да закупятъ това-онова и да се стѣгатъ за пхти. Момитѣ прѣзъ всичкото врѣме играятъ и „се закачатъ“ съ ергенитѣ. Прѣзъ врѣме на събора изобщо ставатъ най-много оглеждания на моми. Почне ли да засѣда слънцето, и съборището се изпразва. Продавачитѣ прибиратъ стокитѣ си и отиватъ по кръчмитѣ да прѣнощуватъ, а като послѣдни оставатъ селскитѣ кучета, за да глождатъ голѣмото количество кости, разхвърлени главно покрай огнищата, и да си спомнятъ за своя произходъ, че сж били нѣкога месоядни животни иначе въ село кокалецъ виждатъ, само кога умре нѣкое добиче.

Другъ случай, да се повеселятъ селянитѣ въ Крайще, е тъй наречениятъ празникъ премузъ. Всѣка година прѣзъ май мѣсець — 4 седмици или единъ мѣсець слѣдъ Джурджовъ-день (св. Георги) — „отбиватъ“ агнетата и яретата отъ майкитѣ имъ да не сучатъ вече, та да правятъ отъ млѣкото на овцитѣ и козитѣ сирене и масло. Тогавя става голѣма веселба. Това е празникъ, който има значение едвали не като Великдена. Събития, станали прѣзъ пролѣтѣта у селото, се нареждатъ и спомнятъ съ врѣмето на тоя празникъ; напр. казватъ, че еди-кое-си нѣщо станало или има да става прѣдъ или слѣдъ прѣмузъ. Прѣмузътъ става прѣзъ два дни: първия день, кога събраниятъ отъ нѣколко къщи добитъкъ (овци и кози) въ една бачия ще се прѣмузва (ще се дои два-три пхти едно слѣдъ друго) и на другия день, кога ще стане истинското увеселение и ще се прави „белио-мушъ“ (единъ видъ качамакъ, но вмѣсто да се туря брашното въ вода, туря се въ разтопено и кипеще надъ огъня прѣсно сирене). Въ тоя день се слага навѣнтъ, дѣто става бачията, дълга софра, на която съучастницитѣ на бачията донасятъ хлѣбъ, баници, печени агнета или ярета и др. нѣщо. Тука сега много се пие ракия, много се яде и много се гърми съ пушки. (Бачията ще бжде описана по-подробно на друго мѣсто).

Седѣнкитѣ (да се люцатъ царевичи, да се преде или да се върши каквато и да е работа) сж пакъ най-желанитѣ и добри мѣста за веселба и срѣща между ергени и моми. Прѣди години, когато нравитѣ въ Крайще били по-строги, седѣнкитѣ ставали по-често и имали по-другъ характеръ на развлѣчение, отколко днешнитѣ, дѣто сж си извоювали право на обичай най-вѣлни подмѣтания и закачки.

Въ по-големитѣ села въ недѣлни и празнични дни ставатъ хора. По-красиво и по-изкусно играятъ селянитѣ около селата Треклина и Добри-Долъ (тѣ сж близу до Радомирско, отдѣто „оркитѣ“ сж прѣнесени), а съвсѣмъ неотдѣлано и грубо въ ченгенеколскитѣ села: Доганица, Рикачево, Бранковци, Горно и Долно-Тлъмино и пр. Докато прѣди 20 години тукъ сж играни чисто мѣстни хора, „орки“ (четворка, осморка, бугарчица, бѣчванка, лила и др.), днесъ полека-лека си пробиватъ пѣть и градскитѣ, но все пакъ не ще могатъ да ги измѣстятъ, защото тукашното „шопското“ хоро (табл. LIV.) е по-живо, по-лудо, и планинецътъ не счита, че достатъчно е разкършилѣ снагата си, ако е игралъ монотонното и еднообразно градско хоро. Въ Крайще се играе само на колело, като се ловятъ играчитѣ за поясъ (повечето пѣти) или за рѣцѣ (много по-рѣдко). Всѣко хоро се води отъ танчовода (на дѣсната страпа) и опашкаръ (на лѣвата) и, додѣто въ „полето“ (Кюстендилско) само танчоводата и опашкарътъ най-много скачатъ, а другитѣ хороиграчи едва-едва пристѣпятъ, тукъ почти всички еднакво живо и пѣргаво играятъ — и моми и ергени. Обикновено хорото се захваща подъ такта на нѣкоя скоклива пѣсенъ, която пѣятъ 6 пѣснопойки моми — 3 слѣдъ 3. Едната, срѣдната, „извѣква“, т. е. пѣе мелодията, а другитѣ двѣ „слагатъ“, т. е. държатъ съ терца по-долу и само съ $\frac{1}{2}$ тонъ повишаватъ или намаляватъ гласа си. А слѣдъ това дохожда „тупанджия“ циганинъ, или свирджия — циганинъ или българинъ. Най-често играятъ „на тупанъ“ или „на кѣмене“ (табл. III. 1.), а по-рѣдко на „дудукъ“ — инструментъ като кавала, само че се духа въ него отгорѣ прѣвъ плоска дупчица. Гайдата (табл. III. 2.), е била разпространена повече въ старо врѣме, отколкото сега. Днесъ най-много свирятъ съ гайда въ ченгенеколскитѣ села (Тлъмино, Доганица и др.), а съ кѣмене — въ по-близкитѣ до Радомирска околия села (Добри-долъ, Треклина, Сушица и др.). Тукъ му е мѣстото да се спомене, че музикалното чувство и умѣние да се пѣе и свири е съвсѣмъ слабо развито, особено у мъжа. Всѣки мисли, че може да пѣе всѣкаква пѣсенъ, понеже ги пѣятъ съ еднаква приблизително мелодия. Често пѣти на странника е мъчно да разбере — пѣе ли се или се вие, като че се оплаква умрѣлъ човѣкъ! На трапеза при служба на светецъ, на сватба по пѣть или при какъвто и да е случай на веселба — навсѣккъдѣ се пѣятъ все епически пѣсни и то прѣимуществено за Крали-Марко. Който пѣе, винаги почва съ думитѣ: „Вала Богу, вала единому! Що е чудо и що че да биде! (Хвала Богу . . .). Женитѣ, а особено момитѣ пѣятъ повече лирични пѣсни. Все пакъ музикалното имъ чувство е тѣпо, защото чуватъ ли нова пѣсенъ, никога не могатъ да я запомнятъ, както трѣбва, а винаги ще ѝ притурятъ нѣщо свое, общо за всички тукашни пѣсни.

В ъ р а.

Въ религиозно отношение крайщанинътъ е повече езичникъ, отколкото християнинъ; спрѣмо черквата той стои панълно индиферентенъ. И макаръ да казва, какво „требе да се слуша, що дума попо, а не що

чини (върши) онъ“, тукашниятъ селянинъ не ходи въ черква, за да слуша тоя попъ. Пъкъ и да ходи, пѣма да го разбере: извършването на черковната служба му е досущъ непоятно; религиознитѣ тайнства иматъ за него чисто езически характеръ: ако ходи да пали свѣщъ и да взема причастие, прави го само отъ страхъ да не разсърди Бога, когото схваща повече като зло същество и, за да го умилостиви, принесе му жертви, като прави курбанъ (коле агнета, овци и говеда). На това схващане на Бога и неговитѣ „помощници“, светиитѣ, се дължи твърдѣ разпространениятъ поменатъ вече обичай — курбанъ (табл. II, 1., 2.). Рѣдко е село въ Крайще, което да не коле прѣзъ годината най-малко три пѣти курбанъ. Това прави, за да избѣгне „напратена“ напасть (суша, градъ или наводнение). „Курбанье, курбанье тебе да правите вне, селянѣ, . . . емъ по петъ най-малко, ако искате свети Гьорги, свети Илия, свети Петъръ, света Богородица и свети Димитрия да ви чувая. Апа, како сте за'ванали, море по̀топъ че дойде, та камикъ връзъ камикъ нема да остане“ . . . думала прѣди 25 години „светицата“ баба Гоца Брѣстничка, и оттогава главно селянитѣ увеличили числото на курбанитѣ. Понеже отскоро почнали да се праватъ черкви въ Крайще (главно отъ прѣди 335 години), въ които рѣдко се и служи, защото единъ свещеникъ попува на пѣколко села, затова тукашнитѣ селяни не сж привикнали да ходятъ често на черква. Съвсѣмъ рѣдко ще се срѣщне селянинъ изъ чисто плавинскитѣ села, който да е ходилъ повече отъ два пѣти прѣзъ годината на черква. Навикитѣ — да се ходи на черква само на Коледа, Цвѣтница, Великденъ или Велики-четвъртъкъ, е запазенъ и днесъ и е останалъ отъ онова врѣме, кога въ Крайще дълги години се е давало причастие само на едно мѣсто — въ с. Изворъ. И сега, въ тия дни, селянитѣ на тумби на тумби дохаждатъ въ централнитѣ черкви на селата Босилиградъ, Изворъ, Треклина, Драгойчинци, Божица, Долня-Любата, Горня-Лисина, Горно-Уйно и др. винаги придружени съ всичката почти челядъ изъ къщи, за да се причастятъ. Причастяването е главното и почти единственото общение на тукашния селянинъ съ християнската религия. И защото рѣдко ходи, той не знае и какъ да се държи въ черква. Затова и гражданитѣ изъ Кюстендилъ — „банчанѣ“ го подиграватъ съ думитѣ: „Забъркалъ се като шопъ у црѣква“.

Суевѣрия.

Селянинътъ въ Крайще е особено суевѣренъ. Тукъ се срѣщатъ езически обичаи и се вършатъ езически обреди почти при всички особени случки, които сж свързани съ живота на човѣка отъ неговото раждане дори до смъртта му. Християнството не е указало почти никакво влияние за изкореняване на езичеството, а тъкмо обратно — много езически елементи сж се така свързали съ християнски обреди, та сега е мъчно да се познае, кое е по-старо. Крайшчанинътъ никога не се счита така силно обвързанъ съ християнскитѣ си религиозни задължения и обичаи, както сж тия отъ старото езическо врѣме. Остатъци отъ езичеството

има твърдѣ много. Фолклористътъ-изслѣдвачъ въ това отношение ще остане извънредно доволенъ. Тукъ азъ ще бѣда по-краткъ.

Като причина на всички природни явления селянинътъ въ Крайще сочи на невидими нѣкакви сили — духовни и материални или духовни, които могатъ да се материализиратъ. И почти всички тия невидими сили (божества или не) той смѣта повече за зли, отколкото добри и винаги гледа да ги умилостиви съ нѣщо. Крайшчанинътъ вѣрва, че всичко, що става въ свѣта, се върши така „како е предрекълъ Богъ“. Що се отнася до човѣка, неговата съдба винаги се прѣдрича отъ орисниците. „Що ти е писано, това че биде“... Пипатъ го 3 жени първата вечеръ слѣдъ раждането на дѣтето, додѣто родилката не е взела молитвена вода, или пѣкъ на третата вечеръ, та макаръ молитвата и да е взета.

Вѣрата въ съществуването на самовили, гяволетини, вампири, змейове, али и още много други зли духове е навсѣкждѣ разпространена и едва ли не съставя най-обичнитѣ случаи за приказки, особено зимно врѣме около огнището. Самовилитѣ сж много хубави „девойки“, всѣкога млади и чисти, съ разплетени коси и бѣло лице и всѣкога голи; тѣ живѣятъ по горитѣ, рѣкитѣ и изворитѣ и излизатъ само ноцно врѣме, „прѣдъ прѣвнѣи пѣтли“ и оня „кой нащрапи, каде они са оро играли, боленъ че легне“. Главното самовилско хороигрище, вѣрватъ, че се намирало на Вильо-Коло (на сръбско-българската граница) до върха Мали-Стрешерь, но откакъ имъ, „огадили“ мѣстото, тѣ го прѣмѣстили на планината Бабина-поляна (горно-любатско землище), дѣто сега това мѣсто (то е близу до войнишкия постъ) носи име Вильо-Коло. Изобщо самовилитѣ се считатъ за зли същества. Змеятъ си прѣдставяватъ като силенъ едъръ младъ мжжъ съ крилѣ, който се явява само, кога вали силенъ дъждъ и градъ, за да гони алата. Той пуска стрѣли срѣщу нея, а тя, стара, беззъба и разчорлена жена се крие по кщитѣ, дърветата (особено високитѣ) и между добитѣка. Дѣто я стигне, гърми изъ облака, хвърля стрѣла (прилична на стъкло) и гледа да я удари, но почти никога не сполучва. Змеятъ се счита за добро същество, а алата — за зло. Послѣдната живѣе по скалитѣ, дѣто се крие подъ видъ на голѣма змия. Народътъ вѣрва, че въ Милевска планина, въ скалитѣ на върха Рода, живѣе змия — ала, дебела колко буре. Най-разпространено е вѣрването въ „гяволетини“. Това сж зли същества, които се явяватъ подъ образъ на човѣци, кученца, агнета и др., и има мѣста, дѣто постоянно обитаватъ. Такова едно дяволско мѣсто се сочи мѣстността Вуненъ-камикъ (въ синора на с. Гложье) до Любатска рѣка. Тука, въ потайна доба, излиза малко шарено кученце, което скача и се увира между краката на коня; послѣдниятъ прѣхти, а конникътъ, ни живъ, ни умрѣлъ, се само кръсти или, ако има по-голѣмъ куражъ, „едностаино“ сѣка огънь съ огниво и кремъкъ, та да пропѣди „гяволетината“. Единъ старъ пощалионъ, който носѣлъ пощата между Босилиградъ и Долня-Любата, минавалъ на това мѣсто прѣзъ една дъждовна ноцъ и, като приближилъ бѣмъ самия Вуненъ-камикъ, чулъ отъ върха на скалата гласъ: „Брей, чичо Цвѣтко брей!

Чичо Цветкоооо! Бела ти кобила, пръна вой сапата, брей (черна ѝ задницата)“ Много се изплашилъ чичо Цвѣтко и веднага му дошло на умъ да се не обажда, а извадилъ кремъка и огнивето си и взелъ да прозвезжда искри. И кобилката се изплашила, та насмалко щѣла да го събори долу въ рѣката. Подобно дяволско мѣсто се сочи и керемидарницата между с. Радичевци и Райчиловци. Туку „гяволетината“ се явява подъ форма на квачка съ пиленца, които минаватъ между краката на конетѣ, та оня, който не знаелъ, каква е работата, слизалъ да разиди пиленцата, за да ги не смаже коньтъ. Кюстендилски кираджии разправятъ, че често пѣти сж „газили“ тия пиленца. Народътъ вѣрва, че дяволетинитѣ правятъ винаги зло на човѣка. За да се спаси отъ тѣхнитѣ примамки, трѣбва, щомъ ги познае, да почне да се кръсти, да пали огънь (кибритени клечки или чрѣвъ огниво) и най-главното да не приказва нищо съ тѣхъ, макаръ и да го заприказватъ. Твърдѣ разпространено е вѣрването, че дяволетинитѣ се явяватъ най-често като сватбари съ гайдаринъ, байрактаръ, невѣста, младоженецъ, кумъ и др. И ако сполучатъ да излъжатъ нѣкого пѣтника, като го заприкажатъ и поканятъ да се весели съ тѣхъ, ще го водятъ непрѣмекно на нѣкоя скала, отъ която той ще се хвърли да се убие. Но тука всѣкога излиза спасителниятъ кръсть, който разпрѣсва дяволетинитѣ и човѣкъ се спасява отъ явна смъртъ.

Освѣнъ вѣрването въ разни дяволетини, които иматъ винаги постоянно мѣсто за обитаване, твърдѣ много е разпространено вѣрването въ вампири. Чуе ли се, че еди-кой-си се увампирилъ, всички изтрѣпнуватъ отъ страхъ, и то не само селянитѣ на това село, но и на околнитѣ села. Увампирява се мрътвецъ, незаварденъ добрѣ, та нѣщо го прѣскочило (най-често котеза), или пъкъ такъвъ, чиято смъртъ е била насилствена — самообѣсенъ или обѣсенъ, убитъ, удавенъ и пр. Не прѣди много години такъвъ единъ вампиръ въ с. Райчиловци разтревожилъ цѣлото село съ своитѣ пакости: отварялъ и изпѣждалъ изъ кошаритѣ добитъка на хората, душилъ стари и млади, разхвърлялъ всичката покъщина, яздилъ коне изъ полето и пр. А увампирилъ се той, защото умрѣлъ отъ неестествена смъртъ: падналъ отъ покрива на единъ плѣвникъ, оттамъ се търкалялъ изъ едно нанадолище и до вечеръта умрѣлъ. Селянитѣ познали, че Велинъ (тѣй му било името), ще се увампири, защото, слѣдъ като го облѣкли (вече мрътвецъ), той се надулъ извънредно много и прѣвъ нощъта станалъ цѣлъ тѣпанъ. Вампирътъ прави пакости обикновено 40 дена и, ако до това време не се „истрови“, т. е. не го убие нѣкой вампирджия или възкъ да го не разкъса, той се „уковства“ и става още по-страшенъ. Отъ освобождението насамъ, доколкото е имало случай съ вампири, не е дохождало редъ до вкостяване — все сж се „истравяли“ прѣди 40-ия день, и селенитѣ сж намирали тѣхното „пихтинище“, размѣсено съ кръвъ. За да се упазятъ отъ вампиръ, поставятъ на вратата на къщата слънчогледъ, като сж убѣдени, че отъ него вампирътъ се плаши и не смѣе да дохожда.

Като причина на разнитѣ болести по хората и добитъка селянитѣ смѣтатъ пакъ нѣкакви свѣрхестествени смѣщества подъ форма на бабички

съ разрошени коси, които ходят по къщитѣ, та, или стрѣлятъ съ стрѣли (чумата, холерата), или намазватъ съ катранъ (голъмата болестъ, тифусъ) опрѣдѣленитѣ отъ други по-висши отъ тѣхъ сщества жертви. За да не вземе болестъта по-голъмъ размѣръ, или пъкъ, за да оздравѣе по-скоро болникътъ, гледатъ да я умилостивятъ, като не работятъ нищо въ къщи: не ператъ дрехитѣ и вълната, защото мислятъ, че въ тѣхъ нѣкъдѣ болестъта си е направила легло; не колятъ кокошка или какво и да е друго животно; оставятъ всѣка вечеръ въ нарочно отредени паници най-добрата частъ отъ гостбата, за да си хапне прѣзъ ноцъта болестъта и пр. И, благодарение на тия суевѣрия, въ Крайще епидемическитѣ болести взиматъ жертви и твърдѣ мъчно се изкореняватъ. Кога болестъта вземе твърдѣ опасенъ характеръ, тогава общоселски се заематъ за нейното лѣкуване. Да се отива при врачки, вражалци, коскарѣ и разни „познавачѣ“ (кои гледатъ на ржка, на бобъ, на парче отъ дреха и др.), когато има боленъ човѣкъ въ къщи, е нѣщо обикновено и даже задължително. Не помогнатъ ли тѣ, тогава се обръщатъ къмъ свещеника, комуто почти всѣкога съобщаватъ, че сж вършили непозволенни отъ черквата работи, като сж дирили цѣръ у врачки. „Одѣме по гяволскі и гре'овни работи, оче дуовниче, ама че ни простишъ..... другошъ вечимъ нема.....“ Послѣ приематъ назначената отъ него епитимия (наказание — да постятъ у „благдень“ нѣколко понедѣлника, да подарятъ на черквата восѣкъ и дървено масло) и го скланятъ да почете на болника. Твърдѣ разпространенъ е обичаятъ — болнитѣ и недѣгавитѣ да си турятъ „кръсти“. За тая цѣль отиватъ само въ извѣстни черкви — най-много въ черквата на с. Пенкъвци — лежатъ на пода на черквата върху постилка и възглавница, като прѣдварително сж си поставили мѣдни кръстета на главата, двѣ на гърдитѣ и едно на корема (кръстоветѣ сж черковни).

Срѣщу болеститѣ по добитѣка взиматъ други мѣрки — тука вече гледатъ не да умилостивятъ болестъта, а съ уплашване да я изпѣдятъ. За тая цѣль по-безстрашливитѣ селяни взиматъ дървета, пушки, тояги, коси, сѣрнове, тичатъ отъ къща въ къща, отъ плѣвникъ въ плѣвникъ, мушкатъ по сѣното, сламата, разхвърлятъ дрехитѣ и вълната и съ страшни закани и псувни пѣдятъ болестъта. А когато и това не помогне, прибѣгватъ до послѣдното срѣдство — да цѣрятъ добитѣка общоселски. Отъ чумата, която върлува по говедата, цѣрятъ по слѣдния начинъ: събиратъ прѣзъ нѣкоя ноцъ всичкия останалъ живъ добитѣкъ, изкарватъ го на селския синоръ до нѣкой брѣгъ, въ който изкопаватъ дупка, дѣто ще се промѣкватъ говедата. По това врѣме всички огньове въ селото ще сж изгасени. Двама най-яки мъже (почти всички мъже сж се събрали при дупката) взиматъ двѣ сухи дървета (обикновено парчета отъ строшена ясенова вила) и почватъ да ги търкатъ едно о друго, до дѣто не се запалятъ отъ „самотворенъ“ огънь. Щомъ получатъ искри, запалватъ първо двѣ прѣчки отъ суха чешлика, наклаждатъ голѣмъ огънь и турятъ при входоветѣ на дупката двѣ „црепки“ съ катранъ. Тогава отъ едната страна застава мъжъ, а отъ другата жена (но да сж

едноимци — Йорданъ и Йорданка, Петъръ и Петруна), които съ чешликово запалено стебло ще „зажигатъ“ (загарятъ) главитѣ на минаващия добитѣкъ, а съ друго ще ги замазватъ съ малко катранъ. Така подъ дунката ще минатъ всички говеда. Слѣдъ това ще ги закърмятъ общо съ кърмило, въ което какви ли не билки и „ствари“ се турятъ. Нѣкъдѣ (въ с. Топли-Долъ) вмѣсто прѣзъ брѣгъ прокарвагъ добитѣка прѣзъ срѣдата на дебело (буково) дърво, нарочно изрѣзано за тая цѣль.

Въ Крайще почти въ всѣко село се намира по една жена или мъжъ, които се занимаватъ съ баенне, врачуване и гледане на кости или други прѣдмети. За сега най-прочутъ е Ристò отъ с. Зли-Долъ, който гледа на ржка и на парцалчета отъ дрехи. При него се стичатъ (главно въ петъкъ) съ стотици селяни изъ всички села, и той порядъчно ги скубе. Той опрѣдѣля размѣра на възнаграждението слѣдъ като е прѣдрекълъ и опрѣдѣлилъ бждещето и налучкалъ миналото, и тогава клиентитѣ му не смѣятъ да се пазарятъ отъ страхъ да го не разсърдятъ. Баба Спаса отъ с. Църнощица прѣди години познавала бждещето по пуснати живи въглени въ паница съ вода или „гасила вода“, а днесъ е оставила тоя начинъ и като Пития стои въ къшето на „куйката си“, прозѣва се и слѣдъ дълги молби отъ страна на клиента обажда изпърво непонятни думи, а слѣдъ това говори за миналото и бждещето. Вѣрата въ мѣстнитѣ цѣрители е по-силна отколкото въ професионалитѣ медицински лѣкари. Тука се срѣщатъ мѣстни лѣкари и за бѣсъ, и за ухапано отъ змия и бѣсно куче, и за изкълчено, и за „веремъ“ и за какво ли не. Въ това отношение най-прочутъ е „доктуръ Милошъ“ отъ с. Будалево. Славата му се е разнесла далече отъ прѣдѣлитѣ на Крайще. Отъ Софийско, Врачанско, Трънско, Брѣзничко, Кюстендилско, отъ Вранско и Лѣсковечко (въ Сърбия) дохаждатъ болни отъ всѣкаква болестъ, и той ги лѣкува не съ баения, а съ илячъ — отвара отъ разни трѣви, събирани главно по върха Църноокъ. Той пише и „рецепки“ (грамотенъ е), въ които дава строги наставления — кога да се „приеме вътрешна възприемка“, т. е. да се изпие винаги горчивия до повръщане илячъ, какво да се яде и не яде и пр. Цѣри най-много отъ стомашни болести — „оная чѣрица, що пие подъ груди“, обаче дава мехлеми и за разни рани.

Тука почти всички безусловно вѣрватъ въ свѣрхестествената сила на тѣй нареченитѣ магесници. Това сж жени (съвсѣмъ рѣдко мъже), които по чужда поржчка срѣщу извѣстно възнаграждение въ пари или въ натура, могатъ да правятъ зло другиму и да развалятъ такова, ако е постигнало лицето, което е дошло да иска да прави магия. Направеното отъ магесницата, т. е. магията, се туря въ дѣйствие отъ самото лице, което я иска, а никога отъ „правачката“. Магесницата въ повечето случаи е стара жена, обикновено вдовица, която, покрай тоя си занаятъ, се занимава и съ лѣкуване най-вече на скрити, вътрѣшни болести. Кога събира билки, трѣвки и „поврълотини“ (части отъ извехтели вещи), съ които обикновено си служи въ магитѣ, събира и такива нѣща, които дава за цѣрь: трѣви, сѣмена, стебла и корени, камънчета по кръ-

стопятица, змиини облѣкла (горнята, люспеста кожа) и кости, грѣкляни отъ вълци, петала отъ умрѣли магарета, късове отъ кожа на цигански рещета, коса отъ умрѣла жена, екскременти отъ обѣсени хора, кора отъ дърво, дѣто се е обѣсилъ човѣкъ, парче отъ дреха на удавникъ, сажди отъ запусѣла вѣща и още стотини такива чудноватости, отъ които послѣ ще дава на нуждающитѣ се, за да пиятъ, ядатъ, или да се мажатъ съ тѣхъ, да се кадятъ върху пушека имъ, да просипватъ вода прѣзъ дупкитѣ имъ и пр. Трѣвитѣ за лѣкъ и магия се бератъ най-много на 24. юний — Рождение на Иоана Кръстителя, Ен'овъ-день или както тука го казватъ свети Йованъ Билгоберъ. Да се дава трѣва за лѣкъ, това може да стане въ всѣко врѣме и не се счита за нѣщо прѣстѣпно или срамотно, а да се прави магия, или да се прѣдаде такава на едно лице, та то да си я „напрати“, дѣто трѣбва, това става само скривно — между двѣ очи.

Обикновено магията се прави или за отмъщение за сторено зло или пѣкъ отъ завистъ. Правятъ магии и за любовъ: момѣкъ или мома да „превърне срѣце“ и да обикне желанното лице. Тукъ азъ ще изложа само нѣколко магии, както ми сж разказвани отъ една жена изъ Босилградъ, безъ да споменвамъ името ѝ, защото такъво задължение съмъ далъ. Тя самата не е магесница, но се е ползувала отъ магии: пращала и правила е такива, а правени сж и ней. Ней сж учили магесницитѣ да прави за отмъщение такава, напр., магия: тая жена, що мразишъ, да вземешъ отъ екскрементитѣ ѝ (смрадо), да ги туришъ у една кърпица, послѣ да „избиешъ“ (извадишъ) дръжката на мотика и прѣзъ „ушите“ — дупката — да „превлечешъ“ „смрадо“, па послѣ да донесешъ това и да го туришъ, къдѣ се рони брѣгъ. Тамъ „това“ ще кипи, както що „кипи“ — рони си — брѣгътъ, така и жената, отъ която е взетъ „смрадо“, ще се рони и не слѣдъ дълго ще умре.

Ако искашъ да направишъ нѣкому лошо на говедата „да му не бидатъ говедата“ трѣбва да занесешъ на 9. декемврий — зачатие на св. Ана — (тукъ го наричатъ Іанино зачеіке) рано сутринята едно яйце „запрѣтокъ“ — яйце, което вѣвчката е оставила неизлюпено — и да го поставиш на прага на обора, дѣто лежатъ говедата; оттогава вече нито крава ще му се отели, нито телетата ще пораснатъ, нито воловетѣ ще се оголятъ. Ако искашъ да развалишъ такава магия, трѣбва да вземешъ това яйце и да го занесешъ на кръстопѣтъ, тамъ да го строчишъ и да хвърлишъ отъ черупкитѣ му на толкова страни, колкото пѣтица се прѣсичатъ: три, петъ, шесть и пр. Или пѣкъ да занесешъ яйцето при нѣкоя воденица и да го пуснешъ въ улей, който кара воденичното волело на лѣва страна — да го пуснешъ „у бука левакина“.

Ако искашъ да направишъ нѣкому магия, отъ която да пострадатъ овцитѣ му, трѣбва да направишъ слѣднето: да вземешъ една глава, отъ каквото и да е животно (вокошка, агне, говедо, дива птица), да я опечешъ до почерняване, да туришъ върху нея глава чесънъ лукъ и още три „букурушки“ — кълбенца — отъ нищелки, останали пуцинякъ

слѣдъ смъртта на нѣкоя жена. Всичко това да занесешъ и да поставишъ прѣдъ вратата на търлата, дѣто ношно врѣме лежатъ овцитѣ. Слѣдъ това вече на овцитѣ ще трѣне „нанасадица“: ще почнатъ да мратъ; ония, които сж готови да се „опагнатъ“, ще се „изаловятъ“, другитѣ ще опугавеятъ. И тази магия се прави между „Іанино зачеичко“ (9. дек.) и „Божичъ“ — Коледа. За да разтуришъ магията, трѣбва да вземешъ тия нѣща, да ги занесешъ на кръстопѣтъ, да ги скъцашъ съ камъкъ и послѣ да прѣснешъ частитѣ на четири страни и да изговоришъ: „Къга се збере това на куп, тѣгаі маѣните да се свършатъ (да се изпълнятъ)“. Магитѣ за добитѣка се правятъ обикновено на Іанино зачеичко, за да се изпълнятъ — тогава вѣчно се зачева.

Кога пъкъ желаешъ да умре омразното тебе лице, да туришъ на прага на къщата му умрѣла змия. Ако се сѣтишъ, че това е магия, направена за тебе, трѣбва да пошикаешъ „замочкашъ“ змията, за да развалишъ магията, а ако не се сѣтишъ и само хвърлишъ змията, тогава магията ще се изпълни.

Ако пъкъ искашъ омразното тебе лице да боледува на крака дълго врѣме, да се измъчи, да „црѣнее“, трѣбва да вземешъ мѣрка отъ сѣнката му или отъ дрехата му съ прѣчка отъ шипка (*Rosa canina*) и послѣ да закопаешъ у земята тази прѣчка, като изречешъ: „Да го заболи ѱ срѣце, да го заболи ѱ глава, да го заболи ѱ носе, да го заболи ѱ грѣбнак. И къга оваіа пручка отъ шипокъ узне да црѣнее, тѣгаі и он (или она — името) да зацрѣнее!“ Такава магия мѣчно се разтуря, защото прѣдметитѣ, отъ която е направена тя, не сж на лице. Въ цѣло Крайще — тука му е мѣстото да го спомена — на шипката се гледа съ прѣдубѣждение: никой не смѣе да седи подъ шипка, никой не сѣче прѣтъ отъ шипка за нѣкаква употреба. Кога се „гаси“ вода отъ вражалицитѣ, тя се излива върху котка, но я занасятъ подъ шипка; често пѣти, кой се цѣри чрѣзъ изгаряне на трѣви, за да се „накади“ отъ пушека имъ, прави го пакъ подъ шипка. „Наштрапалъ си негде подъ шипокъ“ казватъ вражалицитѣ, баячкитѣ почти на всѣко лице, което се отнася до тѣхъ за помощъ.

При магия, на която прѣдметитѣ, що правятъ злото, сж скрити, селянигѣ прибѣгватъ обикновено до помощта на црѣквата. Особено, кога е взета сѣнката съ шипка, може да се противодѣйствува съ туряне на кръсти (стр. 147). Нѣкои пъкъ посипватъ съ „гасена“ и „варена“ вода болното лице пакъ подъ шипка.

Кога „лошотиіата“, която сж искали да ти направятъ съ магията, се е вече изпълнила, можешъ за отмъщение и за провѣрка — дали прѣдполаганото отъ тебе лице е авторъ на магията — да направишъ друга магия, като „заложилъ“ за тая цѣль синъ, дѣщеря, братъ, майка или пъкъ наречешъ нѣкакъвъ добитѣкъ на това лице (коне или волове). „Заложено“ лице сѣмо ще боледува и нѣма да умре, додѣто онзи, който му изпраца магията, не пожелае това. Баба А. Я. отъ с. Б. имала двѣ здрави и хубави момчѣ а. Съсѣдвата ѱ, С. М., ѱ завиждала много на

дѣцата, защото самата тя нѣмала мъжки дѣца, а освѣнъ това били и скарани „како комшии“. И рѣшила С. М. да ѝ „узне“ едно отъ момчетата. Ходила „по вражалици и маѣсници“ и направила нѣкаква магия. Минали се 2—3 дена и „Тикѣ падна (заболѣ) по-малото. Къко си одеше, вана да блуе, а ѿа, сирота, си рекѣ оно ѿе преѿало нешто, ѿа лепнѿаци, ѿа ораси, оти имаше адет да преѿаца, та вана да му се карам, а Јованка ми рече: Не моѿ, убавкѣ, не караи му се! Не е кабаат детето. Оно е наштрапило. Онаѿа — С. М. — се свира тува прокаѿ путо, дека си говедата прекаруете — а оно, сирото, беше говедар — та она му е нешто направила. Лелѣе мамкѣ! Па съга што чу да правим!! Я-те го немаше дома, беше на пазар. А оно, сал си блуе и се прѣмета къко црѣвик. Преметѿ се, блува, преметѿ се блува и до вечерта си умре... Бог да ѿа убиѣ, она изеде детенцето. Закопѿ ме го и ѿа го прежали вечим, оти акъло ми беше на друго место: не моѿ да изеде и другото“. Тогава рѣшили съ мъжа си да се „тупатъ“ — тръгнатъ бързо — по вражалци. Отишли у баба Спаса отъ Църнощица, и она имъ направила магия, която хемъ да ги пази отъ по-нататъшно зло, хемъ да опитатъ, дали наистина съсѣдката е направила това зло — „омаѣосала“ дѣтето да умре. Дала имъ 40 вжлена, които „угасила“ у „варѣна“ (прѣврѣла) вода и имъ рекла: „Съга, кого искате наречете. Кого наречете, онъ че умре“. Земала баба А. Я. вжлицата, дошла си дома и отъ най-напрѣдъ искала да нарече нѣкое отъ дѣцата — момичета — на С. М., ама, като се размислила, че грѣхъ ще стори, рѣшила да „заложѣ — отдадѣ“ конетѣ ѿ. Нарекла и чакала четиредесетия день. Като дошълъ той, отишла на „раскрѣсе“ и разхвърляла вжлицата на „сви страни“. И на другия день вълкъ „удавилъ“ и двата имъ коня. „ѿа си знаѣ, дека е она, ама съга вечим се увери на здраво“... дума съ сълзи баба А.

Ето и другъ случай за магия. Въ с. К. четирима братя, като се дѣлили, раздѣлили помежду си и по 15 говеда. Послѣ останали да живѣятъ по двама. На Н. и Ц. говедата отъ нѣкаква „учѣнушка“ захванали да мратъ и нищо не могло да спре болестъта — измрѣли до едно. Купили отъ Горно-Уйно „стелна“ крава, но и тя се обѣсила въ кошарата. Тогава двамата братя отъ завистъ направили нѣкаква магия да измратъ говедата и на другитѣ имъ двама братя. Научили ги цигани отъ с. Габрешевци, като имъ дали нѣщо да поставятъ прѣдъ прага на обора. И, наистина, почнали да мратъ и тия говеда едно по едно: на Спасовъ-день умрѣло теле, на Мали-Спасовденъ — крава и теле (като се телила кравата). Тогава една отъ етървитѣ, баба Н., тръгнала да отиде въ с. Власина (това било още у турско врѣме) да пита една „знаѿалниѿа“ — вражалица. Като отишла тамо, не намѣрила въ кѣщи вражалицата, а трѣбвало да я почака до вечеръта, додѣто се върне отъ работа. Направило силно впечатление на баба Н., че било много мръсно въ кѣщата на вражалицата: вълки тѣй си пълзѣли по дрехитѣ и коситѣ на всичкитѣ ѿ домашни. „Па се не викаѿат по-меѣу-себе како нас — сестрице, убавкѣ, големице, а ѿбуко, црешнѣо, ѿагодо“. Слѣдъ като ѿ угасила вода

въ една голѣма земяна паница, като туряла живи въглени, почнала така да говори: „Това ти е учинила жена, седи на заодъ слънце; Стана ли е, Станка ли е, но Стана е. Нена е научила друга жена, друга вера (баба Н. се сѣща, че това е циганка отъ Габрешевци). Узнала ти е отъ возината на говедата, откришила ти е клечка одъ оборо, загорела ѝа е у огин, па ѝа е однела на брекъ, дека се ронѝ и тамо ѝа е забоднала. Къко се ронѝ брѣго, тѣка че се ронѣтъ говедата — че измрѣтъ. Но нѣ ти еве оваѝа травица, ѝди си дома, па ѝа тури у трици, да се измена у крѣмилото. Тури това крѣмиле врѣзъ добродѣнска (празнична) кошула перена, изъ ковчѣкъ извадена. Кошулата да поклопишъ надоле съсъ ошвицѣтъ (ще насипе, значи, крѣмилото отъ къмъ гърба на ризата), па докараѝ говедата да лизнатъ отъ крѣмилото. Ако и отъ това не помогне, нищо друго нема да помогне.“ Дошла си дома. Вечерѣта дошла при нея и етърва ѝ Стана да я пита за новини отъ вражалищата, защото на трѣгване баба Н. не се скрила. Баба Н. ѝ казала: „Море оно, вражалищата, чудно ми казѣ — оти ти си била направила това — да ванатъ да мриятъ и нашите говеда.“ — „Ако съмъ ѝа, да пукнемъ“, рекла Стана. „Пукнала, не пукнала, она вика ти си, како!“ Направила баба Н., както що я научила вражалищата, и, наистина, „застанаатъ говедата, почеѝа вечимъ да не мриятъ.“ Освѣнъ за причината на болестѣта по говедата и мѣрки да се прѣмахне тя, баба Н. питала вражалищата и за туй, защо нѣмала мѣжки дѣца, а само женски, а и едното мѣжко, що имала, останало глухонѣмо слѣдъ „гулемата“ болестъ (тифусъ). Вражалищата ѝ отговорила: „И това една етърва ти е направила. Кога си била невеста и си посипувала на сватове на свадбата, етърва ти е врѣлила у котлето у водата парѣ съсъ седѣмъ дупки. Седѣмъ момѝ да родишъ и отъ една аврѣ да не видишъ — така е наричала етърва ти. А сѣ са ти били наречени мушки деца да родишъ. Едно си мушко родила и оно съ триста гѣвола, но и на гѣволо ошло (станало недѣгаво). И съга вечимъ ништо не мошѣ да направишъ“ . . . „Какѣ кѣга ми е у дома доодила и гледала“, добавя съ дълбока въздишка баба Н., „ама и Госпотъ ѝа наказѣ: таѝа што ми беше учинила таѝа маѝиѣ, како клубе (кълбо) стана, та три години се мучѝ додека душа да ву испадне. И кѣга бѣшѣ да умре, она пратила, та ме викаѝа и ми рече: „Н., прости ми! ѝа гулема маѝиѣ съмъ ти направила спрема петокъ и млогу съмъ грешна. Еве ги съга мушки дѣца при мене, турени у постелѣта на тепсиѝа. Сѣ ме караѝатъ да ги ѝадемъ. И ѝа ги ѝадемъ и па не могу да ги изадемъ. Прости ми!“ И ѝа ву прости, ама съсъ страшна мука умре.“

Ако нѣщата, съ които е направена маѝиѣта, се намѣрятъ, тогава е лесно на този, комуто е правена маѝиѣта, да се бори противъ нея: или ще прави противомаѝиѣ, или ще гледа, както вече споменахъ, да развали направената, като изгори, скѣлца или хвѣрли въ вода тѝа нѣща. Като сигурно срѣдство противъ такава, да я наречемъ явна маѝиѣ, се счита поѝикаването „замочкуването“ отъ тогози, който най-рано я е видѣлъ. Съ „гадно“ по-сигурно се унищожава маѝиѣ, отколкото съ „благо“,

говорятъ бабичкитѣ. Ако пъкъ се узнае и лицето, което праща магията тогава взематъ отъ всички въ къщи въ едно гръне пикнята, която ще събератъ вечеръта прѣди да си легнатъ, и я занасятъ да я излѣятъ на вратата на изпращача съ думитѣ: „Еве съга имъ замоча очите, та да се разтури маѣиата.“

Кога пъкъ магията се върши съвсѣмъ тайно, а само слѣдствията ѝ се виждатъ (или заболява нѣкой въ домакинството, или добитѣкътъ безпричинно мре), тогава пострадалиятъ, ако не могатъ съ противомагии да направятъ нѣщо, за да се спре напастъта, по съвѣти на съсѣди и роднини отиватъ да се молятъ на тогози, когото смѣтатъ за изпращачъ. Обикновено той е нѣкое лице (мжжъ или жена), съ което пострадалиятъ сж се карали, или сж въ, сждъ или дѣлятъ нѣщо. Разбира се, лицето нѣма да се признае за авторъ на магията, но намиратъ се и такива хитрепи, които, слѣдъ такава молба, нареждатъ въ своя полза спорния въпросъ съ магосанитѣ и обѣщаватъ, че ще разтурятъ магията.

Като най-опасна магия, отъ която всички се сракуватъ, е магията живакъ. Рече ли се за нѣкого, че му е „напратено живакъ“, всички го гледатъ като молепсанъ и дълбоко нещастенъ човѣкъ, особено пъкъ ако наврѣме не се развали магията.

Живакътъ се купува скжно отъ магесницитѣ, не по-долу отъ десетъ лева, и обикновено се продава отъ градскитѣ магесници. Мнозина, които успѣхъ да разпитама, сж го купували отъ кадъни въ Кюстендилъ, а нѣкой отъ влашкитѣ цигани, които посѣщаватъ пролѣтъ и лѣтъ Крайщето. Видѣхъ въ една жена отъ Босилиградъ живакъ, който тя пазѣше въ себе си, за да се заварди отъ напратенъ живакъ. Пазѣше го въ лѣшникова черупка — празенъ цѣлъ червивъ лѣшникъ — дупчицата на която бѣ залѣпена съ воскъ. Отъ сравнителната тежестъ на лѣшника се разбира, че вътрѣ е поставенъ обикновенъ живакъ, пъкъ и отъ разказа на жената, че булата (кадъната) ѝ го налѣла въ лѣшника отъ едно стъкло, което изглеждало пълно като съ разтопено сребро, излиза, че дѣйствиелно тукъ имаме химически живакъ. Обаче, отъ онова, което селянитѣ схващатъ, като напратена магия живакъ, и она, който пазятъ въ себе си, за да се завардятъ отъ такъвъ напратенъ живакъ, като че ли има разлика. Тукъ азъ ще разкажа нѣколко случая отъ напратенъ живакъ, за да може по-добрѣ да се схване и сжщността на магията и разликата между нея и истинския живакъ. Баба Р. отъ Б. разправя слѣдното: Да има, да нѣма, ама има отггаі колку триесе годинъ. Печемъ си ја рано еднъшъ лепъ у подница и кѣко го печемъ, тикѣ при огнището вана да излази нещо ситно како просо и мрѣда-мрѣда-мрѣда: бело и лѣскаво како сребро, а ситно како просо. Збере се на купъ, па се разтури, збере се на купъ, па се разтури! Ја се уплаши, излезѣ на улице и реко на свекърва ми (она тѣгаі беше жива): Мамо, ела да видишъ, што има овам! Дотърча она, погледна, па веднага ми маана съ рука да мучимъ. Това е живакъ, рече, па после грабна лопатицата, нагребѣ супрашица (гореща пепель) и посипа озгоре връзъ живако, а онъ вана да пуца како кѣга се

булки булкатъ (пуканици пукатъ). Пуца, пуца и се утаи. Зема ја тѣга метла, та сметѣ све това и го турѣ у огнището. Млогу се исплашиме, ама нема у никого да се яви. Минѣ се колку една неделѣ и, пѣ заран бѣше, гледамъ прѣт-кѣщи врѣзъ една пенуга, (пѣнѣ отъ коренѣ) нешто се свитка и мрѣда. Угледѣ се убаво, а оно пѣ живакъ. Узнемъ тѣга самѣ врела вода, та го изгорѣ и онѣ тикѣ се умна (силеска). Сетѣме се ние тѣга, дека некоѣ ни напрача живакъ и свѣкъръ ми оиде при вражалица, да узнае нешто, да се бранѣме одъ живако. Вражалицата го научила тѣка: на секого одъ насъ да се направи по една дрѣвена клечка, длѣга колку устата ѣн. Да се загори таѣа клечка оди обете страни и да стане на угарокъ (обгорѣло дрѣво). После да збереме сѣте тиѣа угароци и да ги туриме у едно ново необжежено грѣне, ама да му строшиме дното (дѣното). Това грѣне да туриме затъ кѣшти, дека си одиме понаулице. Да ископаме дупка тамъ, да забоднеме у говецо лаѣно угарците у земната. Да туриме да ги обгрѣмѣчи (обхване) строшеното дно на грѣнето и после сѣте тамъ да сереме колку една неделѣ, и после да затрупаме дупката, Ние тѣка и направиме и ништо не могоа да ни направѣтъ съсъ живако. Засраме му очите да не може да борави. Коѣ кѣко оидеше на дупката, клекне и рече: засра му очите, замаза му очите, та ништо дѣ не може да ни направи.“

Живакътъ се „напрача“ (праца) съ различни порѣчки. Онова лице, което ще го занесе, ще го излѣе прѣдъ прага на кѣщата, дѣто живѣе омразниѣтъ човѣкъ (мѣжъ или жена) и ще го „напрѣти“ съ слѣднитѣ думи: „Да го заѣдешъ у ѣзик! Да го заѣдешъ ѣ око! Да го дрѣжишъ ѣ срѣце, колку една неделѣ, а послемъ да умре! Да го ударишъ подъ груди и да те носи, додека е живѣ!“ Ако живакъкъ се напрѣти съ порѣчка да го заѣде „ѣ око“, „ѣ носъ“, „ѣ уста“ това значи, че лицето жѣлае да пострада омразното нему друго лице отъ болестѣта, извѣстна съ име живеница (Syphilis) и, значи, да бѣде обезобразено лицето му. А ако жѣлае, живакътъ да го „удри“ на пѣкой вѣтрѣшенѣ органѣ, тогава лицето ще ливѣе, „че чѣмрее“ длѣго врѣме и тогава ще умре. Отъ такѣвъ напрѣтенѣ живакъ умрѣли въ Босилиградѣ Нико Глошки и Димитриѣ Тутуленѣ, а познали, че смрѣтѣта имѣ е отъ живакъ, защото при агонѣята излѣзла изъ устата имѣ крѣвь: живакътъ си излезналѣ.

Докато другитѣ магии могатъ да бѣдатъ направѣни освѣнѣ за човѣка и за добитѣка му, живакътъ прави зло само на човѣка. Страхътъ у сѣлѣнитѣ отъ живака е толкозъ голѣмъ, че често пѣти и обикновено фосфорно сияние, причинѣно отъ нѣкой гниѣщъ пѣнѣ или отъ нѣкой заровѣна кость въ двора, да се взима за живакъ. Обаче, лесно се узнава измамата, защото и да го пикаешъ и да го метешъ, той пакъ си свети. Може би, поради този страхъ, никоѣ и да не може да опише истински явлѣниѣто, което се схваща като живакъ. Напр. дѣдо Д. отъ К. видѣлъ живака въ гумното си рано сутринѣ и, безъ да знае, що е това, почналѣ да го събира съ рѣцѣ, а той захваналѣ да се „рони“ изъ рѣцѣтѣ му като просо. Дошѣлъ си у кѣщи и казалѣ на майка си, баба Яна, че рѣщо свети

по гумното и мърда, ходи като живо. Баба Яна се досѣтила, че това е живакъ, отишла у гумното, попикала живака, и той се събралъ на едно мѣсто, като скрапла (Lithobius). Послѣ го покрила съ жеравица и го унищожила. Р., рибарьтъ отъ П., „ваналъ да кръшка“, т. е. залюбилъ друга жена — вдовица, а своята изоставилъ. По поржка на вдовицата, отровилъ жена си, която съсѣди спасили съ прѣсно млѣко. Като оздравѣла жена му, „заузнала се“ съ вѣщи по напрацане живакъ жени и усиѣла да напрати такъвъ на съперницата вдовица. Живакътъ успѣлъ да свърши работата и я „ударилъ одунетре“ (отвжтрѣ). К., вдовицата, паднала болна пенадѣйно и изведнажъ много тежко. Мжчила се двѣ недѣли толкозъ злѣ, че „све подъ себе правила“ — не могла да ходи по нужда. Умрѣла въ края на втората седмица, и тъкмо кога я „изпружили“ до огнището, живакътъ се показалъ: отъ устата ѝ излѣзла кървава пѣна, а при главата, до огнището, излѣзълъ цѣлиятъ живакъ, сжщо като пѣна. Унищожили го съ жаръ.

Отъ направенъ живакъ се цѣрятъ сжщо съ живакъ. П., родомъ отъ с. Г., боледува отъ 2—3 години и изглежда да е туберкоозна. Ходила при лѣкари, болници, бабички, но отникждѣ не намѣрила помощъ: онова, що си я „ше подъ груди“, се усиља все повече. Най-послѣ посвѣтвали я да отиде при нѣкоя вражалица, за да ѝ обади нѣщо за причината на болестъта. Една ѝ казала, че страда отъ направенъ живакъ, и той може да се унищожи съ другъ живакъ, като ѝ прѣпоржчала да отиде въ село Периволъ и да иска отъ една магесница живакъ. П. така и направила. Отишла въ Периволъ при тая жена и ѝ обадила защо дошла. Обаче, послѣдната отказала да ѝ даде, защото отъ нея билъ взетъ по-рано живакътъ за сжщата П., а я изпратила при една циганка въ Кюстендилъ. Циганката ѝ дала живакъ да го изпие и, ако я много боли, а послѣ излѣзе черно по нужда, това е знакъ, че направениятъ ѝ като болестъ живакъ, е унищоженъ, и тя ще оздравѣе. Така се и случило, и сега П. се надѣва, че ще оздравѣе непрѣменно. Онова, що ѝ дала циганката, приличало на расточено олово и било тежко. Изпила го въ чаша съ малко вода и осѣтила веднага силни болки. На другия день отишла по нужда черно като кагранъ.

Празници и обичай, свързани съ тѣхъ.

Освѣнъ „госпѣските“ — установени отъ черквата празници — крайшчани държатъ двойно по-голѣмо число такива, които сж свързани съ култа на невидими и видими сжщества: добри и зли. Да се празнува за „од-грать“, за мишки, за змии, за вълци, за разни болести, за вѣтъръ, самовили, змейове, али и пр. е много по-изискано и строго, отколкото да се празнува за християнскитѣ светци. Напримѣръ, Великденъ, чието празнуване е установено за 3 дни, не се зачита толкозъ силно, колко кой да е петъкъ прѣзъ годината: въ с. Гложйе, па и въ други нѣкои села на втория и третия день оратъ, а не сж рѣдки случаи, кога и на първия пѣдиръ обѣдъ ловятъ рало, стига врѣмето да е добро, та да се

не изпусне добриятъ работенъ день. Обаче, ралото му ще ступятъ, плѣвника му ще разкриятъ селенитѣ, ако видятъ нѣкого, че е впрегналъ волове въ петъченъ день: петъкътъ е опрѣдѣленъ за празникъ-защитникъ на воловетѣ и за празникъ „од-гратъ“. На въпроса — защо се държатъ по-строго установенитѣ отъ селянитѣ празници, а на черковнитѣ се обръща малко внимание, обикновено навсѣкждѣ отговарятъ: „Господъ насъ и така че ни зачува, но гаволо секъга ни гон'я. Речи му аго да му е драго!“

Тука азъ ще изложа накратко по-важнитѣ селски празници, нѣкои черковни и свързанитѣ съ еднитѣ и другитѣ особени обичаи. Почвамъ отъ свети Георги, който се счита за възобновителъ на всичко живо и младо. „Дойде ли свети Георга е топузо, сичко мрътво оживее, сичко дръвѣ се раззелѣнее“.

Свети Георги — Цурцоводень. — Това е празникъ прѣди всичко на „музницата“ — овци и кози, а послѣ и за плодородие. Днесъ прѣвъ пжтъ ше отдѣлятъ — „одл'учатъ“ агнетата и яротата отъ майкитѣ имъ, за да набератъ послѣднитѣ млѣко за домакина. Досега млѣкото се счита за нечисто, дори гадно и никой въ кщци не го употрѣбява. Даже за кщценъ болникъ се търси отъ крава млѣко, па ако нѣма такова, ще го оставятъ и безъ млѣко, но нѣма да му дадатъ овче и козе прѣдъ Георговдень, защото още не е молитвено. На 22. априлъ, единъ день „предъ денѣ“, всѣки, който има добитъкъ — главно овци и кози, занаса въ черква въ една паница или гювечъ некълцана соль, за да ѝ прочете свещеникътъ молитва. Съ тази соль на утрѣшния день ще подсолятъ „кърмилото“ на овцитѣ, козитѣ и говедата. На Георговдень всѣки въ кщци ще стане отъ легло непрѣмъно прѣди изгрѣвъ-слѣнце. Най-стариятъ или който и да е, ще отиде и ще донесе зелени върбови вѣйки и ще „забодне“ по една или нѣколко отъ тѣхъ надъ вратитѣ на кщцата, кошарата, плѣвника и търлата. Това правятъ, за да бждѣло на всѣкиго въ кщци младо сърцето: „да буѣе како врѣбѣва мъзга“. Освѣнъ това, всички (мъжки и женски) опасватъ върху пояситѣ си съ ликото отвѣнъ върбови кори, олуцени тази сутринъ. Това пакъ се прави, за да бждатъ здрави и яки прѣзъ годината. По-старитѣ наблюдаватъ, какъвъ ще бжде деньтъ прѣдъ изгрѣвъ-слѣнце. Ако е дъждовенъ, но безъ мъгла, то е знакъ на добра, берекетна година. Ако е мъгливъ, внимава се, до изгрѣвъ-слѣнце, по кои чуки и равнини ще остане мъглата невдигната: тамъ прѣзъ лѣтото ще бие градъ. Ясенъ ли е деньтъ (сарантѣ), здрава ще е годината, но нѣма да бжде сигурна откъмъ плодородие. Сжщо така, прѣдъ изгрѣвъ-слѣнце, момитѣ и дѣцата отиватъ да бератъ цвѣтя: иглика, велигденче, бокошки, петлови „гачи“, цурцовденче, върти—понъ и др. Отъ тѣхъ ще бжде увитъ вѣнецъ, който се поставя върху котела, въ който на пладне ще бждатъ издоени козитѣ и овцитѣ. Ако годината е „сугарна“ (закъспѣла съ развитието на растенията), тогава вѣнецътъ е повече отъ зеленина, но джурджовенче (жълтурче, *Ranunculus ficaria*) и сѣлина (твърдѣ миризливъ градински буренъ) непрѣменно ще трѣбва да има въ вѣнеца, та ако и да не цвѣнало джурджовденчето.

Агнетата и яретата пасатъ отдѣлно отъ майкитѣ си — малкитѣ днесъ се „попаскуиатъ“, т. е. приучватъ ги да пасатъ. На пладне — къмъ 11 ч. — докарватъ майкитѣ — кози и овци — да ги доятъ. Вкарватъ ги въ „замѣтината“ или „заградата“ до кошарата, и на първата, която ще излѣзе, за да бѣде издоена, ще изцѣркатъ млѣкото въ котела, прѣзъ едно колачѣ (геврекѣ), нарочно приготвено за случая, и прѣзъ вѣнчаленъ прѣстенъ, поставени съ колачето едно подъ друго. Това правятъ, за да се не „обѣре“ млѣкото прѣзъ лѣтото отъ нѣкоя магесница. Другитѣ „музнийци“ доятъ направо въ котела. Свърши ли се музенето, пускатъ малкитѣ, за да „сисатъ“ — бозаятъ. Малкитѣ блѣятъ, майкитѣ сѣщо, додѣто ги намѣрятъ, а въ това врѣме домакиньтъ ще изгърми съ пушка или съ пишовъ за здраве на „стоката“. Въ този день никакъвъ законъ не може да спре хората да гърмятъ, при все че сѣ правени опити. Вѣнецътъ отъ котела се хвърля въ вода. Яденето и на овчаръ и на всички домашни е като за най-добъръ празнакъ: баница и нѣщо готвено. Може друга гостба и да нѣма, но „пийтин“ (солена свинска пача) непрѣмѣнно ще има. Тя днесъ се яде за послѣденъ пътъ: пръвъ пътъ на Богоявление — най-послѣ на Горговденъ. Не е обичай всѣко домакинство да коле агне на този день, но, понеже по-голѣма частъ отъ селанитѣ служатъ служба, изглежда, като че ли цѣло село коле агнета. Тука сѣщо така не е обичай да се даватъ кожитѣ и плешкитѣ на свещеника. Който служи, ще даде на гоститѣ, агнето готвено като гостба, а не печено. Освѣнъ това, такъвъ домакинъ ще подсири издоеното „дурцовденско“ млѣко и вечерята ще го сложи на трапезата като „грутка“ — цѣло, ненарѣзано и „насадено“ съ клонки отъ разцвѣтѣла ябълка.

Изобщо празникътъ св. Георги се посрѣща и изпраца много весело.

Свети Марко Градобия. Два деня слѣдъ Горговденъ се празнува деньтъ на Апостола Евангелистъ Марко за „од-гратъ“. Прѣзъ деня никой не лови въ яремъ волове. Вѣрватъ, че посѣтата на този день нива ще бѣде скълцана прѣзъ лѣтото отъ градъ.

Еремия — 1 май — е празникъ за отъ змии и гущери. Въ Крайще вѣрватъ, че и зелениятъ гущеръ е отровенъ, макаръ и по-слабо отъ змията, и за това му се боятъ. Ето защо св. Еремия (тука го не викатъ пророкъ) е день, въ който ще се мълчи и нѣма да се симене името ни на змия, ни на гущеръ. Въ навечерието на празника, слѣдъ заходъ слънце, момиче или коя да е жена отъ къщи, ще вземе желѣзната лопата, съ която си служатъ, кога пекатъ хлѣбъ, и ще чука върху нея съ машата или желѣзната бука, като обивала къщата, плѣвника, кошарата, гумното, зеленчуковата градина, кошаритѣ и всичко, що е около домакинството, и пѣе:

Бѣгайте, гущерѣ и змии,
 Гутре е Еремия;
 Бѣгайте гущерѣ и змии
 Гутре е Еремия!

(Спасена Харизанова отъ Босниградъ)

Беште зми и гуштере у море,
Ереміа у поге!
Гутре е Ереміа! (повтаря се всичкото)

(Тонка Рангелова отъ Метохія)

Твърдѣ чудна и мистична е селската вечерь срѣщу Ереміа, кога задрѣнкать лопатитѣ и се заслушатъ умилителнитѣ гласове на женитѣ и дѣцата — да бѣгатъ змитѣ и гуштеритѣ.

Лѣтни св. Никола — 9 май — се празнува „од-ограма“. Подъ „ограма“ тука разбиратъ болестъ, отъ която се изкривяватъ на човѣка краката или рацѣтѣ, или очитѣ, устата и пр. Ненадѣйно падналъ боленъ човѣкъ, казватъ, че е оградисалъ. Въ нѣкои села празнуватъ и за отъ градъ. Обреди не се извършватъ. На този день всѣкой трѣбва да се пази да не стѣпне подъ шипка, защото тамъ стоятъ или сж оставени повечето отъ болеститѣ, отъ които страда човѣкъ.

„Четвъртците“ отъ страстната недѣля до Мали-Спасовденъ (слѣднии четвъртъкъ отъ Възнесение), извѣстни въ Крайще съ име „Вели четвъртъци“ (велики четвъртъци), се празнуватъ най-строго въ всички села за отъ градъ. Въ такъвъ день не рѣдко е да видишъ и прѣмѣнени жени — празникътъ е като недѣленъ день. Въ село Църнощица говорятъ така: „Ти пази велите четвъртъци, па ако те слѣдца гратъ, ја чу те ранимъ!“ Въ такъвъ четвъртъкъ се не ловятъ волове, не се докарватъ дърва, не се хваца „женска“ работа (да се преде, тѣче, шие и пр.), даже не се отива на обща селска работа.

Св. Троица, освѣнъ като господски празникъ, празнува се и като такъвъ, да не къдца градъ. По общо желание на селенитѣ въ тоя день, слѣдъ черковенъ отпущкъ, свещеникътъ, придруженъ отъ десетина момчета и 5-6 души възрастни хора, който носятъ въ рацѣтѣ си черковнитѣ хоругви, ще обиколи цѣлия селски синоръ, за да направи водосвети, та прѣзъ лѣтото да не къдца градъ. Свещеникътъ е облѣченъ въ пълно черковно одяние и, ако е по-старъ, язди на конь, иначе върви пѣша. Щомъ излѣзнатъ отъ селото, ще се спратъ при нѣкое лично дърво, непрѣменно при джбъ, и поштъ ще прочете молитва за съкратенъ водосветъ, прѣзъ което врѣме единъ отъ селенитѣ ще разсѣче кората на джба на кръсть и ще подвре подъ нея четири парченца тѣмянъ. Кръстьтъ не е по-голѣмъ отъ по 10 — 15 см. на дължина. Така вървѣйки, ще обиколятъ цѣлия синоръ. Къмъ обѣдъ ще спратъ въ нѣкой отъ крайнитѣ махали (въ Босилиградъ това става въ махалитѣ Липа, Богословъ-Трапъ, Преслъпъ, Добри-Долъ, Рамви-Делъ или Кремиково), дѣто всички ще бждатъ нагостени отъ нѣкой домакинъ най-добрѣ. Оттукъ вече се връщатъ въ центъра на селото и оставятъ хоругвитѣ въ черквата. Въ села, дѣто нѣма черква, отиватъ така, безъ свещеникъ, съ тояги въ рацѣ, а само единъ носи тояга като кръсть; вървятъ изъ синора и често-често се провикуватъ: „Кръсти носимо, Бога молимо!“ (село Плоча, 1910. год.). На лични мѣста поста'ятъ подъ кората на буки (тука джбъ нѣма) тѣ-

мянъ; кората разрѣзватъ също кръстовидно. Въ нѣкои села (Горня-Лисина, Долня-Лисина и др.) изврѣшватъ тоя обрядъ за запаване отъ градъ въ слѣдната недѣля, която наричатъ тука „прѣсвета“. Свещеницитѣ сж изобщо противъ този обредъ, защото го смѣтатъ за езически, но само въ едно-двѣ села (Босилиградъ, Изворъ) сж успѣли да го изхвърлятъ, а инакъ още се държи.

Деньтъ на апостола Вартоломея (11. юний), който селянитѣ наричатъ Врѣтоломѣ, празнуватъ за отъ силенъ вѣтъръ — ветрушка. „Празнуите жени, оти Врѣтоломѣ све че заврѣти!“ казватъ (Горно-Уйно). Около това врѣме обикновено се косятъ ливадитѣ, та често на тоя день, ако се случи да е вѣтровитъ или пѣкъ силно горещъ, да се образуватъ вихрушки, които високо въртятъ въ въздуха сѣното и го прѣнасятъ на далечни разстояния. Селянитѣ още вѣрватъ, че отъ тоя день нататкъ „слънцето се заврѣта на зиме“. Въ нѣкои села сжщиятъ день празнуватъ и за градъ.

На 24. юний е празникътъ Видовденъ или Св. Іованъ Билгоберъ. Самиятъ день не се държи толкозъ за „силенъ“ празникъ. Пази се само слѣдното: прѣзъ ноцта, срѣщу празника, всѣки се варди да не прѣгази рѣка, да не седи близо до изворъ, да не точи и пие вода отъ изворъ, рѣка или вадичка, защото тая ноцъ се счита за „великденъ“ на самовилитѣ. Сега кой „оградише“ отъ тѣхъ, нищо не може да му помогне. Вѣщицитѣ и магесницитѣ, запазени добрѣ отъ самовилитѣ съ магии и „учиушки“, обикалятъ свободно прѣзъ ноцта, а особено слѣдъ полунощъ, за да събиратъ билки и трѣвки, а главно отъ такива мѣста, дѣто сж се „банчали“ самовилитѣ. Сега — прѣдъ изгрѣвъ слънце — магесницитѣ обиратъ млѣкото на чуждитѣ крави, берикета на чуждитѣ ниви, а жени, бездеткини, съблѣчени съвсѣмъ голи и придружени отъ магесници, обиратъ чужди дѣца. Всичко, що се върши прѣзъ тази ноцъ, става само отъ жени, и се държи въ такава тайна, че нищо не може да се узнае и опише точно. По „слѣбодни“ мѣже отиватъ да пазятъ добритѣ си ниви и овощни градини отъ обирание. Който има „стѣка“ (овци, кози) прѣзъ тази ноцъ ще я затвори най-здраво или ще я вкара да прѣнощува въ по-сигурна ограда, да не и обератъ. Агнетата затварятъ въ кошара, да ги не „просрѣтъ“ „власците“ (съзвѣзденото квачка), защото инакъ ще „овласа-вейтъ“, т. е. прѣзъ лѣтото ще иматъ подъ роговетѣ си червен и ще станатъ „врѣтоглави“. Прѣзъ деня всѣка почти домакинка бере по слоговетѣ на пѣтищата всѣкакъвъ видъ цвѣтя и трѣвки, а най-вече лай-кучка. Това всичкото се суши и носи име „билгоберска трава“. При какъвто и да е случай отъ болестъ въ къщи ще се кади прѣди всичко съ пушека на тая трѣва.

На 8. юлий празнуватъ Великомученикъ Прокопий отъ градъ и отъ вѣтъръ; най-вече отъ силенъ вѣтъръ.

Горешлаците се празнуватъ три дена — 15. 16. и 17. юлий — „три гни прѣдъ Илинденъ“. Празнуватъ „за од-огинъ“. Не се жъне, не се коси, не се хващатъ волове. Срѣдниятъ горешлакъ отъ нѣколко години

насамъ не се празнува, а само първиятъ и третиятъ. Който работи на тоя день, ще му се запали нѣщо: или това, което е работилъ, или друго. Разказватъ, че въ с. Паралово единъ човѣкъ едва успѣлъ да скокне отъ сѣното, което въ този день пластилъ, защото се зацалило подъ краката му. На друго пѣкъ (въ Гложйе) „од-небо“ падналъ огънь у срѣдъ ясенъ день, та му изгорѣла плѣвнята, защото работилъ на третия день. Изобщо, избѣгватъ да палятъ огънь за какъвто и да е случай особено на първия день.

Св. пророкъ Илия се празнува повече отъ другитѣ господски празници „од-грѣмгѣвица.“ На този день въ много села ставатъ общи селски служби съ курбанъ. „Отнако ванѣаме да слѣжиме Свѣти Иліа, нѣма вече толку гратъ да ни клѣца, на и не пѣца (гърми) тѣка силно,“ говорятъ нѣкои селяни (Долня-Лисина, Долня-Любата). Ако на този день прогърми, това е знакъ, че лѣшницитѣ ще „оцрѣваветѣ“ (ще иматъ червен и, значи, ще се развалятъ).

На 22. и 23. юлий сжщо се празнува: на 22. празникътъ се нарича „Срѣдѣта Маріа“ и е повече „женски“ празникъ, защото се гледа да празнуватъ само женитѣ отъ „огромѣ“, „оагуванѣ.“ — „Работила си, каже, на Срѣдѣта Маріа, та затова си оградисѣла и црѣвенъ съгѣ (вражалицата баба Спаса отъ Църнощица на В. М. отъ Босилградъ). На 23. празникътъ носи име Опрѣлиа — и се празнува отъ огънь. „Опрѣлиа прѣли, викатъ, коі на неѣа работи“.

Св. Пантелей, когото тука наричатъ Пантелѣ, празнуватъ пакъ отъ „огромѣ“, а не като черковенъ празникъ.

Прѣзъ августъ и септемврий сж най-малко празницитѣ съ езическа подкладка.

На 6. августъ — Прѣображние Господне — ония жени, които виждатъ или мислятъ, че мжжетѣ имъ крѣшкатъ по чужди жени, взиматъ слѣнчогледъ, добрѣ разцвѣтѣлъ, пробиватъ прѣзъ срѣдата му дупка съ вретено и изъ тая дупка „просрѣтатъ“ (поглеждатъ скришомъ) мжжетѣ си. Послѣднитѣ отъ днесъ нататѣкъ ще се обърнатъ „преобразѣтъ“ и ще „заобичатъ“ вѣнчанитѣ си жени. На този день мнозина събиратъ „емишецъ“ (парчета отъ всѣкакви плодове), изсушватъ го и го пазятъ на чисто мѣсто (въ ковчега при новитѣ дрехи). Кога прѣзъ годината заболѣе нѣкой отъ каквато и да е болестъ, този емишецъ ще послужи за първа мѣрка срѣщу болестъта: потопятъ го цѣлиятъ (той е вързанъ въ кърпица) въ вода, която даватъ на болника да пие. Болестъта щѣла „да се преобразѣ“ на добро.

На 29. августъ — Отс. глав. на св. Иоана Крѣстителя — не се яде и пие нѣщо, което има червенъ цвѣтъ: пиверка, диня, вино. Това за споменъ на св. Ивановата смрътъ — да се не „срѣди“ кръвта му.

Св. Симеонъ — 1. септемврий — е празникъ на „орачѣте,“ т. е. за всички въ Крайще, защото всички сж орачи. Въ ония села, дѣто има черкви, рано сутринята запасятъ на черквата въ торба, въ дисаги или въ чувалче жито, за да му почете свещеникътъ молитва. Това жито е за

първо сѣме, първа посѣвъ. Дѣто нѣма черкви, селянитѣ се събиратъ въ нѣкоя централна махала (най-често при кръчмата) и тамъ викатъ свещеника да почете молитва на донесеното за сѣме жито. За да не го убие градъ (бждещето жито), въ нѣкои села турятъ въ първото сѣме скълцани на ситно черупки отъ червени великденски яйца. Този день, 1. септемврий, нѣма да се оре, а на утрѣшния и то колко за „адѣтъ“ ще се „задре.“ Тогава поставятъ на ярема китка цвѣте, непрѣмѣнно и босилекъ, а на роговетѣ на воловетѣ и на ярема вързватъ алено-червени вълнени конци. Орачѣтъ ще яде като „подрѹчокъ“ (закуска) пържено — яйца съ пиперки, а за „ручокъ“ — обѣдъ — ще му се занесе готвена кокошка и баница. Сѣщото ядене може да бжде и за вечера. Прѣзъ този день — „заорването“ — изъ къщи се не дава нищо заемъ: хлѣбъ, брашно, жито, за да не отиде късметѣтъ другадѣ, а да се ражда въ домакинството изобилно всичко прѣзъ новата земледѣлческа година.

Между двѣтѣ Богородици (Голѣма, 15. августъ и Мала, 8. септемврий) бератъ дрѣнки и ги сушатъ за отъ „срѣце“ — дрѣсъкъ съ кървавъ поносъ. На болния ги даватъ да ги гълта съ все сѣмжитѣ, за да спре болестѣта. Човѣкъ, който прѣзъ това врѣме убие змия пепелянка или усойница съ петата си, като се завърти върху главата ѝ, за да я смаже, може послѣ да „завива пѹнокъ“ на тия, на които се е „развилъ.“ Болестѣта кѹлики въ червата наричатъ „пѹнокъ го боли“.

Петѣцитѣ прѣзъ цѣлата година се празнуватъ, съ много малки изключения, отъ всички селяни изъ Крайще. Вслѣдствие на това особено здраво се празнува празника на света Параскева — 14. октомврий, който день носи име „Печинъ-день“ или Петковъ-день. Той има значение за селянитѣ като Димитровъ-день, като срѣдъ и край година. Отъ Петковъ-день до „Митровденъ“ (Димитровъ-день) женитѣ не навиватъ прежда на кросната, защото облѣклиятъ се отъ тая прежда (кога стане сукно, разбира се) ще бжде „удавенъ“ отъ вълци.

Мистровъ-день се нарича празникѣтъ на мъченика Нестора, 27. октомврий. Този день се празнува въ цѣло Крайще зарадъ мишкитѣ, които тукъ наричатъ поганци. На този день, прѣди всичко, нѣма да се споменва името поганецъ. Нѣма да се влиза въ стаята и килера, дѣто сѣ дрехитѣ, нѣма да се отваря ковчѣгъ съ дрехи, нѣма да се вади сирене или млѣко изъ каца — изобщо нѣма да се бара прѣдметъ, който се поврѣжда отъ мишкитѣ. Ето защо отъ вечерѣта — прѣди празника — всичко се нагласява така, че да нѣма нужда да се пипатъ нѣща и отварятъ стаи, дѣто борави мишка. Но ако се случи непрѣодолима нужда да се отвори килера или стаята съ дрехи, тогава, за да се развалатъ намѣренията на поганцитѣ, които на тоя день гледатъ, по кои прѣдмети се пипа, за да ги поврѣждатъ послѣ, се влиза, като се държи въ дѣсна ржка клонче съ листа — обикновено джбово — и се хвърля всрѣдъ стаята. Женитѣ въ тоя день не работятъ въ къщи никаква работа, освѣнъ да закърпятъ нѣщо вехто. Орачѣтъ може да оре, но сѣмето трѣбва да извади изъ хамбаря още прѣди празника. Въ по-старо врѣме,

кога мишеморката могла да се купува свободно изъ еврейскитѣ дюгени, срѣщу празника туряли прахъ отъ нея върху живи ваглени, кадили по къшетата на къщата, за да изпждятъ мишкитѣ (Босилиградъ, Горни-Коритенъ), а нѣкъдѣ и говорили: „Аіде, аіде, сви момци¹⁾“ слушаа, исслушаа, изоідоа си. Аіде си и вие идете (Метохия — Тона Рангелова).

На 1. ноемврий празнуватъ свети Враче Безмитниче. Всичкото млѣко, което се е доило прѣзъ тази недѣля, се събира и на тоя день се „избива.“ Полученото масло се нарича масло отъ св. Врачъ. Съ него цѣрятъ болно ухо. „Турѣ му ти нѣму у ушѣто мѣсло отъ свети Врачъ, на, ако го заболи, іа чу одговарамъ!“ (Босилиградъ). На този день магесницитѣ обиратъ млѣкото на чуждитѣ крави, та затова всѣки сега пази добрѣ кравитѣ си.

Мратинцитѣ сж празници само за вълци. Тѣ сж 6 дена: „3 дѣна у бладенъ и 3 дѣна у петѣкъ у божичѣви пости,“ дума дѣдо Момчилъ баба Еличинъ отъ Босилиградъ, голѣмъ знаалець на всички гразници. Въ Крайще ги празнуватъ на 11., 12., 13., 14., 15. и 16. ноемврий. Прѣзъ тия дни името на вълкъ нѣма да се спомене. Кой „чува“ стока (добитѣкъ), обува си опинцитѣ „спремѣ мратин'око,“ ушива крайщата съ игла, за да се не развържатъ, и се собува, кога излезне „мратин'око.“ Женитѣ прѣзъ тия дни не предатъ, не сноватъ, не тѣчатъ, защото „вукъ млѣго наліта на човека, кѣга носи връзъ себе пашкулъ (дреха), работенъ прекѣ вучите празници — мратинците,“ дума сжщиятъ дѣдо Момчилъ. Срѣщу мратинцитѣ — на 10. ноемврий — женитѣ започватъ „малѣ работѣ“ — зашиване, везене на ризитѣ (шевици), закръиване на чорапи — и не ги довършватъ, за да иматъ право да ги доискарватъ прѣзъ мратинскитѣ празници. Кога ги захващатъ, думатъ: „Да му зашіемъ на вѣко очите, устѣта, ушите! Да му заплетѣмъ устѣта, да му заплетѣмъ носѣте!“ (Спасена Харизанова, Босилиградъ). Срѣщу празника ще се „зачѣшлѣ“ (зарешѣ съ гребенъ), за да може прѣзъ недѣлѣта да си мие главата. Срѣщу „мратиноко“ всѣко почти домакинство коле кокошка, за да се „накрѣвѣви,“ та да може да коле прѣзъ празницитѣ всѣкакѣвъ добитѣкъ. Перѣта отъ мратинска кокошка (заколена на 10. ноемврий) прибиратъ (само по-дългитѣ) и съ тѣхъ прѣзъ годината си служатъ, за да „баіатъ“ женитѣ, кога се дигне човеку „бедіна“ — отокъ, зачервяване и пр. Сжщо прибиратъ и краката; прѣзъ други дни ги хвърлятъ. Пазятъ ги до Г'орговденъ и въ тоя день ги заравятъ въ зеленчуковата градина съ прѣститѣ нагорѣ, за да не ровятъ къртицитѣ изъ лѣхитѣ.

На 4. декемврий се празнува света Варвара. Още въ тъмно, рано сутринѣта, майкитѣ варятъ въ малки гърнета или джезвета ошавъ, бобъ, царевича, шпеница, леца (леца непрѣмѣнно). Щомъ станатъ дѣцѣта отъ сънъ, накарватъ ги да седнатъ, на имъ турятъ на колѣно отъ „варварата“ (сичкото сварено на купъ носи това име) и ги каратъ да лапнатъ

¹⁾ Слуги — отъ Димитровденъ си отиватъ.

така съ уста, безъ да си помогнатъ съ ржцѣ. Ядатъ дѣцата „варварата“, за да имъ излѣзне лесно шарката — едра и ситна.

На свети Игнатъ млади жени не работятъ, за да раждатъ лесно. Сжщо така тия жени, отъ този день до Бѣдни-вечерь, не предатъ и не тѣчатъ. Коя е „одродила“ може да работи тия работи. На тоя день метатъ саждитѣ отъ комнитѣ.

Бѣдни-вечерь — Бѣгни-вечерь. Това е най-голѣмиятъ празникъ за краешкия селянинъ. Сега той прави и най-много обичаи. Цѣлиятъ день 24. декемврий носи име Бѣгни-вечерь, но и цѣлъ день се работи, не се празнува. Сутриньта рано домакинътъ или синъ му ще отиде за дърва въ гората, а най-вече, за да донесе дървото бѣгниакъ — голѣмъ пень, който ще трѣбва да гори цѣла нощъ срѣщу Рождество. Домакинята ще омѣси хлѣбъ и ще гледа да го изпече, додѣто донесатъ „бѣгниако.“ Между хлѣбоветѣ има и единъ „шаренъ.“ На него отъ тѣстени фигурки сж направени гумно, стогове и кръсци жито, волове, орало, орачъ, водачъ, срѣшь, гребло, вила. Днесъ вече въ повече отъ селата не пригатвятъ бѣдняци, но другитѣ „адети“ още се държатъ.

За ядене се готви фасулъ, опавъ (смѣсица сливи, ябълки и круши), сарми (само въ по-богатитѣ къщи), зелникъ. Фасулътъ е смѣсенъ съ оризъ. Сармитѣ се готвятъ съ дървено масло. Зелникътъ е специаленъ за тази вечеръ: той е отъ опечени кори, между които се слага лукъ съ зеле и вълцано конопено сѣме. Нарича се шаренъ зелникъ. Що остане тѣсто отъ зелника, мѣсатъ прѣсно малко „краваѣ“ въ което се туря сребърна парà (може и съвсѣмъ стара). Слѣдъ като излѣзли никеловитѣ монети, поставятъ въ това краваѣ и такива вмѣсто сребърнитѣ. Въ една паница се поставя кълцано сѣме и кълцанъ чесновъ лукъ съ соль. Това всичко се полива съ вода и става рѣдко като посенъ тараторъ. Приготвятъ се още за трапезата и орѣхи, круши, ябълки, смоквини. Смоквинитѣ сж задължителни за всѣко домакинство. „Купи ли си смѣкви за бѣгни вечеръ?“ казватъ, кога дойде дума, кой що си купува за празника. Приготвя се за трапезата и свѣщъ. Като почне да се стъмнува, въ къщи се внася дълга, отъ снопъ, слама и се поставя подъ трапезата и одроветѣ, дѣто спятъ всички. Тази слама нѣма да се вдига тритѣ дни на Рождество. До огнището или до трапезата, ако ще се вечери въ одаята, стои възправена напълнена пушка. Подъ „соврата“ се туря и ралникъ — палешникъ.

Всичко е наслагано върху софрата, свѣщъта е запалена и е дошло врѣме да се вечери. Нарездатъ се всички прави около трапезата, мжжетѣ свалятъ шапки, а женитѣ смирено стоятъ. Ний-стариятъ въ къщи ще вземе домашното кандилце, ще турне жаръ и отгорѣ тъмянъ и ще почне да прѣкадва. Ако знае молитви, ще ги чете. Свърши ли се прѣкадването, отварятъ вратата, и домакинътъ, подпомогнатъ отъ синоветѣ или братята си, изнася софрата навънъ, слага я на земята, изправя се и вика съ все гласъ: „Цермане, цермане, облаче-е-е! Дѣди да вечерамо! Съга да дѣдешъ, а лѣтоске очи да ти не видимо ни на нѣва, ни на

ливада. Съга смо приготвили лешъ, ошавке, бобъ, ораси, сѣме, бѣли лукъ (чесновъ-лукъ) — сичко е пуно, а на ракия на вече! (Христо Велчовъ, отъ с. Габрешевци). Слѣдъ това връща софрата въ къщи и говори на всички: „Добрò вѣчерь! Валѣла се година съсъ аиръ и беривѣтъ, с бѣле пченице, с длѣге рѣженице и вѣсела чѣгаты. Аминъ Боже дай! Аирлиа да е! Да ни е честито, да е благословѣно! Божичъ да ни помага у волове, у конове, у овци. Аиде съга вѣсела куйка и догодина със здраге. Добре смо дочекали Божичъ!“ (Пакъ отъ сжция). Слѣдъ това се изгърмява пушката, обикновено възъ коминя. Въ нѣкои села гърмятъ съ пушка, прѣди още да почнатъ обичаитѣ. Прѣзъ всичкото това врѣме „бъгнако“ гори; отъ врѣме на врѣме отива нѣкой при него, чукне го да пусне искри и пакъ го намѣсти между други дървета да гори непрѣжаснато. Сега вече всички ще насѣдаты около софрата. Ще сипаты ракия въ една чаша и ще дадаты на най-стария. Той благославя по сжция начинъ, както вече казахъ. Всѣки въ къщи ще „кусне“ съ лажица отъ смѣсьта, направена отъ чеснъ лукъ и кълцано конопено сѣме. Това се прави за здраге. Който е страдалъ отъ ушна болестъ, ще топне съ прѣстъ въ лѣжницата, дѣто е гребналъ отъ смѣсьта, и ще намаже задъ ушитѣ си. Нѣкой се мажаты и подъ мишницитѣ. Слѣдъ като изкусаты тази гостба, домакинътъ раздѣля на дѣлове кравайчето, дѣто е турната парата, за да се види, въ кого ще е прѣзъ годината късметътъ. Откъсва дѣлове за къщата, за дребния добитъкъ, за говедата, конетѣ, нивитѣ и за всѣкиго отъ домашнитѣ. Ако нѣкой отсъствува (напр. да е на печалба), оставя се и нему дѣлъ. Всѣки внимателно търси въ падналия му се дѣлъ и, който намѣри монетата, късметлия ще е; другитѣ му честитяватъ, и той ще я остави при иконата до кандилцето, ако има такова. Прѣзъ всичкото врѣме чашката съ ракия обикаля по редъ всѣкиго: и стари и млади. „Съга е бъгни вѣчерь; ако не пивне ракияца, къга че пивне,“ казватъ за нѣкое дѣте, кога нѣкой направи бѣлѣжка, че дѣтето не бива да пие ракия. Почва се яденето. Най-напрѣдъ ще се изѣде парчето отъ кравайчето, дѣто бѣше парата, послѣ почватъ зелника съ фасуля, послѣ сармитѣ (не въ всички домакинства умѣятъ да правятъ сарма) и най-послѣ ошавъ. Свърши ли се това, домакинята раздава всѣкому орѣхи, лѣшници, ябълки, круши и по една цѣла или парченце отъ смокина. Цѣлото домакинство може само да лизне, дѣто се говори, но непрѣмѣнно ще трѣбва да „лизне“ отъ смокина. Сега се почватъ оживено разговори, правятъ се смѣхории, пѣятъ се пѣсни, а най-опитния пълня пушката или пицова и често гърми.

Още прѣди да седнаты на трапезата, домакинътъ поставя въ подницата, дѣто се е пекълъ зелникътъ, толкова жарки (живи въглени), колкото вида хлѣбни растения той сѣе: рѣжъ, ечмикъ, пшеница, царевича, овесъ, просо, лимецъ, елда. Покрива подницата съ връшника и, кога се свърши вечерята, отхлупва връшника, за да види, на кои отъ посѣвитѣ най-много ще върви прѣзъ годината. Всѣка жарка си е наречена. Която е станала на пепель, тя е най-въсметлия. Която е просто

угаснала и се е прѣвърнала на черенъ вжленъ, тя не е късметлия. И понеже въ Крайще сѣитбитѣ сѣ повече пролѣтни (съ изключение на рѣжъта въ по-низкиѣ села), домакинтѣ ще прѣдпочете да посѣе повече онова жито, на което вжленътъ се е обѣрналъ на пепель. Който отъ домашнитѣ има нѣкъдѣ по тѣлото си „вѣсца“ (пжика, брадавица), ще се допре съ нея до смѣтата подница, за да му оздравѣе.

Свѣщъта отъ бѣдни вечеръ (гледатъ да не изгори цѣла) прибиратъ и пазятъ за отъ градъ. Кога лѣтно врѣме се зададе градоносенъ облакъ или пѣкъ почне да бие градъ, запалватъ я и я прикрѣпятъ на триножно столче, което изнасятъ вънъ и думатъ: Тамо Цѣрмане, тамоооо! Ю пуста гора Олелина: дѣка нѣма овци да блаиа, дѣка нѣма крави да рикаиа, дѣка нѣма пѣта да лаиа, дѣка нѣма дѣца да плача, дѣка нѣма маичка да мауче... Тамо, Бошке, тамоооо, у пуста гора Олелина у-у-у гу-гу-гу гууу!“

— (Вена Митова отъ Долин-Коритенъ).

Сѣжтватъ още отъ орѣхитѣ, тѣмняна и смокинитѣ. Съ запазенитѣ орѣхи се издирватъ крадци: „Како трѣпаиа они (орѣхитѣ), тѣка че се растропа таината на аидѣците.“ Смокинята смѣтатъ за най-лѣковна. Кому прѣзъ годината се яви „бедина“ (отокъ, рана), цѣрятъ я съ смокиня, посолена съ вишадъръ. Съ тѣмняна се кадятъ кошаритѣ на Благовѣщение за да бѣдѣли по-берекетли и да бѣдатъ запазени отъ каква и да е напасть.

Божичъ — така наричатъ и тритѣ дни на Рождество — почва отъ „петли“ — слѣдъ полунощъ. Още въ тѣмно сутринъта излизатъ по нѣколко души отъ домакинството, взематъ отъ рѣжената вестѣжкана слама, върху която е стояла софрата и върху която сѣ спали, и отиватъ да връзватъ отъ нея по плоднитѣ дървета. Връзването трѣбва да се свѣрши прѣдъ изгрѣвъ слънце. Това става, за да раждатъ повече тия дървета — сливи, ябълки, джанки, орѣхи, круши, каесни, мушмули и др. Ако нѣкои дървета не сѣ родили прѣзъ изминалата година, отиватъ при тѣхъ двама, единъ отъ които носи сѣкира, и заставатъ отъ двѣтѣ страни на дървото. Този, който носи сѣкирата, ще попита другия, който държи слама: „Така ли чѣрица не е рацала?“ — „Така е“, отговаря другиятъ. „Иа съга чу иа отсечѣм!“ и замахва съ сѣкирата, ужъ да я сѣче, а другиятъ му се помоља: „Не моѣ иа съга, мољим ти се, она нѣче вечим да не раца. Ете, иа кѣвил чу се ванем за нѣиа. Прѣсти ву!“ — „А-а-а“, рѣмжи заканително другиятъ, „чу иа отсечѣм!“ Най-послѣ онзи съ сламата измолва прошка за „згрешилата“ слива и ѣ връзва слама, като говори: „Па не моѣ да ме усрамишъ! Не видишъ ли, да не бѣ иа, оваиа лудетина беше те отсѣкла.“ Ако домакинтѣ има повече дървета, не връзва на всички, а само на нѣкой, тѣй между всичкитѣ, като си мисли, че е връзалъ на всѣко дърво.

Додѣто става връзването на сламата, въ къщи домакинята ще помете, колко за „адеть“ на дрѣстъ собата, ще събере „шѣшляко“ въ skutата си

и ще тръгне да излѣзе. По прѣдварително съгласие, на входа ще я срѣщне друга нѣкоя, която донася въ кѣщи вода въ двѣ стомни. Помежду имъ се завежда слѣдния разговоръ: „Що носишъ? пита тази, що носи смѣтѣта.“ — „Сребро и злато.“ А ти що носишъ? — „Метъ и масло“, и ще се разминатъ.

Сламата, що е постлана по одроветѣ, ще се изнесе навънъ на третия день на Рождество и то пакъ прѣдъ слънце, ще се запали, а малкитѣ дѣца ще прѣскачатъ прѣзъ пламъка. Палятъ я, за да нѣма да се въдятъ прѣзъ лѣтото бълхи, а прѣрицятъ я дѣцата, за да бждатъ здрави. Въ нѣкои села, слѣдъ като изнесатъ сламата, метатъ изъ всички стаи съ метла отъ мрътва коприва (*Lamium*), за да не се въдятъ бълхи. Въ нѣкои села не метатъ нито веднажъ и третѣ дни.

Да благославятъ за Коледа домакина, домакинството и всичкитѣ му членове и да пазятъ „Риста — Бога“ и св. Богородица прѣзъ „глуитѣ“ дни (отъ Коледа до Ивановъ-день) отъ лошотия, въ Крайще прѣди години сж ходили коледжане и джамаларѣ.

Колоджанетѣ се събиратъ на Игнатовъ-день (5 дена прѣди Коледа) сутринята и пѣтуватъ, за да благославятъ и просятъ до Бждни-вечерь, когато се и разотиватъ. Дружината коледжанье се състои отъ 8 души, отъ които само двама сж маскирани. Отъ тия 8 души единъ се казва дѣдо, дѣдица, другъ баба, единъ е гайдарджия, двама пѣвци — поялци, единъ води коня, на който се турятъ подаренитѣ нѣща, и се нарича прибиславъ, а двамата съ маскитѣ ги наричатъ оалъени, т. е. изкарикатурени. Маскиранитѣ си поставятъ обикновено плоска (отъ дъска) маска на лицето, наречена кърлица (въ с. Топли-Долъ). Мѣстото за очитѣ и устата е продупчено, а другитѣ части на лицето сж нарисувани съ разни бои. Мустаки се поставятъ отъ вълна. Заднята частъ на маската е направена отъ овча кожа, обърната съ вълната навънъ. Отгорѣ се поставя голѣма и рунтава „капа“. Горнята дреха на маскирания обикновено е обърната съ вълната навънъ кожухъ, опасанъ съ дебела сламена връвъ отъ стара рогожа; краката си обличатъ съ изпокъсани беневреци; на пояса окачватъ звънци и клопатарни; въоръжени сж съ „топузъ“, сабя отъ дърво, пищовъ отъ оглозганъ говежди кракъ; въ пояса втъкватъ неочукана грѣсница, и на „капата“ турятъ дълги пера отъ пѣтелъ. Като маскиранъ може да се счита и бабата (въ Божица тѣй я наричатъ) или невѣстата (тѣй я казватъ въ Топли-Долъ). Тя (баба или невѣста) е облѣчена въ староврѣмско невѣстинско облѣкло и има длъжностъ да пѣе въ пѣрвата зареда и да взема подарѣцитѣ, които ще даватъ домакинитѣ, както и да събира и да носи подаренитѣ вълна и кълчищни повѣсма въ една дълга, разцѣпена тояга. Дедицата или деверътъ (ако е невѣста), поялцитѣ и бабата или невѣстата образуватъ два хора отъ по двама души, които ще пѣятъ по редъ извѣстни пѣсни. Гайдарджията (свирецътъ) ще свири, а прибиславътъ (въ Топли-Долъ го наричатъ коньопрѣдица) ще прибира подарѣцитѣ. Тѣй приготвени, тръгватъ отъ къща на къща. По тревожното лаене на кучетата, всѣки

домакинъ се досѣща, че коледжанитѣ приближаватъ къщата му, та затова се приготвя, съ що трѣбва. Поставя се насрѣдъ къщи софра, а на нея решето съ жито, върху което се туря погача хлѣдъ. Обиковено най-рано въ къщи влизатъ маскиранитѣ, а послѣ невѣстата, която поздравява съ думитѣ: „Добро ѱутро или помозъ Богъ, домашинеее!“ Веднага слѣдъ това влизатъ останалитѣ трима съ свирджията (водачътъ на коня не влиза) и се раздѣлятъ на двѣ групи, една срѣщу друга около софрата, па захващатъ да пѣятъ:

1 Ой Стоянине Господине! ¹⁾
Добри сме ти гдѣе дѣшли,
Добри гдѣе коледжанье!
Добъръ сме ти гласъ донѣли	Кобилкѣ левогрѣвкѣ;
Жито ти се изродило
Прѣнамъ земя натежало;
Трѣмкѣ ти се изройле
5 Тамъ гдѣе отъ овчара:
Овце ти се изгнѣла,
Све ѱовчѣе ваклушице;
Краве ти се истелѣла
Све кравѣе паунице;	15 Све трѣмчѣе левогрѣвкѣ.
На главѣца по паница,
На дупѣнце по кюпѣнце,
На пожица по тажица,
Ой ѱубава мѣлка моме,
10 Кобиле ти се издрѣбѣла	20 Благословѣ домашине!

Слѣдъ това пѣятъ на всѣки членъ отъ сѣмейството подходяща пѣсенъ споредъ сѣмейното му положение (мома, синъ, момче, внукъ и пр.). За голѣмо мое съжаление, не можахъ да си запиша тия пѣсни. Всичко, дадено отъ домакина, натрупуватъ накупъ, обикалятъ, полека пристѣпвайки, и пѣятъ слѣдната пѣсенъ:

1 Скѣчи, Бѣже, та помѣже:
Кудѣ пѣту путовамо,
Нигде бѣлье не найдѣмо
Отъ овѣга домашина	Овѣва жѣто, чисто бѣло
Одѣ траву подлѣяницу,
Що невѣсте жнѣу
5 С' гулѣмата шинѣина;
Све жѣто, све пченица.	10 И момчѣтия врѣзую,
Невѣсте се врѣчаю отъ поста
Та деца развѣваю и повѣваю.

На всѣки поднесенъ отъ страна на домакина подарѣкъ (пари, хлѣбъ, сирене, бобъ, повѣсмо и пр.) коледжанѣтѣ пѣятъ отредената пѣсенъ, а когато си трѣгватъ, само дедицата гесп. младоженята говори за сбогомъ:

- 1 Сочѣвай, Бѣже, овѣга
Нѣшего домашина:
Отъ тѣмни нѣчи,
Отъ кѣлни дрѣми,
5 Отъ трѣльи мѣсе,
Отъ луди гдѣе,
Отъ бѣсни свѣнѣе
И отъ пѣнѣе жене!!
Сбогомъ домашинеее!!

Въ нѣкои села, като се свършатъ пѣснитѣ, писва гайдата и се захваща хоро около софрата. Като си прибератъ това, що е било поставено

¹⁾ Тѣй пѣятъ въ с. Божица — Василъ Дмитровъ.

въ решетото, туря се още буца сирене и нѣколко парчета свински ребра, а домакинътъ слага идене (въ с. Топли-Долъ), за да хапнатъ, що е дагъ Богъ. Като изходятъ всички домакинства, що сж си опрѣдѣлили по-рано, къмъ Бѣдни-вечеръ се прибиратъ въ нѣкоя къща и си раздѣлятъ по равно всичко, що сж изпросили. Ако знаятъ, че и отъ друго село сж „излезли“ коледжанье, гледатъ да се не срѣцнатъ, защото това е „невѣла“, ще къща градъ въ селото. А ако се срѣцнатъ, трѣбва да се биятъ. Въ по-старо врѣме, кога отъ всѣко село излизали коледжанье, за да благо-славятъ и да просятъ, чести били внезапнитѣ срѣци, които свършвали съ бой и убийства. Не на едно мѣсто въ Крайще се сочатъ коледжански гробища. Интересно е и това обстоятелство, че роднинитѣ на убититѣ и пострадали при боя коледжанье не се оплаквали на властѣта, за да бждатъ наказани убийцитѣ.

Обичаятъ — да излизатъ коледжанье — е на изчезване: отъ една страна ги прѣслѣдватъ свещеницитѣ, защото това било езически обичай, а отъ друга — самитѣ коледжанье станали вече нетърпими съ своитѣ извънредно свободни дѣйствия — почти при всѣка къща изображаватъ акта на съвокупление между невѣстата и младоженеца (гесп. дедичата и бабата), позволяватъ си извънредно волни закачки съ женитѣ и момитѣ въ къщитѣ и т. н. Разказватъ стари хора, че нѣкога коледжанството било „по-чисто“ и съ благодарностъ всѣки домакинъ приемалъ благовѣстницитѣ. На въпроса — защо излизатъ коледжанье: — селянитѣ отговарятъ: да се ражда всичко, а най-вече жито и въобще да има напрѣдъкъ у къщи.

Въ нѣкои села вмѣсто коледжанье, ходятъ тѣй нареченитѣ џамаларѣ.¹⁾ Въ едни села ходятъ отъ Нова Година до Ивановъ-день, а въ нѣкои отъ третия день на Рождество Христово пакъ до Ивановъ-день. Нѣкаква особена разлика между џамаларитѣ и коледжаньтѣ нѣма: въ нѣкои села даже ги наричатъ и џамаларѣ и коледжанье. Напр. въ с. Бранковци ето какъ се устройва џамаларска дружина. Събиратъ се обикновено по-неработни хора („они са повече 'айти, айлизьѣ“) отъ 8 до 12 души и всички, съ изключение на невѣстата, се обличатъ въ облѣкла, съ които да произведатъ смѣхъ. На лицата си турятъ дървени и книжни (отъ мукава) маски, на главата си забучватъ говежди опашки (такива турятъ и на кръста си), окачватъ по тѣлото си цѣли кожи отъ кози, навързватъ си клопотари, звънци, запасватъ саби отъ дърво и всѣки носи по единъ топузъ. Единъ отъ дружината свири съ гайда една особена полухороводна пѣсенъ, наречена „џаламарка“. Невѣстата укичватъ съ хубава невѣстинска прѣмѣна. Прѣди да тръгнатъ, разпрѣдѣлятъ длъжноститѣ си: едни ще играятъ, други ще „нареждатъ“ невѣстата, трети ще плашатъ хората и кучетата, като дрънкатъ съ клопотаритѣ, намахватъ съ топузитѣ и сабитѣ си, четвърти ще искатъ и ще прибиратъ всичко, що имъ даватъ хората (тѣ се наричатъ „прибислави“), пети ще произнасятъ разни

¹⁾ Различно се произнася това име: и џамаларѣ и џаламарѣ.

благословии за всѣко нѣщо, що имъ се дава като подарѣкъ. Това е и главната имъ разлика отъ коледжанѣтъ: додѣто послѣднитѣ пѣятъ (монотонно, разбира се) благословиитѣ, джамаларетѣ ги рецитуватъ. Прѣди да поискатъ подарѣцитѣ и слѣдъ като ги получатъ, играятъ хоро, само че малко особено: танчоводата, когото наричатъ дедо, дедица, води хорото на една страна, а опашкарътъ не върви по него, а го тегли на противната страна. Това кривене произвежда, разбира се, свленъ смѣхъ у гледачитѣ. Джамаларитѣ се отличаватъ отъ коледжанѣтъ и по това, че сж до непозволеностъ свободни въ взаимнитѣ си закачки, както и въ тия съ присѣтствуещитѣ. Прѣдъ всѣка къща тѣ вѣнчаватъ водената отъ тѣхъ невѣста, зарипватъ я, като че ли е крава, напр.; завалятъ я на земята и съ движения изобразаватъ акта на съвокуплението и пр. Ето какви благосовии произнасятъ при подаването имъ на разни подарѣци:

1. На жито.

1	Скѣчи, Бѣже, та помѣже!
Каде пѣти пугуваме,
Тамо трѣгу трѣгува'ме.
Тѣмни нѣчи изоди'ме,		Сребрѣ и злато.
5	Кални дрѣми разбива'ме,
Та стигна'ме Бѣга
И светогà Йована,
Дека дѣл'еатъ	10	Кому капа, кому шака,
На овѣ домакинъ
Гулѣмня шиничинъ.
Викайте, дѣдо, аминъ
И приберѣте житото
		15	А шинѣко качѣте на клинъ!
(Всички викат аминъ)

2. На погача (хлѣбъ).

1	Оваі колачина,
Кой го е месила
Съсъ синове се подносила:
Какѣ на кръщенѣ,		Какѣ рѣба длѣбѣкомъ,
Какѣ вукъ якѣтомъ,
5	Така и на плѣтиво;
Какѣ орѣлъ висѣкомъ,
Какѣ лисица итриномъ,	10	Какѣ заякъ брѣзинѣмъ,
Какѣ срѣна бегѣечи и прѣѣечи,
Какѣ паунъ съ шарени перя
И пауница съ шарена главѣца.

3. На пара (монета).

1	Оваі грошина
Отъ нашо домакинъ,
Ако е белъ,
Бѣло му полѣе отъ ѣвци;		Па ги искарà на планина
5	Ако е прѣвѣнъ,
Прѣвѣни му двѣри отъ говѣда.
Па се чуди дѣда
Кѣдѣ да дѣне говѣда.	10	Тамо лѣто летува'а
И зиме зимува'а.
Кога дойдѣ прѣлетъ,
Сички крави по телѣнце,
А по бичѣната дѣри три:
		15	Еднѣто дѣди, две баби.
(Викайте аминъ!)

4. На кълчища (повѣомо).

1	Ова повѣсъмце, длѣгонасъмце,
Длѣго како дѣда,
Остро како баба.		Кѣга бѣше на ленище,
		5	Дойдѣ грѣлица изклѣва го.
Па зема баба чекѣнчо,

Та ударѣ грѣлица по трѣтица.	Да ву прѣти дѣда лекъ
Литна грѣлица.	Дѣда рекълъ:
Врѣдѣечи, летѣечи	Къга ву прѣтимъ лекъ,
10 Дойдѣ дори до црѣно море.	15 Она тѣгай да види векъ.
Заручала, поручала	(Викайте аминъ!)

5. На вълна.

- 1 Оваѣ вѣница,
Бѣла била, црѣвена.
Дайте я на баба
Да я тѣри на вручина,
5 Да я предѣ съ дѣда у шибакъ.

6. На бобъ.

- 1 Оваѣ белъ бобинка
Да се роди у градинка,
А намъ дайте
Отъ сланинка.
(Викайте аминъ!)

7. На сланина.

1 Оваѣ мрѣвольинка,
Много мрѣвка.
Че поиде по пѣтъ,
Че ву одлетѣ	А другата надъ пѣтъ,
И тамъ остала.
Дойдѣ му'а наплюва я,
Дойде сврака исклюва я.
5 Една нѣга подъ пѣтъ,	

8. На сирене.

1 Оваѣ грѣтка сиренѣ
Кѣлку че прѣиде ридини,
Тѣлку на домакина водини;
Кѣлку могили, | 5 Тѣлку нѣму кобили.
Кѣлку по зѣмля белѣтци,
Тѣлку на домакина овци булюци
(Викайте аминъ!) |
|---|--|

Слѣдъ това се обрѣщатъ къмъ свирджията съ слѣднитѣ думи:

1 Свири, свирче,
Свирили ти дечица,
По овци и говѣда;
Прибираѣ, прибиславе,	Та не могълъ на летъ
Вѣда да пишѣтъ,
10 А ишълъ, дѣка жѣни мочали
И дѣка гѣскѣя срѣли.
Не облизуй се,
Како црѣно мачѣ за юшѣ.
5 Кѣлку мошѣ.
Дигнала ти се мрѣтва косѣ,
Подъ носѣ,	(Викайте аминъ!)

Като свършатъ тия благословни, събиратъ се на купѣ, и дедата произнася слѣдния послѣдня благословия:

1 Да чѣва Богъ тия домъ
Отъ тѣни бедѣ,
Отъ зла срѣка, | Отъ длѣги тояги,
5 Отъ тѣсни сокаци,
Отъ пияна женѣ, |
|---|--|

Отъ бѣсна свиня.
Излезнала дѣва вепретина,
Заврътѣ се наперо, наперо,
10 Та закачи нашата невѣстица
Отъ край до край—сѣ една дѹпка.
Дайте мѡми, жѣни и невести,

Коя власѡкъ, коя конѣць,
Да я крѣпиме.
15. Ако бѣде, бѣде; ако не,
Друга че гражиме.
(Викайте аминь!).

Всичко, записано за джамаларетѣ, е отъ с. Бранковци. Записано е главно съ съдѣйствието на Харалампя Станковъ, учителъ, покойникъ вече: умрѣ на Калиманци, Богъ да го прости!!

Макаръ че никой селянинъ не знае, какво е собствено назначението на джамаларетѣ, освѣнъ туй — да пазятъ „Бога Риста“ отъ лоши духове (тѣй ми казаха въ Божица), понеже той, като дѣте, до Богоявление стои некрѣстенъ, а тѣ прѣзъ това врѣме именно ходятъ, изглежда, че джамаларството е изродено коледжанство. Отъ 3—4 години вече свършено сѣ прѣстанали да ходятъ въ Крайще и коледжанье, и джамаларе, най-много зарадъ прѣкалено свободнитѣ закачки. Разказватъ, че дедичата въ нѣкои джамаларски дружини поставялъ между краката си надолу увисналъ мжжки удъ, направенъ отъ дърво и облѣченъ съ кожа. Като дойде дружината до нѣкоя къща, дедичата хваща невѣстата, полага я на земята и извършва върху нея акта на съвокупление.

За да честитатъ пѣкъ на хората новата година, въ крайшкитѣ села се събиратъ тѣй нареченитѣ сироваскарѣ, които ходятъ отъ къща на къща срѣщу нова година 31. декемврий отъ тъмно, та до зори на другия день. Този обичай е еднакъвъ и е запазенъ неизмѣненъ въ всички тукашни села. Събиратъ се обикновено отъ 20—30 души ергени отъ всѣко село, вѡржжаватъ се съ тояги, на които поставятъ топки отъ дърво на края — това сѣ топузи, — избиратъ одного помежду си за „невѣста“, обличатъ го въ женски дрехи, опрѣдѣлятъ одного за „деверъ“ на невѣстата, другъ избиратъ за брашнарь, трети месаръ, четвърти бобаръ и т. н. — за всички нѣща, които смѣтатъ че ще изпросятъ отъ домакинитѣ, наематъ си гайдаръ или свирджия съ кѣмене и съ викове: „Сирова годинааа, Синирова до година до аминааа!“ тръгватъ отъ къща на къща. Невѣстата е отредена да събира паритѣ, за която цѣль деверътъ я води отъ човѣкъ на човѣкъ въ къщитѣ да имъ се кланя, за да получи париченъ подарѣкъ. Като дойдатъ до вратата на нѣкоя къща, тѣ не влизатъ на сила, а тропатъ съ топузитѣ си и силно викатъ: „Синировааа! Иии ууу! Сирова година!“ Като имъ отворятъ, не влизатъ всички, а най-напрѣдъ деверътъ увежда невѣстата, слѣдъ нея нахлуватъ другитѣ „длъжностни“ лица и почватъ да честитяватъ настѣпающата или дошлата вече нова година. Слѣдъ туй се залавятъ на хоро, играятъ, сѣщевременно удрятъ съ топузитѣ по пода, а деверътъ слѣдъ хорото показва своя топузъ къмъ домакина съ молба да му „подкове коня“, защото „улизалъ“ подковитѣ. За тази цѣль той привежда невѣстата, която срамежливо пристѣпя, покланя се до земята прѣдъ домакина и съ върна на уста дохожда да му цѣлуне ржка. Домакинтѣ дава пари и получава втора цѣлувка. По сѣщия начинъ невѣстата, водена отъ девера, цалува ржцѣ и на останалитѣ чле-

нове въ сѣмейството, за да получи пари. Слѣдъ като свърши невѣстата, останалитѣ длъжностни лица въ групата почватъ да прѣдвяватъ своитѣ искания: месарьтъ мяуче като котка, за да подсѣти домакинитѣ да му дадатъ отъ свинското сушено (я ребра, я сланина); брашнарьтъ трака пржчицитѣ на нарочно направената отъ сурово лѣсково дърво „сироваска“, за да подсѣти че „воденицата трака, защото нѣма що да меле“; бобарьтъ казва, че ималъ пиперь, но нѣмалъ бобъ, та да ги свари заедно; осѣтятъ ли че домакинтѣ има ракия, веднага единъ се хваща за корема, разболѣлъ се „пупокъ му се развилъ, та нема ли малко отъ лютата да му прѣмине“, и пр. дяволи и смѣхорни, за да изкаратъ повече подаръци. Ако домакинството има кошери — пчели, то слага софра, върху която поставя паница съ вода, а сироваскаритѣ играятъ хоро около софрата и пѣятъ: „Сѣ рояци, се левади котъ-матъ, котъ-матъ!“ Послѣ домакинтѣ отрѣзва парченца отъ нѣкои топузи, за да кади съ дима имъ кошеритѣ, а съ водата ще ги прѣска. Като получатъ подаръцитѣ си, сироваскаритѣ напускатъ къщата съ благодарности и благословии и заминаватъ съ викове и пѣсни за други къщи. Ако се случи, че нѣкъдѣ да не имъ отворятъ, отминаватъ съ негодувание и псувни или съ благословии, като слѣдната: „Да сте живи, да сте здрави, како усрани крави!“ Изъ пхтя се пазятъ да се не срѣщнатъ съ други сироваскари, защото е „невела“ — лошо нѣщо ще се случи съ селото. За да разтурятъ „невелата“ въ нѣкои села (Зли-Долъ) размѣняватъ топузитѣ и сироваскитѣ си, въ други размѣняватъ полученитѣ подаръци отъ сланина, хлѣбъ и пр. въ трети — по-силната група ограбва по-слабата (Горно-Уйно), а въ четвърти се биятъ. Въ старо врѣме обичай е било винаги да се биятъ срѣщналитѣ се сироваскари, защото иначе нѣма прокопсия за селото (ако сироваскаритѣ сѣ отъ отдѣлни махали) или за селата (ако тѣ сѣ отъ двѣ села). Почне ли да се зазорява, тѣ свършватъ обиколкитѣ си и се установяватъ въ нѣкоя къща за почивка и веселба. Отъ прибранитѣ продукти готвятъ ястия, а съ паритѣ купуватъ ракия и вино и почватъ да се гощаватъ. Въ нѣкои села не правятъ „угощение“ а си раздѣлятъ продуктитѣ и паритѣ и мирно се разотиватъ. Тамъ, дѣто се веселятъ съ пиене, ядене и хоро, често свършватъ веселбата съ скандали. „Яли, пили, па се истепали како сироваскарѣ“, казватъ селянитѣ за случки, при които е имало тупаница.

Богоявление се празнува като обикновенъ черковенъ празникъ. Никой не можа, обаче, да ми обясни, защо на този день всѣки въ къщи яде солена свинска пача, наречена питѣи (пихтии). „Останало заповѣта отъ деда и прѣдеда“ говори дѣдо Момчилъ баба Еличинъ отъ Босилиградъ.

Ивановъ-день — Іованъ-день — се празнува също като Богоявление. На този день всѣки трѣбва да се „обаня“ — окъпе, за да бѣде здравъ като дрънъ и веселъ като здравецъ и кукурекъ цѣлата година. Банането става или прѣдъ къщата съ вода въ котелъ или на рѣката, или на ближния долъ и изворъ. Който е вѣнчавалъ като кумъ, ще отиде на

гости въ вумцитѣ, за да ги окъпе. Зетъветѣ къпять „шурганите“ си, сватове — „сваиките си“. Ще се изправи този, когото ще къпять, до водата, ще се прѣбрьсти, и оня, който ще го „бан'а“, ще му полѣе съ нѣкой сѣдъ най-рано на рѣцѣтѣ. Бананото лице ще се лисне по образа си, а въ това врѣме (баняното лице се е навело) оня, който баня, ще му налѣе изобилно вода въ шията и ще го изправи, за да се натече и въ гърба му на голо. Колко по-студена вода, толкозъ по-добрѣ: къпаното лице ще бѣде по-здрво. Като се свърши това, „баначо“ ще подаде на „бананото“ лице стъкло съ ракия или вино, за да пийне и благослови. Не сж рѣдки случантѣ, когато, за да бѣде окъпанъ нѣкой човѣкъ, другаритѣ му (роднини и приятели) наддаватъ „пиаѣткъ“, за да получатъ право да го къпять: „Іа чу дадемъ 5 ока ракия или 10 ока вино да го избанам.“ — „Іа чу дадемъ 15 ока!“ добавя втори. „Іа 30, іа 35,“ тѣй продължаватъ, додѣто прѣстанатъ всички да наддаватъ. Цѣлата компания ще вземе тогава лицето, нарочено за къпане, ще го качатъ въ кола (въ Босилиградъ това ставаше прѣди 25—30 години) и съ гайди или тѣпани ще го поведатъ за рѣката. Тукъ ще спратъ при най-дълбокото мѣсто и ще го потопятъ цѣлъ въ водата. Лицето може да се отърве да бѣде бухнато въ рѣката, ако наддаде вино или ракия.

На 16. януарий — Вериги на ап. Петъръ — не ловятъ въ рѣцѣ никаква работа, за да не бѣде грѣмнатъ нѣкой (човѣкъ или добитѣкъ) прѣзъ лѣтото.

Св. Атанасъ (18. януарий) — „врѣли гуна на рас!“ казватъ тука. Вѣрватъ, че това е срѣдата на зимата. Празнува се като голѣмъ празникъ.

На 1. февруарий — мжченикъ Трифонъ — не се споменава името на вълкъ. Не се работятъ тоя день никакви женски работи, даже не се кърши, защото човѣкъ, който носи такава дреха, ще бѣде изѣденъ отъ вълкъ. Въ нѣкои села за вълци празнуватъ три дни (1. 2. и 3. февруарий) и ги наричатъ съ общо име „тривунците“.

На 10. февруарий — св. Харалампъ — празнуватъ зарадъ говеждата болестъ (говеждата чума). Подиръ освобождението въ Босилиградъ била прѣнесена говеждата чума и за единъ мѣсець измрѣли почти всички селски говеда. За да спратъ болестята, селянитѣ рѣшили да служатъ обща селска служба на тоя день. Съ врѣме съединили тази служба съ тази на Тодоровденъ. На св. Харалампий не хващатъ въ яремъ волове по никакъвъ начинъ.

Прѣзъ мѣсець февруарий се падатъ обикновено заговѣзнитѣ — „покладите“. Обичай е да се въртатъ прѣдъ вечеря тѣй нареченитѣ „оратници“. Между двѣтѣ чаталки на единъ прѣтъ, дългъ колко 1½ м., се поставя слама, която яко се завързва съ намокрена въ вода връвъ. Това е „оратникъ“. Обикновено само момчетата въртатъ оратници, а рѣдко по-възрастни хора. Момчетата не въртатъ. Щомъ се стъмни, момчетата на групи на групи се събиратъ, запалватъ оратницитѣ си и ги въртатъ около себе си или по-високо надъ главата, като изговарятъ провлѣчено:

„Ората копатааа! Даі ми, чичо, момата, да іа водимъ на Полетинци,¹⁾ да іа натоваримъ клинци! Она да скръца, а іа да прѣцамъ! Ако ми іа не дадешъ, чу се качимъ на грѣдата, чу ти серемъ на брадата!“ Туѣ повтарятъ нѣколко пати и, когато вече ще догори оратникътъ, захвърлятъ го съ все сила да се прѣсне съ искри. Никой не внася въ къщи дърво отъ оратникъ. Тѣ — дърветата — на другия день стоятъ разхвърлени по полянитѣ, кръстопштицата и прѣдставляватъ некрасива гледка, като отъ пожаръ. Повече оратници се горятъ на вторитѣ (сирни) заговѣзни.

Понедѣлникътъ слѣдъ сирни заговѣзни се нарича чисти поне-дѣлникъ, а днитѣ слѣдъ него до Тодоровъ-день се наричатъ „лудигни“: лудъ вторникъ, луда срѣда и пр., на и цѣлата седмица се нарича „луда недѣла“. На чисти понедѣлникъ се работи извъредно много въ къщи. Сега трѣбва да бѣде всичко изпарено съ гореща вода: паници, лъжици, ношви, кржгове и др. До 3 часа слѣдъ обѣдъ никой възрастенъ въ къщи не яде; позволено е само на дѣцата да ядатъ хлѣбъ. Другитѣ държатъ „едноница“. Къмъ 3 часътъ, а нѣкъдѣ чакъ на вечеря, ще ядатъ освѣнъ хлѣбъ и зелникъ, въ който, макаръ 2—3 парченца, но трѣбва да има коприва. Като „каткъ“ (манца) употребяватъ зелена чорба — расолница, защото до петъка изобщо нѣма да се вари гостба. Хлѣбъ се мѣси въ понедѣлникъ, па чакъ въ сѣбота. Прѣзъ тази седмица празнуватъ най-много лудата срѣда. Който работи на тоя день, а особено ако е жена, ще полудѣе. Нѣкоя си Миля, дѣдо Петрева снаха отъ Долни-Коритенъ, била трудна и „заздобивала“ на тоя день. Родило се едно дѣте, „пошлò“ и второ, ама не могло да излѣзне. Майката, вече на умилане, току скокнала отъ постелята и хванала да движи рацѣтѣ и краката си, като че ли тѣче. Всички разбрали, че е „алòсана“ „полудѣла“, защото сутринята, прѣди раждането, работила нѣкаква женска работа. Още тогава ѣ казвали, да не работи на луда срѣда, но тя ги не послушала. И петъкътъ празнуватъ пакъ отъ лудостъ.

Съ особена радостъ и почитъ се празнува Тодоровъ день — Тодорица, Конски Великдень (както го наричатъ нѣкои). На този день мнозина отиватъ на черква и се причестяватъ. Додѣ по-старитѣ излѣзатъ отъ черква, момчетата, а кждѣто нѣма момчета, и по-възрастни, извоздатъ конетѣ, за да ги „пораскаратъ малко“. Нѣкои ги и припускатъ, но гледатъ изобщо да запазатъ силитѣ имъ за подиробѣдното общо надпрѣпускане. Слѣдъ това ги оставятъ да почиватъ, като имъ даватъ изобилно зобъ. Къмъ 11 ч. прѣдъ обѣдъ се събиратъ почти всички, които иматъ коне, яхватъ ги и подъ прѣдводителството на нѣкого, когото считатъ за опитенъ човѣкъ, тргватъ отъ къща на къща, да благославятъ съ „честита Тодорица“. Всѣко домакинство е сварило пѣленъ котелъ съ царевича, наточило е въ кондиръ ракия и е готово да посрѣщне „тодоричарѣте“. Припускайки леко, въртейки конетѣ на лѣво и дѣсно („на̀еро, на̀перо“), дохождатъ до къщитѣ, за да бждатъ почерпени

¹⁾ Име на селото въ Крайще.

съ ракия и варена царевича. Водачът носи на главата си вмѣсто шапка, „половникъ“ (мѣрка за жито, която събира 12 оки), съ който събира житото, що задължително му дава всѣки домакинъ, и го изсипва въ общи чували. Особени благословии, освѣнъ „да е на помощъ свети Тодоръ! Аиде колку зръна, толку кръсци да даде Богъ“, не ставатъ. На поканата на водача да дадатъ плочи и клинци, за да подковѣли конетѣ, защото били боси, домакинитѣ даватъ пари. Посѣтятъ ли всички къщи, тодоричаретѣ излизатъ внѣ отъ селото, за да се надприпускватъ. Надприпускването става на чивтове или тройки. По общъ знакъ, хукватъ всички, а публиката (по-голямата частъ отъ селянитѣ) цѣни най-силния въ бѣгането. Наградата е една — слава, че е прѣвъ. Къмъ 4 ч. слѣдъ обѣдъ, като удари камбаната, отъ всѣка къща трѣгва домакинята и домакинтѣ съ торба прѣвъ рамо и паница съ фасулъ и варена царевича въ рѣцѣ за „обща служба“. Всички отиватъ къмъ черквата или опрѣдѣленото друго мѣсто за селски служби, ако черквата е далеко (напр. въ с. Треклина). Въ торбата носятъ колачъ. Ракия никой не носи, защото на тоя денъ се пие обща ракия. Събраното отъ тодоричаретѣ жито се продава и съ полученитѣ пари, плюсъ събранитѣ такива като плочи и клинци, се купува ракия. Прѣдварително се опрѣдѣля, че ще се купи, напр., 20 оки ракия. Що излѣзатъ повече пари, даватъ ги като подарѣкъ на черквата. Ако не достигнатъ, всѣки още вечерта ще даде по 5—10 ст. за доплащане. Прѣдъ черквата се слага обща трапеза. Всѣки нарежда върху мѣсали и бохчи донесеното отъ къщи: колачътъ, царевичата и фасулътъ. Въ паницитѣ съ царевичата се запалва по една свѣщъ. Мжжетѣ сѣдатъ на земята върху камъни, дѣски или греди, задъ тѣхъ стоятъ прави женитѣ, а задъ всички — дѣцата, които съ нетърпѣние чакатъ да прочете свещеникътъ молитвата, та слѣдъ това ще получатъ отъ майкитѣ си царевича. Свещеникътъ минава съ кандилница отъ единия до другия край на общата трапеза, спира се на западния, дочита молитвитѣ, а слѣдъ това почва да рѣже „уломци“ за себе си (части отъ колачитѣ). Въ това врѣме, малко настрана отъ трапезата, се хващатъ „на поясъ“, като за хоро, 6 „попѣлицы“, пристѣпятъ въ лѣво и дѣсно съ леки крачки и пѣятъ слѣдната пѣсенъ:

1 Свети Тодоръ кѡн'а ковѣ,
Кѡн'а ковѣ раі да иде
Раі да иде, раі да види.
И по него стѣра маіка.

5 Обрѣнѣ се свети Тодоръ
Презъ негѡво дѣсно рамо.
Слѣзи рѡн'и низ образи
На маіка си гѡвѡреше:

— „Врѣни ми се, стѣра маіе,

10 Ти си маіе нѡгу грѣшна
Тѣбе ми те не пѣштаіа
Раі да идешъ, раі да видишъ:

Ка си билѣ меіанцѣка,
Ексѣкъ, сѣдове давѣла,

15 Ка си брашно заимѣла,
С пѣпелъ си го ти мѣшала,
Та насатъ си го врѣчала.

Слушана отъ Спасена Харизанова отъ Босилградъ.

Слѣдъ това се залавятъ по-младитѣ на хоро и гледатъ да си „одиграйтъ“ добрѣ, защото чакъ на Великденъ ще играятъ.

На сръдопостната сръда (половината на великитѣ пости) има обичай да броятъ яйцата, снесени до тоя день отъ начало на поститѣ. Сега отдѣлятъ на страна (тѣ и досега се държатъ отдѣлно) снесенитѣ прѣзъ лудата недѣля — първата седмица отъ поститѣ — и ги пазятъ да ги дадатъ на свещеника, кога ще замине да рѣси за Великденъ, или ще ги продадатъ на евреинъ. Тия яйца никои не яде въ къщи, защото ги смѣтатъ за луди.

Въ четвъртъкъ, петъкъ и сѣбота отъ прѣдпослѣдната седмица на великденскитѣ пости въ с. Топли-Долъ ходятъ изъ махалитѣ 6 моми, които се наричатъ лазарици. Наричатъ се така, защото на Лазаровъ-день (сѣбота) тѣхната дружина се разтуря. Тѣзи момичета се обличатъ обикновено въ най-новитѣ си дрехи, а главитѣ си укичватъ съ цвѣтя (сухи градински такива, понеже по това врѣме нѣма пролѣтни, защото селището е високо), изъ гърба спускатъ редове „бабки“ (стари украшения), нанизани отъ стари пари и пр. Косата си сплитатъ на съвсѣмъ дребни, на края неоплетени сплитки, които свободно сѣ пуснати изъ плещитѣ. Освѣнъ пари тѣ нищо друго не събиратъ и нищо не носятъ съ себе си. Двѣ отъ тѣхъ сѣ прѣдзначени за „шетачки“, да шетатъ, играятъ подъ такта на пѣсни. Останалитѣ четири сѣ раздѣлени на два хора (по двѣ), за да пѣятъ „лазарскитѣ пѣсни“. Още съ влизането си въ нѣкоя къща, единъ отъ хорветѣ пѣе: „Добро утро! или „Помозъ Богомъ, домашине“, а другиятъ веднага отговаря: „Далъ Богъ добро, лазарице!“ Веднага слѣдъ това се започва пѣсенъ за домакина. Тя се пѣе полухороводно, тѣй че двѣтѣ шетачки да могатъ да шетатъ. Изпѣятъ ли тази пѣсенъ, една отъ шетачкитѣ отива при единия хоръ, другата — при другия. Като си починатъ малко, почватъ втора, трета и т. н. пѣсни за всички членове отъ сѣмейството (майка, дъщеря, синъ, снаха, внуци и др.) Пѣснитѣ имъ, за жалость, не можахъ да запиша.

Говоръ.

За Краешкия говоръ досега не е писано почти нищо, освѣнъ една твърдѣ къса характеристика, която професоръ д-ръ Б. Цоневъ е далъ въ монографията си „Къмъ историята на български езикъ“ (Мсб. XIX. 2—5 стр.). Тѣй че настоящитѣ бѣлѣжки прѣдставятъ втори по-пълненъ опитъ — да се даде една по-пространна и истинска характеристика на този говоръ.

До тоя часъ не е напечатано нито едно народно творение изъ този край, ако не считаме нѣколкото пѣсни, баяния, обичаи и суевѣрия, изнесени отъ свещеникъ Петъръ Цв. Любеновъ въ неговитѣ Баба Ега, Самовили и Самодиви. Обаче, колкото ги има записани отъ него, не могатъ да послужатъ за никаква научна работа, а най-много за характеристика на говора, защото злѣ и невѣрно сѣ прѣдадени. Пѣкъ и самичъкъ записвачътъ — това добръ личи — е подбиралъ и записвалъ само такива нѣща, въ които има извѣстенъ комиченъ елементъ, или

такъв за подигравка на краенкитѣ обичаи и прави — зеръ дѣдо Петъръ бѣше голѣмъ шегаджия.

Материялътъ — пѣсни, приказки и пр. — които прѣдставямъ тука за образци, е събиранъ лично отъ мене съ съдѣйствието на голѣма частъ отъ народнитѣ учители въ Крайще. Той е отъ много села, състои се отъ пѣсни, приказки, баяния, дѣтски залъгалки и пр. и, слѣдователно, вѣроятността да се даде точна характеристива на тоя говоръ е по-сигурна, толкозъ повече, че този говоръ въ формата си на ч, ъ нарѣчие е мой матеренъ. Признавамъ, че не съмъ може би толкозъ подготвенъ по тоя въпросъ, но доста се трудихъ да прѣдамъ вѣрно и точно поне това, което азъ смѣтамъ за особно въ тоя говоръ. Служихъ си изключително съ „Програмата за изучаване българскитѣ говори“ отъ проф. д-ръ Б. Цоневъ.

Въ говорно отношение Крайще е едва ли не най-интересната областъ въ нашето отечество.

Въ едно пространство само отъ 1028·7 км., дѣто живѣе 33670 души население, въ 62 колибни поселища, се срѣщатъ такива, дори основни различия въ говора, че човѣкъ има право да помисли за Крайще да е, а особено за рефлекснитѣ на първоначалнитѣ славянски звукове *tj-dj*, цѣлъ миеврокозмосъ на славянския миръ.¹⁾ Докато въ други български кѣтове, които като Крайще образуватъ етнографска единица, защото по обичаи, носия и народенъ типъ прѣдставятъ нѣщо цѣло и еднакво, говорятъ само *шт-жд*, *к'-і* или *ч-џ* и по тая имъ особеностъ ние ги причисляваме къмъ единъ отъ тия говори, тука, за голѣма изненада, се срѣщатъ заедно и тритѣ говора. Съсѣдни села, отдѣлени само съ единъ планински гребенъ, се отличаватъ твърдѣ много въ говора и обикновено едното на другото приписватъ езиковни недостатъци, като смѣтатъ своето за по-право, а съсѣдното взиматъ на подбивъ. Ония, що говорятъ, напр., „мучи се“ (мжчи се), минаватъ въ очитѣ на тия, що говорятъ „мачи се“, за буковаци, планинци, овчарѣ, козарѣ, а пъкъ, кога падне случай на тоя, що е отъ буковацитѣ, да подиграе „полчанѣте, гаргитѣ“, по-жестоко си отмъщава: „Та кѣкò си се мачил, кам да видиме колко мачѣта си омачил?“²⁾ Оня пъкъ, що е изъ село, дѣто се говори срека, глогам, пекурка“ и „они се смеев, девоичинѣта поев“ и пр., минава въ очитѣ на тия отъ „среча и срешта“ „глоџам и глождам“ „они се смеіат или они се смеіа“ за най-простъ и дивъ човѣкъ; и, понеже вторитѣ не знаятъ точно, дѣ и за кои думи се употрѣбѣва окочанието *ев*, говорятъ по адресъ на първия съ най-силна подигравка така: „Кѣга дойдев задушницев кѣд нашу Доганицу, узнев стоіатнев гаідев, на свирев, играв, свирев, играв, та све искинев подлогев, а говеда іедев зелев, кѣчке глогев коскев . . . и-у-ѹ!“

¹⁾ Мсб XVIII, Д-ръ Б. Цоневъ. Уводъ въ историята на български езикъ, 398 стр.

²⁾ Мачка = котка. Мачката се омачила = котката се окотила.

Самитѣ планинци — краишчанѣ — смѣтатъ своя говоръ, макаръ и не явно, по-прость и неправиленъ отъ тоя на кюстендилскитѣ полчанѣ, та зарадъ това гледатъ да посочатъ друго свое прѣимущество надъ полчанетѣ — особената си здравина, срѣщу тѣхната блѣдность и хилавость — и правятъ слѣдното сравнение: Слѣзнала една врана отъ Крайце въ полето, въ с. Шишковци, и, като срѣцнала друга, тукашна врана, слаба и „прешлугава“, рекла ѣ тѣй издебело, надмѣнно: „Морѣ вие што ѣдетѣ тѣва, с што се рѣните у оваѣа задушина?“ Полската врана ѣ отговорила: „Ние, тука-на, ѣдеме пшени-и-и-ца“, ама така тѣтко, полека, провлачено „пшен-и-и-и-и-ца.“ „А вие тамо, ма сестричко, што ли ѣдетѣ из буките?“ — „Овѣс, овѣс“, отговорила нашенката, ама тѣй бързо, натъртено, здраво — „овѣс, овѣс!“.

Понеже, както вече казахъ, въ изложението си за краешкия говоръ ще се вода по програмата на проф. д-ръ Б. Цоневъ, затова за най-важната особеность на тоя говоръ, а именно за рефлекситѣ на праславянскитѣ *tj-dj* ще говоря по-подробно, кога му дойде мѣстото по тая програма. Инакъ, дѣто е необходимо, ще дѣля и до това мѣсто краешкия говоръ на три дѣла: *ч-ш*, *к'-г* и *шт-жд* нарѣчия.

І. З в у к о в е.

А. Гласни.

1. Въ краешкия говоръ гласнитѣ звукове се изговарятъ изобщо много ясно, както въ общобългарския книжовенъ изговоръ. Има и известни отклонки, но тѣ ще бждатъ посочени при съответнитѣ мѣста.

2. Високитѣ гласни *a*, *e*, *o* се изговарятъ винаги (съ ударение както и безъ ударение) ясно и не потъмняватъ, освѣтъ въ съвѣтъ малко думи, въ *ъ*, *и*, *у*: кога — къга, когашен-къгашен, тогава — тѣга.

3. Изобщо гласнитѣ се изговарятъ натъртено, кратко и съ широко отворени уста.

Я.

4—5. Гласната *a* въ всѣко нейно положение, изобщо, се произнася ясно; произношението ѣ не зависи отъ това, дѣ стои, т. е. слѣдъ какви съгласни, нито пъкъ ударението е причина да се слуша така или инакъ. Въ този говоръ казватъ: гладувам (а не глѣдувам), имаш (а не ѣмаш), грамади (а не грѣмади), ѣре, ѣрина, ѣдене, жаба, жаби, жабенце, чапа, паѣак, ѣсли, ѣа (вмѣсто аздѣ), Стоѣне, Іанко, Іанке, забавам, забравам, но чѣкам, жерѣва (въ с. Дукатъ — жарѣва).

6. Нѣма случай въ краешкия говоръ да се изговаря *a*, което, като е получило отпослѣ ударение, да се изговаря на *ъ*. Напр., не казватъ остѣ, а остѣви; не напреѣ, а направи; не дѣ-има, а да ѣма (при бързо

говорене въ тоя случай *a* изпада = дима човек млогу пари, колку че е арно).

7. Има съвсѣмъ малко случаи, дѣто общобългарско начално *a* да се йотира: казватъ *iāgne* (вмѣсто агне), *iaz* (вмѣсто аз и то само въ пѣснитѣ, сигурно подъ влияние на кюстендилския говоръ).

8. Рѣдки сж случаитѣ, въ които йотирано общобългарско начално *a* да се изговаря безъ йотация; казватъ: *iāгоди* (а не агоди), *iāбука*, *iāре*, *iāрец*, *iāсен*, *iāзик*, *iāбанѣиѣ*, *iāстреп*, *iāвор*, *iāшмак*, *iāлово*, *iāловина*, *iāt* ме е, *iādōсужем се*, *iāрина*, *iāдец*, *iāицѣ*, *iāстие*, *iāсли* (но ѣребица вмѣсто *iāребица*).

Є.

9—11. Всѣко *e* се изговаря ясно и нѣма случай, дѣто то, ако бжде ударено, да клони къмъ *a*, а неударено — къмъ *и*. Напр., произнасятъ *пиле* (а не *пили*), *речеш* (а не *ричеш*), *печеш*, *сѣла*, *печен*, *речен*, грѣбен (въ с. Барѣ казватъ *нарѣчѣн*), *пѣцел*, *дѣвер*, *мѣне*, *тѣбе*, *сѣбе*, *припек*, *заплес*. Думата *петел* се произнася *петѣл* въ селата Груйнци, Милевци, Божица, Драгойници и др.

12. Начално *e* се чува ясно *e*, а не като *ie*: *ѣсен*, *елѣн*, *ечѣи*. Само въ нѣкои пѣсни се чуватъ нѣкои думи и спомагателниятъ гл., 3. л., ед. ч., сег. врѣме като *ie*. Но то изглежда, че се употрѣбява, за да се прѣмахне зѣвътъ: Прочул се *ie* стари деда Груѣа.

И.

13—16. И тази гласна има ясенъ и точенъ изговоръ. Казватъ *жив* (а не *жуф*), *живѣк* (а не *жувак*), *ширѣк*, *престѣлка* (по-често *скутача*), *светѣльник*, *бѣвол*, *вѣриво*, *отѣвам*, *мѣмѣи*, *бѣбин*, *тѣрчѣи*, *цѣганѣи*, *лисѣца*, *истѣна*, *сѣтрина*, *отзѣде* (а не *отзѣди*), *отпрѣт* (а не *отпрѣди*), *прѣзник*, *одѣл*, *газѣл*, *славѣи*, *славѣиче*.

О.

17—20. Не сж малко случаитѣ, дѣто общобългарско *o* да се чува като *y*, кога е безъ ударение; казватъ: *кѣлку* (вмѣсто *колко*), *млѣгу* (вмѣсто *многу*), *кѣгѣ* (нѣкъдѣ говорятъ и *кога*), *мѣлку*, *гулѣм*, *гулѣмѣц* — но: *ѣко*, *когѣ*, *отишѣл*, *ѣгѣ*.

Въ звателенъ падежъ се чува почти винаги *o*: *Пѣтко*, *чѣчо*, *стрѣно*, *мамо* (*маѣѣ* въ Доганица), *Марѣю* (но и *Марѣѣ*), *Ано* (но и *Ане*), *сѣстро*, *дѣвоѣко*, *Рѣдо*, *Ирѣно*, *Евѣо* (но и *Евѣѣ*), но никога не се чува *y*: *Пѣтку*, *чѣчу*.

Въ този край казватъ *нѣчѣи* и *ночѣи* вмѣсто *ноштѣи*, *нѣчѣскѣ* вмѣсто *ноштес*.

Въ началото на думитѣ се срѣща *иѣште*, *иѣш*, вмѣсто *ѣште*.

У.

22—23. Не се забѣлѣзва разлика между ударено и неударено *у*. Този звукъ, кога е въ начало, чува се понѣкога и йотуванъ. Тука казватъ *уста, ѱо* (ухъ), *ум, ѱика, убиец, увивам, узда, угаѣам, угагам, ѱук, ѱунѣц, ѱутре* (До ѱутре да те закопам, да даде Бок! — въ Босилиградъ. Дочека го на ѱутрото). Думата *ѱтро* се чува най-често като *ѱтро* (Добро ѱтро, свѣтее!). Въ пѣснитѣ отъ по-старо врѣме се чува *л'ѱбе* вмѣсто сегашното *либе*.

Ъ.

24—29. Рефлекситѣ на полугласното старобългарско *ъ* не сж еднакви въ всички села на Крайце. Този звукъ се е запазилъ и като *з*, и като *а*, и като *о*.

Въ селата на *ч-и* и *к'-г'* говори той се е запазилъ като *з*, въ по-малко случаи се е промѣнилъ въ *о*, а въ най-малко случаи е станалъ на *а*. Слѣднитѣ думи въ селата на *ч-ц* говоръ се произнасятъ така: *бѣгни* вечер, *бѣгнак, бѣс, бѣзе, забѣшумем, бѣчва* (нѣвждѣ *бѣчва*: Горно-Уйно, Д.-Коритенъ, Горни Коритенъ), *вѣшка, гѣгрица* (гагрицу въ Топли-Долъ, гагрица — Долни-Коритенъ), *дѣно* (почти навсѣкждѣ изпускатъ *з* и изговарятъ тази дума *дно*), *дѣ* (дѣх— въ тази дума сжцо почти навсѣкждѣ *з* замѣстятъ съ *и* и казватъ *ди*: лош *ди* има това качѣ), *дѣска, зѣл, кѣсно* (вмѣсто тая дума повече се употрѣбява думата *доцна*). *лѣжа, лѣжеш, лѣжица* (ложица — въ Драгойчинци, Горни-Любата, Топли-Долъ) (*лажица* — Долни-Коритенъ, Горно-Уйно, Босилиградъ), *мѣкне, нѣчви* и *нѣчви, пѣшкам* и *пѣшкам, рѣж, сѣн, сѣне, сѣт* (пита съ медъ = мн. ч. *сѣке*), *ватѣк* — *ватѣк* — *утѣк* (Милевци, Драгойчинци, Косово, Треклина, Груйинци), *тѣкмо* (повече вмѣсто нея — *тамѣн*).

Съ изключение на думитѣ *лѣжица, бѣдни-вечер, гѣгрица*, които въ селата на *к'-г'* говоръ се изговарятъ *лажица, бѣгни* (Бистъръ) и *бѣгни-вечеръ* (Назѣрица), *гагрица*, всички останали и споменати по-горѣ думи иматъ еднакво произношение и въ двата тия говори.

Сжцитѣ тия думи въ селата на *шт-жд* говоръ (Злогошъ, Долно-Уйно и Полетинци) се произнасятъ така: *бѣдни-вѣчер, бѣдник, бае, бѣзе, забѣшумем, бѣчва, вѣшка, гѣгрица* и *гагрица, дѣска, зѣл, кѣсно, лѣжеш, лѣже* (по *лѣжа*), *лажица, мѣкне, мѣкнеш, нѣчви, пѣшка, пѣшка, рѣш, сон, сѣне, сѣт-сѣке, ватѣк, галац, дош*.

Тамъ дѣто *з* е миналъ, въ *а* или *о*, изговорътъ на послѣднитѣ абсолютно съ нищо не се различава отъ чистото имъ първоначално (*а* отъ *а*, *о* отъ *о*) произношение. Просто като че ли има една замѣна на звукъ съ звукъ. Сжцо така и тамъ, дѣто *ъ* е равенъ на *з*, произношението на това *з* не бие ни къмъ *о*, ни се приближава къмъ *а*, а се произнасл чисто *з*.

Никаква друга замѣна на *ъ* освѣнъ посоченитѣ дотука не се срѣща въ краешкия говоръ.

30. Въ суфиксни срички *ъ* се изговаря различно въ различни села; въ по-големата частъ се произнася като *о*: *песѡк*, *пѣток*, *четвртѡк*, а въ по-малко като *ъ*: *песѣк*, *пѣтък*, *четвртѣк*. Въ села, дѣто въ суфикснитѣ срички *ъ* = *о*, и въ членната форма е *о*: *песѡко*, *пѣтоко*, *четвртѡко*, *вѡло*, *мѣсецо*, *лѣбо*, *човѣко*, напр.; а дѣто *ъ* = *ъ* въ суфикснитѣ срички, тамо и членната форма е *ъ*: *човѣкът*, *петѣлт*, *песѣкът*, *пѣтъкът*, *лѣбѣт*.

31. Казватъ *съпнал* се (въ *ч-и* говоръ) и *сопнал* се (въ *шт-жд* говоръ).

32. Никакви дири не съществуватъ отъ старобългарското произношение на *ъ* въ окончаніята.

Ъ.

33—34. Старобългарското *ъ* се изговаря, дѣто и да се намѣри, по три начина: като *ъ*, *е* и *а*. Мѣчно е да се посочи точна граница за това тройно произношение. Ако раздѣлимъ Крайщето на 3 области по *tj-dj*, ще видимъ, че не всички села, които ще влѣзатъ въ тия области, еднакво произнасятъ рефлексътъ на това *ъ*. Все пакъ горѣ-долѣ може да се каже така: въ ония села отъ *ч-и* говоръ, които сж по-близо до сръбската граница, а други до трѣнскитѣ села, *ъ* се произнася като *ъ*, а въ останалата частъ *ъ* се произнася като *е* и като *ъ*:

35. Ето списъкъ на думи за тѣзи случаи: *вѣс* (*вѣз-дѣн* = *цѣлъ денъ*) и *вѣс* (*вез-ден*: *вез-ден оди*, *вез-ден песен пое*), *дѣн* и *ден*, *лѣн-лен*, *лѣскав*, *лѣштѣ*, *лѣсън-лѣсен-лѣсън*, *лѣк-лек*, *мѣгла-могла*, *мѣлък-малѣчок*, *мѣска-маска*, *мѣзга-мазга*, *пѣс-пѣс*, *сѣка*, *тѣмнѣн-темнѣн-тамнѣн*, *тѣмен-тѣмен*, *тѣмница-темница*, *тѣнѣк-тѣнок-тѣнок*, *цѣвтѣ-цѣвтѣ*, *шѣпце-шѣпце*. Въ думитѣ *вѣдѣ*, *мѣгла* коренното *ъ* се чува като *и* и като *о*: *вѣт*, *могла*.

Въ селата, дѣто *tj-dj* сж равни на *шт-жд*, горнитѣ думи се произнасятъ повече на *е* (намѣсто *ъ*): *вѣс*, *ден*, *лен*, *лѣсен*, *лек*, *пѣс*, *темнѣн*, *тѣмен*, *темница*, *тѣнок*, *шѣпце*, *лѣскав*, *лѣштѣ*, *магла*, *маска*, *мазга*, *сѣка*.

36. Въ суфиксни срички *ъ* сжщо различно се произнася: въ *к'-г'* говоръ той се произнася повече като *ъ*, а въ *ч-и* и *шт-жд* повече като *е*: Въ селата *Доганица* и *Дукѣтъ* (отъ *к'-г'* говоръ) казватъ *овѣн*, *остѣн*, *орѣл*, *овѣс*, *оцѣт*, *гладѣн*, *стѣрѣц*, *слѣнѣц*, *дѣнѣт*, а въ *Пазѣрица*, *Горно-Тлъмино* (сжщо отъ *к'-г'*) казватъ *овѣн*, *остѣн*, *орѣл*, *стѣрѣц*, *слѣнѣц*, *оцѣт*, *но жѣдѣн*, *гладѣн*. Само ония села отъ *ч-и* говоръ, които сж близу до трѣнскитѣ села (*Треклина*, *Косово*, *Бѣзовица*, *Драгойчинци*, *Божица* и др.), и ония до сръбската граница (*Топли-Долъ*, *Рѣжана*), изговарятъ вмѣсто *ъ*—*ъ*, а въ всички останали села *ъ* = *е*: *овѣн-овѣн*, *остѣн-остѣн*, *орѣл-орѣл*, *овѣс-овѣс*, *гладѣн-гладѣн*, *стѣрѣц-стѣрѣц*, *слѣнѣц-слѣнѣц*, *оцѣт-оцѣт*.

37. Само въ думата *конъ* *ъ* се произнася въ окончанieto.

РЪ.

38—39. Старобългарското ръ между съгласни се произнася ръ. Това з се произнася, както и въ изброенитѣ по-горѣ думи, съ коренно з. Само въ селата Метохия, Чешлянци, Косово, Драгойчинци, Бъзовица това з слѣдъ р се произнася нѣкакъ-си по кжсо и едвамъ чуто. Тази особеностъ ще бѣде спомената по-долу. Положението на ъ при ръ е постоянно, винаги се произнася слѣдъ р, защото като дрѣво се изговаря и дрѣвник, като врѣбница и врѣба, грѣнци-грѣне. Увеличаване на съгласнитѣ прѣдъ и слѣдъ него сжщо не може да промѣни мѣстото на това з: Трѣново, трѣнски, тврѣдо и пр.

40. Въ поменатитѣ по-горѣ села — Метохия, Чешлянци, Косово, Драгойчинци, Бъзовица — тѣ всички сж до трѣнскитѣ села — сжществува гласно р (r-sopans). Тукъ се изговаря грне, грнци, мрзи ме, црква, дрво, дрт.

41. Слѣднитѣ думи се изговарятъ еднакво, както сж отбѣлѣзани, въ всички села на Крайце, освѣнъ въ поменатитѣ съ гласно р по-горѣ села: брѣдо, рѣдоква, брѣкам, да брѣкнеш, брѣснач (казватъ повече брич), брѣснеш (бричиш), брѣбори, брѣс, брѣзам, брѣзак, брѣст — брѣстѣна за кози, брѣштолѣви, обрѣчам, брѣнка, набрѣчкан, брѣчка, врѣс, врѣшник, врѣ (врѣхъ), да врѣвиши, да врѣтиши, да врѣтнеш, да врѣжеш, врѣло, врѣлѣва, врѣвца, врѣба, врѣбница, врѣчам, врѣшиши, врѣшидба, врѣнеш, грѣне, грѣнци, грѣнчар, грѣм, грѣмичка, грѣми, грѣмеш, да грѣмне, да згрѣчиши, нагрѣчен, грѣмлавица, грѣк, грѣкина, грѣцки, грѣкоманин, грѣбина, нагрѣбен, грѣбак, грѣло, грѣлце, грѣклян, грѣс, грѣсница, прегрѣчам, дрѣво, дрѣвник, дрѣвен, дрѣвце, дрѣжим, дрѣжава, дрѣш! дрѣшка, дрѣт, дрѣтак, дрѣтлак, етрѣва, зрѣно, зрѣнце, зрѣнесто, зрѣненце, крѣндак, крѣндокуля, крѣмѣло, накрѣмени (овци), да накрѣмиши, крѣв, крѣвниша, крѣвчица, крѣвентъ, крѣвав, крѣс, крѣстѣц, крѣстѣна, крѣстиши се, крѣштѣвам, да крѣши, он крѣшка, крѣз, крѣна, крѣнеш, крѣлеш, крѣт, крѣтица, крѣтичинѣ, мрѣка се (овца), мрѣлам се, мрѣтѣв, мрѣтѣец, мрѣтѣло, мрѣша, мрѣшаво, мрѣвка, мрѣдам, да мрѣднеш, мрѣкнѣва сѣ, мрѣзи ме, омрѣзна ми, мрѣзел, да замрѣзне, мрѣмѣри, да мрѣсиши (прежда, жито), мрѣсен, мрѣсно, мрѣсотѣ, мрѣцина, мрѣшти се, намрѣштентъ, прѣв, прѣви о, прѣвенци, прѣвнина, прѣс, прѣстен, прѣжиши, прѣлиши, прѣле (муле), прѣскам, да прѣсна, прѣтина, прѣчѣвина, прѣштиши, срѣбеш, срѣби, смрѣди, сврѣдел, срѣбин, срѣкѣина, свекрѣва, да срѣбне, срѣдиши се, срѣдиша, срѣна, срѣце, срѣп, смрѣт, настрѣвен, стрѣв, стрѣшел, стрѣмен, стрѣмнина, смрѣч, трѣгна, трѣкалам, трѣни, Трѣново, трѣнокѣп, трѣне, трѣгѣвам, трѣгѣвец, трѣнка, трѣла, трѣкам, трѣпиши, трѣчиши, врѣкам, врѣкна, врѣлам, рѣкам, рѣт, рѣтка, четврѣти, црѣнило, црѣвен, црѣковен, црѣвив, штрѣкол, поштрѣвлѣл, штрѣни, штрѣба, наштрѣбен, рѣгам, да рѣгна, рѣца, рѣцав, рѣцосал, рѣш, рѣженѣца, рѣгав.

Изключение отъ този родъ думи правятъ само слѣднитѣ, които се произнасятъ тѣй, както сѣмъ ги отбѣлѣжилъ по-долу: свѣкръ, сѣрма,

сърмен, стружѐ (вм. стръже), трендавил, арватин, черта, чардак, цревò (чърво), рожен (ръжен), рүсиш (ръсиш), грүди, грүдес, крук (дъска за плескане хлѣбъ), обруч, труба (навито платно или шаекъ), прут (прѣт).

ЛЪ.

42—43. Старобългарското лъ въ краешкия говоръ се произнася ту като лъ, ту като у.

44. Ето най-точното произношение на думитѣ съ лъ и у, произлѣзло отъ старобългарското лъ: бугарин, булгѹр, блънѹвам, буа, вук, вучи (врат), вучица, вѹна, вѹнес, вунар, глѣч, глѣчка, глѣчиш, глѣтам, глѣтка, глѣтач, длѣк, длѣга, длѣжинѹ, длѣгнес, надлѣш, длѣбѣм, длѣбѣк, углѣбнат, жлѣт, жлѣтица, жлѣтаи҃ка (жълтурка), да се жлѣтне, жлѣна (птица), жлѣчка, клѣцам, да клѣцна, клѣк (боли ме клѣко), клѹбе, клубѣнце, да клѹѣш, лѣжа, лѣжица, клѹнодрѣвица (кълвачъ), мучиш (мълчишъ), мучи! пѹ (плѣх), пуи (пѣлен), пѹна, пѹно, да пѹниш, слѣзи, слѣба (стѣла), тлѣс, лѣцам (хѣла), лѣцна.

Исключение отъ този родъ думи правятъ само слѣднитѣ, които се произнасятъ точно тѣй: овлагне — да овлагне, зѣлва — зѣла, зѣл, клѹбе, клубѣнце, да клѹѣш.

45. По краешки говоръ долнитѣ думи се произнасятъ така: рекѣл, рекѣа, рекѣò, пѣкѣл, тѣкѣл, влачил, секѣл, могѣл, дошѣл, пасѣл, расѣл, тонѣл, бистър, бистра, бистро, ѣдър, добър, вѣтър, одар, огин, мисѣл, вѣсок — вѣсок, сѣм, сѣдѣм, ѡсѣм.

Ж и Л.

46, 48. Старото носово произношение на старобългарскитѣ носовки ж и л днесъ е запазено въ сѣвсѣмъ малко думи у тукашния говоръ и то повече за ж отколкото за л. Ето тия нѣколко думи: Не дрѣнци го (држчнти) = не дразни го, не сърди го!; тѣнтѣ (тжтѣнъ) — далеченъ силенъ шумъ; казватъ още кѣнтѣ; зѣмба — уредъ за пробиване кръгли дупчици; звѣнтѣ (звжкъ), надрѣнди се — отиде си сърдитъ; брѣнди се = сърди се, като се държи гордо; брѣнтѣа — дърта, остарѣла жена; вренгиа = саба; дѣмгѣ = бѣлѣгъ; дрѣнка = бърбори безсмислици, дрѣнка съ тамбура; зѣмбак = цвѣте; Дрангò = прѣземе на Илия Момчиловъ отъ Босилградъ.

47. Обикновената замѣна на носовката ж въ краешкия говоръ за ч-ж и к'-г' говори е у, по-рѣдко з: ѹглен (жгѣ), утѣк и ватѣк (жтѣкъ), ѹдица (ждица), унѣтре (жтра = вжтрѣ), гусѣница, ѹтка (жтка = патка: И, ама си утка!) врѣзол (жзѣ = вжзелъ), ѹжѣ (жжѣ = вжже) — повече употрѣбаватъ думата порѣже, но не казватъ порожа̀р, а вѣжа̀р; дѣп и дуп (джѣ), дугѣ = дѣга (джга), педѹгъ (нджгъ), дрѣнци го (држчнти), гѹба (гжѣ), гѹди (гжднти) — погуди малко, по̀свири малко; гѹсто, гус (гжстъ), гѹска (гжсъ), гѹлуи (голжѣ), грѹди (гржѣ), гнус ме

(гнжсъ), зуп (зжвъ), желуд (желудъкъ), кудела (келдѣла), кудол (кжколъ), да куса (вжксити), къшта = кѹка (кжца), круг (кржгъ), лѣка (лжка), мѹдър, (мждръ), мѹка (мжка), мѹда (мждѣ), мѹти се, да се мѹти (мжтити), муш (мжжъ), педѣгав (недѣгавъ), одапѣт (отѣнждѣ) и одонѹде одовѣт, одовѹт (отѣвждѣ), орудиѣ (орждиѣ), пѹк (пжкъ), да се испѹди (пждити), пунгѣя (пжгы), пѹпок (пжпъ), пѹпка (пжпка), пѣт (пжтъ), пѹпрукъ (пѹпржгъ), руп (ржвъ), рѹби се (ржвити), рѹка (ржка), рѹкав (ржкавъ), рѹкавица, да се зарѹчи (поржчити), ѡбруч (ѡвржчъ), рѹчка (наржчъ), супрѹга (сжпржгъ), сѹт, сѹдѣ (сждѣ), да се сѹди (сждити), сѹчка (сжкъ), сѹбота (сжвота), сѹшти (сжци), оскѣден (ѡскѣдѣнъ), стѹпка, стѹпямъ (стжпити), струк (стржкъ), штукна (цжкъ), тѹга, тѹго Боже (тжга), тѹпѹн (тжпѹнъ), тѹн (тжпъ), трубѹ (тржва), тѹдѣва (тждѣва), трут (тржтъ — прахан), чѹбрица (чжвръ), още и чѹбрика.

Замѣната на носовката ж за шт — жд говоръ (селата Злогошъ, Полетинци и Долно-Уйно) и въ нѣкои села на ч-и говоръ (Горно-Уйно, Бранковци, Долни-Коритенъ) е а, по-рѣдко у. Тука изговарятъ горнитѣ думи така: вѹглен, вѹтѡк, вѹдица, унѣтре, гасѣница, ѹтка (сѣвсѣмъ рѣдка дума), вѹзол, вѹжѣ, вѹжѹр, дап, дагѹ, недѹг, гѹба, гѹсто, гас, гѹска, гѹлап, гѹди, гѹас ме е, зап, кадѣла, кѹклица, кѹса, кѹсо, кѹшта, крак, мѹдър (мадро сѣди!), мѹка, мѹдѡ, мѹти се, маш, недѣгав, одапѣт, одавѣт, орудиѣ, пѹк, да се испѹди, пунгѣя, пѹпок, пѹпка, пат, пѹпрук, рап, рѹби се, рѹка, рѹкав, рѹкавица, зѹрачи, ѡбрач, рѹчка, сопрѹга, сат, садѣ, да се сѹди, сѹчка, сѹбота, сѹштиѡ, оскѣден, стѹпка, стапѹам, страк, штукна, тагѹ (тажно ми е), пат, тѹпѹн, траба, тадѣва, трат, чѹбрица (чѹбрика).

49. Въ краешкия говоръ се употрѣбаватъ и тия думи: лѹкав (дѹволъ чѡвѣкъ), да пѹкна (да грѣмна, да прѣсна на парчета), чѹбрица, чѹбрика (миризлива трѣва за варене съ лѣща), гнѹс (гадъ ме е отъ нѣщо), нѹжда, понѹда (храна за боленъ чѡвѣкъ), трѹдна жена (въ положение), казватъ още тѣшка жена, тѹпѹн, дрѹсам, бѹбрек, орудиѣ, мѹка, урѹтка, клѹбе, желѹдок, рѹжим (мѣмря), мѹченици, штукна ми (изгуби ми се).

50. Ето думи съ коренно ѡ: ѣдър, етрѣва, ѣзѣк, ечмѣк, ѣребица, брѣцам, вѣна, говѣдо, глѣдам, гредѹ, дѣвет, дѣсет, детѣлина, жѣден сѣм, жѣло и жѣло, жѣтва, жѣтѡр, сѣбна, клѣчѣ, кнѣз, лѣжѣ, лѣшта (и лѣча), мѣк, мѣко, мѣка, мѣсо, сметѹна, мѣточина, пѣмет, пѣда, песнѣца, пѣта, ѡпет, ѡтет, рѣт, рѣса, седѹ, секнѹ, светѣя, тѣжѣкъ, тресѣ, чѣдо, чес, шѣтам се, ѣѡстрѣп.

51. Суфиксно и крайно ж се изговаря на а и з: тѹаа, тѹзи, онѹаа, онѹзи, таі, еднѣш, веднѣга и веднѹга, сѹ, са, сѣ, паднѹ.

52. Употрѣбаватъ се и слѣднитѣ думи, които иматъ значение, както слѣдва: брѣмчѣ (насѣкомо издава шумъ), рѣжѣ (вмѣсто рѣмжи) = куче, което се жѣби и се готви да лае; утрѣнчено = фиксирано, звонѣц.

Ѓ.

53—55. И по положение (географско), и по бѣлѣзитѣ си говорѣтъ на Крайще принадлежи на западното българско нарѣчие. Въ всички села — безъ изключение — старобългарското ѣ, ударено или неударено се произнася като е. Ето списъкъ на думи за тѣзи случаи: вѣра, вѣрен, вѣтър, ветреѣ, бел, белѣа се, брег, брегѣтъ, дрѣнка, дрѣнки, млѣко, млѣчен, срѣда, срѣден, средѣ, рѣпа, стрѣа, леп, лѣбеѣ, орѣ (орѣхѣ), орѣси, сѣнка, сѣнки, сѣнчес, лѣто, лѣтен, летѣвам, лѣте, плѣва, човѣк, зев, прѣкор, прѣнос, прѣсѣд, прѣз-глава, клѣкам, лѣгам, стѣгам, упрѣсам, запрѣсам, крѣкам, мѣтам, свѣткам, свѣч, срѣча, срѣчам-срѣкам, вѣѣа-вѣѣа-вѣѣа, рѣжа, клѣшти, мрѣжа, да замрѣжа, грѣшка, грѣшно, смѣшно, прѣчка, пеш, пешком, сѣчко, сѣчам се-сѣкам се-сѣптам се, бѣсим, улѣзам (влѣзвамѣ), надвѣсен, блѣн (блѣе), грѣем се, мѣрим, мѣсим, отпѣнувам, цѣним.

56. Звукѣтъ ѣ въ срички ѣѣ сжщо се изговаря като е: цѣпи (дрѣва), цѣди (млѣко), цѣнил се (момѣк), цѣл (леп изел), цѣна, цѣпениѣа, цѣвѣа, цѣлѣвѣа, цѣлѣвам (цѣни го!).

57. Ето думи съ неударено ѣ: бедѣа, влѣчѣш, ведрѣ, венѣѣ, гнѣздѣ, грѣи, грѣиѣве, брег, брегѣве, дѣлим, дѣтѣ, дѣѣа, свѣздѣа, свѣзди, лѣса, лѣскѣа, лѣа, лѣи, мрѣнѣ, мѣйѣр, мѣшѣна, повѣсмо, прилеп, примѣр, прѣлет, петѣл, пешѣк, рѣсѣи, рѣвѣа, мѣнѣвам, средѣа, стрѣла, заповѣт, исповѣт, сѣидѣа, сѣно, сѣчивѣо, тѣсто; членѣтъ тѣ се чува тѣ: нѣвите, рѣкѣте, добрѣте. Въ петъ думи ѣ не е замѣнено съ е, а съ а или и: браздѣа, прѣлаз, трѣва, лѣстовиѣа, млѣво.

58—61. Въ посоченитѣ тука думи ѣ се изговаря пакѣ като е: прѣт, напрѣт, слѣт, прѣс, освѣм, те, тѣзи, кѣдѣ, вѣдѣ, кадѣ, добрѣ, злѣ, блазѣ, на-самѣ, две, рѣѣѣ, зѣме, лѣте, гѣре. Въ думитѣ крѣла, раменѣа, колѣна ѣ е замѣнено съ а.

Ы.

62—63. Въ краешкии говорѣ пѣма дири отѣ старобългарското ѣ, защото и въ коренитѣ и въ суфикситѣ, доколѣто се срѣщатѣ думи, които въ старобългарския езикѣ имали ѣ, сж го замѣстили съ и: бил, бик, бѣстѣр, бѣвол, вѣе (жена вѣе), вѣк, вѣка, вѣме, висѣк, гризѣш, погѣнуем, изгѣмѣло се (подуло се добѣче отѣ болѣстѣ), кѣла, кѣтка, мѣшѣа (мѣшѣниѣа на рѣѣа), нѣе, манѣстѣр, мѣе, плѣвам, плѣтѣк (но прѣам — прѣхѣати), пришѣка, псалтѣр, рѣе, рѣба, уригнѣ се, рѣс, рѣѣ, скѣтам се, штѣр (стѣрѣѣ), син, сѣпѣ, нѣсѣп, просѣнуем, прѣсѣп, прѣспѣвам, сѣров, (сѣрѣѣ), сѣренѣе, сѣриште, сѣровѣтка, сѣсам (сѣсѣати), сѣт, тѣкѣва, тѣл, уѣлѣн (хѣмѣлѣ-похѣмѣлѣ), ѣтѣр (хѣтрѣѣ), ѣѣѣа (хѣѣѣа).

Йотаѣя.

64. Мѣката гласна е въ началото на думитѣ се изговаря чисто, като е, а не йотувано (сѣ много малки изключѣния и то не за всички

села и само въ пѣснитѣ, дѣто прѣдъ дума съ начально *e* се намира друга съ отворена крайна срячка). Говорятъ: есен, есенѣске, еден, ела. Въ пѣснитѣ: Прочул се *ie* стари деда Грую, прочул се *ie* съ девет мили сина.

65. Звукъ *и* въ начало на думитѣ се изговаря чисто *и*; нѣма случаи на йотувано *и* никждѣ: *имам*, *ива*, *искаш*, *им*, *име* и пр.

66. Звукъ *e* слѣдъ гласни се изговаря като *e*: *знаеш*, *поеш*, *сѣеш*, *пиеш*, *миеш*, *моѣ*, *твоѣ*, *своѣ*, *чѣеш*. Въ пѣснитѣ изобщо се чува погѣкога йотувано това *e*, но рѣдко и неизискано, т. е. въ една и сжца гѣсенъ ще се употрѣби и чисто, и йотувано.

67. Звукъ *и* слѣдъ гласна сжцо така се чува нейотувано: *таиш*, *змеѣца*, *примам*, *мой*, *твой*, *крѣиш*, *брѣиш*.

68. Неударено *e* или *и* не се скратява на *i*, кога дойде слѣдъ гласна. Тука казватъ: *знаеш* (а не *знаиш*), *поеш*, *поѣ*, *миеш*, *мие*, *крѣиш*, *крѣиш*.

69. Краешкиятъ говоръ търпи съчетание *иi*, но не навсѣкждѣ еднакво. Казватъ: *ракиѣца*, *Марѣѣка*, *Марѣѣца*, *Совѣѣка*, *ѣабанѣѣка*, *корѣѣка*.

70. Твърдитѣ гласни *a*, *o*, *y* въ начало на думитѣ се изговарятъ чисто, нейотувано. Дѣто се йотува — това се посочи вече на съотвѣтнитѣ мѣста. Нѣма думи въ този говоръ, които да почватъ съ *ѣ*. Въмѣсто думата *ѣгѣл* употрѣбаватъ *кѣшѣ*.

71. Сжщитѣ твърди гласни, кога се намиратъ слѣдъ меки, обикновено се йотуватъ, но тази йота се изговаря нѣкакъ си по-ненсно, по-бързо. Казватъ: *нѣѣа*, *трѣговѣѣа*, *Совѣѣа*, *Совѣѣю*, *крѣѣѣт*, *змѣѣю*, *баштинѣѣю*, *змѣѣѣт*, *добриѣѣт*. Изобщо взето, отъ тия твърди гласни за въ случая най-ясно се йотува *ѣ*, кога дохожда слѣдъ меки гласни.

Зѣвъ (хиаъ).

72. Твърди гласни, кога се случатъ една до друга въ нѣкои думи, изговарятъ се пакъ ясно, но помежду имъ винаги се поставя *i*, за да се избѣгне зѣвътъ. Казватъ: *знаѣѣт*, *поѣѣт*, *поѣѣт*, *таѣа*, *онаѣа*, *одаѣа*, *моѣа*, *твоѣа*, *тоѣа*, *брѣѣѣт*, *моѣѣт*, *твоѣѣт* (но погѣкога казватъ, *моо*, *твоо*: *моо* кон *пцовиса*), *краѣѣт*, *порѣѣѣт*, *порѣѣѣю*, *краѣѣю*.

73. Малко сж случантѣ, дѣто *y* слѣдъ гласна и безъ ударение да се изговаря наполовина и то само въ бързоговорна рѣчь; казватъ: *оѣдо ѣ* гората, *ѣди ѣ* нѣи.

74. Нѣма случаи, дѣто *i* да се чува на *x* и *z*, толкозъ повече че *x* като звукъ изобщо не сжществува въ тувашния говоръ.

Изчезване на гласни.

75. Малко сж случантѣ, но все ги има, въ които да изчезватъ гласни звукове въ началото, срѣдата и въ края на думитѣ:

a изчезва въ прѣдлога *да* почти винаги, кога се говори бързо, и слѣдва слѣдъ това *да* дума съ гласна въ началото: *Аѣде д-играѣеме!* *Морѣ*, *д-ѣѣдем* еднѣш там, *ѣа* би ти казѣл!

е изчезва 1) въ думитѣ Екатерина (казватъ Катерина), евангелие — вангѣлие (Постоѳаамо под вангѣлието, та бѣки оздравѣемо — Божица). 2) въ спомагателния глагол *че* (ще): ч-идем у тетку, ч-играеме на ораси с децата; 3) въ глагола може: Ia мѳжем да кѳним таѳа нѳва, а ти не *мош!* *Мош* ли да пѳкнеш!

и изчезва въ начало на нѳкои думи, но не въ говора на всички села: Целива ли кѳните? (икѳните — Горна-Любата). Остави свечите на коностѳсо! Това *и* изчезва и въ срѣдата на нѳкои думи: чемшѳр-чимшѳр, тѳмнѳн, здравѣ, грѳзе, оранѣ, копѳнѣ, пранѣ, седѣнѣ, дранѣ. Думата доста (досита) се употрѳбява винаги вмѳсто стига, достатѳчно, не трѳбва.

з изчезва въ думитѣ дѳно, жѳна, тѳча — казватъ дно, жѳем, ткаем.

Вмѳтане.

76. Има думи, които, за да се изговорятъ по-лесно, тѳрпятъ вмѳтане на гласни (най-често *з* и *о*): платѳнѳе, мрѳтѳвѳцѳ, вѳсок, мѳзок, вѳтѳр, ѳдѳр, ѳстѳр.

В. Съгласни.

77. Въ говора на Крайще отъ 20-тѳ общобѳлгарски книжовни съгласни не се чуватъ двѳ — *ѳ* и *х*, а се употрѳбяватъ *з* и *ц* повече.

Тѳй нареченитѳ слаби (звучни) съгласни (*б, г, д, ж, з*) въ окончанieto се чуватъ като съотвѳтнитѳ имъ усиленни (беззвучни) съгласни — *п, к, т, ш, с*. Затова въ този говоръ се изговаря вмѳсто:

б → *п*: боп (вмѳсто боб), зоп, гроп, дѳп-дап-дуп, слап, зуп-зап-зѳп, дроп, лец, роц, (ропство).

г → *к*: Бок, белѣк, брек, глок, врак, друк, капчѳк, прав, рок, снѣк.

д → *т*: грат, глат, сит, лет, рот, чѣлат, мет, гат, млат, нарѳт.

з → *с*: бѳс, кѳас, мас, мрас, орис, (ниско, подвеска).

ж → *ш*: нош, муш-маш, бодѣш, гнилѣш, терѳеш.

Изключение: звукътъ *в* не се чува като *ѳ*; казватъ: гиздав, гиѳдав, Дунав, крив, лев, зев, кѳрав, лов, мѳрав, крѳв и др., а не лоѳ, зеѳ.

Омекчение.

78. Омекчено произношение на съгласни въ окончанieto почти не е свойствено за този говоръ. Освѳнъ въ думитѳ кон, тутѳн, калчѳн, прѳстен, които се произнасятъ чувствително меко, други такива думи не могатъ да се посочатъ.

79. Много сѳ случатъ и много сѳ съгласнитѳ въ този говоръ, които се произнасятъ смекчено прѳдъ гласни. Това смекчение е винаги слѳно, затова навсѳвѳдѳ го отбѳлѳзвамъ съ омекчителенъ знакъ (') надъ съгласната. Казватъ: кѳѳка, влѳцам, ожѣнен, три гиѳ (три дни) и пр.

80. Съгласнитѣ *л* и *н* прѣдъ *е* и *и*, а понѣкога и прѣдъ *а* се изговарятъ меко: кнѣга, кралѣца, нѣва, селѣне, мелеш, ронѣши, полѣ, земѣне, косѣне кѣтка, горѣга, долѣга.

81. Устнитѣ съгласни (*б*, *в*, *п*, *м*) въ съчетанне съ *е* и *и* се изговарятъ както въ книжнобългарски: бербѣ, бѣбе, бѣи, вир, пѣпел, мѣне.

82. Зѣбнитѣ съгласни *д* и *т* прѣдъ *е* и *и* се изговарятъ сѣщо по книжнобългарски: ден, детѣ, дѣди, дѣдино, ти.

83. Гърленитѣ *к*, *г* (*х* не сѣществува) прѣдъ *е* и *и* се изговарятъ омекчено: кнѣги, кѣтки,

84. Съскавитѣ съгласни (*з*, *с*, *ц*, *с*) прѣдъ *е* и *и* се изговарятъ безъ промѣна и омекченис: зет, сѣме, цевкѣ, сѣсам (покривпувамъ, кога ходя), зимѣ, син, сит, сѣса.

85. Сѣщо така и шушкавитѣ съгласни се произнасятъ обичновено: жѣба, шѣшка, чѣша, цѣм, чѣдо, шѣма, чѣдо.

86. Краешкиятъ говоръ не търпи омекчено *р*: козар-козаро-козарѣт (а не козар', козарѣт), цар-цѣро, овчар-овчѣро, стовѣрам, самѣр-самѣро-самѣрѣт.

87. Нѣма случаи, дѣто меко *л* да се произнася удвоено: казватъ — илѣдо (а не иллѣда), босилѣок (а не босиллак), лѣлка (а не лѣллѣка). Има случаи, дѣто обичновено *л* да се изговари доста твѣрдо и като че ли удвоено: въ с. Райчиловци казватъ кобилѣла, зѣлѣник. Но изобщо всѣко *л* въ краешкия говоръ се изговари по-меко отколкото книжовното и кюстендилското напримѣръ. Тука казватъ сол', зѣлѣник, лѣук нѣеакъ си като сол, зѣлѣник, лѣук, но не силно омекчено, а съвсѣмъ слабо — толкозъ, колкото е нужно на кюстендилци да се подиграватъ и на краешчане, и на радомирчани. Затова казватъ: Бѣлѣи лѣук, бѣлѣи цѣри! (на радомирчани) и „Купѣйте ли си солѣнца?“ (на краешчане).

88. Остатѣци отъ старото лабиално *л* въ тукашния говоръ има само въ думата сабѣла, а инакъ гѣворятъ кѣпка, зѣмѣга.

89. Има случаи, дѣто меко *м* да се изговари като *мн'*: тѣмнѣан, дѣмнѣан, зѣмнѣга, гламнѣаиво (жито), гламнѣа, ламнѣа, сумнѣа (сѣмнѣние).

ЖД-ШТ.

90. Най-интересенъ се явява гѣворѣтъ на Крайще, кога дойде редъ да бѣде изслѣдванъ относно замѣнитѣ на старославянскитѣ звукове *dj-tj*. Тука, както вече споменахъ, се срѣщатъ и тритѣ познати днесъ рефлексии на тия звукове.

Най-голѣмъ е броятъ на селата, въ които се гѣвори *ч-ш*. Тѣ сѣ слѣднитѣ: Босилиградъ, Паралово, Гложѣе, Бранковци, Брѣстница, Буцалево, Барѣ, Белутъ, Божица, Бѣзовица, Горня-Листна, Горня-Рѣжана, Горно-Кобилѣе, Горня-Любата, Груйици, Габрешевци, Долня-Лисина, Долня-Рѣжана, Драгойчинци, Драголевци, Долня-Любата, Долно-Кобилѣе, Зли-

Долъ, Изворъ, Киселица, Косово, Лисецъ, Лечевци, Милевци, Метохия, Млекоминци, Мусулъ, Побиевъ-Камикъ, Радичевци, Райчиловци, Рибарци, Рикачево, Топли-Долъ, Треклина, Уши, Царица, Црънощица, Добри-Долъ, Чешлянци, Плоча, Шатковица, Сушица, Долни-Коритенъ, Горно-Уйно, Горни-Коритенъ, Ресенъ и Ярешникъ — всичко 52 села. Слѣднитѣ думи въ тия села се говорятъ точно така: броч (броць), вѣци, вѣче, виц, вицте, враца, врѣчам, врѣча (врѣща), извацам, едниш (ведиш), гачи, гачник, угацам, погацам, нагацам, глѣца, господа, говѣци, говѣцо, говѣца, граца-нин, ограцам, изграцам, прегрѣчам, досацам, яц! изицам, преицам, суо-ицабина, избацам, крацба, лѣча, мацеа, меца, мецу, набацам, навацам, насацам, ноч, нѣчно време, начѣске, нѣчем, нѣчи, нѣчи, ограцам, обрѣчам, обѣча, вѣчка (овощка — суха слива, ябълка и пр.), осѣчам, плѣчка, пѣвече, плачам, потклацам (насъсквам), а поткладува (за огън), пѣска (пошта), пѣмоч, посацам, працка, прѣца, працки, прѣчка, прочѣвам ти, рацам, риц, рѣца, роцба, изрѣцам, саци, свацам, свѣч, свѣчник, сѣчам се, синочке (сношти), срѣча, срѣчам, вацам, чем (ща), чѣрка, чѣта (штета), одѣечи, берѣечи, пиѣечи, играечи.

Но въ тия села не сж никакъ чужди и звукове *ит-жд*, които се произнасятъ тѣй, както се произнасятъ въ книжнобългарски. Ето такива думи: башта, баштин, баштински, блѣшти, брѣштолеви, брижди (побѣгна), вѣшт (знаалець), вѣштица, вѣштинѣ, воштенѣца, гоптавам, гоптавка, гѣштер, дождам, детѣште, детѣштина, дѣш (дѣждъ), дѣждѣвник, зимѣ-виште, клѣшти, клѣчѣшта, крашник, крѣштавам, крѣштенѣ, кѣшта, кѣш-тѣвник, коштрава, лѣшиак, лѣштар, мрѣшти се, муштерѣа, мѣшти, по-мошник, напрѣштѣло, нѣшто, нѣжда, нѣжно, викогаш, оптрѣбено, нишка, ништо, ништалки, наѣшта, ѣще, оптавен, ѣшто, обштина, обштински, огниште, олѣштен, освештаваме, пинтѣл, покѣштина, помошник, пош-трѣклѣл, прѣшка, прѣшти, пуштинѣак, пѣшкам, свѣштина, сѣшти, ѣриште, чѣштина, чѣждо, чѣжбина, штинѣ, штинѣлка, штинѣци, штир, штриц, штрикол, штрек, штрекна ме нѣшто.

Подъ влияние на сѣверно-македонскитѣ (кратовски, паланечки) говори въ селата Дукагъ, Доганица, Назърѣца, Горно-Тлъмино, Долно-Тлъмино, Бистъръ и махалата Цръвени-Градъ отъ с. Горня-Любата праславянскитѣ *tj-dj* сж се замѣнили съ *k'-i*. Между тия 6 села най-здрово и изискано държи това нарѣчие с. Доганица. Въ другитѣ, а особено въ Бистъръ и Долно-Тлъмино има извѣстни отстъпления. Тука говорятъ така: брок, вѣги, вѣге, вѣchte, врага, врѣкам, извагам, врѣка, едник, гаки, гакник, гакес петъл, угагам, погагам, нагагам, глѣга, господа, говѣги, говѣго мѣсо, говѣга глава, граганин, изграгам, ограгам, прегрѣкам, досагам, изигам, преигам, суѣгбина, избагам, крацба и крага, лѣка, макеа, мѣга, мегу, набагам, навагам, насагам, нок, нѣчно време, нѣкѣм, нѣкѣм, наѣске, нѣкѣви, ограгам, обрѣкам, осѣкам, плѣчка, пѣвѣге, плакам, потклагам, плѣки, покѣкнина, пѣмок, пѣмокник, посагам, прака, прокка, прокѣвам, рагам, прѣга, риг-вон, рѣга, роцба, изрѣгам, разрѣгам, чаге

(сажди), свѣгам, свек, свѣкник, сѣгам се, синоккѣ, срѣка, срѣку, срѣгам, вагам, оку (ща), кеш, ке, керка, одѣеки, берѣеки, пиѣеки, играеки.

Освѣнъ думитѣ вѣчка, іач, прочка, вичте, штета, които произнасятъ еднакво съ селата на ч-и нарѣчїе, селата отъ к'-і' нарѣчїе произнасятъ еднакво и останалитѣ посочени по-горѣ думи — общи съ книжовно-българския изговоръ: башта, баштин, бляшти, брижди, вешт, вештица, вѣштинѣ, гоштавам и пр.

Подъ влияние пъкъ на кюстендилски и радомирски говори въ селата Злогонъ, Долно-Уйно и Полетинци праславянскитѣ *tj-dj* иматъ общобългарското книжовно шт и жд произношение. Все пакъ има и думи, които рефлексираатъ съ ч и и, както голѣмата краешка група. Изброенитѣ по-горѣ думи въ тия краешки села се изговарятъ, както слѣдва: броч, вѣжди, вѣште, вражда, вѣштам, извѣждам, вѣча, едиш, гашти, гашник, гаштес петел, угѣждам, погѣждам, нагѣждам, глѣжда, госпѣца, говеци, говецо месо, говеца глава, гражданин, изгѣждам, огѣждам, прегрѣштам, досѣждам, изиждам, преиждам, избѣждам, кражба, лѣшта, маштеа, межда, междѣ, набѣждам, навѣждам, насѣждам, нош, нѣшно време, нѣчем, нѣчувам, нѣческа, нѣчни, огѣждам, обрѣштам, осѣштам, плѣшка, пѣвече, плѣштам, потѣлѣждам, плѣшти, покѣштина, пѣмош, помѣшник, посѣждам, прѣшка, прѣчка, прошѣтавам, прѣжда, рѣждам, риц, рѣжда, рѣжба, изрѣждам, разрѣждам, сѣжди, свѣждам, свеш, свѣшник, сѣштам се, снѣшти, срѣшта, срѣштѣ, срѣштам, вѣтам, чем, чеш, че, чѣрка, одѣечи, берѣечи, пиѣечи, играечи.

92. При образуване на страдателно причастие отъ основа на *m* (по III спреж.) се прѣдпочита непромѣнена основа: плѣтен, позлѣтен, а при основа на *d* — промѣнена: роѣен брат — роѣенъ брат, а не рѣден брат.

93 — 94. Въ краешкия говоръ се срѣщатъ единъ видъ нови к' и і', които по изговоръ сж еднакви съ извѣстнитѣ югозападни български к-г (намѣсто шт-жд), обаче не отговарятъ на старобългарскитѣ или книжовно-български шт-жд, а сж наново образувани отъ омекчени основи на *m* и *d*. Такива сж, напр.: цвѣике (намѣсто стб. цвѣтиѣ), браіка (вратина), л'уге (людиѣ), ідсе (гѣстиѣ) — тука к изпада, трѣико (трѣтиѣ).

95. Звукъ *i* се явява въ нѣкои думи, въ които той липсува и въ старобългарски и въ книжовния днешенъ езикъ: цвѣике, браіка, трѣико гѣсе. Но въ думата лѣзе не се срѣща подиръ о — лѣзе.

96. Звукъ *s* (*дз*) се срѣща въ много думи въ краешкия говоръ, думи, въ които той по книжовно е *з*. Напримѣръ: сѣген (саден), саднишкѣм, насѣт, сѣлове, сурна, сит, сивт, свездѣ, сѣсавѣт, клѣнса, нѣсе, свѣр, свѣриш се, сѣбнеш, мнозина, ковчѣси, душѣси, сѣе! дѣсѣси, свѣрка (дупка), свѣска (млада овца), усѣрам се (взираамъ се), свѣрим се (чуддя се), тѣрѣна (въ с. Треклина), сѣлавъ (лилавъ човѣкъ), сѣло (лиг'о), свѣнец, тѣвѣш (изкривени дървета на лѣм), перчик-перчисѣ и др.

97. Звукъ *ѵ* се срѣща още въ много думи, дѣто той не замѣстя *tj-dj*: цуцѣ, цавкам, цаснат, цуки, цѹна, цам, церан (тѣсно каче, но по-високо, за добиване на масло отъ прѣсното млѣко), цѹркам, тѣнцере, манца, Странца, Тѹнца, цец, цанкам се, цанка (единъ видъ слива), цумбѹш, мацарни, патлицан, цамбазин, цандар, мацѹн, ациѹа, ацилѣк, цамадан, синцир, церемѣ, лонца, вилцан, пѣнцар, цендем, цоцан, цамиѹа, цунцурѹа, крѣцалиѹа, цѹбе, цѣзве.

98. Само въ думитѣ господѹа, господѹица намѣсто днешното общо-българско *ж* се употрѣбѹва *ц*, а въ други думи то е книжовно: желѣзо, ложѹица и пр.

99. Краешкиятъ говоръ употрѣбѹва почти изключително съчетанието *чр* намѣсто *чр*. Напр.: црѣвен (намѣсто червенъ), црѣква, црѣковѣн, црѣн, црѣна, црѣно, црен (чѣренъ на ножъ), црѣвик, црѣвив, црѣшна, цревѹа, црѣга, но чертѹа, чѣртам, чѣршиш.

100. Звукъ *ф* съвършено липсва въ това нарѣчие. Нито въ чужди, нито въ книжовни, нито въ провициални думи той се употрѣбѹва. Вмѣсто него навсѣкѣдѣ се замѣства съ *в*: Вилип (Филипъ), Вердинѹанд (Фердинандъ), ваѹда (фаѹда), вишѣк (фишекъ), вѹрниѹа (фурна), вес (фесъ) Вилибе (Филибе), Совѹиѹа (София), врѣнец (фрѣнецъ), вѹбрика (фабрика) и др. Само въ нѣкои села отъ *ѹ-к* нарѣчие се срѣща *ф* въ думитѣ: факам, фрѣлам.

101. Сѹщо и звукътъ *х* има участѹта на *ф*: и той се не употрѣбѹва; казватъ, напр.: Растѹ, ѹбаво (вм. хубаво), снаѹа (вм. снаха) вѹчам (хващам), ѹди (вм. ходи), ѹѹа (ѹѹа), повалѹил се (похвалил се), анциѹиѹа (вм. ханджия), рисѹанин (вм. христѹанинъ). Куриозното е тѹй, че мнозина „попроврѣли се“ срѣдня възраст хора изъ Крайще, отъ желание да говорятъ книжовно, за да не бѣдѹтъ на подбивъ, употрѣбѹватъ звукъ *х* и тамъ, дѣто не може никога да се употрѣбѹва: „Хрѹчам хрѹби (ручамъ риби). „Добър-ден, Ихване (Добър-денъ, Иване!) Хѹс че ѹдемъ на Горно-Хѹино (Азъ ще иѹа на Горно-Уино). Това е най-здравото и сигурно доказателство, че звукъ *х* не сѹществува въ този говоръ.

102. Въ този говоръ ставатъ слѣднитѣ замѣни на съгласнитѣ:

а) Навсѣкѣдѣ *в* замѣстя *ф*. (ср. 100): вамилиѹа (фамалиѹа), вранга (франга — 20 л. златни), вурка (фурка).

б) *б* се замѣстя съ *в* въ думатѹ вѹвричко (вм. фабричко), ваврика (фабрика).

в) *ш* се замѣстя съ *к* въ думатѹ машинѹа — казватъ маѹкина (не въ всички села).

г) съгласна *н* отстѹпѹа мѣсто на *л* въ думитѣ много-млѹгу, нали-лели.

д) *д* отстѹпѹа мѣсто на *ѹ* въ слѣднитѣ думи: дакон-гаѹкон, давол-гаѹвол, гѹди (людиѹ)-гѹте, даѹ-гаѹк.

е) звукъ *л* замѣстя *р* въ думитѣ: реѹолвер-леѹовѣр, Григор-Глигор.

ж) звук *л* замѣстя *в* въ думитѣ свобода-слобада, свободенъ-слобден, Освобождението-Ослобождението (въ нѣкои села казватъ и Слобождението).

з) *к* замѣстя *ф* въ думата просфора-прѣскора.

и) *д* замѣстя *т* въ прѣдлога *от* въ много случаи: одговор, одричам, одбирам, одбивам, одлагам, одмитам, одрѣнувам, однема и др. Сжщо така и въ думата свадба, женидба *д* замѣстя *т*.

к) *ц* замѣстя *с* въ слѣднитѣ думи: псѣта-пцѣта, псовисалъ-пцовисал, псувнѣ-пщувнѣ, псувам-пщувам.

л) *ш* замѣстя *с* въ думата руснѣк-рушнѣк, руски ножи-рушки ножи.

м) *о* замѣстя *х* въ нѣкои глаголи (но не въ всички села): доідоха-доідова, оідоха-оідова, рѣкоха-рѣхова, видѣха-видѣва, изиѣкоха-испиѣкова и др.; духам-дѣвам.

Вмѣтане, прѣмѣтане и изчезване на съгласни.

103. Освѣнѣ йота, за която вече се спомена, срѣщатъ се, но съвсѣмъ рѣдко, и други вметнати съгласни, които иначе нѣма въ книжовния говоръ:

а) Въ 15—20 сега на Крайце вмѣтат *к* между *е* и *с* въ думата харесвам = арѣксуем-арексал.

б) *д* се вмѣта между *ж-з* и *р* въ нѣколко думи: ждрѣбна кобила, ждрѣбето пасѣ, ождрѣби се, здрачѣ се.

в) *в* се вмѣта въ думата Иванѣ = Іован, Іованчо.

104. Само въ думитѣ забравих и коприва се срѣща метатеза (прѣмѣтане): тука казватъ *забоварѣ* и *покрива*.

105. Въ краешкия говоръ се срѣщатъ доста много съгласни, които изчезватъ въ началото, срѣдата и край на думитѣ. Тука изобщо се забѣлѣзва една икономия при употрѣба на съгласнитѣ:

а) *х* изчезва въ начало на думитѣ навсѣкждѣ (ср. 101.) хрен-рен, хлапе-лапе, хлѣп-лѣп и др.

б) *в* изчезва въ началото на слѣднитѣ думи; вдовец-довѣц и удовѣц, вдовица-довица, взимама-зѣмама, всѣчко-сѣчко, всѣ-сѣ, втѣрник-тѣрник, ватѣк-утѣк и др.; нѣкждѣ въ срѣдата: пазва-пазука, да си напраим-да си напраиме и пр.

в) *д* изчезва въ думитѣ празник-празник, срѣдце-срѣце, дѣжд-дѣш, единадесет-единѣесе, дванадесет-дванѣесе, грозде-грѣзе.

г) *т* изчезва: 1) кога е въ съчетание съ *н*-радостно-радосно, постно-пѣсно, честно-чѣсно; 2) въ края на сжществителнитѣ отъ *ж*. родъ: радост-радос, жалост-жалос, хубост-убос, милост-мѣлос, пропаст-прѣпас, свѣст-свѣс; по аналогия — и въ сжщ. отъ *м*. родъ: гост-гос, кръст-крѣс, прѣст-прѣс, (на ржка); 3) въ говора на около 25—30 села не се чува членъ *тз* за сжществителнитѣ отъ *м*. родъ, а *о*, при който случай *т* изчезва:

вѣло, вѣно, човѣко, дѣбо, мѣжо; 4) въ края на всички бройни числа отъ единадесетъ нагорѣ: единадесе, дванадесе, тринадесе, четринадесе и пр.

д) и изчезва въ думитѣ пченица-ченица (и то само за селата по-близки до радомирскитѣ села): Наидѣомо два кръсца убава ченица.

II. Форми.

А. Именни форми.

Отъ седемтѣхъ старобългарски падежи въ днешния краешки говорѣ има запазени четири: именителенъ, винителенъ, дателенъ и звателенъ, а другитѣ сж отстѣпили своитѣ служби главно на винителния, който си служи съ прѣдлози. Все пакъ има доста много остатъци и отъ другитѣ три, които най-добрѣ сж запазени въ пѣснитѣ.

Остатъци отъ стария родителенъ падежъ:

а) При прѣдлози: отъ родѣ (Ти го не глѣдаи нѣго: онъ је отъ родѣ).
 Ia узна тѣа паре оди тѣта (Метохия).

Та приноси слани благѣи манци:
 И приноси мезе одъ Орѣда,
 Ia ракиа отъ Демир-Капиа,
 А па вино отъ Прилена града
 Отъ Прилена отъ лепа Варѣша.

Чу ти справимъ кога пейливана.

Отъ памтѣ-вѣка се знаатъ тѣа работи (отъ памати вѣка). Улѣзнено у ладни земници. Одъ вѣркости стѣмната строши. Тако ви Бѣга два вука. Момчилъ иде у гора на лова. Съга ячъ безъ леба. Такомъ Бѣга, пашо влаанлию! Съ благости му дума продумали. Богъ да те чѣва отъ човѣка, што ништо не разбѣра.

б) Въ отрицателни изречения: Одъ Бѣга стрѣа нѣма, та отъ човѣци ли срама?! Откако е дошълъ, мѣра си нѣмамъ.

в) При числа: Разболѣ се кѣчка Павлѣвица, та лежала деветъ годинъ дѣна.

г) При заклевание: Лебѣ ми! Кръстѣ ми! Бѣга ми!

д) Безъ прѣдлози: Преглѣдаи си редомъ по ножеве: чии ножи крѣви утѣнали! Седналъ Марко съ маика да вечера: суа леба и цѣрвена пипера.

107. Остатъци отъ дателенъ падежъ:

а) въ първоначалното му значение — при давамъ, казвамъ: кажи ми! даи ми две ябѣвки! Ia имъ казѣемъ, они нѣте да слѣшаю. Даите и нему да иде. Нему е криво за маика му.

Краешкиятъ говорѣ държи още яко нѣкои форми на дателенъ падежъ, които въ книжовния езикъ се замѣнятъ съ винит. падежъ: Девѣика се Бѣгу помогила. Чу кажемъ мамѣи и тѣти. Брату се сръце нажалѣло. И брату си тѣа дѣми дѣма. Ia че кажемъ мамѣи.

б) Въ притежательно и качествено значѣние: До година млада удовица, до втората кѹму любовница. Другому да каже оваѣа дѹма, а не мене. Ваѣа Богу, ваѣа единѹму! По нашему, куме, таѣа работа е овѣка! А Павле *еу* потниѹ говори (ву — вмѣсто ѱ). Ком ѹ рѣчено, ком ѹ пѣчено, а мѣне нарѣчено.

108. Формата за дателенъ падежъ у нѣкои сщцствителни отъ ж. р. е *и*: сестри (Сѣстри е жалба паднало), мами, а по аналогия и тати: На ти, мамо, одмѣна, тати вода студѣна, тебе кѣшта мѣтена.

109. Сщцствителни имена въ дателенъ падежъ мн. число не се срѣщатъ.

110. Остатъцитѣ отъ стария творителенъ падежъ въ краешния говоръ сега служатъ за нарѣчия: Ја маѣка му потиѹом говори. Вие нешто кришом крѹите, ама не е ѹбаво тѣка. Збѹгом моѣа мѣла маѣко! На сорке оди (отстрана ходи). Квѣчеру (привечеръ) чу те тражим. Чудом се чуи делиѣа; високѹм, ѣакотѹм, итринѹм.

111. Остатъцитѣ отъ мѣстния падежъ сж много повече отъ тия на творителния: зѣме, лѣте, лѣтоскѣ, зимскѣ, гѹре, дѹле, послѣ, унѣтре, дѣнѣм, нѹчѣм, однаѹлице, наѹлице, понаѹлице, сѣночкѣ, начѣскѣ, на-земи. ѹ-очи, пѹд-уши, ис-краѣ, до-краѣ, у кѣшти, оздѹле, озгѹре.

112. Има сжцо и остатъци отъ старото двойствено число: криѣа, рамена, колѣна, плѣчки, лѣкти, два рога (Засвирѣа, Йове, два рога кавала), две уши, два сѣна.

Нови форми.

113. Въ краешкия говоръ има отклонения отъ формитѣ за ед. ч. у сщцствителнитѣ м. родъ. Тукъ се говори — каѣник, плаѣник, ремѣк, кремѣк, ечѣѣк.

114. Окончанието на сщцствителнитѣ отъ ж. родъ е чисто *а*: гѹра, вода, овѣа, козѣа, плаѣнина, слаѣа, враѣа.

115. Въ сжц., ж. р., мека основа окончанието е ясно: земѣа, змиѣа, вода, срѣдѣа и пр.

116. Въ този говоръ не се прави разлика между правъ и косвенъ падежъ у сщцствителни ж. р., които означаватъ лице. Напр. казва се Сестра ми везѣ и Даѣ на сестра ми да навезѣ. Жѣна оидѣ у водѣница и Скарѣа се нѣкоѣ с таѣа женѣа.

117. Звателниятъ падежъ се образува почти както въ старобългарски езикъ, съ малки изключения: докато отъ човѣк имаме човѣче, народ-народе, бѹг-бѹже — отъ учител имаме не учителу, а — учителе или учител (както въ им. п.), кон-конѣ. За ж. р. — нѣва-нѣво, риба-рибо, мѹка-мѹко, муѣ-муѹ, снаѣ-снаѹ, слугѣ-слѹго, владѣка-владѣко, дѹша-дѹшо, змиѣа-змиѹ, овѣа-ѹвѣо. Въ собсвенитѣ отъ м. и ж. р. звателниятъ падежъ сжцо се образува, както и въ староб. езикъ: Радѹѣко, Стѹѹѣко, Радѣнко, Милѣнко, Цѣко, Мѣнчо, Јовѣнчо, Илѣѹ, Мѣле, Стоѣане,

Петрѣ, Стоїне, Рѣнгеле; Мариїе, Ирїно, Евгнїе, Мѣро, Драгѣно, Л'убо, Слѣво, Цветѣно, Елѣно, Раїно, Велико и Велике, Пѣнке, Пѣно, Рѣдо, Рїске, Невѣно, Нѣдо.

118. Въ Крайще говорятъ: свѣте, свѣкре (свѣкре, свѣкре, дїви вѣпре!) слѣнчо, кѣне, орѣчо, учїтелѣ.

119. Покраї маїко има по-употрѣбителното мамо, а сжщо и маїке (Што викаш, маїке, што викаш, бре? — Доганица, въ кшцата на дѣдо Стоялко Меянджията), дѣшо-дѣше; другитѣ сж; жѣно, снаѣ, дѣшо, змию, госпѣцо, царїце, вметїце, магарїце.

120. Въ сжществителнитѣ собствени имена не се прави винаги разлика между звател. и имен. падежѣ. Една и сжща форма за двата падежа се употрѣбѣва най-вече за сжществителни собствени, що окончатъ на *о*: Пеїчѣ оди — Ела си, Пеїчо! Минчѣ пиїе — Минчо, па ли си пиїан? (Въ селата, що сж около изворитѣ на Любатска рѣка, говорятъ още и тѣй: Пеїча си доїде — Пеїчо, ела си тува!), Радѣнко — Радѣнко, Цекѣ-Цѣко (Цекѣ цѣпи дѣрва — Расцѣпи ли ги, Цѣко?) Отъ слѣднитѣ собствени имена формитѣ за тия два падежа не сж еднакви: Іовѣн-Іовѣне, Іордѣн-Іордѣне — Іорде-Орде, Дѣмнѣн-Дѣмнѣне, Никола-Никѣло, Рѣда-Рѣдо, Мариїа-Мариїе, Евгнїїа-Евгнїїе.

121. Малко сж сжществителни имена, които да не сж отъ сжщия родѣ, както въ книжнобългарски, и обикновено сж отъ двоенѣ родѣ: кал, пепел, гної, зоп.

122. Не се употрѣбѣватъ едносложни сжществителни собствени имена, като Слав, Дан, Стан, Рад, а дву- и трисложни: Славко, Данѣ, Стоїко, Радко, Доїчин, Костаїн, Димїтриїа.

123. Освѣнѣ обикновенитѣ мѣжки имена въ женска форма, като: Никѣла, Кѣста, Тѣма, Лука, употрѣбѣватъ се и други нѣкои въ женска форма и то повече въ селата около Божица: Рїста, Стѣнча, Алѣкса, Кѣла, (скратено Никола; обаче въ други села скратено е Колѣ), Зѣра, Тѣша, Вѣса, Г'ига.

124. Твѣрдѣ интересенѣ е краешкиятъ говорѣ и по това, че за всички собствени имена, които въ звателенѣ падежѣ окончатъ на *е* и *о* (сжщото окончание е и за именителенѣ падежѣ), образуватъ винителенѣ падежѣ съ окончание *те*, а дателенѣ — съ окончание *ти*. Напр., за винителенѣ падежѣ: Милѣ-Милѣте (Дѣндарѣте ѣбаво натѣпа Милѣте), Стоїчѣ-Стоїчѣте (Напиїе се вѣкѣ цїганѣ със Стоїчѣте у меїаната на Цѣнѣте), Ризѣ-Ризѣте, Минчо-Минчѣте, Пеїчѣ-Пеїчѣте, Лазѣ-Лазѣте, Сандѣ-Сандѣте, Іовчѣ-Іовчѣте, Станчѣ-Станчѣте, Зарѣ-Зарѣте, Никѣлчо-Никѣлчѣте, Васѣ-Васѣте, Гигѣ-Гигѣте, Ристѣ-Ристѣте. За дателенѣ падежѣ: Милѣ-Милѣти, (Дѣдооме Милѣти колата да се услѣша), Стоїчо-Стоїчѣти (Трѣбе да се брѣїт Стоїчѣти дѣе вѣанги за овѣїа крѣва), Лазѣ-Лазѣти, Іанѣ-Іанѣти (Што чѣдо гѣс'е доїцѣа Іанѣти!), Г'игѣ-Г'игѣти, Зарѣ-Зарѣти, Сандѣ-Сандѣти, Іовчѣ-Іовчѣти, Ризѣ-Ризѣти, Минчѣ-Минчѣти.

Тия дѣе окончания, като че ли иматъ значение и на членѣ, защото винаги съ тѣхѣ ясно опрѣдѣлятъ лицето, за което говорятъ и

което е винаги познато: само познато и на двѣтѣ говорещи страни лице може при името си да приеме едно отъ тия двѣ окончанія, иначе се употребява именителна форма. Напр.: „Ишъл ли си у Долна Лубата? Е, ичѣра сме пили у меіанціята Іаначко една такваіа ўбава ракиіа, та и сѣга ме болї глава. (Тука нѣма да се каже Іаначкоте, защото се вижда, че лицето, което въ случая запитватъ, не познава този кръчмаринъ).

125. Винаги се прави разлика въ падежитѣ у собственитѣ имена за женски и мъжки родъ, кога сж отъ единъ коренъ. За мъжки родъ, зват. пад. се казва Станко, Іанко, Васе, Славко, Іованчо, Костадине, Радко, Анастасе и пр.; за сжщитѣ имена (отъ сжщия коренъ) въ ж. р. зват. пад. казватъ; Станке, Іанке, Васо или Васке, Славке, Іованке, Костадинке, Радке, Анастасію. Им. пад.: Станко-Станка, Іанко-Іанка, Васе-Васа, Славко-Славка, Іованчо-Іованка, Костадин-Костадинка, Радко-Радка, Анастасъ-Анастасіа.

Множествено число.

126. Сжществителнитѣ имена отъ тритѣ рода образуватъ мн. ч. почти както въ книжовния езикъ. Изключенията ще се покажатъ по-долу. Тука говорятъ: воіник-воіници, човѣк-човѣци, брада-бради, коза-кози, овца-овци, око-оци, уо-уши.

127. Сжществителни, въ които дожда единъ отъ слѣднитѣ суфикси: *ан, ар, ай, ач, ек, ел, еі, ер, ун, ур, ул, ин, ир, ил*, образуватъ мн. число винаги на *е*: граѣнин-граѣне, самар-самаре, бугарин-бугаре, сараі-сараіе, ковач-коваче, прѣстен-прѣстене, приател-приателе (по орѣл-орли, петел-петли), евреин-евреие, магер-магерѣ, девер-деверѣ, калчун-калчунѣ, сомун-сомунѣ, татул-татуле, патраул-патраулѣ, доктор-докторѣ, пѣлин-пѣлинѣ, чемшир-чемширѣ, вапир-вапирѣ.

128. Въ $\frac{9}{10}$ отъ краешкитѣ села говорятъ билї, моглї, дошлї, купїли, одїли, а само въ тия села, дѣто за нѣкои думи се употребя шт-жд вмѣсто ч-ц и които се намиратъ подъ влиянието на кюстендилски и радомирскя говори (Злогош, Полетинци, Долно-Уйно, Бранковци) се говори билѣ, дошлѣ, купїле, моглѣ и др.

129. Въ краешкия говоръ се употребя винаги окончанието ове вмѣсто ови: попове, столове, ножове, (кол-колци), брѣгове, глѣгове, врагове (душмане), рѣгове, брѣдове. Само въ говора на с. Доганица чухъ и отбѣлѣзахъ думитѣ попови вмѣсто попове (Единъш момчето отишло при поповите па им рекло....), рѣгови вмѣсто рогове.

130. Слѣднитѣ сжществителни образуватъ мн. число така: мѣжѣ, крагове и крагѣ, царѣ, конї, лѣге (У тебе лѣге лец да не апнат даби дал Бог!) гни (вмѣсто дни), гѣсе, лакти, нокти.

131. У краешкия говоръ не казватъ българето, биволето и пр., а бугарете, биволете, волѣвете, и не се употребява формата българя, биволя и пр.

132. Умалителнитѣ съществителни на *си* образуватъ мн. число почти както въ книжнобългарски езикъ: гласѣц-гласѣта, градѣц-градѣнца, пипѣрец-пипѣрѣнца, лебѣц-лебѣнца-лебѣта.

133. Частията ища се употрѣбѣва за извѣстни едносложни съществителни имена, кога се поставятъ въ мн. число: краі-краішѣта, дол-долішѣта, град-градішѣта, мѹж-мужішѣта, плѹт-плѹтішѣта, пѹт-пѹтішѣта.

134. Както въ имената отъ м. родъ, кога образуватъ множествено число, се срѣщатъ отклонения отъ книжнобългарски езикъ, така сжщо има такива и при тия отъ ж. р. и ср. р.; тия отклонения, обаче, не засѣгатъ всички села въ Крайще. По-голѣмата частъ отъ селата, групирани главно около Босилиградъ, говорятъ: жѣни, рѣби, змиі, ѳвци, кѹзи, а тия, що сж близки до трѣнскитѣ села, говорятъ: жѣне, рѣбе, сѣстре, змиіе, ѳвце, кѹзе и пр.

136. У този говоръ се употрѣбѣватъ змиі (змиіе), свѣне, глѣсе, ѳвци (и овце), кѹзи (и кѹзе).

137. Собственитѣ имена се употрѣбѣватъ въ мн. число съ суфиксъ овци: Стоіѳновци, Пеіѳовци, Стѳнковци, Арѣзановци, Колѣвци, Димѳвци, Доіѳиновци. Собственитѣ имена отъ ж. р. получаватъ при образуването на мн. число ини и инци: баба Цѳнини, баба Цѳнинци, Зѳркини-Зѳркинци, Марѳини-Марѳинци, Рѳдини-Рѳдинци.

138. Слѣднитѣ съществителни отъ ср. р. правятъ мн. число така: лѹже-лѹжа, порѹже (вмѣсто вѹже) — порѹжетіѳа и порѹжѣта, іѳстие-іѳстиѳа, вѹжѣ-вѹжѣта (Злогошѣ), морѣта, полѣта. Отглаголни съществителни изобщо не образуватъ особена форма за мн. число: одѣне, давѳне, іѳдѣне, глѣдѳне и др.

139. Само за малко думи има окончанне ина за сжщ. отъ ср. р. и то главно въ областѣта на к'-і' нарѣчїе: прасчѳна, телчѳна, магарѳна девоіѳчна, момчѳна.

140. Съществителнитѣ отъ ср. р. съ *си* основа образуватъ мн. число както въ книжнобългарски: именѳ, временѳ, а не времѳна, имѳна.

141. Въ селата Метохѳа, Цѳрица, Побїенѣ-Камикъ, Чѣплинци, Драгойчѳници, Бѣзовица, Божица, Лїсецъ, Шѳтковица, Косово — всички сж сѣсѣдни съ села на Трѣнско — употрѣбѣватъ прилагателнитѣ съ такива окончанїя, които сж еднакви съ тия на съществителнитѣ, до които стоятъ, и съ това се различаватъ отъ общобългарскїя начинъ въ тоя случай. Напр., казватъ: добрѣ чѹвѣци, добрѣ жѣне, добрѳ сѣла; тѣѳа чѹвѣци, тѳїе жѣнѣ, тѣѳа дѣца. Тоя начинъ на съгласуване се държи само отъ по-старитѣ хора.

По аналогия на горното, кога дойде да се съгласува дѣїствително причастїе съ съществително име, въ тия села пакъ се отклонѣватъ отъ общобългарскїя начинъ на съгласуване. Тука казватъ: Мужѣте се напѣли, женѣте се напѣле, дѣцѳта се напѣла — сви се напѣли. Вїѳе сте моїѳ дѣцѳ.

Мѣстоимения.

142. Мѣстоименията въ краешкия говоръ, а най-вече личнитѣ, се отличаватъ доста много отъ общобългарскитѣ. За първо лице, им. падежъ, ед. ч. гласи: *ia*; вин. пад. — мѣне, ме, мѣне-ме; дат. пад. — мѣне, ми, мене-ми; мн. ч. нѣе или нѣие, нас, нас-ни, нам, нам-ни.

143. За 3. лице, им. пад., ед. ч. се употрѣблява он, она онѡ.

144. Дат. падежъ отъ *ia* (азъ) прави: мене, ми, мене-ми. Напр. Дадова ми еднѡ грѣне с мет. Мене ми дайте оваia стѡка.

145. Въ селата до Трънско се употрѣблява окончанието *ia* за 3. лице, ед. ч. въ личнитѣ мѣстоимения и за въпросителното *коi*, когато е винителенъ падежъ: нега, га, нега-га, кога, некога. Напр.: Нѣга га биѣт или биѣу; У кога че одимо? Даi тѣia леп на нѣкога човека.

146. Прѣдъ окончанието *io* у мѣстоименията и мѣстоименнитѣ прилагателни се чува *o*, а не *a* или *e*: еднѡго (геср. еднѡга), светѡго (светога), некѡго (некѡга).

147. Употрѣбителната форма за мн. число у личнитѣ мѣстоимения е нѣе (и нѣие), вѣе, вѣие, онѣ — за всички села въ Крайще.

148. Винителниятъ пад., ед. число отъ третоличното мѣстоимение за ж. р. е: неia, ia, неiу, iу (*нума, iу* — за *к'-i'* говори): биѣт iу = биѣт ia; додова у неiу.

149. Дателенъ падежъ за сжщото мѣстоимение е: воi, ноi, ву (вмѣсто ѣ), iу: даде ли и ноi? даде ли ву? даде ли воi, дайте iу. (Мѣстоимението *iу* се употрѣблява съвсѣмъ рѣдко; чулъ съмъ го само въ с. Драгойчинци и Доганица).

150. Винителенъ падежъ мн. ч. отъ третоличното мѣстоимение е нѣи (нѣи) ги, нѣи-ги: нѣи ги биѣт.

151. Дател. пад., мн. число отъ третоличното мѣстоимение е ним, (ним), им: дадова и ним. Въ с. Чешлянци и Драгойчинци (тѣ сж до Трънско) употрѣбляватъ вмѣсто им — мни: дайте мни еднѣ цигару (Дайте им една цигара). Въ с. Косово покрай мни употрѣбляватъ мги и мим: Даi мги това клубѣ — даi им това кълбо. Да мим е здравѣ!) Тѣя мѣстоименни форми въ Косово употрѣбляватъ само нѣкои жени, задомени тува, а родени въ с. Лечевци (Крайще) и Одраница (Трънско). Мѣстнитѣ хора прѣдпочитатъ им: он им доидѣ на гѡсе.

152. За показателни мѣстоимения въ краешкия говоръ служатъ слѣднитѣ мѣстоимения: тоia човек, таi човек, тѣia човек, тоi човек, онаi човек, оваi човек, онѣia човек, оноi човек, таia жена, онаia-оваia жена; това-онова-ова дете; тѣia-онѣia-овѣia човеци, жени; такъвѣ-онакъвѣ човек; такъia-онакъia жена; такова-онакова дете, толкав, онолъвъ, толкува; тѣi (Доганица).

153. За притежателни мѣстоимения служатъ слѣднитѣ: моi-ia-е, твоi-ia-е; негов-а-о, своi-ia-е, мои-твои-негови; наш, ваш, ниен, ниѣна, ниѣно.

154. Нѣма остатъци отъ нѣкогашното мѣстоименно склонение на прилагателнитѣ за женски и срѣденъ родъ; казватъ: мѣла мамо, црѣна чумо, а не мѣлаа мамо, црѣнаа чумо!

155. Тука казватъ добрѠ-іутро или добрѠ-итро, а не добре-утро.

Членъ.

156. Относно туй, какъвъ членъ и съ каква форма се употрѣбява за м. р., ед. число, селата въ Крайще могатъ да се раздѣлятъ на три части: едни употрѣбяватъ *ят*, други *о* и *от*, трети — *ат*, *іат*. Всички села, що се намиратъ на сѣверъ отъ линията, която би съединила селата Габрешевци и Плоча, употрѣбяватъ, безъ да правятъ разлика между им. и вин. падежъ. членъ *ят*: конѣтъ, волѣтъ, човекътъ, краіѣтъ, турчинѣтъ, петѣлѣтъ. Най-малко сж селата, които употрѣбяватъ членъ *от*: конотъ, човекотъ, волотъ, петелотъ (Долно-Тлъмино, Бранковци, Горни-Коритенъ). По-голямата частъ отъ краешнитѣ села, групирани около Босилиградъ и Горно-Уйно — около 30 — 35 села — употрѣбятъ членъ *о* за двата падежи — им. и вин. — безъ промѣна: коно си доиде; дайте на коно зоп! Човеко си поиде. Дайте на човеко да поине нешто! Селата отъ *к'-і* нарѣчие употрѣбяватъ *ат-іат*: Турчинат тува донесе котробан. Вукат вне. Конат побѣже.

157. Членната гласна у съществителнитѣ отъ м. родъ, при твърди основи, е твърда: столѣтъ, градѣтъ, човекѣтъ или столѠ, градо човеко; при меки основи е мека, іотувана: конѣтъ, краіѣтъ, добриѣтъ, коно, краіо, добрию (но дѣнѣтъ, дѣно).

158. Членътъ за единствено число у съществителнитѣ ж. р. на съгласна се изговаря чисто *та*: солта, челатта, младоста, убоста.

159. Не се употрѣбяватъ други мѣстоимения за членъ освѣнъ общобългарскитѣ *тѣ*, *та*, *то*, *тѣ* и тѣхнитѣ скратени форми *а-о*.

160. За м. р., мн. число най-често се употрѣбя членътъ *те*: човѣцте, конѣте, волѣвете; по-малко *то*: конѣто, волѣвето, дабето (Злогошъ, Полетинци). За ж. р. е пакъ *те*: змиѣте, женѣте, вратѣте; за ср. р. е *та*: децата, іарипшата, пѣлишата (но прасците — ед. ч. прасе).

161. Въ ония села, що сж близо до Трънско (досега ги споменахъ нѣколко пжти) и то главно въ Божица, Драгойчинци, Топли-Долъ и др., е запазена старата форма *тоа* за членъ: конѣтога, волѣтога, човека̀тога и др.

В. Глаголни форми.

162. Въ обикновената — разговорна рѣчь — не сж запазени цѣли остатъци отъ старата инфинитивна форма. Въ нея има запазени само форми отъ нащърбенъ инфинитивъ и то както въ книжовната рѣчь — слѣдъ глаголитѣ стига, немоі; Стига оді, стига гледѣ, айде се вече Ѡжені! Стига игра, оти вѣчим се стъмні. Но обикновено и тия рѣдки

остатъци се измѣстятъ отъ подчинителенъ съюзъ *да* и третолична глаголна форма: Немѡи да играеш, ѡти дѣда ти скѡро е умрѣл!

Въ записанитѣ отъ мене пѣсни се срѣща цѣла форма на инфинитива само въ една-двѣ пѣсни — Кучка Павлевица: Лѣгаі, лѣгаі мое прѣвно лубе: „Да е жива Іана наша сестра — ниіе че си грѡзе накупити, ниіе че си вино насипати.“ „Ниіе че си продумати, іа че си му мито дѣти, нече мене задеваті“ — Петрунка и чуждѣ делиіа.

163. Причастия за сег. вр. на *шти* не се употрѣбаватъ. Има и то рѣдко дѣепричастия на *к'и*, *чи*: одѣеки по пут, сретнал го едѣи поп; одѣечи из реката, напѣл едѣи утѣпан човѣк; бегѣечи, прѣѣечи.

164. Формата за първо лице, ед. число, сегашно врѣме отъ I. II. и III. спрежение свършва на съгласна *м*: іа плетѣм, іа варим, іа глѣдам.

165. Въ 3. лице, ед. ч., сег. вр. не се употрѣбява *т*: он плетѣ, бодѣ.

166. Освѣнѣ въ селата на шт-жд нарѣчие (главно Злогошѣ и Полетинци) и въ селата на *к'-і'* нарѣчие (Доганица, Назѣрица, Дукатѣ, Горно-Тлъмино и пр.), дѣто формата за 3. л., мн. ч., сег. вр. е съвсѣмъ различна отъ общобългарската, другитѣ села — 53 на брой — употрѣбаватъ *т* въ 3. л., мн. ч., сег. вр.: плетѣт-плетѣт, трѣпѣт-трѣпѣт, глѣдат. Въ селата на шт-жд нарѣчие изпускатъ това *т*; тука говорятъ: он плетѣ, он трѣпѣ; за III. спр. — глѣдат. Въ селата пѣкъ на *к'-і'* нарѣчие безъ Бистѣръ и Долно-Тлъмино вмѣсто *т* употрѣбятъ *в*, като съцеврѣменно измѣнятъ (за I. и II. спр.) прѣдходната гласна *а* на *е*, та става окончание *ев*: ѡни плетев, ѡни трѣпев, ѡни глѣдав оні се смеев.

167. Въ селата на *к'-і'* нарѣчие (безъ Бистѣръ и Долно-Тлъмино) и нѣкои села отъ *ч-и* нарѣчие (близки до Трънско) употрѣбятъ въ 1. л., мн. ч., сег. вр. окончанието *мо*: ние ѡдимо, ние плетѣмо, ние трѣпѣмо, ние глѣдамо. Въ останалитѣ села (около 35) употрѣбаватъ окончание *ме* вмѣсто *м*: ние плетѣме, ние трѣпѣме, ние глѣдаме.

168. Въ аористната форма има слѣднитѣ отклонения отъ общобългарския езикъ: въ всички села звукътъ *х* въ 1. л., ед. число изпада и формата остава безъ него: іа плѣто, іа трѣпѣ, іа глѣдѣ. Гласнитѣ, на които окончава това лице, сѣ досуцѣ ясни. Въ 1. л., мн. число сѣщо изпада това *х*: ние плетѣме, ние трѣпѣме, ние глѣдаме. Сѣщитѣ села, дѣто за 1. л., сег. вр., мн. ч. имаше окончание *мо*, употрѣбаватъ това *мо* и за аориста: ние плетѣмо, ние трѣпѣмо, ние глѣдамо.

169. Крайната гласна у глаголитѣ основи е ясно *а*: дигна, дигнаме, викина, викинаме. Може би, вслѣдствие изпускането на *х* въ м. несв. врѣме, но основната гласна била *а* или *е* се явава удължена; това удължение отбѣлѣзвамъ съ чертица надъ буквата.

170. Въ селата, разположени на сѣверъ отъ линията, която би съединила Габрешевци съ Плоча, употрѣбаватъ за 2. л., мн. число аористъ, окончанието: *сте*: плетѣсте, одѣсте, видѣсте, вивѣсте. За трето лице употрѣбаватъ *ше*: плетѣше, брѣше, одѣше, вивѣше, видѣше. Въ Доганица (това село държи най-добрѣ особенитѣ форми на *к'-і'* нарѣчие) за 2. л., мн. ч. употрѣбаватъ форми: плетѣте, брѣте, видѣте, вивѣте —

съ удължена основна гласна, а за 3. л., мн. ч. употребяватъ форми съ *ше*: плетеше, браше, одеше, викаше, но не всички махали.

171. Сжцо и формитѣ за имперфектъ въ краешкия говоръ се отличаватъ отъ книжнобългарскитѣ: докато въ по-голѣмата часть отъ селата на ч-и нарѣчие, тия на шт и жд и нѣкои на к'-і' говорятъ почти книжно миналото несвършено врѣме, само като изпускатъ *x*, въ селата на *сте* и *ше* (за аористъ) правятъ доста отклонения. За 1. л., ед. ч. въ повечето отъ тѣхъ говорятъ съ окончание *еше*, като че ли е за 2. и 3. лице — тѣй че тритѣ лица сж еднакви: *ia* береше, ти береше, он береше; *ia* одеше, ти одеше, он одеше; *ia* викаше, ти викаше, он викаше. За мн. ч., 1. л. окончанието е сжцо *мо*, както въ сег. вр. и м. свършено: ние беремо, ние викамо, ние одемо (и за тритѣ спрежения основната гласна се явява удължена). За 2. л., мн. ч. се явява окончание *сте*, както при аориста: вие бересте, вие одесте, вие вѣлѣсте, вие викасте. За трето спрежение въ нѣкои села (Косово, Метохия, Драгойчинци) се явява и такава форма въ 2. л., мн. число: вие бѣасте (викамъ), вие вѣлѣасте, вие купѣасте. За трето лице, мн. ч. се явява форма бѣрееia, викаеia, вѣлѣеia. Въ селата Метохия, Чешлянци, Бъзовица, Драгойчинци, Божица има и тази форма за 3. лице, мн. ч.: бѣреiu, викаеiu, мислѣiu, одеiu. Въ селата Горни-Коритенъ, Долни-Коритенъ, Сушица, употребяватъ за 3. л. мн. число имперфектна форма съ *т*: отбѣраат, плѣтоат, бѣреат, викаiat, одеiat.

172. Въ краешкия говоръ нѣма новообразувано имперфектно причастие на *л*, като напр.: речел, речал и др.

173. За да бжде прѣгледно спрежението на проститѣ глаголни форми за краешкия говоръ, давамъ тука главнитѣ образци отъ всички лица и числа за сегашно врѣме, аористъ и имперфектъ.

а) За селата отъ шт-жд нарѣчие.

Единотвено число, първо, второ и трето лице:

Сегашно врѣме	Аористъ	Имперфектъ
плетѣм, плетѣш, плетѣ	плетѣ, плетѣ, плетѣ	плетѣ, плетеше, плетеше
брак, браш, бра	орѣ, орѣ, орѣ	брѣ, бреше, бреше
викаем, викаеш, викае	викаѣ, викаѣ, викаѣ	викаѣ, викаше, викаше
поѣм, поѣш, поѣ	поѣ, поѣ, поѣ	поѣ, поеше, поеше
идѣм, идѣш, идѣ	идѣ, идѣ, идѣ	идѣ, идеше, идеше
знаем, знаеш, знае	знаѣ, знаѣ, знаѣ	знаѣ, знаеше, знаеше
писам, пишеш, пише	писѣ, писѣ, писѣ	писѣ, пишеше, пишеше
писуем, пишуеш, пишуе	писуѣ, пишуѣ, пишуѣ	писуѣ, пишуеше, пишуеше
идѣм, идѣш, идѣ	идѣ, идѣ, идѣ	идѣ, идеше, идеше
чѣем, чѣеш, чѣе	чѣ, чѣ, чѣ	чѣ, чеше, чеше
видѣм, видѣш, видѣ	видѣ, видѣ, видѣ	видѣ, видеше, видеше
трѣам, трѣеш, трѣа	трѣѣ, трѣѣ, трѣѣ	трѣѣ, трѣеше, трѣеше
одѣм, одѣш, одѣ	одѣ, одѣ, одѣ	одѣ, одеше, одеше
варѣм, варѣш, варѣ	варѣ, варѣ, варѣ	варѣ, вареше, вареше
гледѣм, гледѣш, гледѣ	гледѣ, гледѣ, гледѣ	гледѣ, гледеше, гледеше
ваѣм, ваѣш, ваѣ	ваѣ, ваѣ, ваѣ	ваѣ, ваѣше, ваѣше
купѣем, купѣеш, купѣе	купѣѣ, купѣѣ, купѣѣ	купѣѣ, купѣеше, купѣеше
сѣм, сѣ, е	бидѣ, бидѣ, бидѣ	бѣ, бѣше, бѣше
чѣм, (очем) чѣш, очеш, че	чѣ, че, че	чѣ, чеше, чеше
икам, икаш, ика	икаѣ, икаѣ, икаѣ	икаѣ, икаше, икаше
бикам, бикаш, бика	бикаѣ, бикаѣ, бикаѣ	бикаѣ, бикаше, бикаше

Множествено число, първо, второ и трето лице.

Сегашно време	Аористъ	Имперфектъ
плетемъ, плетете, плетѣ дреме, дрете, дра вианеме, викиете, викиа поемъ, поете, поѣ мѣлеме, мѣлете, мѣла знаеме, знаете, знаѣа пишеме, пишете, пиша писуеме, пишуете, пишуѣа пиемъ, пиете, пиѣа чѹеме, чѹете, чѹѣа видиме, видите, вида трѣнямъ, трѣните, трѣнѣ одиме, одите, ода вариме, варите, вѣра гледаме, гледате, гледат вагаме, вагате, вагат купѹеме, купѹете, купѹѣат сме, сте, са чемъ, чѣте, чѣт имаме, имате, имат биваме, бивате, биват	плѣтѣме, плѣтѣте, плѣтоа орѣме, орѣте, ораа викиѣме, викиѣте, викиѣа поѣме, поѣте, поѣаа мѣлѣме, мѣлѣте, мѣлѣаа знаѣме, знаѣте, знаѣаа писѣме, писѣте, писѣаа писуѣме, писуѣте, писуѣаа ¹⁾ пиѣме, пиѣте, пиѣа чѹѣме, чѹѣте, чѹа видѣме, видѣте, видѣа трѣнѣме, трѣнѣте, трѣнѣаа одѣме, одѣте, одѣа варѣме, варѣте, варѣаа гледѣме, гледѣте, гледѣаа вагѣме, вагѣте, вагѣаа купѹѣме, купѹѣте, купѹѣаа бидѣме, бидѣте, бидѣа чѣме, чѣте, чѣѣа имѣме, имѣте, имѣа бивѣме, бивѣте, бивѣаа	плѣтѣме, плѣтѣте, плѣтеѣа дрѣме, дрѣте, дрѣѣа викиѣме, викиѣте, викиѣѣа поѣме, поѣте, поѣѣа мѣлѣме, мѣлѣте, мѣлѣѣа знаѣме, знаѣте, знаѣѣа пишѣме, пишѣте, пишѣѣа писуѣме, писуѣте, писуѣѣа пиѣме, пиѣте, пиѣѣа чѹѣме, чѹѣте, чѹѣѣа видѣме, видѣте, видѣѣа трѣнѣме, трѣнѣте, трѣнѣѣа одѣме, одѣте, одѣѣа варѣме, варѣте, варѣѣа гледѣме, гледѣте, гледѣѣа вагѣме, вагѣте, вагѣѣа купѹѣме, купѹѣте, купѹѣѣа бѣме, бѣте, бѣѣа чѣме, чѣте, чѣѣа имѣме, имѣте, имѣѣа бивѣме, бивѣте, бивѣѣа

И селата отъ ч-и нарѣчие, безъ ония, що сж на сѣверъ отъ линията Габрешевци—Плоча, употрѣбаватъ сжщитѣ форми за глаголитѣ въ проститѣ врѣмена съ изключение на 3. л., мн. ч., сег. вр., дѣто употрѣбаватъ въ окончанието звукъ ж: плетат-плетѣт, орат-орѣт, викинат-викинѣт, поѣат-поѣт, мѣлат-мѣлѣт, знаѣат-знаѣт и т. н. (Повече сж села, които изговарятъ това 3. л. съ тъмна гласна з, като основна гласна: трѣпѣт, одѣт, поѣт и т. н.).

б) За селата, що сж на сѣв. отъ линията Габрешевци—Плоча и се влияятъ въ говора си отъ Трѣнско.

Единотвено число, първо, второ и трето лице.

Сегашно време:	Аористъ:	Имперфектъ:
плетѣм, плетѣш, плетѣ дрѣм, дрѣш, дрѣ викиѣм, викиѣш, викиѣ поѣм, поѣш, поѣ мѣлѣм, мѣлѣш, мѣлѣ знаѣм, (знам) знаѣш, знаѣ пишѣм, пишѣш, пишѣ писуѣм, пишуѣш, пишуѣ пиѣм, пиѣш, пиѣ чѹѣм, чѹѣш, чѹѣ видѣм, видѣш, видѣ трѣнѣм, трѣнѣш, трѣнѣ одѣм, одѣш, одѣ варѣм, варѣш, варѣ гледѣм, гледѣш, гледѣ вагѣм, вагѣш, вагѣ купѹѣм, купѹѣш, купѹѣ съм си, е очу (чу), очеш, оче имѣм, имѣш, имѣ бивѣм, бивѣш, бивѣ	плѣтѣ, плѣте, плѣте орѣ, орѣ, орѣ викиѣ, викиѣ, викиѣ поѣ, поѣ, поѣ мѣлѣ, мѣлѣ, мѣлѣ знаѣ, знаѣ, знаѣ писѣ, писѣ, писѣ писуѣ, писуѣ, писуѣ пиѣ, поѣ, поѣ чѹ, чу, чу видѣ, видѣ, видѣ трѣнѣ, трѣнѣ, трѣнѣ одѣ, одѣ, одѣ варѣ, варѣ, варѣ гледѣ, гледѣ, гледѣ вагѣ, вагѣ, вагѣ купѹѣ, купѹѣ, купѹѣ бидѣ, бидѣ, бидѣ чѣ, те, те имѣ, имѣ, имѣ бивѣ, бивѣ, бивѣ	плѣтѣше (плѣтѣ), плѣтѣше, плѣтѣше орѣше (орѣ), дрѣше, дрѣше викиѣше, викиѣше, викиѣше поѣше, поѣше, поѣше мѣлѣше, мѣлѣше, мѣлѣше знаѣше, знаѣше, знаѣше пишѣше, пишѣше, пишѣше писуѣ (писуѣше), пишуѣше, пишуѣше пиѣше, пиѣше, пиѣше чѹѣше, чѹѣше, чѹѣше видѣше, видѣше, видѣше трѣнѣше, трѣнѣше, трѣнѣше одѣше, одѣше, одѣше варѣше, варѣше, варѣше гледѣше, гледѣше, гледѣше вагѣше, вагѣше, вагѣше купѹѣше, купѹѣше, купѹѣше бѣше, бѣше, бѣше чѣ, чѣше, чѣше (чѣ, те, те) имѣше, имѣше, имѣше бивѣше, бивѣше, бивѣше.

¹⁾ Друга форма: писуѣѣме, писуѣѣте, писуѣѣаа.

Множествено число, първо, второ и трето лице.

Сегашно време:	Аористъ:	Имперфектъ:
плетѣмо, плетѣте, плетѹ дрѣмо, дрѣте, бру викнѣмо, викнѣте, викнуѹ поѣмо, поѣте, поѹ мѣлѣмо, мѣлѣте, мѣлаѹ знаѣмо, знаѣте, знаѹ пѣшемо, пѣшете, пѣшу писѣмо, писѣте, писѹ пѣмо, пѣте, пѣѹ чѣмо, чѣте, чѹ видѣмо, видѣте, видѹ трѣлѣмо, трѣлѣте, трѣлѹ ѡдѣмо, ѡдѣте, ѡдѹ варѣмо, варѣте, варѹ гледѣмо, гледѣте, гледѣѹ ваѣмо, ваѣте, ваѣѹ купѹѣмо, купѹѣте, купѹѹ	плѣтомо, плѣтосте, плѣтоше орѣмо, орѣсте, орѣше викнѣмо, викнѣсте, викнѣше поѣмо, поѣсте, поѣше мѣлѣмо, мѣлѣсте, мѣлѣше знаѣмо, знаѣсте, знаѣше писѣмо, писѣсте, писѣше писуѣмо, писуѣсте, писуѣше пѣмо, пѣсте, пѣше чѣмо, чѣсте, чѣше видѣмо, видѣсте, видѣше трѣлѣмо, трѣлѣсте, трѣлѣше ѡдѣмо, ѡдѣсте, ѡдѣше варѣмо, варѣсте, варѣше гледѣмо, гледѣсте, гледѣше ваѣмо, ваѣсте, ваѣше купѹѣмо, купѹѣсте, купѹѣше	плѣтѣмо, плѣтесте, плѣтеѹ дрѣмо, дрѣсте, дрѣеѹ викнѣмо, викнѣсте, викнеѹ поѣмо, поѣсте, поѣеѹ мѣлѣмо, мѣлѣсте, мѣлеѹ знаѣмо, знаѣсте, знаѣеѹ пѣшемо, пѣшесте, пѣшеѹ писѣмо, писѣсте, писѣеѹ пѣмо, пѣсте, пѣеѹ чѣмо, чѣсте, чѣеѹ видѣмо, видѣсте, видѣеѹ трѣлѣмо, трѣлѣсте, трѣлеѹ ѡдѣмо, ѡдѣсте, ѡдеѹ варѣмо, варѣсте, варѣеѹ гледѣмо, гледѣсте, гледѣеѹ ваѣмо, ваѣсте, ваѣеѹ купѹѣмо, купѹѣсте, купѹеѹ бѣмо, бѣсте, бѣеѹ чѣмо, чѣсте, чѣеѹ имѣмо, имѣсте, имѣеѹ бивѣмо, бивѣсте, бивѣеѹ

в) За селата отъ к' — з' нарѣчне.

Единствено число, първо, второ и трето лице.

Сегашно време:	Аористъ:	Имперфектъ:
плетѣм, плетеш, плетѣ дрѣм, дрѣш, дрѣ викнѣм, викнеш, викне поѣм, поѣш, поѣ мѣлѣм, мѣлѣш, мѣлѣ знам, знаеш, знае пѣшем, пѣшеш, пѣше писѣм, писѣеш, писѣе пѣм, пѣеш, пѣе чѣм, чѣеш, чѣе видѣм, видѣш, видѣ трѣлѣм, трѣлѣш, трѣлѣ ѡдѣм, ѡдѣш, ѡдѣ варѣм, варѣш, варѣ гледѣм, гледѣш, гледѣ ваѣм, ваѣш, ваѣ купѹѣм, купѹѣш, купѹѣе ѡм, ѡш, ѡе ѡм, ѡш, ѡе имѣм, имѣш, имѣ бивѣм, бивѣш, бивѣ	плѣтѣ, плѣте, плѣте орѣ, орѣ, орѣ викнѣ, викнѣ, викнѣ поѣ, поѣ, поѣ мѣлѣ, мѣлѣ, мѣлѣ знаѣ, знаѣ, знаѣ писѣ, писѣ, писѣ писуѣ, писуѣ, писуѣ пѣ, пѣ, пѣ чѣ, чѣ, чѣ видѣ, видѣ, видѣ трѣлѣ, трѣлѣ, трѣлѣ ѡдѣ, ѡдѣ, ѡдѣ варѣ, варѣ, варѣ гледѣ, гледѣ, гледѣ ваѣ, ваѣ, ваѣ купѹѣ, купѹѣ, купѹѣ бидѣ, бидѣ, бидѣ ѡе, ѡе, ѡе имѣ, имѣ, имѣ бивѣ, бивѣ, бивѣ	плѣтѣ, плѣтеше, плѣтеше дрѣ, дрѣше, дрѣше викнѣ, викнеше, викнеше поѣ, поѣше, поѣше мѣлѣ, мѣлѣше, мѣлѣше знаѣ, знаѣше, знаѣше пѣше, пѣшеше, пѣшеше писѣ, писѣше, писѣше писуѣ, писуѣше, писуѣше пѣ, пѣше, пѣше чѣ, чѣше, чѣше видѣ, видѣше, видѣше трѣлѣ, трѣлѣше, трѣлѣше ѡдѣ, ѡдѣше, ѡдѣше варѣ, варѣше, варѣше гледѣ, гледѣше, гледѣше ваѣ, ваѣше, ваѣше купѹѣ, купѹѣше, купѹѣше бѣ, бѣше, бѣше чѣ, чѣше, чѣше имѣ, имѣше, имѣше бивѣ, бивѣше, бивѣше

Множествено число, първо, второ и трето лице.

Сегашно време:	Аористъ:	Имперфектъ:
плетѣмо, плетѣте, плетѣв дрѣмо, дрѣте, дрѣв викнѣмо, викнѣте, викнѣв поѣмо, поѣте, поѣв мѣлѣмо, мѣлѣте, мѣлѣв знаѣмо, знаѣте, знаѣв пѣшемо, пѣшете, пѣшев писѣмо, писѣте, писѣв	плѣтѣмо, плѣтѣте, плѣтоше орѣмо, орѣте, орѣше викнѣмо, викнѣте, викнѣше поѣмо, поѣте, поѣше мѣлѣмо, мѣлѣте, мѣлѣше знаѣмо, знаѣте, знаѣше писѣмо, писѣте, писѣше писуѣмо, писуѣте, писуѣше	плѣтѣмо, плѣтѣте, плѣтеѡ дрѣмо, дрѣте, дрѣеѡ викнѣмо, викнѣте, викнеѡ поѣмо, поѣте, поѣеѡ мѣлѣмо, мѣлѣте, мѣлеѡ знаѣмо, знаѣте, знаѣеѡ пѣшемо, пѣшете, пѣшеѡ писѣмо, писѣте, писѣеѡ писуѣмо, писуѣте, писуѣеѡ

Сегашно врѣме:	Аористъ:	Имперфектъ:
виѣмо, виѣте, виѣв	виѣмо, виѣте, виѣше	виѣмо, виѣте, виѣвѣ
чѣмо, чѣте, чѣв	чѣмо, чѣте, чѣше	чѣмо, чѣте, чѣвѣ
видѣмо, видѣте, видѣв	видѣмо, видѣте, видѣше	видѣмо, видѣте, видѣвѣ
трѣвиѣмо, трѣвиѣте, трѣвиѣв	трѣвиѣмо, трѣвиѣте, трѣвиѣше	трѣвиѣмо, трѣвиѣте, трѣвиѣвѣ
ѡдиѣмо, ѡдиѣте, ѡдиѣв	ѡдиѣмо, ѡдиѣте, ѡдиѣше	ѡдиѣмо, ѡдиѣте, ѡдиѣвѣ
варѣмо, варѣте, варѣв	варѣмо, варѣте, варѣше	варѣмо, варѣте, варѣвѣ
гледѣмо, гледѣте, гледѣв	гледѣмо, гледѣте, гледѣше	гледѣмо, гледѣте, гледѣвѣ
ваѣмо, ваѣте, ваѣв	ваѣмо, ваѣте, ваѣше	ваѣмо, ваѣте, ваѣвѣ
купуѣмо, купуѣте, купуѣв	купуѣмо, купуѣте, купуѣше	купуѣмо, купуѣте, купуѣвѣ
сѣмо, сѣте, сѣ	сѣмо, сѣте, сѣше	сѣмо, сѣте, сѣвѣ
кѣмо, кѣте, кѣв	кѣмо, кѣте, кѣше	кѣмо, кѣте, кѣвѣ
имѣмо, имѣте, имѣв	имѣмо, имѣте, имѣше	имѣмо, имѣте, имѣвѣ
бѣваѣмо, бѣваѣте, бѣваѣв	бѣваѣмо, бѣваѣте, бѣваѣше	бѣваѣмо, бѣваѣте, бѣваѣвѣ

174. Въ краешкия говоръ нѣма особена (проста) форма за условно наклонение. Тукъ не се казва реквам, плетвам, даввам, идвам и пр.

175. Повелително наклонение у глаголи отъ I спреж. се образува отъ I л., сег. вр., като се замѣни *e* съ *и* и окончанието *м* се изпусне: ѡрем — ѡри, поѣм — поѣ, мѣлем — мѣли, знам — знаи и др.; отъ II спр. се образува пакъ отъ I л., сег. вр., като се изпусне окончанието *м*: ѡдим — ѡди, лежим — лежи, врѣвим — врѣви, квичим — квичи и др.: отъ III спр. — като се изпусне окончанието *м* и се замѣни съ *i*: гледѣм — гледѣи, викам — викаи, дѣвам — дѣваи, ваѣм — ваѣи и др. Не се прави разлика между основи на *e* и основи на *и*, както това е въ старобългарския езикъ (кѣри — кѣрѣте, моли — молитѣ), а за всички глаголи се говори еднакво: берѣте, молѣте, одѣте и пр. Глаголи, които окончаватъ на *у*вам, образуватъ повел. наклон. както глаголи отъ III спрежение — замѣнятъ *м* съ *i*: купувам — купуваи, гладувам — гладуваи, но има и една скжсена, тѣй да се каже, форма: купуи, гладуи, празнуи (вм. празнуваи), боледуи (вм. боледуваи), пладнуи (пладнуваи) и др.

176. Въ Крайще се употрѣбаватъ остатъци отъ старото повел. наклонение, 3 лице, ед. ч. въ израза „Помози Бок!“

177. Сложнитѣ глаголни форми въ този говоръ се образуватъ както въ книжнобългарски, т. е. съ причастие и спомаг. глаголъ. Не се употрѣбаватъ, обаче, толкозъ много врѣмена, а бждеще неопрѣдѣлено съвсѣмъ липсва.

178. Страдателнитѣ причастия се образуватъ както въ книжнобългарски.

В. Немѣняеми думи.

179. Освѣнъ общобългарскитѣ нарѣчия, въ краешкия говоръ се срѣщатъ и други думи съ адвербиално значение. Казватъ: стоечкѣи, лежечкѣи, мучешкѣи, мѣкома (мѣлчешката), седечкѣата, лудечкѣата, стоечкѣата, итречкѣи-итринѡм. Тукъ прѣдставямъ по-важнитѣ и по-употрѣбителни думи и форми, които се употрѣбаватъ за нарѣчия: лѣни, пѡлани, трѣ-лани, про-лѣтоскѣе, лѣтоскѣе, есенѣскѣе, зимѣскѣе, пролети, лѣте, ѣсени, зѣме, ѣзѣме, ѣпролет, ѣсен, ѣлето, лѣнем-дѣнемъ, нѡчѣм-пѡчѣм, данѣскѣе, начѣскѣе, ичѣра,

іўтре, близу, далеко-далѣчко, одавѣт, оданѣт, одонѣт, брѣже, полѣчка, после, прокаї, (вм. покраї), често, прилично, тѣнко, силно, слабо, дебелѡ, гулемѡ, (Он се дрѣжи на гулемѡ), тїо, рѣтко, унѣтре, однаўлице, наўлице, одвѡнка, однавѡнка, понавѡнка, нѡдвор, понавѡдвор, однадвор, тѣва, (вм. тука), овдѣва-овдѣа-овдѣка, овѡмо, овѣда, тамо, оцпрѣт, осѡт, отпрѣда, озгор, оздѡл, озгорѣ, оздолѣ, скраїа (далеко), ўскраїа, час, пѡ-час, отѡчке (одеве), сѣга, кѣга, кѣт, кѣда, тѣгаї, нїкѣга, тѣга, сѣвѣга, повѣкѣга, доцна (кѣсно), одѡмна, топрѣва, спрѡтїва, отспрѡтїва, нѡсоркѣ, ўде, ўге, ѡрно, пѡ-арно, блазѣ, нѡдве, нѡчетїри, бѣкї, зер, сѡлти (само), божнѡм, тѣка, онѣка, овѣка, нѡїутро, лѡни прекѡзиме, мѣдро (мудро седи!), нѣкнї, пѡнекнї, (завчера, по-завчера — употребява се само въ к'-ї нарѣчїе).

180. Прѣдлози: вѣв, сѣс, од, от, до, у, за, при, пот, нат, мецѣ-мегѣ, врѣс, зат, бес, по, ѡколо, нїс.

181. Сѣюзи: и, а, амѡ, илї, елї, та, да, ѡти, дѣка, ѡко, макѣр, штом.

182. Междуметїя: ѡ! леле! тѣ брѣ! а-а-а! ѡлеле, ц-ц-ц! іазѣк, тїбрѣ! енго-е-е-е! сто-о-о-о! ўсто-о-о! (на волове) арѡне-е-е! (вѣзторгѣ, кога се харесва нѣщо), рѡнке-е-е! (сѣщо като арѡне-е-е), лѣлке, бѡшке-е-е! ѡ-тѣка-де! абре, абре-абре-е-е-е! ега пукне-е-е-ш! амамо брѣ! амамо-о-о! гѣцѣ-гѣцѣ-гѣцѣ! (мамятѣ свїнетѣ), тѣк-тѣк-тѣк! (за кокошки), кос-кос-кос! козрѣ-ѣ-ѣ! ба-а-а-а! му-у-у! трѣш-ш-ш! мусї-мусї! пул-пул-пул! (на магаре), гуду-гуду-гуду! у-у-у! а-а-а-а! тужицеее! тужице мамкееее!

183. Въ краешкїя говорѣ има нѣколко думї и частици, които се употребяватѣ само така, като вметнати: маїкї! чнїи ми се, еба маїкї! маїка му стара! еве и др.

Забѣлѣжка: Образци за краешкїя говорѣ, като пѣсни, приказки, баенїя и пр., прилагамѣ въ края на книгата, слѣдѣ специалнїя отдѣлѣ.

И м е н а.

Имената на селата, планинитѣ, рѣкитѣ, нивитѣ, ливадитѣ, горитѣ и пр., които се употребяватѣ въ Крайще, могатѣ да се раздѣлятѣ на 15 групи спрѣмо своя произходѣ:

1. Топографскїя имена: Крайще, Раздолци, Разкрѣсїе, Дебели-Ридѣ, Меки-Ридѣ, Широки-Долѣ, Врѣля-Грамада, Острика, Горїца, Огледникѣ, Рамнякѣ, Рамни-Делѣ, Куса-Падина, Езеро, Беневречко, Присое, Осое, Врѣлякѣ, Голо-Ребро, Плоцакѣ, Чучулюга, Пупулѣ, Обѣшено, Ширїна, Руїе, Чардакѣ, Кривулякѣ и др.

2. Имена, произходящи отѣ сѣстава и цвѣта на почвата: Бели-Каменѣ, Рѣджевїна, Солице, Модро-Поље, Песякѣ, Црѣвенко, Глибавїца, Црѣвило, Бели-Брегове, Лїска и др.

3. Имена, които произхождатѣ отѣ такїва на горскї дървета: Ясїка, Борова-Глава, Дабїе, Елѡ, Лескова-Падина, Борова-Рѣтина, Бре-закѣ, Кленѣ, Редки-Буки, Дреновѣ-Ридѣ, Шпѡкѣ, Ивѡкѣ, Церакѣ, Сїтнякѣ, Буково-Коренѣ, Бресїе и др.

4. Отъ имена на плодни дървета: Жълта-Круша (нива), Киселица (село), Сливарници (ливада), Ябуковица (махала), Крушице (нива) Прешия (нива), Орашакъ (овощна градина), Расолница (нива), Бели-Синявецъ (нива), Вочникъ (нива), Першанье (махала) и др.

5. Отъ имена на културни и диви трѣвисти растения и храсти: Црънотравка (ливада), Пиперковица (нива), Лукъе (връхъ), Папракъе (нива), Овсице (пасбище), Боровинякъ (ридска ливада), Бъзовица (село), Тръшница (махала), Ечмище (нива), Граовище (махала и нива), Конопище (нива), Елдище (нива) и др.

6. Отъ имена на животни; Конярникъ (бърдо), Говедарници (махала и нива), Вучарникъ (гора и прѣслътъ), Лисичи-Дупки (нива и гора), Яловарникъ (нива), Еленица (гора и махала), Сръндакъ (гора), Орла (нива и гора), Орловъ-Долъ (нива, ливада, долина), Ястребовъ-ридъ, Козарникъ (нива), Гарванъ (планина и махала), Змиярници (нива), Бумбаръ (нива и ливада), Мечина-Долина, Ярчарникъ, Суичарникъ (нива), Конски-Кошари (нива) и др.

7. Отъ имена, произходещи отъ скотовъдство и земедѣлие: Плавило (изворъ), Шилегарникъ (нива), Ярешникъ (село), Ягнило (нива и ливада), Гноище (махала), Отбивало (ливада), Гнило-Бачевище (нива), Прокарище (нива и пусто мѣсто), Орница (нива), Орище (дѣлъ ниви), Прѣлогъ (нива), Поище (ливада, изворъ), Плуговище (нива), Премужище (нива) и др.

8. Имена, произходещи по нѣкаква особеностъ на водата: Модра-Вода (ливада), Герѣнъ (нива), Студени-Кладенецъ (изворъ и нива), Света-Вода (изворъ и нива), Смръдлянъ (изворъ и ливада), Вирове (нива) и др.

9. Имена, свързани съ старото рударство: Щетина (гора и ливада), Жяжнѣица (ливада), Вигнѣище (гора и ливада), Златареви-Руни (ниви, гора и махала), Андакъ (пасбище), Вигнѣе (ниви), Пешина-Щетина (нива), Сребръно-Коло (пасбище).

10. Имена, които напомнятъ за старото население: Градище (пусто мѣсто, нива) Дзидини (пусто мѣсто, нива и ливада), Крепѣкъ (пусто мѣсто), Куйкъище (зеленчукова градина), Гумнище, Поятище, Бодинъ-Градъ (пусто мѣсто), Бѣдино-Поље (ниви и ливади) и др.

11. Отъ имена и прѣкори на хора: Милевци (село), Радичевци (село), Райчиловци (село), Груинци (село), Назърица (село), Янинъ-Ридъ (бърдо), Павловица (нива), Коравильово-Лежище (нива), Милкъивонъивче, Дрангѣ (нива), Гелевица (нива), Китановица (нива), Баба-Вуканица (ливада), Дѣстиница (ливада), Поповъ-Долъ (нива и долина), Голомудовица (нива), Якимовци (махала), Богдановци (махала), Деяновци (махала), Манчовци (махала), Лазаровци (махала) и др.

12. Имена, свързани съ разни човѣшки дѣятелности: Опчивало (нива), Службище (ливада), Цръква (нива), Кавгалия (нива и ливада), Дисадзи (нива), Друмо (нива), Лѣзище (нива), Вурнѣище (ливада и овощна градина), Гробица (нива), Кочини (ливада), Пералище (ливада), Копотина (махала), Седище (нива и др).

13. Имена, свързани съ видове занаяти: Кюрчийска-Ливада (ливада и нива), Терзийско-Присое (гора), Качарева-Нива (ливада и гора), Мутавджийници (махала), Майсторица (нива), Клинчарь (махала), Арамия (връхъ) и др.

14. Имена, свързани съ имената на хора отъ чуждъ народъ: Турско-Гумно (нива), Сръбинци (махала), Биляница (нива), Цинцарски-Кладенецъ (изворъ и ливада), Ерменски-кладенецъ (нива и изворъ), Турска-Ливада (ливада и овощна градина), Циганско-Рамнице (нива), Вазлийско-Бачевище (нива), Назърица (село), Спаниница (ливада), Карадачки-Ридъ (бърдо), Ибраимовица (ливада), Исмановица (ливада), Алилови-Шилегарници (нива), Вусеинова-Бара (ливада), Булино-Бунище (овощни градини), Влашки-Ридъ (бърдо), Влайня (махала).

15. Имена отъ чуждъ провзходъ: Крѣцулъ (махала), Барбуловица (махала), Ласъ (махала), Рѣдулъ (махала), Кляшъ (нива).

16. Непознати и необясними: Къбличъ (нива), Кейнъ-Станъ (нива), Калиманъ, Андреашъ (ливада), Аматица (нива), Доданъ (изворъ и нива), Исайя (нива), Цуцакъ (нива) и др.

4. С е л и щ а.

Положение.

Прѣди освобождението на България селищата въ Крайще сж заемали съвсѣмъ друго положение спрѣмо околната природа, слънцето и вѣтроветѣ, отколкото сега. Днесъ нито едно село (съ изключение на Райчиловци) не е запазило непромѣнено това положение, каквото е имало при основаването си, а изцѣло или отчасти го е промѣнило. Тая промѣна не е станала за всички села въ едно и сжщо врѣме: за нѣкои ти почнала прѣди 120 години, а за други (най-късно) — прѣди 40.

По-рано, при възникването имъ, и дълго врѣме слѣдъ това селата били разположени или покрай рѣкитѣ — такива сж, напиримѣръ: Божица, Горня-Лисина, Долня-Лисина, Бослиградъ, Долня-Любата, Горня-Любата, Дулатъ, Църнощица, Долно-Тлъмино, Бистъръ, Рикачево, Бранковци, Млъкоминци, Долно-Уйно, Драгойчинци, Косово, Треклина, Драголевци, Габрешевци, Чешлянци, Лечевци и Бъзовица — или въ началото на притоцитѣ и изворитѣ имъ — такива сж: Радичевци, Милевци, Гложье, Паралово, Мусуль, Плоча, Ярешникъ, Горно-Тлъмино, Зли-Долъ, Горно-Уйно, Полетинци, Ресенъ, Долни-Коритенъ, Горни-Коритенъ, Изворъ, Груйници, Горно-Кобилъе, Долно-Кобилъе, Киселица, Уши, Добри-Долъ, Сушица, Злогошъ, Белутъ и Буцалево. Ето защо всичитѣ можемъ да наречемъ съ общо име *долински поселища*. Пространството, което заемали съ своята работна земя, било малко, а мерата (свободна земя, служеща само за пасбище) и горитѣ били обширни. Почти всички селища били разположени по присойнитѣ на долинитѣ, изложени много добръ на слънце и запазени достатъчно отъ студенитѣ вѣтрове.

Това положение селищата запазили, додѣто били малки и додѣто, слѣдователно, вужда отъ повече работна земя не се явявала. Тогава селата изглеждали като скрити въ пазвитѣ и завонтѣ на долинкитѣ и били тольозъ голѣми, колкото имало равно мѣсто за постройка на къщитѣ за живѣние и за другитѣ сгради, нуждни за добитѣка. Повече отъ това не могли да се разширяватъ.

Като се увеличило населението, промѣнило се и положението на селата. Землището въ Крайще е изпрѣсечено; то е абсолютно неудобно за по-едри заселища и, ако не се изселява частъ отъ добитото отъ естествения прирѣстъ население, както що е това въ дѣйствителностъ въ Крайще, тогава то ще търси мѣста за живѣние навсѣкждѣ изъ синора, та макаръ и не така удобни, както трѣбва. Така и станало. Но не само частъ отъ новото (прирастѣтъ), а и старото население изоставило огнищата си, прѣснало се на махали, и по тоя начинъ положението на селата се промѣнило. Главната причина за промѣна на това положение лежи въ нуждата да се оре много земя. И понеже такава земя не намѣрили близо до работната земя, която дотогава имали, принудили се да я потърсатъ по-далече; това правили най-често по-младитѣ синове на домакина и то, кога дохождалъ редъ да се дѣлятъ. Отъ друга страна, материалъ да се построи бърже и евтино нова къща, се намиралъ навсѣкждѣ; това пѣкъ обстоятелство улеснило всички да строятъ къщи, дѣто искатъ. Тѣй че днесъ крайшкитѣ села съ по-голѣма частъ отъ махалитѣ си сж отдалечени отъ рѣкитѣ и притоцитѣ имъ, разположени сж на групи отъ къщи високо надъ тѣхъ — отъ 100—700 м. — и държатъ ридовѣтъ, страничнитѣ долини и валозитѣ покрай тѣхъ. Нито едно крайшко село, слѣдъ като промѣнило положението си, не е слѣзло на по-низко мѣсто, а всички сж отишли на по-високи. Освѣнъ това съ цѣлокупното си разположение сж заели много по-голѣмо пространство, отколкото го имали първоначално. Характерно въ това отношение е село Божица. Прѣди да бжде прѣснато на махали (прѣди около 120 години), то не заемало съ всичкитѣ си къщи по-голѣмо пространство отъ $\frac{1}{4}$ квадратни килм., а днесъ то държи 71.6 квадр. километра — нѣщо дори невѣроятно — и махалитѣ му сж отдалечени съ по 3—4 часа една отъ друга.

Никждѣ, може би, на друго мѣсто въ България, освѣнъ въ Крайще и близкитѣ до него села изъ Трънска и Кюстендилска околин, положението на селищата не зависи така изключително отъ нуждата за по-лесно добиване житнитѣ растения. И доволко само на нея трѣбва да се отдаде сегашното положение, се вижда отъ обстоятелството, какво много махали сж били принудени да се изселятъ даже изъ усойнитѣ, дѣто вѣтъръ духа и слѣнце не грѣе, но само и само да бждатъ по-близо до нивитѣ си. Нѣкои махали сж се лишили дори и отъ студена и пивка вода, каквато имали по-рано. На нѣкои мѣста човѣкъ трѣбва просто да се чуди (ако не знае условията за живѣние въ Крайще) на ума на хората да строятъ къщитѣ си на най-открититѣ мѣста, точно по билото

на ридоветъ, дѣто вѣтърътъ и камънитъ, както казватъ, дига отъ земята. Това сж направили, както се каза вече, отъ нужда: отъ най-близкитъ до работата земя мѣста избраното сравнително е най-удобно за построяване на сгради.

Ако искаме да разпрѣдѣлимъ селищата въ Крайще по тѣхното положение на групи, то много по-мачно е да се направи това за сегашнитъ, отколкото за по-старитъ. Тогава тѣ били главно долиински и изворищни, а сега повече сж ридски, или пъкъ държатъ горнята и сръдната частъ отъ склоноветъ на клисуритъ — клисурски поселища. Днесъ селата Драгойчинци, Косово, Горня-Лисина, Църнощица, Долно-Тлъмино, Ривачево, Мгѣкоминци, Бъзовица, Гложье, Ярешникъ, Ресенъ, Долни-Коритенъ и др. сж изоставили съвсѣмъ мѣстата на старитъ си огнища и сж станали съ махалитъ си ридски или клисурски села. Други пъкъ — Божица, Долня-Любата, Горня-Любата, Дукатъ, Бистъръ, Горно-Тлъмино, Треклина, Габрешевци, Белутъ, Груйнци, Изворъ, Горно-Уйно, Полетинци и др. — сж запазили старото заселищно мѣсто, дѣто останала по една махала, която навсѣкдѣ носи име „село“, а другитъ се прѣснали въ ермъ око̀ло нея. Сега тия села можемъ да наречемъ и долиински, и ридски поселища.

Отъ всички 62 села въ Крайще само Босилградъ, Райчиловци, Радичевци и Треклина (но не съ всичкитъ си махали) могатъ да се считатъ, че сж разположени въ равнина, а всички останали 58 сж по баиритъ, ридоветъ и долиинитъ-клисури.

Нито на една отъ махалитъ, които сж разположени по течението на Драговищица и Треклиинската рѣка, кжщитъ се заплашватъ отъ наводненieto на тия рѣки. Другъ е въпросътъ за селскитъ имоти: тѣхъ рѣкитъ и създаватъ, и унищожаватъ; създаватъ ги, защото безъ тѣхното напояване пѣськливата имъ почва нищо не би дала, а унищожаватъ ги, защото коритата имъ сж непостоянни.

Типъ на селищата.

Днешниятъ типъ на поселищата въ Крайще коренно е различенъ отъ тоя на сжщитъ прѣди 40, 70 и 120 години. Съ промѣна въ положението на поселищата, промѣнилъ се и тѣхниятъ типъ. Докато въ по-старо врѣме всички почти крайшки села (съ малки изключения) имали видъ на купни поселища, тѣй нареченъ сбиенъ типъ, днесъ е тѣкмо обратното: отъ 62 села само едно — Райчиловци — е чисто купно, а всички останали сж колибни поселища — разбиенъ типъ.

Туващнитъ села въ своето развитие и възникване сж минали и тритъ, извѣстни въ географската наука, физиономии на поселища: единиченъ дворъ, малко купно село и най-послѣ колибенъ видъ, който иматъ и сега. А ето какъ станало това: слѣдъ като за извѣстно врѣме Крайщето запусгвало (говори се да е било подиръ дохаждането на турцитъ), почнало пакъ да се заселява и то отначало само отъ единични сѣмейства, обикновено бѣжанци изъ македонскитъ села около

Щипъ, Паланка и Кочани. Всѣки избиралъ за заселяване такова мѣсто, което му се харесвало, зеръ нѣмало кой да му прѣчи: „оно било, кажатъ, тѣгай пустолия.“ Така възникнали малки поселища, отначало като единични дворове, а послѣ, кога при тѣхъ захванали да дохождатъ и други пришелци, образували се селца съ 7—8 къщи. И дълги години селата запазили това малко число на домакинства, понеже тогава било обичай да живѣятъ въ задруги. По-послѣ, съ разпадане на задругитѣ и съ раздѣляне на имотитѣ помежду брата и синове, селата увеличили числото на къщитѣ си и на много мѣста достигнали и до 50 даже. Тѣй се образували сбиенъ типъ поселища или купни села, по-голѣмиятъ брой отъ които построили своитѣ къщи за живѣние и другитѣ сгради за добитѣка „изъ долинитѣ“ покрай рѣкитѣ Драговищица, Треклинска и Бранковска. Слѣднитѣ села, които били разположени покрай рѣкитѣ, сж успѣли да станатъ сбиенъ типъ, купни поселища: Босилиградъ, Долня-Лисина, Горня-Лисина, Божица, Долня-Любата, Горня-Любата, Дукатъ, Църнощица, Долно-Тлъмино, Бистъръ, Рикачево, Бранковци, Млъкоминци, Долно-Уйно, Габрешевци, Треклина, Драголевци, Косово, Драгойчинци, Лечевци и Бъзовица. Успѣли сжцо да станатъ сбиенъ типъ и слѣднитѣ села, разположени при потоци и извори: Райчиловци, Радичевци, Милевци, Гложйе, Паралово, Муслъ, Плоча, Ярешникъ, Зли-Долъ, Горно-Тлъмино, Горно-Уйно, Полетянци, Ресенъ, Долни-Коритевъ, Горни-Коритевъ, Изворъ, Груинци, Чешлянци, Горно-Кобилъе, Долно-Кобилъе, Киселица, Уши, Добри-Долъ, Сушица, Злогошъ и Белутъ. Тѣй че отъ 62 села 47 успѣли да станатъ купни поселища, сбиенъ типъ, а останалитѣ 15 отъ единични дворове промѣнили типа си въ колибни поселища, разбиенъ типъ, поселища на махали.

Доколкото помнятъ стари хора, по това врѣме, т. е. кога селищата станали по-едри и били още купни, малко или никакви заселници не дошли отвънъ. Увеличаването броятъ на домакинствата, а заедно съ това и на сградитѣ, ставало изключително почти отъ естествения прирѣстъ на населението. Селата не се дѣлили на махали, отдалечени една отъ друга на голѣмо или малко разстояние, а всички селски къщи били близу, въ купъ и се дѣлили по родове. Ниви, ливади и градини отначало били близу до селищата, но послѣ, когато броятъ на членовѣтѣ въ сѣмейството порасълъ, явила се нужда да се оратъ все по-голѣми и по-голѣми пространства, доста отдалечени отъ селището; тѣй че послѣдното по-късно останало настрана отъ новата работна земя.

Да се развиватъ по-нататѣкъ селата като купни поселища и да увеличаватъ броя на къщитѣ, това не могло да стане, защото се явили много причини за разселяване. Прѣди всичко нито едно отъ тѣхъ (съ малки изключения) нѣмало достатѣчно равно мѣсто, дѣто да се разположатъ новопостроенитѣ му къщи. Второ, като се увеличило населението, увеличилъ се и броятъ на добитѣка; зарадъ него били принудени да строятъ сгради настрана и обикновено на далечно разстояние отъ сели-

щето, най-близу до новоизорепитѣ ниви. Въ повечето случаи докарвали лѣтно врѣме добитѣка въ селото, та макаръ и да било тѣсно, а зимѣ той живѣлъ по кошаритѣ, дѣто била прибрана и складирана по-голѣмата частъ отъ неговата храна. Ако непристѣпността за кола на селското землище не прѣчеше, за да бѣде докарана по лесенъ начинъ тази храна въ селото, а торѣтъ отъ добитѣка — отъ селото на нивата, тогава и желанието на селянитѣ, да живѣятъ още нѣколко врѣме въ купъ, щѣше да бѣде удовлетворено: чувството за задруженъ животъ у крайшчанина е доста развито, и не токо тѣй той се рѣшава да се раздѣли отъ ония, съ които е живѣлъ на млади години. По врѣме на това разпрѣсване по махали (тѣй твърдятъ най-стари хора) тукашнитѣ селяни не знаели да се ползватъ отъ тора на добитѣка. Послѣ, като видѣли, че наторената нива дава десеторѣно повече (научилъ ги нѣкой, който ходилъ въ Сърбия), почнали да изнасятъ кое съ кола, кое съ коне (въ кошове) на нивитѣ и оня торъ, който по-рано билъ изхвърлянъ на купища вѣнъ отъ селото. Това прѣнасяне, разбира се, било съвсѣмъ трудно, а нѣкъдѣ и невъзможно. За да се използва всичиятъ торъ, почнали да оставятъ и лѣтно врѣме добитѣкътъ да лежи по кошаритѣ и трѣлитѣ. Послѣ се научили да торятъ нивитѣ си и посрѣдствомъ егреци: една седмица или 10 дена добитѣкътъ (главно овцитѣ и козитѣ) ще лежи пощно врѣме въ заградено съ плетъ или трѣне малко мѣсто върху извѣстна частъ на нивата, а послѣ ще го помѣстятъ по-нататѣкъ, додѣто цѣлата нива или частъ отъ нея бѣде наторена. Ето какъ извѣстна частъ отъ членовѣтъ на домакинството били ангажирани да стоятъ прѣзъ цѣлата година на кошаритѣ, за да отглеждатъ добитѣка, чието число още повече било увеличено главно зарадъ тора. При кошаритѣ взели да строятъ и кѣщи за хората. А това раздѣляне на домакинството — да работи на двѣ отдалечени мѣста — се видѣло на селянитѣ съвсѣмъ неудобно и, понеже по-лесно било да се напусне окончателно селището, отколкото кошаритѣ, селата почнали да се разселяватъ.

И тѣй отъ една страна тѣснотата на мѣстото, дѣто било селището, отъ друга отдалечеността на земята за обработване и, отъ третя нуждата отъ отглеждане повече добитѣкъ и използване тора му на самото мѣсто, дѣто живѣе той — понеже иначе торѣтъ не може да се изкарва съ кола отъ едно на друго мѣсто — надвили на чувството за задруженъ животъ, и селянитѣ се прѣснали съ кѣщитѣ се на далечни разстояния единъ отъ другъ (табл. XIV. 1). Отначало тѣ били по една кѣща, а съ врѣме слѣдъ дѣлбата между братята станали повече, за да стигнатъ до голѣзината на днешнитѣ махали — колиби. Броятъ на послѣднитѣ днесъ е голѣкъ. На мѣстото на старото селище вѣйдѣ останали по 3—4 кѣщи, а вѣйдѣ нито една. Напр. село Долня-Лисина почнало своето разселване прѣди около 50 години, а продължава го и сега. Прѣди 20 години азъ знаехъ 12 кѣщи въ старото селище, а днесъ е останала само една, и то на вдовца, която нѣма ни стока (добитѣкъ), ни много ниви (табл. XVIII). Въ повечето отъ селата мѣстата на старитѣ огнища сж обрѣнати сега

въ зеленчукови градини, защото има достатъчно вода за поливане на посаденото.

Кога се образували купни поселения или изобщо кога се основавали селата, нуждата отъ добра и изобилна вода е играла най-важна роль, а при разселването на махли това обстоятелство не е могло да бжде спазено навсѣкждѣ, понеже не на всѣко мѣсто, дѣто сж днешнитѣ махали (а едноврѣменшитѣ отдѣлни дворове), има добра и изобилна вода. На много мѣста сега махалцитѣ сж принудени да донасятъ вода за пиене отъ далечни мѣста или да се задоволяватъ съ тая, що тече изъ най-ближната долина, па макаръ и да е безвкусна.

За много села, като причина за разселване, трѣбва да се посочи, покрай поменатитѣ, още и злосторствата на турцитѣ. Особено сж изпатили въ това отношение селата „що ги друмъ бие“; такива сж напримѣръ: Горно-Уйно, Горни-Коритенъ, Полетинци, Божица, Горня-Лисина, Долня-Любата, Треклина и др. На нѣкои села турцитѣ нарочно сж прѣчили на разселяването, защото инакъ нѣмало, кждѣ да спиратъ на конакъ, и подъ прѣдлогъ, че селянитѣ ще криятъ по махалитѣ комити, насила ги връщали въ старото село. Напр., въ с. Долня-Любата поляцитѣ-турци отивали по къщитѣ въ махалитѣ и събирали връшницитѣ (желѣзенъ похлупакъ, който се поставя върху подница, за да се пече хлѣбъ) и ги донасяли въ купното село, за да наваратъ по тоя начинъ хората да се прибератъ въ старитѣ си къщи. Сжщото правили и въ с. Горни-Коритенъ.

А доколко сж силни условията, които прѣчатъ, за да може да се образува въ Крайще тепърва купно поселище, се вижда отъ обстоятелството, че много отъ днешнитѣ махали сж образувани не отъ разселване на нѣкои по-голѣми махали, разселени по-рано отъ купно поселище, а отъ пришелци. И тукъ както и по-горѣ главна роль играе голѣмата неплодородность на земята, което нѣщо принудило селянитѣ да изорватъ все повече и повече мѣста отъ мерата, за да задоволятъ нуждата за хлѣбъ, и по тоя начинъ мѣстили и къщитѣ за живѣние. Значи, разпрѣсването по махали ще продължава.

Село Босилиградъ (табл. XIII. 1) дължи свой сбиенъ типъ (макаръ че има 5 махали, отдалечени съ по 1—2 км.) само на обстоятелството, че е административенъ центъръ и че по-голѣма часть отъ синора му е достъпенъ за кола. За малко врѣме и то прѣсвало по-голѣма часть отъ жителитѣ си по махали, но послѣ се върнали; останали само сегашнитѣ петъ. Единствено селище, което има сбиенъ типъ и което се е развило отъ отдѣленъ дворъ въ купно поселище, е село Райчиловци. Само малка часть отъ нивитѣ му сж недостъпни за кола, но зарадъ тѣхъ не може то да се разсели, толкозъ повече, че се намиратъ въ безводно мѣсто. Жителитѣ му днесъ се занимаватъ съ земедѣлие, овощарство, малко скотовѣдство и кираджилъкъ. Излишното население се изселява въ Тозлука, Бѣлослатинско и Орѣховско. Додѣто сжществува, това село все ще бжде купно.

Днесъ махалитѣ на селата въ Крайще сж прѣснати навсѣкждѣ изъ землищата имъ, като е спасенъ само принципътъ — да бѣдатъ по-близу до работната земя. Нѣкждѣ тѣ държатъ долинитѣ, нѣкждѣ валозитѣ, нѣкждѣ отерититѣ ридове. Гледано е само да бѣдатъ по възможность добрѣ запазени отъ вѣтрове (това навсѣкждѣ не могло, обаче, да стане). Отъ близостта на удобнитѣ мѣста за ниви (помежду имъ) зависи и отдалечеността на махалитѣ отъ старото селище и една отъ друга. Въ едни села има махали, отдалечени съ по 50—100 крачки (табл. XV. 1. 2 и XVI. 1. 2), нѣкждѣ съ 1000, нѣкждѣ съ по $\frac{1}{2}$ часъ, а нѣкждѣ съ по цѣлъ, а даже и повече часа. Отдѣлнитѣ къщи въ махалитѣ сжщо не сж еднакво отдалечени. Малко сж ония махали, които иматъ съвсѣмъ близу една до друга къщитѣ си, а повече отстоятъ една отъ друга съ 200—300—500 крачки. Тука главна роль играе видътъ на земята. Голѣма часть отъ тия отдалечени къщи носятъ обикновено по двѣ имена — това на общата махала и това на родата. Напр., махала Рамни-Дѣлъ, къщи Дедо Колевци; Махала Липа, къщи Милисавовци.

Онази махала, която носи име Село или Селище и която е на мѣстото на старото купно село, се счита и сега за центъръ на селото. Тука обикновено е черквата, училището, общинското управление (ако селото е центъръ на общината), кръчмитѣ, бакалницитѣ. Сжщо и циганитѣ — ковачи (табл. LXIII. 2) (всички сж християни и употребяватъ само български езикъ, защото цигански не знаятъ) живѣятъ въ тази махала. Нѣкои отъ тия махали иматъ характеръ и изгледъ на купни, сбиеенъ типъ поселища. Такива сж, наприкладъ, централнитѣ махали на селата Изворъ (табл. XIV. 2) Треклина, Горно-Уйно, Радичевци, Долня-Любата, Божица, Горня-Лисина, Лечевци. Много отъ домакинствата на тия махали не сж излизали отъ купното поселище, много отъ тѣхъ сж излизали и сж се върнали, а нѣкждѣ пъкъ нѣкои сж съвсѣмъ нови заселници (обикновено изъ Македония). Въ селата Горня-Лисина, Църнощица, Дуваць, Млѣкоминци, Драгойчинци, Треклина, Гложье, Мусуль, Ярешникъ, Ресенъ, Долни-Коритенъ и др., на полянкитѣ, дѣто сж били купнитѣ поселища, днесъ не стои нито едно домакинство, а мѣстата имъ сж обрнати на зеленчукови градини или ниви. Въ много отъ тия градини и сега личатъ вдлъбнатинитѣ отъ основитѣ на къщитѣ.

Махалитѣ на разпрѣснатитѣ днешни поселища въ по-голѣмата си часть носятъ имена или прозвища на най-стария членъ на задругата, оня, който пръвъ дошълъ и основалъ махалата, а по-рѣдко носятъ топографски имена. Напр., Якимовци, Юруковци, Богданова махала, Дръндева махала, Пешовци, Ковачевци, Бекяровци, Чоляковци, Тупаровци, Шовудинци, Бумбаровци, Мангевци, Шакламановци, Дойчиновци, Радулова Падина, Матейнци, Баба Гюринци, Велимировци, Поповдолци, Лозановци, Деяновци; топографски: Каменярци, Раздолци, Лещарци, Широки-долъ махала, Васчукаръ, Кривулякъ, Поляна, Валогъ, Пезуль, Рамнище, Голиделъ, Придолъ, Езерина махала, Блатска махала, Рядо.

Има нѣкои села въ Крайще (съвсѣмъ малко), които отъ единиченъ дворъ сж минали направо въ разбненъ типъ поселища, безъ да успѣятъ поне за малко врѣме да бждатъ купни. Такива сж Лисецъ, Топли-Долъ, Царица, Барье, Побненъ-Камикъ и др. Зарадъ това има чисто физически причини: нийдѣ въ синора имъ нѣма равнинка, макаръ и най-малка, дѣто би могло да се застроятъ поне 10 къщи за живѣние и нѣколко кошари за добитъка. Цѣлото имъ землище е чисто планинско, изпрѣсѣчено, стрѣмно и неплодородно. Затова и да сж желали да образуватъ купни поселища, не сж могли да успѣятъ. Тѣ отъ самото начало сж прѣснати на махали и такива ще си останатъ. Характерно е, че всички села отъ тоя типъ държатъ най-високитѣ населени мѣста въ Крайще. Доколкото може да се излсѣдва, тия поселища сж образувани първоначално отъ заселници скотовѣдци, които изорали ниви изцърво само за „зобъ“ на добитъка, а послѣ за храна и за себе си. Тукъ отдѣлнитѣ махали не сж се образували другояче, освѣнъ отъ „изроилия“ се родъ на първия заселникъ, защото почти навсѣкдѣ тѣ произхождатъ отъ единъ родъ, безъ да сж дошли по-послѣ нови заселници. Ако сж дошли такива нѣкдѣ, тѣ си образували ново селище, като завзели ново мѣсто, доста отдалечено отъ първото заселище, а послѣ за обща защита и за обща помощ рѣшили да се сгруппиратъ само по име въ отдѣлни села, като приели за название на селото или името на нѣкоя близка планина (Лисецъ, Побненъ-Камикъ, Царица, Барье), или пъкъ дали такова, което произхожда отъ вида на землището или отъ името на най-стария владѣтель, ако такъвъ е имало (Рѣжана, Назърица, Брестъ, Метохия, Рибарци, Топли-Долъ и др.).

Изобщо погледнато, образувано е купно поселище или по-голяма махала тамъ, дѣто мѣстността допуска, дѣто условията за по-сносенъ животъ ги има, дѣто околното землище е „по-сложно“, по-пригодно за кола и сани.

Какъвъ ще бжде бждещиятъ типъ на тукашнитѣ поселища, на тоя въпросъ не е мжно да се отговори: той ще бжде (съ съвсѣмъ малки изключения — Босилиградъ, Райчиловци и Треклина) разбненъ типъ, типъ на села съ махали — колиби и не може да се повърне никога къмъ сбненъ типъ, защото нѣма условия за колко-годѣ сгоденъ животъ въ купно поселище. Би се образували може би купни поселища, само ако се откриятъ повече руди, каквито дѣйствително тукашнитѣ планини криятъ.

Дворъ, къща и други сгради.

Както навсѣкдѣ, така и въ Крайще, поминъктъ, мѣстността, обичаитѣ, нравитѣ и най-послѣ строителнитѣ материали сж турнали специфиченъ отпечатъкъ върху жилището за живѣние и върху останалитѣ сгради, нужни за различни цѣли въ стопанствения животъ на тукашния селянинъ. Прѣди всичко поминъктъ на крайшчанина — земдѣлие и скотовѣдство — е управилитѣ най-силно, ако не и изключително влияние

върху начина на разпрѣдѣление и групиране къщитѣ му за живѣние съ сградитѣ на добитѣка и плѣвника. Най-уредено домакинство се счита това, на което къщата за живѣние, плѣвникътѣ, кошаритѣ, трѣлитѣ, хамбарътѣ и всички други потребни малки и голѣми сгради, сж на едно мѣсто, близу една до друга и заградени съ обща ограда, т. е. да сж въ единъ дворѣ.

Обичайно всѣко домакинство въ Крайще има дворѣ, ако за такъвъ се смѣта свободното мѣсто, което се намира около къщата, или между нея и останалитѣ сгради. Той бива заграденъ или не, главно споредъ това, дали около къщата или близу до нея има нива, ливада или овоцна градина. Ако сградитѣ на домакинството сж построени всрѣдъ такъвъ имотъ, непрѣмѣнно дворѣтъ или, по-добрѣ, дворното мѣсто ще бѣде заградено съ плетъ, зидъ (дуваръ) или прошки, защото инакъ добитѣкътѣ и домашнитѣ птици ще правятъ пакостъ. Съ плетъ „плотъ“ заграждатъ двороветѣ въ такива села, въ които има лѣскови дървета, а плетове отъ лѣскови прѣте сж най-трайни. Нѣкъдѣ вмѣсто лѣскови прѣте употребяватъ дъбови, върбови или тополови. Върху плета се поставятъ трѣне, за да не може да прѣскача прѣзъ него добитѣкътѣ, пѣеъ и хора да го не поврѣждатъ. Коловетѣ, върху които се плете плетѣтъ, най-често биватъ дъбови, „сръчѣво“ дърво. Дворна ограда съ зидъ, макаръ и да се смѣта за най-здрава, е по-рѣдка, защото направата ѝ струва по-вече пари. Зидоветѣ се правятъ или отъ рѣченъ камѣкъ (такива се разбиратъ и свлѣчени отъ порцитѣ), или отъ ломени гнайсови, отъ лиска и др. лесноразрушими скали. Въ повечето случаи камѣнитѣ на дворната ограда не лѣпятъ съ калъ, а ги поставятъ на „су'а зидария“. По-не-трайни сж зидоветѣ отъ рѣченъ камѣкъ, защото и малък натискъ може да ги събори. Откакъ козитѣ унищожили лѣсковитѣ гори, дворнитѣ огради отъ зидъ се увеличили. Дѣто има повече букови гори, тамъ дворната ограда е отъ прошки — дъски, изцѣпени отъ буковъ дѣнеръ съ сѣкира, а не съ стружня; на единия край тѣ сж заострени; не сж по-високи отъ 1-20 м. и по-широки отъ 8 до 10 см.

Изобщо вето, много по-малък е броятъ на домакинствата, които иматъ заградени дворове, а по-вече иматъ незаградени такива. Въ нѣкои села сж отвикнали отъ думата дворѣ, понеже цѣлото пространство около къщата е незаградено. Даже плѣвникътѣ и гумното стоятъ незаградени. Най-често заградени дворове се срѣщатъ въ селата Горни-Коритенъ, Трелина, Сушица, Драголевици, Изворъ, Босилиградъ и въ други нѣкои отъ по-низко разположенитѣ села, а въ чисто планинскитѣ — двороветѣ сж свободни.

Въ единия край или въ срѣдата на заграденото или незаградено дворно мѣсто е построена къщата (къща, каща, куйкъ) за живѣние на домакинството.

Днесъ за днесъ въ Крайще съществуватъ 3 типа къщи за живѣние: 1) стара едноетажа сламена безъ или съ коминъ, съ зимникъ въ по-

низкитѣ села и безъ такъвѣ въ чисто планинскитѣ;¹⁾ 2) стари керемидни съ коминѣ (съвсѣмъ рѣдко безъ коминѣ) на единѣ етажѣ, и 3) нови едноетажни и двоетажни керемидни къщи съ коминѣ и зимникѣ.

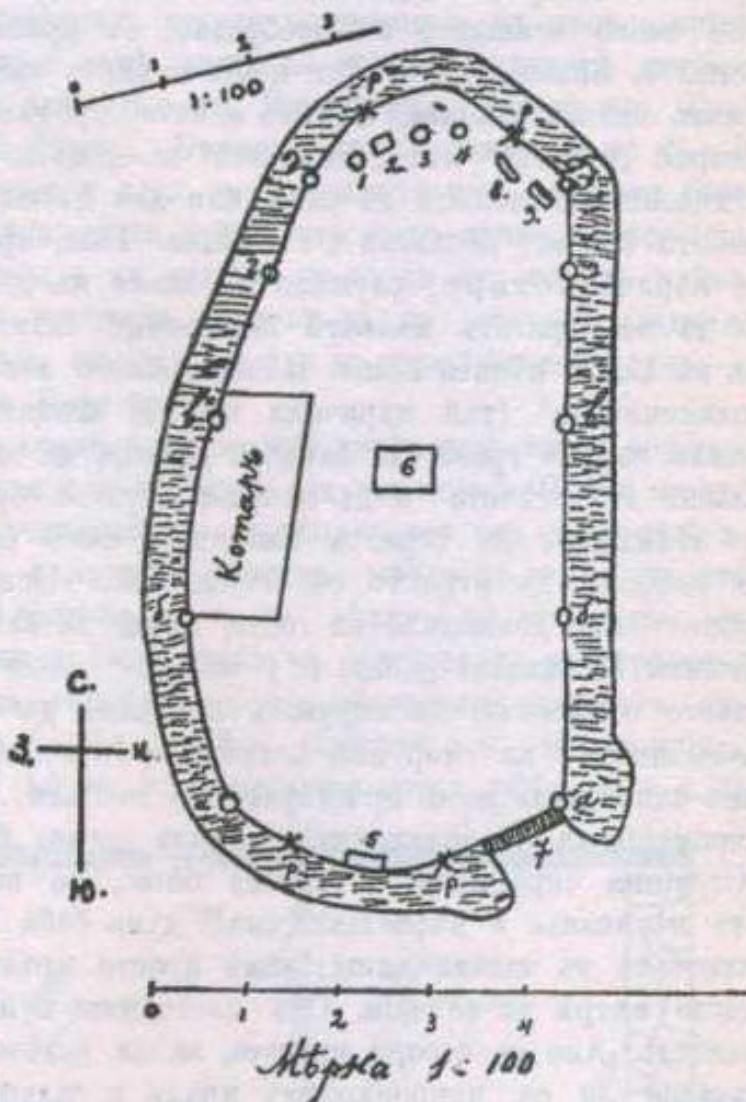
Освѣнѣ изброенитѣ типове къщи съществувалѣ прѣди освобождението и десетина години слѣдъ него единѣ особенѣ типѣ, най-старѣ, безъ коминѣ, безъ прозорци и безъ зимникѣ (табл. XVII. 1). Баба Пена, майка на свещеника Александъръ Цековъ отъ с. Райчиловци, помни, кога цѣлото имѣ село имало поменатия типѣ къщи — „како кочини бе'а бабинѣ, како кочини!“ Тия къщи отвѣнѣ изглеждали като днешнитѣ тѣрли за добитъкъ (гл. фотографията на тѣрлата на попъ Марко отъ с. Горня-Ръжана — табл. XX. 2. Тоя типѣ къщи сѣ правени така: нѣколко греди, обикновено 8—10, се залавятъ по двѣ съ единия си край една о друга подъ остърѣ или правѣ жгълѣ и се завързватъ (въ по-старо врѣме) съ навитѣ, или, вмѣсто да се завързватъ, изжлѣбватъ се, па се заковаватъ съ дървени клинове. Такива двѣ заловени една отъ друга съ двата края греди се наричатъ глави. Тѣй „наколибени“ \wedge 4 или 5 глави се изправятъ, а свободнитѣ имѣ крайща се заравятъ колко 50—60 см. въ земята върху избраното за къща мѣсто. Отъ глава до глава обикновено оставятъ отъ 90 с. м. до 1·10 м. Като забиятъ въ земята и изправятъ двѣ отъ главитѣ, заковаватъ въ горния имѣ край напрѣчни дълги и тѣсни прѣчници (изцѣпени дъски), наречени бѣскѣи. Слѣдъ това на означеното разстояние се изправя третата глава и сжщо се закрепя съ жловата си частъ за баскията; по тоя начинѣ се „дигатъ“ всички глави. Отъ страната, дѣто ще бжде вратата и противоположната ѣ страна, издигатъ още по единѣ чифтѣ наколибени греди, наречени рожнѣици. Тѣ сжщо се побиватъ въ земята и се „прислонюватъ“ (допиратъ) до крайнитѣ глави, за да врѣцятъ цѣлата сграда. Подирѣ това главитѣ и двата чифта рожнѣици се обковаватъ и стѣгатъ отвѣнѣ съ нѣколко реда баскии, а върху тѣхъ се туря слама отгорѣ до долѣ. При „основитѣ“ отвѣнѣ се забиватъ колове заплитатъ се съ прѣте, а върху плета се турятъ трѣне. Между плета и баскиитѣ се „набива“ слама, а отвѣнѣ до плета се изкопава вада или се издига малъкѣ ровѣ, за да не може да влѣзе придошлата отъ поройни дъждове вода въ „куйката“. Изобщо, за да се избѣгне влагата и „подбарушката“ (наводняването), тоя типѣ къщи сѣ строили върху наведено мѣсто. Върху сламата, покрива, се поставятъ притки, дълги букови или върбови прѣте, защото иначе и обикновенѣ вѣтѣрѣ могълѣ да разкрие къщата. Вратата е отъ грубо издѣлани и нестружени дъски; тя се държала съ желѣзни баглами за страничната греда (едната половина на „главата“). Въ по-старо врѣме и въ по-бѣднитѣ села не е имало желѣзни баглами, а вмѣсто тѣхъ туряли въ вратата дървени клинове, които поставяли въ извъртенитѣ за тая цѣль дупки на „кушацитѣ“ (страничнитѣ греди). А за да се крѣпи добрѣ вратата, въ горния край я завързвали за кушана съ гѣзва, направена отъ лѣсковѣ прѣтѣ или навитѣ.

¹⁾ Срѣщатъ се и много планински къщи отъ тоя типѣ, които имать зимникѣ.

Вратата служала и за прозорецъ — другъ не се турялъ. Описания изгледъ е имала „куйката“ отвънъ. Влѣзе ли се вжтрѣ, ще се види, че заетото отъ куйката пространство върху земята прилича на сплесната елипса, къмъ едното огнище на която се намира вратата. Въ срѣдата елипсата е широка 4 м., а при крайщата по $2\frac{1}{2}$. Отвжтрѣ се вижда

Планъ
на най-старъ типъ каца. (Сега
е тѣра на Милованъ Станковъ
отъ Босилградъ).

- , а б в г д — главни
× р — рожнѣци
1 — каче за сирене
2 — ковчегъ за дрехи
3 — каца за зеле
4 — каче за масло
5 — водникъ
6 — огнище
7 — врата
8 — пощенъ
9 — брашненникъ

цѣлнятъ свететъ на кѣщата заедно съ сламата (покрива). На срѣдата се намира огнището — плетка четвъртата дупка, заградена отвсѣкъдъ съ плочи, за да не се пилѣе огънътъ. Надъ него виси верига, закрѣпена върху лѣса, която прѣдставява нѣщо като таванъ. Лѣсата не заема цѣлото мѣсто на тавана, а едва $\frac{1}{4}$ отъ него. Тя се прави отъ лѣскови прѣте и служи главно да се суши върху нея житото. Понеже такъвъ видъ кѣща нѣма коминъ, затова всички поменати дотукъ нѣща (главнитѣ, баскинтѣ, рожнѣцитѣ, лѣсата, веригата) сѫ почернѣли отъ дима, та изглеждатъ като полирувани. Въ единия тѣсенъ край (срѣщу вратата) се вижда каче за туршия, до него стои ковчегъ за дрехитѣ (не въ всички кѣщи се е намиралъ такъвъ), до него каче за сирене, каца за

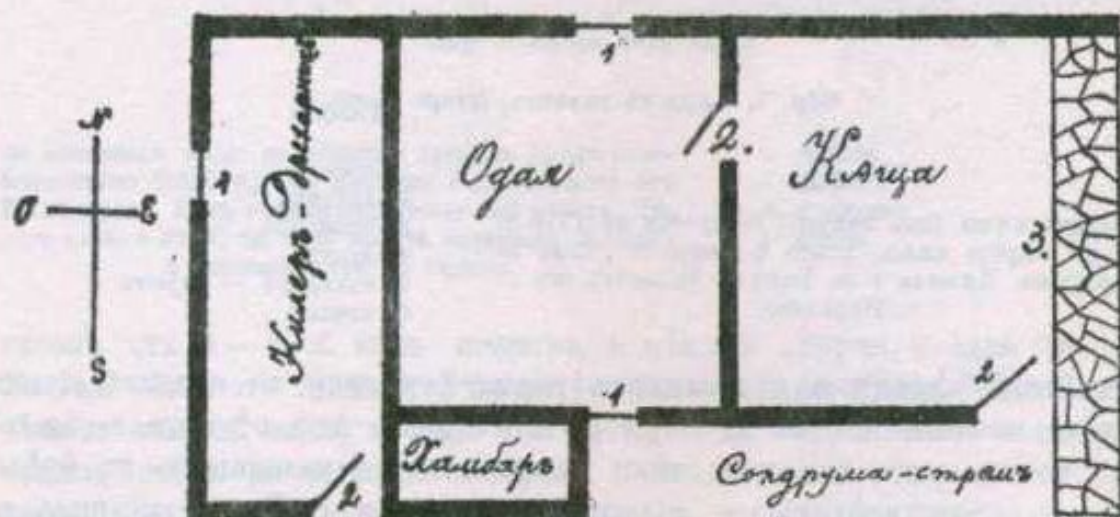
зеле, а до тѣхъ „воруба“ за нощви. На дървени клинове, побити по „главитѣ“, висятъ „клубци“ (клубе = кълбо) — това е вълнена или кълчищна груба прежда — изпокъсани и готови за кърпекъ чорани, глави чесновъ лукъ, везеници червени пиперки и други нѣкои потрѣби. На видно мѣсто виси кратуна, приспособена за лъжичарникъ. Близу до вратата, съ колове и малки дъски е направенъ водникъ. Точно срѣщу вратата, близу до водника, е поставенъ „разбой“ (станъ). Сѣмейството спи около огнището звѣздообразно, съ краката къмъ огъня, за да се топлятъ. Зимно врѣме цѣла нощъ огъньтъ трѣбва да се подържа, защото иначе ще измръзнатъ. Откъмъ едната, продълговата страна на елипсата, покрай „главитѣ“ има „отдѣление“ за дѣцата. То е малко пространство, отдѣлено отъ общото съ една или двѣ дъски, които се крѣпятъ между побити колове; постлано е съ слама. Това, прилично на ясли отдѣление, се нарича кѳтаръ; служило за спане на дѣцата. Дъски се поставили, за да не изритатъ малкитѣ немирници сламата къмъ огнището и тѣй да запалятъ цѣлата къща. Понеже много лесно могла да бѣде запалена „сламеницата“ (тѣй наричали изобищо къщата), майкитѣ и бабитѣ сж имали голѣма грижа да вардятъ дѣцата, да не прѣнесе нѣкое отъ тѣхъ главня до „стѣната“ и да направи „гулемъ бучаръ“. Ето защо лѣтѣ сж ги изпѣждали да играятъ навънъ, и зимѣ безмилостно ги бияли, кога ги виждали да играятъ съ огъня. Баба Пена разправя, че, кога вънкашно лице дохаждало на госте, прѣди да влѣзе въ къщи, майкитѣ и бабитѣ извиквали: „Дѣца, а ѱ кѳтаръ!“ Това значи, да се прибератъ у своето отдѣление, да мируватъ и оттамъ да подсмърчатъ. Ако гостѣтъ билъ попѣтъ на енорията, покривали ги съ гуня или друга дреха, като имъ заповѣдали да се прѣсторятъ на заспали... за да не види дѣдо попъ сиромашията на домакинитѣ: дѣцата тогава били облѣчени съ парцали. „Страшна сиромашия и голотия бѣше, но не толкува отъ неманье, а отъ неумеанье и мързелъивщина!“ дума баба Пена. Много тежкъкъ билъ животѣтъ въ тавава къща: зимѣ просто мръзнѣли, а лѣтѣ отъ бълхи не могло вътрѣ да се спи. Отъ постоянния пушекъ всички страдали отъ очиболъ. Ако се отвори вратата, за да излѣзе димѣтъ, навлизалъ студъ; затвори ли се, непроницаемъ мракъ и задушливъ димъ изпълвали цѣлата къща.

Такъвъ типъ къщи за живѣне сега вече нѣма въ Крайще. Известна ми е само една въ с. Милевци, на дѣдо Господива Милевски. Има запазени нѣколко други, прилични на тия, но съ известни подобрения. За да се завардятъ отъ пожаръ, взели да поставятъ главитѣ на къщата незарити въ земята, а върху зидъ, високъ до 1 м. и повече. Зидѣтъ билъ дебелъ до 60—70 см. и заетото отъ него пространство не приличало вече на елипса, а на правоъгълникъ. Отвътрѣ зидѣтъ образувалъ первазъ, нареченъ секня, върху която били поставени поменатитѣ вече домашни „урутки“ (потрѣби) — качета, ковчези, нощви и др. При такъвъ подобренъ типъ да се загражда къщата отвънъ съ плетъ било излишно. Инакъ цѣлата къща има сжщата направа и удобства,

както описаният вече типъ, който ще нарека типъ на изземокъ, къща, дигната направо отъ земята, съвършено прилична и еднаква по голѣмина съ днешния типъ на търла.

До освобождението (1878. г.) този типъ на къща за живѣние е билъ господствуещъ въ Крайще. Едно отъ невѣжество, друго отъ страхъ прѣдъ турцитѣ, тукашнитѣ селяни тогава живѣли въ къщи, по-лоши отъ тия за добитѣкъ. И не че не сж знаели да правятъ по-удобни и по-красиви къщи; но за да избѣгнатъ главно гостуването на проходещитѣ турци, които прѣдпочитали новитѣ къщи за конакъ, селянитѣ живѣли въ търли. Въ по-голѣмитѣ села (Изворъ, Босилиградъ, Брѣстница, Тревлина, Горно-Уйно, Горня-Лисина, Божица) имало тогава и по 2—3 новъ типъ къщи съ керемиди и одаа, но стопанитѣ имъ си взели беля на главата: „Види ли турчинъ нова куйкя, отъ ридо право на нея иде. Та за това правѣме изземци; а па видиме ли го да иде накаде куйкя, трупа'ме връвъ огньицето шушлякъ (сметъ) да се „зачури“ (задими) целата куйкя, и онъ погледа, погледа, па иде да тражи (търси) друга — (Божилъ Михайловъ отъ с. Брѣстница).

Послѣ освобождението почнали да строятъ другъ типъ къщи, коренно различни и по разпрѣдѣление и по удобства отъ изземцитѣ. Прѣди всичко тѣ сж четиреъгълни, а не елипсоидни; голѣма частъ отъ материяла за граденето имъ е камененъ, а не само дървенъ; много по-скъпи сж отъ първитѣ, а главното имъ отличие е, че се дѣлятъ на отдѣления съ строго опрѣдѣлени назначения. Голѣмината на застроеното пространство зависи отъ голѣмината на сѣмейството, но обикновено заетиятъ отъ къщата правоъгълникъ има 8—10 до 12 м. дължина и 6—8 м. ширина, т. е. застрояватъ ги върху 50 до 85 квадратни метра. (Обр. 1, 2 и 3).

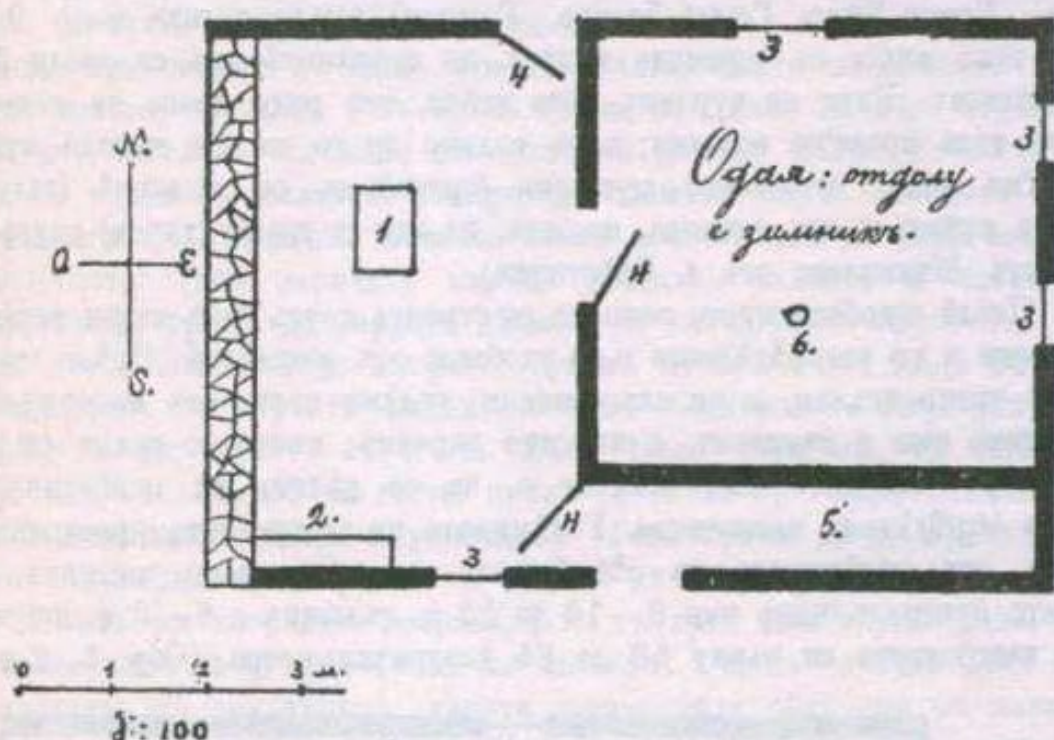
Обр. 1. Къща безъ зимникъ, (старъ типъ).

Планъ

на сламена къща съ коминъ, построена прѣди освобождението. — Къщата е на Столяръ Дойчиновъ отъ нахала Брѣкине въ с. Изворъ.

- 1. = прозорци
- 2. = врати
- 3. = стѣна отъ зидъ съ камъни, висока надъ земята 0.70 м.; служи за сѣкиа.

Всѣка къща отъ тоя типъ (табл. XVII. 2, и XIX. 1). е раздѣлена на двѣ отдѣления: 1) къща (куйкя, къща, мутвакъ) и 2) одая, соба. Въ повечето отъ тоя типъ къщи подъ одаята има зимникъ, който заема плоскостъ, колкото тази на одаята, рѣдко по-голъма. Ако ли нѣма зимникъ, въ повечето случаи се прибавя трето отдѣление, наречено килеръ, много по-малко отъ другитѣ двѣ. Четиритѣ стѣни на зимника се изграждатъ съ камененъ видъ, отгорѣ на хоризонталенъ редъ се поставяатъ греди, върху които ще бъде подѣтъ на одаята. Оттукъ нагорѣ се издигатъ стѣнитѣ на одаята и мутвака; както тѣ, тѣй и вътрѣшнитѣ стѣни сѣ паянта: между отвѣсно

Обр. 2. Къща съ зимникъ, (старъ типъ).

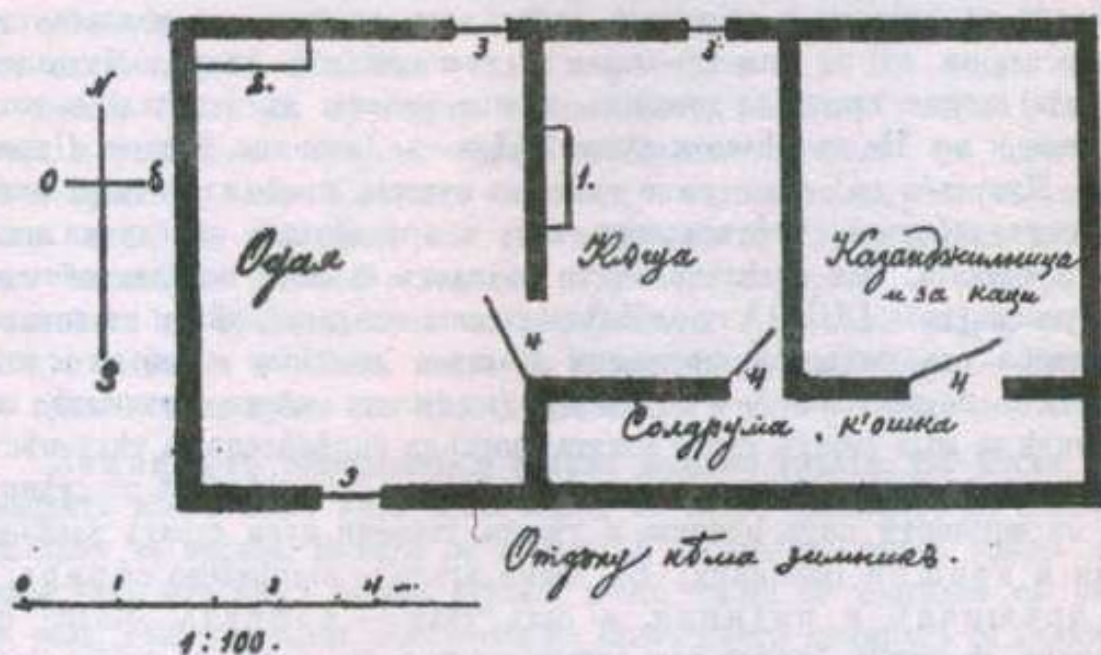
Планъ

на сламена къща безъ коминъ, построена въ 1910 г. близо до старата къща, която е „измокъ“, само че подобренъ. Къщата е на Вожилъ Джоневъ отъ с. Парлаво.

1. огнище
2. водникъ
3. прозорци
4. врати
5. солдрума — стрѣмъ
6. печка.

поставенитѣ диреци и наклонено турнатитѣ паянти се изплита плетъ, който се измазва на два или три пхти съ калъ. Ако мѣстото е „бреговито“, тогава една или двѣ стѣни на зимника се изкопаватъ въ брѣга, а ако е равно, копятъ го наполовина въ земята. Върху зимника се намира одаята, собата, а мутвакътъ е до нея и лежи направо върху земята. Често едната стѣна на мутвака (къщата) е прилѣпена до брѣга, ако мѣстото, дѣто е построена къщата, е стрѣмно. Върху одаята винаги има таванъ, а върху мутвака не; съвсѣмъ рѣдко се срѣщатъ къщи, които да иматъ таванъ върху мутвака (къщата, куйкята). Въмѣсто таванъ въ мутвака на дъ огнището е поставена лѣса, която заема едва

половина отъ мѣстото за тавана. Върху нея се суши жито. То често се насипва и върху тавана надъ одаята. Огнището въ много къщи се намира на срѣдата на мутвака, въ нѣкон до дувара (стѣната), който отдѣля одаята, а въ други пъкъ — до срѣщуположната стѣна. Обикновено ония къщи, на които огнището се намира въ срѣдата, нѣматъ коминъ, а ония, въ които то е до една отъ стѣнитѣ, иматъ такъвъ. Коминътъ въ долната си часть е по-широкъ, а въ горната много по-тѣсенъ и изобщо има форма на кука четиристѣнна прѣсвѣчена пирамида. Изграденъ е съ четири дървета, между които има плетъ, измазанъ съ калъ. Отгорѣ е покритъ съ плочи или дъски. Въ повечето къщи коминътъ не е по-

Обр. 3. Стара типъ къща.

Планъ

на сламената къща съ коминъ, правена прѣди освобождението (1878 г.), на Дойчинъ Валленчаровъ отъ Восмиградъ. Надъ всички отдѣленя има таванъ. Цѣлата къща е съ 60 см. надъ земята подигната. Къщата е напусната отъ 10 години.

1. огнище
2. одаръ
3. прозорци
4. врати.

високъ отъ 1—2 м. надъ покрива, а нѣкъдѣ стърчи и едва съ $\frac{1}{2}$ м. Голѣма часть отъ сламенитѣ къщи, особено въ чисто планинскитѣ мѣста, нѣматъ комини, едно, поради опасностъ — да не би нѣкоя излѣзала изъ коминна искра да подпали покрива, — а друго, да бѣде по-топло въ къщата, защото тука и лѣтнитѣ ноци сѣ студени, а пъкъ прѣзъ това врѣме сѣмейството си въ мутвака. А не правятъ коминъ най-много зарадъ житото. Понеже въ планината късно се жъне и късно се върше (понѣкога се върше зимно врѣме на ледъ), житото е винаги влажно, неизсъхнало добръ, затова и воденицитѣ не могатъ да го мелатъ. Ето защо, прѣди да го изпратятъ на воденицата, изваждатъ го отъ хамбаря или кошъ и го насипватъ върху гѣсата, за да се суши. Ако къщата

има коминъ, тогава нѣма да има достатъчно топлина, за да се изсуши това жито. Тѣй значи, въпрѣки желанието на селянитѣ да иматъ комини, тѣ сж принудени да ги избѣгватъ, кога строятъ къщи. Въ по-низкитѣ села, дѣто нѣма такава нужда — да се суши житото — рѣдко е къща безъ коминъ. За да избѣгнатъ зловрѣдното дѣйствиe на дима, въ къщата (мутвака) оставятъ двѣ врати една срѣщу друга. Кога много димъ се набере, отварятъ и двѣтѣ врати, за да се образува въздушно течение, което твърдѣ скоро го изпжда. При главната врата на мутвака, отвънъ, поставятъ по-малка на височина; достига до половина на голѣмата. Най-често тя е направена отъ плетъ. Тя служи вмѣсто голѣмата лѣтно врѣме за прѣзъ деня: голѣмата стои отворена цѣль день, за да влиза свѣтлина въ мутвака и да излиза димъ отъ огнището, а малката стои затворена, за да не влизатъ свинетѣ и кокошкитѣ вжтрѣ. Мутвакътъ (къщата) служи главно за домашна, къщна работа: мѣси се хлѣбъ, готви се ястие и пр. Не сж рѣдко и къщитѣ (Дукатъ, Доганица, Гложье, Църнощица, Мусулъ и др.), дѣто зимно врѣме въ мутвака живѣе едриятъ работенъ домашенъ добитѣкъ (чифтъ волове, конь и др.). Затова въ единия край, дѣто е секията, има отдѣлено мѣсто съ плетъ за ясли на тоя добитѣкъ. Въ мутвака (табл. LIII. 1.) се забѣлѣзватъ още слѣднитѣ нѣща: на секията, направена отъ зидъ, сж поставени пощви, до тѣхъ — ковчегъ за брашно, по-настрана — водникъ (въ много къщи стомнитѣ или буколитѣ за вода стоятъ върху земята (пода) на опрѣдѣлено за тѣхъ мѣсто, безъ да е правенъ водникъ отъ дъски и колове). На забититѣ по стѣнитѣ или на висецитѣ подъ покрива и лѣсата дървени куки стоятъ закачени котли и крошнѣи (кошници). Въ единъ жгълъ е възправена сѣкира, до нея връшникъ и подници, а задъ тѣхъ — софрата. Малко по-настрана се вижда букова или дѣбова дъска, на която се къца зеленице за свинетѣ. Върху огнището всѣкога виси верига, а въ пепельта се търкаля маша и желѣзна кука, не по-дълга отъ 50 см. Съ послѣдната се скасява или продължава веригата. До огнището винаги стоятъ 3—4 триножни столчета, високи отъ 25—30 см. Въ мутвака често нѣма прозорци, затова постоянно е отворена или често се отваря нѣкоя отъ вратитѣ. Ако има прозорецъ, той е малкъ, даже съвсѣмъ миниатуренъ, безъ стъкло или книга, и се затвара отвънъ съ дървенъ капакъ. Нѣма къща въ Крайще, на която мутвакътъ да е посланъ съ плочи или дъски. Всичко е върху земята. Даже кога цѣлиятъ мутвакъ (твърдѣ рѣдко) или само частъ отъ него (по-често) е върху зимника, пакъ подътъ е отъ земя: върху гредитѣ, които сж поставени надъ зимника, сж наковани грубо издѣлани дъски, а отгорѣ е лѣпнатъ дебелъ пластъ отъ калъ.

Одаята, собата, която служи за зимна стая, заема по-малко пространство отъ мутвака; много малко сж ония къщи, въ които одаята да е колкото мутвакътъ или по-голѣма отъ него. Въ много къщи подътъ на одаята е издигнатъ съ 30—40 см. надъ нивото на мутвака и е посланъ (много рѣдко) съ дъски. Одаята има прѣди всичко единъ

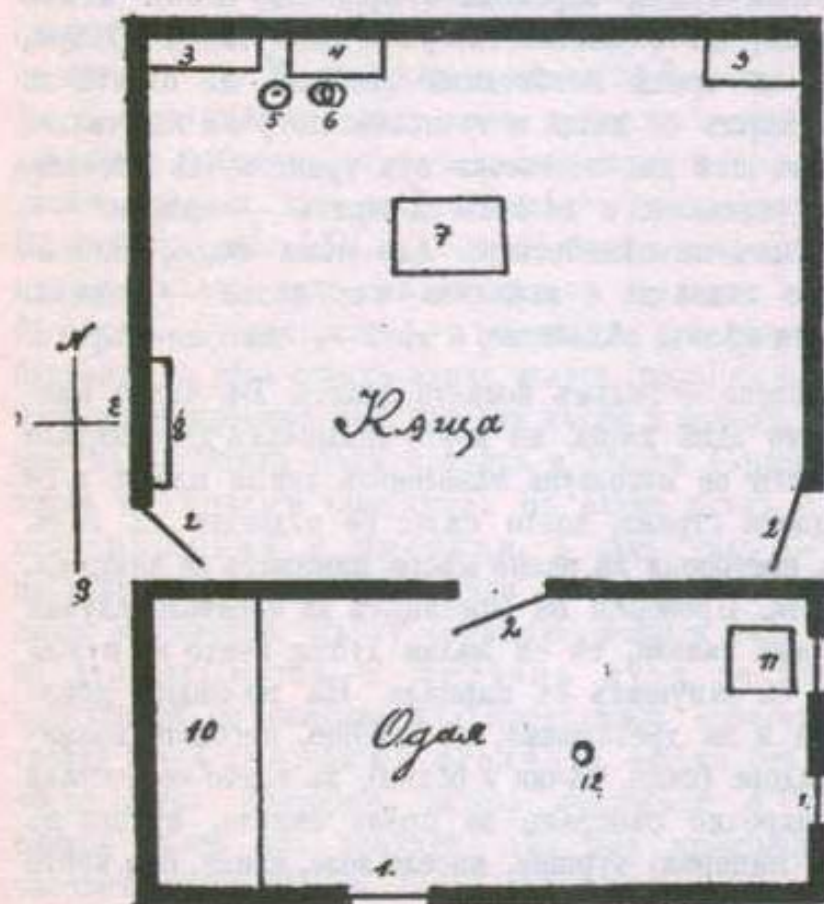
или два прозорци, широки 30—40 см. и високи 50—60. Прѣди освобождението нито една къща въ Крайще (тукъ разбирамъ по-уреденитѣ) не е имала стѣкла на прозорцитѣ; обикновено сж ги закнижвали съ дебела книга, „пенджаръ кнать“, а много рѣдко съ кожа. Слѣдъ освобождението пъкъ, а особено отъ прѣди 15 години, не се срѣщатъ къщи безъ поне единъ стѣкленъ прозорецъ. Въ одаята се забѣлѣзва на първо мѣсто одаръ (табл. LIII, 2) (въ чисто планинскитѣ къщи нѣкъдѣ той липсва), въ повечето къщи неподвиженъ; надъ пода той не е по-високъ отъ 40—50—60 см. Близу до одара е поставена ламаринена печка — ковторъ, кюмбѣ. Прѣди освобождението и скоро слѣдъ него въ Крайще не е имало желѣзна печка; вмѣсто тѣхъ селянитѣ си правили до една отъ стѣнитѣ, а особено до тая, дѣто било огнището, зидано кюмбе (отъ камъни, калъ, непечени тухли, керемиди и пр.). Въ единъ жгълъ на стаята близу до прозореца е поставенъ разбой (станъ). Одъръ, печка и разбой — това сж тритѣ необходими „мебели“ въ одаята за всѣка крайшка къща. Срѣщатъ се къщи и съ повече потрѣби въ стаята: малка маса, до нея единъ или два по-високи отъ триножнитѣ столове, надъ масата на стѣната огледалце и до него портретъ — „кадро“ — обикновено на войникъ, синъ на сѣмейството. Ако нѣма кадло, на стѣната е залѣпена съ тѣсто каква да е картинка или икона — щампа. Въ одаята зимно врѣме спи цѣлото сѣмейство, а лѣтъ — само по-старитѣ.

Зимникътъ обикновено е голѣмъ волкото одалта. Въ чисто планинскитѣ мѣста нѣма нито една къща, на които зимникътъ да е изцѣло изкопанъ въ земята. Винаги се използва наведената земна площ и се копае само отъ къмъ едната страна, която сжщо се подзидва съ зидъ. Въ села, дѣто има къща, построена на равно мѣсто, намиратъ се зимници, изкопани изцѣло въ земята. Прозорци на зимницитѣ въ повечето случаи не се поставятъ, а ако има такива, тѣ сж малки дупки, бонто въ нуждѣ (зимно врѣме) могатъ да се запушатъ съ парцали. На по-бѣдни домакинства зимникътъ служи и за дрехарникъ, но изобщо, неговото назначение е за дървенитѣ сѣдове (каци, бѣчви и бѣдни), въ които се постави сирене, кисело млѣко, нарочно събирано за прѣзъ зимата, круши въ туршия, обикновена (отъ пиперки) туршия, кисело зеле, сливи, отъ които ще се вари ракия, и др. нѣща.

Обикновено всѣка къща отъ описания типъ има прѣдъ мутвака или одаята, или прѣдъ двѣтѣ заедно стремъ, солдрума. Тази частъ отъ стрема, що е прѣдъ мутвака, стои незаградена, а онази прѣдъ одаята (та е и надъ зимника) е заградена съ низка ограда отъ дѣски, които често биватъ изрѣзвани на симетрични фигури. Тя се нарича чардакъ. Лѣтно врѣме тука спи цѣлото сѣмейство или частъ отъ него. На чардака, на височина на човѣшки ръстъ, е прикованъ дългъ дебелъ прѣтъ, на който всѣка сутринъ се простиратъ чергитѣ и гуњитѣ — постилки и завивки, за да ги „ване слънце и вѣтъръ“. Нѣма къща въ Крайще, дѣто да се не изнасятъ завивкитѣ и постилкитѣ за провѣ-

тряване, заради това и всѣка къща има стремъ. Въ по-бѣднитѣ домакинства подъ стрема стои изправенъ и кошъ за жито.

Къщи, които иматъ коминъ, иматъ и таванъ въ мутвака. Точно надъ огнището таванътъ е пробитъ въ форма на квадратъ, и оттукъ започва коминътъ. Той е изплетенъ отъ плетъ, измазанъ отвътрѣ съ калъ; отвънъ плетката стои неизмазана. Отгорѣ полунаведено се поставя „залупецо“ на комина. Изкованъ е отъ дъски. Нѣйдѣ, съвсѣмъ рѣдко, има комини и съ покривъ отъ плочи, поставени хоризонтално. Сръщатъ се комини съ вътрѣшни захлупаца. Последниятъ е отъ дъски и е поставенъ въ началото на комина. Служи да се затваря коминътъ, за да се запази топлина въ мутвака, кога прѣгорятъ дървата, и димътъ си е излѣзълъ.

Обр. 4.

Планъ

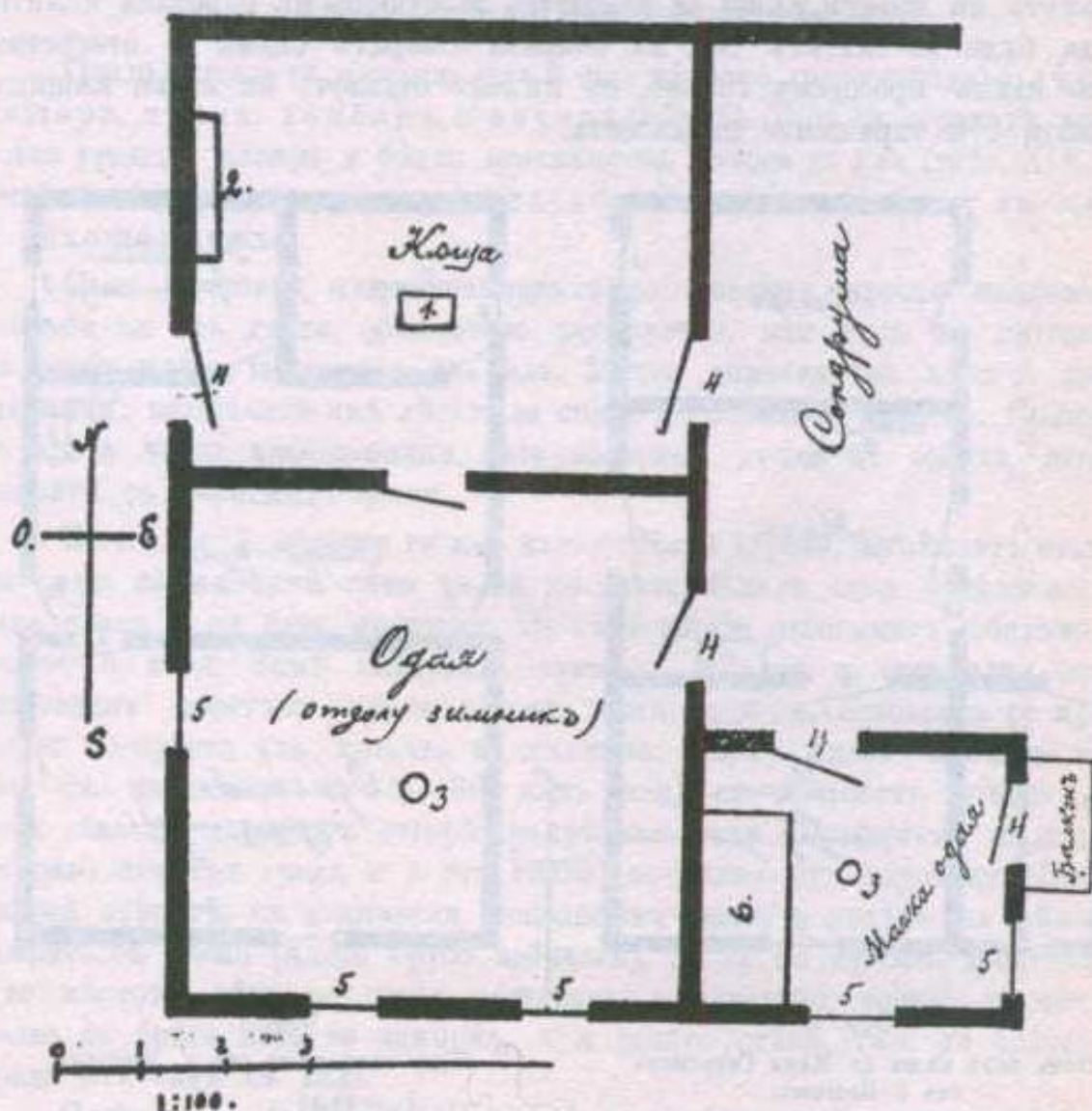
на керемидна къща, правена прѣди освобождението. Къщата е на Вожилъ Михайловъ отъ с. Брѣстница.

1. прозорци
2. врати
3. ноци
4. долапъ за сѣдове
5. връшникъ
6. подница
7. огнище
8. водникъ
9. брашеникъ
10. одъръ
11. разбой (станъ)
12. желязна печка.

Старитѣ керемидни къщи, колкото ги имало (обр. 4.), иматъ планъ и разпрѣдѣление, както описанитѣ сламенни. Разливката се състои главно въ това, че сж съ по-здравъ temelъ, защото керемидитѣ сж много по-тежъкъ „покривъ“ отколкото сламата. Всѣка керемидна къща има зимникъ и коминъ (табл. XXIII, 1 и XXIV, 2). Освѣтъ това, като новоизнамиране, въ нѣкои отъ тия къщи има и трето, съвсѣмъ малко, отдѣление, наречено килеръ. Той е служалъ въ нѣкои къщи (тия цо сж въ центъра на селата) за „дюкянъ“, а въ други за дрехарникъ. Въ цѣлото Крайще прѣди освобождението е имало само въ 5 села (Босилиградъ, Долна-Любата, Изворъ, Треклина и Горно-Уйно) по една керемидна къща на

два етажа. Отвънъ, обаче, изглеждала ниска, защото турцитѣ не позволявали да се строятъ високи къщи. Стаитѣ въ горния етажъ не били по-високи отъ 1.80 м.

Доволкото можа да се издари, керемидни къщи въ Крайще пръвѣ пътъ се направили въ с. Бръстница, а послѣ въ с. Райчиловци. Последното село има добра прѣстъ за керемиди и до прѣди 15 години оттукъ сѣ изнасяли такива за почти половината крайшки села. По-послѣ майстори райчиловчани почнали да правятъ керемиди и въ други села. Въ Божица, Топли-Долъ, Горня-Ръжина и др. покрайгранични села, доскоро керемидари-майстори били сърби изъ близкитѣ врански села.

Обр. 5.

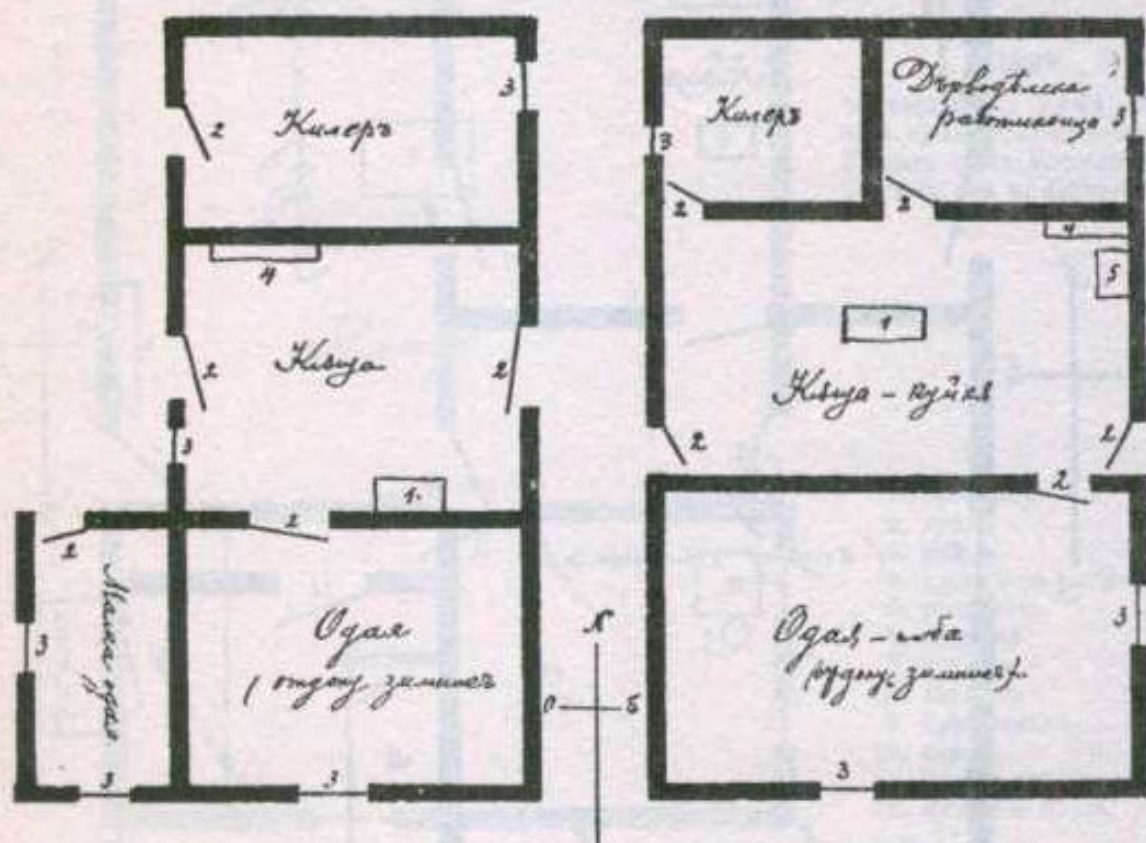
Планъ

на керемидна къща, новъ типъ; правена прѣвъ 1899—1900 година. Къщата е на Димитъръ Колевъ отъ с. Бръстница.

1. огнище, отгорѣ коминъ
2. водникъ
3. печки
4. врати
5. прозорци
6. дървенъ креватъ.

Откакъ керемидитѣ добили широко разпространение, и типътѣ на къщитѣ въ нѣкои села почналъ да се промѣня (табл. XXIV, 1). Днесъ

нѣма нова керемидна къща само съ двѣ отдѣления и зимникъ, а най-малко има три и зимникъ (обр. 5). Ако ли пъкъ къщата е на два етажа, тогава долниятъ се състои отъ мутвакъ и одая, а горниятъ отъ одаи и една или двѣ за дрехарникъ и други потребности. Сега навсѣккъдѣ въ по-низкитѣ села прѣдпочитатъ да строятъ къщи на по два етажа (табл. XXIII, 2), а въ чисто планинскитѣ — на по единъ, съ керемиденъ покривъ и съ три отдѣления най-малко (обр. 7). Щомъ къщата е на два етажа, тя непрѣмвѣнно ще има и балконъ, който пакъ носи име чардакъ. Не сж рѣдки къщитѣ (съ два етажа), които иматъ и по два балкона: първиятъ извожда коридора, а вториятъ се съобщава направо съ нѣкоя стая. Таванътъ на новитѣ къщи се използва за сушене на царевича и жито. За да бже по-свѣтълъ той, на покрива отварятъ баджа — отверстие, колко единъ прозорецъ голѣмо, съ изгледъ отдалечъ на малка къщица. Баджата е и украшение на къщата.

Обр. 6.

Новъ типъ къща на Илия Георгиевъ
отъ с. Злогошъ.

1. огнище
2. врати
3. прозорци
4. водникъ.

Обр. 7.

Новъ типъ къща отъ с. Метохия.

1. огнище
2. врати
3. прозорци
4. лощи
5. брашненикъ.

Явно се вижда, че селянинътъ въ Крайще напрѣдва и въ това отношение. А този напрѣдъкъ, добитъ главно чрѣзъ странствованията му да припечели нѣщо, все повече и повече го очовѣчава; това се вижда най-добрѣ отъ желанието му, да се похвали съ нѣщо ново у къщата си.

Не сж малко вече къщи, особено двоетажни, въ които поне една стая, прѣдзначена за гости, да не е постлана съ дъски, да нѣма въ нея маса, 3—4 дървени високи столове, дървенъ или желѣзенъ креватъ (не одъръ). Да се има пѣкъ желѣзна ограда на балконъ, това е вече разкошно! Едно само липсва на крайшчанина, и то най-главното, за да има хубава къща — чистота. Постила пода въ стаята съ дъски, а ги мие по веднажъ въ 3 години! Поставя стъклени прозорци и, ако не дохожда всѣка година Великденъ, та по обичай да „проплакне“ съ студена вода стъклата, не би могло да се различи стъклото, дали не е матово!

Други сгради около къщата.

Около къщата за живѣние има и още нѣколко други сгради: плѣвня, кошара, тѣрла, хамбаръ и кочина (обр. 8). Това сж сградитѣ, които всѣко уредено, макаръ и бѣдно домакинство, трѣбва да има (табл. XIX, 2). Освѣнъ тѣхъ нѣкои иматъ още казанджилница, кошове за жито и кокошарникъ.

Само кочината и кокошарникътъ сж съвсѣмъ просто направени: сковани сж отъ дъски, обикновено нестругани, или пѣкъ сж изплетени съ грубъ плетъ, неомазанъ съ калъ. Много домакинства нѣматъ кокошарници; кокошетѣ имъ лѣгатъ за спане по близкитѣ дървета. Срѣщатъ се доста често кокошарници, като изкопани дупки въ земята, отгорѣ покрити съ дървета и слама.

Кошаритѣ, колкото ги има като отдѣлни сгради, изглеждатъ отвѣнъ на къща за живѣние, само че сж по-низки. Иматъ едно отдѣление, съ една врата и сж безъ прозорци. Въ тѣхъ живѣе работниятъ добитѣкъ — волове и коне. Зимѣ накарватъ тукъ да пощува и останалия едъръ „пашитенъ“ добитѣкъ: крави, волове, телета и коне. Кошарата се прави много по-проста отъ къщата за живѣние: върху низко изсиданъ зидъ (30 см. въ земята и 50—60 надъ нея) се поставятъ отвѣсни до 2 м. високи диреци, а отгорѣ напрѣчки греди. Покривътъ се издига направо отъ тия греди и е отъ слама, по-рѣдко отъ керемиди. Вжтрѣ, покрай стѣнитѣ, сж поставени неподвижни ясли, а подѣтъ на нѣкои е покритъ съ дъски (много грубо избичени), за да не изстива добитѣкътъ. Ако мѣстото, дѣто се строи кошарата, е наведено, тогава за нея се копае въ брѣга като за зимникъ, а и едната стѣна (тази до брѣга) се прави отъ зидъ съ калъ.

Плѣвнята (табл. XXVI, 1) е по-голѣма сграда отъ кошарата. Когато е самостоятна сграда, тя има дългнеста правоъгълна форма съ съвсѣмъ нисъкъ зидъ за темелъ. Изплетена е съ плетъ, като другитѣ сгради, но се отличава отъ тѣхъ по това, че въ много случаи този плетъ не е измазанъ съ калъ, защото не се чувствува нужда. Не се дѣли на никакви отѣления, и всичкото вжтрѣшно пространство се напълня съ слама. Въ плѣвнята поставятъ обикновене „ечмена“ слама или тази отъ овесъ и просо, защото нея повече яде добитѣкътъ, а рѣже-

ната се трупа отвънъ на гумното на голѣми купи, наречени сламеници. Плѣвнята има само една врата, отъ която се изнася и внася сламата. Много пкти въ плѣвнята поставятъ и сѣно, най-доброто, което ще служи за храна на воловетъ пролѣтно врѣме, кога се оре. До плѣвника въ нѣкои домакинства е прилѣпена и кочината (табл. XXVI, 1).

Днесъ въ Крайще въ повечето села плѣвниците и кошаритѣ сж подъ единъ покривъ и изглеждатъ отвънъ като една сграда. Използува се наведеността на мѣстото, като се изкопава нѣщо като малък зимникъ. Тукъ се поставя кошара, а върху нея вмѣсто покривъ се изгражда плѣвнята. Така комбинирани кошарата и плѣвнята изглеждатъ като двуетажна къща.

Търлата (табл. XX, 2) е сграда за дребенъ добитъкъ — овци и кози. Тя се изгражда по съвсѣмъ простъ начинъ: нѣколко чифта дълги греди, по двѣ заедно наколибени (схванати подъ правъ или остъръ жгълъ) се изправятъ и се закрѣпватъ помежду съ напрѣчни тѣсни дъски „бъскии“. Отгорѣ я покриватъ съ слама. Покривъ и стѣни — това е едно и сжщо. Търлата е безъ прозорци; има само една врата.

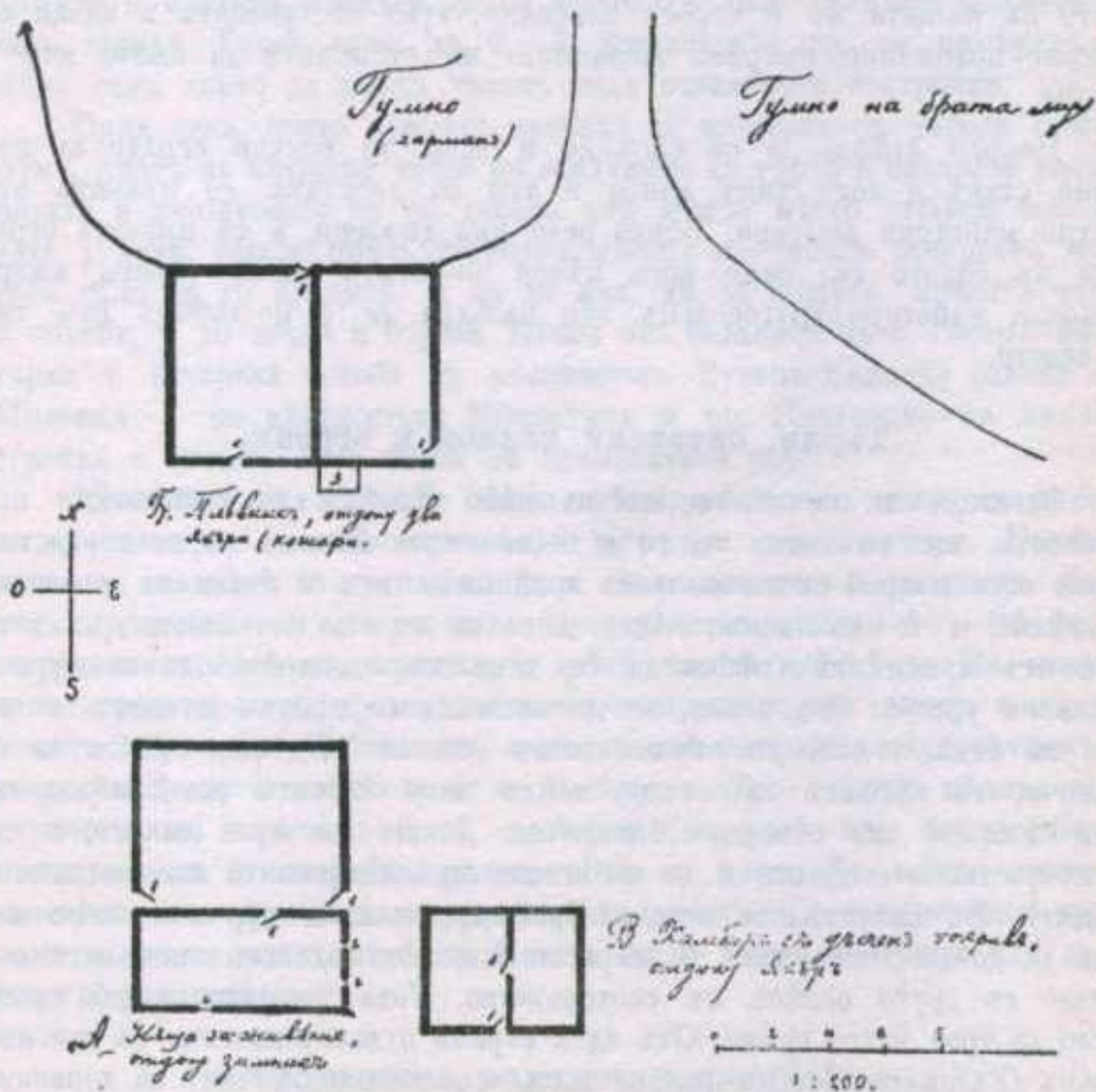
Хамбарътъ въ повечето случаи е отдѣлна сграда отъ къщата (табл. XXVIII, 2 LXIII, 1). Отдалече изглежда като малка, спретната къщица, обикновено съ керемиденъ покривъ. Който има керемидна къща, непрѣмѣнно и хамбарътъ му е съ такъвъ покривъ, защото по такъвъ начинъ се осигурява житото отъ пожаръ. Хамбарътъ е издигнатъ отъ земята или върху зидъ, съвсѣмъ нисъкъ, или върху 4—8 голѣми добрѣ закрѣпени въ земята камъни, за да може да „ветрее“ житото, т. е. подъ него — хамбари — тогава остава празно пространство и земната влага не може да проникне до пода на сградата. Той се прави отъ дебели дъски, поставени една върху друга; въ крайщата се държатъ въ изжлѣбаното мѣсто на дирецитѣ. Хамбарътъ винаги лесно може да се разтури, като се извадятъ една по една дъскитѣ, но скелетътъ отъ дирецитѣ ще остане. Вжтрѣшността му се дѣли на 3—4 отдѣления, наречени прѣседзи (прѣсегъ); послѣднитѣ сж прѣдзначени за разнитѣ видове жита: ръжъ, ечмикъ, овесъ и пшеница. Често пкти подъ хамбара се построява малка кошара за коне или волове, а прѣдъ вратата му се оставя стремъ, дѣто се поставятъ разни прѣдмети на сушина. Не е рѣдко чистото и на такива хамбари, въ които едно отдѣление е приспособено за дрехарникъ; въ такъвъ случай то е измазано съ калъ.

Въ по-старитѣ къщи има запазени голѣми кошове (табл. XXVII, 1, 2), които сж служали, а и сега нѣйдѣ служатъ за хамбари. Такъвъ родъ хамбари сж на изчезване. Кошъ, прѣдзначенъ за хамбаръ, се плете отъ лѣскови прѣте, поставя се върху основа отъ широки дъски (една или двѣ) и се покрива съ слама, ако е вънъ отъ къщата, а, ако е е подъ стрема, тогава покривъ не се тура. Отвжтрѣ кошоветѣ за жито измазватъ съ прѣсни говежди лайна — тази мазила се счита за най-трайна и неронлива. Въ по-нискитѣ села, дѣто се сѣе царевица, има другъ видъ кошове за нея; тѣ сж като обикновенитѣ хамбари, само че

дъскитѣ имѣ сж тѣсни по 5—6 с. м. и сж заковани на сжщо такъво голѣмо разстояние една отъ друга.

Много домакинства покрай другитѣ сгради иматъ и особена за варене на ракия — казанджилница. Въ повечето случаи казанджилницата е прилѣпена до сградата за живѣние, или пѣкъ часть отъ кошарата (яхъра) е приспособена за нея.

Въ Крайще не сжществува строго правило, по което да се водятъ, кога разпрѣдѣлятъ мѣстата, дѣто ще се строятъ сградитѣ, и какъ послѣднитѣ ще стоятъ една сирѣмо друга въ двора. Въ повечето случаи се гледа, хамбарътъ да е най-близу и на лице, „наочи“. Въ случая се има прѣдъ видъ опасността отъ пожаръ. Плѣвникътъ е най-далече, а сжщо и търлата за дребния добитѣкъ.

Обр. 8. Разпрѣдѣление на сградитѣ за живѣние и за добитѣка на Вокилъ Михайловъ, с. Брѣстница

1. врати
2. прозорци
3. кокошарникъ.

Всички сгради въ Крайще се правятъ отъ 3 вида дървенъ материалъ: буковъ, дъбовъ и тополовъ. Въ чисто планинскитѣ мѣста горитѣ

сж букови; затова и строителниятъ материалъ е такъвъ. Сгради, направени отъ буковъ материалъ, не издържатъ повече отъ 30—40 години, защото гредитѣ изѣжда мушляка (малко насѣкомо, което взмушва въ разни направления буковия сухъ материалъ). Въ по-нискитѣ села, дѣто горитѣ сж отъ джбъ, сградитѣ изцѣло се правятъ отъ него. За дълги греди се употребяватъ тополи. Макаръ тополовото дърво и да е леко, но е много по-трайно отъ буковото. Нѣма, обаче, сграда, построена само отъ тополовъ материалъ. Дирецитѣ и подпоркитѣ сж винаги отъ джбъ, „сръчѣво дърво“ (табл. XXI, XXII и XXV).

Най-обиченъ начинъ за положение на къщата за живѣние спрѣмо четиритѣ страни е източниятъ, но тѣй нареденъ, че одаята да е винаги на югъ. Въ по-нискитѣ села, дѣто има по-малко равни мѣста, положението на къщата не е строго изискано; тукъ се сръщатъ и къщи съ сѣверно положение, въпрѣки желанието на стопанитѣ да иматъ югъ и слънце.

Накрай трѣбва да се спомене и това, че всички сгради за живѣние, старъ и новъ типъ, както и тия за добитѣка, се правятъ отъ мѣстни майстори дюлгери. Всѣко село има дюлгери, и тѣ правятъ сградитѣ въ селото си; само кога нѣкой по-богатъ човѣкъ прави къща, пазарява майсторъ другоселець, ако разбира се е по-добъръ отъ тия въ селото.

Търли, овчарски колиби и егреци.

Разгледа ли се землището на цѣло Крайще въ най-голѣми подробности, ще се види, че то е годно изключително за скотовѣдство. И ако сега покрай скотовѣдството крайшчанинътъ се занимава повече съ земедѣлие, и то въ такива мѣста, дѣто то дори е невъзможно, на това една отъ причинитѣ трѣбва да се дири въ едноврѣменната турска държавна уредба. Отъ онова, което можа да се проучи и което се излага въ отдѣла, дѣто се описва всѣко село по отдѣлно, трѣбва да се заключи, че първитѣ заселници, слѣдъ запусъването на Крайще, сж били бѣжанци изъ сѣверна Македония. Дошли сж тука главно, за да се почувстватъ свободни и да избѣгнатъ прѣслѣдванята на властѣта и турцитѣ. Въ запусълото тогава Крайще никакъвъ турчинъ не е могълъ да дойде. Бѣжанцитѣ българи не сж могли да се занимаватъ отначало съ друго освѣнъ съ скотовѣдство. Това поминуване, обаче, не могло да трае дълго врѣме. Отъ една страна отдалеченостѣта на житния пазаръ (Радомирско) и свързаниятъ съ него мѣченъ начинъ за донасяне храни, произходещъ най-вече отъ несигурностѣта да се пжтува; отъ друга липсата на пазаръ за продуктитѣ отъ стокарството, защото въ Кюстендилъ турцитѣ просто ограбвали донесеното изъ Крайще; а отъ третя възможностѣта, да се сѣе жито въ нѣкои по-добри запазени отъ вѣтроветѣ тукашни мѣста, — всичко това накарало селянитѣ да почнатъ да се занимаватъ и съ земедѣлие. По това врѣме всички сгради за до-

битъка били при къщата за живѣние. Щомъ се поувеличили селата, станало нужда да строятъ такива сгради — кошари, търли и овчарски колиби — и далече отъ селището, при новообразуванитѣ ниви. Такива кошари, търли и колиби носятъ общо име кошари или пояти. Тре-клинска рѣка дѣли селата така, че ония, що сж на изтокъ отъ нея, употребяватъ названието пояти, както въ Трънско, а другитѣ, що сж на западъ, — кошари. „Отъ куде идешъ?“ — „Оди поятете“, говорятъ едни, „отъ кошаритѣ“ казватъ другитѣ.

Тѣй че, общо погледнато, прѣди освобождението всѣко село е имало кошари или пояти. Но, когато селянитѣ били принудени да построятъ сгради и за себе си при кошаритѣ, гесп. поятитѣ, и да се заселятъ за винаги тамъ, както това се изтъкна вече на друго мѣсто, оттогава кошаритѣ и поятитѣ почнали да се изгубватъ като отдѣлно название на видъ сгради. Днесъ само по 2—3 домакинства ще се намѣрятъ въ всѣко село, които да иматъ такъвъ видъ отдалечени постройки.

Ония села, които хранятъ дребния си добитъкъ съ джбова сушена шума, иматъ въ извѣстни части на землището си търли и овчарски колиби. Когато е невъзможно да се докара отъ нѣкое мѣсто шумата или сѣното у дома, тогава прѣзъ извѣстни мѣсеци на зимата закарватъ добитъка тамо да го хранятъ. А за да има, дѣ да ноцува, правятъ търли и колиби, и то лесно и бърже. Нѣкои отъ селянитѣ въ с. Гложье иматъ търли и овчарски колиби въ мѣстността Вуненъ-Камикъ; селяни отъ Милевци — въ мѣстността Манастиръ и пр. Направата на тия постройки е сжщата каго онази на споменатитѣ вече.

Навсѣждѣ изъ Крайще лѣтно врѣме добитъкътъ лежи на нивитѣ, за да ги тори, въ тѣй нареченитѣ егреци и заметини. Назначението и на двѣтѣ е едно и сжщо, а направата имъ е различна. Егревътъ прѣдстави отъ себе си малко пространство — колеко 50—80 кв. м., заградено съ лѣси или прошки, и двѣтѣ високи до 1.5 м. На заметината оградата е отъ трѣне, поставени направо върху земята, и въ нея лежатъ само овци. Добитъкътъ лежи въ тѣй направената „сврѣтина“ по десетина деня, а слѣдъ това я помѣстятъ. Кога върху цѣлото пространство на нивата е билъ помѣстанъ егревътъ или заметината и, значи, нивата е наторена, прѣнасятъ ги на друга. До всѣки егрекъ и заметина стои подвижна овчарска малка колиба. Тя е построена върху сани и много лесно се мѣсти. Никога не се поставя егревъ или заметина върху ливада.

Стопанство, занаятъ и поминъкъ.

Кесимджийство.

Кога се разглежда стопанствениятъ и поминъченъ битъ на кой и да е друга часть на нашето отечество, нийдѣ нѣма да се натъкнемъ на нѣкакви особени, специални условия за владѣние на земитѣ, каквито сжществуватъ въ Крайще. Тука има 33 села, които нѣматъ собствени

земи, защото фактическиятъ имъ владѣтель е държавата. Тия особенни отношения между селянитѣ и държавата сж послѣдствие на тѣй нареченото кесимджийство, което азъ тукъ ще разгледамъ сравнително по-подробно.

Слѣдъ като завладѣли България, турцитѣ не промѣнили коренно заваренитѣ закони и обичаи за владѣние на земитѣ, защото и турското законодателство различавало приблизително сщия видъ земи, както що били и при българското царство: царски, болярски, черковно-монастирски, наемни и др. Турцитѣ искали населението да не почувствува разликата въ управлението, а само да се вижда смѣната на господаритѣ. Новитѣ владѣтели дѣлили покоренитѣ земи на слѣднитѣ главни видове: 1. десетъчни (юшрие) — такива земи при завладѣването били подѣлвани отъ побѣдителитѣ мюсюлмани. Послѣднитѣ плащали на държавата данъкъ десетъкъ — ашаръ — и то въ натура. Значи, такива земи могли да иматъ само мюсюлмани. 2. Вториятъ видъ земи били вакуфъ, т. е. имотъ, завѣщанъ на джамии, текета, училища, болници, изобщо за религиозни и благотворителни цѣли. 3. Третиятъ видъ били данъчнитѣ земи — тѣ принадлежали на райата. За тѣхъ се плащалъ особенъ данъкъ — харачъ, а всѣки мъжъ отъ сѣмейството давалъ откупенъ данъкъ — джизие. Харачътъ билъ по-голѣмъ отъ десетъка — $\frac{1}{8}$ до $\frac{1}{2}$ отъ годишния приходъ. Данъчнитѣ земи, като собственостъ, могли да се продаватъ и завѣщаватъ, както и десетъчнитѣ. 4. Четвъртиятъ видъ земи (най-голѣми по размѣръ) били тѣй нареченитѣ феодални, ленни имоти. Тѣ, бидейки собственостъ на халифа, се давали за ползуване на военни лица, тѣй нареченитѣ сцахии.¹⁾ Тѣ били войници мохамедани, заселявани нарочно въ покоренитѣ земи, за да запазятъ и закоренятъ по-здраво владичеството на държавата.

Спахийството е възникнало въ първитѣ дни на Османската държава (1299. год.) и сществувало до 1864. год., когато било и унищожено.²⁾ Името спахия се давало на конникъ войникъ, кавалеристъ. Спахинтѣ сж образували главната турска военна сила. Тѣ били авангардъ на останалата войска — първи влизали въ сражение съ неприятеля и почти винаги рѣшавали боя, като взимали побѣдата.³⁾ А това станало причина да бждатъ считани като съдружници при владѣнието на земитѣ, които прѣвзимали отъ невѣрнитѣ. Ето защо властѣта почнала да имъ раздава части отъ прѣвзетитѣ земи, за да ги владѣятъ до животъ, като се ползуватъ отъ опрѣдѣлени даждия, прибирани по-рано отъ държавата. Срѣщу това спахинтѣ се задължавали да отиватъ въ врѣме на война съ собствени коне и оружия. Участъцитѣ, които имъ били раздадени за ленно владѣние, се наричали тимари, отъ което и владѣтелитѣ спахии получили име тимариоти. Въ 1368. г. съ султански ферманъ билъ съставенъ особенъ правилникъ за тѣхъ и, споредъ заслугитѣ на

¹⁾ Йорд. Ивановъ. Сѣв. Македония 221—222.

²⁾ Д. Ичневъ. Приносъ къмъ въпроса за спахинтѣ и пр. СбНУ, кн. XXV, дѣлъ I, стр. 3.

³⁾ Ibid. 4 стр.

спахията и доходността на дадения за владѣние участъкъ земя, спахитѣ били раздѣлени на два класа: тимариотъ и заемъ. Тимариотитѣ били обикновени спахии, не особено отличили се съ нѣкой воененъ подвигъ, а къмъ заемитѣ били причислени ония отъ тѣхъ, които били особено храбри. Тѣ били даже началници на 100 души тимариоти.¹⁾

Не всѣки е могълъ да стане спахия. За да добие това право, трѣбвало да отговаря на много условия, отъ които едно било най-важно — да бѣде мюсюлманинъ. Освѣнъ това, трѣбвало да е отъ благородно потекло, да е на 25 години, да знае добръ да язди на конь и да е билъ на война, дѣто да е показалъ голѣма храбрость. По едно врѣме, когато единъ отъ прѣобразователитѣ на спахийския корпусъ, Тимуръ-ташъ паша, слѣдъ боя при Ямболъ (1375. год.), дѣто видѣлъ чудесната храбрость на българитѣ и съставилъ отрядъ отъ тия послѣднитѣ, нареченъ войниганъ-тайфаси, който да служи като спомагателенъ отрядъ на спахитѣ, въ спахийскитѣ редове взели да влизатъ и българи, слѣдъ като промѣнили религията си въ мохамеданска. Тѣй че, кога едно лице отговаряло на условията, прѣдвидени въ спахийския правилникъ (талиматъ), записвали го въ държавния списъкъ на спахитѣ и му давали дѣлъ земя — тимаръ или заемъ — за свободно владѣние. Спахията билъ владѣтель, но не и собственикъ на даденото за владѣние мѣсто; то принадлежи на държавата, която могла да го дава томува, комуто си ще. Всѣки спахия получавалъ бератъ за право, да владѣе участъка земя. Въ берата били показани всички земни произведения, отъ които спахията могълъ да получава десетькъ (ашаръ) или прѣкъ, опрѣдѣленъ данъкъ (муката).²⁾ Ако въ участъка на спахията живѣли и мюсюлмани, отъ тѣхъ могълъ да взима само десетькъ отъ житата (просото и царевичата не влизали), а отъ християнитѣ освѣнъ това и данъкъ отъ добитѣка, зеленчука, овощията, меда и др.³⁾ Тимарътъ обикновено донасялъ на владѣтеля си, тимариотъ, до 20,000 аспри годишенъ доходъ, а заемътъ, заематътъ донасялъ на владѣтеля си отъ 20,000 до 100,000. Тимариотътъ билъ задълженъ да дава на държавата въ врѣме на война на всѣки 3 хиляди отъ дохода по единъ конникъ, или най-много до 7 конника, а заеминътъ — на 5 хиляди по единъ, или до 20 конника. Всички тимариоти и займи достигали до 7 хиляди въ Анадола и 9 хиляди въ Румелия и заедно съ доведенитѣ отъ тѣхъ конници образували една силна и непобѣдима армия отъ 100,000 войника.

Спахийството достигнало своя разцвѣтъ въ врѣме на султанъ Сюлеймана Законодателя (1519.—1567. г.). Изобщо до края на XVI вѣкъ спахийскитѣ наредби строго се прилагали: списъцитѣ на спахитѣ се прѣглеждали и попълняли, бератитѣ за право на спахилѣкъ на наследницитѣ на умрѣлия спахия (по мъжка линия) били подновявани и контролирани; обаче, отъ началото на XVII вѣкъ, когато турската

¹⁾ Д. Илхановъ — Пакъ тамъ, 5 стр.

²⁾ Ibid. 8—9 стр.

³⁾ Иречекъ. Патувания по България, 554.

държавата взела да клони къмъ упадъкъ, въ спахийската организация се вмъкнало такова безредие, че тя вече станала вредна за държавата и най-много спомогнала за нейното пропадане. Докогато султанитѣ и бейлеръ-беговетѣ се водили точно по спахийския правилникъ (талимата), като раздавали участъцитѣ земя (спахилъци) само на заслужили войници, дотогава и тази организация цвѣтѣла. Но откогато спахилъцитѣ взели да се раздаватъ на придворни чиновници, на разни любимци и храненици, въобще на хора, които нито сами изпълнявали военната служба, нито пъкъ се замѣстали въ врѣме на война отъ други,¹⁾ спахийството се разкапало. Много отъ спахилъцитѣ се разкжсали на малки дѣлове отъ централната властъ и отъ самитѣ спахии и не давали вече достатъченъ доходъ на владѣтелитѣ. Случвало се единъ спахилъкъ да бѣде разкжсанъ на по 20—30 дѣла, споредъ числото на господаритѣ, а нѣкъждѣ пъкъ имало спахии, които владѣли само по $\frac{1}{10}$ часть отъ цѣло селско домакинство. Тѣй или иначе, но по едно врѣме турската държавата изпаднала въ такова положение, че нѣмала нито доходи (най-грамадното приходно перо — десетъкътъ отъ леннитѣ имоти — отивало въ джеба на многобройнитѣ спахии), нито войска срѣщу загубата отъ тия доходи, както било въ по-прѣдно врѣме. Ето защо султанъ Махмудъ II (1808—1839. год.), слѣдъ като унищожилъ яничарската организация, рѣшилъ да унищожи и изродената вече феодална наредба, като вземе приходитѣ отъ всички ленни имоти за държавата. Спахитѣ били махнати отъ своитѣ спахилъци, приходитѣ на които взело да събира правителството, и тѣмъ (на спахитѣ) била опрѣдѣлена пожизнена парична пенсия.

Не така лесно, обаче, могла да бѣде проварана реформата, защото на много мѣста спахитѣ имали вече придобити права на собственостъ върху дѣловетѣ ленна земя. Възползувани отъ общото безредие въ империята, тѣ образували въ даденитѣ имъ за владѣние спахилъци собствени чифлици, конаци, градини, ниви, ливади, бахчи и пр. и, като разширявали и закрѣглявали „купенитѣ“ вече за себе имоти, притисквали цѣлото село и се снабдявали съ тапни за собственостъ на цѣлия спахилъкъ. Държавата вече прибирала десетъка за себе си, а раята, като изгубила правата на собственостъ върху имотитѣ, била натоварена съ нови даждия отъ господаря — спахия, даждия, каквито не съществуваха въ никой държавенъ законъ. На много мѣста селянитѣ почнали да се бунтуватъ, но скоро били усмирявани съ грозни и крути мѣрки, защото самитѣ спахии държали въ свои рѣцѣ властятъ — били аяни, мюдюри и пр. Още прѣди унищожаването на спахийството, когато то вече пропадало, много спахии, поради малкитѣ доходи, що получавали, замѣнили десетъка въ натура съ опрѣдѣлена годишна плата, независимо отъ плодородието. И при ялова и при плодovitа година селянинътъ робъ трѣбвало да дава установена отсѣчена плата на спахията. Отъ това и данъкътъ се

¹⁾ Пречекъ. Патувания по България, 554.

наричалъ къесимъ (къесмекъ, рѣзане); той се плащалъ въ натура или пари. Слѣдъ унищожаването на снахийството, ония села, които по една или друга причина били изгубили имотитѣ си въ полза на снахията, и той билъ пѣленъ господарь на селото, продължавали да плащатъ своя къесимъ, който билъ увеличаванъ отъ година на година. Такива села се наричали къесимджийски, за разлика отъ свободнитѣ или раетски (на раята).

Дали къесимджийството въ Крайще се е развило по сщия пѣтъ, т. е. снахитѣ да сж станали и собственици на селата по начина, който описахъ, — на този въпросъ не е така лесно да се отговори, поради липса на каквито и да е било документи. Нека по-напрѣдъ опиша аграрнитѣ отношения между господаритѣ турци и къесимджитѣ въ Крайще, пѣкъ тогава да се помъча, доколкото това е възможно, да посоча причинитѣ за тия особени отношения.

Всичката земя (обработена и необработена) въ селата Бъзовица, Брѣстъ, Барѣе, Буцалево, Бистъръ, Габрешевци, Горно-Кобилѣе, Горня-Ръжана, Долня-Ръжана, Долно-Уйно, Долня-Лисина, Долно-Кобилѣе, Драголевци, Доганица, Долно-Тлъмино, Злогошъ, Киселица, Мусулъ, Млѣкоминци, Метохия, Лисецъ, Назърица, Полетинци, Плоча, Радичевци, Сушица, Сушица за с. Земенъ, Треклина, Чешлянци, Шатковица, Царица и Уши — 33 села — принадлежала изцѣло на господаря — турчинъ, който живѣлъ обикновено въ гр. Кюстендилъ. Той ималъ тапи за тази земя и освѣнъ къщата, която била собственостъ на селянина къесимджия, всичко останало, даже и мѣстото, върху което била построена тя, принадлежало на турчина. Къесимджията можалъ да напусне винаги, когато пожелаетъ своя господарь, като получавалъ извѣстно обезщетение за къщата, която самъ си билъ строилъ. На негово мѣсто можалъ да дойде другъ селянинъ, като поемалъ задълженията на по-рано напусналия, но вече къщата ставала господарска (на агата, както казватъ селянитѣ), та при повторно напуцане господарьтъ не давалъ обезщетение за нея. Господарьтъ, като дѣйствителенъ притежателъ на селскитѣ имоти, нареждалъ задълженията на къесимджията, комуто опрѣдѣлялъ количеството на кутлитѣ (1 кутелъ жито ималъ 20 оки), които трѣбва да даде въ годината, колко дни да работи ангария на беговия чифликъ „у полъето“ (Кюстендилско), колко оки масло, сирене, колко товари дърва, въглища, колци за лозята, агнета, колко овни за байрамъ, па даже и колко чифта чорапи да даде въ годината. Всичко това било точно опрѣдѣлено и всѣка година редовно изплащано безъ никаква отстъпка, макаръ и годината да била неплодородна. Въ такива години къесимджията купувалъ жито не само за своята прѣхрана, но и за къесима. Колко по-грозно ще ни се прѣдстави положението на къесимджията, като знаемъ, че и всички държавни данъци той плащалъ! А пѣкъ земята въ Крайще едва дава, колко за прѣхрана на сѣмейството. Ако се направи смѣтка, ще се види, че въ тия 33 къесимджийски села срѣдно се падало по 20—30 кутли жито къесимъ на домакинство. Количеството на кутлитѣ било увеличавано почти всѣка година,

та нѣждѣ отъ 20 достигнали до 60. Сравнително по-плодороднитѣ села давали повече кутли жито, но затова пакъ другитѣ имъ „давания“ къмъ господаря били по-малко. Напримѣръ, село Драголевци съ 22 кѣщи давало на агата 300 кутли жито на годината, а село Брѣсть, което имало само 9 кѣщи също давало 300 кутли. Но затова пъкъ драголевчани давали по 2 товара дърва на всѣка кѣща, по 30 до 70 оки вѣглища, по нѣколко колове за плетъ и лозе, работили по 20 дни (отъ кѣща) на жѣтва, по 15 дни вършитба и 10 дни косене на беговитѣ чифлици въ полето. Село Уни (50 кѣщи) давало 180 кутли жито, по единъ товаръ колове и по 70 оки вѣглища отъ кѣща; 60 оки сирене, 10 овни и 60 гроша пари отъ цѣлото село; по 20 дни жѣтва, 10 дни косене и 10 вършене на човѣкъ отъ домакинство за въ с. Копиловци, дѣто билъ чифлика на Зейнелъ-бега, господарь на селото. Село Метохия (20 кѣщи) давало 300 кутли жито, 80 оки вѣглища на кѣща; 24 оки прѣсно сирене и 100 оки масло отъ селото; по 1 товаръ дърва отъ кѣща, 16—23 дена вършене, 20 дена жѣтва, 15 дни гроздоберъ и едно агне за байрама.¹⁾

Кесимътъ се събиралъ отъ хора, които господарьтъ пращалъ за тая цѣль. Тия бегови хора също били хранени отъ селото. Нѣждѣ пъкъ самитѣ селяни карали отсѣка си въ града. Слѣдъ врѣме нѣкои отъ господаритѣ замѣнили кесима въ натура съ пари, та вмѣсто 60 кутли, напр., на бащиния, кесимджията захваналъ да дава 300 гроша (по 1 левъ на кутель). На други села пъкъ и ангаринтѣ (работата въ чифлика на агата) биле замѣнени съ пари. Въобще агата или бегътъ, като пѣленъ господарь на селото, събиралъ давнината, както намиралъ за добръ — никакъвъ законъ или обичай, не го обвързвалъ въ това отношение. Ако бегътъ билъ „по-човѣкъ“, и селото донѣйдѣ добрувало; но обикновенно той „не разбиралъ отъ нѣмане, а че дадешъ, дума“, говорятъ селенитѣ.

Кесимджията ималъ свое само добитѣка и кѣщата, а мѣстото, дѣто била построена тя, принадлежало на бега. Дървениятъ, материялъ нуженъ за направа на кѣщата, също билъ плащанъ отъ кесимджията. Въ нѣкои села воденицитѣ, като собственост на ония, които си ги били направили, не плащали кесимъ, но въ други плащали по 30 гроша на годината. Съ една рѣчь, почти на всички недвижими имоти въ кесимджийскитѣ села сѣщинскиятъ стопанинъ билъ турчинътъ бегъ или ага, който по веднажъ или два пѣти на годината излизалъ да обикаля селото си, за да види, дали домакинствата не сж се увеличили. Защото, кога умре бащата, синоветѣ му си раздѣлятъ имота, безъ да питатъ господаря; послѣдниятъ пъкъ винаги желаелъ тази подѣлба, защото на всѣко новообразувано домакинство притурялъ цѣль кесимъ. Значи, ако едно домакинство плаща 60 кутли жито кесимъ и бжде раздѣлено между наслѣдницитѣ на три дѣла, напр., господарьтъ тогава почвалъ да взима по 180 кутли,

¹⁾ Репортъ на комисията, изпратена въ Кюстендилския окръгъ да изучи положението на безземелнитѣ селяни. Дър л. в. год. II (1880) брой 69. 70 и пр.

т. е. на всѣкого по 60. Това сж, накратко, задълженията и правата на кесимджинтѣ селяни и тѣхнитѣ господари турци.

Освободи се България политически и икономически отъ турцитѣ, но икономическата свобода не закачи половината отъ Крайще, защото селянитѣ на тая половина останаха пакъ роби на агитѣ. Докато въ другитѣ части на нашето тогавашно княжество народътъ ликуваше и не можеше да се нарадва и начуди на новитѣ добри наредби и въобще на „нашето“, крайшкиятъ планинецъ не почувствува тая радостъ и опиянение отъ „новото“ отъ „бугарското“, понеже му казаха, че земята, на която се е родилъ той и въ която почиватъ коститѣ на дѣдитѣ и пра-дѣдитѣ му, не е негова, а турска и, ако той иска да стане негова, да си я откупи. „Но какъ че купуеме наша земя! Епа лели турцитѣ си отидоа, агитѣ ги нѣма . . . защо ни освободиа братушкитѣ?“ — „Не, отговори младото княжество, ние по честенъ начинъ трѣбва да си оправимъ смѣткитѣ съ турчина, та затова вие ще плащате!“ Селянитѣ изъ Крайще не можеха да се начудатъ на това ново чудо — ужъ свободно българско, пъкъ на друговѣрци собствената си земя да плащатъ. „Юридически“ и по „задължения отъ международното право“ младото княжество, слѣдъ като изпрати комисия на самото мѣсто да изслѣдва причинитѣ на тая аномалия — цѣли села да бждатъ безъ земя — прие съ „законъ за подобръние положението на земеделческото население по господарскитѣ земи и чифлицитѣ“ отъ 10. декемврий 1880. година (Държавенъ вѣстникъ, год. II. бр. 93), че „всѣкой жителъ на господарска земя (това се отнася главно до крайшкия кесимджи) е собственикъ, притежателъ на ония мѣста, които е работилъ, работи, и на ония, отъ които е ималъ право, да се ползува (чл. 3)“, но . . . „една смѣсена специална комисия ще опрѣдѣли окончателно характерътъ и размѣрътъ на възнаграждението . . . и пр. (чл. 7.)“, т. е. селянитѣ трѣбва да запла-татъ земята си.

Главната причина да бжде изпратена поменатата комисия, за да изучи тоя въпросъ, бѣ появилиятъ се прѣди една година тукъ ужасенъ гладъ, който принудилъ селянитѣ да ядатъ трѣва, корени и стучани кори, размѣсени съ брашно и вода. Житото се купувало по 3 гроша овата, но по-голямата частъ отъ населението не могли да купятъ, защото нѣмали съ що. Комисията прѣседѣла въ Крайще на 17., 18., и 19. августъ 1880. г. Въ състава ѝ влизали Д-ръ К. Иречекъ, тогава главенъ секретаръ въ Министерството на Просвѣщеннето, и М. Сарафовъ, началникъ на статистическия отдѣлъ въ Министерството на Финанситѣ. Тя свършила работата си набързо, като изпитала нѣколко души турци и българи, прѣмо заинтересовани по въпроса, и прѣдставила своя рапортъ, който билъ напечатанъ въ брой 69. до 77. на Държавенъ вѣстникъ. Въ него тя прѣдложила слѣднитѣ мѣрки, за да бжде разрѣшенъ кесимджийскитѣ въпросъ: „Кесимджийскитѣ села въ Крайщето да се експроприиратъ съ една награда, която ще получатъ притежателитѣ на земитѣ — турци българи и евреи (нѣкои турци били продали правата си на българи и

евреи) отъ хазната. Селянитѣ на всѣке село ще отплащатъ тѣмъ принадлежащия дѣлъ отъ наградата на годишнината. За мѣрки на наградата ще служи срѣдното число кутли кесимъ и цѣната отъ единъ кутелъ. За опрѣдѣление на тѣзи двѣ данни може да се назначи отъ правителството една смѣсена комисия¹⁾ И както видѣхме, Народното събрание разрѣши въпроса точно така, както прѣдложила комисията.

За да даде това мнѣние, комисията изглежда, че е била подъ впечатлението, какво заваренитѣ аграрни отношения между кесимджинитѣ и господаритѣ сж били законни поне отъ гледна точка на турския законъ за владѣние земитѣ. Инакъ не може да се мисли: изнесенитѣ факти отъ страна на кесимджинитѣ (комисията ги смѣта ту за наивни, ту за хитри хора) сж противъ такъво рѣшение на кесимджийския въпросъ. Отъ тия факти става явно, че не по сжщия начинъ въ Крайще турцитѣ сж завладѣли селската земя, както това било въ други спахийски села. Азъ даже мисля, че въ Крайще не е имало спахилъци, или, ако е имало такива, тѣ сж обгръщали най-добритѣ 5—6 села, и то именно тия, които двестъ сж свободни, раецки. Село Босилиградъ, напр., е било спахийско. Спахията си направилъ въ него чифликъ, като си купилъ земя, а нѣщо присвоилъ насила. Но той не владѣлъ като собственикъ всички селски имоти, а само тия на своя чифликъ, които давалъ да бждатъ обработвани на исполица. При освобождението селянитѣ купили чифлика и си го подѣлили. Въ Крайще спахийството сжщо е било унищожено съ законъ както навсѣждѣ, слѣдъ което ни единъ спахия не останалъ собственикъ на селото, защото нѣмалъ причини за това, пъкъ и нищо не го задържало тука. И, да повтора, — не повече отъ 5—6 села трѣбва да сж били спахилъци. Отъ вжсия прѣгледъ, който дадохъ за развитието и упадъка на спахийството, видѣхме, че спахинтѣ сж усвоили само тия села, дѣто сж имали собствени чифлици, та покрай тѣхъ притиснали и другата земя, както що станало напр., въ нѣкои отъ полскитѣ кюстендилски села. А установено е, че въ Крайще ни единъ турчинъ не е ималъ чифликъ въ нѣкое отъ сегашнитѣ кесимджийски села, защото невѣроятно е да би се нѣкой гражданинъ (турчинъ) полакомилъ да купи съ пари и обърне въ чифликъ такивато слабо плодородни мѣста.²⁾

И друго едно обстоятелство, струва ми се, е накарало комисията да даде това погрѣшно мнѣние по тоя въпросъ, а именно, че турцитѣ господари притежавали тапии на свое име за всичкитѣ имоти въ тия 33 села. Обаче, комисията е изпитала прѣдставителитѣ на 25 села, които ясно и очевидно доказали, по какъвъ насилнически и прѣстѣпенъ начинъ турцитѣ-господари сполучили да се снабдятъ съ тия тапии, за да владѣятъ селата. Споредъ разказитѣ на турцитѣ, собственици на тия села, завладѣването на селата станало за „борчъ“, дългъ, т. е. истинския спахия (тѣ всички се наричатъ такива), като не могълъ да прибира

¹⁾ Равортъ на комисия а и пр.

²⁾ Равортъ на комисията и пр.

навръме слѣдуюето му се възнаграждение отъ раята, накаралъ послѣдната да заложн земята си нему на рѣимъ, рехимъ (врѣменно ползуване). Селянинътъ получавалъ още нѣщо като додатъкъ за цѣната на земята си и давалъ врѣменна тапия по доброволенъ начинъ на спахията и то съ надежда, че слѣдъ 1—2 години ще се отдѣлжи и ще вземе назадъ заложеннн си имотъ. Обаче, това никога не могло да стане, и слѣдъ извѣстно число години турчинътъ ставалъ пѣленъ господарь на чуждата земя, отъ която не изпѣждалъ досегашния ѝ стопанинъ, защото нѣмало тогава, кой да обработва тая земя. За своя полза турцитѣ привеждатъ обстоятелството, какво между кесимджийскитѣ села има и раецки, па даже има и раецки домакинства въ нѣкои кесимджийски села. Тѣ казватъ: „Ако бѣхме завладѣли тия села съ насилне, нѣмаше да оставимъ да има между тѣхъ и свободни“.

Съвсѣмъ пѣкъ другояче ще изглежда историята на това завладяване половина отъ селата въ Крайще, слѣдъ като се изслушатъ селянитѣ. Тѣхнитѣ твърдѣния почиватъ на достовѣрни разкази, които въ много случаи се съгласяватъ съ тия на турцитѣ-господари, но очевидно не се тълкуватъ въ тѣхна полза. Споредъ тѣхъ завладяването, „притискането“ на селата имъ почнало да става не много отъ отдавна — въ врѣме на върлуване на кърджалинтѣ, а главно прѣзъ врѣме на сръбското въстание подъ водителството на Кара-Георги (1804—1813 г.) Тогава било размирно врѣме, и всички кюстендилски турци, които отивали да се биятъ противъ сърбитѣ, минавали и се връщали съ „пљачка“ прѣзъ Крайщето. По това врѣме не е имало държавна власть — силниятъ ималъ властьта. Голѣма частъ отъ крайшкитѣ села бройли по 7-8 къщи и не могли да се противопоставятъ на желанието на турцитѣ да пасатъ добитѣка имъ безплатно по тѣхната мера. Този добитѣкъ все билъ пљачка отъ Сърбия. Често пѣти селянитѣ молили нѣкои отъ тия силни турци да имъ бждатъ защитници отъ зулумитѣ на минаващитѣ случайно или за грабежъ кърджалини и хаймани.

По четири начина е станало „притисването“ на крайшкитѣ села:

1. Когато нѣкой ага си прѣдлагалъ услугитѣ на селото да го брани отъ кърджалинтѣ и отъ комаръ (реквизиция), срѣщу които искалъ и взелъ нѣкои подарѣци, които послѣ обърналъ въ кесимъ; при неплодородни години кесимджията, като не могълъ да плати кесима, залагалъ земята си, която полека-лека ставала притежание на агата.

2. Нѣкои аги оставили докараната като пљачка отъ Сърбия „стока“ (овци, говеда и коне) да пасе на селската мера. Зарадъ тора, отъ който нѣкиятъ на селенитѣ давали повече плодъ, агата поисквалъ нѣщо като възнаграждение, което слѣдъ 2—3 години обръщалъ на постоянно, въ кесимъ. А нато не могли да го изплащатъ редовно, обсебвалъ имотитѣ имъ.

3. Често пѣти селото не могло да плати „мирията“, та оставало борѣтъ на прѣкупчиата събирачъ на царския данѣкъ и за „лихви и главницата“ той покорявалъ селото, и

4. Когато селото трѣбвало да плати кръвнина, а нѣмало пари. Притичалъ се на помощъ на селянитѣ нѣкой богатъ турчинъ, плащалъ за тѣхъ кръвнината и послѣ „за борча“ присвоявалъ селскитѣ пиви, ливади и гори.

Нѣма нито единъ старъ човѣкъ отъ кесимджийскитѣ села въ Крайще, който да не знае историята за „притискането“ на селото му. Всички безъ изключение твърдятъ, че завладяването на селата е станало съ насилие. Трѣбва да имъ се вѣрва най-много за това, че тѣ не гледатъ на турцитѣ съ такава ненависть, както по-младитѣ. Макаръ и да сѣ прѣкарвали единъ много тежъкъ животъ, пакъ си спомнятъ не съ зло сърце за пѣкои отъ по-добритѣ господари. Но... „съ сила узеше земята ни! Нема защо да га криемо, ако е било другоаче: лели еве съга и плачуемо на дръжавуту, та че си га кажемо, како що е. Истина, имаше борчъ на агитѣ, ама онъ бѣше малку, та не биваше за нѣега да ни ѣду земята... ама урукѣ (въ рѣцѣ) имъ бѣше“... говори съ въздишка дѣдо Велинко Здравковъ, 86 годишенъ старецъ отъ с. Метохия.

Ето и историята за завладяването на нѣкои отъ тия села.

1. Село Драголевци (сега има 32 кѣщи, при освобождението е имало 22), кога било „притиснато“ имало само 6 кѣщи. Завладѣлъ го Челеби-ага отъ Кюстендилъ, като изпърво направилъ на селско мѣсто валявица, а послѣ си прѣдложилъ услугитѣ, да брани селянитѣ отъ „комаръ“, зарадъ което поискалъ по малко масло. Слѣдъ врѣме замѣнилъ маслото съ кутли жито, което не могло да бѣде изплащано въ неплодородни години. Така за „борчъ“ агата завладѣлъ имота на цѣлото село.

2. Село Милевци станало турско-господарско 90 години прѣди освобождението и то по слѣдния начинъ: Нѣкой си турчинъ, Кошкинко, изкаралъ говеда и коне на селската мера. Същото направилъ и Челеби-ага отъ Кюстендилъ и още нѣколко „спяхии“ отъ Вранѣе. Пѣдаринтъ на спяхинтѣ грозно мѣчилъ селянитѣ и не имъ давалъ да пускатъ добитъка си въ планината. Господаритѣ пѣкъ намислили да усвоятъ и селото и, за да стреснатъ селянитѣ, набили на колъ най-неповорния отъ тѣхъ, но пакъ не сполучили. Тогава Челеби-ага прѣдумалъ селянитѣ да му даватъ на година по 5 кутли жито отъ всѣка бащиния за гюбрето отъ неговия добитъкъ и главно да ги пази отъ насилията на другаритѣ си турци. Па кѣща по кѣща за „бакия“ притисналъ селото. Станалъ господаръ зарадъ неизплатенъ кесимъ най-напрѣдъ на най-бѣднитѣ кѣщи и полека-лека завладѣлъ 25 бащинии. Останали раецки само 5 бащинии.

3. Село Сушица, което броело само 7 кѣщи, било завладѣно по сѣщия начинъ — за недоборъ. Нѣкой си Сали-ефенди и Рашидъ-ефенди докарвали плячкосания отъ тѣхъ сръбски добитъкъ на селска мера, като поставили за пѣдаръ турчина Сулейманъ — „куче човѣкъ“, който правилъ много пакости на населението. Той нарочно постѣживалъ така, за да накара селянитѣ да даватъ по нѣщо на господаря му, който щѣлъ пѣкъ да ги пази отъ зулумитѣ на другитѣ турци. А тия послѣднитѣ били

викани нарочно отъ пѣдарина да дохождатъ въ селото за грабежъ. Тогава Сали-ефенди се притекълъ на помощъ и срѣщу нѣколко кутли жито подарькъ спрѣлъ зулумитѣ на другитѣ турци. Подарькътъ послѣ се обърналъ на постояненъ, станалъ кесимъ и за недоборъ и борчъ селото било завладѣно.

4. Село Чешлянци било притиснато отъ Амидъ-ага (братъ на Челеби-ага) съ стока. Докараниятъ отъ Сърбия добитькъ стоялъ 2—3 години на селска мера и „нагюбрювалъ“ нивитѣ на много селяни. Зарадъ доброто плодородие агата поискалъ отъ селото 30 кутли ечмикъ. „Отъ мое гюбре ли ечмикъ излѣзе, че ми давате отъ него 30 кутли“. Селянитѣ дали, но слѣдъ 3 години агата покачилъ триесетѣтъ кутли на 210. Зарадъ „качушката“ селянитѣ ходили да се оплакватъ въ Кюстендилъ, но Амидъ ага обѣсилъ на една върба селянина Стояна, само за да сплаши другитѣ, и за недоборъ отъ обѣщанитѣ кутли завладѣлъ селото.

5. Село Киселица било взето пакъ по врѣме на сръбското възстание отъ нѣкой си Алилъ-ага, който съ „булюкъ“ овци и говеда, докарани тукъ на къшла, гюбрилъ селската мера, та за гюбрето взелъ да взима по „нѣщо кутли житце“, а послѣ това „взимане“ обърналъ на годишенъ кесимъ.

6. Село Долно-Кобилъе било половинъ селско, а половината принадлежало на манастира Света Петка (Изворски). Нѣкой си субаша Смаилъ-бегъ, арнаутинъ, сигурно прѣкупчия на десетъка, взелъ селото за недоборъ отъ тоя десетъкъ.

7. Горно-Кобилъе било завладѣно отъ Челеби-ага за недоборъ. Само единъ селянинъ се противилъ на това грабителство — Чорбаджи Илия — но Челеби-ага накаралъ единъ полякъ да го убие и на другата, година всичкитѣ селяни били откарани на беговия чифликъ въ с. Копиловци да му вършатъ.

8. Село Уши било взето отъ Амидъ-ага, братъ Челебиевъ; той притисналъ селската мера съ коне и овци, изкарани отъ полето на папа въ планината. За гюбрето отначало взималъ овесъ по 2 кутли на къща, послѣ увеличилъ този „подарькъ“, додѣто селото му задължнѣло и за недоборъ отъ кесима взелъ селото.

9. Село Бъзовица било потиснато отъ Абдула-ага, чифликчия въ с. Стенско (Кюстендилско). Докаралъ стока да пасе, и селянитѣ, като виждали, какъ други села пропаднали отъ такава „стока“, силно се противили, но агата съ свои хора убилъ селския първенецъ. Отъ страхъ селянитѣ се разбѣгали, но скоро се върнали и приели кесима по 3 кутли на къща, който послѣ се качилъ до 60 на къща.

10. Долна-Лисина, кога броило само 7 къщи (сега сж 60), било завладѣно отъ Рашидъ-бега за 700 гроша недоборъ отъ десетъка и други данъци. Тѣзи пари тѣ взели заемъ отъ тоя Рашидъ-бегъ и дали вемъта си на рехимъ (залѫга) нему. Като събрали паритѣ, занели ги на агата, но той ги не приелъ, а съ сила взелъ тапнитѣ имъ: борчътъ се увеличилъ отъ „файсъ“ (лихва), та 700 гроша не могли да го покрятъ.

Само дѣдо Павле избѣгалъ въ Пиротско съ тапнитѣ си. Като се поумирило, той се върналъ, и неговата бащиния останала свободна, раецка. Рашидъ по-послѣ продалъ селото на Али-ефенди, а по врѣме на освобождението го владѣлъ синъ му Рифатъ-ефенди. Тѣй че село Лисина (Долня) е имало всичко трима господари, които владѣли селото не повече отъ 50 години.

11. Село Радичевци било притиснато за кръвнина. На селска мера се убили помежду си единъ субаша и единъ полякъ. Властѣта поискала 70 гроша за кръвнина. Бѣднитѣ селяни взели тѣзи пари взаемъ отъ Мехмедаа изъ Кюстендилъ, който за недоборъ отъ селския борчъ и за файда притисналъ имотитѣ селски, изгорилъ тапнитѣ на селянитѣ и . . . самъ си издалъ такива на свое име.

12. Интересна е историята за завладяването на с. Долно-Уйно. Притисналъ го Хаджи Ахмедъ Каймака за 130 гроша борчъ, и то по слѣдния начинъ: На одного отъ дѣдитѣ на Ахмеда твърдѣ много харесало селото поради изобилната вода, съ която селянитѣ могли да си поливатъ ливадитѣ и бахчитѣ. Като настанали размирни врѣмена, дѣдото на Ахмеда прѣдложилъ услугитѣ си да ги закрилъ отъ разни зулуми срѣщу кутелъ ечмикъ отъ кѣща на годината за зобъ на коня му. Кутлитѣ почнали, обаче, да се увеличаватъ отъ година на година и, за да ги изплащатъ и въ „късатъ“ години, останали борчъ 130 гроша „мириѣ“ на снахията Скендеръ бега. Послѣдниятъ далъ „зоръ“ на селото за по-скорошно изплащане дължимата сума. Тогавъ се притекълъ на „помощъ“ Хаджи Ахмедъ Каймака, „покровителъ“, та заплатилъ борча. Слѣдъ години борчътъ порасълъ, и селянитѣ заложили имотитѣ си рехимъ Ахмеду, който взелъ вече да се грижи и за „тапи“. Никой не давалъ тапнитѣ си, затова Каймака хваналъ и вързалъ „у синджирѣ“ дѣдо Стояна Таратаньо, селски първенецъ, и взелъ да го мъчи. Дѣдо Стоянь прѣдалъ тапнитѣ си въ рѣцѣтъ на турчина, а послѣ го послѣдвали и други селяни. Като събралъ селскитѣ тапи, той ги направилъ „йоклама“ — изгорилъ ги (тѣй селянитѣ схващатъ думата йоклама). И днесъ живи старци знаятъ и показватъ мѣстото на кѣщата, дѣто сж изгорени тапнитѣ на земята имъ. Не прѣдали тапнитѣ си само дѣдо Бръсто, който избѣгалъ въ село Гопешъ, Битолско и дѣдо Деспотъ (сегашната Корнѣчка махала), който по това врѣме билъ въ Самоковъ на печалба. Тѣй че днесъ въ селото има два рода съ раецка земя.

13. Село Метохия е имало при освобождението отъ 20 кѣщи, само 8 чисти кесимджийски; останалитѣ 12 притежаватъ по-малко земи и работятъ дѣлове отъ кесимджийската земя. Тукъ бащинитѣ сж притискани отъ турцитѣ една по една.

И тѣй нататкъ, все такъвъ е начинътъ на поробването и на прѣвръщането свободнитѣ крайшки села въ кесимджийски. И ако ще трѣбва да се прави заключение, ще трѣбва да кажемъ, че кесимджийскитѣ села сж станали такива не вслѣдствие упадъка на леннитѣ наредби и спяхийството, а поради насилия — просто били заграбени,

понеже нѣмало кой да се противи. Селата били малки, бѣдни, врѣмената размирни и „лесно било да се притисне и пороби нѣщо“, казвалъ дѣдо Димитрия Самоковлията прѣдъ комисията за проучване кесимджийския въпросъ. Крайшкитѣ кесимджийски села (освѣтъ Треклина) по-рано не сж били спахийски, а слѣдвателно и господаритѣ имъ не сж били спахии.

Фактътъ, че покрай кесимджийскитѣ села сжществувать и раецки, че въ самитѣ кесимджийски села има раецки домакинства, най-добрѣ ще убѣди въ правотата на твърдението, какво селата били заграбени безъ никаква причина. Раецкитѣ села останали такива, защото били по-голѣми, по-състоятелни и нѣмали нужда да взиматъ заемъ пари отъ богатитѣ кюстендилски турци, и не оставали никога длъжни на хазната за „мирията“. Турцитѣ правили опити да завладѣятъ и по-голѣмитѣ села, напр. с. Божица, но не успѣвали. „Глави давамо, землю си не давамо“, рекли двамата брата Джока и Йованъ, божички първенци, на агата, който съ стока (добитъкъ) искалъ да притисне и тѣхната мера. И наистина, дали главитѣ си, но агата не успѣлъ да усвои селото. Въ такива случаи обикновено сплашвали селянитѣ, като убивали или обѣсвали нѣкого отъ тѣхъ и повечето пѣти успѣвали. А за да останатъ раецки къщи между кесимджийскитѣ въ нѣкое село, причината била укриването на тапнитѣ; по-смѣлитѣ селяни бѣгали въ други държави или вилаети и, като се поумирвало, връщали се на земитѣ си, които оставали вече свободни.

Полѣгани отъ политически агитатори веднага слѣдъ освобождението, че земитѣ ще останатъ тѣхни, кесимджинитѣ не влѣзли въ прѣговори съ господаритѣ турци, за да откупятъ селата си, както по-рано направило село Драгойчинци, а чакали държавата да разрѣши въпроса. Говорятъ даже, че тогавашниятъ министъръ Каравеловъ спрѣлъ прѣговоритѣ между селянитѣ кесимджини и господаритѣ, за да не ставало прецедентъ за купуване: убѣденъ билъ, че на турцитѣ земята ще бжде просто отнета, като заграбена незаконно отъ тѣхна страна. Обаче, тѣй не излѣзе: Народното събрание рѣши въпроса въ врѣда на кесимджинитѣ.

Крайшкиятъ аграренъ въпросъ не можа да бжде разрѣшенъ слѣдъ закона отъ 10. декемврий 1880. год., защото въ него не бѣ опрѣдѣленъ характерътъ и размѣрътъ на възнаграждението, което трѣбваше да се плати на господаритѣ земевладѣлци. Съ законъ отъ 28. февр. 1885. г. и това бжде наредено — опрѣдѣли се размѣрътъ на възнаграждението и се отпуснаха на правителството 800,000 л. (за цѣла България), съ които да се плати на турцитѣ, а кесимджинитѣ станаха длъжници на държавата. Лесно бѣ рѣшенъ въпросътъ, но не бѣ взета подъ внимание изключителната бѣдностъ на селянина изъ Крайще. Ето 30 години сж минали, но кесимджинитѣ още не сж изплатили земитѣ си и надали ще успѣятъ да сторятъ това; единъ денъ държавата ще бжде принудена да опрости тѣя суми.

Общо на 33-тѣ кесимджийски села било опредѣлено да платятъ 337,436 лева. Отъ 1. VII. 1885. г. до 31. XII. 1910. сж платили 186,615 лева. Остава да платятъ заедно съ лихвитѣ (къмъ 1. I. 1911.) 675,492 л.

Ето и списъка за задълженията на всѣко село по отдѣлно:

С П И С Ъ К Ъ

на селата, жителитѣ на които дължатъ за „господарски и чифлишки земи“, къмъ 1. I. 1911. година.

№ по редъ	Име на селото	Първоначаленъ дългъ		Платени суми		Остава дългъ	
		отъ 1885. год.	—	отъ I. VII. 85. г. до 31. XII. 910 г. капиталъ и лихви	—	заедно съ лихвитѣ къмъ 1. I. 1911. г.	—
1	с. Бъзюница	10400	—	2312	78	27578	50
2	„ Врѣстъ	7700	—	8651	05	13071	60
3	„ Барие	3600	—	—	—	10674	—
4	„ Вудалево	11100	—	1815	50	30998	05
5	„ Вистъръ	20800	—	530	—	42422	07
6	„ Габрешевци	12230	—	11763	63	18628	38
7	„ Горно-Кобилъе	5500	—	6530	86	5458	61
8	„ Горна Ръжана	11599	25	1022	97	25322	03
9	„ Долна „	10729	04	838	42	30231	27
10	„ Долно-Уйно	13200	20	17030	86	13487	96
11	„ Долна-Лисина	11000	—	9024	81	19172	59
12	„ Долно-Кобилъе	600	—	—	—	1779	—
13	„ Драголевици	10100	—	9792	36	14714	97
14	„ Доганица	5000	—	760	72	12451	95
15	„ Долно-Тлъмино	23000	—	5564	96	61191	19
16	„ Злогошъ	2100	—	2402	84	951	25
17	„ Киселица	1260	—	1002	18	2386	97
18	„ Мусуль	25700	—	565	42	75192	50
19	„ Млъкомници	12150	—	9593	90	19323	82
20	„ Милевци	10300	—	3904	86	24368	64
21	„ Метохил	5700	—	4328	65	10852	02
22	„ Лисецъ	3000	—	4520	41	3545	37
23	„ Назърица	11500	—	2508	47	26412	47
24	„ Полетници	6169	—	1941	63	16077	67
25	„ Плоча	12650	—	803	25	36158	90
26	„ Рахичевци	6650	—	5462	16	10023	21
27	„ Сушица	14400	42	16145	15	13786	43
28	„ Сушица за Земенъ	3200	—	430	—	9058	04
29	„ Треклина	43900	—	33407	07	70242	95
30	„ Чешланди	3393	—	4138	61	2520	32
31	„ Шатковница	3200	—	5112	62	1469	82
32	„ Царица	5600	—	6699	13	3590	21
33	„ Уши	9006	—	3009	91	22344	89
	Всичко	337436	91	186615	13	675492	65

Селски синори.

Повечето отъ селата въ Крайще иматъ достатъчно мѣсто за оралия (ниви), ливади, гори и ласбица. Всички селски имоти въ своята цѣлостъ

сж отдѣлени отъ тия на съсѣднитѣ села съ строго установени граници, неотбѣлѣзани, разбира се, съ знаци, но вмѣсто тѣхъ служатъ извѣстни долове, рѣтлини, потоци, стари дървета, лични камъни, рѣки и др. За междуселска граница често вмѣсто думата синоръ употрѣбаватъ меджа въ сжщия смисълъ, както тя служи за отбѣлѣзване граница между отдѣлни ниви, ливади и пр. на едно село. А за синоръ даватъ и по-широко значение, именно, съ тая дума означаватъ цѣлото пространство на общоселския имотъ, а не само границитѣ му. Напр.: „Ей, говедата улезна'а у параловскио синоръ“, а не „мина'а параловскио синоръ“.

Нито едно село сега не притежава писменъ документъ за своитѣ граници, а въ турско врѣме нѣкои села сж имали. За кесимджийскитѣ села положително се знае, че сж имали синоръ-намѣ-та, т. е. правителственъ документъ, въ който били описани точно границитѣ на селото. Поради липса на такива документи, днесъ между нѣкои села ставатъ доста сериозни разпри за пасбища и гори. Напр., между селата Горни-Коритенъ и Треклина се води дѣло за една часть отъ гората, що е надъ с. Габрешевци. Сжщо така между Гложье и Паралово, Уши и Драголевци, Милевци и Долня-Лисина, Гложие и Долня-Любата и др. Нигдѣ обаче нѣма споръ между села за обща частна работна земя или ливади.

Мнозина селяни иматъ имоти въ съсѣдни и по-далечни мѣста, т. е. въ чужди синори. Такива имоти носятъ име паракендѣ и произхождатъ най-често отъ наслѣдство при женитви. Напоследъкъ такива сж почнали да намаляватъ, защото стопанитѣ имъ нѣматъ възможность да ги обработватъ, както трѣбва, та, или ги замѣняватъ, като взиматъ срѣщу паракенде друго селско паракенде, или ги продзватъ.

Земя за обработване.

Всѣко домакинство притежава малко или много своя земя за ниви, ливади и гори — тѣй наречената бащиния — и има участие въ обща земя за пасбище или гора. Ако не считаме земята на кесимджийскитѣ села за държавна, понеже тя все единъ день ще бѣде изплатена, и държавата никога нѣма да я присвои, даже и да не може да се изплати, тогава трѣбва да приемемъ, че въ Крайще днесъ сжществува два вида земя: частна и заедничка (общъ имотъ на всички селяни). Има и втори видъ заедничка земя, която принадлежи само на извѣстни родове въ селото, но тя е съвсѣмъ малко, а отъ нѣколко години насамъ се дѣли между членоветѣ на родата, та всѣки да знае и наглежда своята часть, и по тоя начинъ да се избѣгнатъ честитѣ разпри и кавги при обработване имота и при събиране плода му. Въ по-прѣдни години е имало повече заедничка земя между членоветѣ на отдѣлнитѣ родове. Въ това можемъ да се убѣдимъ отъ многото частни имоти (ниви ливади и гори), които сега носятъ име заедница. Причината, за да се дѣли

на толкозъ малки късове имотътъ, старитѣ отдаватъ на промѣната въ характера на хората. „Съгѣ нѣма чѣсъ и човещина! Саки глѣда чуждо да грабне и да се наядѣ . . . Та не може . . . раздѣли му го, па нѣка си вѣди очите съ него“.

На нѣколко мѣста се спомена, че зарадъ „оралията“ (нивитѣ) селата сж промѣнили дори и типа си, като се прѣснали на махали. За това сега по-голѣма частъ отъ нивитѣ се намиратъ близо до къщитѣ за живѣние. Не сж малко, обаче, и нивитѣ, що сж много отдалечени отъ къщитѣ. Пожънатото отъ тѣхъ се върше на самото мѣсто, защото нѣма възможность да се докаратъ снопитѣ на гумното, сламата се оставя тамъ, а само чистото зърно се прѣнася на коне.

Всичката земя за обработване въ Крайце е произлѣзла отъ разлагането на първични кристалини слоеве и отъ пермо-въгленни такива (отъ с. Изворъ на изтокъ). А такава орница е позната въ земедѣлието като най-бѣдна. Само тукъ тамъ, по малкигѣ равнинки и въ дѣното на нѣкои долини, дѣто сж се натрупали алувиални пластове и дѣто има достатъчно вода, за да се поливатъ тия мѣста, нивитѣ сж сравнително по-плодородни. Отъ една страна, посоченитѣ геологически условия, а отъ друга, климатическитѣ, свързани главно съ голѣмата надморска височина, принуждаватъ селянитѣ да избиратъ за работна земя най-голѣмитѣ припечи, а за ливади — най-сѣнчеститѣ и по възможность лесно напоиванитѣ мѣста. Само въ по-нискитѣ села оратъ и мрѣтвичави мѣста, но все пакъ такива ниви си оставатъ най-неплодородни. Тукашнитѣ долини и гребени иматъ съвсѣмъ особенъ и обратенъ видъ на онова, което се вижда въ по-културнитѣ и благоустроени крайща: работната земя тука е въ планинитѣ, по гребенитѣ, а ливадитѣ и овоцнитѣ градини — въ дѣното на долинитѣ. Между тѣзи два пояса на много мѣста се простира онова, което селянитѣ наричатъ гора, но което не е нищо друго освѣнъ слабо залѣсено пасбище. Такъвъ видъ „гора“ държи обикновено голѣми пространства по стрѣмнитѣ склонове, дърветата ѝ стърчатъ тукъ-тамъ по на 5—10—20 м. едно отъ друго, а между тѣхъ земята е гола, закоравѣла отъ постоянното тъпчане на добитѣка и е безъ покривка отъ трѣва и паднали листя.

Нивитѣ се засѣватъ прѣзъ една година. По-близкитѣ, по-добрѣ наторенитѣ или тия, що иматъ „пѣ яка“ земя (орница), се засѣватъ всѣка година. Но изобщо, най-голѣмата частъ ниви се оставятъ за угаръ по 1 или 2 години, по-малка — на прѣлогъ (прѣлежане) 1 година, а най-малка частъ се оратъ всѣка година. Поради наклонността на терена, дѣто сж нивитѣ, и поради извънредно подвижната имъ почва, а особено кога е угарена, силенъ дъждъ лесно успѣва да свлича рохкавата прѣстъ и съ нея да засипва ливадитѣ и овоцнитѣ градини, па даже и къщитѣ, както се вижда това въ Босилитрадъ, Горно-Уйно, Изворъ, Ресенъ, Райчиловци и други села. По тоя начинъ отъ едно-врѣмешнитѣ красиви гори и покрити съ тучни пасбища склонове днесъ

има или жалки остатъци или никакви спомени. Най-питомнитѣ и сравнително плодородни села сега сѣ заплашени отъ запусвяване и изселыване, защото цѣлитѣ имъ синори сѣ обърнати на пороища. Землищата на селата Горно-Уйно, Ресенъ, Долно-Уйно, Рибарци, Млѣкоминци, частъ отъ землищата на селата Изворъ, Бослиградъ, Милевци, Долня-Любата, Горни-Коритенъ, Лечевци, Треклина, Косово днесъ сѣ най-типични пороища. Тука това явление взема грамадни размѣри. Едно пространство отъ около 96,000 декара работна земя въ Крайще е унищожена отъ пороятъ въ продължение на 20 години. Най-много е пострадало село Горно-Уйно. Нивитѣ на това село не прѣдставляватъ сега нищо друго освѣнъ гѣста мрѣжа отъ долове, овоцнитѣ градини — камѣнякъ, ливадитѣ — хаосъ отъ прѣстъ и пѣсъкъ, натрупанъ споредъ прицевкитѣ на поройната вода. А дѣната на старитѣ долини постоянно се издигатъ, защото непрѣстанно дохаждатъ нови засипвания. Изобщо казано, надали има въ България друга област, която да е толкова много разсирана отъ пороятъ. Пороятъ свлича, а стопанинътъ пакъ се мъчи да оре по неслѣчената частъ, додѣто стигне до подпочвената скала-лиса и се убѣди, че вече не може, защото нѣма инструментъ, който да оре по скали. А инакъ, той би още орагъ!

Като главни причини за образуването на пороищата въ Крайще могатъ да се посочатъ слѣднитѣ три: 1) гората никакъ не съществува тамъ, дѣто би трѣбвало да съществува, 2) работната земя — нивитѣ — е настанена тамъ, дѣто не би трѣбвало да има такава и 3) земята е съсирана отъ безмѣрна пѣша.¹⁾ Не могатъ да се считатъ за гора осамотенитѣ дървета, много отдалечени едно отъ друго, растещи по оголената земя и кастрени постоянно зарадъ храна на добитъка. Това сѣ просто слабо-залѣсени пасбища съ дѣбови дървета. Тѣхъ селянитѣ пазятъ, само за да ги кастрятъ за шума на добитъка и по тоя начинъ, безъ да знаятъ, каква пакостъ правятъ сами на себе си, създаватъ най-сигурното условие за образуване на пороища, а същеврѣменно полека лека унищожаватъ и самата гора. Като взиматъ шумата, тѣ лишаватъ дървото отъ неговитѣ бѣли дробове, а същеврѣменно и отъ неговата храна, защото съ живитѣ листа то диша, а съ падналитѣ и изгнили се храни. Отъ друга страна, като се взиматъ листата, лишава се земята отъ хумусъ — оня елементъ, който има свойство да попива и задържа въ себе си дѣждовната вода и по тоя начинъ да е вѣченъ резервоаръ за изворитѣ и потоцитѣ. Тука, въ тия слабо-залѣсени пасбища, дѣто почвата е закоравѣла отъ постоянното тѣпкане на стадата, водитѣ не могатъ да проникнатъ въ земята; тѣ се оттичатъ, като слѣдватъ наклона на мѣстата и, когато добиятъ една значителна бързина, повличатъ съ себе си и почвата. Дѣбовитѣ дървета вмѣсто да растатъ и се умножаватъ, постоянно гинатъ и намаляватъ, защото желѣда, който тѣ могатъ да

¹⁾ F. Vogeli. Репортъ № 365 отъ 16. X. 1909. година въ Министерството на Земедѣлното и Държавнитѣ Имоти.

дадатъ, мъчно, да не кажемъ никакъ, кълни върху твърдата и лишена отъ хумусъ почва. Ако се подаде млада фиданка, тя тутакси бива избждана отъ добитъка или тъй изранена, че ливѣе прѣзъ цѣлия си животъ. Ето защо тѣзи стари, съсипани отъ кастрене и извънмѣрна паша гори сж осждени да изчезнатъ бавно, но сигурно, понеже всѣо отсѣчено или изсѣхнало дърво никога нѣма да бжде замѣстено.

Въ единъ срокъ отъ двѣ години (1903.—1905.) поврѣхнината на работната земя въ Крайще се е увеличила съ $\frac{1}{10}$. А отъ тогава до днесъ това увеличение върви по-ускорително. Нѣма, значи, да се минатъ 20 години, когато поврѣхнината на земята за оралия ще се удвои. Увеличението става по двѣ причини: първо, поради извънмѣрната бѣдност на почвата—тя е лека, лесно се сгорещява и изсушва отъ слънцето и лесно се повдига отъ мразъ, а това ѝ свойство изпокъсва коренчетата на житнитѣ растения — и второ поради първобитния начинъ за обработване на работната земя. Кога се увеличи броятъ на членовѣтъ въ сѣмейството, въ Крайще не дирятъ срѣдства да увеличатъ и производителността на земята, а разораватъ нови пространства за ниви. Доходътъ отъ нивитѣ не се увеличава, а се намалява.

Нивитѣ се засѣватъ съ всички видове житни растения: пшеница, ръжъ, ечемикъ, овесъ, просо, лимецъ и царевича, но най-много се сѣе ръжъ. Срѣдно взето, едно орало (единъ день оранъ съ чифтъ волове) дава 20 снопа жито — 100 кгр. ръжъ. Годишниятъ доходъ прочее е 12 лева, а като се вземе подъ внимание обстоятелството, че нивитѣ се оставятъ 1 година на угаръ, тогава годишниятъ доходъ отъ „орало“ нива е 6 лева! . . . плюсъ 1—2 лева мъртвия доходъ отъ пашата върху угарята, който доходъ нѣма никаква стойностъ! А това земеделческо чудо го нѣма никждѣ въ България!

Поради изложенитѣ причини днесъ въ Крайще, по признанието на всички селяни, за едно 8—10-членно сѣмейство сж нужни 100 декара ниви и ливади, 50 декара гора, която се и пасе, 7—10 декара овощни и зеленчукови гридини, плюсъ това — 50 глави овци, 20 кози, 15 говеда, най-малко 1 чифтъ волове, 1 товаренъ конь и 3—4 свине. Срѣдно работна земя ще трѣбва да се паднеп о 15·6 декара на глава. И всичко това служи колко за прѣхрана.

Постната работна земя не се тори, както трѣбва. Понеже добитъкътъ ходи по цѣлото землище въ продължение на $\frac{3}{4}$ отъ годината, той разнася навсѣкждѣ своитѣ скжпоцѣнни извержения. Зимно врѣме, когато добитъкътъ е въ кошаритѣ, пакъ не може да се получи добъръ и достатъчно количество торъ, понеже сламата, която би трѣбвало да бжде постилна на добитъка и да пошва изверженията, служи за храна на тоя добитъкъ. Тѣй че въ Крайще се прави земеделне чрѣзъ угаръ. А тукъ именно лежи най-голѣмата опасностъ. Когато върху такива ниви, които сж лишени съвсѣмъ отъ растителностъ, разрохавени отъ оранята и отгорѣ затвърдени отъ минаване на добитъка, падне дъждъ или

градъ, тогава водитъ, като не могатъ да проникнатъ въ дълбочината на почвата, се стичатъ по наклонената повърхность, увеличаватъ скоростта си, повличатъ изпърво пръстъ, слѣдъ това чакълъ и камъни, а послѣ и блокове. Мине ли бурята, физиономията на нивата става вече друга: най-отгорѣ (ако тя е въ началото на склона) се виждатъ вадички, въ срѣдата — ями, а на края — ровини. Такава грозна картина прѣдставляватъ днесъ нивитѣ на най-добритѣ села въ Крайще. Прѣди 100 години — така твърдятъ живи старци — не е имало поне малка ровина нито въ едно село.

Ето една таблица за числото на притежателитѣ, количеството на декари орна земи (ниви) за всѣко село по отдѣлно и колко декари ниви се пада срѣдно на всѣко домакинство:

№ по редъ	Име на селото	Брой на притежателитѣ	Пространство на нивитѣ въ декари	Пада се срѣдно ниви на домакинство	№ по редъ	Име на селото	Брой на притежателитѣ	Пространство на нивитѣ въ декари	Пада се срѣдно ниви на домакинство
1	Божница	335	13564·0	40·2	32	Драголеци	36	1292·2	35·9
2	Босилградъ	191	6559·6	34·4	33	Зли-Долъ	99	5066·0	51·2
3	Вистаръ	52	1794·7	33·6	34	Злогошъ	129	7780·1	60·3
4	Вранковци	65	2187·7	33·7	35	Изворъ	106	6533·5	61·6
5	Брѣстница	102	5733·1	56·2	36	Киселица	32	3130·2	97·8
6	Будалево	30	2073·1	69·1	37	Косово	93	4817·4	51·8
7	Баръе	11	523·8	47·6	38	Лисецъ	8	350·4	43·8
8	Брѣстъ	17	1936·6	113·9	39	Лечевци	45	2333·5	51·8
9	Велутъ	36	3123·6	86·8	40	Милевци	54	2875·3	53·2
10	Възовица	41	2354·3	74·5	41	Метохия	32	2004·4	62·6
11	Гложье	103	3420·8	33·2	42	Млѣкоминци	57	3355·3	58·8
12	Горня-Лисина	155	8257·3	53·3	43	Мусулъ	68	2945·9	43·3
13	Горня-Ръжана	45	1957·4	43·6	44	Назърица	41	1836·6	44·9
14	Горно-Кобилъе	19	1503·0	79·5	45	Наратово	48	3194·9	66·5
15	Горно-Тлъжино	124	5968·6	48·3	46	Побиевъ-Камикъ	19	795·3	41·8
16	Горня-Любата	110	5817·2	52·9	47	Плоча	25	1020·9	64·8
17	Горно Уйно	216	8003·4	37·1	48	Полетници	69	3059·2	44·3
18	Горня-Коритенъ	81	3738·0	46·2	49	Ресенъ	90	6038·3	67·1
19	Груйница	70	4833·6	69·1	50	Радичевци	25	1468·3	58·4
20	Габрешевци	74	2345·3	31·8	51	Райчиловци	86	2637·3	30·7
21	Долня-Лисина	65	2253·0	34·7	52	Рибарци	45	2071·2	46·2
22	Долня-Ръжана	33	1326·5	40·2	53	Рилчево	47	1755·6	37·4
23	Драгойчица	96	8387·4	87·3	54	Сушица	77	2949·8	38·3
24	Долно-Тлъжино	70	3579·7	51·1	55	Топли-Долъ	94	4365·1	46·4
25	Долня-Любата	140	6971·9	49·8	56	Треклина	225	9459·0	42·0
26	Доганица	29	1614·4	55·7	57	Уши	58	2984·4	51·4
27	Дугатъ	100	4949·6	49·5	58	Царика	13	894·3	77·3
28	Долно-Уйно	61	2255·5	36·9	59	Църнощица	100	5960·7	59·6
29	Добри-Долъ	108	4304·4	39·9	60	Чешлици	44	2935·0	66·7
30	Долня-Коритенъ	63	4639·9	73·7	61	Шатковца	12	461·1	38·4
31	Долно-Кобилъе	40	1933·3	48·3	62	Ярешникъ	33	1419·4	43·0
						Всичко	4606	226329·1	52·8

Цифритѣ за количеството декари въ всѣко село сѣ взети отъ финансовото управление въ Босилградъ и Кюстендилъ. Въ общото число

декари ниви влизатъ и тия на паракендоплатцитѣ, обаче това не влияе чувствително на върността и изводитѣ отъ изчисленията, тъй като и паракендоплатцитѣ живѣятъ въ Крайще. Само въ Полетинци и Бръсть има нѣколко паракендета на жители отъ Кюстендилска околия.

Отъ таблицата се вижда, че най-много декари ниви за домакинство се падатъ въ с. Бръсть (по 113·9 декара), а най-малко въ с. Райчиловци (по 30·7). Срѣдното количество за цѣло Крайще е по 52·8 декари на домакинство. Съ малки изключения, всички села, които стоятъ по мѣстоположение по-високо, иматъ и повече отъ срѣдното количество ниви. Въ това отношение — срѣдното количество ниви — за царство България имаме слѣднитѣ цифри: притежаватъ ниви до 5 декара 21% отъ всички притежатели; отъ 5—10 декара 11%; отъ 10—20 декара 13%; отъ 20—30 д. 9%; отъ 30—40 д. 8%; отъ 40—50 д. 6%; отъ 50—75 д. 12%; отъ 75—100 д. 7%; отъ 100—150 д. 7%; отъ 150—200 д. 3% и т. н. намалява до 5000 д.¹⁾ Значи, селянитѣ въ Крайще могатъ да се считатъ, като притежатели на пространства за ниви, повече отъ добри. Но . . . само като притежатели! А какви сж тия ниви по плодородие, това вече се видѣ отъ вжситѣ бѣлѣжки, които се дадоха малко по-прѣди. Достатъчно е да се спомене само това обстоятелство, че прѣзъ 1892. г.²⁾ за Крайщето било потребно 7,531,645 kgr. храни (пшеница, ръжъ и царевица), като се смѣта по 295 kgr. на глава за година, а било получено само 2,867,289 kgr., за да се схване и разбере, въ каква степенъ сж неплодородни тукашнитѣ ниви. Притури ли се и туй положенне, че нивитѣ не се оратъ, както трѣбва, а просто се надраскватъ съ допотопнитѣ миниатурни ораля, тогава най-добрѣ ще се разбере, защо притежателятъ на 52·8 декари земя крайшчавинѣ купува жито за цѣли 7 мѣсеци прѣзъ годината. Прѣзъ 1892. г. недостигътъ на хлѣбни храни за Крайще е 4,664,356 kgr. или по 183 kgr. на глава за година. Въ това отношение само Тръвненска и Трънска околия надварятъ Крайщето. Недостигътъ отъ храни въ Крайще се допълня главно отъ фуражнитѣ храни — ечмиеъ, овесъ, лемець, просо, па даже и картофи. Прѣзъ 1892. година сж получени 3,682,550 фуражни храни. Като извадимъ отъ това количество 1½ милиона за храна на добитъка, тогава 2,182,550 ще се употрѣбятъ за храна на хората. Но пакъ, въпрѣки обстоятелството, че се яде „конското жито“ отъ хората, не достига 2½ милиона килограма кръгло храни, които трѣбва да се внесатъ отъ други околии. Въ пари — това сж 350 до 450,000 лева годишно!

Пасбища. Съ малки изключения днесъ всѣко село има и мера за пасбище. Прѣди 30 години меритѣ сж били два и повече пкти поголѣми отъ днешнитѣ, но послѣ ги изорали. Ония села, дѣто мерата е чувствително намалѣла, а добитъкътъ запазилъ количеството, което ималъ,

¹⁾ Статистическия годишникъ на Българското царство за 1909 г. стр. 183.

²⁾ Каштанъ И. Атанасовъ. Статистически сборникъ, 299—312 стр.

когато меритѣ били голѣми, изглеждатъ лѣтно, а особено есенно врѣме, като опожарени: толкозъ много добитѣкътъ е изгризалъ трѣвата! Стадата пасатъ изъ цѣлото землище на селата, безъ да се гледа, кому принадлежи имотѣтъ, по който пасе. Резултатѣтъ отъ тази разпусната паша е, че всички най-добри и хранителни трѣви сж изчезнали, а сж останали само твърдитѣ и стипчавитѣ, които изгладнѣлиятъ добитѣкъ яде, защото не намира нѣщо по-добро. Добритѣ и хранителни трѣви не успѣватъ да цѣвнатъ, а ако нѣкои цѣвнатъ, не могатъ да вържатъ плодъ, защото тогава добитѣкътъ ги дояда. Слѣдъ първокачественитѣ трѣви, по сжщия начинъ изчезватъ второкачественитѣ и най-сетнѣ оставатъ най-долнокачественитѣ — ония, които могатъ да се размножаватъ чрѣзъ коренъ. Освѣнъ това, като сж постоянно смазвани отъ краката на добитѣка, трѣвитѣ растатъ все по-мѣчно и по-мѣчно; въ пасбищата се образуватъ празни мѣста, които малко по малко се увеличаватъ и най-накрай пасбището изчезва. Такѣво явление се забѣлѣзва при селата Долни - Коритенъ, Горни - Коритенъ, Сушица, Добри - Долъ и другадѣ.

Ливади. Ливади въ Крайще има два вида: долински и ридски (планински). Долинскитѣ сж винаги подъ вода и се косятъ два пѣти прѣзъ годината — за сѣно и отава — а ридскитѣ сж безъ вода и се косятъ единъ пѣтъ. Ридски ливади иматъ само най-високитѣ по положение села. Въ тия ливади добитѣкътъ прѣстава да пасе отъ май до августъ: прѣзъ това врѣме трѣвата расте, цѣвти и я покосватъ. Прѣзъ останалото врѣме на годината тия ливади служатъ за пасбища. Кога годината е суха (безъ кѣшпа), не ги покосватъ; всрѣдъ лѣтото, като се убѣдятъ, че трѣвата нѣма да стане за сѣно, пускатъ добитѣкътъ (прѣзъ юлий) да пасе. Ридски ливади нѣма въ селата Босилградъ, Горно и Долно-Уйно, Ресенъ, Рибарци, Млѣкомници, Треклива, Драголевци, Лечевци и Габрешевци. Нито едно село не е безъ долински — подъ вода, изкуствено напоjavани — ливади. Въ тия ливади спиратъ да пускатъ добитѣка да пасе отъ Гергьовденъ до Крѣстовденъ (23. апр. до 14. септемврий), а слѣдъ това и тѣ ставатъ пасбища. Добитѣкътъ съсипва трѣвата на долинскитѣ ливади най-много прѣзъ есенъта. Тогава, понеже ливадитѣ сж още влажни (водата токо-що е била спрѣна да тече), той съ краката си просто разкъсва и набива дълбоко въ земята коренитѣ на трѣвитѣ. Само въ заграденитѣ ливади не влиза чуждъ добитѣкъ, а **инавъ навсѣкдѣ** може да пасе — никой не прѣчи. Изкуствени ливади въ Крайще нѣма. Нѣколко пѣти сж правени опити съ люцерна, но не сж изкарани до край, толкозъ повече, че сѣното отъ тоя видъ трѣва идатъ най-добрѣ и съ полза кравитѣ, а пѣкъ тука краварството не е въ обичай. Изкуственитѣ ливади се покосватъ 4 пѣти. Не всички села иматъ достатѣчно ливади. Сѣно за проданъ не се изнася изъ Крайще.

Ето една таблица за числото на декаритѣ ливади за всѣко село по отдѣлно.

№ по редъ	Име на селото	Брой на дома-кинствата	Пространство на ливадитѣ въ декари	Простран. на олощитѣ градини въ декари	№ по редъ	Име на селото	Брой на дома-кинствата	Пространство на ливадитѣ въ декари	Простран. на олощитѣ градини въ декари
1	Божидя	335	14650·7	—	32	Драголевици	36	216·9	78·8
2	Босихиградъ	191	660·9	349·9	33	Зли-Долъ	99	1642·8	—
3	Вистъръ	52	413·8	24·8	34	Злогошъ	129	1172·1	41·2
4	Вранковци	65	140·5	35·7	35	Изворъ	106	2365·3	50·1
5	Врѣстница	102	2001·4	54·1	36	Киселица	32	884·4	—
6	Вуцалево	30	439·6	3·6	37	Косово	93	216·7	76·8
7	Баръе	11	1539·4	—	38	Лисецъ	8	855·1	—
8	Брѣсть	17	572·4	—	39	Лечевци	45	165·5	78·5
9	Белутъ	36	270·5	19·8	40	Милевци	54	1627·1	—
10	Бъзовица	41	181·4	0·8	41	Метохия	32	584·4	—
11	Гложье	103	1511·8	—	42	Млѣкоминци	57	275·6	40·4
12	Горня-Лисина	155	6135·4	—	43	Мусуль	68	2226·0	—
13	Горня-Ръжана	45	3402·3	—	44	Назърца	41	827·2	—
14	Горно-Кобилъе	19	81·2	9·8	45	Паралово	48	1340·9	—
15	Горно-Тлъмно	124	1237·2	7·2	46	Побненъ-Камикъ	19	276·9	—
16	Горня-Любата	110	2753·1	—	47	Плоча	25	1272·4	—
17	Горно-Уйно	216	180·2	229·4	48	Полетинци	69	303·6	8·2
18	Горни-Коритенъ	81	690·6	12·1	49	Ресенъ	90	776·5	21·5
19	Груйнци	70	3049·3	8·5	50	Радичевци	25	190·5	26·1
20	Габрешевци	74	273·2	131·4	51	Райчиловци	86	441·0	192·8
21	Долня-Лисина	65	1260·7	—	52	Рибарци	45	83·2	78·3
22	Долня-Ръжана	33	594·0	—	53	Рикачево	47	152·3	43·2
23	Драгойчинци	96	4124·4	—	54	Сушица	77	303·8	—
24	Долно-Тлъмно	70	639·8	29·1	55	Топли-Долъ	94	4540·9	—
25	Долня-Любата	140	2680·0	10·7	56	Трекляна	225	1321·4	439·3
26	Доганица	29	1282·1	—	57	Уши	58	1572·9	—
27	Дулатъ	100	2056·7	—	58	Царица	13	2890·1	—
28	Долно-Уйно	61	115·0	317·2	59	Цървошица	100	2505·6	—
29	Добри-Долъ	108	802·1	21·6	60	Чешлянци	44	1107·3	17·5
30	Долни-Коритенъ	63	1168·5	25·4	61	Шатковница	12	579·7	—
31	Долно-Кобилъе	40	431·5	20·7	62	Ярешникъ	33	602·0	—
Всичко . .							4606	88740·9	2504·5

Културни растения.

На първо мѣсто отъ културнитѣ растения стоятъ житнитѣ, а именно, ръжъ, ечмикъ, овесъ, пшеница (пченица), царевича, просо: елда и лимецъ. Ръжъ има два вида: есенна и пролѣтна. Въ по-високитѣ села сѣятъ пролѣтна ръжъ (разбира се пролѣтно врѣме), понеже есенната би загинала отъ зимнитѣ студове. Но изобицо въ тия села сѣятъ повече ечмикъ отколко ръжъ. Ниви, посѣти съ ръжъ, се намиратъ на 1500 м. надморска височина, а съ ечмикъ на — 1400 м. Доста голѣмо пространство се засѣва съ овесъ, отъ който въ неплодородни години мѣсятъ и хлѣбъ, а иначе служи само за храна на добитъка. Овеса посѣватъ по най-високитѣ ниви. Такива се срѣщатъ и до 1600 м.

надморска височина. Пшеницата, и то главно пролътна, се сѣе повече въ селата, които посочихъ вече като по-топли, но всѣ пакъ и тукъ количеството на посѣтата ръжъ много надминава това на пшеницата. Въ тия села $\frac{9}{10}$ отъ хлѣба, що се употребява прѣзъ годината, е ръженъ, а само $\frac{1}{10}$ пшениченъ. На много мѣста сѣятъ смѣсица — ръжъ и пшеница — която наричатъ суръжка. Въ нѣкои тукашни села сж почнали да сѣятъ царевица тепърва слѣдъ освобождението, и то повече въ такива мѣста, които би могли да бѣдатъ поливани съ вода прѣзъ лѣтото, затова и засѣването става на редове, за да може да бѣде пускана да тече между коренитѣ вода. Царевицата въ Крайще не може да вирѣе на по-голѣма височина отъ 1000 метра. Лимецъ се сѣе повече въ селата Изворъ, Горни и Долни-Коритенъ, Уши, Треклина, Сушица, Злогошъ, Добри-Долъ, и то въ малко количество. На послѣдно мѣсто е просото. Него сѣятъ, само кога годината е кишовна и често на нива, токо-що пожъната отъ ечмикъ.

Докато въ други части на България дѣлятъ изброенитѣ до тукъ житни растения на хлѣбни (пшеница, ръжъ и царевица) и фуражни (ечмикъ, овесъ, просо, лимецъ), въ Крайще всички минаватъ за хлѣбни: ечемиятъ хлѣбъ е нѣщо обикновено, а по нѣкога и тоя отъ овесъ е скъпъ.

Най-характерно за Крайще хлѣбно растение е елдата. Единствено Крайще въ цѣла България сѣе елда; по-рано е сѣта и въ Трънско, но сега не я сѣятъ вече. Въспрѣки голѣмитѣ ми старания, не можахъ да изуча, отдѣ и кога е била прѣнесена тукъ елдата. Най-голѣма вѣроятностъ има да е донесена изъ Вранско (Сърбия). Тя е низкостеблено трѣвисто разтение съ по нѣколко стрѣка на главното стебло и се сѣе най-късно прѣзъ пролѣтъта — понѣкога въ края на май или въ първата половина на юний. Всѣко стрѣкче свършва съ тонка цвѣтчега, които прѣцвѣтаватъ въ първата половина на августъ. Бърже слѣдъ прѣцвѣтаването плодътъ пораста и узрѣва. Той е черенъ на цвѣтъ, по-едъръ отъ пшеничено зърно и не е яйцевиденъ, а тристѣненъ. Мелятъ го въ воденица, като другитѣ житни храни и по сжщия начинъ мѣсятъ и хлѣбъ отъ него. Елдовиятъ хлѣбъ е съвсѣмъ черенъ и не може никога да се изпече като другия хлѣбъ, а все остава клисавъ, „глетавъ“. Вѣдниятъ планинецъ прѣдпочита да го яде, додѣто е топълъ, защото, когато изтине, той се втвърдява като камъкъ и лъци като остроило за коса. Колко ли здравъ и силенъ стомахъ трѣбва за това черно „вещество“, на което и произходътъ не можъ узна, ако ти не обадятъ, за да бѣде смлѣно! Ако се яде пкъ топълъ, причинява главоболие. Елдата се сѣе само въ най-високитѣ села, и то кога селянитѣ видятъ, че другитѣ посѣви не ще бѣдатъ добри. Засѣтото отъ нея пространство е доста малко (77·23 хектари прѣзъ 1889. г., 66·59 прѣзъ 1903., 3·51 прѣзъ 1904., 14·61 прѣзъ 1905., 33·85 прѣзъ 1906., 51·86 прѣзъ 1907., 23·84 прѣзъ 1908. и 51·80 прѣзъ 1909. г.) въ сравнение съ другитѣ житни растения, тъй че и да не се сѣе, загубата не е голѣма: сѣятъ я просто по навикъ. Обаче тя, като медоносно растение, е неза-

мѣнима, макаръ че тукъ не гледатъ на нея като на такава. Често пѣти съмъ слушалъ отъ лица, натоварени съ специална поръчка да изучатъ нѣкой въпросъ въ Крайще, слѣдното запитване: „Защо тукашнитѣ планинци не се навикнатъ да приготвятъ елдата като руситѣ (тя е сжщата руска гречиха), а именно, да я стриватъ на булгуръ и, попарена съ масло да я ядатъ?“ Лесно е да се отговори: — защото нѣма, що друго да ядатъ. Русинътъ яде елдовия булгуръ не намѣсто хлѣбъ, а като добавка.

Въ Крайще, а особено въ чисто планинската му часть, се раждатъ много добри и въ голѣмо количество картофи (компири): едри, гладки и рохави на ядене. По тия мѣста има два вида картофи: 1. мѣсечарѣ — дългнести, съ розово месо и 2. бѣли — съ блѣдо-жълтеникава кора. Нѣма домакинство, което да не посажда картофи. Въ по-високитѣ села добиватъ на сѣмейство дори отъ 30 до 100 товари картофи (единъ товаръ 100 оки). Стари хора помнятъ, че картофитѣ въ Крайще се произвождатъ отъ отдавна — много години прѣди освобождението. И странно ще се види това твърдение за ония, които сж прочели въ Иречека (Пжтуване по България) и въ В. Атанасова (Картофитѣ и тѣхното отглеждане), че въ Крайще, което имало най-пригодна почва за вирението на картофа, това растение било непознато. А пъкъ тия хора сж пжтували въ тукашнитѣ мѣста и би трѣбвало да имъ се вѣрва! Загадката е твърдѣ проста: това тѣхво твърдение е слѣдствие на едно недоразумѣние. — Вмѣсто да питатъ, раждатъ ли се въ Крайще компири, тѣ, вѣроятно, сж задавали въпроса за картофи или барабой, двѣ съвсѣмъ непознати по това врѣме думи на тукашния селянинъ. Въ посоченитѣ села (по-високитѣ) садятъ картофитѣ въ по-голѣмо количество, понеже по-малко се ражда жито. Отпрѣди 10—15 години въ нѣкои села смѣсватъ въ тѣстото за хлѣбъ и варени картофи, и то по равно количество; обаче, още не сж свиенали на картофения хлѣбъ. Кога пъкъ житото се роди повече, съ картофитѣ хранятъ свинетѣ.

Бобътъ, главно два вида — пѣшакъ и приткаръ — успѣва въ $\frac{3}{4}$ отъ крайшкитѣ села, а въ другитѣ не може да вирѣе, главно поради ранната есенна слана. Тамъ вмѣсто бобъ сѣятъ грахъ. Въ нѣкои села (Църнощица, Дукатъ, Горня-Любата, Мусулъ, Божица) сѣятъ особенъ видъ бакла, наричана сръбска бакла. Лещата се сѣе въ малко количество, а тя вирѣе доста добрѣ. Обикновено я сѣятъ въ нѣкой жгълъ на нива, засѣта съ жито. Отъ зеленчуцитѣ единствено сж застжпени пиперътъ, празъ-лукъ и зеле. Нийдѣ може-би въ България не се яде толкозъ много пиперъ (въ туршия и сухъ-кълцанъ), както въ Крайще, и то какъвъ пиперъ! — Най-лютиятъ най-сжпо се купува. Пиперътъ вирѣе въ по-топлитѣ мѣста. Лукътъ расте навсѣкждѣ, сжщо и зелето (най-вече червено, което е дребно, но твърдо). Освѣнъ изброенитѣ, други зеленчуци, като спанакъ, салати и пр., тукъ сж непознати.

Отъ година на година въ Крайще се засаждатъ все повече и повече овощни градини, и то главно съ сливи. Докато до освобождението е имало сливи само въ най-топлитѣ села (Горно и Долно-Уйно,

Габрешевци, Треклина, Босилградъ и Райчиловци), сега и най-планинското село използва всѣка по-закрита на вѣтроветѣ долчинка за „башча“ (овощна градина). Освѣнъ сливи, въ овоцитѣ градини вирѣятъ разни сортове ябълки и круши. При все че могатъ да вирѣятъ черешитѣ и вишнитѣ, но не ги отглеждатъ. Орѣхи се срѣщатъ въ най-низкитѣ села; отъ десетина години насамъ засаждатъ доста много и черници, но буби вѣдятъ съвсѣмъ малко. Тукъ не може да дозрѣва гроздето. Въ село Полетинци, най-ближното до Кюстендилско поле, има засадени около 50—60 декари съ лозя, но само при твърдѣ благоприятни години гроздето узрѣва добрѣ. Сжщо и въ Босилградъ сж правени опити съ засаждане лозя, но безуспѣшно. И сега сжществува едно отъ 3—4 декара, но гроздето почти всѣка година остава кисело. Конопъ се сѣе колко за домашна употрѣба — за платна и върви на опинцитѣ —; почти всѣка къща притежава по малко мѣсто, засѣто съ конопъ. Тютюнъ сега не сѣе никой. Токо-прѣди и скоро слѣдъ освобождението въ Босилградъ сѣли на малки пространства тютюнъ.

Г о р и.

Ако подъ име гора трѣбва да се разбира изобицо по-голѣмо пространство земя, обрасло нагжсто съ дървета, тогава въ Крайще трѣбва да приемемъ, че има два вида гори: гори и тѣй нареченитѣ кории. Коринтѣ обематъ малки участъци отъ земя, дърветата имъ най-често сж джбови и отдалечени едно отъ друго на по 2—5—10 метра. На западъ и сѣверъ отъ линията, която би съединила селата Горно-Тлъмино, Назърица, Църнощица (Петковска махала), Долня-Любата, Долня-Ръжана, Топли-Долъ, Милевци, Груйнци, Метохия, Бъзовица, Драгойчинци до трънското село Шатковица, не расте джбъ; на изтокъ и югъ прѣобладава джбъ, а между него нѣйдѣ се срѣща букъ, нѣйдѣ габеръ, лѣска, лсика, яворъ и др. Буковитѣ гори обикновено държатъ осойнитѣ на долинитѣ. И въ по-нискитѣ села, дѣто инакъ не е мѣстото за букъ, послѣдниятъ вирѣе, ако се намиратъ дълбоки и сѣнчести долини. Тамъ, дѣто има букова гора, поронитѣ не сж още успѣли да изроватъ земята, най-вече за това, че добитѣкътъ не яде буковия листъ, и слѣдователно не става нужда да се бастри и оголва гората. Буковитѣ гори сж много по-гъсти; едри и стари дървета въ тия гори се срѣщатъ повече. Поради липса на пжтица материалъ отъ тия гори не се изнася никждѣ, а би могли да се експлоатиратъ съ успѣхъ нѣкои отъ тѣхъ, напр. въ Горно-Тлъмино, Назърица, Долня-Любата, Горня-Ръжана, Драгойчинци и Бъзовица.

Джбовитѣ гори сж по-малко; държатъ обикновено припецитѣ на долинитѣ, а въ по-топлитѣ села и осойнитѣ на долинитѣ. Въ землищата на селата, дѣто поронитѣ унищожили ливадитѣ, и добитѣкътъ довършилъ трѣвитѣ по пасбищата, селянитѣ гледатъ на джбовитѣ дървета като на источникъ за храна на добитѣа. Тѣй че джбовата гора трѣбва да

храни добитъка прѣзъ лошото врѣме, да му служи за пасбище прѣзъ доброто и да доставя на селянина топливо и строителенъ материалъ. При тия условия, чудно е само, какъ още джбътъ съвсѣмъ не е унищоженъ! Прѣди 40—50 години въ Крайще е имало джбови гори съ много едри и прави дървета, а сега всичко е дребно, криво и пърляво. Кацаритѣ не могатъ сега да намѣрятъ сгодни джбови трупове и за малки кащи даже. За да нѣма подрастъ въ джбовата гора, единствена причина сж возитѣ, гробокопателитѣ на крайшкитѣ джбови гори. Зарадъ тѣхъ главно и кастрятъ джбовитѣ дървета.

Отъ изровени чрѣзъ пороитѣ борови пѣнове, отъ съществуещи и прѣснати на нѣкои мѣста изъ Крайще единични едри борови дървета (най-вече при черквитѣ), отъ запазената малка борова гора (черенъ боръ) въ с. Ярешникъ и отъ запазени спомени за борови дървета въ имена на мѣстности, може да се заключи, че пѣкога въ цѣлата тази областъ е имало пространни борови гори. Ярешничката борова гора доскоро е била общоселска, но сега е подѣлена между отдѣлнитѣ домакинства на селото. Дърветата сж високи до 20—30 м., а дебели въ диаметръ до 80 см.

Изобщо въ Крайще днесъ има 142249 декари гори — общински, черковни и частни. Държавни гори нѣма.

Л о з я.

Може да се каже, че въ Крайще нѣма лозя, пѣкъ и не може да има поради суровия климатъ. Село Полетинци — най-близко стои до кюстендилското лозарско село Ямборано — прѣди 10 години е имало около 50—60 декари лозя, но сега всички сж унищожени отъ филлоксерата. Освѣнъ въ това село, правени сж опити съ засаждане на лозя още въ Босилиградъ, Райчиловци, Рибарци, Долно-Уйно, Горно-Уйно но напразно: лозето вирѣе твърдѣ буйно, вързва хубавъ плодъ, но не може да узрѣе поради недостатъчна топлина. Въ Босилиградъ то е посадено по 800 м. надморска височина и, ако да не е влагата, която дава Драговищица ношно врѣме и съ това да понижава чувствително лѣтната температура, гроздето би узрѣло, защото мѣстото, дѣто е лозето, е на припекъ, почвата му е бѣлоземъ, пѣкъ е запазено и отъ студентѣ вѣтрове.

Овощни градини.

Овощнитѣ градини — бахчи, башчи, бѣшчи — сж на особена грижа въ Крайще, защото сж доходни. Освѣнъ въ селата Дукатъ, Назърица, Ярешникъ, Доганица, Плоча, Горня-Рѣжана, Топли-Долъ, Барье, Лисецъ, Побиевъ-Камикъ, Шатковица и Божица въ всички останали 50 села има кждѣ повече, кждѣ по-малко овощни градини. Най-много по завзето пространство има овощни градини въ селата Треклина, Босилиградъ, Горно-Уйно, Долно-Уйно, Райчиловци и Габрешевци (отъ

100 декара нагорѣ). Въ тия и въ още много други села, всѣко горѣ-долѣ равно мѣсто, което може да бѣде напоивано, е обърнато на овощна градина, засадена главно, а нѣкъдѣ изключително, съ сливови дървета, тъй нареченитѣ модри сливи, модрици. Съ малъкъ рискъ, че нѣма да бѣде близу до истината, може да се каже, какво ония села, въ които не вирѣе джѣтъ, нѣматъ и сливови овощни градини. Като най-високо мѣсто надъ морското равнище, дѣто сливата узрѣва добрѣ, може да се посочи височината 980 м. при с. Долня-Любата и 950 при Косово. На височина 1000 м. между селата Божица и Горня-Лисина има сливови градини, но плодътъ имъ не узрѣва добрѣ. Отдѣлни сливови дървета или такива на малки групи има и на по-високи мѣста (1200 м. въ с. Горня-Любата), обаче плодътъ винаги остава недозрѣлъ. Най-добрѣ узрѣватъ и, значи, най-много захаръ иматъ сливитѣ въ селата Горно и Долно-Уйно. Въ тия двѣ села, както и въ Босилиградъ, Габрешевци, Треклина, Драголевци и Райчиловци е имало сливови овощни градини и „въ турско врѣме“ — прѣди освобождението. Мѣста на овощни градини съ названия „турска бѣшча“, „турското“ се срѣщатъ въ всички тия села. Сливовото дърво не може да вирѣе повече отъ 50 години — къмъ 35 захваща да застарѣва. Ето защо всички стари овощни сливови градини сега не съществуватъ — навсѣкъдѣ сж подмладени съ нови насаждания. Отъ сливитѣ въ Крайще правятъ само ракия. Едно добрѣ отгледано дърво при плодородна година дава приходъ въ суровъ плодъ по 15 л. (100 кгр. сливи), а изваренъ на ракия — до 20 лева. Въ с. Долно-Уйно и въ Босилиградъ има и по една „фурна“ за „печене“ (сушене) на сливи. А инакъ всѣко домакинство суши на слънце „цепени“ (безъ костилки) сливи за свое употрѣбение. Пестилъ не правятъ. Ракията въ Крайще е съ по-малко спиртъ, едно че сливитѣ сж съ по-малко захаръ отъ кюстендилскитѣ и друго — пускатъ да тече, кога я варятъ, по-дълго врѣме, и тя става по-слаба. Варятъ я въ казани по най-обикновенъ начинъ. Крайшката сливовица служи най-много за мѣстна употрѣба, но се изнася и за проданъ въ Трънско, Софийско, а прѣди десетина години въ Ломско, Раховско и Вратчанско.

Слѣдъ сливитѣ отъ овощнитѣ дървета най-много сж разпространени ябълкитѣ. Прѣди освобождението и десетина години слѣдъ него, додѣто още за ябълкитѣ нѣмало външенъ пазаръ, не се обръщало нужното внимание за отглеждането имъ. Но сега не е така: съ същата грижа ги отглеждатъ, както и сливитѣ. Изобщо, по-новитѣ овощни градини не сж само съ сливови, но и съ ябълкови и крушови дървета. Въ това отношение най-много е спомогналъ държавниятъ овощенъ разсадникъ въ Кюстендилъ, отдѣто се взиматъ по-новитѣ сортове ябълки. Въ Крайще се срѣщатъ слѣднитѣ видове ябълки: кечѣвки, цѣганки, пѣрши, тѣгавици, аванли, бѣуавици, бошнянки, петрѣвки, стамбѣлки, бели (акъ алма), горчивки, тврѣдици и др. Ония, които узрѣватъ рано, напр. петровкитѣ прѣзъ м-цъ юлий — не се изнасятъ навънъ. Главниятъ пазаръ на тукашнитѣ ябълки е София. По-долнитѣ сортове се изнасятъ въ Трънско.

Едно 30—40 годишно дърво дава до 300 и повече килограма плодъ. Цѣната зависи отъ вида на ябълкитѣ: най-скъпи сѣ до 50 л. 100-тѣ кгр., а най-евтини — до 10 л. Най-новитѣ сортове — калвили, пармени и др. не сѣ разпространени толкозъ. Крушитѣ, въ сравнение съ ябълкитѣ, сѣ по-малко засадени. Само въ Горно-Уйно и Брѣстница има наравно круши и ябълки. Отъ тѣхъ жлѣтитѣ, каргинтѣ, стамболкитѣ, бѣлитѣ, синявцитѣ, редѣвкитѣ, бѣгрѣмитѣ и др. сѣ лѣтни и есенни, а зимни сѣ водницитѣ, топавцитѣ, рашкитѣ, изворкитѣ и др. Повече сѣ лѣтнитѣ и есеннитѣ сортове отъ зимнитѣ; съ ябълкитѣ е обратно. Отъ крушитѣ правятъ и опавъ: рѣжатъ ги на парчета и ги сушатъ на слънце. Синявцитѣ употрѣбаватъ за варене на ракия. Изворкитѣ — нѣкъдѣ ги наричатъ расѣлници — поставятъ за прѣзъ зимата въ кади съ вода — единъ видъ туршия. Ядатъ ги прѣзъ коледнитѣ и велики пости. Водата — крушовата чорба — вкисва прѣзъ май (въ кацата оставятъ и часть отъ крушитѣ) и се обръща на силенъ и вкусенъ отцетъ. И на крушитѣ главниятъ пазаръ е София. Тамъ съ име се ползватъ зимнитѣ водници на селата Горно-Уйно, Драголевци и Брѣстница. Единъ товаръ добри круши водници се продава до 60 лева.

Въ по-високитѣ села, дѣто не може да вирѣе модрата слива, селянитѣ отглеждатъ другъ сортъ сливи, тѣй нареченитѣ джанки. Тѣ иматъ съвсѣмъ малко захаръ и тѣхната ракия „джанковица“ е на половина цѣна отъ сливовата. Джанкитѣ, като дървета, ставатъ по-едри, затова даватъ и повече плодъ. За тѣхъ народътъ говори: „Кучка и джанка не грешаватъ“, т. е. раждатъ всѣка година.

Въ цѣло Крайще днесъ има 2504·5 декара овощни градини.

Всѣко крайшко домакинство има, макаръ и най-малка, зеленчукова градина. Сѣятъ главно лукъ (празъ), пиперъ и зеле. Други „зеленица“, като приправки къмъ ястието или като сурови, тукашниятъ селянинъ не употрѣбва. Въ ония мѣста, дѣто не вирѣе дѣбътъ, не може да става и пиперъ. Понеже пиперътъ се употрѣбва извъредно много като сухъ, къцанъ или пѣкъ поставенъ въ туршия, селянитѣ есенно врѣме просто изпѣлватъ кюстендилския пазаръ да купуватъ пиперки. Три четвърти отъ селата въ Крайще купуватъ или докупватъ пиперъ.

Скотовѣдство.

Втори слѣдъ земедѣлието стопанственъ отраслъ въ Крайще е скотовѣдството. Макаръ че орографията и височината на мѣстото да не благоприятствуватъ никакъ за земедѣлие, макаръ и да не е доходно то, пакъ е на първо мѣсто, защото скотовѣдството като занимание не е поставено, както трѣбва. Освѣнъ масло и бито сирене, сега-засага другъ продуктъ отъ скотовѣдството тука не се произвежда. Ако пѣкъ, отъ друга страна, селянитѣ бѣха навикнали да ядатъ месо и изобщо по-добрѣ да се хранятъ, тогава и малкото количество добитѣкъ, който изкарватъ изъ Крайще за проданъ, щѣше да остава тука и слѣдователно никакъвъ

доходъ освѣнъ вълната, млѣчните продукти и тора нѣмаше да има отъ скотовѣдството. Цѣлиятъ почти трудъ на крайшчанина отива въ земедѣлие. Той оре повече земя, за да изкара повече жито, но все не достига. А скотовѣдството подържа освѣнъ за обикновения придобивъ отъ него, но и за подобрене на мършавото земедѣлие. Ако не постави егреци прѣзь лѣтото поне на двѣ ниви, за да ги натори, той рискува да остане безъ жито. Изобщо нѣкакъв умъ, нѣкаква смѣтка да се прави, кога се рѣшава, на кое да се обръща внимание — на земедѣлието или скотовѣдството — таквозъ нѣщо не се вижда. Тѣй било отъ дѣди и прѣдѣди, тѣй си върви и сега. Сравнително съ другия добитѣкъ най-много се отглеждатъ овци, послѣ кози, а слѣдъ това рогатъ добитѣкъ (воллове и крави). Овцитѣ и козитѣ обикновено именуваатъ съ общо име — брави.

Ето една таблица за числото на овцитѣ и козитѣ за 14 години: отъ 1898. до 1911. включително.

Година	Овци	Кози	Притежатели	Срѣдно за периоди по прѣбровяване на населението На 1000 жители се пада:	
				О в ц и	К о з и
1897	76961	18831	3720	86622·7 3369·9‰	19486·6 757·6‰
1898	93593	19211	3763		
1899	89314	20418	3819		
1900	95265	19907	3982	90246 3042·6‰	15827·3 533·6‰
1901	89542	17129	3730		
1902	90745	14700	3823		
1903	89085	13453	3796	83333·4 2683·3‰	15629 503·3‰
1904	86693	14149	3765		
1905	78472	15595	3762		
1906	84778	13554	3853	78292 2325·0‰	11393 335·4‰
1907	88761	17738	3920		
1908	90801	16853	3938		
1909	73855	14405	3863		
1910	70297	12922	3825		
1911	86287	9864	3818		

По време на прѣбровяване населението и добитѣка за 1893. год. въ цѣла България се падатъ по 2074·57 овци на 1000 души жители и по 381·72‰ кози. За тази година Крайще показва 2996·6‰ овци и 733‰ кози.¹⁾²⁾

¹⁾ Капит. И. Атанасовъ. Статистически сборникъ, 452 стр.

²⁾ Статистически годишникъ на Българското царство за 1909 г., 218—219.

По прѣброяване населението и добитѣка за 1900. год. въ цѣла България се падатъ по 1873·6‰ овци и 375·3‰ кози. Въ Крайще за периода 1893—1899 е 3369·9‰ овци и 757·6‰ кози.

За 1905. год. 2014·8‰ овци и 342·9‰ кози за България.

За 1900—1904. год. за Крайще 3042·6‰ овци и 533·3‰ кози.

За 1910. год. за цѣла България нѣма статистически данни.

За периода отъ 1905—1910. год. въ Крайще има 2683·3‰ овци и 503·3‰ кози.

Отъ 1910—1911. (двѣ години) числото на овцитѣ е 2325‰ и 335·4‰ на козитѣ.

Отъ прѣдставенитѣ цифри за овцитѣ и козитѣ на Крайще могатъ да се извлѣкатъ слѣднитѣ заключения: 1. Колкото отиваме по-назадъ, къмъ по-старото врѣме, толкозъ повече и броятъ на овцитѣ и козитѣ е по-голѣмъ. А това потвърждава и думитѣ на стари хора, че нѣкога Крайще е било прѣди всичко скотовѣдско мѣсто. 2. Броятъ на овцитѣ къмъ по-ново врѣме не се увеличава. Той се колебае годишно между 70—90 хиляди. А сравненъ и събоставенъ съ броя на населението, той процентно се намалява: отъ 3369·9‰ прѣзъ 1893—1899. спадналъ на 2325‰ за 1910—1911. година, т. е. за 18 години се намалилъ съ 1044‰ или съ $\frac{1}{3}$. 3. Чувствително намалява броятъ на козитѣ, както по число изобщо, тѣй и процентно спрямо броя на населението. Напр., отъ 757·6‰ кози за 1893—1899. той става на 335·4 за 1910—1911., т. е. за 18 години се намалилъ съ 422·2‰ или съ повече отъ $\frac{1}{2}$.

Едно врѣме Крайщето било прочуто по своитѣ едри пърчове и кози. Тогава горитѣ особено дребнитѣ — лѣска, габеръ, писъкъ джбъ — сѣществували. Козитѣ унищожили горитѣ, станали една отъ главнитѣ причини за поява на пороищата и най-сетнѣ унищожили и себе си.

Тѣй че, ако за Крайщето се е мислѣло, каквѣ̀то е прѣдимно скотовѣдски край, сега ще трѣбва да се убѣдимъ, че това не може да бѣде вѣрно поне за по-новото врѣме.

И по отношение рогатия добитѣлъ Крайщето не е добрѣ поставено. Освѣнъ че говедата сѣ отъ „ниваква“ раса, но сѣ и малко по число спрямо населението. За 1893. год. на 1000 души жители се пада по 396 говеда, а за цѣлото царство отношението е 534. Тука Крайщето стои на най-долня степенъ. Биволи нѣма нито единъ. Въ цѣла България само Крайще и Рупчоска околия нѣматъ биволи.

Единчкото спасение за крайшчани, ако искатъ слѣдъ 10—15 години да се не изселятъ, е да спратъ земедѣлието по стрѣмнитѣ мѣста, да образуватъ изкуствени ливади и да промѣнятъ отглеждането на овцитѣ и козитѣ съ крави. За послѣднитѣ има отлични условия.

№ по редъ	Име на селото	1907. год.			1908. год.			1909. год.			1910. год.			1911. год.		
		Прирежатели	Овци	Кози	Прирежатели	Овци	Кози	Прирежатели	Овци	Кози	Прирежатели	Овци	Кози	Прирежатели	Овци	Кози
53	Рикачево . . .	40	686	428	44	660	452	47	821	374	45	552	346	45	569	287
54	Сушица . . .	64	1725	82	71	1904	303	68	1798	266	65	1605	257	68	1830	274
55	Топли-Долъ . . .	84	2469	8	86	2597	15	78	1546	—	78	1641	6	82	2233	—
56	Треклина . . .	122	1201	708	118	1143	647	111	1384	476	96	1016	347	107	1178	855
57	Уши . . .	60	1383	465	58	1351	431	58	1127	385	59	1003	359	62	1229	287
58	Царица . . .	12	303	—	13	350	—	11	160	—	11	157	—	14	321	—
59	Църнощица . . .	88	2070	265	87	2316	249	87	1635	224	92	1578	228	95	2017	229
60	Чешлици . . .	37	797	166	35	769	168	34	584	166	34	510	180	35	732	152
61	Шатковица . . .	10	262	—	11	287	—	11	177	3	9	161	—	11	284	—
62	Ярешникъ . . .	26	742	116	29	874	144	29	678	108	30	660	122	26	866	108

Тукъ е мѣстото да се спомене нѣщо и за тѣй нареченитѣ бачии. Бачията въ Крайще е врѣменно сдружаване, съ цѣль да се използва по-удобно и по-лесно млѣкото на овцитѣ и козитѣ за маоло, сирене и урда (отвара). Бачията става само отъ кози и овци и нейното съществуване и голѣмина е тѣсно свързано съ състоянието на пасбищата и купността на селата. Дѣто махалитѣ сж прѣснати далеко една отъ друга, бачията става само между жители на махалата, а, дѣто селото е купно, може да обема бравитѣ и на цѣло село.

Бачията става по слѣдния начинъ: като мине единъ мѣсець слѣдъ Гергьовденъ, селянитѣ почватъ да отлжчатъ (лючатъ, лачатъ) музницитѣ овци и кози отъ яловината (овни, шилета, агнета и ярета). Отлжчването въ всички села става обикновено отъ 20.—26. май. Деньтъ, въ който става то, се нарича прѣмусъ (прѣмузване, прѣдояване). Тогавя всички музни (които даватъ млѣко) овци и кози се отдѣлятъ на страна отъ малкитѣ, за да ги (малкитѣ) не бозаятъ и се закарватъ въ най-добритѣ мѣста за паша, за да събератъ, колкото се може повече млѣко. На този день често пѣти пускатъ музницата да пасе и въ запазенитѣ за косене ливади — то е обичай. Когато вимето на овцитѣ и козитѣ напръщѣе отъ млѣко, закарватъ ги на мѣстото, дѣто е бачията, за да ги доятъ (музатъ). Издоятъ ли ги веднажъ, повтарятъ веднага още веднажъ, а нѣкои и потретятъ — прѣдояватъ, прѣмузватъ ги, за да се види, колко най-много млѣко ще се получи. Всѣки домакинъ пази млѣкото си и чака да бжде измѣрено отъ нарочно избранитѣ за тоя день мѣрачи. Отъ дълъгъ опитъ се дошло до заключение, че всѣки трѣбва да вземе отъ общото млѣко — бачията — толкова оки, колкото внесе въ деня на прѣмуза, умножени съ по 4—5 ведра (1 ведро 10 оки) на една ока, т. е. за ока ще вземе по 40—50 оки. Ако е внелъ напр. 10 оки ще има право да вземе 400—500 оки млѣко. Да би правилъ маслото и сиренето у дома салитѣкъ съ своя само добитѣкъ, трѣбваше да дои

цѣлъ мѣсець и половина, да ангажира едного отъ сѣмейството, който прѣзъ това врѣме само съ тази работа да се занимава, а въ бачията ще му се падне да се разправи само 3—4 дена. Особена изгода въ бачията иматъ по-сиромаситѣ. Съ 3—4 овци или кози такъвъ човѣкъ не би могълъ нито сирене да подсирн, нито масло да направи. А като даде овцитѣ си въ бачията, отведнажъ ще вземе 50—60 оки млѣко и въ единъ день ще се разправи съ неговото прѣврѣщане въ сирене и масло.

Полученото отъ прѣмуза млѣко е опрѣдѣлено за общото угощение, което става на другия день. Този день (вториятъ) е едва ли не най-добриятъ и весель празникъ въ Крайще. При бачията тогава се събиратъ всички участници съ сѣмействата си, прѣмѣнени като за Великденъ, и слагатъ обща трапеза съ най-доброто ядене, каквото може да има въ кшци. Млѣкото отъ прѣмуза е подсирено още прѣзъ вечерята; половина отъ сиренито се вари въ голѣми котли съ царевично брашно за тѣй наречения белъ мужъ. Това е нѣщо като каша съ жълтъ цвѣтъ и съ много приятенъ вкусъ. Останалата часть отъ сиренето се слага на парчета прѣдъ всѣки домакинъ, седналъ на трапезата, и угощението се захваща. Ракия и вино (сега само ракия) се изпиватъ въ голѣмо количество. Младитѣ играатъ хоро на тжпанъ, гайда или кемене, гърмятъ съ пушки, провикватъ се — шумъ и олелия. Отъ донесенитѣ баници и печени агнета и ярета се отдѣлятъ вжсове за бача (бачъ), кехаята и другитѣ овчари (овчарѣ и изгинячѣ). Бачътъ е опитенъ селянинъ, вѣщъ да подсирва сирене и да вади урда и масло. Той се избира по общо съгласие отъ участницитѣ въ бачията. Нему се плаща съ пари и зайре (млѣко отъ бачията). Въ пари — опрѣдѣлено число грошове на бравче, а въ зайре — опрѣдѣлено количество млѣко, което да си употреби за сирене и масло. Обикновено му се плаща по 20—25—30 ст. на овца или коза и по 200 оки млѣко, кога бачията е напр. съ 250 брави. Кехаята — главниятъ овчаръ — се грижи главно за пашата на добитѣка въ бачията. Той може да има при себе си и помощници овчари, ако бачията е голѣма. Изгинячетѣ сж дѣца до 15 годишна възраст. Тѣ заедно съ кехаята и овчаритѣ пасатъ козитѣ и овцитѣ. Когато бачията е особено голѣма — до 500—600 брави — тогава отдѣлятъ овцитѣ отъ козитѣ. На всички се плаща въ пари и зайре, а изгинячитѣ взиматъ само пари.

Мѣстото, дѣто става бачията, се нарича бачище, бачевище. Тука за кацитѣ, въ които се подсирва млѣкото, има нарочно направена колиба, наречена комаръ, въ която спи и бачътъ, а овчаритѣ и изгинячетѣ спятъ на открито. Всѣки селянинъ би желалъ да става бачията на негова нива зарадъ тора. „Морѣ убаво жито ви се родило!“ — „Епѣ убаво че е ѝ, лани е билѣ тука бачия!“ По общо съгласие опрѣдѣлитъ, къдѣ да бѣде прѣвъ пѣтъ бачията и, като се натори добръ нивата, помѣстятъ бачията. Разносцитѣ по прѣнасянето „уруткитѣ“ на бачията ставатъ за смѣтка на тогова, който иска да му бѣде наторена нивата. Той прави и новия комаръ. За общо ползуване въ бачията има нѣколко

каци за събиране и подсирване млѣкото, джеранъ за „избиване“ на маслото и ведра (дървени сѣдове, които събиратъ по 10 оки) за доене на овцитѣ и козитѣ. На притежателитѣ на тия сѣдове се плаща кирия въ зайре. За котли, нужни при варене урдата, се грижи всѣки, комуто е редъ да бачува. Бачуватъ обикновено по такъвъ редъ, че пазитѣ да вземе млѣкото най-рано този, който има най-вече добитѣкъ въ бачията, т. е. който е далъ най-вече млѣко на прѣмуза. Но това не е задължително. Който бачува, той се и грижи за храна на бача и овчаритѣ прѣзъ днитѣ на бачуването. За кърмилото (трици и соль) всѣки носи, кога се съобщи; или пѣкъ, ако годината позволява, т. е. млѣкото да е изобилно, купуватъ трици и соль за обща смѣтка, като плащатъ съ сирене и масло. Прѣзъ врѣме на бачуването никой не контролира, дали бачѣтъ нѣма да даде нѣкому повече млѣко, отколкото му се слѣдва. Изобщо, бачѣтъ се ползува съ неограничено довѣрие, пѣкъ и не е имало случай той да се провини въ пристрастие или злоупотребиение.

Кога всички, които сж образували бачията, се изредятъ да бачуватъ, дожда врѣме да се разпуци тя. Обикновено къмъ Петровденъ става разлѣчванѣето. Обаче, случватъ се недобри години, съ слаба трѣва, и тогава то закѣснѣва съ по 10—15 деня слѣдъ Петровденъ.

Днесъ, слѣдъ като голѣма частъ отъ меритѣ — пасбища сж унищожени, въ Крайще не могатъ да станатъ голѣми бачии. Прѣди 25 години въ Босилиградъ и Изворъ е имало бачии и съ по хилядо брави. Най-голѣма бачия, и то рѣдко, сега се срѣща най-много съ 250 овци и кози.

Задруга.

Прѣди освобождението повечето отъ селянитѣ въ Крайще сж живѣли въ задруги, нѣкои отъ които бройли и до 50 члена. Задругата имала чисто икономически характеръ: най-стариятъ въ кѣщи — бащата или майката — управлява цѣлото домакинство, а синоветѣ, снахитѣ и внуцитѣ работятъ за обща смѣтка. Никой тогава не ходилъ въ чужбина на печалба, та спечеленото и донесеното отъ него въ кѣщи да го полакоми, за да иска дѣлба отъ братята. Въ кесимджийскитѣ села пѣкъ не сж искали да се дѣлятъ и да развалятъ задругата, защото тогава господарѣтъ — турчинѣ налагалъ на всѣка нова кѣща толкозъ кесимъ, колкото плащала бащинията, т. е. отдѣленото смѣталъ за нова бащиния.

Не така, обаче, стои работата слѣдъ освобождението. Единиятъ отъ братята или двама, ако сж повече, отиватъ по печалба, другиятъ работи въ кѣщи, а въ края и на двамата се вижда, че несправедливо се раздѣля труда за поддържане кѣщата. „Майки, мене въшки да ме ядатъ по Сърбия, Влашко и Загорѣ, а онъ (думата е за домашняра), да си седи при жената дома, па кога донесемъ паритѣ, сички домашни разноски я да плачуемъ! Това така не бива“. Другиятъ пѣкъ братъ (домашнярѣтъ) говори: „Онъ да се шляе по Влашко, да крие, що искара,

а я да те-е-еглимъ тува пръзната работа — това не бива!“ И ето защо, ни авторитетътъ на бащата, ни съзнанието, че като се раздѣлятъ, ще станатъ по-сиромаси, не може да спре дѣлбата, и задругата се разваля.

Сега задругата въ Крайще е на изчезване. Колкото ги има запазени по традиция (табл. XLVI. 1. 2.), не сж така чистъ типъ, както били по-рано, защото, ако и да се държатъ въ единъ домъ, „у една родà“, пакъ нѣкои отъ синоветѣ работятъ за своя смѣтка, разбира се, тайно отъ главата на сѣмейството. Като типична задруга може да се посочи тази на дѣдо Ризови отъ с. Груйници. Тя брои 32 члена:

1. Дѣдо Ризо — баща, дѣдо и прѣдѣдо;
2. Баба Наза — майка (ти му е втора жена и не е раждала слѣдъ тая женитба);
3. Синове: Ристо (домакинъ и търговецъ), Сотиръ (шивачъ и търговецъ — бакалинъ), Рангелъ, (народенъ учителъ въ сѣщото село) и Димитъръ — Таке (търговецъ);
4. Снахи: Младенка, Ана, Мария и Стоя;
5. Внуци: Захари (студентъ — инженеръ), Мила, (омъжена, има дѣца, та затова дѣдо Ризо е прѣдѣдо), Вена, Василъ (основенъ учителъ), Гюра, Борисъ (VII-класникъ отъ гимназия), Митра, Райна, Йорданъ, Лоза, Ненка, Станка, Крумъ, Кирилъ, Талка (Наталия), Славка, Надежда, Боянъ, Владимиръ, Методи, Люба и Пенчо.

Дѣдо Ризо, главата на сѣмейството, държи всичко въ свои рѣци. Въ Босилиградъ има къща и голѣмъ дюгенъ (бакалия и манифактура). Тукъ работятъ двамата му сина Сотиръ и Таке (само на послѣдния сѣмейството живѣе въ Босилиградъ), а самъ дѣдо Ризо се навърта повече около домакинството въ Груйници. Слѣдъ неговата смъртъ и задругата ще пропадне: различнитѣ интереси на синове и внуци ще се сблъскатъ, и дѣлбата ще стане.

Друга задруга, подобна на горната, съществува въ с. Горно-Уйно и носи име Симонлинтѣ; брои 31 членове. Глава на сѣмейството е дѣдо Дино Симоновъ, нареченъ Симонлията. Съ смъртъта на дѣдо Дино, задругата ще се развали, толкозъ повече, че и сега поради разпръснатостта на имотитѣ имъ не живѣятъ всички на едно мѣсто.

Изобщо днесъ въ Крайщето по-рѣдко се срѣщатъ сѣмейства съ повече членове, както що е било прѣди и скоро слѣдъ освобождението. Изменатъ ли се братята, обикновено не се минаватъ повече отъ 5—6—10 години, и тѣ се дѣлятъ. Има и случаи, когато дѣлба става и прѣди женитбата на нѣкои отъ братята; тогава неженениятъ братъ оставатъ при живия още баща или майка.

Занаяти.

Занаятчийството, като единствено сръдство за поминѣкъ, не се срѣща въ Крайще. Всѣки занаятчия — шивачъ, кожухаръ, кацаръ и пр. — работи занаята покрай главния си поминѣкъ — земедѣлие и

скотовѣдство. Мъжътъ ако е занаятчия, останалата частъ отъ сѣмейството работи по нивитѣ и ливадитѣ и отглежда добитъка.

Най-разпространениятъ занаятъ е дюлгерството (дърводѣлство и зидарство). Съ много малки изключения може да се каже изобщо, че половина отъ мъжкото население въ всѣко село е въ състояние да припечели по нѣщо съ тоя занаятъ. А почти всичкото работоспособно мъжко население въ Божица, Треклина и други нѣкои села сж дюлгери. Ако не е тоя занаятъ, който упражняватъ главно вънъ отъ Крайще, мнозина селяни би трѣбвало да се изселатъ: никога не достига отъ земедѣлието, никога отъ приходитѣ на скотовѣдството не могатъ да се запълнятъ дупкитѣ на нѣмотията. Честито се счита това сѣмейство, което има повече синове да ходятъ на печалба. Дойде ли чистъ поне-дѣльникъ (първиятъ день на великитѣ пости), дюлгеритѣ нарамватъ торби съ сѣчива, взиматъ дрехи за прѣобличане и гуня за завивка, па тръгватъ изъ Дупнишко, Софийско, София, Ломско, Раховско, Видинско, Фердинандско, Добричко и Варненско, за да правятъ сгради. Води ги на тайфи майсторъ-дюлгеръ, чиято грижа е да спазарява работа и заедно съ всички да работи. Освѣнъ на чирацитѣ (дѣца и момчета отъ 12—20 годишна възраст), на които майсторътъ плаща, всички останали другари сж разни участници на печалбитѣ, като отдѣлятъ по съгласие извѣстно възнаграждение за майстора.¹⁾ Освѣнъ въ София, навсѣждѣ другадѣ домакинитѣ, на които се прави сградата, хранитъ дюлгеритѣ. На день имъ даватъ по четири пѣти храна: закуска (подручокъ), ручокъ, обѣдъ (къмъ 4 часа слѣдъ пладне) и вечеря. Спроти плодородието на годината различни биватъ и надницитѣ. Но изобщо по-долу отъ 3 лева надница (безъ храната да влиза въ смѣтка) за обикновенъ работникъ и 4 лева на майстора се счита за не добра печалба. Въ повече отъ половина случай майсторитѣ пазарятъ сградитѣ на гѣдтурица. Като се прѣсмѣтне и цѣната на храната, тогава може да се каже, че дюлгеритѣ взиматъ отъ 5—6 лева надница. Най-добри дюлгери — въ смисълъ да знаятъ да градятъ модерни къщи, сж селени отъ Треклина, а слѣдъ тѣхъ, тия отъ Божица. Тука има вече и специализация: дърводѣлецътъ (тишлерътъ) не работи зидарство.

Доста разпространенъ занаятъ е терзийството, терзилъкъ. Терзинитѣ за мѣстни дрехи (табл. XLIV. 1.) ходятъ отъ къща на къща, защото освѣнъ иглитѣ, напрѣстъка, ножицитѣ, аршина и вѣдницата (удницата), които могатъ да се носятъ въ джоба даже, други инструменти нѣматъ. Ония, които работятъ „европейски“ дрехи (палта, панталони, джилетки), иматъ постоянни дюгени и не могатъ да се мѣстятъ, защото шиятъ съ машини. Все повече и повече си пробива тука пѣтъ шевната машина. Мнозина и отъ селскитѣ терзии (шивачитѣ на мѣстнитѣ носии — другитѣ носятъ и име „градски“ шивачи), шиятъ вече на машина.

¹⁾ Въ нѣкои случаи майсторътъ за своя смѣтка на ари да направи сградата, а на тайфата другари плаща надница.

По-малко сж кожухаритѣ спрѣмо терзинтѣ. Слѣдъ като си пробили пѣтъ карнобатскитѣ шапки и слѣдъ като излѣзло „изъ редъ“ да се подплащатъ всички горни дрехи, както що били по-раѣо, този занаятъ западналъ съвсѣмъ. Но все пакъ почти въ всѣко село има по 2—3-ма кожухари — кюрчии.

Прѣди 28 години въ Крайще не е имало нито единъ обуцарь. Опинцитѣ, главната и единствена обувка, всѣки възрастенъ самичкъ може да си прави. А кога дойде редъ, при сватба и гости (госѣе), да се правятъ подаръци, обуца (превѣе, кондурѣе) се купуватъ изъ Кюстендилъ. Днесъ има обуцари въ селата Босилиградъ, Треклина, Изворъ, Долня-Любата, Горня-Лисина и Горно-Уйно.

Кацарството (Табл. LXV. 1.), като занаятъ на 5—6 души въ по-голѣмитѣ села, сега е на западане изключително по липса на дѣбовъ материялъ. Все пакъ нѣма да пропадне този занаятъ, понеже овоцарството (главно сливитѣ) се въздига, а за него трѣбватъ каци и бѣчви.

Въ нѣкои села прѣди 20 и повече години е имало мутавджии. Работили покровци, зобници и чували. Днесъ този занаятъ е на умиране. Освѣнъ въ 4—5 села, на друго мѣсто нѣма мутавджии.

Като занаятъ трѣбва да се спомене и керемидарството. Най-добри керемидари сж селянитѣ на с. Райчиловци.

Не сж малко селата, въ които се намира и по единъ самарджия (табл. LXV. 2.). Въ Босилиградъ самарджията се прѣхранва само отъ занаята си.

Грънчарството не е занаятъ на краешчани. Грънци се внасятъ въ Крайще главно отъ грънското село Бусинци. Само въ с. Злогошъ има мѣстни грънчари, а отъ 15 години насамъ въ Босилиградъ се е заселилъ единъ изъ Бусинци. Земя за грънци и стомни взима отъ с. Изворъ. Изключително поминува отъ занаята си (табл. LXIV. 2.).

Икономически прѣгледъ.

Ако приемемъ принципа, че географското положение на една страна опрѣдѣля въ най-висша степенъ нейното икономическо състояние и развитие, то за Крайще този принципъ е напълно приложимъ. Фактътъ, какво слѣдъ 35 години свободенъ животъ на страната, чакъ сега (1911. г.), се строи единствено шосе отъ Кюстендилъ до Босилиградъ, показва, какво Крайщето е дѣйствително „крайще“ и за него или съвсѣмъ малко се сѣщатъ, или никакъ не се грижатъ. И ако природата го е лишила отъ много блага, държавата се е показала пъкъ като мащеха, защото съ нежеланието да прокара единъ спосенъ пѣтъ, още повече го е изолирала. Не бѣше отдавна, кога отъ катедрата по икономия въ Софийски университетъ на Крайщето се сочеше едва ли не като на африканска област, дѣто обмѣната на търговията ставала по най-първобитенъ начинъ: селянинътъ давалъ овци, кози или кожи не срѣщу пари, а срѣщу опрѣдѣлено количество соль, ракия, жито.

И, ако случайно имаше тукъ и нѣкое голѣмо езеро, не щѣше да бжде чудно да се твърди, какво, вмѣсто съ монети, селянитѣ си служатъ съ черупки отъ миди и други раковини... зеръ отдѣ щѣше да се знае, дали това е вѣрно или невѣрно: аеропланитѣ не бѣха още усъвършенствувани, а съ конь да се пжтува изъ тукашнитѣ кози пжтеки, е много рискувано!... Че селянитѣ въ Крайще сж бѣдни, че съ голѣма мжка подържатъ, дѣто се рекло, съществуването си, това е вѣрно, но че сж останали толкозъ назадъ, та да размѣняватъ кожи срѣщу соль и газъ, това нито е било, нито ще бжде. Напротивъ крайшчанинтѣ въ развитието си изобщо стои по-горѣ отъ много селяни изъ други области въ България, напр. отъ селянитѣ въ Раховско и Ломско. А това своѣ малко прѣвъзходство дължи на обстоятелството, че зарадъ нуждата да изкара прѣхраната си принуденъ е билъ да пропжтува часть отъ Сърбия и Ромъния (въ по-отдавнашно врѣме) и цѣла по-културна България (въ по-ново врѣме и днесъ).

Тѣй значи, една отъ важнитѣ причини за посочената на нѣколко мѣста дотукъ бѣднотия въ Крайще, покрай естественитѣ условия, е и тази — липса на пжтища. По едно врѣме изселничеството изъ Крайще взело такива голѣми размѣри, че накарало и самото правителство да се замисли. Изпратенитѣ чиновници, натоварени да анкетиратъ, се убѣдили, че не може да се говори за подобрене икономическото положение на Крайщето, ако не се направятъ поне двата пжтя — за Радомиръ (оттамъ се купува жито) и за Кюстендилъ (оттамъ се изнасятъ главно произведенията отъ мършавото скотовѣдство за проданъ). Отъ 3 години насамъ пѣтятъ Кюстендилъ—Босилградъ е почти готовъ, а този за гара Земенъ (жельзо-пжтната линия Кюстендилъ—София), който е най-късъ сега до Радомиръ, се прави и поправя. Много е, обаче, късно, за да се поправятъ грѣшкитѣ на миналото.

Днесъ голѣма часть отъ населението е въ ржцѣтѣ на мѣстнитѣ крѣчмари — лихвари и зеленичари, и на земеделческата банка. И при добри години, кога сѣбно има въ изобилие, и селянинътъ може да „иззими“ повече стока (кози, овци и говеда), пакъ не може да се издължи на крѣчмарина, защото пазарнитѣ цѣни на продадения добитѣкъ се опрѣдѣлятъ отъ послѣдния. Той плаща толкозъ, колкото нему изнася и по тоя начинъ съсипва селянина, който се не досѣща, че плаща и 50% лихва за даденитѣ въ заемъ, главно за данъгъ, пари. Обикновено това става така: крѣчмарьтъ му дава есенно врѣме пари за бирника подъ „зеленица“, напролѣтъ (прѣзъ май и юний „на зелено“) „лючи“ (отлжчва) овци и кози отъ стадото, а на Петровденъ правятъ смѣтка: спроти пазаря, опрѣдѣля цѣната. Въ тая сдѣлка винаги изигранъ остава селянинътъ: ако търговията е била слаба, той губи, ако е била добра, той не печели. Въ лоши години крѣчмарьтъ съ зеленицата не рискува, все ще турне най-малко 15% на вложениа капиталъ, а въ добри — и до 40%. Селянинътъ и да иска не може да спори, защото, едно че е далъ вече слоката, а и друго не може да отиде при другъ

„чорбаджия“, понеже първият ще му продаде и сламата отъ покрива, дѣто се рекло.

Още по-тежко е положението на ония селяни изъ Крайще, които дължатъ на тѣй нареченитѣ тайни лихвари: това сж мѣстни хора, бивши дребни чиновници, стражари или пъкъ такива, които и сега сж на служба. Лихвата у тѣхъ не е по-долу отъ 15—20%, а нѣкъдѣ и „по пара на грошъ на день“. Земедѣлческата банка не може да привлѣче всички селяни и да ги спаси отъ безбожното лихварство, защото изтеглянето на пари изъ нея е свързано съ много формалности. Често селянинътъ отъ свѣнъ да го не знаятъ, че взима пари въ заемъ, прѣдпочита лихваритѣ.

Въ ржцѣтѣ на кръчмаритѣ главно се намира и търговията; тѣ сж и кръчмари, и бакали, и манифактурджии и търговци. Длъжникътъ винаги ще намѣри въ своя кредиторъ-чорбаджия всичко, що би му потрѣбало за къщи, а като е улесненъ въ това отношение, той не мѣнява чорбаджията си. Въ Крайще търговия става най-вече съ овни, овци, агнета, ярета, кози, говеда и масло. Прѣди 25—30 години прѣзъ ржцѣтѣ на долно-любатскитѣ търговци Дѣдо Стаменъ Любатски, Яначко Поповъ и Апостолъ Спасовъ сж минавали за проданъ до 20—25 хиляди глави дребенъ добитѣкъ (овни, овци и пр.) и по толкозъ хиляди оки масло, за да спадне това количество едва на 5—6 хиляди прѣзъ 1908. год. Около 3—4 души търговци всѣка година закарватъ по нѣколко сюрин (едната до 500 брави) овни въ Цариградъ. Тамъ крайшкитѣ овни сж на особено внимание по своето вкусно месо. Днесъ и тоя родъ търговия е на пропадане. Като най-важна причина, за да пропадне тукашното овнарство, може да се счита унищожението на пасбищата, които все намаляватъ, понеже ги изорватъ за ниви. И въ качествено отношение сегашнитѣ овни се отличаватъ отъ прѣдишнитѣ, защото сж по-дребни.

Общо казано, като причини за икономическия упадѣкъ на селнитѣ въ Крайще, могатъ да се посочатъ нѣколко, но най-важни сж слѣднитѣ: 1) нарастване на населението и свързаната съ това подѣлба на имотитѣ, 2) разораване на пасбищата, 3) съсипване на горитѣ, 4) образуването на пороищата, 5) липса на пштица, 6) лихварството, 7) зеленицата и 8) невѣжеството.

Рударство.

Разгледанъ геологически, теренътъ на Крайще се състои прѣди всичко отъ гнайси и първични кристалинни шисти, пробити тукъ-тамъ отъ старо и младоеруптивни скали. Тоя съставъ дава голѣмо основание да се мисли, че тука се намиратъ разнообразни и въ голѣмо количество руди.¹⁾

И наистина, ако природата е лишила Крайщето отъ плодородна земя и мекъ климатъ, надарила го е пъкъ съ огромни, скрити въ не-

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ, Мсб. кн. XVI. Дѣлъ природоученъ. Геологич. изучаваня, 38.

драта на земята богатства, които чакатъ капитали, за да бждатъ извадени и да подигнатъ нашата метална индустрия. Купища отъ прѣхвърлена прѣстъ и камъни, широки и дълбоки ями, дълги вади, нѣкон отъ които държатъ дори по 5—6 часа мѣсто, голѣми грамади стория — всички тия нѣща не на едно мѣсто се срѣщатъ, и сега ни наумяватъ, че едно врѣме тука е кипѣла силна рударска индустрия. Въ Божица, Метохия, Чешлянци, Драголевци, Треклина и Габрешевци се добивало желѣзо; въ Мусуль, Горня-Любата, Барие и Рѣжана — олово и сребро, а въ Горно-Уйно, Рѣсенъ, Долни-Коритенъ, Ярешникъ и Горно-Тлъмино — злато.

Отъ желѣзнитѣ рудници най-богати били божицкитѣ. Зарадъ това въ старо врѣме селото се казвало „Богата Божица“, „Златна Божица“. Днесъ отъ това славно име е останало само подигравката — „богата Божица . . . безъ жито!“ Рудницитѣ въ Божица принадлежали къмъ втората група желѣзни рудници на Балкански полуостровъ. Тя обема запуснѣлитѣ днесъ рудници на сръбско-българската граница между Морава и Струма съ централно мѣсто с. Божица.¹⁾

Божичката желѣзна руда е магнетитъ, който въ видъ на ситни зърна и кристали е впрѣснатъ въ лесноразрушаещъ се сивъ шистозенъ гнайсъ и микашистъ. Тия рудоносни скали иматъ твърдѣ обширно развитие и криятъ въ себе си огромно количество руда, която заслужва много по-голѣмо внимание, отколкото тази въ Самоковъ, защото би могла да се експлоатира направо отъ скалата, както е била и експлоатирана досега, безъ да се чака, дъждовната вода да натрупа по долищата материалъ, съдържащъ голѣмъ процентъ руда, както е случаятъ въ Самоковъ, и послѣ да бжде промиванъ.²⁾

За да отдѣлятъ рудата отъ скалата, тогава си служили съ механическата сила на водата отъ Колуничка и Топлодолска рѣка. Всичката имъ вода била отбита въ широки вади, дълги дори до 4 часа. Днесъ тия вади сж запазени почти здрави. Рударската вада отъ Колуничка рѣка почва близу до черквата Св. Арах. Михаилъ (колко единъ км. надъ нея) и води надолу, като излиза подъ върха Чука (1315 м.) срѣщу Деянова махала. Онази пакъ, що довеждала водата на Топлодолската рѣка, почвала отъ мѣстността Прѣтворъ и водила къмъ Деянова махала. Първата е била докарана за дворищата, т. с. корита за промиване на желѣзната руда, които били построени по източнитѣ склонове на р. Мутница, а втората била пускана върху рудоносната скала, за да разрушава или пъкъ да ускорява процеса на разрушението. Запазени сж спомени за построяването на Колуничката рударска вада. Майсторътъ, който ръководилъ направата ѝ, така сбъркалъ въ измѣрванията си, че всичката работа отишла напразно: не могли да изкаратъ водата, дѣто трѣбвало. Неговиятъ чиракъ измислилъ друго срѣдство: всички работници да бждатъ готови рано една сутринъ по мѣстата, прѣзъ които щѣла да мине вадата,

¹⁾ Д-ръ К. Иречекъ. Кн.жество България, 255.

²⁾ Д-ръ Д. Ванковъ. М.б. кн. XVI, 41.

и кога блъсне слънцето, всеки да гледа да застане на онова мѣсто, дѣто прѣвъ пѣтъ е огрѣло то. Така и направили. Отблѣзанитѣ по тоя начинѣ мѣста съединили съ малка вадичка, а послѣ по нея изкопали голѣмата, и водата излѣзла на желаното мѣсто. Слѣдъ това турцитѣ заклали и двамата: майстора, защо станалъ причина да пропадне толкозъ грамаденъ трудъ, а чирака, защо не казалъ по-рано сигурното си сръдство за нивилиране. Прѣданието още гогори, че додѣто била изработена вадата, разбира се съ ангария, работницитѣ изѣли покрай другата храна и 300 оки вълчанъ сухъ пиперъ, тоненъ съ залци. А за цѣла година здравъ мъжъ не може да изѣде $\frac{1}{2}$ ока пиперъ.

Тамъ дѣто не е могла да бѣде прокарана вада, и значи не могли да се ползватъ отъ механическото дѣйствиe на водата, рудата била конана изъ земята въ така нареченитѣ рупи — недълбоки ями, запазени и днесъ. Отъ ямитѣ била прѣнасяна близу до потоцитѣ, за да бѣде плавена (промивана). Промиването ставало на нѣколко мѣста, и то по нѣколко начина:

1. Натрупвали голѣмъ купъ отъ нечиста руда и върху него пускали събраната нарочно за тази цѣль въ голѣми вирове, наречени пиове, вода, която съ силата си отнасяла земята и другитѣ примѣси, а на мѣстото оставала чистата руда въ видъ на черни, като едъръ барутъ, зърна. Повтаряли по нѣколко пѣти процеса, додѣто рудата оставала съвсѣмъ чиста.

2. Извадената отъ рудищата руда занасяли при така нареченитѣ дворища — корита съ хоризонтално дѣно, направени отъ дъски. Нѣколко такива корита били поставени едно подъ друго по наклонна площъ. Надъ дворищата имало пакъ вирове, заградени съ дъски. Въ най-горното корито поставяли нечистата руда и тогава пускали събраната вода. Като се образувалъ мжтележъ въ това корито, подигали наполовина долната му дъска — прѣчка, за да влѣзе мжтележътъ въ второто корито. Сетѣ въ третото, четвъртото и т. н. додѣто отъ най-последното водата изтичала, безъ да мѣкне руда. Последната оставала въ най-голѣмо количество въ първото и второто корита.

3. На нѣкои мѣста пѣкъ грубо разоравали рудоносната почва и отгорѣ пускали събраната за тази цѣль вода въ голѣмитѣ вирове. Водата съ своята сила свличала земята заедно съ рудата чакъ долу, подъ склона. Голѣмо количество руда оставало и по самия склонъ — въ крайщата на образуваната отъ водата малка ровина. Кога водата отъ цѣлата рударска вада била свободна, пускали я да си тече изъ стрѣмнитѣ склонове. Резултатътъ билъ пакъ схщиятъ. Послѣ събирали свлѣчената или останала по склона руда, занасяли я до нѣкое дворище за ново плаване, а слѣдъ това — при вигнитѣ.

Въ всѣко рудище копаели най-много по 15 души. Никой пѣтъ не копаели въ галерии: макаръ и да откривали долу и въ страни по-богати пластове, напускали рудището, щомъ ямата достигала до 2 м. дълбочина.

Изкопаната и прѣчистена въ дворищата или на открито желѣзна руда била занасяна въ вигнитѣ за топене. Най-стари божичани помнятъ 9 вигнища: двѣ въ Деянова махала, построени на р. Мутница; двѣ въ Златанова — по течението на многоименната Колуничка рѣка (наричатъ я още Гаганички долъ, Слатина); по-горното отъ тѣхъ носило име Колуничко вигнище и се намирало колко 200 м. на сѣвероизтокъ отъ черквата Св. Арах. Михаилъ, а по-долното се наричало Чорбаново вигнище. Останалитѣ петъ били разположени по течението на р. Марушица (тя слазя откъмъ с. Лисецъ) или както я наричатъ повечето души — рѣка Вигня. Гориво за тѣзи вигни сж взимали отъ сѣсѣднитѣ, тогава дѣйствиени гори, които покривали склоноветѣ и гребенитѣ на цѣлото божичко землище. Днесъ отъ горитѣ нѣма и поменъ. Свършекътъ на горивния материалъ е прѣдизвикалъ и краятъ на божичкото рударство.

Като се донесе рудата при вигнището, първо я натопитѣ съ вода, а послѣ я трупатъ въ вигнището по слѣдния начинъ: отдолу кюмуръ, угळेве, върху него единъ пластъ нагонъ (късо насѣчени букови прѣтъе), а най-отгорѣ пластъ руда, послѣ пакъ кюмуръ, нагонъ, руда — редъ по редъ, додѣто може да се събира. Подъ така наредения купъ имало издълбано мѣсто за разтопеното желѣзо. За усиляне на огъня, поставяли отъ страни единъ или два голѣми мѣха, движени съ водна сила. Като се разтопи рудата, чакали да се напълни душката и отъ тамъ изваждали валякъ желѣзо, който наричали цѣпинна, тежъкъ около 100—150 оки. Върху това кюлче (валякъ) желѣзо, додѣто е още червено, хвърляли вода, а слѣдъ това го разсичали съ сѣкири набързо на 4 части. Подиръ първото кюлче оставало още неразтопено желѣзо — смѣсъ на въглища и руда — което наричали шлякнѣ. Днесъ на мѣстата на старитѣ вигни стоятъ голѣми могили сгория, между която се намиратъ и парчета отъ желѣзо.

Разсѣченитѣ 4 части на цѣпинната занасяли на мадана — самокѣва — който се намиралъ на 2 км. подъ селото. Теплодолската рѣка била отбита въ долния си край въ вада, за да бѣде докарана тука. Мѣстото на божички маданъ и днесъ се нарича самокѣвище. Грамадитѣ купища сгория и дълбоката и широка маданска вада ще напомнятъ още съ десетки години за рударството въ Божица. Отъ голѣмата сграда нѣма и поменъ, макаръ и врѣмето на нейното напущане да не е твърдѣ дълго: отъ 1855. година е прѣстанала всѣка рударска работа, а само 10—15 години прѣди това маданътъ и вигнитѣ били напуснати по липса на горивенъ материалъ. Въ „самоковницата“ имало много голѣма „накованя“ (наковалня), върху която чукали частитѣ на цѣпинната съ грамаденъ (тежъкъ до 300 оки) чукъ, нареченъ млатъ. Прѣди да поставятъ желѣзото на наковалнята, нагрѣвали го до почервяване, а слѣдъ туй пускали на работа млата. Послѣдниятъ се движалъ съ помощта на едно колело, докарвано въ въртене отъ водата, която отъ високо и прѣзъ отвѣсно поставена бука — улѣй, падала върху него. Съ уставъ — дълго яко, оковано съ желѣзо дърво — могли въ единъ

мигъ да спратъ дѣйствието на млата, за да обърнатъ желѣзото отъ другата страна и пакъ да продължатъ, додѣто се получи исканиятъ прѣтъ. Отъ удара на чука хвърчали на страни частици желѣзо като люспици; наричали ги щупъ.

Въглищата и нагонътъ, нужни за вигнитѣ и мадана, били добивани отъ горитѣ (изключително букови), които покривали цѣлото околно землище. И въ продължение на врѣмето, додѣто траяла желѣзната индустрия, всичката тая дѣвствена гора на селата Божица, Топли-Долъ и Колуница била опустошена, и баиритѣ останали днесъ съвсѣмъ голи. Възобновената послѣ тукъ-тамъ гора е млада — рѣдко ще се срѣщне „векѡвно“ дърво и то само при нѣкоя къща, стопанинътъ на която го измолилъ отъ „углярете“. Мѣстото, дѣто „углярете“ правили „угльевете“ се наричало щетина. Днесъ въ землищата на селата Божица, Топли-Долъ и Колоница на много мѣста личатъ „штетинете“. Образованиятъ за едно запаляване купъ дърва, отъ който ще се получатъ въглища, се наричалъ жижняца. Слѣдъ като се свършили източниците за въглища, още десетина години копаели и промивали руда. Прѣчистената руда била занасяна на коне въ мѣстността Врѣла-Река (сега въ Сърбия), дѣто имало вигни, а за разковаване — въ Масурица (до Вранѣ), дѣто имало маданъ. Мнозина божичани слѣдъ прѣкъсване на желѣзарската работа въ Божица отивали у Самоковско и Кратовско за печалби „у углярщина“. Отъ Божица е имало нѣколко души, като майстори, въ маданитѣ и вигнитѣ на Самоковско. Бой ги е научилъ на рударския занаятъ, това никой не знае. Запазень е само смѣтенъ споменъ за нѣкакви „латинци“, които били ужъ първи рудари въ Божица и които се погребвали възъ баиря надъ новата черква. На много мѣста личатъ и сега мѣстата на гробищата. Прѣди около 15 години, кога почнали да правятъ сегашната — новата черква, изкопали много отъ тия латински гробници; скелетитѣ на умрѣлитѣ по общо признание били много поедри отъ такива на сегашни хора. Тукъ били разкрити и нѣколко сводови гробници. Въ една отъ божичкитѣ махали има тѣй нареченитѣ „юручки гробища“. И тукъ изкопанитѣ човѣшки ковали сж много едри. Би могло да се прѣдполага, че това сж гробове на рудари сакси, за които споменъ е, че сж били високи хора.

За всичката ежедневна работа по рудницитѣ било плащано на работниците по 1 грошъ, 30 пари, по 20 пари, па и по 2 пари. Ангария никой не е работилъ, но насила били заставяни селянитѣ да оставятъ другата си работа и да копаютъ по рудницата, да работятъ по щетинитѣ, вигнитѣ и самокова (мадана). Мадана наричатъ и самоковъ, защото чукътъ, млатътъ „самъ бовалъ“, безъ човѣшка рѣка.

Рудницитѣ били „вакувъ“, собственост на нѣкоя мохамеданска религиозна община, но ги наемали богати турци. Послѣдниятъ турчинъ господарь билъ много богатъ човѣкъ. Прѣзъ едно лѣто тука довелъ едно свое дѣте, което носило на главата си златно фѣсче. Обаче

свършекътъ на горивния материалъ съсипалъ и неговото богатство — отишълъ си отъ Божица като просекъ.

Всичкиятъ желѣзенъ материалъ, изработенъ като прѣте въ самокова, билъ занасянъ въ Криворѣчна-Паланка, дѣто отъ него изработвали подкови, клинци за подкови, обикновени шрови, палешници за ораля и други.

Освѣнъ въ Божица, вигни е имало и въ селата Драгойчинци, Чешленци, Драголевци, Метохия и Габрешевци. Въ послѣдното село имало и самоковъ — маданъ, но по-малка била неговата работа. Той ковалъ желѣзото на 3-тѣ мѣстни вигни, на тия отъ с. Метохия и Драгойчинци, а напослѣдкъ ужъ и на нѣкои отъ божичкитѣ. До само мадана въ Габрешевци турчинътъ господаръ построилъ и за себе си жилище — тристажна кула, която едва прѣди 23 години била съборена. На мѣстото, дѣто е билъ маданътъ и кулата, сега се намира махала съ име Самоковъ. Запазени спомени за маданъ има и въ с. Драголевци. Той ковалъ желѣзото на вигнитѣ отъ с. Чешлянци.

Днесъ въ Крайще не се експлоатиратъ желѣзни руди. Главната причина за това лежи въ липса на каменни вжлица и евтнѣ транспортъ.¹⁾ Като най-богати съ желѣзна руда — магнетитъ могатъ да се считатъ западнитѣ склонове на Милевска планина, срѣцу и въ землището на с. Долня-Лисина. Прѣди 7—8 години тия мѣста влизали въ запазенъ периметъръ на частни лица. Като разкопвали стари галерии, намѣрили останки отъ много по-раншно рударство, отколкото божичкото.

Отъ другитѣ руди сега най-бѣлѣжити сж галенитнитѣ въ Барье и Горно-Тлъмино и галенитноцинковитѣ въ Мусуль. Още прѣди освобождението на България изнасяли отъ с. Барье оловена руда за проданъ въ Вранье — Сърбия. По това врѣме и селянитѣ въ с. Мусуль знаели за съществуването на по-богати отъ барскитѣ галенитни залежения въ тѣхната планина, обаче не могли да се ползватъ като барчани, защото мъчно било да се изважда съ обикновения коначъ отъ твърди зеленкавъ кварцитошистъ скъпия металъ. Въ Барье рудата се намира като жилки въ особена лесноразрушима (туфозна) скала. По-бѣдни сж металоноснитѣ галенитни залежения въ с. Горно-Тлъмино, защото сж много по-тънки.

Галенитната руда при с. Барье и галенитоцинковата при с. Мусуль сега сж въ експлоатация отъ „Минното дружество Благодать въ с. Мусуль“. Акционеритѣ на това дружество, италианци отъ Венеция, иматъ въ експлоатация и други мини, главно въ Мала-Азия. Въ Цариградъ се намира главното имъ управление. Отъ 1902. година това дружество е откупило за 99 години мината Благодать отъ инженеръ Петко Тодоровъ. Рудата конаятъ главно изъ двѣ галерии (табл. LVII. 2), отъ които подългата е 300 м., а страничнитѣ на тѣхъ — до 80 м. Слѣдъ 4 години

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ. Мсб. Геологически изучавания 41.

отъ наемането дружеството построило и фабрика за мелене на ония рудоносни парчета отъ скалата, въ които процентътъ на рудата е по-малкъ. Фабриката се намира около 1100 м. подъ главната галерия долу въ края на Кози-Долъ, и се туря въ дѣйствиe отъ водната сила на рѣка Црѣна и по-малката Кози-Долъ. Водитѣ се събиратъ въ 3 резервоара. Чиститѣ парчета руда се отдѣлятъ още веднага слѣдъ изнасянето имъ изъ галеринтѣ и въ торби отъ по 50 и 100 кгр. заедно съ прѣчистената въ фабриката се изнасятъ за продажъ главно въ Германия. Дружеството е построило релсовъ пѣть, дълъгъ 2·5 км. отъ мината до сръбско-българската граница, а отъ тамъ до желѣзницата Вранѣ—Бѣлградъ има шосе (накъ негово) за коли. На станция Корбевацъ товарятъ рудата. Много по-изгодно е на дружеството да изнася рудата прѣзъ Кюстендилъ, обаче липсата на шосеенъ пѣть отъ Мусулъ до Босилиградъ прѣчи на това. Числото на работницитѣ въ мината се движи между 20—150 души, а това на работницитѣ въ фабриката отъ 20—40 души. Освѣнъ масивнитѣ постройки за управляющия персоналъ, има дъсчени, но здраво направени къщи и за работницитѣ. Постоянни и главни работници сж италиянци, които тукъ живѣятъ и съ сѣмействата си. Тежкъ е животътъ на работницитѣ зимно врѣме: тука, на 1600 метра надъ морското равнище зимата държи шестъ мѣсеца непрѣкъснато и е съ много дебели снѣгове.

Много пари сж похарчени отъ частни лица за подробно изучаване галенитнитѣ находения въ с. Горно-Тлъмино, но безполезно, макаръ че петрографскитѣ характеръ на мѣстността и типътъ на скалата, въ която изобилватъ кварцови жили, да даватъ голѣма надежда за рудно богатство.

Въ Крайще има още много мѣста, дѣто се намиратъ галенитни руди. Напримѣръ въ селата Долня-Любата, Горня-Любата, Горня-Лисина, Горно-Уйно, Гложѣе, Ярешникъ и Назѣрица всѣка година се запазватъ нови и нови периметри за изучаване, дѣто покрай оловеноцинковитѣ руди се намиратъ и мѣдни такива — главно халкопиритѣ.

Отъ скъпоцѣннитѣ метали днесъ въ Крайще се намира злато главно въ землището на с. Горно-Уйно. Въ мѣстността Какаразинъ-долъ има слѣди отъ грамадна работа за добиване нѣкое врѣме злато. Дълбоки ями, а до тѣхъ високи могили, наумяватъ за едноврѣмешенъ трудъ на златогърсители. Още прѣди освобождението на България и дълго слѣдъ него невроконски златари всѣка пролѣтъ, додѣ въ долинитѣ имало вода, „плавилн“, „прѣмивали“ тука злато. Като се има прѣдъ видъ, първо, свойството и петрографскитѣ характеръ на златоносния материалъ, второ, обстоятелството, че невроконскитѣ златари сж имали добра смѣтка отъ тази работа, трето, останкитѣ отъ старо рударство, ще трѣбва да се прѣдположи, че слѣдъ подробно изучаване ще се намѣри нѣкой по-богатъ златоносенъ дѣлъ въ Горно-Уйно и съседното село Рѣсенъ, за да може да се експлоатира успѣшно. И наистина енергичниятъ рудотърсачъ Симеонъ Максимовъ, бившъ народенъ учителъ отъ Кю-

стендилъ, е успѣлъ да открие самитѣ стари златоносни галерии, дѣто при прѣмиване на пѣсѣка намѣрилъ и златна монета отъ врѣмето на Юлия Домна. Промиванъ е пѣсѣкътъ за злато и въ селата Долни-Коритенъ, Ярешникъ, Горно-Тлъмино и Треклина.

Село Горно-Уйно е богато и съ мряморъ. Надъ мѣстността Мръшина-Цръква се намира баирътъ Сипельо който се състои изключително отъ мряморъ. На повърхността той се появява въ видъ на плочи, такъвъ е и по-дълбоко. Изобщо качеството на мрямора е доста добро, но главниятъ му недостатъкъ е, че не може да се вади на голѣми късове.¹⁾ Сжщиятъ видъ мряморъ се намира и на с. западъ отъ Сипельо, въ мѣстността Бодинъ-Градъ. Като минерално богатство на Горно-Уйно трѣбва да се смѣта и разнобразната ситна като прахъ прѣстъ въ Калуджеровъ-Долъ на сѣверозападъ отъ лимонитната вода. Чисти цвѣтове има 3 вида: бѣлъ, златожълтъ и кърмъзенъ. Въ землицето на сжщото село се намиратъ и каменни въглища, които, макаръ въ качествено отношение да сж много добри, не могатъ да бждатъ експлоатирани, защото се явяватъ като случайни гнѣзда между глиненитъ и пѣсчнитѣ горно-плиоценски пластове.²⁾ Не е разкрито добръ отъ поронтѣ, дали лигнитнитѣ въглища въ землицето на с. Долни-Коритенъ иматъ голѣмо и правилно развитие, обаче селянитѣ ги употрѣбаватъ съ полза за горене.

Специаленъ отдѣлъ.

Описание на всѣко село по отдѣлно.

1. Вожица.

(Височина — 1100 м. при черквата).

Божица е най-голѣмото село въ Крайще. Занма 71·6 кв. клм. и брои 354 къщи (Парижъ е построенъ върху 85·5 кв. клм.). Между крайнитѣ махали на селото има по 5 часа разстояние. На западъ неговиятъ синоръ опира на сръбско българската граница, която въ божичко землище почва отъ Панджинъ-Гробъ (1662 м.) и върви до махала Скѣла надъ върха Букова-Глава (1469 м.). На югозападъ и югъ Божица има за граница Топлодолското землище, раздѣлено отъ Божицкото съ планинския пътъ, що захваща малко на югъ отъ Панджинъ-Гробъ, върви по билото на Топлодолска планина, минава прѣзъ Джурачинъ връхъ, послѣ прѣзъ върха Могѣла, слиза на рѣка Калина, излиза на върха Мечѣтъ (1392 м.), като заобикаля махала Букова-Глава (Божичко землище) и свършва на Божичка рѣка срѣщу потока, който слиза изъ милевската махала Прѣкопланици. Оттукъ вече границата на селото върти на изтокъ и излиза на Милевска планина, а послѣ върви на сѣверъ все по билото на

¹⁾ Д-ръ Л. Ванковъ М.б. Геологически изучвания, 38.

²⁾ Ibid. 39.

планината и достига до мѣстността Прѣкопъ. Отъ послѣдното мѣсто съ същото направление върви по билото на Царичка планина и свършва до върха Острика (1671 м.) Отъ тоя връхъ границата на с. Божица завръща къмъ сѣверозападъ и дохожда до върха Плѳча (1704), отдѣто взима направление право на западъ до Колуничка рѣка (около 1 км. на югъ отъ черквата Св. Арахангелъ Михаилъ). Слѣдъ това взима сѣверозападно направление, прѣсича пѣтя, който иде изъ трѣнскитѣ села, и свършва подъ махала Скела на сръбската граница.

Въ това голѣмо пространство сж прѣснати единадесетѣ божички махали, раздѣлени отъ своя страна на по-малки махалици. Съ своитѣ разлати поляни, покрити съ буйна трѣва, съ своитѣ бистри рѣкички, пълни съ пѣстърва, съ своя разнообразенъ изгледъ Божица прѣдставя красивъ планински пейзажъ. Тукъ има и високи върхове, отъ които се откриватъ широки хоризонти, и сѣнчести букови гори, и буйни планински потоци, бистри като съза. Ако отъ друга страна благосъстоянието на хората бѣше по-добро, тогава човѣкъ, който обича планината, би прѣкаралъ тукъ много приятни дни прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци. А и удобства за това има: пѣтникътъ, неочаквайки може би ще намѣри въ центъра на селото комфортно даже легло.

Пороищата още не сж успѣли да огрозятъ заобленитѣ склонове на долинитѣ. И ако хората се убѣдятъ, че земята въ Божица не бива да се разорава, защото нивитѣ не могатъ да дадатъ такъвъ приходъ, какъвто би могълъ да се очаква отъ ливадитѣ, селото има условия, да бжде чисто скотовѣдско, като отгледва най-много крави за млѣко и сирене. Не трѣбва да се отива далече: съсѣдното въ Сърбия село Власина си поминува главно отъ скотовѣдството — прочуто е власинското тлъсто сирене и кашкавалъ. Въ Божица всичко благоприятствува за едно добро скотовѣдство. Тукъ има пространни тучни пасбища, частъ отъ които, ако се засѣятъ съ по-добра трѣва, ще дадатъ двоенъ и троенъ приходъ; тогава и въ суха година ще могатъ да се косятъ за сѣно. И сега голѣми пространства отъ землището се косятъ, обаче сравнително малко сѣно даватъ, защото не се отглеждатъ, както трѣбва, ливадитѣ. Почти всѣка долчинка има бистъръ потокъ, отъ който пне добитъкътъ — ето и втората добра страна за скотовѣдство. Ако ли пѣкъ разорването на пасбищата върви така, както е захванало, нѣма да се минатъ и 15 години, когато село Божица ще трѣбва изцѣло да се изсели: обрънатитѣ въ ниви пасбища ще бждатъ завлѣчени отъ пороищѣ, понеже иматъ голѣмъ наклонъ, и скотовѣдството, макаръ сега и нерадопално водено, съвсѣмъ ще бжде унищожено; а то днесъ дава най-голѣмий приходъ на домакинството. „Да не е стѣкуту, Господине, нашето е зананѣкуде. Жито ни се рѣджа на самарицу!“ И наистина, селянитѣ сж земеделци, но отъ нова година до септемврий купуватъ жито и го докарватъ „на самарицу“. Толкозъ сж плодородни нивитѣ!! При кишовна година е още по-лошо: тогава и това, което е събрано отъ нивитѣ, не можъ да бжде овършено, а трѣбва да чакатъ да замръзне земята, та

да го вършатъ на ледъ. „Морѣ оно наше то е съ мѹка и невѹли, ама нѣма щѹ да е: нашай смо сѣ, щѹ че да правимо!“

Нивитѣ и ливадитѣ сж близу до кщитѣ. Зарадъ тѣхъ е станало и разселването на селото по махали. Зеленчукови градини нѣма, защото малкитѣ „градинчета подъ куйка“ сж засѣти само съ празъ лукъ, но и той остава дребенъ. Другъ зеленчукъ не става поради голѣмата надморска височина — срѣдно 1370 м. Обща селска голѣма гора нѣматъ, а и частнитѣ имъ (махленски гори) сж изсѣчени. Всичката имъ гора е букова. Иматъ общо селско пасбище, приходитѣ отъ което се внасятъ въ селската каса. По-рано приходитѣ отъ пасбищата сж се дѣлили по домакинства, споредъ това, кой колко дѣла си билъ купилъ при продажбата на пасбището — купено е отъ единъ турчинъ.

Селото има чисто планински климатъ: кжсо хладно лѣто и дълга студена зима. Тукъ духатъ почти всички вѣтрове, които селинитѣ именуватъ така: източния — козодѣръ, сѣверо-източния — знепѹлъць и юго-западния — црѣнио (Той стопява лесно снѣга и промѣнява зимната картина: бѣлата покривка на земята отъ него почернява).

Вода за пиене има навсѣкждѣ въ изобилне: чешми, кладенци, потоци и рѣкички. Бунари нѣма, понеже не се явява нужда отъ тѣхъ. Водата е много вкусна. Като най-забѣлѣжителна чешма се сочи „Три-Кладенци“; тя се намира на пътя, който иде отъ с. Изворъ за Божица. Правена е отъ единъ турчинъ.

Село Божица е разбиенъ типъ селище. Сега то се състои отъ единадесетъ махали, повечето отъ които се подраздѣлятъ на махалици. Тѣзи махали сж слѣднитѣ:

1. Селѹ — брои 20 кщци, отъ които 4 цигански. Тукъ се намиратъ училището, старата и новитѣ черкви, общинското управление, кръчмитѣ и бакалницитѣ.

2. Кѹдина-махала има 30 кщци. Намира се на лѣвия брѣгъ на Божичка рѣка срѣщу върха Мечитъ (1392 м.). Дѣли се главно на двѣ по-малки махали: Глѹжанъе, прѣселени тукъ отъ с. Гложъе, и Рѹмановци, прѣселени отъ едноименното сръбско село. Основателтъ на цѣлата махала билъ дѣдо Кѹда, за когото не се знае, отдѣ е дошълъ.

3. Велкичѣва-махала — 40 кщци. Разположена е между потока Брѣтинъ-долъ, върха Могѣла и Брѣтина-поляна. Не се знае нищо за името на основателя ѳ и врѣмето на основаването. Дѣли се на махалицитѣ: Могѣла и Брѣзина-махала. Послѣдната носи името си отъ нѣкой човѣкъ изъ махалата, който билъ толкозь брѣзь, че за единъ день отивалъ и се връщалъ пѣша отъ Божица до Кюстендилъ (62 + 62 = 124 км.). Въ Велкичѣва-махала е и махалицата Мечкарѣ; носятъ прѣкора си отъ това, че мъжетѣ отъ махалата иматъ много дълги косми по гърдитѣ и вѣждитѣ си — цѣли мечки.

4. Дѣдичина-махала има 41 кщци; занима мѣстото между Брѣтина-поляна и рѣка Видня. Носи името си отъ туй, че прѣди

години, кога се събирали коледжанье (коледари), дедицата — дѣдото — имъ билъ нѣколко години поредъ все изъ тая махала. Тази махала се дѣли на слѣднитѣ махалици: Гѡйкъови — 19 кѣщи, Гѣндина — 7 кѣщи, Цѣкинци — 8 кѣщи и Попѡвци — 4 кѣщи.

5. Дѣрковската-махала има 38 кѣщи. Основателитѣ ѝ отдавна дошли изъ Сърбия отъ с. Дѣрковци. Дѣли се на нѣколко махалици: Бѣйнава — 10 кѣщи; основателътѣ дошълъ отъ с. Бѣйнци отъ Сърбия; Миладинѡвци — 4 кѣщи — носятъ името си на основателя си дѣдо Миладинъ; Мальѡкови — 7 кѣщи. Имало отдавна нѣкой отъ тая махала съ много малки очи, та го казвали „мальѡкъ“ — той далъ име на махалата.

6. Златѡнова-махала има 38 кѣщи. Не се знае нѣщо ни за името ѝ, ни за основателя ѝ. Намира се на западъ отъ върха Чѡка (1651 м.) между Колуничка рѣка, която отъ тукъ надолу носи име Слатина, и Бѣйновци отъ Дѣрковската махала. Една часть отъ Златанова махала се казва Чорбѡновци (11 кѣщи). Прѣди години нѣкой много припрѣнъ чѡвѣкъ отъ тая махала се скаралъ на селска служба зарадъ чорба (криво я дѣлили) и отъ тогава махалата носи това име.

7. Деянова-махала — 46 кѣщи — най-голѣмата отъ Божицитѣ махали. Има си и отдѣлно училище. Основателътѣ ѝ дошълъ отъ Сърбия.¹⁾ Едни казватъ, че името ѝ оставилъ нѣкой си дѣдо Деянъ, а други отричатъ това. Тази махала се подраздѣля на 5 по-малки: Мѣинни — 4 кѣщи — основателъ дѣдо Мня; Гмитричеви — 10 кѣщи — основателъ дѣдо Гмитъръ; Валячевѣви — 6 кѣщи — дошли отъ Сърбия, а тамо имали валавица; Амбарѡви — 5 кѣщи. Имало нѣкой си изъ тая махала, който можалъ да изѣжда голѣмо количество хлѣбъ, та го казвали амбаръ (хамбаръ); Дѡйкичевѣви — 10 кѣщи. Имало между основателитѣ ѝ единъ мжъ съ голѣми и развити гърди (цицки), почти като на жена. Изпускали млѣко, та го викали дѡйкѣ. Съ тази си особеность той оставилъ и името на махалата.

8. Между рѣкичкитѣ Мутница и Слатина се намира Джѣвнина-махала съ 22 кѣщи. Основателитѣ ѝ сѣщо сѣ отъ Сърбия. Дѣли се на нѣколко махалици: Мѣшинни, Чѡчини, Кѡртинни. Послѣдната се намира на югъ отъ рѣка Мутница. Основателътѣ ѝ билъ мързеливъ чѡвѣкъ, затова го викали „кѡрта“.

9. Мѣричева-махала се намира на западъ отъ Деянова, близу до сръбско-българската граница. За основателъ на махалата се сочи нѣкой си баба Мара, която дълго врѣме момувала и се оженила (като стара вече), за единъ слуга, който билъ килавъ (спадналъ). Сега махалата брой 22 кѣщи.

10. Дрѣйчинна-махала, 28 кѣщи. Първитѣ поселници на тази махала сѣ дошли отъ с. Дрѣйнци, Трънско. Дѣли се на махалици; отъ тѣхъ едната се казва Мѣкнини, а другата Кѡрчинни.

¹⁾ Посоченитѣ мѣста отъ Сърбия по това врѣме не сѣ били подъ сръбско владичество, а подъ турско, както що е било цѣлото Крайще. Чакъ слѣдъ 1878. г. тѣ останали подъ Сърбия.

11. Букова-Глава-махала е най-малката отъ Божичкитѣ махали — брои само 9 къщи. Намира се срѣщу Кордината-махала на дѣснитѣ склонове на Топлодолската рѣка. Ужъ най-старитѣ ѝ поселници били много прости хора, та ги казвали букоглѣвци.

Макаръ че божичани сж най-добритѣ майстори-дюлгери въ Крайще, обаче къщитѣ имъ сж просто направени. Отъ 340 къщи има само около 40—50 покрити съ керемиди, а останалитѣ сж покрити съ слама.

Въ повечето махали кошаритѣ, търлитѣ и гумната сж разположени до жилищата на селянитѣ, а въ рѣдки случаи сж отдѣлени — когато стопанина нѣма около къщата си своя нива или ливада. Нивитѣ и ливадитѣ имъ сжщо се намиратъ близу до къщитѣ. Всѣки дѣлъ земя (нива, ливада, гора или градина) си има име. Повечето носятъ общи имена — сжщитѣ на мѣстата, въ които се намиратъ. Ето имена на ниви, ливади и гори: а) ниви: Црѣпнѣище, Прѣшина-Чѹка, Плѣшье, Мечитѣ, Стрѣчи-Кракъ, Пѹтишинѣ-Щрапъ; б) ливади: Студенѣцъ, Рѹдина, Скривѣница, Светѣ-Петъръ, Китина-Рупа, Гарѣще, Дѹбра-Лѹка, Сѣлишенѣ-долъ, Кромѣдова-Падина, Грѣдановѣ-долъ; в) гори: Кѹзакъ, Златѣрщтица, Дебѣли-Ридъ, Кѹчкинѣ-Камикъ, Збегъ, Явишкинѣ-долъ и др.

Нѣкога селото било купно. Намирало се около черквата Св. Никола, дѣто днесъ е центрѣтъ, който се и нарича Селѹ. И това било неотдавна — прѣди около 120 години. Тогава с. Божница броила 30 къщи. Нуждитѣ на живота заставили това малко заселище да се разпрѣсне по махали, та по-лесно да бжде на селянитѣ при обработване на земята и отглеждането на добитѣка, понеже мѣстото не е равно и не могатъ по лекъ начинъ да докарватъ „благнѣта“ отъ добитѣка и житото отъ нивата. И за малко (около 20 години) врѣме стояли по махали, защото слѣдъ това били заставени насила отъ турцитѣ да се събератъ пакъ въ селото и да построятъ къщи. Това направили по двѣ съображения: отъ една страна да накаратъ селянитѣ да се защищаватъ лесно отъ кърджалинитѣ, а отъ друга да не ставатъ ятаци на послѣднитѣ, както мислѣли турцитѣ. Кърджалинитѣ наистина сж дохаждали и живѣли тукъ; тѣ осквернили черквицата, като я обърнали въ яхъръ. Обаче това второ събиране на махалитѣ въ купъ е било за малко врѣме; животѣтъ наложилъ второ и послѣдно разселяване по махали.

За основаването на селото старитѣ приказватъ слѣдното невѣроятно прѣдание: Единъ богатъ човѣкъ отъ село Кѹпиловци (Кюстендилско) ималъ 70 кобили. Прѣзъ една зима всичкитѣ му кобили избѣгали отъ Копиловци и се сирѣли въ божичко землище, дѣто ги намѣрилъ стопанинѣтъ имъ. Това било около Коледа (Божичъ). Този човѣкъ още сжщата година се заселилъ тука и далъ име на заселището Божичъ, а послѣ станало Божница.

Селото въ послѣднитѣ дни на турското владичество било раецко. Правени сж голѣми усилия отъ нѣкои турци да го завладѣятъ и обърнатъ въ весимджийско, но не успѣли. А на това трѣбва да е попрѣчило и

обстоятелството, че Божичкитѣ желѣзни рудници били вакуфъ, та прѣдполага се, че и селото не е било никога спахийско. Разправятъ стари хора още, че Божица нѣкогашъ станала за малко врѣме турски чифликъ. Обаче житото, което взималъ господарьтъ, въ скоро врѣме слѣдъ събирането, се разваляло, като недобрѣ изсушено, и агата насилить селянитѣ да се откупятъ завинаги съ пари, та тѣй селото се освободило.

Защо селото носи такова име, никой положително не знае. Поради изобилнето на желѣзнитѣ руди въ околността на селото, нѣкога носило и име „Богата Божица“. Днесъ на подигравка казватъ: „Богата Божица безъ жито“.

Въ землището на селото се намиратъ доста старини. Като най-важна, която и сега е запазена, е срѣдновековната черквица Св. Никола (табл. XXX. 1.). Селянитѣ сж убѣдени, че черквата е много стара — по-вече отъ хиляда години. Тя е малка каменна сграда, дълга 7·6 м. и широка 3·2 м., височина до покрива има около 3 метра. Покрита е съ каменни плочи, днесъ обрасли съ висока трѣва. Врати има двѣ: една отъ западъ и друга отъ югъ. Въ срѣдата си сѣверната и южната стѣни сж издадени навънъ на полукръгъ, както що е олтарната апсида. Образитѣ на светитѣ сж стара живопись — отъ 1608. или 1653. година. Очитѣ почти на всички светии сж изчовъркани отъ кърджалинитѣ, които връзвали конетѣ си за иконостаса. Познава се и сега мѣстото до сѣверната стѣна, дѣто сж палили огънь, за да се топлятъ. Точно надъ западната врата, отвжтрѣ, най-отгорѣ е нарисувано разпятието, заедно съ разбойницитѣ отъ двѣтѣ му страни; подъ него възкресението, а до него успѣнието на св. Богородица. Отъ двѣтѣ страни на вратата сж поставени Арахангелъ Михаилъ и Гавраилъ, а точно надъ вратата стои слѣдниятъ славянски надписъ:

† изволеніемъ оца и сапошпишеніе сына: и савършеніе ст҃аго дѣха саписася снѣ храмъ кожестивей ст҃ога чѣдотворица Никола ва лѣто ÷, зирсі(а) би настоятель прѣскитера Никола: и подѣжи его вгъликоу.: и бати Ми-ханѣлъ нднѣ Стомнѣ ювица: и свасемі ктитори.

На южната стѣна е надълбанъ съ острие на ножъ едва узнаваемъ надписъ, отъ който се учимъ, че прѣзъ 1700. и 1701. г. тукъ дохождалъ кюстендилскитъ митрополитъ киръ Данилъ: прихъди здѣ . . . кѣр Данилъ въ лѣто ѣсн (7208—1700) пакнѣ и въ лѣто ѣсд (7209—1701).¹⁾

Цѣлиятъ олтарь е зографисанъ. Личатъ надписитѣ на светитѣ: св. Романъ, св. Спиридонъ, св. Богородица и други.

Въ олтаря се пазатъ три стари икони: св. Иванъ Рилски, св. Иванъ Кръстителъ и св. Богородица. Рисувани сж на много дебело кълчищно платно, а слѣдъ това залѣпени на дѣска. Едната е само на платно. Очитѣ имъ сж избодени, а надписитѣ едва се познаватъ. Имало още нѣколко такива икони, които били много по-красиви, но стариятъ све-

¹⁾ Йорд. Ивановъ. Сѣверна Македония, 217, 403.

щеникъ попъ Кръсто (покойникъ вече) заповѣдалъ да ги заровятъ въ земята наблизу до черквата, за да не бѣдатъ осквернени — „тия су светі работи, и никой не трѣбе да ги пипа“. Прѣзъ 1883. година отъ черквата Св. Никола сж взети и занесени въ Софійската Народна Библиотека два стари ръкописа — едно евангелие сръдно-българска редакция и единъ откъслекъ апостолски послании, сръбска редакция. Черквцата Св. Никола като старина трѣбва да се запази, толкозъ повече че сега селото си има нова, красива и голѣма черква. Разказватъ, че много отдавна двама божички свещеници, попъ Коя и попъ Драгоя, намислили и рѣшили да направятъ черквата по-голѣма, защото тази имъ се виждала много тѣсна. За да сторятъ това откраднали пари отъ единъ богаташъ изъ Нишъ, донесли ги въ Божица и ги заровили нѣйдѣ. Властѣта обаче намѣрила крадцитѣ и ги хванала. На излизане отъ селото, като ги покарали къмъ Нишъ, тѣ проклели селянитѣ, защото не тръгнали съ тѣхъ. Ако тѣ се били сговорили да тръгнатъ за Нишъ заедно съ арестуванитѣ свещеници, нѣмало послѣднитѣ да бѣдатъ наказани така жестоко — тѣ били обѣсени. Народътъ вѣрва, че черквата Св. Никола била построена отсрѣща на дола, дѣто сега е валивицата, но нощѣ сама се прѣнасяла (кога била още полуизградена) на сегашното мѣсто.

Въ Божица има на три мѣста оброчища: 1. Св. Рангелъ въ Златанова махала, 2. Св. Богородица подъ Самоковицето и 3. Св. Петъръ на върха Могила. Хората мислятъ, че това сж мѣстата на три черкви, понеже стари хора говорили, че Богата Божица едно врѣме имала четири черкви (тритѣ посочени оброчища и черквата Св. Никола). Оброчицето Св. Рангелъ днесъ е заградено съ прошки; разкрити сж остатъци отъ зидаветѣ на черквата. На Св. Духъ, слѣдъ като носятъ хоругви по синора на селото, за да даде Господъ плодородие и да не бие градъ, дохаждатъ тукъ и обѣдватъ.

Надъ новата черква на изтокъ възъ баира имало стари гробища, камънитѣ отъ които сж употребени въ стѣнитѣ на черквата. Много отъ тия гробове сж били сводови; говори се да сж били латински. Сегашнитѣ селски гробища сж прѣснати на двадесетъ мѣста; въ нѣкои махали се погребаватъ на по 2—3 мѣста.

Като старина може да се посочи и турската кула на изтокъ отъ училището. Въ нея живѣли кърджалии. Тя била доста висока. Съборилъ я селянинътъ Панджата, за да си загради съ камънитѣ ѝ една ливада.

Остатъци отъ стари пътища въ божичко землище днесъ нѣма. Това, обаче, не показва, че Божица е било изолирано селище, понеже „друмъ го бие“ отъ много страни: Кюстендилъ—Изворъ—Божица—Сърбия; Кюстендилъ—Босилиградъ—Божица—Сърбия; Трънъ—Клисура—Божица—Босилиградъ или Изворъ. Сега се прави пътъ отъ Босилиградъ за Божица по течението на Божичка рѣка и скоро ще има съобщение съ кола до послѣдното.

Главното занимание на селянитѣ е земеделіе и скотовѣдство. Но поради голѣмата надморска височина на мѣстото, вслѣдствие на което житата късно узрѣватъ, а нѣкои дори и не дозрѣватъ (овесъ), защото често снѣгъ ги затрупва, нѣкъ и поради неплодородието на земята въобще поминѣкътъ, свързанъ само съ земеделіето и скотовѣдството, е тежкъ и дори невъзможенъ. Ето защо божичани сж принудени да търсятъ прѣхраната си и внѣ отъ селото, като отиватъ по работа на всѣкъдѣ почти по България, а главно въ Загоріе (Врачанско и Ломско). Тѣ сж добри дюлгери. Почти всѣка година излизатъ „у дунгерлъкъ“ до 800 души. Прѣди 25—30 години съ тоя си занаятъ донасяли изъ Сърбия по 40—50 минца за деветъ мѣсеци. Зимѣ всички се прибиратъ въ село. И тогава ставатъ сватби и веселия. Отъ 1903. година насамъ на божичани провървѣло въ печалбата: мнозина сега иматъ спестени парици, слѣдъ като сж се издължили на чорбаджинтѣ и земеделската банка.

2. Лисецъ.

(1500 метра височина).

Лисецъ е много малко село — брои едва 8 къщи, разположени юго-източно отъ върха Плоча (1704.6 м.) отъ двѣтъ страни на буйната и красива рѣчица Видня, наричана нѣкога и Златарщица. Тази рѣка събира водитѣ си главно отъ южнитѣ поли на Кръвави-Камикъ, усилва се отъ поточета, що слизатъ отъкъмъ Плоча и отсрѣщния му върхъ Коледжански-Гробища, кривуличи изъ шумацитѣ и камѣняцитѣ на Лисечката гора и подъ божичката махала Поповци излиза на открито; оттукъ до центъра на с. Божица склоноветѣ на долината сж оголени; обезлѣсени сж зарадъ едновременнитѣ божички желѣзни рудници.

Селището е едно отъ най-високитѣ въ Крайще — срѣдно 1500 метра надъ морето — обаче е запазено отъ студенитѣ силни вѣтрове, понеже е сгушено на завѣтъ. И тукъ селянитѣ назоваватъ вѣтроветѣ съ сжщитѣ имена, както и въ с. Божица.

Въ землището на с. Лисецъ има изобилно изворна вода. По-лични извори и чешми сж слѣднитѣ: Станчинъ-кладѣнѣцъ, Гулѣма-бара, Корѣта у Изворски-долъ (чешма) и др.

Всичкитѣ сгради, нужни на домакинството (кошари, плѣвни, трѣли, кочини и др.), се намиратъ досамъ къщитѣ за живѣние, и нѣкои отъ тѣхъ сж заградени въ едно съ къщата. А сжщо и работната земя имъ е най-близу до къщитѣ; само ливадитѣ сж по-далече. Ето нѣколко имена на мѣстности за ниви: Гарина, Грамада, Чукаръ, Подъ Гумно, Ридъ, Ливади, Бѣла-Вода и др.

Като основатели на селото се считатъ дѣдо Младенъ отъ с. Трънска Класура и дѣдо Пейчо, отъ с. Власина (Сърбия). Родѣтъ на първия сега се казва Любеновци, по името на сина му Любенъ, и брои 3 къщи. Отъ дѣдо Пейчо сжщо сж 3 къщи, а останалитѣ двѣ сж се прѣселили

тука по-сетнѣ отъ с. Божица. На това мѣсто не е имало по-рано по-големо село, та послѣ да е разселено. Поради това, че селцето е неотдавна възникнало, доскоро сж го казвали Ново-Село. Името си Лисецъ носи отъ името на бърдото Лисецъ, което почва отъ върха Плъча и върви съ юго-западно направление до божичката черква.

Цѣлата лисечка мѣстность била прѣди освобождението владѣние на турчина Абдула Мулла Алимановъ, който повикалъ поменатитѣ двама първи заселници да му работятъ земята испосу; та сега селцето е отъ кесимджийскитѣ и има задължение спрѣмо държавата 3545 лева, слѣдъ като е изплатило 4520 лева, а първоначално било оцѣнено само за 4000 лева.

Остатъци отъ старини въ с. Лисецъ нѣма. Едно мѣсто наричатъ латинско воденичище, за улѣи (буката) на което, говори се, била събирана водата отъ двѣтѣ рѣкички подъ селото. По-стари хора приказватъ, че въ мѣстността Монастирище имало и едно черквище, сградата на което била правена съ борови греди; обаче сега черквището е затрупано. Въ много долини водитѣ често изравитѣ борови пѣнове, а това нѣщо доказва, че едно врѣме гората или частъ отъ нея е била борова. Отъ Лисецъ за Божица водилъ конски пѣть, който и сега наричатъ „желѣзарски пѣть“; по него прѣди години карали вѣглища за божичкитѣ „вигънища“. Има остатъци и отъ една рударска вада, която почвала отъ селото, като взимала всичката вода на рѣката, послѣ вървѣла прѣзъ село Царица, Побиевъ-камикъ, мѣстността Преволъ, с. Шатковица, а оттукъ мжно е да се прослѣди направлението на края ѝ; едни говорятъ, че водата дожаждала чакъ до село Ресенъ и Горно-Уйно. Като старина може да се счита и грамадата камъни въ мѣстността Коледжански-Гробища. Нѣкога на това мѣсто се срѣщнали двѣ тайфи коледжанье (коледари) отъ разни села и споредъ обичай почнали да се биятъ и взаимно всички се избили. Сжщо споредъ обичая били погребани на мѣстата, дѣто паднали.

Руда нѣма въ селото, а изглежда, че и по-рано не е работено тука за руда, както би могло да се прѣдполага отъ близкитѣ до Лисецъ рударски мѣста: Божица, Побиевъ-Камикъ, Метохия и други.

Поминъкътъ на населението излиза главно отъ скотовѣдството, а по-малко, отъ земедѣлие. Овощни дръвчета почти липсватъ. По-рано нѣкои селяни сж ходили за печалби въ Сърбия, като донасяли за шестъ мѣсеца отъ 10—30 минца, а сега отиватъ изъ цѣла България. Занаятътъ имъ е дюлгерство. Поминъкътъ на селянитѣ е изобщо труденъ.

3. Царица.

(1450 м. височина).

Отъ върха Острика (1671 м.) подъ село Лисецъ до върха Чука (1477 м.), който се намига югоизточно отъ село Побиевъ-Камикъ, държи единъ гребенъ съ направление сѣверъ къмъ югъ и носи име Царичка

планина. По гребена ѝ минава пъть отъ Метохия за Кръвави-Камикъ и оттамъ продължава за трънскитѣ села. Въ западнитѣ ѝ склонове, обърнати къмъ село Божица, тамъ, дѣто рѣчкитѣ Маръць и Златарщица (само нѣкои я наричатъ така) сж образували дълбоки долини, се намиратъ тритѣ махали на малкото село Царица. Лѣвитѣ пазви на помѣнатитѣ долини сж гористи, а дѣснитѣ оголени.

Селото носи името си Царица отъ слѣдното прѣдание. Когато се работила рудата за злато и желѣзо въ тукашната мѣстность Златарщица и въ Побиевъ-Камикъ, излизалъ често пѣти царь Костадинъ съ царицата на разходка по тия мѣста. Веднажъ царицата се изкачила на планината подъ най-високото мѣсто „Бандера“ при тритѣ близки единъ до другъ извори „Вирове“, дѣто си отпочинала и изстудила въ водата една лубеница (диня), която и съ удоволствие изѣла. Послѣ често разказвала за тая приятна разходка и почивка на близкитѣ си. Тѣй тая мѣстность получила името си Царица, царско мѣсто, и днешното село, кога се заселило (а то не е отдавна) взело старото име на мѣстностьта.

До прѣди 100—150 години царичкиятъ синоръ билъ пасбище за добитѣка на съсѣднитѣ села Божица и Драгойчинци, но послѣ насиза го завладѣлъ турчинътъ Мехмедъ-бегъ, който докаралъ заселници изъ близкитѣ села, за да му работятъ земята. Всичката работна земя се намира най-близу до къщитѣ. Повечето отъ ливадитѣ имъ се напояватъ изкуствено, но иматъ и ридни ливади, които косятъ само въ кишовна година. Селцето разполага съ достатъчно количество гора; дърветата ѝ сж само букови.

Пръвъ се заселилъ на турския имотъ нѣкой си дѣдо Милошъ отъ божицката махала Кодинци, а слѣдъ него дошли и други заселници. Дѣдо Милошъ и наследницитѣ му (днесъ се казватъ Миленкови) направили къщитѣ си въ мѣстностьта Маръць. Сега отъ тѣхъ сжществуватъ двѣ домакинства. Въ сжщата махала — Маръць — има още три къщи: Мутавинци (двѣ къщи) дошли отъ село Топли-Долъ, и една отъ Божица. Втората махала се нарича Златарщица; носи името на мѣстностьта дѣто е заселена, и брои 4 къщи: двѣ Ангеловци, дошли отъ село Драгойчинци, една Фѣлиповци — отъ нѣкое трънско село и една Величкови — отъ Божица. Третата махала носи името Долня Царица и брои 5 къщи: три Кюкюринци, дошли отъ Божица, една Бавинци — отъ Топли-Долъ и една Златковци — пакъ отъ Божица.

И тритѣ махали иматъ таково мѣстоположение, че сж запазени докъщитѣ отъ студенитѣ вѣтрове, а сж изложени на западнитѣ. Тукъ най-често духатъ югозападниятъ вѣтеръ, наричанъ долнякъ и сѣвероизточенъ, наричанъ еривѣць (сжщиятъ возодѣръ). Другитѣ вѣтрове носятъ имена горнякъ (сѣверенъ) и югъ.

Бошаритѣ, трълитѣ и гумната сж близко до домоветѣ. Както се каза вече, и работната земя не е много отдалечена отъ послѣднитѣ. Нивитѣ имъ се намиратъ въ слѣднитѣ мѣстности: Мъртинъ-ридъ, Смлякъе, Тепѣ, Жлѣта-Грамада, Влашкъе-Букъе, Рѣтъе

Букъе, Бандера (името е ново, турнато подиръ 1878. год., слѣдъ като рускитѣ топографи турнали на това мѣсто топографска вежа).

Махалцитѣ взиматъ вода за пиење само отъ извори. По-забѣлѣжителни такива сѣ „Вирове“ при върха Бандера — три буйни извора, Бела-Вода, Перѣлище, въ коритата на което едно врѣме рударитѣ праля дрехитѣ си.

Руда (златна и желѣзна), говори се, да е работена въ мѣстото Златарщица, но видими бѣлѣзи сега нѣма.

Особени старини нѣма, освѣнъ поменатата вече при описанието на село Лисецъ рударска вада; нейнитѣ остатъци най-добрѣ личатъ и сега въ цѣричко землище. Тукъ я казватъ златарска вада, но никой не може да посочи мѣстото, дѣто е билъ работенъ златоносниятъ нѣсъкъ. Знаятъ само, че това било въ село Златарщица.

Стари гробища и оброчища нѣматъ. Сегашнитѣ гробища сѣ на двѣ мѣста и стоятъ незаградени. Селянитѣ се черкуватъ въ Божица или Драгойчинци по веднажъ въ годината — кога се причестяватъ.

Главното занятие е скотовѣдство — мѣстността е твърдѣ пригодна за такъво — и по-малко земедѣлие. Овощия — освѣнъ джанки, които зрѣятъ прѣзъ септемврий, и полудиви ябълки — не вирѣятъ.

4. Топли-Долъ.

(Височина — 1200 при черквата).

Всеѣки, който е посѣтилъ поне веднажъ това село, ще се е поинталъ за причината, поради която селото носи име Топли-Долъ, като вижда и знае, че най-низката частъ на селището е съ 1200 м. надъ морето, а има колиби и на 1500 м.! Зимно врѣме тукъ снѣгътъ става много дебелъ, до единъ метъръ на безвѣтрено мѣсто, а тамъ, дѣто навѣва, натрупватъ се досущъ непроходими нѣспни. Тѣй че единъ кюстендилски еврейнъ, амбулантенъ търговецъ на манифактурна стока, слѣдъ като изпиталъ всичкитѣ „нѣспни“ на една топлодолска зима, която го задържала около единъ мѣсець въ селото, заминалъ си оттукъ съ много лоши впечатления за живота на селянитѣ. Единъ пѣтъ прѣзъ лѣтото видѣлъ прѣдъ дюкяна си въ града одного топлодолчанина, неговъ приятель, повикалъ го вътрѣ, на му рекълъ: „Йоще ли си живъ? Зеръ не си измрѣзналъ! Да съмъ зналъ, оти си дошълъ, че съмъ ти палилъ мангало да се посгреешъ!“ Селянитѣ казватъ, че турцитѣ на подигравка наричали селото имъ не Топли-Долъ, а Зли-Долъ.

Старецьтъ дѣдо Станко Миленковъ, 85 годишенъ, ето какво разказва за произхода на името на селото: Нѣкое си врѣме, навѣрно, когато прѣвъ пѣтъ дошли нѣкои отъ родоначалницитѣ на сегашнитѣ махали, тукъ живѣли кацаѹнѣе (каракачани), които се занимавали съ овцевѣдство. Лѣтото нѣкарвали изъ сочинитѣ пасбища на тукашнитѣ планини, а зимѣ бѣгали дори въ Одринско. Тѣ имали жилища, изплетени

само отъ пръте и покрити съ слама. За да не се развалятъ колибитѣ имъ прѣзъ зимата, на трѣгване оставали по двама мъже, които да се грижатъ за тѣхъ. Такива „кацаунски“ колиби имало въ политѣ на върха Голѣми-Станъ (1751 м.). Една зима падналъ такъвъ дебелъ снѣгъ, че почти прѣзъ всичкото врѣме кацаунетѣ не могли да излѣзатъ навънъ отъ колибитѣ. Дотегнало имъ много да стоятъ все вътрѣ и единъ пътъ, въ началото на пролѣтта, когато врѣмето било тихо и грѣяло слънце, единъ отъ тѣхъ излѣзалъ и трѣгналъ на юго-изтокъ, къмъ мѣстото, дѣто днесъ сж построени черквата и училището на с. Топли-Долъ. Тукъ на единъ брѣгъ, закритъ отъ вѣтъра, имало „скопнена, копна“ черна земя. Зарадвалъ се овчарѣтъ и отишълъ, та седналъ на „копната“ земя. Слънцето грѣяло, станало му топло, и той заспалъ. Другарѣтъ му, слѣдъ като го чакалъ дълго врѣме, трѣгналъ да го диря, да не би да се е заровилъ въ нѣкоя „сосна“ (прѣсна). Търсейки, намѣрилъ го на топлото мѣсто, събудилъ го и веднага рѣшили тукъ да си построятъ колиба, въ „топлия долъ“. Послѣ, като се образувало селище, почнали да го наричатъ Топли-Долъ.

Никое друго село въ Крайще нѣма такъва красива планинска околностъ, както село Топли-Долъ. Пространни пасбища, тучни ливади, изпорѣзани отъ буйни кристалнобистри поточета, вѣковни гъсти букови гори, главно по течението на Горка-Рѣка — всичко това придава особена прѣлестъ на землището и го прави твърдѣ пригоденъ за лѣтовище. За да се образува на това мѣсто заселище, причина сж станали обширнитѣ пасбища, по които и днесъ пасатъ многобройни стада. Всички условия за модерно и рационално отглеждане на добитѣка тукъ ги има: лѣтно врѣме сочна и тлъста трѣва, а зимѣ въ изобилие сѣно. Обаче отдалечеността на селището отъ по-културенъ центъръ е причина да става всичко по старому, и населението да гладува при тия естествени, но неизползувани богатства.

Цѣлото село се състои отъ 15 махали съ общъ брой 81 домакинства. Около 40 къщи отъ селото съ сжщото име — Топли-Долъ — сж въ Сърбия — границата въ 1879. г. е минала почти прѣзъ срѣдата на топлодолския синоръ.

Ето имената на махалитѣ:

1. Стамболийска махала — брой 10 къщи. Намира се близу до сръбско-българската граница. Къщитѣ (отдѣлнитѣ домакинства) — доста отдалечени една отъ друга — сж разположени въ водоравенъ редъ по ребрата на издигнатината Прѣтворъ (На картата е отбѣлѣзанъ само върха на билото Прѣтворъ, съ име Бабибъ — 1,638 м.). Общото положение на мѣстото, въ което сж разположени домакинствата, е съ лице къмъ югъ и югоизтокъ. Срѣщу махалата се издига върхъ Длъга-Заюга, а долу дълбоко въ дола тече буйниятъ планински потокъ Горка-Рѣка, който води началото си отъ сѣвернитѣ склонове на Голѣми-Станъ и южнитѣ на върха Дебели-Ридъ.

2. Чипилова махала — 6 къщи. Тя лежи въ единъ валогъ на Джуричавъ връхъ (1,535 м.) и е обърната съ лице къмъ изтокъ. Между Претворъ и Джуричавъ връхъ тече вторъ планински потокъ наричанъ Плешевтица.

3. Велкова махала е разположена южно отъ Чипилова въ единъ валогъ, нареченъ Занога; брой 8 къщи. Една отъ тѣхъ наричатъ Груини.

4. Карданова махала — 3 къщи — се намира въ една падина близо де Велкова махала.

5. Самарджийци — 4 къщи. Махалата е разположена на една равнина, която е заградена отъ сѣверъ съ горичка.

6. Мутавини — 6 къщи, разположена въ единъ валогъ до мѣстността Странье.

Означенитѣ до тукъ махали заематъ съ нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ си сѣвероизточната половина на топлодолския синоръ, ксято е отдѣлена отъ югозападната съ Горка-Рѣка; тя, слѣдъ като приема подъ Стамболийци единъ отъ главнитѣ си притоци, почва да носи име Рѣка и подъ Мутавина махала напуска синора. Съ име Теплодолска рѣка тя се влива въ Божичка рѣка.

Ето махалитѣ въ югозападната частъ:

7. Дунгерци — 2 къщи.

8. Никодимови — 3 къщи.

9. Данчини — 5 къщи.

10. Пешичави — 6 къщи. Двѣ отъ тѣхъ се наричатъ Райкови.

11. Беркови — 6 къщи. Една отъ тѣхъ се казва Мусини.

12. Лазарови или Весини — 10 къщи.

13. Догановчанье — 2 къщи.

14. Николчини — 9 къщи. Едно домакинство отъ тая махала живѣе въ центъра на селото, дѣто е черквата и училището, а друго едно живѣе малко настрана и се нарича Качарѣ.

15. Кумичини — 1 къща. По-рано тази махала е имала 4 къщи, но три се изселили.

Повече отъ махалитѣ носятъ името на свой основателъ, напиримѣръ: Груини, Никодимови, Лазарови, Беркови, Николчини, Пешичави, Данчини (умалително отъ Йорданъ-Данче) Велкови; нѣкои пъкъ носятъ името на занаята, съ който се занимавалъ основателтъ или нѣкой отъ фамилията — Стамболийци (основателтъ вършѣлъ търговия съ Цариградъ, каралъ тамо овни), Самарджиинци, Мутавини (мутавджилтъкъ), Дунгерци, Качарѣ. Една — Догановчанье — носи името на селото, отдѣто е дошълъ прѣселникътъ — село Доганица. За Чипилови и Карданови не може точно да се каже, защо носятъ това име. Вѣроятно, родоначалницитѣ на горнитѣ фамилии сж имали нѣкои особени прѣкори (чипѣ = човѣкъ съ малки уши, чипилъ), които отпослѣ се прѣдали на наследницитѣ имъ. Кумичинитѣ носятъ това име, понеже отъ тѣхната махала по-рано мнозина ставали кумове на хора изъ другитѣ махали.

Почти въ всички махали отдѣлнитѣ сѣмейства сж отъ единъ родъ. Както за пиене, така и за готвене и пране тукъ се употрѣбыва най-чиста и планинска изворна вода. При всѣка махала, а често пѣти и при всѣка къща има изворъ, отъ който само тази махала или само тази къща взима вода. Сжщо така, изъ синара, числото на изворитѣ и чешмичкитѣ е доста голѣмо. Водата отъ долинитѣ и рѣката не се употрѣбыва за пиене, при все че и тя е студена и вкусна. По отношение на водата тукъ хората сж много вискателни — винаги искатъ да иматъ въ къщи прѣсна и студена вода. Теплодолчани казватъ „кладѣнъцъ“ на това, що другадѣ се нарича чешма. Ето имената на нѣкои кладенци: Пауновъ кладѣнъцъ, Витковъ кладѣнъцъ, Бошковъ кладѣнъцъ — все по имената на хората, които сж ги направили или въ имота на които се намиратъ. На едно мѣсто въ селото има изворче (не чешма), наричано Света-вода. Отъ неговата вода се омиватъ сутринъ, прѣди изгрѣвъ на слънце, страдащитѣ отъ очеболъ.

Макаръ че къщитѣ сж построени изъ валозитѣ, на закрити мѣста, пакъ ги лови вѣтъръ. Изъ землището на селото духатъ слѣднитѣ вѣтрове: сѣверниятъ, наричатъ го сѣверъ, сѣверо-западниятъ, наричатъ го „власинъцъ“, защото дохожда отъ къмъ Власинска планина, сѣвероизточниятъ съ име козодѣръ и южниятъ — югъ. Послѣдния често пѣти наричатъ лунджа — лудъ, сулудничавъ, понеже, когато силно духа, разкрива сламенитѣ покриви на незапазенитѣ отъ югъ къщи и кошари.

Орната земя въ по-голѣмата си часть е близо до къщитѣ; тя е слабо плодородна. Само наторенитѣ ниви даватъ добъръ ечмикъ, на който зърното все остава не така изпечено, узрѣло, както що е въ по-нискитѣ мѣста на Крайще. Посѣтата пролѣтна рѣжь (есенна никога не сѣятъ) често пѣти „загинва“ отъ продължителнитѣ студове и мъгли, които настѣпватъ, слѣдъ като сѣмето е хвърлено въ земята. Въ голѣмо количество сѣятъ овесъ, ала и той слабо възнаграждава труда. Елда се сѣе само около 60—70 декара, но и за нея не умѣятъ да избиратъ годни ниви, та повечето пѣти или не успѣва да никне, или пѣкъ излиза много гѣста и слабъ плодъ врѣзва. Съ една рѣчь, „жито имъ се ражда на самаръ“, т. е. всѣка година почти всѣко домакинство докарва изъ полскитѣ села жито, за да се изхрани. Нѣкои планински сортове овощни дървета (ябълки и круши) би могли да ставатъ съ успѣхъ, понеже въ една махала селянитѣ си посадили и имъ се раждатъ ябълки, но невѣжеството, а главно нехайството селско прѣчатъ на това.

Макаръ землището на селото и да е доста пространно, пакъ всѣко мѣсто — нива, ливада, гора, изворче, баричка и пр. — си има име. Напримѣръ, ниви: Бачевеище, Иванова нива, Чипилове-полѣне, Присѣе, Валогъ, Длѣга нива, Ковачки-ридъ, Мусина нива, Нѣвѣе, Зубаница, Орловица, Странѣе, Клинчарски-ридъ, Делъ, Райно гумно, Белутѣкъ, Свинярникъ, Ральѣва-Поляна, Борѣе, Кръсъ, Гумнища; ливади: Пейно-Рамнище,

Падина, Полина, Говедарска-Долина, Гарина, Чипаница, Козарска-Река, Пауновъ-Изворъ, Яловарница, Камена-Занѡга, Валодзи, Горка-Река, Гулеми-Станъ, Мали-Станъ, Руше, Мийшковица, Плешевтица, Станци, Изелево-Рамнище, Суѡвршецъ, Отвидена-Штетина и др.; пасбища: Претворъ, Пладнѡще, Ровине, Боровинкѡ, Бѡбинъ, Трѡса, Панджинъ-Гробъ, Станъ, Бойчка, Врѡлкѡ, Вѡльо-Коло и др. Горитѡ носятъ имената на голѡми мѡстности, по които има пиви и ливади. Градинитѡ — нѡма по-голѡма отъ два ара — нѡматъ особени имена, защото се намиратъ досѡмъ къщата.

Търлитѡ, кошаритѡ, плѡвницитѡ и другитѡ сгради, нужни на домакинството, сж все на едно мѡсто: въ срѡдата жилището, а около него останалитѡ постройки. Къщитѡ сж покрити съ слама; напоследѡкъ, прѡди 7—8 години, нѡкои почнали да покриватъ и съ керемиди, правени отъ сърби майстори.

Никой не знае и не помни да е било нѡкога селото купно. „Оно отвѡкъ си е така распрѡскано“. Подъ сегашната черква край рѡката има стари „зидѡни“, за които прѡдполагатъ, че сж дуваритѡ на старитѡ къщи отъ купното село. Обаче, тия зидѡни, като че ли сж отъ много по-старо врѡме, тѡй че сегашнитѡ жители на селото не могатъ да бждатъ потомци на нѡкогашнитѡ обитатели на тия къщи.

За основателитѡ на махалитѡ тѡй сжщо точно никой не знае. Стари хора твърдятъ, но не толкозъ сигурно, какво Стамболини, Велкова, Николчина и Ирѡжљина „Месарѡ“ махали (последнѡята сега не сжществува, защото се е изселила) сж отъ „една родѡ“ — основателитѡ имъ били братя. Но кога сж дошли тия братя въ тия мѡста, никой не знае. Всички мислятъ, че тѡ сж най-старитѡ заселници на село Топли-Долъ. Отъ прѡданието, запазено за най-малкия отъ четирмата братя — Петъръ — може да се допусне, че тѡ братята, сж дошли тука изъ нѡкое македонско село.

Ето що се разказва:

Петъръ отишълъ и станалъ слуга въ единъ турчинъ „господарѡ“, който билъ взелъ на сила сестрата на четирмата братя прѡди да бждатъ прѡселени въ Топли-Долъ. Понеже Петъръ билъ пѡргавъ човѡкъ и добрѡ вършилъ работитѡ на зетѡ си, последнѡниятъ му далъ ханъ — връчка на единъ пѡтъ, който минавалъ прѡзъ планината Бабуна въ Македония. Тамъ той живѡлъ дълго врѡме, спечелилъ голѡмо богатство и започналъ да ходи на „Стамболѡ“, отъ което и неговитѡ наследници послѡ взели да се наричатъ Стамболини. Сетѡй, споредъ прѡданието, дотегнало му да живѡе на чужбина и една пролѡтъ, когато въ Топли-Долъ ставала „задушница“, той продалъ всичко, що ималъ на планината Бабуна и зарадъ задушницѡта (!) дошълъ въ Топли-Долъ.

До прѡди освобождението на България село Топли-Долъ е принадлежало на Вранския санджакъ, а не на Кюстендилския, както що е

търбовало да бъде: съседнитѣ до него села Горня-Ръжана, Горня-Лисина, Божица сж били подь Кюстендилско. А ето защо било така: нѣкога спахията на Топли-Долъ, който живѣлъ въ Баниа (Кюстендилъ), се разболѣлъ твърдѣ злѣ и, за да оздравѣе, прѣпоръчали му да яде лубеница (дивя). Било зимно врѣме, та въ града не се намѣрило дивя. Дочулъ за това единъ спахия изъ Вранѣе, близъкъ приятель на Кюстендилския, и му пратилъ една дивя. Случило се, че болниятъ оздравѣлъ. За благодарность, той му подарилъ едно отъ своитѣ села, а именно Топли-Долъ. Днесъ селото е раецко. Да се е изкупувало нѣкога отъ „господарь“ това село, никой не помни. „Ние си га знаемо сѣ раецко“, казватъ селянитѣ.

Въ землището на селото се намиратъ и остатъци отъ старини. Подь Мутавина махала се намира едно издигнато мѣсто, което наричатъ Градище. Сега то е покрито съ каменякъ, изъ който тукъ-тамъ се виждатъ вгълбнатини. Мутавчане прѣди години оттукъ извадили много камъни, които употребили за постройка на сгради. Тѣ казватъ, че като изваждали камънитѣ, намирали зидове, основи на сгради, които имали четирижгълни форми. Камънитѣ били слѣпени съ варъ. Намирали и ступени тухли. Единъ отъ тѣхъ веднажъ изкопалъ дървена врата, скована съ най-груби пирони. Намирали сж и мѣдни монети, но за жалость, сега ни една не е запазена. Другъ единъ, като копаятъ, извадилъ земани водопроводни трѣби. Камъкъ или плоча съ нѣкакъвъ надписъ, или въобще драскулка не е намирано. Срѣщатъ се и на други мѣста изъ синора дзидини, които се отличаватъ отъ тия въ градището, че сж по-малко на брой на едно мѣсто. Наричатъ ги юручки дзидини.

Днешната черква „Св. Георги“, построена прѣзь 1884. година, стои върху основитѣ на старо црѣвище, на което се познавали входната врата и олтаря; тя значи, била християнска.

Въ Велкова махала има едно мѣсто, което наричатъ Службище. Тамъ всѣка година на Св. Духъ махалцитѣ колятъ курбанъ и правятъ „служба“. Прѣди десетина години на това мѣсто имало грамаденъ букъ, прорѣзанъ отъ човѣшка рѣка прѣзь срѣдата. Това оброчище е ново и е създадено поради слѣдната случка: въ Велкова махала прѣди 50 години се явилъ моръ по едрия добитѣкъ. Нѣкой научилъ махалцитѣ да си направятъ оброчище — мѣсто за служба съ курбанъ, като прорѣжатъ дънера на най-едрия букъ и прѣзь отвореното мѣсто да проваратъ всички добитѣкъ на махалата. Слѣдъ това да заколятъ курбанъ — говедо — и болестъта щѣла да прѣстане. Направили тогава това, а днесъ продължаватъ да изпълняватъ обреда.

Въ турско врѣме селянитѣ отъ Топли-Долъ упражнявали главно си занятие — земедѣлие съ скотовѣдство — и второстепенни три занаята: углярщина (вглицарлъкъ) за божицкитѣ видни, дюлгерлъкъ и кираджийство. Кираджитѣ сж прѣнасли стоки на коне по всички градища отъ Солунъ до Дунава и отъ Нишъ до Одринъ. Днесъ той занаятъ, заедно съ вглицарството, е умрѣлъ. Дюлгеритѣ

ходѣли въ Сърбия и Влашко, а сега отиватъ въ Загорѣе, Душничко и Бюстендилско.

До прѣди 80 години въ рѣката е имало виднище, дѣто била прѣтопвана рудата, донасяна изъ божичката махала Дѣянова. Тамъ нѣмало вжглища, била съсипана гората, та тукъ, дѣто гората била още запазена, донасяли рудата за топене. Отъ Теплодолската рѣка е взимана водна сила за Божичкия самоковъ (маданъ). Въ сжщата Божичка махала — Дѣянова — била откарана и вода, взета отъ Горка-рѣка, по двѣ вади — Горня и Долня — които и сега стоятъ почти здрави. Цѣли два часа трѣбва да пътува човѣкъ отъ главата на вадитѣ до Дѣянова махала. Тамъ водата била потрѣбна за промиване на рудата въ дворищата.

5. Горня-Рѣжана.

(Височина — 1400 м. при Пинеркова махала).

Синорѣтъ на това село е твърдѣ голѣмъ. Съ нивитѣ, ливадитѣ, горитѣ и пасбищата си образува единъ грамаденъ тригълникъ, на който за основа може да се вземе сръбско-българската граница отъ Горнорѣжанския постъ до върха Мали-Стрешеръ (това е западната страна на синора), а другитѣ му двѣ страни почватъ отъ тия точки и се съединяватъ на върха Валодзи (1837 м.), за да образуватъ върха на тригълника. Такава фигура би прѣдставявала хоризонталната снимка на мѣстността, а гледано отъ върха Просеникъ (1728 м.), Горнорѣжанското землище изглежда като неправилна кука тригълна пирамида, на която за връхъ може да се вземе онова мѣсто, въ което се събиратъ четиритѣ потоци (най-голѣмиятъ е Вильоколицца) подъ училището на селото и образуватъ Рѣжанска рѣка. Стѣнитѣ на пирамидата сж вълнообразно набраздени, а нѣкъдѣ сж дълбоки долини прорѣзани. Никъдѣ, обаче, нѣма да видишъ поройни долини и смѣкнати брѣгове, а навсѣкъдѣ погледѣтъ се плъзга по зелени ливади и тлѣсти пасбища; мѣстността е чисто скотовѣдска.

[Единиятъ отъ потоцитѣ (най-южниятъ) слиза откъмъ Плочки-прѣслѣпъ, другиятъ — откъмъ върха Чука (1685 м.), надъ попъ Марковата къща, третиятъ носи водитѣ на извора Плавило, който се намира подъ върха Просеникъ и отъ който „къга пивнешъ, ѹ чело те удари“, а четвъртиятъ, най-дългиятъ, нареченъ Вильоколицца, иде откъмъ Мали-Стрешеръ (1725 м.)] Всичкитѣ сж красиви, ненагледно красиви! [Вильоколицца отначало тече изъ гжста букова гора, а сетнѣ лжкатуши между буйни ливади, нѣкъдѣ се крие изъ цѣвналата имъ трѣва, нѣкъдѣ лъсва за малко гърбѣтъ ѿ, пакъ се крие и най-послѣ при училището излиза въ по-широко корито и отъ дѣсна страна приема другъ потокъ. Тѣй усилева, Вильоколицца се събира малко по-долу при моста съ още двата други поменати вече потоци, и оттукъ до с. Горня-Лисина образуваната планинска рѣка се зове Рѣжанска. Отъ моста надолу рѣката

тече изъ тѣсна гориста клисура, най-красивата въ Крайще. Нѣкъдѣ буйна, пѣнлива и шумна, нѣкъдѣ тиха и мирна, промъкваща се между цѣвналитѣ ливади, рѣката вѣчно пѣе своята млада пѣсенъ и все бърза и бърза, зеръ Бѣло море не е близко! Човѣкъ не би повѣрвалъ, че въ изровеното отъ пороица Крайще се крие такъва красота!

Отъ всички крайшки рѣки Рѣжанската е най-богата съ пѣстърва. Тя се развѣжда и живѣе дору въ самото начало на четиритѣ рѣжански потоци. Вильоколцица въ това отношение държи първо мѣсто като най-пълноводна, най-дълга, а половина отъ течението ѝ е въ гористо мѣсто, дѣто рибата има най-голяма възможность да се крие. На 15. юлий 1909. год. намѣрихъ войницитѣ отъ поста Вильо-Коло (1564 м.) да варятъ чорба отъ пѣстърва, уловена тукъ до самия постъ. Нѣкъдѣ пѣстървата е рѣдкъ деликатесъ и за най-богатитѣ трапези, а тукъ отъ нея правятъ войнишка чорба! Цвѣтътъ на рибата въ горното течение на Вильоколцица е по-черенъ отъ той на рибата въ долното течение, но бързо се мѣнява: „Уловиме ги черни, казватъ войницитѣ, а кога да ги печемъ или готвимъ, намираме ги жълтеникави“.

Всички потоци и рѣкички въ Горнорѣжанско землище сж бързотечни и пѣнливи. А извори има толкозъ много, че мѣстността, справедливо е, да бжде наречена „кътъ на изворитѣ“ за рѣка Драговицица. Всѣки изворъ, всѣки ручей, всѣки потокъ, всѣка рѣкичка и баричка си иматъ имена, тѣй като това е необходимо, за да се знае, за кое мѣсто се говори.

Селянитѣ пиятъ изключително изворна вода, понеже махалитѣ, а често пакти и отдѣлнитѣ къщи, кога се избира мѣсто за тѣхъ, се построяватъ най-близо до нѣкой изворъ. При нѣкой отъ махалитѣ текатъ и потоци.

Температурата въ цѣлото землище е една и сжща: прохладно лѣто, дълга остро-студена зима и къси пролѣтъ и есенъ. Махалитѣ иматъ такъво мѣстоположение, че сж завардени отъ силни вѣтрове. Най-силно духатъ сѣвероизточниятъ и южниятъ, а западниятъ и сѣверниятъ прѣхвърлятъ мѣстата около къщитѣ: послѣднитѣ сж се на завѣтъ, или до гора, или задъ нѣкой байръ. Селянитѣ именуваатъ сѣвероизточния вѣтъръ козодѣръ, южния долникъ, а западния новоселець, понеже дохожда откъмъ сръбското с. Ново-Село. При слабо подухване на западния вѣтъръ лѣтъ вали дъждъ, а зимѣ дохожда мъгла или снѣгъ. Мъглитѣ не сж рѣдко явление и лѣтно врѣме, а нѣкой пактъ не се вдигатъ отъ върховетѣ на околнитѣ планини и по цѣла седмица. Сѣвероизточниятъ вѣтъръ зимѣ докарва голѣми студове, а лѣтъ той е единствениятъ врагъ на падналитѣ мъгли. Много често вали и градъ, който се придружава съ такъва гърмотевица и вѣтъръ, че се образува истински адъ. Слѣдъ като мине стихията, букитѣ на пострадалата мѣстность щъркватъ съ оголени клони. Надъ погъ Марковата къща има нѣколко буки, които изглеждатъ, като че сж прострѣляни съ хиляди куршуми. Прѣди 25—26 год., кога били по-млади, една вечеръ падналъ такъвъ силенъ градъ, придруженъ съ вѣтъръ, че издупчилъ младата имъ, но яка кора, и сега изглеждатъ

като келави. Интересно е и туй, че много пкти градътъ не кара поредъ, а прѣхвърля нѣкои махали.

Нивитѣ на селото сж прѣснати около махалитѣ, и нѣма нито единъ стопанинъ, който да ги има събрани на едно мѣсто или наблизу една до друга; само по-добритѣ ниви сж близу или досамъ къщитѣ. Почвата имъ, сравнително, е добра, но слабу възнаграждава труда на селянина, най-вече поради обстоятелството, че нивитѣ сж много високо надъ морското равнище. А най-пагубно влияние върху плодородието указватъ лѣтнитѣ мъгли, които често падатъ и продължително врѣме държатъ. Многого роса, която пада отъ тѣхъ, смазва крѣхкитѣ стебла на зеленитѣ сѣитби, които изгниватъ, а вмѣсто тѣхъ излиза буйна трѣва.

Нивитѣ се засѣватъ съ ръжъ (пролѣтна), ечмикъ, овесъ и елда. Нищо се не засѣва есень, за да прѣзимува. Съ изключение на елдата, реколтата отъ всички други хлѣбни растения е слаба, поради което рѣдко ще се срѣщне домакинъ да не купува жито. И тукъ житото се ражда „на самаръ“, та да не е скотовѣдството, всички ще трѣбва да се изселатъ. До прѣди 20 години съ картофи сж засѣвали съвсѣмъ малки пространства земя, а сега не е така: всѣка къща годишно изкарва срѣдно отъ 10—15 товари (по 100 оки товаръ) картофи.

Свободна селска мера (свободна, разбирамъ неразорана) има твърдѣ много. Тя заема най-високитѣ мѣста на землището, главно ребрата и гребенитѣ на Валодзи, Чука, Просеникъ, Мали-Стрешеръ и Вильо-Коло и е общо владѣние на цѣлото село. Кога другоселець или търговецъ нѣкой докара добитъка си тукъ на паша, селото му взима наемъ, отлаакъ. Ливадитѣ, сравнително нивитѣ, заематъ по-голѣмо пространство, защото отъ тѣхъ трѣбва да се приготви храна за шесть-седемъ мѣсеца: добитъкътъ по толкова врѣме не може да излиза на паша. Ливадитѣ въ с. Горня-Ръжана сж два вида: рѣчни и планински или както ги наричатъ тука ридни ливади. Първитѣ сж покрай рѣчкитѣ и нѣкои отъ тѣхъ сж заградени (тѣ винаги се поливатъ съ вода), а вторитѣ заематъ частъ отъ селската мера и не се напояватъ. Въ сухи години не ги косятъ, защото нѣма що да се коси. Рѣчните ливади даватъ доброкачествено и доста много сѣно. Косенето имъ почва обикновено подврѣ Петровденъ. По-добритѣ отъ тѣхъ се косятъ и втори пктъ за отава. Изъ тоя видъ ливади рѣдко ще се срѣщне нѣкое буково дърво (за овощно и дума не може да става), понеже всички сж изсѣчени, за да се уголѣми пространството на ливадата. Планинскитѣ ливади сж слабо доходни; тѣ сж станали ливади по нужда. Съ увеличение на населението, полученото сѣно отъ рѣчните ливади не е могло да задоволи нуждитѣ на всички, и, понеже всѣки е принуденъ да държи повече добитъкъ, тогава взели да обръщатъ извѣстни дѣлове изъ общата мера въ ливади. Трѣвата отъ тия ливади е твърда, на височина достига едва отъ 15—20 см. и много трудно се коси. Макаръ и недоходни, селянитѣ пакъ ги косятъ, даже и тогава, когато косата при едно махване изкарва откосъ, колко една шепа трѣва. Старитѣ говорятъ: „Ко а косишъ на такава ливада, ако косата изкарва на

всѣки ударъ, колко що овца въ уста може да събере, коси цѣлата ливада и никъдѣ не оставяй неокосено“. И на толкозъ сж благодарни сиромаситѣ селяни!

Горитѣ, сравнително съ нивитѣ и ливадитѣ, заематъ доста голѣмо пространство, но сж прѣснати на малки участъци, раздѣлени отъ пасбища и ниви. Само срѣщу Пиперкова махала, откъмъ Валодзи, има пространна гъста букова гора, въ която сега живѣли двѣ сърни. Не било отдавна — прѣди 30 години — кога всички тия дълбоки долини и широки валози били покрити съ непроходими букови гори, и еленитѣ и сърнитѣ били обикновенъ ловъ на малцината тогавашни ловци. Поменатата голѣма гора е селска и охранителна, а всичката останала е частна собственост. Отъ послѣдната ползата не е динъ голѣма: повечето отъ дърветата сж низки и не могатъ да послужатъ за нищо друго освѣнъ за дребенъ строителенъ материалъ и за гориво. Отъ по-едрата бичатъ дъски съ обикновенъ (ржченъ) трионъ, който се туря въ дѣйствиe отъ трима души.

Градини съ овоци дървета съвършено липсватъ. Рѣдко ще срѣщнете нѣкоя джанка или горчивка (полудива) ябълка, плодътъ на която не всѣкога дозрѣва. За зеленчукова градина не може и да се мисли. Само дребенъ лукъ и зеле има въ „градинчетата“ — това е необходимото почти за всѣко домакинство заградено малко пространство земя, досамъ къщата. А въ повечето отъ тия градинчета има кошари съ пчели, отглеждани по примитивенъ начинъ; тукъ пчеларството би имало добъръ успѣхъ, ако се промѣнише системата на старитѣ кошари и начинътъ на отглеждане пчелитѣ, защото нашата за послѣднитѣ е отлична.

Както всички крайшки села, и Горня-Рѣжана е разхвърлена на махали. Разликата е само въ това, че сегашнитѣ Горнорѣжанчени никога не сж образували купно село. Помни се, че прѣди около 200 год. цѣлиятъ селски синоръ билъ пустъ, незаселенъ и че ужъ билъ плагина (мера) на с. Горня-Лисина. Единъ турчинъ отъ Скопие докаралъ тукъ стока (овци, говеда и коне), харесалъ мѣстото за пасбище и успѣлъ да го усвои. „За инатъ“ на горнолисичане, които искали да го съдятъ за имота си, турчинътъ довелъ отъ Скопие освободени затворници-разбойници и ги заселилъ въ синора на сегашното с. Горня-Рѣжана. Споредъ други хора, тия първи заселници не били изъ Скопие, а самички дошли изъ съседнитѣ села и се заселили на турската земя и то все на различни мѣста изъ широкото землище, тъй че първоначалното с. Горня-Рѣжана било типъ на селище съ отдѣлни дворове. Послѣ, кое се „нароили“, кое дошли нови заселници, и отдѣлнитѣ дворове станали махали. (Не можахъ да изуча, отдѣ водятъ потеклото си отдѣлнитѣ родове).

Сегашнитѣ махали сж слѣднитѣ:

1. Долинчанье — 3 къщи. Махалата се намира въ една гориста мѣстность, дѣто Вильоколщица приема първия си притокъ отъ дѣсно.
2. По-надолу, близо до Вильоколщица, отъ дѣсна страна се намира махалата Валогъ — Валожанье, която брѣи 6 къщи.

3. Гераци — 4 кѣщи. Махалата се намира на югъ отъ Валогъ.

4. Близо до тѣхъ е Бонджина махала — брои 4 кѣщи.

5. По-надолу отъ тѣхъ се намира махалата Плавйло — 2 кѣщи.

Тукъ неотдавна ставало общо кѣпане на агнетата отъ цѣлото село прѣди да ги стрижатъ, т. е. прѣди да имъ взематъ ярината. Това кѣпане се казва плавѣне. „Плавихте ли ягницата!“ значи кѣпахте ли ги прѣди да се острижатъ.

6. Задъ банря, надъ училището, подъ кѣщата на попъ Марко се намира Пипѣркова махала. Тя има 5 кѣщи. Казватъ ги така, защото прѣдѣдо имъ (кога били само една кѣща) не турялъ залъгъ въ уста, безъ да го натопи изобилно съ сухъ пиперъ.

7. Бѣрковци броятъ 8 кѣщи.

8. Видимска махала — 6 кѣщи.

9. Мйшавци — 2 кѣщи.

Всѣка отъ махалитѣ е разположена на най-запазено отъ вѣтроветѣ мѣсто и нито една отъ тѣхъ не може да се каже, че служи за центъръ на селото, дѣто въ празникъ да се събиратъ селянитѣ за нѣкоя обща работа. Черква въ селото нѣма, а сѣщо и кръчма нѣма.

Отдѣ е дошълъ първиятъ заселникъ въ Горня-Рѣжана, никой не може да установи. По-последнитѣ пришелци знаятъ, отдѣ сѣ дошли: напр. свещеникъ попъ Марко се е прѣселилъ тукъ отъ с. Долня-Лисина.

Нѣкъ и за името на селото нѣма задоволително обяснение. Всички, които запитвахъ, твърдятъ, че то — името — произлиза отъ вѣтъра, що дохожда отъ къмъ Ново-Село (Сърбия) и „рѣжи“ изъ клисурата. „Те го, бре, па зарѣжѧ!“ а това значи, че снѣгъ или мъгла ще донесе този вѣтъръ. И отъ глагола „рѣжи“ станало собственото име Рѣжана. Горни се казва, защото има и Долня, заселена малко по-късно отъ Горнята.

Откъмъ старини селището не е богато. Въ югоизточния край, дѣто започва общата рѣка, при днешното училище, се намира малка равнинка, която наричатъ Сѣлице. Тукъ, споредъ останкитѣ, които има и сега (главно четирижгълни трапчини), се прѣдиполага да е било нѣкога купно заселище, за унищожението на което въ народа се е запазила слѣдната легенда: Отдавна било, кога самовили живѣли изъ дебритѣ на тукашнитѣ гѣсти гори и се кѣпѣли въ кристалнитѣ вирове на рѣкичкитѣ. Хорището имъ било горѣ, подъ Мали-Стрешеръ, на 3—4 метра сѣверно отъ днешния войнишки постъ. Мѣстото, дѣто играели, днесъ прѣдставява окръжностъ, въ центъра на която има трапъ — мѣсто за гайдарджията или кавалджията. Самовилитѣ, хванати за рѣцѣ, играели по окръжността и отъ тѣпкането имъ се образувалъ трапъ, приличенъ сега на малкъ редутъ. Дълго време си живѣли самовилитѣ и никому зло не правили долу въ селището. Единъ овчаръ, за да имъ отмъсти за нѣщо, заклалъ едно куче, което хвърлил въ срѣдъ покритото съ цвѣта хорище и „огадилъ“ мѣстото. Оскърбенитѣ самовили страшно се ядосали и съ грозно фучене дигнали цѣлото селище горѣ чакъ до облацитѣ, свили го надолу и го блѣснали къмъ западъ, та отворили Плочкия прѣселъпъ

(договава той билъ планина). Слѣдъ това се прѣмѣстили на другото Вилъ-Коло (Бабина-Поляна на турската граница въ с. Горня-Любата). Пробили прѣслъпа, за да гледатъ оттамъ на старото си поетично обиталище.

Прѣдѣлитѣ на днешнитѣ горпорѣжанчани сж заварили бѣлѣзитѣ на днешното старо селище въ това положение, въ което го виждаме и сега, но имало остатъци и отъ дзидини, камънитѣ на които изхвърляли на страна, за да образуватъ ливади.

Малко на югоизтокъ отъ това старо селище, върху една висока седловинка, се намиратъ стари гробища, вѣроятно съврѣмenni на старото селище. Гробищата изглеждатъ съвсѣмъ низки могилки, оградени съ камъни, безъ другъ знакъ — високъ камѣкъ или кръстъ. Още по на изтокъ се намира една гола височина, заоблена и доста стрѣмна. Казватъ я Паднище. Видими остатъци обаче отъ нѣкакви градежи не се забѣлѣзватъ. Това е „градището“ на селото.

Надъ пощъ Марковата къща има мѣстность съ име Юрочки гробища. Гробоветѣ сж по-голѣми отъ днешнитѣ и сж заградени съ камѣкъ. Изкопаватъ отъ тѣхъ едри тухли съ кръстове. И самитѣ селяни се чудятъ, защо гробищата се наричатъ юрочки, пъкъ иматъ кръстове по тухлитѣ (тѣ смѣтатъ, че юрукътъ е турчинъ).

Поминѣкътъ на населението е много тежъкъ. Главното имъ занимание е скотовѣдство и земедѣлие, но отъ неговия приходъ никога не могатъ да се задоволятъ нуждитѣ на домакинството. Ето защо всѣко сѣмейство е принудено да търси други източници за прѣхрана, даже и прѣзъ най-плодороднитѣ години. Почти всичкото мъжко население, кога въ по-голѣмо, кога въ по-малко количество, излиза вѣнъ отъ селото за печалби. Упражняватъ главно зидарство и дюлгерство въ сѣверна България (Ломско и Врачанско). Обикновено излизатъ отъ 9. мартъ и се връщатъ къмъ Петровденъ. Тежкиятъ трудъ особено много смазва 10—12 годишнитѣ дѣца, които отиватъ като чираци на по-възрастнитѣ дюлгери. Ето какъ селянитѣ още отъ малки дѣца сж обречени на мъки и неволи и така довършватъ своя труденъ-черенъ животъ. Тия сж причинитѣ поради които голѣма часть отъ тукашнитѣ сѣмейства емигриратъ въ Тузука, а нѣкои отдавна и въ Сърбия; отъ освобождението пасамъ сж се нвселили повече отъ 40 къщи.

6. Дѣлня-Рѣжана.

(Височина — 1200 м. при гробищата).

Долнорѣжанскиятъ синоръ почва на изтокъ отъ мѣстото, дѣто рѣчицата Мрѣсалица се влива въ Рѣжанска рѣка, и държи двата склона на клисурата до потока, що слиза надъ Лазарова махала (до Горня-Лисина). Лѣвата страна на клисурата, надъ която царѣ върхътъ Голѣми-Станъ, е плешива и прѣдставя обширно пасбище, прошарено тукъ-тамъ съ малки дѣлове гора или отдѣлни дървета. Нѣкъдѣ се срѣщатъ и вратоломни стрѣмнини, опасни за минаване даже на добитъкъ. Дѣсната страна пъкъ

е гориста. Това сж склоноветѣ на планината Валодзи, които сжщо така стръмно се спускатъ надъ рѣката. Срѣщу устето на Мръсалица и по-надолу, срѣщу Гъзабийска махала, по дѣсния брѣгъ, изъ гората се виждатъ дълбоки трапове, а до тѣхъ едри могили — слѣди отъ отдавнашна рударска работа. Пътътъ изъ клисурата държи все лѣвата страна на рѣката и сѣ малко почистване ще бжде удобенъ за коли, рѣдко употребявани по тия, мѣста отъ селянитѣ. Покрай него се редятъ сочни рѣчни ливадки напоивани изобилно отъ рѣката или отъ потоцитѣ, които всѣка долина праща на голѣмата рѣка. Досамъ пътя, подъ Мишакова махала, се намиратъ гробищата на селото. Ако японцитѣ считатъ за култъ да украсяватъ гробоветѣ на своитѣ умрѣли и да обръщатъ мѣстата, дѣто се намиратъ тѣ, на красиви паркове и градини и, ако по това, сѣ право, сждимъ за тѣхната културность, то, къдѣ ли, къмъ коя ли некултурна нация ще причислимъ долнорѣжчане, които за свинетѣ си правятъ поугледни, да не говоримъ красиви, постройки! Общата гледка на тия грозни гробища ти докарватъ чувство на сиротливостъ, на тъга, която притиска гърдитѣ ти и ти, не можешъ свободно да дишашъ. Гледашъ часъ по-скоро да избѣгашъ изъ тѣсната, но красива инакъ клисура, и да потърсишъ просторъ, та свободно да отдѣхнешъ. Човѣкъ би прѣдпочелъ да бжде оставенъ и изѣденъ отъ диви звѣрове, но не да бжде погребанъ въ тоя адъ, подъ тия студени като змия скали!

По-надолу, отъ дѣсна страна, откъмъ Валодзи слиза и бучи пѣнливиятъ и красивъ потокъ, който наричатъ Ишорска рѣка. Отъ това мѣсто надолу нѣкои селяни отъ Долня-Рѣжана наричатъ рѣката Драговищица, а не Лисинска или Рѣжанска. Букътъ, който покрива двата склона на клисурата, отъ Ишорска рѣка надолу отстѣпя вече мѣсто и на лѣска, габеръ, а нѣкъдѣ и липа — това за лѣвия склонъ, а дѣсниятъ все още е покритъ сѣ дребенъ букакъ.

Селото е на махали и нивога не е било въ купъ, защото не повече отъ 200 год. има, откакъ е заселено сѣ пришелци отъ околнитѣ села. До колкото помнятъ стари хора, тогава въ долнорѣжанския синоръ имало само една кжца — Джѳйнци — която и сега сжществува въ Ишорска махала, и всички тия гори и пасбища „се своили“ отъ селянитѣ на Горня-Лисина. Сетнѣ надошлитѣ пришелци успѣли да образуватъ отдѣлно село, по-младо отъ Горня-Рѣжана, като взели само неговото име — зеръ изъ цѣлата клисура „рѣжи“ западниятъ вѣтъръ.

Сега село Долня-Рѣжана се състон отъ 4 махали: три на лѣвия брѣгъ на рѣката, а една на дѣсния — послѣдната е доста високо надъ рѣката. По редъ, като се върви откъмъ Горня-Рѣжана надолу, махалитѣ стоятъ така:

1. Мишакова махала — брои 5 домакинства. Кжцитѣ ѣ сж въ жгъла, който се образува отъ рѣка Мръсалица и Рѣжанска рѣка. Двѣ отъ домакинствата сж по-настрана и се казватъ Златковци. Тѣ сж дошли отъ сръбското с. Врѣла-Рѣка. Сжцинскитѣ Мишаковци (носятъ

името на прѣдѣда си) сж дошли отъ с. Божица; тѣ сж отъ родата на Дживни.

2. Гъзабийска или Гузобийна махала, брѣн 12 кѣщи. Основателтъ на махалата е дошълъ тукъ отъ с. Топли-Долъ. Той е отъ рода на Пешичовитѣ, които се занимавали съ разбойничество. Тѣ сж пѣкъ дошли изъ Паланка (Македония).

3. Кѣлина махала, брѣн 6 кѣщи. Нарича се така по името на нѣкой си Никола, Коле, Кола, дошълъ тукъ отъ с. Паралово.

4. Махала Ишоръ, брѣн 5 кѣщи. Дали долината е дала името на махалата или обратно, не се знае, но и долината се нарича Ишоръ.

Откъдѣ сж дошли Джѣинци — първата кѣща въ това село, никой не знае. Знае се само, че тя (кѣщата) тогава се числѣла къмъ с. Горня-Лисина, и цѣлото землище било мера на това село. Топлодолчане искали да присвоить часть отъ тая мера (що е къмъ тѣхно село), но горнолисичане, за да я не дадатъ на тѣхъ, продали я за малко пари на единъ турчинъ, който довелъ поменатия Никола отъ с. Паралово и го заселилъ тукъ. Послѣ турчинътъ полека-лека присвоилъ и непродадената му часть отъ мерата (надъ Колина махала до Мишакови и отсрѣщния склонъ откъмъ Валози) и довелъ още заселници отъ близкитѣ села. Така Долня-Ръжана станала кесимджийско село още при основаването си.

Освѣнъ поменатитѣ 4 махали въ с. Долня-Ръжана има още 3 отдѣлни кѣщи, отдалечени една отъ друга на голѣмо разстояние, а сжщо и отъ махалитѣ. И тѣ сж дошли отъ съседнитѣ села: двѣ отъ Горня-Лисина и една отъ Долня-Лисина. Тѣзи кѣщи нѣматъ характеръ на отдѣлни дворове, понеже имотитѣ имъ не сж закрѣглени или пѣкъ часть отъ тѣхъ да е заградена.

При всѣка кѣща въ селото сж построени и останалитѣ нужни за домакинството сгради: кошари, тѣрли, плѣвници и др. Близо до махалитѣ има и по нѣколко извори. Часть отъ Гъзабийска махала взима вода и отъ рѣката, но все се прѣдпочата тази на изворитѣ.

Нивитѣ сж прѣснати по лѣвния склонъ на влсурата. Надъ тѣхъ се намиратъ пасбищата, а подъ тѣхъ рѣчнитѣ ливади, които заематъ малко пространство, та заради това селянитѣ държатъ и ридни ливади, които даватъ съвсѣмъ малко сѣно. Условиата за земедѣлие и скотовѣдство сж досущъ еднакви съ тия на с. Горня-Ръжана. Разлика има само въ това, че житата въ Долня-Ръжана зрѣять малко по-рано и не страдатъ толкова отъ мъглата, колкото горнитѣ. Елда се сѣе много малко, едва десетина декара. При добра година ечмикътъ дава задоволително плодородие.

Нийдѣ не може да се посочи остатъкъ отъ старина. И тукъ има мѣстность съ название „Градище“, но нищо не дава поводъ да се мисли, че имало нѣкаква крѣпость нѣкога.

Главното занятие, както второстепенитѣ, а тѣй сжщо и поминъкътъ сж еднакви съ тия на с. Горня-Ръжана.

7. Горня-Лисина.

(Височина — 1010 м. при черквата).

Центърът на с. Горня-Лисина е разположенъ въ едно закрито отъ вѣтроветѣ мѣсто, отдалечено около 2 километра на сѣверозападъ отъ Обе-Рѣки (въ тази мѣстность се събиратъ Божичка рѣка и Ръжанска). Останалитѣ махали на селото сж прѣснати около тоя центъръ главно изъ клисурата на Лисинска рѣка — тѣй селянитѣ наричатъ тука Ръжанската рѣка. Има нѣколко махали и по склоноветѣ на Божичката клисура. Въ горнолисинско землище Божичката рѣка е по-голяма и по-бърза отъ Лисинската. Пролѣтно врѣме и двѣтѣ рѣки ставатъ доста пълноводни и често пѣти, особено кога внезапно се стопятъ снѣговетѣ, тѣ излизатъ изъ коритата си и завличатъ ливадитѣ и бахчитѣ, разположени отъ двѣтѣ имъ страни. Тогава и мостоветѣ биватъ завличани, та опасно става минаването отъ еднитѣ брѣгове на другитѣ. По течението на двѣтѣ рѣки има доста много воденици и тепавици, принадлежащи на с. Горня-Лисина: 8 по Божичка рѣка и около 15 воденици съ 2 тепавици по Лисинска. Освѣнъ тѣхъ има пѣколко воденици и по притоцитѣ, които тия рѣки приематъ отъ горнолисинския синоръ. Само двѣ отъ воденицитѣ сж съ по два камѣка, а всички останали — съ по единъ. Прѣзъ цѣлата година могатъ да мелятъ (само прѣзъ силенъ мразъ прѣставатъ), но нѣма какво, понеже на всѣки 5 кѣщи се пада по една воденица, а отъ съсѣднитѣ пѣкъ села не се докарва жито, защото и въ тѣхъ има много воденици.

Навсѣждѣ изъ землището на селото се срѣщатъ извори съ студена и пивка вода, и селянитѣ пиятъ изключително изворна вода. Отъ долиискитѣ потоци взематъ само за пране. По-извѣстни извори сж слѣднитѣ: Цинцарски кладенецъ, Ерменски кладенецъ, Цалевецъ, Селишни-Долъ, Ясиковски кладенецъ, Влашки кладенецъ, Вѣнчински кладенецъ и други. При пѣкои отъ по-големитѣ има направени чешми съ корита за водопой на добитъка.

Махалитѣ на селището сж изложени почти на всички вѣтрове; често пѣти зимѣ ставатъ такива силни виелици, които натрупватъ прѣспни навсѣждѣ по пѣтекитѣ и долиинитѣ, че става непроходимо отъ махала до махала и отъ кѣща до кѣща по десетина деня. Най-често духатъ югоизточниятъ и сѣверозападниятъ вѣтрове. Дъждъ и снѣгъ докарватъ южниятъ и сѣверозападниятъ, а най-силенъ мразъ — сѣвероизточниятъ. Много често пѣти бие градъ. Не се минава ни година, прѣзъ която да не „млати“ градъ нѣкоя часть отъ землището на селото. Въ това отношение мѣстностьта Сѣвршецъ държи първенство.

Всичката работна земя се намира около кѣщитѣ на махалитѣ. Прѣстъта ѝ е камениста, пѣсъклива и слабоплодородна. Нивитѣ се сѣятъ главно съ ечмикъ (най-паторенитѣ), рѣжъ и овесъ (най-високитѣ). Малки общи мери има на нѣколко мѣста въ синора на селището, по добитъкътъ пасе и пѣ непосѣтитѣ и оставени да лежатъ на угаръ и

прѣлогъ — за по една — година ниви. Много отъ ливадитѣ се намиратъ далечъ отъ махалитѣ; разположени сж покрай доловетѣ и рѣкитѣ. Поливатъ ги съ водата на тия послѣднитѣ. Въ рѣчнитѣ ливади отъ прѣди нѣколко години взели да засаждатъ и черносливки, които прѣзъ двѣ-три години раждатъ, но плодетѣ имъ добръ не узрѣватъ. Рѣчнитѣ ливади се косятъ по два пѣти (сѣно и отава), а другитѣ по единъ пѣтъ — само за сѣно. Голѣма частъ отъ горитѣ (изключително букови) сж унищожени.

Ето нѣколко по-характерни имена на ниви, ливади, гори и пасбища: ниви: Клетвище, Стойчинъ-Прѣслѣпъ, Влашко-Бучѣе, Говедарица, Пѣлички, Остриче, Лютти-Ридъ, Падинѣе, Разрѣй, Поляна, Койно-Гумно, Предѣлъ, Сѣвършнецъ, Кръсъ, Рѣжански-Долъ, Бело-Каменѣе, Папратница, Цуцулица, Кѣлища, Гарица, Цинцарски-Кладенецъ, Придѣлъ и други; ливади: Лугъ, Обе-Реки, Брочарица, Мѣмичави-Рупи, Конярникъ, Варовица, Калуджерица, Убавица, Скривеница и други; гори: Ошнѣ-Долъ, Боровски-Долъ, Стрѣмѣлъ, Лютти-Долъ, Лѣнище, Кѣнички-Долъ, Щрѣбецъ; пасбища: Странѣе, Клетвище, Свилярникъ, Росуля, Бѣрово-Присое.

Горня-Лисина сега е разбиенъ (прѣснатъ на махали) типъ село. Прѣди около 50—60 години селото било купно; къщитѣ му били разположени отъ двѣтѣ страни на рѣката въ мѣстността Селѣ. На лѣвий брѣгъ и днесъ има къщи (училището, общинското управление, нѣколко кръчми и дюгени), а на дѣсния не е останала ни една — познаватъ се днесъ само зидоветѣ и вглѣбнатинитѣ, дѣто сж били старитѣ къщи. Тогава селото броило около 40 къщи. Мнозина живи старци знаятъ, кога Горня-Лисина била на едно мѣсто, и тѣ — тогава малки дѣца — живѣли въ това купно село. Такива сж дѣдо Миленко Тричковъ, Маринко Самоодовъ и Станчо Постоловъ. Тѣ знаятъ и за родоветѣ въ отдѣлнитѣ махали. По-стари хора приказвали на тия сега живи старци, че прѣди много години с. Горня-Лисина било не на това мѣсто (дѣто било купното село), а по-долу, въ мѣстността Обе-Реки. Тогава селото носѣло името Еленковци. Мѣстото, дѣто било това по-старо селище, е изложено много на сѣверния вѣтъръ, който иде възъ Божичка клисура, та това станало причина да се прѣмѣсти то по-нагорѣ, по течението на Лисинска (Рѣжанска) рѣка „на завѣтъ“. По-голѣмата частъ отъ заселницитѣ дошли въ сегашното с. Горня-Лисина, а малцина отишли надолу въ рѣката и образували друго село — Долня-Лисина. И дълго врѣме двѣтѣ села носѣли старото си красиво име Еленковци. А защо послѣ промѣнили името си, никой не знае. Еленковци се казвали, защото ужъ всѣка година на Илинденъ въ селото дохождалъ самичѣкъ единъ еленъ, който селянитѣ привасяли курбанъ (жертва). Еднажъ еленътъ малко позакъснѣлъ и, като дошѣлъ, селянитѣ, безъ да чакатъ да се отмори, го заклали. Отъ тогава прѣстаналъ да дохожда еленъ, и селото промѣнило името си. И сега е запазенъ споменътъ за тоя курбанъ: въ двѣтѣ села на Илинденъ правятъ селска служба и колятъ курбанъ.

Зарадъ името Лисина нѣма приемливи обяснения. Нѣкои мислятъ, че селото произлиза отъ думата лисъ (листь), защото прѣди години цѣлото селско землище било напълно залѣсено. Други пъкъ мислятъ, че името е свързано съ слабото плодородие на земята и тежкия поминъкъ на селянитѣ, т. е. „Богъ га олишилъ отъ все нещо; тѣ отъ това му е името“!

Селото сега се дѣли на 8 главни махали, повечето отъ които носятъ имената на мѣстноститѣ, дѣто сж разположени:

1. Махала Драгойчави кошари има 10 кѣщи, отъ които 6 се казватъ Гминчавци, 3 Бонджини и една Ярчави.

2. Вѣнчинска махала се състои отъ 25 кѣщи: 3 отъ тѣхъ се казватъ Цѣкланци (тѣ сж отъ фамилията на Гминчавитѣ), 4 Ярчави (тѣ сж дошли отъ Власина — Сърбия. Тамо и сега сжествува той родъ съ сжщото име, Ярчави); 4 кѣщи се казватъ Сталичини, за които не се знае, откъдѣ сж дошли, но се смѣтатъ за най-стари жители на село Горня-Лисина; 3 кѣщи се казватъ Брочарѣ — не се знае отъ кѣдѣ сж дошли и отъ кои фамилия сж; 3 кѣщи се казватъ Потресни — тѣ сж отъ фамилията Койчави (Бояничави); 7 кѣщи се казватъ Торбанѣ, дошли сж отъ село Бусинци (Грънско) и последната една се казва Бонджини.

3. Ябуче махала брой 13 кѣщи, раздѣлени на слѣднитѣ родове: Божаничави (тѣ сж отъ фамилията на Гминчави) — 6 кѣщи; Недокалци, дошли отъ село Райчиловци, сега броятъ 4 кѣщи; Бакларѣ (отъ фамилията на Гминчави), двѣ кѣщи, и Дебелѣнови, дошли отъ село Топли-Долъ отъ фамилията на Пешичави, 1 кѣща.

4. Орловца махала има 25 кѣщи, раздѣлени на слѣднитѣ родове: Сталичини — 7 кѣщи; Кумичини, дошли отъ село Топли-Долъ отъ фамилия съ сжщото име, 4 кѣщи; Кюрчинини, дошли отъ село Чешлянци, 6 кѣщи; Плочанѣ, дошли отъ с. Плоча, 2 кѣщи; Мачуганѣ (отъ фамилията на Койчави), 2 кѣщи; Минайловци, дошли отъ божичката махала Маричева, 3 кѣщи и Ярчави 1 кѣща.

5. Разцѣпеница махала състои отъ 26 кѣщи. Махалата се дѣли на слѣднитѣ родове: Бонджини — 5 кѣщи. Тѣ сж отъ фамилията на Койчави; Ваклийни — 7 кѣщи, и тѣ сж отъ горнята фамилия — Койчави; Божаничави — 2 кѣщи, отъ фамилията на Гминчави; Самоодовци — 5 кѣщи. Тѣ сж прѣселени отъ село Гложѣ; Моравци — 2 кѣщи. Прѣдполага се, че сж дошли изъ Сърбия, нѣйдѣ откъмъ р. Морава. Нѣкои пъкъ мислятъ, че тѣ сж староседѣлци въ Горня-Лисина, но отивали, та се заселявали при р. Морава, въ Сърбия, и послѣ пакъ се завърнали въ Лисина: Стрезарци — 1 кѣща — дошли отъ с. Белутъ; Камберци — 1 кѣща — отъ фамилията на Койчави; Долинци — 3 кѣщи и Олѣновци — 1 кѣща — сж отъ фамилията на Сталичини.

6. Кѣшлица махала има 13 кѣщи, които се дѣлятъ на слѣднитѣ родове: Саратлийи — 6 кѣщи, Юруци 3, Бѣнини 1, Паланци 1,

Найденовци 1, Станковци 1. Освѣнъ Саратлитѣ, всичитѣ останали сж отъ рода на Моравцитѣ.

7. Владичавци (Гарина) махала се състои отъ 21 кѣща, раздѣлени на слѣднитѣ родове: Ирчави — 6 кѣщи — тѣ сж дошли отъ Власина; Трѣнинци — 1 кѣща; Дебеляновци — 3 кѣщи — дошли отъ Топли-Долъ, отъ фамилията на Пешичави; Паланчане — 3 кѣщи — отъ фамилията на Моравцитѣ. Носятъ име Паланчане, защото се прѣселявали едно врѣме отъ Горня-Лисина въ Криворѣчна-Паланка, но пакъ се върнали; Пауновци (Карданци) дошли отъ село Божица отъ фамилията Базини (Карданци) — 1 кѣща; Гмиичави — 2 кѣщи; Кутини — 1 кѣща — отъ Ирчави; Заведѣинци — 2 кѣщи — дошли отъ село Мизевци отъ фамилия съ сжщото име; Плѣчанъе — 1 кѣща.

8. Махала Село има 15 кѣщи, раздѣлени по родове, както слѣдва: Божковци — 3 кѣщи, дошли отъ с. Райчиловци; Саратлици — 1 кѣща; Мишаковци — 1 кѣща, дошли отъ с. Долня-Рѣжана, Бонджини — 1 кѣща; Илишинци — 1 кѣща, дошли отъ с. Долня-Лисина; Камберци — 1 кѣща; Гущерци — 1 кѣща — отъ фамилията на Бакарцитѣ. Къмъ сжщата махала — Село, се числятъ и 6 цигански кѣщи, прѣселени тукъ отъ с. Гложѣе.

Изобщо въ селото най-голѣми сж фамилитѣ Сталичина, Гмиичави, Койчави, Саратлийска и Моравска. Тѣ сж и основателитѣ на селото. Но кога, отдѣ и кой прѣвъ е дошелъ, за да се засели тукъ, никой не знае. Не е запазенъ и най-смѣтенъ споменъ за това.

Селото се прѣснало по махали просто за удобство: добитѣкътъ живѣлъ по кошаритѣ до нивитѣ, та и хората отишли тамъ.

Откъмъ старини селището не е бѣдно. Отъ центъра на селото излиза пътъ за Долня и Горня-Рѣжана. Отъ лѣва страна на пътя, тъкмо на сѣверъ отъ училището и близо до него, се издига малка височина съ твърдѣ стрѣмни склонове къмъ рѣката, която го заобикаля отъ двѣ страни. На върха на тая височина, която се нарича градище, е имало укрѣпление съ стѣни отъ камъни, тухли и хорозанъ. Отъ крѣпостната стѣна не е оставало нищо, срината е до земята. Познава се добръ мѣстото, дѣто е била тя, а вътрѣ въ крѣпостта има вгълбнатини, вѣроятно основи на сгради. Цѣлото градище е прѣровено отъ имагари, а сжщо и отъ други хора, които и сега изкопаватъ здрави тухли. При такива разкопвания вѣнъ отъ оградата сж открити нѣколко гробници, въ които тѣлата на умрѣлитѣ били поставяни съ краката къмъ сѣверъ. Гробоветѣ били съградени отъ 5 грамадни тухли, малко корубести. Едната била поставена отдолу, двѣ отстрани, една при главата и една отгорѣ. Страничнитѣ се прилѣпватъ при краката. Намиратъ се доста мѣдни монети, но надписитѣ имъ сж изтрити.

Главното занятие на жителитѣ отъ с. Горня-Лисина е скотовѣдство и земедѣлие. Но съ тѣзи двѣ занятия не могатъ да си изкарватъ

напълно прѣхраната, затова отиватъ изъ разни крайща на България по печалба. Тамъ работятъ дюлгерство и зидарство. Всѣка пролѣтъ се събиратъ на тайфи (дружини) подъ водителството на единъ или двама майстори, напускатъ селото и се връщатъ по домоветѣ си слѣдъ 4—5 мѣсеца, като донасятъ отъ 80—200 лева печалба (споредъ възрастта и умѣнието на работника).

8. Долня-Лисина.

(Височина — 960 м. при черквата).

На дванадесетия километъръ сѣверозападно отъ Босилиградъ по пътя за с. Горня-Лисина и Божица въ Лисинската клисура се намира черквичката и училището на с. Долня-Лисина, а около послѣдното сж разположени три-четири сламеници (сега напуснати кжци) и се познаватъ мѣстата на още около 15—20 кжци. До скоро врѣме тука било цѣлото село, а сега се е прѣснало на махали по двата склона на клисурата — лѣвиятъ досущъ плешивъ и непривѣтенъ, а дѣсниятъ гористъ и красивъ. Махалитѣ, що сж разположени по лѣвия склонъ, сж по-добрѣ изложени на слънце, и житото имъ узрѣва по-рано, а отсрѣщнитѣ сж по на осойна. По лѣвия склонъ върви конски пътъ за Босилиградъ; той е единъ отъ най-неудобнитѣ и опасни пътища. Колко натоварени коне сж намирали смъртта си изъ тия грозни върляци! А пъкъ слѣдъ наводнение не може и да се помисли за минаване съ конь: цѣлиятъ пътъ бива засипванъ съ камѣняци и пѣськъ. Склонътъ е толкозъ стрѣменъ, че и най-малкиятъ порой може да свлѣче грамадно количество камѣни. Нощно врѣме и пѣшеходець даже не се рѣшава да мине по тоя пътъ. Отъ двѣ години насамъ се прави шосе отъ Босилиградъ къмъ Лисинитѣ, но то е долу, ниско при рѣката, и е на дѣсния ѝ брѣгъ, като минава все прѣзъ гора — нѣкъдѣ по рѣдка, нѣкъдѣ по-гѣста.

Всичката работна земя се намира близо до кжцитѣ въ махалитѣ. Голѣма частъ отъ ливадитѣ сж разположени около рѣката (всички селяни я наричатъ Лисинска рѣка), отъ която отдѣлятъ вода съ вади, за да ги поливатъ. На двѣ мѣста водата за ливадитѣ се взема отъ отсрѣщнитѣ брѣгове на рѣката и се прѣкарва по улѣи (буки), турнати върху подпорки, забити въ рѣката. Половина отъ тия рѣчни ливади сж засадени съ сливи (черносливки), а на мѣстото на кжцитѣ, дѣто е било кушното село, вирѣятъ и други видове овоцни дървета: ябълки, круши и орѣхи. Тукъ се намиратъ и зеленчуковитѣ градини на селото. Изобцо, плодородието на орната земя е слабо, главно поради състава на почвата — пѣськъ и камѣни, подъ които отдолу на 15 см. поронтѣ откриватъ само шивсти (лиска). По-дебела е орницата на пивитѣ, които се намиратъ по дѣсния склонъ на клисурата.

Прѣди 30—40 години селото било кушно — всички живѣли въ сегашната махала Селò на дѣсния брѣгъ на рѣката, срѣщу старинната черквичка „Св. Параскева“. За удобство на селянитѣ да бждатъ близо до

нивитѣ и добитѣва си, които живѣлъ тамъ и за които били построени сгради — селото се прѣснало по махали, и днесъ то има разбиенъ типъ: състои се отъ дванадесетъ махали, срѣдно отдалечени една отъ друга около съ по единъ километъръ. За да се обикодятъ всички махали, нужно е половинъ день време. Само 4 отъ махалитѣ сж разположени на лѣвния склонъ на клисурата, а осѣмъ сж на дѣсния.

На лѣвния склонъ сж слѣднитѣ:

1. Махала Сѣлище — има 10 къщи не отъ единъ родъ. Тя е разположена на югозападъ отъ Рода — скаленъ спусъкъ отъ най-високия гребенъ на Милевска планина. Махалата е раздѣлена на двѣ по-малки и съ кошаритѣ, търлитѣ и плѣвницитѣ си заема доста голѣмо пространство. Махленскитѣ ниви сж досамъ къщитѣ; отъ търлитѣ и кошаритѣ торѣтъ се изхвърля направо на нивитѣ, които се сѣятъ главно съ ечмякъ. Отъ тази махала е попъ Захарий, покойникъ вече, чието име е свързано съ борбитѣ по черковния въпросъ и оставане Крайщето на България, а не на Сърбия, както що сж искали сърбитѣ да го направятъ.

2. Габерски-Долъ, една къща.

3. Яловарникъ, 2 къщи, дошли тукъ отъ махалата Сѣлище.

4. Густо-Лѣшиѣ, една къща.

На дѣсния склонъ сж слѣднитѣ махали, като се захване отъ сѣверо-западъ къмъ югоизтокъ:

1. Срѣбинъ-Долъ, 2 къщи.

2. Леска, 8 къщи.

3. Село, една къща. Освѣтъ нея тукъ има и една кръчма покрай училището и черевата. Въ тази махала селянитѣ се събиратъ, кога има да рѣшаватъ общи селски работи.

4. Топликъ, 7 къщи; отъ тѣхъ 2 сж цигански.

5. Габриче, 8 къщи.

6. Кривки-Прѣсадъ, 3 къщи.

7. Панѣвица, 9 къщи; 5 отъ тѣхъ се наричатъ Баба Гопини.

8. Станьо-Нѣивчѣ, 5 къщи.

Село Долня-Лисина се е отдѣлило отъ Горня — такъво прѣдание се е запазило въ селянитѣ. Едно време (както се каза вече и при описанието на Горня-Лисина) въ мѣстността Обе-Реки съществувало с. Еленковци. Но понеже било изложено на силенъ вѣтъръ, селянитѣ се принудили да търсятъ по-закрито мѣсто за селище. Повечето отъ тѣхъ отишли нагорѣ възъ Горнолисинската рѣка и се установили на едно мѣсто, дѣто сега е училището на Горня-Лисина, а малка частъ отъ тѣхъ потърсили „късмето“ си надолу изъ рѣката и образували Долно-Еленковци, което послѣ промѣнило името си на Долня-Лисина, защото и горното Еленковци почнало да се вика Лисина. Кога и откъдѣ е дошълъ първиятъ основателъ на селото (разбирамъ на Еленковци), за това не е запазенъ споменъ.

Въ сивора на селото има само една старина — черквичката Св. Параскева (Св. Петка) (табл. ХХХ, 2). Тя се памира близо до рѣката (десетина метра далече), на лѣвия ѝ брѣгъ, точно срѣщу махалата Село — дѣли ги само рѣката. Изподъ огромна гнайсова скала, изъ която на много мѣста „църдори“ вода, на малка скалиста полянка сж израсли величествени и много стари ясени. Тѣ заграждатъ черквичката отвсѣкждѣ и, додѣто тя не бѣ заградена съ прошки, поправена и измазана съ варъ (прѣди 1899. год.), пѣтникътъ мѣчно би я забѣлѣжилъ между клоноветѣ на ясенитѣ. Черквичката, безпорно, е най-стара въ Крайце — на еднаква възраст съ божицката Св. Никола. Споредъ прѣданието и както вѣрватъ селянитѣ, тя била „метовъ“ на манастиря Св. Петъръ и Певелъ, чийто развалини отстоятъ нѣщо на 2½ километра на югоизтокъ по пѣти за Босилиградъ, въ Милевско землище. Черквичката била ужъ „носница“ за старитѣ калугери на манастиря. До 1899. год. тя, макаръ и полусрутена отвѣмъ апсидата, изглеждала много по-красива съ своя старински видъ. Сега въ всичко е поправена: апсидата е иззидана, а върху останалата донѣдѣ здрава мазилка, по която личатъ изображения на светци съ изчовъркани очи, е положена нова мазилка. Отвѣнъ, надъ входната врата, е запазенъ слѣдниятъ надписъ:

† изколениѣ шца и поспешниѣ нѣвршениѣ. сѣа. гѣ дѣа. спи
вѣствени хра: сѣа препотопна. параскека: сѣзда се: и пописа се клет. ѣ.р.л.
и. мѣсица: апрѣлна . . . коѣа:, отъ който се вижда, че въ 1610. год. е
направена и изписана. Обаче въ тая година изглежда, че е само прѣ-
зографисана, а не и сѣградена. Дали е имало старо поселище срѣщу
черквата, не се знае, на и не сж запазени остатъци отъ стари градежи.

Поминѣкътъ на селянитѣ е тежъкъ: нивитѣ имъ сж неплодородни, отъ гората нѣматъ особена полза, защото не я бива за строителенъ материалъ, а отгорѣ на това, селото е кесимджийско и още не си е изплатило дълга. За да се изхрани едно сѣмейство отъ 8 души, напиримѣръ, нуженъ му сж 60 декари ниви, 40 декари ливади, 60 овци, 2 коня и 30 кози. Всѣка година половина отъ нивитѣ оставатъ незасѣти, лежатъ на „прѣлогъ“. Рѣдко има въ селото домакинство, мъжетѣ на което да не ходятъ за печалби вѣнъ отъ селото. Както вѣчки крайшчансѣ, така и селянитѣ на Долня-Лисина отиватъ „у дунгерлъкъ“ по различни крайща на България.

Нѣщо характерно за с. Долня-Лисина е красивиятъ женски типъ съ особено правилни черти на лицето; мъжетѣ пъкъ сж високи, тънки и вѣобще доста различни отъ тия на сѣбднитѣ села.

9. Босилиградъ.

(Височина — 760 м. при черквата, 730 при училището).

Стрѣмнитѣ спусъци на Милевската планина, които носятъ имена Рисовица и Лѣщавя, отъ сѣверъ, Кремиковския гребенъ отъ изтокъ и крайщата на Църноокъ, именувани Радановъ-Гробъ, Параловски

ридъ и Бумбина-Нива, отъ западъ, заграждатъ малка алувиална долина, $5\frac{1}{2}$ километра дълга и срѣдно $1\frac{1}{2}$ широка; тя носи име Бусиловско-полъе. Въ сѣверния край на това полъе, тъкмо подъ Рисовица, е разположено единственото въ Крайще най-угледно и прибрано, съ най-много къщи на едно мѣсто, с. Босилградъ или както го изговарятъ селянитѣ „Бусиловъ-градъ“. Прѣзъ срѣдата на Бусиловско полъе отъ сѣверозападъ къмъ югоизтокъ тече рѣка Драговищица; тя се образува отъ Любатската и Божичката рѣки, които се сливатъ на единъ километъръ западно отъ селото, при воденицитѣ и валицитѣ му. Въ края си Любатската рѣка дѣли стрѣмнитѣ склонове на Параловската планина отъ Глошката, а пъкъ Божичката рѣка — на Глошката отъ Милевската. Долината на рѣка Драговищица отъ воденицитѣ до Босилиградъ е типична клисура — тѣсна и изкривена съ направление западъ къмъ изтокъ. Между Милевскитѣ продължения — гребени — Рисовица и Св. Илия отъ западъ, Рамни-Дѣлъ и Лѣщава отъ изтокъ слиза Добри-долъ, дълга долина, която води началото си чакъ отъ върха Самовилнякъ (Бандерата) — 1729 метра — на Милевска планина и слиза при селото. Тази долина е едно много опасно поройще, което сигурно ще засипе единъ денъ Босилиградъ, ако се не взематъ мѣрки. Зимѣ и пролѣтъ въ Добри-долъ тече вода колко за двѣ воденици и се влива въ Драговищица; но лѣтъ я отбиватъ за ливадитѣ и овощнитѣ градини въ махалата Добри-долъ, и водата не достига до „Село“. Склоноветѣ на долината сж стрѣмни, плешиви и навсѣкждѣ почти изорани за ниви, тъй че и най-обикновенниятъ лѣтенъ дъждъ е въ състояние да свлѣче отведнажъ рохката и напукана отъ слънцето земля. Прѣди 30—40 години цѣлото това мѣсто по течение на долината е било залѣсено и не е прѣдставлявало отъ себе си никаква опасностъ за засипване на Босилиградъ. Тогавъ нивото на къщитѣ на селото било около единъ метъръ надъ довлѣчения и натрупанъ пѣськъ отъ пороя, а сега е обратно: поройщето съ цѣлъ метъръ и повече се е издигнало надъ къщитѣ.

Добродолскиятъ порой е сложенъ: той приема отъ двѣтъ си страни около 12 по-малки. Отъ лѣва страна събира рушевния материалъ на поройтъ: Кръсъ, Свирчица, Кусина-Падина, Длъбѣки-Долъ, Киселица, Тиганъ и Мали-Ясиковецъ, а отъ дѣсна — Недѣлкова-Долина, Тодорова-Долина, Синѡвъ-Долъ, Голѣми-Ясиковецъ и Прѣшинъ-Долъ. За да се спрѣ дѣйствието на тия пороища на първо врѣме трѣбва да станатъ охранителни всички мѣста по водосборнитѣ имъ басени, а послѣ да се затрѣвятъ. Нѣма да се яви нужда отъ специални баражи и подпорни стѣни, защото нито въ единъ отъ пороищата не става масово сриване на земята. Слѣдъ затрѣвяването ще трѣбва да се почне залѣсяване (табл. XI, 1 и 2). На много мѣста долинитѣ сами ще се залѣсятъ, понеже добитъкътъ не е успѣлъ да унищожи коренитѣ на всички дървета. Примѣри отъ самозалѣсяване има доста: мнозина селяни сж заградили съ плетъ и видъ нѣкои отъ нивитѣ си, и за 5—6 години се е подигнала млада гора съ разни видове дървета. Поминъкътъ на всички селяни

отъ махалата Добри-Долъ, а тѣ сж 46 кѣщи, е тѣсно свързанъ съ скотовъдството. На първо врѣме тѣ ще изпитатъ голѣма нужда, защото добитъкътъ имъ ще бѣде унищоженъ, щомъ се охранятъ тия мѣста, но това трѣбва да стане — инакъ с. Босилиградъ е обречено на погибелъ. Ако пъкъ се убѣдятъ, че залѣсяването и затрѣвяването ще бѣде за тѣхна лична полза, а не само за жителитѣ на центъра на селото, защото и тѣй нивитѣ и пасбищата имъ сж съсипани, то не остава нищо, освѣнъ да замѣнятъ овцитѣ и козитѣ си съ крави, които на първо врѣме ще държатъ на ясла. Стане ли това, нѣма да се минатъ и 15 години, когато Добри-долъ ще се обърне на красива градина, какъвто е билъ и по-прѣди. Ако се направятъ единъ-два опита съ обръщането на най-недоходнитѣ и продрани отъ пороищата ниви въ ливади, като се засѣе такъвъ видъ трѣва, която може да расте на по-слаба почва и безъ поливане, тогава селянитѣ сами ще се убѣдятъ, че нивитѣ на стрѣмни мѣста трѣбва да се намиратъ подъ ливадитѣ, въ най-долната частъ на стрѣмнината.

Височината Лѣщава отъ сѣвероизтокъ сжщо така праща четири пороища въ котловината, обаче водосборнитѣ имъ басейни сж малки (табл. IX. 1), та натрупването на свлѣчения материалъ става близо до политѣ на баира. Въпрѣки това, много ниви, ливади и овощни градини биватъ засипвани почти всѣко лѣто отъ тия пороища.

Откъмъ с. Изворъ въ Бусиловското полѣ слиза още единъ порой — Изворщица — сжщо така дълъгъ, съ голѣмъ водосборенъ басейнъ и затова много опасенъ. Ако Добри-долъ ще засипе с. Босилиградъ, то Изворщица ще засипе половина отъ котловината му. Този порой води началото си отъ гробищата на с. Изворъ; по течението си приемалъ нѣкога водитѣ, а сега пѣсѣцитѣ на слѣднитѣ долини — пороища: Карбульевъ-Долъ, Моминъ-Долъ, Лимчище, Миѣовица, Извѣйникъ, Белутска-долина (табл. VII. 1), Тегарски-Долъ (табл. VIII. 1), отъ лѣва страна, и Зиданъ-Долъ, Джѣрговска-долина, Студѣна-Река, Голѣми-Поповъ-Долъ, Мали-Поповъ-Долъ и Ракѣвица (табл. VIII. 2), отъ дѣсна. Прѣди 35 години дѣното на долината Изворища било покрито съ тучни ливади, изъ които, лжкатушейки, се провиралъ потокъ, за да достигне Драговищица. Рибата изъ послѣдната тогава отивала възъ дола дори до селото Изворъ. Сега водата на Изворщица само пролѣтъ, при топене снѣговетѣ на Груинска планина (източенъ склонъ на Милевската), може да достигне до рѣката Драговищица. И зарадъ този порой трѣбва да се взематъ мѣрки, аналогични съ тия за Добри-долъ.

Отъ западъ на котловината, надъ селата Радичевци и Райчиловци, а сжщо и върху частъ отъ нивитѣ, които принадлежатъ и на Босилиградъ, слизатъ още 4 по-кѣси, но много съсипателни пороища. Добъръ примѣръ за унищожаване на работна земя отъ порой има при село Райчиловци и Радичевци.

Село Босилиградъ лежи върху наносния конусъ, обравуванъ прѣди вѣкове отъ Добродолскиа долина. Благодарение на това обстоятелство,

тукъ при копане на бунари, водата излиза ни 3—4 метра дълбочина и е много мека и вкусна за пиене.

Рѣка Драговищица не залива селото, защото то лежи на нѣколко метра надъ нейното ниво; само въ западния му край, при махалата Гуйчъкъ, е подрвила и съборила прѣди 27 г. двѣ къщи, като е образувала единъ брѣгъ, около 10 метра високъ. Надъ моста, по който минава шосето Кюстендилъ—Босилиградъ, рѣката има постоянно корито, а подъ него то се мѣни при всѣко голѣмо наводнение, и тогава водата засипва съ пѣськъ или подравя нивитѣ отъ „Прѣкорекa“, или ливадитѣ отъ „Низ-полюе“. Още по-надолу Драговищица прави по-голѣми покости — отива ту къмъ райчиловскитѣ бахчи, ту къмъ босилиградскитѣ ливади и ги съсипва. Върби и елешки, засаждани специално за охрана на брѣга въ това мѣсто, нищо не могатъ да сторятъ на рѣката: тя ги подравя и завлича. Пролѣтно врѣме Драговищица става голѣма и буйна и не може да се гази на всѣко мѣсто, освѣнъ по бродоветѣ, които пъкъ не сѫ постоянни. А лѣтѣ значително намалява и навсѣкждѣ се гази. Поради наведеностъта и каменливостъта на коритото, водата слѣдъ размѣщане лесно се избистрюва и повече врѣме отъ годината е бистра като кристалъ. Отъ друга страна, Драговищица е цѣла благодать за селото: около 3 километра далечъ на западъ е отбита отъ Божичка рѣка една вада, която е изкарана високо надъ селото и днесъ пои овоцитѣ и зеленчуковитѣ му градини, а сжщо и частъ отъ ливадитѣ. Благодарение на тая вада, Босилиградъ потъва въ зеленина отъ априлъ до ноемврий. По-рано лѣтнитѣ пекове изгаряли всичко въ селото, — само зеленчуковитѣ градини могли да бждатъ поливани отъ единствената чешма, що изви-рала при черквата; за сжщата цѣль селянитѣ прѣнасяли въ бѣчви и вода отъ Драговищица. Повикали едного — нѣщо като инженеръ — да имъ изкара вода по вада отъ Божичка рѣка, но не се спогодили, защото имъ поискалъ голѣма сума. Обаче пакъ се възползували отъ дохождането му: като мѣрилъ, за да види, колко високо що пзлѣзе водата надъ селото, хитрецитѣ селяни, помагачи на „инженера“, оста-вили условни знакове по мѣрената линия и послѣ на сжщото мѣсто успѣли сами да си я направятъ подъ главното майсторство на дѣдо Миле, прочутъ „миндизинъ — инджилеръ“, живущъ въ махалата Добри-Долъ. Хвала на името му! Тѣй че днесъ вода въ Босилиградъ тече изъ градинитѣ и улицитѣ въ изобилне.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ отъ 5 чешми, 4 бунари, 1 голѣмъ периодически извѣръ „Породинъ“ и отъ рѣката. Изъ Породинъ блика вода, колкото за двѣ воденици, но въ края на лѣтото и прѣзъ есенъта съвършено прѣсъхва. Скрытиятъ му подземенъ резервоаръ трѣбва да се намира нѣкждѣ въ долината Мали-Ясиковецъ, подъ къщата на Стоянъ Богдановъ (махала Рамни-Дѣлъ), защото, когато почва да намалѣва водата на изворчетата въ тая махала, Породинъ прѣстава. Водата му е мека и много вкусна; такава е и на бунаритѣ. Четиритѣ отъ чешмитѣ

иматъ „дебела“ — варовита вода, другата — по-мека, но не е вкусна водата нито на една.

Село Босилиградъ е на завѣтъ и на пришекъ: запазено е отъ сѣвернитѣ и сѣвероизточнитѣ студени вѣтрове съ Рисовица и Лѣщава. Открито е обаче на югозападнитѣ, които духатъ изъ Любатска клисура по нѣкога съ голѣма сила. Босилиградъ е едно отъ най-топлитѣ мѣста въ Крайще. Благодарение на това, тукъ сж правени опити и съ засаждане на лозя, но гроздето не дозрѣва добрѣ. Причината на това не е липсата на лѣтни горещини, а срѣдната температура прѣзь лѣтото и есенята: поцно врѣме винаги духа хладенъ вѣтрецъ изъ клисурата на рѣката, а пѣкъ отъ рѣчната влага ноцта става още по-хладна; така че, получава се една срѣдня температура, доста по-ниска отъ оная, нужна за добро узрѣване на гроздето.

И тукъ вѣтроветѣ, съ малки изключения, иматъ сжщитѣ имена, както въ близкитѣ села: източния вѣтъръ наричатъ Совиѣнино, южния — Жѣшкио — югѣ; западниятъ пѣма особено име (пѣкои го наричатъ Западнѣко). Западнѣкътъ и южниятъ докарватъ най-често дѣждь, а кога облацитѣ трѣгнатъ откъдѣ сѣвероизтокъ, почти винаги става наводнение — облацитѣ се мѣшатъ, градъ или силенъ дѣждь почва да вали и суходолината Добри-долъ придохожда и залива часть отъ източнитѣ махали на селото.

Срѣдно селското землище има 800—850 метра надморска височина. Тука често пакти пада градъ; най-често бие въ Добри-долъ, Лѣщава и Кремиково. Оранията — нивитѣ — сж извѣнъ селото, най-много въ мѣстноститѣ Крѣмиково, Лѣщава, Добри-Долъ, Прѣслѣпъ Жѣлиня-Дѣлъ, Липа и Прекѣрека (Орище). Почти всички ниви иматъ пѣськлива и камениста прѣсть, получена отъ разрушението на кристалини шисти и филити. Всички почти ниви се нуждаятъ отъ наторяване; оставятъ ги и на „прелогъ“ (почивка за една година), нѣкои на угаръ, но и то малко помага. Въ мѣстността Орище ги сѣятъ всѣка година: прѣзь едната съ царевица, а прѣзь другата съ рѣжъ и пшевица, но затова пѣкъ ги торятъ твърдѣ често. Царевицитѣ ставатъ много добри, защото ги поливатъ съ вода. Ливадитѣ се намиратъ подъ селото — У полѣе — и всички сж подъ вода. Косятъ ги два пакти — въ началото на юний за сѣно и въ края на августъ за отава. Последната е дребна, мека и служи главно за храна на агнетата, додѣто сж малки. Ако не поливатъ ливадитѣ, трѣвата би изгорѣла, понеже и тѣхната почва е пѣськлива — алувиаленъ материалъ, смѣкнатъ отъ отсрѣцнитѣ баири или донесенъ и напуснатъ нѣкога отъ Драговицица, когато тя свободно си текла ту въ единия, ту въ другия край на котловината.

Повечето отъ овознитѣ градини сж разположени въ сѣвероизточната часть и то надъ селото по двѣтѣ страни на долината Добри-долъ, другата часть се намира подъ селото въ началото на ливадитѣ. Всички сж подъ вода. Засадени сж главно съ черносливки, а по-малко съ круши и ябълки (отъ разни сортове). Отъ сливитѣ се вари ракия, най-много

за мѣстно употрѣбение. Въ цѣлото село има само една фурна за сушене на сливи. Зеленчуковитѣ градини сж разположени между къщитѣ на селото и прѣзъ рѣката, надъ училището. Садятъ ги главно съ пиперъ, празъ-лукъ, обикновени домати, краставици и зеле. Другъ зеленчукъ не произвеждатъ, понеже не сж навикнали да го употрѣбаватъ. Бостани за дини и пшпешни има съвсѣмъ малко; тѣ ставатъ доста добри, но селянитѣ сж убѣдени, че тоя отрасълъ земедѣлие е недоходенъ, та посѣватъ нивитѣ си съ царевнца и жито.

Обща гора селото нѣма. Най-голѣмата по пространство гора, „Рисовица“ принадлежи на черквата и дава малкъ доходъ. Но почти всѣко домакинство притежава по единъ или нѣколко декари „кория“ — рѣдка дѣбова гора, отъ която главно се взиматъ вѣйкитѣ (стеблѣта); съ шумата имъ се храни добитъкътъ, а самитѣ вѣйки се употрѣбаватъ за гориво.

Въ Босилиградъ много добрѣ би могла да вирѣе черницата. Има нѣколко стари дървета черници, съ чиято шума двѣ-три сѣмейства отглеждатъ буби и то винаги съ успѣхъ. Ето защо засаждането на черницитѣ трѣбва да се поощрява. Сега въ селото може да има около хиляда и повече нови черници, и слѣдъ нѣкоя година бубарството покрай овошарството ще помага да живѣе по-лесно сиромашьта.

Ето нѣкои имена на ниви, ливади, овошни градини и гори; ниви: Крива-Нѣва, Породицъ, Колникъ, Криви-Ридъ, Турска-Падина, Воденичище, Тегарски-Долъ, Шугарникъ, Магурка, Батаилова-Бара, Зѣдница, Исмаиловица, Цѣпракѣе, Богово-Орниче, Ракѣевица, Жилинъ-Делъ, Св. Илия, Еребича-Падина, Ралинково-Рамнище, Трънийва-Падина; ливади: Драгосия, Стѣлница, Исмаиловица, Средорѣкъ, Блато, Завѣй, Магурка, Шаваро, Орловъ-Долъ, Баба-Дѣстина; овошни градини: Чивлико, Турска-Башча, Породицъ, Изворщица; гори: Шугарникъ, Богословска-Кория, Коларница, Кавгалия, Марушино-Каменѣе, Св. Илия, Селишни-Ридъ, Гулема-Падина.

И селото Босилиградъ не е могло да избѣгне общата физиономия на краешнитѣ села — и то е разпрѣснато на махали. При все че тукъ има по-добри условия за купно село — голѣма, сравнително, рѣка, равно мѣсто, достъпностъ на по-голѣма частъ отъ землището за коли, най-сѣтнѣ, съвсѣмъ удобно мѣсто за заселище (закрито отъ вѣтрове и изложено на слънце) — пакъ условията за още по-лесенъ, но не по-охоленъ животъ, сж се наложили, и селото се раздѣлило на слѣднитѣ махали:

1. Селѡ — центърътъ — брои 147 домакинства. То е подъ планъ. Като се пжтува отъ Кюстендилъ, минава се прѣзъ моста на рѣка Драговищица и веднага се влиза въ селото. Първата улица върви около 50 метра и веднага се дѣли на двѣ: долня, послана съ чакълъ и пѣськъ, и горня, крива и още неуредена. Тѣзи двѣтѣ отъ изтокъ се срѣщатъ съ нова, та образуватъ единъ тригълникъ. Последниятъ почти въ срѣдата си се прѣсича отъ една малка напрѣчна улица. Още три други малки улици — то е центъра на селото.

2. На два километра сѣвероизточно отъ Село, като се върни възъ баира Лѣщава, ще се достигне до махалата Рамни-Делъ (висока 850 метра); сега има 3 домакинства. По-рано домакинствата сж били повече, но сж се прѣселили въ Селѡ.

3. Единъ километъръ сѣверно отъ селото по долината на Добри-долъ почва махалата съ сжщо име — Добри-Долъ — която е прѣсната на по-малки махали: тя има 46 домакинства и се дѣли на слѣднитѣ махалици: Ранинци — въ Пръшинъ-долъ — 3 домакинства (кжци), Чачковица — 7 домакинства отъ 5 родове; Боживинци — 6 домакинства; Бѣрковци — 15 домакинства, отъ два рода (Ягодици отъ 5 домакинства и Бининци 10); Цветковци — една кжца; Ковачковци — 3; Павловци — 5; Трѣнчинци — 3; Чипѣвци — 2 и Цвѣинци-Ивковци — 2 домакинства.

4. Около половинъ километъръ на сѣвероизтокъ отъ махалата Добри-Долъ, почти до с. Милевци, се намира махалата Кръстъ — 3 домакинства.

5. На два километра сѣвероизточно отъ Босилиградъ по пътя за Лисинитѣ, задъ баира Рисовица, се намира махалата Прѣслъпъ — 6 домакинства.

6. На западъ отъ селото, между Любатска и Божичеа рѣка, върху гребена Липа — послѣдно продължение на Глошка-планина — се намира махалата Липа — 6 домакинства.

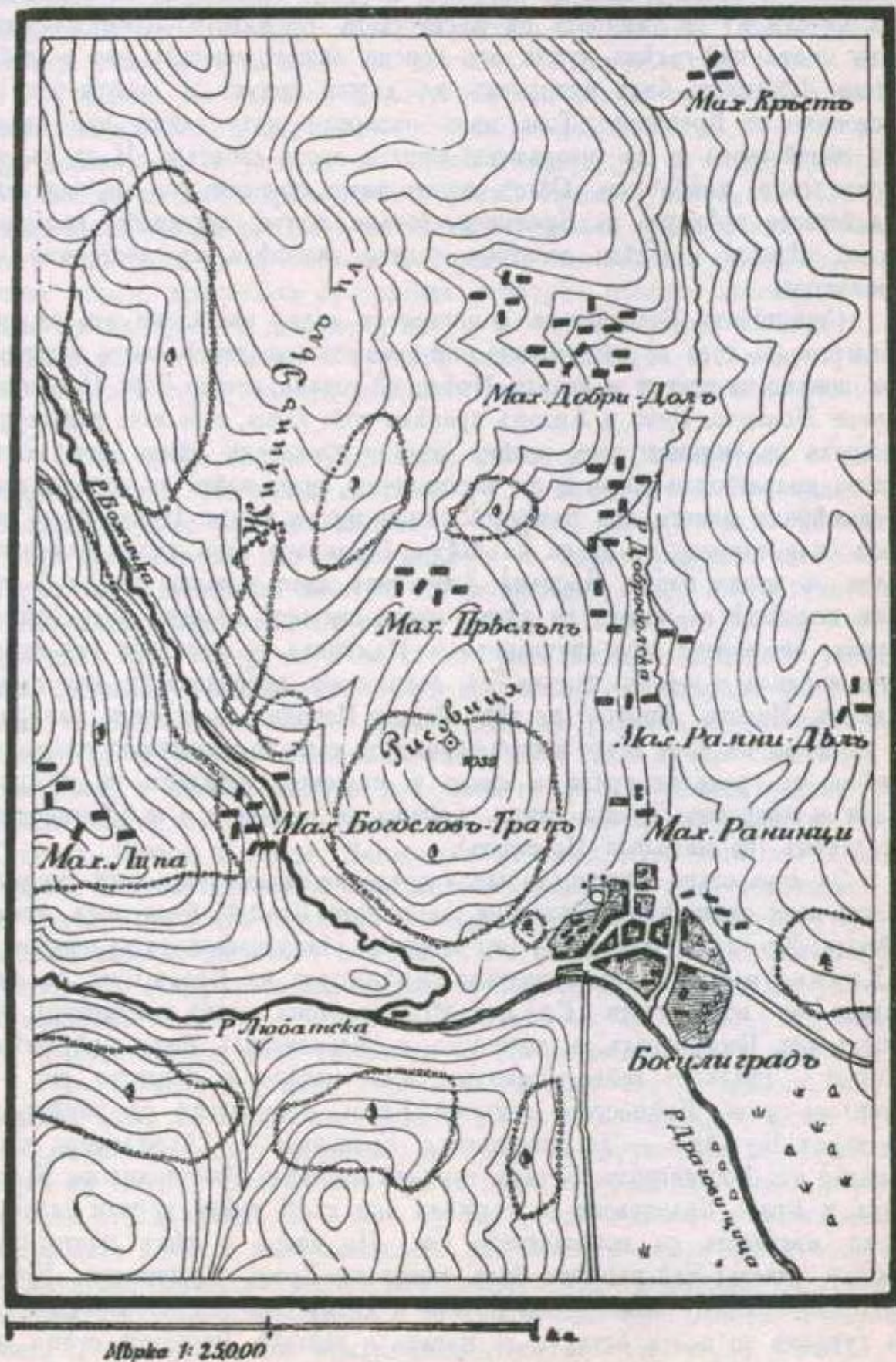
7. На изтокъ отъ Липа въ една пазва на склона отъ сжщия гребенъ се намира махалата Богослѡвъ-Трапъ — 8 домакинства.

8. На единъ километъръ задъ центъра на селото по пътя за Любата се намира махалата Воденицитѣ — 2 домакинства.

9. Два и половина километра на изтокъ, въ Кремиковския баиръ, на двѣ мѣста има по едно домакинство: въ Орловъ-долъ домакинството на Ангелъ баба Достанинъ и на югъ отъ това на Пейчо Любенчето. Разстоянието между тия двѣ домакинства е около 200 метра.

По-рано, прѣди 100 години, селото било купно; имало около 30 кжци, всички построени въ центъра. Тогавъ въ днешнитѣ махали били кошаритѣ на селянитѣ. Всѣки домакинъ ималъ кжца въ село и сгради за добитъка, „на кошари“ — тѣй казвали изобщо мѣстата, дѣто сж сегашнитѣ махали. Лѣтѣ нѣкои членове отъ сѣмейството, а въ нѣкои сѣмейства и всичкитѣ живѣли на кошаритѣ, дѣто имало постройка и за хората, а зимѣ всички се прибирали „у селѡ“. Прѣзъ зимата оставали тамъ само тия, които били опрѣдѣлени да пазятъ и хранятъ добитъка. Добитъкътъ пъкъ живѣлъ по кошаритѣ, за да може най-добрѣ да се използва „гюбрето“ му за нивитѣ, най-близо до които били построени кошаритѣ. Слѣдъ освобождението, въ 1889. год., когато околийскиятъ центъръ биде прѣнесенъ отъ с. Изворъ въ Босилиградъ и се яви нужда отъ сгради за учрѣждениа, дюгени и кжци за живѣние, нѣкои отъ махаленцитѣ застроиха старитѣ си гнѣзда и сега ги даватъ подъ наемъ, но живѣятъ пакъ въ махалитѣ.

За да се види, че причината за разпръсването на Босилградъ въ махали се крие главно въ пуждата отъ присътствието на домакина по-

Карта на с. Босилградъ.

близо до нивитѣ му, особено когато сж по-далечко отъ къщата му, ще приведемъ единъ прѣсенъ случай. Цейчо Любенчето има къща, зеленчукова и овощна градина въ центъра на селото. Обаче, по-голѣма частъ отъ нивитѣ му се памиратъ въ мѣстността Крѣмиково. Кремиковскитѣ ниви иматъ най-голѣма нужда отъ торене, защото почвата имъ е слаба, затова Любенчето билъ принуденъ да държи овцитѣ и козитѣ си на постоянно въ Кремиково. Това пѣкъ накарало щото единъ или двама отъ сѣмейството да се „наврѣтатъ“ винаги около добитѣка. И за да не посетъ само „хлѣба“ изъ „Село“, защото иначе повечето дни отъ годината сѣмейството прѣкарва въ Кремиково (оране, жътва, вършидба, кастрене шума), рѣшили и прѣди десетина години заживѣха на постоянно въ Кремиково.

Сегашниятъ Босилиградъ е построенъ върху развалини отъ старо селище. За това се убѣждаваме най-вече отъ находкитѣ, които излизатъ при копане на темели за сгради. Прѣди 23 години, когато баба Цонинитѣ синове Йованчо, Цеко и Андонъ правѣха нова къща, сега вече развалена, изкопаха въ зимника петъ голѣми земляни къпа, въ нѣкои отъ които имаше полуизгнило жито, а въ хорозанения зидъ, който ги заграждаше, се намѣриха монети отъ римската императорска епоха. Прѣди 7—8 години била открита въ двора на Митре Воденчаря една малка баня, послана съ малки плочи. Йорданъ Дойчиновъ, като копаеше прѣди 6 години основитѣ за новата си къща, откри зидоветѣ на една доста голѣма черква, опожарена при срутването ѝ. Намѣриха се остатѣци отъ стъклени кандила и единъ камѣкъ съ съвършено поврѣденъ и нечетливъ надписъ. Нивата „Коруби“ на дѣдо Стоянъ Петриниъ е служела, навѣрно, за гробища на това старо заселище, защото тамъ се изкопаватъ старинни гробове съ грамадни тухли, а сжщо и подземия, иззидани съ камѣкъ, тухли и хоросанъ. Такива стари гробища се намиратъ и въ мѣстността Кладенецъ (въ махалата Преслѣпъ).

За това старо селище ето какво прѣдание съществува: кога турцитѣ полека-лека завладѣвали България, сегашното Крайще било подъ двама войводи: Краль-Бусъ или Бусилъ владѣлъ сѣвероизточната му половина, а Краль-Бранко — югозападната. Крѣпостта на Краль-Буса се намирала въ мѣстността „Градище“, отдалечена единъ километъръ на западъ отъ Босилиградъ, а днешното с. Босилиградъ било най-голѣмо селище — градъ въ войводството му, като носѣло и неговото име — Бусиловъ-градъ. Крѣпостта пѣкъ на Краль Бранковски се намѣрвала на върха Кумѣца — до днешното с. Бранковци — 15 киломера югозападно отъ Босилиградъ. Когато турцитѣ покорили Кюстендилско, Краль Бусъ и Краль Бранковски се държали още дълго врѣме, поради планинската мѣстность на войводствата имъ. Но скоро и тѣхъ постигнала общата участь; най-напрѣдъ билъ покоренъ Краль Бранковски. Краль Бусовата крѣпость била много по-яка и силна отъ тая на Бранковски, та турцитѣ се почти отчаяли да могатъ я завладѣ. Високитѣ стѣни на крѣпостта, гжстата гора около нея и непристъпнитѣ стрѣмни склонове

на баира, на който била построена тя, не позволявали да припари ни единъ турчинъ. Тогава турцитѣ си послужили съ хитростъ: прѣкратили нападението за нѣколко врѣме и накарали насила Кралъ Бранковски да изпрати „хаберъ“ на Кралъ Буса да излѣзе отъ „кальето“, защо турцитѣ ги вече нѣмало, та да идатъ на причастъ въ черквата Св. Спасъ подъ с. Райчиловци. На излизане Кралъ Бусъ заповѣдалъ на своитѣ хора да затворятъ крѣпостта слѣдъ него и да я пазятъ добрѣ. Обаче, като стигналъ при черквата, билъ уловенъ отъ прѣоблѣчени турци и заедно съ Кралъ Бранковски по най-звѣрски начинъ убитъ. Тогава турцитѣ изгорѣли Босилиградъ, а голѣма частъ отъ жителитѣ му изклали или заробили. Останалитѣ защитници на крѣпостта се държали още нѣколко врѣме, но, както става винаги, крѣпостта се прѣдала отвѣтрѣ: нѣколко шатки (патици) показали на турцитѣ подземния входъ, по който слизали войницитѣ да взиматъ вода отъ рѣката, и турцитѣ лесно я завладѣли. Сжщата участъ постигнала и селището при райчиловската черква. Тѣй цѣлата котловина запуснѣла.

Слѣдъ врѣме пай-напрѣдъ билъ възобновенъ Босилиградъ и то по слѣдния начинъ: на нѣкой си Паунко Ковачъ отъ с. Конопница — Паланечко — се изгубили конетѣ — ергеле, брояще около 15 коня. Слѣдъ дълго търсене пай-послѣ дошли и въ Босилиградската котловинка. Тогава тя била обрасла само съ ситенъ върбакъ, между който тукъ-тамъ имало блата, и само жерави и патици живѣли у „полюето“. Паунко Ковачъ намѣрилъ тукъ конетѣ си и си ги закаралъ. Слѣдъ нѣкой денъ ергелето пакъ „щукнало“ изъ Конопница. Сега вече лесно ги намѣрили, разбира се, пакъ въ Бусиловското поле. Тогава Паунко рекълъ на синоветѣ си: „Хайде да напуснемъ Конопница, защо Богъ самъ праща конетѣ ми на това мѣсто и показва къдѣ е моя късметъ“. Сжщата още година той довелъ осѣмтѣ си сина: Стоянъ, Йованъ, Ваклинъ, Рано, Цветко, попъ Стефанъ, Паунко и Спасе. Направилъ си къща, дѣто сега въ Босилиградъ е Ковачка махала, и присвоилъ цѣлото поле, зеръ нѣмало кой да му бърка. Присвоилъ и цѣлата клисура по течението на рѣка Драговищица чакъ до днешното с. Гложйе. Въ клисурата тогава било таквъ гжстакъ, че и сърпи се развѣждали, а Паунко, който билъ и „тюфекчия“, ги избивалъ съ десетки. Синоветѣ му захванали да изсичатъ върбака и да правятъ ливади, а по течението на Добри-долъ изорали ниви.

По едно врѣме, като дохождали златари отъ Неврокопъ, за да търсятъ злато по горноуйненскитѣ брѣгища, едно златарче дошло и въ Босилиградъ (вѣроятно по просия), па напуснало дружината си и останало слуга въ Паунко. Последниятъ слѣдъ врѣме го оженилъ (нѣкой мислятъ за една отъ дѣщеритѣ му), далъ му ниви, гори и ливади и му направилъ къща, дѣто днесъ е самарджийската махала (въ по-старо врѣме махалата се наричала Златарска). Сегашнитѣ фамилии „Сажарджинци“ сж потомци на това златарче. Вториятъ зетъ на Паунко било едно момче отъ Сърбия, което се занимавало съ кюмурджилтъкъ въ Кратовско. На отиване за Сърбия, то останало да слугува у Паунко и слѣдъ врѣме му станало

зеть. Отъ това „сръбче“ сж, казва прѣданieto, днешнитѣ Сърбинци, които по характеръ много се различаватъ отъ другитѣ потомци на дѣдо Паунко. Отъ Паунковия синъ попъ Стефанъ е сегашната Попова махала. Отъ сина му Ранѡ сж Ранициитѣ, 5—6 къщи.

Слѣдъ Паунко, като смѣтаме само най-старитѣ синове, родословието върви така: Стоянъ, синъ на Паунко, Стойко, Стояновъ синъ, Бойко, Стойковъ синъ, Кръсто, Бойковъ синъ, Аризанъ, Кръстовъ синъ, Заре, Аризановъ синъ, Йорданъ (пишециятъ тия редове), Заревъ синъ и Бойко, Йордановъ синъ.

Значи, основателятъ на новия Босилиградъ, дѣдо Паунко трѣбва да е дошелъ тука прѣди около 300 години.

Запазено е и слѣдното прѣдание за Босилиградъ: слѣдъ унищожението на Босилиградъ отъ турцитѣ, успѣли да се спасятъ само нѣколко фамилии, но не посмѣли да се върнатъ на старитѣ си огнища, защото Босилиградъ се падалъ на „друмъ“, дѣто постоянно минавали турци за Вранье. Три отъ тия фамилии се заселили въ гористото тогава, а сега оголѣло Крѣмиково, въ мѣстността Сѣлишни-Ридъ. Тѣ се казвали Рѣдинци, Тутунджийници и Павловци. Други три фамилии — Изполджийници, Чипѣвци и Майсторовчанье — направили колибитѣ си въ днешната махала Кръсъ. Отъ Сѣлишни-Ридъ се вижда цѣлата котловина и заселеницитѣ могли да се пазятъ отъ турцитѣ. Слѣдъ нѣкоя година шеститѣ домакинства почнали да се събиратъ на Петровденъ на „служба“ до старото пусто заселище тамъ, дѣто днесъ е гумното на дѣдо Дончо Кръстовъ. По това врѣме дошелъ и Паунко. (Второто прѣдание мнозина смѣтатъ за скроено).

Селото носи име Бусиловъ-градъ по името, ужъ, на послѣдния му владѣтель, Кралъ Бусъ или Бусилъ. Нѣкои пъкъ го тълкуватъ отъ думата бусъ — чимъ, т. е. къщуркитѣ на новитѣ заселеници, които дошли слѣдъ запустяване на градчето, били покрити съ бусты, чимове. Третото тълкувание — името да си носи отъ думата босилекъ, — който много се сѣе тука въ градинитѣ — е най-неприемливо. Ако се приеме първото тълкувание, тогава селото трѣбва да носи име Бусиловъ-градъ, тъй както го изговаря и всичкото население въ Крайще.

Въ и около крѣпостята на Буса (мѣстото днесъ се нарича Градище (табл. XXIX. 1) сега се заблѣзватъ само остатъци отъ зидаветѣ на крѣпостната стѣна. Градена била съ камъни, тухли и хорозанъ, направенъ отъ варъ и счукани тухли. Извънъ главната стѣна прѣди 7—8 години личеха двѣ малки укрѣпления, колко за по единъ човѣкъ. Прѣди години тукъ били намѣрени двѣ стрѣли. На изтокъ отъ крѣпостята, въ най-ниската частъ на баира, близо до Божичка рѣка, личатъ остатъци и отъ други градежи, отъ които изъ срѣдата на единъ прѣди 30 години извадили здравъ глиненъ кюпъ (врѣчва), който се пази и сега и събира 800 литри вода (табл. XXIX. 2). Стѣнитѣ му сж много дебели и прѣзъ устето му свободно може да влѣзе възрастень човѣкъ. Ако би се направили нѣкои разкопки, ще се откриятъ сигурно тѣрдѣ интересни нѣща, а особено на върха, дѣто

е била главната кула. Срѣщу Градище въ мѣстността „Джбо“ — до днешнитѣ гробища, иманяритѣ сж открили нѣколко гробове отъ тухли и зидини съ хорозанъ. На една скала, близо до това мѣсто, личи издълбанъ кръсть, който кара иманяритѣ да мислятъ, че близо до него е заровено голѣмо богатство.

Главниятъ поминъкъ на селянитѣ въ Босилиградъ е земедѣлие, скотовѣдство и овощарство. Мнозина покрай това изкарватъ прѣхраната си и отъ нѣкои занаяти: има терзии, обущари и кръчмари. Мнозина отъ селянитѣ отиватъ и другадѣ по печалба. Напоследъкъ най-много дирятъ печалби въ Америка.

10. Райчиловци.

(Височина — 740 м. всрѣдъ селото).

Два километра на югъ отъ Босилиградъ, въ западния кътъ на сжщата котловина, е разположено единичкото най-купно село въ Крайще — Райчиловци. Повече отъ къщитѣ му лежатъ върху наносния конусъ, образуванъ отъ Селска-долина, която и сега свлича огромно количество рушевенъ материялъ отъ дилувиялния теренъ на Райчиловски ридъ и го слага подъ селото. Южната страна на тази долина въ горния си край е покрита съ гжета букова гора, която принадлежи на черквата и затова, „като църковна“ не смѣе никой до сѣче отъ нея, инакъ отдавна би била унищожена. Сѣверната страна на долината и долниятъ край на южната сж моделирани отъ дъждовнитѣ води въ разнообразни форми, които постоянно мѣняватъ вида си, понеже нѣскливатата прѣстъ, отъ която сж съставени, лесно се рони. На сѣверъ отъ селото, като се върви къмъ Босилиградъ, слизатъ откъмъ сжщия ридъ още четири долини: Дойчинъ-дѣлъ, Катаринъ-долъ, Крайнъ-долъ и Кюрчийска долина. Тѣ всички сж пороища: склоноветѣ имъ сж оголени, добитъкътъ е изчепкалъ до самата земя трѣвитѣ, затова и на най-слабия дъждъ не е мжчно да свлѣче и изрови и тѣй лесно разрушимия теренъ. При устето Кюрчийската долина е отбита въ лѣво отъ теченето си прѣзъ единъ малкъ баиръ, който селянитѣ прокопали прѣди десетина години, за да не завлича и затрупва къщитѣ имъ (на около 15 сѣмѣйства).

Нѣкои отъ мѣстата, влизащи въ водосборния басейнъ на Крайн-долския порой, днесъ сж станали охранителни, та и силата на порой чувствително е намалѣла. Склонътъ на Райчиловски ридъ между Кюрчийска долина и Крайнъ-долъ е засаденъ съ борова гора, която расте необикновенно буйно. Тя е галеното дѣте на селянитѣ. Днесъ има до 4—6 метра високи борчета и не ще се минатъ 30 години, когато гората ще бжде готова за използуване. Подъ нея всичкото мѣсто, нѣкога набраздено отъ порои, е покрито сега съ гжета трѣва, която не пропуска ни капка вода надолу, и съ буйни жита. Колко би било красиво и полезно, ако цѣлиятъ склонъ отъ Райчиловци до Босилиградъ се покривеше съ борова гора!

На югъ отъ Селска-долина къмъ с. Радичевци слизатъ още два пороя: Роглинска долина и Браиловица; последната е най-дълга и съ най-голямъ водосборенъ басейнъ, затова свлича грамадно количество пѣськъ, който насипва върху Босилиградското шосе и върху нивитѣ и ливадитѣ на двѣтѣ села — Райчиловци и Радичевци.

Въ всички тия долини има малко или много вода; Браиловица държи водата си най-късно. Въ самото начало на Селска-долива извира доста студена „букова“ вода, колко за една голѣма чешма — наричатъ я Студени-Кладенецъ. Водитѣ му се губятъ надолу изъ шумака на осото и пѣська на ровинитѣ.

Селянитѣ взиматъ вода за пиене главно отъ бунари; такива въ селото има десетина. Водата имъ е бистра, студена, и много пивка. Кога ги копаатъ, обикновено на 2—3 метра намиратъ водата между чисто пѣськливитѣ пластове на поройния конусъ. Селянитѣ сж убѣдени, че отъ бунаритѣ вадитъ сжщата „букова“ вода на Студени-Кладенецъ — тя се губѣла изъ пѣська и тукъ я хващали.

Мѣстото, дѣто сж построени селскитѣ кѣщи, е изцѣдно — влага и вода не се задържатъ, а дъждовната вода се попива веднага отъ земята. Селището има източно положение — слънцето рано го огрѣва, но и рано го захожда, понеже Райчиловски ридъ отъ западъ рано дава сѣнка. Поради положението си, селото е изложено главно на сѣвернитѣ и южни вѣтрове; лѣтно врѣме изъ долината го хваща и вечерникъ, който при махалата Крайнь-Долъ нощно врѣме духа доста силно.

Най-добритѣ селски ниви се намиратъ подъ селото — разположени сж между него и рѣка Драговищица. Една година тѣ се засѣватъ съ жито, а другата — съ царевица. Поради пѣськливата имъ почва, която не задържа влага, посѣтитѣ царевици лесно се поврѣждатъ отъ лѣтнитѣ горещини, но отъ десетина години и на това е намѣрено цѣръ — дълга вада докарва вода чакъ отъ Любатска рѣка (язътъ ѝ се намира до босилиградскитѣ валявици), и сега всѣки селанинъ успѣва да полива нивата си 5—6 пкти прѣзъ лѣтото. Между нивитѣ се намиратъ и конопницата, които държатъ по 3—4 ара мѣсто. Непосрѣдствено до нивитѣ се намиратъ овощнитѣ градини, засадени главно съ черносливки. Срѣщатъ се и други овощни дървета (ябълки и круши), но сж много по-малко на брой отъ сливитѣ. Отъ сливитѣ варятъ ракии, която служи освѣнъ за мѣстно употребление, но още и за продажба въ планинскитѣ села изъ Любатска, Божичка и Лисинска общини. Въ селото нѣма ни една фурна за сушене сливи. Зеленчуковитѣ имъ градини се намиратъ главно покрай кѣщитѣ, но има нѣколко и при овощнитѣ градини, покрай двѣтѣ вади, отбити за шестѣтѣ селски воденици, отъ които 5 сж съ по два камѣка.

Орната земя е пѣськлива и слабо плодородна. Само нивитѣ подъ селото даватъ по-добъръ приходъ, понеже постоянно ги торятъ, а кога сж засѣти съ царевица, ги и поливатъ. На двѣ мѣста, колко по половинъ декаръ, сж правени опити съ засаждане лозя, но безъ успѣхъ, понеже

гроздето не дозрѣва. Сега селянитѣ засаждатъ на много мѣста и черници, но още не сж починали да отглеждатъ буби.

Селото има сбиенъ типъ и е единственото таково въ Крайще. Къщитѣ му не сж гъсто построени, а разстегнато; Роглинска махала пъкъ е отстранена отъ най-южнитѣ къщи на селото съ около 500 крачки. Това село нито е имало другъ типъ, нито може да промѣни сегашния си: синорѣтъ му е малкъ и не се е явила нужда отъ кошари за добитъка вънъ отъ селото. Повечето отъ селския имотъ, който има нужда отъ торъ, е леснодостъпенъ за коли, та отъ селото лесно се изкарва такъвъ. Освѣнъ това, слѣдъ земеделнието главния поминѣкъ на селянитѣ е овощарството. Поради тия двѣ причини, скотоводството, сравнено съ другитѣ крайшки села, е по-слабо застъпено. Тукъ именно лежи главната причина за сбиения типъ на селото. Нуждата за по-лесно отглеждане добитъка и оставяне тора му на самата нива, или близо до нея, защото инакъ нѣма какъ да се донесе послѣдния, тъй като мѣстата сж недостъпни за коли, е главната причина за разбиейния типъ на всички крайшки села.

Слѣдъ унищожаването на Босилиградъ отъ турцитѣ, сжщата участъ постигнала и село Райчиловци, което тогава носѣло име Микулѣчевци. Селото било разположено надъ днешната Кюрчийска махала при новата борова гора. Гробищата имъ били при махалата Вуканци, а черквата — при „Джебето“ (на сжщото мѣсто, дѣто е построена днешната). А още по-рано на мѣстото на тия стари гробища имало „латинско село“; латинско го наричатъ, защото гробоветѣ на умрѣлитѣ сж отъ хорозанъ и тухли; главитѣ имъ сочатъ къмъ западъ. Жителитѣ на това латинско село били рудари; надъ днешната махала Крайиъ-Долъ ужъ цѣлмивали сребро, зарадъ което докарвали вода по двѣ вади чакъ отъ подъ с. Гложие. Остатъци отъ тия двѣ успоредни вади сега се забѣлѣзватъ като двѣ пжтеки въ осоето срѣзцу воденицитѣ на Босилиградъ. Дълго врѣме селището стояло пусто. Нѣщо прѣди около 200 години дошли двама брата изъ нѣкое паланечко село (Македония) и се заселили тука. По-голѣмиятъ, Райчо, направилъ къща въ днешното село Райчиловци, което взело и името му, а по-малкиятъ, Радичко, се заселилъ около 1½ километъръ по на югъ и основалъ днешното село Радичевци.

Въ Райчиловци слѣдъ дѣдо Райчо дошълъ новъ заселникъ — дѣдо Стоица отъ паланечкото с. Подръжи-Конь,¹⁾ отъ когото сега сж дѣдо Стоичинитѣ на брой около 10 къщи. А отъ дѣдо Райчо прѣми потомци сж днешнитѣ дѣдо Аризанови, дѣдо Гергинови, дѣдо Динови, дѣдо Пешови, дѣдо Мишови и др. По-късно дошълъ и се заселилъ нѣкой си дѣдо Бойко отъ с. Църнощица; отъ него сж днешнитѣ Бойковци. Сега селото се дѣли на 6 квартала или дѣла: Кюрчийска махала, Вуканска, Ивковци, Сбирище и Роглинци (една частъ се казва баба Гроздинци, а друга — Недѣлинци). Около 400 метра западно отъ селото се намира махалата Крайиъ-Долъ съ едно домакинство, то е отъ Стоичинци.

¹⁾ В. Калчовъ. Македония — Етнография и статистика, 224 стр. Подръжи-Конь има 800 жители.

Селото нѣма свое старо градище (крѣпость), както що иматъ повечето крайшки села, но затова пъкъ е имало най-голѣма и едва ли не най-стара черква въ тоя край; казвала се е Св. Спасъ. Въ нея Кралъ Бусъ и Кралъ Бранковски, както се каза вече при описанието на Босилиградъ, намѣрили смъртъта си, слѣдъ което била разрушена черквата. Останалитѣ здрави каменни колони, масивни дъбови врата и дѣлани камъни, главно отъ бигоръ, били занесени отъ запусълото черквище прѣди 80 години за новостроящата се Изворска черква и тамъ употребени. Тогавъ с. Райчиловци било малко (18 къщи всичко били, „у рабушъ“, както ги помни баба Пена, майка на селския свещеникъ Александра), та нѣмало кой толкова да се противи, за да не задигатъ изворчанье чуждъ имотъ. Прѣзъ 1895. год., когато копаели основитѣ за сегашната черква върху тия на старата, изкопали въ олтаря два скелета. Дали тѣ не сж тия на тѣй нещастно погиналитѣ двама крайшки войводи! Намѣрили още и една капитель на колона отъ сивъ варовникъ. Тука, между разхвърленитѣ камънаци, прѣди освобождението овчарчета извадили голѣма плоча съ нѣкакъвъ надписъ, но била начупена на късове отъ турцитѣ. Намирали още и монети съ латински надписи, желѣзни кръстчета и разни дребулии; сега нищо не е запазено освѣнъ капителя. Нѣми свидѣтели на старинитѣ сж тритѣ грамадни брѣстове (по-рано били 7), въ единия отъ които сега мжти орелъ, закрилникъ на селото отъ градъ и наводнение.

Поменатата баба Пена, отъ която съмъ черпилъ повечето свѣдѣния за старинитѣ и историята за заселяването на селото, помни, кога цѣлото село е имало другъ типъ къщи, съвсѣмъ различни отъ днешнитѣ и много просто направени, „ама кочини бе'а, бабинъ!“ Били сжщо като днешнитѣ кошари за добитъкъ (по това врѣме цѣлото Крайще имало тоя типъ къщи).

До прѣди 60 години селото не е имало къща съ два етажа и керемиденъ покривъ. Слѣдъ освобождението почнали да правятъ двоетажни къщи и да ги покриватъ сж керемиди. Дѣдо Дино и дѣдо Станко (първиятъ е още живъ) на младини отишли въ кюстендилското с. Колѣща, за да изучатъ занаята, „черемидарлъкъ“; оттамъ довели мѣйстора си, който имъ намѣрилъ хубава земя близо до днешната черква, и оттогава голѣма часть отъ селянитѣ на с. Райчиловци се прѣдали на тоя занаятъ и почнали за правятъ керемиди почти за цѣлото Крайще. Днесъ обаче, сж уцѣлѣли само 7—8 керемидарници, защото и по други села взели да правятъ керемиди, та тукашнитѣ, макаръ и най-здрави, взели да се не харчатъ твърдѣ много.

Поминѣкътъ на селянитѣ, сравнително съ другитѣ села, е по-лекъ; занимаватъ се главно съ земедѣлие, овощарство и скотовѣдство. Понеже селото разполага съ малко ниви и ливади, затова почти всѣка година се изселватъ по-бѣднитѣ сѣмейства въ Бѣлослатинско, Раховско или Тозлука. Откакъ се откри шосето Кюстендилъ—Босилиградъ, мнозина селяни отъ селото припечелватъ по нѣщо отъ кираджилъкъ съ коли.

Въ Райчиловско землище е минавалъ и единъ старъ конски пѣтъ, по който кираджии изъ Трънъ, Брѣзникъ и Крайще ходѣли за Скопие и Велесъ. Пѣтътъ дохождалъ откъмъ село Изворъ, слизалъ покрай баиръ Кремиково до мѣстността Таневъ-Ханъ, отбивалъ се прѣзъ ливадитѣ и, по мостъ подъ черквата, минавалъ рѣка Драговищица. Оттукъ вървѣлъ прѣзъ мѣстността Грамагъе (днесъ е лѣщаръ), селата Радичевци, Брѣстница, Бистъръ, Црешново, послѣ прѣзъ Деве-Багъръ, Паланка и нататъкъ. Днесъ по тоя пѣтъ не върви никой.

11. Радичевци.

(Височина — 720 м. всрѣдъ селото).

Петъ километра на югъ отъ Босилиградъ, като се върви по шосето за Кюстендилъ, въ южната частъ на котловината е разположено с. Радичевци въ двѣ махали, отдѣлени една отъ друга съ около 500 метра. Горната се казва Село и брои 12 къщи, а долната — Венчарска махала — 13 къщи. Прѣзъ срѣдата на горната махала минава шосето, подъ което се намиратъ и двѣ къщи отъ долната.

Горната махала е разположена на лѣвния брѣгъ (само една къща е на дѣсниа) на пороицето Селска-долина, чийто водосборенъ басейнъ почва откъмъ Радановъ-Гробъ, като приема въ себе си водитѣ и пѣсъка на други три по-малки пороя. Каналътъ на изтичането му свършва точно при къщитѣ и оттукъ надолу почва голѣмиятъ му наносенъ конусъ, който всѣка година разширява все повече и повече своята основа, като покрива съ пѣсъкъ много работна земя: ниви и ливади.

Долната махала носи името си отъ вида на мѣстото, дѣто сж разположени къщитѣ — по вѣнеца на единъ малъкъ баиръ.

Рѣка Драговищица е отдалечена отъ махалата Село около 750 метра, а Венчарската махала е близо до рѣката. Селянитѣ отъ горната махала взиматъ вода за пиене отъ долината, но тя лѣтно врѣме губи водитѣ си въ пѣсъка; тогава вода се взима отъ Драговищица. Селянитѣ помнятъ, че кога горитѣ въ Селска долина не били изсѣчени, водата тука не прѣсѣхвала. Въ тази махала нѣма нито изворъ, нито чешма. Правени сж опити да извадятъ бунари, но излѣзли не дотамъ сполучливи: трѣбвало да се копае много дълбоко, за да се намѣри водата, затова селянитѣ прѣдпочитатъ да си я донасятъ отъ Драговищица, макаръ и да с толкозъ далече. Венчарска махала взима вода за пиене само отъ рѣката.

По-голѣмата частъ отъ нивитѣ, ливадитѣ, овоцнитѣ и зеленчукови градини сж разположени на дѣсниа брѣгъ на Драговищица: туку подъ Село сж нивитѣ, подъ тѣхъ овоцнитѣ и зеленчукови градини, а най-близо до рѣката — ливадитѣ. На лѣвния брѣгъ се издига стрѣменъ баиръ, Кремиково, върху гребена на който сжщо се намиратъ ниви. Политѣ му сж плешиви — нарѣдко прѣснатитѣ джбови дървета наумяватъ, че нѣкога тукъ е имало гора. Ако не имъ трѣбваха джбовитѣ дървета за шума, съ която зимно врѣме хранятъ добитъка, селянитѣ щѣха да изрѣ-

жати и тия рѣдостърчащи и окълцани дървета: чувство за пазене гора съвсѣмъ имъ липсва, както що е въ всички крайшки села. Срѣщу Венчарската махала слиза Сушичката долина, твърдѣ характеренъ порой, чието описание дадохъ въ общата частъ. Той тече въ тѣсна долина, заградена отъ сѣверъ съ Кремиково, а отъ югъ съ Млѣкоминско осое. Каналътъ на изтичането му се намира близо до рѣката, затова поройниятъ му конусъ е малъкъ. Отъ нѣколко години обаче, каналътъ се издува въ срѣдата, та при пороенъ дъждъ водата изтича отъ страна, като залива и покрива съ пѣськъ радичевски имоти, разположени на лѣвния брѣгъ на Драговищица (табл. VII. 2).

Доскоро е нѣмало нито една воденица въ селото, защото липсва „скокъ“, т. е. не можало да се изкара вода отъ Драговищица, понеже мѣстото е равно. Заради това има и шега: „Двѣ добрини не могатъ да се събератъ на едно мѣсто: въ Радичевци има скокъ, а нѣма вода, а пѣкъ въ Белутъ има вода, пѣкъ нѣма скокъ (трѣбва да се разбира наопаки)“. Прѣди десетъ години успѣли да направятъ вада, и сега въ селото има една воденица.

Село Радичевци нѣма голѣма мера; въ сжщностъ нѣма никаква мера, защото всичко се оре, само че една година частъ отъ нивитѣ стоятъ „на прелогъ“ и тогава служатъ за пасбище или за мера, както го разбиратъ тукъ. Земята е слабо плодородна. Малкото ниви, що се намиратъ подъ махалата Село, сж по-добри и затова ги засѣватъ съ царевица и жито по редъ — една година съ едното, а другата съ другото.

Всички кошари, търли, гумна и дворове за добитѣкъ се намиратъ до кщитѣ за живѣние.

Основателъ на селото е дѣдо Радичко, братъ на основателя на с. Райчиловци. Той построилъ кщата си въ днешната махала Село и скоро взели да дохождатъ и други заселници изъ Кочанско (Маведония), а послѣ изъ крайшнитѣ села Метохия и Гложие. Стари хора помнятъ, кога цѣлото село броило петъ кщци и всички били вкупъ. Послѣ за удобство се раздѣлили на двѣ махали.

Никакви старини нѣма въ землището на селото.

Главниятъ поминѣкъ на селянитѣ е земедѣлие, а послѣ скотовѣдство и овощарство. Тука най-много се раждатъ крушитѣ „изворки (расѣлки)“, отъ които се прави туршия — турятъ ги съ вода въ каци, за да ги запазятъ за зимата. Отъ тая вода напролѣтъ става оцетъ, твърдѣ приятенъ на вкусъ.

12. Милѣвци.

(Височина — 1150 м. при утлището).

По плешивитѣ южни склонове на Милевската планина сж прѣснати махалитѣ на с. Милевци. Кщитѣ сж построени все на припекъ съ изключение на нѣкои отъ Арнаутската и Гѣринска махали. Почти всичкото пространство, което заема селото съ нивитѣ, ливадитѣ и пасбищата си,

е обезгъсено, а и останалитѣ туеъ-тамъ горички отъ букови дървета въроятно скоро ще бждатъ унищожени, понеже селото не притежава обща гора, отъ която да се ползува за строителенъ и горивенъ материалъ. Малкото дъбова гора, която нѣкои отъ милевскитѣ махали иматъ въ мѣстността Манастиръ (Долнолисинската висура), се пази и употребява за кастрене на вѣйкитѣ зарадъ шума. Почти всички махали сж разположени отъ двѣтѣ страни на дълбока долина, въ чието дъно тече потокъ, който води началото си отъ чешмата Самовилнякъ. Отъ махалата Село и Ливадска, надолу, долината става отведнажъ стръмно наведена. Въ скалистото ѝ дъно се образуватъ двѣ-три водопадчета, които селянитѣ наричатъ „боботала“ (а и цѣлата мѣстность се нарича Боботало), защото водата „боботила“ при падането си отъ скалитѣ. Подъ Боботалото започва вече синорътъ на с. Босилградъ. До прѣди 20 години въ това мѣсто и надолу отъ него и двата склона на долината били покрити съ гъсти лѣщади, отъ които сега почти и поменъ нѣма — всичко е оголено и прѣвърнато на ниви, земята на които пъкъ днесъ е свлѣчена отъ пороищата.

Чиста, студена и вкусна вода има почти въ всѣка долчинка, та въ това отношение с. Милевци е богато. Рѣдко въ друго село човѣкъ ще срѣдне толкозъ много чешми съ корита, които да се държатъ въ такъва изправность. На повечето мѣста имената на чешмитѣ и изворитѣ сж скътитѣ, както що сж и на долинитѣ: Самовилнякъ, Качарница, Шоткинъ-Кладенецъ и др.

Селото е много вѣтровито. „Планина е, та сѣ си дѹва“, казватъ селянитѣ. Най-много духатъ „студѣнно“ — сѣверонточнийтъ и „долняко“ — южниятъ. Цѣлата околность много често се покрива съ мъгли, а скъщо и често бие градъ.

Всички почти селски имоти се намиратъ близо до къщитѣ, но има нѣкои ниви и ливади доста отдалечени. Нивитѣ сж „на поделци“, тѣй че не се срѣща голѣмъ закръгленъ имотъ, принадлежащъ едному. Подъ Ливадска махала има нѣколко ливади, които се напояватъ отъ Милевския потокъ. Туеъ, па и отсрѣща, дѣто е могло да се изкара вода, селянитѣ сѣятъ и царевица (на височина повече отъ 1000 метра). Почти всички ниви сж пѣсъкляви, та дѣто и да се садятъ картофи, все излизатъ много добри. Милевци е прочуто съ своитѣ едри, гладки и съ розово месо картофи.

Селското пасбище се казва Пдище; то държи върха и южнитѣ ребра на Милевската планина. Половината се пасе отъ добитѣка, а другата половина се пази за косене на сѣно. Само когато годината е извънредно суха, тогава не косатъ „планината“. Общата селска гора, Рода, която е само отъ букови дървета, държи малко пространство и е единствената имъ охранителна гора.

Нивитѣ сж изобщо слабо плодородни и, ако не се торятъ, не би дали почти нищо. Поради голѣмата надморска височина въ селото нѣма плодни дървета, съ изключение на джанки и нѣкои планински сортове

ябълки. Тукъ-тамъ има и черни сливи, но плодътъ имъ недозрѣва. Едно сръдно по голѣмина домакинство (напр. отъ десетъ души) има нужда отъ 80 дек. ниви, 30 дек. ливади, 30 дек. гора и 100 глави добитъкъ, за да си „поминува“.

Повечето отъ нивитѣ и ливадитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: Кръсъ, Цвѣнна пѣива, Падина, Груински Ридъ, Ябуче, Влашки-Гробища, Огранъи, Милковица, Жилинъ Ридъ, Света-Вода, Свети-Илия, Бранъище, Параловска, Врѣшникъ, Погледецъ, Ненкинъ-Гробъ, Гарина, Самовилинякъ, Станове, Пойще, Бричище.

Както повечето отъ крайшкитѣ села, така и Милевци има разбиенъ типъ. Състои се отъ 6 махали: Ливадска — 15 къщи. Тя е разположена въ политѣ на върха Св. Илил и има най-добро положение спрямо другитѣ махали. Махалата Село — 16 къщи — е разположена сръщу Ливадската въ подножието на височината Поповъ-Ридъ. Арнаутска махала брой само 5 къщи и е разположена до височината Преслъпъ, дѣто минава пътятъ отъ това село за Долна-Лисина. Надъ тази махала отъ сѣщата страна на дола е разположена Гаринска махала въ подножието на височината Погледецъ; тя също брой само 5 къщи. Сръщу Гаринска махала, въ подножето на Самовилинякъ, се намира махалата Дълга-Нѣива съ 6 къщи. Последниятъ махала — Прекопланска — се намира откъмъ долнолисинско землище. Тя брой 8 къщи. Разстоянието между махалитѣ Село и Ливадска е, сравнително, малко — около $\frac{1}{2}$ килом. Отдалечени съ 2, 3 и 4 кил. м. на сѣверозападъ отъ тѣхъ сж Арнаутската, Дългонивската и Гаринската махали. Прекопланската пъкъ отстои около 2 часа далечъ отъ махалата Село, на сѣверозападъ прѣзъ планината.

По-рано селото било купно и се намирало въ сегашната махала Село. Тогава се състояло отъ 9 къщи. Дѣдо Аризанъ Кръстовъ, 92 годишенъ старецъ, добръ помни това. Само двѣ къщи отъ деветѣ били отдѣлни отъ селото и образували махалата Прекопанци. Селото се разселило по махали прѣди около 60 години за удобенъ животъ и за по-добро отглеждане на добитъка, който трѣбвало да бѣде по-близо до нивитѣ.

Селото било основано отъ трима брата, избѣгали изъ днешна източна Сърбия. А избѣгали тѣ, защото убили двама души спахии, които искали да изнасятъ женитѣ имъ. Петъ домакинства отъ Ливадска махала носятъ име Калѣинци — Моравци и иматъ, споредъ нѣкои, циганско потекло. Единъ бездѣтенъ милевчанинъ намѣрилъ едно изгубено циганче, усиновилъ го, отгледалъ го и го задомилъ. Всячки, които сж се родили отъ него, сега иматъ възчерна кожа, та затова другитѣ селяни ги наричатъ „калести“ (възчерни). И днесъ въ селото на мургавитѣ овце казватъ калести. Каленицитѣ иматъ и второ име — Моравци, понеже родителитѣ на изгубеното циганче били дошли откъдѣ рѣка Морава. Най-напрѣдъ дѣдо Филипъ „извелъ“ сѣмейството си отъ Село при Преслъпъ и основалъ Арнаутската махала; той самичкъ носѣлъ този прѣкоръ — „арнавуть“. Дългонивската махала е основана отъ дѣдо Марко.

Въ селото има и пришелци отъ селата Драголевици, Горни-Коритенъ и Власина (Сърбия). Прѣселили се тукъ ужъ за по-добъръ животъ.

Цѣлото село днесъ има само двѣ керемидни къщи, а останалитѣ сж покрити съ слама. Сръщатъ се къщи и отъ най-стария типъ: греди, закрѣпени въ земята, наклонени една къмъ друга и събрани горѣ съ свободнитѣ си крайща върху друга хоризонтална греда, или, както казватъ тука, гредитѣ сж „наколибени“. Прозорци нѣма, свѣтлина влиза само отъ вратата. Огнището е на сръдната, коминъ нѣма, и димътъ излиза прѣзъ сламата, съ която е покрита къщурката. Различава се отъ обикновена тѣрза, че на сръдната има огнище, а надъ него виси дълъгъ прѣтъ или желѣзна верига съ кука на край, на която виси котле.

По-рано въ селото е имало повече задруги, а сега сж запазени само двѣ и то не толкозъ голѣми; едната е на дѣдо Станко Стаменовъ съ 26 души, а другата на дѣдо Аризанъ Кръстовъ съ 19 души.

Селото е кесимджийско. Зарадъ доброто и обширно пасбище, което притежава, било съ хитросъ и насилие завладѣно. За произхода на името на селото никой нищо не знае. Вѣроятно, първиятъ, който съ добитъкъ е дошълъ тука и забилъ колець, та основалъ село, ще се е казвалъ Милѣ, а отъ него и селото носи име Милевци, както що е случая съ Радичевци и Райчиловци.

Въ околността на селото Милевци се намиратъ слѣднитѣ старини: Въ мѣстността Манастиръ — Лисинска клисура, близо до рѣката, отъ лѣвия ѝ брѣгъ, стоятъ развалинитѣ на стара черква и други сгради около нея. Това било, казватъ, манастиръ Св. св. Петъръ и Павелъ. Мѣстността прѣдставя една хлѣтналость, образувана въ най-долнията частъ на една пазва отъ западнитѣ склонове на Милевска планина; заобиколена е съ гѣста джбова гора и прѣзъ сръдната ѝ протича малкъ потокъ, който слиза откъмъ Прѣслѣпъ и върха Св. Илия. Около $\frac{1}{2}$ км. м. на западъ, на една сравнително малка височина, е имало крѣпость, развалинитѣ на която много добрѣ личатъ сега. Това било укрѣпление, подържано ужъ отъ самия манастиръ — да пази него и пътя, който минавалъ прѣзъ клисурата. Постницата му — сегашната долнолисинска черквица — е отдалечена отъ манастиря около $2\frac{1}{2}$ км. м. Говори се за положително, че въ сръдната на развалинитѣ отъ черквата Св. св. Петъръ и Павелъ била зарита неотдавна голѣма мраморна плоча съ добрѣ запазенъ надписъ, вѣроятно славянски. До Прѣкопанска махала на една височина, която се намира между двѣ долини, стоятъ развалинитѣ на старо градище (около 80 см. надъ земята), на което зидоветѣ сж отъ недѣляни камъни и хорозанъ. Познаватъ се много добрѣ и нѣкои отъ бойницитѣ. Право на изтокъ отъ махалата Селѣ, на около 300 крачки разстояние, се намиратъ стари гробища, които селянитѣ наричатъ „власки гробища“. Надгробнитѣ плочи съ кръстове се познаватъ и сега. Освѣнъ тия старини, приказва се, че нѣкога имало и старъ път, който водѣлъ отъ поменатия манастиръ прѣзъ Милевци и Груинци за с. Метохия. Дѣдо Величко Здравковъ, 80 годишенъ старецъ

отъ Метохия, знае отъ по-стари хора, че селото имъ било „метовъ на Милевския манастиръ“.

Поминъкътъ на селянитѣ е тежъкъ: нивитѣ имъ сж неплодородни, добитъкътъ имъ намалява — ето защо сж принудени да отиватъ по печалби въ Дупнишко, Самоковско, Ямболско, Загорйе, а напоследъкъ и въ Америка. Тамъ се занимаватъ съ „дунгерлъкъ“.

18. Гложиѣ.

(Височина — 1150 м. при училището).

Синорътъ на село Гложйе почва на $3\frac{1}{2}$ кил. м. западно отъ Босилиградъ, като се върви по пътя за село Долня-Любата — Мусулъ. Изъ долинитѣ на този голѣмъ синоръ и то главно по припечитѣ сж прѣснати на голѣмо разстояние една отъ друга махалитѣ на това село. Глошката планина образува гребенъ, който почва отъ върха Чуковецъ (1408 метра) и върви на сѣверъ до върха Мечитъ (1758 м.), а оттукъ се отправя на югоизтокъ, та въ цѣлото си протяжение образува една дъга, обръната къмъ югъ. Този гребенъ заедно съ Любатска рѣка затваря като въ обръчъ селото и го отдѣля отъ синоритѣ на съседнитѣ му села Долня-Любата и Долня-Лисина и донѣдѣ го пази отъ студенитѣ сѣверни и сѣвероизточни вѣтрове. Обаче тукъ ставатъ пакъ силни студове, главно поради голѣмата надморска височина на селото — срѣдно 1250 метра.

Южно отъ върха Мечитъ, въ склона на планината, се отваря широка и дълбока долина, която носи име Глошки-долъ и събира водитѣ на други по-малки стрѣмни долинки, вдлъбнали се въ дѣситѣ и лѣвитѣ ѣ страни. По тоя начинъ, въ дѣното на Глошки-долъ се образува буйна планинска рѣчица, последенъ най-голѣмъ притокъ на Любатска рѣка до Босилиградъ. По течението на тия долинки сж наредени гѣсто една до друга малки воденици съ по единъ камъкъ, които мелятъ и зимѣ и лѣтъ, стига да има какво да се меле — зеръ с. Гложйе много често страда отъ гладъ. На много мѣста главниятъ долъ образувалъ водопадчета и дълбоко е издълбалъ становитната скала, като е откъртилъ и едри балвани, между които сега стрѣмглаво провиря кристалнобистритѣ си и запѣнени води. И ако човѣкъ не е подъ настроение, че се намира въ крайно бѣдно село, много леко би било на душата му и възблагодарилъ би Богу за красивата картина, що се открива прѣдъ очитѣ му. Прѣди години, когато селото е имало по-малко заселеници, изкарващи прѣхраната си главно отъ скотовѣдството, което било въ цвѣтуще състояние (и сега търговцитѣ съ въздишка си спомнятъ, за едритѣ нѣкогашни глошки возли и овни), Глошки-долъ е билъ много красивъ: покритъ отъ срѣдата надолу съ едра гора, а на горѣ — съ буйна трѣва. И тогава селянитѣ били доволни отъ живота си и прѣкарвали доста охолно. Сега обаче не е така. Селото се прѣснало навсѣждѣ по зерата, обрънало голѣма частъ отъ пасбищата въ

ниви и по тоя начинъ спомогнало за унищожаване на скотовъдството. Нивятъ сж крайно неплодородни, отгорѣ на всичко не се минава година да не бждатъ смзатени отъ градъ. По тоя начинъ, нѣмотията се е вмъкнала въ всѣка къща, и днесъ всички сж въ ржцѣтъ на земеделческата банка или частни лихвари. Младитѣ гложани сж пѣргави и хитри; ходятъ по печалба главно изъ Източна България, дѣто взиматъ и служби по чифлицитѣ, полицията, болницитѣ и др. Но все пакъ нѣщо ги влѣче къмъ родното село, и тѣ скоро напускатъ службата, дохождатъ си, оженватъ се, а сиромашията ги дочаква съ отворени обятия. Гложани най-мжчно се изселватъ.

Обърнатитѣ на югъ къмъ Любатска рѣка стръмни спусъци на Глошка планина сж покрити съ джбова гора, която сега на много мѣста е проредена. Осойнитѣ пѣкъ иматъ букова гора. Селото притежава и една доста голѣма чисто букова гора на дѣсния брѣгъ на Любатска рѣка, но тя е спорна съ село Паралово.

Навсѣкждѣ изъ глошкия синоръ се срѣща въ изобилие изворна вода за пиене на хората и добитѣка, но на много мѣста махалитѣ сж отдалечени отъ тия извори, та сж принудени да прѣнасятъ водата съ буколи (дървенъ сждъ, приличенъ на бѣвичка). За пране пѣкъ почти половината отъ махалитѣ ходятъ доста далече, въ по-голѣмитѣ долове.

Селото е настрана отъ пътя Босилиградъ — границата, та, освѣнъ кози пътеки, по които минаватъ хора и натоварени коне отъ една махала за друга, другъ пътъ не го бие: никое друго село не минава за пазаръ до Босилиградъ или Кюстендилъ прѣзъ с. Гложие.

Нѣма нито една частъ отъ селището, която да не е изложена на студени вѣтрове. Тукъ духатъ главно сѣверниятъ вѣтъръ, който носи име „студѣнио“, сѣвероизточниятъ — козодѣръ, южниятъ — жѣшно. Последниятъ докарва винаги дждъ. Когато духатъ източниятъ и сѣверниятъ, врѣмето се оправя, но зимно врѣме става непоносимо студено. Още въ края на есенята почва да пада снѣгъ, който се задържа до началото на пролѣттята. Зимно врѣме снѣгътъ силно завѣва пътищата, тѣй че и пѣшъ човѣкъ мжчно може да мине отъ една махала до друга. Поради това не сж рѣдки години, прѣзъ които да не измѣрзватъ есеннитѣ сѣитби.

Старецътъ, дѣдо Миленко Летел, 108 годишенъ, сега още живъ, помня, кога селото е броило само 7 къщи, всички построени въ днешната махала Село. Послѣ селото се увеличило и достигнало до 30 къщи, все още накупъ. А слѣдъ това имъ станало тѣсно, та били принудени да държатъ добитѣка си по кошари. За удобство при отглеждане на добитѣка и за използване тора му на самото мѣсто (инакъ нѣмали възможность да изкарватъ тоя торъ на нивитѣ, защото кола ги не хваща), селото се прѣснало по тия кошари, дѣто полека-лека се образували днешнитѣ махали. И сега даже се образуватъ нови махали: нийдѣ нѣма да срѣщнете на едно мѣсто близо една до друга повече отъ 4—5 къщи.

Днесъ с. Гложие е прѣснато на 28 махали, отъ които най-отдалечени една отъ друга сж махалитѣ Липа и Баина, около 2 часа пѣтъ.

Като се върви отъ изтокъ къмъ западъ по южнитѣ ребра на Глошка планина, махалитѣ сж разположени така:

1. Гнойшчанье — 3 кѣщи. Махалата носи името на мѣстото, дѣто е разположена. Кога махалцитѣ живѣли въ купното село (тѣ всички сж отъ една фамилия), тукъ се намирали нивитѣ, кошаритѣ и добитъка имъ. Нивитѣ били добрѣ наторявани и давали добро жито; въ цѣлото Крайще на тора казватъ гной, и тѣй мѣстото получило име Гноище.

2. Надъ Гнойшчанье се намира махалата Шиндаци, въ мѣстността Белутокъ, — 2 кѣщи. Тѣ взиматъ вода за пиене отъ единъ изворъ, който наричатъ „виръ“. Махалата носи и име Бѣлутокъ отъ многото бѣли камъни, които се срѣщатъ по нивитѣ ѝ.

3. Близо до Шиндаци се намира махалата Варазлинци — наричатъ ги още Липчанье по името на мѣстността — 5 кѣщи. Дѣдо Богданъ, основателтъ на махалата, при говорене често употребявалъ думата „варази“, та ужъ отъ това ги нарекли Варазлинци. Вода за пиене взиматъ отъ виръ, а добитъкътъ имъ пие отъ коритото на една чешма, която извира току надъ махалата.

4. Самоодовци — 6 кѣщи. Всички сж отъ единъ родъ, но сж раздѣлени и живѣятъ на двѣ мѣста: 3 отъ тѣхъ се намиратъ въ сжщата мѣстность, Липа, а другитѣ 3 — въ Голѣми-долъ (на западъ).

5. Въ мѣстността Церье се намира махалата Личаровци — 2 кѣщи.

6. По на сѣверъ отъ Личаровци се намира махалата Кьосинци — 3 кѣщи. Самоодовци, Личаровци и Кьосинци взиматъ вода за пиене отъ виръ (кладенецъ, изворъ).

7. Около чешмата Райковъ-Кладенецъ сж разположени кѣщитѣ на махалата Кории — 15 кѣщи. Тази махала се състои отъ 5 отдѣлни родове: Колѹнци — 5 кѣщи, Ковачевци — 6 кѣщи, Салимонье — 3 кѣщи, Чѹкаринци — 1 кѣща и Стамболѹнци — 2 кѣщи.

8. Кѹмова махала се намира въ началото на Голѣми-долъ, точно надъ училището и брои 9 кѣщи. Когато с. Гложие било малко и на кушъ, основателитѣ на тая махала били кумове на цѣлото село.

9. Около единъ километъръ на западъ отъ Кумова махала е махалата Мѹсинци — 4 кѣщи. Основателтъ на махалата, като дѣте билъ много пѣргавъ и живъ — постоянно тичалъ и подражавалъ на конче. Баща му отъ силна обичъ му казвалъ: „мусе, мусе!“ както се зоватъ тука кончетата. Тѣй му останало и името — Мѹсе. Тази махала взима вода за пиене отъ чешмата Лисичи-Камикъ.

10. На югъ отъ Кумовци, най-близо до училището, се намира махалата Селѹ, която днесъ има само двѣ цигански кѣщи. По-рано е имало и една кръчма, но сега е затворена. На това мѣсто прѣди 60—70 години било разположено цѣлото село. Още личатъ зидинитѣ на старитѣ кѣщи.

11. На западъ отъ Мусинци въ мѣстността Бобарина-Бука се намира махалата Дѣдо Миленковци — двѣ кѣщи.

12. Малко на западъ отъ Дѣдо Миленковци въ мѣстността Янчово-Гумно е разположена махалата Янчовчанье — 4 къщи.

13. Около 80—90 крачки на западъ отъ Янчово-Гумно се намира една самостоятна къща, наричана махала Кулкѹновъ.

14. Въ мѣстността Пѣпракье се намира махала съ сѣщо име. Тя брой само една къща, отдѣлена отъ Янчовчанье.

15. Въ мѣстността Говедарникъ се намира махалата Личарѡвци, които сѣ отъ единъ родъ съ поменатитѣ въ мѣстността Церье Личаровци — 7 къщи.

16. По на югъ отъ тѣхъ, близо до гробищата, въ мѣстността Крагуйчевъ-Ридъ се намира махалата Трънѣци — една къща.

Поменатитѣ отъ № 8 до тукъ махали се намиратъ въ началото и по дѣснитѣ склонове на Глошки-долъ (Гулеми-долъ) и то въ най-ниската му частъ.

17. Най-отгорѣ, въ западната частъ на Глошки-долъ, се намира Гръчка махала — 4 къщи. Махалата носи това име поради слѣдната причина: основателтъ на тѣзи махала, като живѣлъ още въ вунното село, билъ най-сѣстоятелниятъ човѣкъ, но ималъ единъ недостатъкъ — билъ много скъперникъ. Отъ скъперничество, кога ялъ хлѣбъ, за госба употребявалъ слива (джанка), отъ която само веднажъ отхапвалъ, а послѣ, само я лизалъ, за да му стигне до края на яденето. Нарекли го скържавъ като грѣкъ, кога лиже маслинка.

18. Близо до тази махала има една самостоятна къща на Димитрия Стойчинъ, когото неизвѣстно защо подигравателно наричатъ Аралѣмпия.

19. Въ мѣстността Джурковъ-долъ се намира махалата Чоролѣнци (Маринковци) — 5 къщи.

21. Малко по-долу отъ тѣхъ въ сѣщата мѣстность се намира махалата Грънчаръ — 1 къща.

22. Недалече отъ Грънчаръ се намира махалата Чавдарци — 4 къщи.

23. На западъ отъ Джуркинъ-долъ се намира махалата Трънѣци — 3 къщи. Отъ тѣхъ е споменатата вече съ сѣщото име махала, що е до гробищата.

24. Още по на западъ, надъ върха Чуовець, въ мѣстността Мартиновица, се намира махалата Бѣинци — 3 къщи.

25. Въ сѣщата мѣстность малко по на югъ отъ Бѣинци, на далечина около 100 крачки, е разположена махалата Дропляци — 3 къщи.

26. По на югъ отъ тая махала се намира махалата Колѹнци — 3 къщи. Тѣ сѣ отдѣлени отъ споменатитѣ вече Колѹнци изъ махала Корин.

27. На югъ отъ Бѣинци и Колѹнци се намиратъ двѣ къщи, които носятъ име Бѣинска махала; отдѣлили сѣ се отъ по-горнитѣ Бѣинци.

28. Последната махала е Огорельници. Тя се намира въ мѣстността Гулемо-Осое и брон 3 кщи.

Кой първъ е дошълъ и побилъ колъ, за да основе въ тая стрѣмна мѣстность поселище, не е извѣстно. Той не е могълъ да бѣде другъ освѣнъ нѣкой овчаръ или козаръ. Селото носи име — тъй мислятъ селянитѣ — отъ името на тоя неизвѣстенъ основателъ, когото ужъ казвали Глогъ. Това обаче никой сигурно не твърди, а скъщо и никой не може да каже, коя е другата причина да носи селото това име. Само нѣкои мислятъ, че селото носи име Гложие отъ многото глогови дървета, що се срѣщатъ изъ синора му. Такива се срѣщатъ най-много въ мѣстността Орниче, дѣто сега се намира единъ параклисъ и дѣто остатъци отъ градежи (тухли и хорозанъ) показватъ, че тукъ е имало много по-старо заселище. При чешмата, надъ махалата Липа, има доста голѣмъ глогъ, подъ който не бивало да се седи или спи „оти че те овали“, казваше ми едно овчарче на 6. VII. 1910 год. когато азъ бѣхъ полегналъ подъ сѣнката му, слѣдъ като пихъ отъ студената вода на чешмата. И още нѣколко такива глогови дървета могли да правятъ тая пакость на хората, ако се седи или лежи подъ клонетѣ имъ. Възможно е тогава приходѣтъ на селото да иде отъ думата глогъ.

Селището не е бѣдно откъмъ старини. Въ мѣстността Орниче, споредъ прѣданieto, съществувало нѣкога поселище съ име Старо-Село, отъ сградитѣ на което сега се изравятъ по нивята тухли, хорозанъ, гърнета, земни кюнци, чашки, монети и др. нѣща. Оттукъ водѣлъ пѣтъ за Вранѣе. Отначало вървѣлъ къмъ сѣверъ, послѣ завръщалъ на сѣвероизтокъ и при мѣстността Долня-Бусилица взималъ сѣвероизточна посока. И днесъ много добръ се познаватъ останкитѣ отъ тоя пѣтъ. Той не върви точно по билото на планината между глошко и долно-лисинско землище, а държи страната откъмъ Гложие — пази се отъ сѣвернитѣ вѣтрове. На едни мѣста зарадъ пѣтя е копано въ земята, а на други — сж поставени отъ двѣтѣ му страни едри побити камъни. На нѣкои мѣста се срѣщатъ и остатъци отъ калдрѣмъ. Около 1½ кил. м. на западъ пѣтътъ много добръ се познава до мѣстността Горня-Бусилица. Слѣдъ това той се губи изъ разкопнитѣ и буйни ливади, които по това врѣме (6. VII.) селянитѣ косѣха. Оттукъ нататъкъ, както се познава и както мислятъ селянитѣ, пѣтътъ е ималъ слѣдната посока: Горня-Бусилица, послѣ източно покрай върха Мечитъ, по водораздѣлното било между Горня-Лисина и Долня-Любата, източно покрай Валози, Плочки-прѣслѣтъ, сръбско-българската граница при Горно-Ръжанския постъ, село Крива-Фея въ Сърбия и нататъкъ до Морава. Това е единствениятъ пѣтъ въ цѣло Крайще, отъ който най-добръ личатъ остатъци. Изглежда, обаче, че той не се е свършвалъ при Старо-Село, а отивалъ и до Босилиградъ, защото и подъ Долня-Бусилица остатъци отъ поменатия старъ пѣтъ ясно личатъ: на 2—3 мѣста той сѣче скали и държи направление къмъ Босилиградската махала Липа, а оттукъ до Краля Бусовата врѣпость остава още два кил. м. пѣтъ. Пѣтъ и

имената на двѣтъ Бусѣлици, които иматъ нѣщо общо съ старото поселище Босилиградъ, показватъ, че този пътъ е дохождалъ до послѣдното мѣсто.

Други особенни старини въ селското землище не се срѣщатъ. Има на двѣ мѣста оброчища: едното е тамъ, където е било послѣдното кушно село, а другото — при гробищата, дѣто се прѣдполага да е било Старо-Село.

Помигъкътъ на селянитѣ е извънредно тежъкъ. Занимаватъ се съ скотовѣдство и земедѣлие, но нѣма нито една къща, която да не купува храна за себе си, а въ тежка зима и за добитъка. Мазаръ че изораватъ голѣми пространства за ниви, пакъ гладуватъ, защото земята е неплодородна. Въобще, селото се сочи като едно отъ най-бѣднитѣ. Ето защо селянитѣ сж принудени да излизатъ по печалба изъ разнитѣ крайща на България, или да се уславятъ за слуги въ по-заможнитѣ селани въ близкитѣ села. Тѣ сж здрази, силни и отлични работници. Напослѣдъкъ голѣма частъ отъ по-младитѣ започнаха да емигриратъ въ Америка.

Селянитѣ на с. Гложие сж убѣдени, че нѣматъ въ нищо „късметъ“ (щастие), защото нѣкога ги проклелъ владика, когото не посрѣщнали, както трѣбвало, когато миналъ единъ пътъ по тия мѣста. Оттогава тѣ се „померѣли отъ акълъ“ и ужъ почнали да вършатъ такива нѣща, каквито разумни хора не вършатъ: за да не купуватъ соль, която трѣбвало да донасятъ отдалече, тѣ се съгласили да си посѣятъ; данъкътъ, който трѣбвало да плащатъ на царщината, единъ пътъ изпратили по единъ заекъ; накарали пона си да влѣзе въ една меча дупка, за да убие мечката, като прѣдварително го вързали съ вѣже, и, кога го извадили и видѣли, че е безъ глава, взели да се питатъ, дали попътъ е носилъ главата си, кога е влѣзълъ — даже попадията не могла да отговори утвърдително: тя заявила само, че попътъ за Великденъ си билъ купилъ калимявка, но дали е ималъ глава, тя добръ не помнѣла. Близко до Глошки-долъ, надъ брѣга на Любатска рѣка, се издига стрѣмна и висока скала, която се нарича Вуненъ-Камикъ. Отъ нея селянитѣ рипали долу въ пѣяливия виръ, като смѣтали че падатъ върху „мека ярина“ (вълна отъ агнета). На това мѣсто и сега околиното население върва, че нощно врѣме излизали разни „гяволетини“, най-често въ образъ на бѣло кученце. Изобщо, всичевиятъ народенъ хуморъ въ Крайще се е изгѣлъ върху главитѣ на бѣднитѣ Гложани, а и днесъ всѣка неразумно извършена работа се подиграва съ думитѣ „глошка работа!“

14. Парѣлово.

(Височина — 1020 м. при училището).

Между снора на с. Църнощица отъ западъ, Любатска рѣка съ Гложкия сноръ отъ сѣверъ, Райчиловски ниви и корин отъ изтокъ и снора на с. Буцаево отъ югъ, по разклоненията на Мара-планина,

които държатъ сѣвероизточно направление и сочатъ къмъ Босилиградъ, сж прѣснати махалитѣ и отдѣлнитѣ колиби на с. Паралово. Отъ Босилиградъ за това село се отива за 1½ часъ, като се върви на западъ по теченето на Драговищица, послѣ по Любатска рѣка и надъ валявицитѣ се възвие къмъ югозападъ, за да се влѣзе въ стръмния и непривѣтливъ Параловски долъ. Оттукъ нагорѣ пътятъ криволичи възъ стръмни склонове, минава подъ училището на селото и продължава за върха Църноокъ, с. Назърица и Доганица. По тоя пътъ може да се язди съ конь дори до турската граница, но на връщане не е така лесно — на много мѣста яздачтъ трѣбва да слеза отъ коня, за да не се търколи заедно съ него въ нѣкой долъ.

Сѣвероизточнитѣ склонове на Мара-планина сж покрити съ гъста букова гора, която на много мѣста и сега е добръ запазена. Въ мѣстността Орловъ-Долъ прѣди 15—20 год. е имало разкошна ясикова и брѣзова гора, но днесъ е почти унищожена: ясикитѣ сж изсѣчени за градежъ (мертѣци, майни) на сгради, а брѣзитѣ — за метли, употребявани главно при вършитба. Селата Босилиградъ, Райчиловци, Изворъ, Белутъ, Радичевци, Горни и Долни-Коритенъ, па дори и Горно-Уйно и досега търсятъ въ Паралово брѣзови метли. Южнитѣ склонове на планината, въ които се е връзвалъ Буцалевскиятъ долъ, за да я отдѣли отъ Буцалевската планина, сж покрити главно съ рѣдка дъбова гора. На много мѣста изъ нея сж изсѣчени цѣли участъци за ниви. Ливадитѣ на селото сж прѣснати навсѣкждѣ по доловетѣ, дѣто има вода, за да бждатъ напоивани. Почти всѣка година косятъ и пасбището, що се намира около най-високия връхъ на Мара-планина. Селото е богато откъмъ изворна вода. До седловината, наречена Рапчинъ-Преслъпъ, която се образува между Мара-планина, Радаповъ-Гробъ и Петрови-Чуки, откъмъ Параловска страна шурти чешма, отъ вкусната студена вода на която всѣки пѣтникъ е пилъ, слѣдъ като се е отмарялъ подъ сѣнката на висовитѣ буки, израсли около нея.

Отдѣлнитѣ махали и селото сж изложени на всички почти вѣтрове. Послѣднитѣ носятъ разни имена: козодѣръ — духа отъ изтокъ, добъръ прѣзъ лѣтото, но лошъ зимно врѣме; бѣлио — духа отъ югъ, добъръ е за зимъ; црънио духа отъ западъ и носи такъво име, защото идѣлъ отъ Църна-Гора (Македония), докарва дъждъ; и най-послѣ студѣнио, който дохожда отъ сѣверъ — лошъ и за зимъ и за лѣтъ, а добъръ само, кога прѣска мъглитѣ, слѣдъ като продължително е валило дъждъ. „Студенио“ „мѣша“ облацитѣ, та ги прави градоносни, затова често въ с. Паралово бие и градъ, разбира се не еднакво по всички мѣста, защото нѣкои отъ тѣхъ „прѣхвърля“.

Нивитѣ имъ сж слабо плодородни. По-добри сж тия, що сж разположени по „валтинитѣ“ подъ селото откъмъ Райчиловци. Ония ниви, които се намиратъ на по-високи мѣста, страдатъ отъ орловата напратъ; послѣдната по ниекой начинъ не може да се изкорени и, кога годината е най-добра, удушавя жлтата. Тая напратъ бѣ заблудила веднажъ одного,

висшъ чиновникъ изъ София, дошълъ да разгледа хала на Крайщето: помислилъ я за лозе и почналъ да се удивлява, че на такава голѣма височина могли да ставатъ такива буйни лозя. Той прѣпоръчалъ на параловчане да копатъ по „японски“ нивитѣ си съ мотика (тогава на мода бѣ всичко японско), за да получатъ по-добъръ плодъ. Висшъ чиновникъ, я, все трѣбвало да каже нѣщо! Простодушнитѣ селяни още не могатъ да се начудятъ на учеността му, но все какъ никой се не рѣшава да копае земята по японски, защото самъ голѣмецътъ не показалъ начинъ на такъво копане, а освѣнъ това селянитѣ не знаятъ, отдѣ да си доставятъ японски мотики!

Поради общитѣ причини за разбиенъ типъ на всички крайшки села, и Паралово се прѣснало по махали. Прѣди 70—80 год. цѣлото село било на купъ въ днешната махала Село и броило около 20—25 кѣщи. Послѣ имъ станало тѣсно въ малката долина, дѣто сега има 5 кѣщи, и отишли на-постоянно по кошаритѣ. Уголѣмяването на селото, отъ една страна, и неплодородността на почвата, отъ друга, изисквало да се изсича повече гора и мѣстото да се обръща на ниви, та, като се сѣе повече земя, да може да се изкара прѣхраната. Нивитѣ пѣкъ трѣбвало да бждатъ наторявани, защото иначе свѣсѣмъ изпусталявали; а това наторяване ставало най-лесно съ помощта на егреци, поставяни най-често на много далечни отъ домакинствата ниви, при които по нужда взели да строятъ и кошари за добитѣка. Слѣдъ врѣме се видѣло, че по-добрѣ ще бжде за добитѣка и за хората, ако домакинствата останатъ на постоянно по кошаритѣ.

Днесъ с. Паралово състои отъ слѣднитѣ 13 махали:

1. Крѣви-Ридъ — 2 кѣщи отъ едно потекло. Махалата носи име на вида на мѣстността, дѣто е построена.

2. Трънѣца (Тръничане) — 3 кѣщи. Махалата носи име отъ името на мѣстността.

3. Зѣедница — 1 кѣща.

4. Ливѣда (Ливадчане) — 7 кѣщи. Изброенитѣ дотукъ махали сѣ заселени въ осоеето надъ Любатска рѣка, срѣщу с. Гложѣе.

5. Пѣдинчане — 7 кѣщи — всички отъ единъ родъ. Отъ тоя родъ има още 5 кѣщи въ махалата Джеблярчане. Баща на родата е билъ дѣдо Богданъ Ракинъ, и всички 12 кѣщи днесъ носятъ прѣкоръ Рѣкинѣци.

6. Махалата Село сега има 5 кѣщи все отъ единъ родъ; носятъ прѣзиме Стойковѣци или Пипѣрковѣци.

7. Махалата Видина-Долина има само една кѣща; носи име на най-старата баба въ родата, баба Вида. Означенитѣ 3 махали (5, 6, 7) се намиратъ въ началото на Параловски долъ.

Близо до гробищата, отъ двѣтѣ страни на пътя, който води отъ Паралово за с. Буцалево, сѣ разположени двѣтѣ махали:

8. Джеблярчане — 6 кѣщи; отъ тѣхъ 5 сѣ отъ Ракинѣцитѣ (Пѣдинчане), а една отъ другъ родъ, и

9. Иванковци или Добрѣя-Бара — 5 къщи отъ единъ родъ, на който родоначалникътъ се наричалъ дѣдо Иванко. Надъ къщитѣ мѣстността е доста влажна, та сж образувани добри ливади, ниви за царевича и овощни градини (1,100 метра надъ морето).

Въ горнята частъ на дола, който праща водитѣ си къмъ с. Буцалево и носи име Буцалевска-рѣка, сж разположени слѣднитѣ махали, като се почне отъ най-горнята:

10. Припѳръ или дѣдо Здравковци — има 4 къщи отъ единъ родъ.

11. Ливаче или дѣдо Радойковци — има 4 къщи, също отъ единъ родъ.

12. Дѳйчино-Ягнило или дѣдо Груйни — 3 къщи. Баща на родата билъ дѣдо Груя, и

13. Льилъинъ-Долъ — има 6 къщи не отъ едно потекло.

Нѣма ни една махала, която да е основана отъ външенъ човѣкъ, дошълъ въ нея слѣдъ разпрѣсване на селото. Кошари, тѣрли, плѣвници и др. сгради, както и гумната сж разположени все около къщитѣ. При свѣсѣмъ непристѣжнитѣ ниви правятъ врѣмenni гумна, но сламата всѣкога прѣнасятъ съ коне въ плѣвницитѣ.

За основателъ на селото считатъ нѣкой си дѣдо Велко отъ македонския градъ Кочани. Той дохождалъ тукъ лѣтно врѣме съ стадото си овце на паша. Параловскиятъ синоръ тогава билъ ненаселенъ. Еднажъ зимата била мека, та дѣдо Велко и прѣзимувалъ тука, а послѣ окончателно се заселилъ. Отъ него сега нѣма да е останало нито едно сѣмейство, като прѣмъ потомъкъ, защото двамата му синове слѣдъ смъртта на баща си, отишли неизвѣстно дѣ. Още прѣживѣ на дѣдо Велко дошълъ тука отъ с. Дукатъ нѣкой си дѣдо Калея и се заселилъ. Избѣгалъ отъ Дукатъ „защо турчинъ владѣлъ тамъ земнята, а тука било слободно, па и по нѣзко е“. Негови потомци се считатъ Младенъ, Митре и Стоянъ отъ Ливадчане. Тѣ сж седмо поколѣние. Пакъ по това врѣме изъ Босилградската махала Лица дошълъ нѣкой си дѣдо Петре, та отъ тия два рода се е „изроило“ селото. Дѣдо Кръсто, живъ старецъ на около 90 години, помни, кога селото имало само 7 къщи и на селска служба „износили 7 колѣча“.

Защо селото носи име Паралово, никой добрѣ не може да обясни. Нѣкои мислятъ, че това име иде отъ многото пари, които се намирили по-рано въ мѣстността Прѣтворъ (при сегашнитѣ гробища). Други пъкъ казватъ, че на това мѣсто било нѣщо прѣмивано — бакърна руда, отъ която на сѣщото мѣсто сѣкли пари. Нѣкои казватъ, че рудата била копана въ Орловъ-Долъ, а на Прѣтворъ била „тарапаната“. ¹⁾ Видими остатъци отъ прѣмиване руда сега нѣма, но стари мѣдни монети се намиратъ доста много при Прѣтворъ, а по-малко въ мѣстността Прѣслъщъ. Прѣди 15 години нѣкой си дѣдо Иванъ, като копалъ на Прѣтворъ, на-

¹⁾ Тарапанѣ — монетотъ, вѣзчица.

мѣрилъ едно гърне, пълно съ сребърни монети, които слѣдъ нѣкой день той показалъ на единъ евреинъ. Послѣдниятъ го излъгалъ и му ги взелъ, като му донасялъ за тѣхъ нѣколко години поредъ по една фаша опинци. Въ книгата си „Сѣверна Македония“ (стр. 30.) проф. Ивановъ обяснява, че името на селото е старо и произхожда отъ грѣцкото *παρά + λοφία* = хълмъ, гребенъ.

Остатъци отъ старини — тухли, хорозанъ и монети — се намиратъ главно на Прѣтворъ. На сѣщото мѣсто сега има и оброчище — Св. Георги — на което излизатъ съ курбанъ на Гьоргьовденъ и Спасовденъ. Запазени сѣ до него нѣколко много стари дъбови дървета, които се считатъ за свещени. Има още едно оброчище — Св. Араламния — което се намира въ махата Ливада. До него сѣ разкопани и нѣколко стари гробища съ тухлени захлупащи. Главитѣ на умрѣлитѣ сѣ къмъ западъ, а краката къмъ изтокъ. Мнозина селяни мислятъ, че е работена руда и въ мѣстността Свинярникъ, дѣто личатъ дупки.

Селянитѣ сѣ изключително земеделци и скотовѣдци. Интересно е това, че макаръ и бѣдни, не ходятъ толкозъ много по-печалба, както селянитѣ отъ другитѣ крайшки села. Едно врѣме сѣ ходѣли по Сърбия и Влашко и сѣ донасяли за едно лѣто по 400—500 гроша.

Поради неплодородието на почвата, а главно поради голѣмата му надморска височина, селянитѣ отъ по-низкитѣ села тѣй говорятъ за Паралово: „Паралово, Страдалово! Двѣ-зими и едно лѣто и оно леле лѣто!“

15. Долня-Любата.

(Височина — 970 м. при черквата).

Глошката планина съ гребена си, който се спуска отъ върха Мечитъ право на югъ къмъ Любатска рѣка, дѣли синоритѣ на селата Долня-Любата и Гложѣе. Точно на 14. кил. м. на западъ отъ Бослиградъ, като се върви по Любатска рѣка, ще се дойде до центъра на с. Долня-Любата. Тукъ се намиратъ черквата, училището, общинското управление и около 20 къщи, отъ които 5 сѣ връчми и ханове. Оня, който не знае, че задъ тия къщи нѣма вече други, като влѣзе прѣвъ пѣтъ, а особено привечерь, ще помисли, че се намира въ началото на малкъ градецъ, чийто къщи би се простирали надлъжъ по рѣката — такива голѣми и красиви сѣ сградитѣ, които ще види въ селото. Всички сѣ двуетажни, избѣлени, а на много отъ тѣхъ балконитѣ и корнизитѣ на прозорцитѣ сѣ измазани съ блажна боя, главно синя. Вечерь пѣкъ, слѣдъ сравнително добрата вечеря, ще намѣрите чисто легло на желѣзенъ креватъ. А ако би ви поднели бѣлъ хлѣбъ (тукашниятъ е обикновенно много черенъ и недопеченъ — глетавъ), то прѣдставата ви, че се намирате въ градъ, ще бѣде пълна.

Центърътъ на селото е разположенъ на лѣвия брѣгъ на рѣката между сливови и зеленчукови градини. Отъ сѣверъ слиза потокътъ Козмодогъ, който води началото си отъ върха Валодзи, като прибира най-

напрѣдъ кристално-бистритѣ води на Бисеренъ изворъ, кръстенъ тѣй отъ мене, защото друго име нѣмаше; послѣ прибира малкия потокъ, що иде откъмъ Глошка планина и източно при училището се слива съ Любатска рѣка. Бисеренъ изворъ е чудно красивъ: той блика изъ 12 дупки на грамадна гнаисова скала и е толкозъ студенъ, че не може човѣкъ да държи повече отъ 25 секунди ржката си въ водата му (6. VII. 910 год.). Отъ него се излива вода колко за една воденица. Тукъ подъ него е открита мина за олово и мѣдъ. Ако тя се укаже надежна, водата на Бисеренъ изворъ ще послужи твърдѣ много, понеже се намира високо надъ мината и могло би да се образува голѣмъ скокъ.

Склоноветѣ на Кози-долъ отъ върха Валодзи до махалата Бързаци сж плешиви, но покрити съ буйна трѣва, та се образува прѣкрасно пасбище. А отъ Бързаци надолу, освѣнъ дѣто сж плешиви, но сж и изровени отъ пороищата, тѣй че коритото на дола е покрито съ камъни и пѣськъ. Прѣзъ тоя долъ минава пътъ за село Горня-Лисина, но нийдѣ почти се не познава: пороищата сж го изровили, нѣкъдѣ сж го покрили съ камъни, а нѣкъдѣ сж го свѣвли. И тежко му на пътника особено зимно или нощно врѣме! Около 2 кил. м. на западъ отъ селото, сжщо откъмъ върха Валодзи, слиза Широки-долъ, много по-голѣмъ отъ Кози-долъ, но по-късъ. Склоноветѣ му сж почти безъ гора: нѣкъдѣ сж изорани за ниви, а нѣкъдѣ образуватъ пасбище. Водата, която тече изъ дола, взима началото се отъ единъ изворъ, студенъ като „кибрить“, а надолу се събира още вода, колко за двѣ воденици.

Отъ дѣсна страна на Любатска рѣка не слизатъ такива голѣми долове. Склоноветѣ на планината, която носи общо име Любатска-Чука, сж повечето конвексни спрѣмо рѣката, и не така оголени: на участъци се срѣща букова гора и лѣщакъ. Всичко онова пъкъ мѣсто, което е покрай рѣката и не може да се завлича отъ нея, е обърнато на ливади, голѣма частъ отъ които сж засадени съ сливови дървета. Обаче при по-голѣми наводнения, каквото бѣше онова прѣзъ 1906. год., когато снѣгътъ по околнитѣ планини се държа здравъ до 25. мартъ и на таа дата отведнажъ се стопи, тия ливади и овоцни градини много пострадаха: „рѣката дава, но и взима“.

Понеже махалитѣ на селото сж прѣснати на различни по височина и запазеностъ отъ вѣтроветѣ мѣста, то и климатътъ на селото е разнообразенъ, споредъ туй, за коя махала ще се говори. Додѣто центърътъ на селото, сравнително се радва на по-умѣрена зима и поранна пролѣтъ, има махали, напр. Бързаци, въ които лѣтото настѣпва съ $\frac{1}{2}$ мѣсець по-късно. Все пакъ общо може да се каже, че махалитѣ сж избрали най-запазенитѣ отъ студентѣ вѣтрове мѣста. Имената на вѣтроветѣ сж сжщитѣ, както и въ съседното село Гложие.

Дѣто сж махалитѣ, тамъ имъ е и водата за пиене — съвсѣмъ близу до тѣхъ. Навсѣкъдѣ водата е изворна, чиста и студена. Планинецътъ би приелъ да се лиши отъ много други удоволствия (такива той разбира тютюнъ и ракия), но изворната вода — студена и бистра, не

би замѣнилъ съ нищо. Ето защо мнозина крайшчани, прѣселени въ с. Козлудуй или другадѣ въ България, дѣто били принудени да пиятъ бунарска вода, се изпоразболѣли, отчаяли и избѣгали пакъ назадъ — върнали се на старитѣ си огнища. „Не могѣме да стоиме, кажатъ, най-вече зарадъ пѹстата вода — она ни е сѹрище!“ За пране махалцитѣ отиватъ въ близкитѣ долини, дѣто се намиратъ и общитѣ имъ корита и огницата за топлена вода.

Нивитѣ на селянитѣ се намиратъ близо до къщитѣ имъ; зарадъ тѣхъ най-много сж оставили купното заселище и се раздѣлили на махали. Гората сж унищожили и макаръ да сж иданияци, ония махали, що сж по лѣвата страна на рѣката, страдатъ за дърва. На нѣколко мѣста сега има охранителни горички, обаче това е, дѣто се казва, по смъртъ покаяние; нощя обаче ги сѣкатъ, понеже другоаче не може: безъ дърва не се живѣе. До къщитѣ за живѣние се намиратъ и останалитѣ сгради на домакинството: плѣвни, кошара, търла, кокошарникъ, кочина. На нѣкои мѣста тия всички се намиратъ въ една ограда, а на други заградени сж въ едно само плѣвнята и сѣнякътъ.

Днесъ селото е прѣснато на махали, а по-рано е било купно. Махалитѣ сж слѣднитѣ:

1. **Бръзаци** — 4 къщи. Тя е най-отдалечената отъ центъра на селото махала. Ако се върви по Кози-долъ, нужно е два часа време, за да се стигне до нея. Махалата е разположена почти въ началото на Кози-долъ на лѣвия му склонъ, долу низко, при потока. Носи името си отъ слѣдната случка: въ тая рода, кога още били въ купното село, довели снаха отъ село Млѣкоминци, която много бързала, кога ходила по кърска работа. Единъ пътъ омѣсила зелникъ и трѣбвало да го занесе на жетваритѣ на една нива чакъ при Лисински прѣслѣпъ — далече около часъ и половина. Кога стигнала, зелникътъ билъ още съвсѣмъ топълъ и оттогава ѳ турнали прѣкоръ Бръза. Отъ нея произхождатъ сегашнитѣ Бръзаци.

2. По-надолу изъ Кози-долъ махалитѣ се редятъ така: **Качарѣвци** — 11 къщи. Единъ отъ основателитѣ на махалата дошълъ отъ Паланка (Македония), нѣщо прѣди 100 и повече години. Казвали го Младенъ Качаро. По негово име цѣлата махала се нарича Качарѣвци, макаръ тукъ да живѣятъ и още два други рода: Джурджовци и Клинчарци.

3. **Долинарѣ**, махала отъ 7 къщи, ступени въ недълбокъ долъ, който се спуща откъмъ Лисински прѣслѣпъ.

4. **Топѹзова махала** — 5 къщи. Носятъ това име, защото единъ човѣкъ отъ тази фамилия, когато обувалъ опинцитѣ си, тѣй добръ стѣгалъ и завивалъ опинчалкитѣ, че самъ се възхищавалъ отъ това и си казвалъ: „Ехъ, мама му стара, обухъ се както топузъ!“ Дотогава родътъ се казвалъ Улѣвци.

5. **Шуманова махала** — 3 кѣщи. Носи името си отъ слѣдното прѣданіе: нѣкога Шумановата фамилия била голѣма и повечето отъ членовѣ ѝ се занимавали съ кражба — „они били айдуци“. Единъ отъ тѣхъ билъ хванатъ като крадецъ чакъ въ Македония, и турцитѣ, като издирили, кой е и отдѣ е, докарали го тукъ (въ махалата), па взели, та изкляли цѣлата му фамилия. Само едно мжжко дѣте се спасило, като успѣло да се скрие въ близкия шумакъ. Отъ него послѣ се образувала махалата Шумановци.

6. **Дураци** — 2 кѣщи. Тѣ сѣ отъ Шумановитѣ, обаче се отдѣлили и носятъ сега това име зарадъ слѣдната причина: отъ тоя родъ се потурчила една мома и се оженила за турчинъ, съ име Дурѣнѣ. Оттогава взели да ги наричатъ прѣзрително съ име Дурѣнци, а послѣ станало Дураци.

7. **Най-долу** въ Кози-долъ оставатъ още двѣ кѣщи, които нѣматъ махаленско име, затова се броятъ къмъ махалата **Село**.

8. **Село** — има 18 домакинства. Тукъ се намиратъ и други сгради: черква, училище, общинско управление, дюкани и др.

9. **Широки-Долъ**. Тази махала има 22 кѣщи, прѣснати надалеко една отъ друга по двата склона на дола. Махалата е отъ нѣколко родове, които сѣ като малки махали: най-отгорѣ е Стругалница, подолу Кокешкаретѣ, Соленица и други.

10. На западъ отъ махалата Широки-Долъ се намира **Видимска махала**, която има 9 кѣщи, разположени покрай пътя, който води отъ най-долната воденица на махалата Широки-Долъ къмъ Бабуловски чукаръ (1663 м.).

11. Между Кози-долъ отъ изтокъ и Широки-долъ отъ западъ има още една по-малка долина, въ началото на която е разположена махалата **Турско-Осое** — 2 кѣщи. Произходътъ на името е свързанъ съ слѣдната истинска случка: дошълъ единъ турчинъ броджия и на това мѣсто намѣрилъ укрити (неброени) овци на единъ селянинъ. Заповѣдалъ му да ги кара въ Село, но овчарьтъ се възпротивилъ. Тогава броджията извадилъ пицова си и гръмналъ върху овчаря, но не можалъ да го улучи. Послѣдниятъ пѣкъ извадилъ своя пицовъ и прострѣлъ мъртъвъ турчина, когото слѣдъ нѣкой день на това мѣсто и погребали. И сега се познава мѣстото на гроба. Ето защо цѣлата мѣстность носи име Турско-Осое.

12. Подъ тази махала се намира друга — **Бѣла-Вода** — 5 кѣщи. Споменатитѣ дотукъ махали сѣ разположени отъ лѣва страна на Любатска рѣка и сѣ на припекъ. На дѣсния брѣгъ, като се почне отъ най-горнята махала, махалитѣ слѣдватъ така:

13. **Криви-Долъ**, разположена най-близо до върха Чука (1523 м.). Състои отъ 4 кѣщи, всички отъ единъ родъ.

14. По на изтокъ отъ тѣхъ е разположена махалата **Стамболинци** — 5 кѣщи. Основателътъ на махалата, дѣдо Младенъ, ходѣлъ по търговия въ Стамболъ и затова го нарекли Стамболия.

15. Гащевница — 18 къщи. Защо носи такава име, не е известно. Къщите въ махалата не сж на едно мѣсто, а сж прѣснати на голѣмо разстояние една отъ друга на групи, обаче носятъ едно име.

16. Точно на изтокъ отъ тази махала прѣзъ гребена се намира махалата Шипковница — 5 къщи.

17. На изтокъ отъ Шипковница, долу, въ рѣката, се намира махалата Клисѹра, която има 4 къщи: една на дѣсния брѣгъ, а три на лѣвия.

Като минемъ пакъ на лѣвия брѣгъ, ще трѣбва да споменемъ още двѣ махали:

18. Чкаовъ-Долъ — 5 къщи. Намира се близо до Глошкия върхъ Чуковецъ (1408 м.).

19. Шуглѣва махала — 5 къщи — намира се близо до Чкаовъ-Долъ.

За произхода на името на селото най-стари хора приказватъ слѣдното: въ Долно-Любатския синоръ едно врѣме имало 4 отдѣлни поселения: 1. Стрѣмно Катѹнице, което заемало мѣстото, дѣто е днешната махала Долинаре (въ Кози-долъ), 2. Сѣлички-Ридъ — намирало се надъ днешната махала Широки-долъ, току подъ Валодзи, 3. Црѣшня — на мѣстото на днешната махала Гащевница и 4. Пиперковица — на мѣстото на днешната махала Село (сегашния центъръ). И тогава селото Пиперковица служело за центъръ на другитѣ три села, които били единъ видъ негови махали. Случило се еднажъ такава тежка зима, че снѣгътъ покрилъ дори къцитѣ на тия села, и селянитѣ, като не могли да си смѣлятъ жито, измрѣли отъ гладъ. Останалъ само по единъ човѣкъ отъ махала и, кога се запролѣтило, взели да се викатъ отъ чужаритѣ: „Ей има ли нѣкой живъ, бре!“ Като разбрали, че все има по нѣщо живо, събрали се въ централното село и рѣшили тукъ всички да живѣятъ, като се и побратимили и „полюбили“. За споменъ на това побратимяване (любовъ) посадили една върба, а селото прѣкрѣстили отъ Пиперковица на Любата — съ любовъ заживѣли. Слѣдъ това селото взело да се умножава, защото дошли и пришелци изъ Паланка, Паланечко и Сърбия. Напр. фамилията Попѹвци сж изъ Паланка, Клиничарцитѣ сжщо сж оттамъ; основателтъ на родата Мишинци е дошълъ отъ Нишъ; тамъ той произхожда отъ фамилията Богданичевци. Фамилията Джѹражовци носи името си отъ единъ сѣрбинъ, на име Джура, който дошълъ тукъ и се призелъ. Отъ тѣхъ е дѣдо Стаменъ Христовъ, покойникъ вече, най-богатиятъ човѣкъ въ селото, па даже и въ Крайщето.

Понеже мѣстото, дѣто било общото село, е тѣсно и, като нѣмало възможность, дѣ да си направятъ кошари и други сгради, нужни на домакинството, селянитѣ отѣарали добитъка си далече по баиритѣ, дѣто се намирали нивитѣ и ливадитѣ имъ, и тамъ построили тѣрли, кошари и плѣвни. Зимно врѣме почти цѣлото сѣмейство дохождало по кошаритѣ, за да наглежда добитъка, отъ който излизалъ и главниятъ му поминѣкъ.

Селянитѣ би останали тукъ и прѣзъ лѣтото, защото въ селото нѣмали нищо друго освѣнъ кѣща и зеленчукова градина, но турцитѣ, като се страхували, да не би селянитѣ да криятъ и хранятъ прѣзъ лѣтото комити, насила ги докарвали „у село“. Обикновенно ги поканвали по нѣколко пѣти да слѣзатъ, но тѣ все отлагали. Тогава имъ взимали връшницитѣ, за да не могатъ да пекатъ хлѣбъ, и ги донасяли въ селото; така селянитѣ се принуждавали да слизатъ долу. Това продължавало нѣколко години, докато и турцитѣ се убѣдили, че друго яче не може и ги оставили на мира. Тѣй селото се прѣснало на махали.

Изъ синора на село Долня-Любата на много мѣста се срѣщатъ останки отъ старини. Въ махалата Долинаре, дѣто било старото с. Стрѣмно-Катунице, има црѣквице, което не е открито, но, кога се оре около него, изравятъ се парчета отъ тухли и хорозанъ. Въ срѣдата на селскитѣ гробища, около 200 крачки надъ черквата, е открита една сводова гробница съ отворъ $2\frac{1}{2}$ метра, като се мѣри хоризонтално и дълга 3 метра. Направена е отъ камъкъ, хорозанъ и тухли. Напълнена е до половината съ земя и камъни; отворътъ ѝ е обърнатъ на югозападъ. Никой не знае, що е намѣрено вътрѣ, кога е била открита. Сжцо такъва гробница е имало до сградата на общинското управление, нѣщо около 150 крачки подъ първата гробница. Сега се познава мѣстото, дѣто е била, но, „циглитѣ“ ѝ сж извадени. Като старина може да се счита и височината, която се издига срѣщу селото отъ югозападната му страна. Тя прилича на правиленъ конусъ и носи име Крепокъ. Близо до селото около 300 крачки на изтокъ отъ Кози-долъ, по пѣти за Босилиградъ, е открита стара рударска галерия, отъ която било вадено олово.

Селянитѣ си поминуватъ главно съ скотовѣдство — отглеждатъ повече дребенъ добитъкъ, а послѣ и съ земедѣлие. Но едното съ другото е свързано: земедѣлецътъ не може безъ добитъкъ, понеже, ако не наторява нивитѣ, нищо не може да получи отъ посѣтото сѣме. Отъ нѣколко години не върви на скотовѣдството; докато прѣди 20 години дѣдо Стаменъ и други по-дребни търговци сж изкарвали за продавъ отъ селата Долня-Любата, Горня-Любата, Дукатъ, Мусулъ, Плоча по 20.000 глави дребенъ добитъкъ, 20.000 оки масло, сега не достига и до 5.000. Хората се изподѣлили, осиромашели, па разсипали и пасбищата си, защото надъ тѣхъ изорали ниви, отъ които пороищата смѣкнали прѣстѣта върху пасбищата и ливадитѣ. Ето защо селянитѣ сж принудени да излизатъ по печалба изъ цѣла България. Отъ това село сега има и много емигранти въ Америка. Тѣй че днесъ богатото нѣкога с. Долня-Любата е достигнало въ сиромашията си другитѣ крайшки села.

16. Горня-Любата.

(Височина 1018 м. при училището).

То е едно отъ по-голѣмитѣ села въ Крайще, обаче голѣмината му се отнася повече до простраството, което заема, отколкото до числото

на къщитѣ, които има. Землището му граничи отъ сѣверъ съ билото на Стрѣмна планина (то го дѣли отъ с. Мусуль), на западъ, югозападъ и югъ — съ турско-българската граница, а на изтокъ съ селата Дукатъ и Долня-Любата. Гледанъ отъ най-високата точка на Стрѣмна (1872 м.), синорътъ на с. Горня-Любата прѣдставява отъ себе си единъ лабиринтъ отъ много дълбоки долини и заоблени върхове, покрити съ гори или пасбища. Нийдѣ се не виждатъ ерозиранни и свлѣчени склонове; послѣднитѣ, макаръ и стрѣмни, сж се запазили отъ поройнитѣ дъждове само благодарение на обстоятелството, че върховетѣ и най-горнитѣ части на планинитѣ още не сж разорани за ниви.

Въ землището на село Горня-Любата се намира и върха Патерица (1671 м.), на който се събиратъ границитѣ на България, Сърбия и Турция. Българскиятъ постъ е отдалеченъ около $\frac{1}{2}$ км. отъ троеграничната точка и въ стратегическо отношение е злѣ поставенъ, защото е съ 190 м. по-ниско отъ турската граница. Тукъ, прѣди 4 години, при една прѣстрѣлка съ контрабандисти, турцитѣ открили огънь и срѣщу българскитѣ войници отъ удобната за тѣхъ позиция и направили на решето малкия нашъ войнишки постъ.

Като се върви по военната пътека отъ Патерица къмъ поста Вилѣ-Коло, построенъ сжщо въ горнолюбатско землище, на пътника се откриватъ чудно красиви пейзажи откъмъ с. Горня-Любата: обширни тучни пасбища, изъ които пълятъ едри планински овци, едра букова гора, закрилица на студени извори, а подъ нея бѣбливи бистри поточета носятъ изъ дълбокитѣ долини пѣнливата си вода за общата рѣка Драговищица. Слѣзнешъ ли долу, дѣто потокътъ Яворщица се събира съ тоя, що иде откъмъ Грънчарска махала, и погледнешъ назадъ къмъ поста Вилѣ-Коло, ще видишъ само тъмнозелена гора, надъ нея — златожълти пасбища (9. августъ), отгорѣ по вѣнеца едри, много едри крави и волове пасатъ сочната трѣва, а надъ тѣхъ — синева и лазурь! И само гласа на голѣмни звънецъ, който носи нѣкоя крава, оглашава горската самота и тишина. Та това е чудно красивъ кжтъ въ Крайще!

Цѣлиятъ трижгълникъ отъ земи, що се заключава между притоцитѣ Суа-Любата и Яворщица, отъ една страна, и турско-българската граница, отъ друга, е все така красивъ и соченъ подалнийски кжтъ. Дѣто е изсѣчена гората, мѣстото е обрнато или на ливади, или на пасбища, или на ниви. Съ една рѣчь, цѣлото горнолюбатско землище е твърдѣ годно за скотодѣдство, което въ сжщностъ е и главниятъ поминѣкъ на жителитѣ му сега. Обаче, и земедѣлието не стои на заденъ планъ, при все че и тукъ, както и въ с. Топли-Долъ, рѣдко е година, кога житото да се не ражда на самаръ, т. е., колкото и да оратъ, все купуватъ и докупватъ жито отъ пазаря.

Изворна вода селянитѣ иматъ въ изобилие — отъ такава ние даже и добитѣкътъ. Вкусътъ на водата въ различнитѣ части на селското землище не е еднакъвъ. Изворитѣ, които образуватъ началото на притока Суа-Любата, иматъ тежка вода и малко блудкава на вкусъ, — досуцѣ

прилична на тая, що извира около рудницата „Благодать“ въ с. Мусулъ. Това, вѣроятно, се дължи на еднаквитѣ металоносни залежения въ южнитѣ склонове на в. Стрѣмпа (1872 м.), отдѣто поменатиятъ притокъ черпи своята сила. Махалитѣ, които лежатъ на изтокъ отъ Шаронинъ долъ, иматъ вкусна и лека „букова“ вода. На много мѣста изъ долинитѣ сж поставени дървени корита, които служатъ да се ператъ жахаленцитѣ.

Понеже селото заема голѣмо пространство, то различнитѣ му махали нееднакво сж изложени на вѣтроветѣ. Ония, които се намиратъ откъмъ границата, сж закрити отъ граничното било за южнитѣ вѣтрове, но сжщо сж запазени и отъ сѣвернитѣ съ върха Стрѣмна. Изобщо взето, махалитѣ сж избрали по възможность най-закрити за студенитѣ вѣтрове мѣста. При все това тукъ ставатъ голѣми и продължителни студове. Често пъти падатъ такива голѣми снѣгове, че въ долинитѣ само вършетѣ стърчатъ. Тогавя за по цѣли мѣсеци извѣстни махали — Грънчарска махала, Црвеноградска махала, Колчина-Гарина — биватъ откъснати отъ свѣта. Снѣговетѣ, обаче, спиратъ движението само на махаленцитѣ — да отиватъ въ центъра на селото — но не и на проходещитѣ прѣзь селото, защото главниятъ пътъ минава прѣзь махалата Село (тамъ сж кръчмитѣ, училището и черквата), която е въ най-низко и запазено отъ вѣтроветѣ мѣсто. Прѣзь центъра на селото минава пътъ за мината „Благодать“ и за селата Мусулъ, Барие и Плоча. Слѣдъ 3—4 години поменатиятъ пътъ ще бжде разширенъ, шосиранъ и твърдѣ удобенъ за движение, понеже държи все лѣвия брѣгъ на рѣката и нийдѣ не образува голѣми наклони.

Работната земя — ниви и ливади — е разположена най-близо до къщитѣ. Ако не бѣше така, голѣма мъка щѣха да виждатъ селянитѣ при обработването на нивитѣ, тъй като минаването отъ долъ въ долъ или отъ байръ на байръ става твърдѣ трудно. Само въ това село съмъ видѣлъ да прѣнасятъ хората снопе ржжено жито съ конь. Мжченъ, твърдѣ мжченъ е поминкътъ на горнолюбатанина, и да не сж многото лавади — главно ридни, а не рѣчни — отъ които се коси въ голѣмо количество сѣно, тукъ, освѣнъ скитници овчари, постоянни заселници не би могли да живѣятъ. Тѣй че може да се каже, какво главниятъ поминкъ на селянитѣ е скотовѣдството. Гора, макаръ и на много мѣста изсѣчена, иматъ достатъчно; тя е изключително букова. По присоинитѣ прѣди години сжществували обширни лѣщащи, отъ които при плодородни години селянитѣ брали и продавали съ десетки товари лѣшници, но сега тѣ сж унищожени. Появила се нѣкаква болестъ, както твърдятъ селянитѣ, която изсушила голѣма частъ отъ тия дървета, а останалитѣ довѣршили козитѣ. Поради липса на джбова гора, съ чиито лѣстя главно се хранятъ козитѣ въ други крайшки села, въ с. Горня-Любата вждатъ главно овци и говеда.

Отдѣлнитѣ ниви, ливади и пасбища носятъ имена на мѣстата (общи), дѣто се намиратъ, а не всѣка за себе си отдѣлно. Ниви се намиратъ въ слѣднитѣ мѣстности: Ивѣкъ, Врѣла-Нѣйва, Падина, Рупие,

Дрѣмки, Яворъ, Рѹпа, Маковица, Гарина, При Куйка, Вѹрня, Сушилница, Шипокъ, Анище, Елика, Кѹкулище, Шѳвикъ, Дзидина, Лавра, Рокъ-Присое, Црѣнотравка, Ивѳвикъ, Яловарски-Долъ, Заедница, Крайще, Загурина, Раздолци; ливади: Рѣка, Крайще, Щрѣба-Бара, Янини-Бари, Турска-Стража, Топликъ, Станци, Клисурa и др.; гори: Еновъ-Долъ, Суа-Любата, Буковъ-Ридъ, Янини-Бари, Трѣсеница, Шумакъ; пасбища: Рамнище, Дрѣнѣе, Рѣбрѣница, Гугѹтовъ-Долъ, Глогочечки-Долъ, Бѣлница и др.

Днесъ с. Горня-Любата има разбѣненъ типъ. Състои се отъ слѣднитѣ 10 махали, нѣкои отъ които се подраздѣлятъ и на подмахалици.

1. Сливѣе — 13 кѣщи; намира се на лѣвия брѣгъ на Любатска рѣка, на сѣверъ и сѣвѣрозападъ отъ центъра на селото. Тази махала се дѣли на 2 по-малки: Сливѣе и Долѣна.

2. Радѳнина махала. Тя се дѣли на 3 по-малки махали: Ладковъ-Долъ махала, 12 кѣщи, Радѳнина махала, 7 и Село — 6. Тя е най-старата махала.

3. Кѳличина-Гарина — 15 кѣщи. Тази махала се намира въ най-западния край на селото между Стрѣмна, Патерица и Шарѳнинъ долъ и е прѣсната на много мѣста съ по 2—3 кѣщи. Махалицитѣ сѣ отдѣлени една отъ друга съ по двѣстѣ-триста, па даже и хиляда крачки. Махалата носи името на планината, която се спуска отъ Патерица къмъ р. Суа-Любата, а името прѣкъ на планината е дадено отъ нѣкой си Колча (Никола), който прѣвъ се заселилъ тука заедно съ своитѣ синове и внуци.

4. Шарѳнинѣна махала — 8 кѣщи. Нѣкои я изговарятъ Шарѳлина. Ужъ единъ турчинъ е оженилъ за една бѣлгарка отъ махалата и послѣ се покрѣстилъ, та затова махалата носи това име. Но дали то произлиза отъ неговото име или отъ друго нѣщо — това никой не знае.

5. Црѣвеноградска махала — тя се намира срѣщу поста ВильѳКоло и е раздѣлена на 2 по-малки — Грѣнчарска и Црѣвени-Градъ махала. Тази махала е отдѣлена отъ едноименното село, което границата въ 1878. год. остави подъ турско. И днесъ махалцитѣ носятъ съвсемъ различни дрехи отъ селянитѣ на другитѣ горнолюбатски махали. Женитѣ вмѣсто сая носятъ сукманъ, твѣрдѣ шѣстѣръ, и елече като градскитѣ такива. Цѣлата махала брой 9 кѣщи.

6. Яворъ махала — 17 кѣщи. Разположена е на двѣ мѣста въ източнитѣ поли на върха Шипокъ (1498 м.), отдалечени едно отъ друго съ около 300 крачки.

7. Лавра — 7 кѣщи. Махалата се дѣли на 2 по-малки: Голѣма-Лавра и Мала-Лавра.

8. Криви-Долъ махала — 6 кѣщи; намира се на сѣверъ отъ Мала-Лавра.

9. Гѣѣрина махала, 4 кѣщи, и

10. Дебели-Ридъ махала, 8 кѣщи.

Тамъ, дѣто сѣ нивитѣ, тамъ е и кщцата за живѣние; до нея сѣ построени кошари, тѣрли, плѣвници и всички сгради, нужни за земе-дѣлеца и скотовѣдеца домакинъ.

Селянитѣ сѣ убѣдени, че селото имъ е много старо, но било по-младо отъ Мусулъ. За основаването му има разни прѣдания, едно отъ които е подобно на това за с. Долня-Любата. Въ мѣстността Селички Ридъ (горно-любатско землище), Гащевица (долно-любатско) и въ Кози-долъ (сѣщо долно-любатско) имало села. Настанала люта зима и почти всички измрѣли. Останали само по единъ отъ махала, които се срѣщнали, кждѣто днесъ е центърътъ на с. Долня-Любата, прѣгърнали се, цѣлунали се и не се раздѣляли вече, като рѣшили да живѣятъ на сѣщото мѣсто. Понеже тѣ се „полюбили“, то и селото, което образували послѣ, нарекли Любата. Като се поумножило и нарастнало селото, частъ отъ жителитѣ му се прѣмѣстили по-нагорѣ и основали ново село, което нарекли Горня-Любата. Друго прѣдание говори, какво слѣдъ лютата зима останала жива само една баба, Люба, отъ селището Кози-Долъ и по нейно име се нарекло новото село Любата. Тѣй или инакъ, кщцитѣ на с. Горня-Любата станали до 70, всички на едно мѣсто, дѣто днесъ е центърътъ на селото. По едно врѣме се появила чума и, за да се избавятъ, горнолюбатчани избѣгали по гората. Отъ страхъ, да не би чумата да дойде повторно, не посмѣли да се върнатъ на запустѣлото селище, а избрали по-запазенитѣ отъ вѣтроветѣ мѣста по баиритѣ и тукъ построили кщци и основали сегашнитѣ махали. Само 2—3 домакинства се повърнали на старото си мѣсто и сега тѣ образуватъ Радѣнина махала; обаче пакъ и тѣ не могли да се не прѣснатъ по близкитѣ баири, понеже работната имъ земя станала малко, та трѣбвало да разработватъ нови парчета отъ мерата.

Понеже въ селото се намиратъ на много мѣста остатъци отъ стари пи, затова и хората го считатъ за много старо. Въ махалата Сливѣ се забѣлѣзватъ явни слѣди отъ старо поселище. Самата мѣстность наричатъ „Дзидини“. Тукъ въ разни врѣмена сѣ изкопвани кюпове, сѣккирки, монети съ по два образа и сѣ надписъ *imregio* (както казва учителътъ П. Трандафиловъ); сѣккиркитѣ били малко по-особни — вмѣсто сегашнитѣ „уши“ дѣто се туря топоринката, имали халки. Въ центъра на селото има стари гробища, при разкопването на които сѣ изваждали тухли (голѣми и корубести) и монети пакъ съ надписъ *imregio*. Съ мѣстността Мали-Ивовикъ има сѣщо стари гробища, които селинитѣ наричатъ лятински. На нѣколко мѣста се намиратъ и оброчища; при едно отъ тѣхъ никой не смѣе да мине, отъ страхъ да не „оградише“, да го не „оалъи“.

Въ землището на с. Горня-Любата на нѣколко мѣста личатъ грамадни руни, дупки и могили отъ рударска работа. Въ мѣстността Грамагѣ, на югъ отъ Яворъ махала, въ лѣво и дѣсно отъ пътя, що води къмъ поста Вильо-Коло, се намиратъ нѣколко ями, а до тѣхъ високи могили отъ прѣхвърляна прѣстъ. На западъ отъ тѣхъ, къмъ махалата,

и днесъ стои входътъ на стара галерия, въ която се вѣдятъ бѣлки. Въ изхвърленитѣ камъни се намиратъ кристалчета отъ галенитѣ. Въ дола на потока Яворщица, подъ мѣстността Грамагѣ (на югъ отъ нея), на лѣвния брѣгъ, при единъ малкъ изворъ, на запазено отъ вѣтроветѣ мѣсто, има явни слѣди отъ старо заселище, вѣроятно селище на рударитѣ. Мѣстата, дѣто били зидоветѣ, много добрѣ се познаватъ, а сега и отъ далече се забѣлѣзватъ парчета отъ тухли и хорозанъ.

Поминъкътъ на селнитѣ е извъпречно тежъкъ. Кога се случи суха година, та не могатъ да косятъ обширнитѣ пасбища, тогава сж принудени да продаватъ по-що-защо добитъка си, понеже интъкъ ще измре отъ гладъ. Често пѣти сж принудени да зазимуватъ съ по 20—30 овци и то такива домакинства, които прѣзъ мѣстото сж имали по 200—300. Та затова и селянитѣ сж принудени да търсятъ прѣхраната си, като отиватъ по печалби въ разни крайща на България. Прѣди години най-много сж ходѣли въ Бѣловския балканъ на „шлѣверѣ“, т. е. да дѣлятъ траверси за желѣзопѣтитѣ линии, а сега тѣ сж най-скжпо плащанитѣ работници въ прѣдириятнето на Братя Балабанови въ Рила (табл. XLVIII. 1). Мнозина селяни намиратъ работа и въ мината „Благодатъ“ въ с. Мусулъ.

17. Мусулъ.

(Височина — 1060 м. при гробищата).

Село Мусулъ е прѣснато по югоизточнитѣ склонове на Мусулската планина, която въ това мѣсто се състои главно отъ микашисти и серицитиости съ кварцови прожилки. Мусулската планина на югъ се дѣли отъ Стрѣмна съ дълбокия долъ на Црѣна-Рѣка (та води началото си откъмъ Хайдушкия прѣслѣпъ), която съ течение на врѣмето е успѣла да се врѣже между Стрѣмна и Уши (тѣй се казва най-високата частъ на Мусулската планина), че въ морфолошко отношение тѣ се схващатъ като самостоятелни планини, макаръ петрографскиятъ имъ съставъ да е еднакъвъ. Право отъ сѣверъ, откъмъ селата Плоча и Барѣе, слиза рѣка Вратница, която е по-голѣма и буйна отъ Црѣна-Рѣка. Тя е източна граница на селото. Двѣтѣ се събиратъ подъ мусулскитѣ гробища и оттукъ надолу образуваната отъ тѣхъ рѣка носи име Любатска. Црѣна-Рѣка съ своя лѣвъ притокъ Кози-долъ е смѣкнала голѣмо количество рушевенъ материялъ — едри камъни и чакълъ — че изпълнила цѣлото си корито съ него. Тѣй че сега по цѣлото течение на тая рѣка има само на нѣколко мѣста малки ливади. Отъ двѣтѣ страни на рѣка Вратница се простиратъ красиви ливади, които само на двѣ-три мѣста сж огрознѣли отъ пороищата.

Освѣтъ по дѣснитѣ склонове на Црѣна-Рѣка и по нѣкои мѣста около Вунева и Боровскидолска махали, дѣто се намира едра и гѣста букова гора, всичкото останало мусулско землище е плешиво. Темето на върха Бѣсна Кобила (най-високата точка въ Крайще — 1936 м.),

южнитѣ и източни склонове на цѣлата планина Упи, ридоветѣ, които пускатъ тѣ къмъ рѣка Вратница — всичко това сега е пасбище, между което тукъ-тамъ въ най-низката му частъ се виждатъ малки участъци отъ ниви. Поради височината на мѣстото и особения съставъ на почвата — прѣстѣта е образувана отъ разрушението на арханчни скали — ненаторена нива не дава приходъ. За узрѣването на зърното най-много прѣчатъ честитѣ мъгли, които лежатъ понѣкога и по цѣли недѣли. Нивитѣ носятъ повечето имената на мѣстата, дѣто се намиратъ: Ястребовица, Гулема-Орница, Бабулица, Градище; ливади: Кюлавкова-Огряня, Орниче, Барие, Боровскй-Долъ; пасбища: Езерище, Плоскачъ, отъ името на плочеститѣ камъни, Заковетъ (по името на една трѣва).

Селянитѣ взематъ вода за пиепе отъ извори (долини), чешми и кладенци. Нѣкои отъ послѣднитѣ нѣматъ вкусна вода, а блудкава и тежка, защото минава прѣзь металоносни пластове — главно оловени. По-добри извори сж: Велковъ кладенецъ въ Орничка махала, Два кладенца въ Кюлавкова махала и Студени кладенци въ Вунева махала.

Само нѣкои отъ махалитѣ сж запазени отъ вѣтрове. Тукъ, откъмъ Бѣсна-Кобила, духа много силенъ вѣтъръ, та често цѣти разкрива сламенитѣ покриви на къщитѣ. Зимно врѣме въ такъво голѣмо количество се натрупва снѣгъ изъ „валтини“ и долини, че е рисковано да се пътува даже отъ една махала до друга. Прѣзь 1905. год. тукъ прѣмръзнаха прѣститѣ на рѣцѣтѣ на околийския лѣкаръ, Д-ръ Георгиевичъ, та трѣбваше да му ги отрѣжатъ, и той полудѣ.

Землището го бива най-много за пасбище, заради това именно трѣбва да се мисли, че оня, който прѣвъ цѣтъ е дошълъ тукъ и основалъ поселище, трѣбва да е билъ скотовъдецъ. За основателъ на селото се счита дѣдо Стоица Гръчки, избѣгалъ отъ нѣкое паланечко село за нѣкакво прѣстѣпление. Той направилъ къщата си на най-запазеното отъ вѣтроветѣ мѣсто, въ долината на Цръня-Рѣка въ мѣстността Селище, отдалечена днесъ на около единъ км. западно отъ гробищата. Скоро дошли и други заселници, та отъ тѣхъ и неговитѣ синове слѣдъ врѣме станало село съ 30 къщи, всички построени една до друга. Щомъ се умножило селището, явила се нужда отъ повече мѣсто за кошари за добитѣка, зеръ долѣ при къщитѣ станало тѣсно. По кошаритѣ прѣкарвали зимата, а лѣтно врѣме дохождали въ село — тѣкмо обратно на това, що ставало въ други крайшки села (напр. въ Горни-Коритенъ): тамъ зимата прѣкарватъ въ село, а лѣтото по кошаритѣ. Омръзнало имъ постоянното прѣнасяне, та най-послѣ напуснали купното заселище и останали на постоянно по кошаритѣ. Днесъ на мѣстото, дѣто било купното село, стърчатъ около 30 едри планински крушови дървета, плодетѣ на които се бератъ и сега общо, селски. Тукъ-тамъ се познаватъ и основитѣ на старитѣ къщи. Селянитѣ се прѣснали по махали, едно, за да бѣдатъ по-близо до нивитѣ си и друго, за да избѣгнатъ опасността отъ придохождането на водата на Цръня-Рѣка. Освѣнъ това, мѣстността

е много тѣсна и негодна за голѣмо заселище; повече отъ 30 къщи не могатъ да бждатъ построени тука, а днесъ селото брои 70, раздѣлени на слѣднитѣ 9 махали:

1. **Вунѣвци.** Махалата се намира на дѣсния брѣгъ на Вратница, срѣщу Боровски долъ. Първиятъ човѣкъ отъ Вунева махала дошълъ отъ с. Долня-Любата.

2. **Срѣщу Вуневци** отъ лѣвия брѣгъ на рѣката се намира **Боровскій-Долъ.** Носи името си отъ името на мѣстността: нѣкога расли борови дърв-та, отъ които сега сж останали много пѣнове — водата на дола ги изравя най-много пролѣтно врѣме.

3. **Кекерина махала** е основана отъ Николчо Кекеринъ, дошълъ тукъ отъ с. Изворъ.

4. **Орничка махала.** Тя се дѣли на двѣ: Дѣдо Филиповци и Банковци. Дѣдо Филиповци сж потомци на нѣкой си дѣдо Велко, роденъ нѣвждѣ изъ солунскитѣ села.

5. **Гръчка махала,** тя е най-стара. Основателятъ на родата, Дѣдо Стоица, дошълъ въ Мусулъ изъ нѣкое паланечко село.

6. **Караманци** или **Клечѡвци.** Махалата се намира срѣщу Орничката на единъ високъ голѣмъ баиръ — 1320 м. Родоначалникътъ ѝ, дѣдо Джока, дошълъ въ Мусулъ отъ с. Изворъ; наричатъ ги Караманци, защото въ родата имало единъ много черепъ човѣкъ. А дѣдо Джока на присмѣхъ наричали Клечѡ — „Де бре, Клечѡ!“

7. **Кюлавкова махала.** По-рано съ Гръчката образували една махала, но послѣ се отдѣлили. Наричатъ ги още Мечкарци.

8. **Припорска махала** е основана отъ дѣдо Цвѣя изъ с. Гложйе. Носи такѣво име, понеже мѣстото, дѣто е построена, е много стрѣмно, „припорно е“.

9. **Шарѡлина махала.** Тя произхожда отъ горнолюбатската Шарѡлина махала, отъ която единъ се отдѣлилъ и се заселилъ тукъ.

Селото носи името Мусулъ по името на единъ турчинъ — Муса — който успѣлъ да заграби планината (пасбището), а послѣ притисналъ селото, и го направилъ кесимджийско.

Село Мусулъ не е лишено и отъ старини. Между махалитѣ Боровски-Долъ и Кюлавкова има развалини отъ старо градище, въ което се познаватъ „дзидини“ отъ камѣкъ и хорозанъ. Селянитѣ вѣрватъ, че било була (крѣпостъ), въ подземията на която били заровени казани съ пари, но не могли да се извадятъ, защото никому се „не подаватъ“. Който и да копае, не може да ги извади: стигне ли до тѣхъ, тѣ „щупатъ“ още толкова надолу. Като старина трѣбва да се счита и оброчището „Св. Богородица“ въ Орничка махала.

Всички мусулчане по-рано били много бѣдни, защото жито имъ се не ражда, а колкото развѣждали добитѣкъ, отивалъ въ рѣцѣтъ на чорбаджинтѣ — зеленчари отъ селата Горня и Долня-Любата. Съ почване обаче експлоатацията на мината Благодать, общата физиономия на

живота на селянитѣ се поизмѣнилъ. По-рано отъ селото всѣка година сж излизали по печалба не по-малко отъ 200 души. Сега почти всички мусулчани намиратъ работа въ мината: работитъ въ галеритѣ или на фабриката за трошене и прѣсѣване рудата. Отъ друга страна, днесъ селянитѣ продаватъ на работницитѣ и чиновницитѣ въ мината всички свои проудкти съ двойна и тройна цѣна, отколкото се давали по-рано. Пѣкъ и въ културно отношение мусулчани много сж се промѣнили: мнозина носятъ „европейски“ дрехи; вмѣсто „каци“ употребяватъ каскети, а по подражанне на италианцитѣ, правятъ си яки, подковани съ гвоздеи обуца. Иди ги познай, че това сж селяни отъ Мусулъ . . . за които по-рано се мислѣше, че сж полудиви! А пѣтникътъ остава още по-сюрпризиранъ, когато чуе, че болшинството отъ работницитѣ добрѣ говори италиански езикъ.

18. Баръе.

(Височина — 1400 м. при мината).

Село Баръе е прѣснато на 5 махали по двѣтѣ страни на Барската долина, която води началото си отъ върха Бѣла-Вода (1 км. западно отъ Ръжанския постъ), дѣто минава сръбско-българската граница. Оттукъ съ югоизточно и източно направление се открива широката Барска долина, по-голѣмата частъ отъ чиито склонове сж покрити съ едра букова гора. Въ дѣното ѝ тече буйна планинска рѣчица, бистра като сълза. Кречеталкитѣ на нѣколко миниатурни воденици оглашаватъ горската тишина и подсказватъ на пѣтника, че и тукъ, въ тоя отдалеченъ, като че ли въ края на свѣта край, живѣятъ човѣшки сжщества. Селото е скоро основано, а по-рано цѣлата почти долина, съ изключение на горнитѣ ѝ части — гребенитѣ — е била покрита съ гѣста букова гора, изъ която елени и сърни се вѣдили. Най-напрѣдъ тукъ дошълъ нѣкой си дѣдо Стоица отъ с. Долна-Любата, главно заради обширното пасбище, но не могълъ да се стърпи да не изоре части отъ него, за да използва гюбрето. Сега селянитѣ сѣятъ главно ечмикъ, пролѣтна рѣжь, овесъ и елда, по всичко късно узрѣва. Въ махалата Кула, напримѣръ, на 23. августъ жънѣха ечмика, чието зърно едва ли не бѣше млѣчно. „Кой че го чака? Зимѣска, къга га туримо на лѣсите, па къга му опнемо оздоле огъино, море че се исуши, та душа че му изпадне!“ Омѣсениятъ отъ такова жито хлѣбъ е глетавъ, клисавъ и само желѣзниятъ стомахъ на планинеца може да се разправи съ него.

Работната имъ земя се намира близу до кѣщитѣ, тѣрлитѣ и кошаритѣ, за да може всичкото гюбре, останало отъ добитѣка, да бѣде изхвърлено на нивитѣ. И барчанѣе иматъ два вида ливади: ридни и рѣчни. Първитѣ държатъ много по-голѣмо пространство отъ вторитѣ, но даватъ, сравнително, мното по-малко сѣно. Ниви, ливади и гори се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: ниви — Зѣедѣица, Скокъ, Врѣтѣица, Дзидѣни, Старо-Гумно, Гѣринче, Кѣмпиро, Долнѣя-Суксъ,

Пужаръ; ливади — Вало̀гъ, Бѣла-Бара, Рѹпа, Ритъ, Йобрище, Вучлянъ и др.; гори — Света-Вода, Горњи-Долъ, Крайще, Вѹгльенъ и др.

Кжцитѣ на селото сж запазени отъ сѣвернитѣ и сѣверозападни вѣтрове, които го прѣхвърлятъ, но все пакъ тукъ става много студено. Зимно врѣме долинитѣ и ридоветѣ ставатъ за по 2—3 мѣсеца непроходими отъ дебелня снѣгъ.

Селото брон само 11 кжци и никога не е било купно. Всѣки родъ се заселилъ изъ долинитѣ и валозитѣ тамъ, дѣто намѣрилъ за добрѣ. Сега кжцитѣ му сж прѣснати на 5 мѣста:

1. Дѣдо Гьелини — 2 кжци.
2. Радулъ — 1 кжца.
3. Кулата махала — 2 кжци.
4. Дѣдо Гьошини — 3 кжци.
5. Дѣдо Маринкови — 3 кжци — тѣ сж отъ дѣдо Стоица.

Старо село не е имало; остатъци, обаче, отъ старини има. На една голѣма скала, долу въ дола, при първата воденица, като се върви отгорѣ (отъ барската рудница) надолу, имало двѣ „айдучки кули“. Това, вѣроятно, е била стражарница, която ще е служела за охрана на пътя до барската галенитна руда. Главното мѣстонахождение на послѣдната е до кжцата на Зарко, наследникъ на дѣдо Сава, когото прѣди 26 години заклала слугата му сърбинъ, за да му вземе паритѣ, добити отъ продажбата на оловната руда. Дѣдо Сава носѣлъ по 50—60 оки чиста руда въ Вранѣе и Сурдулица (Сърбия) и я продавалъ по 3 гроша оката и отъ тая търговия доста забогатѣлъ. Сега мината е владѣние на сжщото „Българско-италианско минно дружество Благодать“, което експлоатира и рудницата Мусулъ. Барската мина е ненадежна, и сигурно дружеството ще я изостави.

Поминѣктѣ на селянитѣ е свързанъ главно съ скотовѣдството, но тѣ сж и земеделци. Животѣтъ имъ е тежъкъ; никога не могатъ да излѣзатъ „на глава“ и вѣчно сж си борчливи на кръчмаритѣ въ Горня и Долня-Любата.

19. Плоча.

(Височина — 1800 м. при Сурлева махала).

Селото е малко — брои 28 кжци. Съ тритѣ си махали завзема сѣвероизточнитѣ и сѣверозападни спусъци на Плочки-прѣслѣпъ и продължението на Валодзи, което отгукъ образува като гребенъ къмъ сръбско-българската граница, а четвъртата махала (Янкова махала) е разположена въ началото на Барската долина, отъ лѣва страна на потока. Барскиятъ потокъ се събира съ Плочкия — послѣдниятъ близу до устето си скача отъ 7 м. височина — близу до Мрътвичка махала и отгукъ надолу образуваната отъ тѣхъ рѣчица носи име Вратница.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ само отъ кладенци, извори и чешми. Като най-вкусна и студена се счита водата на чешмата въ Сурлева

махала — „Студена вода“. Други по-бълъжити извори и чешми сж: Вирове до Янковата махала, Дудукливица, Каменитъ изворъ и др.

Цѣлото селско землище е открито на всички вѣтрове. Не сж запазени отъ тѣхъ и мѣстата, дѣто сж разположени къщитѣ за живѣние. Тукъ зимѣ ставатъ много голѣми студове и се натрупватъ дебели прѣспи. Рѣдко е година, да не бие градъ поне една отъ махалитѣ.

Селото има разбиенъ типъ: прѣснато е на 4 махали: Янкова, Сурлева, Прѣжлячка и Козарникъ.

1. **Янковата махала** се намира близо до мѣстността Плоча на сѣверозападъ отъ прѣслѣпа, прѣзъ който минава пътя Горня-Любата—Плоча—Горня-Рѣжана. Тя е основана отъ дѣдо Бона изъ Долня-Лисина прѣди нѣщо 130—140 год. Казва се Янкова по името на дѣдо Янко, синъ на основателя. Сега брои 6 домакинства.

2. **Сурлева махала**. Тя се намира на сѣверозападъ отъ прѣслѣпа. Основана е отъ нѣкой си дѣдо Иванъ отъ с. Сурлица, Паланечко, който дошълъ тукъ „од невола“ прѣди 110—120 год. Махалата сега брои 11 домакинства, отъ които двѣ сж по-настрана и се наричатъ Мрѣтви чарѣ.

3. **Прѣжлячката махала** се намира на югоизтокъ отъ прѣслѣпа. Тя е основана отъ дѣдо Ангелко изъ с. Топли-Долъ прѣди 100 год. Има 9 домакинства, отъ които едно е по-настрана и се нарича Карданѣ.

4. **Махалата Козарникъ** има само 2 домакинства, които произхождатъ отъ Янкова махала.

Селото не било на купъ. Дѣдо Кръсто изъ Сурлевци, старецъ на 85 години, помни, кога сж били въ цѣлото село 3 къщи, прѣснати на 3 страни. Най-рано е дошълъ дѣдо Бона отъ Долня-Лисина. Той билъ момѣкъ (слуга) на турчина Мехмедъ Гарѣ и му пасълъ яловата стока по тия мѣста. Харесалъ мѣстото, защото, като наторилъ 1—2 парчета, изоралъ, посѣвалъ ечмикъ и добилъ добра жетва. Послѣ турчинътъ Мехмедъ Гарѣ насила притисналъ имота на дѣдо Бона и направилъ селото кесимджийско.

Селото носи име отъ мѣстността „Плоча“, скала до Янкова махала. Кждѣто селянитѣ си кърмили добитъка.

Орната земя се намира близу до къщитѣ за живѣние. Макаръ че има доста голѣмо пространство за „оралня“, все пакъ нито едно домакинство ще се срѣщне съ закръгленъ имотъ. Ливадитѣ имъ сж повече ридски, обаче не сж малко и долинскитѣ. Вода иматъ прѣдостатъчно, за да могатъ да поливатъ голѣми дѣлове земи. Поради височината на мѣстото, често пъти не успѣватъ да окосятъ на врѣме втората коситба — отавата —, защото слана я понарва. Гората имъ е само букова. На много мѣста сж запазени гори сж стари и много едри буки. Ниви, ливади и гори се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: Бобѣвище, Коноище, Гѣла-Нива, Навѣй, Расоа, Гарина, Присое, Шибакъ, Барища, Турска-Ливада, Врѣтѣшка, Вуча-Бара, Орлѣвица, Врѣтѣя, Ярищарница, Чивлякъ, Бачевъ-Кладе-

нецъ, Кьесерица и др.; ливади: Колибище, Река, Обрѣшина, Плавило, Яловарникъ, Крайще, Прѣшѣвина, Новъ-Гробъ, Раздолци; гори: Шибакъ, Скокъ, Кукулици, Големъ-Шибакъ, Вуча-Бара, Гаринче и др.

Старини се намиратъ въ мѣстността Дзидѣни, въ Мрътвичка махала. При оране изораватъ тухли, лѣпени съ хорозанъ, парчета отъ желѣзни потрѣбици и много мѣдни монети. Оброчицето имъ носи име „Службище“ и се намира въ Сурлева махала.

Селото е много бѣдно. Съ главния поминъкъ — скотовѣдство и земедѣлие — не постига за прѣхраната. Ходятъ и извънъ селото по печалби; напоследъкъ най-добрѣ печелятъ въ прѣдприятието на Балабанови въ Рилската гора.

Отъ първоначалната оцѣнка 12.650 л. за цѣлия селски имотъ — селото е кесимджийско — на зем. банка е платило 803 л. и сега дължи 36.158 л.!

20. Дукътъ.

(Височина — 1180 м. при черквата).

Между селата Църнощица отъ изтокъ, Долна-Любата отъ сѣверъ, Горня-Любата отъ западъ, турско-българската граница, която се заключава между Дукатски връхъ и Божковецъ (1680 м.), отъ югозападъ, и Назърчикия гребенъ отъ югъ, въ едно пространно землище отъ ридове, чуки и долове, сж се загниждали сламеннитѣ хижи на с. Дукътъ. Отдѣлнитѣ му махали сж прѣснати на голѣмо разстояние една отъ друга; за да се отиде отъ ония, що сж при Пейна-Чука (Църнощичко) до Горня махала (подъ поста Дукътъ), потрѣбни сж най-малко 2½ часа пѣтъ лѣтно врѣме, а зимно врѣме и цѣль день.

Пѣтникътъ недоумѣва, по коя ли причина изъ тая толкозъ прѣсѣчена мѣстность изъ тия върляци и глухи тѣсни долини се е образувало такова голѣмо селище — 105 къщи, а прѣди 20 год. имало и 150! Първитѣ основатели на селото, навѣрно, ще да сж били овчари, които само лѣтѣ сж докарвали стоката си тукъ на паша и по нѣкаква нужда, сигурно да избѣгнатъ прѣслѣдване на властѣта, сж се установили на постоянно мѣстожителство въ тая мѣстность. Инакъ е невъзможно. Зимно врѣме тукъ животътъ е неповосимо тежъкъ: тѣснитѣ долини се изпълватъ съ снѣгъ, пѣтищата ставатъ непроходими отъ прѣспитѣ, а по оголенитѣ ридища вѣтрътъ духа съ такава сила, че никой не може да мине отъ една махала въ друга. А какъ успѣватъ да дохождатъ дѣцата на училище отъ толкозъ далечнитѣ махали, единъ Господъ знае! Поради тази разпрѣснатостъ на махалитѣ и мѣчното съобщение между тѣхъ, селото днесъ има на 5 мѣста гробища.

Въ землището на селото духатъ всички вѣтрове: сѣвернякътъ, жешкиятъ и козодертъ (сѣвероизточенъ). Макаръ че къщитѣ сж построени изъ валозитѣ на долинитѣ и бавритѣ, пакъ не сж запазени отъ вѣтрове.

Понеже земята е много неплодородна, то всѣко домакинство е принудено да оре голѣми пространства ниви, за да се изхрани. Въпрѣки това пакъ има недостигъ отъ жито, та си докупватъ изъ полето (кюстендилско) или изъ Радомиръ. Ливадитѣ имъ сж добри; иматъ и обширно пасбище. Нѣматъ пространна гора, а само участъци отъ такава: изсѣкли сж я главно по припецитѣ, за да образуватъ ниви и ливади. Гората е само букова. Нивитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: Опашулькѣ, Раздѣлци, Угаръ, Бѣшковица, Коняръникъ, Загѣзина, Брегове, Раскрѣсье, Илино-Гумно, Чунгарица, Отресеница, Кладенче, Преслѣпъ, Бѣрова-Глава, Биленица, Кйтка, Пужаръ, Забѣль, Меджакъ, Ела, Ясика, Црѣнотравка, Жижница и; др. ливади: Зѣдница, Бѣри, Стѣменовица, Брѣнѣище, Црѣквище, Плавило, Близенъ, Зѣмнякъ и др.; гори: Раздѣлци, Гѣрина, Бѣрова-Глава, Цветковъ-Долъ, При Куйкѣ и др.

Селището има разбитъ типъ — състои отъ 20 махали.

1. Коничка-Река махала — брои 5 кѣщи. За основателя на махалата никой не знае. Носи това си име отъ думата конакъ (падало): кога дохождалъ турчинъ въ селото по царска работа, квартирувалъ тукъ у дѣдо Стояна Кѣнички.

2. Сарѣинци — 6 кѣщи.

3. Смилянска махала — 7 кѣщи. Основателятъ на махалата, Вучко, дошълъ въ Дукѣтъ прѣди 120 години отъ с. Райчиловци. Жѣна му била отъ с. Метохия и се казвала Смиляна; отъ нейното име произхожда и това на махалата.

4. Сѣлище — 2 кѣщи. Основателятъ ѝ, Станко, се прѣселилъ тукъ отъ с. Псача, паланечко, прѣди 100 години.¹⁾ Сжщата махала добила отпослѣ име „Парапѣдинци“. Това име било турено на Станковия синъ Велко; нарекли го „парапѣда“, защото всичката му работа била „прѣзкупъ-за-грошъ“.

5. Ковачѣвци — 3 кѣщи. Най-стариятъ отъ фамилията, дѣдо Стоянъ, билъ ковачъ.

6. Горня-махала — 13 кѣщи. Тя е разположена най-отгорѣ на селото, почти въ началото на Дукатска рѣка. Наричатъ я още Паунчевци. Основателятъ, дѣдо Стойко, дошълъ и се поселилъ въ Дукѣтъ отъ с. Славище, паланечко, защото убилъ едно бегликчия, който му застрѣлялъ кучето. Най-голѣмиятъ му синъ се наричалъ Паунъ, та зарадъ него и махалата носи това име.

7. Чѣкѣшѣрци — 4 кѣщи.

8. Топузлинци — 4 кѣщи.

9. Брегарци — 2 кѣщи. Дѣто сж кѣцитѣ, мѣстото е бреговито. Тази махала произхожда отъ Топузлинци.

¹⁾ В. Кичовъ. Македония — Етнография и статистика, 225 стр.: с. Псача брои 1030 жители.

10. Вадничка махала — 3 кѣщи, сѣ се отдѣлили отъ Тупузлинци. Махалата носи име отъ думата вада — пръвѣ пътъ тукѣ изкопали вада, за да поливатъ ливадитѣ.

11. Огорельници, най-далечната махала отъ черквата и училището — има 5 кѣщи. Имало нѣкой отъ тази родѣ много „зимурльивѣ“ та постоянно се „увиралѣ у огъинѣтъ“ и дрехитѣ му били прогорени на нѣколко мѣста.

12. Дудинци — 7 кѣщи. Имало отъ тази родѣ нѣкой-си Илия, който постоянно свирѣлъ съ гайда — „диду, диду, диду!“, та затова ги нарекли Дудинци.

13. Вѣртевица — 6 кѣщи. Тѣ сѣ отъ родата на Огорельници.

14. Яворѣ — 10 кѣщи. Махалата носи име отъ яворовитѣ дървета, между които първоначално били построени нѣкои отъ кѣщитѣ.

15. Кужльници — 6 кѣщи. Дѣдо Янчо, основателѣтъ на махалата, правилъ добри кужльи (провѣртено дърво, поставено въ долния камѣкъ на воденицата).

16. Срѣбиновци — 4 кѣщи. Дѣто Грул, основателѣтъ на махалата, дошълъ тука отъ нѣкое срѣбско село.

17. Чурелинци — 2 кѣщи. Произхождатъ отъ Огорелинци. Понеже кѣщитѣ имъ сѣ низки, пушливи, затова ги наричатъ Чурелинци; дими, пуши = чурѣ; чурлякъ = димѣ.

18. Беснѣловци — 3 кѣщи. Дѣдо Стоянѣ, основателѣтъ на махалата, се прѣселилъ тукѣ отъ с. Билянѣ,¹⁾ прѣшовско, прѣди 100 години. Отъ тоя родѣ често се ражда по нѣкой умопобърванѣ, лудѣ и „беснувалѣ, лудувалѣ“. Тѣй останало и името на махалата.

19. Црепиновци — 6 кѣщи. Нѣкой си отъ родата, Никола, кършилъ беневрецитѣ си съ парче отъ чорапѣ, затова почнали да го наричатъ чорапина, а послѣ „црепина“. Тази махала се брои за най-стара. „Онѣ су староседѣлци“, думатъ селянитѣ.

20. Кутлинци — 7 кѣщи. Били нѣкога много състоятелни, та, когато дохождалѣ просякъ, дарували го съ кутелѣ жито. Не се знае, отдѣ сѣ дошли.

Дѣдо Момчилѣ Ангеловѣ, 89 годишенѣ старецѣ, помни, кога селото броило 40 кѣщи. Въ негово врѣме чрѣзъ подѣлба станали 150, но прѣди 25 години се изселили въ Тузлука около 50 кѣщи. Кога билѣ момче, разправяли му, че нѣкога селото броило само 7 кѣщи, всички построени въ днешната махала Селице — до черквата. Той помни — това било прѣди 70 години — когато селата Дукѣтъ и Църнощица били „подъ Нишко“, а послѣ се „преметнали“ подъ Банско (Кюстендилско). Тия двѣ села се казвали „султански“, и данѣтътъ, взиманѣ отъ тѣхѣ, отивалѣ въ полза на нѣякви султански дѣщери, но дали на Цариградския

¹⁾ В. Кличовѣ. Македония — Етнографѣя и статистика; с. Билянѣ брой 650 кѣщи. Сборникъ за народни умотворения и народописѣ. Кн. XXXII.

султанъ или на нѣкой мѣстенъ — Нишки бегъ, това никоѣ не знае. Тогава тия двѣ села се ползували съ голѣми правдини, относно размѣра на данъца и золумлъцитѣ на турцитѣ. Баща на дѣдо Момчила му разказвалъ, че нѣкога бегликъ не плащалъ. Дѣдо Момчилъ пѣеъ помни, кога отъ селото е взимано по 4 пари на овца, а въ сѣщото врѣме отъ съсѣднитѣ села взимали по 2 гроша. Дѣдо Момчилъ сѣщо помни, че пролѣтно врѣме тука докарвали отъ близкитѣ села цѣли сурин овци и кози, за да ги скриятъ отъ провѣрката на бегликъчнитѣ; послѣднитѣ не смѣяли да прѣтърсватъ въ дукатски и цѣрнощички синори. Сѣщото било и за други нарушения: виновницитѣ отъ другитѣ села се криели въ Дукатъ, като били увѣрени, че нѣма да бѣдатъ прѣслѣдвани. „Та оно бѣше Дукатско царство, майка му старѣ!“ дума дѣдо Момчилъ. За да унищожатъ това „второ царство“ причислили двѣтѣ села къмъ Кюстендилско току прѣди освобождението.

Споредъ дѣдо Момчила с. Дукътъ носи това си име отъ златната монета „дукатъ“, милицъ, защото дълги години плащали на своя владѣтель данъкъ въ пари само единъ дукатъ (12 л.), който билъ даванъ отъ единъ заможничѣкъ селянинъ, бекяръ, на послѣ селянитѣ му го изплащали.

Селото не е лишено и отъ старини. Около 1 км. на сѣверъ отъ черквата, на лѣвия брѣгъ на рѣката, се издига единъ непристъпенъ хълмъ, приличенъ на прѣсеченъ конусъ. Само отъ една страна може по-лесно да се отиде до върха му, който днесъ се нарича градище. Отгорѣ има натрупани камъни и днесъ ясно личи, че нѣкога тука е имало постройки. Тухли, обаче, нѣма; зидоветѣ имъ сѣ прости, камънитѣ имъ сѣ слѣпени съ проста калъ. Защитницитѣ на градището слизали ужъ въ рѣката, за да си взиматъ вода, по единъ подземенъ входъ, който водѣлъ отъ върха до рѣката. Днесъ се познава остатъкъ отъ една траншея, която почва отъ рѣката и върви по посока на върха. Дълга е около 50 м., а нагорѣ се не познава, защото мѣстото е обрнато на ниви. Въ синора на селото има и двѣ оброчища: едното е въ мѣстността Конярникъ, на западъ отъ центъра на селото; тамъ, по прѣдание, имало черква, отъ която сега не личи нищо; а другото е на изтокъ отъ сегашната черква — то се нарича Кръсъ. При него (послѣдното) става два пѣти прѣзъ годината селска служба. Мѣстото при това оброчище е изчистено отъ камъняци и е заградено съ прошки. Познава се старъ зидъ — камъни съ калъ — основа на стара черква.

Главното занятие на селянитѣ е скотовѣдството, а послѣ и земедѣлие. Обаче, както почти всички крайшки села, така и Дукътъ е бѣдно. Отъ „стоката“, „бравитѣ“ (добитѣка) излиза едва колко за дапѣка и да се прикупи жито, та затова селянитѣ сѣ въ вѣчна нѣмотии. Нѣма да се минатъ и 10 години, когато селото ще трѣбва да изсели половина отъ жителитѣ си, както що е направило прѣди 25 години. Селянитѣ сега излизатъ по печалба главно въ Рилския балканъ; за „дунгерлъкъ“ не ги бива.

21. Църнощица.

(Височина — 1200 м. при Петковска махала, 940 м. при черквата).

Селото е разположено главно по склоновете на Църнощичкия дълбокъ долъ, който почва на сѣверъ отъ прѣслѣпа, що се образува отъ Църноокъ-отъ изтокъ и Мечитъ отъ западъ. Този долъ прибира водитѣ си отъ сѣвернитѣ склонове на върха Църноокъ (1874 м.), западнитѣ на Петрови Чуки (продължение на Църноокъ) и източнитѣ на Пѣйна-Чука (1491 м.). Образуваната по тоя начинъ рѣкичка носи име Църнощички-Долъ; тя се събира при черквата на селото съ Дукатска рѣка (дотукъ тя носи име Голѣма-Рѣка), която иде отъ западъ, и съ общо име Църнощичка рѣка се влива въ Любатската въ мѣстността Обе-Рѣки. Въ течението си Църнощичкиятъ долъ образува нѣколко красиви водопадчета, отъ които едно е високо около 5 метра. Риба се срѣща твърдѣ рѣдко; по-рано я е имало доста много, особено пъстърва, но слѣдъ изсичането на горитѣ и образуването на пороищата, рибата е почти унищожена. Низко, покрай рѣката, гората и днешъ е запазена, понеже не ѝ е дошло редъ. По-рано тукъ е имало и борова гора — изровенитѣ отъ поройщата борови трупѣ показватъ това — а сега съществуватъ само двѣ дървета: едното, старо и разклонено, при черквата, а другото въ Петковска махала. Отъ двѣтѣ страни на Голѣма-Рѣка сж разположени ливади и овощни градини съ сливови дървета; такива има и при устето на Църнощички долъ. Църнощички долъ (нѣкои го наричатъ Воденична-Рѣка) кара десетъ воденици съ по единъ камъкъ. Зимно врѣме и при продължителна суша воденицитѣ не мелятъ: зимъ водата замързва, а лѣтъ я отбиватъ за ливадитѣ.

Селото е богато съ изворна вода. Въ всѣка долчинка, въ всѣка вгълбнатинка, подъ политѣ на всѣки байръ — навсѣкждѣ бликатъ бистри изворчета и шуртятъ студени чешмички, като пълнятъ дълбоки букови корита, нарочно поставени за водопой на добитъка. Навсѣкждѣ водата е „букова“ — тъй я наричатъ селянитѣ: пивка, студена и главно, колкото и да си ялъ, пнешъ ли, пакъ ще осѣтишъ гладъ: отваря апетитъ. Такава вкусна и студена вода Църноокъ дава на всички поселения, разположени околорѣстъ по ребрата и политѣ му. Нито въ едно отъ тия села ще срѣщнете бунаръ, освѣнъ два-три, които повече служатъ за поливане на нѣкое градинче, при което мъчно би било да се докара вода отъ близкии долъ.

Село Църнощица е открито главно на сѣвернитѣ и сѣвероизточнитѣ вѣтрове, които духатъ откъмъ върха Валодзи и Глошка планина, а е закрито на южнитѣ съ Църноокъ. Махалитѣ, разположени по лѣвния склонъ на долината, сж по-запазени отъ горнитѣ студени вѣтрове, а ония, по дѣснитѣ, силно страдатъ отъ тѣхъ.

Нивитѣ и ливадитѣ сж разположени главно покрай махалитѣ. На друго мѣсто въ Крайще нѣма толкозъ много ливади, които да сж заградени. Тукъ ги заграждатъ съ букови прошки и бѣскии. Все пакъ ливадитѣ сж недостатъчни, затова голѣма частъ отъ пасбищата въ дъждовни години се

косятъ, и сѣното се разпрѣдѣля по равно между селянитѣ. Главното селско пасбище се намира по западнитѣ склонове на Църноокъ и източнитѣ на Пѣйна-Чука. По-голѣмата частъ отъ гората е букова; дъбова иматъ само махалитѣ, разположени ниско покрай Голѣма-Рѣка и откъмъ Любатска рѣка. Къщитѣ градятъ главно отъ буковъ материалъ, който не може да трае повече отъ 35 години „оти мушльика го иде“. Плодни дървета въ по-голѣмата частъ отъ селския синоръ сж рѣдкостъ. Срѣщатъ се само джанки и нѣкои сортове зимни ябълки. Отъ 5 години насамъ селянитѣ отъ махалитѣ, що сж по-ниско, въ доловетѣ покрай Голѣма-Рѣка и Църноощичка рѣка, засаждатъ ливадитѣ си съ сливи, плодътъ на които узрѣва единъ мѣсець по-късно отколкото въ Босилиградъ.

Плодородието на работната земя е извънредно слабо. Само най-близкитѣ до къщитѣ ниви даватъ по-добра жетва, защото всичкитѣ торъ, който се събира въ търлитѣ и кошаритѣ, се изхвърля върху тѣхъ. Нива, на която не може да се хвърли торъ, не възнаграждава никакъ труда, употребенъ за изораването и посѣването ѝ. Затова често на смѣхъ казватъ: „Семе сѣеме, сѣме жнѣмѣ; а отъ врѣшенѣе врѣме ни не остае на пазаръ да оидеме, жито да си кѹшиме“. Когато годината е добра (срѣдно дъждовна и топла), тогава както и да е — все ще има нѣщо; но при лоша година, на 5 декара нива едва по 20 снопа ще се набератъ! Високитѣ — по мѣстоположение — ниви се засѣватъ главно съ овесъ и елда. На 18. августъ цвѣтѣше рѣжътъ на едни ниви надъ Караджина махала (1420 м.), а кога ще узрѣе? Не сж рѣдки години, кога снѣгъ затрупва непожънатитѣ ниви.

Нивитѣ, ливадитѣ, горитѣ и пасбищата имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Крайще, Мѣкьи-Ритъ, Дебѣди-Ритъ, Дѣкъевецъ, Лескова-Падина, Росуля, Борова-Рѣтина, Мека-Падина, Врѣла-Грамада, Ломъ, Брезакъ, Скокъ, Пѣтрови-Чуки, Дзидиви, Острика, Вертевица, Прокарнице, Радославица, Елѣ, Ренушльивка, Опчивало, Янинъ-Ритъ, Урѣ-Попъ и др.; ливади: Црѣква, Река, Язъ, Говедарникъ, Градище, Требеница, Загранъа, Павловица, Заного, Станци, Бѣбличъ, Къейнъ-Станъ и др.; гори: Крайще, Огоретица, Църнотравка, Прѣшѣвица, Елѣка и др.; пасбища: Вертевица, Иванова-Долчина, Копище, Рѣсоа, Църноокъ и др.

Село Църноощица е разбиенъ типъ селище. Сега е прѣснато на 12 махали, отъ които най-далече една отъ друга отстоятъ махалитѣ Гулема-Рѣка и Караджина — около 7—8 км.:

1. Гулема-Рѣка — 16 къщи. Тя е разположена въ най-ниската частъ на селското землище (около 980 м.) и понеже е запазена отъ сѣвернитѣ вѣтрове съ баиря Шипѣкъ, тя е и най-топлата махала. Голѣма частъ отъ махалцитѣ иматъ тука овошни и зеленчукови градини.

2. Въ сѣщия долъ, срѣщу махалата Гулема-Рѣка се намира махалата Бѣрчанѣе — 1 къщи.

3. Прътеничници махала се намира на лъвния склонъ на Църнощички долъ и брои 6 къщи. Тя носи това име, защото основателят ѝ, който дошълъ отъ македонския градъ Кочани, на домашния шаякъ викалъ „прътено“, вмѣсто „бало“ както казватъ другитѣ селяни.

4. Петковска махала — 16 къщи. Тя е най-купната махала; къщитѣ ѝ сж построени много близу една до друга; даже има нѣкои слѣпени една съ друга. А като се знае, че всички сж покрити съ слама и мѣстото е открито на вѣтроветѣ, тогава чуденъ е куражътъ на селянитѣ да ги строятъ толкозъ близу.

Тази махала носи името на първия си основател, дѣдо Петко, който дошълъ въ църнощичко землище отъ щипското село Неманьинци.

5. Расъе махала — 3 къщи. Тя е сжщо на лъвния склонъ на дола, около 1000 крачки далече отъ черквата.

6. Качарѣвска махала — 10 къщи, сжщо отъ лѣвата страна.

7. Кошарчанье — 1 къща, сжщо отъ лѣва страна.

8. Най-отгорѣ, въ началото на дола, въ една гориста и много красива мѣстность е разположена Караджина махала — 13 къщи. Оязи, който се счита за основател на махалата, билъ много черенъ, та го казвали „караджа“. Селянитѣ отъ тази махала сж изобщо посъбудени; тѣ, благодарение на нѣкой си попь Стойко, сжщо роденъ въ тази махала, станали грамотни още прѣди освобождението. А нѣщо повече, и женитѣ се научили да четатъ и пишатъ и всички станали много набожни; това е единствената махала въ Крайще, дѣто въ всѣка къща има кандило и икони.

9. Близу до Караджина махала, но отъ дѣсна страна на дола, е разположена махалата Придѣлъ — 19 къщи. Основателятъ дошълъ отъ село Цръцория, Паланичко.¹⁾

10. На сѣверъ отъ Придѣлска махала, въ една дълбока долина, подъ Петрови-Чуки, се намира Заноска махала — 16 къщи.

11. Близо до нея, но по-низко, е Циганската махала — 3 къщи (2 цигански и 1 българска).

12. Кюрчийска махала — 6 къщи. Тя е разположена на дѣсния склонъ на едноименна долина, която захваща отъ прѣслъпа между Петрови-Чуки и Мара-планина.

Кошаритѣ, търлитѣ и гумната сж на едно мѣсто съ махалитѣ.

Кой прѣвъ е дошълъ, за да основе селото, никой не знае. Приказва се само, че нѣкога, кога цѣлото село било на едно мѣсто — при днешната черква — и броило 7 къщи, имало двама „прѣвни“ човѣци, които трѣбва да се считатъ за основатели; тѣ се казвали Дудуль и Гьора Барцапански. Но отдѣ сж дошли тѣ, пакъ никой не знае. Тамъ, дѣто било купното село, сега има само 1 къща, черквата и парясаното старо училище. Мѣстностьта се нарича Долно-Село.

¹⁾ В. Кличовъ. Македония — Етнография и статистика, 224 стр.

Въ землището на селото на много мѣста се намиратъ остатъци отъ старини. Като най-лични сж цръквището, което е разположено на прѣслъпа между Цръноокъ и Мечитъ (надъ Караджина махала) и градището въ Янинъ-Ридъ. За първото се говори, че било нѣкога много хубавъ и богатъ манастиръ, заобиколенъ съ разкошна борова гора, но, кога дошли турцитѣ, изгорѣли го, а заедно съ него дали огънь и на гората. Остапала само полусрутената черквица, около която се „навръталъ“ единъ калугеръ, колко да не „гади“ стока (добитъкъ) разградената черква. Сега отъ черквата стърчатъ само зидини, а на другитѣ манастирски постройки се познаватъ основитѣ. Манастирътъ се казвалъ Св. Петъръ и Павелъ, и отъ десетина години насамъ тукъ на Павловденъ се събира голѣмъ съборъ.

Отъ градището въ Янинъ-Ридъ сж останали само тухли и зидица съ хорозанъ. Намѣрвали сж и монети.

Прѣди около 20 години въ западнитѣ склонове на Петрови-Чуки, надъ махалата Придолъ, била извадена въ една нива голѣма каменна плоча съ нѣкакъвъ надписъ. Днесъ тя не съществува цѣла: двѣ или 3 парчета зазидаль въ къщата си Стоянъ Гъошинъ отъ Придолска махала.

Поминъкътъ на селянитѣ е еднакъвъ съ тоя на околнитѣ села — тежкъ и нерадостенъ. Поради умножаване на домакинствата (отъ честитѣ дѣлтиби), мерата и нивитѣ имъ ставатъ вече недостатъчни. Ето защо се явява нужда отъ излизане по печалби вънъ отъ селото. Излизатъ „у дунгерлъкъ“ главно въ Дупнишко и Загорѣе и то на дружини, които се ръководятъ отъ по единъ „майсторъ“. Той дѣли печалбитѣ съ калфитѣ, а на „момчетата“ плаща самичкъ. Обикновено за 4—5 мѣсеца майсторътъ може да спечели отъ 300—400 лева, калфитѣ 100—200, а чирацитѣ — 50—80—100.

82. Назърица.

(Височина — 1440 м. при Каловска махала).

Сѣвернитѣ склонове на Горно-Тлъминската планина и юго-западнитѣ и южнитѣ на Цръноокъ заграждатъ една отъ най-дълбокитѣ долини въ Крайще, която носи разни имена, наспроти поселищата, разположени по ребрата ѝ. Най-отгорѣ се нарича Доганички долъ, по-долу — Назърички и най-отдолу Ярешнички долъ. Въ дъното му се образува буйна планинска рѣчичка, която събира водитѣ си изъ долчинкитѣ на Цръноокъ, Доганичка планина, Побвенъ-Камикъ и Киселичка-Чука и ги излива въ Бранковска рѣка до с. Бистъръ. Лѣвитѣ склонове на дола, надъ пътя, който минава отъ с. Доганица прѣзъ с. Назърица и Ярешникъ за с. Бистъръ, сж оголени и обърнати на ниви, ливади и пасбища. Тукъ-тамъ само сж запазени участъци отъ букова гора. Между пътя, отгорѣ, и потока, отдолу, има поясъ отъ гъста гора, която въ най-горния край е букова, а отъ дола, който слиза срѣщу Киселичка-Чука до с. Бистъръ, е дъбова. Цѣлитѣ дѣсни склонове сж гористи — покрити сж главно съ букова

гора, а само отъ Киселичча-Чука къмъ с. Бистъръ букътъ се размѣсва съ джбъ. Много приятно е да се пътува тука лѣтно врѣме. Рѣдко другадѣ изъ Крайще се срѣщатъ такива планински рѣкички, течещи въ долини, обрасли отъ двѣтѣ страни съ гора. Гранитни прагове на много мѣста образуватъ високи бобатала, чийто шумъ заглушава говора на пътника, и той трѣбва да вика, за да се разбере съ оновова, който го придружава.

Махалитѣ на с. Назърица сж прѣснати по лѣвитѣ склонове на тоя долъ, главно около възвишението Дяволски-Камъкъ (1590 м.). Откъмъ седловината, която образува Църноокъ съ Дукаатскитѣ възвишения на западъ, слиза Назъричкия потокъ, по чието течение има 3 воденици на „цивунъ“. Тѣ мелятъ и лѣтно врѣме, защото водата не прѣсхва. Потокътъ се влива отъ лѣво въ общата рѣкичка, малко на югоизтокъ отъ долнитѣ назърички гробища. Склоноветѣ на долината, изъ която тече той, сж покрити съ едра букова гора. На западъ отъ Дяволски-Камъкъ, също отъ лѣва страна, слиза другъ потокъ, който събира водитѣ си отъ южнитѣ склонове на Доганичка планина и тече въ дълбока долина.

По склоноветѣ на тия двѣ странични долини все на припекъ сж разположени къщитѣ на с. Назърица.

Навсѣкждѣ изъ селището има малки извори, и всички селяни пиятъ изворна вода. Зимно врѣме пѣкъ прѣдпочитатъ водата на поточетата, що се образуватъ отъ тия извори, защото тогава изворната вода имъ се струва по-топла.

Селището е запазено донѣйдѣ отъ студенитѣ вѣтрове чрѣзъ Църноокъ и защото е обрнато на югъ, но поради голѣмата надморска височина (срѣдно 1400 м.) тукъ ставатъ силни студове. Снѣгътъ обикновено държи по 5 мѣсеца и често пѣти на равно и ненавѣяно мѣсто достига до 1·20 м. дебелина. Когато зимата е снѣжна и студена, съобщенията съ съсѣднитѣ села, па даже и между махалитѣ се прѣкъсватъ за по цѣлъ мѣсець. Духатъ главно сѣверозападния, югоизточния и южния вѣтъръ; първитѣ два сж мразовити, а послѣдниятъ е топълъ.

Дѣто сж нивитѣ и ливадитѣ, тамъ сж построени и къщитѣ на домакинството. При тѣхъ сж пѣкъ и останалитѣ нужни за домакинството сгради: плѣвни, кошари, тѣрли, кочина и др. И тукъ плодородието на нивитѣ е слабо, най-вече поради лошото качество на почвата — камениста и пѣсчлива — и височината на мѣстото. Сѣе се главно ечемиеъ, ръжъ, овесъ и елда. Елда се сѣе около 200 декара. При всѣка къща има по една съвсѣмъ малка зеленчукова градина, въ която се сажда главно лукъ и зеле. Пиперътъ не може да стане, понеже сланата го попарва още не прѣцвѣтѣлъ. Най-високитѣ мѣста на селището сж обрнати на пасбища, по които свободно може да пасе добитъкътъ на всѣкиго. Подъ пасбището се намиратъ ливадитѣ — тѣ държатъ повечето долнитѣ части на долинитѣ. Косятъ ги по веднажъ въ годината, и полученото отъ тѣхъ сѣно е доста хранително. Всѣко домакинство има частна гора

покрай общата селска, която се намира на дѣсния брѣгъ на Ярешничкия долъ.

Работната имъ земя, ливадитѣ и пасбищата се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Вѣрове, Опчивало, Косма-тица, Айдучки-Гропъ, Црѣнотрѣвка, Раскрѣсѣе, Трѣчище, Борѣче, Параспуръ, Куйкъище, Бачѣвище, Дзидини, Вазлийско-Бачевище, Стѣнинъ-Камикъ, Шилегарникъ, Кавгалія, Бѣдиница, Пиперковица, Магдинъ-Гропъ, Службище, Црѣква и др.; ливади: Карадачки-Ритъ, Еминовъ-Преслѣпъ, Тумбаль, Трѣсена-Ливада, Река, Осойна, Бари, Конски-Кешари, Градинище, Станци, Голомудовица и др., гори: Присое, Ясикаръ, Аризановъ-Кладенецъ, Елѣница и др.

Прѣди около 200 и повече години селото се казвало Неманъинци. Било удобно, както и сега за пасбище. Тогавашнитѣ му жители се занимавали повече съ скотовѣдство, отколко съ земедѣлие. Единъ богатъ турчинъ отъ гр. Щипъ, на име Назъръ, който притежавалъ много коне и овци, харесалъ пасбището на с. Неманъинци и, срѣщу извѣстенъ наемъ, докаралъ тукъ своя добитѣкъ да пасе. Овцитѣ — къшлата — му били на една нива, която днесъ се казва Вазлийско-Бачевище, а конетѣ му живѣли въ мѣстността Конски-Вирове. По-послѣ Назъръ намислилъ да засвои селото и по нѣкакъвъ начинъ си набавилъ документи, че не подъ наемъ държи Неманъинци, а че всичко си купилъ съ пари, т. е. купилъ селото. Тогавашнитѣ, като не искали да бждатъ аргати — роби на турчина, оставили своитѣ огнища и вкупомъ се прѣселили въ Щипско, дѣто намѣрили удобно мѣсто и образували пакъ село съ сѣщото име — Неманъинци — което днесъ съществува като чисто българско село съ 1240 жители.¹⁾

Като опустѣло селото, Назъръ се принудилъ да търси отгукъ, оттамъ заселници, за да му обработватъ имота. Сполучилъ да намѣри около десетина фамилии и ги заселилъ въ разни мѣста, като нарекълъ селото на свое име — Назѣрица. Тогавашнитѣ 10 фамилии сега съставяватъ 10 махали, единъ видъ 10 колѣна, на които горѣ-долу даденитѣ имъ участъци земя е равна.

Назъръ държалъ селото Назѣрица като свой чифликъ не дълго врѣме, поради слѣдната случка: синъ му, който билъ войникъ, прѣзъ врѣме на службата извършилъ голѣмо прѣстѣпление, за което се слѣдвало да го накажатъ съ смръть. За сина на Назѣра се застъпилъ Бетула-бегъ, много влиятеленъ и на военна служба турчинъ, и го спасилъ. Като награда за застъпничеството, Назѣръ подарилъ селото си Назѣрица на тоя бегъ. И неговитѣ наследници владѣли селото до освобождението, когато държавата го откупила отъ тѣхъ за смѣтка на селянитѣ.

Ето и второ прѣдание за името и историята на селото, не помалко характерно и достоверно отъ първото: прѣди 200 години селото

¹⁾ В. Кичовъ. Македония — Етнография и статистика, 233 стр.,

се казвало Неманѣнци (това първо име на селото всички еднакво знаятъ). На границата, между сѣщото село и с. Орѣлъ (тѣй ужъ било нѣкога името на с. Църнощица) имало черква — манастиръ. (Тукъ се разбира черковището Св. св. Петъръ и Павелъ, за което дадохъ малко свѣдѣния). Всѣка година на Петровденъ тукъ ставалъ голѣмъ съборъ (сега става на Павловденъ) и еднажъ станало двойно убийство. Единъ момъкъ харесалъ една мома и, като не му я дали съ добро, чакалъ сгоденъ случай, за да я грабне и отвлѣче. Такавъ случай му се удалъ на събора. Братътъ на момата видѣлъ, че грабятъ сестра му и въ боричването застрѣлялъ съ пищовъ грабителя. Братътъ пъкъ на загиналия, който помагалъ въ отвлѣчането, за да отмъсти, веднага застрѣлялъ убиеца. Двата трупа паднали въ неманѣнско землище. Зарадъ това убийство властта наложила на селото 1500 гроша (тогава тази сума се считала за грамадна) глоба „крѣвнина“. Селянитѣ нѣмали толкозъ пари, та се принудили да направятъ заемъ отъ нѣкой си щипски богаташъ турчинъ, Назъръ, комуто се обѣщали да внасятъ всѣка година извѣстни части отъ дълга. Минали нѣколко години, додѣто селото се изплатило, и накрай селянитѣ поискали да се съдере сенето (записа). Назъръ тогава отказалъ да е получилъ и аспра срѣщу дълга, а заявилъ че иска още тройно повече. Селянитѣ разбрали измамата много късно и, като видѣли, че не могатъ „довѣкъ“ да се изплатятъ, принудили се да напуснатъ къщитѣ си и да се заселятъ въ Щипско (Овче-Поле), дѣто образувале ново село съ сѣщото име. Послѣ Назъръ продалъ селото на другъ турчинъ, който намѣрилъ селяни изъ разни мѣста, довелъ ги тука, далъ имъ подъ наемъ дѣлове земя и нарекълъ селото Назѣрица. Новиятъ стопанинъ ималъ 5000 овци, които лѣтно врѣме пасли по Назѣричка мера. Новозаселенитѣ плащали данъкъ на държавата, въесимъ на турчина и обработвали земята като своя. И тѣй вървѣло до освобождението.

Днесъ селото се състои отъ 8 махли. Отдѣлно отъ тѣхъ има една циганска къща на Михаилъ Циганино, прѣселенъ нѣщо прѣди 50 години отъ с. Горно-Тлъмино. Седемъ отъ махалитѣ сж разположени на присойна — лѣвия брѣгъ на рѣката, а само една на осойна — дѣсниа брѣгъ.

• 1. Каловци махала. Основателъ на махалата се счита нѣкой си дѣдо Иванъ, прѣселенъ тукъ отъ прѣшовското село Калово (сега то брой около 450 жители).¹⁾ Отъ дѣдо Ивана досега сж минали 5 поколения. Днесъ махалата брой 5 къщи, разположени на южната страна на Църноскъ близо до най-западната махала на с. Ярешникъ.

2. Голомудѣца махала. Наричали Голомудъ основателя на махалата, защото билъ бѣденъ, та месета му се виждали подъ окжанинѣ дрехи. Тукъ той живѣлъ малко врѣме и избѣгалъ неизвѣстно дѣ. На негово мѣсто отишълъ да живѣе Станко, синъ на дѣдо Ивана Ка-

¹⁾ В. Кичовъ. Македония. Етнография и статистика, 219 стр.

ловски; образувала се махала — тукъ били и гробищата имъ. Дошла нѣкаква болестъ, и всички отъ махалата измрѣли, та Голомудица запу- стѣла. И сега махалата е пуста; нивитѣ и ливадитѣ имъ сж присвоени отъ съседнитѣ махали.

3. **Котарци.** Основателъ на махалата е дѣдо Цвѣтко отъ с. Бистъръ. Неговитѣ внуци и правнуци днесъ живѣятъ въ махалата; раздѣлени сж на 6 кѣщи. Махалата носи име отъ прѣкора на основателя ѝ: дѣдо Цвѣтко заеквалъ и често употрѣбявалъ думата ко-о-т-е-е . . . , та го нарекли „Котарецъ.“

4. **Фурудѣнци** — 3 кѣщи. Основателтъ ѝ, дѣдо Петко, се прѣ- селилъ тука отъ с. Горно-Тълмино. Дѣдо Петко билъ едъръ и юначенъ мжжъ. Главниятъ му занаятъ билъ да прави вглица, които продавалъ главно въ гр. Битоля (!). Дотамъ прѣнасялъ вглицата въ голѣми, напра- вени отъ козина, чували, които тогава, па и сега се казватъ фуруве; заради тия чували го нарѣкли Фурудинъ, отъ дѣто иде и името на махалата.

5. **Китановци** — 4 кѣщи. Три отъ тѣхъ носятъ и второ име — махала Бѣриче. Основателтъ, дѣдо Китанъ, дошълъ тука изъ пала- нечкото село Лукѣ (сега то брои 980 жители).¹⁾

6. **Лазаровци махала** — 6 кѣщи. Основателтъ ѝ, дѣдо Лазаръ, дошълъ тука отъ с. Църнощица, произхожда отъ рода на Кара- джинцитѣ.

7. **Горня махала** — има 12 кѣщи. Тази махала не произхожда отъ единъ родъ. Нѣкога сж я населявали 3 колѣна (отъ поменатитѣ вече 10), които се броили за отдѣлни махали: Баждарци 3 кѣщи, Жолѣнци 5 кѣщи и Велѣчковци — една. Последнитѣ сж се изсе- лили отъ Назрица. Отъ тѣхъ е Кирилъ Д. Шоповъ, общаръ въ Кю- стендилъ. Сега махалата се състои отъ слѣднитѣ фамилии: 1. Дѣдо- Янкови — 1 кѣща. Дѣдо Янко Златковъ дошълъ тукъ отъ с. Доганица. 2. Дѣдо Йованови — 1 кѣща, сжщо отъ Доганица. 3. Дѣдо Петре Колевъ, дошълъ отъ с. Горно-Тълмино, 1 кѣща. 4. Дѣдо Стаменкови, староседѣлци, 3 кѣщи. 5. Дѣдо Митреви, 2 кѣщи. 6. Дѣдо Стоянови, 2 кѣщи и 7. Стойко Анастасовъ, заселилъ се прѣди 6 години. Дошълъ отъ паланечкото село Църна-Река.

8. **Еленица.** Тази махала е разположена въ осойна — срѣщу Каловци. Отвсѣкъдѣ е заобиколена съ едра и гѣста букова гора, въ която и днесъ се вѣдятъ вълци. Едно врѣме тукъ се вѣдили сърни и елени, затова и името на махалата е Еленица. Има 7 кѣщи. Кого най-напрѣдъ довелъ тукъ турчинтъ, за да го засели, не се знае. Сегаш- нитѣ домакинства сж отъ потеклото на Каловци: дѣдо Ивановиятъ внукъ Милко се призетилъ въ Еленица, а неговитѣ внуци и правнуци се умножили, та сега сж 7 фамилии.

¹⁾ В. Калчовъ. Македонил. Етнография и статистика, 224. стр.

Никой не знае, дали селото, което е носило име Неманъинци, е било купно. Има мѣстностъ, която се казва Сѣлице — сега тамъ сж ниви — но слѣди отъ заселище днесъ се не забѣлѣзватъ. Въ мѣстността Градище — единъ мѣщпопристъпенъ баиръ подъ Дяволски-Камъкъ — се намиратъ очертания на около 40 постройки. Личатъ прости зидове, зарити въ земята. Тухли и хорозанъ не се срѣщатъ, сжщо и надписи и монети до сега не сж намѣрени. Сградитѣ били една до друга, наредени прѣстенообразно около върха. Като се сѣди по материяла, употрѣбяванъ за тия постройки, може да се прѣдположи, че тука е било най-старото купно заселище. Въ синора на селото има остатъци и отъ старъ пѣть, който селенитѣ наричатъ коларски пѣть. Той започва отъ поляната, дѣто сж развалинитѣ на църнощичката черква (св. Петъръ и Павелъ), завива по южната страна на върха Мечитъ, прѣзъ мѣстността Разкрѣсе и отива къмъ границата въ мѣстността Сипѣе.

Главниятъ занаятъ на селянитѣ е скотовѣдство и земедѣлие. Тукъ се развѣждатъ най-много овци, доста едри и съ дълга вълна и съ това се различаватъ отъ тия на селата Изворъ и Треклина, напр., — тамъ сж по-дребни. Отъ житнитѣ растения най-много се сѣе ечмикъ, който става много добъръ, защото го сѣятъ върху наторени ниви. А често пѣти снѣгъ покрива неузрѣлия и непожънатъ овесъ. За да се изхранятъ, селянитѣ сж принудени да засѣватъ голѣми пространства ниви. Напр. на едно сѣмейство отъ 7—8 души сж нужни най-малко 80 декара ниви, 60 ливади, 100 овци и единъ или два коня, за да може „да ся помине“.

23. Доганица.

(Височина — 1470 м. при махала Ридарци).

Доганица е малко, чисто планинско село, срѣдно високо 1450 м. Махалитѣ му сж разпрѣснати по източнитѣ склонове на Доганичката планина, главно отъ двѣтѣ страни на Доганичкия долъ, който прибира водитѣ на нѣколко долини и заедно съ Назърчикия потокъ образува по-голѣма рѣкчица, която носи повече името Ярешички-Долъ. Една четвъртъ отъ селското землище е покрито съ букова гора, а другитѣ части сж посбища, ниви и ливади. Голѣма частъ отъ посбищата се коси, а една частъ отъ тѣхъ се дава лѣтъ подъ наемъ на търговци, които тукъ угояватъ овни за Цариградъ. Изобщо селското землище е много пригодно за скотовѣдство, особено за овци и говеда.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ само отъ извори и чешми, които имъ даватъ студена и пивка вода.

Селището е запазено донѣдѣ отъ сѣвернитѣ вѣтрове, но е открито на сѣвероизточнитѣ. Тукъ става много люта и продължителна зима, защото голѣма частъ отъ селото лежи на 1500 м. надморска височина. Тогавъ снѣгъ се натрупва на дебели прѣсни и запълва малкитѣ

долинки, та за нѣколко мѣсеца съобщенията съ съседнитѣ села прѣставатъ. Само удобството за добро пасбище е причина да се образува село въ тия диви, непристъпни и страховити урви, а инакъ — височината на землището, неплодородността на почвата, произлѣзла главно отъ разрушението на гнайсъ и кристалинни шисти, вѣтровитостъта на мѣстото — всички тия условия сж съвсѣмъ непригодни за заселище.

Работната земя, ливадитѣ, горитѣ и пасбищата се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: ниви: Площакъ, Лясичи-Дупки, Дебели-Ритъ, Яловарникъ, Бара, Гнило-Бачевище, Срегно-Бачевище, Свинярици, Голица, Прѣщицъ, Шиянка, Гарина, Каравильово-Лежище, Милъино-Нъивче, Илиино-Крайще, Параспуръ, Метежина-Нъива, Стожé и др.; ливади: Црѣнотравка, Ливаче, Орище, Грълище, Циганско-Рамнище, Отбивало, Езгыище, Еленица, Станци, Заедница и др.; гори: Рупйе, Крайще, Шиянка, Бачевище, Ритъ и др.

Нивитѣ сѣятъ главно съ ечмикъ, овесъ, елда, а по-рѣдко съ пролѣтна ръжъ. Наторенитѣ ниви даватъ добъръ ечмикъ, главната храна на тукашнитѣ селяни, а ненаторенитѣ едва покриватъ разноскитѣ.

Село Доганица е прѣснато на 8 махали:

1. **Метежéвци** (наричатъ я още Беловодска и Пушиловска махала) — 5 кѣщи. Основателъ на махалата се счита дѣдо Стоянъ, дошълъ тука отъ паланечкото село Метежево (последното сега брой 420 души жители¹⁾) прѣди около 110 години. Собствено Метежевци сж 3 кѣщи, а останалитѣ 2 се наричатъ дѣдо Рисгинци, чийто прѣддѣдо, дѣдо Ристо, е прѣселенъ тука отъ прѣшовското село Геракорци — сега то брой 270 души жители.²⁾ Но общо махалата носи име Метежéвци.

2. **Ямкарска махала** — брой 2 кѣщи. Носи име отъ името на мѣстността, дѣто е построена — Ямкаръ. Основателъ е дѣдо Спасе Црѣни, синъ на дѣдо Риста отъ Метежевската махала.

3. **Речанска махала**. Разположена е най-низко, въ рѣката (Доганички долъ) и брой 2 кѣщи, основателъ на които е дѣдо Коста, дошълъ тука отъ близкото прѣшовско село Црѣвени-Градъ.³⁾

4. **Гънкорътинци махала** носи име отъ мѣстността Гънка, Рътина, дѣто е и работната земя на махалцитѣ. Състои отъ 2 кѣщи, на които основателтъ, дѣдо Гьоргъа е прѣселенъ смъщо отъ село Црѣвени-Градъ.

5. **Поповци махала**, сега брой само една кѣща. Прѣди 23 години сж били двѣ, но една тогава се изселила въ Севлиевско. Основателтъ на махалата, дѣдо Гъеле, е дошълъ тука отъ нѣкое село изъ Паланечка каза. Не е извѣстно, защо се казват Поповци.

¹⁾ В. Кличовъ. Македония, Етнография и статистика. 224 стр.

²⁾ Ibid. 120 стр.

³⁾ Ibid. 220 стр.

6. **Пешинци** — 2 кџци. Основателътъ, дѣдо Пешо, дошълъ тука отъ с. Дукатъ.

7. **Ридарци** е най-голямата доганичка махала — 13 кџци. Носи име отъ името на мѣстността. Основателъ на махалата е дѣдо Величко, прѣселенъ отъ с. Црѣвени-Градъ (Македония). Петъ отъ домакинствата днесъ носятъ и име дѣдо Здравковци.

8. **Банкѣрска махала** има 5 кџци. Основателътъ ѝ дѣдо Стоянъ, дошълъ тукъ отъ паланечкото село Камикъ (Криви-Камикъ). Наричали го неизвестно защо Стоянъ Банкѣръ.

Всички махали сж разположени по присойнитѣ на долинитѣ, които Ярешнички долъ съ своитѣ притоци е издълбалъ въ Доганичката планина и нейнитѣ спусъци къмъ с. Назърица.

Че землището на това село не е удобно за заселище говори и обстоятелството, какво село Доганица е заселено пѣщо прѣди 140 години. Майката на дѣдо Новко Златковъ, най-стариятъ човѣкъ сега въ селото, живѣла 85 години. Кога дошла изъ Паланечко въ с. Доганица, била на 40 години. Дѣдо Новковата майка му разправяла, че до нейното дохождане Доганица брояла 70 години на смѣществуване, т. е. откакъ дошълъ първия заселникъ отъ с. Црѣвени-Градъ — дѣдо Коста. Слѣдъ него дошли още 7-тѣ „изирѣсоци“ изъ други села и „нароили салъ за мукъе и неволѣ“ сегашнитѣ жители.

Селото е било къесимджийско и още не е изплатило земата си. Дѣдо Новко Златковъ разправя за заграбването на селото отъ страна на турцитѣ слѣдното: прѣди около 120 години дошли въ с. Доганица турци изъ паланечкото село Црѣвна-Река на сватба. Доганичане и поканенитѣ турци живѣли приятелски. На сватбата, като се поразвеселили, направили така, че кой каквото прави и отъ българитѣ и отъ турцитѣ, противната страна да се не обижда. Съгласили се и върху храната — българитѣ да ядатъ свинско и прѣдъ турцитѣ. Обаче, въ врѣме на най-голямото веселие турцитѣ се обидили отъ пѣщо, докачили българитѣ (напсували ги) и побѣгнали къмъ Црѣвна-Река. Доганичане ги достигнали и убили двама отъ тѣхъ въ мѣстността Зелени-Преслъпъ, близо до днешната турско-българска граница, дѣто гробоветѣ имъ и сега се познаватъ. За това двойно убийство наложили глоба на селото 500 къса (едно късо има 500 гроша). За да се изплатятъ, селянитѣ заложили селото въ единъ богатъ турчинъ — Сали-бегъ — отъ Кратово и взели нужното количество пари. И кога послѣ почнали полека-лека да му се изплащатъ и дошли до края, турчинътъ заявилъ, че селото не е заложено въ него, а е купено отъ него. Завелъ се процесъ, и турчинътъ спечелилъ. Тѣй селото станало единъ видъ чифликъ на Сали-бега, който, като не можалъ да се ползува отъ имотитѣ му направо, напр. да ги обработва съ наемни лица (момци), опрѣдѣлилъ на селянитѣ годишенъ отсѣкъ — 600 оки масло и сирене отъ цѣлото село. Неговитѣ наследници — синове и зетьове — разпрѣдѣлили селото помежду си на махали,

та всѣка отъ послѣднитѣ изплащала (въ пари и натура) отсѣка си на своя господарь: Метежевци, Речанци и Тънкоридци на Еминъ-бега, синъ на Сали-бега; Пешинци на Заимъ-бега; Ридарци на Сюлиманъ-бега и Банкерци на Муртезанъ-бега. Всички тия бегове живѣли въ Кратово. Поповци пъкъ носѣли отсѣка си на Челебията, който живѣлъ въ Паланка.

За името на селото никой отъ селянитѣ нищо не знае. Възможно е да е било заселище на доганджини, понеже такива нѣкога е имало въ турската империя. Такива селяни били освобождавани отъ нѣкои данъци и ангарии, срѣщу което носили прѣзъ извѣстно врѣме на годината въ Стамбулъ обучени за ловъ соколи. Отъ единъ султански ферманъ отъ 1721. год.¹⁾ се учимъ, че въ Кюстендилско имало доганджини рая. Въ 1792. год. пакъ съ единъ ферманъ се заповѣдва да се обложатъ съ обивновенитѣ данъци соколаритѣ селяни въ Софийско и Кюстендилско, понеже не носили вече опрѣдѣленото число обучени соколи. Йорданъ Ивановъ въ поменатата си книга прѣдполага, че именно Доганица е било соколарско село.

Старини въ селото нѣма освѣнъ едно оброчище, което сега наричатъ Дзидини (остатъци отъ зидове). Тука се събиратъ на селска служба и колятъ курбанъ.

Поминъкътъ на селянитѣ е тежъкъ. Почти никакъвъ зеленчукъ се не ражда — такъвъ се донася отъ Кюстендилъ. Само благодарение на по-голѣмото количество добитъкъ, който селянитѣ държатъ, тукъ може да се живѣе, но пакъ „съ мѹкѣ и неволѣе“ както говори дѣдо Новко. Нито единъ отъ селянитѣ на Доганица не излиза по печалба съ дюлгерлъкъ, защото тѣ и кщитѣ си едва умѣятъ да правятъ, а отиватъ „у работа“: или работятъ по желѣзопѣтнитѣ линии, или дѣлятъ греди въ Бѣловския балканъ или пропуцатъ трупѣе по Рилската рѣка за фабриката Балабанови.

24. Ярешникъ.

(Височина 1420 м. при махала Караджинци, 1260 м. при черквата).

На изтокъ отъ махалитѣ на с. Назърица почватъ тия на с. Ярешникъ. Тѣ сж прѣснати по южнитѣ склонове на Църноокъ. Непосрѣдно отъ върха (най-високата точка) на Църноокъ къмъ Назъричка рѣка (а тука тя се нарича вече Ярешничка) се спуща доста дълбока долина, лѣвниятъ склонъ на която е обрасълъ съ едра борова гора, единствената такава въ цѣлото Крайце; тя заема малко пространство и не брой повече отъ 2500 дървета. На западния склонъ на тази долина, на припекъ, сж прѣснати на малки групи половина отъ кщитѣ на с. Ярешникъ. Въ сжщия долъ се намира и черквата. Бистрата като сълза и студена „като кибритъ“ (тукашно сравнение) вода на поменатия долъ кара 2—3 воденици, които мѣлятъ и лѣтно врѣме. Пб на изтокъ слиза и втора

¹⁾ Йорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония, 234 стр.

долина, успоредна на първата, по която сж пръснати останалитѣ махали на селото. Тази долина е свършено плешива — всичко е обърнато на ниви, ливади и пасбище.

Условията за животъ въ село Ярешникъ сж еднакви съ тия на с. Назърица — високо планинско мѣсто, пригодно само за пасбище, но не и за земедѣлие; селянитѣ пъкъ вършатъ тъкмо обратното: разорватъ пасбищата и ги обръщатъ на ниви, което нѣщо още повече ги осиромашава.

Селянитѣ пиятъ изключително изворна вода; въ всѣка махала има извори и чешми, които не прѣсѣхватъ никога. Навикътъ на крайшкия селянинъ къмъ изворна и бистра вода го прави, може би, най-непригоденъ за прѣселникъ въ дунавската равнина, дѣто смѣществуватъ условия за много по-сиосенъ животъ. Много тукашни прѣселници се връщатъ на старитѣ си огнища само зарадъ . . . водата.

Нивитѣ на селянитѣ се намиратъ все около къщитѣ, ливадитѣ — по доловетѣ и горѣ въ планината, а гората имъ — прѣзъ рѣката, на дѣсниа ѣ брѣгъ. Въ ярешничко землище се срѣща и джбъ покрай буковитѣ дървета. Въ махалитѣ Лещарци и Присойнска има и ситна габелова и лѣскова гора, въ която лесно се отглеждали кози и ярета освѣнъ на селото, но и на други близни села, които тука докарвали на наша тоя добитъкъ. Отъ това обстоятелство произхожда и името на селото — Ярешникъ. Сега, обаче, гората е почти унищожена, та и желанието да се отглеждатъ кози е намалѣло.

Нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Катранджилница, Рупче, Андреашъ, Едра-Бука, Площакъ, Тръсѣвина, Врътешка, Калева-Нѣва, Ангѣлковица, Длъга-Рѣтина, Крайще, Огоретина, Орла, Плоча и др.; ливади: Валогъ, Бара, Ридъ, Нѣвака, Горня-Падина, Велиновица, Кѣиселица, Кѣитановица, Гъелевица и др.; гори: Орла, Чукаръ, Селище, Кудрила, Лисича-Дупка, Айдучки-Преслѣпъ, Дудулица, Пужаръ и др.

Прѣди 70 години цѣлото село било на едно мѣсто и броило десетина къщи, всички разположени на 100 м. подъ днешната ярешничка черива (1260 м.). Мѣстата, дѣто били къщитѣ и малкитѣ дворчета около тѣхъ, сега сж обърнати на градини, въ които се сѣе лукъ, бобъ, а повечето сж засѣти съ конопъ. Тогава селянитѣ имали по околнитѣ банри търли и кошари за добитъка. Като имъ станало по-неудобно за животъ, разселили се по кошаритѣ, и сега селото има 7 махали, наредени по слѣдния редъ, като се върви отъ с. Назърица къмъ изтокъ:

1. **Татáровци** — 1 къща.
2. **Лещáрци** — 3 къщи. Носи името си отъ лѣсковата гора, въ срѣдата на която най-рано била построена първата кошара.
3. **Сѣлище** — 3 къщи. Тукъ не е било старото село, но тази махала е най-близо до него, та затова носи такъво име.
4. **Трѣчковица** — 7 къщи.

5. **Караджинци** — 4 къщи. Прѣселени сж тукъ (основателтъ имъ) отъ с. Църнощица, отъ махалата съ сжщото име. Нѣколко души отъ тази махала сж се прѣселили въ Кюстендилъ, но държатъ имоти и тука. Наричатъ ги още дѣдо Цвѣтковци.

6. **Катранджинци** — 14 къщи. Тя е най-голѣмата махала — казва се още Присойнска. Навсѣкждѣ изъ долчинкитѣ на тази махала пороищата изравятъ борови клади, загорѣли отъ двата края. Има прѣданне, че боровата гора едно врѣме била по-голѣма и покривала голѣма часть отъ ярешничкото землище, но силенъ пожаръ я унищожилъ. По всѣка вѣроятность въ тази махала (тогава още не е била заселена) се е добивалъ катранъ, та за това сега носи това име.

7. Прѣзъ рѣката, въ осойната, има махала отъ една къща. Махалата се казва **Мрѣтвица**.

Всички къщи въ селото сж покрити съ слама и сж безъ комини. Характерно за това село е, че има 3 къщи, покрити съ плочи, цѣпени отъ скалитѣ подъ Църноокъ.

Кой прѣвъ дошълъ и основалъ селото, това никой не знае.

Главниятъ поминъкъ на селянитѣ е скотовѣдство и земедѣлие. Поминъкътъ е тежъкъ, а сиромашията и невѣжеството — голѣмо. Мнозина селяни отиватъ по печалба въ други окрѣзи изъ България, главно въ Загоріе и Рила.

Старини нѣма никакъ.

25. Горно-Тлъмино.

(Височина — 940 м. при черквата, 890 при училището).

На изтокъ отъ кюстендилскитѣ села Караманица, Голешъ и Жеравино, по склоноветѣ на долинитѣ, изъ които текатъ Бранковска рѣка и нейнитѣ притоци Селички-Долъ, Боровѣчка рѣка и Яворски-Долъ, на едно голѣмо пространство отъ оголено землище лежатъ махалитѣ на с. Горно-Тлъмино. Селички-Долъ и срѣщуположниятъ, който слиза откъмъ Жеравино, образуватъ западната граница на селото. На сѣверъ селото се отдѣля отъ Назърица и Доганица съ голия гребенъ, що се протака отъ Побиевъ-Камъкъ до Киселичка-Чука. Гледано отъ това мѣсто, землището на селото прѣдставя отъ себе си едно вълнообразно обширно пасбище, прошарено тукъ-тамъ съ ниви и гори. Само въ долината, въ която тече Боровѣчка рѣка, има по-голѣми участъци отъ букова гора, а изъ другитѣ долини и валтини гората нарочно е изсѣчена, за да се обрззуватъ ниви. Низко, покрай долчинкитѣ, отъ двѣтѣ страни на рѣката и потоцитѣ, що се вливатъ въ нея, се редятъ като тънка зелена ивица, прѣкъсвана тукъ-тамъ отъ прѣсъка и камънитѣ на нѣкоя поройна долчинка, селскитѣ ливади. Когато годината е дъждовна, селянитѣ косятъ и голѣма часть отъ пасбището, защото сѣното, получено само отъ под-воднитѣ ливади, не достига за прѣзъ цѣлата зима. По-низкитѣ и

запазени донѣйдѣ отъ вѣтроветѣ ливади сж обѣрнати на овошни градини, засадени съ сливи (черносливки и джанки), круши и ябълки. Вижда се, обаче, че не ще вирѣять добрѣ, защото мѣстото е високо и рано прѣзъ есенъта пада слана.

Цѣлото горно-тлъминско землище е открито на вѣтроветѣ. Едни отъ махалитѣ сж изложени на сѣверозападния вѣтъръ, други на южния, който тукъ наричатъ „благо“, трети — на сѣвероизточния. Вода за пиене взиматъ главно отъ незначителни кладенци и отъ потоцитѣ въ долинитѣ. Буйни и студени извори, както що би очаквалъ човѣкъ да има, тукъ сж рѣдкость. Изобщо, селянитѣ нѣматъ вкусна и студена вода. Селскитѣ ниви сж прѣснати по притоцитѣ и ридоветѣ, наблизу до кѣшитѣ. Голѣма часть отъ нивитѣ се засѣватъ и съ картофи — рѣдко е кѣща да не получи поне по 1000 к. гр. картофи. Отъ десетина години селянитѣ сж привикнали да смѣсватъ, кога мѣсятъ хлѣбъ, брашното съ картофи; такъвъ хлѣбъ има много по-добъръ вкусъ. Селото има недостатъчно пространство отъ гора.

Нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ имъ се намяратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Вѣнци, Граовище, Рѣжище, Дисадзи, Амѣтица, Корѹтинѣ, Куйкѣище, Лучка, Доброякъ, Боровецъ, Чучулюга, Горновецъ, Параспурище, Попова-Сечина Ёла, Грънчовецъ, Смръдлѣкъ, Рамнякъ, Голѣца, Дуплежище, Лопотаръ, Язовечке-Дупке и др.; ливади: Еленица, Чукаръ, Еменчо, Куклица, Исая, Гръкуновецъ, Кашкальо, Янско-Бучѣе, Зановецъ, Бара, Кръшелъ и др.; гори: Боровецъ, Копище, Луките, Амѣтица, Шиякъ, Киселица, Сипель, Милчовица, Пойще и др.

Село Горно-Тлъмино днесъ е разбненъ типъ селище — прѣснато е на 20 махали, въ които кѣшитѣ не сж гѣсто една до друга, а значително сж отдалечени.

Ето махалитѣ, разположени по склоноветѣ на Боровѣчка рѣка (това е потокътъ, който слиза до черквата на селото):

1. Свинярска махала се намира най-отгорѣ. Тя брои 6 кѣщи, построени на двѣ мѣста: дѣдо Богданови — 3 кѣщи и дѣдо Велинови — 3 кѣщи.

2. Махала Боровецъ — 3 кѣщи.
3. „ Куклица — 1 кѣща.
4. „ Гнойще — 8 кѣщи.
5. „ Прѣслѣтъ — 2 кѣщи.
6. „ Милчовица — 3 кѣщи.
7. „ Плочаръ — 5 кѣщи.
8. „ Киселица — 8 кѣщи.
9. „ Челяковци — 7 кѣщи.
10. „ Селѣ (до черквата) — 6 кѣщи.

По склоноветѣ на Гулема-Река (така тука наричатъ Бранковска рѣка) лежатъ слѣднитѣ махали:

а) отъ лѣва страна:

11. Селище махала — 13 кѣщи, прѣснати една отъ друга на голѣмо разстояние.

12. Баратарска махала — 11 кѣщи; отъ тѣхъ 6 кѣщи носятъ и друго име — Венчарѣ, а 5 — Паргѣвци.

13. Лучанье — 3 кѣщи. Дѣдото на тоя родъ е дошълъ отъ Паланечкото село Лукѣ.

14. Ракѣикѣ махала (Ракитска махала) — 15 кѣщи. Основателтъ имъ дошълъ отъ паланичкото село Сурлица.

15. Дедовица махала — 13 кѣщи. Тѣ произхождатъ отъ Ракитската махала.

б) отъ дѣсна страна:

16. Крѣшелъ махала — 3 кѣщи.

17. Яворска махала — 6 кѣщи.

18. Еровска махала, 6 кѣщи. Тѣ сж отъ единъ родъ съ Еровска махала въ с. Долно-Тълмино.

19. Пашинци — 4 кѣщи.

20. Соборѣще махала — 1 кѣща. Тя се намира на ъгъла, дѣто се събиратъ Боровечки долъ съ Гулема Река.

Освѣнъ това, въ селото има и една циганска кѣща.

Кошаритѣ, плѣвницитѣ и оставалитѣ сгради на домакинството сж построени до кѣщитѣ за живѣние. Само на нѣкои домакинства частъ отъ тѣрлитѣ или кошаритѣ сж отдалечени, защото частъ отъ нивитѣ имъ сж разположени на мѣчнопристъпни мѣста, та вмѣсто да сж мѣчатъ да докарватъ сламата и сѣното на коне, закарватъ зимно врѣме тамъ добитѣка и го хранятъ.

Никой не знае, кой е и отдѣ е дошълъ първиятъ основателъ на селото. Селянитѣ знаятъ по прѣданіе, че селото имъ е старо и два пѣти се е заселявало. Много отдавна било, кога всички кѣщи на селото били на едно мѣсто — при сегашнитѣ гробища. Една вечеръ дошли двама турци „таксиоди“ (единъ отъ гр. Щипъ, а другъ неизвѣстно отдѣ) и по отдѣлно разхвърлили данѣка на селото, т. е. поискали два данѣка. Селянитѣ се уплашили и по съвѣтитѣ на одного се разбѣгали по околнитѣ села, за да не плащатъ двоенъ данѣкъ. Таксиодитѣ си отишли и чакъ слѣдъ една година нѣкои отъ селянитѣ се върнали по старитѣ си огнища, но не посмѣли да заживѣятъ тамъ, а прѣнесли кѣщитѣ си въ днешната махала Село (до черквата), за да помисли властѣта, че ново село се е образувало, та да не тѣрси старитѣ неплатени данѣци. И на това мѣсто до прѣди 70—80 години стояло купното село. Кошаритѣ имъ пѣкъ били въ днешнитѣ махали. За по-лесно отглеждане на добитѣка и за да не се прѣнасятъ постоянно — и зимѣ и лѣтѣ: зимѣ въ село, а

лѣтъ по кошаритѣ — селянитѣ били принудени да останатъ завинаги по махалитѣ.

Защо селото носи име Тлъмино, никой не знае. Прѣдположението, че името произлиза отъ думата „мина“ (рудница), защото едно врѣме въ планината вадили руда отъ 3 мини, е неприемливо.

Селото е бѣдно откъмъ старини. Прѣди 2 години въ махалата Гноище било разкрито оброчището Св. Илия, дѣто намѣрили части отъ „кандилчиња“ и нѣколко парчета „крѣстиња“.

Въ махалата Плочарѣ има едно мѣсто, което наричатъ „дзидини“, но остатъци отъ старинни нѣща не се намиратъ.

Поминѣкътъ на селянитѣ е тежъкъ, защото земята е неплодородна. Макаръ и сиромаси, тѣ не излизатъ по печалби, понеже не ги бива и „пило“ да направятъ; дори и кѣщитѣ имъ правятъ майстори изъ други села на Крайще.

26. Долно-Тлъмино.

(Височина — 880 м. при махала Село).

То било нѣкога махала на с. Горно-Тлъмино, но послѣ се отдѣлило и образувало самостоятелно село, което днесъ брои около 70 къщи. Разположено е отъ двѣтъ страни на Бранковска рѣка (тука я наричатъ Гулема-Рѣка) и по склоноветѣ на страничнитѣ долини, които водятъ началото си откъмъ селата Црешиньово и Бобешино. Цѣлиятъ почти сипоръ на селото е достъпенъ за кола, понеже мѣстото е разлато и, сравнено съ околнитѣ села, изглежда като малко хълмисто поле. Коритото на рѣката лѣтно врѣме остава сухо, понеже всичката вода отбиватъ за воденицитѣ, ливадитѣ и овоцнитѣ градини, разположени по дѣсниа ѝ брѣгъ. Чакъ подъ селото водата почва да тече пакъ изъ коритото. Поради оголеностъта на баиритѣ, отдѣто Бранковска рѣка прибира притоцитѣ си, лѣтно врѣме много често рѣката придохожда като голѣмъ порой и прави значителни поврѣди на поменатитѣ овоцни градини и ливади.

Макаръ и да е отдалечено само съ 2 км. отъ училището на с. Горно-Тлъмино, селището е много по-топло отъ него. Тукъ вирѣятъ добрѣ разни овоцни дървета (сливи, ябълки, круши), царевича, пиперъ, лукъ и пр. Отврито е главно на западния и южния вѣтеръ. Разположението на селското землище е тѣй дозарано, че много често го бие градъ и то цѣлото отведнажъ — ни една махала не прѣхвърля.)

Прѣзъ селото минава коларски пѣть отъ Крайще за Каменичко полѣ, обаче още не е направенъ, както трѣбва, а е отъ типа на между-селскитѣ. Нивитѣ на селото сж прѣснати навсѣкждѣ изъ синора му и се намиратъ главно покрай кѣщитѣ. Има, обаче, ниви и отдалечени отъ домакинствата, но това не бърѣа много за обработването имъ, защото „онѣ са прѣодни за кола“. Освѣнъ покрай рѣката, дѣто се намиратъ повече отъ селскитѣ ливади, малко има такива по другитѣ долчинки. Последнитѣ се наричатъ „суи“ (сухи) ливади и се косятъ по веднажъ,

а първитѣ — по два пѣти: сѣно и отава. Селото е бѣдно откъмъ гора. По-рано е имало много повече отколко днесъ, но селянитѣ я унищожили, за да образуватъ ниви. По-голѣмата частъ отъ гората имъ е джбова.

Сравнено съ другитѣ съседни села, с. Долно-Тлъмино има по-плодородни ниви, но все пакъ добитото жито не достига за прѣхрана на сѣмейството (съ малки изключения), та се докупва отъ Кюстендилъ. Сѣятъ ги главно съ ръжъ, ечмикъ, овесъ, а нѣкои и съ пшеница. Ниви, ливади и гори иматъ въ мѣста, които носятъ тѣзи имена: ниви: Сѣлище, Циганска-Падина, Мала-Рѣка, Разбой, Чуелѣ, Рудина, Стѣверъ, Борие, Пупулѣ, Езерина, Козарникъ, Семенски-Гропъ, Клисуря, Тръсѣвина, Брежина-нѣва, Цевъ-Ридъ, Ибраимовица и др.; ливади: Дръндарица, Кавгалия, Градище, Чоинъ-Чукаръ, Соборище, Клинчаръ, Орница, Мали-Рупи, Прелогъ, Цръквище; гори: Плоча, Станци, Янкова-гора, Граовище, Преслопина, Рамнякъ, Глупавъ-Чукаръ и др.

И това село има разбиевъ типъ, макаръ и да има условия да бѣде купно. Сега се състои отъ 12 махали, отъ които 11 сж разположени на дѣсния склонъ на рѣката (главно изъ присоинитѣ на поменатитѣ вече двѣ долини), а само една на лѣвия.

На дѣсния:

1. Еровска махала — 4 кѣщи. Основателтъ на махалата ималъ обичай да носи пожове, пищови на пояса и силяфа си и ходилъ все изправенъ, гордо стѣпялъ, „наѣро“ се държалъ. Отъ това останало и името на махалата.

2. Черекѣвска махала — 5 кѣщи. Основателтъ на махалата билъ много дребенъ човѣкъ; не билъ „целъ човекъ“, а „черекъ“ ($\frac{1}{4}$) отъ човѣкъ. Тѣй го и казвали — Черекѣ. Мжжетѣ въ една отъ кѣщитѣ на махалата и днесъ сж съвсѣмъ дребни, та слѣдъ руско-японската война селянитѣ почнали да ги наричатъ японци. Не е чудно слѣдъ години да чуемъ и махала съ име японска.

3. Татарѣва махала — 13 кѣщи. Тя е най-голѣмата.

4. Клинчарска махала — 9 кѣщи. Тя е разположена отлѣво на патя, който съединява селото и всички поселища изъ Бранковска рѣка съ Прешнѣво — гара Долно-Село. Зимно врѣме почти всички махалци се занимаватъ съ продаване на дърва.

5. Табларска махала — 3 кѣщи.

6. Кѣсовска махала — 2 кѣщи.

Тѣзи 2 махали се намиратъ въ една мѣстность.

7. Сѣлище — 3 кѣщи. Въ турско врѣме въ тази махала се събирали, кога дохождалъ царски човѣкъ да прѣдаде заповѣдъ или данѣкъ да бере.

8. Терзийска махала има 4 кѣщи. Отъ тази махала мнозина сж шивачи — селски терзии. Тази махала се е отдѣлила отъ Татарѣвска, съ която били отъ единъ родъ.

9. **Манѡвска махала** — 5 кѣщи. Носи име отъ основателя си дѣдо Манѡ.

10. **Реката махала** или **Селото махала** — 10 кѣщи. Нѣкои отъ тѣзи кѣщи служатъ и за жилище, и за воденица.

11. **Рудина махала** — 2 кѣщи. *Дво кѣщи Село*

На лѣвния брѣгъ е

12. **Присойнска махала** съ 10 кѣщи. Отъ тѣхъ двѣ сѣ отдѣлени и се намиратъ близо до горно-тлѣминско землище.

Дѣто е кѣщата за живѣние на домакинството, тамъ сѣ построени и останалитѣ сгради, нужни на това домакинство: кошара, тѣрла, плѣвня, кокошарникъ и кочина; туку сѣ намира и градинче за зеленчукъ.

Отдѣ дошълъ първиятъ основателъ на селото и какъ сѣ казвалъ той, това никой не помни и не знае. Прѣди 70 години цѣлото село броило десетина кѣщи (толкозъ сѣ и родоветъ по махалитѣ), всички построени въ мѣстността Селѡ (малко на сѣверозападъ отъ днешната махала Село). Днесъ всичкото това мѣсто е заето отъ зеленчукови градини и конопища. Разселили сѣ за удобство. Но сигурно не ще е била само тази причината на това разселяване, защото селското землище е „приодно“ за коли. По всѣка вѣроятность тука, като друмъ за Паланечко, често сѣ минавали турци и много сѣ досаждали на селянитѣ, та послѣднитѣ, за да избѣгнатъ това, прѣснали сѣ по махалитѣ.

Откъмъ старини селото не е богато. Въ Присойнска махала въ мѣстността Градище има остатѣци отъ стари сгради — тухли и хорозанѣ. Други нѣща не сѣ намѣрени.

На дѣсно отъ пътя за Горно-Тлѣмино въ мѣстността Кръсто има оброчище. Прѣзъ 1911. г. е разкопвано, за за сѣ намѣри основата на нѣкаква черева, но безуспѣшно.

И въ това село поминѣкътъ на селянитѣ е тежѣкъ; а ще стане още по-тежѣкъ, защото пороищата сѣ успѣли да поврѣдятъ голѣма часть отъ нивитѣ и ливадитѣ имъ. Селяни отъ това село не отиватъ много по печалба, понеже не сѣ нито дюлгери, нито други занаятчии, та сѣ това да изкарватъ прѣхраната си въ чужбина. Само кога сѣ прави желѣзопѣтна линия, отиватъ като обикновени работници.

27. Бистъръ.

(Височина — 850 м. при махала Село, 880 при черквата).

Тамъ, дѣто Ярешничкиятъ потокъ отъ лѣва страна и Бранковска рѣка (туку я наричатъ вече Бистърска рѣка) отъ дѣсна сѣ събиратъ, сѣ намира центърътъ на с. Бистъръ. Туку рѣчната долина сѣ разширява и образува красива котловина, покрита съ овощни градини и ливади, оросявани отъ кристалнобистритѣ води на рѣката. Около 4 км. подъ селото рѣката носи име Бранковска рѣка и почва да криволичи въ тѣсна клисура, чието дѣно е покрито съ едри балвани, свлѣчени главно отъ

страничните ровини. Лѣвите склонове на Бистърската долина въ по-голѣмата си часть сж конвексни и плешиви — тукъ-тамъ само нѣкои дъбови дървета наумяватъ, че е имало гора, а дѣснитѣ сж конкавни, стръмни и покрити съ букъ и лѣщакъ. Голѣма часть отъ тая гора днесъ е охранителна: не я сѣкатъ и добитъкъ не пускатъ да пасе. Освѣтъ Ярешничкиятъ потокъ, лѣвъ притокъ на Бранковска рѣка, отъ бистърско землище слизатъ още 2—3 неголѣми потока отъ лѣво и единъ отъ дѣсно. Водата на Ярешничкия потокъ е съвършено бистра, а и при размѣщане лесно се избистрюва. Също така и Бранковска рѣка тукъ е съвършено бистра. Махалитѣ на селото сж прѣснати отъ двѣтѣ страни на долината: седъмъ сж разположени на лѣва страна и четири — на дѣсна. Долинитѣ, които слизатъ отъ лѣва страна, днесъ прѣставятъ отъ себе си грозни пороища и до рѣката сж натрупали цѣли могили отъ пѣськъ, нѣйдѣ високи и до 15 м. Красивиятъ инакъ и доходенъ имотъ — „башчи“ и ливади — почти всѣка година страдатъ отъ порои; ако не ги затрупватъ страничните пороища, то рѣката ги пѣкъ подяжда или пѣкъ ваопакъ; изобщо, не се минава година да не бѣде завлѣчена или затрупана съ камъни и пѣськъ нѣкои башча или ливада. А пороищата се дължатъ изключително на съвършената оголеностъ на лѣвия брѣгъ на долината.

Отдѣлнитѣ махали взиматъ вода за пиене отъ извори потоци и чешми, обаче по-голѣмата часть отъ махалитѣ пѣматъ чисто планинска студена и вкусна вода. Най-добъръ е изворътъ въ махалата Рупа и и чешмата Вяровци. Махалата Село взима вода отъ Ярешничкия долъ.

Бистърското землище е открито главно на сѣверозападнитѣ вѣтрове, които духатъ по долината на рѣката откъмъ с. Долно-Тлъмино. Махалитѣ, що се намиратъ по лѣвия брѣгъ, сж на принекъ и сж запазени отъ сѣвернитѣ вѣтрове, а тѣзи на дѣсния брѣгъ сж на осойна и съвсѣмъ сж изложени на сѣвернитѣ вѣтрове. Но изобщо взето, това землище е много по-топло отъ сѣднитѣ му, разположени на западъ отъ него.

Много по-голѣма часть отъ нивитѣ сж разположени близо до къщитѣ, но има и такива ниви, които стоятъ на доста далечно разстояние отъ тѣхъ. Махалцитѣ отъ лѣва страна иматъ ниви чакъ до нивитѣ на с. Ярешникъ. Тѣхъ ги засѣватъ изключително съ елда. Съвсѣмъ малко сж риднитѣ ливади, а рѣчнитѣ пѣкъ сж недостатъчни. Отъ 15 години насамъ селянитѣ засаждатъ рѣчнитѣ си ливади съ овощни дървета и ги обръщатъ на башчи; и ако да не правѣха такава пакостъ околнитѣ пороища и рѣката, овощарството (главно сливи и ябълки) въ голѣма степенъ щѣше да подкрѣпя обѣднитѣ вече селяни. Нѣма домакинство, което да не притежава, зеленчукова градина, засадена изключително съ лукъ (празъ), пиперь и зеле. Общо селско пасбище сега пѣматъ, защото сж го изорали за ниви. Гора иматъ малко и то повече „ситна“. Нивитѣ се засѣватъ най-много съ ечмикъ, рѣжъ, овесъ, пшеница и елда и се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: Врѣлякъ, Огледникъ, Орла, Осойна, Ива, Торлище, Шипокъ, Замукльивище, Абаджијевица, Гпйлище,

Павитля, Дзидини, Уши, Яловарникъ, Модра-Вода, Пезулакъ, Цепаница, Шиякъ, Чело и др.; ливади: Богдановецъ, Средорекъ, Рупа, Огледникъ, Шаваро, Кашкальо, Голѣми-Виръ и др.; гори: Церокъ, Мрътвица, Широки-Долъ, Анове, Ясиковица, Тънки-Ритъ и др. Изобщо взето, орната земя е слабо плодородна.

Село Бистъръ е разбиенъ типъ селище; прѣснато на 11 махали — 7 на лѣвия брѣгъ и 4 на дѣсния. Прѣди 60 год. селото било купно, и всички кѣщи били на двѣ мѣста въ днешната махала Село. Тогавашнитѣ двѣ махали били отдалечени съ около 300 крачки една отъ друга. Дѣдо Стоилко Малиновъ, живъ старецъ, помни, кога цѣлото село броило 14 кѣщи. Бѣлѣзи отъ купното село и днесъ съществуватъ: още стърчатъ „дзидини“ отъ тогавашнитѣ кѣщи, построени главно около днешната попова кѣща (едната махала) и малко на изтокъ отъ нея около сградата на сегашното общинско управление (втората махала).

Махалитѣ, които се намиратъ на лѣвия брѣгъ на рѣката, сж разположени по слѣдния редъ, като се върви отъ сѣверозападъ къмъ юго-изтокъ:

1. Рупитѣ махала — 11 кѣщи. Тя се намира на една вгълбнатина, висока оово 140 м. надъ рѣката, въ жгъла, който образуватъ Ярешнички долъ съ Бранковска рѣка, само че на югозападъ отъ първия. Махалата носи това си име отъ вида на мѣстносттата, дѣто е разположена. Всички жители на махалата сж отъ единъ родъ.

2. Рѣката или Село махала — 4 домакинства отъ 4 рода. Тукъ сж построени още общинското управление, училището, поповата кѣща и черквата. Ярешничкиятъ потокъ кара и двѣ воденици. Освѣнъ това има построени двѣ кѣщи за вѣрчи съ бакалници.

3. Тѣшини — 1 кѣща.

4. Кошарска махала — 8 кѣщи. Прѣди да бжде прѣснато селото на махали въ тази мѣстность били кошаритѣ, тѣрлитѣ и гумната на двѣ фамилии отъ жителитѣ на селото. Послѣ тукъ дошли и самитѣ хора, като построили и жилища за себе си. Отъ тия двѣ фамилии се „изровили“ днешнитѣ 8 домакинства. Едната рода (5 кѣщи) носи име Трънова лии, защото прѣдѣдо имъ дошълъ отъ паланечкото село Търново (сега то тамъ брои 940 жители),¹⁾ а другитѣ 3 се наричатъ Станѣинци.

5. Цепаница махала — 2 кѣщи.

6. Градище махала — 2 кѣщи отъ 1 родъ — Стойовци. Тукъ се намиратъ остатѣци отъ старини: хорозанлия видъ, тухли и пр.

7. Свинярници махала — 7 кѣщи отъ 2 рода: 4 кѣщи сж Ангелковци и 3 Вировци (носятъ име отъ вироветѣ, на които се пондобитѣкътъ имъ).

На дѣсния брѣгъ, като се върви отъ Долно-Тлъмино къмъ Бистъръ махалитѣ се редятъ така:

¹⁾ В. Кличовъ. Македония. Етнография и статистика, 224 стр.

8. **Бѣли-Брегъ махала** — 5 кѣщи. Намира се въ сѣвернитѣ склонове на върха Арамия (1494 м.). Тукъ се числи и една кѣща на цѣганитѣ ковачи.

9. **Тръновци махала** — 8 кѣщи. Основателятъ имъ дошълъ тукъ отъ паланечкото село Търново.

10. **Стойовци** — 1 кѣща.

11. **Тънки-Ритъ махала** — 3 кѣщи. Тя е най-високата по мѣстоположение махала (около 1314 м.) въ селото. Махалцитѣ сж извѣстни въ цѣлата покрайна Ченгене-Коло, като отлични работници на мутавчийски издѣлня: дисаги, чували, козени килими и пр. Работятъ много здраво и красиво.

Дѣто е кѣщата за живѣние на домакинството, тамъ сж построени и останалитѣ сгради: плѣвни, кошари и др.

Не е извѣстно, кой пръвъ е основалъ заселището. А името му произхожда отъ бистрата вода на Ярешничкия потокъ, отъ който и сега Рекарцитѣ (махалата Река) черпятъ вода за пиене.

Старини въ селското землище се срѣщатъ само на едно мѣсто — въ мѣстността Градище. Градището, отъ което има много остатъци, стои около 210 метра надъ Бранковска рѣка; парчета отъ тухли и хорозанъ сж се натъркаляли навсѣкдѣ по ребрата на височинката, па сж стигнали и досамъ пътя, долу при рѣката. Крѣпостъта ще да е била много по-голѣма отъ многото такива изъ Крайще, защото на едно голѣмо разстояние околорвръсть личатъ рушевинитѣ отъ много отдѣлни постройки и отъ крѣпостната стѣна. При разораването на частъ отъ него за ниви, намирани сж разни желѣзни нѣща — сѣкирки, разни „джунджулета“ (малки потрѣбици), монети и др. Намѣренъ е билъ и единъ сребъренъ синджиръ, сега пропаднълъ неизвѣстно дѣ. Прѣди 30 години днешната махала Градище имала кѣщитѣ си върху самата крѣпостъ, но сега сж се поотдалечили на около $\frac{1}{2}$ км. на сѣверъ.

Поминѣкътъ на селянитѣ е тежъкъ. Обстоятелството, че се засѣватъ около 250 декара орна земля съ елда, говори ясно за неплодородността на почвата и голѣмата сиромашия на селянитѣ. Затова послѣднитѣ сж принудени да излизатъ по печалба почти навсѣкдѣ изъ България, обаче тѣ не сж добри дюлгери. Напослѣдъкъ болшинството отъ тѣхъ отива въ с. Рила да сѣкатъ греди въ прѣдприятието на Балабановъ.

28. Рикачево.

(Височина — 1150 м. при черквата).

На западъ отъ черквата на с. Бранковци захваща една пѣтека, която минава по гребена на баира Гарванъ и води чакъ до махалата Стари-Зли-Долъ. На югъ и югозападъ отъ тази пѣтека по припечитѣ на неправилно разхвърленитѣ баири се гушатъ кѣщитѣ на с. Рикачево. Гледани отъ отсрѣщния връхъ Кумица, баиритѣ се губятъ, а се забѣ-

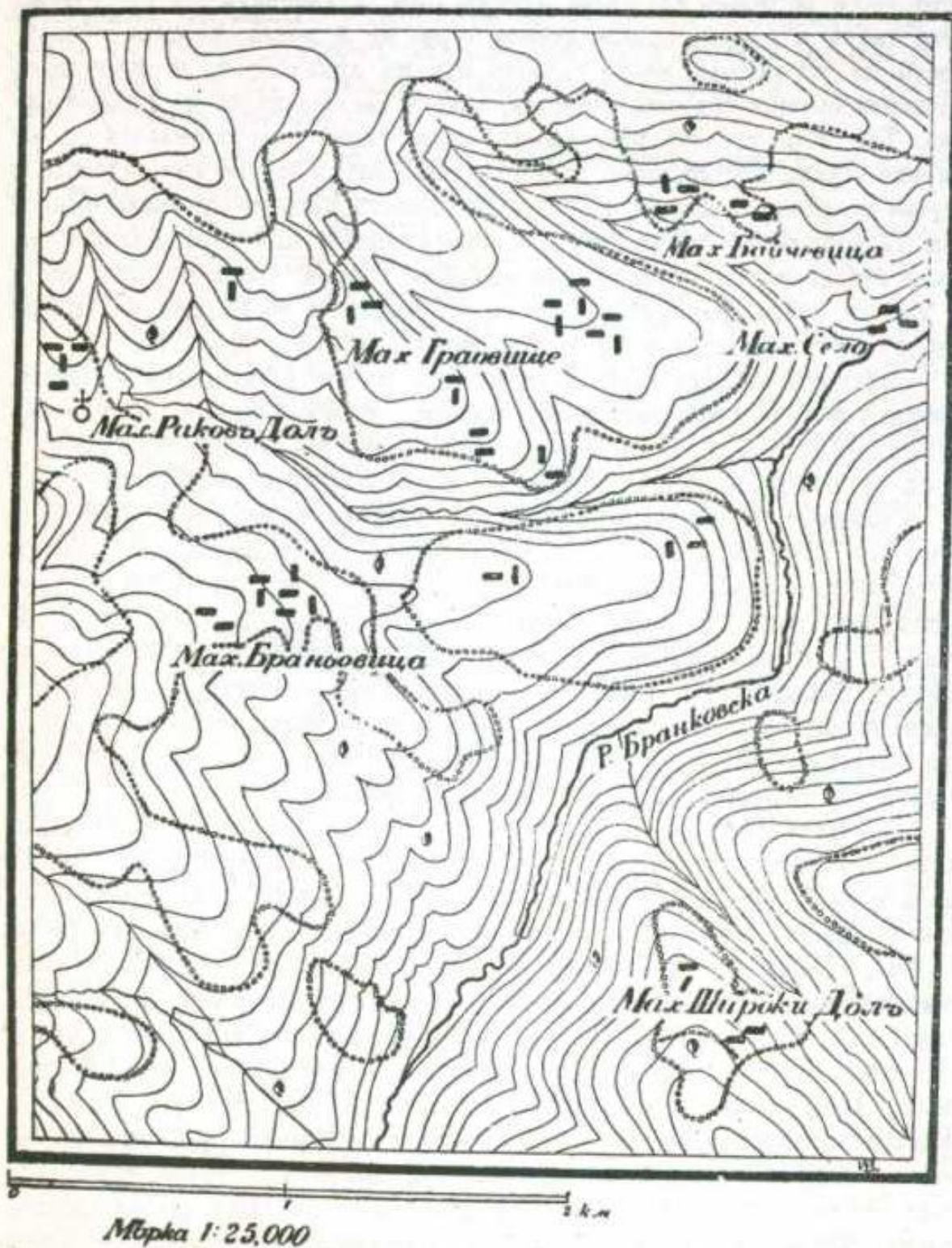
лѣзва една обща голѣма и дълбока долина съ неправилни склонове. Въ скалистото ѝ дѣно тече вода, която се влива въ Бранковска рѣка при махалата Сѣлище; лѣтно врѣме този потокъ прѣсъхва. По-голѣмата частъ отъ долината — наричатъ я Раковъ-долъ — е обрасла съ рѣдка джбова гора, а само въ най-горния ѝ край, надъ черквата, гората е букова. Бранковска рѣка сѣче рикачевското землище на двѣ части: по-голѣмата му частъ е на лѣвия брѣгъ, а по-малката на дѣсния. Лѣвиятъ брѣгъ — присоеето — е обрасълъ съ рѣдка джбова гора, а дѣсниятъ — съ букова, доста гѣста и едра. Рѣдката джбова гора не е могла да спре образуването на пороищата, които слизатъ откъмъ лѣвия брѣгъ и затрупватъ красивитѣ овощни градини, заемащи лжкитѣ по течението на Бранковска рѣка. Тия пороища не позволяватъ, пъкъ нѣма и да позволятъ да се направи здраво шосето, което се отдѣля като клонъ отъ Босилиградското и свързва поселищата изъ коритото на Бранковска рѣка съ поменатото шосе и желѣзнопѣтната линия Кюстендилъ—Гюешево при гара Долно-Село. Както що днесъ сж станали охранителни голѣми участъци отъ мѣста на дѣсния брѣгъ, тѣй трѣбва да се охранятъ и то повече на лѣвия, защото подъ него главно сж разположени бахчитѣ и ливадитѣ.

Селянитѣ взиматъ вода за пиене отъ изворитѣ, потоцитѣ и рѣката. Изворитѣ нѣматъ собствени имена; кавзатъ ги Кладенецъ, Студенъ-Кладенецъ, Бара и др. По-голѣмата частъ отъ махалитѣ, макаръ и да сж въ планина, нѣматъ планинска вода — пивка и студена.

Селището е изложено на всички вѣтрове: сѣверенъ — Студеняко — сѣвероизточенъ — Козодѣро — югозападенъ — Западняко — и юженъ — Жѣшкино. Най-много и най-често духа югозападниятъ, който е топълъ вѣтръ. Благодарение на това обстоятелство — че е на припекъ и запазено отъ студенитѣ вѣтрове — рикачевското землище е по-топло отъ съсѣдното нему бистърско. Отъ друга страна пъкъ, тази му изложеностъ на припекъ докарва често пѣти градъ. Ако облакътъ прѣхвърли дѣсната страна на селото, бие на лѣвата, дѣто е много по-голѣмата частъ отъ неговата оралия.

Всичката работна земя се намира около кжщитѣ, а само малка частъ отъ нея е по-далече „у планина“. Послѣдната сѣятъ само съ овесъ и елда (елда вече почти не сѣятъ). Нивитѣ имъ се намиратъ най-вече въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: Дзидини, Трѣлче, Дъбчѣ, Сѣлище, Иванова-нѣива, Чукаръ, Вучкова-нѣива, Жижица, Овсище, Голо-Ребро, Гарванъ, Валогъ, Ножняръ, Обушено, Бранковски-Ридъ, Густы-Шумакъ, Кюлавковъ-Долъ, Анчина, Боровинякъ, Раковъ-Долъ, Сенце, Кумица, Копаница, Пералище, Лечовище, Шиякъ и др.; ливади: Тошила, Шаварлъвица, Лука, Ставнякъ-Долъ, При-Язо, Буково-Коренъе, Ковачка-Ливада, Торница, Станци, Дренче и др.; гори: Голо-Ребро, Лещаръ, Широки-Долъ, Пойще, Площаръ, Горньо-Присое, Огорелкъа, Бобовинякъ, Цренъ-Мѣшъ, Браньдвица, Булино-Осое и др.

Село Рикачево е разбиевъ типъ селище. Не прѣди много години (не повече отъ 90) селото било купно; намирало се въ днешната махала Селище, долу, дѣто Раковъ-долъ се влива въ Бранковска рѣка. Тогава то броило 13 къщи, които били принудени да се прѣснатъ по баиритѣ, едно, за удобство при отглеждане на добитѣка и друго, да избѣгнатъ постоянното гостуване на турцитѣ, които често пъти минавали изъ рѣката. Лѣвниятъ склонъ тогава билъ покритъ съ гѣста дѣбова

Карта на с. Рикачево.

гора, та затова и главното занятие на селянитѣ било да отглеждатъ добитѣкъ, най-много кози. Полека-лека, обаче, сѣкли участъци отъ тази гора, за да образуватъ ниви.

Днесъ селото се състои отъ 7 махали, отъ които само една е на дѣсния склонъ на Бранковска рѣка, а другитѣ 6 на лѣвия:

а) На лѣвия брѣгъ:

1. Сѣлище махала — 2 кѣщи. Тукъ по-рано е било купното заселище. Мѣстата, дѣто сж били кѣщитѣ, сега сж обърнати на зеленчукови градини.

2. Байчевица махала — 5 кѣщи. Разположена е въ западнитѣ стрѣмни склонове на върха Гърванъ.

3. Граовище — 21 кѣща. Това сж собствено нѣколко по-малки махали (Чукаръ — 2 кѣщи, Долинчанье 5 и др.), които носятъ общо име — отъ името на рѣчнитѣ и долинитѣ. Кога селото било купно, име Граовище носили нивитѣ на една часть отъ селянитѣ, които си били образували тука изъ гората.

4. Раковъ-Долъ махала — 3 кѣщи, построени въ едно запазено отъ вѣтроветѣ мѣсто, надъ селската черквица.

5. Въ западния склонъ на Раковдолската долина на едно по-разлато мѣсто е разположена махалата Браньовица — 6 кѣщи.

6. На югоизтокъ отъ тази махала е разположена Долня-Махала — 6 кѣщи. Тя е отъ сжщия родъ на Браньовица, и нѣкои я именуватъ съ сжщото име.

б) На дѣсния брѣгъ:

7. Махала Широки-Долъ — 5 кѣщи. Върѣдъ букова гора мѣстото е „изтрѣсено“, т. е. гората изсѣчена до коренъ, и е обърнато на ниви. Махалата е на осойна и затова е много по-студена отъ другитѣ махали. Една отъ кѣщитѣ е построена малко по настрана отъ общата махала и носи име махала Сенце.

И тукъ, както и въ другитѣ крайшни села, до кѣщата за живѣние сж построени тѣрлитѣ, кошаритѣ, плѣвнята и други сгради, нужни за добитѣка и за прибиране на храната. Нѣма кѣща, на които кошаритѣ да сж далече.

Нивитѣ сж слабо плодородни; страдатъ най-много отъ засуха, поради изцѣденостъта на земята. Ливадитѣ имъ постоянно биватъ затрупвани отъ пороищата, а сжщо и овоцнитѣ градини. Тукъ се раждатъ сливи и много сортове ябълки и круши, които изнасятъ най-много въ София и Трънъ. Сега-засега селото има достатъчно гора, отъ която се ползватъ за градежи, топливо и храна на козитѣ и овцитѣ. Клоноветѣ на джбовата гора се кастрятъ прѣзъ 5 години. Обширно общо пасбище селото нѣма.

По прѣданне се знае, че основателъ на селото билъ нѣкой си дѣдо Стоянъ Крѣшка отъ вочанското село Длъги-Долъ (сега то брои

70 жители).¹⁾ Кое го накарало да остави бащинията си и да се засели тука, не е известно.

За произхода на името на селото нѣма нищо положително и вѣроятно за приемане. Говори се отъ всички, че единъ пътъ излѣзълъ бивъ на най-високото мѣсто въ рикачевския синоръ и толковъ силно зарикалъ, че другъ единъ му се обадилъ чакъ отъ с. Буцалево (5 км. по въздушна линия) и взелъ да се готви за борба, като започналъ да бѹца и рови земята съ краката си. Заради това ужъ, първото, село добило името Рикачево, а второто — Буцалево.

Въ селското землище има на двѣ мѣста градища, изъ които сж изваждани къпове и разни дреболии отъ желязо. Сега стоятъ „дзидини“ отъ тухли, камъкъ и хорозанъ. Въ махалата Байчевица прѣди нѣколко години била открита една сводова гробница съ кости на 8 души. Главитѣ имъ били обърнати къмъ сѣверъ. Намѣрени сж и нѣколко стари монети, сега изчезнали безслѣдно. Въ сѣщата махала има и едно оброчище, Св. Пантелиомонъ или Пантелѣ, както го наричатъ тука. Всѣка година на 27. юлий служатъ служба и колятъ курбанъ, който ядатъ, не знамъ защо, нощно врѣме. Оброчище има и въ махалата Широки-Долъ. То е заобиколено отъ стари джбови дървета, които никой не смѣе да сѣче, за да не „оградише“, да го не „оальи“ нѣщо. Прѣзъ осоето, откъмъ Широки-Долъ, се познава и мѣстото на стара вада, вѣроятно рударска, която ужъ закарвала вода отъ къмъ с. Бистъръ за с. Периволъ (невѣроятно) за да се плавя нѣкаква руда. Сѣщата вада се забѣлзва и по-надолу, прѣзъ синоритѣ на селата Бранковци и Рибарци.

Главниятъ поминъкъ на населението произлиза отъ земедѣлие, а слѣдъ това отъ скотовѣдство. Овощарството сжщо много допринася за по-сносия, сравнително, поминъкъ. Все пакъ е нужно да излизатъ и вънъ отъ селото по печалба. Ходятъ у „дунгерлъкъ“ по Загорѣе и Дупнишко.

29. Бранковци.

(Височина — 730 м. при черквата).

Между селата Рикачево отъ западъ, Зли-Долъ и Брѣстница отъ сѣверъ, Рибарци съ рѣка Драговищица отъ изтокъ и с. Чудинци отъ югъ сж прѣснати махалитѣ на с. Бранковци, чийто центъръ — 6 домакинства, черквата и училището — се намиратъ при жгъла, който образува Бранковска рѣка съ Зли-Долската долина. Отъ центъра на селото надолу Бранковската рѣка тече прѣзъ тѣсна клисура, южнитѣ склонове на която сж покрити съ букова гора, а сѣвернитѣ сж плешиви: само низко покрай рѣката има рѣдка джбова гора. Всѣка лѣка, всѣка най-малка равнинка, всѣко достъпно за поливане отъ рѣката мѣсто — всичко е използвано за овощни градини и ливади. Долината е топла, та затова и овощията, които се раждатъ въ нейнитѣ бахчи, сж едни отъ най-

¹⁾ В. Кжичовъ. Македония. Етнография и статистика, 227 стр.

добритѣ изъ Крайще. Зеленчуковитѣ градини сж особено буйни: прѣзъ 1909. год. тукъ видѣхъ такива едри пиперки, каквито рѣдко ще срѣщне човѣкъ даже въ Кюстендилѣ. Къщата на Стоянъ Бранковски, заможенъ селянинъ, бившъ народенъ учителъ, е заобиколена съ пространна овощна градина, която се пои отъ водитѣ на Злидолския потокъ. Тукъ сега има почти всички сортове ябълки и круши, каквито могатъ да се доставятъ отъ Кюстендилския овощенъ разсадникъ. Неговитѣ примѣръ е заразилъ и другитѣ селяни: ренета, пармена, калвила, Царь Александъръ, кюстендилска скринянка, кечовка, кандилка и др. видове ябълки се срѣщатъ почти въ всѣка селска овощна градина. А близостъта на желѣзопътната станция Долно-Село, само 2 $\frac{1}{2}$ часа далече отъ Бранковци, ще подигне доста чувствително цѣната на бранковскитѣ овощия, които и по-рано намираха отличенъ пазаръ въ София. Колко би било по-полезно, ако селянитѣ се научеха да засаждатъ овощни дървета, главно кюстендилски мѣстни сортове ябълки и круши и по непристъпнитѣ за оранъ и ливади мѣста. Стари ябълкови и крушови дървета и сега има по тия ниви.

Бранковската рѣка при центъра на селото е пълноводна само зимно врѣме и рано прѣзъ пролѣтъта, а лѣтѣ понѣкога остава безъ вода, защото я отбиватъ за овощнитѣ градини и ливади. Лѣтнитѣ горещини сжщо влияятъ за намалението на водата. Коритото ѝ не е постоянно, понеже рѣката тече много буйно и влачи голѣмо количество едри камъни и пѣськъ, които трупа ту на лѣвия, ту на дѣсния брѣгъ. А при голѣмо наводнение завлича и унищожаватъ и овощнитѣ градини, като често пжти ги затрупва съ чакълъ до 1 м. на височина. По течението ѝ въ Бранковско землище има пѣколко воденици, една тепавица и единъ даракъ за влачене на вълна.

Вода за пиене селото си набави отъ извори, потоци въ долинитѣ и отъ рѣката. Повечето отъ изворитѣ нѣматъ собствени имена: единъ изворъ се нарича Студени-кладенецъ, а другъ Стояновъ-кладенецъ. Бунари нѣма. Добитъкътъ се пои главно отъ рѣката. Селянитѣ се ператъ сжщо на рѣката: на пѣколко мѣста има махленски корита, дѣто дохождатъ по редъ; топятъ вода въ голѣми котли и изширатъ дрехитѣ въ рѣката.

Шестъ отъ махалитѣ на селото сж запазени дошѣдѣ отъ сѣвернитѣ вѣтрове, а шестъ сж открити. Първитѣ шестъ се намиратъ по валозитѣ на баиритѣ отлѣво на рѣката, и тукъ снѣгътъ не се задържа по-късно отъ 1. мартъ. И въ другитѣ махали снѣгътъ не се задържа дълго врѣме, но тамъ е по-студено: винаги духа вѣтеръ или отъ сѣверъ или пжкъ западенъ изъ клисурата. Лѣвата страна на клисурата е по-изцѣдна и по-суха отъ дѣсната. Проливни лѣтни дъждове образуватъ силни и опасни порои, които изравятъ и затрупватъ работната земя и унищожаватъ пжтевитѣ, та понѣкога съ конь е невъзможно да се мине отъ махала на махала. А кога прѣзъ лѣтото врѣмето се застои, слънчевиятъ пекъ, който силно нагрѣва скалитѣ изъ клисурата, е просто нетърпимъ: човѣкъ като че ли ще се задуши.

Повечето отъ нивитѣ се намиратъ близо до къщитѣ, но има и доста далечни. Почвата имъ е пѣсъклива и слабо плодородна. Засѣватъ ги главно съ ръжъ, ечмикъ, овесъ, а по-малко съ пшеница, царевица и лимецъ. Всичката орна земя не може да се обработва по редъ всѣка година, защото изпусталѣва и остава неплодородна. Ето защо частъ отъ земята се оставя на угаръ, а частъ на „прелогъ“. Друга причина, за да остава голѣма частъ отъ земята незасѣта е и обстоятелството, че селото нѣма отдѣлно пасбище, тъй че добитѣтъ ще трѣбва да пасе по тия незасѣти ниви. За да направятъ земята по-плодородна, торятъ я най-често и лесно чрѣзъ егрѣци и заметини. По-голѣмата частъ отъ ливадитѣ сж разположени покрай рѣката, но сж недостатъчни. Селото сегазасега не е петимно за гора; много селяни даже каратъ дърва за проданъ въ Босилиградъ, Горановци и Периволъ.

Нивитѣ, ливадитѣ, горитѣ и овощнитѣ градини се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Рѣтина, Жлѣта-Круша, Трещено-Дрѣво, Чукаръ, Кленъ, Дреновъ-Ритъ, Ясиче, Руна, Врѣлякъ, Голо-Ребро, Топилнякъ, Папратъ, Калиманъ, Селище, Слогъ, Чуклецъ, Седище, Китка, Ключъ, Бачевище, Кюпаръ, Буавица и др.; ливади: У Село, Лещаръ, Заедница, Рамнякъ, Ябука, Буковица, Длѣга-Ливада, Пауновица, Анище, Смиляна, Просия и др.; гори: Площѣ, Пролизина, Конярникъ, Валогъ, Пладнище, Кумица, Кучка, Градище, Усовище, Често-Борѣе, Булино-Осое, Стѹпиче, Меджа, Орлово-Гнѣздо и др. овощни градини: Света-Вѣда, Заедница, Поповъ-Долъ, У река и др.

Село Бранковци сжщо е разбиенъ типъ селище. Състои се отъ 12 махали, разположени отъ двѣтъ страни на клисурата. Само центъртъ е въ клисурата.

1. Шангѡва махала има 4 къщи. Основателтъ ѝ на присмѣхъ казвали Шангѡ.

2. Често-Борѣе махала — 1 къща. Името на махалата произхожда отъ това на мѣстността, въ която въ отдавнашно врѣме имало гѣста борова гора.

3. Кумица махала — 1 къща. Човѣкътъ, който билъ кумъ на основателя на махалата, му подарилъ това мѣсто, за да го обработва като свое.

4. Стѹпиче махала — 4 къщи. Мѣстността, дѣто е разположена махалата, прилича на стѣпка („стунка“ по бранковски говоръ), та отъ това произлиза и името на махалата.

5. Козарникъ махала — 4 къщи. Намира се най-близу до с. Чудинци. По-рано тукъ имало хубава дѣбова гора, та лесно отглеждали кози.

6. Бѹмбаръ махала — 3 къщи. Ужъ нѣкой старецъ отъ тази махала говорилъ като брѣмбаръ — дебело и бързо — та съ това далъ и име на махалата.

7. **Мрътва-Орница махала** — 7 кѣщи. Почти прѣз љѣлата зима въ тая махала не проникватъ слънчеви лѣчи, защото е на осойно мѣсто. Затова я наричатъ Мрътва-Орница.

8. **Балинци махала** — 8 кѣщи. Тя се намира точно срѣщу Мрътва-Орница на лѣвия брѣгъ на рѣката и е най-близо до с. Рибарци.

9. **Сѣлище махала** — 6 кѣщи. Тука прѣди 78 години се намирало купното село. Днесъ бѣлѣзи отъ кѣщитѣ не се познаватъ, понеже всичко е затрупано отъ пороя Ступнички долъ.

10. **Кѣпище махала** — 8 кѣщи. Намира се въ подножието на Бранковски рядъ (1003 м.). Носи име отъ името на мѣстността, която нѣкога била гора, а послѣ я изсѣкли, дѣнеритѣ разкопали (такова мѣсто се нарича кѣпище), та образували ниви и тамо се заселили.

11. **Рупи махала** — 3 кѣщи. Намира се надъ Брѣстничка рѣка и носи името си отъ вида на мѣстността.

12. **Село махала** — 6 кѣщи. Тука е черквата и училището. Тука селянитѣ се събиратъ, кога има да рѣшаватъ общи въпроси. Тукъ живѣятъ и циганитѣ — християни, ковачи.

Срѣдно взето отъ махала до махала има по $1\frac{1}{2}$ в. м. разстояние.

И въ с. Бранковци кошаритѣ, плѣвнитѣ, търлитѣ и пр. сѣ построени до кѣщитѣ и обикновено не сѣ оградени съ обща ограда. Порано, кога селото било купно, въ мѣстата на днешнитѣ махали се намирали кошаритѣ и търлитѣ, а понѣкога и гумната. Послѣ, при раздѣлването, при кошаритѣ построили и кѣщи за живѣние.

Не може никой да каже съ положителностъ, кой е първиятъ основателъ на селото. Говори се, че първи заселници, дошли да се заселятъ въ бранковско, били двѣ фамилии изъ Македония. При тѣхъ дошла и една отъ софийското село Бали-Ефенди (Княжево), отъ която ужъ сега е махалата Балинци. Тритѣ тия фамилии построили кѣщитѣ си въ днешната махала Селище, а слѣдъ това почнали да дохождатъ и други пришелци, та се образувало село, което живиятъ още стерещъ дѣдо Груя Стоилковъ, 85 годишенъ, помни като купно съ 25 кѣщи. А прѣди 78 години селото взело да се прѣска по махалитѣ — по кошаритѣ — защото Ступнички долъ го зисипвалъ при всѣко наводнение. До това врѣме селянитѣ имали по къра кошари и търли, дѣто отглеждали добитъка. Като третя причина за разселване сочатъ насилията на турцитѣ: селото било на друмъ и всѣки проходещъ турчинъ показвалъ бабаитлъка си. Дотегнало на всички, и тѣ се разбѣгали. Турцитѣ насила докарвали лѣтно врѣме селянитѣ изъ кошаритѣ, за да нѣмало дѣ да се криятъ „кумититѣ“. Зимѣ сѣмействата свободно живѣли по кошаритѣ. Най-послѣ имъ дотегнало постоянното мѣстене и намѣрили за по-добрѣ да се установятъ окончателно по кошаритѣ, дѣто и образували днешнитѣ махали.

Прѣди 60 години селото станало кесимджийско, защото задлъжнило на нѣкой спахия. По врѣме на освобождението селянитѣ, обаче, успѣли да изкупятъ земята си за една съвсѣмъ незначителна сума.

За името на селото има двѣ прѣдания:

1. Кога турцитѣ взели да прѣвзиматъ часть по часть отъ България, на тукашния край — Ченгене-Коло — войвода билъ Кралъ Бранко, чиято крѣпость се намирала на върха Кумица. Върхътъ е непристъпенъ главно поради стрѣмнината на склоноветѣ му. Отгорѣ била построена лека крѣпость. За да доставятъ вода въ нея, билъ изкопанъ подъ земята „лагъмъ“ (тунелъ) до рѣката, и крѣпостта се считала непрѣвзимаема. Дълго врѣме я обсаждали турцитѣ, но все не успѣвали; най-послѣ шаткитѣ (патицитѣ) отъ крѣпостта показали мѣстото на лагѣма, защото слѣзли долу въ рѣката, а турцитѣ ги видѣли; послѣ влѣзли въ лагѣма и крѣпостта паднала. Кралъ Бранко не билъ убитъ, додѣто съ негова помощъ не хванали Кралъ Буса, защитникъ на крѣпостта въ Босилиградъ.

По-нататкъ историята се повтаря, както за Босилиградъ. Бранковската крѣпость била срутена до основитѣ и днесъ отъ нея сж останали само тухли, хорозанъ и малко дѣлни камъни. Намиратъ се въ голѣмо количество и мѣдни и бронзови монети, чиито образи и надписи сж изтрити, но все се познава, че сж отъ римската епоха. Това показва, че крѣпостта е много по-стара. Мѣстото, дѣто била самата крѣпость, днесъ се казва Градище. Лагъмътъ ужъ билъ изровенъ и отъ него сега се образувала долинка, съ име Градешки долъ.

2. Второто прѣдание е по-измислено: клисурата, дѣто е селото, е непристъпна и лесно може да се „брани“ отъ неприятеля. А отъ това ужъ станало Бранковци.¹⁾

Главниятъ поминъкъ на селянитѣ излиза главно отъ земедѣлнето и скотовѣдството, а слѣдъ това отъ овошарството. Отъ житнитѣ растения най-добрѣ вирѣе рѣжътъ, отъ която излиза и единствената прѣхрана на селянитѣ. Овесътъ сжщо вирѣе добрѣ. Елда не се сѣе. Въ селото има почти всички видове занаяти, свързани съ икономическия битъ на селянитѣ: шивачи (терзни), дърводѣлци, бѣчвари, кожухари, но нито единъ занаятчия не живѣе и не може да живѣе само отъ доходитѣ на занаята; другитѣ пъкъ селяни, за да припечелятъ по нѣщо, отиватъ „у работата“ по Загорйе, Дупнишко и Софийско, дѣто работятъ или като зидари или като дюлгери. Отиватъ, обаче, само тии отъ тѣхъ, които иматъ брати или бащи, та да остане нѣкой отъ тѣхъ въ къщи и да гледа върската работа. Изъ Бранковци се изнасятъ най-много ябълки (около 300 товари на годината) и круши (около 100).

30. Зли-Долъ.

(Височина — 1060 м. при черквата).

Зли-Долъ! И най-сполучливото описание на тази дълбока, страшна и тѣжна долина, издълбана и изровена и по склоноветѣ отъ поронщата,

¹⁾ Въ синора на селото има и двѣ оброчища: св. Спасъ въ махала Селище и друго въ Калиманъ — на високия Бранковски ридъ къмъ с. Чудинци. Отдѣ произлиза името Калиманъ, не можехъ да изуча. И при двѣтѣ оброчища има стари клонати дъбови дървета, които никой не сѣе отъ страхъ да не оградиме отъ нѣщо.

не би могло да прѣдаде силата на тежкото впечатление, което човѣкъ изпитва, когато пътува изъ нея, а особено лѣтъ при задушенъ день. Черни облаци грозно сж се надвѣсили надъ Църноокъ, и тебѣ се струва, че ей сега ще стане нѣщо страшно, нѣщо, което и тебе ще помете, защото на никъдѣ не можъ да избѣгашъ. Зли-Долъ! Ето какъ убитата и нерадостна душа на крайшия селянинъ протестира противъ божата неправда — въ нѣкой край той (Богъ) изсипва съ двѣ рѣцѣ богатата си, а тука унищожавя и това малко добро, което отначало се излѣгалъ да даде.

Върхътъ Църноокъ се спуска стрѣмно къмъ махалата Стари-Зли-Долъ, а на югъ отъ нея е образувала седловина, отдѣто съ сѣвероизточно направление почва Зли-Долската долина, дълга до Бранковска рѣка около 9 км. Отъ лѣва страна още въ началото си тя приема бистритѣ и студени води на нѣколко по-малки долчинки, тъй че въ общия долъ се събира вода колко за двѣ воденици. Лѣтно врѣме, обаче, кога настѣпять горещинитѣ, водата става недостатъчна за воденицитѣ най-вече и затова, че улѣитѣ имъ (корубитѣ) не сж направени съ цифунъ (гѣсно отворстие въ долния край на улея), а сж открити и приспособени за повече вода. По-рано злидолското землище било погористо; особено сж се славѣли тукашнитѣ едри и прави джбови дървета, скъпо цѣнени за строителенъ материалъ. Сега повече отъ гората е унищожена, запазени сж само частни кории съ рѣдки едно отъ друго джбови дървета. Останалата частъ на землището е нива, ливади и пасбище.

Вода за пиене за хората и добитъка има въ изобилне; особено за по-горнитѣ (по-близкитѣ до Църноокъ) махали: въ всѣка долчинка, подъ всѣко баирче, изобщо на много мѣста блика студена и много пивка вода. „На кладенецъ“, „На чешмата“ — това сж имената на всички извори и чешми. Въ цѣлото село има само два бунара, и тѣ не сж направени толкозъ за пиене на водата, колкото за други нужди — пране, поливане „градинчета до вуйка“ и пр. Но и безъ тѣхъ може, понеже недалече отъ къщитѣ има изворна вода.

Селото е на завѣтъ, но пакъ го ловять вѣтрове, доста силни по нѣбога, а особено козодѣро, който иде откъдѣ сѣвероизтокъ. Махалитѣ, що сж откъмъ осойната на долината, сж много по-студени и по-влажни отъ отсрѣщнитѣ, на присойната. Една отъ първитѣ носи даже име Сугарчевица, защото въ нея и житото, и зеленчуцитѣ, и овощията узрѣватъ „стасуять“ (стасватъ) по-късно — „по сугарни са“, отколкото въ другитѣ махали. Въ тия махали по-често бие и градъ.

Кошаритѣ, гумната и търлитѣ въ нѣкои махали сж отдѣлени съ по 200—300 крачки отъ домакинствата, а въ повечето махали тѣ сж заедно, заградени сж въ едно съ плетъ: къща, плѣвна, кошара, търла, хамбаръ, кочина и кокошарникъ. Непосрѣдствено до тия сгради почватъ ниви и ливади, а на най-добрия припекъ, дѣто вода лови, е заградено съ плетъ и трѣне „градинчето“ — малка зеленчукова градина за лукъ, бобъ, пиперъ и зеле. Селото притежава и доста обширно пасбище въ

източнитѣ склонове на Църноокъ, което понякога се и коси. На много мѣста изъ нивитѣ, па даже и коритѣ се срѣщатъ овощни дървета — главно ябълки и круши. Злидолчани изкарватъ за проданъ доста голѣмо количество овощия; макаръ и сортоветѣ имъ да не сж дотамъ добри, но сж трайни; а пъкъ такива ябълки намиратъ много добъръ пазаръ изъ бѣднитѣ и петимни за овощия трѣйски села.

Ниви, ливади и гори иматъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Гумнище, Яловарникъ, Смиль, Благдина, Падина, Припѣръ, Пресеченица, Кузмановица, Гарина, Чукарки, Сламникъ, Брезовецъ, Осое, Коруба, Валма, Острика, Манастиръ, Баратарница, Ломове, Голи-Ребра и др. Отъ тѣхъ най-високитѣ носятъ име Огледникъ и Пресеченица; ливади: Разкръсье, Огледникъ, Мали-Църноокъ, Кавгалия, Юручки-Гропъ, Река, Село, Вирове, Тръса, Преслъпъ, Сливарници, Брѣза, Гушавче и др.; гори: Стара-Вода, Црешня, Смиль, Рамна-Орница, Руна, Горетина, Букова-Осойна и др. Земята е срѣдно плодородна. Състои се отъ глина и пѣськъ. Ливадитѣ сж прѣснати навсѣкждѣ около селото, главно по осойнитѣ и не се поливатъ (съ малки изключения). Косятъ ги по веднажъ.

Село-Зли-Долъ е сжщо разбиенъ типъ селище, защото е прѣснато на махали изъ цѣлия синоръ. Прѣди стотина и повече години селото било купно: имало всичко 7 кѣщи, разположени въ днешната махала Стари-Зли-Долъ. И днесъ на това мѣсто разсипани зидини свѣдочатъ за това купно село; нѣма, обаче, човѣкъ, който да знае и помни, че купното село броило 7 кѣщи; това се знае само по прѣдание. Зарадъ ядобство при отгледване на добитъка и зарадъ тора отъ тоя добитъкъ, селото се прѣснало по махали. Другояче не е могло и да бжде, защото малко продородната земя е трѣбвало да бжде разоравана на голѣми пространства, та да постигне житото за голѣмитѣ тогавашни домакинства. А понеже нивитѣ по тоя начинъ сж се отдалечавали отъ кѣщитѣ, излишното население се прѣнасяло по-близо до тия ниви. Отначало отдалеченитѣ постройки за хората и добитъка били врѣмenni, за да останатъ послѣ постоянни.

Днесъ с. Зли-Долъ брои 28 махали — 14 на лѣвия склонъ и 14 на дѣсния.

Като се трѣгне отгорѣ, откъмъ Църноокъ, надолу, махалитѣ отъ лѣва страна се редятъ, както слѣдва:

1. Шаркина махала — 5 кѣщи отъ 1 родъ. Заселилъ се тукъ единъ човѣкъ, комуто жената била изъ Вранско (Сърбия) и носила шарени, пѣстри дрехи. Тази махала е най-висока по мѣстоположение (около 1400 м. височина).

2. Брезовецъ махала 4 кѣщи. Намира се до мѣстността Пресеченица, дѣто има най-много брѣзи.

3. Стари-Зли-Долъ махала — 14 кѣщи. Тука е било купното село.

4. Репухъ махала — 1 кѣща.
5. Шилегарници — 2 кѣщи.
6. Серкѣва-Падина махала — 1 кѣща.
7. Качарци махала, 1 кѣща.
8. Бабинъ-Градъ, 2 кѣщи.
9. Копотище махала — 2 кѣщи. Намира се до баиря Смиль.

По-рано мѣстността била обрасла съ гора, но я изсѣкли, а пѣн-ветѣ изкопали, та образували ниви.

10. Шивавъ махала — 1 кѣща.
11. Село махала — 4 кѣщи.
12. Серкѣва махала — 5 кѣщи.
13. Падина махала — 3 кѣщи.
14. Блатска падина — 2 кѣщи.

Отъ дѣсна страна, като се върви отдолу нагорѣ къмъ Църноокъ, махалитѣ се редятъ така:

15. Здравчевъ-Доля махала — 1 кѣща,

16. Дзарлева махала — 8 кѣщи. Намира се близо до върха Гарванъ. Носи име отъ прѣкора на основателя си — Дзарле.

17. Кюрчина махала — 4 кѣщи. Тя се намира въ мѣстността Коньодавка. Носи име отъ името на занаята на махалцитѣ — кюрчин, возухари.

18. Долно-Езеринска махала — 4 кѣщи. Основател билъ дѣдо Коле, дошълъ тука отъ с. Райчиловци.

19. Горно-Езеринска махала — 2 кѣщи. До махалата има малко блато съ бистра вода, което селянитѣ наричатъ езеро.

20. Дѣдо Илиина-Нѣва махала — 2 кѣщи.

21. Валма махала — 1 кѣща.

22. Валмарска махала — 4 кѣщи отъ 2 рода. Намира се до мѣстността Монастиръ. Прѣди нѣколко години въ това мѣсто билъ отсѣченъ единъ много дебелъ дѣбъ, чийто дѣнеръ билъ употребенъ за валмо (осъ за една валявица) Отъ това валмо иде оттогава и името на махалата.

23. Рамнякъ махала — 2 кѣщи.

24. Сугарчевица махала, 11 кѣщи отъ 2 рода. Намира се до баиря Чуваръ.

25. Езерина махала — 6 кѣщи.

26. Дѣдо Пешови махала — 4 кѣщи.

27. Бавгалия махала — 3 кѣщи и

28. Развръсье 1 кѣща.

Стари хора разказватъ, че първиятъ човѣкъ, който дошелъ и забилъ колаецъ, та основалъ селото, билъ дѣдо Филипъ отъ нѣкое село изъ Бранско (Сърбия). Примамило го широкото празно мѣсто, което му харесало за пасбище. Оттогава отъ този родъ се изроили нови кѣщи, дошли пришелци отъ други села, и Зли-Доля станало голѣмо село. По-послѣ

селото не могло да бѣде завладѣно отъ турцитѣ, защото ужъ злидолчани били юнаци, безстрашни планинци. Говори се даже, че името Зли-Долъ било турнато отъ турцитѣ зарадъ слѣдната случка: 19 сеймени дошли у селото и хванали и закарали 5 души селяни съ себе си, защото отъ дълги години не си били платили данъка. Като повѣрѣли малко, селянитѣ по едно врѣме се спогледнали, което било знакъ за нападение, и се пахвърляли върху турцитѣ. Додѣ да се опомнятъ послѣднитѣ, злидолчани имъ взели орѣжнето и ги избили до кракъ. Та оттогава ужъ турцитѣ ги нарекли зли човѣци и дълго врѣме не посмѣли да дойдатъ въ селото. Ето защо селото носи име Зли-Долъ. Обаче, това обяснение не е приемливо. Селото носи име отъ дълбоката и непривѣтна долина, по чийто склонове сѣ прѣснати днесъ сиромашкитѣ къщи на селянитѣ. А освѣнъ това, никой не помни и не е чувалъ за друго име на селото, прѣди да бѣде наречено отъ турцитѣ Зли-Долъ: дотогава (избиването на сейменитѣ) сигурно то е имало нѣкакво име.

Селото е богато съ старини: има развалини отъ манастиръ, градище и на двѣ мѣста стари гробища. Манастирътъ се намира при Валмарска махала. Никой не знае, кога е съществувалъ този манастиръ, само по прѣдание се помни, че той билъ голѣмъ; ималъ килии и въ мѣстността Рамни-Орници, дѣто още се познавали мѣстата на срутенитѣ сгради. Слѣдъ като билъ разрушенъ цѣлиятъ манастиръ, желѣзната му врата била занесена въ паланечко за манастиря св. Якимъ Осоговски. На мѣстото на манастиря днесъ се намиратъ тухли, хорозанъ и монети отъ римската императорска епоха. Прѣди 3 години е издигната черквата св. Илия на сѣщото мѣсто, дѣто била манастирската. При разкопването основитѣ за черквата, намѣрили тия на старата и почти на сѣщитѣ размѣри направили и новата. Причина, за да направятъ тукъ черквата, станала извѣстната тогава крайшка светица баба Гоца Брѣстничка. По нейно указание намѣрили и въ махалата Стари-Зли-Долъ основи на малка черквица — параклисъ и, за да не загине селото отъ нѣкаква пророкувана отъ баба Гоца напасть, издигнали и тука черквица св. Магдалена, днесъ неосветена и покрита съ слама. Около 5 километра далечъ отъ Валмарска махала къмъ Рикачево и Ярешникъ се намира градище. То прилича на малко село, заградено отвсѣкъдѣ съ околъ, запазенъ много добрѣ и сега. Оттукъ, казватъ, се били съ турцитѣ, но не могли да устоятъ. Нѣкои пъкъ вѣрватъ, че въ градището имало „католичко управление“. Стари гробища има на двѣ мѣста; разкопвани сѣ и сѣ намѣрени едри тухли, съ които били покрити умрѣлитѣ. Главитѣ на умрѣлитѣ били обратно поставени, т. е. къмъ изтокъ. Като старина може да се посочи и згорията, която се намира около манастирището. Остатъци отъ старъ пѣть нѣма. Сега селото стои на страна — прѣзъ него минаватъ само селяне отъ Ярешникъ и Назърица.

Главното занятие на селянитѣ е земедѣлие и скотовѣдство. Посѣватъ голѣми пространства земя и сравнително съѣднитѣ села изкарватъ

повече жито. Съятъ главно ръжъ, ечмикъ и овесъ. Около 200 декара се посѣватъ и съ елда. Въ селото има мнозина занаятчи: кожухари, шивачи, кацари и дюлгери, но никой не може да живѣе само съ занаята; той само допринася по нѣщо къмъ главното занятие. Интересно е и това, че само въ с. Зли-Долъ отъ всички села въ Крайще има занаятчи калайджии. Отъ това село прѣди години калайджии македонци взели 2—3 чирачета, които днесъ сж станали самостояни майстори и водятъ съ себе си по 3—4 момчета, взети сжщо отъ Зли-Долъ.

31. Брѣстница.

(Височина — 880 м. всрѣдъ селото).

Брѣстнички долъ, изъ назвитъ на който се гупатъ къщитъ на едно отъ по-голѣмитъ крайшки села — Брѣстница — носи това име отъ началото си и до края, защото нѣма друго селище по неговото течение освѣнъ поменатото. Той почва отъ сѣвернитъ склонове на Църноокъ, отначало държи сѣверно направление, послѣ го измѣня въ източно, югоизточно, пакъ източно и свършва на шосето Босилиградъ — Кюстендилъ при 9 км. Склоноветъ на дола сж стрѣмни, високи и наполовина покрити съ букова, брѣзова и дъбова гора. Въ дѣното му тече буенъ потокъ, който взема началото си отъ два бистри „како ракия“ и студени „како кибритъ“ извори на Църноокъ. По-надолу се усилва и отъ странични долинки, та къмъ центъра на селото може да кара до 4 воденици. Тука вече той не е потокъ, а буйна планинска рѣчица, на която селището дължи твърдѣ много за поминъка си. По цѣлото ѝ течение, отъ махалата Качарци надолу, се редятъ красиви сливови и зеленчукови градини и ливади, богато напоувани отъ бистритъ ѝ води. Освѣнъ това тя кара и осъмтъ селски воденици и двѣ валявици. Водитъ ѝ се усилватъ и отъ потока, що слиза изъ Придолска махала. Той е лѣвъ притокъ и се влива въ общия долъ точно въ центъра на селото. И ако не бѣха пороищата, които свличатъ прѣстѣта на околнитъ прѣсъеливи ниви и покриватъ съ нея голѣма частъ отъ ливадитъ и овоцнитъ градини (бащитъ), като затрупватъ на нѣкои мѣста и коритото на рѣката, та я изкарватъ вънъ отъ брѣговетъ ѝ, тогава с. Брѣстница, благодарение на многото и разнообразни овоцни дървета, които съ голѣмъ успѣхъ вирѣятъ, щѣше да бжде най-богатото крайшко село. Сега, обаче, не е така. Общата участъ на повечето крайшки села и него е постигнала: съсипано земедѣлие, насила подържано скотовѣдство, а въ резултатъ — сиромашия и мизерия. Има живи хора, които помнятъ и знаятъ, кога Брѣстница е било цвѣтуще и красиво село — тогава никдѣ въ землището му не е имало и най-малка ровинка.

Вода за пиене селянитъ взиматъ главно отъ общата рѣка, отъ потоцитъ, които се вливатъ отъ дѣсната ѝ страна, а сжщо и отъ извори, които сж въ голѣмо изобилие въ махалитъ, що сж въ ребрата на Църноокъ. Само къщата на Иванчо Николовъ черпи вода отъ бунаръ.

Споредъ мѣстата, дѣто сж разположени махалитѣ, различни вѣтрове ги хващатъ. Повечето отъ къщитѣ сж заградени изъ гѣнкитѣ на планината, за да се запазятъ отъ сѣвернитѣ вѣтрове, а да иматъ съживителнитѣ южни. Центърътъ на селото е изложенъ главно на сѣверозападния вѣтъръ, който зимно врѣме дохожда изъ долината и духа съ голѣма сила. Не е запазенъ толкозъ и отъ сѣвероизточния — козодѣро — който прѣхвърля низкото бърдо, дѣто сж гробищата, и хваща къщитѣ. Но пакъ, сравнено съ околнитѣ села (Зли-Долъ, Църнощица, па даже и Буцалево) Брѣстница е топло селище.

Прѣзъ селото минава конскиятъ пѣтъ отъ Босилиградъ за Бранковци, Бистъръ, Долно-Тлъмно—Каменичко поле. Най-добро мѣсто, обаче, за пѣтъ прѣзъ това село ще бѣде възъ Брѣстничкия долъ, като се съедини селото съ шосето Босилиградъ—Кюстендилъ.

Работната земя на селянитѣ се намира около махалитѣ имъ — заради нея тѣ сж дошли тукъ. Около нивитѣ сж разположени и ливадитѣ, горитѣ, а отгорѣ, подъ върха на Църноокъ, се намира общото пасбище. Рѣдко сж години, прѣзъ които пасбището да се не коси; дѣлятъ си го на дѣлове и къмъ Илинденъ го косятъ. На много мѣста всрѣдъ гората сж изсѣчени участъци отъ дървета, та сж образувани мѣста за ливади, повечето отъ които се напояватъ изъ близкитѣ долчинки. Чудно буйна трѣва расте въ тия ливади! Овощнитѣ градини, засадени главно съ сливи, както се спомена вече, държатъ низкитѣ мѣста, долу при рѣката. А други овощни дървета — круши, ябълки, джанки и пр. сж прѣснати въ голѣмо количество изъ нивитѣ и около къщитѣ по орницитѣ. Село Брѣстница се слави съ едритѣ си зимни водници-круши. Сега на много мѣста засаждатъ и нови сортове, но селянитѣ не имъ се динъ радватъ, защото дърветата растатъ дребни, низки, та малко плодъ даватъ, а и добитъкътъ ги поврѣжда. Нивитѣ се засѣватъ главно съ ржъ, ечмикъ, овесъ, пшеница и царевича. Само до 50 декара се засѣватъ и съ елда, но сега не се получава толкова много плодъ, както що е било въ старо врѣме. Дѣдо Коле Габрешевски, 80 год. старецъ, казва, че прѣди 30—35 години на нивата му въ мѣстността Църнотравка отъ посѣтото 12 оки сѣме елда получавалъ до 720 оки, т. е. ока сѣме давала 60 оки елда.

Ниви, ливади, гори и пасбища се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия; ниви: Шѣйна-Падина, Рѣдинъ, Гьергѣвище, Мурговица, Лѣква, Корѣба, Папрадница, Младѣново-клагъе, Стѣбълъ, Атанасъ, Милево-Трънежѣе, Шатѣръ, Църнотравка, Вуча-Падина, Кѣпина, Тодорова-Падина; ливади: Цуцакъ, Златанова-Падина, Рждѣвина, Дебела-Глава, Змилярници, Мали Църноокъ, Гюрешѣца, Конярници, Петрови-Чуки и др.; гори: Козарска-Падина, Ситнякъ, Присое, Гойнъ-Делъ, Узунова-Кория, Ясика, Придолъ; пасбища: Църноокъ, Мали-Църноокъ, Гарина и др.

Споредъ разкази на стари хора, селището не е било купно, както другитѣ крайшки села, но не е било и така прѣснато, както що е днесъ. Все пакъ повече отъ жителитѣ на махалитѣ му сж живѣли по-рано въ центъра на селото. Днесъ с. Брѣстница брои 26 махали, прѣснати отъ двѣтѣ страни на Брѣстнички долъ. Като се почне отъ най-горната махала (подъ Църноокъ) и се върви по течението на дола, махалитѣ се редятъ така:

Отъ лѣва страна:

1. Самостойна къща на Аначко Габрешевски. Нѣма характеръ на отдѣленъ дворъ. Заселилъ се тукъ прѣди 35 години, а като дѣте е доведенъ отъ с. Габрешевци.

2. Малко по на изтокъ отъ горната, въ Ранчинъ долъ, има също стмостойна къща на Дѣдо Стойкови (Милавъ и други братя наедно). На това мѣсто сж отъ около 80 години.

3. Махала Коварска-Падина брои 5 къщи отъ единъ родъ; наричатъ ги още Дѣдо Стаменовци. Родоначалникътъ, дѣдо Стаменъ, още живъ, е дошълъ тукъ отъ с. Буцалево прѣди 40 години.

4. Старопадинска махала или Бойнска — 4 къщи. Основана е отъ дѣдо Янко, синъ на дѣдо Никола Ковачъ, който дошълъ тукъ прѣди 150 години отъ Рамно-Косово (Косово поле). Дѣдо Никола избѣгалъ оттамъ, защото, като ковачъ, не рачилъ веднажъ да направи желѣзна верига, на която щѣли да бѣдатъ навързани нѣколко християни отъ турското правителство. Първоначално се заселилъ въ с. Кръвля (паланечко), дѣто пѣкъ убилъ единъ турчинъ падаръ, слѣдъ което избѣгалъ въ Крайще и съ заселилъ въ с. Брѣстница. Кога дошълъ „Ковачо“ въ землището на Брѣстница, заварилъ ужъ само една къща — на дѣдо Узуна — която се намирала въ сегашния центъръ на селото.

5. Качарска махала — 2 къщи. Основателътъ ѝ, дѣдо Михаилъ Качаро, се прѣселилъ тукъ прѣди 50 години отъ с. Буцалево.

6. Ковачева махала — 5 къщи. Заселила се прѣди около 150 години отъ двама синове на дѣдо Никола Ковачъ, родомъ отъ Косово. Единиятъ отъ синоветѣ му овдовѣлъ, та се оженилъ за вдовица изъ долно-кобилската махала Аврамовци. Тя довела съ себе си 2 момчета, които тукъ се женили и задомили. Тѣй че сега махалата е отъ 2 потока.

7. Малко по на изтокъ отъ Ковачева махала, въ мѣстността Гьерговище, има само една къща на Игнятъ Костадиновъ, дошълъ тукъ отъ централната махала. Той е отъ Узуновия родъ, за който по-долу ще се спомене.

8. Близо до тая къща има друга въ мѣстността Ярчарници. Тя е на Цеко Петровъ, заселилъ се тукъ като домоветъ отъ с. Горни-Коритенъ.

9. Слогарска махала — 5 къщи. Намира се до центъра на селото и произхожда отъ дѣдо Узуна.

10. На сѣвероизтокъ отъ центъра на селото въ мѣстността Грамагье се намира махала съ сѣщо име, брои 4 кѣщи. Поселена е тука отъ дѣдо Узунови наслѣдници прѣди 100—120 години.

11. Дѣбярци — 3 кѣщи, сѣщо отъ дѣдо Узуна.

12. Жеравичка махала, основава отъ прѣди около 120 години отъ дѣдо Гьоргия Жеравичанино, дошълъ тука отъ кюстендилското с. Жеравино. Тази махала се дѣли на Дѣдо Манѡвци — 3 кѣщи, Богѡевитѣ — 2, Дѣдо Радѡйкови — 1 и Дѣдо Колѣви — 1, всичко 7 кѣщи.

13. Бежарци — 4 кѣщи. Махалата е основана нѣщо прѣди около 100 години отъ дѣдо Стоилко, нареченъ Бежаро, защото се оженилъ 40 годишенъ, и отъ Спасе Попѣто. Дѣдо Стоилко е отъ потеклото на Чорбаджийската махала, а Попѣто — отъ Жеравичката.

14. Чорбаджийска махала — 7 кѣщи. Намира се близо до училището. Основана е отъ дѣто Филипа, който се отдѣлилъ отъ брата си изъ Жеравичка махала, защото билъ по-богатъ и самостоятелно запечалилъ.

15. Близначка махала — 4 кѣщи. Основана отъ прѣди около 120 години отъ нѣкой си, когото казвали Близнако, отдѣленъ отъ Узунвата фамилия.

Отъ дѣсна страна, като се почне пакъ отгорѣ, махалитѣ се редятъ така:

1. Самостояна кѣща на Иванчо Николчовъ, заселенъ тукъ прѣди около 40 години.

2. Махала Придѡлъ — 7 кѣщи. Основана е скоро — прѣди 60 години отъ дѣдо Ивана Буцалевски, дошълъ тукъ отъ с. Буцалево. Въ тази махала има и една кѣща отъ потекло „дѣдо Яковци“. Домакиньтъ, Яне Величковъ, е дошълъ тукъ отъ с. Зли-Долъ като домозеть.

3. Влашкитѣ-махала — 2 кѣщи. Родоначалникътъ имъ, дѣдо Гьоргия Влао, е дошълъ изъ Македония, живѣлъ нѣколко години въ Влашко и тукъ се заселилъ прѣди 80—90 години.

4. Сушичка махала — 2 кѣщи. Основателътъ, дѣдо Станко Сушичанино, е дошълъ тука отъ крайшкото село Сушица.

5. Ковачка махала — 4 кѣщи. Основана е отъ дѣдо Гьоргия Ковачо, дошълъ тука отъ с. Паралово нѣщо прѣди 150 години, за да упражнява занаята си — ковачлъкъ — и послѣ окончателно се заселилъ тукъ.

6. Махала Коларци или Дѡдарци — 2 кѣщи. Махалата се намира на сѣверозападъ отъ центъра на селото, близо до рѣката. Дѣдо Миленъ, родоначалникътъ, произхожда отъ Узунова махала и родъ.

7. Махала Дѣдо Ангѣлковци — 3 кѣщи. Произхожда сѣщо отъ Узуновия родъ.

8. Граѡвска махала. Носи име отъ мѣстността Граѡвище, дѣто е разположена. Основателъ се счита дѣдо Стоймиръ, отдѣленъ нѣщо прѣди 80 години отъ Узуновия родъ. Сега махалата брои 5 кѣщи.

9. Близу до пътя, който свързва селата Бръстница и Зли-Долъ, се намира една къща на Мито Лещаро.

10. Най-крайната махала по дъсния бръгъ на долината, близо до синора на с. Бранковци, се нарича Шойнъ-Ридъ. Брои само една къща, на дѣдо Спасе. Мѣстността се нарича Шойнъ-ридъ.

11. Тамъ, дѣто Бръстничкиятъ долъ приема отъ дѣсна страна Придолския потокъ, е разположенъ центърътъ на селото или Узунова махала, която днесъ брои 17 къщи. Отъ тѣхъ само 8 фамилии сж отъ най-голѣмото — дѣдо Узуново колѣно — а останалитѣ сж дошли по-послѣ изъ махалитѣ: Симеонъ Ковачевъ отъ Жеравичка махала, Русимъ Атовъ отъ Чорбаджийска, Григоръ и Тасѣ Ангелкови отъ Ангелковци (Попѣва Орница), Русимъ Дмитровъ отъ Джбирската, Богоя Стоевъ отъ Слогарската, Йорданъ Кацаревъ отъ Сушничката, Цена Инакиева отъ Жеравичката; дѣдо Тодоръ Бръстнички, най-богатиетъ човѣкъ въ с. Бръстница, е дошълъ отъ с. Изворъ и тука е домозетъ.

Освѣнъ „Село“ (Узунова махала) и Слогарска махала, всичкитѣ други махали иматъ тѣрлитѣ, кошаритѣ и други сгради за добитъка, а така сжщо и гумната си до самитѣ къщи за живѣние, дѣто е и работната имъ земя. Повечето отъ жителитѣ на Узунова махала (Село) сж направили сградитѣ за добитъка си току задъ баиря на западъ отъ къщитѣ имъ — като се върви за Зли-Долъ по горния пътъ.

Като пръвъ основателъ на селото, стари хора знаятъ дѣдо Никола, когото турцитѣ наричали Узунъ, защото ималъ голѣмъ ръстъ. Родителитѣ на дѣдо Узуна били изъ Влашко и неизвѣстно по какви причини се прѣселили въ България — въ кюстендилското село Соголяно. Кога Никола порасналъ, станалъ едъръ, силенъ и извънредно прѣдставителенъ мъжъ. Ожененъ вече, турцитѣ искали да го взематъ за войникъ, но той не искалъ. Поради това и поради чумата, която взела да бие въ с. Соголяно, Никола избѣгалъ въ Крайще, намѣрилъ свободно мѣсто въ Бръстничкия долъ и се заселилъ. Това било нѣщо прѣди 250 години. Но и тукъ турцитѣ го намѣрили, уловили го и закарали въ Цариградъ, дѣто служилъ на царскитѣ коне цѣли 20 години. Кога го пуснали, той донесълъ съ себе си единъ ферманъ отъ султана, че има права на воененъ турски човѣкъ, та земитѣ на цѣлата му фамилия били освободени отъ данѣкъ. По това врѣме въ синора на Бръстница дошли овчари-юруци съ стадата си по Църноокъ и взели да правятъ пакостъ на Узуновитѣ имоти. Видѣлъ той, че съ добро не може да ги отбие, та се обърналъ къмъ властятъ, отдѣто му дали отдѣление отъ стража на помощъ. Съ нея той „удрилъ“ на юруцитѣ откъмъ село Църнощица, убилъ едного, а останалитѣ разгонилъ. Убитиятъ билъ погребанъ на самото мѣсто, наричано днесъ Юручки-Гробъ. А слѣдъ това стариятъ вече дѣдо Узунъ, заобиколенъ съ многобройна челядь, заживѣлъ мирно и честито. Неговиятъ родъ е най-голѣмиятъ въ селото, защото отъ него сж голѣма частъ отъ жителитѣ на центра и нѣкои махали. Селото обаче,

не останало да се нарича Узуново, а Брѣстница, защото тамъ, дѣто първоначално се заселилъ дѣдо Узунъ, имало голѣми брѣстови дървета. Тѣ покривали лѣвия склонъ на рѣката — сега на това мѣсто се намиратъ гробищата

Изглежда, обаче, че Брѣстничкиятъ долъ е билъ заселяванъ и прѣди дохождинето на дѣдо Узуна, който го намѣрилъ пустъ, защото на нѣколко мѣста се намиратъ остатъци отъ старини. Тѣкмо надъ дѣдо Тодоровата къща, въ мѣстността Градище, сега се намиратъ голѣми парчета отъ тухли. Крѣпостъта е била доста голѣма — това личи отъ мѣстото, дѣто били зиждетѣ ѝ, отъ които днесъ се къртятъ камъни и хорозанъ. Въ крѣпостъта е имало нѣколко сгради — сега отъ тѣхъ личатъ малки ями. Въ източната частъ на крѣпостъта селянитѣ мислятъ, че е имало черква, та сж поставили дървенъ кръстъ и го нарекли оброчище св. Георги. Всѣка година на 23. априлъ — св. Георги — правятъ тукъ молебень и селска служба. Крѣпостъта изглежда, че е пазила пътя за къмъ Църноокъ и Зли-Долъ.

Между Чорбаджийска и Жеравичка махали, отъ лѣва страна на пътя за училището, въ мѣстността Бѣла-Рашка, прѣзъ 1911. г. били открити основитѣ на 2—3 сгради, градени съ камъкъ и варъ, а въ жглитѣ, въ самия зидъ, били зазидани дългнесте връчвички (45 см. високи) съ продълговата дупка (колкото да се увратъ прѣститѣ на рѣката) въ долния край. Вода не могатъ да задържатъ, защото дупката не позволява. Селянитѣ прѣдполагатъ, че такива връчвички (сега сж изкопани само 3) нарочно били поставени въ старинскитѣ „орозанлии“ сгради, за да могатъ да се провѣриватъ зиждетѣ. Една отъ открититѣ сгради била послана съ широки и дебели тухли, съвършено здрави. Притежателятъ на нивата ги разпродалъ на селянитѣ.

Освѣнъ посоченитѣ старини въ околността на селото има и на 3 мѣста стари гробища: въ Радойно-Присое (познава се, че сж християнски), въ Шойнъ-Ридъ и при Чорбаджийска махала. Като старина може да се посочи и черквата — манастиръ св. Илия. Построена е прѣзъ 1864. г. на мѣстото на старъ манастиръ, разрушенъ отъ турцитѣ.

Поминѣкътъ на населението излиза отъ земедѣлие, скотовѣдство и овощарство. Нѣма къща, която да не продава ябълки, круши или други нѣкакви плодове и въ това отношение селото е богато — до 1000 товара овощия се изнасятъ за проданъ. По-добритѣ сортове се продаватъ въ София, а по-долнокачественитѣ и дребни оставатъ въ селото, дѣто дохождатъ купувачи изъ Трънско, за да ги изнасятъ.

32. Буцалѣво.

(Височина — 830 м. при Горня Махала, 770 — при Долна).

Отъ двѣтѣ страни на Буцалевски потокъ, дѣсенъ притокъ на Драговищица, сж разположени махалитѣ на село Буцалѣво. Потокътъ води началото си отъ извора Ранчинъ-Прѣслънъ (параловско землище), усилява се

по-долу отъ малки ручей, които слизатъ отъ двѣтъ страни на Параловския долъ (тъй се нарича най-горнията частъ на Буцалевския долъ) и при селото Буцалево (Долня-Махала) може да кара до двѣ воденици. Всички поляпки изъ Буцалевския долъ, които сж близу до водата, сж обърнати на ливади и овощни градини, зарадъ които лѣтъ отбиватъ водата, и тогава буцалевчане носятъ мливото си въ райчиловски или брѣстнички воденици. Подъ махалата Горньо-Буцалево, въ коритото на потока, е натрупано голѣмо количество пѣськъ, смѣкнатъ главно отъ баиря Бѣли-Брѣгове (табл. IX. 2), та водата се губи „щуца“ изъ него, тъй че само пролѣтно и зимно врѣме може да меле воденицата при Долня-Махала. Склоноветѣ на Буцалевския долъ въ по голѣмата си частъ сж плешиви: малкитѣ и вѣчно окастрени дъбови корийки не могатъ да се нарекатъ гора. Въ най-горнията си частъ, подъ върха Радановъ-Гробъ, дѣто долѣтъ носи още име Параловски долъ, дѣсниятъ му склонъ е покритъ съ стара букова гора, отъ която кой ли не краде! На много мѣста изъ нея има изсѣчени участъци, нарочно направени за ливади, изъ които ягодитѣ сж въ изобилие. Косятъ ги само по веднажъ, а долнитѣ, рѣчнитѣ, и по два пѣти.

Селището не е изложено на вѣтрове, защото къщитѣ му сж все на завѣтъ. Тука по-рѣдко бие и градъ. Той се изсипва повечето по околнитѣ голи върхове и чуки, а „реката“ (така наричатъ селянитѣ по голѣмата частъ отъ синора си) прѣхвърля. Селянитѣ взиматъ вода за пиење главно отъ рѣката, въ пѣська на която отстрани се образуватъ изворчета; тя е сжщата вода отъ рѣката, но по-чиста, филтрирана. Само 3 махали взиматъ вода отъ незначителни изворчета и кладенци, пѣкои отъ които лѣтъ намляватъ, па дори и прѣсхватъ. Въ Горня-Махала взиматъ вода и отъ една чешма.

Землището на с. Буцалево, сравнително другитѣ села, е малко. Ниви има и отъ двѣтъ страни на дола, но повече сж на лѣвния брѣгъ. Плодородието на почвата е слабо, защото тя е пѣськлива и безъ торъ нищо не дава. Ливадитѣ сж разположени отъ двѣтъ страни на потока, а горитѣ повече отъ дѣсна страна. Велѣдствие изсичането на горитѣ, голѣмата свобода на добитѣка да пасе дѣто иска, и голѣмия наклонъ на самитѣ ниви, образували сж се пороица, които всѣка година правятъ пакостъ, като смѣкватъ орната рохгава прѣстъ и я натрупватъ долѣ върху ливадитѣ. Зарадъ това селянитѣ сж твърдѣ бѣдни и търсятъ спасение въ изселването. Много фамилии има вече въ Козлодуй и Тослука.

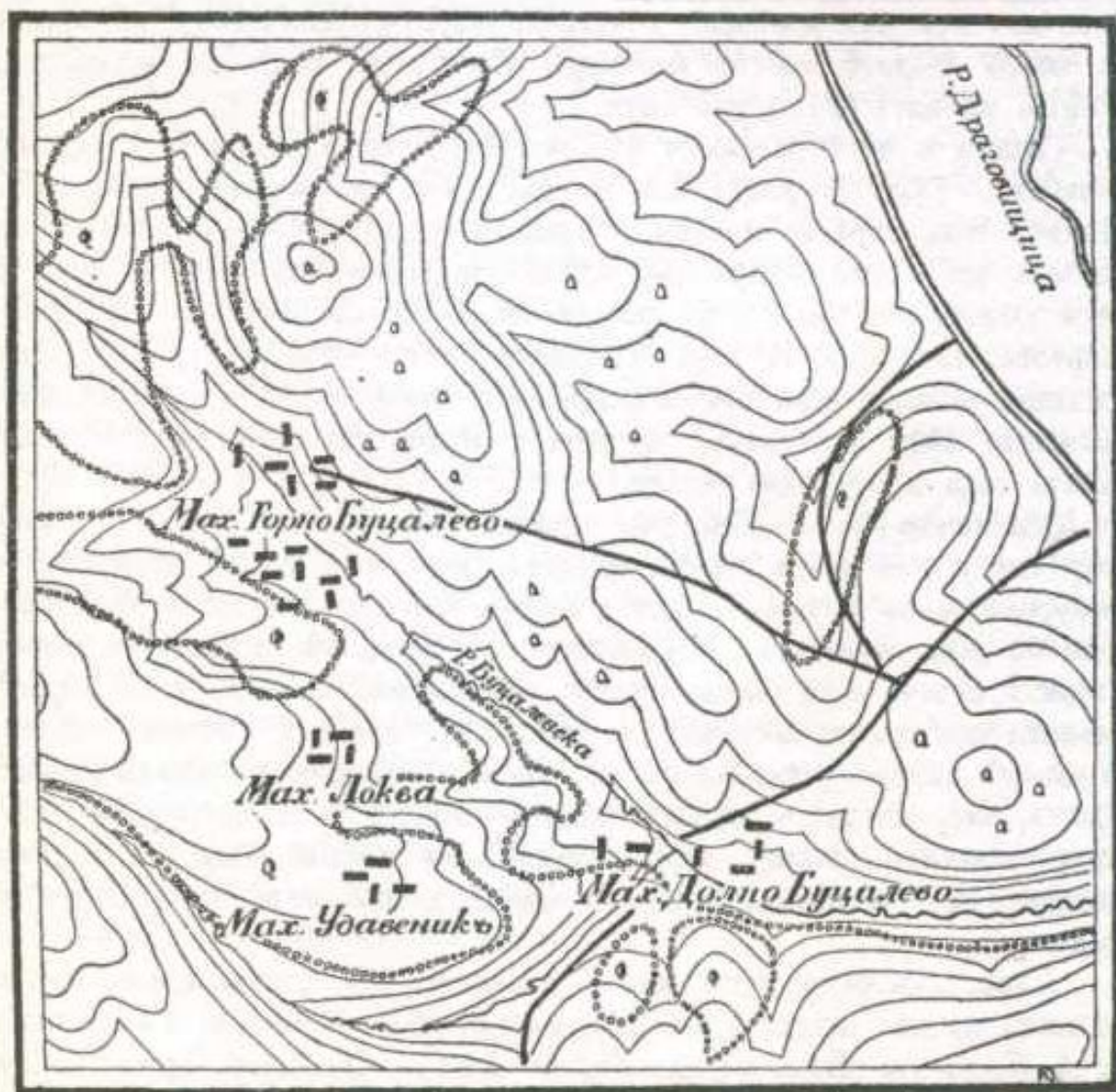
Ниви, ливади и гори иматъ най-много въ мѣста, които носятъ слѣдитѣ имена: ниви: Градобия, Габеръ, Присое, Разбоище, Вучѣ-Цадина, Кавгалия, Дойнѣ-Дѣлъ, Пойще, Ярчарници, Дренова-Рѣтина, Зелена-Ливада, Друмъ, Мрѣтва-Орница, Локва, Удавеникъ, Гноище, Божановъ-Ридъ, Шипокъ, Емчище, Врѣтешка, Папратливица, Црѣнотравка, Загорчевица и др.; ливади: Рамна-Бува, Радановъ-Гробъ, Врѣла-Ливада, Пойще,

Росуля, Суа-Ливада, Подъ-Друмъ, Зелена-Ливада, Благатица и др; гори: Старо-Ребро, Старо-Гумно, Росуля, Бѣли-Брѣгове Благатица, Горня-Габеръ, Прокарище, Благо-Присое, Навой, Мармачъ и др.

Никой не помни и не знае да е било селото на едно мѣсто; твърдятъ, че по-рано се населило Горньо-Буцалево (Горня-Махала), а послѣ другитѣ махали и то отъ селяни изъ съсѣднитѣ села. Никой обаче точно не знае, кой родъ, откъдѣ е дошълъ.

Сега селото е прѣспото на 5 махали:

1. Горньо-Буцалево или Горня-Махала; къщитѣ му не сж на едно мѣсто, а на три; отъ тѣхъ 7 сж на дѣсна страна, а 9 на лѣва, на дола.
2. По на югъ, отъ дѣсна страна, е разположена махалата Локва — 3 къщи. Една отъ тѣхъ е прѣселена тука отъ с. Радичевци прѣди 10—15 години.

Мѣрка 1:25.000

Карта на с. Буцалево.

3. Мрътва Орница — 1 къща.

4. Махала Удавеникъ или Бачевнище — 4 къщи. Това име носи и долината, въ началото на която се намира махалата.

5. Долно-Буцалево или Долна-Махала — брои 4 къщи. По-рано махалата е имала по-вече отъ 10 къщи, но се изселили. Прѣзъ нея минава пътятъ отъ Босилиградъ за Брѣстница. Тукъ се намира и училището.

Дѣто е домакинството, тамъ сж и сградитѣ за добитъка; нѣма махала съ отдѣлни кошари.

Селото е бѣдно откъмъ старини. Въ дола Удавеникъ, около 200 м. на дѣсно отъ пътя, като се върви къмъ с. Брѣстница, има малка черквица „Лѣтния св. Никола“, построена върху развалинитѣ на стара такава. Около нея въ нивитѣ изорватъ тухли, но дали сж отъ старата черква, отъ гробища или други нѣкакви постройки, това никой не знае.

Поминѣкътъ на селянитѣ е много тежъкъ. Условията за овоцарство сж еднакви съ тия на съсѣдното село Брѣстница, обаче тукъ има по-малко плодни дървета (особено ябълки и круши), тъй че съвсѣмъ малкъ и доходъ има отъ овоцарството. Селянитѣ сж принудени на голѣми тайфи да излизатъ всѣка година по печалба (дюлгерлъкъ) въ Загоріе, Дунишко и Софийско.

33. Млѣкоминци.

(Височина -- 720 м. при училището).

Землището на с. Млѣкоминци се заключава между суходолината Сушичиѣва рѣка отъ сѣверъ, гребена на върха Драйна-Глава отъ изтокъ, Влаенска падина и срѣщуположната ѝ Брѣстничка рѣка отъ югъ и Брѣстничко и Буцалевско землище отъ западъ. Въ това доста голѣмо пространство отъ ниви, ливади, гори, а най-вече суходолини и пороища сж прѣснати петѣтѣ махали на селото; отъ тѣхъ 4 сж на лѣвия брѣгъ на Драговищица, която прѣсича западния дѣлъ на синора му, а една на дѣсниѣ. Съставътъ на почвата му е еднакъвъ съ тоя на съсѣднитѣ села Рѣсенъ и Рибарци, та затова и тукъ, както и въ поменатитѣ села, пороищата сж въ своето царство. Надали има парче земя, непродрано отъ поройнитѣ дъждове! Често пжти тукъ слѣдъ буенъ дъждъ, кога облакътъ прѣмине и слънцето блѣсне, човѣкъ слуша нѣкакъвъ необяснимъ на първо врѣме шумъ, който ще отдаде на рѣката, обаче, тя, още бистра, спокойно си тече. Но когато се вгледа внимателно по склоноветѣ, които се спускатъ твърдѣ стрѣмно особено отъ лѣва страна надъ училището, ще забѣлжи, че нѣкаква тъмножълта житкостъ ту се влѣче, ту скача по скалитѣ и търкала съ себе си по нанадолицето едри камъни, та по този начинъ произвежда необяснимия на първо врѣме шумъ. Това сж многобройни порои, които често пжти успѣватъ да изтекатъ за 7—8 минути. Такова едно явление наблюдавахъ на 14. августъ 1911. год. Слѣдъ буйния дъждъ, придруженъ съ градъ, изглеждаше, като че ли цѣ-

лния лѣвъ склонъ на Драговищица, отъ дѣдо Бошквата воденица надолу, се движи по повърхността. Изведнажъ коритата на суходолинитѣ, отоци на пороищата, оживѣха: дѣното имъ се изпълни съ мтележъ, който съ страшна сила рушеше и събаряше всичко, що се изпрѣчваше прѣдъ него. Нѣколко върби, заобиколени отъ стихията, се позатресоха, позатресоха, па изведнажъ, като прѣкосени се повалиха върху водата и заплуваха надолу. На много мѣста въ отоцитѣ на отдѣлнитѣ мѣста се бѣха натрупали едри камъни, прѣзъ които водата се прѣхвърляше и образуваше голѣми скокове. Такива грамади и скокове постоянно мѣняваха мѣстата си. Слѣдъ малко изъ баиритѣ затичаха дѣца, жени и мъже, кой съ табла, кой съ кошница и всички бѣгаха къмъ Драговищица, за да ловятъ риба. Последниятъ, зашеметена отъ гѣстия и упонтеленъ за нея мтележъ, бѣга покрай брѣга и тукъ попада въ рѣцѣтѣ или таблата на ловкия селянинъ. Ловитбата става бързо, за десетина минути, защото, щомъ рибата усѣти намаляването на поройната вода, бѣга къмъ срѣдата на рѣката и тогава само съ мрѣжа може да се лови. За тия десетина минути селянитѣ изловиха доста много риба — нѣкои по 8 килограма даже.

Днесъ почти никакви мѣрви не сж въ състояние да спратъ силата на пороищата, защото всички идеални даже условия за образуването имъ тукъ сж на лице: дилувнално-наносния съставъ на почвата е главното условие, а другитѣ, които селянитѣ сами сж си създали, сж второстепенни — гората е оредена или унищожена, почвата навсѣкждѣ отжпкана отъ добитѣка, който пасе, дѣто завърне, и не оставя трѣвата да порасте, а нивитѣ, отъ които най-лесно се повлича земя, сж най-отгорѣ. Красивитѣ инакъ и доходни ливади и овощни градини, разположени отъ двѣтѣ страни на рѣката, постоянно се затрупватъ отъ тия порои, и селянитѣ, и безъ това доста бѣдни, още повече обѣдняватъ. Та може ли да има сносенъ човѣшки животъ по тия голи чукари, дѣто всѣка година и градъ бие и вода носи!

Млѣкоминското землище е бѣдно и откъмъ изворна вода. Зимно и пролѣтно врѣме взиматъ вода за пиене отъ ручейтѣ, образувани въ долинитѣ, или отъ малки кладенчета. Голѣма частъ отъ последнитѣ лѣтѣ прѣсхващатъ, и тогава нѣкои махали отиватъ за вода и на $\frac{1}{2}$ часъ разстояние. Отъ Драговищица не могатъ да се ползватъ освѣнъ за пране и за поливане овощнитѣ и зеленчукови градини. Всички махали иматъ общи корита при рѣвата и тукъ по редъ дохождатъ да ператъ. Въ цѣлото село има само единъ бунаръ — въ Гьорина махала. По-голѣмата частъ отъ къщитѣ на селото сж разположени откъмъ присойната и сж изложени достатъчно на слънце. Тукъ и снѣгътъ се топи много рано. Къщитѣ, обаче, не сж защитени достатъчно отъ вѣтроветѣ, защото въ повечето отъ махалитѣ тѣ сж построени на най-високитѣ чукарки и съвсѣмъ на открито.

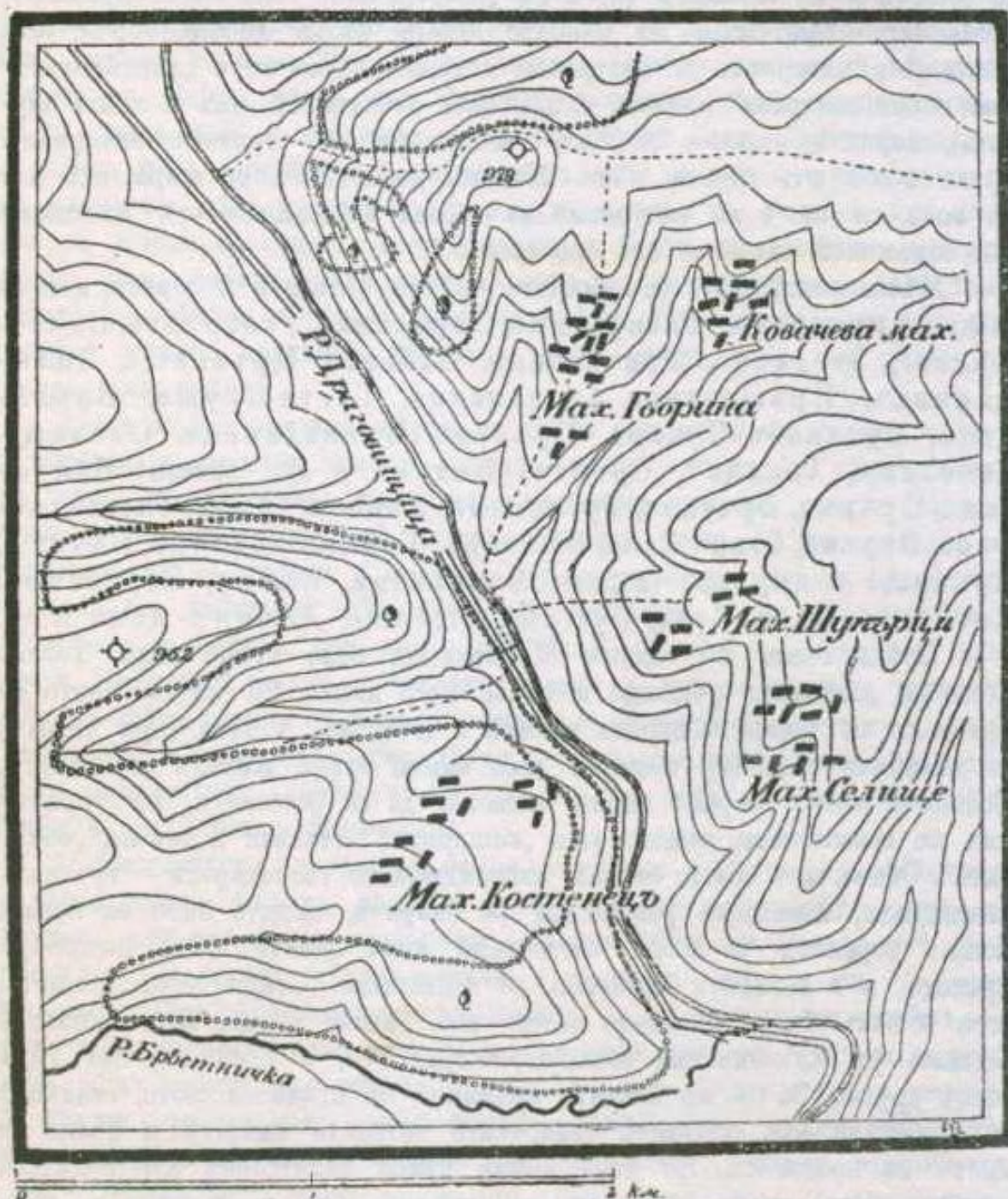
Около къщитѣ и другитѣ домакински сгради сж разположени по-голѣмата частъ отъ нивитѣ. Почвата имъ е слабо плодородна и, ако не

ги торятъ, не би дали плодъ и колко хвърленото сѣме. Ливадитѣ сж разположени покрай Драговищица, отъ двѣтѣ ѝ страни. Всички сж подъ вода, та затова ги косятъ по два пѣти — за сѣно и отава. Рѣката не държи все едно корито, а, като го мѣнява, завлича голѣма частъ отъ тѣхъ. Тѣй че това, което остава незасипано отъ пороищата, рѣката го занаса. Селскитѣ добитѣкъ пасе навсѣкѣдѣ изъ синора: по коритѣ, по нивитѣ и по ливадитѣ (кога сж „незабранени“ или окосени). Всѣко домакинство притежава по нѣколко декара рѣдка дѣбова кория, отъ която сѣче материялъ за постройки и гориво. Ако не е „лисничината“ (изсѣхнали кастрени прѣчки, слѣдъ като добитѣкътъ имъ е изѣлъ шумата), коритѣ отдавна би били унищожени за горивенъ материялъ. Друга полза отъ гората нѣма. Понеже добитѣкътъ се шири изъ нея на воля, тя не е въ състояние да запази кладенцитѣ отъ изсѣхване или стрѣмнитѣ склонове отъ ерозиране.

Мѣстноститѣ, дѣто се намиратъ нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ, носятъ слѣднитѣ имена: ниви: Татарѣвица, Смръднякъ, Углярката, Връло-Присое, Заедница, Тричковица, Сливите, Цръквище, Пилищарникъ, Прѣшевина, Абадливица, Густя-Круши, Връли-Долъ, Връчвовъ-Чуваръ, Цръвуля, Пропаданица, Околице, Лечевище, Топликъ, Сръбска-Падина и др.; ливади: Банковица, Орици, Врътача, Трълевина, Лисичи-Тръли, Рѣжанско-Осое, Ограна, Старо Село, Пейчаръ, Бойко, Заедница, Бачище, Врълище и др.; гори (кории): Вучковица, Ключъ, Костенаръ, Котлянье, Осое, Кула, Сушица, Избище, Джонъ-Долъ и др.

Прѣди около 40 години Млѣкоминци било купно село. Тогава близо до днешното училище и около него имало 23 къщи, които се прѣснали по чуваритѣ зарадъ нивитѣ и добитѣка. А тука (при нивитѣ) се намирали селскитѣ кошари, дѣто зимно врѣме живѣлъ добитѣкътъ. Селянитѣ много по-рано имали желание да се разселятъ, но турцитѣ имъ не позволявали, защото ужъ „кошарцитѣ“ ставали ятаци на „комититѣ“. Обаче, кога селото станало къесимджийско, господарѣтъ — турчинъ-къесимджия, позволилъ разселване по баиритѣ, защото било за негова полза: торенитѣ и добрѣ отгледвани ниви давали нему по-добъръ приходъ, а и селянитѣ по-лесно се изплащали. Стари хора помнятъ, кога и какъ било потиснато селото имъ: двама турци, като минавали веднажъ въ млѣкоминско землище, скарали се, и единиятъ отъ тѣхъ убилъ другия. За да не платятъ кръвнина на правителството, селянитѣ се разбѣгали изъ околнитѣ села, като оставили къщитѣ и цѣлия си имотъ на произволъ. По това врѣме нѣкой влиятеленъ кюстендилски турчинъ бегъ, името на когото не помнятъ, като се научилъ за това, прѣтилъ свои хора да ги повикатъ въ града и имъ обѣщаль, че ще ги защитава отъ всѣка неприятность, която би дошла отъ страна на властѣта или частенъ човѣкъ, но съ условие да му даватъ по 100 оки ечмикъ на годината. Селянитѣ се съгласили и се върнали по домоветѣ си, но не се минали и 5 години, и тѣ дълбоко се разкаляли за пости-

ката си, че обѣщали нѣщо на турчина, защото послѣдниятъ почналъ още отъ първата година да покачва количеството на ечмика, додѣто единъ день селото осѣмнало като „борчлия“ на агата. За да ги не дава подъ сждъ, дали му къщитѣ и нивитѣ си подъ „рѣимъ“; т. е. кога се изплатятъ, вмотитѣ имъ ще бждатъ свободни. Но това не станало, защото не могло и да стане, и турчинътъ събралъ тапитѣ. Тѣй селото станало пѣседжийско.

Морка 1:25000.

Карта на с. Млѣковци.

Днесъ селото е прѣспато на слѣднитѣ 5 махали:

1. Гьорина махала — 14 къщи. Разположена е по югоизточния склонъ на Гьоринъ-Ридъ; къщитѣ ѝ сж гжесто една до друга и

всички сѣмейства произхождатъ отъ едно потекло. Основателъ на махалата се счита нѣкой си дѣдо Гьора, дошълъ изъ нѣкое паланечко село.

2. Ковачѣва махала — 9 къщи. Разположена е на дѣсния склонъ на едноименна долина. Прѣдѣдо и основателъ на махалата се счита дѣдо Станко, дошълъ въ Млѣкоминци изъ радомирското с. Ковачѣвци.

3. Махалата Шупърци или Преслъпчанье се дѣли на двѣ по-малки, разположени по склоноветѣ на баиритѣ Чукаръ — 4 къщи и Прѣслѣпъ — 3. Всички (7 фамилии) сж отъ единъ родъ.

4. Сѣлище — 12 къщи все отъ единъ родъ.

Поменатитѣ 4 махали сж разположени на лѣвия брѣгъ на Драговищица.

Срѣщу махала Селище (погрѣшно означена съ име Геловска махала на картата 1:50,000), на дѣсния брѣгъ на Драговищица, се намира махалата Костенецъ или Граовци — 12 къщи. Отъ тѣхъ едната (заедно съ воденица) е разположена при Буцалевска рѣка тамъ, дѣто шосето отъ Босилиградъ прѣсича рѣката. Основателътъ на махалата се прѣселилъ тукъ отъ нѣкое Граховско (Брѣзнишко) село.

Нѣкъдѣ съвсѣмъ близу, нѣкъдѣ отдалечени по на 200—300 крачки отъ къщитѣ сж построени плѣвницитѣ, кошаритѣ и други „завани“ нуждни за сѣмейството. Хамбарътъ (билъ той плетенъ кошъ или направенъ отъ дѣски) е близу до къщата. Постройкитѣ на сградитѣ въ цѣлото село сж еднакви.

За произхода на името на селището никой нищо не знае.

Старини има само на 2 мѣста. Въ мѣстността „Джбѣе“ (Гьорина махала), въ нивата на Христо Костадиновъ е намѣренъ голѣмъ кюпъ, но не е изваденъ. Въ него сж намѣрени вжглища. Близу до това мѣсто е намѣрено и едно кандило, което още се пази. Срѣщу Ковачева махала (на лѣвия склонъ на долината) въ мѣстността „Ясенъ“ има остатъци отъ стари постройки — двидини, тухли, „црепини“ (остатъци отъ веремиди) и монети. Такава една монета има сега у селянина Андонъ Бошковъ.

Много сж причинитѣ, поради които селото все повече и повече обѣднява. Макаръ и голѣмъ селскиятъ синоръ, днесъ той се вижда недостатъченъ за толкова домакинства, защото махалитѣ сж прѣснати на голѣмо разстояние една отъ друга, тѣй че свободно мѣсто, специално отредено за пасбище, напимѣръ, нѣма; отъ друга страна, поради дѣлбата на братята въ домакинствата, всѣка година се разорава все повече и повече „цѣлина“ и по тоя начинъ се създава излишна работна земя, която не допринася почти нищо къмъ прихода на по-старата, а само придава повече материалъ на пороищата. Тукашнитѣ селяни, както що сж почти всички изъ Крайще, оратъ извънредно много земя и съ това съсипватъ и пасбищата и поминѣва си. Ето защо почти отъ всѣка къща излизатъ по печалба. Ходятъ най-много по Дупнишко, Загорѣе и Софийско.

34. Рибарци.

(Височина — 690 ж. при черквата).

Надали има друго село въ Крайще съ такъвъ непригнѣтъ и раздърпанъ изгледъ, както що е Рибарци. Синорѣтъ му държи доста голѣмо пространство; землището му е полуоголено: жалка рѣдка джбова гора стърчи и изпокастрениятъ ѝ видъ само може да ви накара да помислите, че близу нѣйдѣ живѣятъ хора; пороищата сж изподрали и обезобразили стрѣмнитѣ склонове, що се спускатъ къмъ р. Драговищица, и сж открили основната гнайсна скала, отъ която сега се къртитъ остро-рѣбести плочи и блокове. Изъ поройнитѣ долини не слиза вода къмъ рѣката: всичката се поглѣща отъ пѣсъка и затова не може да се използва за ливади и овощни градини, при все че закритостѣта на мѣстото отъ студенитѣ вѣтрове позволява да вирѣятъ всѣкакви плодни дървета. Самото село е прѣснато по 2—3 къщурки на едно мѣсто и не може отъ никѣдѣ да се види цѣло. Като се върви по шосето Бослиградъ—Кюстендилъ, между десетия и единадесетия километъръ, отъ лѣва страна на рѣката се показва селската черквица, малка и сиромашка, както що е и селото. До нея стърчи варосана къща, правена за черковни нужди, а сега приспособена за училище. Изподъ черквата, при изхода на Голѣма-падина се пуши куминѣтъ на циганската къща — това е мѣстото, дѣто могатъ да се срѣщнатъ заедно по 3—4 селяни, дошли за работа при корача циганинѣ. Поменатиятъ долъ слича пѣсъкъ и камъни чакъ отъ рѣсенскитѣ ханчета и е много опасенъ като порой. Нѣколко овощни градини, които прѣди 7—8 години красѣли грозната инакъ суходолина, сега сж завлѣчени и засипани съ пѣсъкъ и невъзможно е да бждатъ поправени. Нѣкои отъ селянитѣ притежаватъ овощни градини и покрай Драговищица и Бранковска рѣка, обаче, тѣзи имъ градини не страдатъ толкозъ отъ пороищата и наводненето на рѣкитѣ. И освѣнъ тия малки, тѣй да ги наречемъ оазиси-градини, нищо друго въ синора на Рибарци не е красиво — напразно овото на пѣтника дири хубави ливади, ниви или гори: всичко има печаленъ и сиромашки изгледъ. Тая тѣжна гледка се е отразила дълбоко и въ облѣклото и начина на живѣние въ селянитѣ: тѣ ходятъ лошо облѣчени, лицата имъ сж загрубѣли, посърнали, и като че ли нѣма никаква радостъ за тѣхъ. И наистина, чужденецѣтъ би се зачудилъ, като му се каже, че изъ тия непристѣпни и грозни баири, дѣто и отшелникъ не би могълъ да живѣе, се намиратъ човѣшки жилища.

Условия за сносенъ селски животъ нѣма: рибарчанѣе сж нетимви даже и за добра вода. Въ синора на селото нѣма нито единъ по-добъръ изворъ, нито една чешма. Вода за пиене взематъ отъ незначителни кладенци, по-голѣмата частъ отъ които лѣтно врѣме или едва сълзятъ или съвършено прѣсъхватъ. Цѣлото почти село се бере на рѣката, отъ лѣва страна на която се виждатъ на 3—4 мѣста дървени корита и до тѣхъ опушени камъни, полпорки за котлитѣ, въ които грѣятъ вода.

Селският добитъкъ ине вода отъ рѣката и зимѣ и лѣтѣ. Само махалата Падинѣ зимно врѣме пои добитъкътъ си въ Голѣма-падина.

Прокарването на шосето Кюстендилъ—Босилиградъ прѣзъ землището на Рибарци не ще може ни най-малко да подобри поминъка на селянитѣ, понеже нѣма да улесни никакъвъ вносъ или износъ. Нивитѣ имъ раждатъ толковъ, колкото едва-едва да постигне за домакинството. Въ извънредно плодородни години продаватъ по нѣкой и другъ товаръ пшеница, която се смѣта за „печена“, т. е. има добро и изсъхнало зърно. Ливади иматъ само покрай Драговищица, а Гьеловска махала има и покрай Бранковската рѣка. Що не достига храна за добитъка, допълнатъ я съ шума отъ дъбовитѣ кори. Извънмѣрното кастрене е спомогнало да се изроди гората, и сега рѣдко се намира дърво, годно за стронтеленъ материалъ — всички сж „запрѣльавели“, изкривили се и не увеличаватъ растежа си на височина и ширина.

Поради запазеността на селището отъ студенитѣ вѣтрове и откритостта му на южнитѣ, тукъ би могли да вирѣятъ отлично черници, па даже и лова.

Село Рибарци е разбненъ типъ селище и никога не е било купно село. То е прѣснато на 8 махали, въ повечето отъ които кѣшитѣ не сж една до друга, а сж раздалече до 200 и повече крачки. Отъ тѣзи махали 7 сж на лѣва страна на р. Драговищица, а само една на дѣсна.

На лѣвни брѣгъ махалитѣ се редятъ така:

1. Грамагѣе махала, брой само 2 кѣщи. Тя е най-близу до рѣката, но не се вижда отъ нея. Грамагѣе се счита за най-стара махала, т. е. най-рано заселена. Другитѣ махали не произхождатъ отъ нея чрѣзъ раселване, а сж все пришелци отъ различни села.

2. Около 300 м. на сѣверъ отъ Грамагѣе се намира махалата Капѣнчанѣе — 2 кѣщи. Махалата носи това име отъ многото капини, които расли нѣкога тука. Основотелъ на тази махала е дошълъ отъ с. Млѣкоинци и се заселилъ на сегашното мѣсто.

3. Пакъ около 300 м., но сѣвероизточно отъ Грамагѣе, има само една кѣща, която носи име махала Пепеливчанѣе. Тя си е отдѣлна махала, прѣселена тукъ отъ с. Радичевци.

4. На лѣвни склонъ на Голѣма-падина въ едно малко вдълбинато мѣсто лежи най-голѣмата рибарска махала — Падинчанѣе, която брой 12 кѣщи. Родоначалникътъ имъ е дошелъ отъ с. Бистъръ.

5. Близу до таа махала е разположена друга — Трѣнчанѣе, 2 кѣщи.

6. Махалата Крушовица се намира малко на сѣвероизтокъ отъ горнята и брой 5 кѣщи.

7. Най-далече отъ центъра на селото (черквата) е махалата Мечинъ-Долъ — 5 кѣщи.

8. На дѣсна страна отъ Драговищица, най-близу до Бранковско землище, се намира Гьеловска махала — 9 кѣщи, раздѣлени на

3 мѣста. Дѣдо Гъело, основателтъ на махалата, дошълъ тука отъ селото Сушица. Селото Рибарци не е било къссимджийско по простата причина, че не е имало какво да съблазни нѣкой турчинъ, за да гледа да го завладѣе.

Всички сгради за добитъка — кошари, търли, кочини и др., се намиратъ до къщата за живѣние и не сж заградени съ общъ градежъ. Тука се намира и гумното. Отъ непристъпнитѣ за кола или сани ниви не докарватъ снопитѣ на общото гумно.

Никой въ селото не знае, кога и отдѣ е дошълъ първиятъ заселеникъ. Всички знаятъ, че махалата Грамагъе е най-стара и че селото никога не е било купно, а се е заселявало по махали. Имѣто му произхожда, вѣроятно, отъ изобилието на риба въ Драговицица. Прѣди освобождението на България, както разправятъ стари хора, тука рѣката била пълна съ риба, понеже имало много удобни мѣста за нея: дълбоки вирове, подмоли въ брѣговетѣ, едри камъни въ срѣдата на рѣката и пр. Сега всички тия добри условия сж изчезнали главно отъ пороищата.

И село Рибарци има своята старина. То е мѣстността Градище, която се намира въ дъгъла, който Драговицица образува съ Бранковска рѣка откъмъ Гъеловска махала. Сега тамо има остатъци отъ „дзидини“ съ хорозанъ. Иманяри открили парчета отъ купове, а сжщо извадили и цѣли едри тухли. Черквата св. Петка е построена на мѣстото на стара такава. Отъ нея тогава намѣрили само нивки зидини и друго нищо. Като старина може да се счита и остатъкътъ отъ вада, която добръ се забѣлѣзва къмъ Геловска махала.

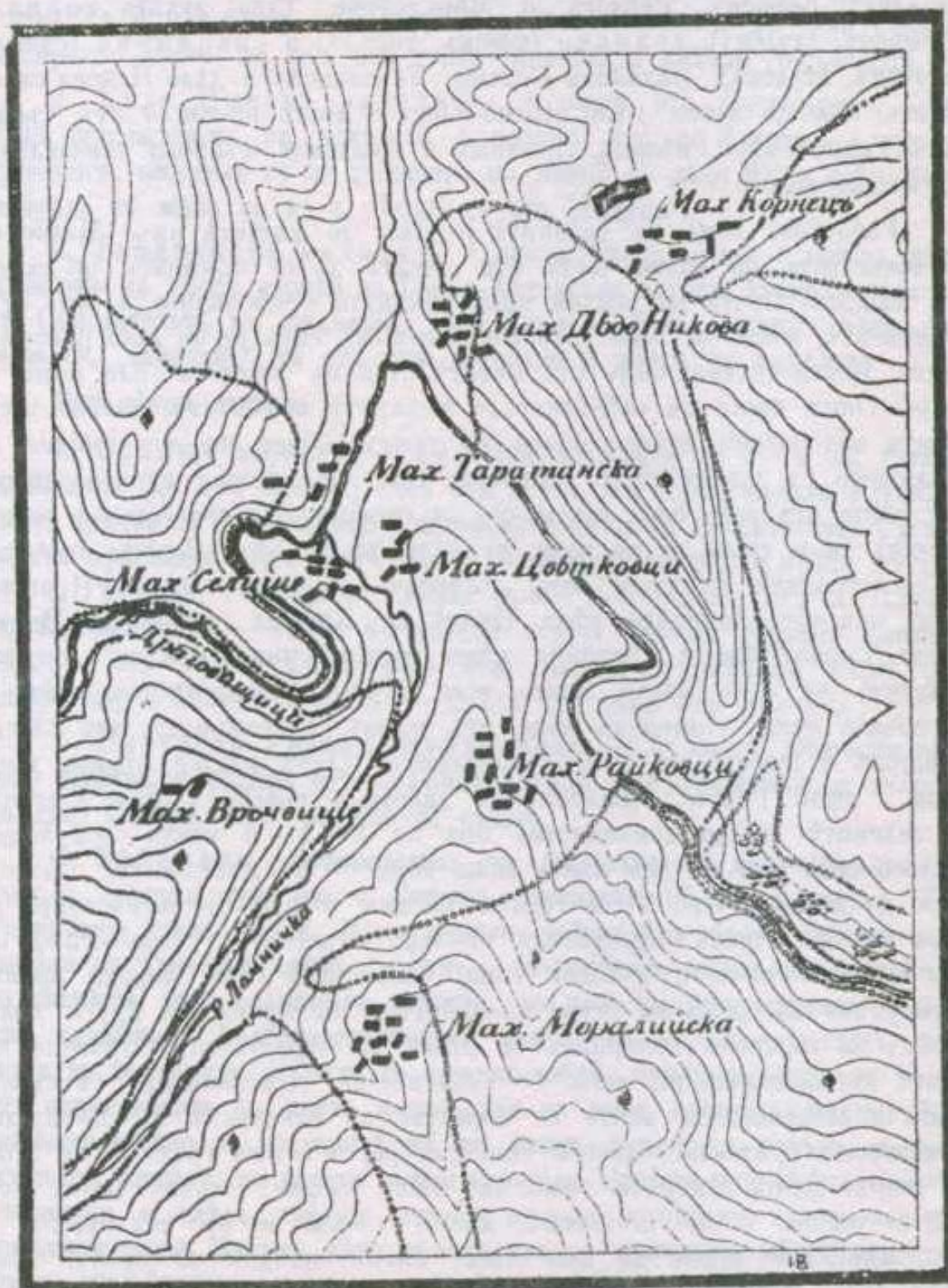
Много тежъкъ е поминъкътъ на тукашнитѣ селяни, та затова тѣ сж принудени да търсятъ печалби и на чужбина. Ако не излизатъ по печалба, не би могли да плащатъ даже и данъцитѣ си.

35. Долно-Уйно.

(Височина — 610 метра въ махала Сѣлище).

Селото е прѣснато на махали по байритѣ отъ двѣтъ страни на р. Драговицица близу до мѣстото, дѣто въ нея се вливатъ водитѣ на Ломничка рѣка, отъ дѣсна страна, и Горно-Уйненския потокъ, отъ лѣва. Училището и кръчмитѣ му сж на 19 км. по шосето Босилградъ — Кюстендилъ. Изобицо погледнато, землището на селото е много по-гористо отъ волкото това на съседнитѣ села. Гората е джбова. Само махалитѣ, които сж на лѣва страна на Драговицица, иматъ оголено землище, затова и пороищата сж изподрали и смъкнали орницата на нивитѣ му. Съвсѣмъ другъ изгледъ иматъ махалитѣ, що сж по дѣснитѣ склонове на Драговицица. Освѣнъ Ломничката рѣка, чието начало минава прѣзъ безлѣстна мѣстность и зарадъ това често пѣти дохожда като буенъ порой, други поройни долини, благодарение на запазенитѣ гори, не сж се образували. Всичкитѣ лѣки и завой по течението на Драго-

вицица и Ломничка рѣка сѣ обѣрнати на овошни градини; съ тѣхъ с. Долно-Уйно е богато.

Мѣшка 1:25,000

Карта на с. Долно-Уйно.

Вода за пиене селянитѣ си доставятъ отъ кладенци, отъ Драговицица и Ломничка рѣка. Само махалата Корнець, слѣдъ като прѣсѣхнатъ кладенцитѣ ѿ лѣтно врѣме, взима вода отъ бунари.

Различнитѣ махали на селото различно сж изложени на вѣтроветѣ а пееднаво сж изложени на слънце. Най-открити на вѣтроветѣ сж махалитѣ Корнецъ, Райкова и Моралийска. Тука духатъ горняко (сѣверенъ, студенъ), долиняко (юженъ, топълъ) и совнянино (сѣверо-източенъ, студенъ). Махалитѣ Селище, Таратанска и дѣдо Никова сж на завѣтъ. Изобицо взето, цѣло Долно-Уйно е много по-топло отъ сѣсѣднитѣ Горно-Уйно, Рибарци, Ломница и Ивановци и прави впечатление на полско село.

Работната земя на селянитѣ е близу до къщитѣ имъ. Малко сж домакинствата, на които часть отъ нивитѣ да се намиратъ по-далече отъ къщитѣ. Почти на всички ниви орницата е пѣсѣклива и, ако не е добитъкътъ, който да тори извѣстна часть отъ тѣхъ, не би дали никакъвъ плодъ. Всѣка година часть отъ нивитѣ стои на „прелогъ“ или итъкъ на угаръ. Ония, които сж най-близу до кошаритѣ и търлитѣ, понеже често биватъ наторявани, всѣки година ги оратъ. Рѣдко ще се срѣщне въ землището на селото мѣсто, обърнато само на ливада; винаги цѣлото или часть отъ него бива засаждано съ овощни дървета (главно черносливки), та и трѣва да се коси, и плодъ да се бере. Всички ливади и овощни градини сж подъ вода, докарвана съ вади или отъ Драговищица или отъ Ломничка рѣка. Нийдѣ въ Крайще освѣнъ въ Райчиловци, Горно-Уйно и Треклина нѣма толкозь много „бахчи“ (овощни градини) на едно мѣсто, както тука. Цѣлото пространство, което се заключава между Ломничка рѣка отъ западъ, Драговищица отъ сѣверъ и изтокъ и шосето отъ югъ, е засадено съ сливи, ябълки, круши, мушмули и дюли. Гората, изключително джбова, е повече частно владѣние на селянитѣ; всѣко домакинство има на по 5—6 мѣста своя кории. Цѣлото село има на двѣ мѣста обща гора — въ мѣстността Бѣлчово Осое и Столово. Отъ 3—4 години насамъ гората се експлоатира по новъ начинъ, чрѣвъ опрѣдѣлени сѣчища, и затова с. Долно-Уйно ще има винаги хубави и доходни гори. Сегашнитѣ гори, поради крайно неразумния кастрежъ за шума на добитъка, не принасятъ друга полза освѣнъ за горивенъ материалъ и рѣдко за строителенъ. Правени сж опити съ засаждане на лозя, но безуспѣшно. Драговищица съ своята влага и вечерникътъ, който се образува въ клисурата ѝ, значително понижаватъ срѣдната годишна температура, и затова гроздето не може да дозрѣе добрѣ. Въспрѣки това, ако бѣше избранъ такъвъ сортъ лозя, който узрѣва и въ по-високи мѣста, тогава и въ землището на с. Долно-Уйно щѣше да има ниви, инакъ негодни за оранъ, обърнати сега въ лозя. Черницата вирѣе съ много добъръ успѣхъ, но отъ скоро врѣме сж почнали да я засаждатъ, тъй че сега засега не се отгледватъ буби.

Село Долно-Уйно е разбиенъ типъ селище. Състои се отъ 9 махали; три отъ тѣхъ сж на лѣва страна на Драговищица, а 6 — на дѣсна.

Отъ лѣва страна:

1. Махала Корнець, 11 къщи отъ 4 родове, стари жители на селото. Тя е най-близу до Горно-Уйно. Разположена е въ едно разлато плодородно мѣсто, на югъ отъ горно-уйненската махала Здравковци.

2. Дѣдо Никова махала — 8 къщи отъ единъ родъ. Дѣдо Нико, основателтъ на махалата, е родомъ отъ с. Злагошъ и тука е призетенъ; оженилъ се за дъщерята на нѣкой се дѣдо Янко, който билъ избѣгалъ съ жена си въ с. Периволъ отъ „айдуди“.

3. Таратанска махала — 4 къщи. Разположена е срѣщу дѣдо Никвата на дѣсна страна на Горно-Уйненския потокъ, близу до устието му. Основателтъ на махалата, дѣдо Стоянъ, билъ виканъ галено отъ баща си, „таратанъ“, та отъ това оставало и името на махалата.

Отъ дѣсна страна:

4. Сѣлище махала — 10 къщи, прѣснати по 2—3 на голѣмо разстояние (до 500 крачки) една отъ друга. Въ тази махала е училището, кръчмитѣ, бакалницитѣ и циганскитѣ къщи (3 домакинства). Състои се отъ прѣселенци изъ други села: Радойковци сж дошли прѣди 36 год. отъ с. Груйници; Геновци сж дошли прѣди 50 години отъ с. Църнощица, циганитѣ — прѣди 60 години отъ с. Бистръ; Станчо Новоселецо — отъ Горно Уйно, дѣто още живѣе по-голѣмата часть отъ родата му, и Велипъ Мановъ — прѣди 2 години отъ Ломница.

5. Цвѣткова махала (Цвѣтковци) — 5 къщи. Основателтъ, дѣдо Цвѣтко, е родомъ отъ с. Горня-Лисина и е призетенъ за дъщеря на дѣдо Станко, старъ жителъ на селото.

6. Рѣйковци. Основателтъ на махалата — дѣдо Кръсто — дошълъ, казватъ, тука отъ с. Гопешъ (Битолско, Рѣсенска нахия). Той ималъ още двама братя. Кога женили най-малкия братъ (тогава още живѣли въ Гопешъ), единъ турчинъ — бюлюкбаша, който билъ поканенъ на сватбата, като се напилъ, заявилъ, че той ще спи първата вечеръ при невѣстата. Дълбокооскърбенитѣ братя, за да си отмѣстятъ, рѣшили да го убиятъ. Напили го още по-добрѣ, прибрали набързо часть отъ покщичината си, която натоварили на коне, оставили пияния бюлюкбаша заедно съ другаритѣ му въ къщи, затворили отвънъ и дали огънь на къщата, та всички турци изгорѣли. Братята още прѣзъ нощта побѣгнали и слѣдъ нѣколко дневно криене и бѣгане достигнали до крайното село Мусулъ, дѣто се заселилъ на постоянно мѣстожителство единъ отъ братята; вториятъ — дѣдо Кръсто — дошълъ въ Долно-Уйно, а третиятъ неизвѣстно дѣ отишълъ. Името на махалата Рѣйковци произлиза отъ думата „раецка“ (земя на райта). Кога селото било потиснато отъ единъ спяхия (прѣкупчия на десетъка), дѣдо Кръсто прибралъ тапнитѣ си и избѣгалъ пакъ въ с. Гопешъ. Тука стоялъ, додѣто се „поумирило“, а послѣ се върналъ, и неговиятъ имотъ останалъ „раецки“, непотиснатъ отъ турчина.

7. Славкоци^а — 3 къщи. Основателят на махалата, дѣдо Славко, е родомъ отъ нѣкое вранско село (Сърбия). Избѣгалъ оттамъ, защото убилъ едно турче, което сварилъ въ прѣстѣпни сношения съ сестра си. Като „изпадналъ“ въ Долно-Уйно, прилетилъ се при нѣкой си дѣдо Лазаръ, който ималъ само една дъщеря.

8. Махала Моралии — 10 къщи. Основателят на махалата, дѣдо Георги, често пкти отивалъ по печалба покрай брѣговетѣ на Бѣло море, „Дойде си моралията“, казвали селянитѣ, кога се връщалъ той. Дѣдо Георги е родомъ отъ крайското село Рѣсенъ и тука се е прѣселилъ прѣди 80 години и „изроилъ“ махалата.

9. Врѣчвище, 2 къщи. Това име ѝ е дадено, защото тукъ сѣ изкопвани старински кюпове, които се наричатъ отъ селянитѣ врѣчви. По-рано махалата е имала само една къща, а прѣди 2 години се заселила и втората, отъ махала Селище.

Нивитѣ, ливадитѣ, горитѣ и бахчитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: ниви: Козарица, Орницитѣ, Су'о-Брѣдо, Мечино-Присое, Бръстияно-Трѣлище, Чивляко, Бричище, Белчина-Падина, Чурица, Врѣчвище, Кукитѣ, Чавка, Шиливката, Прекопъ, Мѣрино-Нивиче, Старо-Трѣлище, Ширината, Вишорица, Самарица и др.; ливади: Турската ливади, Кучища, Ливагѣе, Давулица, Лаката, Илинкина-Лака, Дрениакъ, Ломничка-Река, Бегова ливада, Лещаро и др.; овощни градини: Блатище, Милошица, Лаката и др.; гори (кории): Осойната, Ямитѣ, Ми'орница, Врѣла-Река, Корнець, Чудинско-Присое, Кулата, Жижничка-Осоина, Дрѣнина-Падина, Свилярникъ и др.

Село Долно-Уйно прѣди около 60 години е било кучно селище. Всичкитѣ къщи (тогава били 13) се намирали на едно мѣсто, въ днешната махала Селище. Още се познаватъ дуикитѣ, дѣто били построени сградитѣ. Какъ селото станало турски чифликъ (къесимджийско), това се вече каза въ общата частъ. Разселило се на махали, защото работната земя се намирала далечъ отъ къщитѣ, та станало нужда тамъ да се строятъ кошаритѣ за добитъка, съ чийто торъ трѣбвало да се торятъ нивитѣ.

За старини въ селото се посочватъ развалинитѣ на нѣкогашенъ манастиръ св. Илия, който се намира въ мѣстността съ сѣщото название. Той ималъ „метовъ“ — метохъ (къшла) въ мѣстността Врѣчвище. Основитѣ на сградитѣ и въ двѣтѣ мѣста днесъ се познаватъ много добрѣ. Въ манастирището се познаватъ основитѣ само на една по-голяма сграда, а въ метоха — на четири. Говори се още, че манастирътъ св. Якимъ Осоговски взелъ заемъ пари отъ тоя манастиръ и не ги върналъ (сѣщата история се знае и за манастира св. Богородица въ с. Горно-Уйно). Като старина още се счита бѣлѣга на стара вада по дѣсниа брѣгъ на Драговищица. Говори се, че по тая вада била „извадена“ вода за с. Периволъ, дѣто било „премивано“ злато и сребро.

Има прѣдание, че и въ Райкова махала е добивано злато. Тукъ, въ мѣстността Трапезята, стояли камънитѣ, дѣто обѣждали работниците, които, като рудари, отбивали царска ангария. Вадата била направена ужъ въ врѣмето на царь Костадина (да не е послѣдниятъ владѣтель на Кюстендилъ!), който лично дохождалъ тукъ. Слѣпа баба люляла 70 люлки съ малки дѣца, за да могатъ майкитѣ имъ да бждатъ свободни, та да плавятъ злато. Кога миналъ покрай нея царь Костадинъ, дѣцата ѝ казали, че „царо„ е близу, и тя се обърнала къмъ него съ думитѣ: „Царь Костадине, да не ти е за много царството!“ А той само ужъ отговорилъ; „До замънъ, бабо!“ и нищо лошо не ѝ направилъ.

Жителитѣ на селото си поминаватъ отъ земедѣлие, отглеждане на добитъкъ, овощарство и наемна работа вънъ отъ селото, защото, колкото овощията и да „подпиратъ“ поминъка, все недостига, та трѣбва да се припечелва и отвънъ. Овощията се изнасятъ главно въ София, Грънско и Брѣзничко. Изобщо поминъкътъ на селянитѣ не е твърдѣ лесенъ.

36. Горно-Уйно.

(Височина — 700 м. при черквата).

Ето едно населено мѣсто, което може да се нарече Село-Поройще. Нито едно друго село въ Крайще не е така съсипано отъ поройтѣ, като него, нито едно нѣма такъвъ раздърпанъ изгледъ като него; колеето много и да сж направили накостъ поройтѣ въ други села, все пакъ въ землищата имъ се намиратъ части отъ здрава земя: гора, ливади или ниви, а тукъ — абсолютно всичко е продрано, ерозирано и смъкнато къмъ конуситѣ на ровинитѣ.

Клѣтитѣ на селото сж прѣснати по двата склона на Горно-Уйненската долина, ерозиранитѣ гѣнки на която отъ Църноокъ се виждатъ, като неправилни бѣли ивици между обезлѣсенитѣ баири. Долината е дълга $6\frac{1}{2}$ км.; започва изподъ рѣсенскитѣ ханчета, наречени „Джевото“ (тъй се нарича и самата мѣстность, дѣто сж построени). Още въ самото си начало тя е поройна; брѣговетѣ ѝ сж съставени отъ разнообразенъ рупевенъ дилувналенъ материалъ, който и отъ най-малкиятъ дъждъ се рони и свлича надолу. Подъ Джевото долината събира нѣколко поройни долчинки, и по-надолу се съединява съ Язински-долъ. Двата дола образуватъ обща долина — Гьерова долина — въ дѣното на която зимѣ и пролѣтно врѣме тече малкъ потокъ. Съ водата му неврокопски златари „плаватъ“ и днесъ злато само прѣзъ това врѣме, а прѣзъ лѣтото тя се губи въ пѣська. Въ политѣ на Джевото Гьерова долина (табл. VI. 1) се съединява съ Голѣми-долъ, който дохожда отъ лѣва страна и свлича грамадно (табл. V. 1) количество бѣлѣзникава прѣсть, пѣськъ и едри камъни изподъ бавря, на който е кацнала рѣсенската махала Глоговичка махала. Съединенитѣ двѣ долини (табл. VI. 2) даватъ начало на голѣмото поройще — Суд-Поље, което носи това име до черквата на селото.

Отъ двѣтъ му страни слизатъ нѣколко други пороища, едно отъ друго по-опасни и по-грозни. Като се изключатъ нѣкои части отъ лѣвни склоны, всичкото останало пространство отъ ниви и кории е набраздено, издѣлбано и съсипано. Нѣкъдѣ цвѣтътъ на прѣстѣта, която служи за цементъ на пѣсъка по ровинитѣ, е бѣлѣзникавъ, нѣкъдѣ модъръ, нѣкъдѣ жълточервенъ, а нѣкъдѣ дори черенъ. По редъ пороищата вървятъ така: отъ лѣва страна на Голѣми-долъ иде по-малкиятъ Борскій-долъ, а срѣщу него отъ дѣсна страна слиза другъ, който е затрушалъ малкото пространство отъ ниви подъ него. Долътъ Модри-Брѣгове (отъ лѣва страна) засипва нивитѣ на Стоянъ Цревѣро, а срѣщу него отъ дѣсна страна слиза голѣмиятъ и дългъ порой Локви, чийто наносенъ конусъ се разяжда и руши отъ общия порой — Суѡ-Поље. Срѣщу Локви слиза Какаразинъ-долъ, най-характерниятъ отъ всички пороища. Прѣди много години той свлѣкълъ изъ рѣсенскитѣ банри откъмъ Бубренска махала едри балвани, струшалъ ги долу при Суѡ-Поље, а измежду тѣхъ навлѣкълъ пѣсъкъ; съ това той направилъ единъ грамаденъ наносенъ конусъ, високъ въ срѣдата не по-малко отъ 30—40 метра. Тогава, види се, поройната долина Локви ще да е била слаба и не могла да помогне на Суѡ-Поље, та заедно да свлѣкатъ по-надолу едрия рушевенъ материалъ на Какаразинъ-долъ. Сега, обаче, конусътъ е проиленъ отъ Суѡ-Поље, а пѣкъ и самиятъ Какаразинъ порой се е вмѣкналъ въ него и почналъ да го разрушава отъ знадъ. Днесъ поменатитѣ неврокопски златари най-много намиратъ злато въ Какаразинъ долъ, който свлича златоносния пѣсъкъ отъ мѣста, въ които има явни слѣди отъ староврѣмска рударска работа. Отъ тоя долъ до черевата лѣвниятъ склонъ на долината не изираца пороища, а отъ дѣсна страна слизатъ още два: Черемигѣ (табл. V., 2.) и Гуизѡва долина. Последниятъ не държи само едно направление, а разяжда и свлича материалъ отъ всички страни, тъй че въ една и съща година може да се промѣни вида на долината нѣколко пѣти.

Подъ училището, отъ лѣва страна, въ общия порой слиза другъ, много дългъ, голѣмъ и опасенъ, тъй наречениятъ Клисурата. Клисурата води началото си чакъ отъ с. Долни-Коритенъ. До воденицитѣ на с. Долни-Коритенъ долината не е изровила и подровила брѣговетѣ си, а отгукъ надолу дълбоко се е врѣзала въ варовитата скала и къмъ горно-уйпенско землище мжно се минава въ дъното ѝ. Потокътъ, който тече изъ нея, е образувалъ малки водопадчета, нѣкъдѣ е изкопалъ дълбоки душки съ изгьскано дъно, а нѣкъдѣ се крие въ варовития чакълъ и пѣсъкъ, за да се яви малко по-долу. Ужасенъ трѣсъкъ, казватъ, произвеждали свличанитѣ отъ поронтѣ камъни изъ скалистото дъно на Клисурата. Въ край ѝ, около 500 м. далече отъ сѣлото, блика буенъ карстовъ изворъ, който може да кара до два воденични камѣка. Нему сѣлото дължи плодороднитѣ си овощни градини, които, за жалость, страничнитѣ пороища, както и общиятъ, сѣ покрили вече съ пѣсъкъ. Отъ лѣва страна въ Клисурата слиза друга вѣса, остро изрѣзана и почти не-

достъпна долина — пороище — Калуджеровъ-долъ. Въ нея извира изъ жълтобойдисанъ пластъ силно минерализувана лимонитна вода, на вкусъ кисела и много стипчива. Земнитѣ пластове около тази вода сѫ различно бойдисани: синьо, жълто, кърмъзно, бѣло и виолетово. Нѣкой си Д. п. Николовъ отъ Кюстендилъ е откупилъ мѣстото около водата съ цѣль да получава отъ бойдисаната прѣстъ прахъ за бои. Зарадъ това схваналъ лимонитната вода, вкаралъ я въ единъ циментиранъ резервуаръ, та тя като кисела (!) ще разяжда хвърлената въ нея бойдисана прѣстъ, ще образува утайка, която послѣ, изсушена, ще бѣде готовъ прахъ — боя. „Надвѣ втъ“, казваше единъ македонецъ работникъ, т. е. нищо нѣма да излѣзе отъ тази нововизнамѣрена манипулация; нѣкъ и, дѣйствително, разяждане и утаяване не е нужно, защото разнобойдисаната прѣстъ е толкова рохка и ситна като прахъ, че не остава нищо, освѣнтъ да се копае и прѣнася нѣйдѣ за стриване и прѣчистване. Лимонитната вода се пие отъ селанитѣ като цѣръ противъ треска.

Тѣкмо срѣщу Клисурата, отъ дѣсна страна, слиза голѣмиятъ порой Ракѣвъ-долъ, образуванъ отъ два по-малки такива. Краятъ на тоя порой е покрилъ съ 3—4 м. насипъ нѣколко овощни градини, по-долу се е раздѣлилъ на двѣ, и едната му частъ прѣзъ 1911. год. е изличила нѣколко декари зеленчукови градини и засипала една воденица (табл. X. 2). Подъ воденицитѣ (отъ лѣва страна) слиза Момчилова долина, а срѣщу нея (отъ дѣсна страна) — Мечкарица, на която склоноветѣ освѣнтъ че се рушатъ, но изцѣло се свличатъ, защото въ състава на кластичната зона на склона влизатъ нѣколко разнородни пластове: най-отдолу се вижда глина, а отгорѣ се редятъ глинестъ мергелъ, слабоциментиранъ пѣсчаникъ и др. Въ кишовна година, вследствие тежестта на горнитѣ пластове, глината се плъзга и цѣлнитѣ банръ изглежда като че се движи. Още по-надолу отъ сѣщата страна слиза пороятъ Црѣвена-Бара — названието иде отъ жълточервения цвѣтъ на пластоветѣ и водата, която се събира въ дѣното на долината. Близу до Црѣвена-Бара слиза другъ по-голѣмъ и много по-опасенъ порой — Црѣковни-долъ. Началото му изцѣло се свлича, срѣдата му се руши, а краятъ засипва. Голѣма щета е нанелъ на много сѣмейства, на които, освѣнтъ че е унищожилъ нивитѣ, ливадитѣ и бахчитѣ, но е заобиколилъ и къщитѣ съ пѣсѣкъ, а нѣкои е подкопалъ. Срѣщу Црѣковни-долъ отъ лѣва страна слиза дългата долина Брѣстовъ-долъ, също така опасенъ порой. Въ 1887. год. при едно стихийно наводнение, поменатиятъ долъ е затруналъ съ пѣсѣкъ дѣнеритѣ на дърветата отъ овощнитѣ градини, разположени въ сѣверната страна на изхода му. Днесъ се виждатъ само стеблата имъ. На нѣкои отъ тѣхъ, обаче, общиятъ порой — мѣтицата Суо-Поле — е разкрилъ паново дѣнеритѣ. Подъ Брѣстовъ-долъ слиза Радановъ-долъ, срѣщу него другъ единъ, по-незначителенъ, и най-долу (отъ лѣва страна) слиза Дѣдо Никова-долина. По тоя начинъ Горно-Уйненската опасна долина пороище, придружавана на всѣка стѣпка отъ странични пороища, свършва

при р. Драговицица съ широкъ наносенъ конусъ, чийто край се проясда отъ рѣката.

На западъ отъ селото, прѣзъ баиря, отъ който слизатъ посочевитѣ дотукъ дѣсни долини-притоци, се е образувала дълбока ерозивна долина, успоредна на поменатата вече. Тя води началото си отъ единъ много стръменъ връхъ, който се намира надъ черквицата (нѣкога манастиръ) св. Богородица, и се изтича въ Драговицица подъ махалата Голѣма-Рѣка. Това е Дождѣвица (табл. X. 1.), много опасенъ порой. Свлича рушевенъ материалъ отъ голѣмъ примателенъ (водосборенъ) басениъ и при едно силно наводнение прѣзъ 1908. год. бѣ успѣлъ да взмѣсти коритото на Драговицица. Освѣтъ това, натрупаниятъ нѣсъкъ за известно време спрѣлъ рѣката, която се върнала назадъ и залѣла Олтоманскитѣ овоцни градини.

Всичкитѣ посочени странични долини, които свличатъ огромно и неизмѣримо количество рушевенъ материалъ въ общата Горно-Уйненска долина, сж типични диви порои. Мѣстата, отдѣто почватъ тѣхнитѣ водосборни басени, сж съвършено оголени, даже трѣва нѣма. Съставътъ на терена е кластиченъ, състон се отъ разнороденъ дилувиаленъ материалъ. Най-малкиятъ студъ, най-малката влага дѣйствуватъ силно разрушително: пътникътъ често пжти рискува да бѣде ударенъ отъ нѣкой останалъ безъ подпора камъкъ, особно пѣкъ кога се топи снѣгътъ. Такава рохкава прѣстъ и слабоцементиранъ нѣсъкъ и най-малкиятъ дѣждъ може да свлѣче надолу изъ стръминната, както и що става. Сега нищо не е въ състояние да спре процеса на ерозирането и денудирането. На много други мѣста изъ Крайще пороицата би били унищожени само съ охраняването и затрѣвяването на водосборнитѣ имъ басени, но тукъ това е невъзможно поради състава на терена и поради напрѣдвалостъта на разрушението. Специални пороицини приспособления (клеонажи, баражи и подиорни стѣни) би спрѣли дивитѣ порои, но за това се искатъ голѣми срѣдства. Обаче, като се вземе въ съображение особената пригодностъ на тукашната земя за овоцарство, заслужва да бѣде пожертвувана тая сума отъ държавата, защото иначе селото ще бѣде почти унищожено и трѣбва изцѣло да се изсели.

Всички махали си доставятъ вода за пиене отъ кладенци, отъ потоцитѣ, що текатъ въ нѣкои долини и отъ малки, едва сълзеци, изворчета. Махалата Село взима вода за пиене отъ „Извѣро“. Махалата Долни Амиджинци и частъ отъ махалата Панагоновци взиматъ вода отъ едничката въ селото чешма, която се намира въ мѣстността Дришльивица. Зимно и пролѣтно време все се намира по-близу вода до къщитѣ, а лѣтъ много махали сж принудени да ходятъ на далечно разстояние, за да си набавятъ вода. Добитъкътъ отъ всички почти махали пие вода отъ потока, който образува „Извѣро“.

Мѣстата, дѣто сж разположени махалитѣ, различно сж изложени на вѣтроветѣ. Изобщо взето, освѣтъ въ махалитѣ Село, Локва и Панагоновци, въ горно-уйненското землище духатъ вѣтрове отъ всички по-

соки, като прѣобладаватъ нѣждѣ едни или други. Сѣверния вѣтъръ наричатъ горникъ, сѣвероизточния — совиянецо (защото иде откъмъ София), а южния — долинякъ или юго. Селянитѣ сж убѣдени, че, когато духа горникътъ, хората и добитъкътъ сж по-здрави, а юго донася покрай дѣжда и болести.

Прѣди да се направи посето Кюстендилъ-Босилиградъ по течението на Драговищица (най-естественото му мѣсто), пътьтъ отъ Кюстендилъ за Босилиградъ минаваше прѣзъ с. Горно-Уйно. Пѣтницитѣ отъ Босилиградъ за Кюстендилъ се отбиваха отъ Драговищица при село Радичевци и отиваха по рѣсенската суходолина Сушица, послѣ минаваха при ханчетата на Джевото, за да слѣзатъ въ с. Горно-Уйно. Оттукъ надолу до с. Горановци пътьтъ държеше лѣвия брѣгъ на Драговищица. Този пътъ бѣше само за пѣшеходци и конници, тъй че до Босилиградъ съ кола не можеше да се отиде. Най-отекчително се пътуваше изъ пѣсъцитѣ на Сушица и Горно-Уйно. Много пѣтници сж рискували да бѣдатъ и завлѣчени отъ поронитѣ въ помѣнатитѣ суходолини.

Работната земя е прѣсната навсѣждѣ изъ синора на селото на малки подѣлци и по-голямата ѣ часть се намира съвсѣмъ близу до къщитѣ въ махалитѣ. Съвсѣмъ малко сж ония имоти, които служатъ само за ливади, а обикновено послѣднитѣ сж засадени съ овощни дървета, най-много съ сливи. Онуѣ, което другагѣ сме навикнала да наричаме гора, въ землището на с. Горно-Уйно не съществува, защото рѣдкитѣ дѣбови дървета, често пѣти отдалечени съ по 5—10 м. едно отъ друго и не повече отъ 500—600 на едно мѣсто, не могатъ да се наричатъ гора. Ако селянитѣ нѣмаха нужда отъ дѣбовата шума за храна на добитъка, тогава и тия жалки горички (наричани кории) щѣха да бѣдатъ унищожени до сега. Като се почне отъ черквата надолу, отъ двѣтъ страни на долината-пороище (повечето отъ селянитѣ цѣлата я наричатъ Суо-Поле) прѣди години сж се редили овощни градини, най-хубавитѣ въ цѣлото Крайще. Днесъ по-голямата часть отъ тѣхъ сж засипани и унищожени и то повече отъ страничнитѣ пороища отъ колкото отъ главния. Горно-уйненскитѣ овощни градини се считатъ за най-стари въ Крайще. Понеже мѣстата, дѣто сж тѣ, сж запазени отъ студентитѣ вѣтрове чрѣзъ Рѣсенския баиръ, а сж открити на южнитѣ, то и плодоветѣ на дърветата зрѣятъ по-рано, и ставатъ много по-добри. Тукъ, благодарение на благоприятнитѣ нѣкогашни условия и желанието у хората да иматъ всѣкакъвъ сортъ овощия, сега се срѣщатъ много видове плодни дървета. Отъ сливитѣ днесъ се срѣщатъ маджарки, тришлѣвки, тургунѣ, црѣносливки, сѣргулишки, бѣлвици и джѣпки; отъ ябълкитѣ — кечѣвки, црѣвѣнки, цѣганки, пѣрши, бѣли, тѣгавици, аванлии, бѣуавици, бошнявки, блажички (петровки), стамболки и др.; отъ крушитѣ — водняци, синявци, жлѣти, редѣвки, рашки (зимни и лѣтни), прѣкиселници, бегърмѣе, банявци, топавци, извѣрки, стамболки, бѣли круши, латкини, дрѣвеняци, каргини, тѣтовки и др. Освѣтъ тия плодове, въ горно-уйненско землище вирѣятъ още орѣхи, мушмули, кайсии, праскови,

череша и вишна. Правени сж опити и съ засаждане на лозя. Сега има засадени нѣколко декари земя съ лозя, които узрѣватъ сравнително добръ. Ако се избератъ по-други сортове, които да сж приспособени за по-високи мѣста (лозето на Боне Яневъ е на 720 м. височина), тогава и лозарството би вирѣяло съ същия успѣхъ както и овоцарството.

Нивитѣ, ливадитѣ, коринитѣ (горитѣ), бахчитѣ (овоцнитѣ градини) и пасбищата имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: ниви: Гумнище, Гьаковица, Дубрава, Калинова-Орица, Вирове, Радулъ, Черемигье, Габра, Ракьева-Ливада, Борски-Долъ, Яловица, Циндарвица, Поповъ-Врѣхъ, Стамболка, Лѣвица, Вѣшорца, Пашино-Гумно, Плазье, Колибище, Стубѣлъ, Корбуаница, Янджичковица, Пѣсякъ, Додинъ-Долъ, Табачко-Присое и др.; ливади: Барата, Бѣнино, Джалева-ливада, Йстребовъ-Долъ, Црѣвилица, Гробища, Су'о Поле, Антова-ливада, Локва, Руйето, Какаразинъ-Долъ и др.; кории (гори): Калевити-Долъ, Бараджинъ кория, Дрѣма, Курещица, Змнини-Брегове, Звезда, Стрѣмолъ, Ясѣките, Сечината, Рогуша, Свиририкъ, Ашерца, Прокарище, Рамнякъ, Росуля, Радшиапъ, Шиниушникъ и др.; бахчи: Пашинъ-Маала, Пѣстолица, Нейчово, Гоцилото, Осъкье, Пакъедево, Ливагье и др.; пасбища (сѣвѣмъ малки): Пропадналото, Сурдулица, Атанасъ, Мачкатица, Калуджаровъ-Долъ, Колутица, Трѣняко, Джокашица и др.

Село Горво-Уйно е разбитъ типъ селище. Раздѣлено е на 36 махали, нѣкои отъ които се дѣлятъ и на по-малки.

Отъ лѣва страна на суходолината, по страничнитѣ падини и вислози, сж разположени слѣднитѣ махали, като се почне отгорѣ надолѣ:

1. Махала Крѣцулъ — 20 къщи. Отдалече изглежда като малко село, понеже къщитѣ ѝ заедно съ всички останали домакински сгради сж твърдѣ близу една до друга. Намира се отъ лѣва страна на Какаразинъ долъ.

2. Дрѣндѣвци — 5 къщи, всички отъ едно потекло.

3. Джалѣвци — 14 къщи; отъ тѣхъ 3 се казватъ Магдини.

4. Кушѣвци — 2 къщи.

5. Йгялтовци — 1 къща, прѣселена прѣди 60 години отъ с. Полетинци.

6. Момчиловци — 3 къщи, отъ едно потекло.

7. Панагонова махала — Панагоновци, 10 къщи отъ единъ родъ. Отъ тѣхъ 3 сж отдѣлно, по настрана, и се казватъ Цекѣвци.

8. Долни Амиджинци — 6 къщи. Произходътъ на името ѝ е отъ турската дума амиджа.

9. Дудѣва махала — 4 къщи. Име носи отъ прѣбора на основателя ѝ Стойчо Дудевъ, прѣселенъ тукъ отъ с. Пещера (Радомирско) прѣди около 80 години.

10. Црѣвличанье махала или, както ги казватъ нѣкои, Пичанковци — 5 къщи.

11. Здравкова махала — 3 кѣщи. Основателятъ ѝ, дѣдо Здравко, е прѣселенъ тука отъ с. Враня-Стѣна (Радомирско) прѣди около 100 години.

Въ всичкитѣ тия махали, като изключимъ само Крѣцулъ и донѣидѣ Дръндевци, кѣщитѣ сѣ раздалечени по 100—200 крачки, а въ махалата Джалѣвци кѣщитѣ сѣ на нѣколко групи, между най-отдалеченигѣ на които има и по 1000 крачки.

Отъ дѣсна страна на Су'о-Поле по склоноветѣ на долината, както и по тия на Варни-долъ сѣ разположени тия махали:

12. Лѣва 19 кѣщи. Тя се дѣли на по-малки махали, които носятъ фамилни имена: Гѣлковци, Самарджинци, Караджинци, Чаушевци, Геровци и Бѣйковци.

13. Махала Прѣшѣръ — 6 кѣщи.

14. Махала Шутѣвци — 2 кѣщи.

15. Демѣновци — 2 кѣщи.

16. Крѣльѣвци — 3 кѣщи.

17. Бачѣвци — 3 кѣщи.

18. Божѣловци — 4 кѣщи.

19. Стамболѣинци — 7 кѣщи. Основателятъ на махалата е прѣселенъ отъ Македония (Кратово) прѣди около 100 години.

20. Порожановци — 5 кѣщи.

21. Олтомѣнци 7 кѣщи. Казватъ, че нѣкога махалата заедно съ сѣсѣднитѣ ѝ била самостоятелно село, което послѣ се присѣдiniло къмъ Горно-Уйно.

22. Срегнѣи-Ридъ — 5 кѣщи. Махалата носи име отъ името на мѣстността.

23. Джокашци — 3 кѣщи.

24. Табацѣ — 3 кѣщи.

25. Рѣдулица — 2 кѣщи.

26. Парѣвци — 3 кѣщи. Името си носи отъ това, че нѣкога ходили много дрипави.

27. Антѣвци — 4 кѣщи.

28. Гѣрни-Амѣджинци — 10 кѣщи. Тѣ сѣ отъ единъ родъ съ другитѣ — Долни-Амѣджинци.

29. Ковачѣвци — 3 кѣщи.

30. Бѣйковци — 2 кѣщи.

31. Бѣрковци — 4 кѣщи.

32. Янджѣчковци — 3 кѣщи.

33. Тѣдоровци — 2 кѣщи.

34. Рѣчанѣе (Голѣма-Рѣка махала) — 11 кѣщи.

35. Рѣтеница — 2 кѣщи.

36. Село-махала — 10 кѣщи. Тази махала се памира при черквата. Тука сѣ още кръчмитѣ, бакалницитѣ, училището и близу до тѣхъ воденицитѣ.

Не било отдавна, нѣщо прѣди 70 години, както разказва старецътъ дѣдо Джоне Гьеровъ, кога селото било куино — всички къщи били на едно мѣсто, въ днешната махала Село. Днесъ мнозина отъ селянитѣ, прѣсвати изъ махалитѣ, владѣятъ у Селю мѣстата, дѣто били построени нѣкогашнитѣ имъ къщи. Като се поумножило селото и като се разорали и най-отдалеченитѣ мѣста отъ землицето за ниви, явила се нужда и отъ постоянното присѣствие на домакинството до тия ниви. Изгърво въ тия мѣста били построени само сгради за добитъна, а послѣ и такива за хората. И сега село Горно-Уйно държи едно отъ първитѣ мѣста по множеството на махалитѣ си измежду крайнитѣ села.

Говори се още, че въ кърджалийско врѣме цѣлото село „бегало“ къмъ Вранье (Сърбия) и по радомирскитѣ села, но послѣ селянитѣ пакъ се върнали на огницата си, за да се разселятъ окончателно по махали.

Никой не знае за овогова, който прѣзъ пакъ е дошълъ въ с. Горно-Уйно и забилъ колець, та основалъ селото. Говори се, че прѣди 200 години селото било чифликъ на единъ турчинъ, който живѣлъ въ гр. Вранье. Той билъ бездѣтенъ и заявилъ на селянитѣ, че желае да имъ продаде земята, та, ако искать, нека си я изкупятъ. Последнитѣ това и направили. По-послѣ сж правени онити за завладяването на богатото нѣкога Горно-Уйно отъ страна на нѣкои турци изъ Кюстендилъ. Нѣщо прѣди 100 години единъ отъ тия турци купилъ бахча подъ махалата Момчиловци и почналъ съ сила да присвохва околнитѣ имоти, като билъ съ лвно намѣрение да „притисне“ цѣлото село. По такъвъ начинъ искалъ да засвои и бахчата на нѣкой си дѣдо Младжо, прѣдѣдо на днешнитѣ Панагоновци. Дѣдо Младжо разбралъ, че слѣдъ бахчата ще дойде редъ и на другитѣ му имоти, та затова отишълъ въ Кюстендилъ да се оплаче на кадията, неговъ познатъ и добъръ приятель, и да иска съвѣтъ. Последниятъ му казалъ: „И Младжо бре! И кога ти сретне ралото трънъ у нивата, ти що правишь на него, бре?“ — „Епа, ага, узнемъ еопачо, та го изкопамъ.“ Кадията тогава му казалъ: „И ти, Младжо, донеси на мене малко масло и медъ, на изкопай тръно и не бой се!“ Дѣдо Младжо разбралъ много добръ смисла на разрѣшението „да извади тръна“, върналъ се у селото и не слѣдъ много врѣме (турчинътъ) „търнътъ“ билъ убитъ, и по тоя начинъ дѣдо Младжо отървалъ своитѣ имоти отъ заграбване и селото отъ ново поробване. Този е скциятъ дѣдо Младжо Панагоновъ, когото турцитѣ заедно съ нѣкой си Янко Бръзъко отъ с. Долня-Любата набили на колъ и ги оставили така да се мъчатъ 3 дена, додѣто умрѣли, за да сплашатъ крайничани да не дигать глава противъ господаритѣ-къесимджии.

Никой не знае нѣщо достовѣрно за произходи на името на селото. Селянитѣ мислятъ, че то (името) произхожда отъ думата „вуйна“ или „уйва“, както се произнася тая дума въ Крайще. Ужъ нѣкой отъ околнитѣ заселници ималъ вуйна въ това село, когато то било само една къща, и когато тръгвалъ за гости у вуйна си, питали го: „Кадѣ ще ходишь?“ — „У уйна“, отговарялъ той. Това тълкувание, обаче, е неприемливо.

Въ синора на селото се намиратъ въ изобилие остатъци отъ старини.

1. Въ Клисурата, надъ „Изворо“, около 1¹/₂ км. далече отъ черквата и училището, въ мѣстността Мръшина-Цръква, се забѣлѣзватъ остатъци отъ стари градежи (хорозанъ и тухли). Има прѣданіе, че това мѣсто било манастиръ, разрушенъ отъ турцитѣ, които избии всичкитѣ калуѣри и богомолци въ врѣме на богослужение, та черквата се напълнила съ „мръша“ (разлагающа се трупове). Затова ужъ мѣстността днесъ носи име Мръшина-Цръква.

2. До мѣстността Осѣке (при махалата Долни-Амиджинци), се намира градище. Отъ него днесъ има само хорозанъ, камъни и тухли. Тухлитѣ сж особено голѣми и сж служили за гробове — една отдолу и двѣ отстрани, слѣпени съ горнитѣ си рабове надъ трупа. Сега тукъ се намиратъ цѣли гробници съ скелети, главитѣ на които сж къмъ западъ.

3. При главата на карстовия изворъ „Изворъ“ извадили прѣди години 2 голѣми кюпа, събиращи 500 и 800 игр. вода. Прѣди 2 години на същото мѣсто, дѣто сж извадени кюповетѣ, пороатъ е открилъ основитѣ на голѣма каменна сграда съ дебели зидове, камънитѣ на които сж слѣпени съ варъ. Тѣкмо надъ извора (на западъ възъ баира) на една голѣма и надвѣсна скала личи крѣсть, издѣланъ въ камъка. Около него има и драскулки, прилични на писмо, но тѣ не сж никакво писмо.

4. Отъ дѣсна страна на поройния конусъ на Ракевъ-долъ, въ мѣстността св. Атанасъ, сж открити основитѣ на малка черквица. Прѣди десетина години „се присънило“ на нѣкой си дѣдо Димо отъ същото село, че тука, (тогава съвсѣмъ здрава поляна) имало черква, която трѣбва да се разкрие и „обяви“. Той самичкъ почналъ да копае и дѣйствително „обявилъ“ черквата. До прѣди разкопането основитѣ на черквата, па и сега селянитѣ правятъ тука обща селска служба на лѣтви св. Атанасъ.

5. Въ мѣстността Манастиръ, надъ махалата Горни-Амиджинци, сжществувалъ нѣкога манастиръ св. Богородица. До прѣди 15 години тукъ сж стърчели развалини отъ изгорена сграда-черква: стѣни, обгорѣли греди и порти (врати). Върху тия развалини на сжщитѣ основи селянитѣ издигнали малка черквица. Когато разчиствали и събрали остатъцитѣ отъ дуваритѣ, намѣрили кандилници, часть отъ енатрахилъ и единъ чифтъ валугерски павти, които и сега се пазятъ. Всѣка година на 8. септемврий (Малка Богородица) тукъ става молебствие и селска служба. Говори се, че манастирътъ Якимъ Осоговски ималъ въ своитѣ тевтери една смѣтва съ горно-уйненския св. Богородица, а именно, послѣдниятъ билъ заелъ на Осоговския манастиръ една значителна сума въ пари, които сега трѣбвало да се върпатъ, за да се възобнови и горно-уйненския манастиръ.

Освѣтъ посоченитѣ старини, на 2 мѣста има и оброчица: надъ махалата Село, до едно старо глогово дърво, се намира оброчището св. Илия. Тукъ на Илинденъ селянитѣ се събиратъ на обща селска

служба; паде шосето Босилградъ-Кюстендилъ, до махалата Голѣма-Рѣка, се намира и друго оброчище пакъ съ име св. Или.

Почти навсѣждѣ, при означенитѣ до тукъ мѣста като старини, се изравятъ монети -- мѣдни и сръбѣрни, все „латински“. Интересно е да се спомене и това, че въ селото на нѣколко мѣста има стари джбови и брѣстови дървета, наричани отъ селянитѣ „крѣстѣти дръвѣе“. Никой не смѣе да сѣче даже и стебла отъ тѣхъ, защото цѣло да ги постигне голѣмо нещастие (смъртъ, сакатлъкъ), а майкитѣ не позволяватъ на дѣцата да отиватъ подъ тѣхъ, за да не „оградишатъ“.

Главното занятие на селянитѣ е земеделне, скотовѣдство и овошарство. Въ селото се оре много земя, но малко плодъ се получава поради състава на почвата: по-голѣмата ѣ часть е пѣськлива. За да може да си помине, да се изхрани едно сръдно по голѣмина сѣмейство (7—8) души, необходими му сж 100 декара земи, отъ които 50 ще стоятъ на угаръ, 50 декара гори, най-малко 5 декара бахчи, 50 „бравп“ (овци или кози), чифтъ волове и двѣ-три крави. Отъ земята ще се храни, съ дохода, който ще получи отъ продажбата на овоцията, ще изплати даждията и ще посрѣщне нѣкои дребни нужди, а съ вълната на овцитѣ, обработена у дома, ще се облѣче цѣлото сѣмейство. Прѣди 30 години селянитѣ на с. Горно-Уйно сж минавали като едни отъ най-сѣстоятелнитѣ въ Крайце благодарение най-много на голѣмото количество овоци, изнасяни отъ тука. Тогавя не сж били бѣдни и като земеделци; а сега цѣлото село е осиромашело. Ето защо селянитѣ сж принудени да излизатъ по печалба изъ цѣла България и то главно като длугери. Горноуйненскитѣ овоци днесъ се изнасятъ най-много въ София: а подолнитѣ — въ Трънско и Брѣзничко.

37. Полетѣнци.

Между землищата на селата Горановци отъ югъ и югоизтокъ, Полска-Скакавица отъ изтокъ, Злогошъ отъ сѣвероизтокъ, Брѣсть отъ сѣверъ и Горно и Долно-Уйно отъ западъ, на единъ, сравнително, високъ гребенъ и по изложенитѣ му на слънцето спусъци къмъ с. Горановци, сж прѣснати махалитѣ на с. Полетѣнци. Западнитѣ стрѣмни склонове на върха Черѣнецъ (1168 м.) отъ изтокъ и Полетѣнското бърдо отъ западъ, заедно съ тѣхнитѣ продължения образуватъ дълбокъ долъ — Полетѣнската суходолина, която свлича огромно количество рушевенъ материялъ и го складира на пространенъ пороевъ конусъ надъ Драговищица върху горановскитѣ овоцини градини, наречени Сухитѣ бахчи. По течението на тази суходолина, наричана по-често Полетѣнски-Куки, минава конски пътъ отъ Кюстендилъ прѣзъ Горановци, Треклина за Трънъ. Душата изпада човѣку отъ умора възъ тия стрѣмни пѣсьеливи „куки“ особено лѣтно врѣме! Пролѣтъ пѣкъ, като потекли ония ти мжтни вадички, като се раздвижилъ оня пѣськъ като живъ, че коньтъ ти едва пристѣпя, и ти на всѣки мигъ си изложенъ на

опасност: най-малката непрѣдпазливост на добичето ще те накара да се намѣришъ долу въ хендека.

Съ малки изключения цѣлото землище на с. Полетинци е плевиво. Голѣма частъ отъ баиритѣ и долинитѣ е покрита съ джбови дървета, но тия мѣста не могатъ да носятъ името гора, защото дърветата сѫ раздалеко едно отъ друго и не могатъ да сиратъ нито поронтѣ, нито цѣкъ да запазятъ отъ прѣсѣхване изворитѣ до тѣхъ, които лѣтно прѣме или значително намаляватъ, или прѣсѣхватъ съвършено.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ отъ кладенци, извори, чешми и бунари. По-лични извори сѫ Ковошинъ-Долъ, Падината, Пѣтокъ, Муртинъ-Долъ и др. Водата на повечето отъ тѣхъ е варовита и затова е тежка на пиене. *не е варовита*

Цѣлото полетинско землище е открито на всички вѣтрове — такава е мѣстоположенieto му. Ето защо селянитѣ винаги избиратъ за къщитѣ си присоинитѣ и изложенитѣ на югъ и югозападъ мѣста. Сѣвероизточниятъ вѣтъръ, наричанъ отъ селянитѣ свиньодѣрецъ, най-често духа и е най-неприятенъ.

Нивитѣ на селянитѣ се намиратъ съвсѣмъ близу до къщитѣ имъ. Прѣстѣта имъ се различава отъ тази на съсѣдното село Горно-Уйно, защото е повече иловица, а не прѣсѣклива и затова е много по-плодородна. Всички мѣста, които сѫ близу до изворитѣ, сѫ обрнати на ливади; но изобщо, селянитѣ иматъ малко ливади поради обстоятелството, че нѣматъ нѣкой по-значителенъ потокъ, чийто води да използватъ за поливане на ливадитѣ. Полетинци е единственото село въ Крайще, което има най-много лозя — около 50 декара — обаче сега всички сѫ унищожени отъ филосерата. Нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена:

Ниви: Грѣшникъ, Скакавичка-нива, Лазарица, Джалевско-Рамнище, Букарецъ, Потоевъ, Росулякъ, Ширината, Ковошинъ-Ридъ, Шамакъ, Роплянъ, Голи-Ребра, Дисадзи, Старо-Лозѣе, Стублица, Моминъ-Ридъ, Тънка-Рѣтина, Тодорище, Куката, Площавъ, Лѣповъ-Долъ, Йовкинъ-Данъ, Пещера и др.; ливади: Вѣгданѣвица, Сурупъ, Ковошинъ-Долъ, Муртинъ-Долъ, Киселица, Перѣва ливада, Бачнище, Баба-Вукана, Русулякъ, Раздолци, Столово, Ридаро, Топило, Бранъище, Пѣтокъ, Студенъ-Кладенецъ и др.; гори: Благуно, Грѣшникъ, При Околникъ, Язовички-Дупки, Грѣбавецъ, Ридаро, Вучи-Копачъ, Лялинъ-Долъ, Орловъ-Камникъ, Свинярско-Осое, Гаста-Кория, Куката и др.

По-рано, нѣщо прѣди 50 години, споредъ разказа на дѣдо Вено Митревъ, 72-годишенъ старецъ, село Полетинци било купно селище. Всичкигѣ му домакинства (той ги знае 11) били на едно мѣсто, въ днешната махала Селѣ. Селянитѣ изоставили купното село и се прѣселили по махали зарадъ удобството при земедѣлието и по-лесно отглеж-

дане добитъка. На това разселване помогнали и турцитѣ, които много често обезпокоявали селянитѣ съ своето иощуване, защото „паятъ го бие, та они много ни досаждаа“. Въ самото село е имало и турски чифликъ, послѣдниятъ владѣтель на който се наричалъ Османъ-бегъ.

Днесъ с. Поветинци е прѣснато на 20 махали, които би могли да се групиратъ въ 9, защото много отдѣлни махалици носятъ общо име:

1. Падинѣ махала — 5 къщи, все отъ единъ родъ. Наричатъ ги още махала Стойковци; прѣселени сж тукъ отъ с. Злогошъ.

2. Пашинѣ махала — 3 къщи, отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Трѣнчовци.

3. Платнарска махала — 2 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги Ивѣновци; прѣселени сж тука много отдавна отъ с. Бѣгуновци (Брѣзничко).

4. Мѣинъ-Ридъ — 1 къща. Домакинътъ е отъ с. Горановци, пакъ и сега зимно врѣме тамо живѣе.

5. Земенска махала — 3 къщи. Наричатъ ги още Йовановци. Преселени сж тука отъ с. Злогошъ, отъ махала съ сщцотото име.

6. Лѣмничка махала, 9 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Дѣдо Пейчови. Прѣселени сж тука отъ с. Ломница, Кюстендилско.

7. Богдановци махала — 2 къщи. Тѣ сж отъ единъ родъ съ тия отъ Земенска махала.

8. Чивликъ, 4 къщи отъ 2 рода: дѣдо Митѣвци 1 къща и Милѣвци 3 къщи.

9. Дрѣндѣва махала — 2 къщи отъ 1 родъ. Наричатъ ги още дѣдо Велинови.

10. Раздѣлска махала — 3 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още дѣдо Младенови.

11. Камичка махала — 2 къщи. Наричатъ ги още Атанасови.

12. Манчѣвци махала -- 2 къщи отъ единъ родъ.

13. Селѣ — 2 къщи. Отъ тѣхъ едната е циганска.

14. Пенѣвци — 3 къщи отъ 2 рода: Пенѣвци — 2 и Божилови 1.

15. Липовъ-Долъ махала — 2 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Димитринци.

16. Джалѣвци махала — 4 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Станковци.

17. Мирасчийска махала — 4 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още дѣдо Митѣви,

18. Махала Гѣли-Долъ — 2 къщи.

19. Пантѣлевска махала — 8 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Цвѣтановци.

20. Божилова махала (Црѣвена Ябука) — 3 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Гергинови.

Изброенитѣ 20 махали могатъ да се групиратъ въ 9 по-голъми: Пантелѣвчане, Мирасчійска махала, Чивлѣко, Лѣмничка, Падничане, Раздѣлци, Зѣменчане, Луповчане и Селѣто.

Дѣто сѣ построени къщитѣ, около тѣхъ сѣ и сградитѣ за добитѣка. Нѣма цѣто едно домакинство, на което кошаритѣ да отстоятъ на голѣмо разстояние отъ къщата за живѣние. Пъкъ и нивитѣ сѣ близу до кошаритѣ, защото зарадъ тия ниви селѣто се е прѣснало — да може да се хвърля тора отъ добитѣка върху тѣхъ. Ако кошаритѣ бѣха на едно мѣсто — у махалата Село — тогава нѣмаше какъ да се докара този торъ до нивитѣ, понеже мѣстата, дѣто сѣ разположени тѣ, сѣ мъчно достъпни.

И тукъ не е запазенъ споменъ за първи основателъ на селѣто. Името Полетинци сѣщо не се знае, отдѣ иде. Ужъ нѣкога, кога се „тресла“ земата, цѣлото сегашно полетинско землище „полетѣло“ да падне къмъ Драговищица надъ с. Горановци, та затова сега селѣто носи име Полетинци. Най-вѣроятното обяснение ще да е това: на западъ отъ черквата се издига една висока скала, наричана „Полетински Камикъ“ — 1071 м. височина — отъ чийто връхъ се отвара широка гледка, широкъ погледъ къмъ всички страни; отъ думата „погледъ“ станало селище Поглетинци или Полетинци.

Откъмъ старини селѣто е бѣдно. Не може да се посочи мѣсто съ остатъци отъ старя сгради или пъкъ съ име градище. Днешната черква е надигната върху основи на старо црквище, въ което намѣрили, когато почнали новата, плоча съ надписъ св. Параскева. Сега не знае никой, къдѣ се намира тази плоча. Оброчища има на двѣ мѣста: 1. Пантелѣ (въ Пантелѣвска махала). Прѣди нѣколко години въ това оброчище сѣ изкопани единъ голѣмъ купъ и нѣколко сѣщо голѣми тухли. Сега на св. Пантелиомонъ (27. юний) цѣлото село се събира на обща служба. Тукъ има и единъ голѣмъ дѣбъ, отъ който никой не смѣе да сѣче гранки. Второто оброчище е върху Полетински-Камикъ. На Илинденъ тука става съборъ. И на това мѣсто има нѣколко „свещени“ дѣбови дървета.

Понеже селянитѣ нѣматъ овоцни градини или другъ видъ доходни имоти, затова главното имъ занятие е земедѣлие; ражда се добра пшевица и ръжъ. Почти половина отъ селянитѣ иматъ по прицепитѣ лозя, сега съвършено унищожени отъ филуксерата. Когато били здрави, брало се е по 200—250 товара грозде въ цѣлото село. Скотовѣдството е застъпено толковъ, волкото и въ другитѣ крайшки села. Никого, обаче, само отъ земедѣлието и скотовѣдството не може да се изкара толковъ, че да постигне за всички разноси въ къщи. Затова мнозина отъ селянитѣ отиватъ по печалба извънъ селѣто. Прѣди 25—30 години сѣ ходѣли по Сърбия и Влашко, а сѣщо и въ Света-Гора заедно съ селяни отъ с. Злогошъ. Печалбата имъ не е била динъ голѣма. Въ Света-Гора имъ плащали на день по сто пари или най-много 3 гроша, като ги и хранѣли отъ монастырската кухня.

38. Врѣстѣ.

(Височина — 920 м. при Бѣловска махала).

На лѣво отъ пътя Кюстендилъ—Трънъ, около 5 км. на сѣверъ отъ с. Полетинци, между селата Злогошиъ, Долни-Коритенъ и Горно-Уйно, около една равнина, висока 1030 метра, които на западъ почва да се спуска къмъ Брѣстовъ-долъ, а на изтокъ образува вододѣлно било между р. Драговцица и Треслинската рѣка, сж разположени четиритѣ махали на малкото село Брѣстѣ. Името си носи отъ многото брѣстови дървета, прѣснати тукъ-тамъ изъ цѣлото му землище. Не се помни цото селището да е имало друго име, а съществува прѣдание, че това име му е старо.

Вода за пиене взематъ отъ изворитѣ: При Орѣо, Доданъ, Мали-Бресъ, Голѣми-Бресъ, отъ кладенеца Стубелъ и отъ чешмата Доданъ.

Землището на селото е изложено, както и полетинското, на всички вѣтрове, обаче къщитѣ сж построени въ мѣста, които сж запазени отъ тия вѣтрове. Селянитѣ именуваатъ разнитѣ вѣтрове съ слѣднитѣ имена: горнякъ (сѣверния), совиянецъ (сѣвероизточния), црѣногорецъ (западния) и жешкио (южния). Црѣногорецътъ и жешкио почти винаги докарватъ дъждъ или сиѣгъ.

Работната земи — ниви, ливади, зеленчукови и овоцни градини — е разположена така: дѣто има изворъ, тамъ се намиратъ ливадитѣ и зеленчуковитѣ и овоцни градини, дѣто е безводно и мѣстото е открито или е въ падина, обърнато е на ниви, които се посѣватъ главно съ пшеница и ръжъ. Нужнитѣ сгради за добитъкъ се намиратъ при тия за живѣние на хората.

Селото Брѣстѣ е разбиенъ типъ селище, което, доколкото помнятъ стари хора, не е било куино. Днесъ селото се състои отъ 4 махали:

1. Звенѣлска махала — брои 5 къщи, всички отъ едно потекло. Прѣди „единъ вѣкъ“ основателитѣ, дѣдо Йованъ и Пеша, дошли тукъ изъ Звенѣлско (с. Ярловици) и днесъ цѣлата имъ рода образува махалата.

2. Бѣловска махала — 5 къщи. Основателитѣ на махалата, дѣдо Стефанъ и братята му (дѣди на 65 годишния живъ и сега дѣдо Дойчинъ), сж се прѣселили тука изъ радомирското с. Вѣлово, около 15 км. далече отъ Брѣстѣ. Въ това село (Вѣлово) имало една кула, въ която живѣли кръджалии. Главатарьтъ имъ искалъ да посегне върху честта на сестрата на дѣдо Стефана „убава Мара“. Поради тази причина дѣдо Стефанъ и братята му убили кръджалията, кулата напълнили съ слама и я изгорѣли, а слѣдъ това побѣгнали въ шахията Крайице и се заселили въ днешната махала Вѣловска. Тѣ първи сж побили колець въ брѣстко землище и се считатъ за основатели на селото.

3. Мало-Бреска махала — 4 къщи отъ два рода. Прѣди 50—60 год., на земята (ниви и ливади) на изселитѣ се въ с. Соголяно 2 домакинства отъ Бѣловци, дошли тукъ изъ Сушица дѣдо Стоянъ

и дѣдо Гьоргия. Едното домаќинство води потеклото отъ с. Чешлянци отъ нѣкой си дѣдо Радоня.

4. Махала Баба-Вуканица — 1 кѣща, която влиза въ Мало-Бреска махала.

Говори се, че много отдавна въ сегашния синоръ на селото имало 3 заселища: 1. Мали-Брѣсть съ около 50 кѣщи, всички вкупъ. Днесъ въ тази мѣстность личатъ дупки, дѣто сѣ били сградитѣ. Тукъ се намира и единъ голѣмъ изворъ съ име Мали-Брѣсть. 2. Второто село се казвало Сѣлице и броело 60 кѣщи. И въ тази мѣстность сега има дупки. Тукъ, до мѣстото, дѣто извира другъ голѣмъ изворъ, била построена черква, отъ която днесъ има остатъци — зидини (темелитѣ) и едно чамово дърво. Въ тия зидини прѣди 30 години била намѣрена малка лажичка, прилична на днешнитѣ, съ които се дава причастие. На единъ камѣкъ има издълбанъ голѣмъ кръстъ. 3. Третото село, неизвѣстно съ колко кѣщи, се казвало Голѣми-Брѣсть. Изглежда, че и то е било купно и било разположено, дѣто е днешната Бѣловска махала. Тука сега се намиратъ остатъци отъ хорозанъ, тухли, зидини и др. Въ нивата на Ризо Спасевъ се открили основитѣ на много голѣмо здание, зидано съ хорозанъ и тухли (въ варѣта се намира доста едъръ пѣськъ). При тази сграда била доведена вода по прѣстени кюнѣци отъ извора Доданъ, отъ който сега се ползува Бѣловската махала. Най-стариятъ селянинъ въ селото, дѣдо Яначко Петруновъ, 76 годишенъ, слушалъ отъ своитѣ дѣди, че това здание, заедно съ всичката земя отъ ниви и ливади около него, били метохъ на Атонския манастиръ Зографъ. Тука манастирътъ отглеждалъ волове и коне. Това донѣдѣ трѣбва да е вѣрно, защото само селяни отъ Брѣсть, Полетинѣци и Злогошъ (съсѣдни села) отиватъ по печалба у Св.-Гора; значи запазенъ е единъ споменъ отъ стария манастирски метохъ. Поменатитѣ 3 села, говори се, че били поразени отъ чума, отъ която останалъ живъ само нѣкой си дѣдо Велко, избѣгалъ послѣ неизвѣстно дѣ. Така, продължава разказвачтъ, запуснати 3 села, додѣто се заселили Бѣловци и основали днешното с. Брѣсть.

Че дѣйствително сѣ смѣстували въ брѣстско землище 3 села, запазено е и слѣдното прѣдание: недалечъ отъ махала Мали-Брѣсть се намира една рѣтлива, която днесъ се казва „сироваскарски гробища“. На това мѣсто едно врѣме се срѣщнали сироваскаритѣ на старитѣ 3 поселища и, споредъ обичая, сбили се съ дървенитѣ си топузи. Боятъ билъ така ожесточенъ, че отъ всички сироваскари останалъ само единъ. Той обаче, отъ радостъ, споредъ едни, или отъ срамъ, споредъ други, не искалъ да се върне въ селото самъ и хвърлилъ топуза си възбогъ, наведналъ главата си и съ нея го дочекалъ. Топузътъ билъ тежъкъ, та прѣсналъ черепа му, и той умрѣлъ до дружината си. Всички били погребани на щцото мѣсто. Сега мѣстото е заето отъ ниви, изъ които, кога се оре, се изравятъ човѣшки черепи и кокали.

Като се сравни съ други села въ Крайще работната земя на с. Бръсть, ще се види, че тя е много по-плодородна, защото по-голямата част отъ нея е иловица, черноземъ и размѣсена. Нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ (коритѣ) се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Зеленѣлото, Крѣмици, Тренетлика, Тоѣло, Рѣсон, Гумнище, Говедарница Долни-Прогонъ, Велковица, Тънка-Круша, Киселица, Дѣдина-Меяна, Лѣса-Орица, Ресѣтица, При Клено, При-Глого, Опашката, Баба-Вукана, Петрева-Чука, Широки-Ридъ, Циганка, Джуровъ-Долъ, Лозище, Сироваскарски-Гробища и др.; ливади: Рѣдина-Ливада, При Дабица, Стубелъ, Рашката, На Друмо, При 'Ано, Осойнитѣ, Коритѣ, Цалипите, Свърътината и др.; кории: Стара-Кория, Лѣса-Орица, Бачнище, При Чукаро, При Лещаро, Света-Вода, Беловска-Осойна, Кошарица и др.

Главниятъ и изключителенъ поминъкъ на селянитѣ е земедѣлие и скотовѣдство. Нивитѣ имъ раждатъ, сравнително, добра пшеница и ръжъ, та много сѣмейства продаватъ излишното жито. Все пакъ мнозина отъ селянитѣ излизатъ по печалба изъ околнитѣ села, а сѣщо и вѣтъ отъ околията. Прѣди 30—40 години, както се спомена вече, сѣ отивали по печалба и въ Света-Гора, но сега вече не ходятъ.

39. Рѣсенъ.

(Височина — 890 м. при училището).

На въпроса, кой прѣвъ е дошълъ тукъ и побилъ колець, та основалъ селото, дѣдо Спасе Стояновъ, 75 годишенъ старецъ отъ Стоймирова махала, отговори: „Морѣ къбравъ да се е побилъ! Прѣклетъ да е! Та нема ли на друго мѣсто да го побие, а тая пустолия избра, та село да прави?“ По-вѣрна характеристика за селското земленице не може и да се даде. И, наистина, цѣлата околностъ на селото не е нищо друго освѣнъ единъ лабиринъ отъ пороища, които сѣ издѣлбали и моделирали лесноразрушимитѣ дилувнални пластове и сѣ свѣткли и свличатъ грамадно количество материялъ, който трупатъ отъ дѣгѣтъ страни на Суничката долина и полѣка-лека унищожаватъ миниатюрнитѣ ливади, гледани съ такава голѣма грижа отъ бѣднитѣ селици. Този именно съставъ на земнитѣ пластове прави да не може да се взематъ сериозни мѣрки за спиране на пороищата. Цѣлото земленице почти е абсолютно оголено. Рѣдката джбова гора, останала само на 2—3 мѣста, не е въ състояние да спре свличането на пѣськливата почва, и затова голѣмото инакъ село Рѣсенъ е застрашено за бъдещото си съществуване. Всичкитѣ рѣсенски долини пращатъ прѣвъ пролѣтъта водитѣ си, а прѣвъ лѣтото пѣсцитѣ си, въ голѣмото пороище Суничка-долина. Самото ѣ име показва, че тя е безводна. Тя почва надъ мѣстността Стари-Кладенець (около 1½ км. на сѣверозападъ отъ училището), а при „Селище“ (дѣто сега се намира по-голямата частъ отъ зеленчуковитѣ градини на селото) приема

отъ лѣва страна друга суходолина. Отъ извора Стари-Кладенецъ изтича вода, колко що трѣбва за една малка чешма, но по-надолу се усилива съ още толкова вода, която излива изъ пѣсѣчнитѣ насипи, та се образува потокъ, съ което цѣлото село полива поменатитѣ зеленчукови градини. Прѣди десетина години тукъ ставали голѣми разправии, придружени често пакти съ скубане на коси и разкървяване на посове между женитѣ, дошли да поливатъ, но сега тая неприятность е избѣгната: селото си „уцанило“ единъ човѣкъ, който, срѣщу 48 л. „платка“, нази редъ при поливането, та сега, додѣ „водаро“ не повика, никой не дохожда да полива. По течението си Сушичкитъ долъ приема отъ двѣтъ страни много суходолини — пороища, отъ които по-голѣми сѣ два: она що иде откъмъ рѣсенската махала Стѣпановци и другъ, който дохожда откъмъ с. Бѣлуть.

Цѣлото рѣсенско землище, гледано отъ мѣстността Ветърна-Воденица (1010 м.), прѣдставява отъ себе си една тѣжна и грозна картина: оголени сухи бапри, изподрани отъ пороища склонове на долини, покрити съ камъни и пѣсѣкъ равнини и... само пѣсѣкъ и пѣсѣкъ: горѣ, долѣ, въ лѣво, на дѣсно — навсѣкждѣ голота и пѣсѣкъ. Силниятъ лѣтенъ пекъ те кара да си мислишъ за Сахара. И дѣйствително, прѣснатитѣ тукъ-тамъ зелени, но съвсѣмъ малки ливадки, въ които стърчатъ плодни дървета, ти наумявамъ и за сахарскитѣ оазиси!

Интересно за рѣсенското землище е, че всѣка почти долчинка има и малкъ потокъ — нѣщо което туря въ недоумѣние пактника, защото почвата на прѣвъ погледъ изглежда варовито-пѣсѣклива, и всѣки би прѣдположилъ, че въ такъва мѣста нѣма или нѣкъ е рѣдкость изворната вода. Горѣ, въ Рудивата, южнитѣ склонове на които принадлежатъ на с. Рѣсенъ, нѣма вода ни за цѣръ. Подпочвенитѣ пластове сѣ чисто варовити скали, изъ шуплитѣ на които дъждовната вода се процѣжда като прѣвъ решето. Обаче, по-долу, при селото (махалитѣ му), дѣто почвата и подпочвата е насипъ, смѣкнатъ отъ рудината и дѣто основната скала е на много дълбоко, водата не достига до нея и не пропада, а излива на много мѣста, като незначителни кладенци. Ето защо селянитѣ иматъ достатъчно вода за пиене, само че лѣтно време за добитѣка не навсѣкждѣ се намира. „Нѣмаме си голѣма вода, а оно онака не ни е малко“, казватъ селянитѣ. Защото си нѣматъ „голема вода“, затова въ селото нѣма и воденици. Само зимно и пролѣтно врѣме у Сушичка долина (отъ лѣва страна, подъ Шейнова махала) меле една воденица; ето защо селянитѣ сѣ принудени да носятъ мливо въ селата Радичевци, Райчиловци, Млѣкоминци и Рибарци. По-лични чешми въ рѣсенско землище сѣ Вирове надъ Стѣпанова махала и чешмата у Село. близу до училището. Последниятъ чешма усилива водата на дола, дѣто извира, та служи за поливане на зеленчуковитѣ градини. По-добъръ изворъ (лѣтно врѣме не успѣва да оттича, защото много се черпи отъ него) е „Кладенецъ“ до Глоговска махала. Останалитѣ махали взематъ вода отъ малки кладенци и отъ бунари. Днесъ въ селото има 5 бунари,

изкопани все на „вододражни“ мѣста. Водата имъ не е дингъ вкусна; най-вкусна и лека е тая отъ чешмата „У Село“.

Нивитѣ на селянитѣ сж прѣснати безредно изъ синора, та отдѣлно мѣсто за пасбище почти нѣма, освѣнъ часть отъ ребрата и билото на Рудинята отъ южна страна. Работната земля е мвою неплодородна и, ако се не наторява (най-често посрѣдствомъ егреци), не би дала нѣкакъвъ приходъ. Ето зацо селянитѣ сж принудени да разорватъ и засѣватъ голѣми пространства отъ земля, за да изхранитъ сѣмействата си. Всѣко „вододражно“ (дѣто държи вода) мѣсто е използвано за ливада. Все пакъ селото е „кѣтъ“ откъмъ сѣно (не му достига). Гори (корни) иматъ съвсѣмъ малко и то само отъ джбови дървета. Не ги сѣкатъ до коренъ, а само кастрятъ шумата, твърдѣ пужна за храна на добитъка имъ; инакъ и едно дръвце не би останало. Прѣди много години въ селското землице ще да е имало и борови гори, тъй като силнитѣ порои често пакти сега изравятъ едри борови пѣнове. Нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които посятъ слѣднитѣ имена: ниви — Заногъе, Заедница, Света-Вода, Къекъерина-Надина, Райкъевица, Честаръ, Прованлъеница, Бара, Раздолци, Дудучица, Муричъ, Рудина, Деяповци, Прѣсвета, Ласъ, Пужаръ, Залузина, Мрѣтвица, Шенпка, Майсторница, Терзийско-Расие, Врѣтача, Звѣзда, Стублица, Путилка, Ленище и др.; ливади: Ястребовъ-Долъ, Разкрѣсие, Радиславица, Пашино-Орище, Бубреница, Селище, Бегличко-Гумно, Масарко, Кляшъ, Крушица, Царговище, Ласъ, Котлинъе и др.; гори: Луковъ-Долъ, Палтна, Гяковъ-Ридъ, Плачковица, Солище, Ласъ, Адамово-Присое, Мартиница, Калуджарско-Осое, Обръшинъе, Къитка, Чѣстъръ, Уйненско-Шумъе и др.

Село Рѣсенъ е разбиенъ типъ селище. Тука нѣма условия за голѣмо кунно село: нито има мѣсто, дѣто би могли да се събератъ толкозъ къщи и имотитѣ имъ да бждатъ близу и лесно достъпни, нито нѣкъ други нѣкои условия позволяватъ да сжществува подобенъ типъ селище. Изглежда какво въ Крайце, за да сжществува кунно или разпрѣснато селище, едно отъ главнитѣ условия е, дали работната земля е подъ рѣка, та лесно да се наторява отъ гюбрето, което се изхвърля отъ кошарата, построена винаги и всѣкога близу да къщата за живѣние. Ако може да се отива съ кола навсѣкъдѣ изъ землицето, тогава селището е покунно, инакъ всѣки отива да бжде най-близу до работната земля. Така е и съ селото Рѣсенъ. Сега то брои 14 махали, прѣснати къ кръгъ, на който центъръ може да се вземе мѣстото, дѣто е училището и зеленчуковитѣ градини (тамъ кждѣто прѣди 60 години е било кунното зеселище):

1. Стѣпановци, Стѣпанова махала, бров 4 къщи отъ единъ родъ. Разположена е въ началото и отъ дѣсна страна на едноименна долина. Водата имъ за пиене се намира далече около 500 крачки на

сѣверъ. Близу до махалата минава коларски пътъ отъ изворската махала Сушичка махала за къмъ Кръстанова махала (Рѣсенско).

2. Около 2 км. на югоизтокъ отъ Стѣпанова махала въ единъ оголенъ валогъ на Рудината (политѣ ѝ) е разположена Кръстанова махала — всичко 6 къщи отъ едно потекло.

3. Около 1½ км. на юго-изтокъ отъ Кръстанова махала въ началото на Крецулската долина се намира махалата Бѹбревица — 9 къщи. Двѣ отъ тѣхъ сѫ малко по на сѣверъ отъ общата махала и се казватъ Пачерѣзовци.

4. Точно на вѣнеца, който дѣли рѣсенскитѣ долове отъ Горно-Уйненската долина, е разположена Глогѹвичка махала или както я наричатъ Ласъ махала — 7 къщи.

5. Около 200 крачки на западъ отъ тази махала се намира Младжина махала, разположена въ единъ валогъ, който доста добрѣ пази къщитѣ отъ студенитѣ вѣтрове. Тя има 10 къщи. Точно на югъ отъ тази махала — около ½ км. далече — на прѣслѣпа Джево стоятъ усамотени двѣ ханчета: баба Гѹбиното и Попѹвото. Прѣди да бжде направено шосето Босилградъ — Кюстендилъ по течението на Драговищица тука минаваше тоя главенъ пътъ. Сега ханчетата стоятъ почти запустѣли.

6. На югъ отъ рѣсенскитѣ ханчета, откъмъ рибарскии долъ Голѣма-падина, въ едно стрѣмно мѣсто, е разположена махалата Лютосос — 4 къщи.

7. На западъ отъ тази махала, далече около 1½ км., по югоизточната страна на оголения баиръ Драйна-Глава, е разположена махала съ същото име — Драйна-Глава — 7 къщи. Наричатъ ги още Глогѹвичанье.

8. На югъ отъ Драйна-Глава се намира Влаенска махала или както я наричатъ Влаинья махала — 6 къщи.

9. Шейнова махала е прѣената на малки групи, отдалечени по 300—400 крачки по сѣвернитѣ склонове на Драйна-Глава.

По дѣснитѣ склонове на Сушичката суходолина, южно, югоизточно и източно отъ върха Китка (1024 м.), сѫ разположени още 5 махали:

10. Бѹрбулова махала — 7 къщи (близу до пътя, който иде откъмъ с. Вѣлутъ).

11. Кьерѹвска махала — 4 къщи.

12. Плѹднище — 3 къщи (всичкитѣ сѫ цигански).

13. Стоймирова — 7 къщи.

14. Бѹра махала — 1 къща.

Въ всички махали, освѣнъ Шейновата, домакинствата сѫ отъ едно потекло и самитѣ махали носятъ имената или прѣкоритѣ на изврнитѣ си основатели.

И село Рѣсенъ е било (прѣди 60 години) кунно заселище. Дѣдо Стоица Митревъ, 95 годишенъ старецъ, помни кунното село съ 20 къщи, разположени въ мѣстността Селище, малко по на сѣверъ отъ

училището, отъ дѣсна страна на дола. И сега даже може да посочи чия къща на кое мѣсто е била. Говори се, че най-старото заселище било още по на сѣверъ, въ мѣстността Стари-Кладенецъ: то броело малко къщи и ужъ било изгорено отъ минаващи тука единъ пжтъ турски войници, та се прѣмѣстило по-низко. Днесъ нѣма никакви остатъци отъ това най-старо заселище. Мѣстата и на горното и долиното заселища сега сж обърнати въ зеленчукови и овоцни градини, въ които само Стѣпанова махала нѣма дѣлове.

Никой не знае нѣщо за първитѣ основатели на селището, за имената имъ, зацо и откъдѣ сж дошли. А сжщо никой не може да знае, отдѣ иде името на селото. Наричатъ го Рѣсенъ, а землището казватъ рѣшлянско, хората — рѣшляне, а не ресенчане.

Селището не е бѣдно откъмъ старини. Въ мѣстността Кляшъ, която се намира малко на западъ отъ Вѣтърна-Воденица, днесъ се изравятъ голѣми тухли, служели вѣроятно за посылка на стради, защото сж правилни и съвѣмъ не прищатъ на погребалнитѣ. Говори се, да сж отъ „лятинско“ врѣме. На това мѣсто се намира оброчището св. Богородица. Темелитѣ на старинската черева селянитѣ сж открили, но нищо интересно не е намѣрено. Сега зарадъ оброчището се пази съвѣдната малка джбова горичка, отъ която никой не смѣе да сѣче, за да не „оградише“.

Близу до махалата Бѹбреница се намира оброчището св. Троица. Доскоро до това оброчище стърчели 7 грамадни джба, отъ които сега стои само единъ. Говори се, че едно врѣме голѣмниятъ съборъ св. Троица, който сега става въ мѣстността Славчето въ с. Изворъ, ставалъ тукъ. Турцитѣ го прѣмѣстили въ с. Изворъ, защото еднажъ (на събора) въ Рѣсенъ станало „гулемо убийство“.

Въ Стѣпановъ-долъ, въ мѣстността Калуджарско-Осое, имало нѣкога голѣмъ манастиръ, отъ който сега не е останало нищо. Само остатъци отъ употребяванъ за градежъ материалъ (тухли и хорозани) се намиратъ въ мѣстността Градище (дѣто сж градинитѣ на Стѣпановци). Прѣданieto казва, че с. Бѹдуть било метохъ на тоя манастиръ, а бѹдучани работѣли нютитѣ му на изполу. И защото укривали по нѣщо отъ манастирския „берекетъ“, сега мнозина отъ нхъ сж аляви (педъгави): кой гушавъ, кой кривъ, кой гърбагъ. Манастирътъ (името на храма никой не знае) билъ изгоренъ отъ турцитѣ, а валугеритѣ му се разбѣгали.

Въ мѣстността „Ямитѣ“, надъ Кръстяноца махала, има 3 голѣми дунки, които вѣрватъ въ земята хоризонтално. Тѣ не сж пещерни дунки, а по всячко се вѣска, че сж изкуствени. Тѣ сж рударски ями, защото въ изхвърлената изъ тѣхъ земя се намиратъ парчета отъ желѣзенъ пиритъ и гаденитѣ. Прѣди години въ тия ями селянитѣ криели частъ отъ овцитѣ си при провѣрка на бегликчинитѣ стражари.

На двѣ-три мѣста изъ синора на селото стоятъ едри грамади отъ прѣсть и камъни, остатъци отъ грамадна рударска работа. Тукъ сигурно

е „плавено“ злато — така е останалъ поне споменъ у селянитѣ. А че дѣйствително злато е търсено и задоволително намирано, говори и фактътъ, че и днесъ пролѣтно врѣме изъ много отъ тукашнитѣ долини, кога още водата не е прѣсъхнала, певрокопски златари прѣмиватъ нѣсъка и изкарватъ люспи злато. Ако би имало всѣкога вода, златаритѣ не би напускали работата и прѣзъ лѣтото. Говори се, че за да си набавятъ вода, старитѣ златотърсители отбивали по дълга вада Метохийска рѣка и прѣзъ мѣстността Славчето (при с. Изворъ) докарвали тукъ водата. Най-добри сѣ запазени слѣдитѣ отъ рударската работа въ мѣстността Грамадитѣ (около 50 крачки на изтокъ отъ училището) и при Бубреница махала (началото на Крецулска долина).

Поминъкътъ на селянитѣ е тежъкъ. Занимаватъ се главно съ земедѣлие и скотовѣдство, но пакъ „да не е торбата, сѣте че пронаднеме“, дума дѣто Спасе Стояновъ. А това значи, че почти всички селяни съ торба на гърба и сѣчица въ нея обикалятъ цѣла България, за да припечелятъ по нѣщо. Решлянѣ сѣ много добри майстори-дюлгери. Като такива, тѣ и въ по-старо врѣме сѣ ходѣли по Сърбия и Влашко, но печалбата имъ не е била много голѣма. Сега, къдѣто и да отиватъ, дохождатъ си доволни и съ добра печалба.

40. Долни-Коритенъ.

(Височина — 960 м. при Витанова махала).

Най-горниятъ махала на това село е отдалечена около 2 км. на югъ отъ черквата на с. Горни-Коритенъ, а съ останалитѣ махали заема разширената частъ на Коритенската долина и склоноветѣ ѝ. Съ малки изключения долно-коритенското землище е плениво, и частъ отъ долинитѣ му сѣ смъкнати отъ пороищата. Въ дѣното на дола тече слабъ потокъ, наричанъ „Рѣката“, по течението на който сѣ направени 5 воденици. Тѣ мелатъ само зимно и пролѣтно врѣме, а прѣзъ лѣтото „лежатъ“. Често пакъ потокътъ съвършено прѣсъхва, та зеленчуковитѣ градини, що сѣ разположени отъ двѣтѣ му страни, завѣхватъ.

Въ цѣлото селско землище има само единъ по-значителенъ изворъ, наричанъ „Изворъ“, който се намира подъ махалата Витановци. Отъ него се напояватъ около 10 декара овошни градини. Изглежда, какво и този изворъ е карстовъ, макаръ че въ съвършено сухи години водата му намалява и прѣсъхва. За пиене отъ него се ползува само Витанова махала. Другитѣ махали взематъ вода за пиене и пране отъ около 12 бунара и 4 чешми. Имената на чешмитѣ сѣ слѣднитѣ: Врѣба, Параспуръ, Пѣсякъ и Чешмата. Въ 4 отъ бунаритѣ водата не е добра за пиене, защото е тежка и безвкусна или „геранлива“, както казватъ тукъ. По-дълбокъ бунаръ отъ 8 м. нѣма. Близу до махалитѣ има и кладенци, нѣщо около 12 на брой; половината отъ тѣхъ лѣтно врѣме прѣсъхватъ, и тогава махалцитѣ „гъичатъ“, т. е. мъкнатъ вода съ „буволи“ (дървени сѣдове) отъ по-далечни мѣста.

Макаръ открито и безгорно, селището не е много студено; обикновено снѣжниятъ покривъ не става по-дебелъ отъ 40 см. и не спира съобщенията. Нѣкои отъ махалитѣ сж по изложени на сѣверозападнитѣ вѣтрове отколкото другитѣ; изобщо, всѣка махала е избрала по възможность най-запазеното отъ вѣтроветѣ мѣсто, но все пакъ долно-коритенскиятъ синоръ се счита за вѣтровитѣ. „Ни сѹша, ни снѣгъ, ни дѣжъ (дѣждъ) досаждатъ толку човѣку, колку вѣтро“, говорятъ селянитѣ. Вѣтроветѣ носятъ слѣднитѣ имена: северияко (сѣверниятѣ), совиянцио или козодеро (сѣвероизточнитѣ) и юго. жешкио (южниятѣ). Последниятъ докарва дѣждъ или снѣгъ. Най-силенъ и мризовитѣ е сѣверниятъ вѣтеръ.

Прѣзъ селото не минава главенъ пътъ, а обикновенъ конски, но по него вървятъ селянитѣ отъ много села за Радомирско, а нѣкои и за Кюстендилъ и често нхти оставатъ да ноцуватъ въ селскитѣ кръчми. Тѣй че прѣзъ селото минаватъ два пътя, които се събиратъ при Ановетѣ: прѣкиятъ пътъ отъ Босилградъ за Радомиръ и стариятъ отъ Изворъ и Божица за Кюстендилъ.

Работната земя има съставъ както тая въ с. Горни-Коритенъ — пловъ черноземъ. Нивитѣ, цо сж на изтокъ отъ хановетѣ, иматъ чисто плова почва. Отъ житнитѣ растения най-много се сѣятъ ечмикъ, ръжъ, и овесъ, по-малко шпеница и царевича. По-високитѣ и изложени на вѣтрове мѣста засѣватъ изключително съ овесъ. Ливадитѣ се намиратъ отъ двѣтѣ страни на „Рѣката“ и ония отъ тѣхъ, които могатъ да бѣдатъ поливани, даватъ два пътя коситба — за сѣно и за отава. Селската мера е сжцо близу до къщитѣ: прѣсната е между нивитѣ и ливадитѣ и отъ година на година става все по-малка и по-малка, защото се разоравя и присвоява. Частна лана нѣма. Зеленчуковитѣ пмъ градини сж съвсѣмъ малки — отъ 1 до 4 ара. И въ с. Долни-Коритенъ нѣма гора — рѣдкитѣ джбови кории, отъ които се взема и за градивенъ материалъ, и за гориво, и за шума, не могатъ да се нарекатъ гора. На сѣверъ отъ оброчището св. Петъръ (отъ лѣво, надъ пътя за с. Сушица) има запазена една джбова гѣста гора (около 150 декара), които принадлежи на черквата (макаръ тя да не е още направена).

Орията земя и ливадитѣ сж срѣдно плодородни. На сѣмейство отъ 8—10 души е потребно 80—100 декара ниви, 15—20 декара ливади, 20—30 декара кории (гора), 50 глави овци, 2 коня, 3—4 крави, чифтъ волове и нѣколко свине, за да може да „помине“, т. е. данъетъ да се изплати и сѣмейството да се изхрани.

Селото е прѣснато на махали, отдалечени една отъ друга отъ 5—10—15 минути, а отъ Сульовци до Дроньовци има 1/2 часъ. Махалитѣ сж слѣднитѣ:

1. Долня-махала се намира на южната часть на синора, на югъ отъ гробищата, и се дѣли на 3 по-малки махали:

а) Дейновци — 4 къщи отъ единъ родъ;

б) Сульовци — 5 къщи; отъ тѣхъ 4 сж отъ 1 родъ съ име Сульовци, а едната носи име Клубарѣвци;

в) Джагалъовци — 1 кѣща. Отъ Дѣяновци до Сульовци има около 1000 крачки.

2. Около 200 м. западно отъ „Изворо“ се намира Витанова махала — 10 кѣщи, всички отъ единъ родъ. На 6.VIII. 909. г. цѣлата фамилия (махала) Витановци броеше 116 души. Основателятъ на махалата, дѣдо Витанъ, е дошълъ отъ близкото село Суница и, като намѣрилъ незаето мѣсто, дѣто сега е разположена махалата, поселилъ се свободно. Синъ му, дѣдо Петре, станалъ състоятеленъ човѣкъ, та върлуващиятъ по това врѣме въ Крайще турчинъ разбойникъ Мустафата му пратилъ хаберъ, да са готви, че щѣлъ да му дойде на гости. Послѣ му изпратилъ и кървавъ рабушь, т. е. да готви колко пари има и съ добро да ги даде, защо иначе съ кръвъ ще му ги вземе. Дѣдо Петре билъ юнакъ човѣкъ, та и „опъ му врѣналъ аберъ — нека дойде, ако обича“. Но Мустафата не посмѣлъ да дойде, понеже кѣщата и частъ отъ имота на дѣдо Петре били заградени съ високъ зидъ, а освѣнъ това ималъ много зли кучета. Въ тази махала прѣвъ пѣтъ е била покрита кѣща съ керемиди. Това направилъ дѣдо Спасе, синъ дѣдо Петревъ. Тогава миналъ отъ тука за с. Изворъ прѣзъ махалата кюстендилскиятъ митрополитъ Иларионъ Ловчански, отбилъ се и светилъ вода въ новата кѣща. Стопанивътъ за честь и слава, заклалъ теле и крава“!

3. Долу, въ рѣката, има самостояйна кѣща, отдѣлена отъ Витановци.

4. Срѣщу Витановци, отъ лѣва страна на дола, се намира махалата Смолниче — 5 кѣщи отъ единъ родъ. Махалата носи още име Портарци, защото едно врѣме цѣлиятъ имъ имотъ билъ заграденъ съ общъ градежъ, и всички отъ фамилията влизали прѣзъ една порта (врата). Махалата носи име Смолниче отъ мѣстността: на много мѣста въ брѣга, изровенъ подъ махалата, излизатъ борови пѣнове, изъ които тече смола. Въ сѣщия страниченъ долъ има и лигнитни каменни вжглища, отъ които махалата се ползува за горивенъ материалъ; горятъ ги заедно съ дърва, защото иначе не издаватъ пламъкъ.

5. Близу до Смолниче е махалата Гилѣвци — 8 кѣщи отъ 4 рода.

6. Дронѣвци или Дропарци — 6 кѣщи. Носятъ това име, понеже били нечисти, раздърпани, непрани, защото нѣмали близу вода, и имъ турили и второто име — Дропарци. Едно врѣме живѣли въ низки, наполовинъ изкопани въ земята кѣщички.

7. Яловарникъ махала — 3 кѣщи. Махалата носи това име поради обстоятелството, че тукъ едно врѣме селото пращало на паша яловината си (овци, които не се доятъ). Махалата е отъ единъ родъ съ Дропарциѣ.

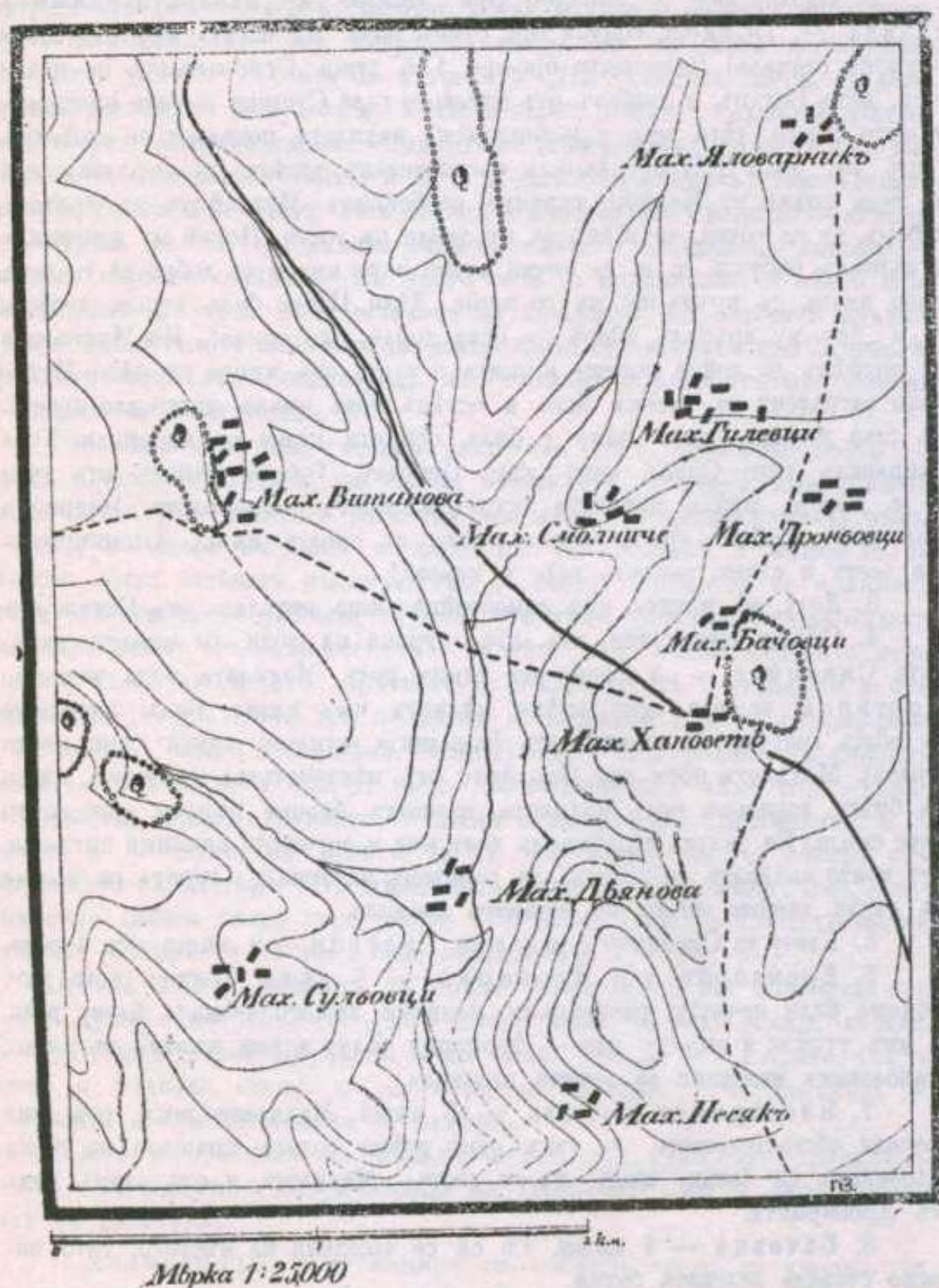
8. Бачовци — 4 кѣщи. Тѣ сж се заселили на мѣстото, дѣто порано ставала селската бачия.

9. Манчѣвци — 2 кѣщи.

10. Чомарѣвци — 1 кѣща. Сѣмейството днесъ е задруга отъ 28 души членове.

11. Ановѣѣ (меснитѣ, кръчмитѣ) — 3 кѣщи.

12. Пѣсякъ махала — 3 къщи. Тя се намира най-близу до с. Брѣсть.

Всячкитѣ сгради за добитѣка, както и други такива, нужни за домакинството (хамбаръ, плѣвна и др.) се намиратъ до къщитѣ за жи-

вѣние и въ повечето случаи сѣ заградени съ общъ градежъ. Гумното съ илѣвника и до тѣхъ кошарата винаги се заграждагъ съ общъ градежъ.

Не е било много отдавна — нѣщо прѣди 70—80 години — кога селото броело само 6 къщи, всички застроени на едно мѣсто, въ „Рѣката“ близо до днешнитѣ гробища. Въ нѣкои отъ днешнитѣ махали се намирали кошаритѣ и тѣрлитѣ за добитъка на това купно село. Слѣдъ врѣме и сѣмействата отишли на постоянно мѣстожителство по кошаритѣ. Мѣстото, дѣто било старото заселище, сега е обърнато на зеленчукови градини. Днесъ за центъръ на селото служи махалата 'Ановетѣ, къдѣто се събиратъ селянитѣ, кога има да рѣшаватъ общи работи.

Околността на селището е богата съ старини. Въ Долня-махала (до Дѣяновци) се намира мѣстность съ име Градище. То е единъ конусообразенъ връхъ, достъпенъ само отъ сѣверозападъ. Високъ е 100 м. Въ основитѣ му се забѣлѣзватъ остатъци отъ дебелъ хорозаненъ видъ, а отгорѣ, на върха, личатъ рушевинитѣ на сгради. Намиратъ изъ тия сгради едри къпове (врѣчви), груби ножове, разенъ видъ „желѣзурия“, монети и пр. Тукъ е намѣрено едно кандило. Сега го притежава селянинътъ Мите Дѣяновъ.

По-надолу, изъ долината, има остатъци отъ втора крѣпость, която селянитѣ наричатъ Бѣдинъ-Градъ. Тукъ е интересно и това обстоятелство, че ливадитѣ, що се намиратъ между Витанова махала и горно-коритенската махала Джуркина, се паричатъ Бѣдино-Поле. А пъкъ между Бѣдинъ-Градъ и Градище има една могила, която явно личи, че е изкуствена, издигната отъ човѣшка рѣка.

На двѣ мѣста въ синора на селото има развалини отъ стари черкви. Подъ махалата Витановци, въ царевитѣ, на югъ отъ „Изворъ“, сѣ разкопани основитѣ на черква, обаче, нищо интересно не е намѣрено. Въ срѣдата на гробищата стърчатъ основитѣ на друга черква. И днесъ стоятъ парчета отъ 3—4 греди.

Прѣди 25 години, кога се правилъ ижтя отъ Кюстендилъ за с. Изворъ, на сѣверъ отъ хановетѣ, къмъ с. Горни-Коритенъ, сѣ изкопали нѣколко врѣчви, плочи, тухли, каменно корито и кънци (прѣстени) за чешми.

Въ оброчището Св. Спасъ се намиратъ монети и едри тухли.

Отъ всичко това, що се каза за старинитѣ, може да се заключи, че тукъ нѣкога цѣвтѣло голѣмо заселище съ великолѣпенъ замъкъ за владѣтеля, построенъ въ мѣстността Градище, който сега заслужва да бѣде разкритъ, за да се хвърли свѣтлина върху тъмното минало на този край.

Жителитѣ на с. Долни-Коритенъ се занимаватъ главно съ земедѣлие и скотовѣдство. Нивитѣ, ливадитѣ и горитѣ (коритѣ) имъ се намиратъ на мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Бѣдинъ-Градъ, Смиль, Глого, Прогонъ, Езеро, Параспуръ, Къилавецъ, Жижниче, Доданъ, Раслатица, Видимъ, Песякъ, Модро-Поле. Асприте, Джорговица, Кавенето, Турски-Гробъ, Мало-Поле, Лаловица, Крѣнжилица, Турска-Орница, Обрѣшинѣ, При

Аначките и др.: ливади: Глого, Габеръ, Старо-Седалище, Бодино-Поље, Шарабанкѣи, Излако, Геренъ, Раснатица, Клено. Езеро, Клубарица и др.; гори (кории): Црѣвенка, Рупата, Навой, Вуча-Круша, Крецулъ, Къилавецъ, Обрѣшинье, Планината и др.

Покрай главното занятие (земедѣлие и скотовѣдство) мнозина селяни доизкарватъ прѣхраната си и съ второстепенни — шивачи, кожухари, дюлгери и кираджии. „У работа“ (дюлгерлъкъ) отиватъ най-много въ Дупнишко. Въ селото има 3—4-ма майстори дюлгери, които всѣка година събиратъ „тайва“ (тайфа) чираци и калфи и съ тѣхъ отиватъ по печалба. Излизатъ въ началото на пролѣтѣта и се връщатъ за „Печинденъ“ (14. октомврий — Петковденъ). Майсторитѣ обикновено спечелватъ по 400—500 лева, а чирацитѣ и калфитѣ — по-малко. Въ селото има и кираджии (5—6 души) съ коне. Донасятъ манифактурни и други стоки отъ Радомиръ за Босилиградъ и околнитѣ села, а изнасятъ кожи, масло и др. за Радомиръ (Напоследъкъ тия нѣща се донасятъ и изнасятъ вече чрѣзъ Кюстендилъ). Нѣкои отъ кираджинтѣ продаватъ и ракия изъ Софийско и Врачанско.

41. Горни-Коритенъ.

(Височина — 980 м. при черквата).

При с. Горни-Коритенъ Ушинската планина се спуска терасовидно, право на югъ отъ върха Чардакъ (1500 м.) и образува надъ селото водораздѣлно било между Треклинска рѣка и Драговищица. Отъ това било, пакъ съ южно направление, почва изпърво доста широка, а послѣ тѣсна долина, която носи име Горно-Коритенска, Долно-Коритенска и Класурата (при с. Горно-Уйно) — изобщо име споредъ ямето на поселищата, разположени по склоноветѣ ѝ. Надлъжъ по направление на долината, отъ лѣвѣтѣ ѝ страни, лежатъ махалитѣ на с. Горни-Коритенъ и то главно въ най-горнята ѝ частъ, въ кръгъ около централната махала Село, дѣто сега се намира черквата и училището. Цѣлата частъ отъ долината, дѣто държи синорѣтъ на селото, съ малки изключения, е плешива: тукъ-тамъ само се зеленяетъ дѣлове отъ рѣдка дъбова горица, които отъ година на година ставатъ по-малки и по-малки. Дѣното на долината е заето отъ ливади и нѣколко декари (около 20) овощни градини, а надъ тѣхъ лежатъ нивитѣ и пасбищата. Пространно пасбище за дребенъ добитъкъ селото притежава по източнитѣ склонове на Изворската Рудина.

Цѣлото горно-коритенско землище лежи върху триаски варовници и доломитни пластове, които на много мѣста ерозивната сила на водата е прѣсѣкла и открила конкордантно лежащитѣ подъ тѣхъ не ва голѣма дълбочина червени пѣсѣчници и конгломерати. Поради тоя строежъ на пластоветѣ въ синора на с. Горни-Коритенъ по-рѣдко се срѣща изворна вода, но пакъ и лесно се правятъ бунари, отъ които по-голѣмата частъ отъ махалитѣ се ползватъ за пиене и пране. Изворна вода има само долу, низко въ долината. На сѣвероизтокъ отъ черквата, далече около 300

крачки, въ една малка странична долинка, надъ която прѣди 60 години било разположено купното село, блика карстовъ изворъ „Новата-Вода“.

На това мѣсто, прѣди да бѣде откритъ извора, пролѣтно врѣме, при топене на снѣговетѣ, често пѣти изъ дупкитѣ на варовницитѣ излизала вода на чешмички. Селянитѣ нарѣкли мѣстово „Шопкитѣ“ (чешмичкитѣ). Слѣдъ стопяване на снѣговетѣ, шопкитѣ прѣставали да текатъ. Единъ пѣтъ прѣзъ лѣтото на 1895. год. баба Нушка (Анушка) Величкова polegнала тукъ подъ сѣнката на едно дърво и, като се заслушала, дочула боботенето на течеца вода. Разказала това на домашнитѣ си, и тѣ, заедно съ други селяни, почнали да копатъ, за да търсятъ подата. Между чисто варовититѣ скали изкопали една яма около 4—5 м. дълбока и открили „жичката“ на водата. Слѣдъ една година изкопали още и намѣрили вода, колко за една воденица. Сега „Новата Вода“ никога не прѣсхва, но лѣтно врѣме чувствително намалява и остава колко за $\frac{1}{2}$ воденица. Ако се копае още малко, сигурно ще се хване цѣлата вода и тогава ще може да се построятъ и воденици надолу подъ черквата, и едно отъ теглата на селянитѣ отъ Горни-Коритенъ ще се свърши: нѣма вѣчно да „мъкнатъ“ мливото си чакъ въ Изворъ и Треклина. Освѣнъ тоя изворъ, има още на 3 мѣста (въ махалитѣ Джуркина, Лозанова и Мазгарци) по единъ малкъ кладенецъ съ варовита вода, по понѣкога прѣсхватъ. Селянитѣ се ператъ съ бунарска вода.

Спроти положението, което заематъ различнитѣ махали въ коритото, различно сж изложени на вѣтрь. Напримѣръ, махалата Мазгарци е на открито, затова и всички вѣтрове я хвацатъ. Джуркина, Лозанова и Любенова махали сж закрити за сѣвернитѣ вѣтрове, а открити на южнитѣ. Ето защо въ тѣхъ най-рано се стопява снѣгътъ и най-рано захвацатъ да орятъ за пролѣтнитѣ посѣви.

Работната земя се намира до къщитѣ. Тя е иловистъ черноземъ, недотамъ плодороденъ. Царевницата въ такава почва я бива на години: при къшовни години тя загива, а при сухи става по-добра. Засѣватъ нивитѣ главно съ рѣжъ, ечмякъ, лимецъ, пшеница, а по-високитѣ ниви и съ овесъ. Спрѣмо другитѣ села, тука посѣватъ повече ниви съ лимецъ и брица (тѣй наричатъ пролѣтната пшеница). Въ „вододражнитѣ“ мѣста сж образували ливади, отъ които косятъ само веднажъ въ годината трѣва. Въ всѣка махала има и по малко кория (дъбови горички), отъ които кастрятъ вѣйкитѣ заради шумата. Селото притежава обща селска гора откъмъ синоритѣ на Треклина и Габрешевци задъ върха Бѣли-Камъкъ (1280 м.). Гората се състои отъ дребенъ букъ и габерь и сега, макаръ и да е охранителна, пакъ се опустошава отъ селянитѣ; тѣ постоянно крадатъ отъ нея, защото нѣма отдѣ отъ друго мѣсто да взиматъ дърва за горене. Нивитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: Дерендичица, Богданица, Чаврънче, Маринковица, Шопуръ, Лазаровъ-Ридъ, Горня-Ширинъ, Кюрчийска-Падина, Кочъ-Кория, Вратница, Голка, Гиздавецъ, Ралѣвка, Пладнище, Езерото, Джуркина-Пѣва, Боговски-Камиякъ, Горня-Ширинъ,

Крълѣвица, Дундарица, Кукитѣ, Добри-Долъ, Патерица, Касъмница, Николчина-Локва, Джокѣвица, Бойчулица, Драговецъ, Огорелка и др.; ливадитѣ — Цвѣтковица, Лежище, Янковица, Павлевица, Расова, При Бунаро, Душина, Миланица, Ленище, Коренкъовица, Юртъ, Цигански-Долъ, Расолница, Стубелъ, Ралоква, Драговецъ и др.; коритѣ — Янкова-Кория, Чуковица, При Маноте, Поякъе, Бойно-Осое, Ръсова-Глава, Качарица, Борница, Чучулякъ и др.

Село Горни-Коритенъ е разбиенъ тинъ селище. Състои се отъ 8 махали:

1. Любенова махала — 8 къщи. Тя се намира отъ дѣсна страна на пътя, като се пътува отъ с. Изворъ за Горни-Коритенъ. Всички домакинства произхождатъ отъ единъ родъ. Двѣ къщи носятъ име Маринковци.

2. Отъ дѣсно на Коритенската долина, близу до черквата (около 200 крачки), се намира Лозанова махала — 6 къщи.

3. Подъ Лозановата махала (около 500 крачки далече) се намира Джуркина махала — 12 къщи. Тя е най-близу до донокоритенската махала Витановци.

4. Въ самото начало на долината се намира Расова махала. Името ѝ произходжа отъ думата расъ = дърво, въ което се натрупватъ окастренитѣ вѣйки (лисничина) за храна на добитъка. Тя има 8 къщи.

5. Спасанова махала се намира също въ началото на дола, но по къмъ лѣвата му страна. Брой 15 къщи. Отъ нея произхожда и Расова махала.

6. Малко по на изтокъ отъ махалта Спасановци се намира помалката Богдановци — 3 къщи.

7. Най-голѣмата махала е Мазгарци — 26 къщи, разпрѣдѣлени на 3 дѣла, които сж отдалечени съ по 500—600 крачки единъ отъ другъ. Тя се намира точно на изтокъ отъ черквата, около 2¹/₂ км. далече.

8. Селото махала — 4 къщи. Тука се намиратъ една кръчма, двѣ бакалници, училището и черквата.

Прѣди около 60 години, както говори баба Наза Димитрова, кога тя била невѣста, селото било купно. Всичко броило 11 къщи, построени една до друга надъ „Новата-Вода“. Сега тамъ стърчатъ нѣколко жанкови дървета и едвамъ-едвамъ личатъ вгълбватники отъ нѣколко основи на сгради. Дѣто сж построени сградитѣ на днешнитѣ махали, тамъ тогава били само кошаритѣ на селянитѣ, при които послѣднитѣ живѣли на постоянно отъ „Джурджовденъ до Митровденъ“ (отъ 23. априль, до 26. октомврий), а зимата прѣкарвали „у село“. Селянитѣ много порано искали да напуснатъ селото и да останатъ по кошаритѣ, понеже тамъ имъ било по-удобно, но турцитѣ не давали; тѣ насила заставяли да стои частъ отъ сѣмейството долъ, у село, и прѣвъ лѣтото, за да имъ вой да ги посрѣща и изираща.

Селото носи име Коритенъ (Горни, защото има и Долни) отъ видѣ на заселището, дѣто е разположено. Между Рудината отъ западъ и продълженнето на Ушписката планина — Бѣли-Камикъ — отъ изтокъ, се заключава Коритенската долина, която дѣйствително прилича на корито.

Никой не знае и не може да каже, кой е и отдѣ е дошълъ първиятъ основателъ на сегашното село.

Откъмъ старини селото е бѣдно. До черквата и около „Новата Вода“ при ораше и коване на земята изравятъ тухли, хорозанени зидове и разни „желѣзурни“. Намѣрили и нѣкаква сѣкирка, по сега е изгубена. На много мѣста покрай черквата се изравятъ и монети (златни, сребърни и мѣдни) отъ римската императорска епоха — всички сж съ глави.

Бѣлѣжито е село Горни-Коритенъ за Крайщето като мѣсто, отдѣто сж изѣзли първитѣ мѣстни свещеници-учители и просвѣтени хора въобще.

Поминѣкътъ на селенитѣ е както този въ съседнитѣ села — земеделче и скотовѣдство, а покрай него и „торбата по курбетъ“. Излизатъ всѣка пролѣтъ като дюлгери изъ Загорйе, Дунишко и Софийско.

42. Изворъ.

(Височина — 870 м. при черквата).

Около 4 км. на сѣвероизтокъ отъ Босилиградъ, като се върви по пороището Изворница, въ подножието на планината Рудина се намира центъра на с. Изворъ, чинто голѣма черква, голѣмо и красиво училище и около 30—40 бѣлосани керемидни къщи до тѣхъ му придаватъ изгледъ на голѣмо заселище. Двѣстѣ метра на сѣверъ отъ черквата, подъ единъ брѣгъ отъ варовита прѣстъ, блика силенъ варовитъ изворъ — Изворо — който е и причина, за да се образува заселище на това мѣсто. Безъ него не би могло да съществува селото поне на това мѣсто, защото особениятъ характеръ на подпочвенитѣ пластове (синкави варовити и доломитни долногвиски пластове) правятъ почти невъзможно изкопането на бунари съ пивка вода. „Изворо“ дава вода колко за една воденица и никога не намалява чувствително. Рѣдко сж години, кога селянитѣ могатъ да забѣлѣжатъ, че водата е понамалѣла. Зимно врѣме водата му не замръзва; даже и най-долната воденица, която отстои около 1½ км. подъ селото, свободно меле и при най-голѣмъ студъ. Ето защо, когато зимата е тежка, т. е. много студена, и воденицитѣ по Драговищица замръзнатъ, селянитѣ отъ Босилиградъ и Райчиловци носятъ мливо въ изворскитѣ воденици. Тѣ сж на брой 11 и всички сж на цифунъ.¹⁾ Лѣтно врѣме температурата на водата не се увеличава, затова тя на пиене е доста студена. Отъ всички карстови извори изворскитѣ изглежда да има най-лека и най-пивка вода. Само жителитѣ на централната махала взиматъ вода за пиене отъ този изворъ, а дру-

¹⁾ Такива воденици иматъ покрити устѣ, на които долниятъ край е стѣсненъ, колко да мие човѣшка юмрукъ, та тъй силата на водата се увеличава. „Цифунъ“ се казва именно тази тѣсна частъ на устѣ.

гитѣ се ползватъ отъ потоцитѣ и кладенцитѣ (само зимѣ и пролѣтъ), що ги има изъ долчинкитѣ, или цѣкъ отъ бунари. Добитъкитѣ обаче почти на всички махали дохожда да пие отъ извора или отъ потока, който образува той.

Склоноветѣ на тѣсната долина, изъ която тече водата отъ извора, сж покрити съ овощни градини, засадени съ сливи, ябълки, круши и орѣхи. Отъ сѣщия изворъ отбиватъ вода и за зеленчуковитѣ градини, разположени въ лѣво отъ главата на извора. Поливането на градинитѣ става прѣвъ два дни въ седмицата: вторникъ и петъкъ (лѣтно врѣме); тогава воденицитѣ „лежатъ“, не мелятъ, понеже всичката вода се отбива. Благодарение на тоя изворъ, тѣсната и стрѣмна изворска долина сега прѣдстави цвѣтуща градина. Изобицо, тамъ, дѣто селянитѣ могли да отбиятъ и най-незначително количество вода, всичко е обърнато на доходни овощни и зеленчукови градини.

Центърътъ на селото лежи върху варовници, и понеже не може да бѣде докарвана тукъ вода отъ извора (последниятъ лежи 20 м. понизко), има непривѣтенъ изгледъ, особено лѣтно врѣме. Долътъ, който слиза откъмъ гробищата, макаръ и да има какъ каналъ на изтичане и малкъ водосборенъ басейнъ, често при силни дѣждове прави страшни пакости: прѣди нѣщо около 20 години той придошълъ така буенъ, че завлѣкълъ 5 къщи и подровилъ още нѣколко. При все това селянитѣ още не сж могли да се сговорятъ да охранятъ мѣстото, за да унищожатъ пороя, но това единъ день сжко ще имъ струва.

Селището, особено центърътъ му, е открито почти на всички вѣтрове, които понѣкога духатъ съ голѣма сила особено откъмъ Милевска планина. Последниятъ наричатъ козякъ, защото иде отъ мѣстността Козякъ — едно било на Милевска планина. Вѣтърътъ козякъ е сѣверенъ и е много студенъ. Сѣвероизточниятъ, който иде откъмъ мѣстността Славчето, носи име совийпинъ (дохожда отъ София). Съ изключение на Брекинска махала, всички останали махали сж изложени на сѣверни вѣтъръ. Зимно врѣме той прави страшни сиѣжни виелици, като отвѣва, задига дори и сиѣга отъ равнинкитѣ и ридоветѣ, а лѣтно врѣме цѣкъ разгонва облацитѣ и оправя врѣмето. Южниятъ вѣтъръ докарва винаги дѣждъ, но срѣщне ли го вѣтърътъ козякъ (така разправятъ опитни и стари хора), образува се градъ. И най-често градоноси облаци се образуватъ между селата Милевци, Изворъ и Кобиље и оттукъ, споредъ въздушното течение, отиватъ или на западъ (къмъ Босилиградъ) или (повечето пакти) на изтокъ — къмъ Треклина, Дивля и селата на Радомирско. А изворското землище, макаръ и да е много открито, не страда толкозъ много отъ градъ, както близкитѣ нему села.

Работната земя — ниви и ливади — се намира по околнитѣ равнинни баири и валози. Почвата на повечето отъ тѣхъ е иловиста (глинеста), на нѣкои размѣсена съ черноземъ, а на нѣкои — варовита. При срѣдно кишовна година плодородието на нивитѣ е много добро. Ливадитѣ на повечето селяни се намиратъ въ мѣстността Славчето — около 2 км.

на сѣверъ отъ центъра на селото и заематъ доста голѣмо пространство. Вода не ги хваща отъ никждѣ, затова при сухи години не могатъ да се косятъ. Само нѣкои отъ селинитѣ иматъ втора коситба и то отъ овощнитѣ градини, които сѣ подъ вода. Надъ пътя, който води отъ с. Изворъ за Горни-Коритенъ, по склоноветѣ на Рудина-планина, който на това мѣсто носи име Боровекѣ долъ, расте млада съ разни видове дървета горица, подигнала се нѣщо прѣди десетина години. Сега тя е охранителна и отъ нея нищо не се сѣче. Освѣнъ нѣколко частни джбови корийки, друга гора селинитѣ нѣматъ, та сѣ принудени да си набавятъ дърва за горене отъ селата Уши, Метохия и Груйнци. Ниви, ливади и гори иматъ въ мѣста, които посятъ слѣднитѣ имена: ниви: Орлово-Гнездо, Зла-Рудина, Граовище, Гуцулово-Присое, Брѣзѣе, Богатица, Боровски-Долъ, Света-Петка, Варница, Езеро, Мийовица, Соборище, Лимчище, Рѣсова-Глава, Мрежѣе, Стара-Река, Друмъ, Раскрѣсѣе, Дзидини, Кленякъ, Неспезель, Твърдача, Белутски-Ридъ, Магурки, Рамна-Шума, Поповъ-Долъ; ливади: Гложѣе, Ракита, Брекпѣе, Подъ-Борѣе, Осонна, Кармовица, Валогъ, Гражденикъ, Кленѣе, Калейна-Падина, Буино-Блато, Мицилова-Бара, Драйна, Назърова-Падина, Неденъ, Посаденъ-Камикъ, Деляновци; гори: Ярчарникъ, Кладенецъ, Масарина-Падина, Длъга-Орница, Света-Вода, Пиянъ-Долъ, Циганско-Присое, Драгина-Могила, Твърдача, Владо-Осое.

Село Изворъ с разбиенъ типъ селище — прѣснато е на 8 главни махали, нѣкои отъ които се дѣлятъ на подмахали:

1. **Селото.** Това е центърътъ на селото, който брои 39 кѣщи, построени главно източно и южно отъ черквата.

2. На югъ отъ центъра на селото с разположена **Сушичка махала**, която има 32 кѣщи. Тази махала се състои отъ отдѣлни помалки махали, които носятъ общо име Сушичка махала, защото цѣлото землище, дѣто сѣ прѣснати отдѣлнитѣ домакинства, е безводно. Вода за пчене взиматъ отъ малки и незначителни изворчета, много отъ които лѣтно врѣме прѣсхватъ. Срѣдно една отъ друга отдѣлнитѣ махалици сѣ отдалечени съ по 200—300 и повече метра. Тѣ сѣ слѣднитѣ: Печерѣзовци — 3 кѣщи, Баба-Янинци — 2 кѣщи, Вуварци — 6 кѣщи, Кръстинци — 7 кѣщи, Драйнци — 6 кѣщи, Баба-Ружинци — 3 кѣщи, Ангѣлковци — 3 кѣщи, Димитрия Кюшето — 1 кѣща и Стойко Петковъ у Мийовица — 1 кѣща.

3. **Махала Мутавджийници** — 4 кѣщи, отъ единъ родъ. Махалата е разположена въ единъ жгълъ, който суходолината Изворщица образува съ Длъгоорничкия порой; тя е най-близу до Босилиградъ.

4. На западъ отъ Мутавджийници, въ началото на поменатия страниченъ долъ, е разположена махалата **Длъга-Орница** съ 3 кѣщи, всячки отъ единъ родъ. Цѣлото пространство около кѣщитѣ е завзето отъ ниви и джбови кории, изъ които сѣ засадени много и разнovidни крушови и ябълкови дървета.

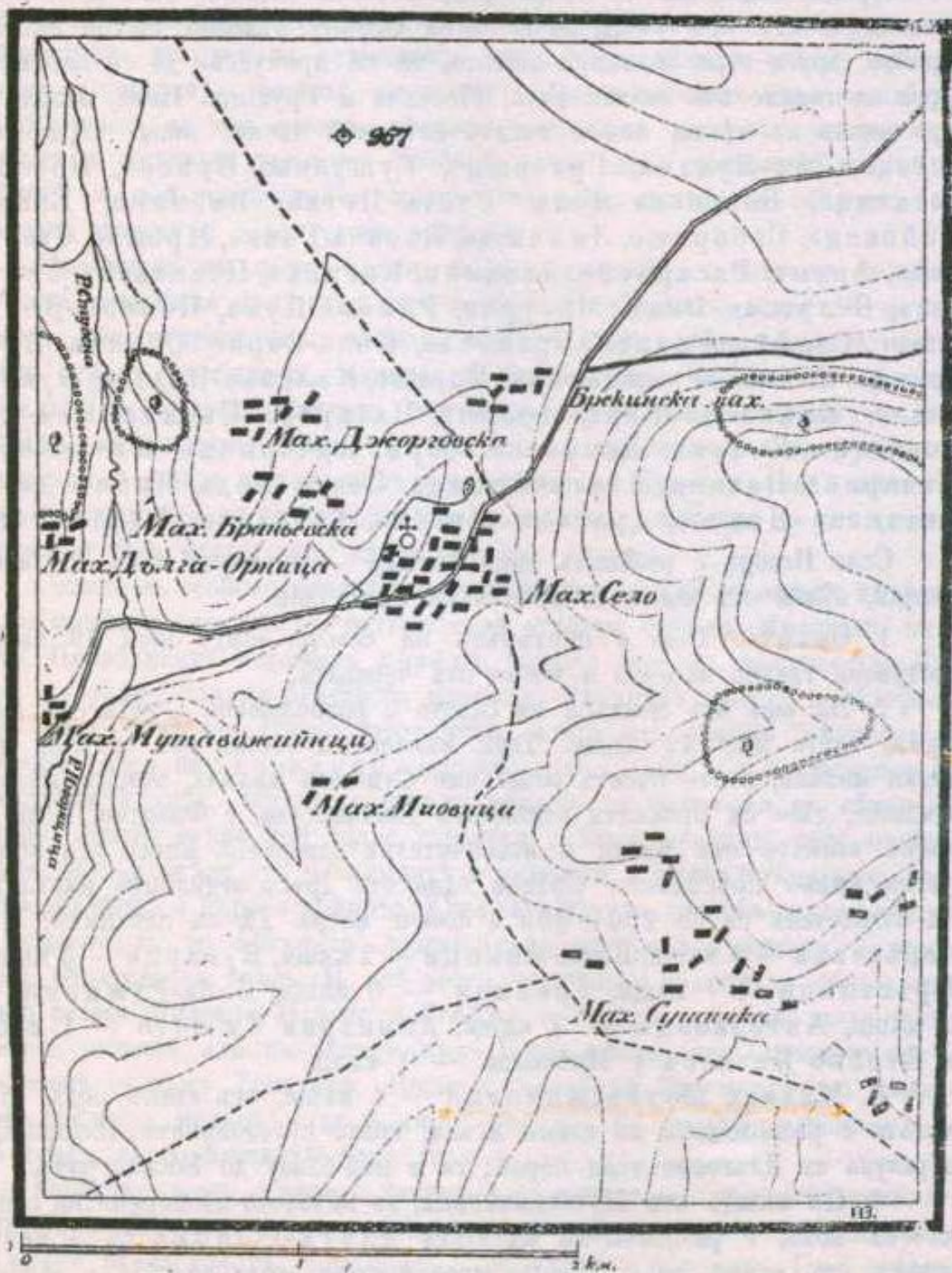
На западъ отъ селото се намиратъ махалитѣ:

5. **Бранѣвска** — 4 къщи.

6. **Колибска** — 3 къщи и

7. **Джѳрговска** — 9 къщи.

8. На сѣверъ отъ селото, далечъ около 1 км, въ една разлата долина, се намира **Брѣкинска махала** съ 11 къщи.

Мѳржа 1:25,000

Карта на с. Изворъ.

Дали някога селото е било въ купъ и дълго време да се е държало като купно, та послѣ да се е прѣснало на махали, това добрѣ никой не знае. Стари хора помнятъ да имъ е разказвано отъ бащи, че отдавна селото броило десетина къщи, всички разположени малко на югозападъ отъ мѣстото, дѣто днесъ сѣ селскитѣ гробища. Сжщеврѣменно, обаче, имали и кошари и тѣрли за добитъва, па и малки „колибии“ за себе си въ мѣстата, дѣто сега сѣ разположени махалитѣ, и никакъ не имъ било желанието да живѣять „у село“, но турцитѣ ги принуждавали да правять това. Мжчно е да се обясни само, защо толкозъ далече отъ извора е построено село (около 500 м.), когато е имало възможность да бжде много по-близу, както що е днешното. Сигурни признаци, като напр. остатъци отъ зидове или изгьбнатини по ония мѣста, дѣто били старитѣ сгради, днесъ не сжществувать, но стари хора добрѣ ги помнятъ.

Въ 1834. год. слѣдъ дълги молби било издѣйствувано да бжде построена въ с. Изворъ централна, нахийска или както я наричатъ селянитѣ „вилаетска“ черква, която да служи на цѣлото Крайще, и то съ особено грамадни за времето си размѣри: 36 м. дължина и 19·5 ширина или 702 кв. м. плоско съдържанне. По това време освѣнъ божичката черква Св. Никола, която стояла още здрава, а само била осквернена отъ врьджалнитѣ, всички други крайшки черкви били изгорени и съсипали отъ кърджалнитѣ. Въмѣсто тѣхъ стѣрчели малки сламени параклисчета, но въ тѣхъ служба не се извршвала. Нѣколцина по-събудени селяни и свещеници отъ селата Изворъ, Треклина, Горни-Коритенъ и др., като знаели, че турското правителство не позволява да се строятъ черкви на други мѣста освѣнъ върху основи на стари такива и, като знаели още, че, ако се иска позволение, за да се въздигнатъ повечето отъ изгоренитѣ и срутени черкви и въ повече села, тогава правителството ще откаже, ще ги заподозре въ комитаджилъкъ и, слѣдователно, Крайщето още дълги години ще стои безъ черква, рѣшили тайно да поразширатъ основитѣ и на тѣй голѣмата изворска полусрутена черква Св. Троица, а слѣдъ това да искать позволение да построятъ вмѣсто нея друга — нахийска. Щомъ се получилъ ферманътъ (неговото интересно съдържанне дадохъ на 79. и сл. стр.), веднага почвали да строятъ черквата и продължавали цѣли 3 години. За майстори били извикани дебърчани, а материалъ се набавялъ отъ всѣкъдѣ и то най-добъръ. Отъ нѣкои напуснати вече черкви били донесени дѣлани камъни (напр. каменнитѣ стълбове, които крѣпятъ четиритѣ свода на арката, както и гранитнитѣ первази, що сѣ поставени отъ дѣтѣ страши на главната врата, сж донесени отъ Райчиловската черква Св. Спасъ). отъ други — разни украшения (бариелефъ на ламя, змия съ гълъбъ) и пр., изобщо, имало желание да се построи нѣщо здраво, хубаво и голѣмо, за да побира много хора. По това време — кога се строила черквата — въ днешния центъръ на селото имало само 3 къщи. Само една отъ тѣхъ била най-близу до черквата — таа на нѣкой си дѣто Стоянъ, когато

турцитѣ нарекли „паша“, защото се разполагалъ на широко мѣсто „като паша“. Останалитѣ къщи на селото — тогава имало около 30 на брой — били разположени по днешнитѣ махали. Щомъ се построила черквата и въ нея почнали да даватъ „комка“, зарадъ която въ по-голтѣмитѣ празници почнали да се събиратъ съ стотияци крайшчани, условията наложили да се увеличи много бързо центърътъ на селото. Дошли и постепенно се заселили тука дѣдо Петре съ Долно-Кобилѣе, дѣдо Илиа отъ Бѣлутъ, Мито Побниенски отъ с. Побниенъ-Камъкъ, дѣдо Веселинъ отъ Груйнци, Каленици отъ с. Уши, Гоше отъ с. Райчировци, Бякинци отъ Брекинска махала, попъ Илиа отъ с. Треслина, Ломничанѣе отъ с. Ломница и др. Като староседѣлци се знаятъ само попъ Генова и Пашинцитѣ. Повечето отъ тия хора придонли за чисто търговски дѣла — отворили кръчми и дюгени. На всѣки по-голямъ празникъ — Великденъ, Св. Троица, Кръстовденъ, Печинденъ (Св. Параскева, 14. октомврий) и др. се образувалъ съборъ отъ селяни, дошли да се черквуватъ и да купятъ или продадатъ нѣщо. И тъй на с. Изворъ провървѣло. Тукъ било седалището и на тогавашната крайпка полиция, за която била построена специална сграда — „кула“ — а до нея яхъръ и за конетѣ имъ. А като се освободила България, отъ нахията Крайце се образувала административна околия съ центъръ с. Изворъ, който стоялъ въ това село до 27. ноемврий 1889. год., отдѣто билъ прѣмѣстенъ въ с. Босилградъ. Оттогава и търговското значение, ако тъй може да се каже, на с. Изворъ паднало, тъй че сега нѣма сгодни условия, поради които селото да се увеличава отъ пришелци.

За първия заселникъ на с. Изворъ никой нищо не знае. Само за махалата Драйнци се знае, че е заселена отъ нѣкой си дѣдо Трайчо, дошълъ тукъ отъ щипското село Неманьинци. Тамъ той билъ богатъ човѣкъ, ималъ двама синове и една дъщеря. Единъ денъ дошълъ въ Неманьинци снахията съ 2 запитиета и спадналъ на нѣдало въ дѣдо Трайчовата къща и то само зарадъ дъщеря му, прочута хубавица. Прѣзъ деня снахията си позволилъ да оскърби момичето, а дѣдо Трайчо не могълъ да защити честта на дъщеря си, защото синоветѣ му били на кѣра по работа. Като си дошли на вечерта, съгласили се и убили снахията, а дѣтѣ запитиета яхнали като коне, изкарали ги на единъ байръ и тамъ живи ги одрали. Отъ това имъ останало и името „драйнци, дераче“. Оттамъ забѣгнали и дошли чакъ въ изворското землище, дѣто се и заселили. Най-напрѣдъ направили колиба въ Орловъ-долъ (на югоизтокъ отъ сегашната махала), а послѣ излѣзли по-горѣ, на рида. Говори се, че строили къща и въ село. Отначало ги наричали Неманьичанѣе, но слѣдъ като разказали историята на тѣхното бѣгство на съседитѣ си, послѣднитѣ взели да ги викатъ драйнци. Махалата Печеръзовци произлиза отъ единъ слуга на дѣдо Трайчо Неманьински.

Откъмъ старини землището на с. Изворъ е твърдѣ богато. Въ центъра на селото обаче не се срѣщатъ почти никакви остатѣци отъ старини. Такива има въ махалата Драйнци въ мѣстността Кленѣе: тукъ се на-

миратъ зидове съ хорозанъ, основи на сгради, а около тѣхъ се изравятъ голѣми корубести тухли, служели нѣкога, вѣроятно, за гробници. Близу до това мѣсто, въ мѣстността Грамади, е работена нѣкога руда. За тая цѣль, говори се, че била отбивана Лисечката рѣка Видня въ една дълга вада, която минавала прѣзъ божичко землище въ мѣстността Прекѡпъ, сѣтъ — подъ с. Шатковица, Груйнци, прѣзъ седловината Славчето, по западнитѣ склонове на Рудината (надъ днешнитѣ гробници), дѣто и сега личатъ двѣ успоредни вади, та достигала съ едното си разклонение до Грамади (при Драйнци), а другото водило за Какаразинъ-долъ (Горно-Уйно). Сега Грамадитѣ сж малки могили. С на брой, и изглежда, че вѣсѣтъ на ровинитѣ, що сж около тѣхъ, да е златоносенъ, защото до скоро тукъ сж дохождали невроконски златари и пролѣтно врѣме сж прѣмивали злато.

Обаче най-интересни остатѣци отъ старини се намиратъ въ мѣстността Богатица на Славчето. Славчето е пространна котловина, която почва чакъ отъ с. Киселица и свършва до дола, който се заключава между нея и Ушинска планина. Отъ сѣверъ се загражда съ малкото продълговато възвишение Св. Петка, а отъ западъ — съ Срѣдни-Ридъ. Най-низката часть, близу до развалинитѣ на черевата св. Петка, се нарича Богатица. Изподъ това мѣсто, на пътя Изворъ — Кобилъе, се издигатъ 5 нееднакви по голѣмина могили. Тѣ не сж могла да бждатъ образувани по естественъ начинъ, защото сж на равно мѣсто. Сжщо не може да се прѣдполага, че сж образувани отъ грамада камѣни, изхвърлени отъ ливадитѣ (както мислятъ нѣкои), защото и на друго мѣсто щѣше да има такива изъ пространнитѣ ливади, или пъкъ тѣ — могилитѣ — щѣха да бждатъ далече една отъ друга. Отъ друга страна, не може да се прѣдполага да сж служели нѣкога за военни знакове, понеже тогава трѣбваше да бждатъ прѣснати на голѣмо расстояние една отъ друга и да бждатъ по-голѣми. Остава да се прѣдположи, че сж погребални могили и, слѣдователно, трѣбва да бждатъ разкрити. Цѣлата мѣстность отъ могилятѣ на западъ (сега тамъ сж ливади и ниви) е била застроена съ сгради и, сигурно, тукъ е имало голѣмо селище. Аво бѣше само крѣпость, днесъ селянитѣ щѣха да наричатъ мѣстността гридище, както що е въ всички други села на Крайще.

Всѣка година, кога оратъ нивитѣ, изравятъ тухли, плочи, хорозанъ, зидове и др. Димитъръ Стояновъ прѣзъ 1908. год., като ораше нивата си, закачилъ орачото въ една плоча, а послѣ разкопалъ около нея и открилъ основитѣ на една сграда, чийто подъ билъ посланъ съ хубави камѣни плочи. Откритата сграда не е самичка — близу до нея се познаватъ основитѣ и на други. Въ Богатица — най-южната ѣ часть — прѣди нѣколко години изкопали земни водопроводни трѣби съ направление къмъ Груйнската планина. Всѣка пролѣтъ въ Богатица излива на нѣколко мѣста вода, която изхвърля сухи букови листа. Това обстоятелство кара селянитѣ да мислятъ, че водата по трѣби дохожда отъ сжщата планина. По-голѣмата часть отъ нивитѣ и ливадитѣ около Бо-

гатица сж усѣяни съ остатъци отъ домашни потрѣби: грѣнци, панички, чашки, желѣзни вериги, лопатки, стрѣли. А нѣкъ пикждѣ на друго мѣсто изъ крайшкитѣ градица --- крѣпости не се намиратъ толкозъ много монети (сребърни и мѣдни), както въ Богатица. Че на Славчето е имало голѣмо заселище, можемъ да се убѣдимъ още и отъ това, какво най-стариятъ пѣть, за който имаме извѣстия¹⁾ и който съединявалъ Паугалия (Кюстендилъ) съ голѣмото пазарско село Имборано, е продължавалъ на сѣверъ възъ Имборскитѣ възвишения, минавалъ на западъ отъ върха Червенецъ (1168 м.), а оттамъ прѣзъ землищата на селата Брѣсть, Долни-Коритенъ и Горни-Коритенъ е дохождалъ на Славчето. Оттукъ съ сѣверозападно направление върѣлъ къмъ Божица. Въ мѣстността Преконъ пѣтьтъ се раздѣлялъ --- единиятъ за Божица, а другиятъ --- покрай днешното село Царица отивалъ къмъ Власина и Знеполе (сегашно Трънско). Всички стари хора, които съмъ разпитвалъ, гвърдятъ, че по посоченитѣ отъ мене по-горѣ мѣста е вървѣлъ старъ пѣть. Отъ него, обаче, видими остатъци днесъ нѣма. Когато въ 1888. год. се правилъ и поправилъ пѣтьтъ отъ Брѣсть за с. Изворъ, на много мѣста намирали остатъци отъ градежи, тухли, кюнове (при с. Долни-Коритенъ), но калдрѣмъ да сж намѣрили, върѣйки голѣмитѣ ми разпитвания, не можахъ да науча.²⁾

За завелище въ Славчето е запазено и слѣдното прѣданне: много отдавна тука живѣлъ богатиятъ човѣкъ (турчинъ или българинъ, не се знае) на име богати Гаванъ. Сградитѣ му --- цѣли палати „сарайе“ --- за живѣние били въ мѣстността Богатица, а многобройнитѣ му стада овце пасли по Груйска планина. Млѣкото отъ тѣхъ ужъ дохождало по кюнци (трѣби). Единъ денъ миналъ просякъ и поискалъ милостини отъ жената на богати Гавана, но тя го изпѣдила. Просякътъ не билъ другъ, а самъ Господъ, който на часа прибралъ богатството на Гавана: сградитѣ се срутили, добитъкътъ измрълъ и богати Гаванъ станалъ послѣденъ просякъ. Тѣй че и на Славчето трѣбва да станатъ сериозни разкопки.

Стари гробища сж били разкопвани около черквата и фурнитѣ (послѣднитѣ сж правени прѣзъ врѣме на сръбско-българската война въ 1885. год.) и всички сж християнски. При Дѣбо (по пѣтя за Сушичка махала) говори се да е имало турски гробища. Тука се намира единъ старъ дѣбъ, който никой не смѣе да сѣче отъ страхъ да не „ограднше“ или осакатѣе. Казватъ, че нѣкой се ониталъ да го сѣче, но още съ първия замахъ си отрѣзалъ стѣблалото на единия кракъ. На това мѣсто никой не смѣе и да пощува.

Помянкътъ на селянитѣ отъ с. Изворъ, сравнително съ тоя на съседнитѣ села (Уши, Рѣсенъ, Коритенъ (Горни и Долни), е по-добъръ, защото нивитѣ имъ сж по-плодородни, ливадитѣ заематъ по-голѣмо

¹⁾ Норд. Ивановъ, Ств. Македония, 25 стр.

²⁾ По-късно научихъ, че такъвъ калдрѣмъ (около 50 м. дължина) имало при с. Долни-Коритенъ.

пространство, а най-важното — землището имъ е „по-сложно“ и слѣдователно, навсѣкждѣ достъпно за кола. Всички селяни сж и скотовѣдци съ дребенъ добитѣкъ, понеже иматъ достатъчно паша за такъвъ. Въпрѣки това, пакъ голѣма частъ отъ мъжкото население нануска прѣзъ извѣстно врѣме отъ годината селото и отпна по печалба изъ цѣла България. Изворчани минаватъ за добри долгери. На първъ погледъ още личи, че селянитѣ на с. Изворъ сж по-интелигентни отъ своитѣ съсѣди. Това се дължи на обстоятелството, че тука най-рано е построена черква, а до нея и училище (1834. год.). Сега отъ селото има около 15 души основни учители.

48. Вѣлутъ.

(Вичочина — 900 м. при гробищата).

То е малко село. Съ къщитѣ, ливадитѣ и коритѣ си завзема двата склона на Вѣлутската долина (само една махала е въ друга долина — Кашиджина надина), която води своето начало изподъ изворскитѣ махали Вукаици и Драйници и се изтича въ рѣсенската суходолина Сушичка-Рѣка. Долината е плешива; само малка частъ отъ склоноветѣ ѝ иматъ рѣдка джбова гора, съвсѣмъ недостатъчна ни за строителенъ, ни за горивенъ материялъ. Разлатитѣ мѣста по склоноветѣ на долината и дѣното ѝ сж обърнати на ливади, а подъ тѣхъ и по върховетѣ на ридоветѣ се простиратъ ливадитѣ, чиято орна прѣсти, благодарение наведенността имъ, твърдѣ лесно се смѣква отъ поройнитѣ дъждове долу въ дѣното на долината. Нито изобилна и чиста вода, нито запазеностъ отъ вѣтроветѣ, нито плодородна почва сж били причината, за да се образува селище тука, защото всичко това липсва. Вода за пиене взематъ отъ незначителни вирове и „лочици“, както и отъ единствената въ снора на селото чешма, която се намира на сѣверозападъ отъ Велкова махала, срѣщу гробищата. Лѣтно врѣме селскиятъ добитѣкъ пие вода само отъ тая чешма; нарочно е направено за тая цѣлъ корито. Водата отъ тази чешма би могла да бѣде доведена въ центъра на махалитѣ, дѣто било старото селище, но „стоката че изгине“ тогава, думатъ селянитѣ, т. е. нѣма вадѣ добитѣкътъ вода да пие, понеже това мѣсто — старото селище — е заобиколено отвсѣкждѣ съ ливади.

Поради особената оголеностъ на землището, тука духатъ доста силно сѣверниятъ и южниятъ вѣтрове. Махалитѣ Велкова, Присое (Шукавци) и Дълга-Падина сж изложени много и на сѣверозападния вѣтъръ.

Селскитѣ ниви сж прѣснати навсѣкждѣ изъ землището, а ливадитѣ сж разположени главно въ началото на долината, дѣто извира чешмата — тази мѣстностъ носи име „Вирове“. Отдѣлно мѣсто за пасбище селянитѣ нѣматъ; добитѣкътъ имъ пасе изъ тия ниви, които прѣзъ лѣтото и есенята сж незасѣти, стоятъ на прѣлогъ. Нивитѣ, ливадитѣ и коритѣ (гора нѣматъ) имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Крайница, Циганско-Трънѣе, Були-

нида, Масарница, Зли-Долъ, Грамагъе, Белутокъ, Вейникъ, Джоневица, Гулевица, Миринъ-Долъ, Орлово-Гибздо, Бресъе, Лиячъ, Лепурица, Тегарски-Долъ, Шаркино-Присое, Радковица, Прокарище, Урдинъ-Долъ, Варнички-Долъ, Локва, Ботлинъе и др.; зивади: Пруднище, Селище, Кръсъ, Вирове, Раскръсъе, Изворщица, Мицева-Бара, Дойнъ-Долъ, Мулина-Падина, Падинъе и др.; кории: Щърба-кория, Синявецъ, Лозанова-Чука, Чардакъ, Варни-Долъ, Лисичо-Присое, Сушица, Ясенъе и др.

Село Бълутъ е разбиенъ типъ селище, образувано както разправятъ стари хора, отъ 4 фамилии, които нѣкога живѣли въ мѣстността, която днесъ носи име Селище. На това мѣсто днесъ има два голѣми побити камъни, които били ужъ поставени нѣкога на общата порта (врата). Отъ тия 4 фамилии произлизали четиритѣ махали — Бузаджийска съ 8 къщи, Вучинска — 7 къщи, Шѹковска 9 и Вуковци — 7 къщи. Но и тия 4 махали не останали нераздѣлени, защото условия за съществуване на махала съ повече отъ 5—6 къщи нѣма. Тѣй че днесъ селото брои 9 махали:

1. Вучиня махала — 1 къща.
- 2. Селище махала (Падина хахала) — 2 къщи.
3. Бузаджийска — 5 и
- 4. Голоѹковци 2 къщи. — Тия махали се намиратъ отъ дѣсна страна на Бълутската долина, а отъ лѣва съ слѣднитѣ:
5. Велкова махала — 1 къща.
- 6. Присое (Шукавци) махала — 6 къщи и
- 7. Длъга-Падина — 4 къщи.
8. Долня-Махала — 7 къщи. Тази махала се намира въ срѣдата на дола.
9. Капиджина махала съ 2 къщи се намира откъмъ сухоходолината Изворщица.

Всички сгради за добитѣка, като кошари, грѣли и плѣвеници съ ихъри, се намиратъ близу до къщитѣ за живѣние и не съ заградени съ общъ дворъ, най вече поради туй, че липсева какъвто и да е материалъ за градежъ.

За основатели на селото се сочатъ слѣднитѣ четирима души, дошли неизвестно откъ: Марко Бузаджи, Мита Вуча, който получилъ този прѣпоръ, защото удушилъ съ рѣцѣтъ си вълкъ, Джова Шѹваръ и дѣдо Вуко. А селището пѣкъ получило името си отъ върха Бълутокъ (той се намира на сѣверъ отъ селото и е покритъ съ бѣли кремъци).

Въ землището на с. Бълутъ нѣма никаква старина. Като оброчище смѣтатъ мѣстото, дѣто било старото кушно село (само отъ 4 къщи), но то нѣма име. Излизатъ на Гьорговденъ и други празници съ курбанъ на селска служба.

Поминѹкътъ на селянитѣ е много тежѣвъ. Изгѣзло имъ е даже име — „бълутски гладници“. Земедѣлието имъ е малко, скотовѣдството

още по-малко, а гори почти нѣматъ. Затова сж принудени да търсятъ прѣхраната си съ „торбата“: ходятъ като дялгери въ Дупнишко, Софийско и Загорје и то много повече души отколкото изъ други села. Додѣто въ други села овощарството все нѣщо допринася за по-лесния поминѣкъ, тука и то липсва. На всичко това отгорѣ тѣмъ липсватъ почти абсолютно дърва за горене. „Мука и неволя е нашето“! говорятъ самитѣ, „но къде да се денеме?“

44. Груйнци.

(Височина — 1040 м. при махала Село).

Село Груйнци лежи отъ двѣтѣ страни на Груйнската долина, която води началото си отъ източната страна на Милевска планина. Тя събира водитѣ па три по-малки долинки и образуваниятъ по тоя начинъ буенъ потокъ носи име Студена-Рѣка. По-надолу той се събира съ варовитата Изворщица и излива водитѣ си въ Драговищица. Лѣтно врѣме водата на Студена-Рѣка отбиватъ, за да поливатъ съ нея ливадитѣ и малкото овощни градини на селото, та затова отъ Поповдолска махала надолу коритото на потока остава сухо. Стари хора помнятъ, кога Студена-Рѣка била много по-голѣма и не протичала между пѣсъци и камъни, както що е днесъ особено въ долното ѣ течение. Тогава въ нея живѣла и риба, която дохождала отъ Драговищица и достигала дори до центъра на Груйнци. Сега, обаче, голѣма частъ отъ склоноветѣ на долината и разклоненията ѣ сж оголени и ерозираны отъ дъждовнитѣ води, които сж смѣкнали, пѣкъ продължаватъ и да смѣкватъ голѣмо количество земя, чакълъ и едри камъни и ги групатъ въ дѣвото ѣ. Силни порои ги взематъ отъ тукъ и съ трѣсъкъ ги влѣкатъ изъ Изворщица къмъ Восилградско — Райчаловската котловина. При сегашното си разположение селото не би могло да съществува безъ Студена-Рѣка, защото безъ нея нѣма съ що да поливатъ ливадитѣ, овощнитѣ и зеленчукови градини; освѣнъ това, голѣма частъ отъ махалитѣ взиматъ и вода за пиене отъ нея.

Селото е прѣснато надлъжъ по долината, но има махали и по второстепенни долини. За да използватъ равнинкитѣ за заселища, голѣма частъ отъ селянитѣ сж били принудени да правятъ своитѣ къщи на открито мѣсто и затова сж ги изложили много силно на студенитѣ вѣтрове — сѣверния и сѣверозападния. Нѣкои махали сж използвали по-безвѣтренитѣ мѣста — валозитѣ и изложаватъ на слънце склонове на долината — и тамъ построили къщитѣ си. Изобщо, не може да се каже, кои вѣтрове прѣобладаватъ: това зависи отъ мѣстоположението на отдѣлнитѣ махали, но цѣлиятъ груйнски синоръ много е откритъ на сѣвернитѣ вѣтрове. Мѣстоположението на селището е такъво, че често го бие и градъ.

Изъ цѣлото груйнско землище има въ изобилие изворна вода, извъредно студена и пивка. По-забѣлжителни чешми и извори сж: Ангелова чешма, Милѣва чешма, Поповъ-Бунаръ, Шишатовецъ, Гарица и др. Тази вода — изворната — се намира повече около

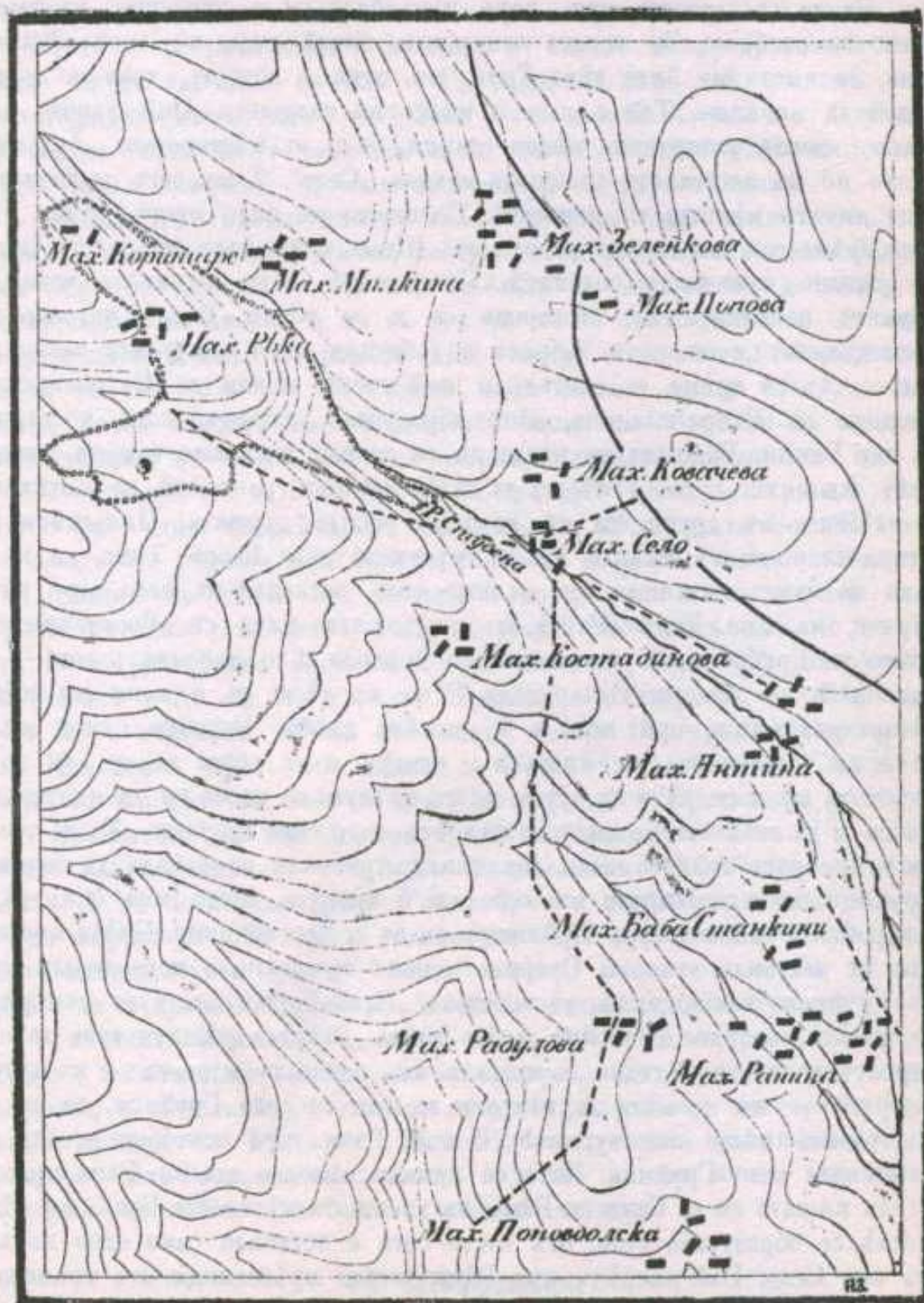
политѣ на Груйска планина (тъй тука наричатъ Милевската планина), затова селянитѣ не могатъ да се ползватъ отъ нея, а пиятъ отъ Студена-Рѣка повѣбога и мътна вода.

Всичката работна земя се намира до къщитѣ въ махалитѣ. Повечето селяни иматъ ниви високо въ планината, които засѣватъ прѣимуществено съ овесъ, рѣдко съ пролѣтна рѣжъ. По-близкитѣ ниви се засѣватъ съ ечемикъ (отъ него главно се мѣси хлѣбътъ), рѣжъ, пшеница, а ония, които могатъ да се поливатъ, засѣватъ съ царевича. Около къщитѣ голѣми пространства сж заети съ ливади; дѣкоя гора иматъ съвсѣмъ малко. Цѣлото село притежава обща селска букова гора „Осое“, отъ която взиматъ и дърва за горене, и материалъ за градежъ. Ниви, ливади, кории и гори иматъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Вучковъ-Чукаръ, Говедарникъ, Георгъевица, Неденъ, Елино-Борѣе, Гушавецъ, Стубель, Косматица, Ранчовецъ, Кошарище, Станове, Площе, Пойще, Поповъ-Долъ, Сребърна-Бара, Милино-Гумно, Славче, Ранъище, Шопка, Врани-Кръсъ, Белешакъ, Люти-Долъ, Турско-Гумно и др.; ливади: Дуланъ, Гаришки-Долъ, Гарваница, Изворѣе, У Река, Прогонъ, Вочникъ, Радевица, Тръсѣвина, Мосте, Елино-Борѣе, Селище, Ограна, Прѣлюшъ и др.; гори: Бранъище, Осое, Косматица, Шибакъ, Брезѣе, Биволски-Долъ, Гушавецъ, Поповъ-Долъ, Валогъ, Белище и др.

Селото има разбиченъ типъ на поселище, защото е прѣснато на нѣколко махали; между крайнитѣ има разстояние по цѣлъ часъ, даже и повече. Махалитѣ сж слѣднитѣ:

1. Поповдѣлски махала се намира до бърдото Косматица и брой 6 къщи.
2. Радудова махала се намира при мѣстността Милково-Гумно и брой 5 къщи.
3. Раннина махала е най-голѣмата 14 къщи. Намира се въ мѣстността Прѣлюшъ. Двѣ къщи отъ тази махала сж по настрана и се казватъ Бакалци.
4. Въ мѣстността Прогонъ се намира Автиня махала, която брой 8 къщи. Четиритѣ отъ тѣхъ носятъ име Петковци.
5. Костадинова махала — 4 къщи; намира се при сегашнитѣ гробища.
6. Въ мѣстността Рѣка (по пътя за с. Изворъ) се намира махалата Баба Стапкини съ 6 къщи отъ които 3 носятъ име Пашинци.
7. Махала Селѣ днесъ брой 4 къщи. Едно врѣме тука е било купното селище.
8. Ковачѣва махала се намира до бърдото Мечитъ и има 5 къщи.
9. На сѣверозтокъ отъ Мечитъ се намира Зелѣнкова махала съ 9 къщи.
10. Въ най-горната частъ на Студена-Рѣка е разположена махалата Рѣка или Каравилъина махала съ 7 къщи и

11. Най-отгорѣ, на една височина отъ 1470 м., се намира махалата Дѣдо Костадиновци или Коритарци съ 1 къща.

Мѣрка 1:25,000

Карта на с. Груинци.

Тамъ, дѣто сж къщитѣ за живѣние, построени сж и останалитѣ сгради, нуждни на домакинството: тѣрли, кошари, плѣвници, кочини, кокошарници и др.

За да се заселятъ тукъ хора, привлѣкло ги е, вѣроятно, удобното мѣсто за пасбище. За първия основателъ никой нищо не знае. Знаятъ само, че името му било дѣдо Груя, но отдѣ е дошълъ, това не можѣ никой да ми каже. Той е далъ и името на селището. Най-старото поселище, както разправятъ нѣкои старци, било въ мѣстността „Дулѣнъ“, малко по на изтокъ отъ днешната махала „Село“. Тамъ сега достатъчно ясно личатъ мѣстата на сградитѣ. Селището не било много голѣмо. По едно врѣме дошълъ снахия, родомъ отъ Щишъ, който билъ „свѣръъ“ турчинъ, та ужасно измѣчвалъ селянитѣ. Последнитѣ, като не могли вече да търпятъ насилията му, стоворили се и го убили. Послѣ натоварили покщията си на коне, забрали и добитъка си и напуснали завинаги селото. Дълго врѣме се скитали и най-послѣ дошли до Петроханския проходъ въ Стара-планина, дѣто образували, казватъ, ново поселище съ име Гинци. Властѣта не могла да ги залови и накаже, защото такива били законитѣ: щомъ успѣешъ да излѣзешъ отъ границитѣ на санджака и влѣзешъ въ другъ, ти си като въ чужда държава. Пѣтувайки за Стара-планина, тѣ минали прѣзъ трѣнското село Боова. Тукъ, по молбата на единъ селянинъ отъ същото село, оставили въ него едно дѣте сираче, на име Рана (РанѠ) и продължили пѣтя си. Боовчанинътъ, който го прибралъ, го отхранилъ, то порасло и го направилъ зеть — за единчката си дѣщеря. Овчарувалъ Рана въ дѣда си, а жена му всѣка вечеръ дохождала при него и му носѣла хлѣбъ. Роднини нѣкои взели да ѣ се подиграватъ, че мъжъ ѣ е овчаръ, и тя всѣка вечеръ да ходи хлѣбъ да му носи, като на слуга, та тя прѣдумала мъжа си да напуснати Боова и да избѣгатъ въ напуснатото отъ него село Груинци. Една нощъ, като прибрали малкото вещи, що имали, трѣгнали на западъ да търсятъ Груинци, като подкарали съ себе си и кравата, която имъ билъ далъ „старойкѣта“ на сватбата. Прѣнощували въ с. Драгойчинци. Прѣзъ нощта имъ се изгубила кравата. Сутринтъ пакъ трѣгнали, и кога дошли вече въ Груинско землище, въ мѣстността „Елно-БѠрие“, за чудо намѣрили и кравата, че пасе спокойно сочна трѣва. Веднага рѣшили тука да построятъ колибата си, едно че кравата имъ показала „куде имъ е къмето“, и друго — не посмѣли да отидатъ въ самото село Груинци, за да не пострадатъ нѣщо отъ турцитѣ. И тѣй, Рана туря повторно основа на сегашното село Груинци. Като се минали нѣколко години, Рана прѣмѣстилъ къщата си до Студена-Рѣка, въ днешната мѣстность Бранище, дѣто послѣ се образувало село, отъ което сега е останала само една махала съ име Село. Най-напрѣдъ при Рана дошли прѣселници отъ трѣнското село Зелени-Градъ; по-късно дошълъ отъ Божица Веселинъ Ковачъ.

Дали бѣжанцитѣ груинчане сж основали наново селото Гинци или пъкъ то е съществувало, когато сж отишли и, слѣдователно, се считатъ като пришелци, това точно не се знае. Знае се само като положи-

телно, че въ Гинци има груйчанье. Дѣдо Павле, родомъ отъ Груйнци, прѣди около 150 години (тъй се разказва), като ходилъ въ Берковица за соль (едно врѣме сольта въ Крайще се донасяла отъ Берковица и Ломъ), намѣрилъ въ с. Гинци единъ много старъ човѣкъ (около 110 годишенъ), съ когото се заприказвалъ. Старецътъ му казалъ между другото и това, какво всички гинчанье сж отъ с. Груйнци, че самъ той, старецъ, билъ десетгодишно дѣте, кога побѣгнали отъ огнищата си изъ Груйнци. А когато взелъ да го разпитва и за нѣкои груйнски мѣсности, тогава дѣдо Павле разбралъ, че наистина говори съ груйничанинъ.

Прѣди 50 години цѣлото село Груйнци било купно селище и броило около 30 къщи, всички построени въ днешната махала Селище или Село. За удобство — да сж по-близу до нивитѣ съ добитъка — се прѣспали по махала и то въ тия мѣста, въ които дотогава се нами- рали кошаритѣ имъ. Старецътъ дѣдо Митре Стефановъ, 80-годишенъ, казва, че той билъ на 30 години, кога всички къщи били на едно мѣсто. Днесъ мѣстата на нануснатитѣ къщи сж обѣрнати въ зеленчу- кови градини, въ които най-вече се ражда здраво червено зеле.

Въ синора на с. Груйнци не се срѣщатъ много старини. Има, обаче, само една, твърдѣ добрѣ запазена. Въ мѣстността Бело-Каменье на западъ отъ рѣдката гора Брезие, точно на междата (между с. Милевци и Груйнци), на дѣсно отъ цтеката, която води къмъ нивитѣ надъ Брезие, въ една становитна скала, открита само къмъ югъ, се чете и отъ 30 м. разстояние надписъ ОРОС (граница, прѣдѣлъ). Височината на буквитѣ е 30 см., а цѣлиятъ надписъ е дългъ 85 см. Вѣроятно, тукъ ще е минавала нѣкога границата между България и Сърбия — отъ Чемерникъ прѣзъ тия мѣста за Земльнъ на Струма. Скалата е точно на вододѣлното било между Драговищица и Треклинска рѣка.

На изтокъ отъ най-високия връхъ на Милевска планина — Бан- дерата или наречениятъ отъ мене Самовилнякъ (1729·7 м.) — между камънитѣ на по-низкия връхъ Гамнякъ, стои единъ подвиженъ камъкъ, не по-широкъ отъ 50 см. и дългъ около 80. върху който се съзиратъ едва четливи букви (около 10 см. високи), които въ своята цѣлостъ могатъ да се прочетатъ „синор“. Добрѣ сж очертани само буквитѣ и и н.

Главниятъ поминѣкъ на селянитѣ е земедѣлие, свързано съ ското- вѣдство, но отъ него излиза едва за прѣхрана. Отъ день на день селото обѣднява, и жителитѣ му търсятъ своята прѣхрана „у дунгерлъкъ“ изъ разни къщица на България. Напоследъкъ мнозина заминаватъ и за Америка, дѣто получаватъ надница и до 15 л., отъ които харчатъ за прѣхрана не повече отъ 3 л., а остатъка пестятъ.

45. Шатковица.

(Височина — 1400 м. всрѣдъ селото).

Шатковица е малко селище: брои едва 9 къщи. То е разположено между потопа, който слеза отъ източната страна на гребена, отъ

Милевска планина пуска по посока на Царичка планина, и между нѣтъ, който води отъ с. Изворъ за с. Божица, на западъ отъ мѣстността Прекопъ. Потокътъ е незначителенъ и чакъ при вливането си въ Метохийска рѣка кара една воденица и то на цифунъ. Мѣстото, дѣто е разположено селището, е разлато. Нивитѣ му се намиратъ близу до къщитѣ; нѣкои държатъ стръмнитѣ спусъци къмъ Метохийска рѣка и Шатковския долъ, а ливадитѣ сж разположени въ дола, долу подъ селото (по-малката частъ), или пъкъ по гребена, горѣ (по-големата частъ). Риднитѣ ливади се косятъ почти всѣка година, но само въ много дълъгови години даватъ достатъчно сѣно. Гората е изключително букова. Ниви, ливади и гори иматъ въ мѣстности, които носятъ слѣднитѣ названия: ниви: Бачевище, Падина, Прѣкопъ, Чърдаче, Заедница. Метлика, Пънове, Каменитица, Присое, Котка, Падинякъ, Крива-Нива, Дъбче, Щетина и др., ливади: Рамнище, Дѣлнице, Преки-Делъ, Градобия, Щетина, Угаръ, Бели-Каменъе, Суа-Бара, Валогъ и др.; гори: Биволски-Долъ, Подъ-Къщи, Подъ-Ограня и др.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ само отъ извори.

Понеже Милевскиятъ гребенъ се издига на една височина едва съ 30—40 м. надъ селото, затова не може и да го запази отъ студентѣ вѣтрове. Селото е изложено доста чувствително на сѣверозточния (козодерътъ) вѣтръ, а също и на сѣверния. За да се направи тука заселище, помогнало е само сравнително равното мѣсто и удобността да се отгледва по-лесно добитъкъ, а инакъ никакви други условия не благоприятствуватъ.

Едно врѣме цѣлиятъ синоръ на с. Шатковица принадлежалъ на манастиря въ с. Метохия — служелъ за пасбище на добитъка му — и послѣ билъ насилъ взетъ отъ Зейнелъ-бега изъ Кюстендилъ, който тукъ взелъ да изкарва на наша конетѣ и говедата си. Той ималъ нужда отъ хора, които да му работятъ земята и да му косятъ ливадитѣ, та затова поканилъ нѣкои селяни изъ околнитѣ села да се заселятъ на постоянно, като имъ отстъпилъ по нѣщо за частно владѣние и ги взелъ подъ закрила, безъ която по това врѣме не могло да се живѣе. Първи дошли нѣкои си съ име Йовановци отъ сръбското село Власина, а послѣ Николинци и Карданѣ отъ Топли-Долъ.

Днесъ селото не се дѣли на махали, макаръ че между къщитѣ на отдѣлнитѣ родове да има и по 200 метра разстояние. Сегашнитѣ родове сж слѣднитѣ: Кардановци, Николинци, Джѣкинци и Аръзановци.

За името на селото нищо положително не се знае. Има двѣ обяснения: 1) Нѣкога изъ мочуркитѣ на дола имало много диви патици, наричани тогава па и сега отъ тукашнитѣ хора шатки; та ужъ отъ думата шатки, ставало името на мѣстността Шатковица. (Когато се заселило селото, името на мѣстността съществувало — то се прѣдало

и на самото село). 2) По рударската вада, която иде откъмъ с. Царица, дошли въ шатковско землище питомни шатки (патици) и тука били намърени отъ господаритѣ имъ, притежатели на рудницитѣ. Последнитѣ нарекли мѣстото Шатковица. Прѣди около 50 години селото е носило и друго име — Дзедзулица — произходеще отъ това, че човѣкъ, кога ходи по тия стръмни мѣста надолу, принуденъ е да прѣклѣка или да „дзедза“, както казватъ планинитѣ.

И прѣзъ землището на Шатковица се забѣлѣзва рударската вада, за която стана рѣчь при описанието на с. Лисецъ (284. стр.). Надолу, обаче, изъ Метохийско осое, се губятъ диритѣ ѝ.

Въ синора на селото нѣма остатъци отъ старини, освѣнъ ако за такива могатъ да се смѣтатъ полузатрупанитѣ вече подземни дупки (на 3 мѣста), изъ които нѣкога била вадена, разправятъ, оловена и желѣзна руда. Сегашни рудотърсители, обаче, се убѣдили, слѣдъ като копали въ тѣхъ, че богатството е извадено.

Поминѣкътъ на населението е скотовѣдство, земедѣлие и долгерство; последното упражняватъ по чужди села и то главно въ Загоріе.

46. Побненъ-Камикъ.

(Височина — 1300 м. всрѣдъ селото).

Това село е прѣснато на 4 махали и то главно по дѣснитѣ склонове на дълбоката долина, която носи име Побненски долъ и въ дъното на която тече Метохийската рѣчица. Стрѣмнитѣ склонове на този долъ само въ най-горнята си частъ, въ началото (подъ върха Бандера, 1657 м.), сж покрити съ букова гора, а въ срѣдата и отчасти въ долнята частъ сж плешиви; нарочно е изсѣчена гората, за да се образуватъ ниви.

Мѣстоположеніето на селището е таково, че е добрѣ занязено отъ студениѣ вѣтрове; открито е по-добрѣ на южния (юго). Все пакъ, като планинско селище, лови го и „горникътъ“, който иде откъмъ Царица планина. Вода за пиене селянитѣ взиматъ само отъ извори, които се срѣцатъ навредъ изъ землището и които даватъ студена и пивка вода. При всѣка махала има по единъ или два извора или чешми. По-лични сж дѣдо Станковата, изречена „Кюнци“ и дѣдо Джокината. Последнята е до пѣтя за с. Божица, всрѣдъ гѣста букова гора и е извѣредно студена. Всѣки, който минава тукъ лѣтно врѣме, непрѣмѣнно ще си почине до чешмата, ще пие вѣсколко пѣти вода, а она, който не бърза, ще сложи и трапеца на полянката, що е отъ лѣва страна. Мѣстото е твърдѣ пригодно за излети.

Селскитѣ ниви се намиратъ близу до къщитѣ или пѣкъ по гребениѣ къмъ мѣстността Прекопъ и на сѣверъ отъ върха Чува. Селянитѣ притежаватъ малко ливади, които би могли да се поливатъ съ вода, а повечето сж ридни. Пасбище иматъ къмъ върха Бандера. Пивитѣ се намиратъ въ мѣстности съ слѣднитѣ имена: Старъ-Кладенецъ, Ридаръ, Прекопъ, Пилѣвина, Вурнѣище, Трѣнче, Задъ Кѣщи,

Двойници, Старо-Село, Пшѣрина, Царица, Бѣриѣ, Ивковица, Тодорица, Вучкарица, Метлика, Киселица, Сечина, Чепи-Опашъ, Пшовина, Драпчъ, Пиювина, Анище и др.; ливадитѣ — Клисуря, Старо-Село, Топликъ, Валогъ, Трайковица, Грамада, Попова-Ливада, Преодъ, Присѣе, Шуплѣ-Камикъ, Двойнецъ, Изворъ, Козякъ и др.; горитѣ — Ристиница, Топликъ, Богданица, Клекаръ, Вучи-Дупки, Йенка и др.

Днесъ село Побиевъ-Камикъ брои всячко 15 къщи, раздѣлени на слѣднитѣ махали: Йовановци — 3 къщи, Якимовци — 2, Клиничарска махала — 8 и дѣдо Стойковци — 1 къща (тя произлиза отъ Клиничарцитѣ). Разстоянието между отдѣлнитѣ махали не е по-голъмо отъ 300—400 крачки.

Като първи заселници на селото се считатъ Клиничарцитѣ, дошли невѣдомо отдѣ; слѣдъ тѣхъ съ дошли Якимовци отъ трѣнското село Палѣ. Дотогава селското землице било притежанце на турчина Мусибей, който заселилъ помнатитѣ фамилии, за да му работятъ земята изполу. Селото не е било никога на купъ; дошлитѣ една слѣдъ друга три фамилии се заселили въ днешнитѣ махали.

Името си — Побиевъ-Камикъ — селото носи отъ единъ високъ камѣкъ, нарочно побитъ въ мѣстността Рамнище, за да служи за ориентировка на пътници въ мъгливо врѣме. Камѣкътъ и сега стои на сѣщото мѣсто.

Въ синора на селото има остатѣци отъ рударски вади и рударски дупки. Тука най-добрѣ е запазена рударската вада, която докарвала вода чакъ откъмъ Лисецъ. Днесъ вадата се нарича отъ околното население Прѣкопъ; носи това име най-вече за това, че прѣсича доста дълбоко планината надъ село Побиевъ-Камикъ. Оттукъ надолу тя върви къмъ Шатковица, подъ което село казватъ, че прѣсичала дълбокии долъ, като минавала по биволски кожи, турнати върху високо издигнати дървени „коруби“. Сега този долъ се нарича Биволски-долъ (а тука никога не сж живѣли биволи). Употрѣбенъ билъ грамаденъ трудъ, додѣто да се изкопае и нареди тази вада. Това било ужъ въ царь Костадиново врѣме.¹⁾ Кога се правилъ главниятъ „прѣкопъ“, дошълъ единъ нѣтъ и самъ „царьтъ“ — Костадинъ, за да види, какъ върви работата. Всячкото мъжко и женско население отъ близкии и отъ далечни поселища работило „ангария“ на царската вада. Само една слѣпа баба не работила, но ней намѣрили друго занятие: люляла 70 люлки съ 70 вѣжета на пеленачета, чийто майки работили на вадата. Дошълъ при дѣцата царьтъ, и тя, слѣдъ като ѝ обадили, кой е прѣдъ нея, се обърнала и му рекла: „Царь Костадине! Ега ти е царство ўдебело, но ўкратко!“ Той се позасмѣлъ и отговорилъ: „До замънъ, бабо, до замънъ!“ и си заминалъ по-нататкъ. (Сѣщото прѣданне е запазено и за рударската вада въ с. Долно-Уйно).

¹⁾ Навсѣкдѣ въ Крайще, кога се споменава за най-старо врѣме, селянитѣ разбиратъ и го казватъ царь Костадиново врѣме. Всяка стара златна или сребърна монета наричатъ „костадинка“.

Като старина може да се счита и пътят, който едно време водилъ отъ селското землище до с. Божица и по който било карано за божичкитѣ вигни руда и въглища. Днесъ селянитѣ го наричатъ „железарски путь“.

Около 500 м. югоизточно отъ селото се намира една пещера, наричана Шуплъ-Камиеъ, въ вътрѣшността на която има, като че ли нарочно издѣлана стаичка. Входътъ на пещерата е откъмъ западна страна и слиза надолу полегато. Говори се, че едно време тука се криели отъ турцитѣ много хора, а по-послѣ пещерата станала свѣрталище на турци разбойници; доскоро се познавало и мѣстото на огнището, около което сж намирали и кокали отъ овци, съ месото на които се хранили.

„Вуче Дупке“ сж подземия отъ стари рудници за желѣзо. Послѣ тамъ се извѣждали вълци, а отъ това произлиза и името имъ.

Главниятъ поминъкъ на селянитѣ е скотовѣдство (овци и говеда), а послѣ и земедѣлие, обаче все не достига, та тѣ сж принудени да излизатъ по печалба вѣнъ отъ селото. Отиватъ като долгери главно въ Загоріе (Сѣв. България), Дупнишко и Софійско.

47. Метохія.

(Височина — 1180 м. при махала Селд).

Село Метохія е прѣснато по лѣвитѣ плешиви склонове на Метохийската долина между землищата на селата Побиев.-Камиеъ и Шатковица, отъ западъ, и Горно-Кобилъе, отъ югоизтокъ. Отъ с. Чешлянци, което е разположено сѣвероизточно отъ него, го дѣли продължението на Царичката планина, която свършва въ единъ хгълъ, що се заключава между Драгойчинската и Метохийска рѣки. Дѣснитѣ склонове на Метохийската долина сж обрасли съ млада хубава гора, наричана Метохийско осое. Отъ него взиматъ дърва за горене и съсѣднитѣ села Киселица и Изворъ, защото си нѣматъ гора. Прѣзъ срѣдата на осоеето минава пътятъ отъ Босилиградъ и Изворъ за Божица. Въ дѣното на долината се нѣни малка рѣчица, която кара 5 селски воденици. Покрай нея, заградени съ прошки или плетъ, се редятъ малки ливади, напоjavани богато отъ бистрата вода. Прѣди години, кога и двата склона на долината били покрити съ едра букова гора, отъ която сега и поменъ нѣма, кога елени и сърни били обикновенъ ловъ на беговетѣ, владѣтели на околнитѣ села, долу, въ дѣното, потокътъ не могълъ да се съгледа отъ никоя странична височина, а се промъквалъ невидимъ изъ гхстака и само го огланавалъ. Днесъ, обаче, пороищата сж успѣли да изровятъ и напълнятъ съ камъни голѣма часть отъ коритото, и горската картина свършено се промѣнила. „Е-е-е! Камо ти съга Метохийско осое! Морѣ, едно време вѣци че'а да ни изйѣду . . . толку оно беше гѣсто!“ така съ въздишка дума 85-годишниятъ метохийски старецъ дѣдо Велинко Златковъ. А сега? — Неплодородни ниви, пустали пасбища и всеобща

сиромашна. За съсищването на гората най-много е спомогнала едновременната желязна индустрия, за която било потребно огромно количество въглища, добивани само отъ нея. За тогавашното пожарище свѣдочатъ десеткитѣ щетини — мѣста, гѣто сж правени въглищата.

Съ унищожението на горитѣ, угаснали и изворитѣ, и сега селнитѣ черпятъ вода за пиене отъ незначителни изворчета и кладенци. Въ осоеето, обаче, има изобилна „букова“ изворна вода, но само пастиритѣ и дърваритѣ се ползватъ отъ нея. Долу, въ рѣката, има общи корита за пране; тѣ служатъ на най-близкитѣ махали.

Селското землище е изложено доста много на вѣтроветѣ. Тукъ главно духатъ вѣтроветѣ: сѣверозападенъ (горнякъ), юженъ (долнякъ) и сѣвероизточенъ (совияннио). Отъ тѣхъ най-досаденъ е шървиятъ — докарва мъгли, снѣгъ и дъждове —, а най-пакостенъ е последниятъ.

Нивитѣ имъ сж около къщитѣ по махалитѣ и не сж все на едно мѣсто, т. е. нѣма домакинъ съ закръгленъ имотъ, а все на парчета. Голѣма часть отъ ливадитѣ имъ сж разположени покрай рѣката, а другата часть е въ осоеето: нарочно сж изсѣчени участъци отъ гората, за да бждатъ обърнати въ ливади. Тѣ се напояватъ отъ потоцитѣ, които идатъ чакъ отъ върха на планината и слизатъ по страничнитѣ долинки. Тия горски полянки-ливадки сж много красиви особено къмъ края на юний, кога всички трѣви сж цвѣнали, и чистиятъ планински въздухъ, напоенъ богато отъ миризмата имъ, пълни гърдитѣ на планинаря. Гърлица, свила нѣйдѣ въ бувака гнѣздо, гъргучи въ равната утрина, понататкъ се обажда присмѣхуликъ косъ, надъ него прѣлита и пѣе дроздъ, а ручеятъ имъ приглася: зеръ безъ него нищо не е хубаво, нищо не може да живѣе и да вирѣе! Тогавя планинарятъ ще се убѣди, че и въ оголѣното Крайще има прѣлѣстни кѣтчета!

Селянитѣ нѣматъ общо мѣсто, служене само за пасбище; затова добиткътъ имъ пасе главно по неносѣтитѣ прѣзъ годната ниви, а на другата година — по другитѣ. Овощи дървета има малко и то само джанки, полудиви ябълки и такива крупни. А отлично би могли да вирѣятъ много овощия, особено ябълкитѣ. Напоследкъкъ почнали да засаждатъ съ сливови (черносливки) дървета ливадитѣ покрай рѣката.

Всичката имъ работна земя — ниви и ливади — както и горитѣ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: ниви: Пѣове, Селище, Распѣкъе, Пужаръ, Църквище, Нарамнякъ, Которище, Калуджерски-Долъ, Пешина, Требеница, Лютежъ, Високо-Бръдо, Припѣръ, Вигнѣище, Миовъ-Долъ Кочъкъ, Шишатовъць, Котлинѣ, Брезовъ-Долъ, Манжурица, Црешки и др.; ливади: Вигнѣище, Зървулица, Калиновъ-Делъ, Вочийкъ, Грамѣгъе, Купеница, Которище, Дзукарище, Глибавица и др. гори: Поятище, Котлинѣ, Света-Вода, Седло, Андакъ, Манжурище и др.

Село Метохия е разбиенъ типъ селище, защото е прѣснато на махали. По-рано то било на едно мѣсто, на единъ купъ, въ днешната

махала Село и броило 8—10 къщи. За удобство при отглеждане на добитъка, отъ лошо мѣсто, отъ страхъ да ги не занесе вода (мѣстото е изровено отъ поронщата) и, както казватъ, отъ чумата, които върлувала по това врѣме, купното селце се прѣснало на махали, повечето отъ които днесъ носятъ имената на първите имъ основатели. Това било неотдавна — пѣщо прѣди 50—60 години.

Махалитѣ сж слѣднитѣ:

1. Джѡкъици. Разположена е отъ дѣсната страна и близу до дола, който се спуска откъмъ осето. Сега брои 4 къщи, на които родоначалникътъ дошълъ прѣди около 90 години изъ с. Гопли-Доля и отначало се поселилъ въ Побиенъ-Камикъ, а послѣ се установилъ въ Метохия.

2. Велимирова махала брои 4 къщи; наричатъ ги още Велимбѣровчанъе. Махалата се подраздѣля на двѣ, но сж отъ едно потекло: Милошовци 2 къщи и Велимировци 2. Основателятъ на тази махала е дошълъ отъ трѣнското село Палъ. Отъ сжщата родъ сж и „Царовегѣ“ въ с. Чешлянци и Лазаровци въ с. Горно-Кобилъе. Всички тѣ постятъ по една седмица слѣдъ Ивановденъ поради „заричушка“.¹⁾

3. Долня махала (Долномаалчанъе) е разположена на дѣно отъ Метохийска рѣка, на изтокъ отъ циганитѣ и на югъ отъ махала Матеинци. Тя има всичко 5 къщи, двѣ отъ които се наричатъ Пауновци, а три — дѣдо Гьоргьинци. Родоначалникътъ и на петтѣ домакинства е единъ и се счита като староседѣлецъ — не се знае, кога и отдѣ е дошълъ. Знае се само, че той билъ единъ отъ седъмтѣ жители домакини на село Метохия по това врѣме, когато въ с. Изворъ имало само 3 домакинства. Махалата носи името си отъ туй, че съ положението си спрямо рѣката е най-долня.

4. Тѡшници (наричатъ ги още дѣда Пейчинци) махала е разположена на дѣсно отъ рѣката, наблизу и точно сръзцу Пауновци, вслѣдствие на което ги смѣсватъ съ Долномаалчанъе. Родоначалникътъ на тази махала, която сега брои само едно домакинство, е сжщиятъ, който е родоначалникътъ и на двѣ домакинства отъ махалата баба Гюринци. Това билъ пѣкой си Йованъ, за когото се приказва слѣдното: билъ личенъ и юнакъ ергенъ. Единъ нѣтъ, кога отишълъ на хоро въ с. Треклива, заварилъ, че се „надрипватъ“, надскачватъ ергени изъ селото. Въ това надскачване взела участие и личната и напета дѣвойка Гюра. Никой не могълъ да я надскочи. При други случаи на надскачване тя заявявала,

¹⁾ Почти навсѣгдѣ въ крайще, кога продължителна болестъ сполети сѣмейството или пѣкъ кога особено е упорита и мъчноизлѣчима пѣкоя болестъ, прибѣгватъ до послѣдно едно срдѣство: заричатъ (зарѣщаватъ) на болника, кога оздравѣе, да яде извѣстно месо или месо отъ извѣстно животно (най-често отъ кокошка), или пѣкъ въобще да яде месо. Нѣждѣ пѣкъ заричатъ така: болникътъ, кога оздравѣе, да пости завинаги (докѣто е живъ) прѣзъ извѣстни блажни дни на годината, прѣдимно тия, прѣзъ които най-много се яде месо и въобще блажно, за да се не повтори болестъта. Това е то „заричушка“. Заричушка отъ блажно, т. е. да се пости си налагатъ и сами хората, особено бабитѣ, слѣдъ като сж били привудени „отъ неволя“ да ходятъ по врякалицы и балчи.

че ще се омъжи за оногова, който усибе да я надскочи. Чулъ това метохиецътъ Йованъ, изсилитъ се и, за голѣмо очудване на всички, надскочилъ дѣвойката. Не се минало много време, и той се оженилъ за нея. Поради тази юначна Гюра, сега наричатъ съ нейно име цѣла махала, въ която отъ нейния родъ има само 2 къщи.

5. Махалата Матеници е разположена източно отъ Велимировци, сѣверно отъ Долномаалчане и по сръдата на бърдото, дѣто сѣ тия двѣ махали. Брои 3 къщи, на които родоначалникътъ, дѣдо Спасе, е дошълъ въ Метохия прѣди 90 години отъ с. Горни-Коритенъ.

6. Спасичовци махала е разположена на дѣво отъ долвага и брои 2 домакинства. Махалата носи името на основателя си, дѣдо Спасе, най-старъ заселникъ въ това село и единъ отъ 7-тѣ най-стари домадини въ Метохия.

7. Село-махала; разположена е сръщу Спасичовци, на дѣсно отъ казания долъ, на югоизтокъ отъ баба Гюринци. Състои се отъ двѣ домакинства: едно е отъ Матеници, а второто отъ дѣдо Джокинци. Въ тази махала е било по-рано кушното село.

8. Баба Гюринци махала, разположена на дѣсно отъ дола, сѣвероизточно отъ Село. Тази махала има 7 къщи. Двѣ отъ тѣхъ сѣ отъ Тошинци, чиято баба е баба Гюра; тя е дала име на цѣлата махала, макаръ че останалитѣ 5 къщи да сѣ отъ другъ родъ — Здравковци (отъ староседѣлцитѣ въ Метохия).

10. Циганетѣ махала — 2 къщи. Тѣ произхождатъ отъ с. Дивли (Радомирско), а тукъ сѣ прѣселили прѣди 50—60 години. Къщитѣ имъ сѣ разположени точно подъ Велимировска махала, долу, досамъ рѣката, на дѣсния ѝ брѣгъ.

Никой не може да каже, отдѣ, кога и защо е дошълъ първиятъ човѣкъ и рѣшилъ да се посели въ това тогава гористо мѣсто. Сѣщо никой не знае неговото име. Днесъ цѣлото село брои 31 къщи.

Името на селото — Метохия — произхожда отъ това, че едно време синорътъ му билъ метохъ. „метовъ“ на милевския манастиръ Св. Равгелъ, както го знаятъ едни, или Св. Петъръ и Павелъ, споредъ други. Че и въ землицето на селото е имало манастиръ, свидѣлствуватъ за това останкитѣ отъ сгради въ мѣстността „Цръквище“. Явно личатъ слѣди отъ 15, пъкъ и повече постройки една до друга, зидани все отъ камъкъ, тухли и хорозанъ. Около тия „дзидини“ има още много други грамади отъ камъни, сигурно пакъ останки отъ други постройки; сега между грамадитѣ се намиратъ късове отъ голѣми връчви. Прѣданието говори, че това билъ нѣкога грамаденъ манастиръ, въ който живѣли много души калугери. Дѣто се намиратъ сегашнитѣ селски гробища, въ дъното на Балуджеровъ-долъ (на сѣверъ отъ върха Калиновъ-Делъ — 1150 м.) личатъ явно около 50 стари гробове, които населението нарича „калуджерски“ гробища. Нѣкои отъ тѣхъ сѣ разкопвани; тѣлата били погребвани между голѣми плочи отъ тухли. Наблизу до тия гробища има ями, на които се приказва, че били основи на черева. А малко по на сѣверъ въ

самия Калуджерски-долъ има пакъ на 3—4 мѣста близу единъ до други зидинѣ — прости постройки безъ тухли — за които се вѣрва, че били жилища на послѣднитѣ монаси, слѣдъ като манастирътъ билъ унищоженъ. Въ тия мѣста прѣди десетина години намѣрили нѣколко тучени и мѣдни прѣдмети: чашки, копрала, по сега сѣ изгубени. Намирали и монети съ буква **M** въ срѣдата и кръстъ отъ другата страна. За унищожението на манастиря, слѣдъ което имотитѣ му минали въ владѣние на Милевския манастиръ, се разказва слѣдната история: сградитѣ за живѣние на калугеритѣ били въ мѣстността Цръквище. Единъ нѣтъ една невѣста отъ с. Изворъ отивала съ мъжа си (съ „момчето“ си, както казватъ тука) на гости въ с. Божица. На връщане минали прѣзъ гората край манастиря. Тукъ невѣстата се отбила отъ нѣтъ, за да отиде до вужда, а мъжътъ ѝ походить малко, па се спрѣлъ да ѝ чака. Чакалъ, чакалъ, но ти не идвала. Вѣривалъ се да ѝ дири, но напусто: ти „щукнала“ като подъ земи. Чакъ слѣдъ 3 години единъ ловець я видѣлъ една сутринъ да ходи изъ манастирския дворъ, позналъ я и забѣлѣжилъ, че била „тешка“ — въ положение. Съобщено било на властѣта за всичко това, и манастирътъ билъ унищоженъ. Нѣколко години слѣдъ това нѣкои отъ разгоненитѣ калугери живѣли изъ дебритѣ на Калуджеровъ-долъ, дѣто сѣ постровили малки къщици, но послѣ и тѣ изгинали.

Прѣди не много години (около 70—80) синорътъ на с. Метохия билъ по-големъ: обхващалъ сегашната чешлянска махала Вясковаръ, селата Побиевъ-Камъкъ, Шатковица и частъ отъ Божица, — всичко това било владѣние на турчина Али-ефенди. Той допусналъ и брата си, Амидъ-ага, да пасе своя добитѣкъ по мѣстата, дѣто сѣ сегѣ селата Шатковица и Побиевъ-Камъкъ. Метохийчане казвали на Али-ефенди (или Алията), че братъ му ще присвои послѣ тия мѣста, но той не давалъ вѣра на тѣхнитѣ думи. Обаче, дошло време, кога Амидъ чрѣзъ сѣдъ взелъ поменатитѣ мѣста отъ брата си. При отцѣпяването на двѣтъ села присѣтствувалъ и тогавашниятъ богаташъ, дѣдо Станко Побиевски. А нѣкъ оная частъ отъ метохийския синоръ, що била откъмъ с. Божица, била взета отъ божичане така: пасѣлъ по тия мѣста овцитѣ си единъ жеглиговецъ овчаръ (отъ кумановско); единъ денъ насрѣща му идѣлъ нѣкой арнаутичъ (брояджия или овчаръ — неизвѣстно); влѣзли въ разговоръ и се скарали. Арнаутичътъ изирѣварилъ, та убилъ жеглиговеца. Станало послѣ споръ, кой да плати кръвнината. Понеже кръвта потекла къмъ синора на с. Божица, кръвнината платили божичане, но зарадъ това усвоили и мѣстото.

По баиря на Калуджеровъ долъ личатъ не като слѣди, а почти здрави двѣ вади, които, споредъ разказа на стари хора, довеждали вода откъмъ Побиевъ-Камъкъ за мѣстността Манастиръ въ с. Горно-Кобиле за чисто рударски пѣли.

Освѣтъ това въ землището на селото има и остатъци отъ двѣ вигъни (видни). Едната е до дѣдо Джокинци (на границата между селото Побиевъ-Камъкъ и Метохия), а другата — въ Калуджеровъ долъ.

Отъ първата и сега вадятъ сгория, която употребяватъ при боядисване съ черво на домашни шасци. А пъкъ въ махала Спасичовци имало дворище за прѣмиване на рудата. Добитото желѣзо било запасяно на самокова въ с. Габрешевци, за да бѣде изтеглено на прѣтъе.

Селянитѣ въ с. Метохия се занимаватъ главно съ земедѣлие, а послѣ съ скотовѣдство, но поминѣкътъ имъ е много тежъкъ. Ето защо много къщи се изселяватъ. Веднага слѣдъ освобождението на България 5 домакинства се изселили въ с. Топлица (Сърбия), дѣто намѣрили бесплатна земя и къщи, останали отъ избѣгалитѣ слѣдъ войната арнаути. Днесъ голѣма частъ отъ селянитѣ намиратъ поминѣка си въ долгерство, което упражняватъ почти навсѣкждѣ или България.

48. Драгойчинци.

(Височина 1140 м. при червата).

Село Драгойчинци заедно съ нивитѣ, ливадитѣ, горитѣ и прѣснатитѣ на голѣмо разстояние една отъ друга махали заема горнята частъ на Драгойчинската дълбока долина, единствена, може би, най-добрѣ залѣсена въ Крайще. Западниятъ склонъ на поменатата долина е по-слабо наклоненъ, по-залѣсенъ и набразденъ съ напрѣчни красиви долинки и падини, а източниятъ е по-стрѣменъ и плешивъ. Въ дѣното на долината тече Драгойчинска рѣка, която взима началото си откъмъ върха Острика и съсѣдния Влашки-ридъ: надолу значително се увеличава, защото приема и нѣколко притока отъ дѣсна страна. Лѣтно врѣме водата на тия притоци принася голѣма полза на селянитѣ: навсѣкждѣ и отбиватъ въ вади, за да поливатъ ливадитѣ, разположени главно въ дѣното на напрѣчните долини. По тоя начинъ сѣ се образували много красиви полянки, които приличатъ на швейцарски пасбища — липсватъ само тамоннитѣ крави и богатство, за да бѣде сравнението истинско. А за да се запазятъ тия красиви полянки отъ ерозиране, причината лежи въ буковитѣ гори, които ги заобикалятъ и които селянитѣ още не сѣ успѣли да унищожатъ. Изобщо, землицето съ цѣлия си норъ на село Драгойчинци има слѣдния изгледъ: отгорѣ, къмъ Царичка планина, се ширятъ тлѣсти пасбища, подъ тѣхъ, дори до дѣното на дола, расте гъста букова гора, изсѣчена тукъ-тамъ при завоитѣ на долинитѣ, за да се образуватъ ливади, оросявани винаги отъ буйни потоци; до тѣхъ голѣми пространства заематъ ниви, посѣти главно съ овесъ, ечмикъ, ръжъ и картофи, а въ най-низкитѣ и по-добрѣ запазенитѣ отъ вѣтроветѣ мѣста правятъ онитѣ и съ овощни градини, главно сливови.

Макаръ че по-голѣмата частъ отъ махалитѣ на селото да сѣ разположени по долинитѣ и припечитѣ, пакъ не сѣ запазени отъ вѣтроветѣ. Тука свободно духатъ всички вѣтрове: горнякъ (сѣверенъ), кривѣцъ (сѣвероизточенъ) и югъ. Най-неприятенъ и пакостенъ е „кривѣцътъ“, особено кога духа продължително врѣме. Горнякътъ зимъ навѣва такива прѣспи (соспи), че дори по цѣлъ мѣсець става непроходимо отъ

една махала до друга, а цъкъ до съседнитѣ села, особено до Божица, и по два мѣсеца не може да се отиде.

Селото се е прѣснало на махали зарадъ стопанствени изгоди. По-рано, прѣди 60 години, всички къщи сж били на едно мѣсто „на купъ“ въ днешната махала Срѣдъ-Село. Село Драгойчинци тогава било разположено на двѣ махали, разделени една отъ друга съ рѣката. Днесъ мѣстата на тия стари махали носятъ имена Село и Целѣвъ. Купното село броело 50 къщи. И сега не сж изличени свършено дупкитѣ отъ основитѣ на тогавашнитѣ сгради, а отъ нѣкои стоятъ и зидини. За вида и голѣмината на това купно селище знаятъ всички стари хора на възраст 80—90 години, напр. дѣдо Груйо Мияловъ, дѣдо Мито Веселиновъ, дѣдо Войнъ Симоновъ и др.

Всичката работна земя, както и кошаритѣ за добитъка, тогава били разположени по мѣстата, дѣто сега сж махалитѣ. Тамъ зимно нрѣме отгледвали добитъка си, а лѣтѣ работѣли земята и, значи, половината отъ сѣмейството било принудено да живѣе „у село“, а другата — по кошаритѣ. Обаче, това дѣление на сѣмейството съ врѣме станало съвсѣмъ неудобно; затова всички напуснали селото и построили при кошаритѣ къщи за живѣние, а ония, „у село, запустили“.

Нивитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които иматъ слѣдитѣ имена:

Гулѣма-Рудина, Вуковица, Коцилявица, Вѣлогъ, Лева-Урда, Пѣтедзи, Зло-Бръдо, Ярино-Тръпье, Пелинъ, Радѣя, Деяница, Андаци, Често-Буче, Майчицъ, Прѣодъ, Прибой, Гарванъ, Плугѣвина, Горњи-Дворица, Абѣлъ, Голѣ-Рудине, Язмина, Янчиница, Прогонъ, Чеврълъкъ, Габрѣче, Ясичѣкъ и др.; ливади: Явориче, Воденичище, Драйна-ливада, Тонковица, Селище, Зарѣгъ, Площѣ, Богдановъ-Долъ, Ружинъ-Гробъ, Мечковецъ, Савина, Врѣтешка, Ора, Прѣшличъ, Златарева-Ливада, Вигњище, Кралско-Борѣе, Црѣква, Водница, Кошутина, Орница, Висѣръ и др.; гори: Срегно-осое, Тонликъ, Милнинъ-Ридъ, Турска-Орница, Платски-Ридъ, Зло-Бръдо, Дълги-Ломъ, Мѣсинъ-Долъ, Стойкъина-Орница, Злонъ-Долъ и др.

Днесъ село Драгойчинци се състои отъ слѣднитѣ 20 махали:

1. Махала Злонъ-Долъ; разположена е срѣщу махалата Село (центъра), задъ баира, откъмъ землището на с. Бъзовица. Състои се отъ 8 къщи и е разделена на двѣ по-малки махали: Горни-Злонъ-Долъ и Долни-Злонъ-Долъ. Горнята махала се намира подъ върха Дѣста, а долията (5 домакинства) — въ единъ долъ, чийто води се събиратъ при поменатия връхъ и се изливатъ въ Шипковичка рѣка. Всички домакинства въ Злондолската махала произхождатъ отъ петъ родове: двѣ сж дошли тука отъ с. Царица прѣди 70—75 години, едно — отъ махала Валогъ (отъ сжщото село), едно отъ махала Вагњица (пакъ отъ

сѣщото село) отъ фамилията Богдановци. Останалитѣ четири домакинства сѣ дошли отъ с. Дукать, отъ потеклото Докъинци. Избѣгали отъ тамо, за да не плащатъ закѣснѣли турски данъци. Махалата носи име Злонъ-Долъ отъ слѣдното прѣдание, свързано съ историята на „Кулата“, единствена най-добрѣ запазена старина отъ многото такива изъ Крайще. Тази кула, за която ще стане рѣчь по-послѣ, била ужъ разрушена отъ двѣ орждия-топове, поставени на височината Зло-Бърдо. Неприятельтъ, като разрушилъ часть отъ стѣнитѣ на кулата, не успѣлъ обаче да прѣвземе крѣпостъта, която била запазена отъ югъ, изтокъ и сѣверъ съ стѣна, и отъ западъ съ дълбоки ровове. Слѣдъ тази несполука, обсаждачитѣ си тръгнали надолу, изъ бърдото, къмъ днешната махала Злонъ-Долъ. Тогава защитницитѣ на крѣпостъта извикали отъ радость: „Зло надолъ!“, та отъ това, ужъ, останало името на мѣстностьта, дѣто сега с поменатата махала.

2. Срегньо-Осое. Тази махала заема най-горната часть на Драгойчинския долъ. Дѣли се на двѣ: Срегньо-Осое съ 10 домакинства и Зло-Бърдо — едно домакинство. Въ Срегньо-Осое староседѣлци сѣ 6 домакинства, а останалитѣ сѣ пришелци: двѣ домакинства, наречени Кайгазйѣ, сѣ дошли отъ грънското село Къшлѣ, едно — отъ с. Божица и едно отъ махала Валогъ (сѣщото село). Махалата носи името си отъ името на гората, що е до него — Срѣдно-осое. Въ по-малката — Зло-Бърдо — по-рано били 5 домакинства, но 4 се изселили.

3. Дайчавци. Носи името си отъ това на първия заселникъ въ с. Драгойчинци — дѣдо Дая или Драя. Сега брой 3 къщи.

4. Градско-Ливагъе. Тази махала се намира на западъ отъ кулата и носи името си, както го тълкуватъ селянитѣ, отъ многото ливади, които принадлежали на стария градъ до кулата. Наистина, покрай кулата и въ ливадитѣ на западъ отъ нея има и днесъ слѣди отъ гъсто заселище, доста голѣмо за тукашнитѣ мѣста. Сериозно направени разкопки би открили интересни нѣща. Въ тая махала живѣятъ 3 домакинства, всички отъ рода на Дайчавци. И днесъ земята имъ е обща съ тая на Дайчавска махала.

5. Рамнища. Получила е името си отъ равното мѣсто, дѣто е разположена. Тукъ живѣятъ двѣ домакинства: едното е дошло отъ село Грънска-Клисура, та ги казватъ „клисурцитѣ“, а другото е отъ махала Бориче (сѣщото село).

6. Црѣквичеа-Могила. Тази махала е разположена на едно малко възвишение (могила), на което има старо црѣквище „Св. Петка“. Тукъ живѣятъ 4 домакинства: 3 сѣ отъ Богдановци изъ Вагньичка махала, а едно е дошло отъ с. Топли-Долъ прѣди 80 години.

7. Вагньица (табл. XV. 1.). Носи името си ужъ отъ спомена за най-старата вада, прокарана въ това мѣсто, за да бждатъ поливани ливадитѣ, принадлежащи на нѣкогашното купно село. Въ тази махала живѣятъ 8 домакинства отъ 3 рода: 4 къщи сѣ отъ поболѣнието на Куркъинци, наричанъ така отъ прѣбаба ямъ, която псувала като мъжъ.

та я наричали баба Курка; 3 се казватъ Говедарци (сегашното имъ име, обаче е Бѣскѣнци, тъй се наричала баба имъ); едно домакинство се нарича Богдановци.

9. Радулова-Падина. Получила с името си отъ основателя дѣдо Радулъ. Брои 5 домакинства: 4 отъ потеклото на тъй нареченитѣ „Чорбаджи“ и едно отъ нѣкоя баба Трена — Тренинци ги казватъ.

10. Гарванъ — 2 домакинства. Въ една скала близу до махалата ги бздилъ прѣди години гарванъ и много плашелъ суевѣритѣ махалци съ зловѣщото си грачене — ето отъ що произхожда името на махалата. Домакинствата сж отъ единъ родъ; носятъ име Илиинци.

11. Давидова махала. Основана е отъ нѣкой си дѣдо Давидъ, който втори слѣдъ дѣдо Дая дошълъ неизвѣстно отдѣ въ Драгийчинско землище и се заселилъ. Тази махала се тѣли на три: 1. Давидовци — 4 домакинства, 2. Щръковъ-Транъ (наречена така, защото нѣкога дълго време тукъ живѣлъ единъ щръкъ, който слѣдъ смъртта си билъ погребанъ на това мѣсто) — 1 домакинство и 3. Длъги-Домъ — 1 домакинство.

12. Долньо-Село. Тази махала е получила име отъ най-старото дѣление на селото на двѣ части. Въ Долньо-Село били Давидовци, и въ Горнѣто — Дайчавци. Тия двѣ части послѣ се съединили и образували селото при днешната махала Срѣдъ-Село. Сега въ махалата има двѣ домакинства: едно отъ Давидовци и едно отъ Чорбаджитѣ.

13. Поляна. Получила е името си отъ вида на мѣстносттата — дѣто е разположена — малка поляна, верѣдъ търняци и дрѣнякъ. Часть отъ тия храсти били изсѣчени, мѣстото разработено, та станало, сравнително, доста плодородно. Тамо ужъ нѣкога вирѣяла и лозата. Доскоро, казватъ стари хора, се намирали диви лози. Махалата сега брой 4 домакинства: 2 староседѣлци, едно дошло изъ махала Срегньо-Осое и едно скоро прѣселено отъ с. Божица.

14. Пезулъ. Махалата носи име отъ многото порои, които нѣкога съвсѣмъ огрозили мѣстносттата; сега вече оголенитѣ мѣста сж се „поуцелили“, т. е. покрили съ трѣва и гора. Тукъ живѣе само едно домакинство, прѣселено изъ махала Срегньо-Осое прѣди 50 години.

15. Бориче. Нѣкога тука имало борова гора. Брой 5 домакинства: 3 Стѣменовци, наричани още Джокѣнци и 2 Вячѣвци.

16. Вѣлогъ. Тази махала е получила името си отъ вида на мѣстото, дѣто е разположена: чгълбнато и заградено съ невысоки хълмове. Има 4 домакинства отъ 3 потекла: 2 Петрѣвци, 1 Вячѣвци и 1 Лазаркинци. Махалата носи и второ име — Црѣпнѣица — защото порано, па и сега тамо се правятъ керемиди и се намиратъ „дрепинѣ“ отъ по-раншно тухларство и грънчарство.

17. Милѣва-Падина, брой 6 домакинства: 2 Шаклемановци (дѣдо имъ билъ много лакомъ и неспретно се носѣлъ, та го казвали неизвѣстно защо „шаклеманъ“), 1 Господиновци, 2 дѣдо Йоваловци (Джѣвѣнци) и 1 отъ махалата Зеинци.

18. Корѣта. Получила име отъ дървенитѣ корита, нагласени за водопой (поице) на добитъка отъ Милева и тази махала. Брой 2 къщи, наречени Поповци.

19. Зейнци брой 3 домакинства. Получила име отъ прѣкора на единъ старецъ. прѣдѣдо на сегашнитѣ, който билъ много зълъ и завистникъ и ходѣлъ съ разкопчана риза, та гърдитѣ му зѣjali.

20. Средъ-Селѣ или Селѣ. Това е махала съ нѣколко къщи, построени на мѣстото на старото село. Тукъ е училището, общинското управление, черквата, 2 кръчми, 2 бакалници, 4 воденици и 2 домакинства: едно циганско (христини) и едно отъ потеклото на Зейнци.

Навсѣкъдѣ при махалитѣ има въ изобилне изворна вода; само 3—4 махали взиматъ вода за пиене отъ долинитѣ. По-лични извори и чешми сж слѣднитѣ: Чешма, Виръ, Марковъ-кладѣнъцъ, Корѣта, Света-Вода. (на двѣ мѣста) Кошутинъ-кладѣнъцъ, Градскі-изворъ, Айдучко-кладѣнче, Ключъ и др.

Въ селото има на двѣ мѣста тѣ наречената „света вода“. Това сж малки извори, за които се „присъшило“ нѣкому, че сж лѣковити и лѣкуватъ се селянитѣ съ водата имъ отъ очеболъ, главоболъ, треска и рани (язви). За да се хване лѣкъ, болниятъ трѣбва да бѣде облѣченъ въ чисти дрехи и да отиде рано „прѣдъ слѣнце“ въ петъкъ (при единия) или въ недѣля (при другия). Като дойде до извора, най-напрѣдъ трѣбва да се прѣкрѣсти, а послѣ да се омие. Щомъ си трѣгне, трѣбва да захвърже на нѣкое клонче на дървото, което е при извора, едно цвѣте, една кърничка (парцалче) или конецъ, измъкнатъ отъ дрехитѣ, които тогава носи болниятъ, и най-послѣ да пусне въ водата нѣкоя монета, на макаръ и стара (що се не харчи). Слѣдъ всичко това ще трѣбва да се върне по сжщия пѣтъ, но безъ да се обръща къмъ водата, додѣто не кривне задъ нѣкой баиръ; инакъ ще се повърне болестъта.

За основателъ на селото селянитѣ считатъ нѣкой си дѣдо Драгъ или Дая, на когото послѣ фамилията носѣла име Драйчовци или Дайчовци. Той прѣвъ дошълъ тука, основалъ селото и му далъ и името си — Драйчовци-Драгойчинци. Говори се, че послѣ дѣдо Драгъ билъ ужъ потурченъ и получилъ име Асанъ-Дая.

Пришелци въ селото има по-стари и по-скорашни; отъ по-старитѣ сж Докъинци (въ махала Злонъ-Долъ), дошли отъ с. Дукатъ. Кисурци, дошли отъ с. Трънска-Кисура. Кайтазие — отъ с. Кълибѣ (Трънско) Петровци, дошли отъ сръбското село Цръна-Трава.

Долю-Селѣ, въ което е заживѣлъ дѣдо Давидъ, се считало отначало като махала на с. Драгойчинци.

Село Драгойчинци е най-богато въ Крайще съ старини: днесъ има запазени остатѣци отъ поселище, черкви, манастири и една кула.

Едно отъ старитѣ заселища се памира въ махалата Градско-Ливагѣе, малко на западъ отъ кулата. Къщитѣ му, както що личи отъ зидинитѣ (съ хороганъ), улицитѣ и нѣвакви окопи сж били главно около западната частъ на кулата, отдалечени отъ нея на 50—200 метра.

Иб на западъ отъ това заселище има остатъци отъ друго въ мѣстността Пóтедзи. Личи да е имало около 15—20 постройки, отъ които една е особено голѣма (до 200 кв. м.).

Кулата (табл. XXXI. 2) е най-интересната старина. Тя е построена на единъ стръменъ баиръ, отъ дѣсна страна на рѣката, право на сѣверъ отъ черквата, между рѣката и дълбоката долина, що иде откъмъ махалата Градско-Ливагье. Отъ това мѣсто се виждатъ всички околни планини и бърда. Кулата е дълга 11 метра, а широка 7. Дебелина на зидоветѣ — метъръ и нѣщо. Най-добрѣ е запазена западната стѣна, сега висока около 15 м. Най-много е разрушена южната стѣна, дѣто била вратата. Кулата е изградена отъ камъкъ съ хорозанъ. По западната стѣна зѣятъ дупкитѣ, дѣто били гредитѣ. Познаватъ се и мѣстата на мазгалитѣ. Покрай кулата, не далече отъ 15—20 м. има слѣди отъ каменна стѣна, градена сжщо съ хорозанъ. Отъ западъ пъкъ я заобикаля дълбокъ ровъ, който и сега има 2 до 3 м. дълбочина и 3—5 м. ширина. Къмъ кулата се дохожда по два пътя: единиятъ води откъмъ югъ, а другиятъ откъмъ сѣверъ. Последниятъ се казва „Кулински путь“. Непосрѣдно до кулата днесъ има гжста букова гора. За тази старина е запазено у селянитѣ слѣдното прѣдание: нѣкога въ нея (разбира се въ цѣлата ограда — съ външната стѣна) живѣлъ нѣкой войвода съ войскитѣ си — „лятинци они били“, за да пази границата на държавата, която минавала прѣзъ тия мѣста. До крѣпостта сжществувалъ и малъкъ градецъ — заселище. Кога дохождалъ неприятель, всички жители отъ градеца влизали въ крѣпостта по единъ мостъ, поставенъ върху окопа. Често пътъ неприятельтъ ограбвалъ къщитѣ на поселището, безъ да напада крѣпостта. Единъ пътъ, обаче, крѣпостта била нападната и дълго врѣме обсаждана. Неприятельтъ все търпѣлъ несполуки, докато въ негова помощ не се явили шатки (патици), които ужъ по подземенъ тунелъ, що водѣлъ отъ крѣпостта къмъ рѣката, излѣзли зарадъ водата къмъ Зло-Бръдо. По този тунелъ неприятелски шпиони узнали, че защитницитѣ на крѣпостта съ малко, и веднага подновили нападението. Отъ Зло-Бръдо пъкъ съ нѣкакво „оружие“, сигурно топъ, срутили частъ отъ стѣнитѣ и улеснили влизането на войската. Всичко било разрушено и ограбено. Кулата била сжщо разрушена, но скритото въ нея парично богатство останало неоткрито въ подземията, що били въ срѣдата на кулата. Днесъ селянитѣ вѣрватъ, че казанъ съ „жлътици“ се пази тамъ отъ змия троглава, съ дълги коси на една отъ главитѣ и съ звънце на опашката.

Друга останка отъ старина се намира въ махалата Злонъ-Долъ; то е основа на черква съ неизвѣстно сега име. Казватъ я лятинска црѣква. Около 100 м. на югъ отъ нея личатъ развалини отъ нѣкакви постройки, отдѣто днесъ изваждатъ тухли, дебели и широки, слѣпени съ хорозанъ. Наблизу има 3 извора, заграждани нѣкога — това добрѣ личи. Въ единия отъ тѣхъ до скоро сж намирали рѣждици желѣза и синджири. Това било нѣкога манастиръ.

Въ снора на селото има още 4 черквица: св. Петка въ Вагнъичва махала, св. Тодора въ махала Срегно-Осое, едно съ неизвѣстно име въ махала Поляна и едно, също съ неизвѣстно име, въ махала Долно-Село.

Надписи никъдѣ не можаха да се намѣрятъ, а за такива никой и не знае.

Освѣнъ поменатитѣ дотукъ остатъци отъ старини, въ селото има на 3 мѣста бѣлѣзи отъ рударски вади. Въ Злонъ-Долъ, въ гората Свинярици, има двѣ добри запазени вигница. Да е ковано, обаче, нѣкъдѣ руда, никой днесъ не знае. Поминъкътъ на селянитѣ е също такъвъ тежъкъ, както и тоя на съседнитѣ села. Главно съ „дулгерство“ изъ Загоріе и Дупнишко се „кръпи немотията“.

49. Чешлянци.

(Височина — 1170 м. при махала Милчади, 960 при махала Село).

Селото е малко, но заема голѣмо пространство, защото махалитѣ му сж прѣснати далеко една отъ друга. Къщитѣ му сж разположени главно по склоноветѣ на Драгойчинската долина (най-долната ѣ часть) и отъ лѣвата страна на овзи долъ, който почва отъ върха Каменита-Чука (1477 м.) и рѣже дѣсниа склонъ на общата долина. Голѣма часть отъ селското землище е покрито съ гора, главно букова, а по-малко съ дѣбова и размѣсена тукъ-тамъ съ лѣщакъ. Гората покрива дѣсната страна на долината, възвива послѣ по поменатия страниченъ долъ и свършва до самия връхъ. Лѣвиятъ склонъ на долината е почти безгоренъ; тукъ-тамъ само има участъци отъ рѣдка дѣбова гора. Долу, низко, до коритото на Драгойчинската рѣка, която тука вече носи име Чешлинска рѣка, отъ двѣтѣ ѣ страни се редятъ, съ малки прѣскакузки, хубави ливади, нѣкой отъ които сж обрнати вече на сливови градини. Рѣката мѣнява постоянно коритото си и прави, когато придохожда, голѣми щети на тия имоти. Прѣди нѣщо 25—30 години картината е била съвсѣмъ друга: въ долината не се виждалъ никакъ камъникъ; само рѣчицата като живачна лента се провирала по срѣдата на ливадитѣ, а отъ нея въ лѣво и дѣсно гжета гора покривала стрѣмнитѣ склонове. Сега гората безмилостно се унищожава и затова пороицата свличатъ и засипватъ върху ливадитѣ и овознитѣ градини грамадно количество камъни, чакълъ и пѣськъ. Пятътъ, който води отъ Чешлянци за Драгойчинци, минава по лѣвия брѣгъ на рѣката (нѣйдѣ минава и на дѣсниа); по него може да върви кола само до свършека на Чешлянското землище, а нагорѣ, къмъ Драгойчинци и за конь е неудобенъ и то главно отъ поройнитѣ пасиши.

Голѣми и лични извори и чешми въ селото нѣма. Махалцитѣ взиматъ вода за пиене отъ незначителни кладенци и отъ доловетѣ. Ония пѣкъ къщи, що сж при рѣката, пиятъ рѣчната вода.

Въ различнитѣ части на селото не е еднакво топло, а също и не духатъ едни и също вѣтрове. Докато долу, при рѣката, се раждатъ и

узрѣватъ черносливки и орѣхи, въ горнитѣ махали . . . Васчокаръ и Кривулякъ — и джанки мъчно узрѣватъ. Ако селото бѣше възникнало по сѣщия начинъ, както другитѣ изъ Крайще, нѣмаше, може би, да има такива разлики: нѣмаше еднитѣ махали да се броятъ за „планина“, а другитѣ — „пѣлье“.

Сега селото е разбиенъ типъ и се състои отъ слѣднитѣ 10 махали:

1. Ябуковица. Разположена е на лѣво отъ Драгойчинската рѣка (тукъ се нарича Чешлянска) почти до билото на баиря, който дѣли синоритѣ на селата Чешлянци и Лечевци. Тя брои всичко 5 къщи. Родоначалникътъ, основателътъ на махалата, отъ който произхождатъ и всички родове въ селото, които днесъ носятъ изобщо име „сръбляци“, е дошълъ отъ сегашното трънско село Пала. Тамъ, обаче, е дошълъ отъ сръбското село Падешъ. Кога се е прѣселилъ изъ Сърбия, това никой не знае. За врѣмето на дохождането му въ Чешлянци може да се заключи до нѣкъдѣ отъ многочислеността на поколѣнието му и отъ слѣдното прѣдание: имало въ Сърбия въстание, ръководено отъ Кара-Георгиевича. Единъ отъ жителитѣ на с. Падешъ, замѣсенъ вѣроятно въ въстанието, билъ принуденъ да избѣга заедно съ сѣмейството си въ днешната Трънска околия. Мѣстото, дѣто се поселилъ, се нарекло Падешъ (вмѣсто Падешъ), а послѣ — Пала — село което и днесъ съществува. Не е извѣстно, колко врѣме е живѣлъ той въ Трънско и дали неговитѣ синове или внуци сж се раздѣлили, та едни останали на сѣщото мѣсто (въ с. Пала), а други се прѣселили въ сегашното село Чешлянци, но съ пълна увѣреностъ се твърди отъ сегашнитѣ потомци на нѣкогашнитѣ Падешане, че прѣселването на родоначалника имъ въ Чешлянци станало тъй: той (родоначалникътъ) ималъ братъ и единъ денъ му казалъ, че ще ходи да търси мѣсто за по-удобно заселище. Ходилъ, обикалялъ на много мѣста и, като се върналъ, прѣдложилъ на брата си да се изсели единъ отъ тѣхъ въ рѣката, дѣто е сегашното Чешлянци, но съ условие, ако му не понася, да има право да се повърне на бащиницата си въ Пала. Братъ му се съгласилъ. За да се опрѣдѣли, кой именно трѣбва да се изсели, наредили женитѣ си да слѣдятъ, чии дѣца съ какво ще си играять. Дѣцата на единия братъ правили кошарки (къщици), а на другия — кола и сани. Значи, бащата на послѣднитѣ трѣбвало да се изсели — това той и направилъ. Този се счита сега за праотецъ на вси чешлянски „сръбляци“, а въ това число влиза и махалата Ябуковица.

2. Село. Тази махала е разположена въ рѣката; състои се отъ 3 къщи: една циганска и двѣ български. Циганитѣ сж дошли тука отъ с. Дивля (Радомирско); едната българска е отъ сръбляцитѣ, а втората произхожда отъ рода на вишоричанетѣ. Тази махала носи име Село, защото служи като сборно мѣсто и, види се, защото поради нея е наречено и цѣлото село съ име Чешлянци.

3. Радѣйна-Орница. Махалата е разположена на дѣсно отъ рѣката, по горнитѣ склонове на баиря, който дѣли селата Горно-Кобиле

и Чешлянци. Брои само 3 къщи по произходъ сръбляци. Махалата носи име на прѣдѣлото, дѣдо Радоя, който избралъ мѣсто за къща тука на една орница.

4. Бърѣе. Тази махала е разположена на сѣщия баиръ, на който е и Радойна-Орница, само че по къмъ билото му и малко по на западъ отъ нея. Състои се отъ една къща, която скоро (прѣди около 50—60 години) е заселена тука отъ с. Одраница (Трънско). Махалата носи име отъ името на мѣстността — мочуръ, бара.

5. Граовище. Разположена е между махалитѣ Село и Ябуковица, въ лѣво отъ рѣката. Брои 3 къщи, които произхождатъ отъ сръбляцитѣ. Махалата носи и име Дѣдо Йовановци. Граовище се нарича поради името на мѣстото, защото се сѣло грахъ, а послѣ станало селище, „пбседокъ“ на тази махала.

6. Вишорци. Махалата е разположена на дѣсно отъ рѣката и на югозападъ отъ баиря, който се намира на жгъла между Чешлянската рѣка, отъ една страна, и долътъ, който тече откъмъ Каменита-Чука, отъ друга. Брои 5 къщи, прѣдѣлото на които (нѣкой дѣдо Стоянъ или Стефанъ — не се знае добръ) дошълъ тукъ прѣди 150—200 години изъ село Груйнци (Крайще). Този дѣдо Стоянъ намѣрилъ тукъ свободно мѣсто, та, като билъ богатъ скотовъдецъ, докаралъ 180 говеда и около 300 овци. По едно врѣме се изселилъ оттука, но билъ принуденъ пакъ да се върне и да се установи на постоянно мѣстожителство.

7. Милчаѣци. Тази махала е разположена на около 2 км. сѣверо-западно отъ Вишорци. Състои се отъ 3 къщи, всички отъ единъ родъ. Основателятъ на махалата е дошълъ, както мислятъ мнозина стари хора, изъ Албания прѣди 250 години. Сѣтатъ го за арнаутигъ-християнинъ. Не е извѣстно, защо махалата носи такова име.

8. Ясикарѣ. Махалата е разположена по двѣтъ страни на долината, която се намира между Каменита-Чука и Криволякъ. Брои 3. далечъ разположени едно отъ друго, домакинства. Всички носятъ име Ясикаре, макаръ че това име да се пада само на едното домакинство, до което има ясикови дървета. Другитѣ двѣ къщи носятъ още име „Папратарѣ“, защото мѣстото, дѣто сж разположени тѣ, е обрасло съ папратъ. Хората отъ тази махала произлизатъ отъ махала Тръница (въ с. Киселица, Крайще).

9. Кривулякъ. Разположена е на западъ отъ махала Ясикарѣ, малко на сѣверъ отъ билото на Царичка планина. По сръдата на махалата минава пътьтъ, който води отъ с. Метохия за с. Драгойчинци. Брои 5 къщи. Три отъ тѣхъ и двѣ отъ слѣдната махала, Васчукаръ, произхождатъ отъ една фамилия, наречена Баздрикъе. Едно домакинство произхожда отъ нѣкой си дѣдо Бръсто Царо; та се нарича „Царове“. Послѣдното, заедно съ тритѣ останали домакинства отъ махалата Васчокаръ, се наричатъ Пръжляци и произхождатъ отъ друга фамилия. Родоначалникътъ на Баздрикетѣ е нѣкой си дѣдо Стефанъ, дошълъ тукъ отъ сръбското село Власина прѣди 130—150 години. Прѣзимето си донесълъ оттамъ.

Родоначалникът на фамилията „царове“ с нѣкой си дѣдо Кръсто. Той е дошъл отъ с. Пали, Трънско. Дълго време билъ кираджия и на турци, поради което ходѣлъ и въ Цариградъ. Заради това турцитѣ го казвали „парче“. Прѣжляцитѣ произхождатъ отъ нѣкой си дѣдо Филипъ. Тука той дошълъ прѣди 120 — 150 години изъ с. Топли-Долъ (290 стр.). Прѣзимето си донесълъ оттамъ. Изброенитѣ 5 домакинства образуватъ една махала, съ име Кривулякъ. Това име е дадено на мѣстността поради туй, че е малко „сврътна“, завѣтна, та зимѣ се натрупва много снѣгъ, който изкривява дърветата и отъ китната гора прави кривулякъ.

10. Васчукаръ. Тази махала е разположена на западъ отъ Царичкото било. Работната ѝ земя, както и къщитѣ ѝ сж въ водосборния басейнъ на Метохийска, а не на Чеплянска рѣка. Поради голѣмата си, сравнително, отдалеченостъ отъ центъра на селото (махалата Село) и поради самото си мѣстоположение, тази махала би трѣбвало да принадлежи къмъ село Метохия или къмъ село Побиевъ-Камъкъ. Брои всичко петъ домакинства: двѣ отъ фамилията Баздрикъе и три отъ Прѣжляци. (За тия двѣ фамилии, родове, се спомена въ махалата Кривулякъ). За името ѝ махалцитѣ прѣдаватъ така: мѣстността като голъ ридъ (чукаръ) нѣкога слѣжела само за пасбище. Търлитѣ на овчаритѣ били по до рѣката — подъ чукара (рида), та сутринъ овцитѣ трѣгвали възъ този чукаръ. Поради това често се казвало: „Овцитѣ ойдова васчукаръ“. А отъ това, ужъ, и мѣстността получила име „васчукаръ“.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ почти изключително отъ малки и незначителни изворчета, а тѣй сжщо и отъ долиненитѣ потоци. Сѣлчанье (отъ махала Село) пиятъ отъ рѣката.

Цѣлото селско землище е открито на студенитѣ вѣтрове. Тукъ духатъ горийкъ (сѣверозападенъ), долийкъ (юженъ) и козодѣръ (сѣвероизточенъ). Най-досаденъ и пакостенъ е козодѣрътъ.

Нивитѣ и голѣма частъ отъ ливадитѣ сж разположени досамъ къщитѣ за живѣние. Тука, съвсѣмъ близу, сж построени и останалитѣ за домакинството и добитъка сгради. Въ нѣкои махали търлитѣ за дребния добитъкъ сж далечъ отъ къщитѣ — близу или всрѣдъ нѣкой дѣбова кория. Тука зимно време за 2—3 мѣсеца докарватъ овцитѣ и козитѣ, за да ги хранятъ съ шума. Като се свърши тази храна, откарватъ ги пакъ при кошаритѣ, що сж близу до домакинството. Нивитѣ, ливадитѣ и кориятѣ (малки горички) се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ имена: ниви: Валогъ, Корубие, Говедарникъ, Стрелица, Даба, Смърдя, Самораслица, Копиле, Лечовище, Шилегарникъ, Прогонъ, Копотинье, Дебела-Дръма, Бара, Сечина, Стрелица, Обешенъ, Чабракъ, Ябуковица, Овсище, Дойна-Ливада, Гнила, Шлопа и др. ливади: Батлакъ, Примочище, Студенець, Сенякъ, Стръмолъ, Занога, Вигнье, Поробрънякъ, Андаци и др. гори: Странице, Длъга-Орница, Чепи-Опашъ, Връла-Нива, Горновица, Кривулякъ и др.

Не се знае точно, защо селото носи име Чешлянци. Споредъ едно прѣданіе, доста разпространено между селянитѣ, нѣкога — много отдавна — въ синора на с. Чешлянци имало заселище, съ име Енкъовци. Нѣкои мислятъ, че това заселище е било на мѣстото на нѣкои отъ сегашнитѣ махали Милчади или Вишорци, а повечето мислятъ и по прѣданіе помнятъ, че то било въ долината между Каменита-Чука и Кривулякъ, кждѣто, дѣйствително, има слѣди отъ нѣкакви постройки. Това мѣсто е тѣсно и неудобно за повече отъ 4—5 постройки, но то и сега носи име Селище и изглежда да е било нѣкогашното Енкъовци. Положението му е такъво, че се съгласява донѣдѣ съ прѣданіето за по-нататъшната история на това заселище. А това прѣданіе продължава така: жителитѣ на селището Енкъовци имали много кошари (пчели) и добитѣкъ, та били богати съ медъ и масло. Когато турцитѣ за пръвъ нѣтъ обложили селото имъ съ снайгѣкъ, селянитѣ се възпротивили и убили изпратения имъ снахия. По тоя поводъ турцитѣ изгонили жителитѣ на селото, а послѣднѣто ограбили, като пахвърляли „посугѣето“ (пожщинната) въ единъ бунаръ, а страдитѣ запалили, та медѣтъ и маслото, ужъ, потекли изъ долината. Това прѣданіе говори, че името Чешлянци е, сравнително, скорашно. Това име е даже натрапено на махалитѣ Милчади, Вишорци и Яеикаре, които все още, за разлика отъ другитѣ части на селото, се наричатъ съ едно общо име Енкъовци. Махалитѣ пѣкъ Кривулякъ и Васчокаръ, както се вече спомена, доскоро сж се чувствували съвсѣмъ отдѣлни отъ Енкъовци и Чешлянци и сж водили борба да съставятъ отдѣлно село или да се присѣдинятъ къмъ Метохия или Побиевъ Камѣкъ. Отъ всичко това се вижда, че името Чешлянци е дадено най-напрѣдъ на ония махали, които били по-близу до рѣката (Драгойчинска рѣка) или на лѣво отъ нея — къмъ с. Лечевици, а послѣ е натрапено и на другитѣ махали, които по чисто „административни“ съображения сж прибавени при другитѣ, за да образуватъ едно село.

А защо и какъ другитѣ махали добили име Чешлянци, прѣданіето тѣй говори: нѣкога въ синора на с. Драгойчинци, ваблизу до тоя на сегашното Чешлянци, билъ убитъ единъ грѣкъ (вѣроятно търговецъ, прѣкупчикъ на десѣтка). Споредъ тогавашниятъ турски законъ, онуй село, въ чийто синоръ бивалъ убитъ човѣкъ, трѣбвало да заплати кѣшъ¹⁾ (глоба и обезщета) 70 кесии (отъ по 500 гроша едвата). Въ дадения случай трѣбвало да стане сжщото. Драгойчинчанѣе обаче отказали да е тѣхно мѣстото, дѣто билъ убитъ грѣкѣтъ; сжщото направили и жителитѣ на с. Чешлянци. Но турската власть за въ такива случаи била завела практика да облага съ кѣшъ жителитѣ на онова отъ съсѣднитѣ села, къмъ които е потекла кръвьта на убития, а и спорното мѣсто вече причислявала въ синора на това село. Кръвьта при изтичането си била взела посока къмъ махалитѣ на сегашното Чешлянци, затова и кѣшѣтъ билъ платенъ отъ това село. Мѣстото, дѣто билъ убитъ грѣкѣтъ, и сега

¹⁾ Думата „кѣшъ“, вѣроято произлиза отъ думата кѣса (кѣсия) = 500 гроша.

се нарича Гръчки-Гробъ и изглежда да е било прѣди убиството къмъ землището на с. Драгойчинци. Тѣй че селянитѣ сега мислятъ, какво името на селото имъ произхожда отъ думата „къешъ“: селото се нарекло Къешанци, послѣ Къешлянци, а най-сетнѣ Чешлянци, понеже сричка „къе“ навсѣкѣдѣ въ говори имъ се замѣстя съ „че“. Обясненнето е слабо, но го прѣдавамъ като прѣдание, което изглежда довѣйдѣ логично и се знае отъ мнозина.

Сжщо не се знае достовѣрно, кой е основалъ селото. Мнозинството отъ селянитѣ считатъ основателя на махалата Милчапи за основателъ и на селото.

Селото на купъ не е било. Едни отъ сегашнитѣ махали сж живѣли въ рѣката — въ мѣстността Вигньище, други — въ Васчукаръ (горѣ високо), трети — въ Вишорци и пр. Гѣзи, които живѣли въ Вигньище, за удобство се изселили по къра. Нѣкои отъ жителитѣ и на другитѣ махали се измѣстили отъ първитѣ си заселища, но все за удобство, за по-голѣма „отрадилъ“ (ширина). Поради това именно не може да се говори за основателъ на селото — всичко ще бѣде досущъ на прѣдположение.

Въ синори на Чешлянци на нѣколко мѣста се срѣщатъ остатъци отъ старини. Слѣди отъ стари сгради се намиратъ въ махала Вишорци. За тѣхъ се говори, че били останки отъ латинско заселище, което имало и черква. Прѣди 38 години слѣдъ проповѣдъта на крайшката светица, баба Гоца Брѣстничка, тази черква била възобновена въ видъ на параклисъ, отъ който сега стоятъ само основитѣ и нѣкои черковни принадлежности (икони, кръстове), пазени въ дървенъ ковчегъ. За съществуването на казанитѣ постройки свидѣтелствуватъ сега редица грамади отъ прости камъни, наредени около буренясапи ями. Въ сжщата махала има слѣди и отъ стари гробници. На Каменита-Чука се намиратъ два коледжански гроба. Малко по-долу, между махалитѣ Васчокаръ и Кривулякъ, въ мѣстността Стара-Ливада, се намира старъ гробъ, който носи странното име „тикварски гробъ“. Тукъ билъ погребанъ единъ пѣтникъ, загиналъ отъ фъртуна, като каралъ есенно врѣме тикви изъ Сърбия.

При къщата на Зл. Димовъ се намиратъ зидини отъ нѣкогашна черква „св. Равгелъ“.

Говори се още, че въ мѣстността Строилица, която се намира на границата между Долно и Горно-Кобилъе и Чешлянци, съществувала нѣкога черква съ име св. Троица. При нея се събиралъ съборъ на Петдесетници. Еднажъ, неизвѣстно защо, турцитѣ разгонили съборджинитѣ, изгорили черквата, а часть отъ утваритѣ хвърлили въ бунаря, що билъ до черквата. Отъ тогава съборътъ почналъ да става при днешното село Изворъ (на Славче). На мѣстото, дѣто била черквата, сега има грамада камъни, а до тѣхъ — високи дървета, наричани „вакъвски“.

Въ чешлянско землище е работена ябъщо прѣди 120 години желязна руда въ мѣстността „Андаци“. Сжщата руда е тонена въ мѣстността „Вигнѣище“. Това се знае, по тѣй да се каже, „живо“ прѣданне, защото родителитѣ на сега още живи стари хора сж били работници въ рудницитѣ. Рударската вада, която днесъ на много мѣста е запазена съвсѣмъ неповрѣдена, е започвала отъ Побиевъ-Камъкъ; тя сега минава между синоритѣ на селата Метохия и Чешлянци и отива въ мѣстността „Андаци“. Мѣстото, дѣто била построена вигнѣта, още се познава по голѣмия и още неразнесенъ отъ мѣстнитѣ църначи-бонджии купъ сгория.

Поминъелтъ на селянитѣ е тежъкъ. Освѣтъ съ земедѣлие, отъ което не достига за цѣла година, занимаватъ се и съ скотовѣдство: овци, говеда и малко кози. Онова, що не достига за домакинството, се причелва съ дългерство. Рѣдко е кжца, отъ която да не излиза човѣкъ за работникъ-дългеринъ и то главно въ Загорѣе.

50. Горно-Кобилъе.

(Височина 1020 м. при махала Дойчиновци).

Метохийската рѣка, която води началото си отъ Царичка планина, приема малкъ притокъ откъмъ с. Шатковица и подъ село Горно-Кобилъе се събира съ Киселичкия потокъ; оттукъ надолу, до мѣстото, дѣто се събира съ Драгойчинската и Шинковичката рѣки, тя носи име Кобилска рѣка.

По течението на тая дву или триименна рѣчица, въ пазвитѣ, които образуватъ тукъ-тамъ склоноветѣ и напрѣчнитѣ долини, сж прѣснати махалитѣ на малкитѣ селца Побиевъ-Камъкъ, Шатковица, Метохия и Горно-Кобилъе. Последното село брои едва 17 кжци, прѣснати на 6 махали, отъ които двѣ иматъ само по едно домакинство:

1. Дойчиновци. Тази махала е разположена на изтокъ отъ баиря Калиновъ-Дѣлъ (1150 м.) и високо, на дѣсно отъ рѣката. Брои 3 кжци — домакинства, принадлежащи къмъ фамилията „Перианѣ“, родоначалникътъ на които е дошълъ отъ село Църновица.

2. Лазаровци — само една кжца. Разположена е отъ лѣво на рѣката, сѣвероизточно отъ Дойчиновци. Основателтъ на махалата е дошълъ отъ трѣнското село Къшлѣ. Отначало живѣлъ въ с. Чешлянци, послѣ въ Метохия и най-послѣ се установилъ въ с. Горно-Кобилъе. Тази фамилия казватъ още глушчинци (глухчинци), защото дѣдо Лазаръ не дочувалъ добръ.

3. Чавдарци. Махалата (само една кжца) е разположена на около 200 м. надъ рѣката (лѣвъ брѣгъ), югоизточно отъ Лазаровци. Основателтъ ѝ дошълъ отъ с. Власина (Сърбия). Махалата носи това си име отъ името на сжщата въ Власина.

4. Най-голѣмата махала е Матѣинци, разположена сѣверозападно отъ Лазаровци, на лѣвия брѣгъ на рѣката, около 300—400 м. далечъ

отъ нея. Брон 6 домакинства, основателятъ на които е дошълъ тука отъ с. Дивля (Радомирско). Носи име на своя основателъ — дѣдо Матен.

5. Першанье. Тази махала е разположена близу до Матеници, малко сѣверозападно отъ нея. Брон 4 домакинства, на които основателятъ е дошълъ отъ село Църнощица (Крайще). Махалата носи името отъ името на единъ видъ ябълка — перша, при което дърво дошли махалцитѣ, слѣдъ като се раздѣлили отъ купното село.

6. Махала Станци (казватъ я още Грѣвчанье). Разположена е почти на самия гребенъ на баира между селата Горно-Кобилъе и Чешлянци. Брон само 2 домакинства, на които основателятъ, дѣдо Станко, е още живъ и има 103 години. Поради неговото име и махалата носи име Станци (скратено отъ Станковци). Тази махала по родъ е клонъ отъ Першаньетѣ.

Тѣй че жителитѣ на селото се дѣлятъ на 4 роднински групи: Чавдаровци, Матеници, Першанье и Лазаровци. Най-рано дошълъ родоначалникътъ на Чавдарци, дѣдо Цвѣя отъ Власина, и се поселилъ въ синора на сегашното село, въ мѣстността Манастиръ. Това било нѣщо прѣди 150—200 години. Подиръ него дошълъ той на Першанье, послѣ на Матеници и най-послѣ на Лазаровци. Първитѣ трима заселници живѣли отначало въ Манастиръ, дѣто се прѣдполага да е имало привременни жилища на рудничаритѣ — желѣзари. Слѣдъ като прѣстанало да се обработва желѣзната руда, основателитѣ на Горно-Кобилъе прѣмѣстили жилищата си въ рѣката и тамъ образували селце отъ 3 къщи, но същевременно си имали кошари и други пристройки за добитъка по къра, дѣдо обикновено частъ отъ сѣмействата живѣли зимѣ. Не слѣдъ много врѣме той начинъ на животъ имъ се видѣлъ неудобенъ, та починали за постоянно да живѣятъ по кошаритѣ (щятитѣ); тамъ построили къщи и за себе си. Когато третѣ фамилия напуснали купното селище, дошълъ и „глухча“ Лазаръ, който се заселилъ край рѣката. Това разселване станало нѣщо прѣди 50 години, и днесъ почти всички възрастни хора отъ 50 години нагорѣ помнятъ добрѣ, дѣ и какъ сж живѣли тѣ и тѣхнитѣ родители въ старото село, отъ което сега се познаватъ зповетѣ. Това мѣсто сега се казва „Градинитѣ“ или „При чешмата“.

Махалцитѣ въ селото взиматъ вода за пиене отъ малки и незначителни изворчета и бари, които не носятъ нѣкои особени имена. Всичкитѣ махали се ператъ долу, въ рѣката, дѣто на 2 мѣста при ливадитѣ има общи корита.

Къщитѣ на селото сж построени въ такива мѣста, дѣто най-малко хваца вѣтъръ и, съ изключение на къщитѣ на Дойчиновци, всички сж обърнати къмъ югъ. Най-студенъ е сѣвероизточниятъ — совийпино. — Горнякътъ иде изъ рѣката и сжщо е студенъ.

Нивитѣ на селянитѣ сж разположени близу до къщитѣ; има, обаче, и доста отдалечени. Ливадитѣ имъ сж покрай рѣката, която често пѣти ги залича. Гора иматъ джбова; тя е рѣдка и не може да запази стръмнитѣ склонове на долината отъ пороицата, които вече сж успѣли

да ги изровятъ. Обща мера за пасбище селото пѣма, защото землището му е малко, и за пасбище служатъ освѣнъ недостъпнитѣ по своята каменитостъ и стрѣмностъ за орало мѣста, но и оставенитѣ на утаръ прѣзъ годината ниви. Нивитѣ имъ сж съвѣимъ слабоплодородни, както всички почти изъ Крайще, та и поминѣкътъ на селянитѣ е тежъкъ.

Нивитѣ се намиратъ въ мѣста съ слѣднитѣ названия: Граовище, Прелогъ, Заедница, Зеленица, Прогонъ, Козарникъ, Купеница, Гумнище, Мало-Полье, Копотина, Крушиѣ, Глогъ, Станци, Вочникъ, Напрадъ, Пролетнякъ, Бачевище, Китка, Голоша, Навой, Купенъ, Конска-Бара; ливади: Ограна, Бара, Руна, Прѣотъ, Пресадъ, Борѣе и др.; гори: Церакъ, Рупѣе, Турски-Чукаръ, Ровинякъ, Станци, Трънѣе, Груинъ-Долъ, Градище, Прѣшѣвина, Голоша и др.

За името на селото старитѣ гонорятъ слѣдното: имало едно време чифликчия турчинъ, който владѣлъ една часть отъ сегашното Долно-Кобилѣе. Той единственъ отъ турцитѣ изъ Крайще живѣлъ тука фамилиарно. Къщата му била „у река“ — въ долината, дѣто минава потокътъ отъ с. Киселица и се съединява съ оня, що слиза откъмъ с. Уши. Тя (къщата) била покрита съ шашавци — дебеля стлобени дъски. Днесъ се познава мѣстото, дѣто била тази къща. Турчинътъ ималъ много кобили за разплодъ, които изирацалъ на паша възъ рѣката, която сега тече прѣзъ Горно-Кобилѣе. Рѣката нѣмала на това мѣсто сегашното си име — Горно-Кобилска рѣка — защото покрай нея нѣмало и заселище. А защото тамо пасли кобилитѣ на поменатия турчинъ, нарекли рѣката Кобилска рѣка. Тя нѣкъ послѣ дала име и на днешното заселище. Когато дѣдо Цвѣя, родоначалникътъ на махалата Чавдарци, дошълъ тукъ, установилъ се на свободно мѣсто, непринадлежаще никому. На сжщо такава свободна земя дошли и другитѣ двама. Единъ пътъ този дѣдо Цвѣя се скаралъ съ жена си или съ снаха си (точно не се знае) много остро. Синъ му се намѣсилъ въ кавгата съ цѣлъ да ги помири. Станало, обаче, ага (грѣшка), та дѣдо Цвѣя билъ промушенъ съ ножъ, и убиецътъ (синътъ) билъ потърсенъ отъ властѣта. Спахията на селото се явилъ като спасителъ на убица, комуто прѣдложилъ условие — да му прѣдаде таянитѣ (крѣвностнитѣ актове) на селскитѣ имоти — и той ще потули работата. Убиецътъ убѣдилъ и съселянитѣ си да прѣдадатъ таянитѣ, защото и тѣхъ чакала глоба за кръвнина. Условието било, спяхията да пазн таянитѣ като залогъ срѣщу обѣщанне отъ селянитѣ, че ще му даватъ годишно опрѣдѣлено количество жито, масло, вълна и други нѣща зарадъ грижитѣ отъ него да ги отърве отъ кръвнината и да ги покровителствува за въ бждеце. Не се минали 3—4 години, и турчинътъ освоилъ селото за борчъ — не изплатили селянитѣ обѣщаното, а то се било набрало много. И така днесъ село Горно-Кобилѣе изплаща на турчина чрѣзъ земеделческата банка собствената си земя и дължи 5,458 л., слѣдъ като е изплатило 6,530 л. за първоначаленъ дълъ отъ 5,500 лева.

Като старина въ селото се счита мѣстността Манастиръ; намира се на границата между Горно-Кобилѣе и Метохия. Приказва се да е имало тука нѣкога голѣмъ манастиръ. Върху повърхността на земята слѣди отъ нѣкакви постройки не се забѣлѣватъ; само по долината, която прѣсича това мѣсто, се намиратъ парчета тухли. По-рано тука изкопали нѣкакви сѣдове (желѣзни и глиневи). Намиратъ се и монети. Помежду къщитѣ на Стоичко Лазаровъ и Чавдаровци се намиратъ останки отъ стари гробища, които иматъ съвсѣмъ друго положение отъ сегашнитѣ християнски; селянитѣ ги наричатъ „латински“.

Въ мѣстността Манастиръ е работена желѣзна руда прѣдъ 120—150 години. Това се знае сигурно по запазени спомени между селянитѣ, а също и отъ рударскитѣ вадѣ, по които е карана вода прѣвъ Метохия за тази мѣстность; сега тя — мѣстността — изглежда като изрѣзана отъ канали. Източната частъ на сѣщия баиръ днесъ се нарича Златарѣви-Гуни. Споредъ прѣданне, тука едно врѣме работили златари, на които къщичкитѣ за живѣние били наблизу.

Между махалитѣ Лазаровци и Матеинци се намира мѣстность съ име Руйе. Тукъ слѣдитѣ отъ грамадна рударска работа — дълбоки трапове, а до тѣхъ едри грамади камъни — не могатъ да се залечатъ съ десетки вѣкове.

Жителитѣ на с. Горно Кобилѣе се занимаватъ съ земедѣлие и малко скотовѣдство; но едното и другото не задоволяватъ нуждитѣ на домокинствата, макаръ и тия нужди да сѣ съвсѣмъ нищожни, затова излизатъ по печалба въ Загорѣе.

51. Долно-Кобилѣе.

(Височина — 900 м. при махала Мало-Поле).

Махалитѣ на това село сѣ разположени отъ двѣтѣ страни на Кобилска рѣка. Само Аврамчина махала е по-далече и на друга страна. Тя е разположена близу до Ушинската махала Звеноле, на дѣсниия склонъ на Ушинската долина. Изъ тази долина слиза вода само пролѣтно врѣме, а лѣтъ се губи изъ варовититѣ скали. Дѣсната страна на долината има чисто карстовъ характеръ. Отъ Аврамчина махала надолу землището на тази долина принадлежи на с. Долно-Кобилѣе. Дѣснииятѣ склонъ е плешивъ и по разлатъ, а по дѣсниия тукъ-тамъ сѣ уцѣлѣли нѣколко джбови окастрени корийки, които изглеждатъ като опожарени надъ оголенитѣ отъ пороищата варовници и червеникави конгломерати. Киселичкитѣ долъ, който въ най-долната си частъ принадлежи на това село, е съвсѣмъ оголенъ — двата му склона сѣ обърнати въ ниви. По-надолу потоцитѣ отъ Киселичка и Ушинския долове се събиратъ съ Метохийския (Горно-Кобилския), а още 1 км. надолу отъ дѣсна страна блика кобилскиятъ карстовъ изворъ, който може да кара една воденица.

Водата, която селянитѣ употребяватъ за пиене, е варовита „тежка“. Почти всички изворчета иматъ такава вода. По-добри извори (нѣкои отъ тѣхъ лѣтъ прѣсѣхватъ) сѫ Топлякъ, Стубелъ, Добрилъ, Грабовище, Годоровъ-кладенецъ. На двѣ мѣста има и светá вода. Едната се намира близу до мѣстото на старото селище (сега е затрупана отъ порой), а другата — въ мѣстността Плъча. Първата лѣкува рани, а втората — очиболъ.

Селището е открито на всички вѣтрове. Въ това отношение му съперничи само село Киселица. Тукъ духатъ: козодерѣтъ — сѣверо-източенъ, осойничарѣтъ (сѣверенъ), парвчатъ го още шишковичанинъ, защото иде откъмъ трънското село Шиковица, горнякътъ (сѣверозападенъ), милевчанинѣтъ (западенъ) — дохожда откъмъ с. Милевци и жешкио (югъ).

Селянитѣ иматъ доста широко мѣсто за ниви; ливадитѣ имъ сѫ малко и слаби — не сѫ подъ вода. Голѣма частъ отъ земята за обработване се намира близу до махалитѣ, но има и ниви, доста отдалечени отъ домакинствата. Това, обаче, не е неудобно, защото мѣстността е „сложна“, та навсѣгждѣ може да върви вола. Плодородието на работната земя не е толкозъ слабо, както що е на съседнитѣ села, напр. Метохия; даже въ суха година се получава добра реколта. Нивитѣ имъ сѫ разположени въ мѣста, които носятъ слѣдитѣ названия: Су'а Киселица, Крѣмици, Славче, Блато, Рамнище, Стубелъ, Рай-Долъ, Гробища, Козарникъ, Воденици, Турско-Гумно, Добрила, Стройлци, Мало-Поље, Тръница, Рупйе, Смилана, Навой, Стройлище, Кочине, Пладнище, Беневречко, Даутовъ-Гробъ и др.; ливади: Турската, Заеднички-Ридъ, Вистъ, Топлякъ, Киселичка-Река, Крушке, Борски-Долъ, Пособа, Гулема-Ливада и др.; гори: Срегньо-Осое, Говедарникъ, Пролетнякъ, Зеленъ-Клюнъ, Рупйе, Щетине, Градище, Густине, Връла Орница, Цръквище, Мрътва-Орница, Никѡвъ-Гробъ, Боровски-Прѣслъць.

Селото има разбиенъ типъ: прѣснато е на 6 махали:

1. Авра̀мци. Тази махала брои 8 къщи, всички отъ единъ родъ, потомци на нѣкой-си дѣдо Аврамъ, дошълъ тука неизвѣстно откъдѣ. Дѣди Аврама сочатъ като пръвъ заселинѣкъ на селото Долно-Кобилѣе.

2. На сѣщата — дѣсната страна на долината — е разположена и махалата Козарникъ съ 4 къщи. Носи това си име отъ обстоятелството, че имало около нея дребна дъбова гора, та лесно тука се отглеждали кози.

3. Валѣвица — 2 къщи, разположена срѣщу Козарникъ, на лѣвия склонъ на долината.

4. Ралѝнци. брои 8 къщи отъ единъ родъ. Дѣдо Ралинъ, прѣдѣдотъ на родата, дошълъ тукъ изъ нѣкое трънско село.

5. Мало-Поле. Махалата брой 10 домакинства. Носи име на мѣстността, дѣто е разположена — малка равнина. Дѣли се на два рода: Ковачѣвци 6 и Давуляновци 4 къщи.

6. На западъ отъ махалата Мало-Поле е разположена махалата Момчиловци или Прѣцкини (табл. XVI, 1) — брой 4 къщи.

По-рано, прѣди 50 години, селото било на едно мѣсто — тамъ дѣто днесъ сѣ селскитѣ гробища. Ясно личатъ зидинитѣ и мѣстата на старитѣ къщи. Понеже това мѣсто е на „друмъ“, постоянно минавали турци, които не давали мира на селянитѣ. А и удобството — да бждатъ малко по-близо до нивитѣ си — ги накарало да се разселятъ по махали. Дѣдо Таско Божиловъ помни купното село и знае, че то имало около 10—15 къщи.

Тука, прѣди да дойде дѣдо Аврамъ, живѣлъ единъ турчинъ въ своя чифликъ. Сградитѣ му били въ дола, срѣщу мѣстото, дѣто сѣ гробищата. Държалъ кобили за разилодъ, които свободно пасѣли изъ синоритѣ на днешнитѣ села Горно и Долно-Кобилѣ. И двата дола, дѣто сѣ селата, били наричани Кобилска рѣка. Тѣй ги знаели околнитѣ села. Та кога дошѣлъ дѣдо Аврамъ, заселилъ се близу до сградитѣ на турчина (напуснати и запустѣли вече) и заварилъ името Кобилска рѣка. Послѣ поселището било наречено „У Кобилска рѣка“, а най-нослѣ Кобилѣ.

Единствената старина въ селото е Градището, разположено на височината надъ валяциитѣ. Личатъ хорозанъ, тухли, а нѣкъдѣ и остатъци отъ зидъ. Намирали сѣ голѣми връчви и плочи съ надписи. Сега всичко е унищожено. Сѣщо се намиратъ и монети и то доста много. Една златна притежава Тоше Райчиловски отъ с. Изворъ. Надъ градището — около 200 м. далече — има много дълбоки и голѣми ями, явни слѣди отъ грамадна рударска работа.

Земедѣлие и скотовѣдство е главниятъ поминикъ на селянитѣ. Тукъ се раждатъ доста много круши „изворки“, които се поставятъ въ туршия (въ каци съ вода) за прѣзъ зимата. Отъ тия круши продаватъ доста много по околнитѣ села.

52. Бѣселица.

(Височина 990 м. при Деделинска махала).

Селото държи двѣтѣ страни на Киселичкия потокъ, който взема водитѣ си отъ нѣколко студени извори въ мѣстността Шишатовецъ на Милевската планина и се събира съ Метохийската рѣка на сѣвероизтокъ отъ Долно-Кобилската махала Мало-Поле. Долината, изъ която тече този потокъ, не е много дълбока; скловетѣ ѝ сѣ съвършено обезлѣсени; нийдѣ въ Киселичкия синоръ нѣма да срѣцнете горяца. Зарадъ туй нѣкъ киселичанѣе иматъ голѣмо пространство за ливади.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ отъ кладенци и чешми. Полични кладенци сѣ тия въ Кожина-падина, Доромановъ-долъ. Долината.

Селището е открито твърдѣ много на всички вѣтрове, отъ които сѣверниятъ носи име козодѣръ (донася студове и козитѣ измиратъ отъ него), западниятъ — горнякъ, източниятъ — морско и южниятъ — жежко.

Работната земя е около домакинствата, но много отъ нея се намира и далече отъ тѣхъ. Изобщо, нѣма въ селото закрѣпленъ имотъ, т. е. ниви, ливади и гори, принадлежащи на едно домакинство, да сѣ едно до друго и между тѣхъ да нѣма чуждѣ имотъ. Ливадитѣ сѣ разположени близу до къщитѣ, а зеленчуковитѣ градини (твърдѣ миниатурни) и бахчитѣ — въ долината, по-близу до потока. Нивитѣ имъ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: Барѣе, Яловарникъ, Мало-Селище, Примочище, Конярникъ, Айллови-Шилегарници, Гробища, Бреиновъ-Кръсть, Бело-Каменс, Иченичище, Власинска-Падина, Връглевица, Огоретина, Гьоргьовица, Нѣденъ, Мечидъ, Царски-Долъ, Шишатовецъ, Длъго-Бранище, Калиновъ-Делъ, Раздолци и др.; ливади: Огоретина, Богданова-Ливада, Радоино-Селище, Гарчина, Маричево, Дзукарище, Смлака, Блато, Службище, Ридъ, Раздолци и др.

Селото има разбненъ типъ и се състои отъ слѣднитѣ махали:

1. Вучкова махала, разположена на дѣсната страна на Киселичка долина; брой 4 къщи. Дѣдо Вучко, основателятъ на махалата, дошълъ въ Крайще изъ Пиянечкото село Лукъе. Най-напрѣдъ се заселилъ въ с. Бранковци, послѣ миналъ въ Млѣкоминци, послѣ Райчиловци, Груйници и най-послѣ дошълъ въ Киселица. Днесъ махалата, макаръ че носи име на първия основатель, е отъ двѣ фамилии: двѣ къщи сѣ истински Вучковци, а двѣ сѣ дошли отъ Богданова махала (същото село).

2. Малко на западъ отъ нея (около 150 м.) се намира махалата Дедилѣнска. Брой 3 къщи. Основателятъ ѝ, дѣдо Илия, произхожда отъ рода на Матейнци изъ с. Метохия.

3. Буцалѣвска махала. Тя сѣщо е на дѣсна страна на дола, има 5 къщи. Основателятъ на махалата се прѣселилъ тукъ отъ с. Буцалево. Всички домакинства сѣ отъ единъ родъ.

4. Дороманска махала, 4 къщи. Име носи отъ името на долината, дѣто е разположена — Дороманска долина. Махалата е образувана отъ пришелци изъ другитѣ махали; само домакинството на Стоименъ Цръново произхожда отъ с. Треклива.

На лѣва страна на долината сѣ разположени:

5. Кодина махала, брой 4 къщи отъ единъ родъ. Основателятъ се прѣселилъ тукъ отъ с. Божица, отъ тамошната Кодина махала.

6. Богдановци, брой 5 къщи, единъ родъ. Произхождатъ отъ нѣкоя св баба Богдана. Считатъ се за най староседѣлци въ селото.

7. Тръничка махала — 5 къщи. Името ѝ произхожда отъ това на мѣстността.

8. Мирчинъ долъ — 2 къщи; отъ Кодина махала сж се прѣмѣстили тука. Носятъ име и дѣдо Мицови.

Кой пръвъ заселилъ селото и откъдѣ е дошълъ, това никой не знае.

Името на селото произхожда отъ име на дива, неприсадена ябълка, наричана въ цѣло Крайще „киселица“. Изобщо и сега изъ синора на селото има много неприсадени ябълкови дървета.

И селото Киселица, както по-многого отъ крайшкитѣ села, било прѣди 60—70 години купно поселище. Това знае добръ дѣдо Георги Киселички, 95-годишенъ старецъ. Тамъ, дѣто било купното село, мѣстото сега се нарича Село, Селище и служи за зеленчукови градини. Добръ личатъ развалинитѣ отъ къщнитѣ зидове. Излѣзли на постояненъ „поседокъ“ по днешнитѣ махали за удобство.

Когато селото било купно и синорътъ му твърдѣ пространенъ за толкозъ малко поселници (7—8 домакинства), дошълъ тукъ пѣкой турчинъ — Алилъ — и докаралъ свой добитъкъ на паша. Тогава било размирно врѣме и оттукъ минавали много войски и турци башибозуци: отивали или се връщали къмъ и отъ Сърбия за „яма“ (плячка). Тогава чменно Алилъ-ага съ измама и съ сила притисналъ селото. Най-напрѣдъ позволилъ на одного отъ селянитѣ да изоре мѣстото, дѣто Алиловиятъ добикъкъ пощувалъ и го билъ наторилъ. Турчинътъ взелъ за това „гюбре“, макаръ че мѣстото принадлежало на сщия селянинъ, два куткла ечмикъ (48 оки). Слѣдъ това почналъ да взима кутли жито и отъ другитѣ селяни, за да ги пази отъ минаващитѣ войски и башибозуци. При неплодородни години селянитѣ не могли да му се изплатятъ, и за борчъ селото минало въ негови рѣцѣ. Наслѣдникътъ на Алила, Джаверъ бегъ, подарилъ Кодина махала на другъ турчинъ (името му не можахъ да науча), и сега тази махала се изплаща на земеделческата банка, а другитѣ махали сами се откупили за 300 наполеона, които пари взели отъ Тоше Райчиловски (богатаинъ — лихваръ отъ с. Изворъ) и сега нему сж задължени.

Поминъкътъ на селото е тежъкъ; около 15 домакинства още не сж успѣли да изплатятъ задълженията си за заема. За това мнозина търсятъ да добиятъ нѣщо и съ работа вънъ отъ селото — дюлгерство и надничарство.

53. Уши.

(Височина — 1050 м. при училището).

Махалитѣ на с. Уши сж прѣснати по западнитѣ, югозападнитѣ и южнитѣ ребра на Ушинската планина; тя въ това мѣсто се състои отъ червени и сиви конгломерати, червени пѣсьяници и мергели (до Знеполска махала) и долнотриаски варовници (до училището и на изтокъ отъ него). По-голѣмата частъ отъ землището на селото е плешиво. „Отъ векъ оно си е пашалия“, думатъ селянитѣ. Не малка частъ, обаче, е била покрита съ дѣбова гора, но отъ освобождението насамъ голѣми участъци

отъ джбовата му гора сж изсѣчени за строителенъ и горивенъ материалъ. Поради това изсичане, днесъ на много мѣста пороищата сж смѣкнали прѣстъта и сж оголили подпочвенитѣ пластове отъ варовници и конгломерати. Сега само малка часть отъ селския синоръ е покрита съ джбова, букова и габрова гора.

Селото е бѣдно откъмъ изворна вода. Знеполската, Велковата и Стояновата махали взиматъ вода за пиене отъ чешмитѣ при Село (тѣй се казва изобщо мѣстото, дѣто е разположена Знеполската махала). Въ Стоянова махала има и два бунара, единиятъ дълбокъ около 10 м. Той не прѣсхва никога, защото е на мочурливо мѣсто. Златановата, Каленината, Самарджиинската и Николината махали взиматъ отъ единъ владенецъ, съ име Съръдлинъ, дълбокъ около 2—3 м. Зимѣ и пролѣтъ водата му оттича, а лѣтъ и есенъ чувствително пямлява. Кошарската махала взима вода отъ чешмата „Криви-Вирове“, най-студена и вкусна вода.

Въ ушинско землище духатъ главно отъ 3 мѣста вѣтрове: сѣверозападенъ — горнякъ, западенъ — кривецъ и юженъ — жѣшкино. Често пѣти бие и градъ. „Откуде и да се зададе облакъ, онъ у наше село че млати“, думатъ селянитѣ. Докарва го най-често западниятъ вѣтеръ.

Работната земя на селото е неплодородна. Само Знеполци, Каленици и Кошарци иматъ по-добра земя. Нивитѣ сж прѣснати навсѣкъдѣ изъ синора — изобщо, дѣто могло орадо да бже изкарано, всичко е обрнато на ниви. Ливадитѣ имъ сж главно на двѣ мѣста: по-големиятъ дѣлъ се намира между с. Горни-Коритенъ и махалитѣ Кошарци и Николинци, а по-малкиятъ — на изтокъ отъ мѣстността Славче. Въ дъждовни години косятъ и нѣкои дѣлове отъ плавнината — риднитѣ ливади. Зеленчукови градини иматъ сѣвсѣмъ малко — главно въ Знеполска махала, на сщщото мѣсто, дѣто нѣкога било купното село.

Мѣстата, дѣто има ниви, носятъ слѣднитѣ имена: Црѣвило, Старъ-Гробъ, Ястребъ, Кочини, Шилегарникъ, Гологуза, Су'а-Чешма, Бели-Брегове, Ребръ, Лиска, Комарица, Заедница, Конярникъ, Сунчарникъ, Ребрънѣ, Врелѣ, Букаръ, Пералище, Езеро, Вурнѣще, Гласувачки, Станци, Раздолци, Маринковица, Боровскѣ-Долъ, Отбой, Голка, Богатица, Колотина и др.; ливади: Ридаръ, Джбѣе, Стари-Виръ, Вучарникъ, Орвица, Ясикаре, Свети-Илия, Чардавъ, Юрѣчко, Съръдлянъ, Сѣняци, Брѣдѣновица, Преодъ, Чешма, Бачицта, Криви-Вирове, Овѣйще, Класубачка, Ечмище, Церъ, Селище Шяльовъ и др.; гори: Габерь, Осойна, Глокъ, Ситнякъ, Пѣирадъ, Црешня, Плоча, Рамно-Присое, Блдище, Рамна-Шума, Седище, Сирѣвина и др.

Село Уши има разбиенъ типъ. То е по-ново заселище и е произлѣзло отъ „мѣститѣ“ (слугитѣ), които тукъ пасли конетѣ и другия добитъкъ на кюстендилския турчинъ Алить-ага, владѣтель по това врѣме на Ушинската плавнина. Основаването на селото станало нѣщо около прѣди 130—135 години. Дѣдо Джонс и братъ му Илия, родомъ отъ

с. Рибарци, били първитѣ момци на Алитѣ-ага. Пасѣли му добитѣка изъ обширното тогава пасбище. Мѣстото, дѣто пладнували конетѣ (90 на брой), днесъ се казва Коиарници, дѣто пладнували шилетата — Шилегарнивь, а дѣто взимали млѣкото отъ „музнитѣ“ — Бачнище. Дѣдо Джоне си билъ направилъ колиба „бусеница“ въ мѣстността, която днесъ носи име Джонини-Коиари, близу до сегашната Самарджийска махала.

Отъ дѣдо Джоне не сж останали наслѣдници. Такива има отъ брата му Илиа; тѣ образуватъ сега Самарджийска махала, която брой 3 домакинства. Изпърво турчинтѣ не позволявалъ на братята да разораватъ ниви, но, като дошли въ Уши и други заселници, позволилъ имъ, и тѣ изорали по-добритѣ мѣста.

2. Наскоро дошълъ нѣкой си дѣдо Петко отъ с. Драголевци, дѣто нѣкъ билъ прѣселенъ отъ трѣнското село Пала. Той билъ „угляръ“, въглищаръ. Отъ него е Стоянова махала, която има 4 къщи. Отъ тая махала прѣди 14 години се прѣселили въ Загорѣе (Козлодуй) двѣ къщи.

3. Едновременно съ дѣдо Петко дошълъ тукъ и се заселилъ и дѣдо Станоя изъ с. Изворъ. Отъ него е Калѣината махала — 6 къщи. Отъ сѣщия родъ има 2 къщи въ Николина махала. Дѣдо Станоинъ баща, дѣдо Станко, дошълъ въ Крайще отъ с. Неманинци (Македония) и най-напрѣдъ се билъ заселилъ въ с. Изворъ. Отъ тукъ дѣдо Станко съ сина си Станоя и другъ единъ отъ синоветѣ му, Никола, дошли въ Уши, а въ Изворъ останалъ братъ му (на Станоя). Отъ него сж изворскитѣ Калейнци.

4. Слѣдъ горнитѣ се заселилъ дѣдо Стоица отъ с. Гинчевци, Трѣнско. Той билъ „единакъ“ (единъ на баща), но съ 7 синове. Само единъ отъ синоветѣ му, Янко, се завърналъ въ Гинчевци, а другитѣ останали въ Уши. Отъ дѣдо Стоица е Знеполска махала — 11 къщи. Отъ тази махала прѣди 20 години сж се изселили нѣколко фамилии въ Шуменско (въ село Дера) и сега тамо сж 12 домакинства. Други двѣ къщи сж се изселили въ Радомиръ, 4 — въ Кюстендилъ, 1 въ София, 1 въ с. Новоселка (Шуменско), по едно въ селата Драголевци, Кобилъе, Горни-Коритенъ, Враня-Стѣна и Райчиловци. Двѣ къщи въ Велкова махала сж сѣщо отъ Знеполци. Изобщо наслѣдници по мъжки полъ (домовладици) отъ дѣдо Стоицинитѣ днесъ има около 40—50 къщи съ 250—300 души човѣка. (Тия свѣдѣния даде дѣдо Мано Цвѣтковъ, правнукъ на дѣдо Стоица).

5. Отъ тази фамилия е и Николината махала — 7 къщи, отъ които 2 сж отъ Калейнъ родъ.

6. Пети по редъ е дошълъ въ с. Уши дѣдо Златанъ отъ Горни-Коритенъ и основалъ Златановата махала, която сега брой 6 къщи. Отъ нея прѣди 20 години сж се изселили двѣ къщи.

7. Съ дѣдо Златана е дошълъ и чичовиятъ му братъ, Велко, отъ когото е Велковата махала — 8 къщи (2 сж отъ Знеполцитѣ).

8. Шести е дошълъ дѣдо Ристо отъ с. Треклина. Отъ него е постанала Костадиновата махала — 3 къщи.

9. Има още 6 къщи, които са отъ една фамилия. Дѣдо Никола, братъ на дѣдо Станоя Калейта, се „поженилъ“ (втори пътъ оженилъ) и довелъ синъ, на име Павле. Поменатитѣ 6 къщи произхождатъ отъ този дѣдо Павле.

10. Съ дѣдо Ристо отъ Треклина дошълъ и нѣкой си Тодоръ. Днесъ отъ него сж Тошкинитѣ — 3 къщи. Костадиновци, Павлевци и Тошкинци образуватъ 12-тѣ къщи на Кошарската махала.

Тѣй че село Уши се е образувало отъ 10 фамилии. Прѣди около 100 години то броило 7 къщи, а послѣ станали 9. Двѣ били „айлакчи“, безимотни. На Мехмедъ-бега, по-послѣденъ владѣтель на селото, данъкъ плащали 9 къщи.

Най-рано всички къщи били на едно мѣсто — „у СелѠ“, при чешмитѣ, гдѣто е Знеполска махала. Кошаритѣ имъ били на мѣстата, дѣто сж днешнитѣ махали. По-късно се разселили за удобство. Инакъ не е било възможно: трѣбвало да се оратъ много ниви, когато се увеличили домакинствата, а пъкъ мѣстата за тѣхъ — нивитѣ — сж далечни и непристъпни за кола. Тогавъ при кошаритѣ за добитъка, съ които ваторявали нивитѣ построили и жилища за себе си, и тѣй селото се прѣснало.

Основателъ на селото е дѣдо Джоне отъ с. Рибарци. Той, обаче, останалъ безъ наследници, та основателъ се счита братъ му Илия, който билъ приведенъ, а не „иста“ (сжщи) братъ на дѣдо Джоне.

Село Уши носи това си име отъ вида на гребена, който Ушинската планина образува въ посока къмъ селата Горни-Коритенъ и Треклина: нѣколко седловини му придаватъ форма на ухо. Най-лична и дълбока е седловината Вучарникъ, прѣзъ която минава пътъ отъ с. Уши и Горни-Коритенъ за Треклина. По-рано тукъ е било проектирано шосето Радомиръ—Босилиградъ. Вучарникъ дѣли Ушинската планина на двѣ: Чардакъ на западъ и Езерото на изтокъ. Кога селището било „балталкъ“ (прѣди 140 години), горно-коритенчани казвали, че отивали за дърва при „Ушитѣ“ минавали при „Ушитѣ“ (седловината Вучарникъ). Сжщото говорили и изворчани. По тоя начинъ е произлѣзло послѣ името на селото.

Съ остатъци отъ старини селото не е богато. Въ мѣстността Селище (при ливадитѣ до горно-коритенски синоръ), подъ чешмитѣ, откъмъ с. Горни-Коритенъ, сж се намирили кюнци (водопроводни земяни тръби) и основи на стари сгради (тухли съ хорозанъ). Разказватъ стари хора, че това мѣсто било нѣкога поселище, разрушено отъ турцитѣ, които дошли откъмъ Вучарникъ. При „Криви-Вирове“ сега се намиратъ едри водопроводни земяни тръби, много по-здрави отъ днешнитѣ. Въ мѣстността Ридъ, до Белкова махала, има оброчище. По-рано тукъ имало зидини отъ нѣкаква сграда.

Поминѣкътъ на селянитѣ е много тежкъ. Това ги е накарало да търсатъ прѣхрана и въ занаяти — главно дюлгерство и зидарство, които занаяти упражняватъ навредъ изъ България. Отъ никое друго

село изъ Крайще не излизатъ толкозъ много мъже „по печалба“, както отъ с. Уши. Много трудолюбиви хора сж ушиччани.

54. Лечевци.

(Височина — 860 м. въ махала Село).

Млади и красиви овощни градини, всрѣдъ които протича бистра и пълноводна рѣчица, изобилень, едъръ и соченъ плодъ на круши, ябълки и сливи (9. августъ 1911. г.) подсѣщатъ пѣтника, че селото, на което сж имотъ тѣзи градини, е доста по-топло спрѣмо околнитѣ и не много отдалечени отъ него села Драгойчинци, Бѣзовица и Чешлянци. Това е землището на с. Лечевци. Държи около 3 1/2 км. по течението на Лечевска рѣка, като се почне отъ устието и и се върви на сѣверъ къмъ Шипковица. Тамъ сжщата рѣка носи друго име — Шипковичка. Общата напасть, отъ която сж съсипани много крайшки села — пороятъ — и тука не е пощадила нищо, а особено лѣвия склонъ на долината. Цѣлиятъ този склонъ сега е безъ гора, изоранъ за ниви, и поради пѣськливия съставъ на почвата и главно стрѣмността на склона, пороятъ го раздрали, обезобразили и съсипали. Долу, при рѣката, се образували на много мѣста голѣми наносни пѣськливи конуси, чието ниво всѣка година повече и повече се повдига. На нѣколко мѣста тия грамадни маси отъ чакълъ и пѣськъ сж затрупали овощнитѣ градини, като сж ги отдѣлили на дѣлове, а нѣкъдѣ и съвсѣмъ заобиколили. Сжщински оазиси всрѣдъ пустиня! Даже и къщитѣ въ махалата Село (Бюлюбалинци) гвѣрдѣ скоро ще изпитатъ участъта на овощнитѣ градини, понеже много отъ двороветѣ имъ сж вече затрупани съ пѣськъ. Дѣсниитѣ склонъ е по-стрѣменъ, по-низкъ, ниви има по-малко, но и него пороятъта сж изровили.

Въ селото нѣма добра и достатѣчно изворна вода. Почти всички махали носятъ вода за пиене отъ рѣката, главно отъ тѣй нареченитѣ „подвирци“ (филтрирана по естественъ начинъ рѣчна вода и уловена като малкъ изворъ въ пѣсѣка). Тука, при рѣката, нѣкои махали се и ператъ.

Махалитѣ на селото сж изложени главно на сѣверния — горнякътъ — вѣтъръ, който иде низъ долината откъмъ село Шипковица и на южния — югѣтъ — който дохожда откъмъ Долно-Кобиле. Вѣтърѣтъ, който дохожда откъмъ с. Косово, докарва снѣгъ, та го наричатъ снѣгѣрътъ; той е сѣвероизточенъ. Лѣвиятъ склонъ на долината, дѣто се намиратъ по-голѣма частъ отъ селскитѣ ниви, е изложенъ и на градъ; него го докарва западниятъ и сѣверозападниятъ вѣтъръ. Изобщо, цѣлото землище е сухо и, ако да не е рѣката, селото не би могло да сжществува въ сегашния си видъ.

Земята за обработване (главно ниви) се намира най-много по източния склонъ на долината. Нивитѣ сж съвсѣмъ неплодородни, защото орницата земя е почти смѣкната отъ пороятъ. А и тѣзи, които слабо

орало откъртва отъ лиската, а атмосферата и атмосфернитѣ осадъци прѣвръщатъ въ зема. не се задържа по стръмния склонъ. Ливадитѣ, колкото ги има незарити отъ поройнитѣ пѣсъци, сж обърнати въ овощни градини, та и сѣно, и отава косятъ отъ тѣхъ, и плодъ бератъ отъ дърветата. Има и много ливади, които не сж обърнати въ овощни градини поради недостатъкъ отъ вода за поливане. За пасбище служатъ неизоранитѣ прѣзь годината ниви или оставенитѣ на прѣлогъ такива, а също и ония мѣста, дѣто физически е невъзможно да се изкара орало. Гора иматъ съвсѣмъ малко; всичката е джова. Служи имъ главно за кастрене на шума. Овощнитѣ градини се отглеждатъ много добрѣ; желанието на селянитѣ да иматъ отъ всѣкакъвъ видъ оwoцис, е направило да бжде прочуто селото между околнитѣ съ хубавитѣ си круши, отъ които най-много се търсятъ зимнитѣ водници.

Нивитѣ на селото се намиратъ въ мѣста съ слѣднитѣ имена: Ябуковица, Змейнецъ, Граовище, Камено-Чуклѣ, Перша-Николина, Падина, Прѣодъ, Шилегарникъ, Стрезимирца-Раданица, Пепелница, Сливѣе, Дебела-Дрѣма, Селище, Стрѣменица, Вучарникъ, Златна-Корня, Црѣпиче, Яворъ-Иванкови-Слогове, Байнъ-Долъ, Мечкъ, Расѣе, Плуговина, Клагѣе, Богданъцъ, Ковачище, Бюлюбашница и др.; ливади: Шопка, Гергьовица, Мала-Ливада, Кладенецъ, Калдрѣмъ, Бара, Милковица, Стрѣсено, Средорѣкъ; гори (корни): Пладнище, Язовски-Дупки, Света-Вода, Стрѣмолъ, Корабъ, Обешанъ, Лопатица, Доина-Обица, Войнъ-Делъ, Чукарци, Сировичинъ-Камикъ, Пешина-Щетина, Старе-Корие, Елѣни-Долъ, Кусина-Падина, Млекцѣ и др.

Село Лечевци е разбиенъ типъ селище. Разположено е на 6 махали, отъ които крайнитѣ сж отдалечени на 1½ км. една отъ друга. На лѣва страна отъ рѣката се намиратъ махалитѣ:

1. Горня-махала, или както ги наричатъ Чорачиновци, брои 10 домакинства.

2. Клиничарска махала, 4 домакинства. Основателитѣ на махалата сж дошли тука отъ с. Побиевъ-Камъкъ.

3. Село или Булюбашинци махала, 6 домакинства.

На дѣсна страна:

4. Джулиновци или Стамболинци, 9 домакинства.

5. Булюбашинци — 4.

6. Яворъ махала или Мазгарци, 9 домакинства. Дошли сж тука отъ нѣкое трънско село.

Дѣдо Стойко и дѣдо Гьоша Лечевски помнятъ, кога селото имало 26 къщи и всички били построени на едно мѣсто, въ днешната махала Село. Говори се, че прѣди дохождането на крѣджалитѣ по тия мѣста, Лечевци броило само 3 домакинства. Селото не пострадало отъ тѣхъ.

Обаче, кога дошло онова врѣме — да взимать и присвояватъ крайшкитѣ села тѣй нареченитѣ спахии, тогава пострададо и Лечевци, но само врѣменно. Като дошълъ спахията, селянитѣ побѣгнали единъ день тѣй бързо, че оставили и лопатитѣ, съ които вѣяли житото върху неотвѣтитѣ купища. Бѣгали най-много домакинства въ знеполскитѣ села (Трънско), а нѣкои дори и при Морава, въ Сърбия. Спахията не могълъ да „притисне“ селото, защото нѣмало, отъ кого да вземе тапнитѣ за имотитѣ. Щомъ минала тая „збѹна“, дошли си 3 фамилии отъ Знеполско, а послѣ полека-лека всички се върнали. Тѣй само лечевчанѣ останали „раетско село“ между всички околни къесимджийски (освѣтъ Косово, което сѣщо бѣгало).

Кошари, търли, плѣвни — всичко се намира близу до къщитѣ за живѣние. Изобщо въ Лечевци нѣма никаква сграда, която да е отдалечена отъ махалитѣ.

Кой е дошълъ прѣвъ нѣтъ тука и откъдѣ е дошълъ, за да основе селото — това никой не знае.

За произхода на името на селото сѣщо никой добръ не знае. Всички мислятъ, че името произхожда отъ „леща“, дума която тукъ се изговаря на дѣча. Обяснението не е толковъ сигурно, макаръ, сравнително другитѣ села, тука да се сѣе повече леща и по-вкусна да е.

Старини. Близу до баиря, който дѣли селото отъ Косово, при мѣстността Св. Петъръ, имало нѣкога стара черква. Сега едвамъ се познаватъ зидинитѣ на нѣкаква сграда. Мѣстото днесъ е оброчище: на Петровденъ има селска служба съ курбанъ.

Всички селяни сѣ земедѣлци и скотовѣдци, обаче само на име, защото и отъ двѣтѣ тия занятия доходътъ е малък. Ако да не сѣ овощнитѣ градини, а сѣщо така и многото крушови и ябълкови дѣрвета, прѣснати почти навсѣкъдѣ изъ нивята; ако да не е дюлгерлъкътъ, който упражняватъ главно въ Загоріе, — селянитѣ инакъ би трѣбвало всички да се изселятъ. Пѣкъ и сега не сѣ малко изселницитѣ; отиватъ главно въ Тозлука и Раховско.

55. Възовица.

(Височина — 1000 м. при махала Босилкинци).

Селото е разположено въ една разкошна планинска долина, дѣсниятъ склонъ на която е обрасълъ съ гѣста букова и дѣбова гора, а лѣвиятъ е оголенъ на извѣстни мѣста, главно по припечитѣ, дѣто сѣ образувани ниви. Възовичката общоселска гора е най-добръ отгледаната въ Крайще. По-рано е била държавна, но послѣ селото успѣло да я вземе отъ държавата и сега я пази като очитѣ си. Центърътъ на селото, дѣто сега има само двѣ цигански колиби, е отдалеченъ отъ с. Лечевци съ 1½ километра. Тука протича Шипковичка рѣка, сѣщата тази, която при Лечевци носи име Лечевска. Изподъ циганскитѣ колиби се виждатъ и нѣколко овощни градини; тѣ изглеждатъ по-планински отъ

лечевскитѣ, защото плодътъ на дърветата, спрѣмо този на лечевскитѣ, е по-дребенъ и по-зеленъ (9. августъ). Отъ циганскитѣ колиби до махалата Говедарници (най-отдалечената) има около 4 км. път. Тѣй че землището на селото захваща по-големо пространство отъ това на с. Лечевци. Докато при Лечевци дѣсниятъ склонъ на долината е по-нисъкъ и заема много малко пространство, тука и дѣсниятъ и лѣвниятъ сѣ еднакво високи. Селото съ махалитѣ си държи лѣвния склонъ, а дѣсниятъ цѣлъ е обрасълъ съ гора.

Вода за пиене селянитѣ взиматъ отъ извори; само въ махалитѣ Дънковци и Пицинци има по единъ бунаръ. Водата отъ изворитѣ имъ не е толкозъ вкусна, защото цѣлата мѣстность, дѣто сѣ махалитѣ и изворитѣ, е мочурлива. Зарадъ това всички махали безъ Говедарници носятъ общо име Барѣе (бара — мочурка). По-лични извори сѣ: Врѣтинъ кладънѣцъ, Дънковъ кладънѣцъ, Гьоргъинъ кладънѣцъ.

Селището има чисто планински климатъ. Поради мочурливата мѣстность, гѣстата гора и многото вода, климатътъ е изобщо влаженъ. Възовица е много повече открита на всички вѣтрове отколкото село Лечевци и е много по-студена отъ него, макаръ и да не сѣ толкозъ отдалечени едно отъ друго. Откъмъ с. Изворъ дохожда южниятъ вѣтъръ, а отъ с. Шипковица — горнякътъ (сѣверниятъ). Снѣгъ докарва сѣверо-източниятъ вѣтъръ, който наричатъ кѣсовѣцъ (дохожда откъмъ село Косово). Селскитѣ имоти сѣ изложени доста много и на градъ; него докарва западниятъ — драгойчинскиятъ — вѣтъръ.

Селото е заело изгодно мѣсто за земедѣлие и скотовѣдство. Нивитѣ, въ сравнение съ тия на съседнитѣ села Лечевци, Косово, Чешлянци, сѣ много по-добри и по-плодородни. И отъ тази страна то е добрѣ поставено, макаръ и да се оплакватъ, че сѣ бѣдни; обаче, не бива толкозъ много да имъ се вѣрва. Ако би могло да се нареди, да могатъ да изнасятъ дървенъ материалъ за продажъ, тогава селото дѣйствително би било съ добро благосѣстояние. Откъмъ ливади селото е по-бѣдно. Всичката земя за обработване се намира около къщитѣ за живѣние; тука сѣ и гумната, и сградитѣ за добитѣка. Тая близость дава възможность да се торятъ по лесенъ начинъ нивитѣ и често пъти, а това ги прави доста плодородни. Интересно е туй, че въ това село порои още нѣма.

Нивитѣ имъ се намиратъ въ слѣднитѣ мѣста: Пѣрша, Црѣвѣнка, Метла, Врѣштъ, Бѣйчина-Бѣра, Чеврѣлѣ, Смрѣдла, Зарѣгъ, Црѣвуля, Голоша, Стрѣнѣ, У Калѣч, Гъиздава-Надина, Стѣнци, Кочовъ-Ридъ, Шейно, Земица, Премѣзище, Црѣшня, Кѣтлиня, Старо-Гумно, Прѣшевѣца, Галинъ-Кладенецъ, Дубѣе, Струльинъ-Ридъ, Зѣдине, Уморовъ-Камикъ, Локвица, Жукѣлинъ-Ридъ и др.; ливади: Врѣтина-Ливада, Герѣнъ, Барѣе, Дебело-Дрѣво, Старо-Бѣзѣе, Куйкъе, Борѣе, Премѣзище и др.; гори: Бридаръ, Ридаръ, Ноятище, Рай-

Странье. Нейнъ-Долъ, Клиничарови-Пояти. Дждино-Присое. Вучине-Гарине, Злонъ-Долъ, Гулемо-Осое и др.

Селото има разбиевъ типъ. Пръснато е на 7 махали, всички разположени на присоеето — лъвия склонъ. Нѣкога (прѣди 40—50 години) селото било събрано на едно мѣсто и било разположено долъ, при рѣката, дѣто сега сж циганскитѣ кѣщи. Тогава, както разправятъ стари хора, имало всичко 7 домакинства — кѣщи. Егрецитѣ имъ били по нивитѣ, дѣто сега сж се разположили махалитѣ. Но тогазъ нивитѣ заемали съвсѣмъ малко пространство между гѣстата дѣбова гора. Когато имъ станало тѣсно долъ, прѣселили се на „отрадию“ горѣ, на склона. Още се познаватъ мѣстата на старитѣ кѣщи за живѣние, кошаритѣ, плѣвницитѣ и тѣрлитѣ. Стари хора отъ Лечевци мислятъ, че Бъзовица е било нѣкога махала на тѣхното село. Но това надали ще бѣде вѣрно, понеже тогава (въ по-старото врѣме) не е имало махали на селата. Като се почне откъмъ с. Шипковица и се върви къмъ Лечевци, ще се види, че махалитѣ сж разположени така:

1. Говедарници махала, 9 домакинства. Тука нѣкога били сградитѣ за говеда на селото, още когато било малко и въ купъ.
2. На югъ отъ Говедарници. 4 км. далече, е разположена махалата Врѣтинци, 3 кѣщи, чийто основателъ дошълъ тука отъ с. Топли-Долъ. Нѣкой си старецъ отъ тази махала получилъ прѣкоръ Врѣта, защото билъ разсипникъ, развратенъ, та нищо не задържалъ у себе си.
3. Георгъици, 6 кѣщи.
4. Босилкѣинци, 5 кѣщи.
5. Дѣнковци, 7 кѣщи. Казватъ ги още Паликрушовци; дошли сж отъ Трънско.
6. Пѣщинци, 5 кѣщи.
7. Циганѣтѣ, 2 кѣщи.

За основателя на селото никой не знае. По всичко изглежда, че селото не е старо. Навѣрно, гѣститѣ и непроходими гори сж привлѣкли заселници и то не за изгодитѣ, които природата не е толкозъ дала, а отъ съображения да бждатъ по-добрѣ запазени отъ турцитѣ. Тукъ полесно е могло да се живѣе въ по-трудни врѣмена, когато турци „айдучи“ (качаца, бѣгалци войници) обикаляли и вселявали грозенъ страхъ на обитателитѣ на Трехлинската котловина. Дѣдо Гьона отъ Лечевци увѣрва, че бѣзовчанѣ били „бунтовници“ „слѣбодници“, та не избѣгали отъ спяхията, кога дошълъ у Лечевци и Бъзовица да „притиска“ селата. Останали си, но пострадали: селото имъ станало кесимджийско. Турчинтъ Юсениъ, когото знаятъ като послѣденъ господарь, живѣлъ „у Баню“ (въ Кюстендилъ). Той довелъ нѣколко фамилии отъ ближнитѣ села, поселилъ ги въ Бъзовица, за да му не стои „айлякъ“ земята, а да има, кой да я работи, та и кесимъ да му дава повече.

За името на селото всички почти мислятъ, че произхожда отъ името „бъзъ“ (Sambucus), дървесенъ бъзъ. Наистина, едно врѣме цѣлото

онова мѣсто около циганскитѣ колиби, та и още по-надолу, било покрито съ бързъ. И сега, въпрѣки желанието на хората, които го изкореняватъ, понеже полза не принася, той пакъ расте и то доста буйно особено около старото поселище.

Както село Лечевци, тъй и Бързовица е бѣдно откъмъ старини. При махала Говедарници има останки отъ черква. Мѣстото носи име Цръквище. Въ мѣстността Кльнъ има дзидини, съ червени тухли и хорозанъ. Въ нѣкои ниви сж намирали и остатъци отъ едри кюпове, а въ други сж изравяли и цѣли такива. Въ кюповетѣ, около тѣхъ и въ дзидинитѣ сж намирали и монети, бабърни — „костадинкье су: съ по две главе — мужко и женско“.

Поминъкътъ на селянитѣ въ Бързовица, въ сравнение съ тоя на околнитѣ села, не е толкозъ тежъкъ. Главно занимание — земедѣлие и скотовѣдство. Едно врѣме били повече скотовѣдци, а особено на кози. Но откакъ се „дигнала“ (порасла) гората, да се отглеждатъ кози станало по-мъчно. И наистина, отъ 395 кози прѣзъ 907. год. останали 186 прѣзъ 1911. А прѣди 20 години селото е имало близу до 1000 кози. Мнозина селяни излизатъ по печалба въ дюлгерлъкъ. Бъдещето на селото е въ гората: добъръ пѣтъ до гара Земенъ и разумно експлоатиране на гората ще обезпечатъ завинаги, може би, поминъка на селянитѣ.

56. Косово.

(Височина — 800 м. при черквата).

Село Косово е отдалечено отъ с. Треклина 4 $\frac{1}{2}$ км. (до черквата). Двѣтѣ села сж свързани съ пѣтъ, който, слѣдъ като мине Драголевската рѣка по дървенъ мостъ (още недовършенъ), извива право на сѣверъ по течението на Косовска рѣка и върви по алувиалнитѣ пасища, образувани отъ рушевния материалъ на околнитѣ шистиозноваровити баири. Отъ източна страна на пѣтя се зеленяетъ разкошни ливади съ трѣва за втора косидба (7. августъ 1910. год.), а отъ западната му страна се жълтѣятъ стрънищата на ожънатитѣ ниви. Рѣката, сега доста наматѣла отъ горещенитѣ, тече тихо между ливадитѣ, сливовитѣ градини и пѣсищата, и тука има почти полски характеръ. Колко много е била красива долината, когато прѣди години склоноветѣ ѝ били покрити съ джбова гора и ни единъ порой не се е виждалъ! Сега картината е грозна. Колкото повече човѣкъ приближава до Косово, толкова страничнитѣ пороища ставатъ по-гъсти — като че ли всичкитѣ баири ще се прѣобърнатъ на пѣськъ и ще покриятъ изцѣло останкитѣ отъ ливади и бахчи долу при рѣката. Отдѣто и да погледнешъ на косовското землище, все те поразяватъ оголенитѣ и непривѣтлив ридища, дълбоко набръздени отъ поройтѣ. А иначе мѣстото е питомно и красиво. Само отъ черквата нагорѣ възъ рѣката гледката е малко по-приятна, защото и двата склона на долината сж покрити съ гора — нѣйдѣ гъста, нѣйдѣ рѣдка —; лѣвниятъ склонъ има повече джбова гора, а дѣсниятъ (той е осината) е покритъ

съ букова, рѣдко джбъ. Благодарение на обстоятелството, че селянитѣ държатъ още много дребенъ добитъкъ, кози и овци, запазили сж часть отъ гората си отъ изсичане; изаятъ я зарадъ шумата. Обаче това не прѣчи на пороищата да свличатъ прѣстѣта и изъ гората, особено отъ присоината — лѣвия брѣгъ —, защото добитъкътъ свободно пасе навсѣкъдѣ и унищожава и тѣпче трѣвата.

Селото е прѣснато на махали отъ двѣтъ страни на Косовска рѣка и е изложено главно на сѣверозападния вѣтъръ, който иде откъмъ върха Кръвави-Камикъ; той е най-силниятъ и неприятенъ вѣтъръ. Този вѣтъръ казватъ кривѣць (кривецъ), защото, когато духа той продължително врѣме, козитѣ окрививатъ (разбира се зимно врѣме). Западни вѣтъръ наричатъ студенѣкъ, а южния — жешкиятъ.

Различнитѣ махали взиматъ вода за пиене главно отъ бунари: изворитѣ имъ сж засипани отъ пороищата, та затова сж принудени да копатъ бунари. Ето до какво може да докара безсмисленото изсичане на горитѣ! По-добри бунари въ селото се считатъ тия на дѣдо Сави и дѣдо Стоила. Отъ многото едноврѣмешни извори сега съществуватъ само нѣколко. По-лични сж Влашиновски кладенецъ, съ който си служатъ махалитѣ Шакламанова и Пашина, Рѣйо и Брѣзанъ (до махалата Сировичинци). Водата на изворитѣ е все „букова“, т. е. студена и пивка, защото се намиратъ отъ дѣсна страна на долината, въ осоината. За пране махалцитѣ слизатъ въ рѣката, дѣто иматъ постоянни корита. Рѣката кара 8 воденици съ по единъ „витѣлъ“ (камъкъ). Много отъ тѣхъ лѣтно врѣме „лежатъ“ (не работятъ) по недостигъ на вода.

Ливадитѣ, бахчитѣ (овоцитѣ градини) и зеленчуковитѣ градини сж разположени до рѣката, а нивитѣ и коритѣ — по склоноветѣ на долината. Нивитѣ се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: Шарбановъ-Долъ, Шарбаница, Лисичково, Еличина-Кория, Стари-Пояти, Ребрѣнѣ, Йворъ, Меданъ, Преорница, Дубица, Меданъ, Врѣлежица, Сировичиница, Умаровъ-Камикъ, Гарваница, Градище, Копаница, Аджиница, Сѣбелица, Занога, Разбоище, Павтелѣ, Лечица, Стрѣмѣлъ, Свиленица, Черемидаръ, Гладница, Шениъ-Долъ, Шопа, Боженъ и др. ливади: Неслапница, Лукѣ, Брани-Долъ, Врѣтоцъ, Шаварна, Селски-Долъ, Гулѣми-Долъ, Турски-Гробъ, Крива-Ливада, Лещаръ, Воденица, Таратанци, Маѣаница, Каменица и др. гори: Прѣдишинъ-Долъ, Язовски-Дупки, Средорѣдъ, Гладница, Плоча, Врѣла-Долчина, Горено-Присое, Срѣнѣчи-Ридъ, Градище, Баба-Мара, Щрѣкляница, Орлово-Гнездо, Влашко-Осое, Срѣбски-Долъ, Уйно-Бранище и др.

Дѣто сж по-широкитѣ мѣста за ниви, тамо сж разположени и махалитѣ. Почвата на нивитѣ е слабоплодородна и винаги се явява нужда да се кукува жито. Отдѣлно мѣсто за пасбище селото нѣма, и добитъкътъ пасе изъ непосѣтитѣ прѣзъ годината ниви. Голѣма часть отъ

ливадитѣ сж обрнати на овоцни градини, засадени главно съ „модрици“ сливи. По-старитѣ бахчи иматъ „бълвици“ или „тургунѣ“ сливи. Овоцарството би могло да има добро бъдеще, ако може да се залѣситѣ бахчитѣ, та по тоя начинъ да се сире свличавето на пѣська и чакъли върху бахчитѣ.

Селото има разбиенъ типъ — прѣснато е на 15 махали. Като се ходи отдолу нагорѣ (по течението на рѣката), отъ лѣвня брѣгъ сж разположени слѣднитѣ махали:

1. Качарѣвци. Махалата е голѣма и се дѣли на двѣ:

а) Долни-Качарѣвци — 10 кѣщи и

б) Горни-Качарѣвци — 12 кѣщи.

Тази махала е просто съсирана отъ пороищата. Не ще се минатъ и 10 години, когато и кѣщитѣ имъ за живѣние ще бждатъ затрупани.

2. Дорнѣловци — 7 кѣщи. Разположена е около 120 м. надъ рѣката, подъ единъ стрѣменъ брѣгъ.

3. Село — 8 кѣщи, отъ които двѣ сж цигански. Двѣ отъ домакинствата се намиратъ на дѣсния брѣгъ, до черквата и училището.

4. Попѣва махала — 11 кѣщи.

5. Бѣшкова — 2 кѣщи.

6. Лисѣчкова махала — 2 кѣщи.

7. Шукюрѣина махала — 5 кѣщи.

8. Струѣлина махала — 4 кѣщи.

Отъ дѣсна страна, като се върви пакъ отдолу нагорѣ, сж разположени слѣднитѣ махали:

9. Широки-Долъ махала — 2 кѣщи.

10. Каменѣрци — 2 кѣщи.

11. Сировѣчинци — 7 кѣщи.

12. Пашѣнци — 9 кѣщи.

13. Шакламѣновци — 2 кѣщи.

14. Струѣлинци — 2 кѣщи.

15. Вѣличинци — 3 кѣщи.

Прѣди около 50—60 години цѣлото село било въ купъ; кѣщитѣ му били разположени гжето една до друга въ днешната махала Село. Дѣдо Здравко Крѣстовъ, 80-годишенъ старецъ, помни купното село, което „на рабунизъ“ броило 30 кѣщи. Отъ освобождението насамъ вслѣдствие честитѣ неплодородни години, унищожаването на горитѣ и засираването на по-добритѣ ниви и ливади, сж избѣгали — прѣселили се въ Тозлука повече отъ 30 домакинства. Селото се прѣснало по махали за удобство — да бждатъ по-близу до нивитѣ, а освѣнъ това, и защото мѣстото, дѣто били въ купъ, е тѣсно за по-голѣмо отъ 30—40 кѣщи заселище.

Всички други сгради, нужни за домакинството, като паяти, тѣрли, плѣвници, сж построени близу до кѣщитѣ за живѣние. Никой нѣма

наяти далече отъ къщата си. Само дѣтно врѣме егрецитѣ и заметинитѣ (огради съ плетъ, прошки или тръне) често пѣти биватъ отдалечени на голѣмо разстояние отъ къщата — споредъ далечината на нивата, която ще се тори.

Името на основателя на селото никой не знае. Дѣдо Якимъ, 110 годишенъ старецъ, умрѣлъ прѣди 8 години, разказвалъ, че селото било основано отъ единъ бѣжанецъ изъ „Рамно-Косово“ (Стара-Сърбия). Тамъ направилъ нѣкаква пакостъ (убилъ човѣкъ) и, за да го не накажатъ, избѣгалъ чакъ въ Крайщето. Установилъ се въ днешната Косовска махала „Село“, а слѣдъ това дошли при него и други заселници. Единъ турчинъ искалъ да присвои селото (тогава броило десетина къщи), но селянитѣ избѣгали въ Пиротъ и Црна-Трава (Сърбия), за да не дадатъ таниитѣ си. Послѣ не всички се повърнали.

Селото не е лишено отъ старини. Въ махалата Вѣличини, на единъ непристъпенъ баиръ, стоятъ развалинитѣ на старо латинско градище. Познаватъ се зидаметѣ отъ камъкъ съ хорозанъ; всрѣдъ него се намиратъ голѣми тухли, а сѣщо и монети.

Въ мѣстността Яворъ сѣщо се намиратъ тухли и хорозанъ. Почти изъ цѣлата околностъ всрѣдъ горитѣ се виждатъ остатѣци отъ слогове (синори на ниви); селянитѣ мислятъ, че по-рано тука е имало ниви, а послѣ се явили горитѣ.

Слабото земедѣлие и иерационално скотовѣдство сѣ причината за бѣдността на селянитѣ, затова тѣ търсятъ прѣхраната си и въ занаятъ. Прѣди 20 години, когато е имало до-добра джбова гора, мнозина селяни работили кащи — били кацари; а сега половината отъ селянитѣ сѣ дюлгери. Отиватъ „по работа“ най-много въ Загоріе (Врачанско, Раховско и Ломско), а нѣкои въ Варва и Балчикъ. Прѣди освобождението и около 10 години слѣдъ него дюлгеритѣ сѣ намирали работа най-много въ Сърбия, отдѣто за една година сѣ донасили печалба отъ 20—30 минца (250 до 375 л.).

57. Трѣклина.

(Височина - 760 м. при училището).

То е второ по голѣмина село въ Крайще (по-голѣмо отъ него е с. Божица). Разположено е главно отъ двѣтъ страни на Треклинската рѣка, но има махали и по долината на Косовската и Драголевската рѣки. Послѣднитѣ двѣ рѣки се събиратъ въ мѣстността Село и образуватъ Треклинската рѣка, която отъ това мѣсто надолу тече вече по-тихо и така достига до с. Раляци (Радомирско). Оттукъ надолу, обаче, почти до устието си въ Струма, тя става пакъ бърза и гуда планинска рѣка. Коритото на Треклинската рѣка, додѣто държи землището на селото, не е постоянно; и често пѣти пролѣтно врѣме, при разстопяването на снѣговетѣ или при силни дъждове, рѣката се разлива напирокъ и прави голѣми пакости на бахчитѣ и ливадитѣ. Гледана отъ „Езерото“ — малка

равнина надъ черквата Св. Богородица — Треклинската долина е много красива, а самото село, макаръ и разпръснато, но съ бѣлитѣ си и покрити съ керемиди угледни къщи, напомнюва, че и посрѣдъ бѣдното, раздърпано и непривѣтно иначе Крайще има нѣкакъвъ културенъ животъ. Да не бѣха оголени така двата склона на долината, много по-красива щѣше да бѣде гледката. Голѣми пороица още нѣма, но, ако не се взематъ мѣрки да се залѣсятъ изсѣченитѣ гори и ако не се запазятъ сегашнитѣ, не ще се минатъ и десетъ години, и Треклинската долина ще стане пѣсѣчна пустиня, на която може да конкурира само Горно-Уйнепската. Босовската и Драголевската рѣка въ треклинско землице сѫ стегнати отъ двѣтѣ страни съ изкуствени насаждения отъ върби и елешки, затова мѣчно излизатъ изъ коритата си; само при извънредно силни поройни дѣждове тия двѣ рѣки заливатъ ливадитѣ и овоцнитѣ градини. А Треклинската рѣка разваля искусствениѣ прѣгради и мѣчно може да се урегулира. Повече отъ половината вода на Драголевската рѣка е отбита въ голѣма воденична вада, която кара въ селото нѣколко воденици, валявици и даради, които само прѣзъ силно мразовета зима не работятъ. Тукъ донасятъ да мелятъ житото си отъ околнитѣ села главно Уши и Горни-Коритенъ. Има нѣколко воденици и по течението на Треклинска рѣка. Като планински, и тритѣ поменати рѣки иматъ бистра вода. Мѣтнияѣ цвѣтъ на водата се запазва за по-дълго врѣме само въ Треклинската рѣка, защото тя е много по-тиха отъ другитѣ двѣ.

Село Треклина има доста много и добра вода за пиене. Има на нѣколко мѣста извори, чешми и бунари. Нѣкои отъ махалитѣ взиматъ вода за пиене отъ рѣкитѣ или доловетѣ. По-лични извори сѫ слѣднитѣ: Вредо: той е буенъ карстовъ изворъ, който извира надъ черквата; има вода колко за двѣ воденици. Най-студенъ изворъ е тѣй наречениятъ Кюнци, намира се до Стойковци. Надъ Оплатова махала се намира изворътъ Стубѣлъ. Прѣдполага се, че отъ него е взимана водата и е карана по оловени трѣби въ мѣстността Булино-Бунице. Въ махалата Караджинци се намира изворътъ Сингуръ. Оттукъ най-лесно би се закарала вода за училището. Въ Цалайкина махала се намира изворътъ Пантелѣ и Сливѣе. Има двѣ слаби изворчета, които минаватъ като лѣковити. Тѣ сѫ: Света-Вода при понъ Христо и Света-Вода въ Златареви-Руни. Когато дѣцата иматъ рани, ъсицъ по лицето или очеболъ, завеждатъ ги на тия свети води прѣдъ изгрѣвъ слънце и ги омиватъ по заболѣлото мѣсто; послѣ откъсватъ нѣщо отъ дрехитѣ имъ — най-често конецъ отъ пояса — и завързватъ откъснатото на надвѣсената надъ водата шипка или лѣска. На тръгване хвърлятъ въ водата нѣкаква монета, за да се хване лѣкъ. По-лични чешми сѫ: Чавдаровата. При понъ Христо, При Милоша Бакъминъ. Домакинствата, чиито къщи сѫ разположени покрай шосето Босилиградъ — Радомиръ и които сега образуватъ центъра на селото, взиматъ вода за пиене отъ бунари. Тя е доста пивка, студена и чиста, защото добръ се филтрира отъ под-

почвенитѣ пѣсчливи и чакълести пластове. По-блѣжити бунари сѣ: Костѣво, Самарджинице, Никѣво, Балабанѣво. Бунаритѣ не сѣ много дълбоки — най-много до 5—6 м. — понеже сѣ изкопани върху напосенѣ конусѣ, чиято дебелина е малка.

Селището е открито главно на сѣверно и южно течение. Студентѣ вѣтрѣ, който тука наричатъ црѣниятъ, духа изъ Косовска и Драголевска рѣка, а топълъ, жѣжкитъ, дохожда откъмъ с. Габрешевци (малко съ югоизточна посока). Може би тая откритостъ на мѣстото за сѣвернитѣ вѣтрове прави климата на с. Треклина малко по-суровѣ отколкото тоя на с. Босилиградъ, при все че разницата въ надморската имъ височина да е незначителна: Треклина срѣдно 760 м., а Босилиградъ 740. Тука цвѣтенето на овоцията закъснѣва съ двѣ седмици спрѣмо Босилиградъ.

Работната земя на селото се намира близу до къцитѣ въ махалитѣ или пъкъ по сѣсѣдитѣ баири, нарочно оголени и обезлѣсени за ниви. Почвата на повечето отъ тѣхъ е пѣсчлива и слабо плодородна. Благодарение само на наторяването и то главно чрѣзъ егреди, нивитѣ въ дъждовни години даватъ добро жито. Суха година винаги е неплодородна. Сѣятъ ги главно съ рѣжъ, ечмѣкъ и овесъ, а по-малко съ пшевица, царевича и просо. Онии ниви, които могатъ да бждатъ напоявани отъ рѣкитѣ, винаги сѣятъ съ царевича, а между нея хвърлятъ бобъ, тикви и картофи. Нивитѣ се намиратъ въ мѣста, които иматъ слѣдитѣ имена: Локва, Срѣбра, Крѣнчевича, Гѣбѣво, Обрѣтинѣ, Ушинска-Дрѣма, Глибаница, Разпутина, Златарѣви-Рупи, Дренъ-Глава, Асанова-Сечина, Здравецъ, Слатина, Градище, Вуча-Падина, Муртина-Чука, Дзиълъ, Кьосина-Нѣва, Млекцѣ, Верювица, Пуй-Падина, Суркъица, Крушиѣ, Росуля, Цацаница, Братуница, Поятище, Берко, Крѣтено-Полюе, Камено-Полюе, Радивойски-Крѣсъ и др.

Ливадитѣ сѣ разположени отъ двѣтѣ страни на рѣкитѣ Драголевска, Косовска и Треклинска. До прѣди 20—25 години селото е имало много повече ливади, а сега половината отъ тѣхъ сѣ обрѣнати въ овощни градини, посадени главно съ черни сливи. Напоследъкъ селянитѣ обрѣщатъ особено внимание и на другитѣ овощия — главно круши и ябълки. Новопосаденитѣ по новъ начинъ овощни градини на нѣколко души побогатички селани обрѣщатъ вниманието на всѣки проходецъ. Слѣдъ врѣме селото ще изнася всѣкакъвъ видъ круши и ябълки, даже и отъ най-новитѣ сортове. Могли би да вирѣятъ съ успѣхъ и черница, но никой се не залавя съ копринарство. Ливадитѣ и овощнитѣ градини се намиратъ въ мѣста, които носятъ слѣдитѣ имена: Демѣрица, Градинище, Припоръ, Гумнище, Чавдарина, Гѣбѣво, Требекъ, Ровечки-Долъ, Гюрашица, Ярумица, Чавдарѣца, Райкина-Трѣница, Манастиръ, ПриШопчето, Киселица, Габрешевка и др.

Бѣдно е селото откъмъ гора. Голѣма частъ е изсѣчена, а колкото я има, не се охранява добрѣ. Иматъ обща гора, охранителна, но е неодоходна, понеже се състои отъ дребенъ букъ и габеръ. Горитѣ имъ

(частнитѣ кори) се намиратъ въ слѣднитѣ мѣста: Люти-Долъ, Конски-Врѣхъ, Висилъцъ, Лайковица, Миръ-Долъ, Слъбечки-Долъ, Бранище, Язовски-Дупки, Мадулъ, Чачковъ-Ридаръ, Гробъ, Урдино-Осое, Витанова кориа, Гарина и др.

Днесъ село Треклина има разбиенъ типъ, а по-рано то е било купно. Къщитѣ за живѣние били на едно мѣсто — въ днешната Долня-Балабанова махала, а паятитѣ (кошари, търли и плѣвници) били разположени по тия мѣста, дѣто сега сж отдѣлнитѣ махали. Несгодно имъ било да живѣятъ у селото по много причини: „Дрѹмъ га бие, та за наши дѣди животъ немало отъ турцитѣ“, говорятъ сега селянитѣ. Постаритѣ добавятъ: „Гѣгай (тогава) секо къляво куче (турчинъ) тука че преспи, и безъ баница и кокошка не си идеше“! Освѣнъ това, като се поумножило селото, явила се нужда да се оратъ по-голѣми пространства за ниви и то далече отъ домакинствата, по-близу до паятитѣ. И полезалека почнали да строятъ и къщи за живѣние при паятитѣ. Не дълго врѣме, обаче, селянитѣ се радвали на тази свобода — да се заселяватъ, дѣто искатъ. Кога единъ спяхия го завладѣлъ и то станало кесимджийско, селянитѣ били насилени да се завърнатъ пакъ на старитѣ мѣста, за да бждатъ лесно надзиравани. И тѣй Треклина втори пѣтъ става купно село. Слѣдъ нѣколко години, кога отношенията между турчина-спяхия и райта се поурегулирали, и интересътъ на турчина изисквалъ да има повече домакинства, за да може да взима по-голѣмъ късимъ, свобода за разселване била дадена, и за втори пѣтъ селото се прѣсвало по махали така, както го виждаме днесъ. Освѣнъ свидѣтелството на живи хора, че селото било купно и разположено въ жгъла, който образува Косовска и Дроголевска рѣки — днешната Долня-Балабанова махала — има и остатъци отъ къщитѣ на това купно село: много правоугълни трапѣе и низки, сравнени почти съ земята зидици, още дълго време нѣма да бждатъ заличени. Едната частъ отъ старото селище е покрита съ цѣсъкъ отъ долината, която слиза откъмъ махалата Анто̀вци, а около другата сж насадени овощни градини, и то сега е най-красивото мѣсто въ цѣлото треклинско землище.

Гвърдѣ интересна е историята на селото за обръщането му отъ свободно въ кесимджийско. Точно прѣди колко години е станало това, сега почти никой не знае. Знае се само, че тогава прѣзъ тия мѣста минавали отъ Кюстендилъ и Дупница войски за къмъ Сърбия, но дали да воюватъ съ Сърбия или Австрия, това сжщо не се знае. По това прѣме прѣзъ Треклина миналъ нѣкой си Едипъ паша, родомъ отъ Кюстендилъ, и много харесалъ селото. На връщане той нарочно прѣнощувалъ тука и далъ заповѣдъ да се събератъ селянитѣ, че цѣлъ да ги разпита за хала имъ отъ тогавашнитѣ кръджалии и башибозуци. Далъ имъ да разбератъ, че ги много съжалява и че иска да имъ помогне срѣщу малки задължения отъ тѣхна страна. На първо врѣме се съгласили, да остави той да пасатъ въ тѣхенъ синоръ докаранитѣ като плячка отъ Сърбия негови 400 овци: яловината и овнитѣ на паша, и

музинитѣ да взематъ на „къседже“ (като даватъ по нѣколко оки масло и малко вълна отъ овца). Обѣщаль имъ, че ще вземе царския спайлъкъ на селото: той ще го плаща на държавата, а послѣ ще го събира отъ селянитѣ, безъ да имъ взема нѣщо повече, и по тоя начинъ ще ги отърве отъ тогавашнитѣ прѣкуничии-спахии, които били истински кождери за селото. А на всичко отгорѣ далъ вѣра и клетва, че ще ги закриля отъ всѣкакви бѣди и ще ги пази като свои дѣца. „Който ви направи нѣкакво зло, билъ турчинъ, българинъ или какъвто и да е, ще го прѣслѣдвамъ до Сърбия, Цариградъ и Бѣло море и ще го погубя — така да знаете!“ Проститѣ, измъчени и недосѣтливи селяни се съгласили на всичко. Слѣдъ нѣколко години, като задължяѣли почти всички домакинства (40 на брой) отъ неплатенъ наврѣме спайлъкъ и късимджийско масло, Единъ паша имъ прѣдложилъ срѣщу дълговетѣ да му дадатъ земята си, а той ще имъ доплати по нѣщо и ще ги остави пакъ да я работятъ найпоу или подъ късимъ, отсѣкъ. Съ изключение на четирима, които избѣгали на друго мѣсто, всички други се съгласили и дали тапнитѣ си на турчина. При това ново положение послѣдниятъ се ангажираль още повече да ги закриля и, навстина, на първо врѣме животътъ имъ станаль сравнително по-спокоенъ. Единъ паша, макаръ че ималь нѣколко сина, държаль като управителъ на имотитѣ си и касиеръ на паритѣ си единъ сърбинъ, доведенъ отъ него като робъ. Той билъ много довѣрено лице на пашата, но все търсиль случай да се отърве отъ него. Когато Единъ умрѣлъ въ Кюстендилъ, сърбанътъ при единъ стоденъ случай задигналь много пари, и освѣнъ това и много документи, изъ между които били и тапнитѣ на с. Треклина. Унищожиль всички тия книжа и избѣгаль въ Сърбия. Отъ тамо съобщиль на треклинчани, че Едиповитѣ наследници нѣматъ документи за тѣхната земя и нева селото чрѣзъ съдъ обяви земята си за собствена. Селянитѣ го послушали и завели дѣло противъ Едиповия наследникъ, Бегула-бегъ. За пълномощници на селото, които щѣли да водятъ дѣлото въ Цариградъ, били избрани Стефанъ Чолякътъ, Попъ Лазаръ, Атанасъ Сука (Сукинъ), Миленъ Караджинъ и Таско Валивичарски. Въ Цариградъ се бавили повече отъ двѣ години и въ края спечелили дѣлото; но на тръгване не спазили нѣкаква съдебна формалность, а освѣнъ това прѣдявили искъ за разноски, тъй че сега изгубили дѣлото и се върнали въ Треклина съ празни рѣцѣ. Слѣдъ това Бегула-бегъ, който билъ крайно добродушенъ турчинъ, събраль селянитѣ и се обърналь къмъ тѣхъ съ слѣднитѣ думи: „Кузумъ! Слѣдъ всичко онова що стана между насъ — да се влачине по съдищата — нито азъ вече мога да бъда вашъ господаръ, нито вие моя рая. Затова дойдете въ Кюстендилъ да ви продамъ земята, та да не проклетисватъ дѣцата коститѣ ви“. Селянитѣ веднага изпратили пълномощници, които спазарили селото за 280 кесии — 140.000 гроша, изплащани на 3 „таксията“ — срока. Зарадвани отъ успѣха си, пълномощницитѣ отишли въ с. Лозно, купили 12 агнета, отъ които 11 раздали на своя бегъ и на всички ония, които съдѣйствувахи

на пазарлъка, а едното изѣли тѣ въ Пауновъ-ханъ (до Голѣмъ-Мостъ въ Кюстендилъ). Върнали се слѣдъ това въ Треклина, съобщили радостната вѣсть, че „на смѣтка“ купили селото и почнали да разпрѣдѣлятъ сумата съразмѣрно, на 10 бащинии (всичко били 44, по 4, като бегалци въ Едипово врѣме, имали земята си расца — свободна). За първия вносъ събрали малко пари и ги занели на бега, но послѣ, като се опитали да досъбератъ цѣлата сума за тоя и втория вносъ, нѣкои отъ селянитѣ, а най-вече Китанъ Бакъминъ, почнали да агитиратъ да се не плаща, а да се развали пазарлъка. „Защо, казвали тѣ, да плащаме! Старото си бѣше по-добрѣ: дай на агата за отсѣка най-лошото жито, отъ заднината; ще му поработишъ 3—4 дена на полето (въ кюстендилскитѣ чифлици) и работата свършена! А сега — продавай воловетѣ си и всичко що имашъ по къщи, та плащай! Ами кой ще ни е ага? Кой ще ни брани?“ Лека-полека тази агитация сполучила; селянитѣ не събрали нищо за изплащането, сроковетѣ минали, и пазарлъкътъ се развалилъ. На мнозина пропаднали даденитѣ за първия вносъ пари, а само на нѣкои било прихванато за борча. Слѣдъ това Бетула-бегъ и синъ му Гапръ-бегъ продали селото за 138.000 гроша на известния богаташъ кюстевдилецъ Мехмедъ-бегъ, който билъ собственикъ на още 40 села. Новиятъ господаръ изиратилъ веднага 17 азаджи (писари) да получатъ „официално“ селото, да опишатъ подробно имота на всѣка бащиния и да опрѣдѣлятъ новия отсѣкъ. Сега чакъ селянитѣ разбрали грѣшката си, но било късно. Новиятъ отсѣкъ билъ почти двоенъ: отъ 30 до 100 кутли на бащиния и още сума други дребни задължения. Относлѣ бегътъ построилъ при Кулино-Бунице кула, хамбари, яхъри и други сгради, като оставилъ свои хора — турци — да управляватъ чифлика му. Мехмедовъ наследникъ оставалъ зеть му Зейнелъ-бегъ — той е послѣденъ господаръ на селото. Бегътъ ималъ неограничени права върху своя чифликъ. Почти всѣка година увеличавалъ отсѣка, а като редовна давнина турелъ още на всѣка бащиния опрѣдѣлено количество волци, прѣтъе, яйца, масло, сирене и 5—20 дни „ангария работа“ по другитѣ чифлици. Държавниятъ данъкъ билъ отдѣлно. Подиръ освобождението селянитѣ съборили куката и всички други бегови сгради, за да нѣма вещественно доказателство, че Треклина било турски чифликъ, но не могли, разбира се, да се отърватъ отъ изплащане. Били принудени да се пазарятъ съ Зейнелъ-бега и купили селото за 44 хиляди лева, като прѣхвърлили задълженията си на земеделската банка.

Селото сега има 16 голѣми махали, които отъ своя страна се дѣлятъ на по-малки. Най-далече една отъ други отстоятъ махалитѣ Видимска и Тодорова (Манастиръ), около 5½ км. Махалитѣ съ слѣднитѣ:

1. Тодорова — Манастиръ съ 24 къщи. Намира се отъ дѣсна страна на рѣката, близу до черквата Св. Богородица. Дѣли се на 6 по-малки: Качарци, Вѣлковци, Тангѣлини, Илѣнкини, Тръниарци и Таскови.

2. Къосина — 25 къщи, сжщо на дѣсния брѣгъ. Дѣли се на 10 по-малки: Маджѡвци, Крѣстинци, Чолякѡвци, Тупарѡвци, Язарци, Корубинци, Дронѡвци, Филановци, Горни-Гебѡвци и Сълъинци.

3. Сълъина махала, 9 къщи — тя е близу до шосето.

4. Сжщо отъ дѣсна страна се намира и махалата Марикина, съ 16 къщи. Тя се дѣли на 8 по-малки: Миляковци, Караджинци, Табаковци, Гошевци, Дръжжинци, Бълковичинци, Врѣтинци и Брѣзинци.

5. При 'ановетѣ махала — 10 къщи. Дѣли се на 5 по-малки: Фрѣтинци, Лилевци, Долни-Гебѡвци, Бекяровци и Милачковци.

6. Селѡ (центъра, при училището) съ 20 къщи. Състои се отъ по-малкитѣ махали: Стойковци, Самарджинитѣ, Стѣменови, Грѣкови.

7. По-близу до Драголевска рѣка, отъ дѣсна страна на шосето, се намира Оплатова махала съ 33 къщи. Тя се дѣли на 10 по-малки; крайнитѣ отстоятъ една отъ друга на 1 км. По-малкитѣ сж: Попѣ Радевци, Мангѣевци, Шавудинци, Валивичарѣ, Мѣтошинци, Прѣтинци, Пѡпшинци, Бѡйкинци, Щрокълъинци и Златанови.

8. Отъ дѣсна страна на Косовска рѣка се намира махалата Балабанова — 15 къщи; дѣли се на Горни-Балабановци и Долни-Балабановци.

9. Още по на сѣверъ отъ Балабанова махала се намира Бакѣмина махала, 9 къщи. Дѣли се на Горни и Долни-Бакѣминци и на Чѣчковци.

10. При самата Косовска рѣка, отъ дѣсния ѣ брѣгъ, се намира махалата Видимска, която носи и име Цалайкина, съ 18 къщи. Дѣли се на Горни и Долни-Цалайкини, Трѣтевци и Сълъинци.

11. На сжщата страна се намира и махалата Чавдарѡва, 5 къщи.

12. По-надолу, къмъ Треклинска рѣка, е разположена махалата Анѡвци, 9 къщи.

13. Близу до Анѡвци е Бумбарѡва махала, 4 къщи.

14. До нея е Стойкова махала, 5 къщи.

15. Отъ лѣва страна на Треклинска рѣка е разположена Гѣжина махала съ 15 къщи. Дѣли се на Горни и Долни-Гѣжинци и Вѣрковци.

16. Циганска махала 8 къщи, най-голѣмата циганска колония въ Крайще.

Всичко въ селото има 225 къщи. Самото название на махалитѣ показва, че повечето носятъ имената на старитѣ имъ основатели, а нѣкои и на прѣкоритѣ, които сж имали тия основатели. Почти всички сѣмейства въ всѣка махала произхождатъ отъ едно потекло, съ изключение на 2—3 махали, където сѣмействата сж отъ различни родове. Всички фамилии въ селото се смѣтатъ за староседѣлци. Къщитѣ за живѣние и всички други сгради, нужни на домакинството (кошари, плѣн-

ници, търли, кочини и пр.) сж на едно мѣсто. Само нѣколко домакинства иматъ търлитѣ си далече отъ другитѣ сгради.

Кой прѣвъ е дошълъ тука и забилъ козелъ, та да се счита сега за основателъ на селото, това никой не знае. Сжщо и принципци тука нѣма: условия за това ливевать. Главната прѣчка е, че земята е кьеселджийска. Напротивъ, по чисто икономически съображения, доста много сѣмейства сж се изселили въ Дели-Балтиния чифликъ (прай гр. Радомиръ), въ с. Козлодуй (Раховско), Тозлука и Кюстендилъ. Като една отъ главнитѣ причини на това изселване е и обстоятелството, че земитѣ се считатъ още чужди (на земл. банка), и селянитѣ сж изгубили вѣра, че ще могатъ нѣкога да ги изплатятъ.

Сѣщинското име на селото е Трѣклина, както що го произнасятъ всички отъ селото и околността. Името му Трѣклино, Трѣклино се установило подиръ освобождението и то въ официални отношения и писма. Никакво сигурно тълкувание на името му нѣма. Нѣ ои мислятъ така: дѣто било първото му поселище, имало три голѣми клѣнови дървета (*Acer Campestra, Lin*) и затова било наречено Триклена. Второ прѣдположение е, че името му произхожда отъ вида на мѣстността — дѣто било купното село, се събиратъ двѣтѣ рѣки Драголевска и Косовска и съ продълженieto си (Трѣклинската рѣка) раздѣлятъ сушата на три рѣкава, „три клина“. Отъ тия три клина ужъ станало Трѣклина.

Околността му е богата съ старини. Въ Широки долъ, при кошаритѣ на Филянѣтѣ (отъ Кьосина махала), има мѣстность, съ име Градище. Днесъ ясно личатъ основитѣ на твърдината, правена съ тухли и хорозанъ. Намиратъ се и много мѣдни монети. Туку постоянно копаютъ иманяри. Такъво сжщо „градище“ има и надъ Гъжинска махала. Личатъ остатъци отъ сгради. Най-голѣмо и интересно е градището Маркови-Кошари; намира се на западъ отъ училището, въ политѣ на Ушинската планина. Има форма на правоъгълникъ, съ страни приблизително 100 на 50 м., градени съ камъкъ, тухли и хорозанъ. Темелитѣ му навсѣждѣ сж запазени. Прѣвъ 1885. г., по време на сръбско-българската война, при изкопване туку на единъ боеви окопъ, извадени били разни мѣдни, пиринчени и желѣзни домашни потрѣби, но сега не сж запазени. Паблизу около крѣпостта има много слѣди отъ други постройкы, градени отъ сжщия материалъ. Никакво прѣдание не е запазено за туй градище. Напълно заслужава да бѣде разкопано.

На западъ отъ мѣстността Булино-Бунице, като се минатъ 200 крачки отъ моста, който носи име „Пошъ Радевъ мостъ“, въ бахчитѣ, сж били изкопани прѣди 7 години оловени водопроводни трѣби. Първоначално ги открила Драголевската рѣка. Възползували се нѣколко души и извадили повече отъ 200 вгр. отъ тѣхъ и ги продали на тенекиджитѣ евреи въ Босилградъ и Кюстендилъ. Съобщено било своеврѣменно отъ общин. управление на Директора на Народния музей, като билъ изпратенъ и единъ „кюнецъ“. Отъ тамо запрѣтили да се копае повече и нищо друго. Пъкъ и надали би се рѣшилъ сега нѣкой да търси трѣ-

битѣ, защото тѣ сѣ покрити съ много дебелъ пластъ наносна земя, а и скъпо трѣбва да се плати на притежателя на бахчитѣ, прѣзъ които минаватъ тия трѣби.

Въ мѣстността „Конярникъ“, малко на изтокъ отъ „Златареви-Руни“, има сѣщо така остатѣци отъ стари градежи. Добрѣ сѣ запазени основитѣ на една черквица, а задъ нея се виждатъ основи отъ тухли, камъни и хорозанъ и на други сгради. На западъ отъ сѣщото мѣсто, не повече отъ 100 крачки, се започватъ Златареви-Руни, грамадни купища отъ прѣхвърляна прѣстъ и камъни. Това мѣсто сега е обрасло тукъ-тамъ съ лѣщакъ. Нарича се още и Шакини-Руни, може би споменъ отъ шахта. Прѣданието казва, че водата за прѣмиването на златото дохождала чакъ отъ „Преконъ“ при Божица. Това надали ще е вѣрно, защото и отъ Метохийска, па дори и отъ Драголевска рѣка може да бѣде докарана вода. Рудата е била или златна, както вѣрва населението, или сребърна, или оловна, защото, ако бѣше желѣзна, щѣше да има макаръ и по-далече отъ това мѣсто сгория, както що е това на други мѣста изъ Крайще. Па и самото име на мѣстността иде да потвърди мнѣнието, какво тукъ е била извършена грамадна работа за търсене на злато. Никой до сега не е правилъ опитъ да види, дали и днесъ прѣсъкътъ отъ купищата не съдържа злато или другъ металъ.

Сега не се търсятъ или разработватъ въ треклинско землище никакви руди. Въ неотдавнашното минало не е било така. Цѣлата планина „Млекце“, югозападно отъ центъра на селото, е разровена, за което свидѣлствуватъ многото ями, могили и купове камъни. Прѣзъ срѣдата на тази планина има слѣди отъ голѣми вади, по които водата е водена къмъ с. Габрешевци, дѣто скоро прѣди освобождението билъ унищоженъ „самоковтъ“ за желѣзни прѣтове и плочи.

Поминѣкътъ на селянитѣ излиза отъ земедѣлие, по-малко отъ скотовѣдство и овощарство. Скотовѣдството не е въ добро положение поради липса на свободни мѣста за паша. Като занаятъ, отъ който иматъ добра печала, е долгерството. Треклинскитѣ долгери отиватъ навсѣкждѣ изъ сѣверна и юго-западна България и заедно съ божичкитѣ долгери се ползватъ, като майстори, съ най-добро име.

58. Драголевци.

(Височина — 780 м. при шосето).

Разположено е отъ двѣтъ страни на Драголевската рѣка, която се образува отъ Лечевската, Чешлянската и Кобилската рѣки. Последнитѣ се събиратъ въ мѣстността „Средорѣкъ“ и отъ тукъ образуваната отъ гѣхъ по-голѣма рѣка, чакъ до мѣстото, дѣто се събира съ Косовската (съ нея образуватъ Треклинската), носи име Драголевска рѣка. По-рано, кога селото е имало 13 къщи (това доста добрѣ помни дѣдо Геле, 109-годишенъ старецъ, още живъ), само двѣ сѣ били на дѣсната страна на рѣката, а 11 отъ лѣвата. Сега е обратното — по-голѣмата частъ отъ къщитѣ

сж разположени по дѣсната страна на долината, а съвсѣмъ малко на лѣвата. Лѣвниятъ брѣгъ, тъкмо надъ Недѣлкъова махала (а близу до нея е било прѣди 75 години купното село), сега е изровенъ отъ пороитѣ, грамадно количество пѣськъ, чакълъ, камъни и едри балвани сж смѣкнати долу, и мѣсто за заселище нѣма. Рѣката не държи постоянно корито, поради обстоятелството, че притоцитѣ ѝ донасятъ много пѣськъ, който въ синора на Драголевици се натрупва, та измѣства течението ѝ. Безъ рѣката не би могло да съществува селото, поне въ сегашната си голѣмина. Тя принася много голѣма полза: кара 6 воденици и една валивица, кои овоцитѣ градини, ливадитѣ, кукурузитѣ и конопа и краси цѣлото землище; но и голѣма щета има отъ нея, защото много лесно и при най-малко наводнение се разлива и опустошава отледанитѣ съ такъвъ голѣмъ трудъ овоцни градини на селянитѣ. Обеслѣвяването на мѣстата, отдѣто идатъ притоцитѣ на рѣката, е почти пълно и нищо вече не е въ състояние да спре грознитѣ порои, които сж най-сѣсипателни за селата Лечевци, Драголевици, Треклина и Габрешевци, понеже овоцитѣ имъ градини сж все около рѣката.

Въ всѣка махала, па даже и при новчето къщи има отдѣлни извори, наричани отъ селянитѣ кладенци, отдѣто послѣднитѣ взематъ вода за пиене. По-забѣлжителни извори сж: Студѣни-кладенъць, Турски-кладенъць, Мрътвѣло, Тръсейе, Сойкинъ-кладенъць, Айдучки-кладенъць, Радойкова-чешма, Гелѣва-чешма, Циганско-Падалище, Баба-Денкина чешма, Свети-Илия и др. Най-голѣмъ изворъ е този въ мѣстността Боруѣвъ долъ; той може да кара воденица. Съ водата му напояватъ нѣколко градини, ливади и ниви. Той е карстовъ изворъ. Лѣковита (света) вода въ селото нѣма.

Селото е въ долина, но положението на послѣдната е таково, че тукъ иматъ възможность да духатъ всички вѣтрове: горнякъ (сѣверо-западенъ), долнякъ или кривъць (сѣвероизточенъ) — тѣ сж студени; топли сж жѣжкитъ (юженъ) и црѣниятъ (югозападенъ). За най-добъръ селянитѣ считатъ южния вѣтъръ. Поради многото вода, която на мѣста безъ посоки се разлива, образуватъ се гьолица и мочурица, та възухътъ е влаженъ и като че ли застоилъ, особено при ония къщи, що сж близу до пътя Треклина — Босилиградъ.

Нивитѣ държатъ по-високитѣ мѣста особено отъ лѣва страна. На дѣсния брѣгъ има ниви и въ по-низкитѣ мѣста, и тѣ се сѣятъ винаги съ царевича. Ливадитѣ се намиратъ главно по дѣсния брѣгъ, а най-близу до рѣката сж овоцитѣ градини. Ниви има въ мѣста, които носятъ слѣднитѣ названия: Балабаница, Ровечки-Долъ, Старо-Селище, Боруѣвъ-Долъ, Дойкина-Падина, Свети-Илия, Граовище, Дъниль, Кѣцаница, Чевейница, Црѣвени-Брегъ, Руца, Пазарски-Путь, Разкрѣйе, Тъмняуга, Црѣквище, Гробища, Мало-Бачище, Кучкинъ-Преслѣль, Лѣлина-Падина, Голка, Дънчулица, Делинци, Савина-Руца, Лечище, Разбѣище, Чочуръ, Белутраци, Кръстатъ-Дубъ, Гръбаво-Нивиче, Вильо-

Коло, Цауница и др.; ливади: Вусайновъ-Кладенецъ, Стамболийска-Бара, Ренушльвица, Сипельо, Лугъ, Крагня-Ливада, Поятище, Вигнъище, Турска-Ливада, и др.; овощни градини (бахчи) — Стара-Бъшча, Орище, Завой, Високи-Брегъ, Пладнище, При Воденица и др.; гори: Срегно-Осое, Борушовъ-Долъ, Радковъ-Камикъ, Повадъ, Чавчарникъ, Поклопеница, Церакъ, Пролетникъ и др.

И село Драголевици е пръснато на махали; то е разбиенъ типъ селище. Състои се отъ 5 махали:

1. Долня-махала — 15 къщи, разположени на 4 мѣста, отдалечени по 200—400 м. едно отъ друго. Тия 4 по-малки махали носятъ слѣднитѣ имена: Павлѣвци — 7 къщи, Йгнатовци — 1 къща, Янинци (Лудинци) 3 къщи и Пѣшинци — 2 къщи.

2. Селѡ — 12 къщи; отъ тѣхъ 5 сж по настрана. Четири се казватъ Ковѣлинци (носятъ такова име, защото тѣхнитѣ прѣдѣдо билъ маданския (ковачъ) на мадана въ сѣщото село), а едната — Дреинци.

3. Борушовдолска махала — 4 къщи. Името е споменъ отъ отдавнашна борова гора, сега съвсѣмъ унищожена.

4. На лѣвния брѣгъ на рѣката се намира Неделкъова махала — 4 къщи.

5. Близу до Неделкъова махала е разположена Циганската махала — 2 къщи.

Названията на махалитѣ, които носятъ имена на човѣци, произлизатъ отъ имената на тѣхнитѣ основатели. Така напр. Янинци (Лудинци) сж получили името отъ прѣбаба си Яна, която, когато била мома и ходѣла на жетва въ турскитѣ чифлици, била толкова силна и пѣргава, че прѣрипвала кръстци жито. Зарадъ тази ѣ сила турцитѣ я казвали Дели-Яна (Луда-Яна). Сѣмействата въ всѣка махала произхождатъ отъ едно колѣно; само въ Селѡ сж отъ три и въ Борушовдолъ отъ двѣ. Основателтъ на Неделкъовата махала, дѣдо Митре, който е баща на дѣдо Неделкъо, е родомъ отъ Треклина. Като сиракъ, прѣседилъ се въ Трънска-Клисура, послѣ въ Крива-Фея (Сърбия) и най-послѣ, нѣщо прѣди 135 години, дошълъ въ Драголевици, дѣто окончателно се установилъ. Отъ него се „изроили“ сеганнитѣ 5 домакинства, но името на махалата далъ синъ му Неделкъо.

Доскоро е имало голѣми задруги въ селото, но сега сж подѣлени на отдѣлни домакинства.

По-рано цѣлото село е било на купъ. Тамъ сега живѣятъ циганитѣ (2 домакинства) и има 2—3 кошари. Мѣстото се казвало до едно врѣме Селѡ, а сега Песѣкъ, понеже е засипано съ нѣколко метра нѣсѣкъ и камъни отъ поронтѣ. Тази е една отъ причинитѣ и то главната да се разпръсне селото на махали. Днесъ, освѣнъ 4 стари кру-

нови дървета, които пъсъкътъ още не е можалъ да изсуши, други бѣлѣзи, че тука е било нѣкога купно село, нѣма.

Отъ освобождението на България насамъ сж се изселили около 15 къщи по разни мѣста изъ България, главно въ Тузлука.

Само 2 гумна и 8 търли се намиратъ по-далечъ отъ махалитѣ, а всички други кошари, търли и плѣвници се намиратъ въ самитѣ махали, близу до къщитѣ за живѣние и начесто сж заградени съ плетъ или зидъ съ самата къща.

Кой е основателъ на селото, това не се знае. Прѣдолага се, че то се е образувало отъ работницитѣ на мадана (самокова), построено въ сжщата мѣстность отъ единъ турчинъ. Знае се, че единъ отъ тия работници билъ отъ с. Стайчевци (Грънско). Слѣдъ разтурянето на мадана, работницитѣ „изтрѣсили“ (изсѣкли) гората за ниви, а ракишави около рѣката за ливади, па почнали да се занимаватъ съ земедѣлие. Нѣма сега условия, които биха привлѣкли пришелци; подиръ освобождението е дошълъ само единъ селянинъ, който купилъ имота на изселенъ драголевчанинъ.

Драголевци е отъ кесимджийскитѣ села. Последниятъ му господарь билъ Кямилъ-бей отъ гр. Кюстендилъ. Отъ него земедѣлската банка откупила имотитѣ за смѣтка на селото за 11 хиляди лева. Отъ тая сума, разпрѣдѣлена между селянитѣ възъ основа пространството и доходността на имотитѣ, е изплатено около 9 хиляди лева, а е останала 14 хиляди (съ лихвитѣ първоначалната сума се е повече отъ удвоила).

Защо селото носи такова име и отдѣ произлиза то, никой не знае. Не се помни сжщо, дали Драголевци е имало по-рано друго име.

На много мѣста въ синора на селото има остатъци отъ старини. Близу до върха на единъ стрѣменъ баиръ, въ мѣстността Ранджелъ, се намиратъ развалини отъ нѣкакви градежи. Самото мѣсто, дѣто сж развалинитѣ, се казва Преконъ. Никакво прѣдание за тѣхъ не сжществува. Намиратъ се сега тухли, нарчета отъ керемиди, хорозавъ, глинени сждове, разни желѣзни прѣдмети, мѣдни и сребърни монети. Една отъ тия сребърни монети, вгълбната на срѣдата („корубеста“) се намира въ селянина Божилъ Никовъ; за нея иска 6 лева.

Около 150 м. далече отъ сегашнитѣ гробища, при мѣстността „Цръквище“, случайно билъ разкопанъ прѣди десетина години единъ старъ гробъ, въ който се намѣрили човѣшки кости. Краката били обърнати на югъ. Тука има и други стари гробища, но не сж разкопавани и нѣматъ особено име.

Недалечъ отъ махалата Село има оброчище, което се нарича „Цръквище“. Току слѣдъ освобождението селянитѣ го разкопали и намѣрили основитѣ на една черква, раздѣлена на 3 части. Около 1 м. надъ основния зидъ стѣнитѣ сж запазени. Въ самата сграда и около нея има стари кленови и крушови дървета, които никой не сѣче, отъ страхъ да не „оградиме“.

Въ срѣдата на селския синоръ, дѣто сега се нампратъ една валявица и една воденица, има голѣми купове сгорил. Стари хора разказватъ, че тука имало маданъ, дѣто се ковало желѣзото, което било топено въ мѣстността „Вигъице“ въ с. Чешлянци. Има прѣдание, че маданътъ билъ разваленъ отъ самия стопанинъ, за да не го заварятъ „царскитѣ“ пратеници, понеже го билъ построилъ безъ прѣдварително разрѣшение. Наковалнята била закопана на сжщото мѣсто, а голѣмиятъ чукъ заранъ въ с. Божица. При прокопването на една вада (доста дълбока) на сжщото мѣсто прѣди 20 години била намѣрена въ земята една много здрава дѣбова греда. Изобщо цѣлитѣ сѣверни склонове на Ушинска планина (близу до южната страна на селото) сж изровени и прѣвърнати въ голѣми купища отъ прѣстъ и камъни, а по-високо отъ тѣхъ и сега много ясно личи една вада, която минава прѣзъ с. Долно-Кобиље, Драголевци и отива въ землището на с. Треклива и Габрешевци. За тая вада сжществува прѣдание, че довеждала водата на Царичката рѣка; тази послѣдната сега нѣкои казватъ Златарщица, а по надолу въ Божичко я наричатъ Пуста рѣка, защото тогава останала безъ вода. Доведената съ тая вада вода служела за прѣмишане на злато — така вѣрватъ драголевчани.

Населението се прѣхранва повече съ земедѣлие, като се смѣта къмъ него и овощарството, а по-малко отъ скотовѣдство. Въ доста голѣмо количество се изнасятъ отъ тукъ круши и ябълки. Сливитѣ парятъ за ракия, която, като треклинската, се продава главно изъ трѣнскитѣ села. Чуго с с. Драголевци съ крушитѣ си водницѣ, едри и твърдѣ приятни на вкусъ зимни круши. Много отъ селянитѣ ходятъ по печалба „у дунгерлъкъ“ най-вече изъ селата на Загорѣе. По-рано сж ходили въ Сърбия, Влашко и Добруджа. Изъ Сърбия за 8 мѣсеци сж донасяли по 15—20 мница печала.

59. Габрешевци.

(Височина --- 720 м. при шосето).

Около 2 $\frac{1}{2}$ км. на югоизтокъ отъ с. Треклива, като се върви по шосето Босилградъ - Радомиръ, почва синора на с. Габрешевци. Кжщитѣ на това село сж прѣснати отъ двѣтъ страни на Треклинската рѣка, която тука тече прѣзъ тѣсна долина. Ония махали, що сж до шосето и близу около него, сж потънали въ зеленината на буйни и красиви овощни градини, състоени главно отъ сливи, ябълки и круши. Благоденствието си селото дължи главно на рѣката, която пои ливадитѣ и градинитѣ и кара валяницитѣ и воденицитѣ му. Селото има твърдѣ привѣтенъ външенъ изгледъ и прилича повече на полско или най-малко на подпланинско село, отколкото на планинско, каквито сж $\frac{9}{10}$ отъ крайшитѣ села. Частъ отъ склоноветѣ на долината сж покрити съ рѣдка дѣбова гора, която отъ година на година чувствително намалява за смѣтка на пороищата; тѣ пъкъ се увеличаватъ и застрашаватъ да

смыкнатъ ронливата пѣсъчлива прѣстъ на стрѣмнището долу въ рѣката, дѣто единъ декарь мѣсто се продава и до 800 лева. И безъ това рѣдко ще се мине година да не излѣзе рѣката изъ коритото си и да не насипе часть отъ градинитѣ съ пѣсъкъ. И, ако не се взематъ мѣрки за да се спре прогресивното нарастване на поронщата, селото почти ще пропадне: главниятъ му бъдещъ поминѣкъ — овощарството — ще бъде съсипанъ. А отлични условия лежатъ тука за овощни градини: наносна алувиална почва и изобилна вода. Освѣтъ това прѣзъ селото минава шосеенъ пътъ, който го свързва съ желѣзницата София—Кюстендилъ; до нея има само 15 км.

Общиятъ крайшки типъ на поселище е застъпенъ и тука: състои се отъ махали, нѣкои отъ които отстоятъ на голѣмо разстояние една отъ друга. Квщитѣ сж построени въ заварденитѣ отъ вѣтроветѣ мѣста и то повечето отъ лѣвния брѣгъ на рѣката, на припекъ. Но и ония, що сж на дѣсния брѣгъ, не сж на осоина, защото мѣстоположението е таково, че слънцето почти еднакво огрѣва двата склона. Въ селото духа главно сѣверозападниятъ вѣтъръ, който минава по течението на рѣката.

Орната земя се намира близу до квщитѣ за живѣние и надъ тѣхъ и то главно въ мѣста, които иматъ слѣднитѣ названия: Камено-Полъе, Врѣлоча, Равнякъ, Бричище, Порои, Вадичъ, Благуиъ, Свлячище, Киселица, Царевца, Куклешъ, Лочка, Пчелинѣе, Беловица, Ружина-Падина, Яловарникъ, Гологѣза, Мидровица, Плѣжница, Конски-Врѣхъ, Рупа, Бресѣе, Трѣлище, Бучки, Антанасъ. Ливадитѣ се намиратъ долу, въ дѣното на долината. Всичкитѣ имъ ливади и овощни градини сж подъ вода. Отдѣлни овощни дървета, главно круши, се намиратъ и по нивитѣ, дѣто не хваща водата. При все това и тѣ даватъ красивъ, соченъ и едъръ плодъ. Ето имена на мѣста, дѣто има ливади и овощни градини: Кула, Градище, Родосовица, Демѣрвица, Пбище, Пладнице, Селище, Бела-Вода, Окѣлище, Сантрачъ, Тѣмни-Долъ, Стари-Изъ, Вурня, Топликъ, Грамада, Тѣтивъ, и др.; гори: Осоина, Гулема-Орница, Пенюгъи, Овсище, Гробища, Станчѣвица, Вирове, Модра-Вода, Бачѣвище, Плузнице, Ключница, Рамна-Шума и др.

Мѣста, специално за пасбища, нѣматъ; за такива служатъ часть отъ нивитѣ, които прѣзъ годината стоятъ на прѣлогъ.

Днесъ село Габрешевци брои 15 махали, отъ които 9 сж на лѣвни склонъ на долината, а 6 на дѣсния. На лѣвния:

1. Мутарска махала, 4 квщи.
2. Дѣмина махала, 5 квщи. Основателтъ на махалата, дѣдо Дима, е дошълъ въ селото отъ Дебърско (Македония).
3. Ковачѣва махала. Тя се дѣли на двѣ — по родоветѣ: Иончѣвци, 4 квщи и Стойковци 5.
4. Стрѣйниина махала, 6 квщи.

5. Пешова — 5 къщи.
6. Антанашка — 3 къщи.
7. Мановци — 3 къщи.
8. Богдановци — 3 къщи.
9. Огранъи-Долъ — 1 къща.

Отъ дясна страна на рѣката се намиратъ слѣднитѣ махали:

10. Самоковска махала — 10 къщи.
11. Равнище — 3 къщи.
12. Селѡ — 9 къщи.
13. Станчѡвица — 3 къщи.
14. Вѡдичъ — 1 къща.
15. Клисѹра — 1 къща.

Старецътъ, дѣдо Божилъ Йовановъ, 82 годишенъ, помни, кога селото броило 8 къщи съ многочислени сѣмейства — тогава, каже, братята се не дѣлѣха, като днесъ: умре ли бащата, майката държеше къщата, но дѣлба нѣмаше. „Съга, маани, брате: кученка работа!“ Той знае, че пръвъ заселникъ на днешното Габрешевци е дѣдо Дима изъ Дебърско. Защо дошълъ тука, той точно не знае; дали зарадъ рударството, за което ще стане рѣчь по-долу, или пъкъ случайно останалъ въ гористата тогава клисура, дѣдо Божилъ не знае. Това било нѣщо прѣди 200—250 години. Дѣдо Дима се заселилъ въ днешната махала Село. Подиръ него втори дошълъ Джока отъ паланечкото село Подръжн-Конь. Трети дошли нѣкои си Костадинъ изъ Трънско, а слѣдъ тѣхъ други, та най-послѣ дошълъ Станоя Буковицата отъ с. Раянци (Радомирско). Той билъ роденъ въ с. Треклина, но се прѣселилъ въ Раянци, а послѣ въ Габрешевци. Днесъ тази рода наричатъ Долгерови по името на дѣдо Станоевия синъ Младена, който билъ добъръ долгеринъ.

Първитѣ нѣколко пришелци сж се заселили въ мѣстността Село, дѣто днесъ се намиратъ къщитѣ на Божилъ и Таско Йованови. Но единъ пътъ приходила много силно долината, що слиза отгорѣ, и засипала къщитѣ. Ето защо малкото село било принудено да се изсели отъ това мѣсто и да се засели по-долу, до рѣката, дѣто опасността отъ порой е по-малка. Тогава сградитѣ за добитѣка били отсрѣнца, на лѣвии брѣгъ на рѣката. Зимѣ селянитѣ живѣли по кошаритѣ, дѣто хранили добитѣка, а лѣтѣ — въ селото. Като се поумножило селото, видѣло се тѣсно и неудобно на селянитѣ да бждатъ всички на едно мѣсто; отъ друга страна, грижитѣ за добитѣка и свързаното съ него паторяване на нивитѣ, повечето отъ които се намирали и сега се намиратъ до тия кошари, принудило селянитѣ да останатъ на постоянно мѣстожителство по кошаритѣ и да образуватъ днешнитѣ махали.

Защо селото носи име Габрешевци, това точно никой не знае. Всички мислятъ, че то произлиза отъ името на дървото габерь (*Sarpinus Betulus*, Lin.), защото по-рано цѣлата мѣстность била покрита съ габерова гора; отъ нея и днесъ има много дървета.

Но и прѣди заселването на сегашното село, тука трѣбва да е имало селище: зарадъ това можемъ се убѣди отъ многото стари ни, чийто остатъци личатъ и днесъ. Хълмътъ „Атанасъ“ води названieto си отъ една черква, „латинска“, както и казватъ селянитѣ. съ име св. Атанасъ. Сега мѣстото на черквата е оброчище.

Въ мѣстността Село се намиратъ още 2 черквица: едното е въ срѣдата на днешнитѣ гробища, а другото е малко по на югъ отъ първото въ ливадата на Станоя Симоновъ. Това послѣдното е открито прѣди 8 години. Има форма на правоъгълникъ съ 14 м. дължина (безъ олтаря) и 9 ширина. При разкопването, извършено отъ синоветѣ на дѣдо Станоя, сж намѣрени слѣднитѣ нѣща: желѣзенъ кушелъ за кръщение, единъ жезлъ, три сииджари отъ кандила и една мѣдна монета, сега изгубена. Черквата била постана съ широки тухли. Дѣдо Божилъ Пвановъ разправя, че по-стара била горнята черква (въ гробищата). Долната била построена поради слѣдната причина: тогава, каже, имало обичай, да се цѣлуватъ помежду си всички богомолци, кога излизатъ изъ черква. Нѣкои маже взели да се идосватъ много, че имъ цѣлували женитѣ, та се завзели и потроили другата черква, само за жени.

Въ мѣстността Ограбли-Долъ се разкопватъ и стари гробища, християнски.

Прѣди 100 години въ с. Габрешевци е имало маданъ и три вигни. Рудата за вигнитѣ докарвали чакъ отъ Божица, Драгойчинци и Чешлинци, а желѣзото за мадана (самокова) — отъ мѣстнитѣ вигни и отъ ония на село Метохия. Маданътъ билъ каранъ отъ водна сила. Вадата, по която дохождала водата, водила отъ къмъ с. Царица, Драгойчинци, минавала прѣзъ Чешлинци, Драголевци и Треклина (Селянитѣ отъ Драголевци и Треклина пъкъ мислятъ че тази вада е минавала прѣзъ Метохия, а не прѣзъ Драгойчинци). Водата въ мадана падала съ такава сила, че шумътъ ѝ се чувалъ чакъ въ Радомиръ (!), а кога ковальчукътъ, моимъ отъ с. Коритенъ близвали горѣ на рида и подъ тапта на неговитѣ удари играели хоро. Мѣхътъ въ ковачницата билъ направенъ отъ 3 биволски кожи — толкозъ билъ голѣмъ. Не могла да бжде изкарана постройката на мадана, додѣто не зазидали сѣнката на дѣдо Пейчина (дѣдо на Божилъ Пвановъ); дотогава всичко онова, що денемъ застроявали, ноцѣ само се събаряло. И днесъ, вѣрватъ, на това мѣсто, ноцѣ, кога всичко утихне и се притаи, кога нѣтелъ не кукурига и куче не лае, излиза „авале“, — това е блуждаещата сѣнка на дѣдо Пейчина. Притежателятъ турчинъ построилъ до мадана и триетажна кула за себе си и за сѣмейството си, което зимно врѣме живѣло въ Кюстендилъ или Скопие. Слѣдъ като околнитѣ бапри били оголени за вжглища, правени въ тѣй нареченитѣ „жигници“, и се привършили горивнитѣ материялъ, пропаднала и тукашната желѣзна индустрия. Отъ агата кулата купили за 19 кесии (по 500 гроша) брати Костадиновци и прѣди 23 години я съборили. На мѣстото, дѣто билъ маданътъ и кулата, сега се намира махалата Самоковъ, която носи името си зарадъ мадана — „самъ ковѣ“.

Тука се намиратъ цѣли могили стория, която селянитѣ наричатъ шлакнѣ. Надъ тая махала има мѣстность съ име Вѣрошъ; тамъ били сградитѣ за живѣние, фурнитѣ и други иѣща, пужни на работницитѣ въ вигнитѣ и мадана.

Прѣди 25—30 години поминѣтъ на селянитѣ билъ по-добъръ, макаръ селото да е кесимджийско, защото тогава имали повече добитѣкъ. Отгледвали най-много кози, понеже имало дребна, „ситна“ гора. Днесъ селянитѣ сѣ принудени да търсятъ прѣпитанне и по чужбина: отиватъ въ Загорѣе, Дупнишко и Софийско, дѣто минаватъ за добри долгери.

60. Дѣбри-Долъ.

(Височина — 800 м. при черквата).

Въ долинитѣ, които се спускатъ на западъ отъ върха Тѣчикъ (1297) отъ седловината Св. Петъръ (1110 м.) и отъ върха Гламенъ (1215) се гущатъ отдалеченитѣ една отъ друга на доста голѣмо разстояние махали на село Дѣбри-Долъ. Цѣлото землище на селото лежи върху долнотриаски варовници, на много мѣста съвършено оголени отъ поройнитѣ дъждове. Долътъ, който води началото си отъ седловината Св. Петъръ и минава прѣзъ центъра на селото, е много опасенъ като пороище. Освѣтъ въ най-горнията частъ на склоноветѣ му, дѣто има гъста букова гора и то само отъ лѣво, всички второстепенни долини, които образуватъ водосборния му басейнъ, сѣ обезлѣсени и оголени, и постоянно дъждѣтъ руши напуканата варовита скала, свлѣча отломенитѣ късове и ги труси върху зеленчуковитѣ градини въ селото или върху нивитѣ подъ него. Такъвъ опасенъ е и долътъ, който слиза откъмъ върха Клабочецъ и влиза въ селото отъ южна страна. Къщитѣ отъ центъра на селото (дѣто прѣди 50 години е било купното село) лежатъ отъ двѣтъ страни на най-широката частъ на първия долъ, който се казва изобщо Дѣбри-Долски долъ, и то върху наноса, образуванъ прѣди много години отъ него. Ето защо подпочвената вода е на плитко, та лесно се копятъ бунари: отъ тѣхъ много къщи взиматъ вода за пиене. Махалитѣ, що сѣ откъмъ Сушпѣчка долина, Треклинска рѣка и с. Раянци взиматъ вода за пиене отъ извори и кладенци. Най-добъръ е изворътъ „Кладенецъ“, близу до мѣстността Шумѣ, а по-добри бунари сѣ Пачаджийскиятъ и Бабанскиятъ.

Селското землище въ по-голѣмата си частъ е изложено на сѣверния и сѣвероизточния вѣтрове. Последния наричатъ црѣноморецѣтъ. Центърътъ на селото е зацѣпенъ за сѣвернитѣ вѣтрове, но е откритъ на югозападния (долняко, жеккио).

Работната земя е прѣсната навсѣквѣ изъ синора, дѣто е могло да се изсѣче гората и дѣто поройтѣ не сѣ още успѣли да смѣкнатъ орницата земя. Нивитѣ се намиратъ главно въ мѣста, които носятъ слѣдитѣ имена: Шайнецъ, Навой, Вѣйчовица, Клавецъ, Тома, Лопатецъ, Гламенъ, Башуръ, Шаруля, Крѣльовица, Мечка, Милденецъ, Рудина, Завѣла, Езеро, Градище, Левница, Злорачъ.

Язовечки-Дупки, Тупавица, Осанецъ, Енова-Падина, Лозиче, Голуша, Сугреби, Козлодеръ, Лунурица, Цръвенъ-Брегъ, Блага-Круша и др. Ливадитѣ се намиратъ покрай доловетѣ, обаче сж съвсѣмъ недостатъчни. Зарадъ това пазятъ и не изсичатъ голѣма часть отъ джбовата гора: кастрятъ вѣйки съ шумата за храна на дребни добитѣкъ. Иматъ обща (селска) букова гора откъмъ с. Раянци, но, освѣнъ за горивенъ материалъ, друго ги не ползува. Отдѣлно мѣсто само за пасбище нѣматъ. За такова имъ служатъ неоранитѣ ниви и непристѣпнитѣ за ораць урви. Ливади иматъ въ слѣднитѣ мѣста: У Село, Десни-Долъ, Кйовецъ, Росулята, Дубрава, Стубелъ, Тичакъ, Джаверица, Липово, Левиница, Блага-Круша, Крагуецъ, Горчуля, и др.; гори: Голоредра, Поди-Пашкъе, Орашйе, Водици, Загранице, Преслѣпъ, Дуквата, Лещаръ, Яничаро, Габеро, Искровица, Трѣсйе, Церова-Падина, Ягнилище, Левеница и др.

Селото има разбиенъ типъ. Прѣснато е на 17 махали, отъ които крайнитѣ сж далечъ една отъ друга съ 7—8 км. Въ мѣстността Шумйе — тя се намира срѣщу село Габрешевци — сж разположени слѣднитѣ 4 махали:

1. Мутѣва — 5 кѣщи.
2. Вуйна — 4 кѣщи.
3. Мѣкаринна — 6 кѣщи и
4. Петрѣва — 7 кѣщи.
5. Близу до тѣхъ се намира Пращѣйна махала съ 5 кѣщи.
6. Гересийна махала 4 кѣщи. Пращѣйната и Гересийната махали се намиратъ въ мѣстността Вирове.
7. Въ мѣстността Турчиновъ-долъ се намиратъ махалитѣ Чомѣкѣва и Щагарѣва — близу една до друга. И двѣтѣ броятъ 6 кѣщи.
8. Близу до центъра на селото, на дѣсно отъ Добродолски-долъ, се намира Горчѣва махала, 5 кѣщи.

Въ центъра на селото, който изобищо носи име Село, се намиратъ слѣднитѣ 4 махали, близку една до друга:

9. Начаджійска махала, 2 кѣщи (до черквата).
10. Чорбаджійска, 4 кѣщи.
11. Юрукѣва, 4 кѣщи и
12. Дупинова махала, 3 кѣщи.
13. Въ мѣстността Ливагъе се намира Ашкѣва махла, 4 кѣщи.
14. До нея близу е втората Юрукѣва махала съ 4 кѣщи. Тази махала произхожда отъ едно колѣно съ първата Юрукѣва махала.
15. Като се върви по пътя за с. Сушица, отъ лѣво, въ мѣстността Дабйе, се намира Галабова махала съ 9 кѣщи. Тази махала носи още 2 имена: Ковачѣва и Срѣбнинова. Близу до нея се намиратъ:

16. Богданова махала съ 4 кѣщи и
17. Дръндѣва съ 5 кѣщи.

Освѣнъ изброенитѣ махали, въ синора на селото има още 3 отдѣлни къщи — самички. Тѣ ще образуватъ слѣдъ нѣколко години махали: Филиповци, Деляновци (Дѣянъ Ашкѡвъ) и Вучковци (Спасе Вучковъ).

Въ всички почти махали домакинствата произхождатъ отъ единъ родъ.

Прѣди около 60 години селото броило 45—50 къщи, построени на едно мѣсто — У Селѡ, отдѣто се прѣснали по махали. Дѣдо Стаменъ Млшѡвъ, 86-годишенъ старецъ, помни купното село. Днесъ половината мѣсто отъ старото селище е обѣрнато въ овоцни и зеленчукови градини. А прѣснали се по махалитѣ за удобство; дѣто сега сѣ махалитѣ, тогава били кошаритѣ (палтитѣ) и около тѣхъ (вакото що си е и днесъ) нивитѣ.

И въ това село нивой не знае, кой е първиятъ основателъ, отдѣ и защо е дошълъ тука.

Защо селището носи това име, пакъ никой не знае и добръ не може да го изтъкува. По всѣка вѣроятность, кога Добродолската долина била още неизровена, раждали сѣ се въ нея сравнително добри земеделчески произведения (и днесъ има много добри овоцня) и за отлика отъ съседнитѣ неплодородни долища сѣ го нарекли Добри-Долъ.

На нѣколко мѣста въ селското землище има остатъци отъ старини. Въ мѣстността Кръсъ (близу до с. Злогошъ) има развалини отъ стари сгради (тухлени и „орозанлии“). Тука прѣди години сѣ изкопали нѣколко голѣми кюпове, всѣки отъ които можалъ да събере до 300 оки жито.

Въ мѣстността Осенець (южно и на лѣво отъ седловината Св. Петъръ) се намиратъ парчета отъ тухли и хорозанъ, а сѣщо и мѣдни монети.

За оброчището Св. Петъръ говорятъ да е било манастиръ. Днесъ, обаче, нѣма остатъци ни отъ черква, ни отъ други постройки.

Прѣди 30—40 години селнитѣ на това село сѣ имали много по-лесенъ поминъкъ. „Сега се намножилиме, па и ровините отнесѡа земята, та лошо стана!“ говорятъ по-стари хора. Ето защо днесъ търсятъ поминъка си и въ други запасти, главно долгерлъкъ, който упражняватъ изъ Загорѣе, Дупнишко и Кюстендилско. Прѣди освобождението на България мнозина селяни сѣ отивали като аргати по манастиритѣ въ Света-Гора.

61. Сушица.

(Височина — 850 м. при хановетѣ, на кръстопатъ).

Като се мине седловината при долно-корвтенскитѣ кръчми — ханове, пътятъ почва да слеза на изтокъ изъ единъ отначало не дотамъ дълбокъ долъ, чийто склонове правятъ впечатление на лѣтника съ своята абсолютна оголеность. Това е началото на Сушичката долина, дълга около 7—8 км. Пороятъ, който тече въ дѣлото на долината, е изкъртилъ едри балвани варовници и ги е натрупалъ на много мѣста отъ двѣтѣ ѣ страни. По склоноветѣ на тая долина е прѣснато село Су-

пица. Цѣлото землище на селото е съставено отъ същитѣ варовници, които му придаватъ особено тѣженъ изгледъ. Човѣкъ се просто чуди и мае, каква ли храна намиратъ пасецитѣ овци изъ тия пустини и какъ ли живѣятъ хората между папеченитѣ като пещъ лѣтѣ отъ слънцето бѣли камъни! Като се върви на изтокъ по пътя за с. Раянци, само на едно мѣсто — надъ сушичкитѣ ханчета — картината се малко поизмѣнява: отъ дѣсна страна се зеленѣятъ миниатурни ливадки и овоцни градини, а отъ лѣва — буйни жита: пшеница и ръжъ. Подъ ханчетата само лѣвата страна е равна, наричатъ я „полето“; то не е по-широко отъ 500 крачки! Отгукъ надолу долътъ се стѣснява, и пътятъ се губи подъ камънитѣ и пѣська на пороизето. Съ този си видъ долината продължава до Треклинска рѣка.

Отъ двѣтѣ страни на Сушичкия долъ сж разположени махалитѣ на с. Сушица. Къцитѣ въ тия махали не сж на такъво далечно разстояние една отъ друга, както що е това въ други крайшки села, а сж на купъ. Нѣкои отъ тѣхъ изглеждатъ на малки селца.

Селото е щетно за хубава изворна вода. Има на нѣколко мѣста чешми и кладенци, но водата на повечето отъ тѣхъ лѣтно врѣме значително намалява или даже прѣсъхва, па и на вкусъ не е добра: варовита и тежка. Ето защо повече отъ махалцитѣ копятъ бунари. Въ нѣкои махали въ тия бунари водата излиза на 1 до 2 метра (махала Раздѣлци) и често пъти така буйна, че не могатъ да направятъ вътрѣшния зидъ. Общо — селинитѣ взиматъ вода за пиеие отъ 1 „стублица“, 3 кладенци, 3 чешми и 9 бунари.

Селището е открито твърдѣ много на вѣтроветѣ. Спроти мѣстото, което заематъ махалитѣ, и разни вѣтрове повече или по-малко духатъ въ тѣхъ. Махалата Село, напр., е запазена отъ источнитѣ вѣтрове, но е открита на сѣвероизточния — козодѣро. Раздолска, Варнидолска и Каменярска махали сж открити на южния вѣтъръ и донѣйдѣ закрити на сѣверния и сѣвероизточния. Въ всички махали, обаче, сѣверозападниятъ вѣтъръ духа съ еднаква сила.

Селото Сушица вѣма почти никаква гора — въ това отношение то прилича на с. Киселица. Нивитѣ, които лежатъ покрай пътя надъ и подъ хановетѣ, сж доста плодородни, но онѣзи по ридищата често не плацатъ дори и хвърленото сѣме. Та може ли да даватъ плодъ камънитѣ! И откъмъ ливади селото е много бѣдно. Колкото ги има, прѣснати сж на малки групи ниско покрай дъното на долината и само нѣкои могатъ да се напоиватъ, кога има вода. На много мѣста, дѣто има изворчета, сж направени и зеленчукови градини. Ниви и ливади се намиратъ въ слѣднитѣ мѣста: Дабѣето, Живодещина, На-Чепѣрко, Яловарникъ, Кавгалія, Бяста, Циганка, Дукано, Бротница, Врѣба, Муставинъ-Кладенецъ, Петровъ-Долъ, Маслѣтище, Ширината, Осоната, Дзидините, Белярище, Врѣчище, Чепарките, Здравковица, Джурковица, Сръбиница, При Лочка.

Врътопъ, Негровица, Боро, Трълѣвица, Бресѣето и др.; ливади: Дудулица, Дупките, Шаваро, Требего, Стрѣгата, Подъ Лно, Врълото, Лакѣта, Калдрѣмо и др.

Прѣзъ срѣдата на селището минава прѣкиятъ пътъ отъ Босилиградъ за Радомирско: Босилиградъ, Бѣлугъ, Долна-Коритенъ, Сушица, Добри-Долъ, мѣстността Турско-Осое и слеза въ радомирското село Пещера. Другъ пътъ — оня отъ Трънъ за Кюстендилъ — прѣсича първи при хановетѣ. Прѣди 15 години и двата пътя много добрѣ сж работили; тогава сж построени и хановетѣ, 3 на брой. Днесъ съществува само единъ, но стои затворенъ прѣзъ по-голямата частъ на годината.

И това село е прѣснато на махали, които се р-дять отъ двѣтъ страни на дола. Отъ лѣвата страна сж:

1. Шербандѣи (Камберци) — 3 къщи отъ единъ родъ. Наричатъ ги още Дедо Петрѣвци.

2. Якимовци — 8 къщи отъ единъ родъ.

3. Дръндѣвци, 6 къщи. Отъ тѣхъ 4 се наричатъ Златанови. Другитѣ двѣ сж отъ другъ родъ и се казватъ Стояновци. Двѣтъ махали — Якимовци и Дръндѣвци — носятъ общо име „Чивлико“. Тукъ е билъ чифликътъ — сградитѣ за добитѣкъ и гумното за връшнене на жигото на турчина, господаръ на селото. Подъ Дръндѣвци, въ една оводна градина тече „Чивлишко“ кладенецъ, отъ който по-рано махалата е взимала вода за пиене, но сега си „извадили“ бунаръ, защото кладенецътъ имъ дохожда много далече. Отъ водата на този кладенецъ сега поливатъ нѣколко зеленчукови градини на махалитѣ.

4. Раздолци. Тази махала е отдалечена около $\frac{1}{2}$ км. на сѣвероизтокъ отъ хановетѣ и се състои отъ 14 къщи, раздѣлени на 7 родове: Игнятовци 2 къщи, Янчѣвци — 4, Петковци — 2, Стойковци — 1, Станковци — 2, Шаварци — 2, Ангеловци — 1. Отдалече махалата изглежда като малко купно село.

5. Варни-Долъ. Тази махала се памира на около $2\frac{1}{2}$ км. на сѣвероизтокъ отъ Раздолци и се дѣли на двѣ: Горни и Долни Варни-Долъ. Горниятъ брой 7 къщи отъ двѣ колѣна: 4 Станковци и 3 Стефановци, а Долниятъ — 6, всички отъ едно колѣно — Богославовци.

6. Каменѣрци (дѣдо Цвѣткови), 3 къщи, единъ родъ.

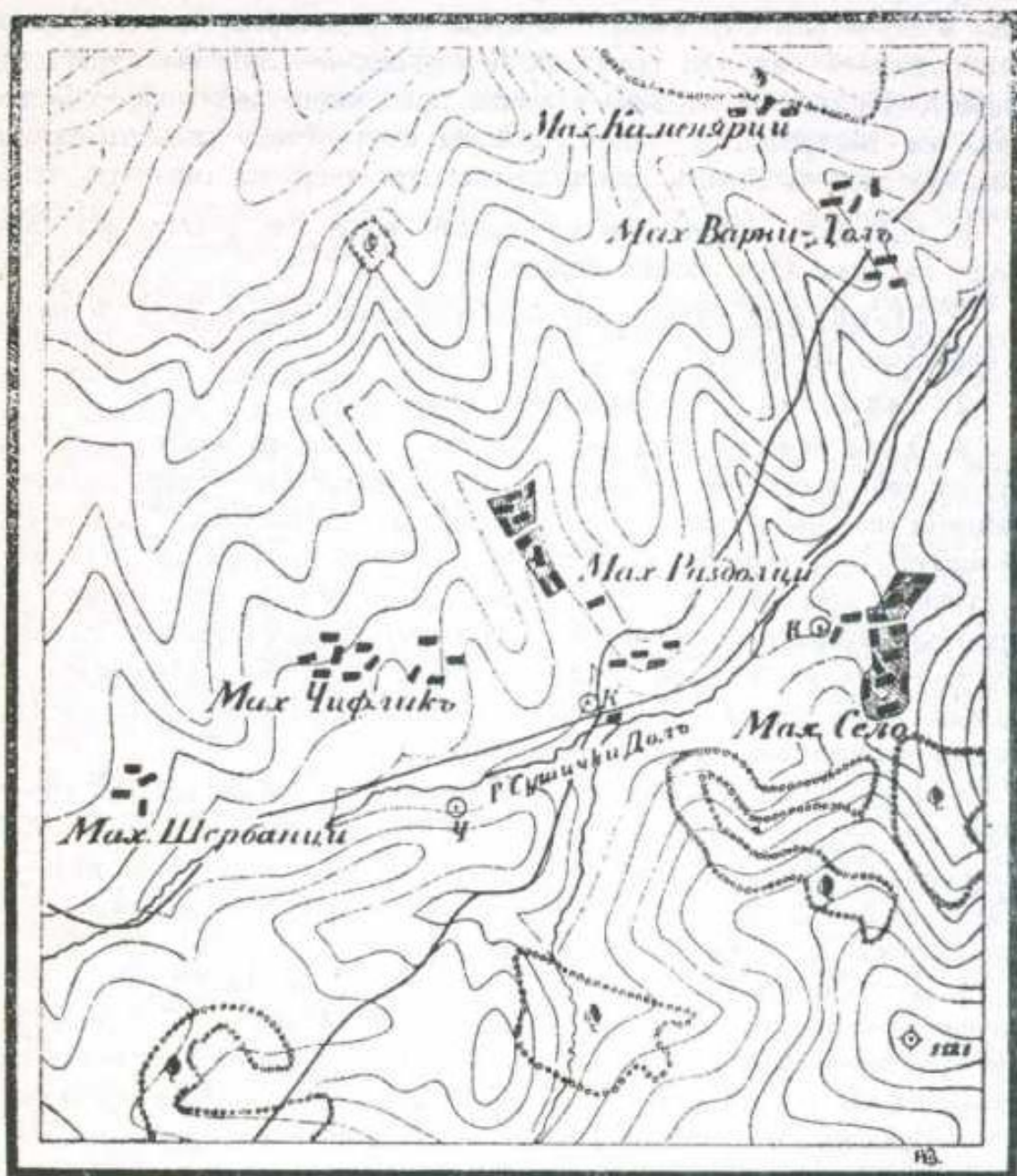
Отъ дѣсна страна на дола се намиратъ слѣднитѣ махали:

7. Лещарци, 5 къщи, едно колѣно — Кръстевци. Дѣдо Кръсто, основателътъ на махалата, е дошълъ тукъ отъ с. Треклина.

8. Село, 17 къщи, всички на едно мѣсто. Въ тази махала по-рано било цѣлото село. Старци помнятъ, кога то броило само 3 къщи. Повечето отъ мѣстата на днешнитѣ махали били кошари на купното село. По-постѣ (около 20 години прѣди освобождението) нѣкои отъ селянитѣ почнали да оставатъ и зимѣ и лѣтъ по кошаритѣ, на най-послѣ съвсѣмъ прѣмѣстили покъщината и завинаги се установили по кошаритѣ.

Никой не знае нищо за основателя на селото.

Името му — Сушица — произхожда отъ вида на землището: цялнят почти синоръ е покритъ съ варовници — нийдѣ не се вижда зеленина освѣнъ въ дола.

Мѣшка 1: 25,000

Карта на с. Сушица.

Многото остатъци отъ старини показватъ, че тука иѣкога е цѣлтъло голѣмо заселище. Навсѣкждѣ изъ пивитѣ изораватъ тухли съ хорозанъ и намиратъ въ голѣмо количество мѣдни монети отъ императорската римска епоха. Сигурно тука е минавалъ стариятъ пътъ отъ

Знеполе за Кюстендилъ. Остатъци, обаче, отъ друмъ пъма. Тамъ, дѣто днесъ се намира малката охранителна горица (югозападно отъ хановетѣ), мѣстността се казва дзидини. На много мѣста тукъ се намиратъ зидове отъ стари постройки отъ камъкъ, хорозанъ и тухли. Подъ махалата Село, въ мѣстността Клене (сега тамъ е оброчицето св. Георги), сжщо се изкопаватъ тухли и монети. Около 100 крачки на западъ отъ най-долнитѣ къщи на Раздолска махала, въ мѣстността Циганка или Боро (и сега тукъ расте единъ величественъ боръ), изораватъ тухли и монети, особено монети. Сжщитѣ нѣща се намиратъ и на Рамна-Ливада (току до хановетѣ).

Селото е бѣдно, защото по-голямата частъ отъ орната му земя е камениста — „пезулякъ“. Заради това мнозина отиватъ „у работа“ по Загорје, Софийско, Дупнишко и другадѣ, дѣто се занимаватъ изключително съ дюлгерство и зидарство.

62. Злогошъ.

(Височина — 900 м. всрѣдъ селото).

Центърътъ на селото е разположенъ въ една котловина, заградена съ върховетѣ Червенецъ (1168 м.) отъ югъ, Костенецъ отъ изтокъ и бърдото Дѣлъ отъ сѣверъ. Отъ тука води зачалото си Злогошката долина, чийто потокъ лѣтъ губи водата си изъ варовитото ѝ дѣно. Двѣтъ страни на долината сж покрити съ рѣдка джбова гора, единствена почти въ селото и съвсѣмъ недостатъчна за нуждитѣ на селянитѣ. На сѣверо-западъ отъ селото, около 2 км. далече, се намира широкото и разлато мѣсто Зеленило, изорано тукъ-тамъ за ниви, покрито на 2—3 мѣста съ млада, току-що дигнала се джбова горица, а по-голямата му частъ е оставено за пасбище и ливади. Всѣка година въ петъка слѣдъ Троицденъ тукъ става голѣмъ съборъ, който е произлѣзълъ поради слѣдната причина: по ливадитѣ на тая мѣстность расте една трѣва, която боядисва жълто; наричатъ я „сръпѣцъ“. Всѣки петъкъ (а въ петѣкъ и сръпцу петъкъ селянитѣ изъ Крайще не работятъ) прѣзъ мѣсець май и въ началото на юний прѣди години момитѣ отъ околнитѣ села дохождатъ на тайфи да я бератъ, за да „бледатъ“ (слабо-жълто боядисване) „маанье“ (вълнаена прежда), а послѣ го и „зеленили“. Като си свършвали работата, събирали се въ една край на мѣстността, подъ единъ джбъ, до билото, що дѣли Злогошкя синоръ отъ тоя на с. Брѣсть, за да играятъ хоро. Въ добри петъци хорото ставало доста голѣмо. Послѣ го обврнали на съборъ, който става, както е сега, по единъ пътъ въ годината.

Селянитѣ взиматъ вода за пиене отъ кладенци, чешми и бунари.

Отъ двадесетъ години насамъ сж направени много бунари въ селото. Ето имената на по-добритѣ изворчета: Ваджецъ, Гастѣлица, Лагаторъ, Каменита-Падина, Сѣлинъ-Долъ, Грѣдовица, Радина-Локва, Стѣблица и др.

Въ селото има и „света“ вода, съ която, ако се омие страдащъ отъ очеболъ, ще оздравѣе. Но и здравъ човѣкъ да пие, ще му е добръ — тъй вѣрватъ селянитѣ.

Цѣлиятъ почти злогошки свиноръ е изложенъ на вѣтрове. Особено често духа тука сѣверниятъ — горняко — откъмъ Милевска планина. На сѣверозточния вѣтъръ казватъ совийнино (дохожда съ посока откъмъ София) или свиняро (почне ли да духа той, свинетѣ захващатъ да събиратъ и носятъ шума, слама, гранки въ кочинитѣ си — усѣщатъ настѣпващия студъ).

Сѣвернитѣ склонове на планината Черѣнецъ, южнитѣ на Клабочецъ, цѣлото бърдо Дѣлъ, на и на западъ отъ него до Зеленило — всичко е покрито съ ниви, прѣстѣта на които е черноземъ или черна иловица. Нивитѣ въ мѣстността Странье сж прѣсъкливи и по-слабо плодородни. Въ цѣлото Крайще Злогошъ изкарва най-много и най-добрата пшеница. Ливадитѣ имъ се намиратъ повече покрай центъра на селото, на изтокъ отъ Зеленило и покрай Злогошкия потокъ, но изобицо сж недостатъчни. Не достига сжщо и гора. Нивитѣ имъ се намиратъ въ слѣднитѣ мѣста: Лагаторъ, Черѣнецъ, Камена-Падина, Грѣдовица, Киселица, Бунаро, Селище, Лалина-Падина, Причель, Пейкъе, Гъиздава-Дабица, Варница, Циганка, Чипилица, Джурка, Црѣвенка, Язинье, Езеро, Лешье, Стублица, Караучовъ-Долъ, Белутокъ, Прогонъ, Ладъ-Шума, Мѣждинье, Орлово-Гнездо, Клабур-чець, Врътопъ, Кукудиница, Цудуръ, Портарица, Догановъ-Мостъ, Брояница, Попадия и др.; ливади: Трѣбекъ, Бойковъ-Долъ, Зеленило, Живодѣрка, Магѹрица, Кадиници, Присое, Киселица, Црѣвище, Гробо, Симоново-Пладнище и др.; гори: Попова-Чука, Стриголо, Смилинь-Ридъ, Мрътвица, Ридаръ, Елешки-Долъ, Огорелъовица, Тесна-Падина, Стрѣмозъ, Ивѣга и др.

Село Злогошъ е разбиенъ типъ селище; прѣснато е на 15 махали, отъ които едни сж раздѣлени на по-малки.

1. Най-голѣма махала, но прѣсната на отдѣлни и доста отдалечени една отъ друга групи по родове, е махалата Горно-Странье; тя брои 31 кѣщи. По-малкитѣ махали сж слѣднитѣ: Андонъ Поповъ — 1 кѣща, Нако Костаниновъ — 1 кѣща, Букарци — 3 кѣщи единъ родъ, Джурѣновци — 2 кѣщи отъ единъ родъ, Гоне Благоевъ — 1 кѣща, Гоне Стойковъ — 1 кѣща, Спасевци — 2 кѣщи единъ родъ, Стоименъ Крѣстовъ — 1 кѣща, Мушикарѣ — 2 кѣщи, Стоилковци — 1 кѣща, Бѣнинци — 1 кѣща, Гергѣиновци — 4 кѣщи единъ родъ, Ваклѣиновци — 3 кѣщи единъ родъ, Маргѣитинци — 4 кѣщи единъ родъ, Лазина-махала — 4 кѣщи единъ родъ.

2. Долно Странье — 15 кѣщи; раздѣлена е на 6 по-малки махали споредъ родоветѣ: Дѣдо Станѣини — 4 кѣщи, Лазарови — 3, Никѣви — 3, Динѣви — 2, Гогѣеви — 2 и Стѣменови — 1.

3. Дѣдовица (близу до Червенецъ) — 2 кѣщи отъ единъ родъ.
4. Шушняре — 4 кѣщи, единъ родъ.
5. Шарено-Дабѣе — 1 кѣща.
6. Пѣйкѣе — 5 кѣщи, единъ родъ.
7. Лѣлина-падина — 5 кѣщи, единъ родъ.
8. Гѣстилица — 1 кѣща.
9. Гурунѣчка-падина — 1 кѣща (близу до с. Полетинци).
10. Ано (Друмо) — 1 кѣща.
11. Кориарци (Циганско-Расѣе) 12 кѣщи. Дѣли се на 4 по-малки махали: Макаринци — 2 кѣщи, Манѡвци — 6, Голосеровци 1 и Колѣвци — 4 кѣщи.
12. Живодекра махала — 7 кѣщи. По-рано била турски чифликъ.
13. Кадѣинци (въ центъра на селото), 9 кѣщи.
14. Мѣинци (въ центъра на селото), 9 кѣщи.
15. Рѣдо махала (въ центъра на селото) или тѣй наречената Долна махала, брой 28 кѣщи, отъ които 2 сѣ на циганитѣ-християни, прѣселени отъ с. Долни-Коритенъ. Въ тази махала, която сѣщо се дѣли на по-малки, най-голѣма е Лѣдина-Шума — 7 кѣщи.

Близу до кѣщата за живѣние на всѣко домакинство сѣ построени и други сгради, нужни на това домакинство: плѣвни, кошари, яхѣри и други, повечето отъ които сѣ заградени съ общъ двѡръ заедно съ кѣщата. Гумната (харманитѣ) сѣщо така на повечето домакинства се намиратъ въ тия двѡрове.

Знае се, кога селото е имало само 7 кѣщи; баща на дѣдо Нако Богославовъ ги знае 12. Дѣдо Георги Лазаровъ, 97-годишенъ старецъ, живъ и сега, знае, кога селото имало 27 кѣщи, и всички били на едно мѣсто — дѣто е сега центърътъ на селото, малко на югозападъ отъ черквата. Всѣкой домакинъ е ималъ кошари въ сегашната голѣма махала Странѣе. Лѣтѣ всички живѣли въ Селѡ, а зимно врѣме нѣкои членове отъ домакинството, па и цѣли домакинства отивали на кошаритѣ, за да отгледватъ добитъка. Щомъ дохождала пролѣтъ, тѣ се прѣнасяли пакъ въ Селѡ. На мнозина, обаче, това постоянно прѣнасяне дотегнало, та нѣкои останали завинаги по кошаритѣ, т. е. напуснали селото, а други пѣкъ напуснали кошаритѣ, като си направили такива у Селѡ. Днесъ, поради намаление на добитъка, има само 5—6 кѣщи съ кошари, отдалечени отъ домакинството.

Никой не знае за първия основател на селото. Защо селото носи това име, пакъ никой добръ не знае или пѣкъ задоволително да го тълкува. Говори се, че крѣпостъта Земенъ, която сега е въ Злогошко землище, се държала още 3 години, слѣдъ като я напуснали защитницитѣ ѝ. А то станало така: турцитѣ я нападали нѣколко пѣти, но все несполучливо, като изгубвали при всѣко нападение по много души убити. Защитницитѣ, като видѣли, че все единъ день ще паднатъ, защото отъ нийдѣ помощъ не пристигала, тайно излѣзли една ноцъ, като ужъ по-

ставили на една отъ кулитѣ тѣпанъ. чиято тѣпанарка туралъ въ дѣйствиe вѣтърътъ. Цѣли 3 години биелъ тѣпанътъ, а турцитѣ все мислѣли, че българитѣ сж въ крѣпостта, та не смѣли да припарятъ, а само отдалече я държали „у мансарѣ“. Една баба имъ обадила мистификацията: „Тупанъ ви плаши, аго, они одавна си ойдоа“. Тогава турцитѣ наново нанаднази крѣпостта и я разтурили. Защото я зели, населението ужъ отъ това врѣме почнало да я нарича Земенъ. Земльнъ — съ това име селянитѣ не знаятъ крѣпостта. Мѣстото, дѣто сега сж злогошкитѣ махали, тогава било наречено Зло-мѣсто, а отъ това ужъ произлѣзло име Злогошъ — тълкование досущъ произволно, но все интересно за психиката на крайшчане изобщо: нищо не приематъ, безъ да си го уяснятъ, та макаръ и най-наивно.

Селото е богато откъмъ старини:

Въ мѣстността Гръдовица се намиратъ монети (съ римски надписи), тухли, хорозанъ и връчви. Говори се да е било нѣкога укрѣпено мѣсто, на което црѣвката се намирала въ близката мѣстность Црѣквице. Подобни находки има и въ мѣстността Благойна чука. Сега тия мѣста сж обърнати на ниви.

Въ мѣстността Лозицето, откъдѣ върха Черенѣцъ, се намиратъ връчви, тухли, хорозанъ и монети и то на много мѣста. А това показва, че тука нѣкога е било селище. Последното, подъ име **Уертинецъ**, запазено сега като име на върха, се споменува въ грамотата, която далъ Иванъ Александъръ на 1. декемврий 1347. г. на Орѣховския манастиръ (намира се около 2 км. на сѣвероизтокъ отъ радомирското село Пещера, а около 3 часа ходъ отъ с. Злогошъ).

Въ мѣстността Мачуковецъ се намира една връчва, но още не се е потрудилъ никой да я извади изъ земята.

Като се иматъ прѣдъ видъ старинитѣ, които се намиратъ въ злогошко землище и въ съседното село Долни-Коритенъ и на сѣверъ — Горни-Коритенъ, Славчето, Метохия и т. н., ще трѣбва да се прѣдположи, че прѣзъ тия мѣста е минавалъ въ отдавнашно врѣме голѣмъ друмъ, толкозъ повече, че мѣстата по посочената посока сж приходни за тая цѣль, пакъ и спомени, ако и не толкозъ пълни и сигурни, сж запазени за тоя пѣть. Посочватъ се сжщо и остатъци отъ стара вада, която води откъмъ село Горно-Кобилъе, прѣзъ Рудината (източно отъ с. Изворъ), Горни-Коритенъ, Долни-Коритенъ, Черѣнецъ, за „мадано“ на полското село Стѣнско. Въ последното село се виждатъ и двестъ голѣми куница отъ прѣхвърляна прѣстъ и грамади отъ камъни.

Въ околността на селото има слѣднитѣ оброчица: 1. Св. Илия (колятъ курбанъ на Илindenъ), 2. Св. Петъръ (близу до черквата), 3. Атанасчица — служатъ на 2. май и 4. при Кръсто — служатъ на Гергьовденъ (Джурджовденъ). Около мѣстата до оброчицата има стари джбове, които дължатъ своето съществуване благодарение на суевѣрието. „Оти че оградиле, оти уста че му се изкриватъ, ако посмѣе да отсѣче

клонъ отъ нихъ“. Ако селото рѣши да се сѣче нѣкой отъ тия джбове, той ще се употрѣби пакъ за обща селска работа.

Главното занятие на селянитѣ е земедѣлие и скотовѣдство. Земята, сравнително другитѣ села, е по-плодородна. Ражда се пшеница, (най-много) рѣжъ, ечмикъ, овесъ и царевича.

Кой и какъ е „повелъ нога“, та прѣди години, па даже и сега селяни отъ Злогошъ да ходятъ на печалба у Света-Гора, това не е извѣстно. Най-много (по число) сж отивали прѣди 45 години — около 50—60 души отъ селото, почти по човѣкъ отъ къща. Повечето отъ тѣхъ сж работили на менгеметата, съ които се изваждало дървеното масло отъ маслинитѣ; други били копачи, трети карали дърва. Изобщо, не сж били доволни отъ печалбата — едва по 60 лева спестивали за $\frac{1}{2}$ година. Повечето отъ тия, що сж ходили у Света-Гора, днесъ свободно говорятъ грѣцки езикъ. Напоследъкъ вече сж прѣстанали да ходятъ. Тамъ сега (1910. г.) има само единъ човѣкъ отъ Злогошъ, „колку за мая“, както говори чичо Димитъръ Потурата, добъръ и веселъ човѣкъ и знаменитъ виношиецъ злогошчанинъ, вѣчна му слава!

Пѣсни и приказки.

1. Пѣсни.

1. Момчил іунак погубува неверната си жена.

- 1 Е Момчиле, Момчиле іуначе!
Кн'йга пише паша влаанлија,
Та я праџа младà Момчилица
Да отрџи Момчила іунака.
- 5 Кн'йга врџа младà Момчилица,
Та ја врџа паша влаанлија:
„Такџм Бџга, пашо влаанлијо,
Ја не мџгу Момчила трџвити:
Момчил има сестра Евросија,
- 10 И си има една стара мајка.
Сестра гџтви ручџк и вечџра,
Ја мајка ву ја бре обниџа.
Ја не смџем близу да си придем
Ја то не ли Момчил да іџтрџвим.
- 15 Но кџга бџде на ден Цџрџовден,
Да собџреш три ил'ади војска,
Одведи ја у Моџлена гџра:
Момчил иде у гџра на лџва
Да си лџви шџтки златокрилки,
- 20 Та че дојде, там да го поџубин.“
Послуша ја паша влаанлија.
Кџга дојде на ден на Цџрџовден,
През почта му она кџн'а справ'а:
Стегнала му дванџесе колџна,
- 25 Очи му е с катрџн замџзала,
Крилџ му е с џгн' подпрџг'ила,
Сџбла му е през камиџ трџг'нала,
Па си виџа Момчила іунака:
„Стџни, стџни, Момчиле іуначе,
- 30 Си іунаџи по гџра оидџва,
Че излџвџт шџтки златокрилки,
А ти, іунаџ, іџште дџма сиџнеш!“
Разбудџ се Момчил, дџбџр іунаџ,
Па си ришџа на іунаџџи нџсе,
- 35 Па си Момчил дџма продџмџло:
„Бџг те убил, моџ прџвн'џ гџбе,
Та џти ме от сџнок собџди?
Стрџшен сџм си сџнок сџнуџло:
На срџча ми дџ две гџти змиџ,
40 Една убџ дџга ме изџде.“
Новика си Момчил, дџбџр іунаџ,
Новика си џсџм мџли шџри
И повика дванџесе братџнџа,
И поидџва по пут по дџрумџне.
- 45 Правџ идџт у гџри зелџна,
У гџрата зелџни чадџри,
Под чадџри паша влаанлија
И при неџо три ил'ади војска.
Продџма си Момчил дџбџр іунаџ:
50 „Дџбџр ден ти, пашо влаанлијо!“
— „Дал Бџг дџбрџ, незџвџни іуначе!“
Дџма дџма Момчил, дџбџр іунаџ:
„Такџм Бџга, пашо влаанлијо,
Не се, чџдим как си војска собрџл,
- 55 По се чџдим, как ја зџмн'џ дџрџжџ!“
Прџговорџ паша влаанлија:
„Ј сџм собрџл војска за невоџа;
Ја си лџвим Момчила іунаџа,
Де го наїдем, там да го поџубим!“
- 60 Уплаши се Момчил, дџбџр іунаџ,
Побегна си насџд да си бџга.
И се сетџ паша влаанлија,
И повџде војска да го гџн'и.
Момчил кара кџн'а да му џди
- 65 Ј кџн'џ се насџт бре поврџча.
Дџма дџма Момчил, дџбџр іунаџ:
„Игрџи, кџн'у, кџн'у неіливџну!
Ти играџеш, кџн'у, без неџд'џа,
Сџга неџчеш, кџн'у, на неџд'џа!“
- 70 Прџговорџ кџн'а неіливџна:
„Бџг да бџје твоџ прџвн'џ либе,
Стегнала ми дванџесе колџна,

- О'чи ми е с катран замазало,
 Крила ми е с дъгън потиръг'ило,
 75 Саб'га ти е през камик тръгн'ало,
 Та заспало мое клето сръце,
 Ia извади златни бре мамузи,
 Та ме ръгни тънки половини,
 Егà би се сръце разигра'ло,
 80 Да не би си ние избегали!
 Па извади златни бре мамузи,
 Та си мунà кон'а половини,
 Разигра се кон'а пейливана,
 П'раво иде д'ома на двор'ове,
 85 Амà му са п'орти затворени,
 Затвори ги неговото л'убе,
 Пристигна го нашà влаанли'а,
 Та му уби д'съм мили ш'ури,
 И погуби дванаесе братанца,
 90 Ia Момчил се у р'уце не дава,
 Па си ника Момчил, д'обър iунак:
 „Iа отвори, сестро Евросио,
 Iа отвори п'орти бре жел'езни!“
 Д'ума д'ума сестра Евроси'а:
 95 — „Так'ом Б'ога, брате бре Момч'иле,
 Бог да би'е тво'е п'рвн'о л'убе,
 К'дса ми е за дир'ек запл'ело,
 Та не м'огу п'орти да iотворим!“
 Д'ума д'ума Момчил, д'обър iунак:
 100 — „Так'ом Б'ога, мо'я мила сестро,
 Ia се др'ъпни, к'дса си иск'уби,
 Тебе к'дса пà че ти порасне,
 Амà брат'ок н'ема да се р'оди!“
 Послушà го сестра Евроси'а:
 105 Ка си др'ъпнà тà'а р'уса к'дса,
 К'дса ву се нис глава иск'уба,
 И дир'еко н'иземи извади,
 Па си земà товà б'ело платно,
 Та го вр'ъл'и през д'увар вис'оки
 110 Да пренес'е б'рата бре Момч'ила,
 Три пут'и го она превр'ъл'ала,
 Три пут'и го л'убе пресич'ало,
 И ван'а'а Момч'ила iунака,
 Д'ума д'ума Момчил, д'обър iунак,
 115 Ем си д'ума, ем му се па м'д'л'и:
 „Не губи ме, п'ашо влаанли'о,
 Не зима'и си мо'е п'рвн'о л'убе,
 И тебека такà че издад'е,
 И тебека бре как'о м'енека,
 120 Да си узнеш мо'я мила сестри,
 Она тебе н'ема да издад'е!“
 Послушà го нашà влаанли'а,
 Отвори'а п'орти бре жел'езни,
 Улезнà'а у шир'оки дв'ори
 125 И седнà'а у ч'есни трап'ези,
 Започ'е'а д'ума да си д'умат,
 Продумà си Момч'ил д'обър iунак:
 „Так'ом Б'ога, сестро Евросио,
 Че те дад'ем нашà влаанли'у!“
 130 Сестра д'ума не'т'е да му г'ази,
 Она си iе ведн'ък бре склон'ила,
 Сàмо една д'ума издумàла:
 „Так'ом Б'ога, брате бре Момч'иле,
 Чу соб'у'ем тà'а д'есна ч'ижма,
 135 Ако м'оже нашà да об'у'е,
 Да об'у'е тà'а мо'я ч'ижма,
 Чу си з'емем нашà влаанли'а!“
 Па си соб'у сестра Евроси'а,
 Па си соб'у тà'а д'есна ч'ижма,
 140 Па а пруж'и нашà влаанли'у,
 Ка ia об'у нашà влаанли'а,
 Па не м'оже ч'ижма да нан'упи:
 Па си спушт'и и л'евата н'ога,
 Едвà си е ч'ижма напун'ило,
 145 Разл'ути се сестра Евроси'а:
 Ка извади тà'а д'естра сàб'га,
 Та погуби нашà влаанли'а,
 И със'ече три ил'ади в'оиска,
 Па си рипнà Момч'ил, д'обър iунак,
 150 Па си рипнà на юнàчки н'о'е,
 Та си ванà неговото л'убе,
 Собл'ече ia г'ола на кош'у'ла,
 Законà ia у п'р'ната з'емн'а
 Законà ia там'ни до кол'ена,
 155 Намаза ia л'д'иа и катранà,
 Запал'и ia от р'усата глава,
 Она стой, та му св'еча свети,
 Он си седи, та си вино п'и'е,
 Ем си п'и'е, ем се провикн'уе:
 160 „Ч'у'ите, стàро, разб'ира'те, м'лад'о,
 Как'о женà м'ужа издав'ала!“

Слушана отъ Заре Диновъ Тутулениъ отъ Вослиградъ.

2. Леванта iунака и Гроздена девоик'а.

- 1 Сир'ав'га кон'а Леванта iунака
 Да си иде момà да си тражи,
 И си тръгнà по пут по друм'ове,
 Та намери там'о до три ч'ешми,
 5 На чешм'ите до три м'лади м'оми,
 Погледà ги, не не ги бег'енд'иса,
 Па си вр'ъви нис п'ол'е шир'око,
 Наср'ешта му Гроздена девди'а.

- Проговори Леванта іунака:
 10 „Такѡмъ Бѡга, Гроздѣно момѣце,
 Штом те видѡ и те бегендисѣ!
 Па че ѣдем у грат да ночѣвам,
 Па че доїдем кот твойте браїка,
 Па че доїдем, па че да те сакам.“
- 15 Проговори Гроздѣна момѣца:
 „Такѡмъ Бѡга, Леванте іуначе,
 Ти не можеш у грат да ночѣваш,
 Ти че идеш у нас да ночѣваш!“
 Одведе го дѡма на дворѡве,
 20 Сретѣа го Гроздѣнини браїка:
 „Добрѣ дошъл, Леванте іуначе!“
 Турѣа го у чѣсни трапѣзи,
 Заочѣа вино да си пијат.
 Пиѣи, іаѣи три гнѣи и три нѡчи.
- 25 Проговори Леванта іунака:
 „Такѡмъ Бѡга, Гроздѣнини браїка:
 Іа сѣм дошъл Гроздѣна да сакам.“
 Продумаїа Гроздѣнини браїка:
 „Че дадѣме, ѡти да не дадѣме.“
- 30 И му далї Гроздѣна момѣца.
 Казѣа му Гроздѣнини браїка:
 „У неделѣ с свѣтове да доїдеш,
 Да си вѡдиш Гроздѣна момѣца.“
 Па си оїдѣ Леванта іунака,
 35 Па си оїдѣ свѣтове да канѣи.
 И си оїдѣ дѡма на дворѡве,
 И говори негѡвата маїка:
 „Такѡмъ Бѡга, Леванте іуначе,
 Кадѣ ѡдин три неделѣи врѣме,
 40 Кадѣ ѡдин, дѡма не доддиш?“
 Проговори Леванта іунака:
 „Такѡмъ Бѡга, моїа старѣ маїе,
 Утѣкѣи си Гроздѣна момѣца,
 У неделѣ с свѣтове че ѣдем.“
- 45 Проговори негѡвата маїка:
 „Бог да бїе Гроздѣнини браїка.
 Та зашто ти момѣта дадѡа:
 Нїа іа іска Горѣна гїдїїа!
 Какѡ, сїну, клисѣри че минеш,
 50 Какѡ, сїну, момѣ че доведѣш?“
 Поилѣи се Леванта іунака,
 (Он уїлѣен и конѣ му уїлѣен.
 Па си трїгнѣ свѣтове да канѣи
 И си собрѣ петстѡтїи свѣтове,
 55 И оїдѡва Гроздѣни на двѡри.
 Си свѣтове у двѡри влезнѣа.
 Наседѣа у чѣсни трапѣзи,
 А Левант си по двѡра шѣташе.
 Согледѣ го Гроздѣна момѣца,
 60 Па си дѣма брату бре Іванѣа:
 „Такѡмъ Бѡга, брате бре Іванѣе,
 Да си слѣзнеш дѡле у дворѡве,
 Да си прѣшаши Леванта іунака,
 Та зашто е тѡлку бре уїлѣен,
 65 Он уїлѣен и конѣ му уїлѣен!“
 Па си слезнѣ брат ву бре Іванѣа,
 И си пїта зѣта бре Леванта:
 „Та зашто си тѡлку бре уїлѣен,
 Ти уїлѣен и конѣ ти уїлѣен?“
- 70 Проговори Леванта іунака:
 „Бог ви убил Гроздѣнини браїка,
 Та зашто іа мѣнека дадѡте,
 Ка іа іска Горѣна гїдїїа!
 Іа какѡ чу клисѣри да минеш,
 75 И какѡ чу момѣ да проведѣм!“
 Поврнѣа се брат ву бре Іванѣа,
 Та казѣе на сестрѣ Гроздѣна:
 „Такѡмъ Бѡга, сѣстро, бре Гроздѣно,
 Уплашил се Леванта іунака,
 80 Че не може клисѣри да мине,
 Че не може тебе да проведѣ!“
 Тѣгнѣ слезнѣ Гроздѣна момѣца,
 Та улезнѣ у чѣсни трапѣзи,
 Та си дѣма кѣму господїну:
 85 „Да ми прѡстїи, кѣме господїне,
 Да соблѣѣм сїтно и свїлено,
 Да облѣѣм мѡдро и мѡраво,
 Да си тѣрим братовѣта кѣпа,
 Па чу ѣдем самѣ на дворѡве!“
- 90 Па ву прѡстїи кѣма господїна,
 Та соблѣѣ сїтно и свїлено,
 Та облѣѣ мѡдро и мѡраво,
 И си турї братовѣта кѣпа,
 И си іаїнѣ братовїю конѡк,
 95 И си трѣгнѣ Леванте на двѡри:
 Подир нѣа кїтени свѣтѡве,
 Излезнѣа гѡре на дѣрвѣно,
 Пѣсрѣча им Горѣна гїдїїа.
 „Дѡбра срѣѣа, Леванте іуначе,
 100 Та кѣмо ти Гроздѣна момѣца?“
 Проговори Леванта іунака:
 „Такѡмъ Бѡга, Горѣно гїдїїо,
 Бог да бїе Гроздѣнини браїка,
 Мѣнека іа онї не дадѡва,
 105 И мѣнека какѡ па тѣбека!“
 Изминѣа си Горѣна гїдїїа,
 Оїдѡва си кїтени свѣтѡве,
 Оїдѡва си Леванте на двѡри.
 Сретнѣала гї Левантеина сестрѣ;
 110 „Добрѣ дошъл, брате, бре Леванте!“
 И после му дѣма продумаїа:
 „Такѡмъ Бѡга, брате, бре Леванте,
 Какѡ доїдѣ цѣрево момѣнце,
 Што е добрѡ! за него ме даїте!“
- 115 Проговѡра Леванта іунака:
 „Што ли мѣне, сѣстро, што ли тѣбе

- Това не е царско момченце,
Това си е Гроздена момица!
Чини измет сватба да правиме,
120 Па къга си сватба направиме,
Не давам те за царско момче,
Но те давам Релу Крилатину.
- Защо си е по-иънак от мене:
Чини измет свадба направили
125 И е писал Релу Крилатину,
Он је дошъл и нему ја е дал.
От мене песен от Бога здраве.

3. Доичиново лубе и Горуна гидија.

- 1 Обдовело Доичиново лубе.
Научи се Горуна гидија
Да си луби Доичиново лубе.
Па не иде денем у пладнина,
5 Но си иде ндчем у полуноч.
Дума дума Доичиново лубе:
„Таком Бога, Горуно гидию,
Што не додеш денем у пладнина,
Но доддиш ндчем у полуноч?
10 Та си биеш тија тѣми ндчи
И си гѣзиш тија кѣлни дрѣми?“
Проговори Горуна гидија:
„Таком Бога, Доичиново лубе,
Та не смеем от твоето дете,
15 Та идште е на седѣм години,
Ама нѣси бѣштино оруже,
Та не смеем денем да додим!“
Проговори Доичиново лубе:
„Ти дождај денем у пладнина,
20 Ја дете чу лѣсно да излѣзем:
Чу го прѣтим у гора зелена,
Тамо има змија трооглава,
Тамо има, она че го глѣне!“
Кѣга бѣше у света неделѣ,
25 Она се е, кѣчка, разболѣла,
Ем се смее, ем пот црѣги стѣне.
И си она дума издумала:
„Таком Бога, дете седмогѣче,
Ти останѣ, дете, сирѣченце,
30 Ти останѣ, дете, без бѣштица,
Че останеш, дете, и без мајка:
Заболѣло мајка рѣса глава!
Да си ѣзнеш бѣштино оруже,
Да си ѣанеш бѣштинию конѣк,
35 Да си ѣзнеш зелено барѣнце,
Да отидеш у Стѣра планина,
Да нагребѣш вода от езеро,
Да омиѣ мајка рѣса глава,
Ега би ми глава умивала,
40 Ега би ти живѣ останѣла!“
Послуша ја дете седмогѣче,
Та си земѣ бѣштино оруже
И си земѣ бѣштинию конѣк,
И си земѣ зелено барѣнце.
- 45 Брѣже оиде у Стѣра планина,
Наведе се вода да нагребѣ.
Проговори кѣга пеѣливана:
„Брѣзо грѣби, назѣт се поврѣчај,
Ете лети ала трооглава,
50 Ете лети, млади че изгѣнем!“
Побегна си дете седмогѣче,
Провикна се змија трооглава:
„Ја зѣстани, дете седмогѣче,
Да ти дадем бесѣдени камѣне,
55 Кѣга сѣдиш у чѣсни трѣпези,
Да не тражиш свѣча и борѣна!“
Провикна се дете седмогѣче:
„Таком Бога, ало трооглава,
Врѣци ми се море нанѣсаде:
60 Ја си ѣмам бесѣдени камѣне,
Ја си ѣмам от стѣри бѣштица!“
Послуша го ала трооглава,
Та се врѣна она нанѣсаде.
Па си врѣви дете седмогѣче,
65 Па си врѣви по пут по дрѣмѣве.
Кѣга бѣше у тѣсни клисѣри,
Стигнал си е Горуна гидија.
„Дѣбра стѣга, Горуна гидию,
Кѣдѣ идеш, Бог да те убѣие?“
70 Проговори Горуна гидија:
„Таком Бога, незнаѣни ѣнаѣче!
Синочѣ ми кѣѣга допрѣтено,
Допрати ја млада Доичѣница,
Та че поидем на нѣдините двѣри.“
75 Уѣади се дете седмогѣче,
Ка извади таја ѣстра сѣбѣга,
Та отсѣче Горунова глава,
Изврѣте му па и двѣте ѣчи,
Па ги тури у зелено барѣнце,
80 Па си врѣви по пут по дрѣмѣве.
Право иде тамо на двѣрѣве,
А мајка му на пѣрти пѣзила,
Дали иде Горуна гидија,
Или иде дете седмогѣче.
85 Не си иде Горуна гидија,
Тикѣ иде дете седмогѣче.
„Помѣз Бог, моѣ стѣра маѣе,
Та ете ти вода от езеро,

У водата Горѹнови очи!"
 90 Проклѣ си го неговата маика:
 „Сѹа била таѹа десна рѹка,
 Што изврѣтѣ Горѹнови очи!"
 Расрѣди се детѣ седмогоче.
 Па си ванѣ неговата маика,

95 Намаза ѹм с лѹѹа и катрана,
 Запагѹ ѹа от рѹсата глава.
 Он си седи, та си вино пиѣ,
 Ем си пиѣ, ем се провикнѹѹе:
 „Чѹѹте старѹ, разбираѹте младѹ,
 100 Какѹ маика сѹна издавала!"

4. Невѣрното Момчилово лѹбе.

1 Говѣла е Момчилова маика,
 Говѣла е три години време.
 Ни се сѣча Момчил да ѹа прѣша,
 Ни се маика на сѹна казѹѹе.
 5 Дѹма дѹма Момчил, добѣр ѹнак:
 „Што говѣеш, моѹа стара малѣ,
 Што говѣеш, мѣне не казѹѹеш?
 Дал говѣеш на моѹѣ ѹнаство,
 Ел говѣеш на прѣвнѹо ми лѹбе,
 10 Ел говѣеш на мѹшко ми дѣте?"
 Проговори неговата маика:
 „Не говѣем на твоѣ ѹнаство,
 Не говѣем на мѹшко ти дѣте,
 Но говѣм на прѣвнѹо ти лѹбе!
 15 Штѹ чу, сѹну, с уста да ти кажем,
 Вѹдлѣ, сѹну, с очи че си видиш!
 йа заправи гѹсе на невѹла,
 Та заплети товѹ мѹшко дѣте,
 Паѹ поканѹи бре сѹте ѹнака,
 20 Сал не канѹи Мѹркоте ѹнака,
 Па си пѹзи лѹбе, што че чѹни!"
 Послуша ѹа Момчил, добѣр ѹнак,
 Та заправи гѹсе на невѹла,
 Та заплете товѹ мѹшко дѣте. } ...
 25 Паѹ поканѹи бре сѹте ѹнаци,
 Сал не канѹи Мѹркоте ѹнака.
 Бог да бѹе Момчилово лѹбе!
 Оно ѹди по чѣсни трапѣзи,
 Та принѹси слѹни благи мѹнджи:
 30 И принѹси мезѣ от Орѹда,
 йа ракиѹа от Демир Капѹѹа,
 А ѹа вино от Прилена града,
 От Прилена, от лѣна варѹша:
 Ем принѹси, ем си дѹма дѹма:
 35 „Бог те убил, Момчилѣ ѹначѣ!
 Што ти чѹни Мѹрко, добѣр ѹнак,
 Што ти чѹни, та го не поканѹиш?"
 Дѹма дѹма Момчил, добѣр ѹнак:
 „Елѹ сѹм го мѹре заборавил!
 40 йа заузви свѹлени бре рукавѣ,
 И запрегни тѹѹа бѣли пѹли,
 Па ѹмеси чѹста бре погѹча:
 Чу натѹчим тоѹ злѹтна здравѹца,
 Чу ти справѹим кѹна пѣливѹана,

45 Па че ѹдеш тѹзе да го канѹиш!"
 Тогѹва се она зарадува.
 Ка заузви свѹлени рукавѣ
 И запрегна тѹѹа бѣли пѹли,
 Он натѹчи злѹтни бре здравѹци
 50 И ѹу справѹи кѹна пѣливѹана,
 И си трѣгна на Мѹркови двѹри.
 Пѹраво ѹидѣ Мѹркоти на двѹри.
 И повика на порти желѣзни:
 „йа ѹтвори, Мѹрко, добѣр ѹнак,
 55 йа сѹм дошла гѹс да те поканѹим!"
 Ка ѹа дочѹ Мѹрко, добѣр ѹнак,
 И си рипѹа на ѹначки нѹсе,
 И си слезна дѹле у двѹрѹше.
 Ка ѹтвори порти бре желѣзни,
 60 Ка си видѣ Момчилово лѹбе,
 Ка го грабна у ѹначки рѹце,
 Изнѣсе го гѹре на чардѹци,
 И го канѹи три гнѹи и три нѹчи!
 Па поѹдѹва нѹгѹсе да ѹдат.
 65 Па ги сретна Момчил, добѣр ѹнак,
 И му дава злѹтна бре здравѹца:
 „Добрѣ дошѹл, Мѹрко, добѣр ѹнак!
 Добрѣ дошѹл у мѣне на гѹсе!"
 И го турѹи у чѣсни трапѣзи,
 70 И го турѹи у краѹи у децѹата.
 Чѣсто ѹди Момчилово лѹбе,
 Чѣсто ѹди по чѣсни трѣпѣзи,
 И проклѣло Момчила ѹнака:
 „Бог те убил, Момчилѣ ѹначѣ!
 75 Што ти чѹни Мѹрко, добѣр ѹнак,
 Та го турѹи у краѹи у децѹата?"
 Разлѹти се Момчил, добѣр ѹнак,
 Па си ванѣ неговото лѹбе,
 Намаза го с лѹѹа и катрана,
 80 Запагѹи го от рѹсата глава.
 Онѹ стоѹи, та им свѣча свѣти,
 Он си седи, та си с гѹсе пиѣ,
 Па испѹрача неговите гѹсе,
 „Збѹгом, збѹгом, моѹ милѹи гѹсе,
 85 Млѹгѹ здравѣ дѹма да нѹсите,
 Да нѹсите и да приказѹѹѹете,
 Какѹ женѹ мѹжа издавала!"

Слушани отъ Заре Дниовъ Тутулениъ отъ Босниграда.

5. Јана и кучка Павлевица.

- 1 Една Јана меѓу девет брата!
От милос ја на пазар водила,
Што видели, се Јани купио.
Врак изнесе грџе анадолче
- 5 И изнесе тѝа рѝшки нѝжи.
Шѝ видели, и нѝ ву купио.
Клѝта да е ваѝ старата снаа,
Наѝ старата, кѝчка Павлевица!
Чудила си, што да ву направи!
- 10 Улезнала у ладни земници,
Та пуштила девет бѝчви вино,
А десѝта със лѝта ракѝја.
Проговори кѝчка Павлевица:
„Дик се, Павле, да би не дигнал се!
- 15 Улезнено у ладни земници,
Опѝштени девет бѝчви вино
И десѝта със лѝта ракѝја!“
Проговори Павле, добѝр јунак:
„Лѝгаѝ, лѝгаѝ, моѝ прѝви'о лѝбе!
- 20 Да е жива Јана, наѝа сестра:
Нѝе че си грѝзе закупѝти,
Нѝе че си вино насипѝти“.
Минало се нѝгу малку време,
Извикала кѝчка Павлевица:
- 25 „Дик се, Павле, да би не дигнал се!
Улезнено у девет јаѝра,
Убѝдени деведесѝ кон'а!“
Проговори Павле, добѝр јунак:
„Лѝгаѝ, лѝгаѝ, моѝ прѝви'о лѝбе!
- 30 Да е жива Јана, наѝа сестра:
Нѝе че си кон'ѝ закупѝти“.
Минало се нѝгу малку време,
Пак извика кѝчка Павлевица:
„Дик се, Павле, да би не дигнал се!
- 35 Убѝдено твоѝе мѝшко дете!“
Тѝгаѝ станѝ Павле, добѝр јунак,
Та разгледа нагоре, надоле,
Сѝ што му е дете убѝдено.
Ка погледа Јанините нѝжи,
40 Јани нѝжи у крѝв утѝвали.
„Ти ли, Јано, дете ми убѝде?“
— „Не сѝм браѝка, ко ми живи вѝе!
Ако ли ме, браѝе, не верѝеш,
'Одведи ме на ширѝко пол'е,
45 Застави ме под ела висѝка,
Та ме сѝчи на чѝтири дѝла
И ме врѝли на чѝтири страни!“
Одведе ја на ширѝко пол'е,
Заставѝ ја под ела висѝка,
50 Рассѝче ја на чѝтири дѝла,
Па ја врѝли на чѝтири страни:
Де паднала Јани рѝса кѝса,
Там изврѝа два студни кладѝнца;
Де паднала Јани бѝли раце,
55 Тамо се је црѝква соградила,
Црѝквата је свѝта бре Марија;
Де паднала Јани рамна снага,
А тамо са бѝли манастири.
Разболѝ се кѝчка Павлевица.
60 Та лежала девет годин дѝна:
Нис кѝсти ву трава проницала,
Нис очѝте мѝи пролитаѝли,
Ни умрѝе, ни па си станѝе.
Присна ву се на црѝква да иде,
65 Да си иде на црѝква Марија.
Понѝли ја на црѝква Марија:
Одалѝк се црѝква затворѝла
И тѝгаѝ ву дѝша испаднала.

6. Јова и црѝната чума.

- 1 „Јове, мѝме Јове!
Засвирѝја, Јове,
Јове, мѝме Јове,
Два рѝга кавѝла.
- 5 Не са били, Јове,
Два рѝга кавѝла,
Но са били, Јове,
Две мѝми јубѝви.
От Загорѝе идат
- 10 За Загорѝе плѝчат:
„Загорѝе, Загорѝе,
Пѝсто непрегорѝе!
С девет брата оидѝ
С ни еден не идѝм!
- 15 Сѝте ги е девет
- Чѝма утепаѝла!
Кѝга ѝидѝм дѝма,
Ка ме маѝа праѝа:
„Јове, мѝме Јове,
20 Да каѝмо ти, Јове,
Твоѝ девет брата,
Како че ву каѝем!“
Чѝма ја дочѝла,
Па ја доучѝла:
- 25 „Ти ву рѝчи, Јове:
Мале, мѝла мале,
Сѝте девет, мале,
Ожен'ѝ ги, мале“.
Јова ву говѝри:
- 30 „Чѝмо, црѝна чѝмо,

Чүмо безрѣднице!
Што си без ред бѣеш!
Ка ме мама праша,
Да камо ти, Юве,
35 Дари от снайте,
Какѡ да ву кажем?“
Чүма ја дочүла,

Па ја доучила:
„Ти ву рѣчи, Юве,
40 Тамо адѣт нѣма,
Дари да даваја,
Дари на зълвите
Дари от снайте!“

Слушани отъ Спасена Харизанова, 58-годишна, отъ Посмиградъ, родена въ с. Горни-Корителъ.

7. Павле Бошиѣанин и Дилбер Ангелина.

1 Морѣ Павле, морѣ бошиѣанине!
Поидѣ Павлѣ конѣ да си пасѣ,
Да ги пасѣ по рѣсно ливѣге.
И със нѣго дилбер Ангелина.
5 На легнаа малку да си прѣспнат,
Па се створи таѣа лүта змиѣ,
Зави му се за дѣсната рүка.
Павлѣ ву се мило жѣлно мѡли:
„Мила змию, мила посестримо!
10 Одви ми се от дѣсната рүка,
Че те нѣсим, какѡ момѣ китка!“
Одви му се от дѣсната рүка,
Зави му се за бѣлото грѣло.
Павлѣ ву се мило жѣлно мѡли:
15 „Одви ми се от бѣлото грѣло,
Че те нѣсим, какѡ момѣ гѣрдѣн!“

Одви му се от бѣлото грѣло,
Зави му се за рүсно перчик.
Павлѣ ву се мило жѣлно мѡли:
20 „Мила змию, мила посестримо,
Одви ми се от рүсно перчик,
Че те нѣсим, какѡ момѣ китка!“
Одви му се от рүсно перчик,
Па тѣга се момѣ створила
25 И Павлѣти потио говѣри:
„Морѣ Павле, морѣ бошиѣанине!
Дали звѣнеш кѣга бѣме млѣди,
Кѣга бѣме млѣди шилегѣри,
Ти мѣне млѣдо залүбуеше?
30 И ја ти се мило жѣлно мѡлим
Ега би се жѣлба одврѣнала!“

8. Мариѣ девоикѣа и броѣциѣа.

1 Е Мариѣ, Мариѣ девѡико!
Пѣсла ѡвци Мариѣ девоикѣа,
Пѣсла ги е по Перин планина.
Гоздѡл иде китен броѣциѣа,
5 На Мариѣа потио говѣри:
„Е Марию, Марию девѡико,
Кѡлку са ти ѡвци за броѣне?“
— „Овци са ми двѣсте и двѣесе,

У овцѣте овцѣ ваклушѣта,
10 На овцѣта звонѣц чангѣрлѣѣа,
У звонѣцо звонѣ песнопѣче.
Овни са ми трѣста и трѣесе,
У ѡвните овѣн брѣдаклиѣа,
На рѡгове звонѣ позлатѣно,
15 У звонѣето зрѣно джундулѣво
На зрѣното ѡчи девоѣѣчки!“

9. Воин ѣунак и Цүрѣа самовѣла.

1 Е Воине, Воине ѣуначе,
Заженѣ се Воин, дѡбѣр ѣунак,
Отдалѣк му момѣ затѣкмѣѣа,
Отдалѣко през две през три гѡри.
5 Собра Воин китени свѡтѡве,
Па поидѡа през гѡра зелѣна.
Ја маѣка му потио говѣри:
„Такѡм Бѡга, два рүчни девѣра,
Кога дѡидѣ през срѣгѣгѣата гѡра,
10 Воина ми у срѣда турѣте:
Тамо има клѣти самовѣли:
Еднѣта е Цүрѣа самовѣла,

А другѣте Мѡра самовѣла.“
Ка придѡа през срѣгѣгѣата гѡра:
15 „У кѣп, у кѣп китени свѡтѡве“. Воина ву у срѣда турѣѣа.
Отидѡва на мѡмѣни двѡри,
Што би закон сѣ са прекарѣли.
Кѣга бидѣ тамѣн на венчанѣе,
20 Ја Воина, Воина ѣунака,
Пресекнѣ гѡ тѣнка половѣна,
Та се опрѣ мѡми на рамѣна,
Веднѣга му дүна испаднѣла.

Слушани отъ Стамена Василкова отъ Босмиградъ.

10. Марія Огнѣна.

- 1 Е Маріе, Маріе Огнѣна!
 „Кадѣ ђдиш, Маріе Огнѣна?“
 — „Одѣла съм по Легѣнска зѣмнѣ,
 Одѣла съм чѣдо съм гледѣла:
 5 Какѡ се е вѣра разверѣла,
 Какѡ се е зѣмнѣ размириѣла!
 Ни се знаѣ по старѡ по младѡ,
 Ни се знаѣ, що е син и баштѣ
 Син си баштѣ за баштѣ не знаѣ,
 10 По го знаѣ него за сейзив!
 Ни се знаѣ, што е чѣрка, маѣка:

Слушана отъ Спасена Харванова отъ Босилградъ.

11. Мѣрко жѣн'и своѣ оѣна.

- 1 Поидѣ Мѣрко сына да си жѣн'и,
 Да си трѣжи за сѣна приѣка.
 Къдѣ наѣде за сѣна приѣка,
 Тамѡ нѣма за нѣго роднѣна;
 5 Къдѣ наѣде за нѣго роднѣна,
 Тамѡ нѣма за сѣна приѣка.
 На оѣдова у Прилепа града,
 Тамѡ наѣде за сѣна приѣка
 И си наѣде за нѣго роднѣна.
 10 Собрѣ Мѣрко кѣтени свѣтовѣ,
 На оѣдова през гѡра зелѣна,
 На оѣдова у Прилепа града,
 Та слезнѣна на мѡмини двѡри.
 Три гнѣ стоѣт на мѡмини двѡри.
 15 Та момѣ му мѡре не извѡдат.
 На излезнѣ баштѣ на девѡѣка,
 Та на свѣто потѣом говѡри:
 „Такѡм Бѡга, Мѣрко мѣли свѣте.
 Че караме прилепски ѡдѣти:
 20 Че си ѣде младѣ младожѣнѣ,
 Че си ѣде у Сѣнѡ Езѣро.
 Тамѡ ѣма дрѣво брѣшлѣанѡво,
 Да донесѣ дрѣво брѣшлѣанѡво,
 На тѣгаѣ че му момѣ дадѣме“.
 25 Проговѡра Мѣрко, млади Мѣрко:
 „Такѡм Бѡга, детѣ аѡамѣна,
 Че улѣзнеш у лѣдни ѣѡри.
 Да справѣгаме таѣ Шѡрѣа кѡнѣ,
 Да си ѣдеш у Сѣнѡ Езѣро“.
 30 На си справѣла таѣ Шѡрѣа кѡна
 И на кѡнѣ потѣо говѡри:
 „Такѡм Бѡга, моѣа Шѡрѣа кѡнѣ,
 Ка отѣдеш при Сѣнѡ Езѣро,
 Да си ѣчиш детѣ аѡамѣна:
 35 Тамѡ ѣма клѣти самѡвилѣ!“
 На си ѣпнѣ кѡнѣ детѣ аѡамѣна,
 На си оѣдѣ при Сѣнѡ Езѣро.
- На загазѣ през Сѣнѡ Езѣро.
 Проговѡра таѣ Шѡрѣа кѡнѣ:
 40 „Такѡм Бѡга, детѣ аѡамѣна,
 Што не караш баштѣни ѡдѣти?
 Та си брѣкни у свѣлни ѡѡѡѡѡ,
 Та извади сѡблѣа скопѡанѣна,
 Та си маѣа нагѡре, надѡле
 45 И пѡвѣча мѣне меѡу пѡсе!“
 Искубѣ си дрѣво брѣшлѣанѡво,
 Заметнѣ го на дѣснѡто рѣмо,
 И си маѣа нагѡре надѡле,
 Та излезнѣ през Сѣнѡ Езѣро.
 50 Нѣшто се е пѡлѣ затѣмнѣло.
 Станѣ Мѣрко на висѡки чѡрдѡк.
 Та погледнѣ низ пѡлѣ ширѡко:
 Нѣшто се е пѡлѣ затѣмнѣло.
 Та Мѣрко се под мустѡк засмеѣл.
 55 Та се кѡли нѣс темѣл' затрѣсли!
 Дѡри Мѣрко дѡма да издѡма,
 Пристигнѣло детѣ аѡамѣна!
 Та Мѣрко му дѡма бре продѡма:
 „Такѡм Бѡга, детѣ аѡамѣна,
 60 Пѡбѣи, дѣте, дрѣво брѣшлѣанѡво!“
 На го побѣи насрѣт на двѡрѡѡѡ,
 У дрѣвѡто до три злѣтни крѣста.
 Та момѣ му ѣдѣше не извѡдат.
 Проговорѣ Мѣрко, дѡбѣр ѣувѡк:
 65 „Такѡм Бѡга, Мѣрко, мѣли свѣте,
 Оти момѣ мѣне не извѡдиш?“
 Та Мѣрко му потѣю говѡри:
 „Момѣ нѣе нѣмаме за тѣбе!“
 Проговѡра дѣте аѡамѣна:
 70 „Назѣте три Мѣрковѣ чѣрки!“
 На си брѣкнѣ детѣ аѡамѣна,
 На си брѣкнѣ у свѣлни ѡѡѡѡѡ,
 Та извади тѡѣа сѣтѣн бѣсѣр,
 Та го врѣлѣи насрѣт на двѡрѡѡѡ.

- 75 Па им рече детѣ аџаміа:
„Која е за мене, бисѣр да си збира!“
Срѣгн'ата се е бре наведнала,
Па си брала тоја ситни бисѣр.
И ја зема детѣ аџаміа,
80 Та ја врџи кону на теркиа,
Па појдѣ през полѣ ширѣко.
Нѣшто си е полѣ завучало.
Осрџна се Мѣрко, млади Мѣрко,
Па на детѣ потио говори:
85 „Такѣм Бога, дѣте аџаміа,
Ја се врџи, дѣте аџаміа,
Заштѣ се е полѣ затѣмнило?“
Поврџна се детѣ аџаміа,
Поврџна се море на насѣде,
90 Поврџна се през полѣ ширѣко.
Па извади саблѣ скопчанлија,
Па размаа нагоре надѣле,
Та посѣче до три лѣти зми.
Па се врџна детѣ аџаміа,
95 Та си стигна китени свѣтѣве.
Па појдѣ през гѣра зелѣна.
Нѣшто се е гѣра затѣмнило:
Протѣл Марко три табура војска
Да си врѣне гѣздава девѣка.
100 Осрџна се Мѣрко, млади Мѣрко
Осрџна се през гѣра зелѣна.
През горѣта три табора војска,
Па на детѣ потио говори:
„Такѣм Бога, дѣте аџаміа,
100 Ја се врџи през гѣра зелѣна,
Та извади саблѣ скопчанлија,
Та посѣчи три табура војска!“
Поврџна се детѣ аџаміа,
Поврџна се през гѣра зелѣна
110 И посѣче три табура војска.
Па се врџна насѣт у свѣтѣве,
Та си стигна гѣздава девѣка.
И си ја одведе дори дома.
Од мене пѣсен од Бога здравѣ.

Слушана отъ Стамена Василкова отъ Босилградъ.

12. Убава момѣ рот нѣма.

- 1 Стојан и Стѣна, два брата.
Ојдѣва гѣра зелѣна,
Ојдѣва лѣсник да денѣт.
До плѣдне лѣсник денѣт,
5 Денѣт, та го зденѣт.
Отплѣдне росѣ заросѣ.
Седиѣт да си почивѣт.
Стојан на Стѣна говори:
„Стѣно ле, Стѣно убава,
10 Какѣ сме слика прилика,
'Ајде да си се зѣмеме!“
Стѣна Стојану говори:
„Стојане, братѣ Стојане,
Не дѣмај тоѣ, Стојане,
15 Земнѣта че да пронадне:
Или смѣ пѣста роднина:
Мојѣта мајка, твојѣта
Ели са сѣстри роѣени:
Мојѣ баштѣ твојѣ,
20 Ели са бѣш баџанѣци!“
Стојан ву вѣгѣ говори:
„Стѣно ле, момѣ убава,
Висѣко дрѣво глет нѣма,
Длѣбѣка вѣда брот нѣма,
25 Ситно каменѣ број нѣма,
Длѣги пѣтове от нѣмѣт,
'Убава момѣ рот нѣма!“

Слушана отъ Спасена Харизанова.

13. Никѣла и јеврѣе.

- 1 Провикнал се е Никѣла
Низ таја гѣра зелѣна:
„Сѣстро, Милиѣе, Милиѣе,
Иѣни ми двѣри јеврѣе!
5 Загинѣло е јеврѣѣе,
Сакајѣт глаѣва за глаѣва,
Кој има глаѣва да даѣва.
Ја нѣмам глаѣва да даѣм,
Тѣже си имѣш синоѣе,
10 Та че ми прѣтѣш еднѣго.“
Послушѣла го сѣстра му,
Собрѣла гѣ е вѣчѣра,
Сѣте гѣ рѣдом прѣглѣда,
Или си се наглѣда,
15 Па си Илиѣи говори:
„Илиѣо, синѣко Илиѣо,
Заженѣл се е ѣјѣка ти,
Че идѣш, синѣко, на свѣдѣба,
Та че си младо дѣверѣче!“
20 Илиѣа си е на радѣс:
Сѣстри му перѣчик чѣшлѣѣѣт,
Перѣчик чѣшлѣѣѣт и плѣчат;

- Браќа му кон'а справљаат
 Кон'а справљаат и плачат;
 25 Мајка му погача справља
 Погача справља и плаче
 И му потијо говори:
 „Илијо, синко Илијо,
 Кога заминеш през гора,
 30 Кога наступиш през поље,
 Не играј кон'а на лудос,
 Не врљај цилит далеко!“
 Илија мајка не слуша.

Слушана од Мариа Јнева, 36-годишна, од с. Босилградъ.

- Кога е врвёл през поље.
 35 Кога наближи на порти.
 Играј е кон'а на лудос.
 Врљај е цилит далёко.
 Сретнали са го јеврее.
 Един му кон'а дована,
 40 Други го от кон'а симна,
 Треќи му глава отреза.
 Мртва му глава говори:
 „Укице, не оженил се,
 Уивице, не довела се!“

14. Ван'ала се мома у Дренџка.

- 1 Ван'ала се, ван'ала се,
 Ван'ала се мома у Дренџка.
 Врљај сукно, врљај сукно,
 Врљај сукно доле у раќита,
 5 Ја кошуга, ја кошуга,
 Ја кошуга у трава зелена.
 Сопази ја, сопази ја,
 Сопази ја овчар низ планина.
 Навал'и си, навал'и си,
 10 Навал'и си стадо низ планина.
 Низ планина, низ планина,
 Низ планина стадо, низ рудина.
 Сопазил је, сопазил је,
 Сопазил је мома у Дренџка.
 15 Па си слезна, па си слезна,
 Па си слезна доле у раќита.
 Та си зема, та си зема,

Слушана од Спасена Новкова, 34-годишна, од с. Босилградъ.

- Та си зема сукно и кошуга.
 Па му мома, па му мома,
 20 Па му мома потијо говори:
 Да ву даде, да ву даде,
 Да ву даде сукно и кошуга:
 „Еј овчаре, еј овчаре,
 Еј овчаре, е мили чобане!
 25 Донеси ми, донеси ми,
 Донеси ми сукно и кошуга!
 Да би дал Бок, да би дал Бок,
 Да би дал Бок стадо да ил'ади!“
 А овчар ву, а овчар ву,
 30 А овчар ву потијо говори:
 „Мор девдиќо, мор девдиќо,
 Мор девдиќо, да ми даде Госпот.
 Да ми даде, да ми даде
 Јо ведела моја да си бидеш!“

15. Е Стамено, џан Стамено.

- 1 Е Стамено, џан Стамено!
 Селд русци надојда,
 Не паднаа дека да е,
 Но паднаа тамо доле,
 5 Тамо доле пот селдто,
 Пот селдто ливадите.
 Разпнаа чадърете,
 Запагна венерете,
 Отворија тевгерете,
 10 Расписаа конаците.

Слушана од Стамена Василкова, 40-годишна, од Босилградъ.

- Каде двама, каде трима,
 У Стамена четворица;
 Де зламница, де постелка,
 У Стамена меки дүшек;
 15 Де кокшка, де баница,
 У Стамена вакло јагније;
 Стамена се преметала,
 Како риба отровена,
 Отровена на бел песек.

16. Дримна е дотекла.

- 1 Дримна е дотекла, Јано, мори Јано,
 Низ дримското поље „ „ „
 Кална мутна течё „ „ „

- От брѣк до брѣк бие, Јано мори Јано.
 5 Мостѣве прелива „ „ „
 Јана на мостѣве „ „ „

На бѣла сайца, Іано морі Іано,	15	Та Іана наидѡна, Іано морі Іано,
На тѣлени пѡіас	"	На бѣла сайца
На ѡлена скѹта	"	На тѣлени пѡіас
10 На Іана одвѣло,	"	На ѡлена скѹта
Низ дрѣмското пѡгѣ	"	На Іана однѣсли
Дрѣмските ергѡнѣ,	"	20 У дрѣмското селѡ
Рибѣ ловѣечи	"	На са сѣ карѡли
Дрѣва берѣечи	"	Коі Іана да зѣме

Слушна отъ Спасена Стаменова, 83-годишна, отъ с. Босилградъ.

17. Злате, поведи оро!

1 Злате, поведи оро,	Злате, іас да ти видим
Злате, пакъдѣ мѣне!	" бѣлото лице,
" с ѡчи у мѣне.	" дали с бѣло,
" іас да ти видим	10 " какѡ што бѣше
5 " црѣните ѡчи,	" лѡни по лѡни,
" дали са црѣни	" лѡнска годѣна
" какѡ што бѣа.	" и половѣна.

Слушна отъ Марія Янева, 36-годишна, отъ с. Босилградъ.

18. Грѣшен Стоіан.

1 Стойце ле, мѡла момѣ!	Прѣвнѣно си раскопѡме,
Нѣле поѣ гѹста гѡра,	У него е мѡлка момѡ;
Кѡі го чѹе от родѣна,	20 Погледѡ іа, целѣвѡ іа.
Сѣки лежѣ по годѣна.	Раскопѡме на другѣно:
5 Дочѹл го е мѡди Стоіан,	У него е на невестѡ,
Та си лежѡ три годѣни.	Погледѡ іа, целѣвѡ іа.
Скипѡ мѡнци три постѣли,	У трѣвнѣно старѡ бѡба,
Іа мѡлка му говорѣше:	25 Погледѡ іа, порезѡ іа".
"Кѡжи, сѣпе, греовѣте	— „Аѡ, сѣне, мѣли сѣне,
10 Іу твоѣто араміѣство!"	Што си товѡ брѣ направѣл!
— Да какѡ че да гѣ кажем:	Ти си, сѣне, мѡлогу, грѣшен:
На оидѡме сѣдѡ селѡ,	Момѡта е моѡ сестрѡ.
На наидѡме нѡва црѣкѡ,	30 Невѣстѡта моѡ спѡ,
У црѣкѡта до три грѡба,	Бѡбата е моѡ мѡлка".
15 До три грѡба сѣте нѡви,	Исказѡ си греовѣте,
И на нѣ си трѣ кандѣла.	Въздѣнѡ си мѡди Стоіан,
Раскопѡме до три грѡба:	Мѡди Стоіан ведѣнѣк ѹмрѣ.

19. Кучук Стѣван от Троіан.

1 Горѣце, гѡро зелѣна!	По него бѣше врѣвѣше
Влазѣ на Стѡра планина:	Кѹчѹк ми Стѣван от Троіан:
Зимѣ с пѹѡ овчѡри,	По него бѣше, врѣвѡше
Лѣте с пѹѡ аїдѹци,	Аѹи Димѣтър от Сливен.
5 Аїдѹци избѣр іуѡнци!	15 Іа Кѹчѹк Стѣван говорѣ:
У сѣка дѡла и вѡда,	"йїке ле, аѹи Димѣтър.
До сѣка бѹка и барѡк,	Какѣв сѣм сѣнок сѣнѣло:
Пот сѣк барѡк и іуѡнк.	Црѣно ме кѹче ѹпѡ
Напрѣдѡ бѣше, врѣвѣше	За дѣсна рѹка, за пѡлец,
10 Капетѡн Тѡдор воївѡда,	20 За лѣва нѡга, колѣно,

У црњи крџи утџа!“
 Аци Димитър говори:
 „Това е млогу на лошо!“
 Дори си дѹма издѹма,
 25 Пукнала пушка низ гѹра,

Та ударила Стѹвана.
 Викна си Стѹван што може:
 „Уике ле, аци Димитре,
 Ёла ми глава ѳтсечи,
 30 Турски ме рѹце не дава!“

20. Анг'а ерг'ен клѹне.

1 'Аиде, 'Анго, да повечѹраме!
 „Вечѹраите, мене не чѹкаите:
 Мене ми се нешто не нечѹра;
 Сношти ми е нешто улазило,
 5 Улазило у нова градина.
 Млогу ми е цвѹице положило,

Млогу ми е золѹм поправило.
 „Клѹни, моме, ѳба да клѹнеме:
 „Кадѹ оре жито да се рѹди,
 10 Кадѹ крѹми, да му сѹ ил'ади,
 Три пѹти му стадо ил'адило!“

Слушани отъ Тасия Галабова, 57-годишна, отъ с. Босилградъ.

21. Црѹна арапина врѹзува девет Грујови сина.

1 Прочѹл се је стари деда Грујо,
 Прочѹл се је с девет мили сина.
 Дочѹла га црѹна арапина,
 Че си има девет мили сина.
 5 Брѹже иде на Грујини двѹри
 И си Грују тѹио попитѹје:
 „Кам ти, дѹдо, девет мили сина?“
 Груја нѹму брѹже отговара:
 „Слушаи мене, непознат ѹначе!“
 10 Кѹга су сѹ зѹре зазориле,
 Та земѹа пушке цеврѹдан'е
 И земѹа рѹти и загари,
 Отидоа у гѹра зелѹна,
 Отидоа мѹчка да си тѹпат.“
 15 Скѹро пита црѹна арапина,
 Скѹро пита иѹиу стару мајку:
 „Кам ти, бабо, девет мили сина?“
 Она му брѹ нѹму отговара:
 „Кѹга су се зѹре зазориле,
 20 Узѹли су пушке цеврѹдан'е
 И повѹли рѹти и загари,
 Отишли су у црѹното мѹре,
 Да си лѹву рибу златокрѹлу.“
 Цаи прашѹе на-стару етрѹву:
 25 „Ја да кажеш девет мили брѹта?“
 А она му нѹму отговара:
 „Прашаи маму, она че ти каже:
 Она знае дѹка су отишли!“
 Брѹже вади црѹна арапина,
 30 Брѹже вади саблѹ склаповѹту
 И на бабу силно подокѹе:
 „Право, бабо, мене да ми кажеш:
 Дѹка су ти девет мили сина,
 Ели че ти главу ја ѳтсечем!“
 35 А баба се жално расплакѹе:

„Што ти каза, па чу да ти кажем:
 Отидоа у црѹното мѹре
 Отишли су рибу да си лѹву!“
 Рѹдом рѹди црѹна арапина,
 40 Па прашѹе све парѹт етрѹве:
 „Да кажете девет мили брѹта!“
 Они нѹму дѹма продѹмале:
 „Мама знае, нѹ да ѹ попрашат!“
 А на-мала дѹма продѹмѹе:
 45 „Ја да искаш до девет клѹчѹве
 И да ѳтвориш до девет врѹта,
 У девета брѹика че да пѹидеш,
 И брѹика су тѹшко там заспали!“
 Он изискал до девет клѹчѹве,
 50 Та ѳтворил до девет бре врѹта,
 У девета брѹика е там нашѹл.
 И они су тѹшко изѹспали.
 Он си брѹка у свѹлзи цѹпове,
 Та си извади бѹли синдѹиѹе,
 55 Та с брѹика парѹд он изврѹзал.
 Покарал ги на Маркови двѹри.
 Ка пристѹже на Маркови двѹри,
 Там си сѹ е Марку он повалѹл.
 Че си кара девет мили брѹта.
 60 А Марко се пот мустак насмѹива
 И му прави това црѹно кафѹ,
 И му Марко дѹма продѹмѹје:
 „Седи тѹка кафѹ да си пиѹш,
 Ја да видим тѹиѹа твой рѹбѹе!“
 65 Па отѹде Марко Кралевѹки,
 Та на брѹика дѹма продѹмѹе:
 „Сичѹи вие за вѹду нисѹете:
 Он је турчин, он је нисавѹиѹа,
 Он че пушти на-малѹто брѹтче,
 70 Че га пушти вѹду да донѹсе.

- Ка га пушти вѣду да донесе
 Да докѣчи моѣ дѣстру сѣблѣ
 Да иссече све бѣли синѣире".
 На сѣ браѣка за вѣду писнуѣли,
 75 На излѣзи црѣна араѣина.
 Та одврѣза нај-малѣто брѣтче
 Да си иде вѣду да донесе.
 Не отиде вѣду да донесе,
 Но докѣчи Мѣрковуту сѣблѣ,
 80 Та иссече све бѣли синѣире,
 На отпушти ѣсѣм мѣли браѣка.
- Разлѣгнѣ се црѣна араѣина
 Па си дѣма Мѣрку Крѣлевѣки:
 „Бок те убил, Мѣрко Крѣлевѣки!
 85 Далѣ Мѣрко ти браѣка научѣ,
 Оѣи мѣне да ме испревѣру?“
 А Мѣрко се под мустѣк усмѣва:
 „Нѣшто не сѣм, црѣна араѣино,
 Ја научил дѣвет мѣли браѣка,
 90 Самѣ су се браѣка доучѣли,
 Та сѣ това чѣдо поправѣли“.

22. Попадѣна и прѣсе.

- 1 Покарѣла попадѣна прѣсе да си пѣсе,
 Покарѣ га, погледа га, маанѣ му нѣиде:
 Отсече му еднѣ ногѣ, араѣан да ѣди.
 Покарѣ га, погледа га, маанѣ му нѣиде:
 5 Отсече му еднѣ ѣо, сѣнка да не правѣ.
 Покарѣ га, погледа га, маанѣ му нѣиде:
 Извадѣ му еднѣ ѣо, на нишѣн да глѣда.
 Покарѣ га, погледа га, маанѣ му нѣиде:
 Отсекла му сѣрлицѣта, дупѣки да не правѣ.
 10 Покарѣ га, погледа га, за ништа не чѣни:
 Па заврѣте сѣс плѣштицу,
 Та му строши и главѣцу.

Слушани отѣ Гѣне Алексѣвъ отѣ с. Мѣтохѣл.

23. Баба крѣндакулѣа и Мѣрко Крѣлевѣки.

- 1 Посилѣ се баба крѣндакулѣа,
 Та ѣѣнѣа кѣса магарѣца
 И запасѣ сѣблѣа дрѣвеница,
 Та си поѣде нѣс тѣсни сокѣни,
 5 Та понудѣ жѣни от мѣчанѣе
 И посече тѣкѣе по плѣтишта,
 И пропудѣ врѣнци по трѣнѣишта.
 Па потражи Мѣрка Крѣлевѣке.
 Па си поѣде нѣс Дмѣтрово полѣе;
 10 Тамѣ сретнѣа Мѣрка Нѣпознатѣ,
 Мѣрка сретнѣа, за Мѣрка прѣшѣе:
 „Бѣга тебе, нѣпознат дѣлѣиѣо,
 Не видѣ ли Мѣрка Крѣлевѣки?“
 А Мѣрко се пот мустѣк насмѣва
 15 И си пита баба крѣндакулѣа:
 „Заштѣ тражиш Мѣрка Крѣлевѣки?“
- А онѣа му срѣдѣто дѣмаше:
 „Ја сѣм пошлѣ Мѣрка да погѣбим“.
- А Мѣрко си дѣма продѣмѣе:
 20 „Бок те убил, бабо крѣндакулѣе,
 Да не мрѣсим сѣблѣа дѣплѣница!“
 Мѣрку конѣа дѣма продѣмѣе:
 „Штѣ ти трѣбе сѣблѣа да си мрѣсинѣ:
 Ја си брѣкѣи под моѣа онѣашѣка,
 25 Та извадѣ еднѣ шѣка мѣи,
 Та пушти на кѣса магарѣца!“
 Мѣрко брѣкнѣа конѣу под онѣашѣка,
 Та извадѣ еднѣ шѣка мѣи,
 Па гѣи пуштѣ на кѣса магарѣца.
 30 Магарѣца рѣка, а баба си вѣка:
 „Бѣже мѣли Бѣже, далѣ ѣмам Бѣга,
 Далѣ ѣмам Бѣга и нѣгде нѣкоѣга?“

Слушана отѣ Мѣланѣ Рѣдевѣ отѣ с. Мѣтохѣл.

24. Дѣтинѣску баѣаницу.

- I.
- 1 Цѣцул насѣ говѣда
 Прѣдѣ рекѣ Бѣстрица,
 Отдѣл иде лѣсица.
 „Помѣз Бѣга Цѣдѣге!
 5 — „Кудѣ ч-идѣш, лѣсицо?“

- „У Лисину на свадбу:
 Вѹк си сина женѹше
 За лисица довица,
 Лисице се плѹтеѹа
 10 Да сѹ младе кумице,
 Пѹмалку се плѹтеѹа
 Пѹвече сѹ скѹбеѹа.
 Гарѹи вода нѹсеше,
 Брада му се трѹсеше
 15 Од вѹкови страѹве.
 Заѹци танци вѹдеѹа,
 Мѹчка тѹсто вѹгаше,
 Пѹвече га лѹпаше,
 Буѹ вода нѹсеше,
 20 И сѹгане вѹкаше:
 Збирѹйте се сѹгане,
 Довесѹте казане,
 Да варимѹ вѹшката:
 На момите главѹта,
 25 На момците цревѹта,
 На децѹта чорѹта,
 На жените краците
 На старците таратушѹците.

II.

- 1 Алулѹшка, лѹшка
 Под морѹва крѹшка!

Слушани отъ Зинови Сотировъ и Софѹа Николова отъ с. Метохѹа.

25. Оватбарски пѹсони отъ с. Метохѹа.

I.

- 1 Кѹкѹа тѹмба сиромѹ наше село:
 Дал са рѹсци, ил са ѹаничѹри?
 Ни са рѹсци, ни са ѹаничѹри,
 Но са товѹ кѹтени свѹтоѹе.
 5 йа нѹврѹни, мале ѹунакѹва!
 Три си слѹнца двѹри огреѹали:
 Едно слѹнце кѹма и старѹика,
 Дрѹго слѹнце мѹди младожѹн'а,
 Трѹѹко слѹнце дѹвер и невѹста.

II.

- 1 Слѹзи, йано, од вранѹта кѹн'а!
 Братѹ си ми кѹн'а умѹрило,
 Сѹстри си ми рѹѹ увѹлѹло,
 Спѹни си ми прѹѹе увѹлѹло!
 5 йана нѹче от кѹн'а да слѹзи,
 Дор воѹ нѹшто свѹкр не обрѹчѹ.
 Аризѹ воѹ краѹа и телѹнце.
 йана нѹче от кѹн'а да слѹзи,
 Дор свѹкрѹва нѹшто не арѹже.
 10 Аризѹ воѹ мѹди младожѹн'а
 Тѹгаѹ се е йана от кѹн'а симнѹла.

- Под н'ѹ сѹди тѹтка,
 Та лелѹе Пѹтка.
 5 Усилѹи се мѹчка
 Та однѹсе Пѹтка,
 Та останѹ тѹтка,
 Какѹ светѹ Пѹтка.

III.

- Дивул, Дивул, дивулѹн!
 Врѹлѹи детѹ у бурѹн
 Да га нѹѹде говедѹр,
 Да му врѹже клопотѹр!

IV.

- 1 Класѹ, класѹ кобилицѹ!
 По пѹт му одѹла,
 Тѹжѹк товѹр носѹла:
 Два орѹа шуплѹви,
 5 Две ѹбѹки црѹвѹви.
 Ождрѹбила кобила —
 Пѹто вранѹ конѹѹце
 Да га ѹаа детѹѹце.

Стѹрца баба с коѹа затварѹла,
 С рѹжени га слѹмки запинѹла:
 Да не ѹди нѹчѹм по меѹани,
 Да не пѹѹе вино и ракѹѹа,
 Да не гѹби мѹди меѹанѹѹке.

III.

- 1 Маѹка сина ѹу свѹтоѹе праѹа,
 Ем га праѹа, ем му па зарѹча:
 „йди, сѹне, амѹ па да дѹѹдеш!
 Не ѹа глѹдаѹ, сѹнко, по рукаѹе,
 5 Не ѹа глѹдаѹ, сѹнко, по чорѹѹе,
 Но ѹа глѹдаѹ, сѹнко, по умѹе:
 Умѹе е, сѹнко, самѹ браѹа,
 Рукаѹѹ са, сѹнко, дрѹшки вѹзле,
 Чорѹлѹ са, сѹнко, дрѹшки плѹли!

IV.

- 1 Збирѹйте се, момѹи и невѹсти,
 Дѹйте сѹта и сѹтни рѹшѹта!
 Да чѹнимѹ жѹто ѹунакѹѹо,
 Да тражѹимѹ прѹстенѹѹо ѹунаѹа,
 5 Да не ѹде срѹце на жѹѹѹка.
 Кое жѹто от кое по лѹпо:
 Наѹ лѹпо е жѹто пчениѹѹѹо,
 Па не мѹже самотѹѹрѹно да е:
 Узѹивѹа се уз рѹжено жѹто.
 10 Коѹа гѹра от коѹа по лѹпа,
 Наѹ лѹпа е гѹра брѹшѹганѹѹа,

- Па не може самотворна да е:
Узвива се уз ела зелена.
Коѣ лице от коѣ по-лѣпо,
15 На-лѣпо е лице девоичко,
Па не може самотворно да е:
Узвива се уз иуначко лице.

V.

- 1 Забричи се млади младожен'а,
Брича го дѣвет бербѣрина.
Си се дѣвет брича иступила,
Дор не доиде Јанко от Косово,
5 Та донесе позлатни бричѣве,
Да обричат млади младожен'а.

VI.

- 1 Заплете се гиздава девоика,
Плѣтеа ја дѣвет плетариа,
Си се дѣвет чешли истрошиа,
Дор не доиде Јана отъ Косово,
5 Та донесе позлатни чешл'ове.
Та оплѣте гиздава девоика.

VII.

- 1 Бѣло развиваи, кумице,
Бѣло да пѣре, кумице,
Бѣло да пѣси, кумице,
Лѣте по свадби, кумице,
5 Зиме по гѣсе, кумице!
Бѣл ми цветѣк лѣтеше:
От кого ми лѣтеше?
— От свѣкра ми лѣтеше
По младѣнци падаше.
— Слушани отъ Райна Алексова.

- 10 Бѣл ми цветѣк лѣтеше:
От кого ми лѣтеше?
— От свѣкрѣва лѣтеше,
По младѣнци падаше.
Бѣл ми цветѣк лѣтеше:
15 От кого ми лѣтеше?
— От старѣика лѣтеше.
По младѣнци падаше.
Бѣл ми цветѣк лѣтеше:
От кого ми лѣтеше?
20 — От кума ми лѣтеше
По младѣнци падаше.

VIII.

- 1 Прииди, приступи, дѣверс,
Снаа те чѣка " "
На мала врата " "
Бѣса распаса " "
5 Да иу опашем " "
Да иу обуеш " "
Обуваи прѣге " "
Ваши си снаа за рука!
Дѣвер си снаа повѣде.
10 Она се мило мол'еше:
„Крѣтко по крѣтко, братѣнце,
Дворите су ви лѣдени,
А прѣге не су ковани!“

IX.

- Момѣ прииди, иуначе,
15 Ручник принѣси " "
Скѣпо да платиш " "
Чоран по вранга " "

26. Жетварски пѣсни отъ с. Метохия.

I.

- 1 Од обѣт се момѣ расилакала,
Да би зашто, да би за ни зашто:
Заминуло едно лудо младо,
Не рекло вои: „помоз бога, моме!“
5 Но вои лѣша дѣма продумало:
Прашало иу: „жен'и ли те маика,
Жен'ни ли те маика, дава ли те мене?“
„Ни ме жен'и маика, ни ме дава тебе:
10 Че ме даде маика у грат за граѣнче,
Че ми доидат, лудо, граѣански сватѣве.“

II.

Зажн'ала се н'ива (2) трън'айва,
Разболѣ се мома (2) лен'айва,
Дожи'ала се н'ива (2) трън'айва,
Придигнѣ се мома (2) лен'айва.

III.

Постацно, брате, огорѣло ѣре,
Не шйри постѣта, помори децѣта!
Чѣжда е постѣта, твои е таврѣта!

IV.

- 1 Вече ми се досадило, ао лелко, досадило,
Досадило, додејало, ао лелко, додејало,
От три, мале, настѳиника, ао лелко, настѳиника!
Едѳн вика: „брѳе жиѳите“, ао лелко, брѳе жиѳите,
5 Други вика: „ниско жиѳите“, ао лелко, ниско жиѳите,
Трѳеки вика: „клас берете“, ао лелко, клас берете!
Вече ми се мама наѳа, ао лелко, мама наѳа,
У неделѳа за вечера, ао лелко за вечера.
Омесѳа шарен зѳлник, ао лелко, шарен зѳлник,
10 И избѳила прѳсно млѳко, ао лелко, прѳсно млѳко,
Натѳчила стѳдна вода, ао лелко, стѳдна вода.
Кѳчка лѳвне, мама рѳпне, ао лелко, мама рѳпне,
Пусти кѳчки останѳли, ао лелко, останѳли!
Та са зѳлник излаѳѳли, ао лелко, излаѳѳли!
15 Маѳчки млѳко излокаѳли, ао лелко, излокаѳли,
Свинѳе вода расипѳли, ао лелко, расипѳли!

27. Седѳникѳароки пѳвони отѳ с. Метоѳия.

I.

- 1 Сокѳл пѳе вода на Варѳара.
Согледѳ го варѳарка девѳѳка,
На го пѳта варѳарка девѳѳка:
„Еѳ сокѳле, пѳле варѳарѳево,
5 Коѳ ти жѳтѳи носе до колѳна,
Коѳ ти златѳ криѳла до раменѳа,
Коѳ ти саѳи рѳѳица на глаѳа?“
Отговѳра пѳле варѳарѳево:
— „Ја си ѳмам до три милѳ сѳстри:
10 Еднѳта е за цѳро царѳца,
Другѳта е за вѳзир вѳзѳрка,
Трѳѳѳата е за кметѳ кметѳца.
Што си е за цѳро царѳца,

Слушани отѳ Райна Алексова.

Она жѳтѳи носе до колѳна;

- 15 Штотѳ ми е за вѳзир вѳзѳрка,
Она златѳ криѳла до раменѳа;
Штотѳ си ѳе за кметѳ кметѳца.
Она саѳи рѳѳица на глаѳа!“

II.

- 1 Жѳлно ми кавѳл засвири
У гѳрнѳ долнѳ маѳли.
Не ми е кавѳл засвирил,
Но ми се маѳка расплака:
5 Испраѳа сѳна у воѳска,
Остаѳѳа мѳѳа невѳста,
Вѳнчана, перавѳѳена.

28. Марко Краѳевиче и Светѳ Недѳѳа.

- 1 Раѳно раѳни Краѳевиче Марко,
Раѳно раѳни у Светѳ Недѳѳа,
Раѳно раѳни лѳва да си лѳви.
Маѳка Марку потѳѳо гѳвѳри:
5 „Не моѳ, сѳне, лѳва да си лѳвиш,
У неделѳа крѳви да проливаш!“
Марко маѳка бре не си послѳша,
Па отѳде у Сѳѳе планине,
Па изгонѳ еѳен на три гѳдин,
10 Па заѳури сѳрога еѳена,
Заѳури га от пѳштер камѳнѳе,
Па га ѳѳри до Синѳо ѳзеро,
А на ѳзеро мѳми и невѳсти.
Прѳговѳра Краѳѳѳѳѳу Марко:
15 „Оѳ ви вѳзи, мѳми и невѳсти!
Растрѳгнѳте таѳа бѳла платѳна,
Помогнѳте еѳен да улѳвим!“
А што бѳѳа мѳѳете невѳсте,
Растрѳгнѳѳа платѳнѳ по бѳлѳѳло,
20 А еѳен си прѳс платѳнѳ прѳскѳчи,
Па отѳде у Сѳѳе планине.
Марко га е и там отгонѳѳло.
Ка изѳде на Сѳѳе планине,
На срѳча му змиѳа троѳогѳѳа.
25 Марко стоѳ, та си саѳр гѳѳа:
Змиѳа му бре уз колѳно поѳде,
Па се качѳ Марку на раменѳа.
Дванѳѳе пѳти ѳкол гѳѳа

- Марко змиѧ бре обиколѧло,
 30 Тринаесети пут тури Марку,
 Тури Марку глава на рамѧна.
 Тъгаѧ си е Марко бре оставил,
 Останил е сурога елена.
 Па потеглѧ за рамни дворѡве,
 35 Па излезе нѣму мила сѣстра,
 Па от рѣке златне гримнѣ стѣра,
 Та на змиѧ бре поклѡн' си прави,
 А змиѧ си поклѡн' не приима.
 Па излезе нѣму прѣвнѡ лѣубе,
 40 Па од гѣша стѣра златни гѣрдѡн

Слушана отъ Симеонъ Станчовъ отъ с. Косово.

- И си на змиѧ бре поклѡн' прѡни,
 А змиѧ си поклѡн' не приима.
 Па излезе Марку стѣра маѧка,
 Та говори Марку стѣра маѧка:
 45 „Бѡга тебе, Кралевѣку Марко,
 Тѡвѡ не е змиѧ троюглава,
 А е тѡвѡ Светѡ бре Недѣла,
 Што оцѣтра у лѡв те не пушта!“
 Почѣ маѧка поклѡн' да си прави.
 50 Ка е маѧка поклѡн' направѧла,
 И змиѧ е од Марка слезѡала,
 Па си вати у Сѣс планине.

29. Што е Недѣла сѣнила.

- 1 Седи Недѣла, та плаче.
 Тио ву дѣма свекрѣва:
 — „Недѣло, моме Недѣло,
 От ка те тебе доведѣ,
 5 Не смѣ ти слѣза видѣле,
 А сегѡ зашто ти плачеш?“
 Недѣла дѣма свекрѣви:
 — „Ја плачем, мале, од мѣки:
 Лѡши сѣм сѣни сѣнило:
 10 Два ми гѡлоба летѣѧ,
 Когѡ летѣѧ, грѣмѣѧ.
 У наши порти удриѧ,
 Дѣка удриѧ, тресниѧ.
 Свекрѣва дѣма продѣма:
 15 — „Мѣчи, Недѣло, не плачи
 Сѣки се сѣни не прѣшат!“
 Чѣча ву чѣка па врати.
 — „Стѡни, Недѣло, ѡтвори!“
 Стѡнѡ Недѣла отвори.
 20 Чѣча ву велѧ говори:
 — „Аѣде, Недѣло, на свѡдѡ,
 На свѡдѡ веднѣ да трѣгнеш!“

Слушана отъ Мила Господинѡва, 40 годишна, отъ с. Зли-Долѣ.

- Недѣла тиѡ говори:
 — „Застани, чѣчо, почѣкаѧ,
 25 Да мѣсим бѣла баница,
 Да мѣсим чѣста погѡча,
 Па тогѡѧ, чѣчо, да трѣгнем!“
 Тогѡва дѣма чѣча ву:
 — „Не трѣбе чѣста погѡча,
 30 Не трѣбе бѣла баница
 И не се бѣло премѣнѡѧ!“
 Сѣчко е тѡмо гѡтѡво,
 Зѣми си сѡмо две свѣчи!“
 Поѣдѣ Недѣла с чѣча си,
 35 Пошлѣ през гѡра зелѣна
 И па продѣма Недѣла:
 — „Нѣшто ми гѣмнѡан мерѣше.
 Нѣшто ми вѡсок мерѣше!
 Жѡлен ми гласѡк доѡди:
 40 Тѡвѡ па мрѣшка мерѣше!“
 Чѣча ву лѣже прелѣгѧ.
 Дѡма ѧ живѡ одвѣде.
 Ка видѣ брака си мрѣгни,
 От жал Недѣла издѣни!“

30. Даѧ ми Боже, што ми срѣце сѡка!

- 1 Од ручѡк се момѡ расплакаѡла,
 Расплакаѡла Бѡгу помогѧла:
 — „Даѧ ми, Бѡже, што ми срѣце сѡка!
 Срѣце сѡка ѡчи соколѡви,
 5 Очи соколѡви, криѡла паунѡви:
 Да прелѣта Сѡва и Морѡва,
 Да си паднѡ у цѡрева вѡсѡка,
 Да избѣра наѧ добриѡ ѧнѡк,
 Што не пѣе виѡно и ракѣѧ,
 10 Штѡтѡ ѧдѣ бѡлга медѡвина,
 Кѡмѣ ѧгра видѣра на колѣно,

- Кѡмѣ ѧгра бѣлка по постѣлка
 Кѡмѣ бѣе сѡат на назѣка!“
 Трѣ гнѧ плака, Бѡгу сѣ могѧли.
 15 Дал ву Гѡспѡт, што ву срѣце сѡка:
 Дал ву Гѡспѡт ѡчи соколѡви,
 Очи соколѡви криѡла паунѡви,
 Та прелетѣ Сѡва и Морѡва,
 Та си паднѡ у цѡрева вѡсѡка,
 20 Та си избѣра наѧ добриѡ ѧнѡк,
 Што не пѣе виѡно и ракѣѧ,
 Штѡтѡ ѧдѣ бѡлга медѡвина,

- Кому игра вѣдра на колѣно,
Кому игра бѣлка по постѣлка,
25 Кому бие саат у пазука.
- Тъгаи се е мома отрѣнѣла,
Отрѣнѣла Бѣгу се смирила,
Смирила се и благодарила.

Слушана отъ Елена Богославова отъ с. Зли-Домъ.

31. Тодорова лѣча.

- 1 Посеѣл ми Тѣдор
Лѣча на могѣла.
Па се чѣди Тѣдор,
Какѣ да ѿ ѡжнѣ!
5 Собраѣ ми е Тѣдор
Мѣмци отъ три града:
Жнѣли, жнѣли, жнѣли,
- Па им останѣло.
Па се чѣди Тѣдор
10 Какѣ да ги гѣсти!
Сварѣл им ѿ Тѣдор
Три казѣна лѣча:
ѿли, ѿли, ѿли,
Па им останѣло!

Слушана отъ Стоименъ Ангеловъ отъ с. Бранковци.

32. Кумова клетва.

- 1 Здравче вѣнче, цвѣнке меринѣво,
Далъ меринѣш или не меринѣш?
„Меринѣш, какѣ да не меринѣш!
Цѣла гѣра отъ мене меринѣ,
5 Цѣла гѣра и станѣвен камикъ.
На камикѣ млѣт нежѣненъ сѣди,
Та си клѣнѣ мѣсецъ и годѣна:
— „Еѣ мѣсече, турски помѣшничѣ!
Еѣ годѣно, моѣ неправѣно!
10 Правѣ ли ѿ или не ѿ правѣ:
Либе либи мрѣва отъ малѣна,
Кога станѣ мома за женѣнѣ,
Душманѣ ѿ мене не даѣда;
Даѣова ѿ на мойѣо другѣр,
15 ѿ мене ме млѣдо закумѣна,
Башѣта ми го старѣо засватѣна,
ѿ братѣта ми дѣвер го турѣна,
ѿ братѣнѣче млѣдо баирѣтарѣче.
Па поѣѣова црѣкви на вѣнчанѣ.
- 20 Заминаѣли гѣволското сѣло,
Излезѣли гѣволските мѣми,
Заиграѣли гѣволските ѡрки,
ѿ на кѣмо потѣиѣом говѣратъ:
— „Вѣнчанѣ, кѣме, срѣце не вѣзѣдишѣ,
25 Вѣнчанѣ, кѣме, лѣто не проклѣнѣа!
ѿ кѣмо имъ срѣѣитъ ѡтговѣра:
— „ѿ не вѣдишѣм, самѣ срѣце вѣдишѣ,
ѿ не клѣнѣм, самѣ срѣце клѣнѣ:
Сега мене млѣда кумѣшѣнка,
30 До неделѣта млѣда удовѣнѣца.
До вѣторѣта кѣму лѣубовѣнѣца,
До трѣтѣта кѣму прѣво лѣубѣ!
Клѣта да е кѣмовѣта клѣтѣна!
Шѣто е клѣло, сѣ се е сврѣшиѣло:
35 Сѣга билѣ млѣда кумѣшѣнка,
До неделѣта млѣда удовѣнѣца,
До вѣторѣта — кѣму лѣубовѣнѣца,
До трѣтѣта — кѣму прѣво лѣубѣ.

Слушана отъ хорото въ с. Брѣстѣница.

33. Марко Кралевѣкѣ и Солунѣка девоѣкѣа.

- 1 Сидѣшти ѡѣдѣ Марѣко на Солуна
И довѣде Солунѣка девоѣка.
Отдалѣкъ ги мѣйка сѣгледѣла,
Сѣгледѣла и па прѣсрѣтѣла.
5 Дѣма са ву рѣка целѣвали,
Цѣливали, метѣнѣа правѣли.
Марѣко дѣмѣ на старѣа си мѣйка:
„Аво, мѣле, аво старѣа мѣле!
Дѣѣ вѣчѣра да повѣчѣраме,
10 Вѣчѣраме и да зборѣваме!“
Сѣдѣл Марѣко ѣунѣчки вѣчѣра,
Мѣма стоѣ и ѣч не вѣчѣра,
- Не вѣчѣра и па не зборѣва.
Марѣко пѣта своѣѣ старѣа мѣйка:
15 „Ѧти, мѣле, мома не вѣчѣра,
Не вѣчѣра и па не зборѣва?“
Тѣгаѣ дѣмѣ Солунѣка девоѣка:
„Какѣ, мѣле, ѣѣзе да вѣчѣрамъ,
Да вѣчѣрамъ и па да зборѣвамъ!
20 Сидѣшти ѡѣдѣ на чѣшѣми шарѣни,
Тѣмъ се збраѣли мѣми и невѣсти.
Вѣѣда тѣчѣтъ и ѡдъ Марѣко дѣмѣтъ:
Цѣлъ денъ ѡрѣлъ, сва нѣчъ ѣѣдукувалъ!
Зѣтовѣ си ѣѣзе не вѣчѣрамъ,

- 25 Не вечерам и па не зборѣвам.
 Когà сàран пѣгли пропоіаа,
 Іа си оідѡ у ладни іаѣри,
 Па погледна у свілни дисàси.
 У дисàси свілна бре кошула,
 30 У кошула рѹка од іунака.

Слушана отъ Андовъ Йовекъ, отъ с. Маѣкомици.

34. Мирчо и неговата лоша сестра.

- 1 Мирчо ковѣ кѡн'а у заграда,
 Сам го ковѣ, сам му е албатин:
 Іа Іане му плѡчи подаваше,
 Сребрѡ плѡчи, гѡло злато клинѡи.
 5 Сопазі г'и Мирчовата сестра,
 Па на Мирчо потиѡм говѡри:
 „Та каквѡ е Іане пребледѣло,
 Пребледѣло, брате, прежлтѣло,
 Какѡ платнѡ, брате, небѣл'ено!
 10 Да іа да сѣм, іа би го напуділ!“
 Послуша си Мирчо мила сестра,
 Та напуділ товà бѣло Іане.
 У пѣток е Іане напудено,
 У сѹбота Іане натѣкмено.
 15 У недел'а Іане проведено.
 Проведено през Мирчови двѡри.
 Мирчо седи на висѡки чардак,
 Та си дрѣжи товà мѹшко дѣте,

Слушана отъ хорото въ с. Брѣстница.

- На руката прѣстен' бурманѡиа,
 На прѣстен'ѡ писмѡ исписано.
 Тоіа прѣстен' іе от мѡіѡ брат,
 Затѡвà си іазе не вечерам,
 35 Не вечерам и па не зборѣвам“.

- Та си рãн'и това мѹшко дѣте
 20 Жежок симѣт и па прѣсно млѣко.
 Сопазі го Мирчовата сестра,
 Па на Мирчо потиѡм говѡри!
 „Аво брате, аво мили брате,
 Та какѡ е Іане набѣл'ено
 Та какѡ е Іане нацрѣвено,
 25 Набѣл'ено, брате, без бел'ило!
 Та какѡ е Іане нацрѣвено,
 Нацрѣвено, брате, без црѣвило!
 Та іа да сѣм, іа би се убѡло!“
 Послуша си Мирчо мила сестра,
 30 Та си брѣкна у свілни цѣндѡе.
 Та изваді вѡжи црѣноцрѣни,
 Убѡде се у клѣтѡто срѣце.
 Прѡговѡри товà мѹшко дѣте:
 „Клѣта да си, моіа мила тѣтко!
 35 Остави ти без маіка, без башта.
 Сал да ўзцѣш баштино иман'е!“

35. Дѣтинска валѣгалка.

- 1 Стоіане балабане.
 Вѣка те маіка,
 Да кѹсаш каша.
 Кам тãія каша?
 5 — Искусàа іа свãтове.
 Кам тãія свãтове?
 — Оідѡва по пѹт.
 Кам тãія пѹт?
 — Урасна с трава.
 10 Кам тãія трава?
 — Опãсе іа крãва.
 Кам тãія крãва?
 — Изѣде іа вѹк.
 Кам тãія вѹк?
 15 — Скри се у гѡра.
 Кам тãія гѡра?

Слушана въ с. Брѣстница.

- Съсѣче іа секіра.
 Кам тãія секіра?
 — Оідѣ при ковãч.
 20 Кам тãія ковãч?
 — Скри се у мѡіѡве.
 Кам тãія мѡіѡве?
 — Изѣде г'и молѣц
 Кам тãія молѣц?
 25 — Клуцна го пѣгѣл.
 Кам тãія пѣгѣл?
 — Изѣде го лисѡца.
 Кам тãія лисѡца?
 — Изѣде іа рѣт.
 30 Кам тãія рѣт?
 — Умрѣл на полѣто
 — Душãта му на небѣто.

36. Иван и девоіче.

- 1 Заспа Иван у гѡра зелѣна,
 А девоіче — у рѡсна ливãда.
 Коі заміне сек девоіче бѹди,
 А Иванà нїкоі не разбѹжда.

- 5 Заминало пиле куковица,
Та си падна Ивану на глава.
Кўка, кўка та го разбудује,
С крило пѧа, та му отговара:
„Иване море, добър јуначе,
10 Жѧен'ен ли си или не си жѧен'ен?“

Слушана отъ Евгениа Атанасова отъ с. Изворъ.

- А Иван ву потио говори:
„Ни стѧъ жѧен'ен, ни пај чу се жѧен'им:
Чу си чекам Магдена девојка,
Чекал стѧм ја дѧвет годин време,
15 Чу ја чекам јоште дѧвет гѧдни“.

37. Девојче на вода.

- 1 Слѧице на задѧа,
Девојче на вода.
Лудо на друм стој.
Лудо му говори:
5 — „Дај ми, мѧме море,
Студѧна водица!“
Момѧ му говори:
„Постѧи, лудо мѧре,
Постѧи и почѧкај!
10 Дѧма да си ѧидем,
Мама да си прѧшам:
Ка е билѧ, мѧре,
Момѧ какѧ мене,
Далѧ ли е мѧре,
15 Вѧда на ергѧен'е!“
Лудо ву говори:
— „Иди мѧре, мѧме,
Иди ич не јди:
Свѧноч си ми, мѧме,
20 На рѧка лежѧла,
От тебе ми, мѧме,

Слушана отъ Василка Захарисва отъ с. Изворъ.

- Рѧка утрѧѧела;
Та не мѧгу, мѧме,
Чижми да обѧем,
25 Дружина ми, мѧме,
Чижми обѧваја;
Та не мѧгу, мѧме,
Пѧшка да замѧтна,
Пѧшката ми, мѧме,
30 Дружина замѧта;
Та не мѧгу, мѧме,
Саблѧ да опѧшем,
Дружина ми, мѧме,
Саблѧ запасѧја;
35 Та не мѧгу, мѧме,
Бѧпа да си тѧрим,
Кѧпата ми, мѧме,
Дружина тѧраја;
Та не мѧгу, мѧме,
40 На кѧн' да се качим,
Дружина ме, мѧме,
На кон' бре качѧјат!“

38. Тѧнко Стѧне и лудо мѧдо.

- 1 Вѧреј, Стѧне, тѧнко Стѧне!
Рѧно рѧни тѧнко Стѧне!
Рѧно рѧни студѧна вода,
У горѧта на чѧшмѧта.
5 Тамо ојдѧ тѧнко Стѧне,
Та си најдѧ лудо мѧдо,
Лудо мѧдо вѧамјѧ.
Дор стојѧа, дор думѧја,
Кѧн'ѧ нѧсе забѧлѧа,
10 А јунака половини;
Стѧмни трѧва урасѧја,
Водѧта им кајмак ванѧ.
Слѧице бѧше на задѧа,
А мѧсецо на изгрѧва;
15 Слѧице станѧ на изгрѧва,
А мѧсецо на задѧа.
Ја мајка ву говорише:
„Вѧреј Стѧне, тѧнко Стѧне,
Кој увѧлѧ бѧла саја?“

Слушана отъ Ана Симеонова отъ с. Изворъ.

- 20 Кој бѧздисѧ бѧло лице?
Кој озобѧ прѧни ѧчи?
Тѧнко Стѧне говорише:
„Мори мајле, мила мајле,
Ка си ојдѧ на чѧшмѧта,
25 Там си најдѧ клѧти тѧрци,
Клѧти тѧрци Совиѧнци.
Дѧдова ми кон' да шѧтам,
Та увѧлѧ бѧла саја;
Дѧдова ми, мѧри мамо,
30 Чибѧк бре да им запѧлим,
Та бѧздисѧ бѧло лице,
Бѧло лице, прѧни ѧчи“.
„Вѧреј, Стѧне, тѧнко Стѧне,
Лѧжи кого че да лѧжеш:
35 Мајка, Стѧне, се не лѧже,
Мајка, Стѧне, е мамѧла,
Мамѧла мѧре лѧгѧла
Дор до дѧвет гѧвѧзина“.

39. Провикнала се Іанинка.

- 1 Провикнала се Іанинка:
Іанинко море, убѣва!
„На дѣвет трѣли леп мѣсим,
Іанинко море убѣва!“¹⁾
- 5 Десѣта трѣла кон'арка!
Бре вѣраі, Бѣже до Бѣга,
Брѣ вѣче ми се досаді!
Вѣздѣи си пѣрем и мѣсим,
Свѣноч си предѣм и дрѣмем.
- 10 На зѣлви дари да права
Еса им пѣсти останат!
Бре вѣче ми се досаді!
Да има с кого да бѣгам“.
- Дочѣ ја Петрѣ трѣговче.
15 Доидѣ Іанинки на двѣри.
Петрѣ ву вѣл'и, говѣри:
„Аиде, Іанинке, със мене!“
Іанинка вѣл'и, говѣри:
„Почѣкаі, Петре, трѣговче,
20 Да доиде дѣнок Велиден:
Свѣктър свѣкрѣва у црѣква,
Мили етрѣви на собѣр,
Ја мили зѣлви на ѣро,
Мили дѣверѣ на камик,
25 А млади Стоіан у ѣвци!“

Слушана отъ Василиа Захариева, отъ с. Изворъ.

40. Петрѣ и Калина.

- 1 Петрѣте сака Калина.
Петрѣ Калини дѣмаше:
— „Жѣн'и се, мѣме Калино,
Жѣн'и се, мене не чѣкаі:
- 5 Моја е маіка отишла
Дѣр на Елина за момѣ:
Елинска Нѣда да глѣда.
Дѣри е тѣмо отишла,
Трѣи е црѣве скинала,
- 10 Трѣ е погѣчи месіла,
Трѣ е здравіци точила,
Трѣ пѣти хѣн'а ковала“.
Калина вѣл'и говѣри:
„Петрѣ ле, не доводи ја,
15 Петрѣ ле, чу ја отрѣем!“
Петрѣ ву вѣл'и говѣри:
— „Трѣла, Калино, не трѣла,
Ја съм ја, мѣме, доведо,
У лѣден земник увѣло“.
- 20 Калина вѣл'и говѣри:
— „Петрѣ, чу доидем при нѣја
Да си завезѣм рукавѣ!“
- Па е отишла Калина
Да си завезѣ рукавѣ.
25 Петрѣ е казал на Нѣда:
— „Нѣдо, невѣсто, невѣсто,
Ако да доиде Калина,
Ако ти дава іабука,
Ти не моі бре да ја рѣчаш:
30 Да чѣваш тѣја іабука,
Кѣгѣ си, мѣме, ја доидем
Да видим іазе іабука“.
Калина дала іабука,
Па си на Нѣда дѣмаше:
35 — „Изрѣчаі, Нѣдо, іабука,
Не моі да кажеш Петрѣти!“
Она чувала іабука.
Кѣгѣ си доидѣ бре Петрѣ,
Она му дала іабука.
- 40 Разрезѣ Петрѣ іабука.
Іабука билѣ с отрѣва;
Да трѣе Нѣда невѣста
Тѣва Калина искала.

Слушана отъ Ана Симеонова отъ с. Изворъ.

41. Дѣте Нѣлаче и Корун Кеѣдѣна.

- 1 Рѣдила е маіка дѣвет мили сина,
Рѣдила г'и е у скѣпата година.
С вѣрка прѣла, та г'и облачила,
С игла шила, та г'и ран'ила.
- 5 Очувѣ г'и старѣ бабетіна
Сѣте дѣвет синове порѣсли.
- Доидѣ врѣме баба да г'и жѣн'и.
Затѣкмила море дѣвет снаѣ,
Дѣвет снаѣ от дѣвет крайне,
10 Сѣте дѣвет от дѣвет краг'ине.
Ожен'и г'и баба, одомі г'и.
Кѣгѣ бидѣ на дѣн на Велиден,

¹⁾ Повѣра се сѣдѣ всѣки стихъ.

- Справива се девет мили сина,
Справива се с девет мили снае
15 Да си иду цркви манастире,
Манастире Бѡгу да се молу.
И да слѹжу света летургија.
Најааа кон'и пейливан'е,
Наметваја пушке на рамен'а.
20 У двѡри се синове зготвили.
Па си доиде Корѹн Кесеѳија.
Та посече девет мили сина.
Двѡри су се крѳни завитлили.
Па закарѡ Корѹн Кесеѳија
25 Девет снае, та ги бре зарѡби,
Зарѡби ги на река Вистрица.
Па им даде Корѹн црѳна вѹна
Да ја пѡру, бѡла да си стане:
Кѳга стане бѡла тѳга че ги пушти.
30 Па заплака стѡра бабетина,
Та плакала девет гѡдин време.
Многу се е Бѡгу зажал'ило,
Та пошла е трѹдна и дебѡла,
Рѡдила е това мѹшко дете.
35 Што го рѡзи и оно прооди,
И на маика дѹма продумѹе:
„Мојѡ маико, стѡра бабетино,
Дали имам нешто от роднина?“
А маика му потиом гѡвѡри:
40 „Ој те тебе, Дете Неделѡче,
Ти си имѡл девет мили брата.
Сѡте девет мѹж'е ожѡн'ени,
Погуби ги Корѹн Кесеѳија
И зарѡби девет твой снае,
45 Зарѡби ги на река Вистрица.
И ти имаш девет добри кон'а
У кошѡра с трава ураснѡли;
И си имаш сабл'е димискиѡ.
Па си дѹма Дете Неделѡче:
50 — „На кудѡ е Корѹн Кесеѳија?
На изгрѡва или на заѡда?
И кудѡ е рекѡта Вистрица?
Чу да идем нѡга да си тражим“.
Баба се е жално заплакала
55 И на дете дѹма продумѹе:
„На истѡк се Корѹна наѡди,
Но он и тебе че да погѹби“.
Па улезна Дете Неделѡче,
Па улезна у лѡдни кошѡре
60 Да избѡра кон'а пейливана.
Кој ка трѳгне, назаднишки лѡдне.
А што бѡше кон'а Дѡранина,
Ка га трѳгна нѡга за опѡшка,
Он си падна мѡре на колѡна!
65 Земѡл га е Дете Неделѡче
Да му биде докрај вѡрѳи другѡр.
- Изведе га на равни двѡрѡве,
Постегна му до девет колѡна.
И се метна кон'у на грѳбина,
70 И заметна сабл'а дамаскин'а,
Па си трѳгна по дрѹми широки,
Та е одил три г'и и три нѡчи,
Тѳга стигна на река Вистрица.
Там си наиде девет мили снае
75 Дека пѡру таја црѳна вѹна.
Запраша е девет мили снае,
Заштѡ пѡру таја црѳна вѹна.
Отгѡварат девет мили снае:
— „Пѡremo ја девет гѡдин време,
80 Пѡremo ја бѡла да си стане.
Зарѡби ни Корѹн Кесеѳија,
Што погуби наши девет мѹжа.
Кѳга стане бѡла, тѳга че ни пушти“.
Па им дѹма Дете Неделѡче:
85 — „Покажете Корѹнови двѡри,
Ја че идем с нѡга да се срѡчам,
А вие си по дѡма оидете!“
Показаја деветте робин'е,
На кудѡ су Корѹнови двѡри.
90 Сѡите девет слѳзи зарѡн'ија,
Дека млат јунак че да загиѡе.
Запраша ги Дете Неделѡче:
„Заштѡ вие свѡте заплакасте?“
Отгѡварат деветте робин'е:
95 „Заплакамо, млат че да загиѡеш;
Корѹн е ѡдѡл кол јунаци;
Дѡри су млат све с јунаѳке главе,
Сѡе е тѡва млат обградѡни!“
Па си траши Дете Неделѡче,
100 Но нѡтѡга кон'у си дѹма:
„Вѡрѳи кон'у, вѡрѳи бре другѡру,
Докрај вѡрѳи вие да остане!“
А кон'а му потиом гѡвѡри:
„Излазила сѡм девет мѡре пуги,
105 Излазила сѡм с нѡга на белега
И не сѡм се, јунак, бре усрамил!“
Па е одил два мѡра до плѡдне,
Нашѳл ми е Корѹнови двѡри,
Којто су лични ѡд двѡрѡве:
110 Наѡкол су мѡре оградѡни,
Оградѡни све с јунаѳке главе.
На кашиѡе два си змеја стојѹ.
Па ги прашѡ Дете Неделѡче:
„Тука ли е Корѹн Кесеѳија?“
115 — „Тука си е на дивѡн висѡки,
Но ти слѡзни, непѡзнѡн јуначе!“
Не слѡзнало Дете Неделѡче,
А улѡзе у рамни двѡрѡве,
Па извиѡа Корѹн Кесеѳију:
120 — „Ја излѡзни, Корѹн Кесеѳија,

- Да те видим, море, што иунак си!"
 Корѹна га бре трѣска растрѣсла,
 От дивани дѹма продумѹе:
 „Ја ти слѣзни, младо бре иуначе,
 125 По пладнина на мегдан че идем,
 Че врѣламо лѣка боздруган'а,
 Срѣшта нѣја на мегдан че стойш!"
 Па што бѣше Детѣ Недел'аче,
 Силно срѣце не га оставлаше,
 130 По двѳрове с кон'а расѳждаше,
 Дор се справи Корѹн-Кесеѳија.
 Трѣгнаѳи су два добра иунака,
 Па са ошли на пол'е ширѳко.
 Трѣгаѳи дѹма Корѹн Кесеѳија:
 135 „Ја застани мене на белѣга,
 Че ми срѣтнеш лѣка боздруган'а
 Лѣка, лѣк, деведесѣ ѳка!"
 Застанѳл је Детѣ Недел'аче,
 Застанѳл је нѣму на белѣга,
 140 Па е врѣл'ил Корѹн Кесеѳија
 Боздруган'а деведесѣ ѳка.
 Право мѣри иунаку главата.
 Кон'ѳт клекна нѣму на колѣна,
 Та преврѣл'и иунак над главата.
 145 Па си дѹма Корѹн Кесеѳија:
 — „Ја застанѳи ѳш едниѳш да мѣрим!"
 А детѣ му дѹма продумѹе:
 Слаушана ѳгъ Василъ Станѳевъ ѳгъ с. Габрешенѳи.

- „Едниѳш мене маѳка е раѳала,
 Тѳ застани мене на белѣга,
 150 Да посрѣтнеш лѣка боздруган'а!"
 Застанѳл је Корѹн Кесеѳија,
 Застанѳл је нѣму на белѣга.
 Па си мѣри Детѣ Недел'аче.
 Право мѣри кон'у у главата.
 155 Кон'ѳт клекна нѣму на колѣна,
 Та удари Корѹн у главата.
 Ка погубѳи Корѹн Кесеѳија,
 Земѳл му е таѳа рѹса глава
 И нѣгова лѣка боздруган'а,
 160 Та ги метна кон'у на терѳија
 И ѳидѣ у Корѹнови двѳри,
 Та му двѳри пл'ачка направѳло.
 И закарѳ Корѹница млада,
 Закарѳ ја на рѣка Бистриѳа,
 165 Па ву даде таѳа црѣна вѹна
 Да ја пѣре, бѣла да ја прави;
 Кѣга стѳне бѣла, трѣгаѳи че ја пѹшти.
 И си трѣгна по друм по путѳшта,
 Та ѳтиде у нѣгови двѳри,
 170 Па си турѳ Корѹнова глава,
 Па ја турѳ на двор на калија:
 Да се чѹди маѳло и голѳмо,
 Коѳ познаѣ Корѹнова глава,
 Какѳ бѣше иунак над иунаѳи!

42. Нерудинка бре невѣста.

- 1 „Нерудинко, бре невѣсто.
 Имаш вино за пиѣн'е
 И раѳија за крѣчмѣн'е?
 Бѣло лице за целѳвка,
 5 Раѳна снага за лубѣн'е?
 Црѣни ѳчи за гледѳн'е,
 Рѹса кѳса за мрѣсен'е?"
 — „Имам, имам, кѣѳѳ нѣмам!
 Амѳ имам мѹшко детѣ,
 10 Мѹшко детѣ, Костаѳинче,
 Што видѹе, сѣ казѹе,
 Сѣ казѹе на баштѳ си,
 На баштѳ си, кир Мандѳла".
 „Нерудинко, бре невѣсто.
 15 На детѣго лѣсно бѳва:
 Згрѣи му вѳда за бриѳѣн'е,
 Узѳври ја за парѣн'е,
 Бриѳѣѳчи, заклѳл би га".
 Турѳи вѳда за бриѳѣн'е,
 20 Оѳѳ станѳ за парѣн'е.
 Бриѳѣѳчи, заклѳл га е.
 Врѣл'ѳла га у земнико,
 У земнико, зад бѣчѳвите.
 Па си доѳдѣ кир Мандѳле.
 25 „Нерудинко, бре невѣсто,
 Та каѳо ни мѹшко детѣ,
 Мѹшко детѣ, Костаѳинче?"
 Па говѳри Нерудинка:
 — „Ванѳло е по селѳто
 30 По селѳто сѣс деѳѳата".
 Па говѳри кир Мандѳле:
 „Не лѣш, не лѣш, Нерудинко,
 Што е товѳ у земнико?
 Мѹшко детѣ у земнико,
 35 Мѹшко детѣ, Костаѳинче!
 Забриѳѳено, заклѳ'ѳено,
 Заклѳ'ѳено, па врѣл'ѳено,
 Па врѣл'ѳено зад бѣчѳвите?"
 Па ја ванѳ кир Мандѳле,
 40 Усиѳѳа ја с лоѳи и вѳсок,
 Па запалѳи да му свѣти.
 Он вѣѳѳера, ѳѳѳ свѣти.
 Проговѳри Нерудинка:
 „Та код Вѳга, кир Мандѳле,
 45 Не е ли те жал за мене?
 За моѳто бѣло лице,

За мојата рамва снага,
 За моите прѣни дѣти?
 Проговори кир Мандле:
 50 — „Та код Бога, Нерудинко!

Не е ли ти, Нерудинко,
 Жал за наше мѣшко детѣ,
 Мѣшко детѣ, Костадинче?“

43. Сѣн за Сѣвда.

1	Сѣвдо, не легна ли,	Сѣвдо, не засна ли,
	не видѣ ли,	сѣн за мене,
	къко јазе,	два за тебе?
	сторимо се,	два голуба,
5	два голуба,	два ешѣве,
	па литнамо,	па врѣкнамо,
	но оидомо,	там надѣле,
	там надѣле,	у нѣвите
	да клувѣмо,	бел пченица.
10	малко смо си,	поклували,
	повеч смо си	оронѣли.
	спазѣна ни	полаците,
	па говѣру	полаците:
	ѣшо, ѣшо	два голуба,
15	два голуба	два ешѣве!
	врѣлѣ пушка	пронуди ни.
	па литнамо,	па врѣкнамо,
	па оидомо	па надѣле,
	па надѣле	у доѣсто.
20	да клувѣмо	бело грѣзе.
	малку смо си	поклували,
	повеч смо си	оронѣли.
	спазѣна ни	полаците,
	па говѣру	полаците:
25	ѣшо, ѣшо	два голуба!
	врѣлѣ пушка	пронуди ни,
	па литнамо	па врѣкнамо,
	па оидомо	там надѣле,
	там надѣле	у бѣшците
30	да клувѣмо	мѣдри сливи.
	малку смо си	поклували,
	мѣдгу смо си	оронѣли.
	спазѣна ни	полаците.
	врѣлѣ пушка	ударѣ ме,
35	ударѣ ме	дѣсно крило!

Слушани отъ Стоименка Стойова отъ с. Габрешевца.

44. Петрунчица мала момѣ.

1	Срет селѣто ѡро ѣгра,	бре Петрунко, мала момѣ,
	Петрунѣа им танѣц вѣди,	„ „ „ „
	На две ѡра танѣц вѣди,	„ „ „ „
	На трѣикѣто постѣпуе,	„ „ „ „
5	Овѣдѣл ѣде чѣжди ѣунаѣ,	„ „ „ „
	Па се вана до Петрунѣа,	„ „ „ „
	Сѣс чѣжме воѣ прѣве гази,	„ „ „ „

	Със рѹге воі пѡде ва̀га,	бре	Петру̀нке,	ма̀ла	мо̀ме,
	С пиштѡдѹге воі пѡвте трѡпѹ,	"	"	"	"
10	Със скѡпци воі кѡса мрѣси,	"	"	"	"
	Със чѡлма воі кѹтка рѡнѹ,	"	"	"	"
	Петру̀нка му говѡреше,	"	"	"	"
	— „Насѡт, насѡт, чѹжди іунѡк,	"	"	"	"
	Евѡ брат ми, кудѡ стой,	"	"	"	"
15	Кудѡ стой, кудѡ глѡда,	"	"	"	"
	На мѡнека гла̀ва врѣти,	"	"	"	"
	На тѐбека нѡжи ва̀ди,	"	"	"	"
	Проговѡри чѹжди іунѡк,	"	"	"	"
	Игра̀и, игра̀и, бре Петру̀нко,	"	"	"	"
20	Ако глѡда, нека̀ глѡда,	"	"	"	"
	Ако врѣти, нека̀ врѣти,	"	"	"	"
	И он гла̀ва и іа гла̀ва,	"	"	"	"
	И он нѡжа и іа нѡжа,	"	"	"	"
	Петру̀нка му говѡреше,	"	"	"	"
25	Насѡт, насѡт, чѹжди іунѡк,	"	"	"	"
	Да би рѹка прибирѡла,	"	"	"	"
	Сѡкви трѡвки кѹкѡ тѐбе,	"	"	"	"
	Гра̀дина би загра̀дила,	"	"	"	"
	Тѐбе би те трѣн турѣла,	"	"	"	"
30	Трѣн турѣла на прѡлазо,	"	"	"	"
	С пѡде би те премѣтѡла,	"	"	"	"
	С га̀тан би те измѣтѡла,	"	"	"	"

Слушана отъ Ана Цехова отъ с. Габрешевци.

45. Срамежлѣиво момче.

I.

1	Пѡде поїѡ у конѡпѡге,	воївѡдо,	воївѡдо	мо̀ме,
	Момчѡ игра със девоїче,	"	"	"
	Момчѡ бѣло срамежлѣиво,	"	"	"
	У сра̀мове продумѡло,	"	"	"
5	Даї ми, мо̀ме, бѣло лицѐ,	"	"	"
	Бѣло лицѐ за целѣвка,	"	"	"
	Момѡ билѡ атѣрѣїка,	"	"	"
	Атѣр да му не растѹри,	"	"	"
	Далѡ му е бѣло лицѐ,	"	"	"
10	Бѣло лицѐ за целѣвка,	"	"	"

II.

1	Пѡде поїѡ у конѡпѡге,	воївѡдо,	воївѡдо	мо̀ме,
	Момчѡ игра със девоїче,	"	"	"
	Момчѡ бѣло срамежлѣиво,	"	"	"
	У сра̀мове продумѡло,	"	"	"
5	Даї ми, мо̀ме, ра̀мна сна̀га,	"	"	"
	Ра̀мна сна̀га за гѹбенѡге,	"	"	"
	Момѡ билѡ атѣрѣїка,	"	"	"
	Атѣр да му не растѹри,	"	"	"
	Далѡ му е ра̀мна сна̀га,	"	"	"
10	Ра̀мна сна̀га за гѹбенѡге,	"	"	"

III.

1	Пиле поїе у кондиге, воївѣдо, воївѣдо мѣме,			
	Момчѣ ягра със девѣче,	"	"	"
	Момчѣ било срамежливѣ,	"	"	"
	У срамове продумало,	"	"	"
5	Даї ми, мѣме, прѣни ъчи,	"	"	"
	Прѣни ъчи за гледанге,	"	"	"
	Момѣ била атърциїка,	"	"	"
	Атър да му не растѣри,	"	"	"
	Далѣ му е прѣни ъчи	"	"	"
10	Прѣни ъчи за гледанге.	"	"	"

46. Јован и Стоїан затворени от турци.

1	Стѣни, мале, не станѣла:	35	Дѣвет гѣдин кѣко лежѣ!
	Турци село заробиѣ,		Па поїдѣва нанагорѣ,
	Заробиѣ заплениѣ.		Нанагорѣ ус чаршиѣ,
	Два ти сїна откарѣѣ,		Та сретнѣли нѣна маїка,
5	Два ти сїна, два близнѣка,		Нѣна маїка пчѣле нѣси.
	Едѣн Јовѣн, едѣн Стоїан.	40	„А ої, стрїно, мїла стрїно,
	Откарѣѣ затвориѣ		Дек че нѣсиш сїтне пчѣле?“
	У цѣрева бре тѣмница,		— „А ої, сїнко, мїли сїнко,
	Та лежѣѣ дѣвет гѣдин		Че гѣ нѣсим да гѣ дѣвам
10	И десѣта пѣста гѣдин,		За сїнѣве за глобѣве:
	Пѣста гѣдин половина.	45	Ете вѣчим кѣко лежѣ,
	Па говорѣ едѣн от нѣ:		Кѣко лежѣ дѣвет гѣдин!“
	— „Занѣцїїе, инсавлїїе,		Па поїдѣва нанагорѣ,
	Ја пуштѣте едѣн от нас,		Нанагорѣ ус чаршиѣ,
15	Едѣн от нас, едѣн от вас!		Па сретнѣли нѣна сестрѣ.
	Да вїдїмо коѣ време!	50	Нѣна сестрѣ дѣри нѣси.
	Ако си е пѣста прѣлет,		„А ої, сѣстро, мїла сѣстро,
	Да набѣре грѣс еглицѣ:		Дек че нѣсиш тѣнки дѣри?“
	Ако си е пѣста ѣсен,		— „А ої, братко, мїли братко,
20	Да испїе чѣша вїно.		Че гѣ нѣсим да гѣ дѣвам
	Не пуштїли едѣн от нѣ,	55	За братѣве за глобѣве!“
	Едѣн от нѣ, едѣн от нас,		Па поїдѣва нанагорѣ,
	Но пуштїли бре Јовѣна,		Нанагорѣ ус чаршиѣ.
	Бре Јовѣна и Стоїана.		Озгор иде Стоїановѣ,
25	Па поїдѣва нанагорѣ,		Стоїановѣ прѣвнѣо лѣбе,
	Нанагорѣ ус чаршиѣ,	60	И си вѣди мѣшко детѣ.
	Та сретнѣѣ нѣни баштѣ,		Че га вѣди да га дѣва
	Нѣни баштѣ конѣ кѣра.		За баштѣ сї, за чїча сї.
	„А ої, чїчо, мїли чїчо,		Улезвѣли у меїанѣ,
30	Дек че кѣраш врѣни конѣ?“		Па седвѣли да се брїчу.
	— „А ої, сїнко, мїли сїнко,	65	Па говорѣ мѣшко детѣ:
	Че гѣ кѣрам да гѣ дѣвам		„Ао, мале, старѣ мале,
	За сїнѣве за глобѣве:		Еї га тѣта, еї га чїча,
	Етѣ вѣчим дѣвет гѣдин,		Дека седу, та се брїчу!“

47. Вїтошо, висѣка планина.

1	Еї Вїтошо, морѣ,	висѣка планина,
	От тебека	по висѣка нѣма
	Прес тебека	нїгдѣ нїшто нѣма!

- Сал си има, морє, божур до колєна,
 5 През божуро - китени сватѡве,
 У сватѡве - китена невєста.
 На срєча ву - аїдучка воївѡда.
 — „Дѡбра срєча, морє, куме, и старѡїко!“
 — „Дал Бог добрѡ - аїдучка воївѡдо!“
 10 Па говѡри, морє, аїдучка воївѡда:
 „Ої ви вѡзи - куме, и старѡїко,
 Па даїте ми - китена невєста!“
 Проговѡру - кума и старѡїка:
 — „Глѡвѹ давам, морє, невєста не давам!“
 15 Па узнала, морє, аїдучка воївѡда,
 Па врѡзѡла - кума и старѡїка
 И убїла - млади младожєна,
 Та земѡла - китена невєста.
 Одвєли ѡ - у гѡра зелєна,
 20 Па турѡли - бре чєсна трапєза,
 Турѡли ѡ - слуга да им служи;
 Чѡша сїпе - сѡс слѡзи допунї.
 Па говѡри - аїдучка воївѡда:
 „Аѡ Бѡга - китена невєста,
 25 Дали ти жал, морє, за кум, за старѡїка,
 Или ти жал - за млад младожєна?“
 Проговори, морє, китена невєста:
 „Ої те тєбе - аїдучка воївѡда,
 Нї ми є жал - за кум, за старѡїка.
 30 Нї ми є жал - за млад младожєна!
 Останѡ ми - прѡстен' мєналиїа.
 Останѡ ми - у ѹїкїни цєнок“.
 Па говѡри - аїдучка воївѡда:
 „Заузви си - свїлєни рукавє,
 35 Па за̀прєгни - пѡле до пѡїасє,
 Па за̀гази - крѡви до колєна,
 Та си ѹзни - прѡстен' мєналиїа!“
 Заузвїла, морє, рѹкє до рамєна,
 За̀прєгнѡла, морє, пѡле до пѡїасє,
 40 Загазїла, морє, крѡви до колєна,
 Та брѡзнѡла, морє, у ѹїкїни цєнок,
 Та не узнѡ - прѡстен' мєналиїа.
 Но си узнѡ - нѡщє потѡїннчє.
 Убѡде сє, морє, у клєтѡто срѡцє
 45 Сѡмо нєчє - аїдучка воївѡда!

Слушани ѡтѡ Стоїменка Стоївова ѡтѡ с. Габрєшевци.

48. Лубовни припоїушкї ѡт с. Мєтоїїа.

I.

- 1 Стамєнко ѡди по скєлє,
 У рѹцє вѡси кондѹрє.
 Стамєнко вѡлїи говѡри:
 „Ела си, Рѡїне, краї мєне,
 5 Та да ти дадєм кондѹрє!“

- „Іа нєчєм, нєчєм, не мѡга (?)
 Нє ми сє вѡчат за нѡга“.
 Стамєнко вѡлїи говѡри:
 „Амї смє лїка прилїка,
 10 Какѡ два струка иглїка,
 Оздолє їдє тунтава,¹⁾
 Поп Мѡрко чє нї венчѡва.

¹⁾ Тунтава = глєста мѡгла.

II.

Црвено вино у шише,
Мара и Тодор у кошѐ!

III.

Црѣно елѣче, елѣче,
Манаџи Руса одвлѣче!

IV.

Која мома дрѣме,
Да се не надрѣме!
Мома Станка дрѣме,
Да се не надрѣме!
5 Викайте вои Владимира,
Да вои таралича,
Да вои паралича,
Да вои клѣца сѣме,
Да вои се не дрѣме!

Слушана отъ Мира Алексоя отъ с. Метохия.

V.

Доне, клубе дебелинско!
Ано, биволска мешино!
Доне, дрѣш иу горе!
Ано, дрѣш га доле!

VI.

Зададе се моголица
И у моголица росица.
Излезо јазе да видим:
Врѣзана Тѣна, врѣзана
5 За Рангелови зенги!
Рангел вои велги говори:
„Мирѣи си, Тѣне, не врагѣи!
Што си до сѣга видѣла,
10 На високото чардаче,
На шарѣното одарче:
Рамната снага трошѣне,
Бѣлата саѣа вагане,
Русата коса мрѣсенѣ.

49. Кога падне госта мъгла и дълго време не се дига, викатъ
орѣщу нея така:

I.

1 Беш, мѣгло, беш!
Те га иде Трѣчко,
Със зелѣно кончѣ,
Остра саблѣ нѣси,
5 Че те сечѣ, че те печѣ,
Че те нѣси на Крѣва-а-а-ви Камик¹⁾
Че те прави кѣзирок.
Беш мѣгло, беш, беш, бѣ-е-е-е-ш!

Слушана отъ Несторъ Стойчовъ, отъ с. Метохия.

II.

1 Беш, мѣгло, беш!
Те га иде Трѣчко,
Със зелѣно кончѣ,
Остра саблѣ нѣси.
5 Че те завѣге,
Че те врѣли пот лут,
Че те врѣли нат лут!

III.

1 Беш, мѣгло, беш!
Те га иде турчин,
Със зелѣно кончѣ,
Че те вѣне, че те јаѣне,
5 Че те вѣди на бѣл камик,

На бел камик на мермерник.
Че те клѣца у чугура,
Да си крѣми стѣката:
Овце и козе,
10 Свинѣ и говѣда,
Мѣчки и кѣчки-и-и-и!
Беш, мѣгло, бѣеш, беш, беш!

Слушана отъ Раѣна Бонеза, отъ с. Метохия.

I.

1 Прѣстани, вѣже, прѣстани!
Маѣка ти се мѣгеше,
Две дѣца вѣдеше:

Едно Станко, едно Преврѣтанко,
5 Едно сучѣ конци да си крѣни небо!
Преврѣни се небо, какѣ чисто
срѣбро!

¹⁾ Крѣвѣни Камикъ — име на планина, която се вижда отъ с. Метохия.

II.

- 1 Тамо, Боже, тамо-о-о-о
У пүсту гòру Олелію,
Кудè нєма òвце да блаіу,
" " кр̀аве да рикаіу,
5 " " м̀ачке да маучу.

- Кудè нєма пц̀ета да лаіу,
" " дец̀а да плачу!
Тамо, Боже, тамòооо!
У пүсту гòру Олелію!
10 У-у-у-гу-гу-гуууу!

Тия двѣ: „Престани, Боже, престани“ и „Тамо, Боже, тамо“ се рецитиратъ в̀рѣцу градоносєтѣ облакѣ, или п̀кѣ кога с нече завалѣлѣ градѣ.
Слушани отъ Несторѣ Стойчовѣ, отъ с. Метохия.

50. Играли баби по месечина.

- 1 Играли баби по месечина. 5 Д̀ека не сѣм ву платнò навїла".
Еднѣ се друга прекарув̀али:
— „Што са ти, б̀або, др̀л̀г̀ави òчи?“
— „Снаа ми г̀и е с кроснò пребїла, Д̀ека не сѣм ву к̀їка изм̀ела“.
Шѣ се на повоїница в̀ с. Добри-Долѣ.

51. Чудно бабино зєл'є.

- 1 Влєзла б̀аба у градина, дос, дос! Ка отк̀рїли шарєн зєлник, дос, дос!
Та набр̀ала ш̀ака зєл'є " " Искочїла с̀ура м̀еца " "
На ом̀еси шарєн зєлник " " Побег̀нали сел̀ан'єто " "
Нєшто кр̀ека у зєлникò " " 10 Кої с матика, кої с лонїта " "
5 Б̀аба вїка: „ж̀аба кр̀ека " " Сам си нòпо у шпїòко " "
Д̀еда вїка: „м̀еца ровè " "

Слушана отъ Мара Зарева отъ с. Добри-Долѣ.

52. Невеста и момче абанцичє.

- 1 Бре невєсто, бре уб̀ава!
Што си тòлку уїл'єна,
И сѣс пр̀їно забр̀адєна,
И сѣс пр̀їно прем̀єн'єна?"
5 — Абр̀є, м̀омчє абанцичє,
Што ме пїташ, чу ти кажем:
Етè вр̀єме шєс годїни,
Ка ми м̀омчè забег̀н̀ало:
Оставї ми м̀ушко детè,
10 М̀ушко детè, бре Доїчинчє.
Чè го ч̀екам іòш три годїн,
На д̀єтєто чу го дадем
Да се учи б̀єла к̀нїга,
Бєла к̀нїга, др̀їно писмо.
15 — Бре невєсто, бре уб̀ава,
Пòгледни ме у вр̀òчи!
Да не сѣм ти їазє м̀омчè!"
Пòгледн̀ала и позв̀ала
И позв̀ала, пригр̀н̀ала.
20 Жїви са се пригр̀н̀але
Мр̀тви са се раздєл̀їле.

Слушана отъ Мара Пейчова отъ с. Бисгьрѣ.

53. Уїл'єн Вєселїн.

- 1 Вєселїне, д̀обри домак̀їне!
В̀єсєла ти к̀їка и тр̀п̀єза,
Заштò си се їлно уїл'єло?
Далї нємаш ручòк и вєчєра,
5 Далї нємаш к̀авє шик̀ерлїїа,
Далї нємаш нїно и рак̀їїа?
— Имам, їмам, та к̀кò да нємам:
Сїна ж̀єн'їм, к̀єрка д̀анам,
Затòв̀а сѣм їлно уїл'єно!

54. Јана мајка на далеко дава.

- 1 Јана мајка на далеко дава,
Јана цекје дек ја мајка дава,
Но си сака дек ја срџе тегли.
Јана има деветина брајка,
5 Та на Јана потијо говорат:
— „Иди, Јано, иди, мила сестро,
Дек те дава наша мила мајка!
Ние сме ти деветина брајка,
Често че ти на гдсе додиме.
10 У годината сака недега!“
Тыгаи Јана оиде, дек ја мајка дава.
Па си чека тамџи девет годин.
Нема никој Јани да си дојде:
Нема мајка, нема мџли башта,
- 15 Нема Јанини мџли бре брајка.
Па си дџма Јана на мџли дџверје:
„Да идеме море да видиме!“
Ошлџ са си на баштини двори,
Па тамо Јана морџ говори:
20 „Аво мајле, аво мџла мајле!
Отвори ми, моџ мџло мајле!“
Ја мајка ву потијо говори:
— „Отџва, отџва, црџна чџмо,
Ти ископа деветина сџна!“
25 Па ву Јана потијо говори:
— „Не ти е, мајле, црџната чџма,
Но ти е мајле керка бре Јана“.

55. Јана, дели Димо и чудна звџрка.

- 1 Подувнаџ је тџи вџтер,
Подувнаџа и вџтрушка,
Та дигнаџа мома Јана,
Дигнаџа ја у гората.
5 На срџча ву дели Димо,
Па му Јана говдреше:
— „Дели Димо, брат да ми си!“
Дели Димо ву говори:
„У гдра се брат не ваџа,
10 У гдра се лџбе лџби!“
Сакаџа се, земџа се,
Водџа се три години,
Па здобиџа мџшко детџ,
Мџшко детџ, чџдна звџрка:
15 И без рџка, и без нџга,
И без дџсно црџно џко,
И без тџнџи половини.
Понџсоа да го крџстат.
- Та оидџа прџт црџквите
20 Црџквите се затвориџа,
Попџвете опемџа,
Гџковџте ослепџа.
Па врџнаџа мџшко детџ.
Црџквите се отвориџе,
25 Попџвете продџмаџе.
Гџковџте прогледџаџе,
Па поидџва на нагџре,
Та сретнаџа стџра баба:
— „Мори бабо, стџра бабо,
30 Да те цџнџим, да ни чџваш,
Да ни чџваш мџшко детџ,
Мџшко детџ, чџдна звџрка:
И без рџ*з и без нџга,
И без ... до црџно џко,
35 И без ... џи половини.“

Слушани отџ Злата Јначкова отџ с. Бистџрџ, родџна во с. Горво-Тџмџино.

56. Кога е мома от џрна родџ.

- 1 Постџи погрџи, моџ јасно слџнце,
Да навџза брату џкол рџка,
Да го прџтим цџру ју сватџве.
Ако е мома од џрна родџ,
5 Се че конџи играџчки да дојдат,
Конџ Зелџнко оро пџливанско!
Ако е мома од лоша родџ,
Сџ че конџи кривџџчки да дојдат,
Конџ Зелџнко на две ни три нџсе!

57. Марко си женџи дете пџлонаџе.

- 1 Сџди Марко морџ на висџки чџрдаџ,
Та си глџда „ нагџре надџле,
И наџ-вџче „ вис ширџко нџлџе.
Та соглџда „ мома и невџста,
5 Мома кџси, „ а невџста џре,

- С една коса морѣ три ѓткоса кара:
 Прѣви ѓткос " трава детелина,
 Други ѓткос " црѣвѣна рѣжица.
 Треѣки ѓткос, " тоѣ рѣн босил'ок.
 10 С едно рѣло " до три бразди кара:
 Прѣва бразда " ечмик шесторѣди,
 Втора бразда " таѣ бѣла лченица,
 Треѣка бразда " тоѣ сѣтно прѣсо.
 Проговѣра Марко на негово л'убе:
 15 „Што си нѣмам морѣ ѣа сина, ѣа брата!“
 Проговѣра " Марковото л'убе:
 — „Морѣ Марко " млади бре на Марко,
 Ели имаш " сина у пѣлени!“
 Затѣкми си " г'издава девоѣка,
 20 Расплака се " млади младожен'ѣ,
 Сѣте са го " одрѣт бре мирѣле,
 На пришла е " г'издава девоѣка.
 Удрила го " по дѣснию образ
 Оставѣла " до дѣвет нишѣна.

Слушана отъ Гица Пейчова отъ с. Долно-Глѣмино.

58. Жетварски пѣвони изъ с. Треклина.

- I.
- 1 Рѣно ми ѣе слѣнце огреѣало,
 Юш по рѣно росѣ не опада,
 Не опада од мѣмино цвѣѣке,
 От мѣмино и ѣот невестино.
 5 Мѣминото овчарѣ га бѣру,
 Невѣстино орачѣ га бѣру;
 Невѣстино на рѣло га нѣсу.
 Мѣминото на главу га нѣсу.
- 10 Премени се Маргитино рѣо.
 Накити се Маргитини к'итке,
 Па си узвѣ зелѣните стѣмне,
 Та отиде на чѣшме шарѣне;
 Там седѣше едно лѣдо младо.
- 15 „Такѣм Бѣга, Маргитина маѣка,
 Да кудѣ е Маргита девоѣка?“
 Проговѣра Маргитина маѣка:
 „Ичѣра е Маргита умрѣла.
 Давѣска смо неѣа закопали“.
- 20 Проговѣра едно лѣдо младо:
 „Не лѣш, не лѣш, Маргитина маѣка,
 Синочка бѣше Маргита на вода,
 Нѣина коса рука ми прежилѣ
 Нѣино лице зѣби ми искрѣти“.
- II.
- 1 Караѣ, Дѣно, на краѣ да карамо,
 На краѣ, кажу, зелѣно ливѣге,
 На ливѣге дрѣво обленѣво.
 Под дрѣвото шарѣна постѣл'ѣ.
 5 На постѣлѣ Илѣна терсѣа.
 И до него Лозѣна девоѣка.
 Он воѣ шѣѣе саѣа бурманлѣна,
 Она нѣму вѣзѣна кошѣл'ѣ
- III.
- 1 Слѣнце заѣдѣ, мрав по полѣ паднѣ.
 Етрѣве се у двѣри собираѣу,
 Рѣт се рѣду на вода да ѣду.
 Еднѣ рѣче: „ѣцѣтре довѣсо“,
 5 Другѣ рѣче: „на плѣдне довѣсо“,
 Треѣка рѣче: „сѣночка довѣсо“.
- IV.
- 1 Поѣдо по путо, брѣѣ лѣле Лозѣ,
 К'итка ми паднѣ, " " "
 Од рѣса глава, " " "
 От дѣсна страна, " " "
 5 Коѣ ми ѣа наѣдѣ, " " "
 Да ми ѣа дадѣ, " " "
 Лѣдо ѣа наѣдѣ, " " "
 Да ми ѣа дадѣ, " " "

V.

- 1 Момчѐ вика девѝче:
„Приѝди мѝме, приступи,
Да ти дамѝм ѝабука!“
Не воѝ даде ѝабука,
5 Но ѝа ванѝ за рѝка.

- Вѝди, вѝди, га дѝма:
„На ти, мѝмо, одмѝна,
Мѝне бѝла премѝна,
Тѝти вѝда студѝна,
10 Тѝбе кѝшта метѝна!“

Слушана отъ Столника Милачкова Балабанова.

59. Зажен'ил се е воивѝда.

- 1 Зажен'ил се е воивѝда.
Че ѝзне момѝ от село.
Никоѝ не знаѝ коѝа че.
Оно ѝе ѝане ѝубѝво.
5 Чуло ѝе ѝане бегѝло,
Бегѝло гѝра зелѝна,
Па на горѝта дѝмаше:
„Гѝро ле, гѝро зелѝна,
Имаш ли дрѝво висѝко,
10 Ѓа да се мѝло обѝсим,
Да ме не ѝзне воивѝда?“
Па воѝ горѝта дѝмаше:
„Ѓане ле, Ѓане ѝубѝво,
Имам си дрѝво висѝко,
15 Ти да се мѝло обѝсиш!“
Зажен'ил се е воивѝда.
Че ѝзне момѝ от село.
Никоѝ не знаѝ коѝа че.

- Оно ѝе ѝане ѝубѝво.
20 Чуло ѝе ѝане бегѝло,
Бегѝло гѝра зелѝна,
Па на горѝта дѝмаше:
„Гѝро ле, гѝро зелѝна,
Имаш ли студѝн клѝденѝц,
25 Ѓа да се мѝло удѝвим
Да ме не ѝзне воивѝда?
Имаш ли ѝама длѝбѝка,
Ѓа да се мѝло закѝпам
Да ме не ѝзне воивѝда?“
30 Па воѝ горѝта дѝмаше:
„Ѓане ле, Ѓане ѝубѝво,
Имам си студѝн клѝденѝц,
Ти да се мѝло удѝвиш:
Имам си ѝама длѝбѝка,
35 Ти да се мѝло закѝпам
Да те не ѝзне воивѝда“.

60. Невѝста се оплаква на горѝта.

- 1 Жѝлна, гѝро, жал ми е на тѝбе,
И на тѝбе, и на моѝа мѝйка,
Дѝка ме е мѝло ожен'ило,
Ожен'ило на зло намерѝло:
5 На зѝл свѝкръ, на по зла свѝкрѝва,
Два девѝра, врѝли кавѝаѝиѝе,

- Две зѝлвиѝе, како л'утѝ змѝѝе,
Ѓа л'ѝбето, врѝла ниѝаниѝа,
Вѝз дѝн ниѝе, свѝноч зѝдукѝѝе.
10 Омрѝзнѝ ми вѝчер да га чѝкам,
Омрѝзнѝ ми пѝрти да отвѝрам,
Омрѝзнѝ ми зѝдуклѝк да крѝем.

61. За приспиване на дете.

- 1 Нани, мѝцо, караѝаѝо,
Дѝгни нѝга, пушти вѝда,
Да промѝлѝе водѝница,

- Да умѝлѝе гѝрѝин брѝшно.
5 Да омѝси бѝла кравѝа,
Да наран'и турѝѝтата!

62. Песен ва сеѝенка.

- 1 Спиѝе ми се, лѝга ми се,
Сѝн ми не доѝди.
Селѝ ѝма мѝлка момѝ
При нѝѝа да пѝспим.
5 Она ѝче и ѝа ѝчу,
Мѝйка воѝ не дава.
На мѝйка воѝ лѝсно бѝва,

- Паѝ че да ѝа даѝе:
На мѝйка воѝ гѝйна крѝша,
10 Паѝ че да ѝа даѝе!
Спиѝе ми се, лѝга ми се,
Сѝн ми не доѝди.
Селѝ ѝма мѝлка момѝ
При нѝѝа да пѝспим.

<p>15 Она дче и ја дчу,
Вашта вој не дава,
На башта вој лѣсно бива,
Пај че да ја даде:
На башта вој лула тутун',
20 Пај че да ја даде.
Она дче и ја дчу,
Врајка вој не дават,
На брајка вој лѣсно бива,
Пај че да ја дадѹ:
25 На брајка вој врѣни кон'и,
Пај че да ја дадѹ.</p> | <p>Она дче и ја дчу,
Сестре вој не дават,
На сестре вој лѣсно бива,
30 Пај че да ја дадѹ:
На сестре вој кѣндур црѣве,
Пај че да ја дадѹ.
Она дче и ја дчу,
Снае вој не дават,
35 На снае вој лѣсно бива,
Пај че да ја дадѹ:
На снае вој кѣтен ѣшмак
Пај че да ја дадѹ.</p> |
|---|--|

63. Марко бие либе по постела.

<p>1 Дал ми грѣми ил се зѣм'на тресѣ?
Ни ми грѣми, ни се зѣм'на тресѣ:
Марко бие либе по постела,
Ем га бие, ем га пај прашѹе:
5 „Кѣжи, мѡме, когѡ си лѹбила!“
— „Чу ти кѣжем, да га не менѣеш:
Лѹбила сѣм два млѣди терѣиѣ.“
„Кѣжи, мѡме, та што ти дадѡва!“
— „Чу ти кѣжем да ги не менѣеш:
10 Дѣдова ми до две бѣли сѣе.“
„Кѣжи, мѡме, та кудѣ г'и дѣна!“
— „Чу ти кѣжем да ги не менѣеш:
Еднѣ мѣне, еднѣ на сестра ми“.</p> | <p>Дал ми грѣми ил се зѣм'на тресѣ?
15 Ни ми грѣми, ни се зѣм'на тресѣ:
Марко бие либе по постела,
Ем га бие, ем га пај прашѹе:
„Кѣжи, мѡме, когѡ си лѹбила?“
— „Да ти кѣжем, да га не менѣеш:
20 Лѹбила сѣм два млѣди овчѣра.“
„Кѣжи, мѡме, та што ти дадѡва!“
— „Чу ти кѣжем, да ги не менѣеш:
Дѣдова ми до две рѹна црѣни.“
Кѣжи, мѡме, да кудѣ г'и денѣ!“
25 „Чу ти кѣжем да ги не менѣеш:
Едно мѣне едно на сестра ми“.</p> |
|---|--|

64. Жетварока песен.

<p>1 Лѣна лѣн сеѣала,
По друм по раздрѹме
По сво бѣнско пѡлѣ
Црѣно га сеѣала
5 Зелѣно никнѣло
Мѡраво пупѣло
'Алаво цѣвтѣло
Лѣна лѣн сеѣала
По друм по раздрѹме
10 По сво бѣнско пѡлѣ
Бѣло га сеѣала
Син'о изникнѣло
Зелѣно пупѣло
Жлѣтѡ е цѣвтѣло</p> | <p>Лѣно, мѡме Лѣно,
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "
" " "</p> |
|---|---|

65. Мама и сирѡма момче.

<p>1 Јѣне, бѣло Јѣне!
Дѹмај, Јѣне, дѹмај,
Дѹмај на мајка ти
И пај на башта ти!
5 Дѹмам, лѹдо, дѹмам
И сидшти им дѹмам:</p> | <p>И мама ме дава,
И мама и тѣта,
Ама ја те нѣчу,
10 О'ти си сирѡма.
Ништо нигде нѣмам:
Еднѣ кѡн'а ѣмам,</p> |
|--|--|

И она је чужда,
 Чужда царева е.
 15 Царът ти ја даде
 За година време,
 Малко да појаш
 Тавра да починиш,
 Мене да излџеш,
 20 Ама ја те нечу!
 Јане, бело Јане,
 Думај, Јане, думај,
 Думај на мајка ти
 И пај на башта ти!
 25 Думај, лудо, думај
 И снашти им думај:
 И мама ме дава,
 И мама и тата,
 Ама ја те нечу,
 30 'Оти си сиромј.
 Ништо нигде немај:

Една кџпта имај,
 И она је чужда,
 Чужда, царева је.
 35 Царът ти ја даде
 За година време,
 Малку да поседиш,
 Тавра да починиш,
 Мене да излџеш,
 40 Ама, ја те нечу!
 Една п'јва имај
 И она је чужда,
 Чужда, царева је.
 Царът ти ја даде
 45 За година време,
 Н'јва да подреш
 Тавра да починеш
 Мене да излџеш,
 Ама ја те нечу!"

66. Пиле долетело, абъри донело.

1 Пиле, Мајро пиле,
 Пиле долетело,
 Абъри донело:
 Мајка ти умрела,
 5 Оро да не играш,
 Песен да не идеш,
 К'йтке да не нџсиш,
 Бело да не нџсиш,
 Мајка да желдеш!
 10 Пиле, Мајро пиле,
 Пиле долетело,
 Абъри донело:

Башта ти е умрел,
 Брајка ти умрели,
 15 Сестре ти умрели,
 Оро да не играш,
 Песен да не поеш,
 К'йтке да не нџсиш,
 Бело да не нџсиш,
 20 Башта да желдеш,
 Брајка да желдеш,
 Сестре да желдеш,
 Пиле, Мајро пиле!

67. Бела Неда.

1 Пиле поје у конџге, Неџо, Неџо, бџла Неџо
 Не е пиле у конџге " " " "
 Но е бџла бџла Неџа " " " "
 Оздџл јду џандарџто " " " "
 5 И сџс н'ј е начџлникџт " " " "
 Начџлникџт говџреше " " " "
 „Еј џандџри, мој момџци " " " "
 Ја ванџте бџла Неџа " " " "
 Ванџте ја, врџџете ја " " " "
 10 Врџџете ја заџи мене " " " "
 Заџи мене на терџџија " " " "
 Послушџија џандарџте " " " "
 Послушџија начџлникџт " " " "
 Ванџли су бџла Неџа " " " "
 15 Ванџли ја, врџџали ја " " " "
 Врџџали ја заџи неџа " " " "
 Заџи неџа на терџџија " " " "

68. Стоян и мома бугарка.

- 1 Рано е Стоян подранил
У гора на лов да иде.
Къга у гора пристигна,
На срешта му са три моме:
- 5 Пръвата беше влайна,
Втората беше гръкина,
Третиата беше бугарка.
Влайна вел'и говори:
„Узни ме мене, делию:
10 Ia имам да ти докарам
До девет стада имане!“
Втората вел'и говори:
„Узни ме мене, делию:
Ia имам да ти донесем,
15 До девет мъски имане!“
Третиата вел'и говори:
Узни ме мене, делию:
Ia немам ништо и нигде,
Ама съм бере убава!“
- 20 Чудом се чуди делия,
Къко да прави с три моми:
Дали да узне влайна,
Дали да узне гръкина,
Или да узне бугарка!
- 25 Насат се врѣча делия,
Ta си при маика отишъл,
Па си на маика думаше:
„Кажи ми, мамо, учи ме,
Къкво да правим с три моми.
30 Дали да узнем влайна,
Или да узнем гръкина,
Или да узнем бугарка?“
Маика му вел'и говори:
„Да узнеш, синко, влайна,
35 Стадо се лѣсно разводи:
Да узнеш, синко, гръкина,
Имане се лѣсно печал'и:
Узни си, синко, бугарка:
Убос се с пари не купѣе!“
- 40 На се насаде поврѣна,
Та си при моми отиде.
Делия вел'и говори:
„Коиа през море преплива,
Таиа чу узнем за мене!“
- 45 Прѣва се врѣли влайна.
Врѣли се, но се удави!
Втора се врѣли гръкина,
Врѣли се, но се удави!
Третиа се врѣли бугарка,
50 Врѣли се и го преплива.

Всички — № № 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67 и 68 слушани отъ Столика Милачкова Балабалова отъ с. Треслина.

69. Елена робина.

- 1 Е, Елено, Елено робин'о!
Што е врѣва бѣгу у дворѣве:
Дали бѣгу двѣри попадаја,
Ели бѣгу кадѣна умрѣла,
- 5 Ели бѣгу слугин'а бегала!
Не са бѣгу двѣри попадали,
Ни е бѣгу кадѣна умрѣла,
Но е бѣгу слугин'а бегала,
Ем бегала, ем кон'а одвѣла,
- 10 Кон' одвѣла, ем црѣжѣ однѣла,
Црѣжѣ однѣла, детѣ одвѣла.
Пратѣ бѣго два брѣзи јунака.
- Стигнаа си Елена робин'а.
Ни ја бија, ни ја дип мучија,
15 Само Елена они питаја:
— „Е, Елено, Елено робин'о!
Къга бегà, оти кон' одвѣде:
Ка бегà, оти црѣжѣ однѣсе;
Ка бегà, оти детѣ одвѣде?“
- 20 Одговара Елена робин'а:
— „Кон'а водим, пѣна да не одим,
Црѣжѣ нѣсим, гѣла да не одим,
Детѣ водим, самà да не идем.“

70. Момина жалба.

- 1 Гул се рон'и, по девѣче пада,
По девѣче по белата саја.
— „Дрѣш се, г'уле, зелен не опадај,
Врѣз мене е таиа врѣла жалба:
- 5 Млат ме сака, старо че ме земе!
Да знам, да знам, старо да ме земе,
Да си зѣмем ветите клучѣве,
Да отклѣпим ветата градина,
Да набѣрем китка пелинова,
10 Да утрѣтам моѣ бело лице.
Къга доиде старо да целива,
Пелин мое лице да мереше!
Да знам, да знам, младо да ме земе,
Чу да зѣмем новите клучѣве,

- 15 Да отклоним новата градина,
Да набѣрем китка босилкова,
Да утрѣлам моѣ бело лице.

Къга поидем младо да целивам
Моѣ лице на босилък да мереше!"

Тѣзи двѣ пѣсни сѣ хоровадни отъ Горня-Любата.

71. Петрунка и чужд делиѣ.

- 1 Свадѣ, ъди обеѣди
Нигде село, нигде мома!
Оидѣ село Петрунчино,
Тамо наидѣ до три ѡра:
5 Едно ѡро — свѣ девѡице,
Друго ѡро — свѣ ергѣне,
Трѣико ѡро — све невѣсте.
Па си поидѣ да се ване.
Не се ванѣ дѣка да е:
10 Не се ванѣ у ергѣне,
Ни се ванѣ у невѣсте,
Но се ванѣ у девѡице,
У девѡице на танецо,
На танецо до Петрунка.
15 Със чижме воѣ прѣве кѡга.
Па говѡри бре Петрунка:
„Мудро играѣ, чуж делиѣ:
Енѣ дѣка брат ми глѣда,
На мѣнека глава вртѣ,
20 На тѣбека нѣжи тѣгли!"
Па говѡри чуж делиѣ:
— „Играѣ, играѣ, бре Петрунко!
Ако вртѣ, нѣка вртѣ:

- И он глава и ѣа глава:
25 Ако тѣгли, нѣка тѣгли:
И он нѣжи и ѣа нѣжи!"
Със чалма воѣ пѣро крѣши.
Па говѡри бре Петрунка:
— „Мудро играѣ, чуж делиѣ!"
30 Енѣ дѣка брат ми глѣда,
На мѣнека глава вртѣ,
На тѣбека нѣшка тѣгли!"
Па говѡри чуж делиѣ:
— „Играѣ, играѣ, бре Петрунко!"
35 Ако глѣда, нѣка глѣда:
И он глава и ѣа глава,
И он нѣшка и ѣа нѣшка!
Със нѣжи воѣ лѣса¹⁾ мрѣси.
Проговорѣ бре Петрунка:
40 — „Мудро играѣ, чуж делиѣ!"
Енѣ дѣка брат ми глѣда!"
Проговорѣ чуж делиѣ:
„Играѣ, играѣ, бре Петрунко!"
Нѣе че си продумѣти,
45 ѣа че си му митѡ дѣти,
Нече мѣне задеваги."

Хоровадна отъ с. Мусулъ. Слушана отъ баба Петра Цекова.

72. Петрунка и луд аѣамиѣ.

- 1 Петрунчице, мѡла мѡме ле, мѡла мѡме!
Петрунчица оро игра ле, оро игра,
Оро игра, танец води ле, танец води,
Лудо стой, та ѣа глѣда.
5 Стоѣѣ лудо, глѣдѣ лудо:
Нѡве му се удубѣѣа
Стоѣѣечи, глѣдѣечи.
Проговорѣ врана кѡга:
— „Чорбаѣѣѣ; аѣамиѣ,
10 Мой нѡве дрѣве ли са,
Моѣ срѣце камѣк ли е,
Мой очи звѣзди ли са?"
Почудѣ се лудо младо,
Па извадѣ ѡстри нѣжи,
15 Та ги побѣ прѣна зѣмѣи,
Та си вртѣ врана кѡга,

- Па се ванѣ до Петрунка.
С кѡпата ву китка трѡши,
А със сѡбѣта пѡли мрѣси,
20 А със рѣце пѡѣас вѡга.
Петрунка му говѡреше:
— „Назѣт, назѣт, лудо младо,
Енѣ брат ми дѣка глѣда,
На мѣнека глава вртѣ,
25 На тѣбека нѣшка тѣгли."
А лудо ву говѡреше:
— „Играѣ, играѣ, бре Петрунко!"
И он глава и ѣа глава.
И он нѣшка и ѣа нѣшка!"
30 Петрунка му говѡреше:
— „Енѣ дѣка тѣта стой,
На мѣнека глава вртѣ,

¹⁾ гѡгаѣи

На тебека сабга тегли".
А лудо ву говдреше:
35 „Играі, играі, бре Петрунко!

И он глава и ја глава,
И он сабга и ја сабга!"

Слушана отъ баба Тасни Галабова отъ Босниградъ.

73. Сѣвде гѣм.

1	Морй моме,	Сѣвде гѣм,	мала моме,
	Приди дѣди	"	" до колѣно,
	Не се дрѣжи	"	" на голѣмо,
	Та распѣкѣаі	"	" елѣчето,
5	Та извади	"	" тѣнко рѣзе,
	Три гѣдин е	"	" непѣрено,
	Три прѣста е	"	" кир ванало!
	— „Лудо морѣ	"	" ацамію,
	Лелй трѣбе	"	" цан корито,
10	Лелй трѣбе	"	" бистра вода,
	Лелй трѣбе	"	" рѣкѣ сацун,
	Лелй трѣбе	"	" іасно слѣнце,
	Лелй трѣбе	"	" рѣтко кѣлѣ!"
	— „Моме, тебе	"	" да ти кажем:
15	Цан корито	"	" твой уста,
	Бистра вода	"	" твой слѣзи,
	Рѣкѣ сацун	"	" твой рѣце,
	Тин вѣтър	"	" твоја дѣша,
	Рѣтко кѣлѣ	"	" твой прѣсти,
20	Іасно слѣнце	"	" твоѣ лѣце!"

Слушана отъ баба Тасни Галабова отъ Босниградъ. Пѣе се на сѣдѣнка. Тирѣді стара пѣсенъ.

74. Залѣгалка за дѣца въ люлка.

1	Нѣни ми, нѣни, детѣнце!	Девет им лѣлкѣ лѣлѣше
	Била Гургѣна сирачѣ,	И па им пѣсен пѣше:
	Расна Гургѣна порасна.	20 „Нѣни ми, нѣни, бабини,
	Чичи Гургѣна чуваіа,	Дали че баба да види,
5	Стрѣни Гургѣна даріа.	Гургѣни детѣ да лѣлѣ!"
	Расна Гургѣна порасна.	Когѣ им оидѣ на нѣва,
	Затѣмѣла се Гургѣна:	Девет им рѣла ѣреіа,
	Еднй валѣіа Гургѣни,	25 Десѣта бранѣ влачеше.
	Други кѣдеіа Гургѣни.	Когѣ им оидѣ на другѣ,
10	Гургѣна чичи говѣри:	Девет сагмѣла на нѣва.
	„Да идеш, чичо, да видиш,	Когѣ им оидѣ на трѣіка,
	Еднй ги кажа целѣге,	Девет обѣра говѣда,
	Други ги кажа цѣганѣ!"	30 Десѣти конѣ ергелѣ.
	Отишѣл чича да види.	Дошѣл іе чича ву, дошѣл:
15	Когѣ им доидѣ на двѣри,	— „Да идеш тамо, Гургѣно
	Девет етрѣви леп неча,	Онѣ си билѣ целѣге“.
	Десѣта стара свѣкрѣва,	

Слушана отъ Струма Гигова отъ с. Добри-Долъ.

75. Благоговіа.

- 1 Аїде аирліїа да є!
 Да оstarдееме, да обелееме.
 Какò Рїша и Вїтоша!
 У дом берикєт!
 5 Когò гòнїме, да ванеме,
 Кої ни мрзи, на мешїна да лзи!
- Кадє крїмїме, да илїди
 Кадє òреме, на зємг'а да натєгне!
 Кої ни бїе, Бог да го убїе!
 10 Од нєбо да течє, от зємг'а да рєсне.
 Аїде наздравє!!

Отъ Милаки Димитровъ, старецъ, отъ с. Добри-Долъ.

76. Вїанїа.

За першїтец.

Першгєц се лїти, момò го угасї.
 Сїс студєна вòда, сїс зелєна кїтка.

(По три пати се повтаря).

От подлїта.

- 1 „Што вїкаш, Ивòне (напр.) што плàчеш,
 Слїзи дòземи, гласи дòнебо?“
 — „Какò да не вїкам, какò да не плàчем!
 Лїти са ме рани налегòли“.
 5 „Не вїкаї, Ивòне, не плàчи:
 Те їда три квàчки, с дєвет пїлишта:
 С нòкти че исчїкаїа,
 С клунїци че исклїїа,
 Та че разблагне, какò мет и мòсло,
 10 Какò мет и мòсло, како прєсно млєко!“

Отъ Струма Гїгова отъ с. Добри-Долъ.

77. Канє, Канє, вакло їаг'не!

- 1 Канє, Канє вакло їаг'не!
 У когò си погледòло,
 Сєкому си бòлес дòло!
 Кому два гнї, кому три гнї,
 5 А на мєне три годїни!
 Три годїни лєтна трєска,
 Лєтна трєска, зимг'а бòлес!

78. Гугутєа гука осєе.

- 1 Гугутєа гука осєе,
 Невєста кòра волòве
 И на гугутєа думашє:
 „Гукаї ми думай, гòлабе,
 5 И їа сїм тєя гукало.
 Когò ме мòма плєтєше,
 Рїса ми кòса цївтєше;
 Когò ме тòта ранєше,
 Рамна ми снòга рєснєше;
 10 Сєгò ме мòма не плєтє,
 Рїса ми кòса повеїтє;
 Сєгò ме тòта не ранї,
 Рамна ми снòга покрєтє;
 Сєгò се мòре ожєнї:
 15 Рїса ми кòса смрєсїа,
 Рамна ми снòга стропїїа,
 Бòло ми лице повеїнò.

Шїе л Рангєлъ Стояновъ отъ Добри-Долъ.

79. Болен Доичин и сестра Ангелина.

- 1 Посилѣ се прѣна арапина,
Посилѣ се по Прилена града!
Та не дава млади да се жѣн'а.
Рана му е, Бог да го убие,
5 Рана му е девет вѣрни леба!
Манца му е, Бог да го убие,
Манра му девет крави ялови!
Вѣчер лѣби три красни девѣки.
Рѣдом рѣди по Прилена града,
10 Рѣдом рѣди око не оставѣа.
Ја што бѣше млада Ангелина,
Она има братец, болен Доичин.
Дошло ред до млада Ангелина
Да ја лѣби прѣна арапина.
- 15 Ја што бѣше млада Ангелина,
Но двор ђди и си слѣзи рѣни.
Согледа ја брат ву болен Доичин
И на неја потиом дѣмаше:
— „Такѡм Бога, млада Ангелино,
20 Заштѡ рѣниш тија ситни слѣзи?“
А што бѣше млада Ангелина,
Она пѣму тиѡ лепо дѣма:
— „Вала тебе, братко, болен Доичин,
Посилѣ се прѣна арапина,
25 Посилѣ се у Прилена града,
Та не дава млади да се жѣн'а:
Сѣка вѣчер до три мѡми лѣби
И е дошло рет по рет до мене!“
А што бѣше брат ву болен Доичин:
- 30 „Вала тебе, сѣстро Ангелино,
Ја улезни у лѣдни земници,
Та ѡтвори златни бре санѣци,
Извади ми сабѣа тупетина,
Та ја нѣси Димитру ковѣчу
35 Да потѡчи сабѣа тупетина!
Ако стѡнем, скѣпо че му платим,
Ако умрем, бѡж'а вересѣа!“
Па си земѡ млада Ангелина,
Па однѣсе сабѣа тупетина,
40 Однѣсе ја Димитру ковѣчу.
— „Вала тебе, лепа Ангелино,
- Че потѡчим сабѣа тупетина,
Ако дадѣш твоѣ бѣло лицѣ,
Твоѣ бѣло лицѣ на залѡга!“
- 45 Отишла е млада Ангелина,
И брату си тија дѣми дѣма.
Проговѡра брат ву, болен Доичин:
— „Ја улезни, сѣстро Ангелино,
Ја улезни ширѡки јаѣри,
50 Та изведи кон'а Дебел'ана,
Заведи г' Пѣтри албаѣтину,
Да ми Пѣтър кон'а бре потковѣ:
Ако стѡнем, скѣпо че му платим,
Ако умрем — бѡж'а вересѣа!“
- 55 Одвѣла е млада Ангелина,
Одвѣла е кон'а Дебел'ана,
Но и он ву сѣшто ѡговѡра:
И он сака мѡре бѣло лицѣ,
Бѣло лицѣ на залѡга да ѣ.
- 60 Отишла е млада Ангелина,
Отишла е при болен Доичина,
И сѣс слѣзи на брата си дѣма:
— „Леде брате, ти болен Доичине,
И он ѣска моѣ бѣло лицѣ,
65 Мое бѣло лицѣ на залѡга,
И тогаѣ че кон'а да потковѣ!“
Проговѡра брат ву, болен Доичин:
— „Иди, сѣстро, при млади еврѣиче,
Оно седѣ у тѣсни сокаѣци,
70 И му ѣскаѣ трѣста ѡршин платнѡ
Да увиѣм мой ситни кѡски!“
Донѣла е млада Ангелина,
Донѣла е трѣста ѡршин платнѡ.
Та си уви тија ситни кѡски,
- 75 Укаѣи се на кон' Дебел'ана.
И прѣметнѡ сабѣа тупетина.
Лѣсно се е сѣс арап расправѣл,
А пѡсле ми с Димитра ковѣча,
И наѣ пѡсле е Пѣтра албаѣтина.
- 80 Сѣкому се чѣсно бре расплатѣл.
Загубѣ се прѣна арапина!
Весѣлѣи се и стѡро и млади!

Слушана ѡтѣ Рангелѣ Стояновѣ ѡтѣ с. Добри-Доѣлѣ.

80. Караѣ Дѣно!

- 1 Караѣ Дѣно, караѣ Дѣно, караѣ Дѣно ле, на краѣ да карамо!
На краѣ ѣма, на краѣ ѣма, на краѣ ѣма ле зелѣна ливѡда.
У ливѡда, у ливѡда, у ливѡда ле студѣно клѡденче.
На клѡденче, на клѡденче, на клѡденче ле, гулѣма ѡблѡга:
5 Облагѡв се, облагѡв се, облагѡв се ле момчѣ и девоѣиче:
Момчѣ даде, момчѣ даде, момчѣ даде ле кон'а за петстѡтин,

- А девојче, а девојче, а девојче ле г'ердан за ил'адо
 Да си спиев, да си спиев, да си спиев ле на една постела,
 Да си спиев, да си спиев, да си спиев ле да се не закачава.
 10 Къд легнаа, къд легнаа, къд легнаа ле на една постела,
 Момче заспа, момче заспа, момче заспа ле како вакло иагне.
 А девојче, а девојче, а девојче ле, како мрѣна риба.
 На девојче, на девојче, на девојче ле на момче прохума:
 „Стани момче, стани момче, стани момче ле, да би не заспаало:
 15 Ја прежалѣ, ја прежалѣ, ја прежалѣ ле г'ердан за ил'адо,
 Ти не можеш, ти не можеш, ти не можеш ле кон'а за петстотин!“
 На се момче, на се момче, на се момче ле от с'ни разбудило,
 Та се они, та се они, та се они ле двама залубили.

81. Свети Илија и овѣс жито.

<p>1 Служила е брѣ светѣ Недѣла.
 Сви е светци нарѣт покап'ила,
 Сал не кан'и стар свет'и Илија,
 А свет'и се Илија разгута,
 5 Та си узна крѣсти и икони,
 Та си поидѣ пис под'е широко.
 Свѣто се е под'е преклон'ило,
 Сал се овѣс жито не преклон'ил,
 А свет'и га Илија проклн'а:
 10 — „Овѣсу, жито, овѣсу!
 Нели се неке преклон'иш,
 Ти да се рѣдиш прерѣдиш.</p> | <p>Та да на зѣмну натежиш;
 От тебе колѣч да нема,
 15 У црѣкву да те не пѣсѣв!“
 Къда си поидѣ низ гѣра,
 Сва се је гѣра клан'ала,
 Јавор се дрѣво не клан'а.
 Проклѣл га свет'и Илија:
 20 „Јаворе, дрѣво јаворе,
 Нели се и ти не клан'аш,
 От тебе порѣт да нема,
 И ништо да те не јаде!“</p> |
|---|--|

Слушани отъ Злата Мазниова, 36 годишна, отъ с. Доганица.

82. Г'ура Тъмничарин.

<p>1 Два се змеја на планина бијат.
 От н'и течѣ река Руменлија.
 Крај ву бие у т'мна т'мница,
 У т'мница Г'ура Тъмничарин.
 5 А при н'ѣга никој вѣгде нема,
 Само едно пиле соколѣнце,
 На га Г'ура млогу ск'упо чува:
 Перчик скубѣ, та му гн'ѣздо правя,
 Прѣсти трѣши, та га мѣсо рѣн'и,
 10 Слѣзи рѣн'и, та га вѣда пѣи.
 А сокол му потиѣо гѣвори:
 „Такѣм Бѣга, Г'уро Тъмничаре,
 Штѣ ме мене толку ск'упо чуваш?
 Дали кѣ ме ск'упо ти продаваш,
 15 Ели кѣ ме надалѣко пракаш?“
 А Г'ура му д'ума продумѣ:
 „Чуеш мене, пилѣнце соколѣче:
 Неку да те ск'упо ја продавам,
 А ку да те на далѣко пракам,
 20 На далѣко дѣр на мой двѣри:
 Ти да видиш мой рѣмни двѣри,</p> | <p>Рѣмни двѣри и пѣрти шарѣни,
 Дали стѣв, ел са собѣрени!
 И да видиш моѣ прѣви'ѣ л'убѣ,
 25 Дали сѣд'и, ил се ожен'ило!
 И да видиш моѣ стѣра мајка,
 Дал е жива, или је умрѣла!
 И да видиш моѣ милѣ сѣстра,
 Дали сѣд'и, ил се ожен'ила!
 30 А сокол му д'ума продумѣ:
 „Такѣм Бѣга, Г'уро Тъмничаре,
 Синок доидѣ от твоите двѣри:
 Дѣврите ти трава обраснали,
 А пѣртите вѣке собѣрени.
 35 На срет двѣри едно с'ѣо дрѣво,
 На дрѣвѣто до три куковѣци:
 Една к'ука, јазик не увлѣчи:
 Др'уга к'ука, јутро и на вѣчер,
 Трѣта к'ука, тиг'и к'ѣд се сѣти.“
 40 Отговѣра Г'ура, дѣбѣр јунак:
 „Такѣм Бѣга, пилѣнце соколѣче:
 Штѣтѣ к'ука, јазик не увлѣчи.</p> |
|--|--|

Това ми је моја стара мајка;
Штото кука, јутро и на вечер,
45 Това ми је моја мила сестра;

А што кука, тиги кѣд се сѣти,
Това ми е моје прѣвн'о губе!"

Слушана отъ Елена Цвѣтцова, 39 годишна, отъ с. Доганица,

83. Кѣта девојка.

1 Ој Кѣте, Кѣте, мори девојче,
Што ти прилѣга, мори, шамйиче,
Какѡ Мејмѣду, мори, пискѹлче!
Шимширѣм Јано, мори кадѣно!
5 Мѣлничка кѣтка, мори, шарѣна!
Бре ѣла, Кѣте мори, крај мѣне,
Пукнѣ, изгоре, мори, за тебе!
Дори да дојдеш, мори, крај мѣне!

Ој Кѣте, Кѣте, мори девојче,
10 Што ти прилѣча, мори, колѣнче,
Какѡ Мејмѣду, мори, палѣске!
Шимширѣм Јано, мори кадѣно!
Мѣлничка кѣтко, мори, шарѣна!
Бре ѣла, Кѣте, мори крај мѣне!
15 Пукнѣ, изгоре, мори, за тебе,
Дори да дојдеш, мори, крај мѣне!

Слушана отъ Иорданъ Михайловъ, 40 годишенъ, отъ с. Пальрица.

84. Стојана невѣста.

1 Стојано невѣсто,
Не ѡди ѹбаво,
Не нѡси гѣздаво,
Не мами ми сѣна,
5 Сѣна Костаѣина!
Сѣн ми бѡлен лежи
Тебе глѣдаеки.
Тебе зборѣеки!
Стојана говѡри:

10 „Стрѣно, мѣла стрѣно,
Зѣгради му, стрѣно,
Црѣква от камѣн'е,
Вѣроши го, стрѣно,
Сѣс бѣли варѡве!
15 Нѣѣа некѣ глѣда,
С нѣѣа некѣ збѡри,
С мѣне да не збѡри,
Сѣн да ти не ѹмре!“

85. Дете и Марко.

1 Свѡшти си е краљѣнца родѣла,
А оцѹтре е дете продумѣло:
„Аво мѣле, аво, мѣла мѣле,
Дѣи ми, мѣле, бѣштината кѡнѣ!
5 И па, мѣле, бѣштино оруж'е!“

И ку да збѡрем мѣлку воѣници:
Млѡгу мѣлку до петстѡтѣи дѹши.
К'у искѡчим на Стѣра плавѣна,
К'у си чекам Марко да си дѡѣде“.

86. Лоша невѣста.

1 Свѡшти ми е пѣша Кѣва дошла
И донѣла рѹно непѣрено,
О'ште го е прѣдеда ву стрѣгал.
И донѣла прѣца невѣрена
5 О'ште ѣа е прѣбаба ву прѣла.
На сѣте је ѣме прекрѣстила:

На свѣкѣро — гѣди пиѣаница,
На свѣкрѣва — црѣна подничѣрка,
На дѣверо — млади оройгра,
10 На зѣлвата — смѣкнѣ чорѣѣна,
На етрѣва — гѣдѣ конѣлѣрка.

Слушани отъ Ружена Стовалкова отъ с. Доганица, а родева въ Горно-Тлъмино,
65 годишна.

87. Кучка Павлевица.

1 Еднѣ Јана, морѣ, мецѹ дѣвет брѣта.
Кадѣ ѡда, = се и нѣѣа вода.
Од мѣлос ѣа, = на пазѣр одвѣли
От што вишли, = от сѣ ву кушѣли:

- 5 Купили ву, морѣ, потаино ноженце.
 Клѣта да е " кучка Павлѣвица!
 Штом видѣла, " веднак каскандиса,
 Каскандиса " кучка Павлѣвица.
 Сите са си " нарѣт излегнале,
 10 И си легна " Јана мила сестра.
 Извадила " потаино ноженце,
 Турила го " под шарено зглаве.
 Па станала " кучка Павлѣвица,
 Та си зема " потаино ноженце,
 15 Та улезна " у ладни земници,
 Та убѣде " товари кон'ѣве
 И сосади " до девет кошара;
 И улезна " у ладни земници,
 Та отпушти " девет бѣчви с вино
 20 И десѣта " тои лута ракија.
 Та на Павлѣ " потио говори:
 „Дик се, Павле " да би се не дигнал!
 Какво се е " чудо направило!
 Отпуштени " девет бѣчви вино
 25 И десѣта " тои лута ракија.
 Убѣдени " товари кон'ѣве,
 Сосадени " до девет кошари."
 А Павлѣ ву " потио говори:
 — „Да е живо " мое машко дѣте,
 30 Ние че си бѣчви, морѣ, насипеме,
 Ние че си, морѣ, кон'я накупиме.
 Клѣта да е " кучка Павлѣвица!
 Убѣла е " това машко дѣте,
 Па тогаи " на Павлѣте говори:
 35 „Дик се, Павле " да би се не дигнал!
 Убѣдено " наше машко дѣте!"
 Ка си стана " Павлѣ, добър юнак,
 Итра била " Павлѣвица кучка,
 На Павлѣте " потио говори:
 40 „Лѣле, Павле, " лѣле, добър юнак!
 Прегледаи си " редом по ножеве,
 Чий ножи " у крѣви утѣнали
 Тѣваи си е " това чудо правил!"
 Прегледал е " редом по ножеве,
 45 Сѣстри ношчѣ " крѣви утѣнало.
 Ја Павлѣ ву " потио говори:
 „Дик се, сѣстро, морѣ, да би не станала,
 Та зашто си, морѣ, това направила:
 Опуштила " девет бѣчви вино
 50 И убола " товари кон'ѣве.
 И сосади " до девет кошара,
 И убѣла " мое машко дѣте!"
 Сестра му се " жално мило кльнѣ:
 „Не съм, братко " ко ми живи вие!
 55 Ако да съм " това направила,
 Водѣте ме " на Стара-планина,
 Сечѣте ме " на чѣтири каса!
 Дека падне " моја рамна снага,

Че излезне, морѣ, црѣква Марийца ;
 60 Дѣка падне " моѳа бѣла уста,
 Че се створи " на црѣква вратѳта,
 Дѣка падна " мой бѣли носѣ,
 Че се створа " две танки топѳли ;
 Дѣка падна " мой црѣни очи,
 65 Че се створа " два бѳстри кладѣнца ;
 Дѣка падна " мой бѣли раце,
 Че се створа " двѣ ели висѳки !"
 Извѣли ѳа " На Стѳра планина,
 Сосѣкли ѳа " на чѣтири кѳса.
 70 Што думѳла, " сѣ се ѳе сврѣшило :
 Ка се онѳ " насѳт поврѣнале,
 Веднѣк са се " брака покаѳале.
 Поболѣ се " кѳчка Павлѣвица ;
 Лежѳла е " дѣвет гѳдин врѣме :
 75 Ис кѳсти ву " трава прониѳала,
 Из ѳчи ву " мѳи пролитѳли.
 Проговори " кѳчка Павлѣвица :
 „Лѣле, Павле, " леле, дѳбѣр ѳунѳк !
 Да ме караш " при зѳлвини црѣкви,
 80 Ја егѳ би, " Пѣвле, оздравѣла,
 Ја ега би " тамѳ дѳша дѳла !"
 Откарѳ ѳа " Павлѣ, дѳбѣр ѳунѳк :
 Црѣкви бѳли " тамѳн отворѣни,
 Црѣкви са се " сами затворѳли.
 85 Затворѳли " с тѣшки бре клѳчѳве,
 Павлѣвица " тамѳ дѳша дѳла.
 Пред црѣквата, морѣ, ѳезер крѣв се створи
 У ѳезеро, морѣ, товѳ мѳшко дѣте.
 Павлѣвица " самѳ го е ѳѳла.

Слушана отъ Марѳ Стоянова отъ с. Злогѳшѳ.

88. Драгѳна и два вука.

1 Драгѳно, бѣла Драгѳно !
 Облагѳла се Драгѳна
 Сос ваѳ мал дѣнер Ивана :
 Да ѳжнѣ нѳва гулѣма,
 5 Да ѳжнѣ и да ѳа врѣже,
 Да врѣже и да ѳа здѣне.
 Свекѣр Драгѳни дѳмаше :
 „Не облагаѳ се, Драгѳно,
 Нѳгу е лѳша облѳга !
 10 Таѳа е нѳва гулѣма :
 С дѣвет ѳа рѳла ѳреме,
 Десѣта бранѳ влачѳме“.
 Не слушѳла го Драгѳна.
 Заметна лѳлка на рѳмо,
 15 Зажнѳла нѳва гулѣма,
 Зажнѳла и ѳа ожнѳла,
 Ожнѳла и ѳа врѣзѳла,
 Врѣзѳла и ѳа здѣнѳла.
 Опла Драгѳна на двѳри :
 20 Дѣвет ѳе крави измѳзла,
 Десѣта бѣла Белѳна.
 Рикнѳла крава за телѣ.
 Драгѳна вѣли, говори :
 „Белѳно, бѣла Белѳно,
 25 Да ли ти нѣма телѣнце ?“
 Белѳна вѣли говори :
 „Драгѳно, бѣла Драгѳно,
 Мѣне е тѳва телѣнце,
 Дѣка е тебе детѣнце ?“
 30 Тогѳи се сетѳ Драгѳна,
 На се врѣнѳла насѳде.
 На срѣшта са два вука,
 На на Драгѳна дѳмаѳа :
 „Ако ти Бѳг да, Драгѳно ?“
 35 Драгѳна дѳма дѳмаше :
 „Такѳ ни бѳга, два вука !

- Ч-идем детѣнце да тражим
 На таѣа н'ѣва гулѣма.
 Вѣци Драгана дѣмаѣа:
 40 „Врѣни се, мори Драгано,
 Нѣе ти детѣ развѣме,
 Развѣме и на повѣме:
 Кога си детѣ развѣме,
 Плачеше и не плачеше:
 45 Кога си детѣ повѣме,
 Пиштеше, море, пиштеше,
 Жетварска пѣсень отъ с. Злогошъ.

- Та се у Бога чуеше“.
 Не слушала г'и Драгана,
 Ошла на н'ѣва гулѣма:
 50 Детѣ ву вѣци изѣли.
 Заплакала се Драгана.
 Свѣкър Драгана дѣмаше:
 „Не ли ти викам, Драгано,
 Не облагаи се, Драгано,
 55 Нѣгу е лѣна облага!“

Пѣсни при копане на царевицата въ с. Злогошъ.

89. Сутринь при захващане на работа.

- 1 Раво ми е слѣнце огреѣло.
 Гош по рано роса опаднала,
 Опаднала от мѣмино цвѣѣке,
 (От мѣмино и от невѣстино.
 5 Мѣминото цвѣѣке овчарѣ го бѣра,
 Овчарѣ го бѣра, на капи го нѣса.
 Невѣстино цвѣѣке орачѣ го бѣра,
 Орачѣ го бѣра на рѣла го тѣрат.

90. Къмъ обѣдъ.

- 1 Состра брата на обѣда вѣна:
 „Аѣде, братко, да обѣдуеме!“
 По малку го за обѣда вѣка
 Но го вѣка дѣма да дѣмаѣа:
 5 „Аѣде, братко, момѣ да такмиме.
 Дали, братко, чорбаѣиска черка,
 Или, братко, сиромашко чѣдо?
 Да зѣмеме чорбаѣиско чѣдо:
 Онѣ, братко, нѣгу дари ѣма.
 10 Дари ѣма, амѣ срама нѣма.
 Да зѣмеме сиромашко чѣдо:
 Онѣ, братко, нѣгу дари нѣма.
 Дари нѣма, амѣ срама ѣма“.

91. Вечерь.

- 1 Сѣнце заѣде междѣ две горѣци,
 Момчѣ спѣе междѣ две момѣци.
 Една лѣби, а другѣта лаже.
 Заплака се лѣгана девѣѣка.
 5 Ја момчѣ ву потѣно говори:
 „Мучи, мѣчи, лѣгана девѣѣко,
 Сегѣ таѣа, догодѣна тебе!“

92. Кога си трѣгнатъ за дома.

- 1 Поѣдо поведѣ, мѣла мѣмо,
 Врап кон' на вѣда, „ „
 Кѣнѣ по мѣне, „ „
 Загѣр пред мѣне, „ „
 5 Сокѣл пад мѣне, „ „
 Насрѣшта ми е, „ „
 Малка девѣѣка, „ „
 Загѣр ми оѣде, „ „
 По заѣачица, мѣла мѣмо,
 10 Сокѣл ми оѣде, „ „
 По ѣребѣца, „ „
 А ја се чѣдим, „ „
 Да ли по загѣр, „ „
 Или по сокѣл, „ „
 15 Самѣ се сетѣ, „ „
 Бѣлѣ по момѣ, „ „

93. Женѣтба на Иве Црѣногорчѣ.

- 1 Заженѣ се Иве Црѣногорчѣ.
 Затражѣ си за нѣго прилѣка.
 Затражѣ и за мѣѣка родѣна.
 Се обѣде ѣра и градѣне.
 5 Дѣка нѣѣде за нѣго прилѣка,
 Тамѣ нѣма за мѣѣка родѣна.

- Дѣка наиде за маика роднина,
 Тамо нѣма за него прилика.
 Ка си оиде у Негрита града,
 10 Там си наиде Негритско девоиче
 И си наиде за маика роднина.
 Утъкми го и му прѣстен' даде.
 Клѣти да са Негритски кметове:
 Заискаѣа петстѣтнини свѣта.
 15 Пѣврѣна се Иве Црѣногорче,
 Па си оиде дѣма на дворѣве,
 Па на маика потиѣо говори:
 „Лѣле, мѣле, лѣле, мѣла мѣле!
 Се обидо ѓра и градѣве,
 20 Да си наидем за мѣне прилика
 И да наидем за тебе роднина.
 Дѣка наидем за мѣне прилика,
 Тамо нѣма за тебе роднина;
 Дѣка наидем за тебе роднина,
 25 Тамо нѣма за мѣне прилика.
 Ка си оидо у Негрита града,
 Там си наидо Негритско девоиче
 И си наидо за тебе роднина.
 Клѣти да са Негритски кметове:
 30 Заискаѣа петстѣтнини свѣта.
 Ја маика му потиѣо говори:
 „Такѣм Бѣга, Иве, мѣли сѣне,
 Пѣкан'и си кѣма и старѣика
 И пѣкан'и два млѣди реверѣа.
 35 Пѣкан'и си млѣди баракѣара,
 И пѣкан'и Кралевѣики Мѣрка!
 Па си ѣди у Негрита града!
 Послуша ја Иве Црѣногорче,
 Та покан'и кѣма и старѣика
 40 И покан'и два млѣди девѣра,
 И покан'и млѣди баракѣара,
 И покан'и Кралевѣики Мѣрка,
 Па си оиде у Негрита града.
 Што би закон, се са прекарѣле.
 45 Доиде врѣме да ги венчаваѣа,
 И тѣваѣ са закон прекарѣле.
 Повѣле си Негритско девѣиче,
 Па си пошли през пѣлѣе широко,
 Приѣи им се таѣа стѣдна вѣда.
 50 Насрѣт пѣмѣ дѣлѣбѣки бунѣри.
 Проговорѣи кѣма и старѣика:
 „Коѣ че слази вѣда да ни вѣди?“
 Проговорѣи Мѣрко Кралевѣики:
 „Коѣ се жен'и, тѣваѣ че да слази!“
 55 Наставѣѣа тоѣ свѣлни пѣѣаси,
 Слушѣѣѣа си Иве младожен'ѣа.
 Изпѣсе им вѣда у капѣта.
 Сѣте ги е нарѣд напѣило.
 Поврѣна се за пѣго да тѣчи.
 60 Прѣклет да е Мѣрко Кралевѣики!
 Та отсѣче тоѣ свѣлни пѣѣаси,
 Та си падна Иве Црѣногорче,
 Та си падна у дѣлѣбѣки бунѣр.
 Клѣга да е таѣа лѣгѣта змиѣа:
 65 Обгрѣна му пѣсе до колѣна!
 Па си вѣка Иве младожен'ѣа:
 „Лѣле, Бѣже, лѣле, мѣли Бѣже!
 Обгрѣни ме змиѣа до колѣна!
 „Лѣле Бѣже, лѣле, мѣли Бѣже!
 70 Обгрѣна ме змиѣа до пѣѣасѣ!
 „Лѣле, Бѣже, лѣле мѣли Бѣже!
 Обгрѣна ме змиѣа до рамен'ѣ!
 Бѣгу се е маѣгу нажалѣло.
 Дѣчула го Мѣла Маѣарѣина.
 75 „Такѣм Бѣга, таѣа лѣгѣта змиѣо!
 Ја си пѣшти Иве младожен'ѣа,
 Че си слѣзнем дѣле на земѣѣта,
 Че преврѣнем зѣмѣа наѣпаѣо,
 Што е оздѣл, озгорѣ че тѣрим;
 80 Што е озгѣр, оздѣле че тѣрим,
 Та че ванем таѣа лѣгѣта змиѣа!“
 Слезнаѣа е дѣле на земѣѣта,
 Преврѣнаѣа зѣмѣа наѣпаѣо,
 Та ванѣла таѣа лѣгѣта змиѣа,
 85 Та распрѣла таѣа лѣгѣта змиѣа.
 Собрѣла му таѣа сѣтни кѣски,
 Врѣзѣла ги у црѣвѣна врѣпа,
 Турѣла ги кѣву на терѣѣѣа.
 Ка си оиде таѣа врана кѣнѣа,
 90 Ка си оиде Ивѣ на дворѣве.
 Сретнаѣа го кѣтена новѣста,
 Па на кѣнѣа потиѣо говори:
 „Кѣм ти, кѣнче, Иве младожен'ѣа?“
 Ја кѣнче ву потиѣо говори:
 95 „Ја пѣгледни мѣне на терѣѣѣа!“
 Ка пѣгледна кѣтена новѣста,
 Иве кѣсти у крѣпа врѣзани.
 Изваѣила кѣтена новѣста,
 Изваѣила новѣче црѣногорче,
 100 Убѣде се у клѣтѣто срѣдѣе.

Слушана отъ Мария Стоянова отъ с. Злогошъ.

94. Женитба на Иве маѣло дѣте.

- 1 Зажен'и се И'ве, маѣло дѣте,
 Затакми си момѣ отдалѣко:
 През три гѣри, през чѣтири води.
 Собрѣл си е кѣтени свѣгове,
 5 На поѣдоѣ през пѣлѣе широко.
 Премивѣѣа през гѣра зелѣна

- И минаа през четири води,
 На оидоа моми па дворове.
 Што би закон, се са прекарале. 30
 10 Поведоа китена невеста,
 Повеле ја през гора зелена.
 Клети да са до три самовили!
 Погубија китени сватове,
 Погубија кума и староика,
 15 Погубија млади младожен'а.
 Оставија китена невеста.
 Саџи рони виз бели образи.
 Проговарат до три самовили:
 „Таком Бога, китена невесто. 35
 20 Дали жам'ини китени сватове,
 Ели жам'ини кума и староика,
 Или жам'ини млади младожен'а?
 Проговори китена невеста:
 „Ни си жам'им китени сватове, 40
 25 Ни си жам'им кума и староика,
 Ни си жам'им млади младожен'а:
 Но си жам'им прѣстен', бесцен камик,
 Закаса ми Ивеви цепове!“
 Проговарат до три самовили:
 „Таком Бога, китена невесто!
 Заузви си тија бели раце,
 Запрegni си тија свилни поли,
 Преврѣги си коса през рамен'а,
 Загази си тија црѣни крѣви,
 35 Че си вайдеш Иве младожен'а!
 Та му брѣкни у свилни цепове,
 Та си вайди прѣстен', бесцен камик“.
 Послуша ги китена невеста,
 Заузви си тија бели раце,
 40 Запрegni си тија свилни поли,
 Преврѣги си коса през рамен'а,
 Загази си тија црѣни крѣви,
 Та си вайдеш Иве младожен'а.
 Заплакала китена невеста:
 45 „Мрѣтва, усто, што ми не продумаш?
 Црѣни дѣти, што ме не погледнат?
 Мрѣтвир'аце, што ме не пригрѣнат?“
 Там умрела китена невеста.

Слушана од Марија Стоанова од с. Злогонь.

95. Миле адуко и Нишевски семен'е.

- 1 Та што ми се морè лелèе, белèе!
 Да ли са ми ледòве, снегòве?
 Да ли са ми прѣкви монастири?
 Или са ми морè моми с бели сани?
 5 Ниго са ми ледòве снегòве,
 Ниго са ми црѣкви монастири,
 Ниго са ми моми с бели сани,
 Тукy са ми Нишевски семен'е!
 Тража си го Милете адуко.
 10 На оидоа морè на Милевни леври,
 На ванаа Милевата маика!
 „Казуи, бабо морè, Милете адуко!“
 „Какò че го иàзе бре казyем,
 Кога си го иàзе бре не знаем!“
 15 Отсèкоа морè нòсе до колèна,
 Отсèкоа раце до рамен'а,
 Изврѣга дветè црѣни дѣти,
 На ванаа Милевата сестра:
 „Ка зyи, моме морè, Милете адуко!“
 20 „Какò че го иàзе бре казyем,
 Кога си го иàзе бре не знаем!“
 Отсèкоа морè нòсе до колèна,
 Отсèкоа раце до рамен'а,
 Изврѣга дветè црѣни дѣти,
 25 Турѣија ги на пòрти плашило.
 На ванаа Милевото либе.
 Ни го бија, ни тòлко мачѣија.
 Дваж го, триж го морè през поли шибнија:

- „Казуі, моѣ морѣ, Милѣте аїдуко!“
 30 „Че го кажем, „ ъти да не кажем:
 Нѣго го е морѣ сестра лѣсно скрила!
 Брѣкнѣте ну „ у свїлни џѣповѣ,
 Извадѣте морѣ клѣчи од амбари.
 Отворѣте „ новите амбари,
 35 У амбари „ тої бѣла пчѣвица,
 У пчѣница „ тоїа шарѣн кѣвчѣ,
 У кѣвчаго „ таїа чїста чоа
 Пот чоата „ Милѣ бре аїдуко!“
 Послушали морѣ Нишѣвски семѣне,
 40 Послушали „ Милѣвото либе,
 Па брѣкнѣле „ на Милѣва сестра,
 Па брѣкнѣле „ у свїлни џѣповѣ.
 Извадили морѣ клѣчи од амбарѣ,
 Отворїле „ новите амбарѣ,
 45 У амбарѣ „ тої бѣла пчѣница,
 Намерїле „ тоїа шарѣн кѣвчѣ,
 Пот чоата „ Милѣ бре аїдуко.
 Ванѣа го „ и го покарѣа.
 50 Проговорї „ Милѣ бре аїдуко:
 — „Остан збогом морѣ, моїа мїла маїко!“
 — „Аї сос здравѣ „ Милѣ, мїли сїнко!
 Нѣмам нѣсе морѣ да си те испратїм,
 Нѣмам раце „ да си те пригрѣнем,
 55 Нѣмам ъчи „ да си те опладѣм!
 Клѣто да е „ твоїе прѣвнѣо либе!
 Онѣ си те „ сїнко бре издаде!“
 — „Остан збогом морѣ, моїа мїла сѣстро!“
 — „Аї сос здравѣ „ Милѣ, мїли братко!
 60 Нѣмам нѣсе морѣ да си те испратїм,
 Нѣмам раце „ да си те пригрѣнем,
 Нѣмам ъчи „ да си те опладѣм,
 Клѣто да е „ твоѣ прѣвнѣо либе!
 Онѣ си те морѣ, братко, бре издаде!“

96. Тодора и лудо младо.

<p>1 Мори Тодоро, кадѣн Тодоро!
 Научїла се е кадѣн Тодора,
 Ич да не їде денѣм на вода,
 Нѣ току вѣчер, вѣчер на вѣчер,
 5 Вѣчер на пѣчер, по месечїна,
 По месечїна по ладѣвїна.
 Прѣви пат ошлѣ, нїпїто не вишлѣ,
 Втѣри пат ошлѣ и не срѣтнала,
 Трѣїки пат ошлѣ, на срѣшта вѣ са
 10 На срѣшта вѣ са, три луди млади,
 Три луди млади, три пїанїци,
 Три пїанїци, три непознѣнци.
 Прѣвнѣїю мїва, мїрно си мїшѣ,
 Втѣрїю мїва и не поглѣдна,
 15 Трѣїкио мїва, мїрно не мїва,</p> | <p>На на Тодора вѣли гѣвори:
 — „Мори Тодоро, кадѣн Тодоро!
 Напѣї ме мѣне нїз ѣста вода,
 А другѣро ми нїз бѣли раце!“
 20 Тодора море вѣли гѣвѣри:
 „Не смѣем, лудо, че ме измаїши,
 Че ме измаїши да ме целїваш!“
 „Лудо вѣ вѣлї, вѣлї гѣвори:
 — „Не чу Тодоро, таѣо ми Бѣга!
 25 Што їам кѣнѣа, кѣнѣа да ми пѣкне,
 На срет селѣто, при сї селѣнѣе!
 Што нѣсїм пѣшка, да ме убїе
 На срет селѣто при сї селѣнѣе!“
 Напѣїла го кадѣн Тодора,
 30 Напѣїла го нїз ѣста вода.</p> |
|--|--|

Измамил ја е, целивал ја е. Што носил пушка, убила го е
 Што јаал коња, коњ му е пукал. На срет селото при сѐ селане.
 Слушани отъ Райна Иванова отъ с. Долно-Уйно.

97. Татарче.

- 1 Ој море, Татарче е дошло, нане ле, от Татарска зѐмн'а,
 Милно ми, нане че, отъ Татарска зѐмн'а!
 Ој морѐ, верман е донѐло, нане ле, верман е донѐло,
 Милно ми, нане ле, верман е донѐло!¹⁾
 5 Ој морѐ, на малките мѐми, нане ле, на малките мѐми:
 Ој морѐ, иашмак да не носат, нане ле, иашмак да не носат;
 Ој море, момчетата плачат, нане ле, момчетата плачат
 Ој морѐ, на војска че идат, нане ле, на војска че идат!

98. Мома и лудо младо.

- 1 Ој морѐ, садј мома, садј мома сала у градина
 Милно ми, нане ле, сала у градина!¹⁾
 Ој морѐ, у салата, у салата шарено кладенче,
 Ој - у кладенче, у кладенче студѐна водица.
 Ој - при кладенче, при кладенче малка мома стѐе (стои)
 5 Ој - та си тѐчи, та си тѐчи студѐна водица.
 Ој - оздол иде, оздол иде едно лудо младо,
 Ој - та на мома, та на мома потиом говори:
 Ој - дај ми, мѐме, дај ми, мѐме, еден вилџан вода!²⁾
 Ој - а мома му, а мома му потиом говори:
 10 Ој „ ностѐи, лудо, ностѐи, младо, до дома да ѓидем.
 Ој „ да си прашам, да си прашам, моја мила мајка,
 Ој „ ка е била, ка е била мома како мѐне,
 Ој „ дала ли е, дала ли е вода на ергѐнин!“

Слушана отъ Райна Христова отъ с. Долно-Уйно.

99. Јане и Галаби.

- 1 Уцен'и се Јане галаби да пѐсе.
 Покара ги Јане тамо нападѐле,
 Тамо нападѐле низ рѐсно ливагѐ.
 Пасло ги е Јане лѐтен ден до пладне,
 5 Па им Јане дѐма, дѐма и говори:
 „Галаби, галаби, галаби паун'е!
 Литнете, литнете у гѐра паднете!
 Пѐра расперете, црџква соградете,
 10 Црџква соградете, црџква Марийца!“

100. Невѐстини жалби.

- 1 Невѐста шѐта по двѐри
 И на гугѐтка дѐмаше:
 — Гѐкни ми, гугѐтке, гѐкај!
 И ја сѐм така гукало.
 5 Кога ме мама мѐеше,
 Рѐса ми коса раснеше;
 Кога ме тата рагѐеше,
 Бѐло ми лице цѐвтеше;
 От ка ме либе залиби,
 10 Бѐло ми лице повеина;
 От ка ме либе залиби,
 Рѐса ми коса опадна!

Слушани на хорото въ с. Долно-Коритенъ.

¹⁾ Следъ всѣки стихъ това се повтара.

2. Приказки.

1. Сиромашкото момченце и царската черка.

Едно момченце се ценѣло момѣк у друго село. Къга исслушало и дошло време да си ѣде, чорбаѣиѣта му подарѣл едно телѣнце; онѣ билѣ женско. Момчѣто на се ценѣло у сѣштио чорбаѣиѣа, но ошлѣ за едѣн дѣн дѣма да одведѣ телѣнцето. Ка приближилѣ до нѣно село, изпѣло се од едѣн рид и извикало: „Мамоооо! Ёла да приберете телѣто!“ Учинило му се, ѣти маѣка му го чула, оставило телѣто и се връвѣло насѣт у чорбаѣиѣта. Арно, амѣ маѣка му не чула.

Момчѣто седѣло у тоѣа чорбаѣиѣа тамѣн ѣдшѣе три гѣдин, на си пошлѣ да с-ѣде. Къга дошлѣ дѣма и прашѣло маѣка си за телѣто, што е ставѣло с нѣго, онѣ му реклѣ: „Енѣ, ѣа, сѣне, не сѣм доводѣла дѣма такѣва телѣ!“ Зачудило се млѣгу момчѣто, на се връвѣло да го тражи. По пут, по пут, та на товѣ мѣсто, дѣка го оставило преди три гѣдин, и што да види — крава и волѣ! Кравѣта реклѣ на момчѣто: „Не познаваш ли ме? Уа сѣм твоѣто телѣ. Тоѣа вол ѣа сѣм отелѣла; ѣма ѣдшѣе едѣн, амѣ го земѣ едѣн тѣрчин. Уди си го докарѣи тѣва, на че ѣдеме на твоѣю дом!“ Момчѣто ѣа послушѣло, ошлѣ при тѣрчино и си узнало волѣ. Пѣсле пошлѣ накарѣ дѣма и одѣечи по пут кравѣтата наѣ продумѣла на момчѣто: „Какѣ че ѣдеме дѣма, ти да направѣиш еднѣ заграда (двор); там че улѣзисме и ѣа че пѣовѣишем. Да ме одѣреш послѣ, и с кѣжѣта да обикѣмѣиш двѣро, та да ти се не истрѣвѣт волѣвете“. Ошлѣ дѣма, момчѣто заградѣло едѣн гулѣм двѣр и накарѣло унѣтре кравѣтата и волѣвете. Тикѣ улѣзпѣли, и кравѣтата легнѣла наземи, приритѣла, приритѣла и пѣовисѣла. Момчѣто ѣа одрѣло, направѣило едѣн длѣк ремѣк от кѣжѣтата и с нѣго обикѣлѣло двѣро.

Дошлѣ празник, и волѣвете реклѣ на чорбаѣиѣта си: „Уѣде д-ѣдеме у грат у чаршиѣта да видѣме, што се говорѣи новѣна!“ Като стигнѣли там, он ги оставѣл навѣнка от градѣ, на улѣзѣл унѣтре да види, што се дѣма новѣветѣ. На едѣн сокар телѣнин викѣл, кѣлку глас имѣл: „От царѣо ѣма заповѣт: ѣма еднѣ нѣва гулѣма дѣсет дѣлѣума. Коѣ мѣже у едѣн дѣн да ѣа изѣре, да ѣа посѣе, да ѣа ѣжнѣе. да ѣа оврѣшѣе и квѣчеру да откарѣа с кѣла на царѣо оврѣшенѣто жѣто, че му дадѣ черка си за женѣа и че му напѣни кѣлата сѣс жлѣтѣици“.

Врѣвал се тоѣа (чорбаѣиѣта на волѣвете) при нѣи — волѣвете — и им казал, дѣка чул товѣа и товѣа. Волѣвете реклѣ: „Уди и кажи на телѣнино, ѣти таѣа рѣбота ти че сврѣшѣиш с нас. Ако не, ѣзни на главѣте“. Врѣвал се чѣвѣко на насѣт и отишѣл при царѣскиѣо сарѣи — да каже на царѣо, дѣка он че изѣре, че посѣе, че ѣжнѣе, че оврѣшѣе и че откарѣа оврѣшенѣо жѣтѣо — сѣчѣко за едѣн дѣн. Царѣо го погледал, погледал, на му дал едѣн чѣвѣк да го одведѣ на нѣивѣта да ѣре. Какѣ го одвѣл и веднѣга вавѣл да ѣре. Къга оставѣл волѣвете да обѣиват, онѣ се обрѣнѣли къдѣ нѣго и му реклѣ: „Чѣс малѣку, къга стѣно сред дѣн, ручѣк че ти донѣе царѣската чѣрка. Ти че си ѣадѣш и пред тѣбе че си глѣдал. Ако поглѣднѣш у нѣѣа, нѣмоѣ да се насмѣеш, ѣти лѣшо че стѣне“. И онѣ си орѣли: што изѣрѣли, онѣ веднѣга самѣ се посѣе, никнѣ, ванѣ да рѣсне, зрѣе и се оврѣшѣе. Дошлѣ сред дѣн и стѣ ти царѣската чѣрка донѣла ручѣк. Орѣчо ручѣл, ручѣл и сѣ си глѣдал пред нѣго; ка се нарѣчал, поглѣднѣл у момѣта и се усмѣнѣл. Арно амѣ, къга си ошлѣ момѣта, он заспѣл. Снал кѣлку двѣ саѣта, и волѣвете узнали да си говорѣт. Дѣснаѣко рекѣл на лѣваѣко: „Ти, нѣбрѣтѣме, кѣкѣво знаѣш да кажѣш?“ Лѣваѣко рѣкѣл: „Уа да мрѣднѣем с лѣвѣто ушѣ, слѣнцѣто веднѣк че заѣде“

А левако рекал на деснако: „А ти, побратиме каквò знаеш?“ — „Ја знам да мрѣднем съ десното ушѣ, и слънцето че се врѣне насат кѣдѣ си е билò по-напрет“. Мрѣднал деснако с ушѣ, и слънцето се врѣнало, дѣка билò òште пред-ручòк. После пополѣка мѣнал с рòго орачо, и он станал и ванал на да òре. Вѣчем на зòод слънце, и работата се сврѣшила: оврѣл и збрал житото у врѣчи, натоварил у колата и си трѣгнал да òиде при царò да сàка момàта. Тикѣ заплò слънце, и он достасал при сараòо. Немàло што да чини царò, на извѣл момàта веднѣга и му ја дал, на му и натоварил колата със жлѣтици и он си пошѣл. Царицата ја млòгу не давала и млòгу ву билò криво, òти дал царòу чѣрка си на такѣе сиромà и простак, амà немàла што да чини: царò и дѣма не давал да се продѣма за врѣчане.

На пѣто, дѣка врѣвѣл орачо с царската чѣрка, имàло едѣн шамак, гѣлем гòд, батлак. Штом дошли до него, и царицата (она гѣ изпрачала) рекла: „Егà да даде Бог да не можете да го прегазите! Егà си останете у гòло!“ Орачо казал на волòвете: „Дали че можете да прегазите?“ — „Слòбоден си биди, рекли они, баба нека си клѣне, а ти ич и да не знаеш!“ И излезнали на сѣо — златните волòве! Какò излезнали, и царицата одавѣд па рекла: „Егà ви вѣци изели!“ И волòвете тѣга рекли на саòбиата: „Е, тѣа клѣтва е лòша! Штом òидеме дòма, ти веднѣга да ни затвориш у едѣн òаѣр, òти истина че ни изедѣт вуци“. Откарал гѣ дòма и веднѣк гѣ затворил у едѣн òаѣр. Три гòдин лежали у òаѣро: там гѣ ранѣл, поил и ич им не давал да излезнат наулице. Сврѣшили се тритѣ гòдин и волòвете рекли: „Да ни откараш на реката, да ни напòдеш на чистечко. Амà òидеме ли тамò, веднѣга че ни изедѣт вѣците. Ти да ни земеш рòговете и да гѣ посадиш у двòро. Рòговете че пораснат висòки дрѣве, колку една топòла. И по òме че се викаòа Рангелѣ. И мош да се облагаш с иòкои богат човек — кои може да згòди тѣа дрѣве òти са от рòгове на волòве, и им е òме Рангелѣ, млòгу че печалги от тебе“.

Откарал гѣ на реката, и вѣци гѣ изели. Узнал рòговете и гѣ посадил у двòро; од ни пораснали две млòгу висòки дрѣве, колку топòли, и сите сѣлаче се зверили, какви са тѣа дрѣве. У едѣн прàзник соншил (известил) на сите сѣлане, кои може да згòди тѣа дрѣве от што са и како им òе òме, че му дадем сичко, што òмам: и имòт, и жена и све и с тоòага че си излезнем из кѣика“.

Имàло ÷ селòто едѣн голѣк такѣе, како Станòоте Ашлòко, нигде и ништо немàл; што искара, веднѣга испѣца: све пид. Та на таò ашлòк царската чѣрка пошѣпнала на уо: „Тѣа дрѣве са от рòгове и Рангелѣ им е òме“. А она не обичала момчето — орачо и подмрѣдувала с други; обичала и ашлòко. И тѣга голѣко извикал с висòк глас: „Ја знам што са: тѣа са от волòвете рòговете и òме им òе Рангелѣ!“ И орачо му дал сичко, узнал една тоòашка и си трѣгнал на една стран. Врѣвѣл, врѣвѣл по едѣн пут и се уморил, па седнал да си опчине на едно мѣсто. Замислил се млòгу и узнал сам да си дѣма: „Сѣга òа не сѣм за наникѣде, освѣм чу òдем при слънцето да ми каже, каквò мòгу да направим да си врѣнем имòто и жената“. И трѣгнал да врѣви при слънцето. Врѣвѣл, врѣвѣл и излезнал на една висòка плàнина. И тамò се два òвна били. Они гò, прашали: „Кѣдѣ че òдеш, чѣчо?“ Он им казал: „Чу òдем при слънцето да го прашам, мòгу ли да станем на чорбаѣиòа“. Овните му, казали: „Чѣчо, да прашаш и за нас: три гòдин се биеме и не мòгоме да се пребиеме. Заштò е това тѣка?“ И тоòа казал: „Чу прашам“. И на трѣгнал. Врѣвѣл, врѣвѣл и дошѣл до една река и го запитала она: „Кѣдѣ че òдеш?“ Казал, дѣка че иде при слънцето да го праша, може ли да стане на какò напрет чорбаѣиòа. Реката рекла: „Да прашаш и за мене: млòгу сѣм ѡбава, млòгу сѣм студòна, амà откакò ме е Бог здал, никои òече да пиде от мене“. Он ву казал: „Чу прашам“. И трѣгнал да си

врѣвъ. Врѣвѣл, врѣвѣл и сретнал две мѣми, а онѣ го запитали: „Чичо, кѣдѣ че отиваш?“ Он имъ казъл: „При слѣпцѣто да го прашам, мѡгу ли да стѣнем па чорбаѣиѣ“. — „Чичке, мѡлимѣ ти се да прашаш и за нас: мѡгу сме ѹбави, мѡгу сме работни, амѡ пѣкое момчѣ нѣче да праша за нас, и ние си стоимѣ нежѣнѣени“. „Чу прашам“ рекъл орѡчо и си трѣгнал. Врѣвѣл, врѣвѣл и нашъл една ѣбука. Она му рекла: „Дѣка че ѣдеш, чичо? — „Чу ѣдем, рекъл он, при слѣпцѣто да го прашѹем, мѡгу ли да стѣнем па чорбаѣиѣ“. „Мѡлим ти се, чиченце, да прашаш и заради мѣне: мѡгу съм ѹбава, мѡгу съм прѣвена и блага, но пѣкоѣ нѣче да ѣадѣ од мѣне. Та, мѡлим ти се, прашаѣ! „Чу прашам“, рекъл он и па си трѣгнал да путѹе.

Врѣвѣл, врѣвѣл и мѡгу мѣсто изврѣвѣл. Наѣ-пѡсле стигнал до кѹиката на слѣпцѣто. Излезнала маѣка му на слѣпцѣто. Он прашал: „Кѣдѣ е, бабо, слѣпцѣто?“ — „Нѣма го тѹва, но, ако те види, че да те глѣне! Ти ела да те скрием изѣт вратѡта, да се нарѹча онѡ слѣпцѣто, па тѣгаѣ че да излезнеш“. Тамѣн го скрѣла и слѣпцѣто дошлѡ. Ыдите не улезнало унѣтре, веднѣга прашало: „Мамо, коѣ е унѣтре?“ — „Нѣма никоѣ“, казала маѣка му. „Нека излезне, нѣма да го ѣзедѣм“. И човѣко излезнал. Слѣпцѣто го прашало: „Заштѡ си дошъл, чичо?“ И он му расправѣл, какѡ е западнал, расправѣл му за облѡгата, како е станала сѣчката прѣчина да пострада и пѡсле му казъл за онѣиѣ — за ѡвните, за рекѡта, за момѣте и за ѣбуката.

Тѣгаѣ слѣпцѣто му реклѡ за ѡвните: „Кѣга се врѣнеш и дѡѣдеш до нѣи, пребѣгаѣ ѣдите прѣкѡ три плавѣни, па да се обрѣнеш и да рѣчѣш: „Овни, ѡвни! Дѡдѣка човѣк не утѣпате, нѣма да се пребѡдрите“. Човѣко да им го каже прѣкѡ три плавѣни, ѡти онѣка онѣ него че ѹбиѣт. Разправѣло му слѣпцѣто и за рекѡта: „Прѣкѡ три плавѣни да пребѣгаш, да се обрѣнеш и да рѣчѣш: „Рѣко, рѣко! Дѡдѣка човѣк не однесѣш, нѣма никоѣ да пѣвне от тебе“. А на момѣте да каже да не врѣлѣѣа сметлѣштѣто сарап спрема слѣпцѣто и тѣгаѣ че се ожѣнат. „Кѣга ѡѣдеш при ѣбуката, реклѡ слѣпцѣто, да се навѣднеш и да закѡнаш при корѣнѡ. Там че извадиш едѣн тарчѹк пѡри, да гѣ ѹзнеш и пѡсле да ѣаднеш от ѣбуката: от тѣгаѣ вѣчим сѣки че ѣадѣ от нѣѣа. Послѣм да си ѡѣдеш у сѣлѡто (он дом нѣма) и, ка дѡѣде свѣта недѣла, да ѡѣдеш рано у црѣква. Там че дѡѣде и тѡѣа, штѡ ти е узнал имѡто и женѡта. Ка пушти црѣква, ти да рѣчѣш на сѣлѡнѣте: „Еѣ сѣлѡнѣ! Коѣ мѡже да згѡди ѡдѣка че излѣше таѣа сарап слѣпцѣто, чу му дадѣм таѣ тарчѹк пѡри“. И онаѣ, штѡ ти е узнал имѡто, че рѣчѣ: „Енѡ ѡдѣка си е излазило сѣко ѣѹтро, оттѡм па че излѣзне: ѡдѣка че одрѹго мѣсто!“ Амѡ нѣе се обложѣте: ако не мѡже да погѡди, да ти врѣне све штѡ ти е узнал. Па чу изгрѣем ѡдѡпако, откѣдѣ заѡдим. Аѣде сѣс здравѣ сѣга!“

И си тѣгаѣ пошъл отпри слѣпцѣто. Целивал рѹка на маѣка му, дали му малку лѡбец, и он оправѣл пѹго. Врѣвѣл, врѣвѣл и дошъл наѣ напрѣт при ѣбуката. Извадил тарчѹго с парѣте отпри корѣнѡ, ашнал от ѣбуката и трѣвал пѡ натам. Ка дошъл при момѣте, он им казъл: „Отсѣга да не врѣлѣте пушлѡко (сметлѣштѣто) спрема слѣпцѣто, и че се ожѣните“. Заминал прѣкѡ три плавѣни, обрѣнал се и рекъл на рекѡта: „Рѣко, рѣко! Дѡдѣка човѣк не однесѣш, нѣче никоѣ да пѣвне от тебе!“ А рекѡта запѡчѣла да се дѹе, па се дѹла, дѹла да го стѣгне. но човѣко утѣкъл: не могла да го стѣгне и да го однесѣ. Бѣгал прѣкѡ три плавѣни, обрѣнал се и рекъл на ѡвните: „Овни, ѡвни. Дѡдѣка човѣк не утѣпате, нѣма да се пребѣнете“. И онѣ ка се загѡвали, та трѣчали, трѣчали по него да го утѣпаѣа, амѡ он си утѣкъл.

Наѣ пѡсле дошъл у негѡвото сѣлѡ. Дошла свѣта недѣла, и он ошъл у црѣква. Збрѡли се сѣте сѣлѡнѣ у црѣквата да го видѣт, ѡти си дошъл, и сѣте го жалѣли. дѡка така пронаднал. Кѣга пуштила црѣква и сѣлѡнѣте излезвали наѹлицѣ, он се обрѣвал и рекъл: „Коѣ мѡже да згѡди, ѡдѣка че тоѡ ѣѹтро да изгрѣе слѣпцѣто, чу му дадѣм оваѣ тарчѹк жлѣтици!“ А голѡко бил нетрѣпѣлѣн и казъл: „Откѣдѣ си изгрѣва сѣко ѣѹтро, оттѡм че изгрѣе и

свѣта, та откъдѣ одруго мѣсто!“ А онаѣ сиромѣ тоѣа и чекал, та му рекъл: „Искаш ли да се облагаме?“ — „Оти да не искам, рекъл ашлѣко: чу ти дадем све, што съм ти узнал, амѣ онѣка жлѣтичкѣте че ми дадем“. На сѣ обложили: лизнали пѣлич прѣс и гѣи удрили едни у друг. Чекали колкѣ цигара човек да изниѣ, и тикѣ слѣнцѣто блѣснало откъдѣ Глѣжне (на запад отъ Босилиград). Тѣгаѣ нашию приѣтел си узнал сѣчкию имѣт и женѣта, а ашлѣко си останал на ашлѣк. Женѣта ѣа веднѣк погубил, а цѣро му дал малѣта черка и направѣли гулѣма свѣдба. И тѣка се сврѣшило: нѣче на тоѣа свет с кривина и тоѣа си е!

Слушана отъ Заре Диноѣ Тутуленѣ отъ Босилиградѣ.

2. Попѣвите мѣмци.

Едѣни пои си ценѣл двоѣца мѣмци. Слушѣли вѣлку по десѣтина дѣна, на узнали да си дѣмаѣа помеѣу сѣбе: „Аѣде, рекъл единю, да украднеме парѣте на пѣпо!“ — „Аѣде“, рекъл и другю. „Арно амѣ чула гѣи попадѣиѣта и веднѣк казѣла на пѣпо: „Лѣле, дѣдѣе, какѣ ни се вѣлѣт мѣмците: искаѣа да ни крадѣт парѣте!“ — „Чѣкаѣ ти, рекъл пѣпо, ѣа чу гѣи скрѣем: чу однесѣм сандѣко с парѣте, та чу го спѣштим у бунѣро“. Кѣга си думѣли, чули гѣи мѣмците и салти чекали едниш да спѣштѣт парѣте у бунѣро. Едѣни от гѣи седѣл цѣла поч, ич не спал, по све видѣл: какѣ попадѣиѣта помагѣла на пѣпо, какѣ довлѣкли сандѣко до бунѣро, какѣ го спѣштили с порѣже унѣтре — све видѣл. Минѣл се таѣ дѣн; мѣмците си слушѣли ѣбаво, какѣ достѣга што правѣли, и пѣпо ич се не сечѣл какѣв кулѣв му кроѣли. Кѣга се стѣмнило, мѣмците унѣли еднѣ порѣже и кѣга свѣте заспаѣли, единю рекъл на другю: „Че ме врѣжеш с порѣжето на единю краѣ, че ме спѣштиш у бунѣро, амѣ че спѣштиш и другю краѣ и че дрѣжѣиш на средѣта. ѣа с единю краѣ чу врѣжем сандѣко, амѣ че извѣдиш напрѣт мѣне, а послѣ че извѣдиш сандѣко. Не моѣ да ме излѣжеш!“ Опшѣи при бунѣро и единю врѣзѣл другѣро си за единю краѣ на порѣжето, на го спѣштил полѣка. Тоѣа, што улѣзнал доле, врѣзѣл сандѣко и извикѣл: „Аѣде тѣгѣи, побрѣтиме!“ „Арно, амѣ другѣро му не измѣвнѣл по-напрѣт нѣго, а сандѣко, на послѣ, какѣ отврѣзѣл сандѣко, пушѣл порѣжето насѣт у бунѣро, а с парѣте побегнѣл у еднѣ гѣра. Онаѣ полѣчка, полѣчка искачѣл се по кѣменѣте и излѣзнал гѣре; кѣга глѣда: ни другѣр, ни пѣри. И отишѣл на еднѣ вѣрниѣа, кушѣл цѣла табла симѣт, пошѣл през горѣта и вѣвал да вѣка: „А симѣт, а симѣнит!“ А другѣро му бил огладнѣл у горѣта, лежѣл у еднѣ грѣм и какѣ чул, дѣка се продѣва симѣт, узнал да вѣка: „Симѣци, симѣци! Даѣ ми два-три симѣда, оти два дѣна ништо не съм ѣал“. А симѣциѣта прѣтрѣчѣл и му рекъл: „Еѣ, прию (приѣтеле), ти гѣва ли си?“ — „Ена, лѣли ме наѣдѣ, гѣва съм“, одговорѣл другѣро му. „Аѣде да дѣгѣиме парѣте!“ рекъл симѣциѣта. „Ена лѣли ме наѣдѣ да гѣи дѣгѣиме“. Узнали и гѣи разделѣли. Арно, амѣ имѣло еднѣ жлѣтица 500 грѣша — нѣѣа не могли да раздѣлѣт и узнали да се препѣраѣа: „ѣа чу ѣа ѣзнем, ѣа чу ѣа ѣзнем!“ вѣкал и тоѣа и другю. Таѣ, што бегѣл с парѣте, ѣа узнал и казѣл на другѣро си: „Да дѣдѣеш у недѣлѣа дѣма: ѣа имѣм еднѣ жлѣтица 250 грѣша: чу ти ѣа дадем да си изравнѣиме смѣтката!“

Дошлѣ светѣ недѣлѣа, и другѣро му пошѣл да му отѣде у дѣма. А таѣ, што узнал гулѣмата жлѣтица, се напраѣл на умрѣл и легнѣл у еднѣ дѣпка над кѣикѣта. И женѣ му вѣла по кѣика, какѣ што се вѣиѣ на умрѣл чѣвѣк. Улѣзнал другѣро му у кѣикѣта и прашѣе женѣта: „Какѣ е мѣю другѣр?“ И онаѣ му рекла: „Вѣг да го прѣсти, оп си умрѣ!“ А тоѣа казѣл: „Да ми кѣжеш дѣка му е грѣбо, оти мѣдогу сме другѣрувѣли, та берѣ да му запѣлим еднѣ свѣчица“. — „Ена, енѣ му грѣбо пат кѣика!“ Трѣгнѣл другѣро му кѣдѣ грѣбо и земѣл да бѣца какѣ вол: бѣу, бѣу и да врѣлѣа зѣмнѣа, шѣшлѣк — сѣ

што му падне — накадѣ дѹнката. „Маики, рѣкъл си умрѣлио, он че ме затрѹна, та истина че си ѹмрем!“ и отеднѹш рипнал низ дѹнката. Онѹи, што се направил на вол, божѣм ништо не разбрѹл, тѹ салти му рекъл: „О, приѹо, жив ли си?“ — „Епа, лели ме намери, жив съм, оти да не съм жив!“ — „Даї жлѣтицата да іа дѣлїме, іа съм за това дошъл.“ — „Немам іа пѹри, бре!“ — „Ааа! тѣка ли? Іа ми даї ти мѣне жлѣтицата да іа чѹвам и іа една недѣла, на кѣга дѹде светѹ недѣла, дѹди дѹма да іа дѣлїме“. Немѹло кѣде да мрѣда, дал му іа.

Дошла светѹ недѣла, и тоїа, што узнал гулѣмата жлѣтица, се направил на умрѣл и вечерта го однѣли у црѣквата. Дошъл другѹро му да дѣлат парїте и прашѹл женѹта: „Кадѣ е другѹро ми?“ А женѹ му казѹла: „Бог да го прѣсти, он си умрѣ! Па немѹ време да го захѣнаме и го отнѣсѹме у црѣквата да преночѣва“. „Ии, рекъл тоїа, млѹгу живѹваме додѣка бѣме живи, та какѹ да мѹгу да го видим додѣка е врѣззѣми!“ Казѹли му дѣка е црѣквата и он сам отишъл да го види.

Тамѹи дошъл пред вратѹта на црѣквата (вече било тѣмно) и дошли дѣсет дѹши аїдѹци да оберат црѣквата, и тоїа у тѣмнинѹта се умешѹл у нї. Нїкої го не забележил. Оплѹнали да стрѹнат вратѹта, ама билѹ млѹгу іака, та не могли да ѹ направѹт нїшто. Тоїа, што им бил какѹ воївода, рекъл: „Іа дрѣште тарчѹго сѣс жлѣтиците, та іа да стрѹним вратѹта“. И он (момѹко) грабнал у тѣмнинѹта жлѣтиците. Воїводѹта си мислїл, дал гї е на свої човѣк. Стрѹшили вратѹта, улѣзѹли уїстре, а тоїа с тарчѹго се качїл веднѣга на еднѹ гредѹ. Завадїли една свѣч и видѣли мрѣтвиѹ дѣка лежи и ѹрно го прекѹвали от стрѹ. Един от аїдѹците рекъл: „Чѣкаїте, да сѣгелїнем сѹблѹта у мрѣтвиѹ, дали че сечѣ човѣци!“ А тоїа от гредѹта извикѹл: „Стѹїте мрѣтви да излѹниме живїте!“ А мрѣтвиѹ, што еднѹ дѹша брал от стрѹ, дѣка искали да го кѹлат, рипнал на носѣ, и аїдѹците се изнотенѹли при вратѹта додѣка да утечѣт. Тѣгаї онѹи от гредѹта извикѹл: „Е, побрѹтїме, жив ли си?“

И тѣгаї узвѹли, та си разделїли аїдѹчките пѹри, приванѹл си едїниѹ и за жлѣтицѹта и до дѣн дапѣске са живи и вѣчим се не дѣжѣт.

Слушана отъ слаци Заре Динѹвъ.

3. Стрѹшлївнїѹт муш.

Едѣи муш бил млѹгу стрѹшлїв. Нѹчѣм га изводїла понаѹлицѣ женѹ му. Еднѹш му заметиѹла прекѹрамо крѹснѹ, какѹ пѹшка, да га не іе стрѹ, па га извѣла да сѣре. Како чѹчал, дїгнїл глаѹу накѹдѣ мѣсечинѹту, па рекъл: „Иии! какѹ е врѣме за конїи и полѹве (за краднѹнѣ)!“

Она реклѹ: „Сѣри, вѹкло, сѣри!“

Он рекъл: „Вѹк ли?“

Она насмѣшка реклѹ: „Вѹк!“

„Кѹдѣ е?“ И побегнїл да си улѣзне у кѹїку.

Крѹснѹто се препрѣчїло на вратѹту. Он сѣца, онѹ нѣче; он сѣца, онѹ нѣче — мислїл си сїромѹнѣт вѹкѣт га е ватїл осѹт. Еднѹ си улѣзѣл, а кѹпѹта му сѹстѹла наѹлицѣ.

Улѣзѹла си и женѹ му.

Он вѹї рекъл: „Иди ми дѹнеси кѹнѹту!“

Она реклѹ: „Па стрѹ!) ме е!“

— „Иии! да еб тїа жѹдски стрѹ! Да смѣем, сѹ би си іу узѣл!“

Слушана отъ Сѣна Плѣва отъ с. Мѣтохїя.

*) Навсїждѣ, дѣто се срѣща удѹжжѣна гласна (отбїлїзвѹамъ и сѣ чертица: ѹ, ѹ, ѹ, ѹ . . .) же се знае, че тя произхожда отъ изнѹспанѣто на звука х слѣдѣ неї. Напрїмѣрѣ: вмѣсто стрѹх, вѣ говора на Країще се чѹва стрѹ (страх); вмѣсто прах — прѹ, ходїх, — ходї видѹх — видѹ, чѹх — чѹ, мїслѣх — мїслѹ и пр.

4. За вукът и воденицуту.

Имало едѣн старѣц и еднѧ бабица. Старѣцѣт отишѣл да лови рибе, а бабицата остана да печѣ леп. Старѣцѣт ловил, ловил, паловил пѣна колѧ рибе, па си пошѣл накудѣ дѣма. Лисица га билѧ пазѣла кѣга ловил рибете, па искала да му гѣи ѣдне. Трѣчала, трѣчала, та легнѣла прѣд нѣга на пѣтѣт.

Он дошѣл до нѣу; глѣда — пцовисѧла. Поритнѣл ѣу еднѣш — не мрѣда; поритнѣл ѣу ѣдште еднѣш, па не мрѣда. „Маѣки,“ помисли си, „умрѣла е!“ Па узѣл та врѣлил у колѧта. Он си води волѣвете и не осрѣта се. . . . А онѧ врѣлѧла от рибете, врѣлѧла, врѣлѧла, та све гѣи исврѣлѧла, па слѣзла та гѣи збрѧла и си оплѧ у осѣето. Там гѣи ѣсла, а прокѧи нѣу заминѣл едѣн вук, та ѣу прашѧл:

„Што едѣш, кумѣце?“

— „Рибе.“

„Кудѣ гѣи паловѣ?“

— „Еѣ дѣле, ѣреку, под воденицуту.“

„Ѣ, ѧде и мене ме води да си палѣвим!“

— „ѧде!“

ѧде, ѧде, слѣзли ѣреке, а водѧта билѧ замрѣзнѣла. Лисицата узѣла из воденицуту еднѣ грѣпе; врѣзѧла га па вѣкѣт за онашкуту; пробѣла лѣдѣт, па му реклѧ да ѣу спѣшти ѣводу. Он ѣу послушал. Спѣштил онашкуту ѣводу, па чѣчнѣл да му се лѣву рибе.

Чѣчѧл, чѣчѧл, оно му пристудѣло, па рекѣл:

„Паловѣше ли се, кумѣце?“

— „Не сѣ, кѣме, не сѣ!“

Почекѧл, почекѧл, па рекѣл:

„Паловѣше ли се, кумѣце?“

— „Не сѣ, кѣме, не сѣ.“

Он чекѧл, чекѧл — замрѣзнѣла му онашка, па паѣ ѣу прашѧл.

А онѧ реклѧ:

„Паловѣли су се, кѣме, тѣгги!“

Он тѣгги — оно пѣче, он тѣгги — оно пѣчече.

Тѣгѧи онѧ се измѣкнѣла пѣстрану, па узѣла да пѣка:

„Врѣсе, воденичѧре брѣ! Вѣк ти пѣтколо. Врѣсе, воденичѧре брѣ! Вѣк ти пѣтколо.“

Воденичѧрѣт ѣу чѣл. Излѣзѣл с мерѣгѣуту, прѣтрѣчал при вѣкѣт, та — ѧ да га удѣри, а он риннѣл, та си откинѣл онашкуту и си побѣгѣл.

Слушѧва отѣ Гонѣ Алексѣвѣ отѣ с. Мѣтохѧя.

5. Надпако думѧне.

Запѣѣше волѣве, ѣа вѧтѣ петлѣве.

ѧде, ѧде, та у осѣе: сѣчи сѣно, грѧди трѣнѣе, сѣчи сѣно грѧди трѣнѣе — заградѣ сѣдѣто!

Па станѣу: ѧде, ѧде, та дѣма. Мѧма печѣше пѣгѣскорица (пѣгѧча). ѣа воѣ пѣискѧ от нѣу, а онѧ ка ме удѣри сѣс студѣну лѣпѧтицу по жѣшкѣ пѣшѣу, та лѣпѧтица се исплѣчи, а па пѣшѣу воѣ пѣшѧта.

Разказѧла Мирѧ Алексѣва отѣ с. Мѣтохѧя.

6. За кратѣте (Кѣи су кратѣци).

Едѣн старѣц отишѣл у осѣе за дрѣвѧ. Какѣ сѣкѣл дрѣвѧ, у еднѣ шунѣгѣу (дѣнку) нашѣл пѣре — пѣна торбѧ жѣгѣтице. Узѣл гѣи, еднѣл гѣи дѣма, порѧз-

мислил се, па рекъл: „Тѣе пѣре, не су моѣ. Чу прашам чиѣ су, па че му гѣ дадем“. Коѣга кѣкѣ прашал, свак викал: „Тѣе пѣре су на нѣкои кратци“. Он узел да прашуе кой су кратци. Прашувал тога, онѣга — свак викал: „Кратците живѣу љгору, там гѣ тражи!“

Он станул, отишъл љгору и там намерил айдѣците — комитете. Прашал гѣ: „Вие ли сте кратци?“

А онѣ рекли: „Ааа, не смо!“

„Е, кѣкви сте вие?“

— Ние смо айдѣци, комите. Ние не крадемо, а утѣпуѣемо кратците и лѣшите човѣци; узѣмамо им парѣте и гѣ давамо на сиромѣсите.

„Е, кой су кратци?“

— Кратци су минѣстрѣте и другѣте гулемци.

Стѣрѣцѣт узел торбѣту с парѣте, айде, айде, та при минѣстрѣте.

„Дѣбѣр дѣн!“ — „Дѣбѣр дѣн!“

„Кѣкѣ ѣма?“ рекли онѣ.

Он им расправил. Рекъл: „Намерѣ свѣ тѣе пѣре љгору. Моѣ не сѣ, та искам да му гѣ дадем чиѣ су. Сvak вѣка, че су на кратците. Ја питѣ кой су кратци, а онѣ вѣкају вие сте кратци. Та евѣ, донѣсѣ гѣ да ви гѣ дадем“.

— А а! Ние смо наѣ чѣсни човѣци! Ние не смо кратци. Но, ели си гѣ донѣл, даѣ гѣ да гѣ чувамо, та да трѣгуѣемо с нѣ, па што искарамо кар, че гѣ дѣлѣмо. А ти ѣди дѣри, кой су кратци, и кѣгѣ одѣриш, дѣѣци, ѣзни парѣте, та им гѣ даѣ; но до еднѣ годѣну да дѣѣдеш, глѣдаѣ да не прѣсрѣчиш!“

Стѣрѣцѣт си излѣзъл. Прашувал тога, онѣга — свак чѣсѣн: кратци нѣма. Минѣло се еднѣ годѣну и он отишъл при минѣстрѣте за парѣте.

„Дѣбѣр дѣн!“ — „Дѣбѣр дѣн!“

„Е, рекъл стѣрѣцѣт: вѣма гѣ кратците. Даѣте ми парѣте!“

„Ааа, дѣдо, кѣкви пѣре! Прѣсрѣчил си! Айде си ѣди! Ели ти рѣкѣмо да не прѣсрѣчуеш!“

Стѣрѣцѣт си излѣзъл и рекъл;

„Ааа! Истина минѣстрѣте били кратците!“

Разказѣ дѣдо Георгѣ Ивановѣ, 68 годѣшенѣ, отѣ с. Метохѣ.

7. За лѣнѣвѣту девоѣкѣу.

Еднѣ девоѣка билѣ млѣгу лѣша (лѣнѣва). Кѣгѣ воѣ билѣ стѣт, примѣкнували ѣу до огнѣштѣто; а кѣгѣ воѣ билѣ жѣга, измѣкнували ѣу. Ишлѣ воѣ тѣкменѣѣе, па нѣкоѣ не искал да ѣу ѣзне. Еднѣ момчѣ отишлѣ да ѣу тѣкми, па реклѣ на баштѣ воѣ и на мѣѣва воѣ, дѣка че ѣу ѣзне, но да му дадѣ еднѣ дисѣси пѣре. Онѣ му далѣ.

Оно водѣло кобилѣу сѣс ждрѣбѣ. Качѣло парѣте на кобилѣту, па си повѣло и девѣѣгѣту.

Какѣ одѣли по пѣт, ждрѣбѣто крѣшнѣло у жѣто. Момчѣто реклѣ: „Ждрѣбѣнце, не крѣшкаѣ!“ Ждрѣбѣто неразѣбрѣло, паѣ крѣшнѣло. Момчѣто реклѣ: „Ждрѣбѣнце, не крѣшкаѣ: ѣа два пѣти казѣем, трѣѣки пѣт кѣлѣем!“

Оно крѣшнѣло трѣѣки пѣт, а он га вѣтил и га заклѣл.

Одѣли, одѣли, а кобилѣта провиштѣла за ждрѣбѣто. Он воѣ рекъл: „Кобилѣке, не вѣшти!“ Онѣ не разѣбрѣла — паѣ провиштѣла. Он па воѣ рекъл: „Кобилѣке, не вѣшти! ѣа два пѣти казѣем, трѣѣки пѣт кѣлѣем.“ Онѣ провиштѣла и трѣѣки пѣт, а он слѣзъл, та ѣу заклѣл.

Узел дисѣсите с парѣте, па рекъл на невѣстѣту: „А да пѣсѣш дисѣсите!“

Она реклѣ: „А, какѣ чу! ѣа не мѣгу да ѣдим, та чу гѣ нѣсим и нѣ!“

„Айде, айде! ѣа два пѣти казѣем, трѣѣки пѣт кѣлѣем!“

Она узела парете да ги носн, што че чини! Одѣли, одѣли, дошли до едно прѣло мѣсто, а он вои рекъл:

„Ја уз тѣкова мѣсто обичам да подауем — айде да ме носин!“

Она рекла: „Ууу! Па ја вѣче не могу да одим, та тебе чу те носим!“

„Айде, айде! Ја два нѣти казуем, трѣки пут колѣм!“

Она застанула, он вои се укачил, та да га подси. Попосила га, поносила, па му се примолѣла: „Айде се сѣмни! Отсѣга и ја чу си работим како другите“. Оттѣгаја вѣче девојката се увредила.

Разказалъ Стаменко Николовъ отъ с. Метохии.

8. Вѣко и Најден.

Едѣн човек бил многу сиромѣ. Имал едну жену и две дечѣца. Патил патил, па еднуш жената си побѣгла по едѣн трѣговѣц. Мужѣт остал сам с дечѣцата, па трѣгнул с нѣи да прѣси, та да се раку.

Еднуш дошли до едну реку. Он оставил едното детѣ накраѣ, а другото заметнул, та да га пренесе; па че се врѣне да пренесе и опова. Тамѣн улѣзъл досрѣт водѣту, овчарѣта провикала: „Бре, чѣчо бре! Вук ти однесе детѣто!“ Он се осрѣнул да види оновѣ детѣ, та испуштил това, што носил. А вук истини грабнул и оновѣ, та остал сам.

Одѣл тѣва ондѣна, па се уценѣил у еднѣга чорбаѣиу. Тоѣ чорбаѣиѣа имал две деѣца. Едното викали Вѣко, а другото — Најден. Она билѣ суштѣта деѣца — нѣговѣта, амѣ он не знал. Прислушувѣл едво другѣ, по у кѣику не улазил да разбѣре, коѣ кѣко е. Еднуш како си играли деѣцѣта, он се расплакал. Она га прашѣла, зашто плаче, а он им расправѣл за нѣговѣта дечѣца, кѣко гѣи изгубил. Тѣгаја она (деѣцѣта) му расправили за нѣи си, дѣка и она имѣла баштѣ, па маѣка им гѣи напуштиѣла, а баштѣ им ги носил да прѣсу; но еднуш кѣга да гѣи пренесе преко воду, едното однѣл вук, а он се осрѣне, та и другото испуштил ѣводу. Но овчарѣта отѣла това отъ вѣкѣт и му турѣла име Вѣко, а воденичѣр напѣл оновѣ идѣште живо над воденицу у чѣшѣлѣт, та му турѣл име Најден. Но и чорбаѣиѣата немѣл деѣца та гѣи узѣл да ги исчува.

Тѣгаја он рекъл: „Па вие сте моѣа деѣца. Моѣа женѣ избегѣ, та ја тѣка направѣ с вас“. От тѣгаја се многу заобичѣли, та женѣта на чорбаѣиѣата еднуш, ка гѣи видѣла заедно, оплѣ при нѣи и гѣи запрашѣла зашто се тѣлку обичѣт. А онѣи ву разказѣли, све. Тѣгаја и она се расплакала. Онѣи ѣу запрашѣли, зашто плаче, а она им расказѣла, дѣка и она не е женѣ на тѣга чорбаѣиу, но е нѣна маѣка: билѣ избегѣла от баштѣ им, та побѣгла по тѣга трѣговѣца. Тѣка се ставѣли паѣ сви: и мужѣт, и женѣта и деѣцѣта.

Сѣга се чудѣли кѣко да убѣиу чорбаѣиѣуту, та да си остану онѣи на дѣмѣт. Деѣцѣта билѣ порѣсла вѣче. Мислиѣла и она, мислиѣла, па си думѣла. Едво викало: „Греотѣ е! Исчуваѣл ни, па да га убѣємо!“ А другото викало: „Не е греотѣ! Заробил ни е; ако че га убѣємо!“

И паѣ-пѣсле рекѣли да га убѣиу.

Трѣговѣцѣт одѣрил, че су се ставѣли све еднѣ вамѣлиѣа и че се справѣѣѣу да га убѣиу, та си побегнул. Кѣга да побѣгне, Најден рекъл на Вѣка: „Че идѣм да га убѣем!“ А он рекъл: „Кѣко че га убѣеш?“ — „Тѣсно: че ѣзнем пѣшкѣ, та че га чѣкам до пут и, доѣде ли сѣротѣ мѣне, че гаѣам“.

Скѣрил се до пут. Трѣговѣцѣт си побѣгъл — айде, айде, та сѣротѣ нѣга. Најден грѣмиѣл, та га убил. Тѣгаја кудѣ трѣговѣцѣт паднул, изникнуѣла еѣла от сви дрѣвѣа паѣ висѣка. А кудѣ му потѣкла крѣвѣта, потѣкла река. На човекѣт билѣ име Јѣнко, та и рекуту крѣстиѣли Јѣнтра. Најден се врѣнул дѣма, та казѣл на Вѣка, че убил трѣговѣцѣт, а он га питѣл: „Е, што стѣде там?“

„Кудѣ паѣде Јѣнко, еѣла паѣ висѣка изрѣсте, а кудѣ му потѣче крѣвѣта, река Јѣнтра потѣче“.

Вук рекъл: „Видиш ли? Греј си направил: човекът се посветил!“

А Паиден рекъл: „Ба, не е! Грешти је бил, та ја съм та убил, та се је иснатиł, затова се је посветил“.

Разказалъ Алексѣ Милошовъ, 60 годишенъ отъ с. Метохия.

9. Мојитѣ истѣрији.

Ја кѣга бе малѣчѣк, бе млого непослушен. Едниѣн тата правеше рале. а ја си играе докол нѣга. Он ми рече да му донесем у моето барѣшне водѣцу а ја негѣ. Он ме би и ме напудѣ. Рече ми, вѣче при нѣга да се не вѣрѣчам. Ја станѣ, та айде, айде сретнѣ едѣн човек. Праша ме куде че идем, а ја му казѣ, че се пѣчим. Он ме уценѣ да му пасем овцѣте. Пунтѣи гѣ ја, а он ми рече: „Накачи гѣ ѣ, нагоре, по горѣту“. Ја имѣ едаѣ костѣрку. Узѣ с нѣу: клѣ, клѣ, све гѣ исклѣ, на гѣ накачи по бѣкѣте. Ја станѣ, та си оидѣ дома, у чорбарѣту. Он ме прашѣ куде су ми овцѣте. Рече: „Егѣ горе по бѣкѣте!“ Он нартнѣ, та гѣ видѣ, на ка узѣ едно дрѣво — удри, удри, патѣнѣ ме и ме напудѣ.

Айде айде, срѣте ме едѣн поп. И он ме прашѣ, куде че идем. Ја му и нѣму тѣка казѣ. Он ме уценѣ да му пасем свинѣте. Ја гѣ искари по едну пѣриѣ — тѣ ти едниѣ трѣговци. Питѣше ме, продавам ли тѣе свинѣ. Рече: „Продавам гѣ, ѣти да гѣ не продавам!“ По колѣку искаш?“ Рече: „По 5 лѣва за свѣку свинѣ, амѣ опѣшкѣте мене да су си“. — „Убавѣ, рѣкоше, дај ми гѣ!“ Ја им гѣ дадѣ, а онѣ ми наброше парѣте и ми оставише опѣшкѣте, на си оидѣше. Ја узѣ опѣшкѣте, та у едѣн гол гѣ набѣдо, та свѣ по малѣку да се видѣ, на узѣ да виѣам: „Дѣдо! Дѣдоо! Свинѣте се издавише!“ Он доидѣ, видѣ опѣшкѣте, вати едаѣту да ју измѣкше из голо — бу дѣнѣчки! Вати дрѣгуту — бу, дѣнѣчки. Теглѣ, теглѣ све гѣ измѣннѣ, на рече: „Тииѣ бре магарѣцѣ! Така ли се пасѣ свинѣ! Што си гѣ накарѣл тѣва, та се издавише!“ Ви ме, би ме, и он ме напудѣ.

Срѣте ме едѣнѣ бабѣчка. Ова ме уценѣ да ми пасем кокошкѣте. Она имѣше еднѣ квѣчку с маѣцѣнѣ пѣленѣа. Рече ми да пасем квѣчкуту и да ју пѣзим од орѣл. Ја ју пасѣ, пасѣ, на узѣ опѣнѣчалѣку, та ју вѣрѣзѣ за погу, на ја нѣу паврѣнѣ пѣлѣштѣта; на че легнем да спѣем, та, ако доидѣ орѣл, да че може да однесѣ нѣкое пѣле. Нај накрај вѣрѣзѣ еднѣ пѣлѣнѣце: зѣкаме го Белѣл. Тѣго си, та тамѣн сѣм заспѣл, тѣкѣ принѣсѣашѣ пѣлѣштѣта. Ја погледнѣуу — едѣн орѣл ватиѣл квѣчкуту, та ју нѣси, а пѣлѣштѣта виснѣли: вѣсен гѣ и нѣл. Ја узвѣка: „Отѣсај Белѣле, отѣсај Белѣле!... А оно че може — однесѣ гѣ... И бабата ме напудѣ.

Пѣсле ме уценѣше еднѣ влашѣнѣ цѣганѣ — че им пасем магарѣцѣта. Онѣ имѣса (имѣаѣ) коѣл гѣлѣма магарѣца и еднѣ маѣцѣко магарѣцаѣ. А имѣса и еднѣ цѣрѣко злѣооо кѣче, та ми рѣкоше потѣм да гѣ ѣкам да ме извоѣу пошаѣлицѣ, јал на да си излѣзим с тоѣгѣту, та да се браѣсим. Еднѣн бѣѣа вѣплѣ на свѣдѣбу, та бѣѣа умѣрѣни. Прѣкѣноч ја гѣ вѣкѣ да ме изведѣ, а онѣ заснѣли, та се не можѣше разбѣду. Окаѣ, окаѣ, на узѣ тоѣгѣту, та да си излѣзем сѣм. Тамѣн излѣлѣ — глѣдам прѣд вѣратѣ лежѣи нѣшто цѣрѣно. Ја удри удри с тоѣгѣту, утеѣа га. Идѣ пошаѣлицѣ, на се вѣнѣ и рече: чѣкај да видѣм што сѣм утеѣѣл. Погледнѣу га, оно кѣкѣ кѣче. Вати га заѣши, а опѣ му сѣ толѣкави! Ааа!... рече, ја сѣм утеѣѣл магарѣцѣте. Знаам си дѣка че ме биѣу — цѣганѣ, кѣкѣ цѣганѣ. Рече, че си бѣгам, тѣкѣ да си ѣзнем барѣм и едѣн тунѣнѣчѣк. Онѣ имѣса коѣл тунѣнѣѣ. Удри едѣн — он рече: „бѣмѣм!“; удри друк, он рече „дѣнѣни!“, удри еднѣ маѣцѣко, оно рече патѣнѣко: дѣнѣни! Ааа, рече си, тоѣвѣ е за мене. Узѣ га, на бѣш, бѣш, бѣш, та у Горѣнѣовци (село вѣ Кѣстенѣдилѣско).

Оно вече се расъмнуеше. Та поидо да улезиеш у едну плевну, а онѡ у нѡ еднѡ девојка и еднѡ момчѡ. Нѣшто си дѹмаеѡ, па девојката рече: „Све сврѣшимо, сѣл тунѡн нѣма“. Та удри у тупанчѣто, а они литнуше, та нигде! Ка улѣзо у плевнѹту, а онѡ па девојката остѡл герданѣтъ със жѣлтицете. Та гѣ узѣ, та си купи симѣт. Арчи от нѣи, арчи, амѡ и ѡште си ѡмам.

Разказалъ Евтимъ Ангеловъ отъ с. Метохиа.

10. Лисица и воденичар.

Имѡло едѣн воденичар и си седѣл на воденицѹту. Дошла еднѡ лисица и му рекѡла: „Да ме скрѣши ти, воденичару, да ме не убиѡу ловциѣе, па чу ти направим ѡа тебе нѣшто добрѡ!“ Воденичарѣтъ ѡу сирил зат мѹчиакѣт.¹⁾ Ловциѣете дошли и га прашѡли: „Еѣ, воденичару, имѡ ли да миѣе тѹва еднѡ лисица?“ А он рекѡл: „Онѡ заминаѹ одѡвна, одѡвна!“ Ловциѣете ошли по нѹ да ѡу тражу, а онѡ излѣзла и рекѡла на воденичарѣтъ: „Е-е! Сѣга си ти обрисѡ ѡдочи (от очи) дрѣлѣ,²⁾ сѣга па ѡа трѣбе да се отерѡним. Искам ли ѡа тебе да те ожѣним!“ И он дигнѹл раменѣе.

Станѹла лисицата, ошла при царѡ и му рекѡла: „Честѣти царѹ! Пратиѡ ме е Шунтуѡан бег воденичар, да ми дадѣш царскиѣтъ кѹтъл — доидѣ човек да му заѣме царѣ“. Царѣтъ воѡ го дал. Лисицата ошла при воденичарѣтъ и му рекѡла: „Да ми дадѣш еднѹ враѣгу — наложѡи — да заврем у ценотѣну на кѹтълѣтъ“, и он дал. После ошла при царѣтъ, връѡнала кѹтълѣтъ и он воѡ рекѡл: „Евѣ еднѡ враѣга, ѹзни си ѡу!“ Онѡ рекѡла: „А-а, ништа ѡе еднѹ враѣгу. Он гѣ займа с кѹтъл, та че глѣда за тѡлко!“ и си ошла.

Поседѡла три-чѣтири дѣна, па ошла при царѣтъ да воѡ дадѣ на кѹтълѣтъ да заѣме Шунтуѡан бег тѹрске жѣлтице на човекѡ. Царѣтъ воѡ дал. Однѣла га и сѣга турѣла у ценотѣнѹту тѹрску жѣлтицу. Царѣтъ воѡ рекѡл: „Евѣ, еднѡ тѹрска лира!“ Лисицата рекѡла: „Ништа е за еднѹ: он гѣ займа с кѹтъл, та че ти глѣда за еднѹ!“ и наѡ си ошла.

Поседѡла печѣс³⁾ дѣна и па ошла при царѣтъ. Па му рекѡла: „Честѣти царѹ! Пратиѡ ме е Шунтуѡан бег да му дадѣш твоѣѹту чѣрку за нѣга“. Царѣтъ си помисѡл и си рекѡл: „Штѡм он займа царѣ на човекѡ с кѹтъл, он трѣбе да е дѡста богѡт: чу му ѡу дадем“. После рекѡл на лисицѹту: „Доидѣте ѡутре, чу му ѡа дадем!“ Арно о о о. Но не ли е воденичар, нѣма у ниѡ да се премѣни! Дошли до царскиѣтъ грат, па остѡл воденичарѣтъ, а лисицата отишла при царѣтъ, и он ѡу прашѡл: „Кѡмо га Шунтуѡан бег?“ Лисицата рекѡла: „Мѡни, мѡни, царѹ! Нѣли доидѡмо до еднѹ вѡду, па се прѣсврѣнуше кочиѣте, та Шунтуѡан бег се укаѣа, па сѣга нѣмамо врѣме да се врѣнемо дѡма да се премѣни. И кѣкѡ че е, не знам!“ Царѣтъ рекѡл: „Ништа е тоѡ! Однесѡ му наше дрѣе, нека се премѣни!“ Однѣла лисицата, премѣнѣла га и откарѡла царске кочиѣе, заштѡ се божиѡм строиѡли нѣговѣте. Дошли у двѡрѣтъ, посретнѹли га, седѣли додѣка седѣли навечер, па дошлѡ рет да си лѣгат. Турѣли га у сѡбу на царски ѡдѣр и на вечерѡа часовѣ чувѡли шѣл бок.⁴⁾ Арно амѡ па воденичарѣтъ се присрѡло и тѡмо се усрѡл. На ѡутрѡто рекѡл царѣтъ: „Заштѡ не стѡне Шунтуѡан?“ Лисицата рекѡла: „Не знам — да казѹем срам ме е, да не казѹем, не знам!“ А он рекѡл: „Кѡжи, кѡжи!“ И наѡ после прѣсраѡила се и рекѡла: „Нѣли направѣна куѡла, па куѡѹту ѡамѣѡа, па ѡамѣѡѹту шѣлѣк, па шѣлѣкѣтъ игѡла, па игѡѹту теѣсиѡа, па теѣсиѡѹту лубѣница, па лубѣницѹту седѣл Шун-

¹⁾ Мѣстото, дѣто се вѣрти колелото доѹу вѣ водата.

²⁾ Гурѣли.

³⁾ Пет-шѣст.

⁴⁾ И разказвачѣтъ не знаѡе, що е тоѡа шѣл бок.

тулан — това сънувал он и . . . да прощтеваш, царю честити, усрѣл се от стрѣ“. А царятъ рекълъ: „Скоро да га омѣте и премѣните: ја съм наземи, па се усрѣ от стрѣ, а он, сиромѣтъ, арно“ и жив, кѣга е бил на толку високо!“ Премѣнили га и си направили свѣдѣу.

Пошли да с-иду, но немѣло кудѣ д-иду: у воденицу цѣрека черка не бива да седи. Тогѣ лисицата рекла: „Д-идем по-напрѣт да отворим портете“. Отрѣчала, нашла саховилете и рекла: „Вѣште, ете га царятъ с войску, че ви убие“ и овѣ побѣгле. Тѣга свѣдбарѣте отишли у палатите на самовилите.

Царятъ си отишъл, а лисицата рекла на воденицарятъ: „Е-е, съга ти ме куртали од довиѣте, а ја те оженѣ. Но ако нешто се случѣ да се прекарам¹⁾ у твоѣт двор, што че да правѣш с мене?“ — „Чу ти направим едѣн убав паметник и до нѣга чу те заковам“, рекъл воденицарятъ. Лисицата тѣга казала на момците: „Гутре чу се направим па умрѣла, но вие не моѣ да додите при мене и не моѣ од вас никоѣ да ме ниша съе рѣку“. И се направила па умрѣла. Воденицарятъ погледѣл, погледѣл, па рекъл: „Какѣв је тиѣа гѣт! Ја га извлѣчете отѣка!“ Па он сам ѣу патѣл за погу и влѣчил, влѣчил, и тамѣн да ѣу пѣшти у воду, и она се дигла и рекла: „Тѣга ли ни беше дѣмѣта ѣ воденицѣу?“ И рипнѣла, та га удавила.

Разказалъ священникъ Станко Ангеловъ отъ с. Товли-Доли.

11. Што е нарѣчено човѣку, товѣ че биде.

Едѣн трѣговѣцъ одѣл по трѣговѣна и залежал у едѣн човѣк едѣна нѣч. Случѣло се тѣгаѣ, та женѣта на човѣкѣт родѣла детѣ. Ведѣга при детѣто дошлѣ три женѣ. Тѣѣа три женѣ билѣ рѣченицѣте. Вѣтѣле онѣ тѣгаѣ да си прѣву, а трѣговѣцѣт слушал одѣ другѣта одаѣ.

Едѣна от рѣченицѣте рекла: „Да умре детѣто још съга!“ Другѣа казала: „Да живѣе до двѣесе гѣдин, па тѣгаѣ да умре“. Трѣтѣа рѣченица рекла: „Да живѣе повече детѣто, и имѣнѣте, што е съга у тиѣа трѣговѣцѣ да прѣде у нѣга“. После си отишлѣ рѣченицѣте.

Трѣговѣцѣт како чул товѣ, уилашил се и па ѣутрѣто поискѣл от тиѣа човѣци да му дадѣ детѣто. Врѣтели там нагѣр, нагѣл, уназарѣли детѣто. Трѣговѣцѣт узѣнал детѣто и га однѣл у едѣна планина, но не га утепѣл, а га оставѣл да га изедѣ звѣрѣве. Случѣло се набрѣже заминал там едѣн козаръ. Он нашѣл детѣто и га узѣл, та га занѣл на колибата си. Там намѣзѣл млѣко от козѣте и наранѣл детѣто. Чуѣл га он ѣбавѣ, и онѣ порасло момѣо за женѣдѣба. Име му турѣл Наѣден, отѣ га напѣл.

Пѣсле трѣговѣцѣт како одѣл по трѣговѣна, случѣло се, та онѣл при тиѣа козаръ. Узѣнал он от нѣга козе, па кѣга да ѣи прибѣре, момѣето билѣ настрапа с ѣѣ, та козарѣт га изокѣл: „Наѣдене, Наѣдене, докарѣѣ козѣте!“ Чул трѣговѣцѣт да ѣка тѣга козарѣт и нешто га вѣтѣло сумѣѣ, ѣти да га ѣѣка Наѣден. Он му казѣл, дѣка га е нашѣл, та га ѣѣка Наѣден. Сетѣл се трѣговѣцѣт, кѣкѣѣ е рѣбота. Кѣга да покѣра козѣте, он поискѣл от козарѣт момѣето да му помогне. Он му га дал. Ишли, ишли инѣ пут, па па едѣно мѣсто трѣговѣцѣт рекѣл на момѣето да кѣра козѣте по едѣл пут, а он че ѣѣне по друг и узѣнал та написѣл нешто на кѣѣга и му рекѣл да дадѣ кѣѣгѣта на едѣна женѣа. Онѣ вѣче билѣ стигнѣли до кѣѣгѣта на трѣговѣцѣт.

Момѣето узѣнѣло кѣѣгѣта и си карѣло козѣте по пут. Там га сретнѣл едѣн поѣ. Он га прашѣл: „Чѣе су тѣѣа козе?“ А онѣ не зналѣ да чѣти кѣѣга и не могалѣ да му одговѣри, па му далѣ кѣѣгѣта. Поѣѣт прочѣтил кѣѣгѣта и казѣл на момѣето, дѣка писѣло у кѣѣгѣта, ѣѣде ли онѣ дѣма на трѣговѣцѣт,

¹⁾ Да умра.

женà му да га отрује. Поиът рекъл на момчето да се не бой и узнал, та скинал та̀а кнѣга, а на друга писал — штом до̀де момчето до̀ма, жената на тръговѣцът да га оженѣи за черку им.

Дошлò момчето у куйката на тръговѣцът, женà му прочатила писмото и немала што да чини — оженѣла момчето за черку им. Све свръшили: и венчанѣе и све. Дошъл после тръговѣцът до̀ма, прашал вѐдѣк женà си, отру̀ла ли е момчето, а она̀ му казала, дѣка не е, а га е оженѣла за черку им, òти тѣка̀ бил писал тръговѣцът. Разиадосал се он и видѣл, дѣка га е изиграл̀ неко̀и, но немало̀ кѣкво̀ да прàви. После решил̀ кѣкò и да е да утѣна̀ момчето.

Поткупил̀ е шарѐ он тройца̀ човѣка̀ и гѣ поставил̀ при една̀ чешмà близу̀ до куйку̀ си и им рекъл̀, ви́ду ли да се зада̀дè човѣк, да пѣкнѐ с пѣшкетe и да га утѣна̀иу. Вечертà он казал̀ на женà си да прàти момчето̀ да им донесѐ вода. Жената̀ не пратила̀ момчето̀ на̀вода, а им казала̀ — на младоженѣетe — да си лега̀иу онѣи, та она̀ че опра̀ви та̀а рàбота за водата. Она̀ не знала̀, дѣка тръговѣцът е наредил̀ да га утѣна̀, па и не иска̀ла да га прàти, òти си имàли вода. Ка̀ се мина̀ло малку̀ врѐме, она̀ опла̀ при мѣжът си и му казала̀, дѣка е пратила̀ момчето̀ за вода, па га нѣма̀ ионте. Риннал̀ он, та потрѣчал̀ наку̀дè чешмàта, òти, рекъл̀ си, момчето̀ трѣбѐ да е утѣнано. Човѣците, катò видѣли, чѐ идѐ неко̀и, грѣмнàли и утѣналѝ тръговѣцът. И така̀ момчето̀ му ставàло̀ наследник, и богàтството̀ на тръговѣцът мина̀ло̀ у нѣга.

Разказал̀ Мито Тасков̀ отъ с. Косово.

12. Будàлата брат.

Едѣн човѣк имàл̀ тройца̀ сѣнове. Двойцата̀ билѝ по̀ итри, а едѣн бил̀ ұлав — будàла. По̀ итрите бра̀ика̀ мразилѝ глѣпавниѣт и дàима̀ га пудѣлѝ низ куйка̀.

Баштà им косил̀ сва̀ка̀ гòдин по̀ три пàста̀ сѣно, па наред̀ неколку̀ гòдин до̀дѣло̀ нѣшто, та им ѝло̀ сѣно̀то. Прачу̀вал̀ баштàта̀ и тритѣ̀ си сѣновѐ да залонѣ̀, ко̀и им ѝдè̀ сѣно̀то. Ишлѝ при сѣно̀то̀ неколку̀ нòчи, но не заловилѝ ништо̀, заштò̀ кудѐ сред̀ нòч забучувàло̀ нѣшто̀ и онѣѝ си бегàли. Дошлò̀ рет и на глѣпавниѣт̀ брат̀ да идѐ да пàзи и он̀ сѣно̀то. Отишъл̀ он̀ една̀ нòч при сѣно̀то̀ и се с̀крил̀ на едно̀ мѣсто. Кудѐ сред̀ нòч ватѣло̀ нѣшто̀ да бобòти, а он, нелѣ̀ си е ұлав, не разбира̀ от стра̀, не бегàл. Етè̀ ти, дошъл̀ едѣн кон̀ на сѣно̀то. Грѣвата̀ и она̀шката̀ му билѝ свѐ от златò. Кòнѣт̀ бил̀ тòлку̀ ұбав, та да му сѐ не наг̀дè̀да човѣк. Глѣпавниѣт̀ брат̀ полѣчка̀, колѣчка̀, та га ватѣл̀ за грѣвата. „Сто̀и, рекъл̀ му он, от тòлкува̀ гòдин свѐ ни ѝдè̀ш сѣно̀то, амà̀ с̀гга̀ те ванà!“ Кòнѣт̀ се обрѣнал̀ наку̀дè̀ човѣкѣт̀ и му рекъл̀: „Дос̀гга̀ не можè̀ да ме ванè̀ нико̀и, но не ли ме ванà̀ ти с̀гга̀, нѣма̀ кѣкво̀ да прàвим. Узнѝ, та ми òскубѝ од грѣвата̀ едно̀ влакнò̀ и га т̀ури у една̀ кутѣ̀иà, та га чу̀ва̀и ұбавò. К̀гга̀ имаш̀ нѣшто̀ п̀ўжда̀, прѣнечѝ кутѣ̀иàта̀ и кѣкво̀ ѝскаш̀, чѐ стàне, а менѐ ме п̀шти да си ѝдем. Иà̀ с̀гм̀ слѣнцето̀. Ништо̀ да не ка̀з̀уеш̀ нико̀му, кѣкво̀ сѐ е случ̀ило!“

Другà̀ нòч па станàл̀ будàлата̀ да пàзи сѣно̀то̀ и пà̀ се случ̀ило̀ кикò̀ по̀-ранò — дошъл̀ друг̀ кон̀ и ванàл̀ да ѝдè̀ сѣно̀то. Он и нѣга̀ ванàл̀, а кòнѣт̀ рекъл̀ да òскубè̀ едно̀ влакнò̀ од грѣвата̀ му и да га чу̀ва̀ ұбавò у кутѣ̀иà. Тѣ̀иà кон̀ бил̀ м̀сецѣт̀.

Трѣ̀ика̀ нòч па така̀ станàло̀: дошъл̀ друг̀ кон̀ и он̀ му казал̀ кикò̀ прѣгнѣ̀те да òскубè̀ и от нѣга̀ влакнò̀. Тѣ̀иà кон̀ бил̀ звездà. И тѣ̀ка̀ тѣ̀иà улчò̀ уловил̀ што̀ им ѝдè̀ сѣно̀то, но не ка̀зу̀вал̀ ништо̀.

Цàрѣт̀, што̀ бил̀ на тѣ̀иà човѣ̀ци, имàл̀ три девòик̀e. С̀вèте билè̀ за жѐнѣ̀дба. Рекъл̀ еднѣ̀ш̀ цàрѣт̀: „Чу̀ да̀дè̀м̀ една̀ девòик̀а̀ на то̀гòва̀, ко̀и м̀жѐ да прѣплав̀иà̀ морето̀“. Цàрскѣ̀те палатè̀ билѝ у сред̀ морето̀. Потрѣ̀чалѝ тѣ̀гàиà̀

и млади и стари ергѣне, кои да ѹзне църска девѡйка. На пошли и двата ѹтри браќа, а ѹлавиѹт си брат пудили да ги не срами. Дошли до морето, но нѡ натѡм не могли и се врънаѹли. Тѹгаи се научил и ѹлавиѹт брат и се сетил за конските вѡкна. Узнѡл он тѹгаи, та загреѡл една кутѡиѡ. Ведиѹга пред него се изпречил едѹн конъ със златно седло и зенѹе, на и уздѡта му била златна; цѣлиѹт конъ лѹтгал од ѹбавѡ. А и за чѡвѣкѹт се створила чѹдна премѣна. Тѹгаи тѹиѡ удѡчѡ ѹзне та се нагизли ѹбавѡ, на ка се качи на конѹт и полети през полѣто, та се зачудили и старѡ и младо, какѡ е тѡиѡ ѹначѡна по нѡната зѡмѡна. Отишѡл он до морето и га препливѡл съ конѹт. Там църѹт га пречекал мѡгу ѹбавѡ, наранѡл га и напоѡл със свѣ што имѡл, на му дал наѡ-старѡта си чѣрка заедно с едѹн товар златѡ. После га изпратил с кеѡ и весѣлие.

Кѡкѡ се връвѡл дѡма, будѡлата оставил девѡикѡта на браќа си, а он узѡл та загреѡл дрѹга кутѡиѡ и ведиѹга му се створил друк конъ с дрѹгѡечка премѣна. Облѡкѡл се на тѡиѡ будѡла и ошѡл при църѹт, та му узѡл срѣгѹгѡта чѣрка и ѡште едѹн товар с парѡ. После загреѡл и трѣкѡта кутѡиѡ и му излезѡл друг конъ с мѡгу по ѹбавѡ премѣна од прѣгѹгѡите. Отишѡл он и трѣки пут при църѹт, но лели дрѣсте му билѡ дрѹгѡичѡе, църѹт не га познаѡл. Наѡ-последу му дал и наѡ малѣчкѡта си чѣрка и ѡште едѹн товар златѡ.

И тѹка ѹлавиѹт брат узѡл и трито църске девѡике, та се оженил и троицѡта браќа

Разказѡлъ Мито Тасѡлѡ отъ с. Косѡво.

13. Мѡчѣто на Енѡ-Дунѡ.

На еднѡ место се сбраѹли тройца чѡвѡци. На си зарачилѡ по еднѡ лигѡ раќиѡа да пѡиѡт. Кога пилѡ раќиѡата, запрашѡле се, кои от каде с. Казѡле си и се удумѡле да станѡт побратимѡе. Ошлѡ, та направилѡ на еднѡ мѣсто кашѡта. Двоицѡта, по старѡите, прѡнаѡле по малѡ, какѹв занѡѡт имѡ. Он рекѡл: „Ѣа имѡ занѡѡт: с тоѡ рѹѡавѡ ношѣе, што помислим, сѡчко стѡе“. Срѣгѹѡо казѡл: „Ѣа на имѡ занѡѡт с еднѡ удица и едни нѡжици. С нѡжиците сѡчко рѣжем, а с удицѡта вѡдим сѡчко каде и да е: и од морето и од облаците“. Наѡ-старѡиѡ побратим казѡл: „Ѣа имѡ занѡѡт такѹѡе: кога се покѡдим вѡочи, вѡдим сѡчкѡта си родѡ“. Тѹгаи двоицѡта по-стари останѡле да са домаќинѡе, а наѡ-малѡиѡ пошѡл на печѡлба.

Врѹвѡл, врѹвѡл тоѡа по печѡлба и едѹѹж по нѹто сретѡл воѡнѡ и казѡл на тоѡа, што им бил водѡтел: „Ѣа чѹ ви помѡгнем да надѡиѣте, но да ми кажѣте, кога че имѡте битка — сѡжѣние“. Онѡ се почудѡле, на го поѡикале на ѡтрешиѡо ден. Он ошѡл и излезѡл пред воѡнѡта и казѡл на противѡните воѡници: „Удрѡвѣте се како камиѡ!“ И они сѡчките замрѹзѡле и другѡте ги вѡдѡле. Тогаи тѡиѡ му казѡле: „Што ѡскаш да ти дадемѡ? Ниѡе дѡвет гѡдин се бѡеме, но ни натѡм, ни натѡм мрѹда. Та каѹви што да те подѡриѡе!“ Он рекѡл: „Не ѡскам ништо“. Оѡи го пѡ прѡшѡвале и он рекѡл едѹнш: „Нечѡм, та нечѡм!“ и така си пошѡл да си врѹѡи. Онѡ му рекѡ: „Аѡде берѡ да те направѡме наѡ зет!“ Тогаи мѡчѣто рекѡ: „Ѣа имѡ по стар брат, та он да се ожени, на тогаи чѹ ѡа“. Они доѡле наѡ старѡиѡ му брат и го ожениѡле. Прѣкарѡле свѡдба и тогаи си подарѡле еднѡ крѹпа и казѡле: „Братѡе, ако повеѡне и се сбрѹчка крѹпѡта, да знаѡме ѡти сме у ѡпѡснос. Ако повеѡне моѡата, ѡа стѡм у ѡпѡснос“.

Останѡл си брат му, и он си трѹгнал. По нѹто сретѡл на воѡнѡ. И тѡмо тѹка направѡл. И тѡиѡ го молѡле да го направѡт зѡт, но он тѡмо сженѡл срѣгѹѡо брат и с него си размеѡилѡ по еднѡ крѹпа. И наѡ малѡо брат на

си пошъл. Врзвъл, врзвъл и стигнал на едно раскръсе. Там седел един старец. Он го прашал: „Абре, дѣдо, за каде води тоѝа пут?“ Старецо му рекъл: „Слушаи момче: таѝа пут води за царството на Ени-Дунѝа. Она е мома, но покаже ли се човек тамо, она дуне и го накара дѣвет нѣди ѝземи“. Момчето казал: „Ја чу ѝдем, та што ѝска да стане. Но, кажи ми, дѣдо, каде пу е слабото, та ѝа да ѝа надвиѝем?“ Старецо казал: „Ако мош да ѝикнеш, та да ѝа заглѝушиш, она че остане бес сила“.

Момчето тръгнало и стигнало до полето на Ени-Дунѝа. Прекѝ царството на Ени-Дунѝа видѝл кѝски отъ човѣци, што ги тепала таѝа ала. Кога стигнал насрѝт полето, Ени-Дунѝа дунала силно, но он ѝикнал по-силно, та запрѝл нѣнио вѝтър и алата се затворила у нѣнио палат. Врзвъл он прекѝ полето, а по него имало млого дрѝве: круши, ѝабуки, имало ѝоште жѝто, грѝзе и друго сѝ нешто. Ошъл до палато, а тамо имало дванаѝесе одаѝ със железни врати. Он ги отварал една по една и у дванаѝетата била Ени-Дунѝа. Улезнал унѝтре и ву казал: „Очеш ли да се ожѝниш за мене?“ А она рекла: „Ако ѝскаш и измикарка че сѝм ти.“ Тогѝа се ожѝниле и си очувале две деѝа.

Царството на Ени-Дунѝа имала граница с турците. Тѝа турци секога налитале да ѝзнат сѝчко от таѝа ала. И тогаѝ казала алата на момчето си: „Ја вѝче немам сила, коѝ че ни браѝи от турците?“ Момчето ву рекло: „Не боѝ се затова! Но ѝа ми кажи, какѝ срабѝтуеш това тѝлко голѝмо поле?“ — „Ја ѝмам златни влакна на главата, та поѝипнем ли едно, сѝчко се срабѝтуе“. И живеѝали си мирно. Турците ништо не могли да им прават, зашто тоѝа маѝ брат (момчето на Ени-Дунѝа) секога ги победувало.

Тогѝа една бабица казалла на турскио цар, дѝка она че ѝзнае у што е силата на тоѝа ѝуваѝ. Ошла она при Ени-Дунѝа и им станала измикарка. Дѝка-полѝка украднала рѝжавото поѝче от мужо на Ени-Дунѝа и го одиѝла на турскио цар. Он го врзлѝл у морето. После турците ошле и сѝчко ѝзнале от палато им, па и Ени-Дунѝа и он — момчето — останал слаб и половина мрѝтън.

Тогѝа крѝшите у браѝка му повеѝвале. Маѝ старѝо легиал наочи и видѝл дѝка браѝто им лежи половин умрѝл. Видѝл и нѝжо на днѝто на морето. Ведѝга казал на другио брат. Тогѝа ошл средѝнио брат, разрезал морето с нѝжците и извадил рѝжавото поѝче на маѝ маѝо брат. Одиѝл му го и он станал маѝ силен. Тогѝа исклал турците и си земал Ени-Дунѝа.

Разказалъ Васе Ангеловъ отъ с. Зав-Долъ.

14. Тарѝежо предумал слѝнцето да се не жѝнѝ.

Некѝа слѝнцето рекло да се жѝни и затова поканѝло сѝте живѝтни на свѝдѝба. Изредѝло сѝте до едно, па дошлѝ рет да канѝ тарѝежо. Тарѝежо от по насрѝт знаѝл отѝ слѝнцето канѝ ѝа свѝдѝба, та се скрил у една дѝнка, зашто го билѝ ѝад да иде на свѝдѝба. Слѝнцето дошлѝ у кѝштата на тарѝежо и, кѝто видѝло празна кѝшта, оставѝло абѝр у комшиѝте да му кажат да ѝиде на свѝдѝба, и онѝ му казали. Крѝшкал, крѝшкал, но каде че крѝшка прѝт царѝ на живѝто! Правѝл, чинѝл, па барабар със сѝте пошъл. Што одѝл по ѝуто, он сѝ си мучал, а другиѝте били вѝсели и кѝвни, та сал си крѝчѝтиѝи. Стигнаѝи маѝ-после у слѝнцѝвите палати. Курдисали се на богѝта совра и земали да ѝадѝт и ниѝат. Пошлѝ у соврата един ѝкот, една гѝрунѝѝа, та ништо не могло да се разбѝре, ѝти сѝте се опиѝли. Ровѝл тѝгаѝ царѝ на живѝтните (дѝно), та се потрѝслав соврата и секоѝ се сгунѝил на мѝсто. Сал тарѝежо стоѝл маѝ-куражѝѝа от сѝте и си гризѝл еѝѝн камѝн, што го унѝл ѝште при улажѝнето.

Етѣ ти една жешчина пошла из вратата, а малку по това и слънцето излезнало прет гѣсете. На пошло прет сѣкого да го кан'и да ядѣ и пиѣ. Кога заминало прет тараско, вишло дѣна он ништо не ядѣ от соврата, а гризѣ камик. Слънцето се доста позапрѣло прет тараско, гледало го, а он се си гризѣл. „Морѣ што правиш, тараско? поправило го слънцето. Ако тои ти е неугѣдно, кажи што друго да ти донесемѣ, та камико да оставиш“. — „Морѣ сичко ми е угѣдно, но ја и досѣга чат-нат гризѣм камен'е, ѳти си едно слънце, та млогу горини, а после, кога се парѳдат лѳвече слънца, што че ядемѣ? Затова трѣбе јѳште заста да се учиме на камен'е, та после, кога сал камен'ете остават, да не ни е мучно“.

Слънцето се дълбоко замислило, на си улезнало у одајата. Немало го, немало, и сѣте вавали да се чѳдѣт, зантѳ ли си тѣка замислено излезна. Погѣнце тѣга пасрѣнал прес една дѳнка да види, што прави младожѣн'ата. Вишѣл го млогу замислен с климнала глава на ѳземи. Погѣнце се уданил и веднѣк се връцнал и си дошѣл на местѳто. Тѣ ти, малко по това, јавило се и слънцето и казало сѣте да се разотѣдѣт: свѣдба нема да јама, слънцето нема да се жѣни.

Сѣте тогај најадеде на тараско и искали да го погѣбѣт, амѳ он се скрил наврѣме и излезвал чѣк кога си ошли. Он дотогај немѳл игли по кожата, а му порасвале по таја слѳчка: иглите му далѳ слънцето, да нема што да му правѣт другите живѳтни. И он им се не бой: свѣе се на клѳбе и, акѳ ти дрѣжи, лѳви го.

За това стѣга јамаме сал едно слънце.

Слушана отѳ Мито Станоевѳ отѳ с. Млѣковици.

15. Слънце и мѣсѳц — брат и сестра.

Едѣв цар збрѳл едниш сички чѳвѣци от престѳлниѣт си грат на угѳтѣние. Заповѣдал он, сѣки да дојде на гѣсето, никој да не остане пѳ дома — амѳ све до едѣн. И за по сигурно испратил воиниѣ да повѣру, дали не су останѳли вѣкуде по кѳиките. Како тражили, видѣли у една кѳика дѣка горѣ видѣло. Прекѳ цѳмовете видѣли една бѳбичка и три мѳме, сѣстре — разварѳли се. Бѳбичката продумѳла: „Е-е-е! Кѣкво ли е стѣга у царѣт, кѣкѳи ли е убавина!“ Нај старата от сестрѣте казѳла: „Мѣне да ме ѳзне царѣт, ја чу му рѳнѣим цѣлата воиска с една окѳ иченица“. Срегн'ата рекѳла: „Мѣне да ме ѳзне, ја чу му облѳчим свѳта воиска“. А нај малѣката казѳла: „А на мѣне да ме ѳзне царѣт, чу му рѳдим две дѣцѳ: едно слънце, друго — мѣсѳц“.

Како чѳли това воиниѣте, ошли веднѣк при царѣт и му казѳли сичко, што видѣли и чѳли. Тија час царѣт ги врънал да доведѣт бѳбичката с мѳйте, и онѳ ги довели. Испитѳл ги царѣт што са говорѣли, а они си сичко казѳли. Тѣгај он узнал малѳта за женѳ, направил млогу ѳбава свѣдба, а другѣте сѣстре оставил да ву су служѳнке.

Минало се нѣколку врѣме, и царѣцата пошла тѣшка. А по това врѣме царѣт пошѣл да ѳде у друга дрѣжава. На трѣгнуван'е он рекѣл на нај старата от сестрѣте: „Ја чу ѳдем у странство, а ти че глѣдѳш тѳва сестра ти — царѣцата — за слѳчка нѣшто . . . акѳ се слѳчи: „ѳко рѳди, да ву помѳган“. Царѣт си ошѣл и там се бавил два-три мѣсеца, а през това врѣме царѣцата се замучѳла да раѳа. Нај гулѣмата ву сестра дошла да ву помѳга, а по-напрѣт си купиѳла едно кѳтре и едно мѳчѳ, амѳ никој не знаѳл за това. Тикѳ што се родѳло прѣвѳто детѳ, царѣцата не видѣла от мѳве, а сестра ву зѳма детѳто, скрила га, а мѣсто нѣга туриѳла кѳтрето. Раѳа се и вторѳто — жѣцското; и нѣга брѣже сестра ву сменѳла свѣ мѳчѳ. Кѣга се свѣстиѳла царѣцата, сестра ву рекѳла: „Глѣдај што си родѳла: кѳтре и мѳчка, а знаѣш ли што си

обреклѣ на царѣтъ? Млѣгу ву станѣло мѣчно, но немѣло што да чѣни, та си ушла изѣвенито рѣѣби. Ведиѣга испратили прѣтеници да кажу на царѣтъ. А по старата от сестрѣте, што бѣше турѣла кутрѣкът и мачѣкът, турѣла децѣта у едѣн сандѣкъ и гѣ врѣлѣла у морѣто, и он си отпливал наунѣтре. Тѣга имѣло силѣн вѣтѣр, та сандѣкътъ бил однесен далѣко от далгѣте. Етѣ ти една гемѣиѣ! Капетѣнинѣтъ на гемѣиѣта видѣл сандѣкътъ и заповедѣл на двойца лѣтѣциѣе да ѣду да виду, што е товѣ у сандѣкътъ. Ако е живѣ веш,¹⁾ да е на капетѣнѣтъ, а ако е мрѣтва веш, да е на лѣтѣциѣете. Узнѣли сандѣкътъ, подигнѣли га и видѣли дѣка бил лѣчѣкъ, па ведиѣкъ га однѣли на своѣю капетѣнѣ. Узнѣл га он, отворѣл га и што да види? — две живѣ децѣ, който греѣли: еднѣ слѣнце, еднѣ мѣсец. Капетѣнинѣтъ се млѣгу зарадувал, зашто тѣ бил бездѣтън и ведиѣкъ тѣга напуштил гемѣиѣта и рекѣл на лѣтѣциѣете: „Давам ви цѣлата гемѣиѣ, заедно със стѣката, што е унѣтре; отсѣга да печѣлѣте какѣ што мѣжете, а на мѣне стѣза таѣа печѣлѣба от сандѣкътъ“. Какѣ казал гѣа дѣме, опѣл си дѣма и отгѣгаѣа станѣл баштѣ на нѣдените децѣ, и женѣ му — нѣна мѣйка.

Врѣнѣл се царѣтъ от странство и опѣл право при гѣулѣката да види рѣдените децѣ, а онѣ што да види — у нѣѣа лежѣ кѣтре и мѣчка! Млѣгу уѣден царѣтъ, земѣл женѣ си — царѣцѣта, та ѣа откарѣл при капѣиѣта на двѣрѣтъ, кудѣ имѣло у дѣварѣтъ долѣн и тамѣ ѣа затворѣл. Поставѣл на товѣ мѣсто стража и казал да казѣѣтъ на сѣкѣи, што че мѣне тамѣ, да заплѣе царѣцѣта. Тѣгаѣа се венчѣл за нѣѣ старата от сестрѣте, овѣѣа што че рѣнѣ цѣлата му воѣска с еднѣ окѣ пчѣниѣа.

Кѣга станѣли децѣта — слѣнцѣто и мѣсецѣтъ — на петнѣесе годинѣе, баштѣ им (капетѣнинѣтъ) казал на сѣнѣтъ си (слѣнцѣто е момчѣ, а мѣсецѣтъ — дѣвѣичѣ): „Сѣнко, ѣа вѣче чу ѣмрем, но кѣга ѣмре и мѣйка ви, че продадетѣ сѣчко, зашто тѣва нѣма да живѣете. После че оруѣаш мѣѣтъ конѣ и че га пѣнѣтинѣи напрѣт, а вие със сестрѣ ти че врѣвитѣ по нѣга. Дѣка опчѣва он, и вие там се одморѣте. Кѣга конѣтъ застанѣ еднѣ-двѣ нѣделѣи, там че правѣш кѣѣка и там че живѣеш“.

Не се мѣнѣло млѣгу врѣме и случѣло се, та ѣстина баштѣ им ѣмрѣл. Кѣга дошлѣ врѣме и мѣйката да ѣмре, онѣ рекѣл на дѣвѣичѣто: „Чѣрко, ѣа вѣчим чѣ ѣмрем, но нѣ-ти тѣѣа две торбѣта царѣ, ама на брат ти да гѣ не казѣеш, додѣка не види зор за царѣ“. И бѣбѣчката ѣмрѣла. Тѣгаѣ момчѣто ванѣло да продава сѣчко, какѣ што бѣше казал баштѣ му. Дѣвѣичѣто — сестрѣ му — го прашувѣло: „Зашто продаваш, братко, што че да ѣадѣмо?“ — „Е, отговорѣл брат ву, вие нѣма тѣва да живѣемо.“ Натоварѣли сѣчката си стѣка на дѣвѣт конѣа, оруѣали баштинѣнѣтъ си конѣ и га пуштилѣ прѣт конѣите, какѣ што му бѣше рекѣл баштѣ му. И тѣка днѣтѣ децѣ врѣнѣли по конѣтъ: кудѣ он се одмѣра и онѣ тамѣ. Конѣтъ гѣ одвѣл у еднѣ царска градинѣа, кудѣ се запрѣл колку еднѣ-две нѣделѣи. Момчѣто тѣгаѣа почѣло да си прѣѣи на товѣ мѣсто кѣѣка. Дошлѣ от царсѣите вардѣчѣ да гѣ испѣду, амѣ децѣта се не разбирѣли, а молѣли да дѣѣде царѣтъ и да им одмѣри мѣлко мѣстѣнѣе за кѣѣка. Дошѣл царѣтъ и ѣстина им одмерѣл. Тѣгаѣ момчѣто нашлѣ мѣѣстор да му напрѣѣи кѣѣката. Ударѣли на пазарлѣкъ. „Мѣѣсторе, реклѣ момчѣто, че ми прѣѣш кѣѣка, додѣка не речѣм „доста“, а чу ти плачѣем, па ти додѣка не речѣш „доста чѣрбаѣи!“ Тѣгаѣа мѣѣсторѣтъ збрѣл мѣѣстореѣе нат мѣѣсторѣете ѣ напрѣѣли едѣн палѣт, што га немѣло на дунѣта по ѣбав. Нѣѣ после момчѣто реклѣ: „Доста мѣѣсторе!“ Па почѣло да плача и давѣло, давѣло, давѣло, додѣка не рекѣл мѣѣсторѣтъ: „Доста чѣрбаѣи!“ Напѣл ѣбавѣо мѣѣсторѣете и гѣ испратѣл. Осталѣ братѣтъ и сестрѣта да си живѣѣу у нѣвата кѣѣка, но сѣ момчѣто стоѣло нѣшто ѣилно. Прашѣла га еднѣш сестрѣ му, зашто е

¹⁾ Веш = вещь, нѣщо.

толку уилен, а он рекъл: „Ич си нарѣ немам, а ми трѣбу; поварчи, колку имаше, по кѹиката“. — „Имам ја паре, не бої се, братко, казала сестра му — на ти две торбе паре“. И живејали си тија брат и сестра млого убаво.

Къга се бѣл заселѣли децата у царската градина, разболѣла се млого тешко царицата. Викали отсекуде докторе да ја лекују, но ништо не могло да ву помогне. Тъга она рекла да ву доведѹ некоја бабичка, сал бабичке чѣли да ја изздраву. Доводили, доводили бабичке, но царицата си арексала само една. Викала таја бабичка и ву казала: „Бабо, ја не съм болна од болес, но съм болна от тија деца, што направѣла падатѣт у нашата тѣмо градина. Ти че глѣдани, како, како-да-е да ги погубим . . . тија брат и сестра. Ја чу да ти дадем, што ѣскаш вѣчим!“ — „Арно, арно: чу направим сичко, што желѣен“, рекла бабичката.

У едѣн празник, къга момѣто си било на лов, бабичката ошла у нѣи нагосе. Затѣкла салти девѣчето: „Помози-Бог, чѣре, рекла бабата на девѣчето. Што чините, што праите? Ранеее . . . Къква убава кѹика си направите! Ега длъговѣчите у неја! Тъваја нема у сичката дунѣ!“ А девѣчето ву се радуе, радуе! „Чѣрко, рекла па бабата, сичко ви е убаво, но ја чу ви кажем на едно мѣсто у една градина огледало, кое да га турите на кѹиката, че грѣе како слѣнце. Да кажеш на брат ти да ѣде и га донесѣ!“ — „Чу му кажем, бабо, чу му кажем“, рекло девѣчето. Пшла кавѣ бабата и си ошла. Тѣ ти га вечертѣ врѣча се момѣто от лов. Сестри му веднѣга му се поваѣла за бабичката и казала за огледалото. „Епа, сестро, ако е рекъл Бог, чу донесѣм и това огледало“. Ошла момѣто при бабиниѣт си кон' и го прашало, како може да се донесѣ огледалото. Кон'ѣт му отговорил: „Мѹчно е това да направимо, но трѣбе да се опитамо сал зарѣт маѣка ти“. Качило се момѣто на кон'ѣт и за едѣн час донѣли огледалото. Закачили га отирѣт на кѹиката и онѣ огрејало како слѣнце цѣлиѣт грат. Тѣ-ти на итрѣто клатѹш-клатѹш домѣкнѣла се бабата. Јѣште како насрѣнѣла на пѣртата и млого се зачудѣла, како видѣла огледалото. Толку светѣло, та дори ја засленило. И тија дѣи немѣло га момѣто дома. Бабицата паї почѣла да дѹма на девѣчето: „Видиш ли, чѣре, каква ѹбос е това огледало. Сичко ви е красно, но сѣга како ви грѣе огледалото, да може брат ти да донесѣ отъ таја градина и златната кокошка съ пѣлиштата — да ја донесѣ тѹва, у нашиѣт двор, на дрѹго ви не трѣбе“. — „Че видимо, бабо! Ја чу кажем на брат ми, та, ако може, че стѣне и това“. Посѣдѣла бабичката иѣште малку, па си ошла.

На вечерта се врѣнѣло момѣто, а сестра му сичко му казала, што чѣла от бабичката. „Па, ако е рекъл Госпот, сестро, че ѣде и това. Ведиѣ се донитѣл до кон'ѣт, дали че може да донесѣ златната кокошка и пѣлиштата. „Ако е мѹчно, но за маѣка ти и това че стѣне“, одговорил кон'ѣт. Јанува момѣто кон'ѣт и за кратко врѣме донѣли кокошката е пѣлиците без пѣкѣкна валас да ги срѣтне или стѣгне. Минѣло се малку врѣме, тѣ ти ја бабичката паї трѣна на вратата. Улезнѣла у двѣрѣт и што да види: златна кокошка е пѣлишта ѣдѣт ѣдѣт по двѣро. Зачѹдена она продумѣла си на ум: „Вѣла Бѣгу, къква ли е таја работа: досѣга колку дѹши сѹ искали да ѹзну огледалото и кокошката, сѣ се не врѣчају отѹде живи, а на ова момѣ ништо му не станѹе. Чѹдно чѹдо!“ Намислила дрѹго да ги мѣта, да ги лѣже. Казали им дѣка у таја градина, откудѣ донѣли огледалото и кокошката, имѣло една чешма от која тѣкло мет и мѣсло, та да си ја донесѣ — да ја премѣсту при иѣната кѹика. Момѣто му се поискало да има и таја чешма, та паї ошла при кон'ѣт си и га прашало, дали може да пренесѣ чешмата у нѣнико двор. Кон'ѣт помислил, помислил, па отговорил, дѣка и това може да стѣне само паї заради маѣка му. Не се минѣло млого врѣме, етѣ ти у двѣрѣт на децата одимѣло чешма от која тѣкло мет и мѣсло.

Бабата — вештицата — какò видела, че ништо не може да напакости на тѝа брат и сестра, коѝа се позамислила, што да чѝни, да гѝи зѝтре нѝкъко — да сврѝши што ву е зоповедала царѝцата. Мислила, мислила, па наѝ-после намислила. Ошла наѝ при децѝта. И тѝгѝѝ момчѝето не било дѝма. Бабата се обрѝнала кудѝ девѝчето и му рекла: „Е, чѝре! Сѝга какѝ вас нѝма никуде у дунѝтата! И царѝт га нѝма товѝ. Вашата кѝѝка, товѝ огледѝло на нѝѝа, што грѝе какѝ слѝнце, злѝтната кокѝшка с пѝлиштата, ченѝмата с мет и мѝсло — никуде гѝи нѝма! Сѝчко ви е крѝсно, сѝчко ви е ѝбаво, амѝ брат ти да се ожѝни — трѝста пѝти че е пѝдѝ убаво! Па он си е станѝл за женѝдба: момчѝ и половина, бѝш на замѝни! Чѝре, ѝа чу ви кѝжем и момѝ от кудѝ да си ѝзнете. Има една самовѝлска граѝина, у коѝа живѝе една чѝдна момѝ — пѝдѝ убавѝа никуде нема. Нѝѝа да си ѝзне брат ти, па ништо му дрѝго не трѝбе!“ Какѝ издумѝл товѝ бабинѝкѝрѝт, ошѝл си. Вечертѝ, коѝа си дошлѝ момчѝето дѝма, сестра му распраѝла сѝчко какѝ бѝбицѝтата ву казѝла. Момчѝето ошлѝ тѝѝа час при конѝт да га прѝша за тѝѝа рѝбота. Конѝт одговорѝл: „Мнѝгу мѝчно е товѝ да направѝмо, мнѝгу страѝно е! Но ѝко Гѝспод ни помѝгне, зарѝт мѝѝка ти и товѝ че стѝне“. Приготѝило се момчѝето, качѝло се на вѝрѝниѝт си конѝ и, ѝѝде, трѝгнаѝли. А момѝта, дѝка онѝ пошлѝ, билѝ самовѝла и досѝга, коѝи ошѝл за нѝѝа, не се врѝчѝл вѝчим от тѝѝмо жив. На нѝѝа дотегнѝло наѝ пѝсле да убѝва човѝците — се мѝлѝди момчѝета — та земѝла и наредѝла една граѝница у нѝѝината граѝина и коѝи престѝпѝни тѝѝа граѝница и мѝне наунѝтре, да се укаменѝи. Та такѝ имѝло мѝлогу момчѝета укаменѝени сѝдѝ конѝ и оружлѝ.

Момчѝето врѝвѝло, врѝвѝло и дошлѝ до самовѝлската граѝина до граѝницата. Кѝгѝа погледнѝло наунѝтре, што да види: едно-чѝдо чевѝци и конѝѝ укаменѝени и тѝкѝа си стоѝѝ! Он се уплашѝл, а конѝт вѝрѝви без стрѝ. Штом престѝпѝли граѝницата, па конѝт ногѝте се укаменѝили, а на момчѝето се укаменѝили до колѝената. Кѝгѝа осетѝло момчѝето товѝ, мѝлѝгу се уплашѝло, дигнѝло на горѝ рукѝте и сѝлно извикѝло: „Бѝже, Бѝже! Нѝма ли над мѝне мѝлос! Нѝма ли коѝи да ме избѝви от тука!“ Самовѝлѝтата кѝгѝа чѝла тѝѝа жѝлѝи глѝс, сѝжѝлѝло ву се и прѝтрѝчѝла при момчѝето, та га пригрѝнѝла, цунѝла га у челѝто и рекла: „Не могу да те погѝбим зарѝт мѝѝка ти, заштѝ она мѝлогу натѝ. Отсѝгѝа натѝм ѝа чу сѝм твоѝѝ невѝста!“ Какѝ издумѝла тѝѝа дѝмѝ, сѝчки укаменѝени се сѝживѝили. А момчѝето с момѝта си ошлѝ дѝма. Сѝживѝените момчѝета трѝчѝли, окѝали по момчѝето, та да га подѝру, че гѝи е сѝживѝил, но онѝ си утѝкло.

Момчѝето се венчѝло за самовѝлѝтата, а сестра му мѝлѝгу се радуѝла. Бабицѝтата видѝла дѝка ништо не мѝже да напранѝ на тѝѝѝа децѝ, мѝнѝла се вѝчим и казѝла на царѝцата, че не мѝже да гѝи зѝтре — да гѝи погѝби. Царѝт одѝрѝл, че тѝѝѝа децѝ, што напранѝли кѝѝка у неѝѝвата граѝина, станѝли мѝлогу богѝти, па и момчѝето се ожепѝило за мѝлѝгу ѝбавѝа и разбирѝч момѝ. Затѝовѝ царѝт искаѝл да гѝи види.

Еднѝш момчѝето било на лов у горѝта; па слѝчка и царѝт бил тѝѝмо, та се сретнѝли. Прашѝл га царѝт: „Одѝка си, момчѝе? — „Е, тѝвашѝи сѝм, живѝем у царѝската граѝина.“ Царѝт му рекѝл да дѝѝде ѝтѝре наѝгосѝ у нѝѝга. И момчѝето одговорѝло ѝти че дѝѝде. Вечертѝ самовѝлѝтата прѝшаѝла момчѝето си, што му е думѝл царѝт през дѝнѝт у горѝта. Момчѝето неѝтелѝ да ву кѝже. Їтѝрѝшѝниѝат дѝн момчѝето наѝ ошлѝ у горѝта на лов. Неѝрѝте гѝѝволе,¹⁾ наѝ га сретнѝл царѝт и га изружѝл, заштѝ му не ошѝл наѝгосѝ „Е-е-е! прѝсти ми, царѝе честѝти, заборавѝл сѝм!“ — „Е, ѝтѝре какѝ и да е, да дѝѝдеш!“ — „Чу дѝѝдем!“ одговорѝло момчѝето. На вечертѝ прѝшаѝла га невѝстѝтата: „Што ти думѝ царѝт данѝске?“ — „Ока ме да му ѝдеме ѝтѝре наѝгосѝ.“ А онѝ му

¹⁾ Не ориѝте гѝѝволе — не щѝе ли.

реклà: „Гутре да му кажеш, додѣка он не дойде у нас, ние нѣма да идемо у нѣга.“ Гутрешниѣтъ дѣн на се сретна̀ли. Момчѣто поискало прѣчка ѓт царѣтъ, заштѣ не су га послушàли домàшните, но иска̀ли царѣтъ да дойде по-рано у нѣи, та тѣга̀иа о̀ни че му дойду. Царѣтъ казал: „Гутре иа че дойдем у вас.“

Гутрешниѣтъ дѣн рано царѣтъ поручил на слугѣте си да згѣтву на̀й-убави гѣзбе и кѣга̀ г̀и викне по прàтешикѣтъ да г̀и донесу̀ у тѣиà деп̀а, дѣка че е он на̀госе. Ош̀л царѣтъ да види кѣкѣ живѣю̀ тѣиà нови засѣл̀ници у негѣвати градѝна. Кѣга̀ дошлѣ време за обѣт, царѣтъ иска̀л да извѣсти на слугѣте си да донесу̀ гѣзбете, но невѣстата (самовилата) забележѝла товà и със зна̀к нѣкѣкѣв нап̀райла, та пред нѣи се явилà м̀аса със ч̀удни гѣзби. Тѣга̀и вѣчим царѣтъ казал да не дондеу не палàтѣтъ гѣзби. Царѣтъ прегостувàл у тѣиà брат и сестра̀ и м̀логу останàл зач̀уден ѓт сич̀ко што вид̀ел. Покан̀ил г̀и о̀ни да му дойду на гутрешниѣтъ дѣн на̀госе.

Сич̀ките — момчѣто, невѣстата и сестра̀та — трѣг̀нали да иду у царѣтъ на̀госе. Кѣга̀ стиг̀нали до долàнѣтъ, кудѣ била затвѣрена царицата, намѣсто да пл̀у̀вну, какѣ што правили сич̀ките, о̀ни нап̀райли др̀уго: на̀й-нап̀рѣт невѣстата приш̀лà при нѣиà, обрисàла ву сл̀зните, цупàла иа по челѣто и ву оставилà стр̀ук босилѣк. Това нап̀равили и момчѣто и сестра̀ му — тѣка̀ г̀и команд̀ила самовилата. Тѣиà, што били на стр̀ажа, силно се зач̀удили, заштѣ тѣка̀ раб̀оту гѣсете на царѣтъ. Увели им кон̀ите у царскиѣтъ из̀ѣр, и казалà невѣстата на п̀дините си слуг̀и да им т̀уру зон. Сед̀нали тѣга̀и сич̀ки на трѣп̀еза да иад̀у и пѝу. Прес товà време нѣколко п̀ути доодили слугѣте и с̀е викàли дѣка кон̀ите ѝште не су изобàли. Това многу зач̀удило царѣтъ — какѣи су тѣиà кон̀и: негѣвите ѝште кѣга̀ су изобàли, а тѣиà ѝште не су! Затова̀ запраш̀ал гѣсете кѣкѣв̀а е т̀аиà раб̀ота: „т̀олкува време се мина̀, а в̀ашните кон̀и ѝште не су изобàли?“ Тѣга̀и се обр̀ъ̀нала кудѣ нѣга самовилата и му казалà, дѣка н̀ините кон̀и з̀бу кѣске. „Какѣ м̀оже да з̀би кон̀ кѣске?“ зач̀удено праш̀ал царѣтъ. „Е, кѣкѣ м̀оже да рѣди царица к̀уче и м̀ачка, тѣка̀ и товà м̀оже!“ реклà самовилата. „Чѣсѣити ц̀аре, иа гл̀ѣда̀и т̀ува!“ Тѣга̀и момчѣто ву и з̀л̀ву ву откр̀или груд̀ите си и на момчѣто грѐя̀ло на груд̀ите сл̀ънце, а на дев̀ицѣто — м̀есец! „Те товà су т̀воите дец̀а — сл̀ънце и м̀есец — кои г̀и е родилà т̀аиà, што си иа заробил̀ там̀о у долàнѣтъ на п̀ортата. А ти што си наш̀л у л̀ул̀ката к̀утре и мач̀е, товà г̀и е тур̀ила т̀аиà изв̀есница, што иа с̀ъга̀ имаш̀ за женà.“ казалà самовилата.

Не м̀оже да се искаже кѣкѣв̀о е било тѣга̀и на царѣтъ. Вѣд̀нѣк заповѣдал да ослобѣду затвѣрената царица, да иа облеч̀у у царскѝе др̀е, а м̀есто нѣиà да затвѣру на̀й-старата ву сестра̀ да лежѝ и да иа запл̀у̀ва̀иу на нек. Отг̀ь̀га̀и царѣтъ прибр̀ал своите си дец̀а — сл̀ънцѣто и м̀есец̀ът и невѣстата да жив̀ю̀ пру нѣга и да су му негѣви наслед̀ници.

Слушана ѓт Йорданъ Милакиѣвъ ѓт с. Габрешевци.

16. Цароката черка, гаволо и шестимата бра̀ик̀а

Ед̀н цар си имàл ед̀на ч̀ерка. Кѣг̀а̀ излазил̀ на прош̀ѣтка из гра̀до, с̀е казув̀ал на домàшн̀ите и измикар̀ете: „Кѣи и да дойде да поиска мо̀ѝта ч̀ерка, да му иа дадет̀!“

Излез̀нал ед̀нѣш тѣка̀ из чаршѝята, и тик̀е с̀е ч̀уло глас — нѣко̀и ч̀овѣк викàл една̀дице: „Еи, да̀йте ми мом̀ата!“ Излез̀нали домàшните нав̀онка, гл̀ѣдат: нѣма нѣко̀и. Па се вр̀ъ̀нали нас̀ат. Па с̀е ч̀уло глас: „Еи, да̀йте ми мом̀ата, какѣ што ви казà цар̀о!“ Посвер̀или се, посвер̀или, што да ч̀инат, на иа изв̀ели у градѝната и иа оставили. Почек̀али м̀алку време, и потражили мом̀ата, дали иа има, дѣка иа оставили, а он̀д иа однем̀ало. Ѝош п̀овече с̀е узсвер̀или. Ет̀е ти го иде цар̀о и г̀и праш̀у̀е: „Камо мом̀ата?“ И о̀ни му казал̀и: „Ед̀н извикà

одионка, дајте момата, како што ми е рекъл царо, и шие му ја извѣдоме, но нешто не го видѣме. Кѣга потражѣме после момата, а онѡ и неја однема. Веднѣга царо заповедѡл по цѣлата дрѣжана — секој да ја тражи и да плаче.

На сарантѡ трѣгнал и самию цар да ја тражи. Врѣвел, врѣвел по едно џадѣ, стѣ му пѡсрѣча едѣн човек — врѣви си по џадѣто и си поѣ. Сретнал го царо. „Добра срѣча, дѣдо! Кој ти казѡ да поѣш, та не плачеш?“ — „Што ми е, казѣе он, да плачем! Ја сѣм си здрав. Имам, каже, шес сѣнове. Сѣте са здрави и сѣте са запајатливи. Заштѡ да си не поѣм?“ Царо го прашѡл: „Какѣв им е занѡјатѡ?“ — „Иди при нѣ, та ги прѡшај!“ отговорил старецо. Ошли заедно дома, и сѣте сѣнове си били дома. И царо ги запрашѡл, кој какѣв занѡјат знае. Питѡл малию: „Какѣв знаеш ти, момчѣ?“ — „Ја знам, да заслѣшам, че разберем, што се дѣма у долнѡ земнѡ“. Втрѡнию казѡл: „Ја саблѡта да удѡрим, долнѡ земнѡ че се провиди“. Трѣику рекѡл: „От-под мајка детѣ краднем“. Четвѣртию казѡл: „Ја с песници да ѣдрим, желѣзна кола се стѣра“. Петнию казѡл: „Узнебо да погледнем, небѡто че падне“. Шѣстию казѡл: „Кѣга падне небѡто, на мајич прѣс го задрѣжам“. Царо имѣ казѡл, ѡти черка му се е загубила, та трѣгнали сѣте да ја тражѣт.

Врѣвели, врѣвели и прѣвнию легнал на едно мѣсто вода да пиѣ и тикѣ чул момата дѣка плаче у долнѡ земнѡ; рипнал наносе и рекѡл на втрѡнию: „Кам те, брате, да ѣдриш сѣс саблѡта у долнѡ земнѡ да се провиди!“ Удрил брат му, и земнѡта се провидѣла. Извикал на трѣику: „Кам те, брате, ти што детѣ от-под мајка краднеш?“ Спуштил се он и земѡл момата. А он извикал: „Кам те, брате, да се ѣдриш у песници, кола да се стѣрѣт“. Удрил се у руцѣте и се створили желѣзни кола и у нѣ затворили момата. И гѡволо — он ја бил украднал — пристигнал ги, узнал да плаче и казѡл: „Дајте ми да ву видим сал едно прѣстѣнце“. Појавили му прѣстѣ, и он ја грабнал и побегнал узнебеси. Четвѣртию извикал: „Кам те, брате, што уз небо погледнеш, та небо да полети?“ Дошѣл петнию, погледнал уз небо и гѡволо полетѣл озѡбре. Извикал тѣгај петнию на шѣстию: „Кам те, брате, небо на прѣс да задрѣжеш?“ Дошѣл он, дованѡл момата, а гѡволо се утѣнал, и царо дал на малию момата, а на другѣте едни кола жлѣтѣци — напунил им тикѣ желѣзните — и се распрѣтили вѣчем.

Слушана отъ Заре Диновъ Тутуленъ отъ с. Босилградъ.

17. Царок'но зет, што знал да се претвѡра.

Едно момчѣнце трѣгнало у печѡлба. Врѣвѣло, врѣвѣло низ една гѡра и дошлѡ до една долинка. У долинката се чуло нешто да шумѡли. Ка наспрѣнал да види што ѣ, видѣл едѣн мрѣшлѡк некакѣв и на мрѣшлѡко едѣн брабин'ок,¹⁾ едѣн сокол и една змиѡ се караѣи. И тоѡа ги попитѡл: „Заштѡ се карате?“ — „Караме се, каже, заштѡ не можеме да разделѣме месѡто“. Тѣгај момчѣто узнало та им разделѣло месѡто. Змиѡта рекѡл: „Млѡгу ти се благодарим момчѣ. Чу те наградим с една награда. Чу те благослѡвим да се стѣраш на змиѡ и на на човек да се претѣраш“. Брабин'око и он го благослѡвил сѣштѡто — да се претѣра на брабин'ок и на на човек. Соколѡ — и тоѡа сѣштѡто. И си трѣгнало момчѣто на да си врѣви.

Врѣвѣечи по пут, момчѣто земѡло да се опѣтуе дали може да се претѣра. И казѡло: „Стѣри ме, Бѡже, змиѡ!“ и се претворил змиѡ. „Стѣри ме, Бѡже, брабин'ок!“ и се створил на брабин'ок и пѡслема си станѡл човек. Сѣшто опитѡл, дали може да стѡне сокол, и станѡл сокол и на човек. Трѣгнал да си врѣви. Врѣвел, врѣвел по џадѣто и наспрѣча му една кочиѡа и у

¹⁾ Мравка.

кочијата царевата ќерка. Штом ја познал, створил се на сокол и застанал на срет пѹто — ич се не бой от кочијата. Видела момата соколчето и рекла ведик да запрѣт кочијата, та да вѣне соколчето. Симнала се и дошла до него да го вѣне. Тамѣн да го вѣне за опанката, и оно подрипне; тамѣн да го вѣне, и оно подрипне, ама нај-после го ванала. Земала го заедно със неѣа и го однела дома, па рекла на баштѣ си да ѱу направи едѣн кавѣз, та да си чѣва соколчето.

Направили ѱу едѣн кавѣз, закачила го у ноѣната одаѣа и турила унѣтре соколдо. Навечер измикарѣте ѱу донѣли вечерѣа, она повечерѣла и си легнала. Што ѱу прескочило од вечерѣата, останало си на мѣсата. Претворил се соколдо на брабѣнок и излезнал из кавѣзо. На саранта ка станала момата, ѣадѣнето ѱу нема. Другѣта вѣчер на ѱу однѣли вечерѣа. Тоѣа се претворил на брабѣнок, излезнал низ кавѣзо и ѱу изѣл ѣадѣнето. Сабѣле, ка станала и видела, дѣка нема ѣадѣнето, земала да канѱузи (?) измикарѣте и да им се кара. Треѣката вѣчер па ѱу донѣли вечерѣа. Повечерѣла, па си легнала, ама земала да вѣрди, коѣ че да приѣде при мѣсата. И позавѣла се малку у сѣн. Ка се пробораѣила — што да види: еднѣ ѱбаво момчѣ да ѱу се неагледѣа! стоѣ до мѣсата и ѣадѣ. И она полѣска-лѣска го ванала за пѣлтото и ѱу рекла: „Какво тражиш ти тѣва, момчѣ, и откадѣ улезѣа?“ И оно . . . ѣц-мѣц, ѣц-мѣц, кѣдѣ че, казѣло си: „Ја сѣм соколдо, што ме ти ванѣа, по се претвѣрам. Ја сѣм ѣстина момчѣ“. И тѣгаѣ она ѱу казѣла: „Еѣа, лѣгни при мене, ти си вѣче моѣ“. И он легнал и ѣа пригрѣнал.

Штом сѣмнала сабѣле, она казѣла на царѣо. Казѣла: „Тѣте, ѣа чѣ се жѣѣим вѣчем: да ѣикнеш свѣркѣи и туанѣѣ“. Он ѱу рекѣл: „Не мож да се жѣѣиш, додѣка не наѣдеме вѣкое момчѣ за тебе“. И она ѱу казѣла: „Ти наѣди свѣркѣи и туанѣѣ и си повѣкаѣ свѣтове, ѣа че си наѣрим момчѣ“. И он ѣа послушал. Направили една свѣдба, еднѣ чѣдо!

На другѣта гѣдин царѣо отворил битка. Сам он одѣл воѣската, а неприѣтелѣо излѣзѣл по-силѣн и царѣо едѣа спасѣл половинѣата воѣска. Тѣгаѣ казѣл зет ѱу: „Да ме ѣѣштиш, дѣдо, ѣа да отѣдем да се бѣем“. И он го прѣтил. Одѣл он воѣската дѣка требѣло и ѣа турил на еднѣ скрѣпно мѣсто. Кѣга се стѣмнило, тѣгаѣ рекѣл: „Стѣври ме, Бѣже, сокол“ и литѣнал, та падѣнал у неприѣтелската воѣска. Кѣга они прѣкѣо почѣа изѣсѣали, он рекѣл: „Стѣври ме, Бѣже, чѣвѣк!“ Створил се на чѣвѣк и узѣнал да ѣи сечѣ със едѣа сабѣла. Нарѣпали они и у тѣмнинѣата и, кѣтѣ не знаѣли, ѣдека са нападѣени, помеѣѣу сѣбе се искѣлали. И тѣка он ѣи побѣдил. Претворил се пѣсле на сокол и си онѣл при цѣрѣвата воѣска и ѣвестѣл на царѣо, зашто побѣдил и ни едѣн воѣник од цѣрѣвите не заѣинал.

На сарантѣ със сѣчката воѣска онѣл на морѣто да се мѣѣат. Ванѣл да се ѣѣѣска царѣскио зѣт с ѣѣда и тѣкѣ ведѣик искѣчила едѣа рѣба и го глѣѣнала. Тѣгаѣ сѣчката воѣска се уѣлашила, какѣ че се ѣѣѣт при царѣо. Мисѣли, мисѣли, па нај-после наѣли еднѣго на ѣик кѣкѣ него и го искарѣли пред царѣо. Царѣо казѣл: „Не е тоѣа мѣѣо зѣт“. Одѣли го при чѣрка ѱу, и она рекѣла: „Не си ти моѣто момчѣ“. А он рекѣл: „Ја сѣм, но ти не мож да ме познаѣш; ѣа сѣм се прѣличѣл од битката. „Стѣври ми се, казѣла она, змиѣа!“ — А тоѣа казѣл: „Бѣва ли чѣвѣк змиѣа да стѣне?“ — „Е, стѣври ми се, рекѣла, сокол!“ — „А, от чѣвѣк сокол бѣва ли?“ И она тѣгаѣ рекѣла: „Ти не си моѣто момчѣ. Но ако не кажѣш, кѣдѣ го денѣте, че те поѣубим“. И он, немѣло што да прѣѣи, па рекѣл: „Прѣт тебе лѣжа не бѣва: глѣнѣа го едѣн рѣба у морѣто“.

Царевата чѣрка ѣмѣла три зѣлатни ѣѣбукѣи. Земѣла тѣгаѣ ѣѣбукѣите и закарѣла воѣнико със сѣбе си да ѣа одѣдѣ и да ѱу кажѣ мѣстѣто, дѣка го е глѣѣнала рѣбата. Стигѣнали до морѣто, наѣли мѣстѣто, и она земѣла да си ѣгрѣѣе със ѣѣбукѣите: подѣрѣла ѣи нагѣре, ѣѣнебо. Штом ѣа опѣзѣла рѣбата и ведѣ-

иѣк се явила пад водата и рекла: „Дај ми от тија ябуки, невесто: ти че си набереш други!“ А она рекла: „Че ти дадем ябука, ама да явиш ичѣра што си глѣнала“. — „Арно“, рекла она и явила сал главата на момѣто. Тѣгај царевата чѣрка ву врѣтѣла една ябука. Рибата ја уловила и ведик се гмурнала у водата. Минало се колку половин саат и па се явила рибата и земала па да ву иска од ябуките. „Дај ми, казала, иште една ябука!“ — „Чу ти дадем, каже, ама извади го до појасо“. Појавила го, уловила ябуката и пај штукинала у водата. Малку време, па се явила рибата — трѣији пут. Царевата чѣрка рекла: „Че ти дадем па ябука, ама да го изјавиш до ступалките“. Рибата го изјавила и он се претворил на сокол и литнал от устата на рибата. И си отишѣл дома с невестата. Зор видѣл сиромашо! Ама он бил многу гавол: кѣга бил у мешината на рибата, стварал се на змија, на брабичок и си живејал. Тѣка си е!!

Слушана отъ Заре Диновъ Тутулениъ отъ с. Восилградъ.

18. Бабиното девојче.

Една бабица имала сал едно девојче и билј многу сиромаси. Бабицата искала да га цѣни у градѣт, та да си искаруе прераната. Да доду у градѣт требало да мину преко една висока планина. Врѣвели што врѣвели и седнали да се одмору на врѣт. Кѣга да седне, бабицата рекла: „Ѹ!“ Тикѣ излезнал едѣн змеј и рекѣл: „Зашто ме ѡкаш, бабо?“ — „Ја тебе те не ѡкам, но ми се досади, та си реко „Ѹ!“ Змејѣт прашал бабата дека ч-иде. „Чу идем у градѣт да цѣним девојчето, оти смо многу сиромаси, немамо си ништа и никде и нема стѣ што да се ранимо“. „Ја ми га дај мене, бабо, рекѣл змејѣт, ја чу га цѣним. Кѣга ти потребу пारे, дојди тѸва и изѡкај „Ѹ!“, ја чу дојдем и чу ти донесѣм“. И бабата га далѣ на змејѣт.

Минало се колку 2—3 месеца, и бабата опла на местото и рекла: „Ѹ!“ Ведик излезнал змејѣт и вој дал паре. Опла си бабата. Дошѣл Великден и до тѣгај се било изминало една година. Бабата опла пај на местото, рекла „Ѹ“, змејѣт пај дошѣл. Тѣгај она му казала, дека иска да си води девојчето дома, па после пај че га доведѣ. Змејѣт га пуштил. Отишли си дома и бабата напала да прашѸе девојчето, какѣ е прекарувало там и кой живеју там. Девојчето рекло: „Кой живеју там, ја не знам: никого не видим, сал гласове чѸем да ми заповѣдају. Кѣга отидѣ там, дадова ми една чѣпа вода да ја испиѣм. Ја ја испи и оттѣгај вече никого не могу да видим.“

Постојало девојчето малку време при бабата, и дошло време да с-иде пај при змејѣт. На поодѸ баба му га научила да Ѹзне едѣн сунѣр и, наместо да испиѣ водата, да ја сипе у сунѣрѣт. Девојчето ја послушало, Ѹгнало едѣн сунѣр и направило, кѣко га научила баба му: не испиѣло водата, а ја сипало у сунѣрѣт и вече могло да види сѸе што има там. Видѣло змејѣт и га млогу аресало: он там бил другојаче, по-убав, отколку кѣга излазил пред бабата. Девојчето искало да види змејѣт, какѣв је и кѣга спие. Земало тѣгај една свѣч и опло у неговата одаја. Навѣло се да га види, но от свѣтѣ капнало врѣз челото на змејѣт, та га изгорѣло. Он се разбудил, рипнал и изокѣл на неговниѣт пазѣч да ване девојчето и да га однесѣ преко три царства надѣле. И он га однѣл и оставил при една бабица.

Таја бабица билѣ сама, немала си свој дѣца и знала девојчето да си га чува, кѣко своѣ. И онѣ пораснало и станало вѣчим момѣ на замѣн. У това царство, дека билѣ таја баба, царѣт имѣл чѣрка и она билѣ лѸда. На сѣкој дѣн вој давали по три мѣми да ги ядѣ. Дошло рет и до бабиното девојче. Врѣтели га и нега. Но бѸш тѣгај царската чѣрка билѣ заспала. У одајата, дека седѣла она, на тѣванѣт имало една дѸпка, и бабиното девојче излез-

нало прекъ таѣа дупка на таванът. После спунтило пѣасът и извадило и другите две. Слезнали отъ таванът вземи и пошли да бѣгају.

Бегали што бегали и дошли до една гора и видѣли у неѣа огънъ. Отишли при огънът и нашли две бабице, дѣка мотали две клубѣта: една мотала а другата размотувала. Таѣа, дѣка мотала, била дѣнът, а другата — нощта. Отишли девоичетѣята близу при нѣи, та да чују, што си прѣву, амѣ да ги не виду. Едната бабица рекла: „Там у онаѣа гора има една жена, дѣка вари у едѣн казан катран. Къга кладѣ огънът, царската чѣрка лудѣе, а къга га загаси, она се утѣе. Д-ѣма кои д-ѣде да ѣа утѣна, веднѣк царската чѣрка че оздравѣе.

Стѣне тѣгаѣ оттам бабиното девоиче, облечѣ се у мѣшке дрѣе и прѣво при царът. „Царе честити! ѣа че излекѣем твоѣята чѣрка, но што ти кажем, да ме слушаш. Да ми дадѣш двѣсте, триста воинци и едѣн водач — сал товѣ ми требе!“ Царът ѣа послушал. Отишлѣ тѣгаѣ девоичето с водачът и воинците на планината, утѣнали бабицата и расинали казанът. Врѣнало се девоичето при царът и веднѣк искало да улѣзне при чѣрка му. Онѣ му не давали, ѣти чѣла да ѣа изедѣ. Оно не ги слушало и улѣзнало, но она била заспала. Тѣгаѣ се врѣнало, но паѣ седѣло до вратѣта и искало да улѣзне втѣри пут. Пуштиѣли га, та улѣзнало, и царската чѣрка била вечѣм съсем здрава. Царът искал да га направѣ зет (никоѣ га не познавал ѣти с девоиче — лѣли нѣси мѣшке дрѣе!), но онѣ му казалѣ: „ѣа искам сал еднѣ добрѣ от тебе: да ме изнесѣш прѣс три царства нагоре, а зет друк нека ти стѣне“. Царътъ заповѣдал на едѣн прислѣжник да га изнесѣ прекѣ три царства нагоре, и девоичето си соблѣкло мѣшките дрѣе и си ошлѣ при змѣѣт.

Змѣѣт, къга видѣл, разокал се и заповѣдал да га однесѣ прекѣ шѣс царства надѣле, ѣти раната от свѣчѣта на челѣто му стоѣла и не могла да се затвори — сѣ си работѣла, тѣкла. Ванѣл га едѣн от слѣжителѣте и га отнѣл прекѣ шѣс царства надѣле и га оставѣл наѣ при една бабица да живѣе при неѣа. У товѣ царство нѣшто чѣдно стаѣло с царската чѣрка: на неѣа воѣ давали сѣка вѣчер нѣви прѣвѣе и на ѣутрѣто били съсем скѣнени. Никоѣ не могѣл да се научѣ, дѣка ѣде и што правѣ, та ги тѣлку брѣже кѣне. Млѣзѣва ѣа назѣли, но никоѣ не могѣл да ѣа улѣзи, и царът имѣ сѣкѣл главѣте, та од главѣ направѣл цѣла кула.

Бабицата, дѣка чувѣла девоичето, била маѣсница и казалѣ на девоичето да се облечѣ у мѣшке дрѣе и д-ѣде да нази царската чѣрка. Далѣ му да испѣн вѣда отъ травѣе да не засни. Тѣгаѣ ошлѣ девоичето при царът и му казалѣ: „Таѣа нощ ѣа искам да назим твоѣята чѣрка“. — „Арно, рекѣл царът, амѣ ако ѣа не улѣзиш, чу ти ѣзнем главѣта“. Стѣмнило се, и бабиното девоиче испѣло водѣта от травѣете и ошлѣ до царскиѣт палѣт да нази. Чучнало до вратѣта и се направѣло на заспала. Чекало, чекало и кудѣ срѣт нощ излѣзнала царската чѣрка. Къкѣ видѣла дѣка спѣе, поритнаѣла га и рекла: „И-и-и, кѣлѣш, и ти ли че ме улѣзиш! Гутре, къга тѣта че ти ѣзне главѣта, тѣгаѣ чу те прѣшам!“ Но онѣ сѣ си назѣло, што че правѣ царската чѣрка. Она узнаѣла еднѣ прѣчка, дѣка стоѣла над вратѣта. Излѣзнаѣла у двѣрът и се заврѣтѣла три пѣти окоѣ еднѣ дрѣво. После се поинѣла насѣкуде с прѣчката и ѣа оставѣла на сѣштото мѣсто над вратѣта. Извадиѣла другѣ прѣчка, удариѣла у земнѣта и веднѣк се загубѣла. Рипнало тѣгаѣ преоблѣченото девоиче, узнаѣло прѣчката от над вратѣта, обикѣло три пѣти дрѣвѣто, поинѣло се насѣкуде и ѣа оставѣло паѣ на сѣштото мѣсто. Арно, амѣ онаѣа прѣчка на царската чѣрка, дѣка удариѣла у земнѣта, била да предѣши вода и да минѣеш какѣ прѣс сѣо, а бабиното девоиче немѣло тѣкваѣа.

Штом обикѣло дрѣвѣто, и полѣгѣло да ѣа гѣнѣ. Намѣллу челѣ да ѣа стѣгне, но му се испрѣчило еднѣ мѣре, дѣка царската чѣрка минѣла какѣ прекѣ сѣо. Бабиното девоиче се чѣдило къкѣ да минѣ. Къкѣ си тѣка мислило, видѣло едѣн овѣн, едѣн вол и едѣн вук да се караѣу за едѣн кѣлим, една

пручка и една кана. Не могли да си разделу тѣа три работи и затоа оквили девѳичето да им ги разделѣ. А оѣи били чѣдни: коѣ турѣ канага, никоѣ не може вечѣм да га види; да седнеш на килимѣт и да удриш с прѣчка, мош д-идеш дѣка искаш и прекѣ ѳгѣн, и прекѣ вода, и прекѣ плаѣиве. Бабиѣното девѳиче имѣ реклѣ: „Идѣте еѣ на онаѣа плаѣнина тамо; ѣа чу ги нарѣдѣм тѣа и кѣга речѣм „ѣдѣ!“ вѣе потрѣчѣте, и коѣ наѣ напрѣт доѣде, он че ѣзне, кое иска“. Отишли оѣи на планиѣата, а оно седнало на килимѣт, турѣло канага, удрило с прѣчката и . . . дѣм да га нѣма!

Настигнало царската чѣрка сдѣа при една пѣштера. Тука царската чѣрка почукала на вратѣта на пѣштерата и отѣм излезнал едѣн змеѣ — он бил брат на горѣѣѣѣт, дѣка га бѣше изгорѣло девѳичето сѣс свѣтѣа. Арно, амѣ девѳичето с канага никоѣ га не видѣл. Засѣдно с нѣѣа и оно узлезнало. Дочекѣл змеѣт царската чѣрка и зананѣли да си играѣу сѣс златѣна ѣабука. Играѣчи, ѣабуката паднала, и девѳичето ѣа докачило. Узнаѣли да ниѣу виѣд сѣс златѣна чѣша. Девѳичето грабнало и едѣн отѣ чѣшете. Почѣли да играѣу сѣс златѣн прѣстенѣ, а на нѣго било записано ѣмето на баѣта воѣ. Оѣи се замаѣали, а девѳичето грабнало и прѣстенѣт. Кѣкѣ играѣли, оѣи си продѣжѣли: „Да ѣма коѣ да однесѣ на брат ми лѣсе од оновѣ дрѣво, дѣка с у ѣѣшиѣт двор, че си излѣкуѣе рѣната на челѣто“. Девѳичето тоѣа и чекѣло.

Пошла си царската чѣрка, пошло си и девѳичето. Нѣговѣта прѣчка била по-силѣа, га прѣтѣкло царската чѣрка и се сгуѣило наѣ до вратѣта. Врѣзнала се по нѣго царската чѣрка и реклѣ: „Упази ме и ти! Чу видѣм час кѣкѣ че ти прави тѣта!“

Сѣмнало се. Тѣгаѣ царѣт окѣнал бабиѣното девѳиче и га прашѣл: „Е, момчѣ, упазѣ ли ѣа? — „Упази ѣа“ реклѣ девѳичето. „Арно, амѣ прѣѣето ну сѣу на скѣвени. Кѣкѣ че ни увѣриш дѣка с бѣла?“ — „ѣа не могу да ѣ упазѣм да не ѳѣде, но видѣ дѣка идѣ“. — „Што си видѣл? реклѣ царската чѣрка. ѣа кѣга излезна, ти спѣеше; кѣга се врѣна, ти на спѣеше“. — „Сѣк-сѣга че видѣш“, реклѣ бабиѣното девѳиче и извадило златѣната ѣабука. „ѣа тоѣа узѣна, кѣга вѣе играѣте сѣс змеѣтѣ“. Пѣсле извадило златѣната чѣша. „Ако не верѣеш от тоѣа, на, глѣдаѣ и тоѣа!“ и ву далѣ и златѣниѣт прѣстенѣ, а на нѣга било написано ѣмето на царѣт. Царската чѣрка се зачѣдила, одѣка с узнаѣла тоѣа и чѣе тѣгаѣ се уверѣла, дѣка ѣа с упазѣло. Царѣт га повиѣкал при себе си и му реклѣ да га направи зет. Тѣгаѣ бабиѣното девѳиче реклѣ: „Пушти ме, царѣ честѣти, да с-идем дѣма при моѣата баба, на пѣсле чу доѣдем да ти кажем за тоѣа што ми дѣман.“ И царѣт га пуштиѣл.

Бабиѣното девѳиче си ошлѣ дѣма и казаѣло све што му се случѣило и дѣка царѣт иска да га прави зет. А оно кѣкѣ че стѣне зет, лѣли е девѳиче! Тѣгаѣ бабага му казаѣла да иска отѣ царѣт дѣвет мѣске с прѣсо и да ѳѣде на една плаѣнина, да заклѣе мѣскѣте, да носѣе прѣсога и да изѣка: „Коѣ е глѣдѣн, да доѣде да се наѣадѣ“. Че доѣду сви свѣрове и пѣлиѣта и наѣ осѣт че доѣде едѣн орѣлица с малѣчки орѣта. Она че оставѣ едѣн прѣпка с вода, а ти глѣдаѣ да грабнеш прѣпката и да побѣгнеш отѣѣм. Орѣлицѣта че те проклѣвѣ гѣка: „Коѣ е узнал прѣпката, ѣко е мѣшко, да стѣне жѣнско, а ѣко е жѣнско, да стѣне мѣшко!“ Штѣм те проклѣвѣ, ти ведѣѣк че стѣнеш мѣшко и мош да стѣнеш тѣгаѣ царски зет. Арно, амѣ девѳичето обѣчѣло пѣвече змеѣтѣ и затоа искало да ѳѣде по-напрѣш при нѣга.

Посѣдѣло бабиѣното девѳиче 2—3 дѣна дѣма и пѣсле ошлѣ при царѣт и му реклѣ: „Искам от тѣбе две добринѣе да ми направиш: едѣната с да зановѣдаш да ме изнесѣ преко шѣс царства нагѣре, а дрѣгѣта с да ми дадѣм дѣвет мѣски с дѣвет тоѣара прѣсо.“ Царѣт казаѣл да га однесѣ през шѣс царства нагѣре. Ошлѣ тѣгаѣ девѳичето при змеѣтѣ и га нашлѣ да спѣе. Турѣло му едѣн лѣс на челѣто от тѣѣа, што узнаѣло из царскиѣт двор, и рѣната изѣдѣнуш оздравѣла. Тѣѣа час се разбудѣл змеѣтѣ и реклѣ: „Ти на ли се врѣна

тѹка? Иа чеі да направим мѹгу нѣшто от тебе, но ти ми направѣ едно такова зло, дѣка не можем никѣга да ти простим. Иди си отѹка! Не трѣбеш ми вѣче!!“ Тѣгаі девѹицето му реклѹ: „Берѹ заповѣдаі да ме однесѹ прекѹ шес царства надѹле!“ Змѣіѣт заповѣдѹл и онѹ било однесено наі при царѣт прекѹ шестѹ царства.

Царѣт му дал и другѹто обештѹно добро, и девѹицето пошлѹ д-иде с мѣскѣте на планината. Ка стигналѹ там, исклѹло мѣскѣте, посеіало просѹто, па изокѹло: „Коі е гладѣи, да дѹиѣе да се наіадѣ!“ Веднѣга се съсипѹли пѣлишта и свѣрѹве, и наі идѣле дошла една орлицѹ с малѣчки орлѣта. Орлицѹта посила една прѣнка с вѹда и іа оставіла настранѹ, па ошла да іадѣ. Девѹицето грабнало прѣнкѹта и побегнало. Орлицѹта тѣгаі га проклѣла да стѹне мѹшко. И онѹ веднѣк ставѹло мѹшко. Врѣнало се тѣгаі при царѣт и му реклѹ дѣка іска да му стѹне зет. Царѣт испрѣво не іскал — заборавіл добринѹта на бабинѹто девѹице, но после се согласіл. И тѣка бабинѹто девѹице ставѹло цѣрски зет.

19. Грѹзницѣт син.

Едѣн баштѹ імѹл мѹгу сѣнове. Едѣн от нѣи бил наі грѹзѣи и бил овчѹр. Да не грѹзи другѹта му децѹ, напуділ га. Дал му сал кесѹ сѣ леп и секірче. Пошѣл грѹзницѣт син по горѹта. Врѣвѣл, врѣвѣл дѣнове и нѹчи и стигнал до една пѣштера и пред нѣіа нашѣл едѣн змѣі дѣка бил заспаѹл. Мане сѣс секірчетѹ, та га утѣна. Улезінал после унѣтре у една одаіѹ, видѣл едѣн сандѣк и над нѣга висѣл едѣн клѹч. Глѣда на сандѣкѣт, но нѣма нѣгде дѹнка. Поуспѣл се ірно и видѣл на сандѣкѣт една муѹ дѣка стой. Пропуділ муѹта и видѣл дѹнкѹта на сандѣкѣт: она іа билѹ прекрѣла. Тѣгаі узнаѹл клѹчѣт и откловіл сандѣкѣт. Ка, што да вѣди: у сандѣкѣт седѣла една ѹбава девѹица! Девѹицѹта га прашѹла: „Какѹ смеіѹ да улѣзвеш тѹва?“ — „Отѣ?“ рекѣл грѹзницѣт син. „Че те убіе змѣіѣт, реклѹ девѹицѹта“. „Кѣв іе змѣіѣт, дѣка е?“ рекѣл грѹзницѣт син. „Евѹ га сѣіе прет пѣштерѹта“, реклѹ девѹицѹта. „Е-ѹ, ѹи ли е? Иа га нѣга утѣна вѣчим!“ Девѹицѹта се мѹгу зарадѹвала зашто се ослобѹдила от змѣіѣт. Тѣгаі она арекѣла грѹзницѣт син и се ожѣнѣли. После му реклѹ да улѹзи у сѣка одаіѹ — імѹло мѹгу одаі у пѣштерѹта — сал у една да не улѹзи, и он іа послушал.

Еднѣи она ошла нѣкуде, а он останѹл сам, па си рекѣл: „Іа чѣкаі да вѣдим, што іма у тѹіѹ одаіѹ, та тѹлку ме не пѹнѣта женѹта да улѹзим!“ Отворіл полѣки вратѹта на тѹіѹ одаіѹ и видѣл насрѣт одаіѹта една мѹса и па нѣіѹ две свѣче. Грабнаѹл една от нѣи и затворіл вратѹта. Пѣсле земѹл, та запалѣл свѣчѹта. Веднѣк се іавил едѣн ѹандѹр. Тѣгаі грѹзницѣт син дѹнал свѣчѹта — ушлашѣл се. Поседѣл, поседѣл, па си рекѣл: „Морѹ чѣкаі да запѹгнем іѹште едѣиш. Запалѣл свѣчѹта и ѹандѹринѣт наі се іавил. Он се ушлашѣл и наі угасіл свѣчѹта, а и ѹандѹринѣт веднѣк се загубил. Запалѣл іа трѣіки нѹт. ѹандѹрѣт излезѹл и му рекѣл: „Заштѹ си ігрѣеш с мѣне?“ — „Іа си не ігрѣеш, амѣ іскам да вѣдим, дали си вѣрѣи“, и па изгасіл свѣчѹта, и ѹандѹринѣт се загубил.

Помислѣл мѹлку, па се ушлашѣл не моі женѹта му клѹта дѹиѣе да га бие отѣ е улѹзил у тѹіѹ одаіѹ, та побегнаѹл, амѹ си узнаѹл и свѣчѹта. Ошѣл у едѣн грѹт и улѣзѣл у една меіана, а там ігрѹли на картѣ. Ванѹл и он да ігрѣе. Ігрѹл, но сѣка ігрѹ зѣіавіл. Дѹдѣка імѹл пѹре, ілѹчал; сврѣшѣл пѹрѣте и га затворіли, зашто там билѹ адѣт, коі нѣма да си ілѹча да га затѣраіѹ. Затворіли га у една тѣмнѣца. Он запалѣл свѣчѹта, излезнаѹл ѹандѹрѣт и он казѹл: „Іскам тѹіѹ тѣмнѣца да направіш на пѹлѹт и да ми доведѣш цѣрскѹта чѣрка!“ ѹандѹрѣт за едѣн час направіл тѣмнѣцѹта пѹлѹт и му доводіл цѣрскѹта чѣрка да сѣіе при нѣга свѹка нѹч и па іа врѣчал. Тѣкѣ се расчѹло

за царската черка дѣка била тѣшка и никој не знае дѣка е ишла и што е работила, а и она не знала дѣка ишла.

Збирал царѣт млого човѣци да ја пазу, и кои не може да ја улази, узимал му главата. Јавил се едѣн учен човѣк и му казал да вој сѣшне вустан сал от цѣпове. Заповедал да ги напуну с прѣсѣ, та дѣка иде, дѣра да оставља и да може да вѣду у која кѣшта иде царската черка. Направили ву такѣве вустан. Прекѣ ночта пај ја однѣл цандарѣт. На јутрѣто грѣзнииѣт син заповедал на цандарѣт да усѣе сѣте сокаци с прѣсо по цѣлиѣт грат. И па не могли да научу кѣштата дѣка иде царската черка. И царѣт заповедал да закољу тија учен, што направил вустанѣт сѣс цѣпове.

Јавил се друк учен. Казал да ну намажу рукѣте с катран и кѣга улѣзне у кѣштата, дѣка ја вѣшто водило, да замаже на гѣрниѣт прак. Како рекѣл учениѣт, тѣка и направили: царската черка намазала с катран гѣрниѣт прак. Станал на јутрѣто грѣзнииѣт син и видѣл на гѣрниѣт прак катран. Веднѣк заповедал на цандарѣт да узне еднѣ тѣнѣкѣија с катран и да намаже на сѣите кѣшти. Заклѣли и тија учен.

Царѣт видѣл, дѣка не може да се научи, при когѣ иде черка му и дал извѣстие, дѣка че посини и че направѣ зет онѣија, кои му каже, оти при неѣга одѣла царската черка. Тѣгај грѣзнииѣт син отишѣл при царѣт и му казал: „Царе честити! При мене додѣ твоѣята черка“. — „Сѣс што че докажеш, оти бѣш при тебе с додѣла?“ рекѣл царѣт. „Лѣсно“, рекѣл грѣзнииѣт син: „на лѣва ногѣ, бѣл у примката она има белѣк колкѣ дваесчѣ“. Царѣт искал да му откаже, но лѣли царска дѣма насѣт се не врѣча, немал што да правѣ и га посинил и призѣтил. И тѣка грѣзнииѣт син станал цар.

Слушани отъ Столиа М. Балабанова отъ с. Треклина.

20. Подмладителна вода.

Едѣн цар имал тройца сѣнове. Царѣт достигнѣл до шѣсѣ годѣне. Еднѣш казал на троицата си сѣнове: „Кој ми донесѣ водѣ да се подмладим, чу му оставим царството!“ Ошѣл нај старѣиѣт и се забавил цѣлу годѣну и не могѣл да доѣде. Ошѣл вторѣиѣт, и он не могѣл да доѣде. Ошѣл нај после нај младѣиѣт. Одѣл, одѣл и видѣл еднѣш огѣн у еднѣ клисѣру и ошѣл при огѣнѣт. Там нашѣл еднѣгѣ старѣца при огѣнѣт. Тија старѣц му рекѣл: „Заштѣ си тѣка дошѣл? Тѣка има орлѣве, че те изедѣ“. Момчѣто му рекѣл: „Ја, дѣдо, тражим подмладителну водѣ за моѣга баптѣ. Дѣка ли чу наѣдем?“ Старѣцѣт му рекѣл: „Има такѣвѣ водѣ, но тамо е цар на тѣија дрѣжавѣ еднѣ девоѣка, кои сѣиѣ у три дѣна еднѣш и едѣ се разбѣдѣ цѣлу недѣлу: вѣѣу ју пазу два лѣва, та не мож да улѣзнеш да си патѣчѣш, осѣм да им дадѣш пѣчено мѣсо, та да те пунту.“ Царскиѣт син патѣл и испѣкѣл два овнѣ и дал на лѣвовете да едѣ. Кѣкѣ иѣли, замаѣали се, и момчѣто улѣзѣло, та си патѣчѣло и кѣга да си поѣди, рекѣл си: „Маѣки! Оти не вѣдо кѣкѣ е таѣа девоѣка да сѣиѣ у три дѣна еднѣш и да не може да се разбѣди цѣлу недѣлу!“ Улѣзѣл при нѣу, поизгледѣл ју и па си пошѣл. После си помислѣл: „Заштѣ с нѣу ништа не работѣ?“ Помислѣл, помислѣл и се врѣнал и ју обѣчѣтил, па вој собѣл от лѣву ногѣ чорѣнок и вој симнѣл прѣстен од рѣку и си отишѣл.

На дрѣгѣиѣт дѣн, кѣко се разбѣдила девоѣката, познѣла дѣка не е, кѣко што е билѣ по напрѣт. Тѣгај запѣчѣла да распѣтуе лѣвовете, кои е улазил при нѣу. Они рѣкли — не е никој. Она им се карѣла млого вѣме, а они па ву рѣкли: „Иѣе те чѣвамо толку вѣме, не си ни далѣ ни еднѣ трѣшка мѣсо, а тоѣа момчѣ ни даде по еднѣгѣ овнѣ и га пунтиѣмо, та улѣзе“. — „Еѣш штѣ правѣ с мѣне?“ рекѣл девоѣката. „Не знаѣмо, што е правѣл с тебе“, рѣкли лѣвовете. Девоѣката се усѣтила, дѣка пошла тѣшка.

Къга тръгнуло момчето по път, дошло до еднѹ дръжаву. Тѹка царѣт га зловил и затворил, па заночел да га распитуе, откудѣ е, кудѣ е одило и што вѣси. Момчето му казало: „Іа съм царски син и идо да тражим воду за моѣта баштѹ да се подмлади“. Царѣт га попитал, дали е нашло, и онѹ му одговориле дека нашло тѣквѣна вода и си ваточило од нѹ. Тѣгаи царѣт се млогу зарадувал и му рекъл: „Даи и ти да се подмлади, па чу ти дадем што искаш!“ Момчето му далѹ од водѹту, и царѣт се подмладил. После онѹ рекло: „Нѣчу ти ништа, но да изгледам што имаш у твојѹту дръжаву“. Сичко му јавил царѣт, и момчето му рекло: „Ништа ти не искаш, саз ти искаш да пуштени двойца ансанѣие, што су затворени еи у онѹју ансанѹ“. Царѣт рекъл, и ансанѣиете били пуштени. Товѹ били неговите браика, што одили пред две годни подмладителну воду да тражу. Гостували у царѣт неколку дѣна и си пошли.

Тръгнули да с-иду дома. Замръкнѹли по път и остали да ночевају у еднѹ село. Прекѹ нощѹ браика му украдли водѹту и си ју разделѣли, а у неговѹту стѹмну сипали от тѹја воду што течѣ по рекѣте. Онѣли при баштѹ си и он млогу се зарадувал, дека си дошли и веднѣл га прашал: „Наидѣсте ли воду, дѣца?“ — „Наидомѹ“, рекли двойцата. Пивнѹл от стѹмнѹту па нај младиѣт, но не могъл да се подмлади. Пил от срѣгвѣиѣт си син и се подмладил малку. Пил од нај старѣиѣт, повече се подмладил. Тѣгаи рекъл па нај младиѣт: „Заштѹ ме излѣга? Сѣга чу те испѹдим из мојѹту дръжаву!“ И га испѹдил.

Малиѣт му син се скитал, скитал и се ценѣл у еднѹ село сѣлски свинар. По товѹ време девојката трѣбе вѣчим да рѹди. Пратила извѣстие до баштѹ му па царскиѣт син или да мспрати тѣја, што е доодил при нѹ, или че ѹиде дръжавѹту му па прѹ и пѣпел. Царѣт пратил нај старѣиѣт си син. Он отишъл при нѹ и девојката га прашала: „Ти ли си доодил при мене?“ — „Іа съм“, рекъл он. „Е, кѣкѹ улезиѹ, га те не изѣдова лѣвовете?“ рекла она. „Сложи се, и онѣ ме не видѹва, га улезиѹ“. Тѣгаи девојката му рекли: „Кѣкѹ не те е срам да лѣжеш! Иди си, не си ти!“ Пратила па извѣстие па царѣт, и он ву пратил втрѣиѣт син. Она и неѣа испѹдила — позвала га дека лѣже. Онѣл нај младиѣт од гулѣмо настојавѣе па баштѹ си. Кѣга ишли браика му да га мѹгу д-ѣде, ѹти дръжаву че се расине, он им одговарал: „Ебѣм ви іа вѹшу дръжаву: іа съм свинар, га свинар!“ Амѹ кѣга баштѹ му почѣл да кљнѹ, он онѣл сѣс свинарско кѣсѣ па рамо и кривѹк у рѹкѣ.

„Ти ли си доодил при мене, бре свинар?“ рекла девојката. „Іа“, рекъл. — „Е-е, кѣкѹ улѣзе при мене от вѹскуту?“ рекла она. — „Вѹиска пѣмеше, а имаше лѣвоне. Дѹдѹ им два ѹвна пѣчено месо и онѣ ме пуштише“. Тѣгаи го запрашала: „Што работи кѣкѹ улѣзе при мене?“ — „Млогу, млогу ме не запрашѹви, заштѹ че ми улѣзѹ свинѣе у зѣнто и пѹлакѣт че ме глѹби, а мене е тѹлку богѹството. Но ѹко познаваш, чиѹе е овѹ евѣ, што вѹсим, че се увѣриш!“ И ву појавил чорѹнѣкѣт и прѣстенѣт, и она се уверила, дека е он улѣзил при нѹ и истина ју обечестил. Тѣгаи му дала детѣто и си ошли у неговѹтата дръжава, га си станѹли цар и царица, а браика му били испѹдени од баштѹ си, зантѹ га излѣгали.

Слушава отъ свещеникъ Станчо Ангеловъ отъ с. Топли-Доля.

21. Циганин и кобила.

Еден циганин украднал кобила, па іа повѣл прекѹ границѹтата да іа продаѣ у тѹрско. Арно, амѹ старѣиѣтата па постѹнете, што бил тамѹ, го согледѹл и пратил двойца да го вѹна. Ванѹле го и го откарѹле при старѣиѣтата. Он го запрашѹвал, затиткувал отѣт, оданѣт, бѣки кѣже одѣка е тѹја кобила.

Циганино мучал кѣко дрѣво. Кѣга старшията справил камцията да го бие, он се уплашил и рекъл: „Не мої, писан господин страшни, не мої да ме биеш: ја чу све да си кажем“. Онаї го оставил. „Е, ма̀нго, кажи сѣга!“

— „Ја, ели поїдо, господин страшни, да берем малкушка дрѣвца за сѣганчетата. На аїде, аїде, та у осѣето! Кѣко да берем, сонзї у една крупа крупи. Маїки, рѣко си, да-с-качим да наберем бакшиш за сѣганчетата. И се качї, господин страшни. Етѣ ти ја една грасниа¹⁾ — он, трѣп, та пот крупата! Зачеша се, задрѣстолї се од дрѣвѣто. Ја си викам: Де белѣ, де! Па рѣко: беш граснио, ѣти лошо че стѣне, а грасниа не бѣга; беш граснио, а она не бѣга! Какѣ се чеша, затрѣсе дрѣвѣто и ја — он, та врѣз нѣїа! Па кѣга се ждригї²⁾ онаїа грасниа, ма̀ле, ма̀ле! Ја: стѣи граснио, грасниа бѣга! Стѣи граснио, грасниа бѣга — че да ме продава, мене господин страшни... да остави сѣганчетата сирачѣта! И-и...! да си жив, господин страшни, дѣка прати воїнициѣте да ја вѣна на границата!“

— „Не може, че те ка̀раме да те сѣдиме“, рекъл старшията, „та че те бѣса ли, че те колѣ ли, там онї си знаїа“.

— „Не мої, писан, господин страшни, не мої да ме ка̀рате, ја право сѣга че да си кажем: ја ја украдна! Та мо̀лим ти се да ми прѣстип за сѣга, па другѣш, ако кра̀днем, ма̀їка да ти ѣмре, господин страшни!“

Слушана отъ Гергїиъ Станковъ отъ с. Бранковци.

22. Бугарскѣо кѣсмѣт.

Кѣга Госпот одил по земѣта, сретнал едиѣш еден еврейн и го поканїл да идѣт заедно на нѣкое мѣсто. „Аїде, готѣв ли си да поїдеш?“ рекъл му Бок.

— „Азѣр сѣм, Господи, сѣк-сѣга чу веднїга, амѣ евѣ бѣш сѣга пѣри брѣим!“

И Бок го благословил: „До-вѣк пѣри да брѣиш!“

Ошѣл при турчино и нѣго поканїл. Он му рекъл:

„Азѣр сѣм, Господи, евѣ кѣн'о си справѣам!“

И Бок го благословил: „До-вѣк кон' да справѣаш и агѣ да бїдеш!“

Ошѣл наї-пѣсле и при на̀шино, бугарино, при орачо демѣк.

„Аїде, рекъл, и тебе да те водим!“

А он го изгледѣл полѣка, почешѣл се ѣ-тил, па рекъл:

„Па не зна̀м, кѣко да чїним! Евѣ свѣрим се и се чѣдим! Па да прѣшам и женѣта, та да видим кѣко и она че речѣ“.

И Бок тѣгаї дигнал рѣка и с три прѣста го проклѣл:

„До вѣк да се чѣдиш и да се свѣриш!“

И тѣка сме си останѣли: у свѣ размѣїани.

Разказва Спасена Харизанова отъ Босванградъ.

23. Баянїя — отъ с. Изворъ.

Когато цѣкой заслабѣе, а наї-често дѣцата, казватъ, че го хванали уроци, които трѣбва да се разтурятъ. За тази цѣль се „гѣси вода“

Наї-напрѣдъ поставятъ цѣвѣтни дрѣжки (сѣвѣтїя) отъ „подрумниче“ — лай-лай-кучка — въ гърне „необжежено“, т. е. гърне, въ което прѣвѣ пѣть це се вари нѣщо. Турятъ още пенѣль, взета отъ четиритѣ страни на огнището и отгорѣ заливатъ сѣ вода. Поставятъ послѣ гърнето на огњя да ври. До огнището поставятъ празна паница, върху която сѣ положени три лажици,

¹⁾ Грасниа — кранта; взиемоцѣва, остарѣла кобила.

²⁾ Ждригї — вихрено побѣгнї.

но така, че да опиратъ на чембера на паницата съ кусалото, а съ дръжките да опиратъ на земята. Щомъ поври известно време, взиматъ гърнето и го изсипватъ въ паницата, като поклапятъ самото гърне върху паницата и го оставятъ за малко време да стои така съ дъното нагорѣ. Позастине ли водата, даватъ на дѣтето съ една лъжица и едновременно се тови баячката (жената, която гаси водата) произнася шепнешкамъ слѣдното: „Стойчко (името на дѣтето,) иде уз плотѣща нис плотѣшта, та си цвѣли, та си плаче; нѣ-земи си слѣзи поронѣло, дѣ-Бога е гласи раснушито. Дочѣла го бѣж'а майка Богородица: „Такѣмъ Бога, Стойчко, зашто цвѣлиш, та си плачеш?“ — Отговѣра Стойчко: „Такѣмъ Бога, бѣж'а майко, бѣж'а майко Богородицо; ванали съ ме кръвоини, сръцеватци, та кръви испѣа, сръде извадиа!“ Отговѣра бѣж'а майка: „Такѣмъ Бога, кръвоини, кръвоини сръцеватци; пуштѣте ми Стойчкото; Стойчко ми е с подрумниче ладено, с дѣсна сѣска задено“. Слѣдъ това му се дава съ втората лъжица, като се бае същото, а послѣ и съ третата. Слѣдъ това водата се повръща, накъ да възври. Исипва се на нова смѣтка водата въ паницата втори пътъ и накъ три пъти се бае и три пъти съ по една отъ тритѣ лъжици му се дава от водата. Петрета се цѣлата работа още веднѣжъ и баенето се смѣта за завършено.

Бае и съобщава Стояна Величкова отъ с. Изворъ.

Перишѣцъ е болестъ на кожата. Явява се обикновено по лицето, корема гърдитѣ и пр. въ видѣ на изприщени съ дребни илчици пространства, колко 5 см. въ диаметръ. Отначало болниятъ осѣща сърбежъ, а слѣдъ това остри болки, като че ли кожата му е одрана. Цѣрятъ го, като го мажатъ съ хума, разтворена съ вода, и му баятъ. За тая цѣль баячката взема 3 различни трѣви, туря въ паничка една чаша студена вода, а послѣ потопи тревитѣ и прѣска съ тѣхъ болното мѣсто, като произнася шепнешкомъ слѣдното: „Перишѣцъ се сили, момѣ нѣси у зелѣни стѣмни водѣца, у рѣка нѣси зелѣна травѣца, та попрѣска перишѣцъ“. Бае се три пъти.

Намѣтка е болестъ на очитѣ. Явява се като малко петно на бѣлото поле на окото и се движи. Ако дойде до гледеца, човѣкъ може и да ослѣпѣе съ това око. За да се изгуби петното и изобщо да се унищожи болестята, взиматъ главичка чесънъ, обѣлватъ я и съ нея допиратъ окото и го гладятъ полекичка, като произнасятъ слѣдното: „Намѣтко, одмѣтко! Бѣгаи отѣва, бесна кѣчко; за тебе мѣсто нѣма тѣва: идѣтъ седѣмдесѣ дунѣрвина, идѣтъ седѣмдесѣ сѣчина, че ти глава отсѣжѣт, че ти рѣде отсѣжѣт, че ти уши отсѣжѣт, че ти грѣбина отсѣжѣт, че ти очи извадѣт, че ти зѣби извадѣт. Бѣгѣи отѣва, бесна кѣчко; за тебе мѣсто нѣма тѣва!“

Съобщава сашата баба Стояна Величкова.

24. Кои се срѣди од грѣбѣ да му се одѣре ваѣа опѣнци.

Имало едно време еден поц, а у сѣщото село имало и тройца браика. Попо ценѣл за момѣк наѣ напрѣт старио от браиката. Условили се попо да му плати скапо — илѣдо грѣша за година — амѣ през годината нѣкоѣ да се не срѣди: момѣко да се не срѣди, кога попо заповѣда нѣшто, на и попо да се не сѣрди, ако момѣко згрѣши нѣшто. Кои се срѣди, че му одѣратъ отъ грѣбѣ една ваѣа¹⁾ опѣнци. Арно, амѣ прѣвно не могѣл да удрѣжи — избегѣл си. И вторѣно не могѣл да удрѣжи. Домѣл — ценѣл се — трѣбно, он бил наѣ гѣвод. Уценѣл го попо на сѣс облѣк: кои се расрѣди, да му одѣра една ваѣа за опѣнци отъ грѣбѣ.

¹⁾ Ваѣа — ивица отъ кожата, широка околу 20 см.

Най-напрѣт попо му рекъл да искара и накачи говедата над обдро, а он ги исклал и ги накачил по дабиците. „Оти си така направил?“ рекъл попо. — „Епа лели ти ми рече да ги накачим над обдро и ја ги качи, како чу другојаче. Амà сръдиш ли се, дѣтке?“ — „А, нѣ, нѣ, амà рекѣ да те прашам. Другои не мој да ги качуваш тѣка!“ Ништоооо.

Послѣ му рекъл да иде на оране и да поведѣ кучето. Каде мише кучето, там да мине и он; додѣка легне кучето на нивата, дотам да избере и он. Пошли. Он удрил една тојага на кучето и оно прерипило еден плѣт. Тогàи момѣко не могъл да прекара другојаче волѣвете прекѣ плѣто, а ги насѣкъл на парчѣта и ги превръл. Видѣл попо каквã е работата, амà не смејал да се расрѣди: зер онаì това чѣка — че му дѣре недѣлѣк еднã вãша за онинци. Да го испуди, па не мѣже.

Наì-после намислил да го погуби. Едвã вѣчер легнали да спнат до една дъбѣока вãда. Легнал попо, попаднãта до него, а момѣко до неìa, най-близу до вãдата. Кога да си легна, попо пошѣпнал на попаднãта: „Ноштѣска ãа че те пошѣпнем, божѣм се истѣсам, а ти пошѣпни момѣко, и он че се удави“. Но тоãа спн, момѣко де, бил гãвол и свѣ чул, та, когã заснали, преместил се и легнал одавѣт попо. Прекѣ нощã попо побутнал попаднãта и она „оп!“ у водата — удавила се. Тогàи вѣче „войстинка“¹⁾ попо се расрѣдил и момѣко му одрãл една вãша отъ грѣбѣ и тѣка се сврѣшнãла таãа историãа.

Слушана отъ Александър Григоровъ отъ с. Добри-Долъ.

25. Доколѣнко Аидук.

Имãло еднѣ човек, викали га Доколѣнко. Он млогу краднãл, што му падне. Други човѣци му викали: „Абрѣ, Доколѣнко! Не крадни, мãни се: тебе те гãволѣт лѣже!“ А Доколѣнко ги не слушал. Они му рекли: „Ти лели ни не слѣшаш, биди еднѣ вѣчер еì там доле на раскрѣсето гãволско, та се врѣжи зашнã, како кѣд си се обесил и слѣшаш кѣдã заминев гãволите, како кс ти речѣв!“

Доколѣнко ги послушал и отишъл та се божном обесил. Не се минало млогу врѣме и дошъл еднѣ гãвол, видѣл Доколѣнко обесен и рекъл: „Е мѣре побратиме! ãа рекѣ дѣ те накарам да украдеш оште еднã фãшу онинци, та дѣ те обесев у срет собѣр, дунã да види, а ти си се обесил сам!“ Па дигнал нѣгу, та га замочкал и си заминал. Доколѣнко кѣкѣ чул гãволското слѣво, отврѣзãл се отъ дрѣвото и си отишъл, амà не смејал нѣке да крадне.

Слушана отъ Ив. Бойковъ, 35 годишенъ, отъ с. Догавида.

26. Цигани и турчин.

Двоица цигани пошли да си прѣсев, кѣкѣ они што си знаев. Кѣкѣ врѣвѣли, видѣли еднѣ турчин им иде насрека с кон и они се ушламили, та не смејали да мрѣднѣв отъ стрã. Турчинат дошъл до нѣи и им рекъл: „Што не врѣвите, но стойте, бре мãнго?“

Еднѣ от циганите рекъл: „Не смѣемо от пѣта, ãга!“

Турчинат им рекъл: „Е кам ви стапови, да се брагните?“

Циганинат рекъл: Немамо, ãга!“

— „Е, што си не отсечѣте?“

— „Немамо си нож, ãгица!“

Турчинат му рекъл: „Нã ти атеганат, нѣкат, бре, та иди си òтсечи еì там у осдето“.

¹⁾ „войстинка“ — вãзвãна на думата „войстина“.

А циганинат рекъл: „Е, агица, не смеем от вѣця; ке ме удѣвев там у осдето!“

Турчинат му рекъл: „На ти шитолѣт, та се бранѣ, бре пезевен!“

Циганинат узел нѣжѣт и пиштолѣт, па се скрил у осдето. Турчинат чекѣл, чекѣл, па рекъл на другият циганин:

„Абрѣ ма̀нго! Што се толку забави тѣ твои другѣр?“

А циганинат рекъл: „Е е е, агица, ти да ми си жив! Он ке се забави. Он дорѣ на̀йде ста̀пѣт, има да га тражи. После да га пѣзи, да га сече, да га дѣга, да га рѣга, та чѣк до недѣга!“

Турчинат се улѣтил и рекъл: „Аи сиким анѣ санѣ! Дрѣш ми конѣт бре, ја да идем да ви отсечем на љобата станови за едѣн час!“

Циганинат узил конѣт, а турчинат отишѣл у осдето. Нема на циганин, ни пишта, а една жгуна чѣка нѣгде у осдето. Турчинат си рекъл тои циганинат и пошѣл натам викѣки: „Ма̀нго, ма̀нго бре!“ додѣка се одалечил от нѣтат и онѣи циганин љвал конѣт и . . . дим — да га нема: онѣл от друга страна. Турчинат тражил, тражил, нема ништа, па се врѣнал на нѣтѣт да тражи конѣт, ама и нега нѣгде га нема̀ло.

Разказва Тасе Малиновѣ отъ с. Доганица.

27. Попѣва ко̀жа три љгади грѣша.

У едно село имѣло два по̀па, и една невѣста ги м̀логу дѣгѣла. Кѣга замине невѣстата прокѣи по̀повѣта кѣга и по̀повите гу закачѣли, а она казѣла на момчѣто си. Момчѣто гу казѣло: „Ти си кѣти, ја че оправим та̀ја рѣбота.“

Едѣш момчѣто отишлѣ при по̀повите, а онѣи га прашѣли кѣко живѣе. Момчѣто им се оплака̀ло от сиромашѣята и реклѣ: „Искам да идем на рѣбота нѣгде бѣлки искарѣм нѣкои грѣш, а оно си немам пари за ѣрач“. По̀повите на радос му казѣли. „Иди, момче, иди! Сѣга е златно време за печѣлба“. „Етѣ, ја ке ти дадем 100 грѣша, казѣл едѣниѣт, па кѣга се врѣнеш от печѣлба, ке ми ги врѣнеш“. А другият му рекъл: „Етѣ ја ке ти дадем 150 грѣша, па нема да ти ги тражим, зашто ја сожѣлавам такѣи бѣдни момчѣци“. И другият рекъл: „Етѣ и ја нема да ти тражим тѣја 100 грѣша, по сал по̀брѣже иди!“

Момчѣто узѣло 250 грѣша от ѣбата по̀па и си ошлѣ до̀ма, па казѣло на невѣстата си и гу научѣло какѣ да прави с по̀повите. Мишѣло се една педѣлѣ.

Невѣстата замивѣла прокѣи едѣниѣт поп и он провишѣтал какѣ конѣ, и она провишѣтѣла. Попѣт гу рекъл:

„Дѣка ти е момчѣто?“

Она реклѣ: „Оидѣ на печѣловина“.

„Е, ке се забави ли?“

— „Цѣла година ке е там“, реклѣ невѣстата.

„Е, поклимѣл с гла̀ву нѣпѣт, кѣд да до̀идем?“

— „Довѣчера“, реклѣ невѣстата.

„Кѣ до̀идем“, рекъл попѣт.

Замивѣла прокѣи другият поп и с нѐга такои удумѣли, па си отишѣли невѣстата.

Пѣнечер дошѣл едѣниѣт поп и тамѣн задумѣли с невѣстата, тропѣл нѣкои на вратѣта, и он рекъл: „Кудѣ ку сѣк?“ Невѣстата му реклѣ: „Качи се на та̀ванѣт, па кѣти!“

Отворѣла она вратѣта, улезѣл и другият поп. Кѣко заговорили пак, истропа̀л нѣкои на вратѣта. Попѣо казѣл: „Кудѣ ку сѣк?“ и она му реклѣ: „Еи, у ко̀шѣт се скри!“ Имѣло конѣ за жито у кѣгѣта, и попѣт се скрил ведѣга.

Невестата отворила вратата и што да види! — момчето ну иде. Улезнало и веднага задумало:

„Мори, жѐно, нешто ми мирише на поп!“

А жена му казала: „От кудѐ па ти се тој присѣнуе!“

„Морѐ не е, жѐно, да ми се присѣнуе, но истина ми мирише на поп. Зашто ја што бидѐ там, те веќе една недела, све попови дрѐ, та надушам: овдѐ ми мирише на жив поп!“

— „У у у човече! Па кѣдѐ тој думаш! Заштѐ си драл попови?“

„Е, жѐно, да знаеш ти! Тамо дѐрев поповите живи, зашто попова кожа е млогу скѹпа: три ил'ади грѐша една!“

— „Е, човече, рѹке са ти се умерисали, та за тој ти се такѐ чини!“

„Морѐ не е, жѐно: има овдѐ поп.“

Стагнало момчето и ванао да дѹши по кѹката. Дошло до кѹшат житарски, што бил у едѹн крај на кѹката и рекъл:

„Жѐно, еве овдѐ е попат; туј му надушиј трак. Ја дај ми виделото!“ Жената довела виделото, та засветила у кѹшат, и попат там.

„Етѐ, реклѐ момчето! Ја нели ти викам има поп, а ти ме не верѹеш; свѐ овој е жив поп!“ Па рекъл на попат: „Ајде, попе, излази!“ и попат излезнал. „Дај ми, жѐно, нош и дрѹш забраду да дѐремо попат!“

Горкијат поп ванао да се молѹи: „Амѹн, бре момче, не мој! Што ќе направѹиш чѹдо!“

„А а а, дѐдо, да ми прѐстѹиш: ја неку да идем да дѐрем попови е падуница, дорѹ ми е поп у кѹку да га одѐрем и иѹтре за кожуту ќе ѹзнем три ил'ади грѐша и пагѐре . . . А има коже и за чѐтири ил'ади!“

„Амѹн момче, ја ќе си дадѐм парѐте, а сал не мој такѐ да правѹиш!“

Момчето реклѐ: „А, бива. Ако си платѹиш кожуту, ајде да те маѹнем!“ Па седнао и попат фанао да броји парѐ. Бројл, бројл, та набројл 2999 грѐша, а едѹн грош му не стѹа и рекъл: „Абрѐ, момче, молѹим ти се, ѐстави ми тѹј грош, заштѐ немам веќе парѐ!“

„А а а, попе, реклѐ момчето, и парѐ не оставам. Дај, жѐно, пожат: ку га дерем!“

„Амѹн, бре момче! фанал да плаче попат, ку ти г'и дадѐм дрѹги пѹт, па и да ги не дадѐм, не са малко парѐ, бреј! . . . Па тѹј грош горкијат неки ти га дадѐ (рекъл това за Богѐ). А горкијат поп, што бил на таванѹт, рекъл:

„А, немам, неее! . . . Ја едѹа ги за мене си наброј!“ И они га привиќали, он слѐзъл доле и му дал тамѹн три ил'ади грѐша, а онѹи без едѹн грош три ил'ади, та си платѹили кожѐте и си отишли, амѹ веќе не закачили невестата.

Разказалъ Тасѐ Малиновъ отъ с. Доганица.

28. Кожа от мечку.

Едѹн цѹганин отишъл при едѹн тѹрчин и га прашал:

„Ако ѐкеш, ага, да ти продадѐм едну кожѹ от мечку.“

Тѹрчинат га прашал:

„Кам кожѹта, бре маѹго?“ А цѹганинат рекъл:

„Етѐ децѹта останаа да рѹчав, па ќе идев да гу ваќав.“

Тѹрчинат тѹгај видѐл, дѐка га лѹже цѹганинат.

Слушана отъ сѹшиѹ.

29. Мачѹк и лисица.

Едно врѐме лисицѹта, мѐчката, вѹкат и вѐпѹрат се фанаоли приѹтелѹи и све заедно врѹвѐли и работѹли. По едно врѐме лисицѹта се оженѹла и ѹзѐла

за муш мачѣкъ, на отишла при приятелите си и им се повагѣла: „Е-е, приятели, ја веќе неку да съм ви другар, зашто ја се веќе оженѣ и съм узела за муш мачѣкат и он је едѣн горделив и неке да ме пушта веќе да идем с вас.“ Они гу прашали, кој е и какѣв је, а она га млого пофатѣла, зашто бил голѣм, љубав, пак и вредан. Они тѣга гу замогѣли да им оиде на гѣсти заедно със нѣдинѣт муш и она кандисала, по ги прашала на кое мѣсто да доиде, кое врѣме и кој дѣн, а они гу казали: „Еј, кудѣ е самѣто дрѣво горе у долину; доидѣте иутре наутро. Ние сме приготвили там ручѣк и ќе ви се надамо, но не мој да не доидете.“ Она рекла: „Аиде, ку га молим и ќе доидемо ѡбата заедно“.

Лисицата отишла при мачѣкат и му казала дека ги канев мѣчката, вѣкат и венарат на гѣсти. Он се млого зарадувал и на иутрѣто пошли ѡбата заедно. Иде лисицата, и мачѣкат окол нѣума: а заине напред, а по нѣума, а ѡт страну; а види нешто по земну и ринѣ да га фане! Видѣла ги иѡшто одалѣко мѣчката и рекла на вѣкат: „Е, побратиме, какѣв напет е мѣчат на лисицуту, он ќе ни подави, доиде ли, но ние аиде да се скриемо, та вѣда доиде туј, да видимо, што ќе да работев!“ и се скрили. Мѣчката се качила у самѣто дрѣво, венѣрат се законал у едѣн шѣштак, та сал главу му се малко видѣла, а вѣкат отишѣл у едѣн грѣмице колко петнаесе скрѣча по далѣко от нѣм, и сви треперили от стрѣ, кѣд дошли лисицата и мачѣкат.

Кѣд дошли, лисицата се зарадувала, зашто била гладна, а видѣла има удавен кон, та ќе се понаидѣ, а мачѣкат окол нѣума напредѣл оналку право нагор, дигнал главу, та га земна не дрѣжи шетасѣи окол лисицуту и предѣеки мрр, мрр, мрр... Лисицата тамѣн пришла та заѣла, а венѣрат, сиромѣ, ни го здрѣжа да лежѣ там от стрѣ ни смее да бѣга. „Зашто, мислил си, се не скри и ја по далѣко, кѣко мѣчката и вѣкат, по сѣк, ако ми ринѣ, што ку да чиним!“ Тамѣн си мислил тѣка, пушта муѣ га уапала за уо, и он мрѣднал със љото, а мачѣкат рекѣл, поганац је, та риннал врѣз нега да га фане, и венѣрат риннал от стрѣ и рекѣл „гу-у-у!“ А мачѣкат, идан, рекѣл от стрѣ „ф-ф-ф-ф!“ и риннал да се качи на дрѣвото да се скриѣ. Арно амѣ мѣчката лели е у дрѣвото! От стрѣ надвала и „буф“ под дрѣвото. Мачѣкат, идѣн, от стрѣ прѣснал да бѣга накудѣ грѣмицете, и лисицата, кѣко видѣла тој чѣдо, прѣснала и она да бѣга накудѣ грѣмицете, а вѣкат, сиромѣ, бил там и гледѣл чѣдото на венѣрат и мѣчкуту и рекѣл: „Лѣле, до Бѣга! Видиш ли какѣв је крѣвопѣна пустиѣт мачѣк: ринна да удави венѣрат и га задрѣса, на ведѣнк се врѣна на мѣчкуту и нѣума да удави, а сѣга мене ми се тукнаа и ѡбата със лисицуту и ќе ме раскинев!“ и прѣснал сиромѣ да бѣга и веќе се не врѣнал там и дѣн-дѣнѣске.

Слушана отъ Тасе Малиновъ отъ с. Догаинца.

30. Прав и грешан човек.

Имало едѣн врѣме едѣн прав човек без грѣшка, та при нѣга чѣсто доодил светѣ Рангел на гѣсти, а комшиѣтата му бил млого грѣшан: направил деведесѣ и девет грѣа, та се могѣл на комшиѣтуту си да прѣша светѣ Рангѣла како да испѣти и он нѣговите грѣови, та и он да е прав како нѣга. Прѣвѣиѣт прашал светѣ Рангѣла, а он му казѣл: „Кѣжи му да посади бостѣн, та кој како заине на свакога да дава по едну лубеницу и у колиѡуту си да турѣ едну сѣу гламнѣ и да глѣда, кѣд гламнѣтата пушти ластѣр, тѣг ќе му се опрѣстев грѣовите.“

Грѣшѣиѣт насадил бостѣн, и се родили лубеници, та свакому давал по едну лубеницу. Едѣнш бил заспѣл грѣшѣиѣт и кѣда се пробудил, погледнал ис колиѡбуту, а едѣн човек веќе га замивѣл, а он га не видѣл да му дадѣ

лубеницу, та привикал по н'ега: „Ей, побратиме, чѣке да ти дадем лубеницу“, а он си рекъл, лѣже га, та нетѣл да чѣка. Човѣкат, што бил грѣшан, викал и трѣчал по н'ега с лубеницуту, а он све бегъл и викал: „Нѣку, нѣку!“ Грѣшникат се улутил и рекъл: „Ја не испати мой грѣови, но што ќе са леве-десе и дѣвет, нек са сто!“ Грабнал пушку, та фрълѣл и га утепал; па кѣда се врѣнал у колибуту, погледѣл кѣд онѣ, глам'ата, а онѣ пуштила ластѣр и он се зачудил зашто е тоѣ! Па отишѣл, та казал на комшијуту си и он му казал: „Ако си га утепал! Тѣ човѣк бѣше пошѣл еѣ там у едни човѣци. Онѣ си заправили свѣдбу и он ишѣл да гу растѣри, а ти си га утепал. та Вок ти е простил свѣте грѣови“.

Слушана отъ дѣдо Ангелъ Стояновъ отъ с. Даганица.

31. Кара-Стевана и царският син.

Имало едно време едѣн цар и имал тройца синови. Кѣда остарѣл нѣке царат, викал свѣте тройца синови и им раздѣлѣл царството си по рѣмно на трѣте сына, а на нај малият си син дал повеке от другите еднѣ саблѣ, еднѣ дрѣиу и едѣн кон'. Тоѣ му дал царат повеке от другите, зашто онѣиѣ му синови билѣ жѣн'ени, а он бил ергѣнин. Па кѣда умрѣл царат, синовите му се збрѣли свѣте тройца да си раздѣлѣв царството, но малият брат нетѣл да узѣма дѣлат, а рекъл на браката си: „Ја нѣку друк дел: мене ми е доста тоѣ, што ми даде тѣтко ни. Кѣу си га узнем, па кѣу ѣдем да си тражѣм касметат“. Браќа му му рекли: „Какѣв касмет бре? От тѣ касмет по-арѣн дѣка ќе најдеш! Узни си дѣлат, што ти си пада и си царѣ!“ Он им казал, дѣка нѣке да узѣма дел и они му рекли: „Нели нѣкеш да узѣмаш сѣга дѣлат си, идѣ кудѣ ќе ѣдеш, но да знаѣш дѣка ние нѣма да ти забѣпнимо твоѣят дел. а кѣт се врѣнеш ќе ти га дадем“.

Он тѣгаѣ фанѣл кон'ат, узѣл дрѣиуту и саблуту, па пошѣл да си тражѣ касметат. Врѣвѣл, врѣвѣл, сретѣл га едѣн човѣк и му рекъл: — „Дѣбра срѣќа, ѣнаѣче! Одеќа си и дѣка ќе идеш?“ А он му рекъл: „Е, што ме прашѣеш? Кѣу ѣдем да си тражѣм касметат. А ти дѣка ќе идеш?“ рекъл му царският син. А он му рекъл: „И ја сѣм пошѣла да си тражѣм касметат“, — „Е, тѣгаѣ айде да ѣдемо заедно“, рекъл му царският син, и пошлѣ заедно.

Врѣвѣли, врѣвѣли, сретѣл ги и друк, и трѣк такѣ тебекиѣс и се збрѣли четвѣрица. Свѣте заедно пошлѣ да си тражѣв касметат. Отишлѣ у еднѣ друго царство,¹⁾ а там имало битка, па другѣят цар бил по ѣк и надвивѣл па тѣга, што отишлѣ у негѣовото царство царският син и трѣте му другѣра. Царският син рекъл: „Е, да ми е ја да се бѣем с тѣ цар, ја би му надвил, та он неќа е ѣак колко ѣска!“ Чул тѣиѣ дѣми царат и повикал царският син при н'ега и га прашѣл, ѣстина ли е думѣл да надвис на онѣ цар, и он му казал: „Истина е!“ — „Нели е такѣ, рекъл царат, айде да идеш и ти с моѣту вѣску и, ако надвиѣш на онѣ цар и да удрѣжѣш моето царство, што ѣскаш кѣу ти дадем“. И он рекъл: „Мене ми твоѣ вѣска малко трѣбе: ја сам доста и сам за н'егѣвуту вѣску!“ и си ѣанѣл кон'ат, загрѣнал се с дрѣуту и си узѣл саблуту. Кон'ат му бил силѣн, та могѣл и да ѣди ѣ да летѣ; дрѣѣтата му га правѣла да се не виѣди, а сабл'ата му имѣла такѣвѣ силѣу, што кѣт гу извѣди човѣк изѣ нѣжницуту и намѣне накудѣ нѣкога и речѣ: „ѣмри!“ и он умѣра веднѣга, та за тоѣ бил и толѣку силѣн и слѣбѣдан. Пошѣл царският син и онѣл да се бѣе с тѣиѣ вѣску. Кѣт се сретѣли, он извѣдил саблуту, замѣнал накудѣ вѣскуту и рекъл: „Умрете!“ и они изумрѣли свѣте. Он ги заминѣл, та отишѣл у негѣовото царство на онѣ цар и му узѣл царството,

¹⁾ Въ Даганица вѣчки говорѣт царство, вмѣсто царство.

на се връвнал при тѣи цар, што га е пратиал и му казал, дека е узел царството на онѣи цар. Он се млогу зарадувал и му рекъл: „Е, синко, ти нели си бил толку силац, ја ти се не млогу отплатим, колку тебе, но кажи ми, колку ќе ми искаш за тѣија рѣботу?“ А он му казал: „Нѣку ти ништа“. Царат му рекъл: „А-а, не може! Ја сам цар и не искам да ти се не отплатим, по ми кажи, што ќе ми искаш! Тебе може да те е срам да ми кажеш, но етѣ ја ку ти кажем с каквѣ ку се отплатим. Ја имам три кѣрке: избѣри си којѣ искаш, и ку ти гу дадем за женѣ, та да станеш царски зет, па кѣдѣ умрем ја, ти ќе си цар на моето царство“. А он му рекъл: „Тоѣ би било, но ја имам брат по стар и неженен, та не искам да га преженѣем“. Царат му рекъл: „Викаѣ га, нека доѣде!“ А он рекъл: „Туѣ ѣе“, и викал за брат тѣи човек, што га сретнал нај напрѣт, и царат му дал нај старуту си кѣрку, а на царскинат син рекъл: „Ти ѣзни по-младуту ми кѣрку, зашто у нас се узѣмав такѣи, маѣър и да сте браќа и баѣанѣи“. Царскинат син рекъл: „Имам ѣште еѣн брат по стар. Царат му рекъл: „Дѣведи га!“ Он га довел. Царат му дал срѣгнѣуту кѣрку. „А за тебе, рекъл му, ќе остане нај малѣта, асли и ти си нај мал у браќата ти“. А он му рекъл: „Имам ѣште еѣн брат“. — „Камо га?“ рекъл царат. Он га довел и нѣга, и царат му дал нај малѣчкуту си кѣрку — „Е, сѣга, рекъл царат, за тебе кѣрке нѣмам, но етѣ ку ти дадем половиц царството и бѣди цар и ти какѣ мене“. А он рекъл: „Нѣку, нѣку. Ја ку ѣдем да си трајим касметат“, а царат му рекъл: „Е, нели нѣкош, ја зѣрле не млогу да ти дадем ништа. Та нели искаш да трајиш по-голѣм касмет от тѣи, ти ќе најдеш невѣлѣу, но еѣ ти помѣгне Бок да си најдеш по арно отколку при мене“, и он си пошъл.

Врѣвел, врѣвел царскинат син и отишъл у еѣно дрѣго царство, па пошъл по еѣн пут, а кој какѣ га видѣл, викал му: „Бре момѣе, не иди натам, зашто по тѣи пут, кој поѣде, умира“. А он гѣи прашувал: „От што умирачовѣци, кои ѣдев по тѣи пут“, а онѣи му казували: „Там е Кара Стевѣна, та она кога види с ѣчи, и он веднѣга умира“. Но царскинат син не послушал и пошъл по тѣи тут. Врѣвел, врѣвел и што да види: глѣда овѣе човек умрѣл, по онам друк човек умрѣл, нај после се провидѣли две млогу голѣми рѣке, а меѣу нѣи еѣна млогу голѣма бѣла кѣла, и он пошъл право накудѣ нѣума, та дошъл до вратѣта. Тѣга излезнала из кѣлата еѣна девѣица млогу ѣбана. Она била Кара Стевѣна. Кѣда га видѣла, заплакала и га прашала: „Зашто си дошъл туѣ. момѣе, и од дека си ти? И он ву казал: „Е, гѣспого! Ја од дека сам да ти казуѣм, дѣн ку изгѣбим, но сѣм пошъл да си трајим касметат“. Она га поглѣдала убав, па му рекла: „Пѣшти ѣдиѣт, па ела овѣмо!“ и он улезнал при нѣума. Кѣт улезнал унѣтре у кѣлата, какѣ слѣнце, кѣдѣ га огреѣило — толко била ѣбана сѣбата, дека улезнали. Там ву исказал за нѣгѣовѣиѣт живѣт од краѣ, и она му рекла: „И ја сам сама и до сѣга никоѣ не е дошъл при мене, а ти нели си дошъл, ѣко ѣкош, ѣде не моѣ да си ѣдеш, но сѣди при мене да живѣемо заѣдно“. И он гу послушал, та останѣли да живѣев заѣдно.

Неколко дѣна ниѣде не ишъл он, па му се досаѣило вѣке седѣекѣи, та фанѣл да ѣде по лов у блѣжнѣуту гѣру. Неколко пути ишъл, но ниѣто не могъл да фѣне. Прашала га Кара Стевѣна, зашто не може да си фѣне лов, а он ву казал: „Правѣ да ти кажем, не млогу от тебе! Зашто видим лов и тамѣн да фрѣлим с пѣшкѣту, ја помѣслим за тебе — мрѣдне ми рѣка, и крушѣмат ѣде на дрѣгу странѣ. За тоѣ не млогу да фѣнем лов: а лов ѣма млогу, какѣв искаш“. Кара Стевѣна му рекла: „Нели е такѣа рѣбота, па ти мѣиѣт прѣстенѣ, та кѣда ти тѣкне за мене, ти поглѣдни у прѣстенѣт, ќе забравѣиш за менѣ и ќе си фѣнеш лов. Он узнал прѣстенѣт и отишъл за лов. Прѣва срѣка га сретнал дѣв вѣнар (крѣмѣак). Фрѣлѣл с пѣшкѣту и га утепѣл. Притрѣчал и га заклѣл; зарадувал се и си пошъл накудѣ кѣлѣту. На еѣно мѣсто видѣл еѣно клѣденѣе вѣда. Излази водѣта из зѣмнѣу, течѣ по клѣденѣето

и веднѣга у земиу штуца. Он си бил укрѣвавил рѹка, та оставил вѣпѣрат и фанѣл да се миѣ на кладенчето. Какѡ се мил, паднѣл му прѣстенат от прѣс и штукнѣл у земиѣ, дѣка штуцѣла водѣта. Он рѣгѣл по водѹту, тражил прѣстенат, но ништа не можѣл да наѣде, па си рекѣл: „Морѣ аѣде да си ѣдем, та ако ву е за прѣстенѣ, ѣа ку ву кѹпим и два и три прѣстена“, и си отишѣл. Она га погледнѣла ѣадовѣто нешто и га прашѣла: „Заштѡ ти дрѹги пут ништа не фѣкаше, пѡ вѣсел бѣше, а сѣгѣ, ем си лов фанѣл, ем си нешто ѹилан?“ Он ву рекѣл: „Морѣ ѡстави нелѣ загубѣ твоѣат прѣстен!“ Она заилакѣла и рекѣла: „Е, ѣа видѡ ѣдште кѣда ти доѣдѣ при мене, дѣка моѣта сила, кѣ е до тѹѣ!“ А он ву рекѣл: „Аѣде морѣ, што плачеш за едѣн прѣстен! Штѡ е тоѣ (това)? Уа ку ти кѹпим дрѹк“, а она се окутѣла, но срѣце ву знаѣ, какѡ ву е.

Таѣа вѡда, што се удавил прѣстенат у нѹма, ишла по кѹнци у двѡрат на едѣн цар, што млѡгу се мѹчил да ѹзне Карѣ Стеванѹ за женѣ, но не можѣл, заштѡ он ишѣл и на зор сѣс вѡску, но Карѣ-Стевана, какѡ видѣла вѡскуту, све измрѣли. Сѣга прѣстенат по кѹнциѣ отишѣл и паднѣл у корѣтата, што царските служѣтели поѣли царските конѣ вѡду, и нашлѣ прѣстенат у корѣтата и га однѣли на царат. А царат се зарадувал; дал голѣм бакшиш (подарак) на тѣѣа, што га нашѣл и рекѣл: „Таѣ ми мене трѣбеше! Нелѣ доѣдѣ силата на Карѣ Стеванѹ у мене, и она кѣ доѣде, заштѡ на прѣстенат имѣло написано: „силата на Карѣ Стевана“.

Пратѣл царат малко воѣници да му доведѣт Карѣ Стеванѹ и они пошлѣ. Видѣла ги Карѣ Стеванѹ ѣдште от далѣко и фанѣла да плаче. Видѣл гу царскиѣт син и гу прашѣл, заштѡ плаче. А она му рекѣла: „Кѹти не прашѹѣ ме: моѣто се вѣкѣ видѣ, но ти кудѣ кѣ се денеш?“ Он гу на прашѣл, а она му рекѣла: „Етѣ ѣде вѡска за мене“. Он ву рекѣл: „Не боѣ се от тоѣ, но при близев ли се, кажи ми, ѣа ку им кажем!“ и фанѣл да се стѣса. Загрѣнѣл си дрѣѹту, да се не види, ѣанѣл си кѡнат, узѣл саблѹту и пошѣл на срека им. Какѡ се сретнѣли, он извадил саблѹту, ванѣл да маѣ накудѣ нѣѣ и викѣл: „ѹмри, ѹмри, ѹмри!“ и они измрѣли свѣте. Тѣгаѣ дошѣл при едѣн от нѣѣ и издигнѣл саблѹту от нѣга и рекѣл: „Стѣни!“ Он станѣл. Тѣгаѣ царскиѣт син му рекѣл: „Иди и кажи на вашиѣт цар така: при Карѣ Стеванѹ имѣ едѣн ѣунѣк, тѡлко силаѣ, та наѣ, што ни бѣше испратѣл, истѣнѣ ни свѣте и нема да подрѹча от нас ѣ казѣ ми, да ти кажем, да испратѣш свѹту си вѡску, та да ѣма барѣм да рѹча“.

Царат се разлѹтил и рекѣл: „Какѣа е таѣа рѣбота: едѣн чѡвѣк да истѣна тѡлку вѡску!“ Збрѣл млѡго вѡску и пратѣл да утѣпав тѣѣ ѣунѣк и да му доведѣт Карѣ Стеванѹ. Воѣниците какѡ се ѣавѣли, видѣла ги Карѣ Стеванѹ и фанѣла да плаче, а мѹжат ву какѡ видѣл дѣка плаче, гу прашѣл, заштѡ плаче, а она му казѣла дѣка ѣде вѡску кѡлку на горѹту шѹма. Он рекѣл: „Не боѣ се: сѣгѣ кѣ им видиш силѹту, какѡ на прѣвѣшнѣте!“ и си ѣанѣл кѡнат, загрѣнѣл си дрѣѹту, узнѣл си саблѹту и излезнѣл на среку им, на фанѣл да маѣ сѣс саблѹту и да виѣка: „ѹмри, ѹмри, ѹмри!“ и они измирѣли свѣте.

Царат видѣл вѣкѣ, дѣка сѣ зор не мѡже да ѹзне Карѣ Стеванѹ, а по какѡ и да е искѣл да гу ѹзне. Не е дѣка билѣ млѡгу ѹбава, но му било казано, коѣ ѹзне Карѣ Стеванѹ за женѹ, кѣ се подмлѣди да стѣне на двѣесе и две гоѣине момчѣ, та ако е и на осѣмдесѣ гоѣин бил; а он бил на шеесѣ гоѣине, та искѣл да се подмлѣди да стѣне на двѣесе и две гоѣине момчѣ. Какѡ видѣл, дѣка не мѡже сѣ зор да гу ѹзне, фанѣл да се мѹчи с итрѣш, сѣс маѣѣе. Имѣло едѣна вражѣлицѣа и он гу прашѣл, а она му казѣла, дѣка кѣ мѡже да направѣ с маѣѣе да гу доведѣ, „но да се направѣ, рекѣла вражѣлицѣата, едѣн кѹп, што да мѡже у нѣга двоѣца да сѣднѣв“. Царат накараѣл грѣнчѣри, та направѣли такѣв голѣм кѹп, далѣ га на вражѣлицѹту, и она направѣла маѣѣе, па улѣзѣла, та седнѣла у кѹпат и му рекѣла: „Стѣни, кѹнѹ, та ѣди у тѣѣа и

тѣя гору“, и кѹпът веднѣга се дигнал, та литнал, какò орѣл и отишѣл у тѣя гору, што Кара Стевановиѣт муш ишѣл на лов, и там се сложил полѣчка на зѣмнѹ. Бабата излѣзла из кѹпат и гледала дека ќе види Кара-Стевановиѣт муш да иде на лов. Видѣла га едно иѹтро иде, и она отишла пред нѣга, запрегнала скутачу, фанала да бѣре коприве, ѣгоде и пекѹрке у скутачуту. Он дошѣл до нѹма и гу прашал: „Што работиш туѣ бабо?“ Она му рекла: „Е-е, синко! Што работим: немам ништо нигде, па бѣрем ѣгоде да ѣдем... и коприве и пекѹрке берѣм да сварим нѣнито за ѣденѣ“. Момчѣто гу погледнало, таквѣ сиромѣшка баба, докривѣло му за нѹма и ву рекло: „Бабо, какò си ти самѣ, и ѣа сѣм сам; сал еднѹ невѣсту ѣмам. Ако джеш, ѣде с мене да ѣдеш та ќе ни слѹшаш по нѣшто и да едеш лебацат!“ Бабата се расплакала и му рекла: „Е, синко, ако джете да направите гѣ севѣп с мене да се не мѹчим и гладѹем овѹда, по тѣа пуштинѣаци, млòгу ѣрно ќе направим“. Послѣ пошла съ нѣга, та дошли при Кара Стевану. Она прашала момчѣто си: „Каквѣ е таѣа баба?“ Он ву рекѣл: „Сиромѣшка бабица, ништа нигде нема; наидѣ гу у горѣта, та гу доведѣ да гу чѹвамо. Нека едѣ по едну кòру лен и нека прислѹшуе по нѣшто“. Кара Стевана рекла: „Нека е, какò Бок рекѣл!“

Бабата седѣла при нѣи колкò десет дѣна, па еднѣш, кѣдѣ момчѣто на Кара Стевану билò на лов, бабата гу прашала: „Мори невѣсто, што ти е тоѣ момчѣ?“ А она рекла: „Муш ми е“. — „А-а, муш! рекла бабата. Е, вѣран ли ти е муш?“ — „Вѣран ѣе“, рекла Кара Стевана. „Е-е, кѣдѣ ти е вѣран муш, казал ли ти е у што му е силѣта?“ — „А-а! тоѣ (тоѣа) ми не е казал“, рекла Кара Стевана. „Етѣ, рекла бабата: ѣа пелѣ ти вѣкам, не е ти вѣран! Ти го прѣшѣ, ако ти е вѣран, он ќе ти каже у што му е силѣта, а, ако ти не каже, не е ти вѣран муш“.

Навечер, кѣдѣ дошлò момчѣто от лов, вечерѣли, па кѣдѣ да си легнев у едну сòбу, а бабата у дрѹгу, Кара Стевана га прашала: „Абре! Бабата дѣнѣске ме прашѣ, што си ми ти мене, и ѣа тебе; па ѣа ву казѣ, дека смо муш и женѣ, а она ме не верѹе, по ми вѣка: ако ти е вѣран муш, казал ли ти е у што му е силѣта, а ѣа ву казѣ, дека не си ми казал. А она ми вѣка: „Етѣ, ѣа пелѣ познавам, дека не ти е вѣран муш!“ Момчѣто ву рекло: „А-а! тоѣ ли е мѹката? К'ѹ ти кажем, зашто да ти не кажем: моѣѣта силѣ главно е у сѣблѹту, зашто с нѹма кѣдѣ мином накудѣ пѣкога и рѣчем: „ѹмри!“ он умѣра; а кѣд издигнем сѣблѹту от нѣга и рѣчѣм: „станѣ!“ он станѣ. Дрѣ ѹтѹ кѣд загрѣнем, невидим се, а конѣт кѣдѣ ѣанем, он и по зѣмнѹ òди па и по вѣтриштѣта летѣ“. Бабата стоѣла на вратѣта и слушѣла, па кѣдѣ заспѣли Кара Ставана и момчѣто ву, бабата полѣка улѣзнала при нѣи, узнѣла сѣблѹту и маѣнала с нѹма над момчѣто и рекла: „ѹмри!“ и оно умрѣло. Па излѣзнала бабата надвор и фрѣлила сѣблѹту у еднѹту нòду, а нòжницуту у дрѹгуту, па си се врѣнала да си спѣе.

На-иѹтро, кѣдѣ сѣмнѣло, станѣла Кара Стевана, станѣла и бабата, а момчѣто спѣло за коѣѣ време до голѣми ручòк, а бабата рекла на Кара Стевану: „Мори, невѣсто, зашто момчѣто ти не станѹе вѣке, што се е тòлко успѣл?“ Кара Стевана ву рекла: „Уморѣл се е, зѣр ичѣра бидѣ по лов, та сву нок спѣе, не се е пробудѣл“. Заминало се и ѣòште време, станѣло плѣднина, а он и ѣòште спѣе. Повикнѣла га Кара Стевана, но нема да станѹе: одвила га, и што да види: он умрѣл ѣòште навечер. Трутила се ѣадна Кара Стевана да плаче, а бабата гу тешѣла и ву вѣкала: „К'ѹти, к'ѹти, та умрѣл, умрѣл! Сѣк главу да си откѣнемо, тоѣ е! Он нѣке да ни станѣ вѣке, лòли е умрѣл!“ Їòште нѣколко време и бабата фанала да вѣка на Кара Стевану: „Мори, невѣсто, ти тòлку, ако га жалѣш, ќе ѹмреш, нò си гледѣ работу! Белѣи сѣ с нѣга си живеѣла до сѣгѣ“. И Кара Стевана се пораздумѣла. Бабата ву

рекла: „Айде се попремени, па да се прошеќамо нагоре еј по горуту!“ И она гу послушала, та отишла у горуту.

У горуту нашли купат, што га беше оставила бабата, и рекла бабата на Кара Стевану: „Айде, новесто, да седнемо у овти куп да видимо може ли да седнемо обете у неѓа!“ И она, ишли омагдсана, не сетила се и улезнала та седнала у неѓа. А бабата рекла: „Айде, куну, иди одека си дошл!“ Купат се дигнал, па како орџл, и отишл право у царските дворови. Царат, како видел Кара Стевану, многу се зарадувал и рекл: „Тој траже, тој најдо! Оно билò лџсно, а ја што војску затрџ за ништо!“ Дал голем бакшиш на бабуту и ву рекл: „Ти, бабо, веќе се не бој от ништо! Къда што ти потребе, све ку ти давам“.

Прашал после Кара-Стевану, дже ли да се венча за неѓа, а она му рекла: „Сџк сџм ви у руку, нема каквò да правим: ја додека нетò, и ви се не дидò, но, види се, вања сџмъ била, и доидò при вас. Но ку се венчам за тебе, ама четиресе дџна свадбу да тераш и после да ми дадеш прџстенат мој и да се венчамо“. А царат ву рекл: „Ја сџм цар и, ако не терам свадбу повеќе от другите, срам је за мене“. И фанал да си канги гости на свадбу от негòву земну и од друге крајне, та се сбрали тòлко, штото број им се не знае и зафанали веселбију, та карали цели трџесе и девет дџна.

Браката на царскијат син, што ги беше призетил у другнијат цар, се сбрали свите тройца и зафанали да се прашуев, кој какџв занает има и кој што знае. Запрашал ги еџнијат: „Знаете ли кој ни доведе и ни остави туј и ни направџ царски зетови да се веселџмо и да живеемо такди џбаво?“ — „А-а! знаемо, знаемо! Нели еднò момче, царски син се казуеше: он ни доведе и ни остави туј!“ — „Е, знаете ли куде се денà он сџга, бре?“ — „Не знаемо, рекли другите: он нас ни намести, та живеемо џбаво, а он оиде да си траџи касмета“. — „Е, браќа, он е млогу пострадал“, рекл прџвнијат. — „Ти одека знаеш?“ прашали га другите. „Мене ми е тој занает, рекл им он: Ја знам све што куде има и што куде се врџши“. — „А ти што знаеш?“ прашал едного он. — „Ја мòгу да пливам по воду“ рекл другнијат. — „Ја мòгу из срет мòре иглò да извадим“. — „А, ти, прашал трекнијат, што знаеш?“ — „Ја, рекл, мòгу да нòсим на грџбину по млогу и да лежим с неѓа. Да може да ми се качев десет човека, мòгу да ги нòсим и да лежим с ни“. „Е-е, рекл тџ, што знае све што куде има, нашнијат брат, што ни доведе и остави туј, сџга е умрел и нема кој да га види. Айдете да идемо да га закòпамо берем!“ — „Айде, рекл им тџ, што много нòси, айде калуѓте ми се да ви нòсим!“ И они му се качили, и он литнал, та ги однел при умрелнијат имџ брат. Сямнали се там и улезнали у влуту и видели брат им умрел и леѓа на леглòто си деќа спал. „Айде, рекл тџ, што знал све, што куде има, на тџ, што мòгџл из мòре иглò да извади: џлезни у тџја реку, туј е саблгата на нашнијат брат, и гу извади!“ Он улезнал у водуту и гу извадил. „Улезни, рекл му: у тџја воду е нòжницата и гу извади!“ Он улезнал и гу извадил.

Тџгај улезнали при умрелнијат си брат, издигнали саблгату от неѓа и му рекли: „Стани!“ и он станал, видел ги и рекл: „Е-е, браќа, вие сте дошли при мене, а ја сџм заснал, та не сџмъ ви осетил!“ — „Бре брате, рекли му они, ти не си заснал, но беше умрел, и Кара Стевана се ожени за онџ цар, што гу џскаше. Сџк им е свадба. Ете веќе дваесе дџна откако свадбу тераш, а има идште дваесе дџна да тераш свадбу, па тџга ќе се венчав“. — „Е-е, рекл умрелнијат, ја какò ли да правим, браќа?“ — „Лџсно е, рекл тџ му брат, што знае све. Ти најди едну бабу, промени гу како царџца, а ти се промени у женске дрее девојачке, па се направџ керка на царџцуту, па фани едџн кочниџ, та отидете на свадбуту какò гости и там правџ какò знаеш“.

Он направил како му казали браќа му, по додека приготвил тој. заминали се петнаесе дѣна, и останало още пет дѣна да терав свадбу, па ќе се венчав. Они отишли на свадбугу, сретнали гу убаво, како царица с ќерка си, и Кара Стевѣна га познала, та се млогу зарадувала. Заминали се и тѣна пет дѣна. Дошло веќе четиресетниат дѣн и ќе се венчавав царат и Кара Стевѣна. Къда било на венчангето, умрѣлият царски син се загрѣнал с дрејугу и се скрил у тѣна сѣбу, што ќе спиев младоженгете, и они ги свѣли там; а царският син утенал царат и га скрил, а он останал при Кара Стевѣну.

На јутро свѣте чекав да сѣмне да видев, истина ли ќе се подмлади царат и какѣв ќе е он. Сѣмнало и погледналі пр: Кара Стевѣну, а оно не е старіят цар, он се подмладил, истина, момче дваесе и две године! Свѣте се зарадували, честитили му венчангето и подмладувангето, он им се поблагодарил и останал да си царѣе. Такој си нашѣл касметат царският син и станал цар!

32. Благосовниѣ на служба у село Доганицѣ.

Господе помилуј! Господе помилуј! Помилуј ни свети Георге! На помѣк да ни е! Какѣ смо га дочекали таѣа годинѣ, догодинѣ по весело да га дочекамо! Да помѣгне свети Георге на свѣте браќа и рѣсѣни и нам нај после! Сѣга сѣ што имѣли, догодинѣ сѣ што искалі. Кудѣ орѣмо да се рѣди, кудѣ крѣмимо да се илѣдѣ. Од мило здраве мил свети Георге да ни не одѣви! Ниѣ што не знаѣмо да благосѣвимо, Господ и 318 светѣа сѣс светѣга Георге да благосѣвев! Они да ни рангев и от зло да ни бранев! Ајде ангѣлиѣ да е!

Слушани отъ Тасе Малиновъ отъ с. Доганицѣ.

33. Зла маштеѣа.

Еден човек си имѣл две деца: едно женско, едно машко. Умрѣла му женѣта и он нај се оженил — поженил се. Женѣта неѣтелѣ да чува децѣта, та го спѣдела да ги уништи, да ги накара пѣкаде да ги нема, па он се чудил каде да ги дѣне. Упрегнал кола с волѣве, да ги кара у гѣра да ги врѣла. Кога да поѣда, девѣичето земѣло пѣпел у кесѣ и засолѣло ѣт дома, та по сѣмно нат солѣло. Откарајл ги банѣта им у гѣра пусталиѣа, оставил ги там па им рекѣл: „Седѣте, дѣца, тѣка, ја д-идем да врѣнем волѣвете и додека не доѣдем, да ме чекате“. И си ошѣл. Они чекале, чекале, па го немѣло да се врѣне, па си пошлѣ децѣта да с-ѣда дома. По пѣто по пѣпелѣта, по пѣпелѣта, и си отишлѣ дома. Ка дошлѣ, мажѣ и женѣта тукѣ седнале да си вечерѣла, а децѣта на вратѣта. Пале, јаде, но им останало од вечерѣтата. Човекѣ рекѣл: „Е-е! Това е на моѣте дѣчица дѣло“. Тамам рекѣл това, тукѣ девѣичето рекѣло на вратѣта: „Отвори ни, тѣте!“ Он станѣл и им отворил. На саранѣта она нај го спѣдела: „Ти не си ги водил да ги врѣлаш, лажеш!“ И ѣн нај станѣл јутре, упрегнал нај кола, а девѣичето земѣло трици, па ги качѣло у колѣта. Оно засолѣло трици по пѣто, та стигнале па до горѣта. Оставил ги у горѣта, па земѣл та качѣл една кратѣна у една бука и рекѣл: „Седѣте, ја ч-идем да врѣнем волѣвето. Додека мрѣда кратѣната у бѣката, ниѣ сѣ да ме чекате. Ка застане, тогај да ме тражите!“ Децѣта чекале, чекале, па го нема да доѣде, и кратѣната сѣ си мрѣдала — дѣва ја пѣтѣро, и она си мрѣда. Пошлѣ нај да с-ѣда дома.

Врѣвеле, врѣвеле, и по пѣто триците брабинци изѣле и не моглѣ децѣта да си ѣда дома, а нај се врѣнале насѣт. Пиштѣале по горѣта, окѣле, па седнале на огѣно, што им банѣта им бил наклѣд, кога ги оставил у горѣта. Пѣкле лајна говѣжѣи у огѣно, и они се леп стварѣли, та јаде. Едниш момчѣто си нашлѣ пушка и с неѣа си тепѣле пѣлишта и с нѣа се ранѣле.

Момчето, какò си одило на лов по гората, нашло една вучица с девет вучета. Па искало да ја утèпа, а она му се примолèла да ја не тèпа, òти че му даде едно вучè. Он земал вучето. После нашел една мечка с мечета и земал едно мечè; нашел една лисица с лисичета, и она му дала едно лисичè. Чувал си гè, они му пораснале и с нèв одил на лов. Едниш нашел кавал, другòш нашел девет клуча от девет врати. После нашел страда у гората и зававал да отвара вратите. Отворил òсèм врати, ништо немало, деветата отворил и вишел една ала, врзана с дванаесè синџира. Она му рекла: „Момчè, даи ми едно тасè вода, молим ти се!“ Он рекъл: „Не бива“, на затворил вратата и си ошèл сос клучевето у него. Едниш пошèл д-йде на лов, а клучевето дал на сестра си, па вè рекъл: „Сите òсèм врати да отвораш, деветата да не отвараш!“ „А она си помислила: „Морè чекай, че отворим да видим, што има у неа, та ми не дава да ја отворим“. Ка си ошло момчето, она отворила деветата врата и вишла алата. Алата рекла: „Девоичко, даи ми едно тасè вода!“ и она зèме та вè даде. Алата испиè едно тасè и скине еден синџир. Паи вè поискала, она вè па дала, она скинала и друк синџир. Седèм тасета вè дала та испила, седèм синџира скинала. Па рекла: „Даи ми òште едно!“ а девоичето рекло: „Мене ми бата рече ич и да не отварам, а ја ти и вода давам!“ Тогàи алата се погу размутила, та од сила скине и опна пет синџира. Тогàи риннала да дави момата, а она вè се примолèла да ја не дави. Алата вè рекла: „Ако издадеш брат ти да удавим, та тебе да те зèмем, нечу да те изедем“. Сестрата рекла: „Какò че да го изедеш: он има кутришта, не мож да го изедеш“. Алата ја научила да угòтви вечерта, да ја турè на пèнџерата, на да го прати он да дойде да си ја зèме вечерта, и она тогàи че го грабне отъ пèнџерата и че го удави.

Момата угòтвила вечерта и ја турèла на пèнџерата на алата. Кутриштата (вучко, мечето и лисичето) имале адет, та вèчер ишли по-напред от момчето дома, да вида што има. И тогàи дошле, вишле, дèка вечерата е турена на пèнџерата на алата, та веднèж се врнале, сретнале го и му рекло: „Сестра ти е там и там турèла вечерата, ти да ја не зèмаш“. Он дошèл и рекъл: „Даи, сèстро, да вечераме!“ А сестра му рекла: „Тè, бате, ја угòтви на ја турè на пèнџеро да истиве, та иди ја зèми!“ А он рекъл: „Ако идеш да донесеш, че вечерам, ако не идеш, така че си лèгнем“. Она ошла, довèла вечерата и рекла на алата: „Не могò да го излажем да дойде: сèшта се“. И вечерале.

Ѓутре он па ошèл на лов с кутриштата. Алата тогàи рекла на момата: „Пушти ме, да òидем у гората, ја че го там удавим.“ А момата рекла: „Не може, че те изедà кутриштата“. Трèкно ден, кога пошèл на лов, момата рекла: „Бате òти не оставиш кутриштата, но гè сè с тебе водиш?“ Он рекъл: „Какò че гè оставим: нече да седà без мене“. Момата рекла: „Да ископаме дупка, а озгор да туриме лèса и врз неа камик, онè нема да излезна: че си лежà денеска“. Направили това. Момчето си ошлò на лов у гората, а сестра му пуштила алата да òйде у гората; там ванала момчето да го удави. Момчето вè рекло: „Чекай да се качим у таа буча да изсвирим една свирка с кавало, па после и да ме удавиш, нече ми е жал“. Алата го пуштила, та се качил у буката и засвирил така: „Дèка да си, вèю, тўва да си, загина! Дèка да си, мèцо, тўва да си, загина! Дèка да си, лèсо, тўва да си, загина! Тогàи чули кутриштата, та бўтна лèсата и излезна, па òйда у гората, та удава алата, и рекле на момчето: „Това сестра ти пушти алата“.

Ошлò си момчето дома, па ванало сестра си, та ја одведè у една долина. Там имало една бочва, па ја врже за бочвата и вè рекъл: „Сèстро, да седиш тўва и да плачеш: кога вапунеш бочвата сос слèзи, тогàи че те пуштим“. И си избегал из гората. Ошèл у едно селò и поискал на една бабица вода, а она плунала, та му плуна дала. Он ја прашал: „Заштò ти плуна

даваш?" Бабицата отговорила: „Ние, сѣнко, плѹнка приемѣ. Има ала троюглава, не дава ни вода да тѹчиме. На сѣки ден по курбан зѣма, та не смее никої вода да пѹтѹчи“. Момѹето понитало: „Дека е ала?" — „На чешмата“, рекла му бабата.

Он ошѣл, та седнал на чешмата. Те-ти иде царската черка накарде чешмата и плаче. Прашал ја он: „Заштѹ плачеш, мѹме?“ Она му рекла: „Тѹва има ала съ дваѣсесе глави, на сѣки ден по курбан зѣма. Са е дошло рет до мене“. Он ву рекъл: „Де седни, да ме понѹскаш, на пазѣ, кога ала та вѣне да излази, да ми кажеш!“ И она седнала да го пѹска. Тукѹ вавала да излази ала та. Царевата черка му казала и он „гѹак! с пѹшката, утепѣл ву една глава. Ала та задала друга, он и неѣа утѣпа. Она зададе јоште една, он и неѣа утѣпа. Па тогаѣ ала та рекла: „Јоште девет глави имам, па че те изедѣм! А он рекъл: „Морѣ јоште деведесѣ и девет да имаш, па че те утѣпам!“ Тогаѣ ала та од јад умрѣла — пукнала. Пришлѣ кѹтриштата да јадѹ од ала та, а момѹата с крѹвта избележила кѹтриштата.

Кога си ошлѹ дома царевата черка, царо се засверил, како се с жива врѣнала и ја прашал: „Како ти така доидѣ жива?“ Она рекла: „Едно момѹе утѣпа ала та“. — „Дека е тоѹа момѹе?“ рекъл царо. — „Не зѣвам, оидѣ си пѹкаде“. Царо тогаѣ собрал нѹгу парѹт и казъл, кої че каже, дека е утѣпал ала та, вѣму че даде черка си. Јавил се еден цѣганин и рекъл: „Ја, царо честити, ја утѣпа“. Царо го поверувал и рекъл, дека че мѹ даде черка си. Разчѹло се по сѣвио свет, дека царо че жѣпѣ черка си за цѣганин и дека момѹата го неѣтелѹа и сѣ плакала. Чуло и момѹето, што утѣпало ала та и казало на кѹтриштата: „Е, ти, вѹјо, мѣцо, лѣсо! Жѣпѣ се царевата черка. Кої ч-идете да видѣте, дали се е оженѣла или не ѣ? Лѣсѣната рекла: „Ја ч-идем!“ Пошла прѣс селѹто и ка привикали по неѣа: „У-у, лѣсѣна, у-у лѣсѣна! лѣсѣна, лѣсѣнааа“, и она се врѣнала. Пошѣл вѹко прѣс селѹто, навлезнали сѣлѣането, приокали по неѣо, и он се врѣнал. Мѣчката рекла: „Ја ч-идем!“ Пошла прѣс селѹто и заровала, како што си знае, а сѣлѣането се покриле по каштите. Мѣчката ошлѹ у царо на свѹдбата — онѣ билѣ вѣче стасали за венчанѣе — иде се врѣнала и казала на момѹето. Он пошъл тогаѣ д-иде у цареве и си повѣл и кѹтриштата. Ка стигнал тамо, видѣла го царевата черка и рекла на башта си: „Тѹте, тоѹаѣ утѣпа ала та! Ја го познавам по кѹтриштата — по крѹвта на ала та“. Тогава онѣ утѣпали цѣганино и ја венчали за момѹето. Царо му предал царството да царѹе оно.

Минало се маку-ногу вѣреме и момѹето ошлѹ у горѹта да тражи сестра си. Нашъл ја и ја отврѣзал од бѹчвата, а она ја билѹа вѣчем напѹнила съ слѣзи. Па пошли прѣз горѹта, дека билѹа прѣвнѹтата ала, и момѹата земала една кос од ала та. Ка стигнали у царските двори, сестра му рекла на царѣцата: „Како, ч-идем ја да ви постѣлѣем!“ Па земала коста от ала та и ја турѣла пот постѣлката на брата си. Ошѣл брат ву да си лѣгне, убѣл се на коста и умрѣл. Сѣте се позверѣле, какѹа е таѣа рѹбота, по немале како да го сѣстат и го закопали. Тогаѣ кѹтриштата ошли на грѹбо, вѣли, вѣли, та го извадиле. Домѹшните јоште по-длѣбѹко го закопали. Кѹтриштата паѣ го извадиле. Тогаѣ домѹшните го врѣгѣли со сѣ сандѣк у рекѹта. Кѹтриштата се тушѣли по рекѹта и нашлѣ на рѣбите воивѹдата и му рекли: „Тѹва има еден сандѣк — да го извадите нѹгу голѣм подарѹк че зѣмете“. Збрал воивѹдата сѣте рѣби и нашлѣ сандѣко, па го извадиле. Кѹтриштата се качѣле озѣре, и па завѣле. Царо и другѣте земале сандѣко, та го врѣгѣли у еден навѣтѣак. Кѹтриштата намерѣле на раковете воивѹдата и му казале: „Тѹка има еден сандѣк — да го извадите“, и они го извадиле. Тогаѣ рекла мѣчката: „Аѣде да расковемѣ сандѣко, да видѣме, какво е тоѹа момѹе — живо ли е, мрѣтво ли е. Онѣ го врѣгаѣа, ние го вадѣме — аѣде да видѣме што му е. Де, кума вѹјо! Како видѣш црѣно јѣгнѣе на црѣна ѹгар, а на тоѹа момѹе не

мош да видиш, што му е!“ Он гледал, гледал, нема ништо. Тогат рекла на лисицата: „Де кума лисо, како видиш на свето кокошките по кокошарнико, а на това момче не мош да видиш, што му е!“ Она гледала, гледала, и рекла: „Евѐ една кос на гръбѐ!“ Изпадила коса и момчето оживѐло. Кутрингата му реклѐ: „Това е на сестра ти работа!“ Он си ошѐл дома и рекѐл на сестра си: „Е сѐстрооо! Башта ни врѣги у гората; ние сами тамо израснаме. Ја те сос лѐв иechува, па ти това сос мене што правиш?! Какво искаш стга да ти правим: слуга ли че ми служини или свѣш че ми свѣтиш?“ И она му рекла: „Твоја ѓ чапа тѣшка. Ја не могу слуга да ти служба, а че искам свѣш да ти гѐра!“

И он земѐл, намазѐл ја с лоѓ и патрѐн и ја заналѐл.

34. Седмина браик'а и алата.

Имало едно време седмина бракиа. Еден од ни бил кежѐ, а другите — ѓунаци. Шестината пошлѐ д-ѓдат алѐ да тѣпаѓа. Какѐ врѣвѐле, минале при една баба. Она дисѐла еден плѐт и ѓунаците ву реклѐ: „Добрѐ ѓутро, бабо!“ — „Дал ви Гѐспот добрѐ, сѓнко? Ако Бог-да?“ — „Ч-ѓдеме алѐ да тѣпаме“. — „Елате, ако можете, тоѓа плѐт да дѓгнете, че утѣпате алѐта“. Они дисѐле, дисѐле и не моглѐ да го дѓгна. Тогат бабата им рекла: „Е-е, сѓнко, не можете алѐта да утѣпате“.

Врѣвѐле, врѣвѐле по пѐто, па среднале еден симиѓиѓа. Он имъ рекѐл: „Ако Бог-да, момчѐта?“ — „Ч-ѓдеме алѐ да тѣпаме, чѓчо!“ — „Седнѣте, ако можете д-изедѣте тоѓа симѓт, че утѣпате алѐта, ако не, не можете“. И они седнале ѓкол таблатѓ, ѓѐле, ѓѐле и не моглѐ да го изѐлѐ. Он им тогѓ рекѐл: „Не можете алѐта да утѣпате!“

Па врѣвѐле, врѣвѐле и дошѓ близу до кантата на алѐта. Ка приближиле до мѐсто на рекѐта, алѐта гѓ соглодала и рекла: „Черко, пѓзи, како миѓѓѓа прекѐ рекѐта!“ Паѓѓа она и казѓла на маѓка си: „Мамо, мѐсто нема да се свѓва!“ — „Не боѓ се, черко, рекла маѓка ву. Стга ги глѐдаѓ преко башчѓта далѓ грѐс по грѐс ѓадѓ или сосѐ шѓна!“ — „Грѐс по грѐс ѓадѐ, мамо!“ рекла черка ву. „Не боѓ се, черко!“ казѓла маѓка ву.

Не се минало нѐгу време и ѓунаците дошлѐ при алѐта. „Помози бог, бабо“, реклѐ и шестината. „Дал ви Гѐспот добрѐ, сѓнковци, седѣте!“ И алѐта се расташтила да мѐси ѓѐревичѓа поѓча да ги паѓѓсти. Задимило се огѓнитето, и алѐта рекла: „Ние ѓмаме адѣт, коѓа ни дѐѓда гѓсе да ни дѓваѓа огѓно“. Сите ѓунаци клекнале да дѓваѓа огѓно и како дѓваѓе, алѐта гѓ гѣтѓнала.¹⁾ Чекале ги дома да се врѓна, а онѐ гѓ немаѓо. Тогѓ пошѐл Кежѐ ем да ги тражи, ем да убие алѐта.

Врѣвѐл, врѣвѐл, дошѐл до бабата, дигнал плѐто, дошѐл до симиѓиѓата, изѐл симѓѓо и минал брѣже-брѣже прекѐ мѐсто и башчѓта. Ка дошѐл у алѐта, она и нему замесѓла ѓѐревичѓа поѓча, задимиѓа огѓно и го накарѓла да дѓва. „У нас, рекѐл Кежѐ, гѓсе мѐже да дѓваѓа, амѓ у нас нема тоѓа адѣт“. Видѐла алѐта ѓти не може да го изѓлаже, та се навѐла да дѓва огѓно. Дѓваѓѓи она огѓно, он ѓа утѣпѓл и браѓка му излѓзѓале из неѓа живи и здрѓви и сите си пошлѐ.

Одѓле, одѓле, стигнале до еден бунѓр и реклѐ да пѓѓѓа вода. Арѓо, амѓ немаѓо сѣ што да си изѓваѓа вода. Кежѐ рекѐл: „Ја че слѓзнем, спуштѣте ме мене с пѓѓасо“. Спуштѓле го, изѓваѓѓл имъ вода, и ка слѓзѓѓѓл да изѓваѓѓи и за сѐбе, браѓк'а му отсѣкли пѓѓасо и ѓн си останѓл у бунѓро. Нашѓл една дѓпка, поглѓдѓѓѓл низ неѓа и полетѐл, та падѓѓѓл у дѓлѓва зѓмѓѓа. Там нашѓл.

една чешма, ама никој не могъл да си наточи, защото една ала зимала на ден по курбан човек, та си точиле. К'ежò се скрил и кога излезвала алата да земе курбано, он ја утепал. Царо на долгата земята му рекъл: „Што искаш, иуначе?“ А К'ежò му рекъл: „Ништо не искам, съл да ме отведеш на гòрн'а земята“. Царо нашъл еден стар лк орёл, патоварил го с две кожи биволенски с къцано месо и със една вода. На срет се качил К'ежò. Литнал орело нагоре, летёл, летёл девет дена и девет ночи и изёл месото. Ёа ванал да иска за юште месо, К'ежò му отсекъл от пот колената и му дал. Напослед стигнал до гòрн'а земята. Станал К'ежò да оди, ама не може да мрдне. Тогаи орело исплувал што бил изёл отъ месото на К'ежòте, турил му го на место и К'ежò си пошёл.

Врвёл, врвёл и пришёл браика си дика сечя едно дърво. Погледал ги К'ежò погледал, па рекъл: „Аиде да расцупиме дрвото!“ — „Аиде“, рекли они. Удри он със секирата, расцупил дрвото и рекъл: „Аиде, браика, помогнете ми! Турете си рацето у цапеното, а ја че извада секирата! Они го послушале, туриле си рацето и он извадил секирата. Дрвото ги стиснало и они не могли да мрдна наникаде. Тогаи он ги разгаштил по рет, земал им гашиците и ги оставил да им се смее свето. И сга им се смее, кои како живе.

Слушани отъ Мария Столнова отъ с. Злогошъ.

35. Ловцијата.

Имало еден маш и една жена. Мажò бил ловцијата. Едниш ошел на лов. Сретнал една мочка и ву казал: „Че те убием, мочо!“ Она му рекла: „Не убивај ме: имам си мечета, че ми остана сирачета! Че ти дадем едно!“ Ловцијата се согласил и земал едно мече.

Одил, одил по гората и сретнал една лисица и ву рекъл: „Че те убием, лисицо!“ Лисицата му рекла: „Имам си лисичета — че ми остана сирачета: не убивај ме: че ти дадем едно!“ Ловцијата се согласил и земал едно лисиче.

Пај си пошёл. Одил, одил, вишел еден заек. „Че те убием, заиче!“ рекъл му ловцијата. Зајакò му рекъл: „Не убивај ме, имам си заичета, че ми остана сирачета, че ти дадем едно. И зајакò му дал едно.

Ловцијата па пошёл, сретнал еден тараш и му рекъл: „Че те убием тарашче!“ А оно му рекло: „Не убивај ме: имам си тарашчета, — че ти дадем едно“ и му дал.

Ловцијата пај си пошёл. Сретнал еден вук. „Вуче, че те убием!“ Вукò му се примолгил да го не убива и му рекъл: „Имам си вучета, че ми остана сирачета, та че ти дадем едно“. Ловцијата го земал.

Одил, одил и сретнал еден гавол и му рекъл „Че те убием!“ А гаволо му рекъл: „Имам си гаволчета, че ми остана сирачета, че ти дадем едно“. И му дал едно гаволче.

Станале му шес, па си пошёл да си иде дома. Ошел си дома и сите шес ги затворил у еден јаџр. Над праго турил една врзана крпа. Врвнал се дома и рекъл на жена си: „У јаџро има мече, лисиче, заиче, тарашче, вуче и гаволче, а пат праго над јаџро има врзана крпа, та штом видиш от крпата да капе крв, да ги наран'иш, а ја ч-йдем па на лов“.

Ловцијата си ошел у гората на лов. Жената заборавила што ву рекъл мажò. От крпата капало, капало крв, па послè вапало да течè. Животииките завапале да квича, да лаја, да окат; жената ги чула, по не искала да ги наран'и. Они бутнале и стрòшиле вратата. Па побегнале да найда господаро си — ловцијата.

Врвѣли, врвѣли — сретнала ги една змија. Она си карала жито на поденица. Животинките ву расправиле свѣто нино патило и ја прашале, дали знае, дека е ловџијата. Она им рекла: „Ловџијата умре вчѣра и го закопаа. ѓ, у овија грѣбишта. Но ја че ви дадем една трѣвка и вие че ја претеглите преко устата му, и он че оживее“. Земале трѣвката, опле на грѣбиштата, раскопале грѣбо на ловџијата и промъкнале трѣвката преко устата му, а он оживел и рекл: „А брее! колко съм дълбоко заснал!“

Пошел си ловџијата и животинките по него та накаде дома. Животинките оште по пати му расправиле сичко. Он опел дома и утепал жена си.

Разказалъ Павелъ Стояновъ отъ с. Долно-Уйно.

36. Г'авол и чирак.

Една бабичка била нѣгу сиромашка: имала сал едно момченце, унѣче. Еден ден го повела да го одведе у некои грат да го учи терзија. Искачила се на едно високо место при еден дап. Било ву се нѣгу досадило и рекла: „У-х лелее!“ Веднага излезнал еден човек и рекл: „Бабо, зашто ме викаш?“ Бабата рекла: „Сине, тебе те не викам, но досади ми се, та затова викам у-х леле!“ Човеко ву казал: „Мене ми е името, У-х леле“, па ја попитал: „Бабо, каде си повела това момченце?“ Бабата рекла: „Досади ми се, дете, от сиромашниа, та че го водим у градо да го учим терзија“. Човеко ву казал: „Ја съм, бабо, терзија. За една година че го научим: дај го мене!“ И ву па казал: „Догодина, кога доиде това време, че доидеш при тоја дап, че речеш „У-х леле“ и че ти дадем детето научено“. Бабата дала детето и се прѣвала.

Човеко одвел детето дома си. Арно, амѣ он не бил човек, а г'авол. Напал да го учи да се претвара на секаква животинка.

Еден ден г'аволо го пратил с черка си да вада жито низ амбаро. Момчето погледнало и вишло нѣгу човѣчки кожи закачени по дѣварете и напунени сос слама. Па попитало черката на г'аволо: „Оти са накачени тија кожи туа?“ Черката казала: „Башта ми, кога научи таквија чираци како тебе да се претварауја, одира имъ кожите после, пуни ги сос слама и ги окача у амбаро. Ако искаш да останеш жив, кога се претвара он, претварај се и ти, а кога ти рече да се претвориш сам, речи му — не знам!“ И така правило момчето цѣла година. Г'аволо разбрал, дека нече да го биде за мајстор, та не му драг вѣжата.

Изминала таја година. Дошла бабата при дабо и рекла: „у-х леле!“ Г'аволо извел момчето при дабо и го предад на бабата. Казал: „Бабо, това твоје момче учи, учи и не може да го научим. Одведи си го!“ Момченцето и баба му си пошле по пати, двомчката сами. Погледнале насат, а по ни идат тройца турци с кони — пошле на лоф. Момченцето казало: „Бабо, ја че се направим на загар и че искарам зајак да убија тија ловџи. Они че ме искат да ме кѣпа, амѣ ти им искај нѣгу пари. Они че ти дадѣ идште толку, амѣ ти синџиро да ми не даваш“. Наближиле турците, момчето се створило загар, улезнало у гората и искарало зајак. Ловџите го убиле. Искале го од бабата и она им го продала за нѣгу пари, амѣ синџиро си оставила. Пошла си она, а загаро улезнал у гората и завачал да кивка от ридина на ридина, оставил турците, стигнал бабата и се створил на човѣк. Па по пат, по пат, та си ошли дома.

Еден пазарски ден пошли да ида на пазар бабата и момчето. Пошле по пат и момчето казало: „Бабо, ја че се створим магаренце. Ти че земеш едно шило и една торба и на пазарштето че земеш да ме мѣаш у ребрата, а ја че сѣрем жлѣтици. Ти зимај и ги турај у торбата. Че излезне еден бег

да ме купи. Ти му сакај гулема цена за мене!“ Отишлè на пазариштето и момченцето се створило на магаренце. Бабата земала едно шило и заванала да го муа и онò земало да сèре жлѣтици. Дошèл едèн бек и посакал да го купи от бабата. Дал ву нòгу пари и бабата се согласила. Земала си сàмо огламноко од магарето. Бèго одвèл магарето дòма; на ванал да го муа, а онò ванало да му искàрује жлѣтици. Увèл го у изòро, натрунал му счмвк и го заклучил, та никои да не улèзне при него. Зарантá испратил едèн момок да види кога ли е пари насрало. Момòко ошлè я видèл едèн купчè жлѣтици, но магарето нцовисало. Оиде при бèго и каже: „Ела да видип — магарето насрало едно чòдо жлѣтици, амà нцовисало!“ Вишèл бèго дèка истина нцовисало магарето, и реклè да го изнесат далèко от двòро да го одèра и кòжата да му донесà. Кога го задрале заванало нòгу да смрèди и онè го оставиле. Пòсле товà, магарето се претворило на чòвек и си ошлò.

Дошèл друк пазарски ден. Момчето реклò: „Бабо, ја че се претворим на зелèн кон' на пулове, че дадà нòгу пари, но огламноко паи да не дàван. Ошлè бабата и момченцето на пазариштето и онò се претворило на зелèн кон' на пулове. Заванало да заобикалà бабата и да вишти. Собралè се òколо нòго трьòвци и искале да го купи. Излезнал какò трьòвец и ма̀сторо му г'аволо. Прашал: „Бабо, продаваш ли то̀ја кон'?“ Она реклà: „Продавам го, амà огламноко му не дàвам“. Г'аволо реклè: „Ја че ти платим нòгу пòвече, но че зèмем и огламноко; добиче без огламнок се не продава“. Бабата се согласила. Платил ву г'аволо колку искала и пòвече. Земал кòн'ò г'аволо и го одвèл при едèн ковàч. Казил му; „Ма̀сторе, мож ли да ми направим клинцè за кон'ò, оздòле да г'и ковèм, а на плечите да се перчиму̀ја?“ Ма̀сторо казал дèка мòже. Г'аволо врзàл кòн'ò прèд ковàчницата и улèзнал да учи ма̀сторо кòлкви клинците да си длъги. Кòн'ò се претворил на èребица; и литил. Г'аволо се направил на сокол и го погнал. Èребицата се направила на прèвèна я̀бука и паднàла на еднà момà у скòто. Момàта турила я̀буката у джèн. Г'аволо станал терзѝја. Турил нòжици и аршин на нòјасо и айде при момàта и ву реклè: „Мòме, че ти сошнем сàйà каквà искаш, амà да ми дадèш я̀буката“. Момàта се согласила, далè му бало, сошил ву сàйàта. Брѣкнàла момàта да му дадè я̀буката, а я̀буката се направила на прòсо и момàта пуштила прòсòто нàзèми. Г'аволо се направил квàчка сос пилиштата и ванал да клуца прòсòто. Момàта била носила прèвè и едно зрèнце било паднàло у црèвèте — онò се претворило на лисица и удавило квàчката сос пилиштата. Пòсле лисицата се претворила на момчето и онò си ошлò дòма.

Разказалъ Стойко Ангеловъ отъ с. Долно-Уйно.

37. Воденичар и г'авол.

Имàло едèн воденичар. Однàпред арно си искарувал уèм, зашто воденицата му млèла и дèн'џм и нòч'џм. Г'аволете му завишлè дèка тòку печалèи и заванали да му одврача̀ат водата сèка вèчер. Воденичаро усетил дèка нèкои му одврача водата и заванал да пàзи да го ванè.

Една вèчер полèка, полèка ошèл на еднò мèсто до вадата и се скрил. Надонлè г'аволете да му отвр̀ачат водата. Едèн от г'аволете реклè: „Морè ти му одврачаш водата, но да знаè воденичаро да тури клуца и на нèја цр̀ип тр̀ип, та да ја не видиш дèка е турèна, и да се ванеш, там̀ен три год̀ип че му робуеш!“ Воденичаро чул и ништо не смѐил да речè. Ошлè си г'аволето. Ошèл си у воденицата и воденичаро.

На др̀угиò ден воденичаро турил еднà з̀иачка клуца и онòре цр̀ип тр̀ип. Стèмнило се, настанало нòч. През сèвата нòч воденицата си млèла. На зарантá ставал воденичаро да види, зашто г'аволето не са му отвр̀нале па̀и

воденицата. Кога пошел по вадата, гледа до вадата у клусата се ванал еден турчин — паша. Он пил тутун' с длък чибук и бил облечен сè у чоа. Приближил се до него воденичаро, а он заванал да му се кара и да му вика: „Бре гаур, што си турил таја клуса, та да се вата народо! Ја скоро ја отклучи, авасана ситим, гаур проклет!“ Воденичаро рекъл: „Не срџди се, аго, чекај малку!“ Поизгледал го малку, па ка земал с лопатата, та удри, удри . . . бил, бил, та го умрџуцал. Турчино заванал да му се молги да го пушти. Воденичаро рекъл: „Чекај да ти соблечем дренте, па тогај че те пуштим!“ Земал, соблечъл му дренте, ошел дома, ископал под огништето дупка, турил една плоча, па турил една тапакија и у неја дренте, па озгоре пај плоча, натурал земпа и озгоре си направил огништето. После земал една негова кошула, бепеврџи, антериа, контуш и ошел при гаволо, отклучил го и му дал тија дрџи да облече. Гаволо ги облечъл. После пошел по воденичаро и ошел у дома му. Воденичаро го карал да му работи. Гаволо сè работил противното што му каже воденичаро Ако му каже воденичаро — „иди докарај дрџва“, гаволо цџа ден че седи и нече да докара дрџва. Ако му каже: „Дждже, (така му турил име) ти не мој днеска да докараш дрџва!“ он веднага отивал и докарувал дрџва. Ако воденичаро му каже: „Дждже, ти днеска че изореш Асановица (нџва), а Дждже ништо не пипал. Но ако воденичаро му каже: „Дждже, ти не мој днеска да изореш Асановица“, он веднага упресал волонете и цџа ден орал Асановица и изорувал десет пати повеќе от другите ораче и полове му се никога не уморувале.

Воденичаро се научил на врактеро на Джджете и сега, кога иска некоја работа да се урабџи, се му казувал противното. Така Дждже робувал у воденичаро цџи три годин. На трџката година, кога довило великден, воденичаро поканил некои негови рџднини па гесе. Попивнале, поапнале, па се разиграле. Воденичаро рекъл: „Абре, Дждже, што и ти не понграеш?“ а он му рекъл: „Ја обџчам да играем и џбаво знам да играем, ама да ми донесеш моите дрџи!“ Воденичаро рекъл: „Да ти ги донесем, ама че ме излџжеш да избџгаш“. — „Нема да те излџжем; ако ме не верџеш, аџтвори и закови вратите“. Воденичаро се согласил и му донел дренте. Дждже се заврџтел, заиграл и запоџл: „Чорбаџно, како билџ, билџ: три годин ти робува, а сегџ ку . . . о да ми ванеш!“ и прџџ . . . прџз комџно си избџгл.

Разказал Тасе Славков от с. Долно-Уаџно.

38. Говедар и чорбаџиска чџрка.

Имало едно време еден човџк ногу чорбаџија. Имал триста говџда и траџил да пџнги момџк, што може да ги пасџ и вџчер и сџран сам да ги врџџе и одврџзуе. Ако може да ги упасџ една година, че му даџе момџта — чџрка си, а она била ногу џбава. Нашџ еден такџв улав, ама бил сос касџет. Пазарил го чорбаџијата, но да се не излџже, удумали си да ги пасџ три гџни баџава, та да види, дали че е кадџр да е говџдар. Арнооо-о. Заодврџзувал ги џштите прџвнџтата сџран сирџмаџо, ама одврџзуџат ли се толку говџда; отвџрџзал нечеснаџесе, и оно се минало ногу време. Помогнали му чорбаџијата, кое чорбаџиката, та ги отвџрџзали крџво-лево, па ги покарал да ги пасџ по полџето. Врџтолџл ги лошо-арно чевџко, но сџ си мислил, како че ги врџџе. Како си мислил така, вишел дџка едни деџа запалџили едни трџнџаци и у нџи пиштала една змија. „Мџйги, рекъл си говџдаро, ја чекај да видим, каква е таја работа!“ Ка ошел каџе огџно, змијата го видџла, па земала ногу да му се молги, да ја иваџи, а он не смеџл да го не уџне, но се соџџлџл за неја, та пружил тоџгата у огџно и она се измџкнала. „Е, да си жив, побратиме, рекла змијата! Што сакаш сегџ да ти даџем, дџка ме остај жива?“

— „Иа ти нѣчем ништо, рекъл говедаро, но научи ме ти, ако можеш, како чем иа триста говѣда вѣчер и сарап да ги врѣзуем и да ги отврѣзуем!“ — „На ти, рекла змиѣта това кавалчѣ, и вѣчер, кога си накаруеш говѣдата, свирни сос него „тотуш!“ и ови самѣ че се изврѣжа, а сарап свирни „отуш“. и ови че да се изодврѣжа се до едно“. Зарадувал се говедаро нѣгу и штом ги откарал на вечерта, свирнал с това кавалчѣ и говѣдата се изврѣжали; на сабаѣлето пѣ свирнал, и они се отврѣжали: но кога свирнувал у кавалчѣто, се се крил да го не вида чорбаѣните. Карал така говедаро ден-два, неделга и дрѣга, на и мѣсец и ич не иска да знае, а чорбаѣните се нѣгу зверили.

Еднаш, како си пасъл тѣка говѣдата, говедаро вишел еден ѣстреб како погнал едно врапчѣ и го згранчил. Он тогаи манал с тоѣгата и ѣстребо земал да се прѣпѣшка — утепал го. Врапчѣто тогаи му се нѣгу поблагодарило, на го прашало што иска да му подари. Говедаро рекъл да му помѣгне с вѣшто, кога се наѣде у тврѣдо. Земало тогаи врапчѣто, та си оскубало едно перцѣ, на му далѣ и му казал: „Иман ли нѣжда отъ нешто, припечи това перцѣ уз огѣно и иа че дѣдем“.

Едвѣш на вишел една невѣска трѣгнала по еден поганец; он бѣш, она по него, та го докарала у носѣте на говедаро, и он мане с тоѣгата и иа осакати. „Кѣжи ми сега, братко, што искаш! Ти ми спаси живѣто!“ И говедаро на како на врапчѣто му рекъл да му помѣгне за у зор-замѣв. Оскубал си поганѣцо едно влакно, на му казал — кога има нѣжда от него да го припече на огѣно и он че дѣде.

Другѣш на вишел едно кѣче да кѣна у еден брабигарник. Теквало му нешто, на земе та прогѣни кѣчето од брабигарнико. Тѣти го отат низ брабигарнико еден бѣмбар се истрѣчал, зарадувал се нѣгу и рекъл на говедаро: „Тамѣн до мене бѣше вѣче дошло кѣчето и чѣше да ме изедѣ, но ти да си жив, ти ме отѣ. Што сѣкаш да ти направим сега?“ Он си на рекъл, ако мѣже да му се помѣгне у зор-замѣв, а сега не бил нѣужен за ништо. Земал бѣмбаро тогаи та си откинал едно крилцѣ, на му го дал и му казал: „Кога ти потребем, припечи го уз огѣно и иа че дѣдем веднѣк!“

Така лѣшно арно прѣпасъл говедаро говѣдата една година, на ошел та рекъл на чорбаѣниата: „Да ми дадеш момата и да ми платиш ако,¹⁾ ѣти вѣчем че с-идем“. Арно, амѣ момата го негѣла такѣве дрѣнав и закраставѣл говедар, а си се залѣгала сос еден трѣгѣвец. Дошло врѣме да се венчаваиа, и говедаро се присламчил уз нѣ и рекъл: „Иа тамѣн една година сѣмъ пасъл триста говѣда за тѣбе, и ти да ме нѣчеш!“ Пѣпо погледнал у чорбаѣниата, на му рекъл: „Таѣа рѣбота без гѣволѣтѣни пѣче да стѣне. Иа да ги оставиме сѣна нѣч да спѣнат сѣте заедно — момата у срет — та да видиме отсарап накадѣ когѣ че се обрѣне момата, на тогѣва че иа дадемѣ“. И ови се согласили.

„Маѣка, рекъл говедаро, како ли да направим сега! Тиѣа са намислиле да ме изиграѣат. Иа чѣкаѣ иа да се допитам до бѣмбаро!“ И земал та припекъл крилцѣто уз огѣно, како што му бѣше казал он и тѣ-ти го долетѣл веднѣк. Расправил му он какѣва е работата, и бѣмбаро земал вечерта да собрал говѣжди лѣина на трѣкалцѣта, на се наврѣл преко нѣчта у потѣрите на трѣгѣвѣцо, на врѣтѣл, на трѣкалѣл, на мазал, та го сѣ усмрѣдѣл. През нѣчта на момата ну засмрѣдело и кога станали на сабаѣлето, она се обрѣвала накадѣ говедаро. „А-а, не може, рекъл трѣгѣвѣцо, това е станало нешто аталѣк, како така? Иа ѣоштѣ еднаш да опѣтаме!“

Говедаро се согласил, а трѣгѣвѣцо земал та си закрѣпил газѣ с ѣвча кожа, но онаѣ ич не иска и да знае; него сега че го научи поганѣцо. Докарал и него така како бѣмбаро, на му расправил, занто ги вѣка и он ошѣл

¹⁾ ак — обрѣдѣлена годишна или шѣстмѣсечна платѣа.

през нощта, та прогризъл кожата, па каже на бумбаро, та на усмръди тръговецо, и момата, те ти ја, па се обрнала накадѐ говедаро.

„Ама каква е тава работа бре цанџм? рекли чорбаџијата, тръговецо и поно. Това се е така случило сега. Ја да видиме трејки пут.“ Сега земали сите, та научили тръговецо да си закове на газѐ дџска с клинци. Болѐш . . . колку саваш, ама трџѐл сиромѐ, оти онака че му зѐмат момата. Говедаро се согласувал, но сѐ се допитувал. „Сега рекъл, да видим, што че ми каже на врапчѐто“, и го повикал.

Врапчѐто не чекало и да му расправи, но веднџга литнало та се изпрџнешка у едѐн липерарник, па от тат, та право пред носѐ, кога спал тръговецо. Испрџа се, испрџа, па си литна, а тръговецо: „Ау . . . тр-р-р-т! та отпѐре дџската и айде сега бумбаро, па си закара неговата (да маже). Убаво го уврџтел, умазал, и усмръдѐл така, како па да се обрџне момата накадѐ говедаро. „Е-е-е, ѓлдашџм! рекли поно и чорбаџијата: еднџш станало аталџк, еднџш се така случило, па ова сега не е лџкова глава!“

И момата, видѐла, не видѐла, па си рекла: „Нечем го тогѐва смрџд-лџте!“ па си земала говедаро и се венчала.

Разказалъ Тасе Славковъ отъ с. Долно-Уџино.

Показалецъ.

А.

Абаджиевица 374.
Абадливница 399.
Абдула ага 241.
Абдула Мула Алимановъ 284.
Абъдъ 461.
„аванлия“ ябълка 275, 413.
авлига 65.
Аврамовци 391.
Аврамчина-махала 475, 476.
Адамово-Присое 426.
Аджиница 489.
Айдучки-Гробъ 360.
айдучки кули 349.
Айдучки-Кладенецъ 500.
Айдучко-Кладенче 464.
Айдучки Прѣслъпъ 376.
Айтоска околия 70.
Акъ-Кадънларъ 78.
„ала“ 145.
Алилъ ага 241.
Алитъ ага 480.
Али ефенди 242, 459.
Алилъ 478.
Алилови-Шилегарници 207, 478.
Аматица 207, 369.
Америка 76, 316, 326, 331, 340.
Амбарова-махала 279.
Амитъ ага 241, 459.
Аначко Габрешевски 391.
Ангеловци 285, 511.
Ангелковци 375, 489.
Ангелковица 367.
Ангелова чешма 447.
Андакъ 206, 456.
Андаци 461, 469, 472.
Андреашъ 207, 267.
Анище 282, 343, 454.
Ано 515.

Анове 375.
Ановетъ 431, 433, 497.
Антанасъ 504, 506.
Антанашка-махала 505.
антерия 92, 95.
Антина-махала 448.
Антоовци 415, 497.
Антова ливада 414.
Алхилалска околия 70.
Анчина 377.
Арамия 5, 15, 16, 42, 207.
Аризанови 319, 452.
Аризановъ кладенецъ 360.
„аризмо“ 118.
Арнаутска-махала 322, 324.
„аръчъ“ 93.
Асанова-Сѣчина 495.
Асѣнь II, царь 13.
Аспритъ 433.
Атанасови 420.
Атанасъ 390, 414.
Атанасъ Сука 495.
Ашерица 414.
Ашкова-махала 508.

Б.

„баба“ 166.
Баба-Вида 333.
Баба-Вукана 419, 424.
Баба-Вуканица 206, 423.
Баба Гоца Брѣстничка 144, 388, 471.
Баба-Гроздици 319.
Баба-Гюрянци 213, 457, 458.
Баба-Денкина чешма 500.
Баба-Достиница 311.
Баба-Мара 489.
Баба-Ружинци-махала 439.
Баба-Станкини 448.
Баба-Цонинитъ 314.

- Баба-Янинци-махала 439.
 Бабански бунаръ 507.
 „бабки“ 176.
 Бабибъ 23, 287.
 Бабина-Поляна 4, 22, 32, 145, 296.
 „бабино петнило“ 113.
 „бабино дѣте“ 123.
 Бабинъ-Градъ 387.
 „бабо“ 100.
 Бабулица 346.
 Бабуловски чукаръ 20, 338.
 „баглами“ 216.
 „баджа“ 226.
 „бае“ 101.
 „баенне“ 148.
 Баждарци 362.
 Газинци 285, 303.
 Баздрикъе 468, 469.
 Банна-махала 328, 329.
 Баннова-махала 23, 279.
 Банци 279.
 Бангъ-Долъ 484.
 Байчевица-махала 379, 380.
 Бакалци 448.
 Бакларе 302, 303.
 Бакъмина-махала 497.
 Балабаница 500.
 Балабанова-махала 44, 497.
 Балабанови братя 345, 351, 366, 376.
 Балинци-махала 383.
 Бали-Ефенди гл. Княжево.
 Балчиъ 491.
 Балчишка околия 70.
 Балъ-Бунаръ 78.
 „бандера“ 24.
 Бандерата 18, 23, 24, 44, 285, 286,
 451, 453.
 Банкерска-махала 365, 366.
 Банковци 347.
 Банковица 399.
 Банско (Кюстендилско) 353.
 Баня (Кюстендилъ) 291.
 „банявци“ 413.
 „баничъ“ 173.
 Бара 364, 367, 369, 377, 426, 427,
 469, 474, 484.
 „барактаръ“ 109.
 Барата 414.
 Баратарница 386.
 Барбулова-махала 427.
 Баратарска-махала 370.
 Барбуловица 207.
 Вари 352, 360.
 Варица 350.
 Барѣе 4, 28, 48, 83, 188, 214, 235,
 244, 249, 252, 256, 261, 270, 274,
 342, 345, 346, 348, 468, 486.
 Барска долина 349
 Барска пл. 21.
 Барска рѣка 20.
 Барски потокъ 37, 349.
 „барушка“ гл. „капа“.
 Баста 510.
 Батаилова-Бара 311.
 „бате“ 101.
 Батлакъ 469.
 бахчи 256.
 „бачевище“ 263.
 Бачевище 289, 360, 364, 382, 397,
 415, 452, 474, 504.
 Бачевъ-Кладенецъ 350.
 „бачия“ 262.
 Бачията 480.
 Бачище 399.
 Бачище 419, 424, 480.
 Бачовци-махала 431.
 „бачъ“ 263.
 Башуръ 507.
 „башча“ 108, 115.
 „бащиния“ 245.
 Баязидъ 13.
 Бегова ливада 408.
 „бегръмѣе“ круши 258, 413.
 Беглишко-Гумно 426.
 Бегуновци 420.
 „бедина“ 162, 165.
 бекасъ горски 66.
 Бекяровци 213, 497.
 Бекярци-махала 392.
 „бель-мужъ“ 142, 263.
 „беневреци“ 11, 87, 91.
 Беневречко 205, 476.
 „бенки“ 89.
 Берко 493.
 Берковица 451.
 Беркова-махала 288.
 Берковци 296, 312, 415.
 Берновица 493.
 Бетула бегъ 495, 496.
 биволь 67.
 Биволски-долъ 448, 452, 454.
 Биленица 352.
 Билница 343.
 „билюберка“ трѣва 123, 159.
 Биляница 22, 207.
 Билянъ 353.
 Бининци 312.
 Бинкинци 472.

- Бисеренъ изворъ 38, 336.
 Бистрица 15.
 Вистъръ 4, 11, 19, 41, 49, 55, 97, 141,
 180, 188, 200, 207, 209, 210, 235,
 244, 249, 252, 261, 321, 358, 359,
 373, 375, 380, 390, 407.
 Вистърска долина 373.
 Вистърска рѣка 41, 373.
 Битолско 242, 407.
 Витоли 362.
 Блага-Круша 508.
 „блага ракия“ 116.
 Благатица 396.
 „благдень“ 125.
 „благина“ 280.
 „благно“ вѣтъръ 369.
 Благо-Присое 396.
 Благодать, мина 29, 37, 73, 274, 342,
 345, 347, 349.
 Благоина-Нива 386.
 Благоина-Чука 516.
 Благунъ 419, 504.
 „блажички“ ибѣлен 413.
 Блвтице 408.
 Блатска-махала 213.
 Блато 311, 476, 478.
 Блатска-Падина-махала 357.
 Близенъ 18, 37, 352.
 Близначка-махала 392.
 Бобарина-Бука 328.
 Бобешино 5, 15, 371.
 Бобинъ 290.
 „боботало“ 35, 323.
 Бобовинякъ 377.
 Боботало 323.
 Бобовице 350.
 Богатица 439, 443, 444, 480.
 Богати-Гаванъ 444.
 Богданови 369.
 Богданова-махала 213.
 Богдановица 419.
 Богдановци 206, 420, 436, 462, 463,
 478, 505, 508.
 Богданица 435, 454.
 Богданецъ 484.
 Богданъ Ракинъ 338.
 Богданичевци 339.
 Богдановецъ 375.
 Богдановъ-Долъ 461.
 Богданова-Ливада 478.
 Боговски-Камъкъ 435.
 Богоевитѣ 392.
 Богово-Орнице 311.
 Богословъ-Трапъ 312.
 Богословска-Корня 311.
 Богославовци 511.
 Бодинъ-Градъ 206, 276, 433, 434.
 Бодино-Поле 206, 433.
 Божаничави 302.
 Божановъ-Ридъ 395.
 Божепъ 489.
 Божикинци 312.
 Божиловци 415, 420.
 Божковецъ 16, 18.
 Божица 4, 10, 14, 15, 23, 24, 25, 33,
 34, 35, 48, 55, 60, 82, 83, 84, 141,
 144, 149, 181, 187, 188, 195, 197,
 199, 201, 207, 208, 209, 210, 212,
 213, 219, 225, 243, 249, 252, 254,
 256, 257, 261, 266, 270, 273, 274,
 276, 280, 282, 283, 284, 285, 286,
 291, 299, 303, 304, 430, 444, 450,
 452, 455, 459, 462, 478, 491, 499,
 503, 506.
 Божичка клисура 36.
 Божичка рѣка 20, 21, 23, 33, 34, 35,
 36, 39, 40, 276, 300, 307, 309, 316.
 Божички вигница 284.
 Божички самоковъ 292.
 Божичъ 165.
 Божини 302.
 Боинска-мах. 391.
 Боино-Осое 436.
 Боинъ-Дѣлъ 484.
 Войкинци 497.
 Войко 399.
 Войковъ-Долъ 514.
 Войковци 319, 415.
 бойникъ 66.
 Войчина-Вара 486.
 Войчулица 436.
 Вонджина-мах. 296.
 Вонджини 302, 303.
 Вонинци 514.
 Борова-Глава 205, 352.
 Борова-Рѣтина 205, 356.
 Боро 511.
 Борница 436.
 Борѣе 289, 372, 454, 474, 478, 486.
 Бориче 360, 362, 462, 463.
 Боровецъ 369.
 Боровинякъ 206, 290, 377.
 Боровечка рѣка 368.
 Борово-Присое 301.
 Боровски-Прѣселъпъ 476.
 Боровскидолска-мах. 345.
 Борски-Долъ 410, 414, 476.
 Борисъ, царь 12.

- Боровски-Долъ 301, 346, 347, 439, 480.
 Боруиовъ-Долъ 46, 500, 501.
 Боруиовдолска-мах. 501.
 Борчане 356.
 Босилиградъ 4, 7, 11, 15, 16, 18, 20,
 24, 25, 28, 31, 32, 36, 39, 40, 43,
 55, 59, 62, 68, 69, 82, 83, 98, 109,
 110, 121, 132, 141, 144, 145, 153,
 154, 162, 180, 188, 197, 199, 207,
 209, 210, 212, 214, 215, 219, 238,
 246, 247, 249, 251, 252, 255, 256,
 257, 261, 267, 268, 275, 304, 306,
 308, 310, 316, 319, 321, 323, 326,
 327, 330, 332, 356, 382, 389, 390,
 403, 413, 430, 434, 437, 438, 439,
 442, 455, 493, 498, 511, 519, 522,
 524, 525, 527, 528, 529, 554, 569,
 585, 587, 593.
 Босилиградско 13.
 Босилиградска котловина 26.
 Босилиградска околия 3, 4, 14.
 Босилиградска община 72.
 Босилкинци 487.
 Боскинци 463.
 Бохова 450.
 Бошкова-мах. 490.
 Бошковецъ 351.
 Бошковица 352.
 „бошнянки“ ябълки 257, 413.
 Бошковъ-Кладенецъ 302.
 Бошковци 303.
 Бояничави 302.
 Боячка 290.
 „брави“ 259, 354, 418.
 „бравче“ 135.
 Браиловица 318.
 Брани-Долъ 489.
 Бранковски ридъ 377.
 Бранковски Стоянъ 381.
 Бранковска рѣка 11, 15, 16, 17, 19,
 41, 42, 210, 358, 370, 371, 372, 374,
 377, 378, 379, 385, 402.
 Бранковци 4, 5, 11, 12, 15, 16, 143,
 184, 188, 196, 199, 207, 210, 249,
 252, 261, 314, 376, 380, 381, 390,
 478, 535, 593.
 Бранъевска-мах. 440.
 Бранъице 324, 352, 419, 448, 450, 493.
 Бранъовица 377, 379, 380.
 „брано“ млѣко 99.
 „brate“ 101.
 Братина-Поляна 278.
 Братинъ-Долъ 35, 278.
 Братуница 493.
 Брекине 439.
 Брекинска-мах. 25, 440, 442.
 Бренновъ-Кръсть 478.
 Бридаръ 486.
 „брица“ 435.
 Бричице 16, 324, 408, 504.
 Брочаре 302.
 Брочарица 301.
 Брояница 514.
 Брѣгарци 352.
 Брѣгове 352.
 Брѣжина-Нива 372.
 брѣза 58.
 Брѣза 386.
 Брѣзакъ 205, 356.
 Брѣзникъ 321.
 Брѣзие 439, 448.
 Брѣзовецъ 386.
 Брѣзовъ-Долъ 456.
 Брѣзнишко 26, 68, 148, 409, 418, 420
 Брѣсейето 511.
 Брѣстовъ-Долъ 411, 420.
 Брѣсие 205, 446, 504.
 Брѣстница 4, 7, 11, 19, 29, 31, 41,
 62, 82, 141, 188, 219, 225, 249, 252,
 258, 261, 321, 380, 389, 390, 391,
 393, 535, 536, 546, 547.
 Брѣстничка рѣка 41, 383, 397.
 Брѣстничка община 72.
 Брѣстнички долъ 17, 18, 30, 390, 391,
 393, 394.
 Брѣсть 4, 7, 9, 25, 27, 214, 235, 236,
 244, 249, 250, 252, 261, 418, 422,
 423, 444.
 брѣсть 58.
 Буавица 382.
 „буавици“ ябълки 257, 413.
 Бубреница-мах. 427, 428, 429.
 Бубреница 426.
 Бубренска-мах. 410.
 Будиница 360.
 Бузаджийска-мах. 446.
 Буино-Блато 439.
 Букарецъ 419.
 Букарци 514.
 Букаръ 480.
 „буклия“ 106.
 Букова-Осоина 386.
 „букоглавци“ 280.
 „букова“ вода 318, 342, 355, 456, 489.
 Букова-Глава 5, 6, 26, 32, 276, 280.
 „буковакъ“ човѣкъ 88.
 Буковица 382.
 Буковичинци 497.

- Буково-Коренъе 205, 377.
 Буковъ-Ридъ 343.
 бувъ 57.
 Булиница 446.
 Булино-Бунице 207, 492, 496, 498.
 Булино-Осое 377, 382.
 Булюбашинци 483, 484.
 Бумбина-Нива 307.
 Бумбаровци 213.
 Бумбарова-мах. 497.
 Бумбаръ 206.
 Бумбаръ-мах. 382.
 Бунаро 514.
 „бунде“ джубе 94.
 Бунино 414.
 Бургазка околия 70.
 „бусеница“ 481.
 Бусиловско поле 307, 315.
 Бусилъ гл. Краль-Бусъ.
 Бусинци 267, 302.
 „бусъ“ 316.
 бухелъ 62.
 Буцалево 4, 148, 188, 207, 235, 244,
 249, 252, 261, 331, 333, 380, 390,
 391, 392, 394, 395, 378.
 Буцалевска-мах. 478.
 Буцалевска пл. 332.
 Буцалевска рѣка 29, 40, 394, 395.
 Буцалевски долъ 332.
 Буцалевски ридъ 18.
 Бучка 504.
 „бъгнякъ“ 163, 164.
 Бъдни вечеръ 163.
 Бъзовица 4, 44, 83, 181, 182, 188,
 197, 201, 206, 207, 209, 210, 235,
 241, 244, 249, 252, 255, 261, 461,
 483, 485.
 Българска Морава 8.
 Бърдуновица 480.
 Бързанъ 489.
 Бързаци, 38, 336, 337.
 Бързина-мах. 278.
 Бързинци 497.
 „бъскии“ 216, 228.
 Бѣла-Бара 349.
 Бѣла-Вода 21, 37, 283, 286, 338,
 348, 504.
 Бѣла-Паланка 10, 22.
 Бѣла-Рашка 394.
 „бѣлвици“ сливи 413, 490.
 Бѣлешакъ 448.
 „бѣлно“ вѣтъръ 332.
 Бѣли-Брѣгове 205, 394, 480.
 Бѣли-Каменъе 205, 301, 452.
 „бѣли“ круши 258, 413.
 Бѣли-Синявецъ 206.
 „бѣли“ ябълки 257, 413.
 Бѣли-Камъкъ 435, 437.
 Бѣлово 46, 422.
 бѣлка 60.
 Бѣло-Каменъе 478.
 Бѣловица 504.
 Бѣловодска-махала 364.
 Бѣловска-мах. 422, 423.
 Бѣловска-Осоипа 424.
 Бѣловски балканъ 366.
 Бѣлоградчикъ 78.
 Бѣлослатинско 212, 320.
 Бѣлутраци 500.
 Бѣлутски „гладници“ 446.
 Бѣлутска долина 27, 308, 445.
 Бѣлутски ридъ 439.
 Бѣлутокъ 289, 328, 446, 514.
 Бѣлутъ 4, 26, 98, 188, 207, 209, 210,
 249, 252, 261, 302, 322, 425, 427,
 428, 442, 445, 446, 511.
 Бѣлчово-Осое 406.
 Бѣлчина-Падина 408.
 бѣлъ благувъ 57.
 Бѣлярище 510.
 Бѣсна-Кобила 21, 32, 37, 345, 346.
 Бѣсниловци 353.

В.

- Вагъница 461, 462.
 вада рударска 34.
 Ваджець 513.
 Вадичъ 504.
 Вадичка-махала 353.
 Вазлийско-Бачевице 206, 360.
 Ваклини 302.
 Ваклиновци 514.
 Ваксево 81.
 „вакувъ“ 273.
 Валма 386, 387.
 Валмарска-махала 387, 388.
 Валогъ 213, 289, 295, 349, 377, 382,
 439, 448, 452, 454, 461, 462, 463, 469,
 Валодзи 15, 20, 21, 29, 32, 36, 38,
 290, 292, 294, 295, 298, 330, 335,
 336, 340, 355.
 „валтини“ 332, 346.
 Валявица 476.
 Валявицитѣ 38, 39.
 Валявичаре 497.
 Валячеви-279.
 вампири 145, 146.

- Варазлинци 328.
 Вардаръ 7.
 „вариво“ 98.
 „варвара“ 162.
 Варна 491.
 Варненско 71, 266.
 Варни-Долъ 446.
 Варнидолска-мах. 510, 511.
 Варница 439, 514.
 Варнички-Долъ 446.
 Варовитица 301.
 Варошъ 507.
 Васчукаръ 213, 459, 467, 468, 469,
 471.
 ведро 264.
 „везове“ 89.
 Вейникъ 446.
 Велбуждъ 13.
 Велбуждска битка 3, 13.
 Велесъ 321.
 „велешанче“ 66.
 Велинови 369, 420.
 Велиновица 367.
 Величковци 362.
 Велимировци 213, 457, 458.
 Велкичева-мах. 278.
 Велкова-мах. 288, 290, 445, 480, 481.
 Велковъ-Кладенецъ 346.
 Велковци 496.
 „Вельи четвъртици“ 158.
 Верила пл. 17.
 „вермене“ 92.
 Вертевица 353, 356.
 Весини гл. Лазарови.
 вечерникъ 318.
 вигни 24, 272, 459, 506.
 Вигнище 206, 292, 456, 461, 466, 469,
 471, 472, 501, 503.
 Видимъ 433.
 Видина-Долина 333.
 Видинско 266.
 Видимска-мах. 5, 296, 338, 497.
 Видни рѣка 33, 34, 272, 278, 283, 443.
 Видовдень 153,
 видра 60.
 Видраръ 3, 26.
 Византия 8.
 Вильо-Коло 4, 18, 21, 22, 23, 32, 37,
 145, 290, 293, 294, 297, 341, 343,
 344, 501.
 Вильоколица 22, 35.
 Вильоколска пл. 16, 17, 292, 293, 295.
 Вирове 206, 285, 286, 350, 360, 371,
 386, 414, 425, 445, 446, 504.
 Вировци 375.
 Висилецъ 494.
 Високи-Брѣгъ 501.
 Високо-Бърдо 456.
 Висоръ 461.
 Витанова-мах. 429, 431, 433.
 Витанова-Кория 494.
 Витковъ-Кладенецъ 289.
 Витоша, 7, 14, 17, 31.
 Вишорица 408, 414.
 Вишорци 468, 470, 471.
 „виявица“ 139, 142.
 Вичовци 463.
 Владичавци-мах. 303.
 Владо-Осое 439.
 Влаиня 207.
 Влаенска-мах. 427.
 Власина 9, 23, 34, 151, 277, 283, 302,
 325, 444, 452, 472, 473.
 „власинецъ“ 289.
 Власинска-Падина 478.
 „влаченъе“ мома 101.
 Влашки-Гробица 324, 325.
 Влашкитѣ-мах. 387, 388, 392.
 Влашиновски-Кладенецъ 489.
 Влашки-кладенецъ 300.
 Влашки-Буки 285.
 Влашки-Ридъ 24, 43, 206, 460.
 Влашко 292, 293, 421, 429, 503.
 Влашко-Бучиѣ 301.
 Влашко-Осое 489.
 Влепусъ 8.
 влѣчуги 66.
 Воденицитѣ-мах. 312.
 Воденица 476, 489.
 Воденичя рѣка 355.
 Воденичище 311, 461.
 Водици 508.
 Водичъ 505.
 Водница 461.
 „водникъ“ 218, 222.
 „водници“ круши 258, 413, 503.
 „вододражно“ мѣсто 426, 435.
 „войниганъ тайфаси“ 233.
 Войчовица 507.
 Воличинци 490, 491.
 Вочникъ 206, 448, 474.
 врабче 64.
 вражалици 147.
 врана 63.
 Врани-Кръсть 448.
 Врански санджакъ 290.
 Вранско поле 9.
 Вранско 148, 386, 387.

Бранше 14, 32, 240, 273, 291, 316,
 330, 349, 416.
 Брани-Стѣна 415, 481.
 Братница рѣка 37, 345, 346, 347, 348,
 349, 435.
 Врачанско 148, 257, 283, 297, 434.
 врачуване 148.
 врачки 147.
 Врелото 45, 46, 480, 492.
 Връглевница 478.
 Врътлика 350.
 Връчвище 408, 510.
 Връчковъ-Чукаръ 399.
 връшникъ 222.
 Връшникъ 21, 324.
 Връштъ 486.
 Вугленъ 349.
 Вумна-мах. 508.
 Вуканци 319.
 Вукарци 439, 445.
 Вуковица 461.
 Вуковци 446.
 Вунева-мах. 345, 347.
 Вуненъ-Камъкъ 145, 231, 331.
 Вурнище 206, 453, 480.
 Вурня 343, 504.
 Вусайнова-Бара 207.
 Вусайновъ-кладенецъ 501.
 „вута“ 90.
 Вуча-Бара 350, 351.
 Вуча-Круша 434.
 Вуча-Падина 390, 395, 493.
 Вуча-Поляна 26, 44, 45.
 Вучарникъ 47, 206, 480, 482, 484.
 Вучи-Дулки 454, 455.
 Вучи-Копачъ 419.
 Вучини-Гарини 487.
 Вучинска-мах. 446.
 Вучкарница 454.
 Вучкова-мах. 478.
 Вучковица 399.
 Вучковци 509.
 Вучковъ-Чукаръ 448.
 Вучлянъ 349.
 възкъ 59.
 върба 58.
 Върба 429, 510.
 Върла-Ливада 395.
 Върла-Грамада 205.
 Върла-Нива 342, 469.
 Върла-Долчина 489.
 Върла-Орница 476.
 Върла-Рѣка 22, 298, 408.
 Върлежица 489.

Върли-Долъ 399.
 Върло-Присое 399.
 Върлото 511.
 Върлище 399.
 Върлоча 504.
 Върликъ 205, 290, 374, 382.
 „въса“ 165.
 Въртача 399, 426.
 Въртешка 350, 367, 395, 461.
 Въртинци 487.
 Въртинъ-Кладенецъ 486.
 Въртина-Ливада 486.
 Въртолеме 159.
 Въртопъ 489, 511, 514.
 Вършинци 497.
 Вѣнчарска-махала 321.
 Вѣнци 369.
 Вѣчинска-махала 302.
 Вѣчински-кладенецъ 300.
 вѣтрушка 62, 159.
 Вѣтърна-Воденица 425, 428.
 Вжаровъ Лука 83.
 Вжаровъ тицъ училище 83.

Г,

Габеро 508.
 габеръ 57.
 Габерски-Долъ 305.
 Габеръ 395, 434, 480.
 Габра 414.
 Габрешевка 493.
 Габрешевска рѣка 43.
 Габрешевци 4, 5, 28, 45, 46, 68, 136,
 138, 151, 164, 188, 189, 199, 200,
 202, 207, 209, 210, 235, 244, 249,
 251, 252, 255, 256, 257, 261, 270,
 274, 391, 435, 460, 493, 499, 500,
 503, 505, 506, 540, 541, 542, 544, 584.
 Габриче 305, 461.
 Гагачинъ-Долъ 33, 34.
 гайдарджия 166.
 гайтанъ 90, 91.
 Галабова махала 508.
 галенитна руда 274.
 галерии 24.
 гарванъ 63.
 Гарванъ 206, 376, 377, 461, 463.
 Гарваница 448, 489.
 гарга синя 63.
 Гарина 283, 290, 301, 324, 343, 350,
 352, 364.
 Гаринска-махала 322, 324.
 Гариче 348, 351.

- Гарица 447.
 Гаришки-Долъ 448.
 Гарище 23, 280.
 Гарчина 478.
 Гаста-Юрия 419.
 Гастилица 513, 515.
 Гащевица-махала 339, 344.
 Гебово 493.
 Гелова-Чешма 500.
 Геловица 206, 367.
 Гелини 349.
 Гелковци 415.
 Геловска-махала 403.
 Геновци 407.
 Геракарци 364.
 Герасина-махала 508.
 Гераци 296.
 Гергинови 319, 420.
 Гергиновци 514.
 Гергъовище 390, 391.
 герданъ 91.
 Геренъ 206, 434, 486.
 Герина-махала 343.
 Германия 275.
 Герова-долина 409.
 Геровци 415.
 Гиздава-Падина 486.
 Гиздавецъ 435.
 Гиздавица 514.
 Гилевци-махала 431.
 Гинци 450, 451.
 Гинчевци 481.
 „глави“ греди 216.
 Гладница 489.
 Гламень 507.
 Гласувачки 480.
 Глибавица 205, 456.
 Глибаница 493.
 глогъ 59.
 Глогъ 330, 474, 480.
 Глого 433, 434.
 Глогочечки-Долъ 343.
 Глоговичка-махала 409, 427.
 Гложанъе-махала 278.
 Гложие 4, 11, 48, 84, 145, 155, 160,
 188, 207, 209, 210, 213, 222, 231,
 245, 249, 252, 261, 275, 278, 302,
 303, 315, 319, 322, 326, 327, 328,
 335, 347, 439.
 Глошки-Долъ 39, 326, 329, 331.
 Глошка пл. 20, 21, 32, 36, 326, 335, 336.
 „глошка работа“ 331.
 Глунавъ-Чукаръ 372.
 „глуи“ дни 166.
 Глушчинци 472.
 Гминчавци 302, 303.
 Гмитричави 279.
 гмурецъ 64.
 Гнила 469.
 Гнилице 374.
 Гнило-Бачевище 206, 364.
 Гноишчанъе 328.
 Гноище 206, 369, 371, 395.
 Говедарица 301.
 Говедарникъ 329, 356, 448, 469, 476.
 Говедарница 206, 426, 486, 487, 488.
 Говедарска-Долина 290.
 Говедарци 463.
 Гогени 514.
 „господжа“ 101.
 Гонитъ-Дѣлъ 390.
 Гойкова-махала 279.
 Гола-Нива 350.
 „голдунанъ“ 65.
Голешъ 15, 16, 368.
 Голи-Долъ 420.
 Голи-Дѣлъ 213.
 Голи-Ребра 386, 419.
 Голи-Рудини 461.
 Голи-Рѣтъ 28.
 Голица 364, 369.
 Голка 435, 480, 500.
 Гологуза 480, 504.
 Голомудица 361.
 Голомудовица 206, 360.
 Голоредра 508.
 Голо-Ребро 205, 377, 382.
 Голосеровци 515.
 Голоуковци 446.
 Голоша 474, 486.
 Голуша 508.
 Голѣма-Бара 283.
 „голѣма“ болестъ 152.
 Голѣма-Лавра 343.
 Голѣма-Ливада 476.
 „голѣма“ молитва 126.
 Голѣма-Орница 346, 504.
 Голѣма-Падина 311, 402, 403.
 Голѣма-Рудина 461.
 Голѣма рѣка 18, 20, 38, 39, 355.
 Голѣма-Рѣка-махала 356, 370, 412,
 415, 418.
 Голѣми-Брѣсть 422, 423.
 Голѣми-Виръ 375.
 Голѣми-Врѣхъ 4, 18, 32.
 Голѣми-Долъ 328, 409, 410, 489.
 Голѣми-Мостъ 495.
 Голѣми-Поповъ-Долъ 308.

- Голѣми-Станъ 22, 23, 36, 287, 390.
 Голѣми-Стрешеръ 15, 17.
 „голѣмица“ 101.
 Голѣми-Ясиковець 307.
 „голѣмо госѣе“ 120.
 Голѣмо-Осое 487.
 „голѣмъ“ даръ 134.
 Голѣмъ-Шибакъ 351.
 Гоне Благоевъ 514.
 Гоне Стойковъ 514.
 Гопешъ 242, 407.
 Горбановски бапръ 5.
 Горбановци 15.
 Горено-Присое 489.
 Горетина 386.
 „горешлицы“ 159.
 Горница 205.
 Горка рѣка 23, 34, 35, 287, 288,
 290, 292.
 Горни-Амиджинци 415, 417.
 Горни-Балабановци 497.
 Горни-Бакъминци 497.
 Горни-Габеръ 396.
 Горни-Гебовци 497.
 Горни-Гѣжинци 497.
 Горни-Дворица 461.
 Горни-Долъ 349.
 Горни-Злонъ-Долъ 461.
 Горни-Качаревци 490.
 Горни-Коритенъ 4, 9, 25, 28, 42, 47,
 55, 81, 82, 98, 141, 162, 180, 188,
 199, 201, 207, 210, 212, 215, 245,
 247, 249, 251, 252, 253, 261, 325,
 332, 346, 391, 429, 434, 436, 437,
 439, 441, 444, 458, 480, 481, 482,
 492, 516, 524.
 Горни-Цалайкини 497.
 Горно-Буцалево 395, 396.
 Горноець 369.
 Горновица 469.
 Горно-Езеринска-махала 387.
 Горно-Кобилъе 4, 83, 188, 207, 210,
 235, 241, 244, 249, 252, 261, 455,
 457, 472, 475, 459, 467, 516.
 Горно-Лисинска п. 23.
 Горно-Лисинска рѣка 20, 23, 35, 36.
 Горно-Присое 377.
 Горно-Рѣжанска план. 21.
 Горно-Рѣжански постъ 20, 292, 330.
 Горно Странъе 514.
 Горно-Тлъмино 4, 19, 41, 48, 143,
 181, 188, 200, 207, 209, 210, 249,
 252, 255, 258, 261, 270, 274, 276,
 362, 368, 371, 558,
 Горно-Тлъминска план. 4, 358.
 Горно-Уйненска дол. 492.
 Горно-Уйненска общ. 72.
 Горно-Уйно 4, 10, 11, 26, 27, 46, 47,
 82, 107, 110, 111, 112, 113, 117,
 144, 151, 180, 184, 188, 199, 207,
 209, 210, 212, 213, 219, 246, 247,
 249, 251, 252, 254, 256, 257, 261,
 267, 270, 275, 276, 284, 332, 406,
 407, 409, 413, 415, 416, 418, 422.
 Горня-Бусилица 330.
 Горня-Врабча 3.
 Горня-Глоговица 3.
 горнякъ вѣтъръ 285, 406, 413, 422,
 453, 456, 460, 469, 473, 476, 478,
 480, 483, 486, 500, 514.
 Горня-Лисина 3, 4, 7, 11, 33, 36, 48,
 60, 141, 144, 188, 207, 209, 210,
 212, 213, 219, 249, 252, 257, 261,
 267, 275, 291, 292, 295, 298, 299,
 300, 301, 303, 304, 305, 330, 336, 407.
 Горня-Любата 4, 10, 11, 15, 20, 38,
 48, 55, 180, 188, 207, 209, 210,
 249, 252, 253, 257, 261, 270, 275,
 297, 340, 341, 344, 347, 349, 351, 353.
 Горня-махала 351, 352, 362, 484.
 Горня-Падина 367.
 Горня-Рѣжана 4, 48, 59, 181, 188,
 216, 225, 235, 244, 249, 252, 291,
 292, 296, 298, 303.
 Горня-Струма 7, 12.
 Горня-Ширинъ 435.
 Горочевци 3.
 Горунечка-Падина 515.
 горунъ 57.
 „горчивка“ ябълка 257.
 Горчуля 508.
 Господиновци 463.
 готи 8.
 Градешки-Долъ 384.
 градинчета 295, 385.
 Градище 11, 31, 39, 206, 291, 297,
 299, 303, 314, 316, 317, 346, 354,
 356, 358, 372, 373, 376, 380, 382,
 384, 388, 394, 404, 416, 433, 474,
 476, 477, 489, 493, 498, 504, 507.
 градица 363.
 Градище връхъ 20.
 Градинице 360, 493.
 Градище-мах. 375.
 Градобия 395, 452.
 Градски-Изворъ 464.
 Градско-Ливагъе 464, 465.
 Гражденикъ 439.

- Грамагье 321, 346, 344, 345, 392, 403, 404, 446, 456.
 Грамада 283, 454, 504.
 Грамади 443.
 Грамадигъ 429.
 Граовице 372, 378.
 Граховска-мах. 392.
 Граховчаьне 473.
 Граховци гл. Костенець.
 Гробъ 494, 514.
 гробища 206, 414, 476, 478, 500, 504.
 Груини 288.
 Груинъ-Долъ 474.
 Груинска пл. 24, 40, 41, 308, 444, 447.
 Груински-Ридъ 324.
 Груинци 4, 9, 24, 82, 179, 180, 188, 206, 207, 209, 210, 249, 252, 255, 261, 264, 407, 439, 442, 443, 448, 451, 468, 478.
 Груя 450.
 Гръкови 497.
 грънчарство 267.
 Грънчарска-мах. 22, 341, 342, 343.
 Грънчаръ-мах. 329.
 Грънчовець 369.
 Гръчка-мах. 329, 347.
 Гръчки-Гробъ 471.
 Гръшникъ 419.
 Гугутовъ-Долъ 343.
 гугутка 65.
 Гулевица 446.
 Гумница 289.
 Гумнице 206, 386, 414, 424, 474, 493.
 Густини 476.
 гущери 66.
 Гущерци 303.
 Гущулово-Присое 439.
 Гъжина-мах. 497.
 Гъзавийска-мах. 298, 299.
 Гърбавица 419.
 Гърдановъ-Долъ 280.
 Гъркуновець 369.
 Гъора Карпапански 357.
 Гъоревица 448.
 Гъоргинци 457, 487.
 Гъоргинъ-Кладенець 486.
 Гъоргъовица 478, 484.
 Гъорина-мах. 398, 400.
 Гъоринъ-Ридъ 400.
 Гюешево 377.
 Гюрашица 390, 493.
 „гиволетина“ 144, 146, 331.
 Гяковица 414.
 Гъсти-Круши 399.
- Гъсто-Лешие 305.
 Гъсти-Шумакъ 377.
- Д.
- Даба 469.
 Дабие 205.
 Дабйето 510.
 Дабница 514.
 Давидова-мах. 463.
 Давулица 408.
 Давуляновци 477.
 Дадарци гл. Коларци.
 Дайчавци 462, 464.
 Дакия 8.
 Данчини 288.
 Данчулица 500.
 Дарковска мах. 279.
 Дарковци 279.
 даръ 117.
 Даскалъ Василъ 82.
 Даскалъ Дим. Стояновъ 81, 82.
 Даскалъ Трифонъ 81, 82.
 Даутовъ-Гробъ 476.
 Два-Кладенца 346.
 Двата-Джба 5.
 дворища 271.
 Двоинци 454.
 „двѣтъ“ Богородица 161.
 Дебела-Глава 390.
 Дебело-Дърво 486.
 Дебела-Дърма 469, 484.
 Дебели-Ридъ 22, 34, 205, 280, 287, 343, 356, 364.
 Дебелянови 302, 303.
 Дебърско 504, 505.
 Деве-Багъръ 321.
 „деверъ“ 106.
 „дедо, дедица“ 166, 279.
 Дели-Балтинъ-чифликъ 498.
 Демирца 493, 504.
 Демяновци 415.
 дентелети 7.
 дентелетско войводство 7, 8.
 Дере 481.
 Дерендичица 435.
 Джагалювци 430.
 Джаверица 508.
 Джаверъ бегъ 478.
 джаламарка 168.
 Джалева-Ливада 414.
 Джалевско-Рамнице 419.
 Джалевци 414, 415, 420.
 джамаларъ 166, 168.

- джанки 258, 413.
 джанковица 258.
 Джевото 27, 409, 413, 427
 Джерманъ 163, 165.
 джеранъ 264.
 Живина-мах. 279, 299.
 Жойно-Присое 487.
 Жовинци 298, 299.
 Жойнъ-Долъ 399.
 Жокашица 414.
 Жокашици 415.
 Жокевица 436.
 Жокинци 452, 457, 459, 463.
 Жоневина 446.
 Жонини-Кошари 481.
 Жорговица 433.
 Жорговска долина 308.
 Жорговска-мах 440.
 „длубе“ 94.
 Джулиновци 484.
 Джумайско 12.
 Джумая 7.
 „джунджулета“ 376.
 Джурачинъ връхъ 276.
 „джурджовденско мляко“ 157.
 Джурджовци 387, 339.
 Джуриновци 514.
 Джуричавъ връхъ 288.
 Джуркина-мах. 433, 435, 436.
 Джуркина-Нива 435.
 Джуркинъ-Долъ 329.
 Джурка 514.
 Джурковица 510.
 Джуровъ-Долъ 424.
 „дзваници“ 110.
 Дзарлева-мах. 387.
 „дзвиска“ 118.
 Дзедзулица 453.
 Дзидини 206, 290, 291, 297, 343, 344,
 347, 348, 351, 356, 360, 366, 371,
 375, 377, 380, 404, 439, 458, 488,
 510, 513.
 Дзукарице 456, 478.
 Дивли 3, 45, 438, 458, 467, 473.
 Дивлянска общ. 3.
 Дивлянска рѣка 45.
 Димина-мах. 504.
 Димитринци 420.
 Димитрия Кюшето 439.
 Димитъръ Потурата 517.
 Димитрия Стойчинъ 329.
 Димотика 13.
 Дипови 319, 514.
 Дисадзи 206, 369, 419.
 Добра-Лука 280.
 Добри-Долъ-мах. 40, 308, 312.
 Добри-Долъ потокъ 24, 40, 307, 310, 315.
 Добри-Долъ 4, 11, 28, 46, 98, 143,
 188, 207, 210, 241, 249, 252, 253,
 261, 436, 507, 508, 511, 554, 555,
 556, 595.
 Добрила 476.
 Добрилъ 476.
 Добричко 266.
 Добрия-Вара гл. Иванковци.
 Добродолско 19.
 „доброденска“ кошуля 152.
 Доброякъ 369.
 Добруджа 71, 503.
 „доводенъ“ 106.
 Догановчанъе 288.
 Догановъ-Мостъ 514.
 Доганица 4, 19, 48, 143, 181, 188,
 195, 196, 198, 200, 222, 238, 244,
 249, 252, 256, 261, 332, 358, 363,
 364, 365, 368, 557, 558, 596, 597,
 598, 599, 604.
 Доганичка пл. 4, 16, 17, 19, 32, 41,
 48, 358, 359, 363, 365.
 Доганички-Долъ 358, 364.
 Доганички постъ 19.
 „договорджии“ 106.
 „дода“ 101.
 Доданъ 207, 420, 432, 433.
 Додинъ-Долъ 414.
 Додуль 357.
 Дождевина 412.
 Доинъ-Долъ 446.
 Доинъ-Дѣлъ 395.
 Доинна-Ливада 469.
 Дойкина-Шахина 500.
 Дойкичеви 279.
 Дойчиновци 213, 472.
 Дойчинъ-Дѣлъ 317.
 Дойчино-Ягнило 334.
 Докевецъ 356.
 Докторъ Милошъ 148.
 Докинци 462, 464.
 Докьовци 3.
 „долактанецъ“ 87.
 Долина 343.
 Долинаре 377.
 Долината 477.
 долиински поселища 207.
 Долинци 302.
 Доличанъе 295, 379.
 Долни-Амиджинци 412, 414, 416.
 Долни-Бакъминци 497.

- Долни-Гебовци 497.
 Долни-Гъжинци 497.
 Долни-Злонъ-Долъ 461.
 Долни-Качаревци 490.
 Долни-Коритень 4, 7, 9, 10, 11, 25, 27, 28, 42, 47, 55, 98, 141, 180, 184, 188, 201, 207, 209, 210, 213, 249, 251, 252, 253, 261, 270, 276, 332, 410, 422, 429, 430, 444, 511, 516, 565.
 Долни-Прогонъ 424.
 Долни-Суксъ 348.
 Долни Цалайкини 497.
 Долно-Буцалево 397.
 Долно-Езеринска-мах. 387.
 Долно-Еленковци 305.
 Долно-Кобилъе 4, 10, 21, 25, 28, 46, 188, 207, 210, 235, 241, 244, 249, 252, 261, 442, 474, 476, 503.
 Долно-Мелнска общ 3.
 Долно-Любатска-Чука 18.
 Долно-Село 357, 463, 464.
 Долно-Село гара 372, 377, 381.
 Долно-Странъе 514.
 Долно-Тлъмино 4, 11, 15, 16, 19, 41, 143, 188, 199, 200, 207, 209, 210, 235, 244, 249, 252, 261, 371, 374, 375, 390, 548.
 Долно-Уйво 4, 12, 42, 43, 46, 180, 184, 190, 196, 207, 210, 235, 242, 244, 246, 249, 251, 252, 254, 256, 257, 261, 404, 405, 406, 408, 418, 454, 565, 609, 610, 611, 613.
 Долня-Балабанова-мах. 494, 497.
 Долня-Бусилица 330.
 Долня-Врабча 3.
 Долня-Глоговица 3.
 Долня-Лисина 4, 15, 23, 24, 36, 48, 60, 83, 160, 188, 207, 210, 211, 235, 241, 244, 345, 249, 252, 261, 296, 293, 301, 303, 304, 326.
 Долня-Любата 4, 7, 11, 15, 20, 29, 32, 38, 48, 55, 141, 144, 145, 160, 188, 196, 207, 209, 210, 212, 213, 245, 247, 249, 252, 255, 257, 261, 267, 275, 326, 330, 335, 341, 343, 347, 349, 351, 416.
 Долня-махала 379, 395, 397, 430, 446, 457, 458, 501, 515.
 Долня-Ръжана 4, 10, 23, 35, 48, 188, 235, 244, 249, 252, 255, 261, 297, 298, 299, 303.
 Долня-Царица 285.
 долнякъ 285, 293, 323, 406, 413, 456, 469, 500.
 дорамче гл. елекъ.
 Дорниловци 490.
 Доромановъ-Долъ 477.
 Дороманска-мах. 478.
 Доста 461.
 Достиница 206.
 Драгина-Могила 439.
 Драговецъ 436.
 Драговищица 8, 9, 11, 12, 15, 16, 26, 28, 33, 38, 40, 41, 42, 43, 67, 209, 210, 293, 298, 307, 308, 309, 315, 319, 321, 322, 332, 341, 380, 394, 397, 398, 401, 402, 404, 405, 406, 408, 412, 413, 418, 421, 422, 434, 447, 451, 483, 502, 503, 506.
 Драгойчави-Кошари 302.
 Драгойчински-Долъ 23.
 Драгойчинска рѣка 25, 455, 460.
 Драгойчинска пл. 24.
 „драгойчински“ вѣтъръ 486.
 Драгойчинци 4, 11, 25, 48, 60, 106, 144, 179, 180, 181, 182, 188, 197, 198, 199, 201, 207, 209, 210, 213, 243, 249, 252, 255, 261, 274, 285, 286, 450, 460, 461, 462, 466, 470, 471, 506.
 Драголевска рѣка 44, 488, 491, 492, 493, 497, 498, 499.
 Драголевци 4, 11, 46, 68, 82, 188, 207, 210, 215, 235, 236, 240, 244, 245, 249, 251, 252, 257, 258, 261, 270, 273, 325, 481, 499, 500, 501.
 Драгосия 311.
 Драина 439.
 Драина-Глава 427.
 Драинго 206.
 Драина-Ливада 461.
 Драинци 279, 439, 442, 445.
 Драичинска-мах. 279.
 Драичъ 454.
 „дрея“ гл. „касаче“
 Дришльивица 412.
 „дришльивки“ сливи 413.
 дроздове 64.
 Дрондовци 479.
 Дроньовци 430, 431.
 Дропарци 431.
 Дропляци 329.
 Друмъ 206, 395, 439.
 Друстовица 4.
 Дръжинци 497.
 Дръма 414.

- Дръмки 343.
 Дръндарица 372.
 Дръндева-мах. 213, 414, 415, 420, 508, 511.
 Дрънина-Падина 408.
 Дръница 501.
 Дрънова-Рътина 395.
 Дръновъ-Долъ 5.
 Дръновъ-Ридъ 205, 382.
 Дръниче 377.
 дрѣнь 59.
 Дрънь-Глава 397, 493.
 Дрънье 343.
 Дрънякъ 408.
 Дубица 489.
 Дубиѣ 486.
 Дубрава 414, 508.
 Дудева-мах. 414.
 Дудинци 353.
 Дудукливица 350.
 „дудукъ“ 58, 143.
 Дудулица 367, 511.
 Дудучица 426.
 „дузмета“ 90.
 Дукатска пл. 4, 16, 18, 20, 32, 48.
 Дукатска-Чука 18, 37.
 Дукатска рѣка 355.
 Дукатски връхъ 351.
 „Дукатско царство“ 354.
 Дукать 4, 38, 48, 60, 181, 188, 200, 207, 209, 210, 213, 222, 249, 252, 254, 256, 261, 334, 341, 351, 352, 353, 354, 362, 364.
 Дукано 510.
 Дуланъ 448, 450.
 Дунавска България 71, 73.
 Дунавъ 8, 291.
 „дунгерлъкъ“ 283, 306, 326, 354, 358, 380.
 Дунгерци 288.
 Дундарица 436.
 Дупинова-мах. 508.
 Дупката 508.
 Дупкигъ 511.
 Дуплежище 369.
 Дупница 494.
 Дупнишка окол. 70, 71.
 Дупнишко 12, 76, 266, 293, 326, 358, 380, 394, 397, 401, 437, 447, 455, 509, 513.
 Дураци 338.
 Душина 436.
 дъждовникъ 66.
 Дълбоки-Долъ 307.
 Дълга-Занога 23, 284.
 Дълга-Ливада 382.
 Дълга-Лука 3, 44.
 Дълга-Нива 289, 324.
 Дълга-Орница 439, 469.
 Дълга-Падина 445, 446.
 Дълга-Рътина 367.
 Дълги-Долъ 379.
 Дълги-Ломъ 461, 463.
 Дълго-Бранище 478.
 Дългоорпички порой 439.
 Дънилъ 493, 500.
 Дънковци 486, 487.
 Дънковъ-Кладенецъ 486.
 „дървеняци“ круши 413.
 дърдавецъ 66.
 Дѣдичина-мах. 278.
 Дѣдилинска-мах. 478.
 Дѣдо Ангелковци 392, 393.
 Дѣдо Бойко 319.
 Дѣдо Велко 334.
 Дѣдовица 370, 515.
 Дѣдо Гело 404.
 Дѣдо Гъора 401.
 Дѣдо Джока 347.
 Дѣдо Джокина чешма 453.
 Дѣдо Иванова воденица 5.
 Дѣдо Илиина-Нива-мах. 387.
 Дѣдо Калея 334.
 Дѣдо Кода 278.
 Дѣдо Колеви 392.
 Дѣдо Колевци 213.
 Дѣдо Мановци 392.
 Дѣдо Милошъ 285.
 Дѣдо Младжо 416.
 Дѣдо Никова-мах. 406, 407, 411.
 Дѣдо Пешови 387.
 Дѣдо Паунко 68.
 Дѣдо Радойкови 392.
 Дѣдо Ризови 264.
 Дѣдо Стаменовци 391.
 Дѣдо Станко 401.
 Дѣдо Станкова чешма 453.
 Дѣдо Станоини 514.
 Дѣдо Стойкови 391.
 Дѣдо Стоица 319.
 Дѣдо Узунъ 391.
 Дѣлници 452, 500.
 Дѣлъ 289, 513, 514.
 Дѣсни-Долъ 508.
 Дѣяница 461.
 Дѣяновци 206, 213, 426, 430, 433, 439.
 Дюлгерови 505.
 дюлгерство 266.

Дяволски-Камъкъ 359, 363.
 Дъбето 319.
 Дъбис 401, 480.
 Дъбларчанье 333, 322, 393.
 Дъбче 377, 452.
 Дъбъ-долина 39.

Е.

„европейски“ дрехи 87.
 егрекъ 11, 231.
 Единъ паша 494, 495.
 „едноница“ 174.
 „едносручна“ черга 138.
 Едра-Бука 367.
 Езгице 364.
 Езерина-мах. 213, 387.
 Езерице 47, 346.
 Езеро 205, 433, 434, 435, 439, 480,
 507, 514.
 Езерото 482, 491,
 Ела 205, 352, 369.
 Елдице 206, 480.
 Елѣ 356.
 „елекъ“ 92.
 Еленица 206, 360, 362, 364, 369.
 Елени-Долъ 484.
 Еленковци 301, 305.
 „елече“ 91.
 Елешки-Долъ 514.
 елешка лѣнкава 58.
 Елика 343, 356.
 Елино-Ворѣе 450.
 Еличина-Кория 489.
 Елно-Ворѣе 450.
 Еменчо 369.
 Еминовъ-Прѣслѣтъ 360.
 Еминъ бегъ 366.
 „емишець“ 160.
 Емчице 395.
 Еяковци 470.
 Енова-Падина 508.
 Еновъ-Долъ 343.
 Еребича-Падина 311.
 Еремия 159.
 Ерма 33.
 Ерменски-Кладенець 207, 300.
 Еровска-мах. 370, 372.
 Еротница 510.
 Ечмице 206, 480.

Ж.

„жарки“ 164.
 Жеглиговецъ 459.

желѣзарски пѣтъ 284, 455.
 „желѣзурия“ 433, 437.
 „женска“ работа 158.
 „женски“ изразникъ 160.
 Жеравино 15, 16, 368, 392.
 Жеравичка-мах. 392, 393, 394.
 Жеравички-Долъ 15.
 „жешкио“ вѣтъръ 310, 327, 351, 377,
 422, 430, 476, 478, 480, 493, 500.
 „живакъ“ 153.
 живеница 154.
 Живодерина 510.
 Живодерка 514, 515.
 Жижница 206, 273, 352, 377.
 Жижничка-Осоина 408.
 Жижниче 433.
 Жилинъ-Дѣлъ 310, 311.
 Жилинъ-Ридъ 324.
 жлъна 62.
 Жольинци 362.
 Жукелинъ-Ридъ 486.
 Жълта-Грамада 285.
 Жълта-Круша 206, 382.
 „жълти“ круши 258.

З.

Забель 352.
 „забънъ“ 93.
 Завала 507.
 „занана“ 81, 401.
 Зевединци 303.
 „завивачѣ“ 96.
 Заной 311, 501.
 „завиванье пупокъ“ 161.
 Загорѣе 71, 76, 283, 292, 326, 358,
 368, 384, 397, 401, 437, 447, 455,
 472, 475, 481, 485, 491, 503, 509, 513.
 Загорчевница 395.
 Загранице 508.
 Заграня 352.
 Загузина 352.
 Загурина 343.
 „задойванье“ 124.
 „задоилъя“ 124.
 Задъ-Клѣщи 453.
 Заедница 311, 333, 343, 348, 352,
 364, 382, 399, 426, 452, 474, 480.
 „заедница“ 245.
 „заедничко“ 245.
 Заеднички-Ридъ 476.
 заекъ 61.
 „закижванье“ 148.
 заимъ 233.
 Заимъ бегъ 366.

Заковетъ 346.
 „залаганъ“ 150, 151.
 Залужина 426.
 заметина 157, 231.
 „замочкуванъ“ 150, 152.
 Замукливице 374.
 „заветка“ 121.
 Зановецъ 369.
 Занога 288, 356, 469, 489.
 Заногъе 426.
 Заношка-махала 357.
 западникъ вѣтъръ 310, 377.
 „запесѣ“ 90.
 „заричушка“ 457.
 Заркулица 465.
 Зарогъ 461, 486.
 „засѣнка“ 108.
 Захарий (попъ) 305.
 Збегъ 280.
 Звѣзда 414, 426.
 Здравецъ 493.
 Здравница 106, 119.
 Здравкова-махала 415.
 Здравковци 407.
 Здравковци гл.-Припоръ.
 Здравковица 510.
 Здравчевъ-Долъ-махала 387.
 Зеинци 463, 464.
 Зейвелъ бегъ 452, 496.
 Зелена-Ливада 395, 396.
 Зелени-Градъ 450.
 Зелени-Прѣслѣпъ 365.
 Зеленица 474.
 Зеленкова-махала 448.
 Зеленъ-Клювъ 476.
 Зеленило 141, 424, 513, 514.
 „зеленица“ 258.
 зелникъ 97, 98.
 Земенска пл. 4, 7, 11.
 Земенъ 268, 515, 516.
 Земльнъ 3, 451, 516.
 Земница 486.
 Зиданъ-Долъ 308.
 зимникъ 220, 223.
 Зимнякъ 352.
 Зла-Рудина 439.
 Златанови 497.
 Златанова-Надина 390.
 Златанова-махала 33, 84, 272, 279,
 282, 480, 481.
 Златарева-Ливада 461.
 Златареви-Рупи 10, 206, 475, 493, 499.
 Златаршица 34, 280, 283, 285, 503.
 златарска вада 286.

Златковци 285.
 Златна-Кория 484.
 Златовършецъ 5.
 Зли-Долъ 4, 7, 11, 62, 148, 188, 207,
 210, 249, 252, 261, 286, 380, 384,
 385, 386, 387, 388, 390, 392, 393,
 394, 446, 534, 535, 579.
 Зли-Долски долъ 17, 41, 381, 385.
 Зло-Върдо 461, 462, 464, 465, 481.
 Злогощъ 4, 9, 25, 27, 28, 83, 98, 141,
 180, 184, 190, 196, 197, 199, 200,
 207, 210, 235, 244, 249, 252, 253,
 261, 267, 407, 418, 421, 422, 423,
 513, 514, 517, 560, 561, 562, 563, 608.
 Злогощка общ. 72.
 Злогощка долина 513.
 Зловъ-Долъ 461, 462, 464, 465, 481.
 Злорачъ 507.
 „злойшенъ“ 121.
 Змеянецъ 483.
 змии 66.
 Змински-Брѣгове 414.
 змиорка 66.
 Змиирници 206, 390.
 „знаалия“ 151.
 Знеполе 7, 33, 475.
 „знеполець“ вѣтъръ 278.
 Знеполска-махала 422.
 Зографъ-монастиръ 423.
 Зубаница 289.
 „зъбче“ гл. помуклия.

И.

Ибраимовица 207, 372.
 ива 58.
 Ива 374.
 Ивакъ 205, 372.
 Иванковци 334.
 Иванкови-Слогоне 484.
 Иванова-Нива 289, 377.
 Ивановци 15, 406, 420.
 Иванова-Долчина 356.
 Иванъ Александъръ, царь 9.
 Иванъ Николчовъ 392.
 Иванъ попъ Геновъ 82.
 Ивата 514.
 Ивковица 454.
 Ивковци 319, 322.
 Ивковци гл. Цвѣтковци.
 Ивовикъ 343.
 Игитъ 13.
 Игнятовци 414, 501, 511.
 Игнятъ Костадиновъ 391.

- Избище 399.
 Извѣйникъ 308.
 „изворки“ круши 258, 322, 413.
 Изворѣе 448.
 изворищни поселения 209.
 Изворо 40, 46, 412, 417, 429, 433.
 Изворска община 72.
 Изворска околия 4, 14.
 Изворска-Рудина 25, 434.
 Изворска черква 80, 320.
 Изворъ 4, 9, 10, 11, 14, 24, 25, 28, 34, 40, 46, 47, 55, 81, 82, 83, 98, 144, 188, 207, 209, 210, 213, 215, 219, 246, 247, 249, 252, 253, 261, 267, 282, 308, 312, 321, 347, 363, 393, 429, 430, 431, 433, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 444, 452, 455, 457, 459, 471, 478, 481, 516, 537, 538, 593, 594.
 Изворица 40, 308, 311, 437, 439, 446, 447.
 „изгиначъ“ 263.
 Излако 434.
 „изроили“ 334, 375, 408, 501.
 Иларионъ Ловчански 431.
 Илиино-Гумно 352.
 Илиино-Крайще 364.
 Илинкина-Лака 408.
 Илиинци 463.
 Илия Петровъ 82.
 Иляшица 303.
 Йобрище 349.
 Йованови 362.
 Йовановци 420, 452, 454, 463, 468.
 Йовкинъ-Дабъ 419.
 Иречекъ Д-ръ К. 14.
 Исая 207, 369.
 Искровица 508.
 Искъръ 73.
 Исмаиловица 311.
 Исмановица 207, 311.
 Исполджинци 316.
 „испръсоци“ 365.
 „истровушка“ 124, 146.
 „истръсено“ 379.
 Ишорска рѣка 298.
 Ишоръ-махала 36, 299.
- К.
- Кавгалия 206, 311, 360, 372, 386, 387, 395, 510.
 „кавезъ“ 93.
 Кадиници 514, 515.
 Кадинъ мостъ 17.
 кадънка 64.
 казанджилница 227, 229.
 Кайтаѣе 462, 464.
 Какаразинъ-Долъ 10, 275, 410, 414, 443.
 „како“ 101.
 калайджи 389.
 Калдръмъ 484, 511.
 калдръмъ, старъ 9, 330.
 Калева-Нива 367.
 Калевити-Долъ 414.
 Каленна-махала 480, 481.
 Каленна-Падина 439.
 Каленици 324.
 Калкунова-махала 329.
 Калиманъ 207, 382, 384.
 Калина рѣка гл. Горка рѣка.
 Калинова-Орница 414.
 Калиновъ-Дѣлъ 456, 458, 478.
 Калово 361.
 Каловци 361, 362.
 Калотинско-Осое 45.
 Калотинска рѣка 43.
 Калоянъ, царъ 13.
 Калотинци 3, 45.
 Калугерица 66.
 Калуджеровъ-Долъ 276, 411, 414, 456, 458, 459.
 Калуджерско-Осое 426, 428.
 Калуджерица 301.
 калчунѣе 11, 96.
 Калѣе 24, 44.
 „калѣе“ 315.
 Камарица рѣка 45.
 Камберци 302, 303, 511.
 Каменица-Чука 466, 468, 470, 471.
 Каменица-Падина 513, 514.
 Каменица 452.
 Каменитъ-Изворъ 350.
 Каменица 489.
 Каменичка-мах. 420.
 Каменичко поле 5, 17, 390.
 Каменна-Занога 290.
 Каменно-Поле 493, 504.
 Каменно Чукле 484.
 каменовъглени ядки 27.
 Каменярска-мах. 510, 511.
 Каменярци 213, 490.
 „капа“ 11, 92, 96, 166.
 Капиджина мах. 445, 446.
 Капинчанѣе 403.
 „капица“ 133.
 „капачки“ 129.
 Карадачки-Ридъ 207, 360.

- Караджина-мах. 10, 356, 357.
 Караджина-Кория 414.
 Караджинци 362, 368, 415, 492, 497.
 Караманица 4, 32, 41, 368.
 Караманци 347.
 Карафилина-мах. 448.
 Карбульевъ-Долъ 308.
 Карафилюво-Лежище 206, 364.
 Карданова-мах. 288, 452.
 „каргия“ круша 258, 413.
 Карданци гл. Пауновци.
 Карданье 350, 452.
 „карлица“ 166.
 Кармовица 439.
 „карнобатска вапа“ 96.
 Карнобатска окол. 70.
 „карталъ“ 62.
 „касаче“ 90.
 Касъмница 436.
 Катаринъ-Долъ 317.
 катерица 60.
 Катранджийска-мах. 55.
 Катранджилница 367, 368.
 катъръ 67.
 Кафенето 433.
 кацарство 267.
 „кацаунски“ колиби 287.
 „кацаунье“ 286.
 качамакъ 98.
 Качаре 288.
 Качарева-Нива 207.
 Качаревска-мах. 357.
 Качаревци 337, 490.
 Качарска-мах. 391.
 Качарци-мах. 387, 389, 496.
 Кашкальо 369, 375.
 Кевнъ Станъ 207, 356.
 Кекерина-мах. 347.
 Кекерина-Падина 426.
 келти 7.
 кемене 143.
 Кеменларъ 78.
 Керавска-мах. 427.
 керемидари 267.
 „кеседже“ 495.
 Кесерица 351.
 кесимджийски села 235.
 Кесимджийство 232.
 кесимъ 235, 495.
 кехая 263.
 „кечовки“ ябълки 257, 413.
 Кешанци 471.
 „кешъ“ 470.
 Кнавецъ 508.
 Кипертова карта 14.
 Киселица 4, 44, 188, 206, 207, 210,
 235, 241, 244, 249, 242, 261, 307,
 367, 369, 419, 424, 443, 454, 455,
 468, 474, 477, 478, 493, 504, 514.
 Киселичка рѣка 44, 476.
 Киселичка-Чука 358, 359, 368.
 Киселички-Долъ 475.
 Китанъ Бакъминъ 496.
 Китановица 206, 367.
 Китановци 362.
 Китка 352, 382, 426, 474.
 „киткаре“ 104.
 „китки“ 90, 94, 104.
 Китина-Руна 280.
 Клабочецъ 507, 514.
 Клабурецъ 514.
 Клавецъ 507.
 Клагъе 484.
 Кладенецъ 314, 377, 425, 439, 484, 507.
 Кладенче 352.
 Класубачка 480.
 Клекаръ 454.
 кленъ 58, 66.
 Кленъ 205, 382, 434, 442.
 Кленье 439.
 Кленягъ 439.
 Клетвище 301.
 Клечо 347.
 Клечовци гл. Караманци.
 Клиничарови-Пояти 487.
 Клиничарска-мах. 372, 454, 484.
 Клиничарци-мах. 337, 339.
 Клиничарски-Ридъ 289.
 Клиничаръ 207, 372.
 Клисуря (Грънска) 26, 282, 283, 372,
 454, 505.
 клисура 11.
 Клисуря-мах. 339, 343.
 Клисурата 410, 411.
 клисурци 464.
 Клисурцитѣ 462.
 Клубарица 434.
 Клубаровци 430.
 „клубци“ 218.
 клюнодървица 63.
 Ключъ 382, 399.
 Ключъ 464.
 Кляшъ 207, 426, 428.
 Княжево 383.
 Кобилска рѣка 44, 472, 475, 477, 499.
 Кобилъе 438.
 Ковачева-мах. 401, 448, 491, 504, 508.
 Ковачевци 213, 328, 352, 401, 415, 477.

- Ковачище 484.
 Ковачка-Ливада 377.
 Ковачка-мах. 315, 392.
 Ковачки-Ридъ 289.
 Ковачковци 312.
 Ковелинци 501.
 ковторъ 223.
 Кодина-мах. 278, 280, 285, 478.
 Кожина-Падина 477.
 „кожувъ“ 92.
 кожухари 267.
 Козарникъ 206, 350, 372, 382, 454, 476.
 Козарска-Падина 390, 391.
 Козарска рѣка 290.
 Козарица 408.
 Кози-Долъ 275, 334, 337, 344, 345.
 Кози-Долъ рѣка 20, 21, 37, 38.
 Козловъ-Долъ-мах. 44.
 Козлодеръ 508.
 Козлодуй 73, 337, 395, 481, 498.
 козодеръ (вѣтъръ) 49, 54, 278, 289,
 293, 327, 332, 351, 377, 385, 390,
 430, 438, 469, 476, 478, 510.
 Козякъ 280, 454.
 Коино-гумно 301.
 Койчани 302, 303.
 кокошарникъ 227.
 кокошка дива 65.
 Кокошкаре 338.
 Кокошкинъ-Долъ 419.
 Кокошкинъ-Ридъ 419.
 Коларница 311.
 Коларци-мах. 392.
 „колачъ“ 137.
 Колевци 515.
 Коледжански-Гробица 24, 283, 284.
 коледжански гробица 471.
 коледжанье 166, 279.
 Колибище 351, 414.
 Кобилска-мах. 440.
 Колина-мах. 299.
 Колица 301, 302.
 Колникъ 311.
 Колуница, 9, 23, 34, 273.
 Колуничка пл. 17, 31.
 Колуничка рѣка 23, 33, 34, 270, 272,
 277, 279.
 Колуничко вигнище 272.
 Колунци 328, 329.
 Колчина-Гарина 18, 19, 342, 343.
 Комарица 480.
 „комаръ“ 239, 263.
 Компиро 348.
 кондирче 106.
 кондиръ 125.
 „кондурѣе“ гл. „древѣе“.
 Конички-Долъ 301.
 Коничка-Рѣка 352.
 Конопщице 68, 206, 350.
 Конопница 315.
 Конска-Бара 474.
 Конски-Вирове 360.
 Конски-Врѣхъ 5, 494, 504.
 Конски-Кошари 206, 360.
 Конски-Великденъ гл. Тодорица.
 Константиново княжество 13.
 Константинъ Тихъ, царь 13.
 „контушъ“ 95.
 „коньоирѣдица“ 166.
 Косярникъ 206, 301, 352, 382, 478,
 480, 499.
 Косярници 390, 481.
 Кошаница 377, 489, 500.
 Кошале 469.
 Кошиловци 236, 241, 280.
 Кошина 390.
 Кошице-мах. 356, 383.
 Кошотина 206, 474, 480.
 Кошотинье 469.
 Кошотице-мах. 387.
 Корабъ 484.
 Корбеваць 275.
 Корбулица 414.
 Коренкьовица 436.
 Кори 328.
 Корита 283, 464.
 Коритѣ 424.
 Коритарци 449.
 Коритенска долина 429.
 Коритенско 19.
 кория 255.
 Кориарци 515.
 Корнецъ-мах. 405, 406, 407, 408.
 „коруба“ 218, 454.
 Коруба 386, 390.
 Коруби 314.
 Корубье 469.
 Корубинци 497.
 Корутинье 369.
 „коскаръ“ 147.
 Косматица 360, 448.
 Косово 4, 5, 11, 44, 141, 180, 181,
 182, 188, 197, 201, 207, 209, 210,
 247, 249, 252, 257, 261, 486, 488,
 534, 577, 578.
 „косовець“ вѣтъръ 486.
 Косовска рѣка 5, 26, 44, 45, 488, 489,
 491, 492, 493, 497.

- Косовска-мах. 372.
 Костадинъ, царь 285, 409.
 Костадинова-мах. 448, 449, 481.
 Костадинье 505.
 Костенаръ 399.
 Костенець 401, 513.
 косъ 64.
 „котаръ“ 218.
 Котарци 362.
 Котка 452.
 Котлинье 399, 426, 446, 456, 486.
 Которище 456.
 Кофилъ 16.
 „коцаль“ 94, 102.
 Кочани 210, 334, 357.
 Кочанско 12.
 кочина 227, 228.
 Кочовъ-Ридъ 486.
 Кочъкъ 456.
 Кочъ-Кория 435.
 кошара 227, 231.
 Кошарище 424, 448.
 „кошарци“ 399.
 Кошарци 480.
 Кошарчанье-мах. 357.
 Кошияко 240.
 Кошутина 461.
 Кошутинъ-Кладенець 464.
 Кошутица 414.
 кошъ за жито 227, 228.
 Коцилявица 461.
 Кояви 302.
 „кравае“ 163.
 Крагуецъ 508.
 Крагуйчевъ-Ридъ 329.
 Крагна-Ливада 501.
 Краинъ-Долъ 317, 319.
 Краишка нахия 13.
 краишникъ 3.
 Крайдунавски климатъ 47.
 Крайще 205, 343, 349, 351, 356, 364, 367.
 „крайще“ гл. „рубокъ“.
 Крайница 445.
 Краль Бранковски 314, 315, 320, 384.
 Краль Бусода крѣпость 330.
 Краль Бусъ 314, 315, 316, 320.
 Кратово 81, 365, 366.
 Кратовско 13, 273, 315.
 Кремиково 59, 310, 314, 316, 321.
 Кремиковски гребенъ 306.
 Кремици 424, 476.
 Крецулъ 10, 207, 414, 415, 434.
 Крива-Ливада 489.
 Крива-Нива 311, 452.
 Крива-Рѣка 16, 17.
 Крива-Фея 330, 501.
 „кривецъ“ вѣтъръ 285, 460, 480,
 489, 500.
 Криви-Вирове 480, 482.
 Криви-Долъ мах. 338, 343.
 Криви-Камикъ 365.
 Криви-Прѣсадъ мах. 305.
 Криви-Ридъ 311, 333.
 Криво-Градище 24, 36.
 Криволякъ-мах. 44, 213.
 Криворѣчна-Паланка 274.
 Кривулякъ 205, 467, 468, 469, 470, 471.
 Кромидова-Падина 280.
 „крошня“ 222.
 Крумъ, царь 12.
 Крушье 206, 474, 493.
 Крушица 426.
 Крушкье 476.
 Крушовица 403.
 „кръвнина“ 240, 242, 361.
 Кръкля 391.
 Кръжилица 433.
 Кръчевица 493.
 „крѣстати дръвье“ 418.
 Кръстанова-мах. 427, 426.
 Кръстати-Дубъ 500.
 Кръстевци 511.
 „крѣсти“ 147.
 Кръстинци 439, 497.
 Кръстино-Трълище 408.
 Кръсть 289, 301, 307, 312, 324, 446, 509.
 Кръщелска-мах. 41.
 „крѣщаванье“ 118.
 Крѣпокъ 206, 340.
 Кудрила 367.
 Кужльници 353.
 Кузмановица 386.
 Куйкище 206, 360, 369.
 „куйка“ 216, 222.
 Куката 419.
 Кукитѣ 408, 436.
 Куклешъ 504.
 Куклица 369.
 кукувица 63.
 Кукудиница 514.
 Кукулица 351.
 Кукулище 343.
 кукумявка 62.
 „кукурушки“ 149.
 Кула 348, 399, 504.
 Кулата 341, 408, 462, 465.
 „кулински“ пльть 465.
 Кумановско 13, 459.

- Кумица 5, 16, 314, 376, 377, 382, 384.
 Кумичини 288, 302.
 кумъ 107.
 Кумова-мах. 328.
 Купеница 456, 474.
 Купенъ 474.
 курбанъ 144.
 Курешница 414.
 Куркьинци 462.
 Куртина-мах. 23, 279.
 Куртъ-Бунаръ 78.
 Куса-Падина 205.
 Кусина-Падина 307, 484.
 Кутини 303.
 Кутлици 353.
 Кутугерски баиръ 5.
 Кутугерци 15.
 куче слѣпо 61.
 Кучка 382.
 Кучкинъ-Къмикъ 280.
 Кучкинъ-Прѣслѣпъ 500.
 Кучица 408.
 „кушаци“ 216.
 Кушевци-мах. 414.
 Къбличъ 207, 356.
 Кървави-Камъкъ 33, 44, 283, 285, 489.
 Кърљевица 436.
 Кърљевица 507.
 Кърльовци 415.
 Къртено-Поле 493.
 къртица 61.
 Къшле 3, 23, 462, 464, 472.
 Късина-мах. 497, 498.
 Късинци 328.
 Кюкюринци 285.
 „кюлавка“ 96.
 Кюлавкова-Ограна 346.
 Кюлавкова-мах. 347.
 Кюлавковъ-Долъ 377.
 Кюнци 453, 492.
 Кюпаръ 382.
 Кюрчина-мах. 387.
 Кюрчийска-Долина 317.
 Кюрчийска-мах. 319, 357.
 Кюрчийска-Ливада 207.
 Кюрчийски-Долъ 38.
 Кюстендилска кааза 13.
 Кюстендилска окол. 70, 71, 208, 250.
 Кюстендилски край 7, 13.
 Кюстендилски санджакъ 290, 291.
 Кюстендилско 12, 14, 148, 280, 282,
 292, 314, 509.
 Кюстендилъ 8, 9, 10, 13, 81, 141, 153,
 155, 230, 235, 267, 268, 276, 327,
 377, 389, 403, 413, 416, 418, 422,
 430, 433, 452, 481, 482, 487, 494,
 496, 498, 502, 506.
 Кямилъ-бей 502.
- Л.
- Лавра 343.
 Лагаторъ 513, 514.
 лагъмъ 384.
 Ладина-Шума 515.
 Ладковъ-Долъ-мах. 343.
 Ладъ-Шума 514.
 Лазарица 419.
 лазарици 176.
 Лазаркинци 463.
 Лазарова-мах. 297.
 Лазарови 288, 514.
 Лазаровци 206, 362, 457, 472, 473, 475.
 Лазаровъ-Ридъ 435.
 Лазина-мах. 514.
 Лайковица 494.
 Лаката 408, 511.
 Лакинъ-Долъ 419.
 Лалина-Падина 514, 515.
 Лаловица 433.
 Ласъ 207, 426, 427.
 латинска црква 465, 506.
 латинско врѣме 428.
 латински гробница 282, 344.
 латински пари 418.
 Латинско-Воденичнице 284.
 латинско градище 491.
 латинско село 319.
 латинско писмо 10.
 латинци 10, 273, 465.
 „латкини“ круши 413.
 Левеница 508.
 Левиница 508.
 Лежище 436.
 Ленище 426, 436, 507.
 Лепурица 446.
 Лечевска рѣка 483, 499.
 Лечевище 399.
 Лечевци 4, 12, 44, 49, 55, 97, 188, 198,
 207, 210, 213, 247, 249, 251, 252,
 261, 283, 284, 285, 486, 487, 500.
 Лечовище 377, 469.
 Лечище 489, 500.
 Лешие 514.
 Ливагье 408, 414.
 Ливади 283.
 Ливадска-мах. 323, 324.
 Ливадчанье 333.
 Ливаче 364.

- Ливаче-мах. 333.
 Лилевци 497.
 Лимчище 308, 439.
 липа 58.
 Липа-мах. 213, 310, 312, 328, 330.
 Липово 508.
 Липчанье гл. Варазлинци.
 Лиса-Орница 424.
 Лисецъ 4, 33, 48, 83, 188, 197, 214,
 235, 244, 249, 252, 256, 261, 272,
 283, 284, 453, 454.
 Лисечка пл. 24, 32.
 Лисинска клисура 304, 325.
 Лисинска рѣка 33, 300, 301, 304.
 Лисински-Прѣселътъ 20.
 лисица 59.
 Лисича-Дунка 367.
 Лисичи-Дупки 206, 364.
 Лисичи-Гърли 399.
 Лисичкова-мах. 490.
 Лисичково 489.
 Лисичо-Присое 446.
 „лисичива“ 399.
 Лиска 205, 480.
 Личаровци 328, 329.
 Лиячъ 446.
 Лозанова-мах. 435, 436.
 Лозанова-Чука 446.
 Лозановци 213.
 Лозиче 508.
 Лозица 414.
 Лозище 206, 424.
 Лозището 516.
 Лозно 495.
 Локва 390, 395, 396, 412, 414, 415,
 446, 493.
 Локви 412.
 Локвище 486.
 Лоллина-Падина 500.
 Ломница 406, 407, 420, 442.
 Ломничка-мах. 420, 421.
 Ломничка рѣка 42, 404, 405, 406, 408.
 Ломничанье 442.
 Ломове 386.
 Ломско 257, 266, 268, 283, 297, 491.
 Ломъ 356, 451.
 Лопатица 484, 486.
 Лопатецъ 507.
 Лоповъ-Долъ 419.
 Лопурица 508.
 лошотия 150.
 „луда ведѣля“ 174, 176.
 „луди дни“ 174.
 Лугъ 301.
 Лука 377.
 Лукитъ 369.
 Луковъ-Долъ 426.
 Лукъе 206, 362, 478, 489.
 „лунджа“ 289.
 Луповъ-Долъ 420, 421.
 Лучанье 370.
 Лучка 369.
 лъжичарникъ 218.
 Лънице 301.
 Лъльинъ-Долъ 334.
 Лѣва-Рѣка 3, 45.
 Лѣва-Урда 461.
 Лѣворѣчка общ. 3.
 Лѣворѣчка рѣка 26.
 лѣса 217, 220.
 лѣска 51.
 Лѣска-мах. 305.
 Лѣскова-Падина 205, 356.
 Лѣсковечко 148.
 лѣстовница 65.
 Лѣщава 306, 307, 308, 310.
 лѣщарка 65.
 Лѣщарци 213, 367.
 Лѣщаръ 377, 382, 408, 489, 508.
 Любатска клисура 32, 310.
 Любатска общ. 72.
 Любатска пл. 20.
 Любатска рѣка 16, 18, 20, 29, 33, 37,
 38, 39, 40, 45, 307, 318, 326, 327,
 331, 332, 335, 336, 356.
 Любатска-Чука 18, 336.
 Любенова-мах. 436.
 Любеновци 283.
 Лютежъ 456.
 Люти-Долъ 301, 494.
 Люти-Ридъ 301.
 Люто-Осое 427.

М.

- „маанье“ 89.
 „маарама“ 91.
 Магдинъ-Гробъ 360.
 Магурка 311.
 Магурки 439.
 Магурица 514.
 маданъ 272, 503, 506, 516.
 „маджарки“ сливи 413.
 „маджесница“ 148.
 Маджовци 497.
 Мазгарци-мах. 435, 436, 484.
 Майсторица 207, 426.
 Майсторовичанье 316.
 Майчицъ 461.

- Макарина-мах. 508.
 Макарици 515.
 Македония 7, 8, 12, 68, 213, 383.
 Макини 279.
 Маковица 343.
 Мала-Лавра 343.
 Мала-Ливада 484.
 Мала-Рѣка 372.
 „малка молитва“ 125.
 Мали-Брѣстѣ мах. 423.
 Мали-Ивовикъ 344.
 Мали-Рупи 372.
 Мали-Поповъ-Долъ 308.
 „малы работи“ 162.
 Мали-Ставъ 290.
 Мали-Църноокъ 386, 390.
 Мали-Ясиковецъ 307, 309.
 Мало-Бачице 500.
 Мало-Брѣстка, мах. 422.
 Мало-Поље 433, 474, 476, 477.
 Мало-Селище 478.
 Малъкъ-Стрешеръ 17, 21, 22, 145, 292, 294, 296, 338.
 Малькови-мах. 279.
 Манастирице 284.
 Манастиръ 36, 231, 323, 325, 386, 388, 417, 459, 473, 475, 493.
 Мангевци 213, 497.
 „манджа“ 99.
 Манжурица 456.
 Маяовска-мах. 373.
 Мановци 505, 515.
 Манчовци 206, 420, 431.
 Мара пл. 18, 40, 331, 332, 357.
 Маргитинци 514.
 Мариѣина-мах. 497.
 Маринко Самоодовъ 301.
 Маринковица 435, 480.
 Маринкови-мах. 349.
 Маринковци 436.
 Маринковци гл. Чороленица.
 Марино-Нивче 408.
 Маричева-мах. 279, 302.
 Маричево 478.
 Марковъ-Кладенецъ 464.
 Маркови-Кошари 498.
 Маркъ Аурелий 8.
 Мармачъ 396.
 Мартиница 426.
 Мартиновица 329.
 Марушино-Каменье 311.
 Марушица 272.
 Марушичка влисура 33, 34.
 Марчева-мах. 23.
 Маръцъ рѣка 34, 282.
 Масарина-Шадина 439.
 Масарко 426.
 Масарница 446.
 Масивъ-Долъ 461.
 „масло“ отъ св. Врачъ 162.
 Маслотице 510.
 Масурица 273.
 Магеевци 213, 458, 472, 473, 475, 478.
 Мацаница 489.
 Мацулъ 494.
 Мачкатица 414.
 Мачуганье 302.
 Мачуковецъ 516.
 „маша“ 222.
 Меданъ 489.
 Медашъ 489.
 „меджа“ 245.
 Меджа 382.
 Меджакъ 352.
 меди 7.
 Междинье 514.
 Мека-Шадина 356.
 Меки-Ридъ 205, 356.
 „мелезно платно“ 89.
 Мелнска рѣка 44.
 „месилъ“ 139.
 Метежево 364.
 Метежевци 364, 366.
 Метежина-Нива 364.
 Метла 484.
 Метлика 452, 454.
 Метохийска долина 455.
 Метохийско-Осое 455.
 Метохийска рѣка 44, 428, 452, 453, 455, 469, 477, 499.
 Метохия 4, 11, 48, 55, 107, 162, 182, 188, 197, 201, 214, 235, 236, 240, 242, 244, 249, 252, 255, 261, 270, 273, 284, 285, 322, 325, 352, 439, 455, 456, 457, 458, 472, 475, 478, 506, 516, 530, 531, 545, 546, 570, 571, 572, 574, 575.
 „меунка“ 66.
 Мехмедъ бегъ 285, 496.
 Мехмедъ-Гаро 350.
 Мечина-Дупка 206.
 Мечино-Присое 408.
 Мечинъ-Долъ 403.
 Мечка 507.
 Мечкаре-мах. 278.
 Мечкарица 411.
 Мечкарци 347.
 Мечковецъ 461.

- Мечитъ 20, 246, 280, 326, 330 335,
 355, 358, 363, 448, 478.
 Мидровица 504.
 Мизия 8.
 Миини-мах. 279.
 Мийовъ-Долъ 456.
 Микуличевци 319.
 Миладиновци 279.
 Миланица 436.
 Милачковци 497.
 Милево-Търпежие 390.
 Милева-Чешма 447.
 Милева-Падина 463.
 Милевска пл. 15, 23, 24, 25, 31, 145,
 276, 305, 306, 322, 438, 477.
 Милевци 4, 11, 48, 55, 59, 62, 179,
 180, 188, 206, 207 210, 218, 231,
 240, 244, 245, 247, 249, 252, 255,
 261, 303, 322, 325, 420, 438.
 Миленець 507.
 Миленковци 328.
 Миленко Летея 327.
 Миленкови 285.
 Миленъ Караджинъ 495.
 Милино-Гумно 448.
 Милисавовци 213.
 Милкино-Нивче 206, 364.
 Милковица 324, 484.
 Милково-Гумно 448.
 Милошица 408.
 Милошовци 457.
 Милутинъ, кралъ 13.
 Милчаци 468, 470.
 Милчовица 369.
 Милъинъ-Ридъ 461.
 Миовица 308, 439.
 Миорница 408.
 Мирасчийска-мах. 420, 421.
 „мирджии“ 105.
 Миринъ-Долъ 446.
 Мирчинъ-Долъ 476, 478.
 Миръ-Долъ 493.
 „мирия“ 239.
 Мистровденъ 161.
 Митови 420.
 Митовци 420.
 Митопинци 497.
 Митреви 362.
 Михайлъ, болеринъ 12.
 Мицева-Бара 446.
 Мицови 478.
 Мицилова-Бара 439.
 Мишовци 296.
 Мишакова-мах. 298.
 Мишаковци 308.
 Мишалкина-мах. 36.
 Мишини-мах. 279.
 Мишинци 339.
 мишка 60, 61.
 Мишови 319.
 Мияиловци 302.
 Миянковци 497.
 Мияшковица 290.
 Младенови 420.
 Младеново Клагъе 390.
 Младжина-мах. 427.
 млатъ 272.
 Млѣкоминско осое 322.
 Млѣкоминци 4, 40, 43, 83, 188, 207,
 209, 210, 213, 235, 244, 247, 249,
 251, 252, 261, 337, 397, 401, 425,
 478, 536, 580.
 Млѣкце 484, 493, 499.
 Могила 276, 278, 282.
 Модра-Вода 206, 375, 504.
 Модри-Брѣгове 410.
 „модрици“ сливи 257.
 Модро-Поље 205, 433.
 Моинъ-Ридъ 420.
 „молитвена“ вода 125.
 Моминъ-Долъ 308.
 Моминъ-Ридъ 419.
 момци 480.
 Момчилова-Долина 411.
 Момчилови-Рупи 301.
 Момчиловци 414, 416, 477.
 Морава 9, 11, 32, 33, 330, 485.
 Моравци 302, 303.
 „морскио“ вѣтъръ 478.
 Мосте 448.
 Мохамедъ 13.
 „мратинска кокошка“ 162.
 мратинци 162.
 Мрежие 439.
 „мръндуле“ 91.
 Мрътва-Орница 383, 395, 397, 476.
 Мрътвило 500.
 Мрътвица 59, 368, 375, 426, 514.
 Мрътвичаре 350.
 Мрътвичка-мах. 349, 351.
 мръна 66.
 Мряморъ 276.
 „музници“ 157, 262.
 Муинци 515.
 Мулина-Падина 446.
 Мурговица 390.
 Муренска рѣка 45.
 Муричъ 426.

Муртезанъ бегъ 366.
 Муртина-Чука 493.
 Муртинъ-Долъ 419.
 Муртинъ-Ридъ 285.
 Муса 347.
 Муса-Кеседжия 13.
 Муси-бей 454.
 Мусина-Нива 289.
 Мусини 288.
 Мусинци 328.
 „Мустафата“ чешма 36.
 Мусулска пл. 21.
 Мусулска рѣка 37, 38.
 Мусуль 4, 11, 48, 188, 207, 210, 213,
 222, 235, 244, 249, 252, 254, 261,
 270, 274, 275, 326, 341, 342, 344,
 345, 347, 349, 407, 553.
 „мърдогазка“ 64.
 Мърсалица рѣка 23, 36, 297, 298.
 Мършина-Църква 276, 417.

Н.

„навѣе“ 124, 128.
 Навой 350, 396, 434, 474, 476, 507.
 „навякъ“ 66.
 нагонъ 272.
 „наѣро“ 372.
 Назърица 4, 11, 48, 180, 188, 200, 206,
 207, 214, 235, 244, 249, 252, 255,
 256, 261, 275, 332, 358, 359, 360,
 361, 365, 366, 367, 368, 388, 558.
 Назърички-Долъ 358.
 Назърички потокъ 363, 366.
 Назърова-Падина 439.
 Назъръ 360.
 Найденовци 303.
 наколибени греди 325.
 „нане“ 101.
 „наназадица“ 150.
 „на поделци“ 323.
 „на прелогъ“ 322.
 „на рабушъ“ 490.
 Нарамникъ 456.
 нереченици 126.
 „нароили“ 295.
 „натурица“ 121.
 „настрижникъ“ 134.
 „невела“ 96, 168, 172.
 неврокопски златари 275.
 Неврокопъ 319.
 невѣстулка 60.
 Негровица 511.
 Неденъ 439, 448, 478.

Недокалци 302.
 Недѣлкъова долина 307.
 Недѣлкъова-мах. 501.
 Недѣлшинци 319.
 Ненитъ-Долъ 487.
 Неманъивци 357, 360, 361, 442, 481.
 Нешкинъ-Гробъ 324.
 Несланица 489.
 Неспезель 439.
 Нивѣе 289.
 Никови 514.
 Никовъ-Гробъ 476.
 Никодимови 288.
 Николина-мах. 480, 481.
 Николинци 452.
 Николчина-Локва 452.
 Николчини 288, 290.
 Нишко 353.
 Нишъ 9, 12, 82, 291, 339.
 Новака 367.
 Новата-Вода 435, 436, 437.
 „новоселецъ“ вѣтъръ 293.
 Ново-Село 78, 284, 293, 296.
 Новоселка 481.
 Новъ-Гробъ 351.
 Ножняръ 377.

О.

„обавване“ 172.
 Обе-Рѣки 33, 35, 36, 38, 39, 300, 301,
 305, 355.
 Обешевъ 469, 484.
 оброчище 282, 331, 335, 344, 354,
 366, 374, 380, 384, 394, 417, 421,
 482, 506, 516.
 „обръски“ 107.
 Обушено 205, 377.
 обуцари 267.
 обща служба 175.
 Обършинъе 351, 426, 433, 434, 493.
 Овеще 480.
 Овеще 206, 376, 469, 504.
 овчарски колаби 231.
 Овче-Поле 12, 86, 361.
 Овчеполско 13.
 Огледникъ 205, 374, 375, 386.
 Огорелка 377, 436.
 Огорелецъ 44.
 Огорелица 26.
 Огорелинци 330, 353.
 Огорелкъовица 514.
 Огоретина 356, 367, 478.
 ограма 158, 160.
 „оградисване“ 126.

Огранъи 324.
 Огранъи-Долъ 505, 506.
 Ограня 399, 448, 474.
 одал 220.
 одаръ 223.
 Одраница 3, 198, 468.
 Одринъ 291.
 Околище 399, 504.
 Околникъ 419.
 Олтоманци-мах. 415.
 Ольновци 302.
 опасачъ 92, 93.
 Опашката 424.
 „опашкаръ“ 143.
 Опашкуля 352.
 опивци 94.
 опичалкъи 95, 96, 122.
 Оплатова мах. 44, 492, 497.
 Опчивало 206, 356, 386.
 Опърлия 160.
 Ора 461.
 оралия 244, 246, 350.
 „оратници“ 173.
 Орашакъ 206.
 Орашье 508.
 орисници 145.
 Орище 206, 310, 364, 501.
 Орла 206, 367, 374, 461.
 орли 62.
 Орловица 289, 302, 350.
 Орлово-Гръздо 382, 446, 439, 489, 514.
 Орловъ-Долъ 29, 60, 65, 206, 311, 332, 334, 442.
 Орловъ-Камъкъ 419.
 Орница 206, 372, 399, 461, 480.
 Орницитъ 408.
 Орниче 330, 346.
 Орничка-мах 347.
 Орѣховски манастиръ 516.
 орѣхче 64.
 Осанецъ 508.
 Осенецъ 509.
 Осогово 7, 12, 14, 17, 31, 48, 59.
 Осое 205, 386, 399, 448.
 Осойна 360, 374, 439, 480, 504.
 Осойната 408, 510.
 Осойнитъ 424.
 осойничаръ 476.
 Остра-Чука 45.
 Острика 24, 205, 277, 284, 356, 386, 460.
 Остриче 294.
 Осъке 414, 417.
 Отбивало 206, 364.
 Отбой 480.

Откидена-Щетина 290.
 „отлючване“ 156.
 „отпращане“ плачъ 127.
 „отрадия“ 471.
 Отресеница 352.
 Отсѣкъ 495.
 Охридъ 12.
 „ошвици“ 90, 92.
 Ошни-Долъ 301.

11.

Павлевица 436.
 Павлевци 501.
 Павитля 375.
 Павловица 206, 356.
 Павловци 312, 316.
 „паути“ 105.
 Падешъ 467.
 Падина 290, 324, 342, 386, 387, 452, 484.
 Падината 419.
 Падинчанье 333, 403.
 Падинье 301, 403, 420, 421, 446.
 Падиякъ 452.
 Паднице 297.
 Пазарски-пяхъ 500.
 Пакедево 414.
 Паланка-Криворѣчна 290, 299, 303, 321, 337, 339, 366.
 Паланечко 13, 88, 315, 388.
 Палаици 302.
 Паланчанье 303.
 Пали-Луле 32.
 Паликрушовци 484.
 Палгина 426.
 Пали 26, 454, 457, 467, 469, 481.
 „памуклия“ 92.
 Панагоновци 412, 414, 416.
 Панджинъ-Гробъ 23, 35, 276, 290.
 Пантеле 160, 421, 489, 492.
 Пантелевчанье 421.
 Пантелевска-мах. 420.
 Панъевица-мах. 305.
 Папрадница 390.
 Папрадливина 395.
 Папрадъ 382, 474, 480.
 Папракъе 206.
 Папратаре 468.
 Папратница 301.
 Паралово 4, 11, 12, 18, 19, 48, 84, 160, 188, 207, 210, 245, 249, 252, 261, 299, 327, 331, 332, 333, 392.
 Параловска пл. 18.
 Параловски-Долъ 18, 28, 331, 395.
 Параловски-Ридъ 307.

- Параловско-Осое 60.
 „парануда“ 352.
 Паралудинци 352.
 Параспурище 369.
 Параспуръ 360, 364, 429, 433.
 Парговище 426.
 Парговци 370.
 Парневици 415.
 Патерица 4, 8, 16, 18, 37, 341, 343, 436.
 Пауница 500.
 Пауновица 382.
 Пауновци 303, 457.
 Паунко Ковачъ 315, 316.
 Паунчевци 352.
 Пауновъ-Кладенецъ 289.
 Пауновъ-Изворъ 290.
 Пауновъ-ханъ 495.
 Пауталия 7, 8, 9, 444.
 Пауталийска областъ 8.
 Пачаджийска-мах. 508.
 Пачаджийски бунаръ 507.
 Пачеръзовци 427, 439, 442.
 Пашина-мах. 414, 420, 489, 490.
 Пашино-Гумно 414.
 Пашино-Орище 426.
 Пашинци 370, 448.
 Пашиницѣ 442.
 Пезуль 213, 463.
 „пезулякъ“ 513.
 Пезуликъ 375.
 Пейкъе 515.
 Пейчаръ 399.
 Пейчинци гл. Тошинци.
 Пейчово 414, 420.
 „пекльи“ 90, 113.
 пелена 126.
 пеленаче 126.
 Пелинъ 461.
 Пенкъовска пл. 5.
 Пѣнкъовска рѣка 45.
 Пенкъюнци 3, 26, 147.
 Пеновци 420.
 Пенюги 504.
 Пеония 7.
 Пепеливчане 403.
 Пепелиница 484.
 Пералице 206, 286, 377, 480.
 Периволъ 41, 42, 43, 155, 380, 382,
 407, 408.
 Перша 484, 486.
 Першане 206, 472, 473.
 Петковци 511.
 Петковска-мах. 39, 55, 255, 357, 448.
 Петрова-мах. 508.
 „петровка“ ябълка 257.
 Петрови-Чуки 29, 332, 355, 356, 357,
 390, 424.
 Петровци 463, 464.
 Петрохански проходъ 450.
 Петровъ-Долъ 510.
 печенѣзи 12.
 печенѣжки тигъ 87.
 Печинденъ 141, 146.
 Пешина 465.
 Пешина-Щетина 206, 484.
 Пешичави 288, 299, 302, 303.
 Пешинци 365, 366.
 Пешови 319, 504.
 Пешовци 213.
 Пещера 9, 46, 414, 419, 511, 516.
 Пещерска окол. 70.
 Пещерска рѣка 43.
 „пижо“ 125.
 Пилищарникъ 399.
 Пиловина 453.
 Пивое 456.
 Пиперкова-мах 295, 296.
 Пиперковица 206, 339, 360.
 Пиперковци 333.
 „пирайка“ 126.
 Пиринъ 14, 17, 31.
 Пиротско 8.
 Пиротъ 9, 491.
 „пихтия“ 157, 172.
 Пицанковци 414.
 Пицинци 485, 487.
 „пиялъкъ“ 129, 140.
 Пиянецъ 7.
 Пиянечко 7.
 Пиянъ-Долъ 439.
 Пиювина 454.
 Правило 206, 292, 296, 351, 352.
 Пладнище 290, 382, 427, 435, 476,
 484, 501, 504, 514.
 Плазие 414.
 Плавината 434.
 Планински климатъ 47.
 Платнарска-мах. 420.
 Платски-Ридъ 461.
 Плачковина 426.
 Плашье 280.
 „плетиво“ 133.
 Плешевтица 286, 290.
 Пловдивъ 8.
 Плоскачъ 346.
 Плоча 4, 5, 17, 25, 48, 83, 188,
 199, 200, 202, 207, 210, 235, 244,
 249, 252, 256, 261, 277, 283, 284,

- 302, 342, 345, 349, 350, 367, 372, 480, 489.
- Плочанье 302, 303.
- Плочарь 369, 371.
- Плочка пл. 22.
- Плочка рѣка 20, 37.
- Плочки-Прѣслънъ 20, 37, 292, 296, 330, 349.
- Плоцарь 377.
- Плоцакъ 205, 364, 367, 419.
- Плоце 382, 448, 461.
- Плуговина 461, 484.
- Плуговице 206.
- Плужище 504.
- плѣвня 227.
- Побиенъ-Камъкъ 4, 17, 48, 83, 188, 197, 214, 249, 252, 256, 261, 284, 285, 358, 368, 442, 453, 454, 455, 457, 459, 469, 472.
- Побиенски-Долъ 453.
- Поваль 501.
- „новой“ 126.
- „новойница“ 129, 130.
- „поганци“ 161.
- Погледецъ 324.
- подвезка 94, 122.
- „подвирци“ 483.
- „подкумокъ“ 108.
- „подничарка“ 131.
- „подручокъ“ 161.
- „подхвърляне“ дѣте 126.
- Подържи-Конь 319, 505.
- Подъ-Ано 511.
- Подъ-Ворье 439.
- Подъ-Гумно 283.
- Подъ-Друмъ 396.
- Подъ-Кжци 452.
- Подъ-Ограня 452.
- Поище 206, 323, 324, 369, 377, 395, 448, 504.
- „поклади“ 173.
- „поклонъ“ 118.
- Поклопеница 501.
- „покровъ“ 138.
- Полетински-Камъкъ 421.
- Полетински-Куки 421.
- Полетинско-Бърдо 418.
- Полетинци 4, 9, 174, 180, 184, 190, 196, 199, 200, 207, 209, 210, 212, 235, 244, 249, 250, 252, 253, 256, 261, 414, 418, 419, 420, 421, 422, 423.
- Полички 301.
- Поломница 44.
- Полска-Скакавица 25, 46, 418.
- полчанье 86.
- польето 235, 315, 352.
- Полина 213, 290, 301, 463.
- Понадия 514.
- „попаскуване“ 157.
- Попова-Кория 5.
- Попова-Ливада 454.
- Попова-мах. 316, 490.
- Попова-Сѣчина 369.
- Поповдолци 213, 386, 447, 448.
- Поповци 34, 279, 283, 364, 464.
- Поповъ-Бунаръ 447.
- Поповъ-Врѣхъ 414.
- Поповъ-Долъ 206, 439, 448.
- Поповъ-Ридъ 324.
- Попнишици 497.
- Попъ Гено 81.
- Попъ Георги Старо 81.
- Попъ Генови 442.
- Попъ Златанъ 81.
- Попъ Лазаръ 495.
- Попъ Новко 81.
- Попъ Радевци 497.
- Попъ Годоръ 81.
- Поревърнякъ 469.
- Породинъ 309, 311.
- Порожановци 415.
- Порой 504.
- Портарица 514.
- Портарци 431.
- поръ 60.
- Посаденъ-Камъкъ 439.
- „поседокъ“ 468.
- Пособа 476.
- „посугъе“ 470, 478.
- Постолица 414.
- Потедзи 416, 465.
- Потокъ 419.
- Потресии 302.
- „почерпушка“ 130.
- „починки“ 109.
- „поютренъе“ 140.
- Поякъ 436.
- „поялици“ 107, 175.
- „поялци“ 166.
- „поясъ“ 80, 92, 93.
- „поята“ 231.
- Поятище 206, 456, 486, 493, 501.
- „пресегъ“ 228.
- „прелогъ“ 246, 310, 382, 406.
- „прибиславъ“ 166, 168.
- Прибой 461.
- Придолска-мах. 389.

- Придохъ 213, 301, 357, 358, 360,
 390, 392.
 прилѣпъ 61.
 Примочище 469, 478.
 Припоръ 334, 347, 386, 456, 493.
 Присое 205, 289, 350, 360, 390, 395,
 445, 452, 454, 514.
 Присойнска-мах. 369, 372.
 „придъ“ 104.
 Причель 514.
 При-Ано 424.
 При-Воденица 501.
 При-Глого 424.
 При Дабица 424.
 При-Клено 424.
 При-Куйка 343, 352.
 При-Лѣщаро 424.
 При-Лочка 10.
 При-Маноте 436.
 При-Орео 422.
 При-Чукаро 424.
 При-Шопчето 493.
 При-Язо 377.
 Проваленица 426.
 Прогонъ 433, 448, 461, 469, 474, 514.
 Прокарище 206, 356, 396, 414, 446.
 Прокиселници 413.
 пролабици 91.
 Пролизина 382.
 Пролѣтнякъ 474, 475, 501.
 Пропаданица 399.
 Пропадналото 414.
 „пророклькъ“ 134.
 Просеникъ 21, 292, 294.
 Просия 5, 44, 382.
 „прочка“ 118, 119, 120, 139.
 „процена“ недѣля 120.
 Прудишинъ-Долъ 489.
 Прудище 446.
 Прѣжлина-мах. 290.
 Прѣжлянска-мах. 350.
 Прѣжляци 468, 469.
 Прѣцкини 477.
 Прѣщенина 508.
 „прѣдаване“ 105.
 Прѣдѣлъ 301.
 „прѣженюшка“ 104.
 Прѣки-Дѣлъ 452.
 Прѣкопланска-мах. 324.
 Прѣкопланци 276.
 Прѣкопъ 24, 277, 284, 408, 443, 444,
 499, 502.
 Прѣкорѣка 309, 310.
 Прѣлогъ 206, 372, 474.
 Прѣмузище 206, 486.
 „прѣмузъ“ 142, 262.
 Прѣорница 489.
 Прѣсадъ 474.
 Прѣсвета 159, 426.
 Прѣслѣпчанье 401.
 Прѣслѣпъ 36, 310, 312, 314, 324, 325,
 334, 352, 269, 386, 508.
 Прѣсѣченица 386.
 Прѣтворъ 270, 287, 288, 290, 344.
 Прѣходъ 454, 461, 474, 480, 484.
 Прѣшовско 353.
 Прѣщипъ 364.
 Псача 352.
 Пс-вица 45.
 Пужаръ 340, 352, 367, 426.
 Пуй-Падина 493.
 Пупуле 205, 372.
 лупунякъ 63.
 Пуста-Рѣка 503.
 Путилка 426.
 Путишинъ-Щрапъ 280.
 „пушо“ 125.
 Пченичище 478.
 Пчина 16.
 Пшовина 454.
 Пшорина 454.
 пѣдпѣдъкъ 65.
 Пѣнове 452.
 Пѣрлюшъ 448.
 Пѣртеничинци 357.
 Пѣршевина 351, 474.
 Пѣршевица 356.
 Пѣршина-Чука 280.
 Пѣршинъ-Долъ 307.
 Пѣршоръ 415.
 пѣстърва 66.
 Пѣина-Чука 18, 351, 355, 356, 358.
 Пѣино 486.
 Пѣино-Рамнице 289.
 Пѣсъкъ 501.
 Пѣсякъ 205, 414, 429, 432, 433.

Р.

- раетски села 235, 280, 291, 407, 485.
 Равнякъ 504.
 Раданица 484.
 Радановъ-Гробъ 18, 29, 306, 321,
 332, 335.
 Радановъ-Долъ 411.
 Радевица 448.
 Радивойски-Кръсть 493.
 Радина-Ливада 424.

- Радина-Локва 513.
 Радици 316.
 Радичевци 4, 12, 26, 40, 43, 83, 146, 188, 206, 207, 209, 210, 213, 235, 242, 244, 249, 252, 261, 308, 319, 321, 325, 332, 413, 425.
 Радия 461.
 Радковица 446.
 Радковъ-Камъкъ 501.
 Радойкова-Ченма 500.
 Радойковци 407.
 Радойковци гл. Ливаче.
 Радоина-Орница 467, 468.
 Радоино-Селище 478.
 Радомирско 12, 68, 88, 143, 230, 438, 511.
 Радомирско крайще 3.
 Радомирска окол. 70, 71.
 радомирци 100.
 Радомиръ 14, 268, 351, 430, 434, 481, 482, 506.
 Радоина-мах. 343.
 Радоино-Присое 394.
 Радославица 356, 426.
 Радулова-мах. 448.
 Радулова-Падина 463.
 Радулица-мах. 415.
 Радуль 207, 414.
 Радуль-мах. 349.
 Радшиягъ 414.
 „разбой“ 218, 223.
 Разбой 372.
 Разбойище 395, 489, 500.
 „развиванье“ 116.
 Раздолска-мах. 420, 421.
 Раздолци 205, 213, 343, 352, 419, 426, 478, 510, 511.
 Разкръсие 205, 352, 360, 363, 386, 387, 426, 439, 446, 500.
 „разлючванье“ 264.
 Разпукъе 456.
 Разпутина 493.
 Разрой 301.
 Разцѣпеница-мах. 302.
 Рай-Долъ 476.
 Рай-Странъе 487.
 Райкина-Тръница 493.
 Райкова-мах. 35, 406, 407, 409.
 Райкови 288.
 Райкъевница 426.
 Райковъ-Кладенецъ 328.
 Райо-мах. 489.
 Райно-Гумно 289.
 Райчиловски-Ридъ 317, 318.
 Райчиловци 4, 12, 43, 57, 62, 82, 83, 98, 146, 188, 206, 207, 209, 210, 212, 214, 216, 225, 246, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 261, 267, 302, 303, 308, 315, 317, 319, 320, 322, 325, 332, 352, 387, 406, 425, 442, 478, 481.
 Ракева-Ливада 414.
 Ракевица 308, 311.
 Ракевъ-Долъ 411, 417.
 Ракита 439.
 Ракикъе-мах. 370.
 Раковъ-Долъ 377, 378, 379.
 Ралинково-Рамнице 311.
 Ралинци 476.
 Ралоква 435, 436.
 Ральева-Полина 289.
 Рамна-Бука 395.
 Рамна-Орница 386.
 Рамна-Шума 439, 480, 504.
 Рамни-Дѣлъ 205, 213, 307, 309, 312.
 Рамни-Орници 388.
 Рамнице 213, 343, 452, 462, 505.
 Рамно-Косово 391.
 Рамно-Присое 480.
 Рамнякъ 205, 369, 372, 382, 387, 414, 451.
 Ранджелъ 502.
 Раина-мах. 448.
 Ралинци 312, 316.
 Ранчинъ-Долъ 391.
 Ранчинъ-Прѣслъгъ 29, 40, 322, 394.
 Ранчовецъ 448.
 Ранъище 448.
 Расие 357, 484.
 Раслатица 433.
 Раслатица 434.
 Расова 350, 356, 436.
 Расова-мах. 436.
 Расои 424.
 Расолница 206, 436.
 Раховско 257, 266, 268, 320, 485, 491.
 Рашката 424.
 „рашки“ друши 258, 413.
 Рашидъ бегъ 241, 242.
 Рашидъ ефенди 240.
 Райнска рѣка 43.
 Райнско-Осое 45, 59.
 Ребърница 343.
 Ребърнъе 480, 489.
 Ребъръ 480.
 „редове“ 91.
 „редовки“ ябълки 258, 413.
 Режинско-Бърдо 5.

- Репухъ-мах. 387.
 Репушльивка 356.
 Репушльивица 501.
 „рехимъ“ 239, 400.
 Рибарци 4, 43, 57, 188, 214, 247, 249,
 251, 252, 256, 261, 380, 397, 402,
 406, 425, 481, 482.
 рибаръ (птица) 66.
 Ридарци 365, 366.
 Ридаръ 419, 453, 480, 486, 514.
 Ридо-мах. 213, 515.
 ридни ливади 294.
 Ридъ 283, 349, 364, 367, 478, 482.
 Рипачево 4, 11, 16, 143, 188, 207,
 209, 210, 249, 252, 262, 376, 378,
 380, 388.
 Рила 7, 14, 17, 31, 345, 368, 376.
 Рилски балканъ 354.
 Рилска рѣка 366.
 Рисовица 36, 306, 310, 311.
 Ристяница 454.
 Ристинци 364.
 Рифатъ ефенди 242.
 Ровечки-Долъ 493, 500.
 Ровини 290.
 Ровивякъ 474.
 Роглина-Долина 318.
 Роглинска-мах. 319.
 Роглинци 319.
 Рогуша 414.
 Рогъ-Присое 343.
 Рода 24, 36, 145, 305.
 Родосовица 504.
 Романовци 278.
 Ронлянъ 419.
 Росули 301, 356, 396, 414, 493, 508.
 Росулякъ 419.
 „руба“ 106, 113.
 „рубено бекме“ 93.
 „рубокъ“ 98.
 рударска вада 270, 284, 453, 454, 466.
 рударска дупка 454.
 Рудина 280, 372, 373, 507.
 Рудината 425, 426, 437, 439, 443, 516.
 Рудинъ 390.
 Руенъ 7, 17.
 Ружина-Падина 504.
 Руй 15, 17.
 „рукавиѣ“ 133.
 „руо“ 111.
 Рупа 343, 349, 374, 375, 382, 386,
 474, 500, 504.
 Рупата 434.
 Руши-мах. 383.
 Рупйе 205, 290, 342, 364, 474, 475,
 476.
 Рупче 367.
 „ручникъ“ 112.
 „ручокъ“ 161.
 Ръжанска пл. 82.
 Ръжанска-рѣка 20, 33, 35, 36, 292, 293,
 297, 298, 300.
 Ръжански постъ 35.
 Ръжанско-Осое 399.
 Ръждавица 43.
 Ръждевина 205, 390.
 Ръжице 369.
 Рътеница-мах. 415.
 Рътина 382.
 Ръсова-Глава 436, 439.
 Рѣдки-Буки 205.
 Рѣка 356, 360, 386, 448.
 Рѣката-мах. 373, 375, 429.
 Рѣсенски ханчета 27.
 Рѣсенъ 4, 10, 11, 26, 27, 40, 46, 47,
 55, 57, 98, 188, 207, 209, 210, 213,
 246, 247, 249, 251, 261, 270, 275,
 397, 408, 424, 425, 427, 444.
 Рѣснатица 424.
 Рѣчанска-мах. 364, 366.
 Рѣчанъе-мах. 415.
 рѣшлянъе 428.

С.

- Савина 461.
 Савина-Руна 500.
 Сали бегъ 365, 366.
 Сали ефенди 240, 241.
 Салимонъе 328.
 Самарица 408.
 самарджини 267.
 Самарджинци 288, 315, 415.
 Самарджинитѣ 497.
 Самарджийска-мах. 480, 481.
 Самовиллякъ 24, 31, 307, 323, 324, 451.
 самовили 145.
 самоковице 272.
 Самоковице 282.
 Самоковска-мах. 505.
 Самоковско 70, 76, 273, 326.
 самоковъ гл. маданъ
 Самоковъ 82, 242.
 Самоодовци 302, 328.
 Самораслица 469.
 „самотворенъ огънь“ 147.
 Саратли 302, 303.
 Саринци 352.
 Сантрачъ 504.

- „сая“ 87, 90.
 Сбирище 319.
 „сватове“ 106.
 Св. Атанасъ 173, 417.
 Св. Арахангелъ Михаилъ.
 Св. Богородица 282, 347.
 Св. Варвара 162.
 Св. Враче Безмитниче 162.
 Света вода 206, 289, 324, 349, 382,
 424, 426, 439, 456, 464, 484, 492.
 Св. Георги 394.
 Св. Гора 423, 509, 517.
 Св. Иванъ Билъберъ 149.
 Св. Иванъ Сѣчоглавъ 160.
 Св. Игнатъ 163.
 Св. Илия 307, 311, 324, 325, 371, 394,
 480, 500.
 Св. Марко Градобия 157.
 Св. Магделена 388.
 Св. Никола Лѣтни 158.
 Св. Никола Мрачки 9.
 Св. Никола 281.
 Св. Прокопий 159.
 Св. Пророкъ Илия 160.
 Св. Параскева 306.
 Св. Петъръ и Павелъ 306, 325.
 Св. Петка 439, 443.
 Св. Петъръ (седловина) 5, 280, 282,
 507, 509.
 Св. Рангелъ 282.
 Св. Спасъ 320.
 Св. Симеонъ 160.
 Св. Троица 158.
 Св. Харалампий 173.
 Св. Якимъ Осоговски 388.
 „светецъ“ 134.
 Свиленица 489.
 „свицьодерещъ“ 419.
 Свилярници 364, 375.
 Свилярникъ 289, 301, 408, 414.
 Свилярска-мах. 369.
 Свилярско-Осое 419.
 „свиляро“ вѣтъръ 514.
 свирджи 119.
 Свирчица 307.
 Свлячище 504.
 сврака 63.
 Своге рѣка 45.
 „своденъ“ 115.
 Свръдловица 26.
 „свѣртина“ 231.
 Себелица 489.
 Севляевско 364.
 Седище 206, 382, 480.
 Седло 456.
 седѣнки 142.
 Сейменски-Гробъ 372.
 „секия“ 218.
 Селички-Долъ 4, 368.
 Селички-Ридъ 339, 344.
 Селищепъ-Долъ 280, 300.
 Селишни-Ридъ 311, 316.
 Селище 44, 296, 305, 352, 353, 363,
 367, 370, 372, 377, 378, 379, 382,
 401, 406, 407, 424, 426, 446, 448,
 451, 456, 461, 480, 484, 504, 514.
 Село 301, 303, 304, 305, 311, 321,
 322, 324, 330, 331, 369, 383, 386,
 387, 415, 420, 421, 448, 450, 458,
 467, 490, 497, 501, 505, 511.
 Село-Поронище 409.
 Селото-махала 436, 439.
 Селска-Долина 317, 318, 321.
 Селска рѣка 44
 Сердика 8.
 Сердшико войводство 7.
 Серкева-мах. 387.
 Серкева-Падина 387.
 Сеспуриесъ 8.
 Силинъ-Долъ 513.
 Силин-Врѣхъ 5, 25.
 „сильвъ“ 92.
 Симонлинтъ 264.
 Симоново 514.
 Сингуръ 492.
 синигеръ 64.
 Синовъ-Долъ 307.
 синоръ 245.
 синоръ-наме 245.
 Сиявецъ 446.
 „сильвци“ круши 258, 413.
 Сипѣе 363.
 Сипельо 276, 501.
 Сяпелъ 369.
 „сипъ-сипъ“ 63.
 сироваска 172.
 сироваскаре 171.
 сироваскарски гробища 423.
 Сировина 480.
 Сировичинци 490.
 Сировичиница 489.
 Сировичинъ-Камтъкъ 484.
 Ситнякъ 205, 390, 480.
 Скавица 9.
 Скавичка-Нива 418.
 Скавичка-Рудина 4, 11, 25.
 Скавички водопадъ 25, 46.
 Скела-мах. 276, 277.

- Скендеръ бегъ 242.
 Скокъ 348, 351, 356.
 „сколува“ 91.
 Скопје 10, 295, 321, 506.
 скорецъ 64.
 (Скривеница 280, 301.
 „скробъ“ 99.
 „скутача, скута“ 90.
 славей 64.
 Славковци 408.
 Славчето 8, 9, 24, 25, 428, 443, 444,
 448, 471, 476, 480, 516.
 Сламеникъ 386.
 Слатино 23, 493.
 Слатинска рѣка 23, 33, 34, 279.
 Слатински-Долъ 21.
 Сливарници 206, 386.
 Сливитѣ 399.
 Сливие 343, 344, 484, 492.
 Слогъ 382.
 Слогарска-мах. 391, 393.
 „сложна“ мѣстность 476.
 „служачъ“ 138.
 служба гл. светець.
 службаре 135, 136.
 Службище 206, 291, 351, 360, 478.
 Слъбечки-Долъ 493.
 слѣповъ 66.
 Смаилъ бегъ 241.
 Смиль 386, 433.
 Смиляна 382, 476.
 Смилиня-Ридъ 514.
 Смиляна-мах. 352.
 Смировъ-Долъ 3.
 Смлава 478.
 Смлакъе 285.
 Смокъ 66.
 Смолниче-мах. 431.
 Смръдя 469, 486.
 Смръдянь 206, 480.
 Смръдякъ 369.
 Смръдякъ 399.
 „снѣгарьтъ“ 483.
 Соборище 370, 372, 439.
 „соборъ“ 141.
 Совастасъ 8.
 „совнянино“ вѣгъръ 310, 406, 413,
 422, 430, 438, 456, 473, 514.
 Соволяно 81, 393, 422.
 Совършецъ 23, 300, 301.
 сойка 63.
 соколъ 62.
 Соленица-мах. 338.
 Солище 205, 426.
 Солунъ 291.
 Софийско 12, 68, 76, 148, 257, 266, 384,
 397, 407, 434, 437, 447, 455, 513.
 Софиа 12, 86, 258, 266, 268, 381,
 404, 418, 481.
 Спасанова-мах. 436.
 Спаниница 207.
 Спасевци 458, 460.
 Спасичовци 514.
 спашилъкъ 234.
 спашийство 232, 233.
 спашия 232.
 Сребра 493.
 Сребърна-Бара 448.
 Сребърно-Коло 206.
 Сръблицы 467.
 Сръбски-Долъ 489.
 Сръбска-Падина 399.
 сръбска бакла 254.
 Сръндакъ 206.
 Сръдець 8.
 Сръдиземна Дакия 8.
 Сръдни-Ридъ 415, 443.
 Сръдно-Бачевине 364.
 Сръдно-Осое 461, 462, 464, 476, 501.
 Сръдоридъ 489.
 Сръдорѣкъ 44, 311, 375, 484, 499.
 Сръдъ-Село 461.
 Стайчевци 502.
 Сталичини 302, 303.
 Стамболинци 328, 338, 415.
 Стамболийска-Бара 501.
 Стамболийска-мах. 287, 290.
 Стамболка 414.
 „стамболки“ круши 258, 413.
 „стамболки“ ябълки 257.
 Стаменовица 352.
 Стаменкови 362.
 Стаменовци 463, 497, 514.
 Станинъ-Долъ 377.
 Станинъ-Камъкъ 360.
 Станковци 303, 420, 511.
 Станко Побменски 459.
 Станове 324, 448.
 Станоинци 375.
 Станци 290, 343, 356, 360, 364, 372,
 377, 473, 474, 480, 486.
 Станчинъ-Кладенець 283.
 Станчовица 504, 505.
 Станьд-Нивче 305.
 Станъ 290.
 Стара-Вода 386.
 Стара-Въшча 501.
 Стара-Кория 424.

- Стара-Ливада 471.
 „стара-майка“ 101.
 Стара-планина 450.
 Стара-Рѣка 439.
 „стари-баща“ 101.
 стари гробища 297, 314, 344, 388,
 394, 444.
 Стари-Виръ 480.
 Стари-Зли-Долъ 376, 385, 386, 388.
 Стари-Кории 484.
 Стари-Пояти 489.
 стари сгради 471.
 Стари-Язъ 504.
 старини 281, 284, 286, 291, 296, 303,
 306, 325, 330, 335, 340, 344, 347,
 349, 351, 354, 358, 366, 371, 373,
 376, 388, 394, 397, 401, 404, 408,
 416, 421, 428, 433, 437, 442, 451,
 453, 455, 464, 471, 475, 477, 482,
 485, 488, 491, 498, 502, 506, 509,
 512, 516.
 Старо-Възйе 486.
 Старо-Градище 325, 347.
 Старо-Гумно 348, 396, 486.
 старойки 107.
 Старо-Лозйе 419.
 Старопадинска-мах. 391.
 Старо-Ребро 396.
 Старо-Седалище 434.
 Старо-Селище 314, 500.
 Старо-Село 330, 331, 399, 454.
 Старо-Търлище 408.
 Старъ-Гробъ 480.
 старъ-пътъ 325.
 стежакъ 57.
 Степановци 425, 426, 428.
 Степановъ-Долъ 428.
 Стефановци 511.
 Стефанъ Чолякътъ 495.
 Стоверъ 372.
 Стоже 364.
 Стоилковци 514.
 Стоица Гръчки 346.
 Стоицинитъ 481.
 Стойкова-мах. 497.
 Стойкина-Орница 461.
 Стойковци 333, 454, 492, 497.
 Стойовци 376, 420, 511.
 Стойчинъ-Прѣслъпъ 301.
 Стойчинитъ 319.
 „стока“ 157, 159, 354.
 Стоймирова-мах. 424, 427.
 Столница 311.
 Столово 406, 419.
 Стоянова-мах. 480, 481.
 Стоянови 362.
 Стоянъ Банкеръ 365.
 Стоянъ Кръшка 379.
 Стояновъ-Кладенецъ 381.
 Страгата 511.
 Странище 469.
 Странье 288, 289, 301, 486, 514.
 Стрезарци 302.
 Стрезимирица 484.
 Стресено 484.
 Стриголо 514.
 стрижба 133.
 Строилица 469, 471.
 Строилице 476.
 Строици 476.
 Стройнина-мах. 504.
 Стругалница-мах. 338.
 Струльина-мах. 5, 490.
 Струльинъ-Ридъ 486.
 Струма 7, 8, 17, 25, 33, 43, 46, 451.
 Струмски притоци 33.
 Струмица 12.
 Стръмна-планина 17, 20, 21, 32, 341,
 342, 343, 345.
 Стръмно-Катунище 339.
 стрѣмъ 223, 224.
 Стрѣлица 469.
 Стубель 390, 414, 422, 424, 436, 448,
 476, 508.
 Стублица 419, 426, 513, 514.
 „стублица“ 510.
 Студена-Вода 350.
 Студена рѣка 40, 308, 447, 448, 450.
 Студенецъ 280, 469.
 „студенио“ вѣтъръ 323, 327, 332.
 „студеняко“ вѣтъръ 377, 489.
 Студенъ-Кладенецъ 206, 318, 346, 377,
 381, 419, 424, 425, 428, 453, 500.
 Ступиче 382.
 Ступнички-Долъ 383.
 Стърчи-Кракъ 280.
 стърчи-онашка 64.
 Стѣнско 43, 241, 516.
 Сугарчевица-мах. 385, 387.
 „сугарна“ година 156.
 суица 61.
 Сунчарниъ 206, 480.
 Сукина-мах. 497.
 Сульница 497.
 Сульовци-мах. 430.
 „султански“ села 353.
 Сулейманъ 240.
 Суовършецъ 290.

„супрашица“ 153.
 „сургулишки“ круши 413.
 Сурдулица 9, 349, 414.
 Суркица 493.
 Сурлева-мах. 349, 350, 351.
 Сурлица 350.
 Сурунъ 419.
 „суръжка“ 253.
 Суха-Ливада 396.
 Суха-Любата рѣка 18, 20, 21, 37, 38,
 341, 343.
 Суха-Чешма 480.
 Сухо-Бърдо 408.
 Сухо-Поле 42, 409, 410, 411, 413,
 414, 415.
 Сухитѣ-Бахчи 418.
 Сушица 4, 11, 25, 47, 55, 188, 206,
 215, 235, 240, 244, 249, 251, 252,
 253, 262, 392, 399, 413, 422, 430,
 431, 446, 509, 510, 511, 512.
 Сушички-Долъ 26, 40, 322.
 Сушичка-мах. 10, 392, 393, 439.
 Сушичка-Долина 424, 425, 507, 509.
 „сълье“ 121.
 Сърбия 268, 273, 277, 279, 282, 292,
 297, 302, 315, 339, 408, 421, 429,
 495, 503.
 Сърбиница 510.
 Сърбинци 207, 316.
 Сърбинъ-Долъ 305.
 Сърнечи-Ридъ 489.
 Сѣверна Македония 230.
 севѣрнякъ 351, 430.
 Сѣнце 377, 379.
 Сѣнякъ 469.
 Сѣчина 454, 460.
 Сѣчината 411.

Т.

Табаци-мах. 415.
 Табаковци 497.
 Табачко-Присое 414.
 Табларска-мах. 372.
 Танголни 496.
 Таневъ-Ханъ 321.
 „танчовода“ 143.
 таралежъ 61.
 Таратанска-мах. 406, 407.
 Таратанци 489.
 Тарпоронъ 8.
 Таскови 496.
 Татаревница 399.
 Татарова-мах. 372.

Татаровци 367.
 Твърдача 439.
 „твърдици“ ибълки 257.
 „тегавици“ ибълки 413.
 Тегарски-Долъ 308, 311, 446.
 „тегобна“ жена 121.
 „тежка“ вода 476.
 Терзийска-мах. 272.
 Терзийско-Присое 207.
 Терзийско-Расѣе 426.
 Тетивъ 504.
 Тиганъ 307.
 тимаръ 232.
 тимариотъ 232, 233.
 Тимошки притоци 7.
 Тимошко 13.
 Тичикъ 5, 6, 507, 508.
 „ткаля“ 121.
 „теганица“ 91, 94.
 Тлъминска пл. 17.
 Тлъминска рѣка 41, 45, 46.
 Тодорица 174, 454.
 „тодоричаре“ 174.
 Тодорище 419.
 Тодорова-мах. 496.
 Тодорова-Падина 390.
 Тодоровци 415.
 Тодоровъ-Кладенецъ 476.
 Тозлукъ 71, 73, 212, 297, 353, 395,
 485, 498.
 Тома 507.
 Тонковица 461.
 „топавци“ круши 258, 413.
 Топила 377, 419.
 Топилнякъ 382.
 Топилото 414, 424.
 Топли-Долъ 4, 5, 11, 22, 23, 24, 48,
 148, 166, 180, 181, 188, 199, 214,
 225, 249, 252, 255, 256, 262, 273,
 285, 286, 287, 290, 291, 299, 302,
 303, 341, 350, 452, 457, 462, 469,
 487, 576, 592.
 Топликъ 305, 343, 399, 454, 461,
 476, 504.
 Топлодолска пл. 23, 32, 276.
 Топлодолска рѣка 34, 35, 270, 272,
 288, 292.
 Топузова-мах. 337.
 Топузлинци 352, 353.
 „топузъ“ 166, 171.
 Торбанье 302.
 торлаци 87.
 Торлице 274.
 Торница 377.

Тоше Райчиловски 478.
 Тошевци 497.
 Тошини-мах. 275.
 Тошинци 457.
 Топкинитъ 482.
 Трайко Петровъ 182.
 Трайковица 454.
 траки 7.
 Тракийски климатъ 47.
 Требего 511.
 Требекъ 493, 514.
 Требеница 356, 456.
 Треклина 4, 7, 10, 11, 25, 44, 46, 47,
 68, 82, 83, 98, 141, 143, 144, 180,
 181, 188, 207, 209, 210, 212, 213,
 214, 215, 219, 235, 243, 244, 245,
 247, 249, 251, 252, 253, 255, 256,
 257, 262, 266, 267, 270, 276, 363,
 406, 418, 435, 438, 441, 457, 478,
 481, 482, 488, 491, 493, 494, 498,
 500, 501, 503, 505, 506, 552, 591.
 Треклинска котловина 26.
 Треклинска рѣка 11, 25, 33, 43, 44,
 209, 210, 422, 434, 442, 491, 492,
 498, 507, 510.
 Тренкици 303, 463.
 Тренчинци 312.
 Тренчовци 420.
 Трепетлика 423.
 Трещено-Дърво 382.
 „трифунци“ 173.
 Три-Кладенци 278.
 Тричице 360.
 Тричковица 367, 399.
 Трълче 377.
 Тръница 206, 468, 476.
 Тръничане 403.
 Тръничка-мах. 478.
 Трънска околия 208, 250.
 Трънска-Клисера 462, 464, 501.
 Трънско 12, 26, 68, 148, 197, 198,
 199, 200, 202, 231, 257, 279, 302,
 409, 505.
 Трънче 453.
 трънчани 100.
 Трънъ 14, 282, 321, 418, 422.
 Тръняива-Падина 311.
 Тръняко 414, 418.
 Трънярци 496.
 Тръняци 329.
 Трънѣ 474.
 Тръса 290, 386.
 Тръсевина 367, 372, 448.
 Тръсена-Ливада 360.

Тръсайе 500, 508.
 Тръвненска околия 76, 250.
 „тургунѣ“ сливи 413, 490.
 Тумбалъ 360.
 Тупавица 508.
 Тунаровци 497.
 Турска-Бъшча 257, 311.
 Турска-Ливада 207, 350, 501.
 Турска-Орница 433, 461.
 Турска-Падина 311.
 Турска-Стража 343.
 Турски-Гробъ 433, 489.
 Турски-Кладенецъ 500.
 Турски-Кули 68.
 Турски-Чукаръ 474.
 Турско-Гумно 207, 448, 476.
 Турско-Осое 338, 511.
 „турското“ 257.
 „турско врѣме“ 257.
 Тутунджинци 316.
 „тъкмежъ“ 103.
 Тъмни-Долъ 504.
 Тъмнянуга 500.
 Тѣнка-Круша 424.
 Тѣнка-Рѣтина 364, 366.
 Тѣнки-Ридъ 375, 376.
 Тѣнкоридци-мах. 264, 366.
 Търлевина 399.
 Търлевица 511.
 Търлище 364, 504.
 тѣрла 227, 228, 230.
 Търновалии 375.
 Търново 375.
 Търновци 376.
 Търновъ-Долъ-мах. 44.
 Търтевци 497.
 Тѣсна-Падина 514.

У.

„убавка“ 101, 105.
 Убавица 301.
 „угарокъ“ 154.
 Угаръ 352, 452.
 угляре 273, 281.
 Углярката 399.
 углярица 273, 291.
 Угриновъ-Камъкъ 21.
 Удавеникъ 395, 397.
 „у дунгерлъкъ“ 451, 503.
 Узунова-мах. 393.
 Узунова-Кория 330.
 Узуново 394.
 Узунъ Никола 393.

„узруче“ 91.
 Уйненско-Шумле 426.
 Уйно-Бранище 489.
 „укостяване“ 146.
 У Калкъ 486.
 Улевица гл. Топузова мах.
 „уломци“ 175.
 Улпия Пауталия 8.
 улулица горска 62.
 Умаровъ-Бамкъ 486, 489.
 Умни-Петкъ 141.
 „у работа“ 366, 434, 513.
 „у рабушъ“ 320.
 Урдинъ-Долъ 446.
 Урдино-Осое 494.
 У Рѣка 488.
 Уръ-Попъ 356.
 „урутка“ 218, 263.
 „ускърци“ 90.
 У Село 508.
 Усовище 382.
 „устанъ“ 272.
 „утичяци“ 114.
 „учинишка“ 151, 159.
 Уша пл. 15, 17, 20, 21, 29, 32.
 „ушалка“ 96.
 Уши 4, 28, 47, 207, 210, 235, 236,
 241, 244, 245, 249, 252, 253, 252,
 375, 439, 442, 444, 478, 483, 492.
 Ушинска-Дръма 498.
 Ушинска пл. 25, 47, 345, 346, 443,
 478, 482, 498, 503.
 Ушитѣ 482.

Ф.

Фердинандско 266.
 Фердинандъ 78.
 Физановци 497.
 Филиновци 285, 374, 509.
 Филипъ V 7.
 Филянетѣ 498.
 Фъртинци 497.

Х.

Хаджи Ахмедъ Каймака 242.
 Хаджи Якимъ 81.
 Хайдушки-Прѣслъпъ 37, 375.
 хамбаръ 227, 228.
 Хердускера 8.
 хуни 8.

Ц.

Цакинци-мах. 279.
 Цалайкина-мах. 492, 497.

Цалевецъ 300.
 Цалинитѣ 424.
 Царевина 504.
 Царибродско 8.
 Царибродъ 8.
 Цариградъ 269, 279, 393, 469, 495.
 Цароветѣ 457, 468.
 Царица 4, 9, 83, 188, 197, 214, 235,
 244, 249, 252, 262, 284, 285, 444,
 453, 454, 461, 506.
 Царски-Долъ 476.
 Царичка пл. 23, 24, 32, 34, 44, 277,
 284, 452, 455, 472.
 Царичка рѣка 503.
 Царь Костадиново врѣме 454.
 Цацаница 493.
 Цвѣтина-Нива 324.
 Цвѣтина-Чука 33.
 Цвѣтинци 312.
 Цвѣтановци 420.
 Цвѣтковица 436.
 Цвѣтковци 312, 407.
 Цвѣтковъ-Гробъ 26.
 Цвѣтковъ-Долъ 352.
 Цевъ-Ридъ 372.
 Цековци 414.
 Циганка 424, 510, 514.
 Циганетѣ 458, 486.
 „цигани“ ябълки 257, 413.
 Циганска-мах. 357, 497, 501.
 Циганска-Падина 371.
 Цигански-Долъ 436.
 Циганско-Падалище 501.
 Циганско-Присое 439.
 Циганско-Рамнище 207, 364.
 Циганско-Трънѣ 445.
 „цирли“ 340.
 Цинцарски-Кладенецъ 207.
 Цицуръ 514.
 „цифунъ“ 359.
 „дрезѣ 95, 141.
 Цренъ-Мушъ 377.
 „дрезини“ 401.
 Црепиновци 353.
 Црепница 280.
 Црепнище 463.
 Црепня 480.
 Цръква 206, 356, 360, 461.
 Цръквище 352, 372, 399, 456, 458,
 459, 476, 488, 500, 502, 514, 516.
 Цръквичка-Могила 462.
 „дръначъ“ 95.
 „дрънио“ вѣтъръ 54, 278, 332, 493, 500.
 „дръноморецъ“ 507.

- „цр̀ногорецо“ 54, 422.
 Цр̀шиново 16, 321, 371, 372.
 Цр̀шия 206, 339, 386, 456, 486.
 Цуцакъ 207, 390.
 Цуцулица 301.
 Цъкланица 302.
 Цървена-Бара 411.
 Цървена-Ябука 420.
 Цървенка 434, 486.
 Цървенко 205.
 „цървенки“ абълки 413.
 Цървени-Бр̀гъ 500, 508.
 Цървеноградска-мах. 342, 343.
 Цървенъ-Градъ 4, 188, 364, 365.
 Цървилаца 414.
 Цървило 205, 480.
 Цървуля 486.
 Църковни-Долъ 411.
 Църна-Гора 14, 17, 31.
 Църна-Трава 464.
 Църна-Рѣка 20, 21, 37, 275, 345, 346,
 355, 356, 362, 365.
 Църноокъ 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
 28, 29, 30, 31, 39, 41, 56, 58, 62,
 63, 148, 306, 332, 355, 356, 357,
 358, 359, 366, 368, 385, 388, 390,
 393, 394, 409.
 „църносливки“ 413.
 Църнотравка 343, 352, 356, 360, 364,
 390, 395.
 Църнощица 4, 10, 11, 28, 29, 39, 48,
 55, 56, 82, 83, 141, 148, 188, 207,
 209, 210, 213, 222, 249, 252, 254,
 255, 262, 319, 331, 351, 353, 355,
 362, 368, 390, 393, 407, 473.
 Църнощичка пл. 18.
 Църнощичка рѣка 17, 18, 20, 38.
 Църнощичка-Чука 16.
 Църнощички-Долъ 38, 39, 355.
 Църцория 357.
 Цѣпаница 376.
 Цѣпаница-мах. 375.
 „цѣпина“ 272.
 Цѣракъ 205, 375.
 Цѣрѣе 328.
 Цѣрова-Падина 508.
- Ч.**
- Чабракъ 469.
 Чавдарина 493.
 Чавдарица 493.
 Чавдарова-мах. 497.
 Чавдарци 329, 472, 473, 474.
 Чавка 408.
 чавка 63.
 Чаврънчо 435.
 Чавчарникъ 501.
 Чардакъ 205, 434, 446, 480, 482.
 Чардаче 452.
 Чачковица 312.
 Чачковци 497.
 Чачковъ-Ридаръ 494.
 Чаушевци 415.
 Чевелиница 500.
 Чевърле 461, 486.
 Чекъшарци 352.
 Челеби ага 241.
 Челебията 366.
 Чело 375.
 Челяковци 369.
 Чемерникъ 3, 451.
 Ченгене-Кѣло 384.
 Ченгенеколски села 143.
 Чешаркитѣ 510.
 Чешк-Опашъ 454, 469.
 Чешерко 510.
 Черековска-мах. 272.
 Черемигѣе 414.
 черемидарлъкъ 320.
 Черемидаръ 489.
 черенъ благуяъ 57.
 Черни-врѣхъ 6, 37.
 Черноморски климатъ 47.
 Черѣнецъ 9, 25, 418, 444, 513, 514, 516.
 „чесна“ трапеза 115.
 Честаръ 426.
 Често-Борѣе 382.
 Често-Вучѣе 461.
 „четиресница“ 140.
 Чешмата 429, 480.
 Чешляци 4, 10, 43, 55, 83, 182, 188,
 197, 198, 200, 207, 210, 235, 241,
 244, 249, 252, 262, 270, 273, 302,
 423, 455, 457, 466, 467, 468, 470,
 471, 472, 486, 506.
 Чивлико 311, 350, 408, 420, 421, 511.
 Чипаница 290.
 Чипевци 312, 316.
 Чипилова-мах. 288.
 Чипиловни поляни 289.
 Чипилица 514.
 „чисти“ понедѣльникъ 174.
 Чкаовъ-Долъ 339.
 Чонинъ-Чукаръ 372.
 Чоляковци 213, 497.
 Чомакова-мах. 508.
 Чомаковци 73.
 Чомаровци 431.

Чораниновци 484.
 Чорбаджии 463.
 Чорбаджийска-мах. 392, 393, 394, 508.
 Чорбаново-вигнище 272.
 Чорбановци 279.
 Чороленици 329.
 Чочини-мах. 279.
 Чочуръ 500.
 Чудинска пл. 15, 16.
 Чудински-връхъ 5, 16.
 Чудинско-Присое 484.
 Чудинци 15, 380, 382.
 Чука 20, 34, 279, 292, 294, 338.
 Чуваринци 328.
 Чукарки 386.
 Чукарци 484.
 Чукаръ 283, 284, 367, 369, 377, 379,
 382, 401.
 Чукле 372.
 Чуклецъ 382.
 Чуковецъ 20, 326, 329.
 Чуковица 436.
 Чунгарица 352.
 Чурелинци 353.
 Чурица 408.
 чухълъ 62.
 „чучка“ 136.
 чучулига 64.
 Чучулюга 369.

Ш.

Шаварна 489.
 Шаварлъвица 377.
 Шаваро 311, 375, 511.
 Шаварци 511.
 Шавудинци 497.
 Шакламанова-мах. 489, 490.
 Шакламановци 213, 463.
 Шакини-Руни 499.
 Шамакъ 419.
 Шангова-мах. 382.
 Шанецъ 507.
 Шарбаница 489.
 Шарбанки 484.
 „шарена погача“ 103.
 Шарено-Дабие“ 515.
 „шарено оро“ 119.
 „шаренъ-зелникъ“ 163.
 „шаренъ“ хлѣбъ 163.
 „шарки“ 9, 135.
 Шаркина-мах. 386.
 Шаркино-Присое 446.
 Шаровина-мах. 343, 347.
 Шаронинъ-Долъ 18, 37, 38, 342, 343.

Шаруля 507.
 Шаръ пл. 14, 17, 31.
 Шатковица 4, 9, 83, 188, 197, 235, 244,
 249, 252, 255, 256, 262, 284, 443,
 451, 452, 453, 454, 455, 459, 472.
 Шаторъ 390.
 шашавци 474.
 Шейнка 426.
 Шейнова-мах. 425, 427.
 Шениъ-Долъ 489.
 Шербанци 511.
 „шетечката“ 105.
 Шибакъ 350, 351, 448.
 Шикинци 463.
 Шилегарникъ 206, 360, 469, 480,
 481, 484.
 Шилегарници 367.
 Шильокъ 5, 480.
 Шиявката 408.
 Шиндаци 328.
 Шипковичка рѣка 25, 26, 44, 461, 485.
 Шипковица 3, 23, 48, 339, 483, 487.
 „шипковичанинъ“ вѣтъръ 476.
 Шипокъ 18, 205, 343, 356, 374, 395.
 Шипочано 43.
 Шипушникъ 414.
 Ширина 205.
 Ширината 408, 419, 510.
 Широки-Долъ рѣка 38, 205, 213, 336,
 338, 375, 377, 379, 380, 490.
 Широки-Ридъ 424.
 Шияшовецъ 44, 447, 456, 477, 468.
 Шияшовци 43, 178.
 Шиякъ 369, 375, 377, 387.
 Шиянка 364.
 шлякно 272, 507.
 „шлеверѣе“ 345.
 Шлопа 469.
 Шовикъ 343.
 Шовудинци 213.
 Шоина-Падина 390.
 Шониъ-Ридъ 393, 394.
 Шопа 489.
 шопи 12, 86, 88.
 Шопка 448, 484.
 шопско хоро 143.
 Шопуръ 435.
 Шоткинъ-Кладенецъ 323.
 Шугарникъ 311.
 Шулавци-мах. 445, 446.
 Шумакъ 343.
 Шуманова-мах. 338.
 Шумѣе 507, 508.
 Шукюрна-мах. 490.

Шупли-Камъкъ 455, 455.
Шупърци 401.
Шутевци 415.
„шущлакъ“ 165.
Шупняре 515.

Щ.

Щагарева-мах. 508.
Щетина 206, 452.
„щетина“ 273, 456.
Щетини 476.
Щипско 88, 361.
Щипъ 210, 360, 370, 450.
Щроклинци 497.
Щръкълница 489.
„щупъ“ 273.
Щърба-Бара 343.
Щърба-Кория 446.
Щърбецъ 301.
Щърковъ-Грапъ 463.
щъркелъ 66

Ю.

„юго“ 412, 453, 460, 483.
югъ вѣтъръ 285, 289.
Юлия Домна 276.
Юркова-мах. 508.
Юруковци 213.
Юртъ 436.
Юруци-мах. 302.
„юрочки“ гробища 273, 297
Юручки-Гробъ 366, 393.
„юрочки“ дзидиви 291.
Юручко 480.
Юсениъ 487.
Юстиниянъ 8.
Юсуфъ 13.

Я.

Ябука 382.
Ябуковица 206, 467, 469, 484.
Ябуче-мах. 302, 324.
Явишкинъ-Долъ 280.
Явориче 461.
Яворница 345.
Яворниче 5.
Яворска-мах. 10, 370.
Яворска-Чука 5, 6, 16.
Яворски-Долъ 368.
Яворщица 18, 37, 38, 841.
Яворщичка-Чука 18.

яворъ 58.
Яворъ-рѣка 45, 343.
Ягиллище 508.
Ягнило 206.
Ягодици 312.
Язарци 497.
Язински-Долъ 409.
Язинъе 514.
Язмина 461.
язовецъ 60.
Язовечки-Дупки 369, 419, 508.
Язовски-Дупки 484, 489, 494.
Якимовци 206, 213, 454, 511.
Яловарникъ 27, 206, 305, 351, 364.
Яловарница 290.
Яловарски-Долъ 343.
Яловица 414.
Ямболско 326.
Ямборано 9, 12, 43, 444.
„ями“ 24.
Ямитъ 408, 428.
Ямкарска-мах. 364.
Янджичковица 414.
Янджичковци 415.
Янини-Бари 343.
Янино „зачейкъ“ 149, 150.
Янинци 501.
Янинъ-Ридъ 206, 356, 358.
Яничаро 508.
Янкова-Гора 372.
Янкова-мах. 349, 350.
Янкова-Кория 436.
Янковица 436.
Янкови 362.
Янско-Бучѣе 369.
Янчица 461.
Янчовци 511.
Янчовчанъе 329.
яребица 65.
Ярешникъ 4, 19, 41, 48, 55, 58, 62,
188, 206, 207, 209, 210, 213, 249,
252, 256, 262, 270, 275, 276, 358,
366, 367, 388.
Ярешничка рѣка 366, 373, 374.
Ярешнички-Долъ 41, 358, 359, 363.
Ярешнички притокъ 17.
Ярино-Грънъе 461.
Ярицарница 350.
Ярловци 422.
Ярчави 302, 303.
Ярчарникъ 206, 439.
Ярчарници 391, 395.
Ярумица 493.
Ясенъе 446.

Исенъ 401.
 исенъ 58.
 Исина 205, 352, 390, 454.
 исика 57.
 Исикаре 468, 470, 480.
 Исикаръ 360.
 Исиковица 375.
 Исикитѣ 414.

Исиковски-Кладенецъ 300.
 Исиче 382.
 Исичокъ 461.
 Истребовица 346.
 Истребовъ-Долъ 414, 428.
 Истребовъ-Ридъ 206.
 Истребъ 480.
 истребъ 62.

Печатни грѣшки.

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се чете
25	4	Шатковичката	Шинковичката
26	2	Шатковичката	Шилковичката
144	18	335	35

I-1.

I-2.

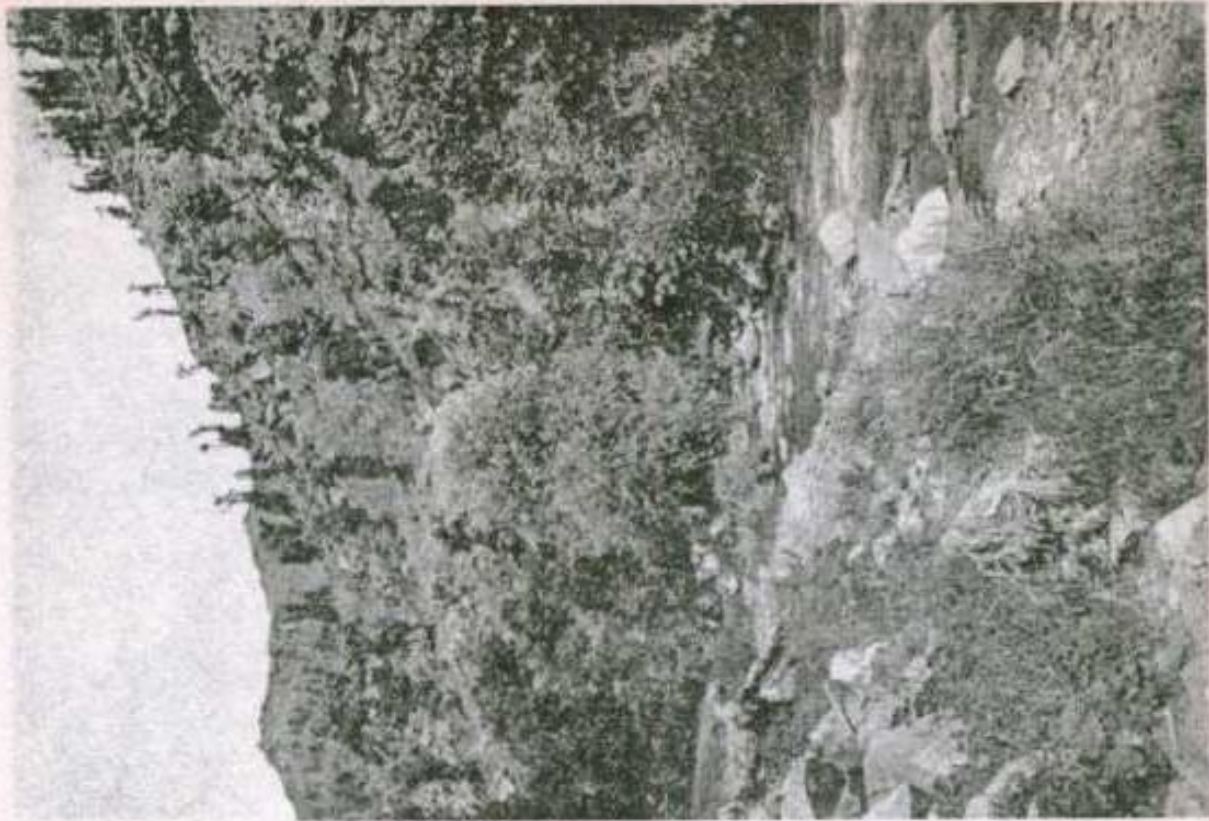

1. Лисинска клисура; въ дъното се вижда Милевска планина.

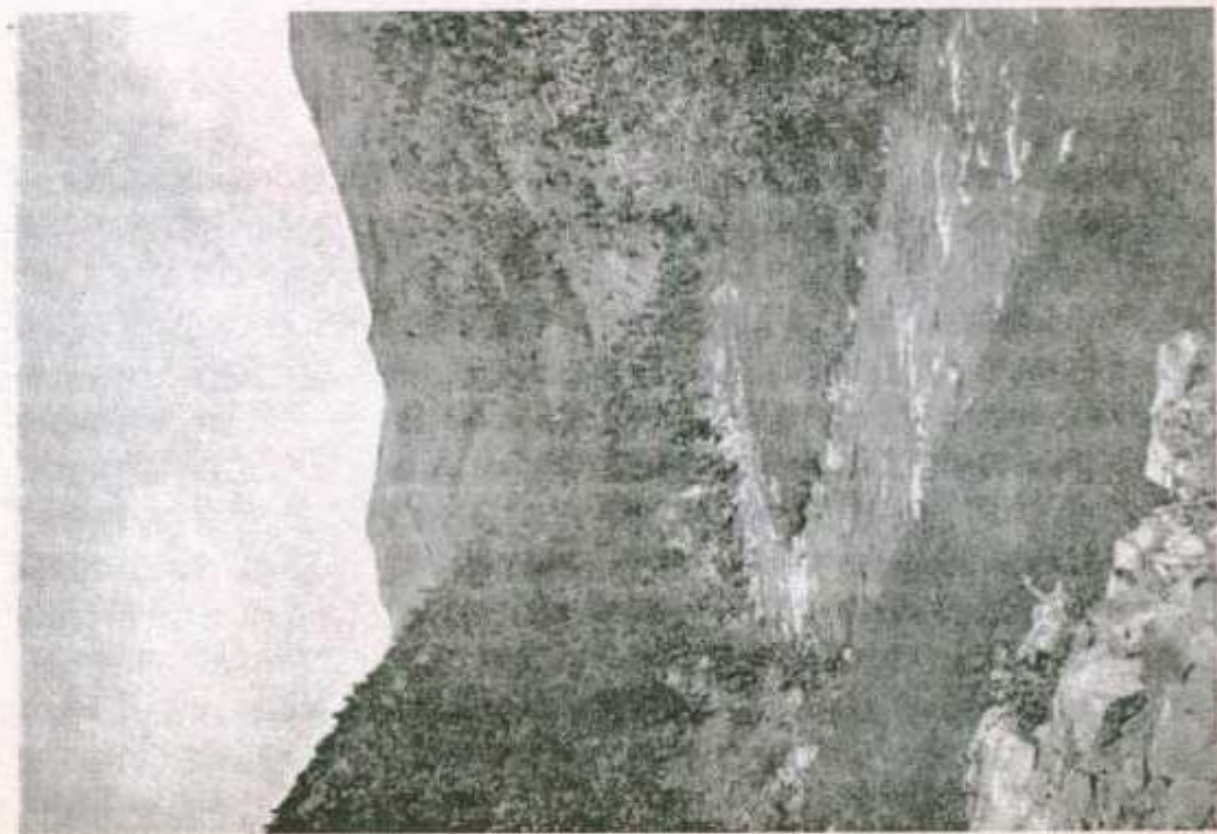

2. Край на Любатската клисура (при Босилградъ).

Фот. ото Йор. Захариевъ.

III-2.

III-1.

IV-1.

IV-2.

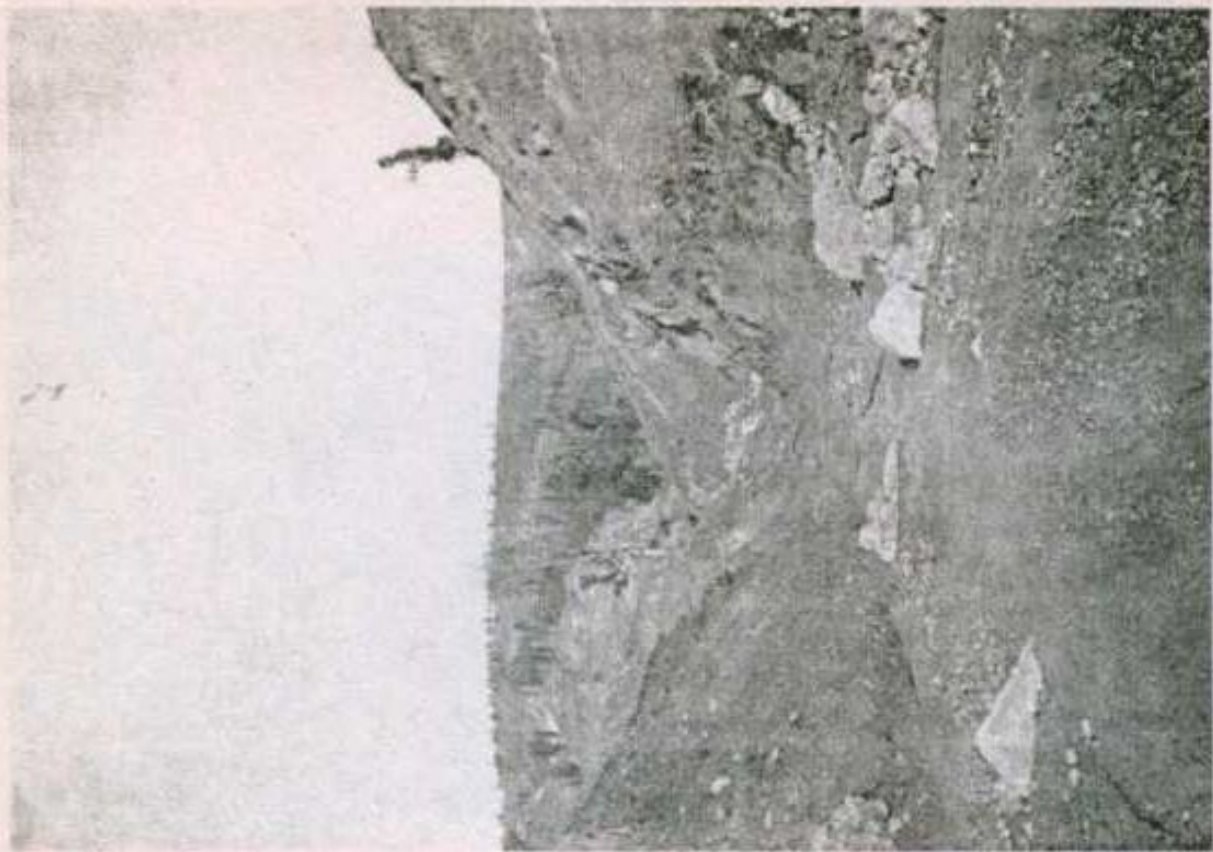

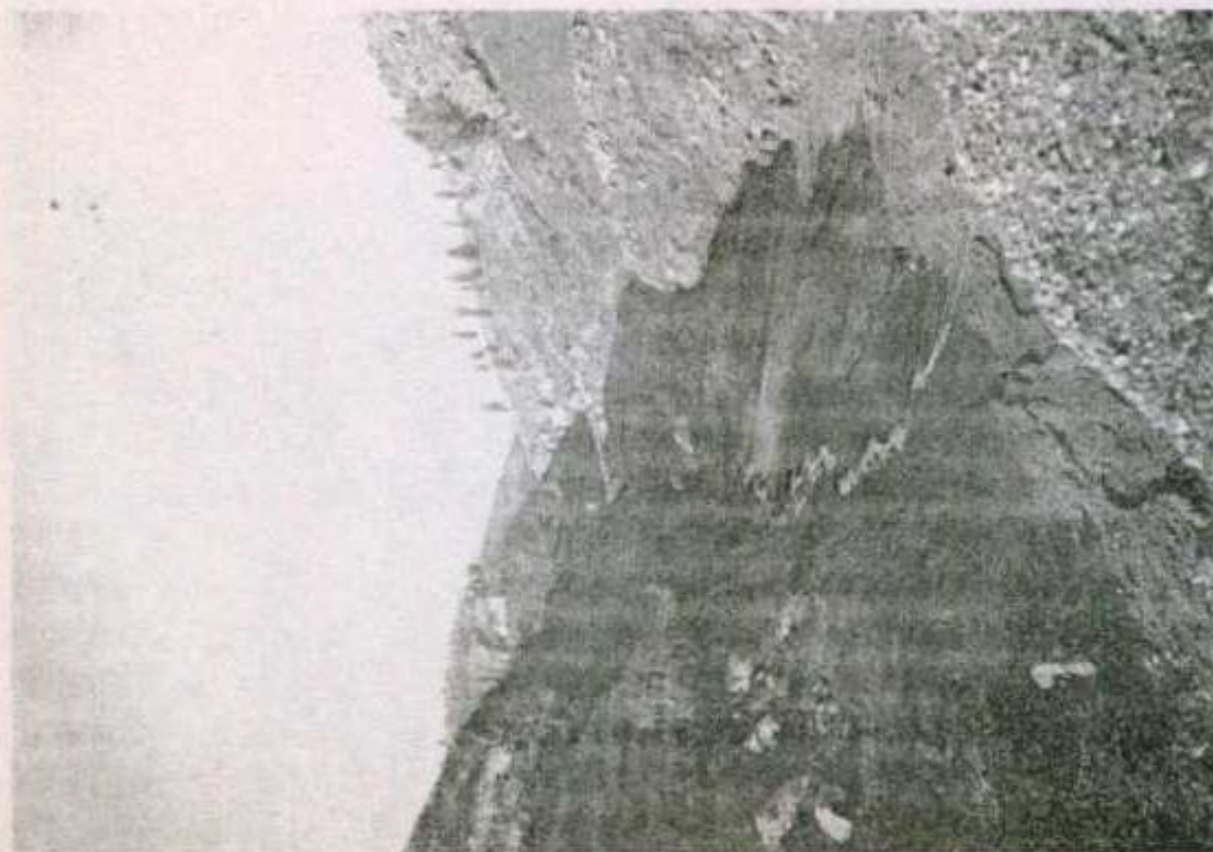
V-1.

V-2.

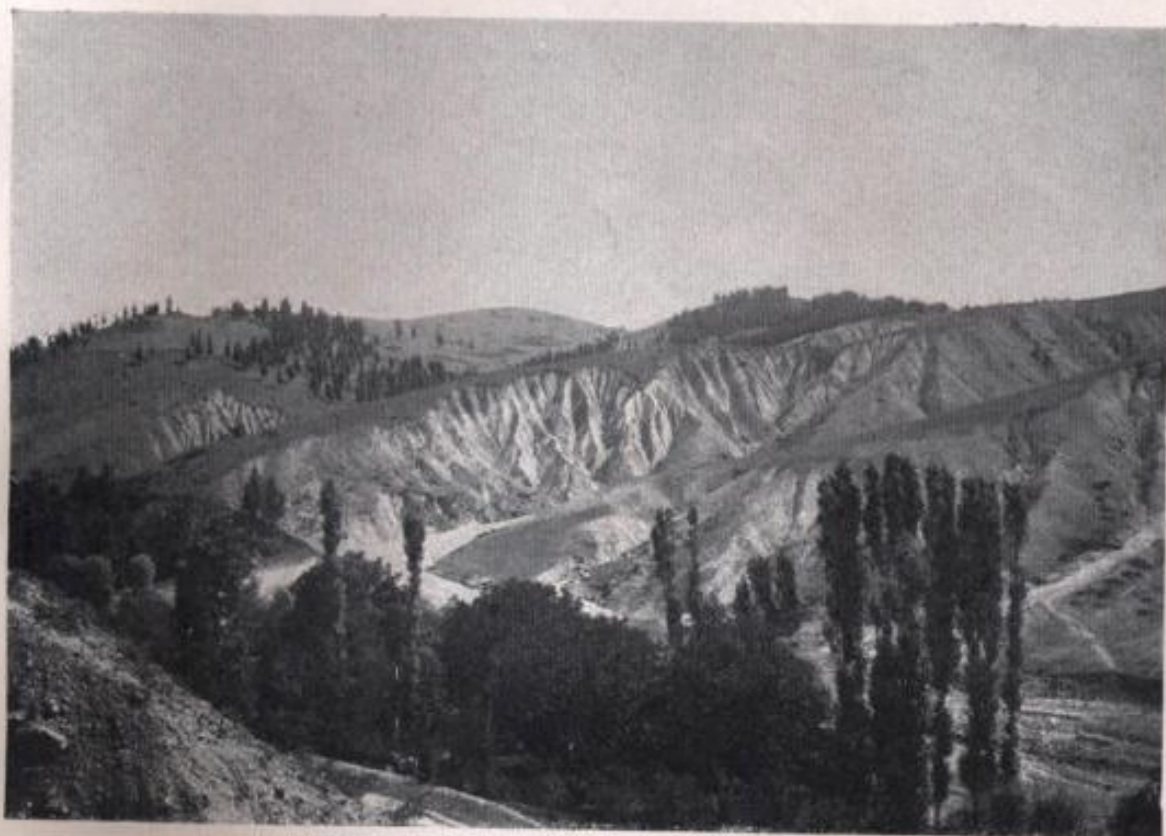

VI-2.

VI-1.

1. Пороше „Бълутска-Долина“ (до с. Бълутъ).

2. Пороенъ конусъ (насипно легло) на порошето Сушичка-Долина.

Фот. отъ Йор. Захариевъ,

1. Пороище „Тегарски Долъ“ — близу до с. Бълугъ.

2. Пороище „Рак'вица“ — близу до Босилиградъ.

1. Поронше „Лѣшава“ — до Босилиградъ.

2. Поройна система „Бѣли Брѣгове“ до с. Буцалево.

X-1.

X-2.

1. Първитѣ работи по укрѣпяване порошката въ Крайще. Ф. Вожели туря начало на измѣрванията.

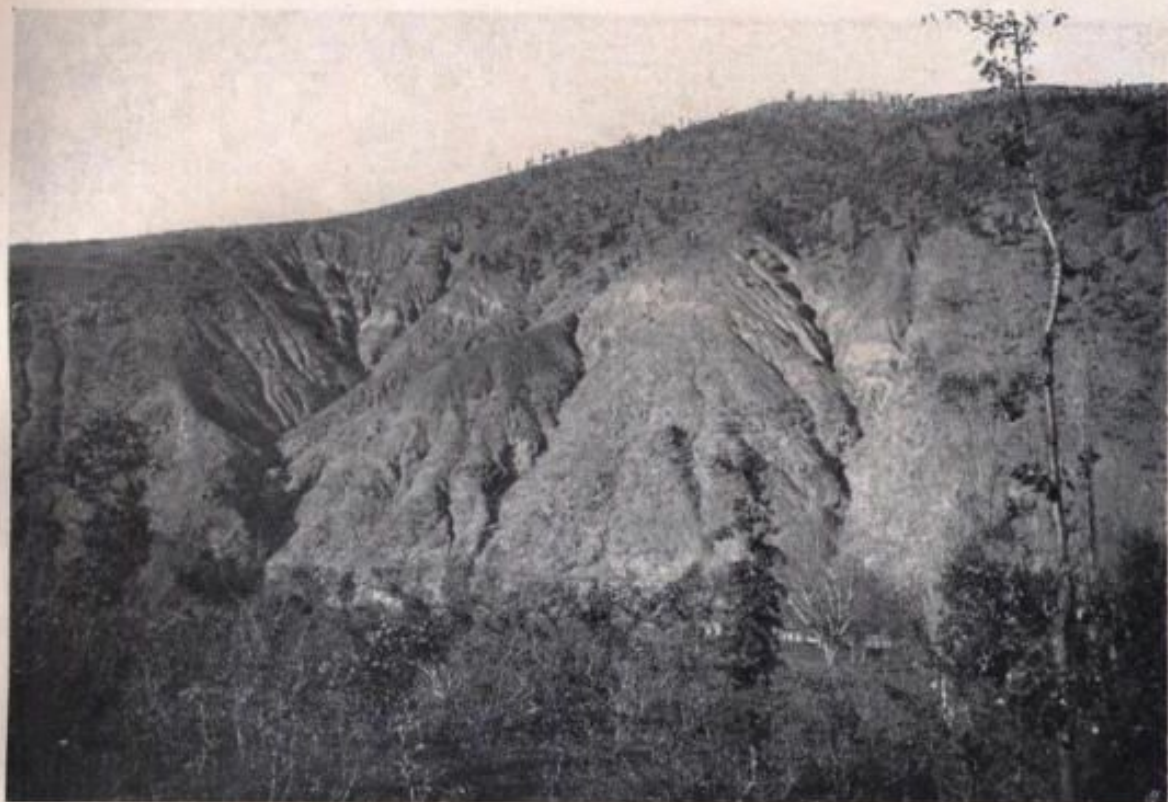

1. Баражъ.

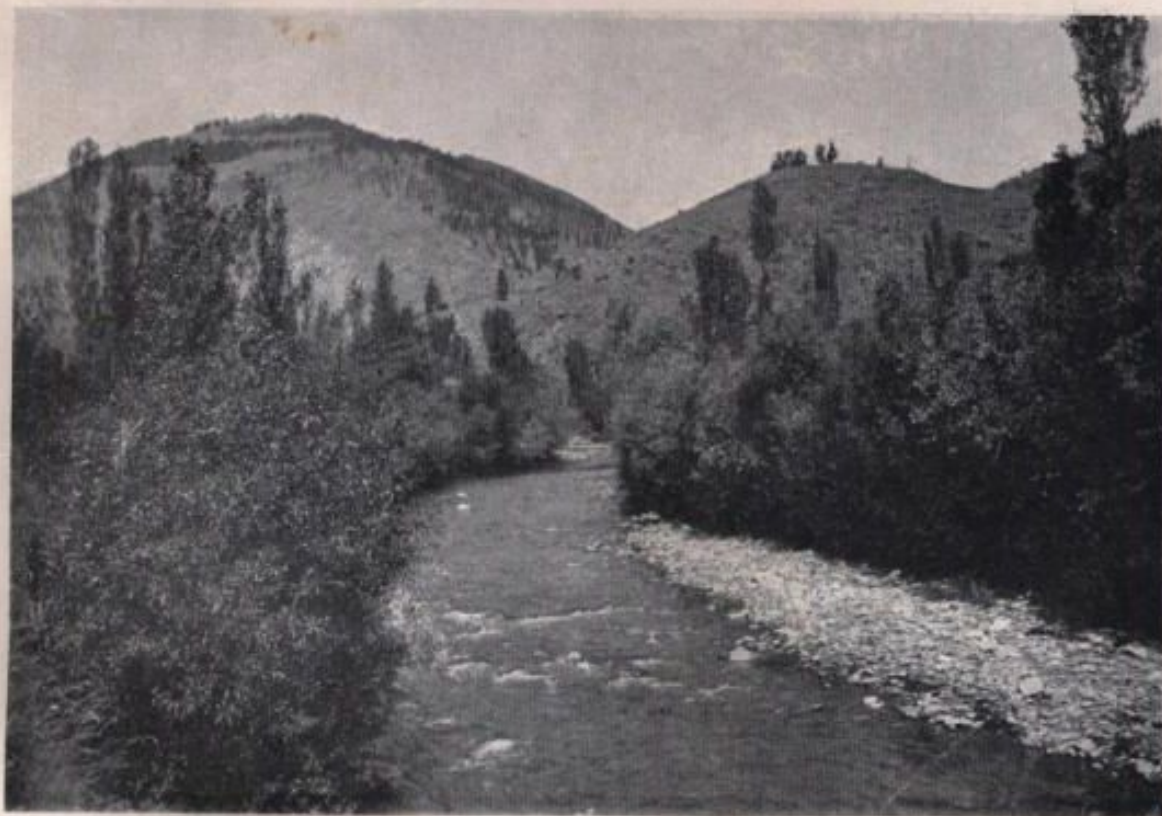

3. Клеонажъ.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

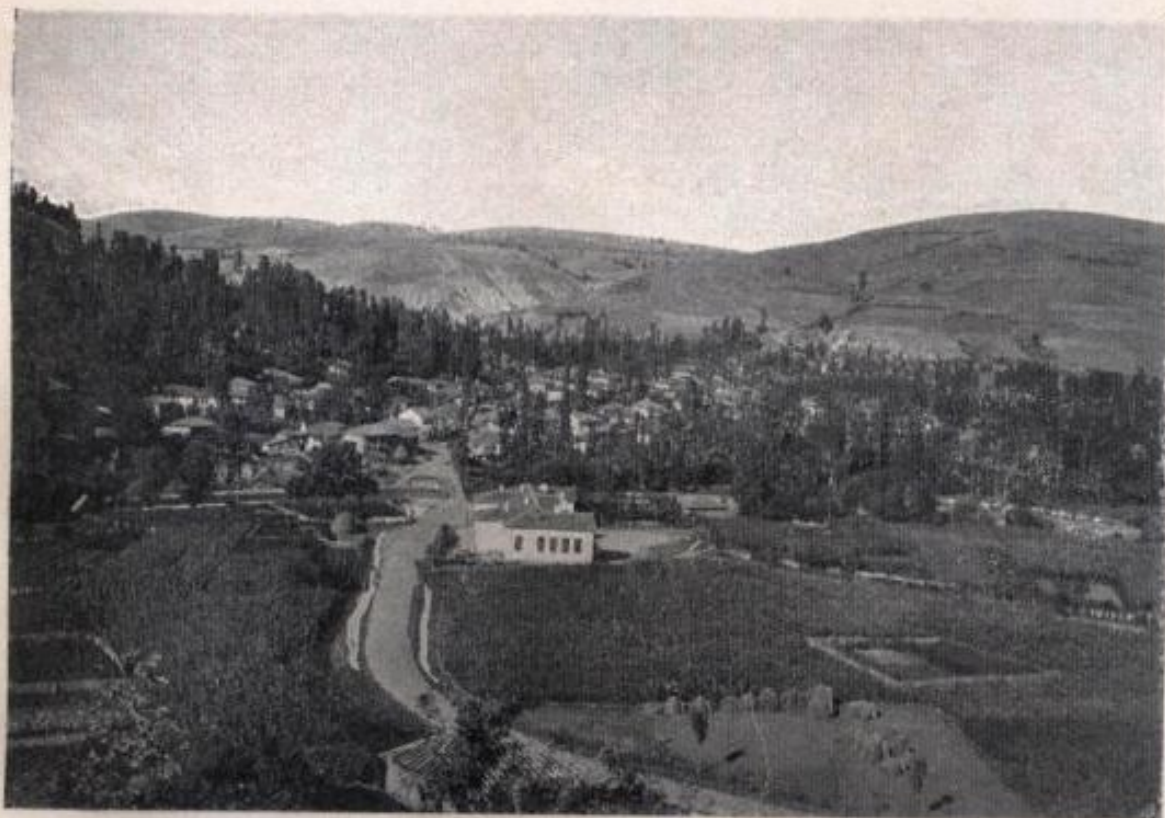

1. Полетинско Присое — рѣдка гора, а отдолу пороище.

2. Драговищица при мѣстото, дѣто се образува отъ Любатска и Божичка рѣки.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Босниградъ — общъ изгледъ.

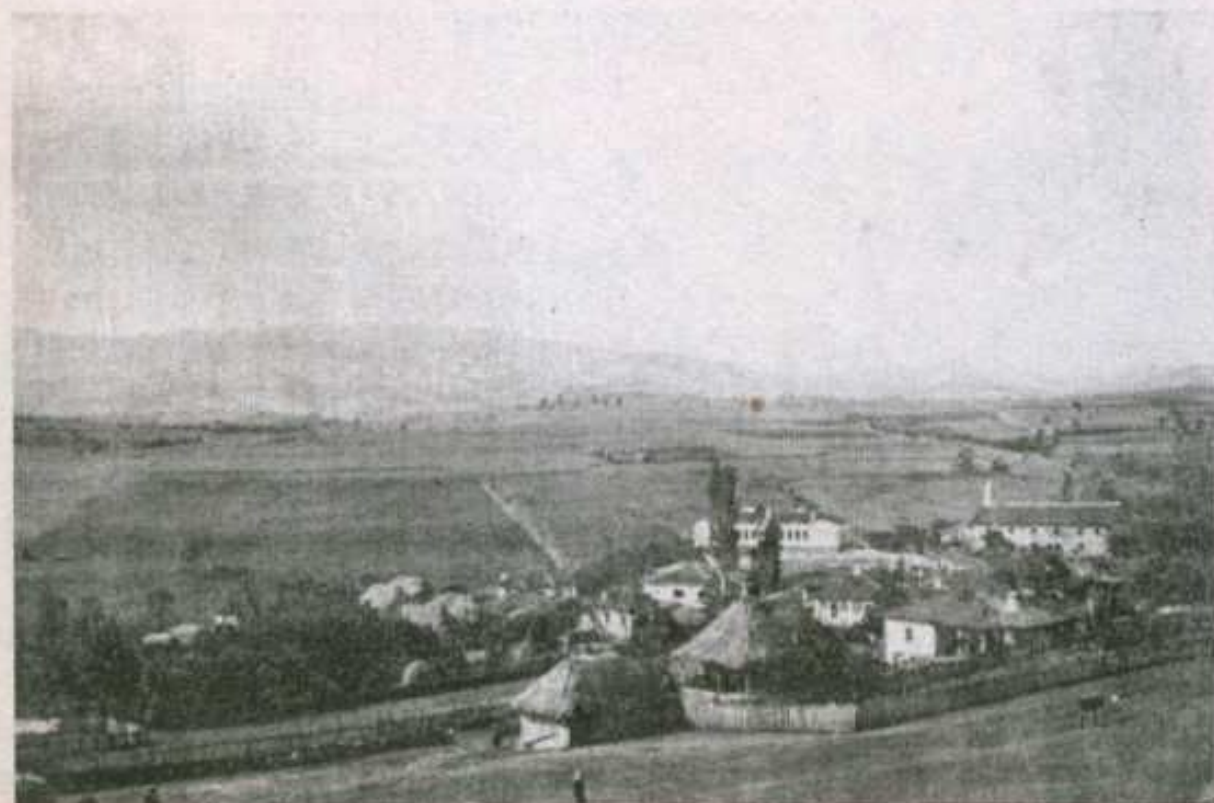
2. Босниградското „поле“ съ сливовитѣ градини.

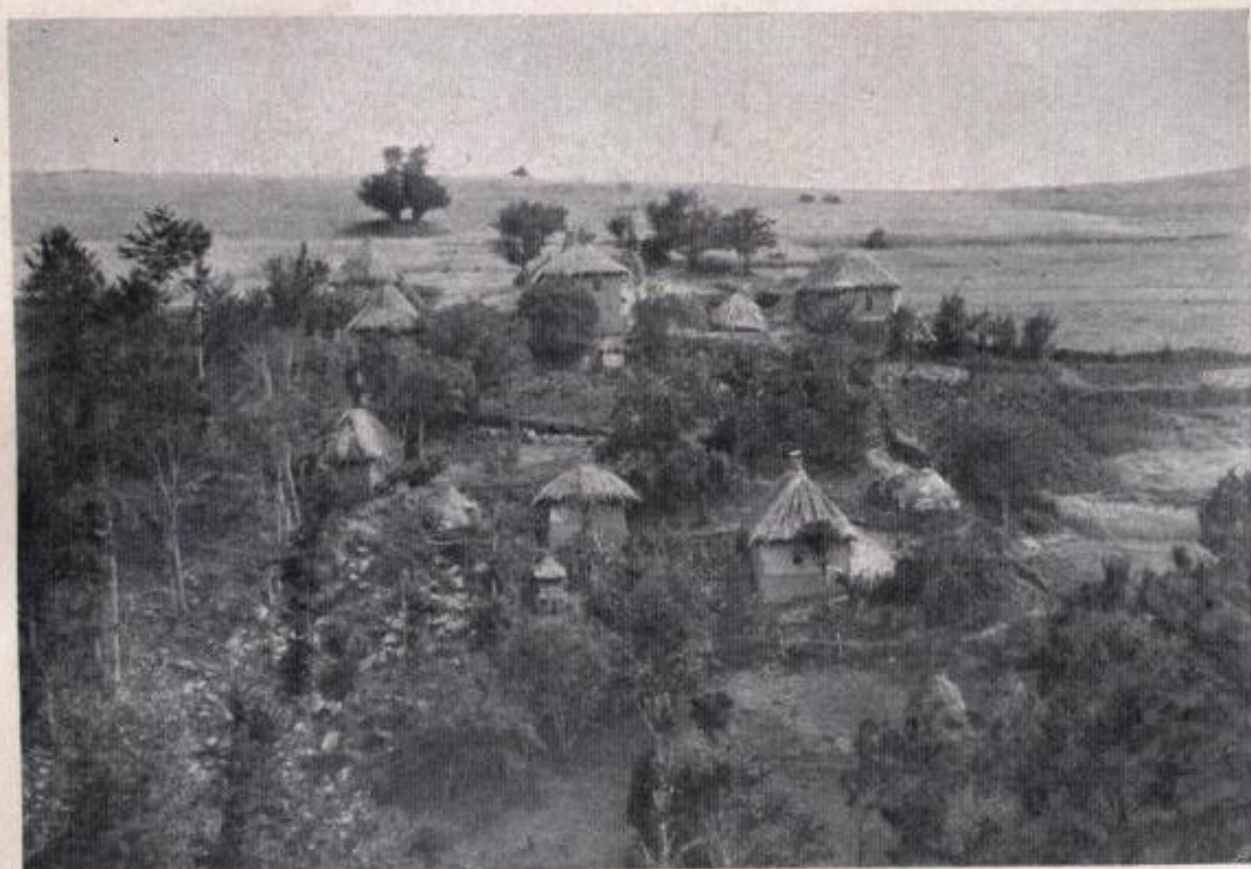
Фот. отъ Иор. Захариевъ.

XIV-1.

XIV-2.

1. Махала Вагъница отъ с. Драгойчинци.

2. Пиперкова махала отъ с. Горня-Ръжана.

1. Пръцкина махала отъ с. Долно-Кобилъе.

2. Ковачева махала отъ с. Брѣстница.

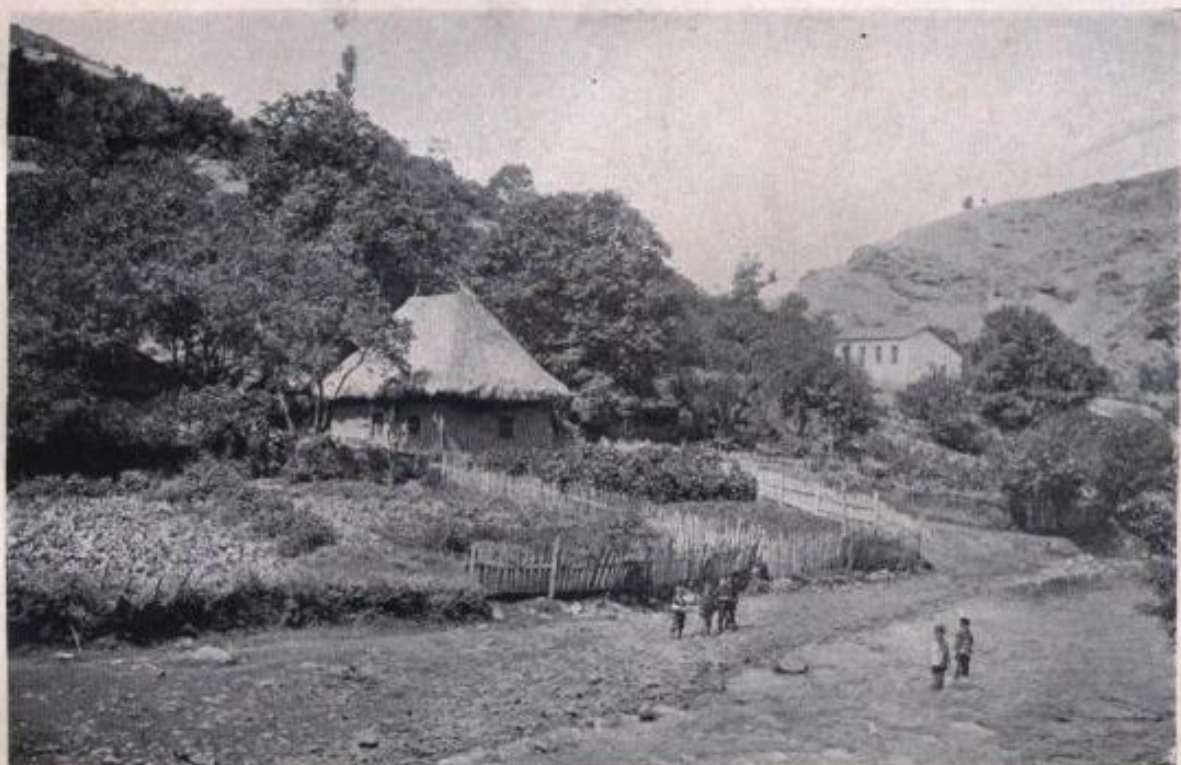
1. Най-старъ типъ кѣща въ Крайще. Сега служи за тѣрла на Милованъ Станковъ
отъ Босилег адъ.

2. Старъ типъ сламениа кѣща безъ кумингъ, въ с. Мусулъ.

1. Старото селище — сега махала Село — на с. Долия-Лисина. Въ лѣво се виждатъ мѣстата на старитѣ къщи.

2. Същото — продължение въ дѣсно. На края се вижда училището.

1. Старъ типъ кжца отъ с. Паралово (на Анастасъ Петровъ). По-голъмата сега не се обитава. Долята ѝ часть е яхъръ.

2. Кжца, плѣвникъ, кошара и гърла на братя Миладинъ и Стоянъ Янчови отъ с. Буцалево.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Старъ типъ къща безъ куминъ на Божилъ Ивановъ отъ с. Паралово; строена е прѣзъ 1911. година.

2. Търла отъ с. Горня-Ръжана; прѣди 28 години служела за къща.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

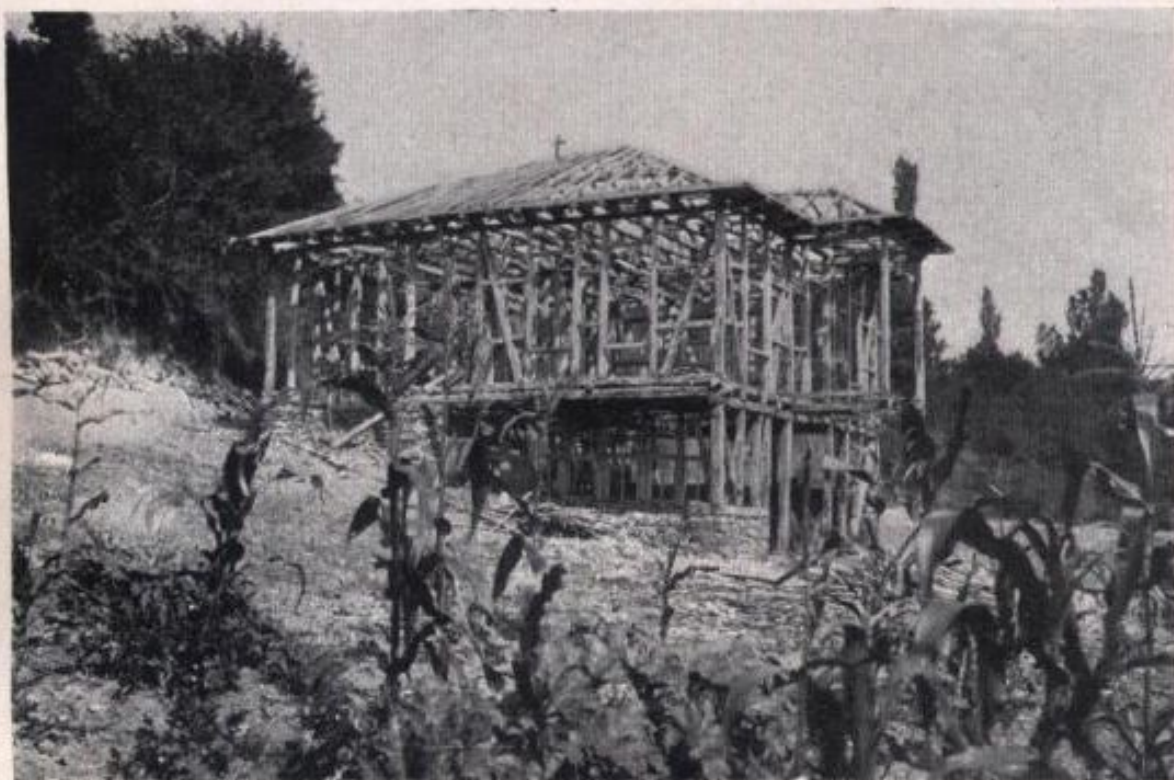

1. Първа работа при построяване керемидна кжща въ с. Райчиловци.

2. Първа мазилка съ калъ на керемидна кжща; въ срѣдата хамбаръ, а въ дѣсно плѣвникъ съ кошара (ихъръ). Горниятъ етажъ на плѣвника ще остане за винаги неомазанъ,

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Скелетъ на керемидна къща въ с. Райчиловци.

2. Сжщата къща изплетена съ пръчки — готова за първа мазилка.

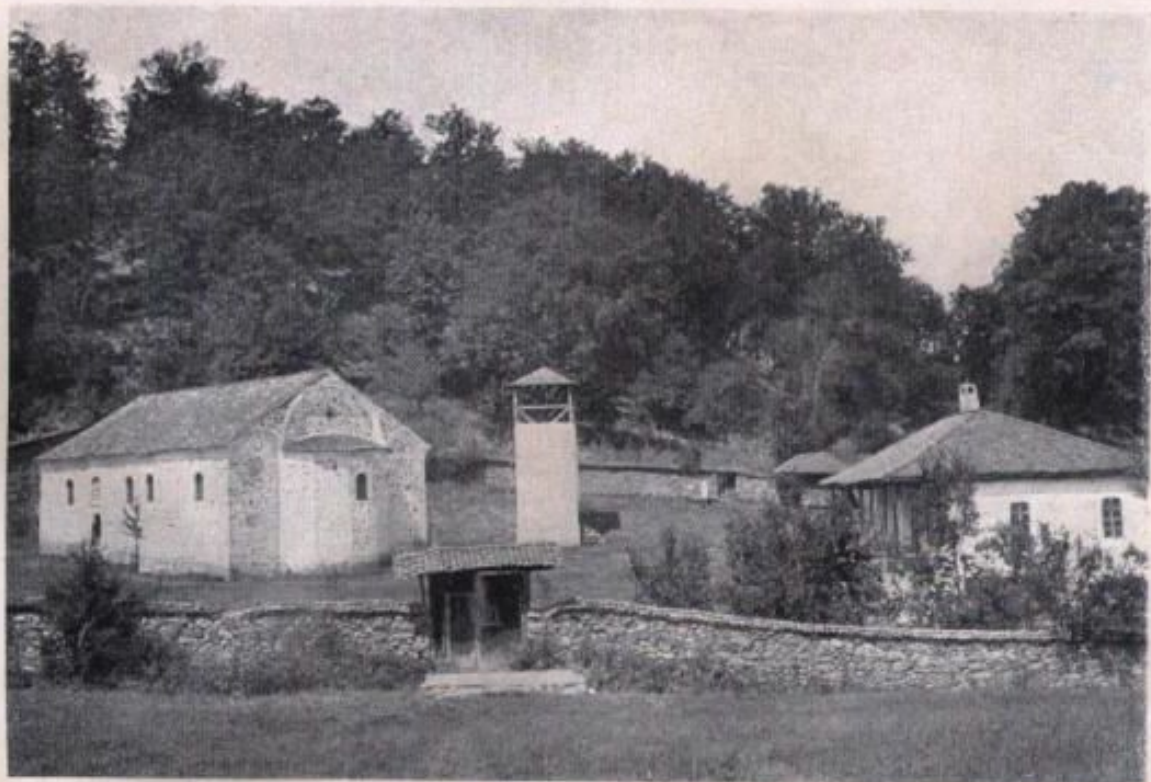
1. Старъ типъ керемидна къща съ куминѣ въ махала Дълга-Орница въ с. Изворъ.

2. Новъ типъ двуетажна къща въ Босилиградъ. Въ срѣдата зимникъ.

1. Новъ типъ едноетажна къща на Мите Галабовъ отъ Босилиградъ; отдолу зимникъ.

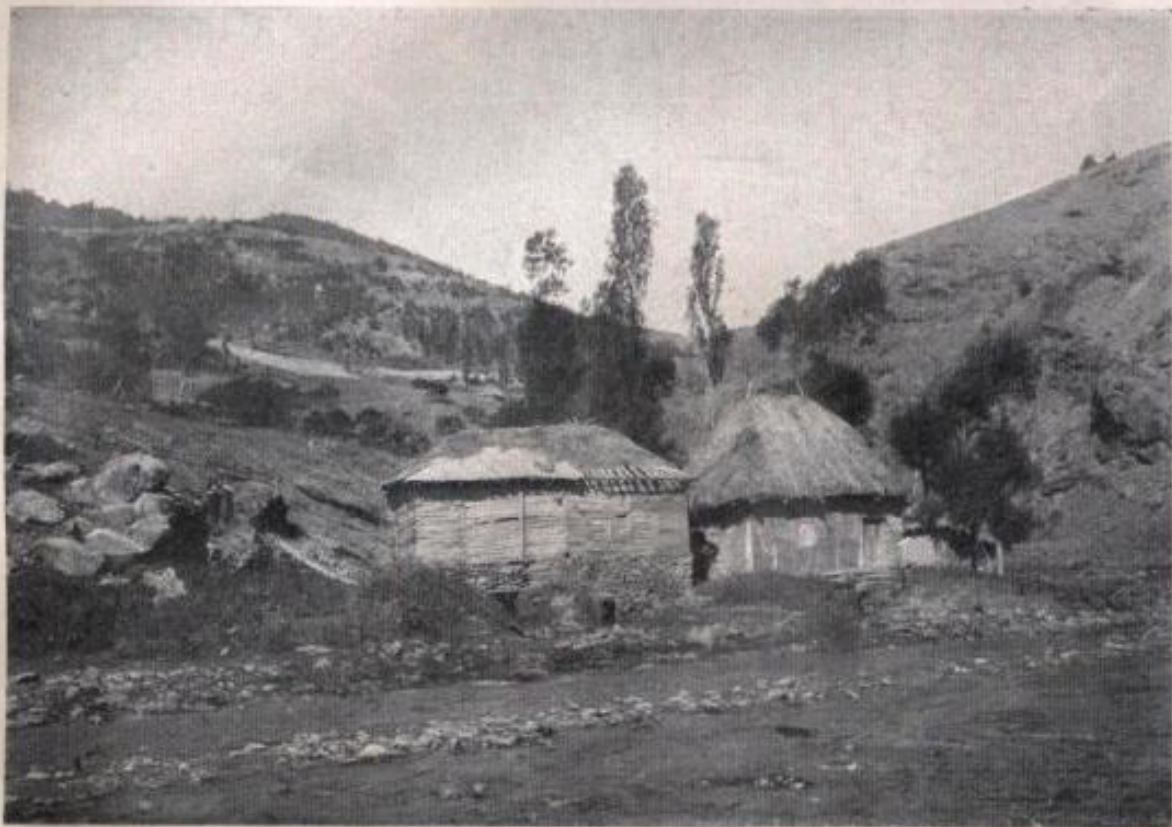

2. Старъ типъ керемидна едноетажна къща съ солдрума. Служела прѣди 30 години за училище. Отлѣво е черквата (въ с. Треклина), построена прѣзъ 1860. год.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Воденица въ с. Райчиловци.

2. Воденица въ с. Долня-Лисина.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

XXVI-1.

XXVI-2.

1. Кошъ за жито въ с. Зли-Долъ.

2. Кошъ за жито въ с. Църнощица.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Сѣнякъ — мѣсто, дѣто се събира сѣното за зимата (Босилиградъ).

2. Хамбарѣ, покритѣ съ дѣски, въ с. Брѣстница.

2. Стариненъ кючъ, изваденъ въ сѣлото градище.

1. „Градище“ — мѣстото на старата Бусидовка крѣпость.

1. Старинната черквица Св. Никола въ с. Божица.

2. Старинната черквица Св. Параскева (реставрирана прѣзь 1901. г.) въ с. Долни-Лисина.
Фот. отъ Йор. Захариевъ.

XXXI-1.

XXXI-2.

XXXII-1.

XXXII-2.

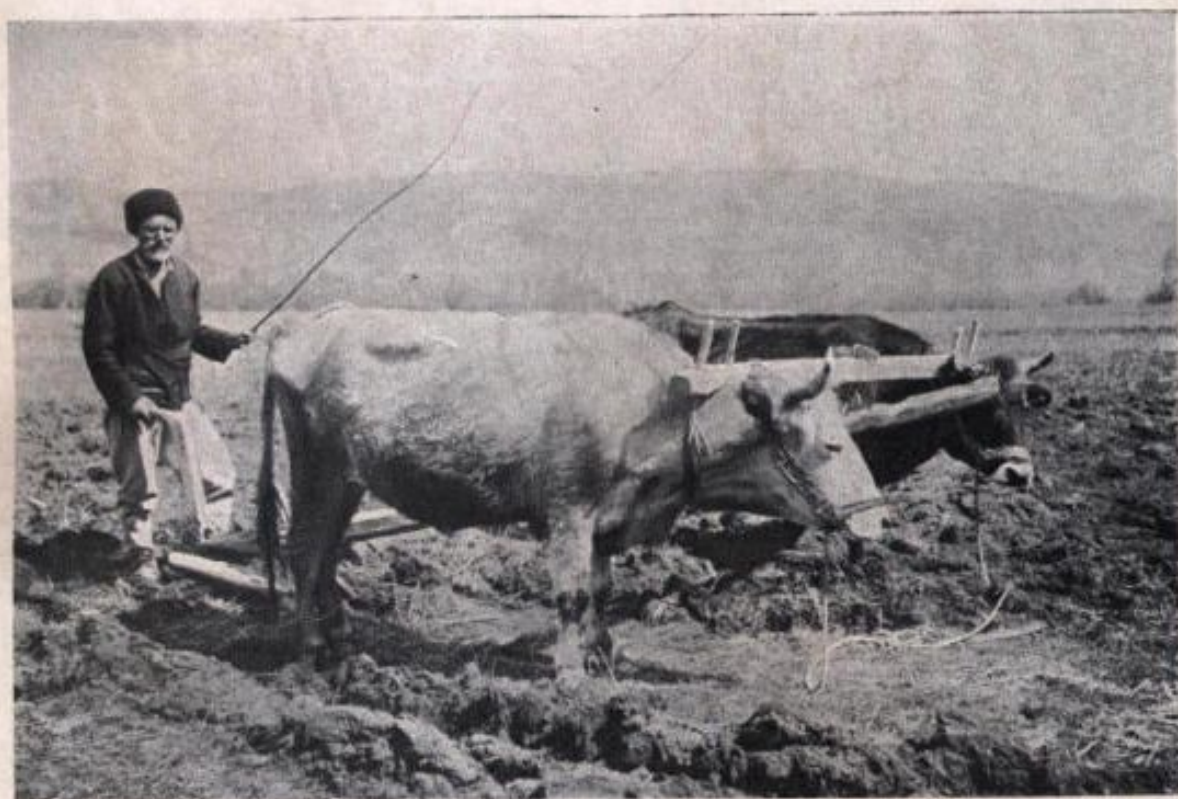

XXXIII-1.

XXXIII-2.

1. Орачъ — чичо Цвѣтко Кардановъ отъ с. Босилиградъ.

2. Влачене посѣтото жито съ „бранѣ“.

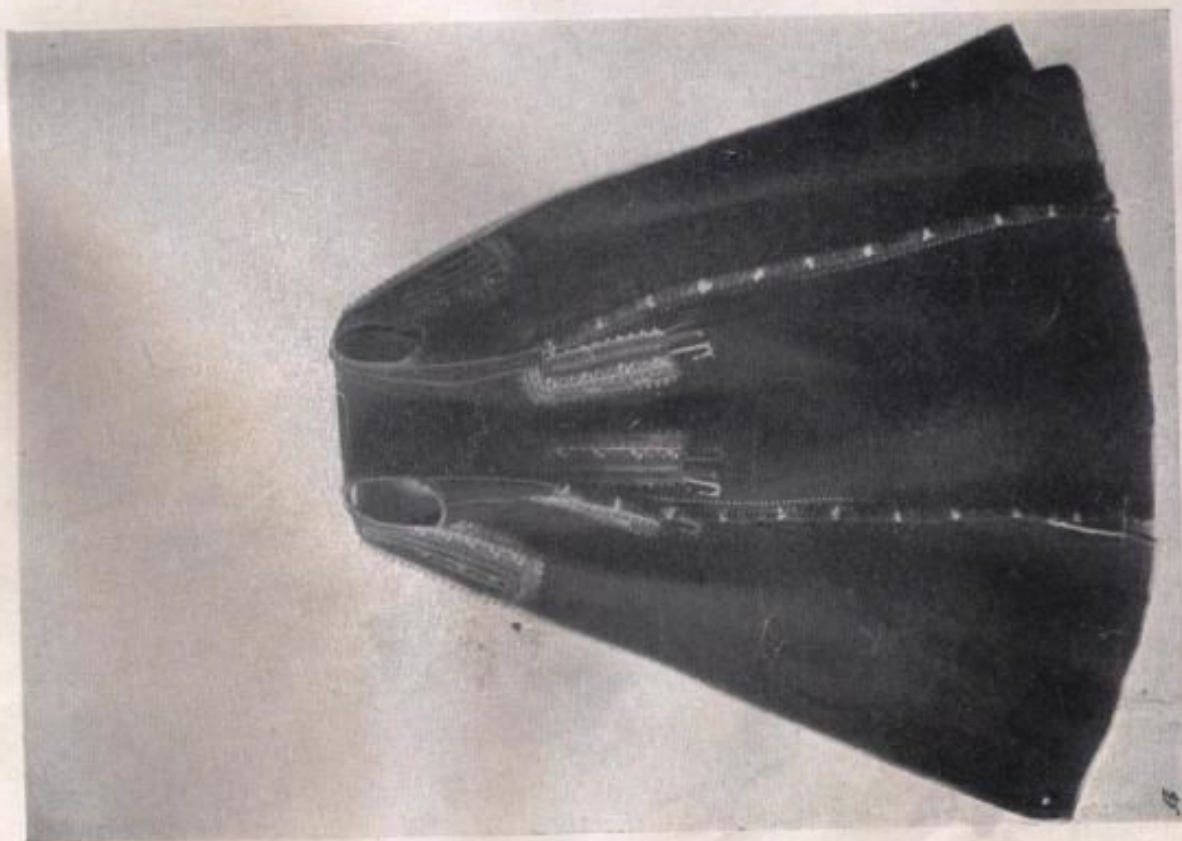
1. Разхвърляне торъ на нива въ с. Бослиградъ.

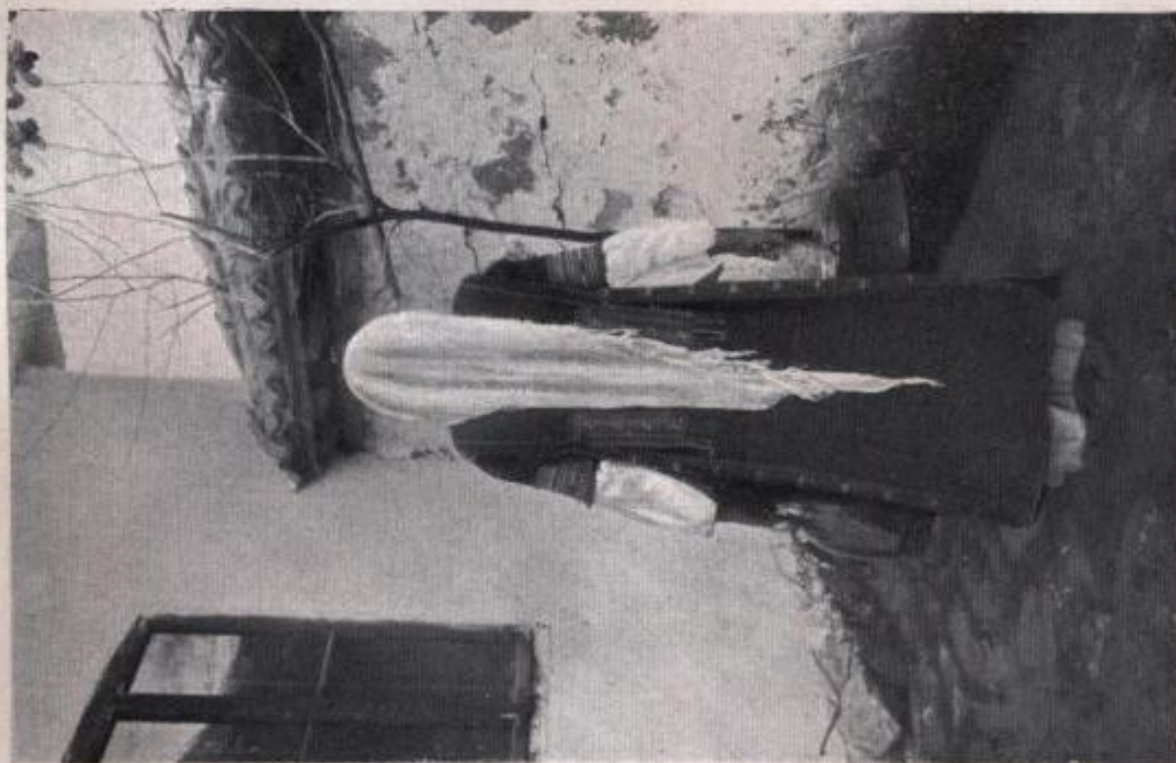
2. Желъзна вила, съ която се разхвърля торъ.

2. Баба Наза Милсавова отъ махала Липа (Босилиградъ), облѣчена съ „дрса“.

1. „Дрса“ — най-стара горня женска дреха въ Крайще.

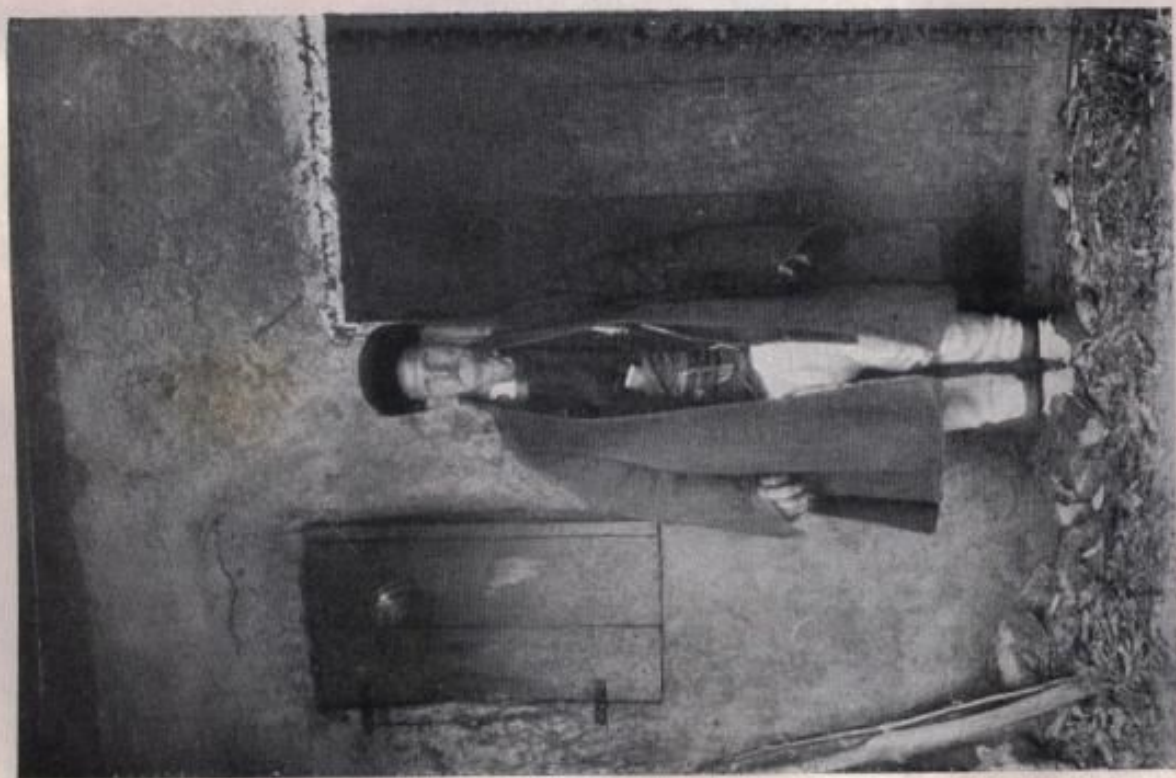
2. Сжщата, гледана отзадъ.

1. Стара носия въ Крайще; носена прѣди 45 години.

2. Сжшиятъ, гледанъ отзадъ.

1. М.жъ, облѣченъ еъ беневрси, конгушъ и опасачъ.

2. Същият, гледанъ отзадъ.

1. Мажъ, облѣченъ въ беневреси, антарии и дорамче.

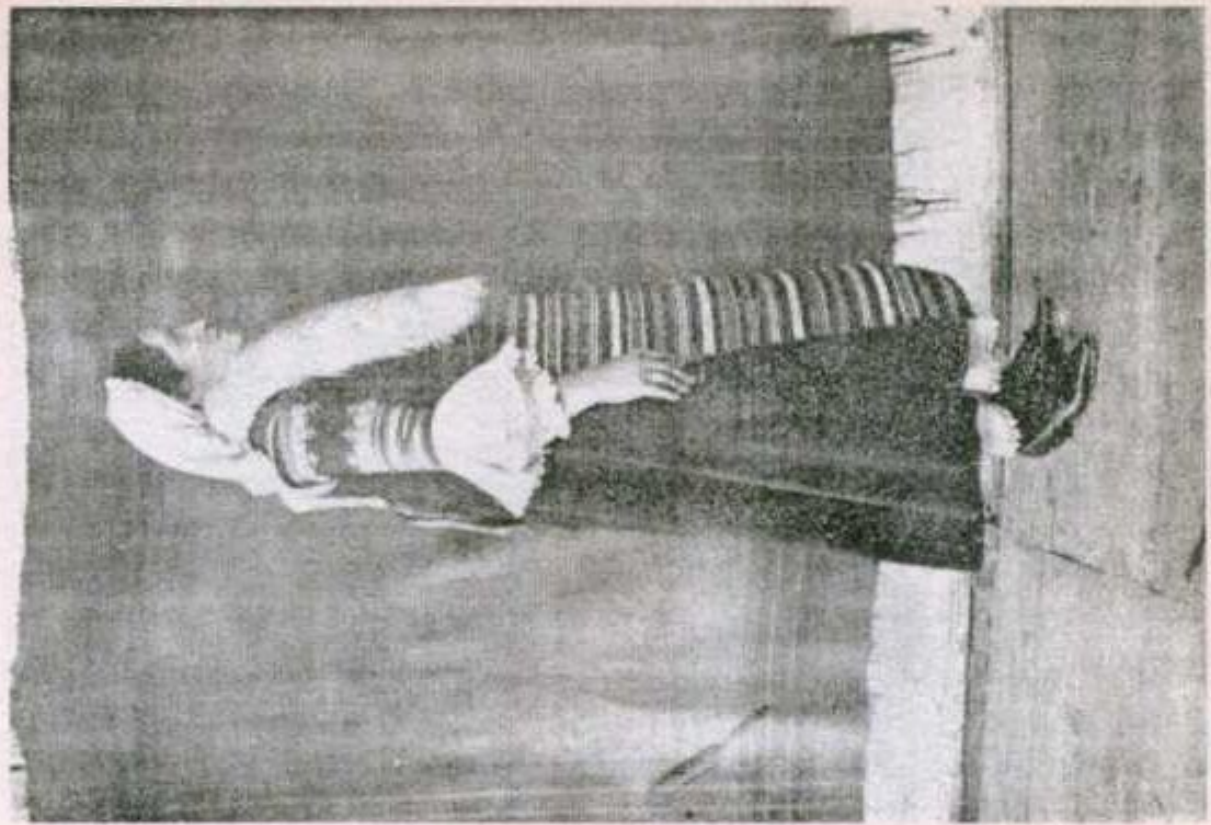
2. Дъдо Стоилко отъ Доганица съ бабичката си.

1. Дъдо Илия Каловъ отъ с. Назърша съ бабичката си.

XLI-1.

XLI-2.

XLII-1.

XLII-2.

XLIII-1.

XLIII-2.

1 и 2. Момичета въ празнично облякло (лѣтно) съ „скутаци“ (отъ Босилградъ).

1. Сѣмейство (безъ бащата) отъ с. Църношица.

2. Селяни отъ Църношица съ „вренски дреи“ отъ домашенъ шаякъ.

Фот. отъ Иор. Захариевъ,

1. Дѣдо Дончо Краиндолски отъ с. Райчиловци съ синове, снахи и внуци — задруга.

2. Дѣдо Милованъ Станковъ съ домочадието си — задруга отъ Босилградъ.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Група жени и деца отъ с. Изворъ.

2. Деца отъ с. Църнощица.

XLVIII-1.

XLVIII-2.

1. Жътвари въ планината (22. августъ 1914. год. въ с. Доганица).

2. Кола съ „рожница“ на пѣть за снопи (въ с. Райчиловци).

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Вършитба въ с. Босилиградъ.

2. Отвѣване на овършения ечмикъ въ с. Киселица.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Курбанъ — вари се въ 7 най-голъми котли (въ с Райчиловци).

2. Селска служба (15. августъ 1914. г.) въ Райчиловци; курбанътъ още не е раздаденъ.

Фот. отъ Йор. Захариев.

1. Цигани тупанджии и кемеңджия — отъ Босилградъ.

2. Гайдарджия отъ с. Млѣкомнищи.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Вжтрѣшность на кѣща — мутвакъ — въ с. Църношница.

2. Одаръ-легло въ с. Райчиловци.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1) На хорото въ с. Райчиловци.
2)

LV-1.

LV-2.

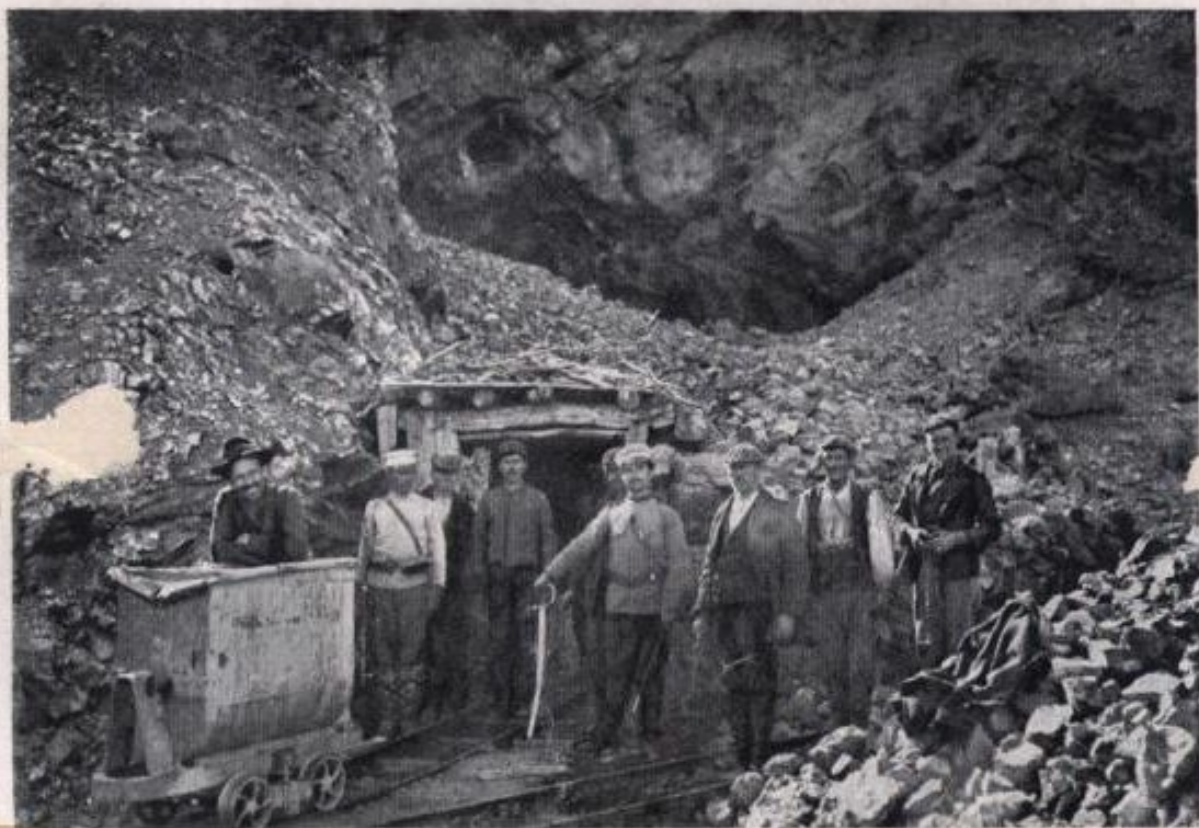
LVI-1.

LVI-2.

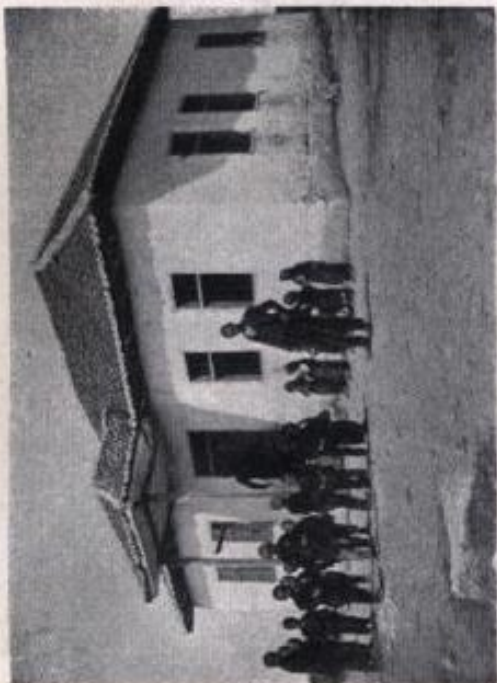

1. Кулата — единствена обществена сграда, строена отъ турците и сега запазена; служи за общ. управление въ с. Извори.

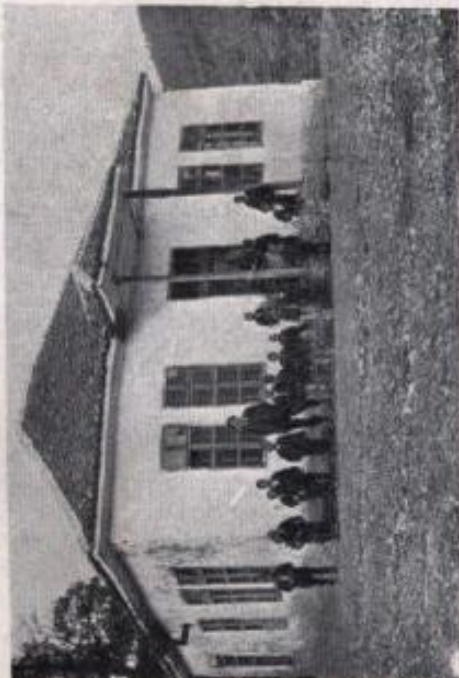

2. Главниятъ входъ на мината „Благодать“.

Фот. отъ Иор. Захариевъ.

3. Училище, — типъ „Лука Вжжаровъ“, въ с. Уши.

4. Училище, — типъ „Лука Вжжаровъ“,
въ с. Косово.

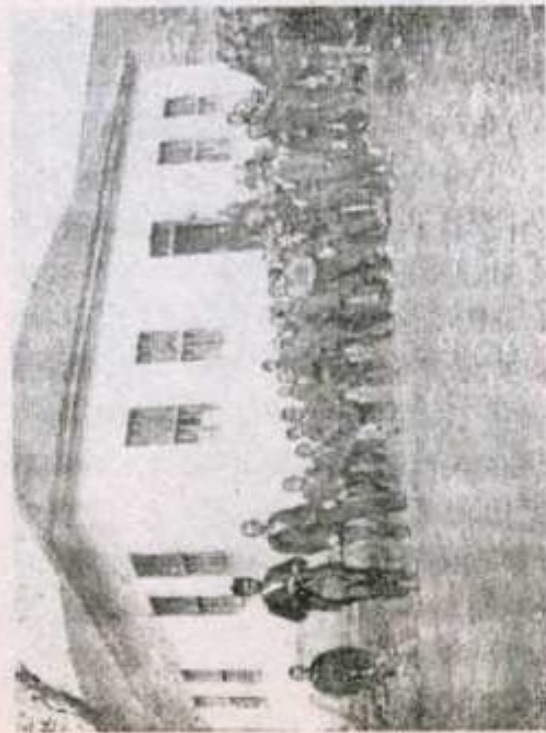

1. Училище съ сламеньъ покривъ въ с. Г.-Ръжана.

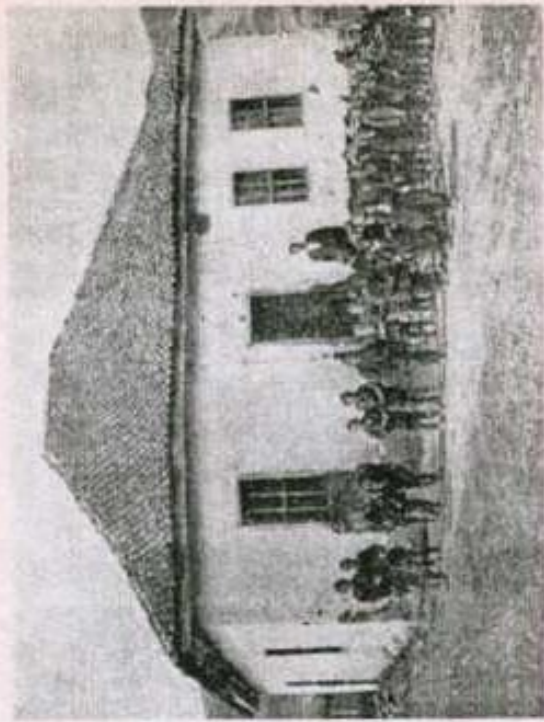

2. Училище, типъ „Лука Вжжаровъ“,
въ с. Долни-Коритенъ.

LIX-1.

LIX-3.

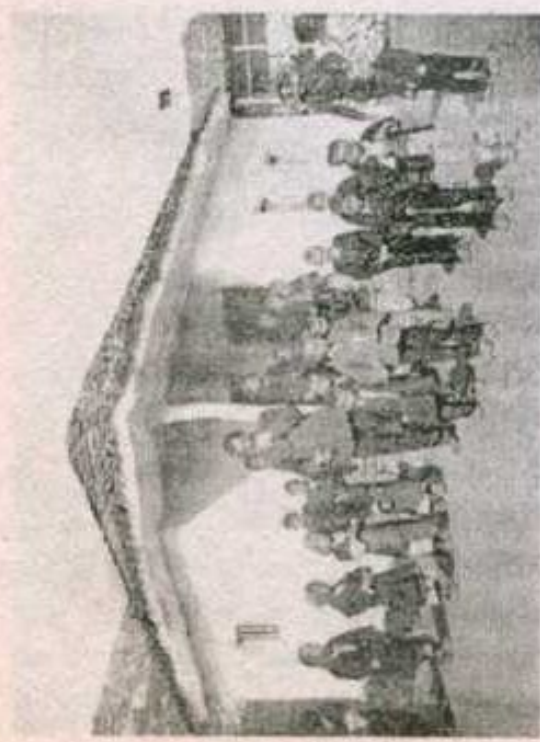
LIX-2.

LIX-4.

LX-1.

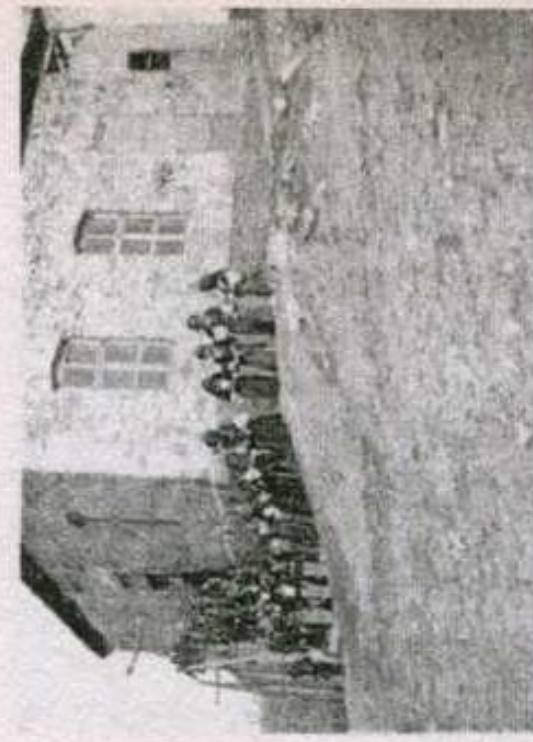
LX-3.

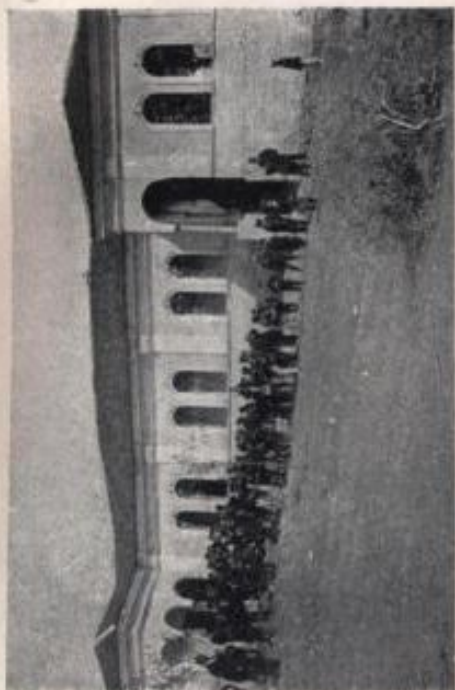

LX-2.

LX-4.

1. Модерна сграда — училище въ с. Треклина.

2. Модерна сграда — училище въ с. Изворъ.]

3. Частна сграда — училище
въ с. Лчевци.

1. Хамбаръ въ с. Райчиловци.

2. Старъ типъ пчелини кошери въ с. Злогошъ.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

LXIII-1.

LXIII-2.

1. Шивачъ на селски дрехи въ с. Треклина.

2. Грънчаръ — въ Босилградъ.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

1. Кацарь — Младенъ Ковачки въ Бослиградъ.

2. Самарджия — Стоименъ Симоновъ въ Бослиградъ.

Фот. отъ Йор. Захариевъ.

LXVI-1.

LXVI-2.

LXVII-1.

LXVII-2.

LXVIII-1.

LXVIII-2.

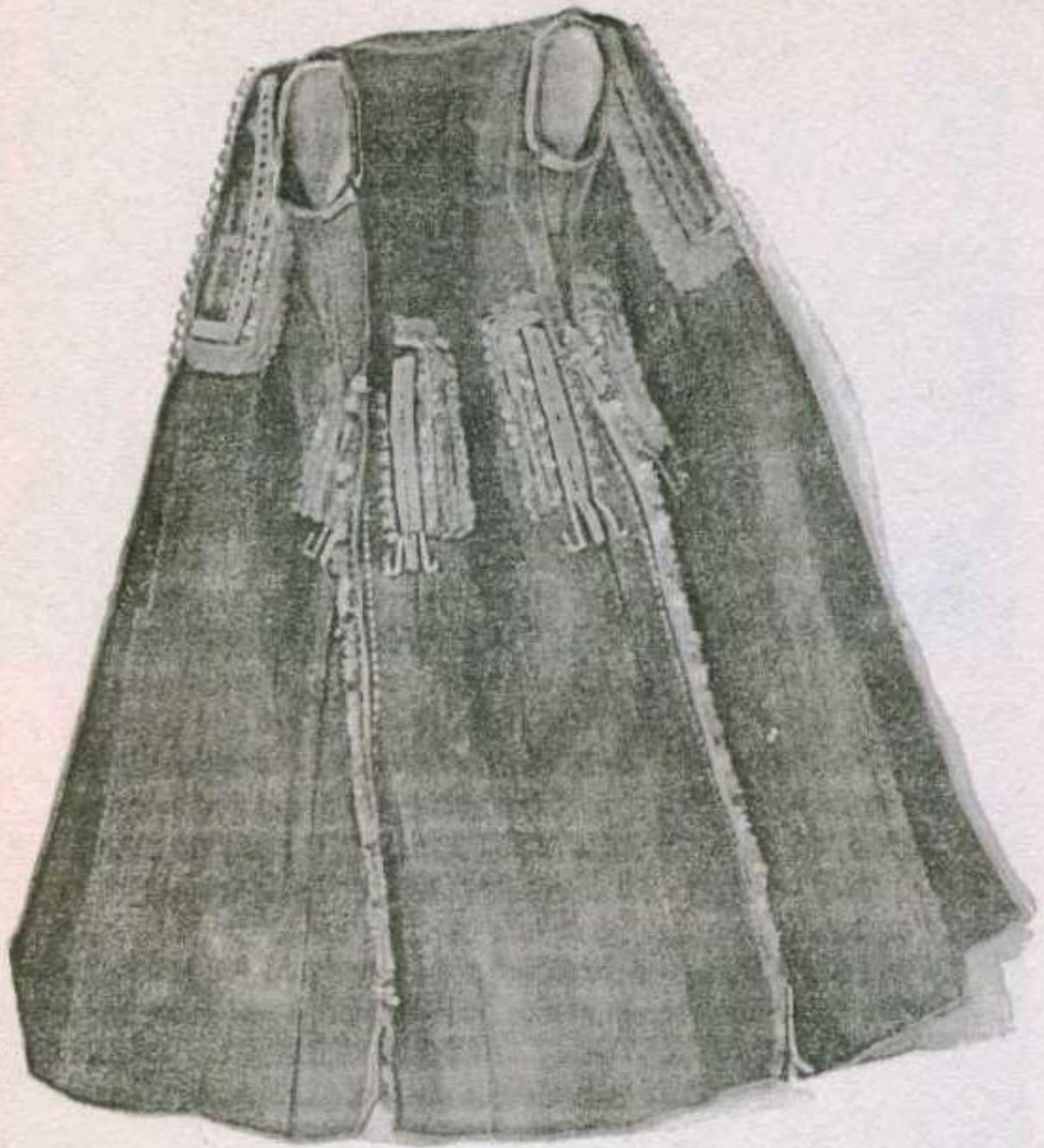

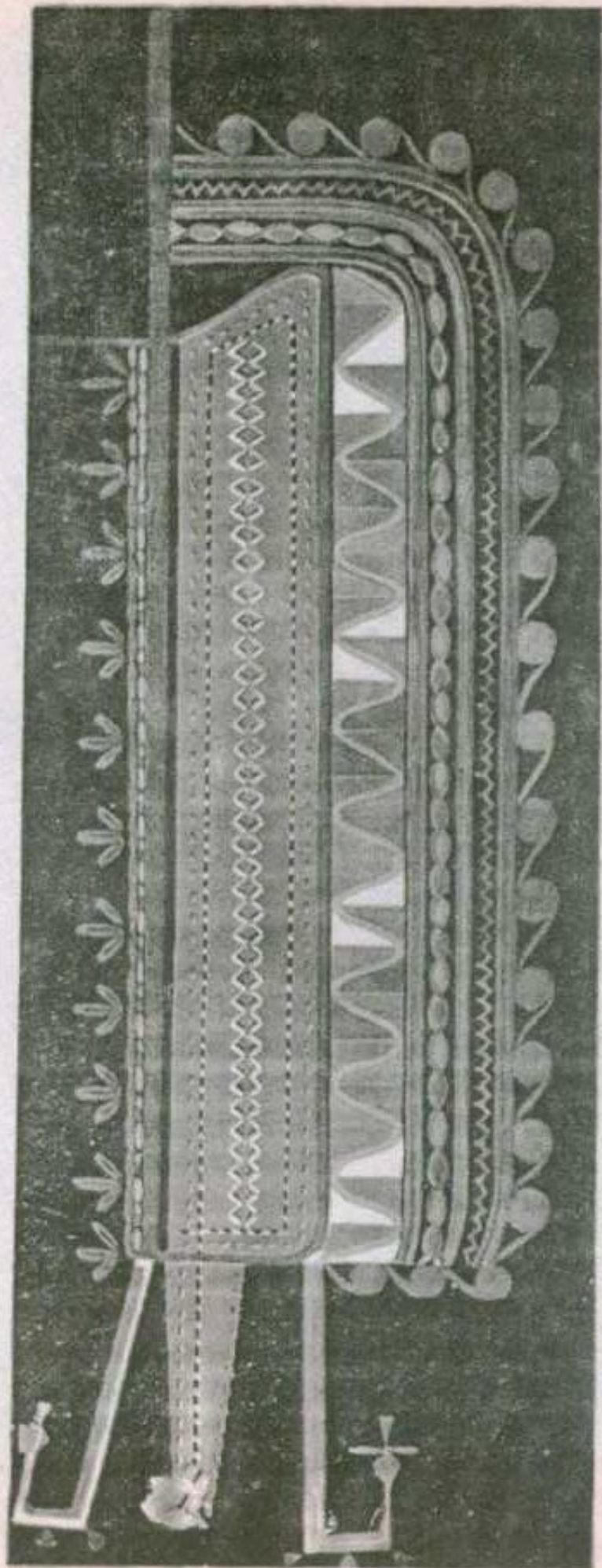

LXIX-1.

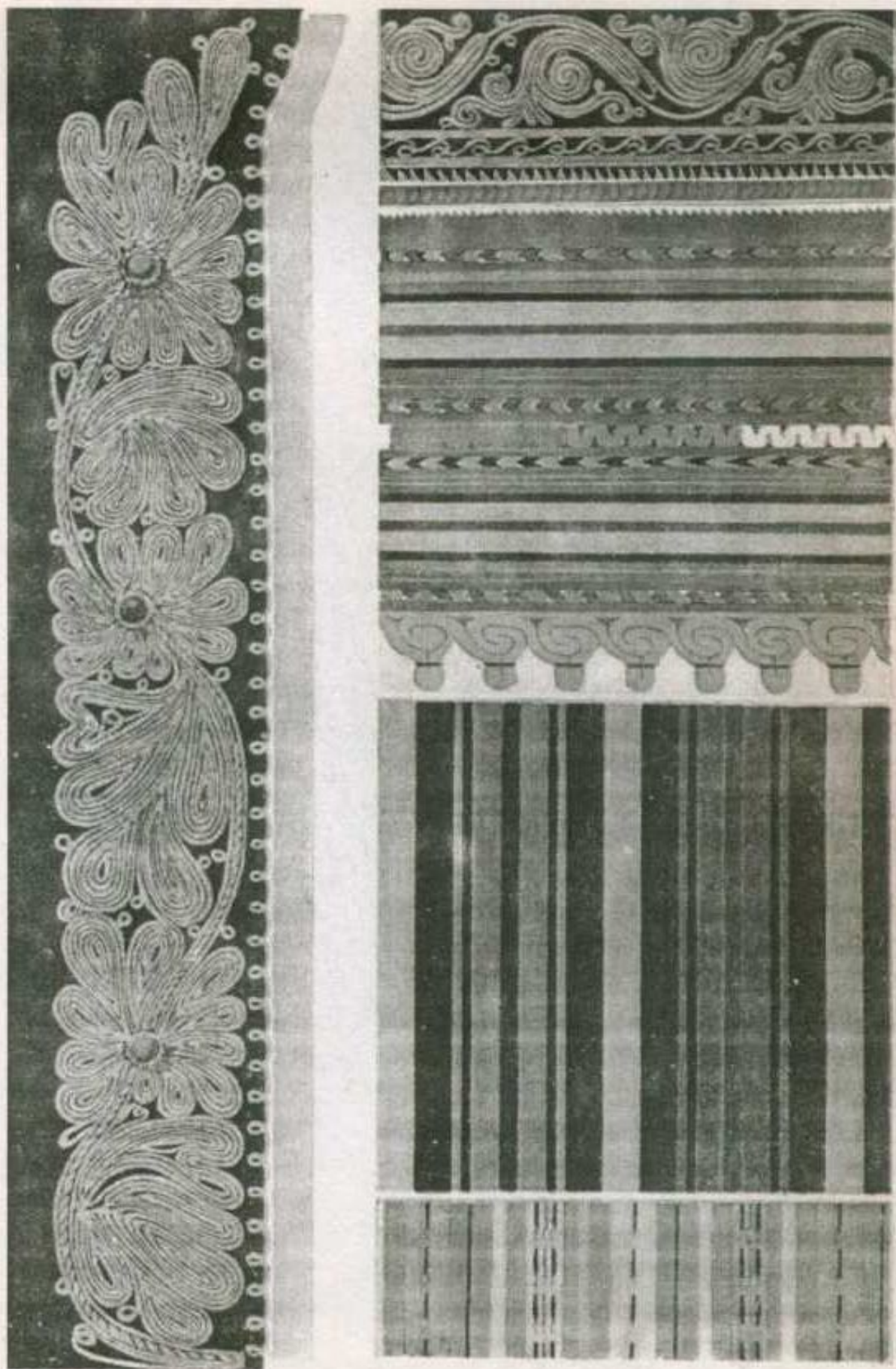
LXIX-2.

**КЮСТЕНДИЛСКО
КРАИЩЕ**

Мѣрка 1:100,000.

- Горниот ридица
- Ридица на Краище
- Село или селиште
- Градско село, и поранешно село
- Градско село, и поранешно село